بعون صانع مکین و مکان و بفضل خلاق زمین و زمان

در مطبع نامی منشی نولکشور بطبع مزین و مقبول جهان شد

اطلاع - اس مطبع مین ہر علوم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہے اور فہرست اسکی ہر ایک سائل کو جبا ہے مل سکتی ہے جسکے معائنہ و ملاحظہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہین قیمت بھی ارزان ہے اس کتاب کے خیلہ کے تین صفحہ جو سادہ ہین اُنمین بعض کتب دینیات درج کرتے ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہے اس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدردانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو

کتب حدیث اردو

مظاہر حق - ترجمہ مشکواۃ المصابیح ترجمہ جناب مولانا محمد قطب الدین دہلوی مرحوم مغفور کامل چار جلد مین -

تحفۃ الاخیار - ترجمہ اردو مشارق الانوار ترجمہ مولوی محمد

ترجمہ جامع ترمذی - حامل المتن جلد اول ترجمہ مولوی مفضل احمد انصاری لاہوری - اور جلد دوم زیر طبع ہے -

احادیث اہل سنت عربی

تیسیر الوصول الی احادیث جامع الاصول - از شیخ عبدالرحمن بن علی یمنی معروف -

جامع ترمذی - کامل صدو جلد یکجائی - از امام ابو عیسیٰ صحاح ستہ مین سے معروف مع رسالہ اصول حدیث جرجانی -

قسطلانی - شہاب الدین قسطلانی کی شرح صحیح البخاری جسکے بارشاد الساری معروف بہ قسطلانی دس مجلدات مین پوری شرح خط نسخ -

سنن ابو داؤد - ہر چہار جلد کامل دو جلد مین - از امام سلیمان بن اشعث داخل صحاح ستہ معروف -

دلائل الخیرات - با ترجمہ فارسی و اسماے متبرکہ و خواص اسماء حسنے معروف -

زاد السبیل الی الجنۃ و السلسبیل - ذخیرہ احادیث مولانا غلام یحییٰ -

عناصر الخیرات - با ترجمہ اردو از حکیم ناصر علی صاحب

اردو کی بے نقط درود کا مجموعہ -

تفاسیر اہل سنت فارسی

تفسیر حسینی ملا حسین واعظ - متعارف مبتدا پوری تفسیر خوشخط -

تفسیر اسرار الفاتحہ - مصنفہ ملا حسین ہروی در تصوف -

کتب اردو

تفسیر قادری - ترجمہ اردو تفسیر حسینی مترجمہ مولوی فخرالدین صاحب کامل دو جلد مین -

تفسیر زاد الآخرت - نظم مین پوری تفسیر قرآن کمال عمدگی سے کامل چار جلد مین از مولوی عبدالسلام -

تفسیر سورۂ فاتحہ - مسمی بہ تحفۃ الاسلام از مولوی اکرام الدین -

تفسیر سورۂ یوسف - سہ مصرعہ از مولوی اشرف علی

ایضاً - چہار مصرعہ از مولوی اشرف علی -

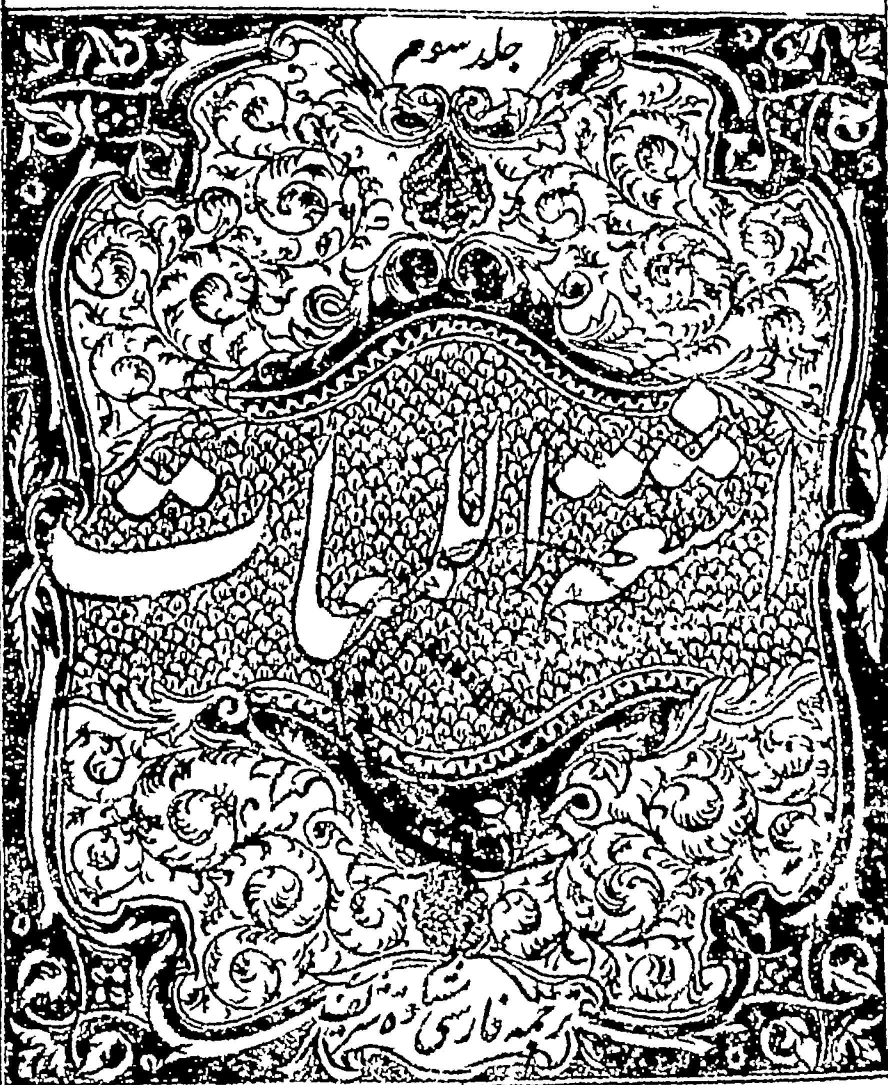
تفاسیر عربی

تفسیر جلالین مع [illegible] حاشیہ جدید - مطبوعہ دہلی

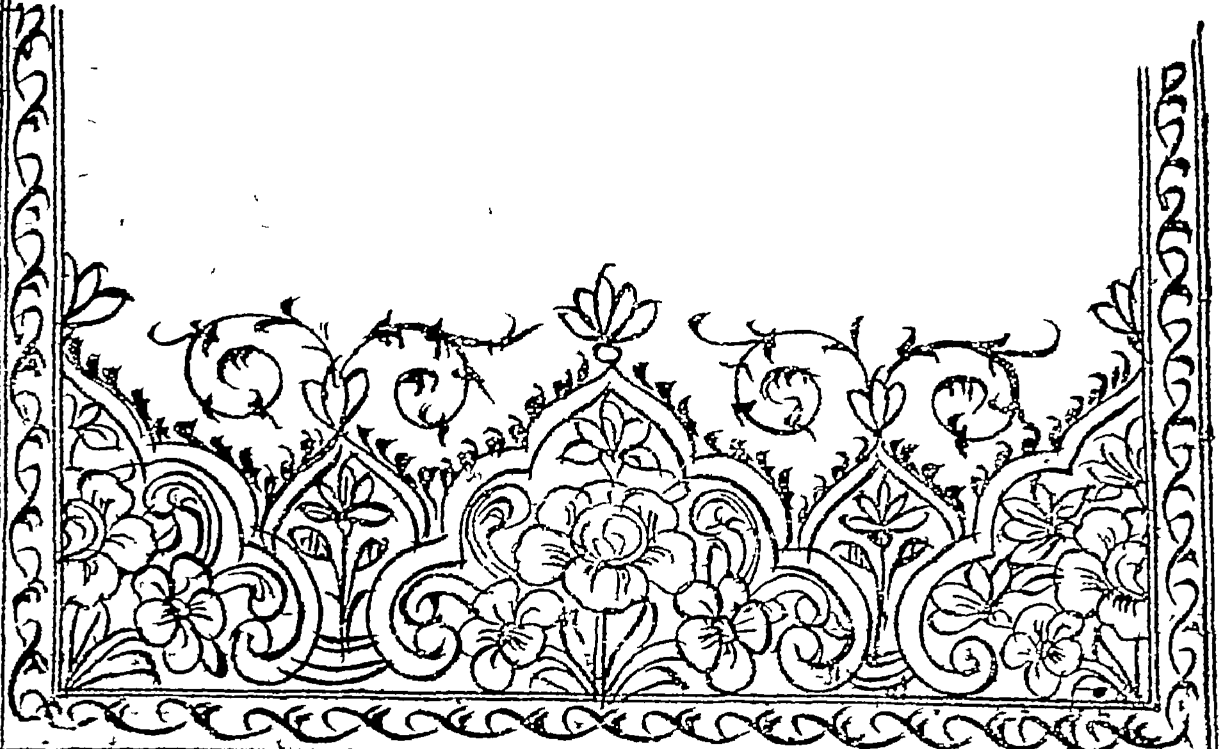
تبیان فی اعراب القرآن - مولفہ شیخ عبداللہ بن حسین عکبری محدث مفسر نحوی متوفی ۶۱۶ھ ہے اس فن کی کوئی کتاب ہند مین طبع نہوئی غلط فہمی سے خلاصہ تمام مدرج ہوگیا ہے ساتھ مین رسالہ فتح الخبیر مولانا دہلوی کا لگا ہوا ہے -

فہرس اشعة اللمعات ترجمہ مشکوۃ شریف جلد ثالث

به عون صانع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان

در مطبع نامی منشی نولکشور مطبع مشهور جهان شد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کتاب البیوع

بیع گاہی بمعنی عقد آید که اثر آن برآمدن مال ست از ملک یکی و درآمدن در ملک دیگری که مبادلهٔ مال بمال عبارت از آنست و بیشتر اطلاق بیع بر جزو اول اوست که برآمدن مال ست از مالک که آنرا فروختن گویند و بر جزو ثانی نیز آمده که خریدن ست و شرا برعکس انست بیشتر اطلاق او بر خریدن آید و بمعنی فروختن نیز آید و اشتقاق بیع از باع ست بمعنے رش وست که هر یکی از بائع و مشتری دست بگرفتن مال قرار میکنند و عادت مؤلف آن بود که بعد از هر کتاب بابی می آورد بر فضل مضاف الیه آن و چون در فضل بیع و شرا احادیث وارد نبود مگر باعتبار سببیت او کسب طلب حلال را پس بابی برای آن عقد کرد و گفت

باب الکسب و طلب الحلال

کسب بمعنی جستن رزق و دویدن در طلب آن فی الصراح کسب ورزیدن و گرد آوردن و در اصل بمعنی جمع ست **الفصل الاول عن المقدام بن معدیکرب** بلبسر صحابی ست نزول کرد حمص را و وفات یافت بشام سنه سبع و ثمانین و عمر وی نود و یک سال بود۔ **قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما اکل احد طعاما قط خیرا من ان یاکل من عمل یدیه** فرمود آنحضرت نخورد هیچ یکی طعامی را بهتر از آن که بخورد از کار هر دو دست خود یعنی از کسب و مشقت۔ **وان نبی الله داود علیه السلام کان یاکل من عمل یدیه**۔ و بدرستی که پیغمبر خدا که داؤد ست بود که میخورد از کسب دست خود یعنی کسب

از سنن انبیاء و مرسلین است علیہم السلام داؤد علیہ السلام می بافت زرہ را برای قوت خود و درین اشارت است بآن که کسب حلال برای اکل و قوت اہم و اقدم است و اگر کسب برای جمیع طرق معاش خود از اکل و لبس و رکوب کند لابد اتم و اکمل خواہد بود و اگر مراد باکل تصرف در وجوہ معیشت باشد مطلقاً نیز وجہی دارد چنانکہ میگویند کہ فلان از زور بازوی خود میخورد یعنی از کسب خود معیشت میکند رواہ البخاری وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ طیب لا یقبل الا طیبا۔ بدرستیکہ خدای تعالی پاک است قبول نمی کند مگر پاک را یعنی حلال را بدانکہ طیب ضد خبیث ست بمعنی طاہر نظیف و گاہی ماخوذ از طیب نفس گردد بمعنی سماحت بی کراہت و گاہی از طیب رائحہ آید و بمعنی حلال آید کہ نفس آنرا من حیث الشرع خوش دارد و حرام را مکروہ پندارد و طیب از آدمیان کسی کہ پاک باشد از نجاست و خباثت جہل و فسق و متحلی گردد بعلم و حسن عمل و وصف کردہ می شود بدان باری تعالی و تقدس بمعنی منزہ از عیب و نقصان و معنی حدیث آنست کہ چون وی تعالی پاک است و رزق حلال را بجہت پاک بودن او از چرک حرمت چون بجناب قدس او نسبتی ہست قابل آنست کہ بوی تقرب بجناب عزت او توان کرد و حرام کہ ضد اوست قابل آن نبود۔ وان اللہ امر المؤمنین بما امر بہ المرسلین۔ و بدرستیکہ خدای تعالی امر کرد مسلمانان را بچیزی کہ امر کرد بدان پیغمبران را کہ آن اکل حلال طیب است فقال پس گفت وی تعالی در امر رسل۔ یا ایہا الرسل کلوا من الطیبات واعملوا صالحا ای ہر کدامی رسل بخورید از رزقہای حلال و بکنید عملہای نیک را کہ متولد می شوند از اکل طیبات چنانکہ گفتہ اند کہ لقمہ تخم عمل است وقال و گفت وی تعالی در امر مؤمنین۔ یا ایہا الذین آمنوا کلوا من طیبات ما رزقناکم۔ ای ہر کدامی مؤمنان بخورید از طعامہای پاک و حلال آنچہ دادہ ایم شمارا۔ ثم ذکر الرجل۔ پس تر یاد کرد آنحضرت مردی را کہ یطیل السفر۔ دراز میکند سفر را برای حج یا غیر آن از عبادات و می کشد یافت و مشقت کہ محل و مظنہ اجابت دعاست و در اخبار آمدہ است کہ دعا مسافر مستجاب است۔ اشعث اغبر۔ ژولیدہ موی گرد آلودہ یمد یدیہ الی السماء۔ دراز می گرداند و برمی دارد ہر دو دست خود را بسوی آسمان و فریاد میکند و می خواند پروردگار تعالی را و می گوید یا رب یا رب۔ ای پروردگار چنین کن و ای پروردگار چنان ساز۔ ومطعمہ حرام ومشربہ حرام۔ و حال آنکہ خوردنی او حرام است و نوشیدنی او حرام است۔ وملبسہ حرام و پوشش او حرام است۔ وغذی بالحرام۔ و پرورش کردہ شدہ است بحرام یعنی از اول بحرام پرورش یافتہ آمدہ است اگرچہ الحال حلال میخورد فائدہ ندارد یا رب یا رب تا توبۂ صحیح نصوح از آنچہ گذشت دست دادہ باشد۔ فانی یستجاب لذلک پس از کجا و چگونہ قبول کردہ شود دعای او را۔ رواہ مسلم۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یاتی علی الناس زمان لا یبالی المرء ما اخذ منہ خواہد آمد بر مردم زمانی کہ باک نمی دارد مرد و تمیز نمیکند کہ چہ چیز گرفتہ و خوردہ است از مال۔ امن الحلال ام من الحرام آیا از حلال گرفتہ یا از حرام یعنی تمیز نمیکند میان حلال و حرام ہیچ ہر چہ آید بدہان شان خورند و آنچہ آید بزبان شان گفتہ رواہ البخاری۔ وعن النعمان بن بشیر۔ بر وزن جبیر القاری است و صحابی صغیر ست زائیدہ شد بعد از

چهار ده ماه از هجرت و وی اول مولودی است که زائیده شد در انصار بعد از هجرت چنانکه عبد الله بن الزبیر در مهاجرین و در وقت رحلت آنحضرت هشت ساله و هفت ماه بوده است اهل مدینه بر انند که وی از آنحضرت سماع ندارد و اهل عراق تصحیح می کنند سماع او را ساکن شد کوفه را و والی بود بران در زمان معاویه بن ابی سفیان و مقرر گردانید او را یزید بن معاویه بعد از وے و چون امام حسین رضی الله عنه مسلم بن عقیل را بکوفه فرستاد نعمان بن بشیر حاکم بود بران از جانب یزید پس تعرض نکرد بمسلم و تساهل نمود در کار وی و چون این خبر به یزید رسید عزل کرد او را و عبید الله بن زیاد را بجای وی فرستاد پس واقع شد آنچه واقع شد و چون سر مبارک امام شهید را بشام فرستادند خدمت کرد نعمان بن بشیر اهل بیت طاهرات را خدمات جمیله جزیله رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الحلال بین والحرام بین الخ۔ حلال ست پیدا و هویدا است و آنچه حرام ست نیز پیدا و هویدا۔ وبینهما مشتبهات۔ و میان حلال و حرام چیزهاست که مانند اند بیکدیگر و اشتباه می شود که حرام اند یا حلال از جهت تعارض دلائل و اختلاف اقوال و مانند آن۔ لا یعلمهن کثیر من الناس۔ نمی شناسند آن چیزها را بسیاری از مردم بجهت عدم علم و تمیز۔ فمن اتقی الشبهات استبرأ لدینه وعرضه۔ پس کسی که پرهیز کند شبهات را و نیفتد در محل اشتباه طلب برأت کرد و احتیاط نمود مر دین خود را از ذم شرعی و نگاه داشت آبروے خود را از طعنه کنندگان و عیب گیرندگان برأت بیزار شدن از عیب و عرض بکسر عین حسب مردم۔ ومن وقع فی الشبهات وقع فی الحرام۔ و کسی که بیفتد در شبهات می افتد یا نزدیک ست که بیفتد در حرام۔ کالراعی یرعی حول الحمی۔ مانند چرانندہ که می چراند گرد حمی۔ یوشک ان یرتع فیه۔ نزدیک ست که بچرد در حمی الرعی بفتح چریدن و چرانیدن و حمی بکسر حا و فتح میم مقصوره چراگاه که نگاه مے دارد آنرا امام و منع می کند مردم را از ان رتوع چریدن و چرانیدن تشبیه کرد محارم را بحمی که منع کرده شده است از افتادن دران و واجب ست اجتناب از ان و تشبیه کرد افتادن را در شبهات بچرانیدن گرد حمی یعنی چرانندہ را باید که از حمی دور دور بچراند تا در حمی نیفتد و اگر گرد وی آید و نزدیک بوی بچراند احتمال دارد که در حمی بیفتد همچنین مرد باید که از شبهات دور باشد تا در محرمات نیفتد بعد از ان از برای بیان تشبیه مذکور می فرماید۔ الا ان لکل ملک حمی۔ آگاه باشید که مر هر بادشاه را حمی ست۔ الا وان حمی الله محارمه۔ آگاه باشید که حمای خدا محارم اوست تنبیه بدانکه شیخ امام اجل اکرم اورع از برای بیان مراتب اعمال جدولی نهاده اند باین ترتیب | ضروری | مباح | مکروه | حرام | کفر | بیان کرده که چون بنده اکتفا بقدر ضرورت کند که بدان بقای او شود و سلامت ماند و چون از حد ضرورت گذشت و در مباح افتاد و در ان توسعه کرد در مکروہا افتاد و از مکروہات در ارتکاب محرمات افتاد و از محرمات بکفر نعوذ بالله من ذلک این در باب تنزل ست و این ضعیف در باب ترقی جدولے نهاده بدین ترتیب | فرض | واجب | سنت | مستحب | آداب | که چون فرائض را ادا کرد با وجود آن ادای واجبات نمود بعد از واجبات احراز سنن و از سنن مستحبات و بعد از ان آداب بمرتبۂ کمال رسید و از خواص بلکه اخص خواص عباد گشت رزقنا الله الی ذلک و ان لی الحمد

مضغۃ - آگاہ باشید و بدانید کہ در تن آدمی گوشت پارہ ایست - اذا صلحت - وقتی کہ نیک شود از میل بمعاصی و شہوات و وقوع در شبہات پاک گردد و سلامت ماند - صلح الجسد کلہ - نیک شود ہمہ تن و روشن گردد بطاعت و عبادت و صلاح کار - واذا فسدت فسد الجسد کلہ - و چون تباہ شود آن مضغۃ بمیل کردن بمعاصی و افتادن در حرام و شہوات تباہ شود تن ہمہ - الا وہی القلب - دانا و آگاہ باشید کہ آن مضغہ عبارت از دل ہست یعنی مظہر و متعلق اوست و حقیقت دل لطیفۂ نورانیہ است کہ مدرک است چنانکہ صورت چشم نسبت بقوت باصرہ - نظم دل اگر این مہرۂ آب و گل است + خرہم از اقبال تو صاحبدل است + کہ نی مغرور باین دل شوی + کش بیردگر بہ چون غافل شوی - متفق علیہ - وعن رافع بن خدیج - بفتح خای معجمہ و کسر دال و سکون تحتانیہ و در آخر جیم صحابی انصاری است حاضر نشد بدر را از جہت صغر سن - و حاضر شد احد و خندق را و دیگر ہمہ مشاہد را و رسید او را تیری روز احد پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم من گواہی می دہم ترا روز قیامت و شکست جراحت او در زمان عبد الملک پس مرد سنۃ ثلث او اربع وسبعین بمدینہ و وی ہشتاد و شش سالہ بود - قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثمن الکلب خبیث - بہای سگ پلید ست - ومہر البغی خبیث - و مہر زن زناکار پلید ست مراد بمہر اینجا اجرت زنای اوست و بغی بفتح با و کسر غین و تشدید یا زانیہ از بغی بکسر با بمعنی زنا - وکسب الحجام خبیث - و کسب خون کشندہ یعنی اجرت او کہ بکسب حجامت حاصل کند پلید ست براین ہر سہ چیز حکم کرد کہ خبیث است و خبیث ضد طیب ست و طیب را گاہی اطلاق می کنند بر مطلق حلال پس خبیث بمعنے حرام باشد و گاہی اطلاق میکنند بر اخص از حلال کہ پاک بی شبہ و بی کراہت بود پس خبیث آنکہ در مرتبۂ ادنی از حلال باشد و شامل مکروہ نیز باشد اگرچہ کراہت تنزیہی بود پس در مہر البغی مراد اول باشد از خبث بودن وی حرام قطعی و در اجرت حجام معنی ثانی از خبث بودن آن حلال در مرتبۂ ادنی از جہت دناءت و خسّت کہ در کسب اوست و ثمن کلب مختلف فیہ ست پس امام ابوحنیفہ رح و امام محمد رح و بعضی ائمہ دیگر تجویز کردہ بیع کلب و بیع فہد و سائر درندگان کہ در وی منفعت ست معلم باشد یا غیر معلم و نزد امام ابو یوسف رح و دیگر ائمہ جایز نیست بیع کلب عقور پس کسیکہ حرام دارد حمل بر معنی اول میکند و کسی کہ تجویز میکند حمل میکند بر ثانی از جہت وجود دناءت در ان فتدبر - رواہ مسلم - وعن ابی مسعود الانصاری - صحابی مشہور است حاضر شدہ عقبۂ ثانیہ را و بود خرد ترین کسی کہ حاضر شد آنرا و او را بدری نیز میگویند جمہور بر آن اند کہ نسبت او بہ بدر بجہت سکونت اوست بہ بدر نہ بجہت حضور او در غزوۂ وی و بعضے گفتہ اند کہ حاضر شدہ است آنرا و حاضر شدہ احد را و مشاہدی را کہ بعد از دست و ساکن شد کوفہ را در خلافت علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ - ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن ثمن الکلب ومہر البغی - روایت میکند کہ آنحضرت نہی کرد از بہای سگ و مہر زانیہ - وحلوان الکاہن - و از اجرت کاہن یعنی زریکہ بکاہن دہند بر کہانت او و حلوان بضم حای مہملہ و سکون لام مشتق از حلاوت بمعنی شیرینی و بر اجرت کاہن و مہر مرأۃ و زر رشوت نیز اطلاق می یابد بجہت شیرینی و حصول آن بی رنج و مشقت و در صراح گفتہ حلو و حلوان بضم غیر مہر و جیز سے دادن مزد و راانچو شاہد کار رو سے

وکاہن کسی کہ خبر دہد از انچہ بیاید در مستقبل و دعوی می کند معرفت اسرار و عراف و منجم در حکم اوست و نزد ایشان آمدن و خبر پرسیدن و تصدیق کردن حرام است باجماع مسلمین و تحقیق و تفصیل این بیاید در باب السحر والکہانۃ انشاء اللہ تعالے متفق علیہ۔ وعن ابی جحیفۃ۔ بضم جیم و فتح حای مہملہ و بقا از صغار صحابہ است در وقت رحلت آنحضرت بحد بلوغ نرسیدہ بود و لیکن از آنحضرت سماع دارد و روایت کردہ نزول کرد کوفہ را و بنا کرد در وی داری و گردانید او را علی بن ابی طالب بر بیت المال بکوفہ و حاضر شد باوی مشاہد او و وفات یافت سنہ اربع و سبعین۔ ان النبی۔ روایت می کند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن ثمن الدم۔ نہی کرد از بہای خون یعنی از فروختن خون زیرا کہ وی نجس است فروختن وے درست نیست و بعضے این را حمل بر اجرت حجام کردہ اند و حکم آن معلوم شد۔ وثمن الکلب۔ و نہی کرد از بہای سگ حکم آن نیز معلوم شد۔ وکسب البغی۔ بمعنی مہر البغی۔ ولعن آکل الربوا۔ و لعنت کرد آنحضرت خورندۂ ربوا را کہ بائع است و ربوا را می ستاند و موکلہ۔ بضم میم و سکون واو و کسر کاف و لعنت کرد خورانندۂ او را کہ مشتری باشد ربا می دہد و باعث بر معصیت میشود و شریک است در فعل و آثم و ہر دو عاصی اند غایت آنکہ یکی می خورد و دیگری می خوراند و عاصی مستحق لعنت و بعید از مقام قرب و رضا است۔ والواشمۃ۔ و لعنت کرد آنحضرت واشمہ را۔ والمستوشمۃ۔ و لعنت کرد مستوشمہ را و شم خلانیدن سوزن در پوست و پر کردن آن بہ نیل یا بسرمہ و نقش کردن چنانکہ بعضے زنان می سازند پس واشمہ آنکہ این فعل را بدیگری میکند و مستوشمہ آنکہ این فعل را بخود می کناند این چنین مفہوم می گردد از کلام ایشان و ظاہر مفہوم واشمہ آنست کہ این فعل میکند بخود یا بدیگری و مستوشمہ آنکہ طلب میکند این را از دیگری کہ بوی بکند ہمچنین گفتہ است در صحاح۔ والمصور۔ و لعنت کردہ است آنحضرت صورتگر را کہ صورتہای جانداران می سازد و کلام درین در باب التصاویر بیاید۔ رواہ البخاری۔ وعن جابر انہ سمع رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم یقول عام الفتح وہو بمکۃ۔ روایت است از جابر رضی اللہ عنہ کہ شنید آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را کہ می گفت سال فتح و حال آنکہ آنحضرت در مکہ بود و در بعضے نسخ یوم الفتح و برین تقدیر قول وی وہو بمکۃ تاکید است ذکر کردہ برای تحقیق سماع۔ ان اللہ و رسولہ حرم بیع الخمر والمیتۃ والخنزیر والاصنام۔ می گفت آنحضرت کہ خدا و رسول خدا حرام گردانیدہ است بیع خمر را و مردار و خوک و بتان را و گفتہ اند کہ در حکم آنست آلات ملاہی و معازف و مزمار نیست باتلاف آن۔ فقیل۔ پس گفتہ شد و پرسیدند از آنحضرت۔ یا رسول اللہ رایت شحوم المیتۃ۔ خبر دہ از پیہ ہای مردار کہ مردم آنرا استعمال میکنند فانہا تطلی بہ السفن۔ پس بدرستی کہ مالیدہ میشود بآن کشتیہا۔ ویدہن بہا الجلود۔ و روغن زدہ می شود و چرب کردہ می شود بآن پوستہا۔ ویستصبح بہا الناس۔ و چراغ می افروزند بآن مردم۔ فقال لا ہو حرام۔ پس گفت آنحضرت نفروشید آن را کہ وی حرام است یا مراد آن است کہ انتفاع مگیرید بدان بہیچ وجہ کہ آن حرام است و نزد جمہور شافعیہ جائز است انتفاع با دہان نجسہ از خارج و ابوحنیفہ و اصحاب وی جائز می دارند بیع زیت نجس وقتی کہ بیان کند بائع کہ نجس است کذا نقل الطیبی و افروختن چراغ بہ تیل

نجس مکروه داشته اند خصوصاً در مسجد. ثم قال عند ذلک. پس گفت آنحضرت نزد این کلام. قاتل الله الیهود. بکشد خدا تعالی
وهلاک کند یهود را. ان الله لما حرم شحومها. بدرستی که خدا تعالی هنگامی که حرام گردانید خوردن پیه های چارپایه ها را بر ایشان
بجهت تشدید وتضییق بر ایشان. اجملوه. گداختند شحم را. ثم باعوه. پس فروختند آنرا. فاکلوا ثمنه. پس خوردند بهای
آنرا یعنی حیله کردند که نهی از خوردن شحم کرده اند وما آنرا نخورده ایم بلکه ثمن آنرا خورده ایم وگداختن ان بقصد تغییر وتبدیل
است گویا حقیقتی دیگر شد ودرین حدیث دلیل است بر بطلان هر حیله که رسیده شود بوی بسوی حرام وبر بودن ثمن
شیء در حکم آن شیء. متفق علیه. وعن عمر رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال قاتل الله الیهود حرمت
علیهم الشحوم فجملوها فباعوها. گفت امیر المؤمنین عمر که گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بکشد خدا تعالی یهود را حرام
گردانیده شد بر ایشان شحوم پس گداختند آنرا پس فروختند آنرا یعنی خوردند ثمن آنرا جمل واجمال واجتمال گداختن پیه. متفق
علیه. وعن جابر رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم نهی عن ثمن الکلب والسنور. آنحضرت نهی کرد
از بهای سگ وگربه. سنور بکسر سین وفتح نون مشدده. وطیبی گفته است که نهی از بیع سنور نهی تنزیهی ست وبیع وهبه
واعارت وی جائز است نزد جمهور بخلاف آنچه روایت کرده شده از ابی هریره واز جماعه از تابعین واحتجاج کرده اند
بظاهر این حدیث. رواه مسلم. وعن انس رضی الله عنه قال حجم ابو طیبة رسول الله صلی الله علیه وسلم. خون کشید ابو طیبه
بفتح طای مهمله وسکون تحتانیه آنحضرت را. فامر له بصاع من تمر. پس امر کرد آنحضرت مر او را بدادن پیمانه از خرما. وامر اهله
ان یخففوا عنه من خراجه. وامر کرد کسان ابو طیبه را یعنی خواجه های او را که وی مملوک ایشان بود که سبک گردانند از وی
بار از خراج وی بر دارند یعنی از وظیفه وی که نهاده بودند بر وی هر روز چنانکه عادت عرب است که بر غلامان ودایان
چیزی وظیفه می نهند که هر روز بایشان می رسانیده باشند برای خود کار می کرده وکسبی می کرده باشند وچون ابو طیبه خدمت
آنحضرت کرد عنایتی بحال وی برگماشت اجرت هم داد وبخواجه های وی فرمود که چیزی از وظیفه وی کم کنند ودرین
حدیث دلیل است بر حلت کسب حجام ودادن اجرت بدان. متفق علیه.

الفصل الثانی. عن عائشة رضی الله عنها قالت قال النبی صلی الله علیه وسلم ان اطیب ما اکلتم من کسبکم. بدرستی
که خوشتر وحلال ترین چیزی که می خورید شما از کسب شما. وان اولادکم من کسبکم. وبدرستی که اولاد شما از کسب شما اند پس
آنچه انفاق کنند بر شما اولاد شما نیز حلال طیب است ودر حکم اکل از کسب ست. رواه الترمذی والنسائی وابن ماجه وفی روایة
ابی داود والدارمی. ودر روایت ابی داود ودارمی باین لفظ آمده است که. ان اطیب ما اکل الرجل من کسبه وان ولده
من کسبه. معنی یکی ست. وعن عبد الله بن مسعود عن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لا یکسب عبد مال حرام فیتصدق
منه فیقبل منه. گفت آنحضرت کسب نکند هیچ بنده مال حرام را پس تصدق کند از آن پس قبول کرده شود آن تصدق
از آن بنده یعنی از مال حرام تصدق کردن چیزی نیست وثوابی ندارد ولیکن گفته اند که اگر مال شبهه نزد کسی بود تصدق کند وبر خود

صرف نکند سو لا ینفق منہ فیبارک لہ فیہ۔ و انفاق نکند از مال حرام یعنی بر نفس خود پس برکت کردہ شود او را در آن مال یا در آن انفاق۔ ولا یترکہ خلف ظہرہ الا کان زادہ الی النار۔ و نگذارد مال حرام را پس پشت خود مگر آنکہ باشد آن مال توشۂ وے بسوی آتش دوزخ۔ ان اللہ لا یمحو السیئ بالسیئ۔ بدرستی کہ خدای تعالیٰ نمی سترد و دور نمی کند بد را بد۔ ولکن یمحو السیئ بالحسن ولیکن محو میکند بد را بہ نیک پس محو نکند تصدق بمال حرام گناہی را کہ از کسب حرام حاصل شدہ۔ ان الخبیث لا یمحو الخبیث۔ بدرستی کہ پلید محو نمی کند خبیث را تکریر و تاکید ما سبق است رواہ احمد وکذا فی شرح السنۃ۔ وعن جابر رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یدخل الجنۃ لحم نبت من السحت۔ در نمی آید بہشتی را گوشتی کہ روئیدہ است از طعام حرام سحت بضم سین و سکون حای مہملتین حرام و اصل سحت ہلاک کردن و از بیخ بر کندن۔ وکل لحم نبت من الحرام فالنار اولی بہ ہر گوشتی کہ روئید از حرام پس آتش سزاوار تر و نزدیک تر است بوی۔ رواہ احمد والدارمی والبیہقی فی شعب الایمان وعن الحسن بن علی رضی اللہ عنہما قال حفظت من رسول اللہ۔ گفت امام حسنؓ یاد گرفتم من از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم۔ دع ما یریبک الی ما لا یریبک بفتح یا و ضم آن ہر دو روایت ست رابہ و ارابہ بمعنی در شک انداخت او را می فرماید ترک بکن چیزی را کہ در شک می اندازد ترا و میل کن و انتقال کن بسوی چیزی کہ در شک نمی اندازد ترا مقصود اجتناب از وقوع در شبہات و اتقا از انست و بعضی گفتہ اند کہ معنی این کلام آنست کہ چون بیابی قلب خود را شک کنندہ در چیزی بگذار آن چیز را و انتقال بکن بچیزی کہ شک نمی کنی در ان چہ ارتیاب در چیزی علامت بطلان اوست و اطمینان علامت حقانیت آن است پس این ضابطہ است برای معرفت حسن و قبح و حل و حرمت شی ولیکن این متحقق نمی شود مگر در نفوس زکیۂ طاہرہ محلے بہ حقیقت تقوی و عدالت و بیان این در شرح حدیث آیندہ بیاید۔ فان الصدق طمانینۃ زیرا کہ صدق و یقین موجب طمانیت و آرام دل است وان الکذب ریبۃ۔ بکسر را و سکون یا و بدرستی کہ دروغ و باطل موجب شک و تردد است ہر دو معنی کہ ذکر کردہ شد جمع میگردد و فافہم۔ رواہ۔ روایت کرد تمام این حدیث را۔ احمد والترمذی والنسائی وروی الدارمی الفصل الاول و در روایت کرد دارمی فصل اول را یعنی قول او دع ما یریبک نہ قول در افان الصدق الی آخرہ۔ وعن وابصۃ بکسر موحدہ و فتح صاد مہملہ بن معبد بفتح میم و سکون عین و کسر موحدہ مراد صحبت است در سال نہم از ہجرت رسید صالح بود و گریان رضی اللہ عنہ۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال روایت کرد کہ آنحضرت گفت۔ یا وابصۃ جئت تسأل عن البر والاثم گفت آنحضرت ای وابصہ آمدہ تو کہ بپرسی کہ نیکی کدام است کہ در وی ثواب است و بدی کدام کہ در وی بزہ است کشف کرد آنحضرت از چیزی کہ در ضمیر وابصہ بود۔ قال نعم۔ گفت وابصہ آری آمدہ ام تا بپرسم از بر و اثم۔ قال فجمع اصابعہ فضرب بہا صدرہ گفت وابصہ پس جمع کرد آنحضرت انگشتان خود را پس زد بانگشتان سینہ وابصہ را یا سینہ مبارک خود را و اشارت کرد بجانب دل۔ قال استفت نفسک استفت قلبک طلب فتوی کن نفس خود را و طلب فتوی کن دل خود را مراد بنفس اینجا ذات است تکریر برای تاکید است ثلثا سہ بار گفت این کلمہ را بعد از ان بیان کرد نشان معرفت بر و اثم را و فرمود البر ما اطمانت الیہ النفس

نیکی چیزی است کہ قرار گیرد و آرام یابد و مائل گردد بسوی وی نفس۔ واطمأن الیہ القلب۔ و آرام گیرد بسوی وی دل۔ والاثم ما حاک فی النفس۔ و بزہ چیزی است کہ تاثیر کند و کارگر افتد در دل چنانکہ کار کردن سخن در دل و شمشیر در زخم گاہ۔ وتردد فی الصدر و بگردد و آمد و رفت کند در سینہ و در روایتی حک بتشدید کاف و ما حاک بتشدید نیز آمدہ است یعنی خلجان کند و بجا و دو بجزا شد دل را و سینہ را۔ وان افتاک الناس۔ و اگرچہ فتوی دہند ترا مردم و مراد آنست کہ اگر تاثیر کند در دل و قرار نگیرد و بیفتد در دل کہ این گناہ است و مکروہ داری کہ آگاہ شوند مردم از آن چنانکہ حدیث اذا لم تستحی فاصنع ما شئت را بر آن حمل کردہ اند این نشان آنست کہ درین فعل بدی و ناخوشی ہست اگر آرام گیرد دل و قرار یابد و ہیچ خدشہ و خراش نکند آن نشان خوبی آن فعل و راستی اوست اما این مخصوص بنفوس زکیہ و قلوب سلیمہ صافیہ از کدر طبع و ہوی و محلی بحقیقت تقوی و عدالت است چنانکہ معلوم شد زیرا کہ این نفوس و قلوب مائل و راغب اند بخیر و نفور و معرض از شر چنانکہ شئی منجذب می باشد بجنس خود و متنفر از ضد استفت قلبک کہ گفتہ اند درین طور قلب گفتہ اند والا دلہای گرفتار ہوا و طبیعت بسا کہ از امر خیر متنفر نمایند و شرم دارند و در شر رغبت کنند و قناعت ورزند و می باید دانست کہ استفتای قلب در جائی است کہ دلیل شرعی نباشد پس چون متعارض شود کتاب واجب است عدول بہ سنت و نزد تعارض سنن واجب گردد کہ عدول کردہ شود باقوال علما و اگر اقوال علما متعارض گردد رجوع افتد بتحری قلب و استفتای آن و اختیار کردہ شود از اقوال ایشان چیزی کہ فتوی دہد بدان قلب صحیح سلیم و آرام گیرد و انشراح پذیرد تورعاً و احتیاطاً و این چنین می باید فہمید این مقام را و باللہ التوفیق و منہ الہدایۃ۔ رواہ احمد والدارمی

وعن عطیۃ السعدی عطیۃ بن عروہ سعدی بفتح سین و سکون عین صحابی است نزول کردہ بشام۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یبلغ العبد ان یکون من المتقین۔ نمی رسد بندہ مرتبہ را کہ باشد از متقیان حتی یدع ما لا باس بہ حذرا لما بہ باس تا آنکہ بگذارد و ترک دہد چیزی را کہ نیست باک در وی از جہت ترسیدن از چیزی کہ در وی باک است فی الصراح باس عذاب و سختی و مثال آن چنانکہ ترک مردی زن سیری و طیب را از جہت ترس غلبۂ شہوت و وقوع در حرام و این غایت تقوی است بعد از اجتناب از محرمات و مکروہات و مشتبہات و این نظر تحقیق داخل مشتبہات است آوردہ است از عمر بن الخطاب کہ گفت بودیم ما کہ ترک میکردیم نہ حصہ از دہ حصہ از حلال جہت ترس وقوع در حرام۔ و از ابی بکر صدیق منقول ست کہ ترک میکردیم ما ہفتاد باب مباح را از جہت ترس وقوع در حرام۔ رواہ الترمذی و ابن ماجۃ۔

وعن انس رضی اللہ عنہ قال لعن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی الخمر عشرۃ گفت انس لعنت کردہ است آنحضرت در می دہ کس را۔ عاصرہا۔ فشرندۂ آنرا کہ نخست شیرۂ انگور بیارد و این را گاہی برای خود میکند و گاہی برای غیر و آنکہ برای خود میکند او را معتصر میگویند و مراد بقول وی۔ ومعتصرہا۔ اوست۔ وشاربہا۔ و لعنت کردہ نوشندۂ می را۔ وحاملہا۔ و لعنت کردہ بردارندۂ او را کہ ظرف او را بر دوش آوردہ است۔ والمحمولۃ الیہ۔ و شخصی را کہ بر داشتہ آوردہ شدہ است می بسوی وی۔ وساقیہا۔ و نوشانندۂ او را۔ وبائعہا۔ و فروشندۂ او را۔ وآکل ثمنہا۔ و خورندۂ بہای او را و این عام تر است از بائع کہ شخصی دیگر جز بائع اگر ثمن آن را بخورد نیز ملعون است۔ بائع نیز تواند کہ وکیل شخصی باشد در بیع آن و آن شخص ثمن آنرا بخورد۔ والمشتری لہا۔

ولعنت کرده است کسی را که فرنده است مر آنرا اگرچه خود نخورد آنرا - والمشتری له ولعنت کرده خریدار را که خریده شده است برای وی اگرچه خود
نخورد - رواه الترمذی وابن ماجه وعن ابن عمر رضی الله عنهما قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لعن الله الخمر لعنت کرده است
خدای تعالی ذات خمر را - وشاربها - ونوشنده او را - وساقیها - ونوشاننده او را - وبائعها - وفروشنده او را - ومبتاعها - وخرنده
او را - وعاصرها ومعتصرها وفشرنده او را برای خود وبرای غیر خود - وحاملها والمحمولة الیه رواه ابوداؤد وابن ماجه وعن محیصة بضم
میم وفتح حاء وکسر تحتانیه مشدده وصاد مهمله بن مسعود انصاری است حاضر شد احد را وخندق ومشاهد دیگر را که بعد از آن است و
برادر او حویصه بن مسعود است بضم حاء وفتح واو وکسر یای مشدده وصاد او نیز صحابی است وحویصه بزرگتر از محیصه است ولیکن مسلمان
بعد از وی شد وسبب اسلام او آن بود که آن حضرت یک وقتی امر کرده بود که هر که از شما مردی از یهود را دریابد بکشد پس محیصه رفت ومردی را
از ایشان کشت پس حویصه محیصه را گفت وای بر تو مردی را کشتی که رنگ پیه شکم تو از مال وست محیصه گفت چه می گوئی من او را بحکم کسی
کشته ام که اگر فرماید ترا بکشم حویصه گفت سبحان الله دینی که ترا باین سر حد از محبت واخلاص رسانیده است عجب دین است پس
حویصه نیز مسلمان شد انه استأذن رسول الله صلی الله علیه وسلم فی اجرة الحجام روایت میکند که وی طلب اذن کرد از آنحضرت در حجام
که خوردن آن حلال است یا نه ظاهر غلام او حجام بوده است که برای او از اجرت می داد یا خود حجامی میکرد یا دیگر نوعی ابتلای بآن داشت
فنهاه پس نهی کرد آنحضرت او را ومنع کرد که نخورد از آن فلم یزل یستأذنه پس همیشه طلب اذن میکرد محیصه از آنحضرت درین باب حتی قال
اعلفه ناضحک تا آنکه رخصت داد واذن کرد آنحضرت این مقدار که گفت علف کن اجرت حجام را شتر آب کش خود را واطعمه رقیقک
وبخوران آنرا مملوک خود را واز اینجا معلوم شد که نهی از آن تنزیهی بود والا مولی را نمی رسد که غلام را طعام حرام بخوراند وبتحقیق ثابت شده است
که آنحضرت به حجام اجرت داده است چنانکه در باب الحجامة بیاید - رواه مالک والترمذی وابوداؤد وابن ماجه وعن ابی هریرة رضی الله
عنه قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن ثمن الکلب وکسب الزمارة - نهی کرد آنحضرت از بهای سگ واز کسب زماره بفتح زای وتشدید میم
زن مغنیه وزمر بمعنی غنا است ومزمار آلت غنا وبعضی گفته اند که مراد بزماره زن زانیه خوش شکل است وزمیر غلام جمیل را میگویند وزمیر
بمعنی حسن وجمیل آمده است یا زمار از آن جهت گفته اند که زانیات اکثر مغنیات می باشند وبعضی گفته اند لفظ حدیث رمازه است
بتقدیم را بر زای از رمز بمعنی اشارت بچشم وابرو که زانیات مردان را بغمزه وکرشمه عشوه می دهند واز جا می برند - رواه فی شرح السنة
وعن ابی امامة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا تبیعوا القینات ولا تشتروهن ولا تعلموهن - نفروشید زنان مغنیه را ونخرید
ایشان را ونیاموزانید زنان را یعنی غنا یا خط وکتابت چنانکه نهی از تعلیم زنان خط وکتابت آمده است وقینات جمع قینه است بفتح
قاف وسکون یا زن مغنیه وبمعنی مطلق زن نیز آمده است از تقیین بمعنی تزیین زیرا که زنان سبب تحسین واصلاح خانه میشوند ومراد
اینجا مغنیات است ونهی از بیع صریح نیست در فساد آن چه تواند که از جهت اعانت وتوسل بمحرم باشد ومغنیات اکثر زانیات میباشند
ودر شنیدن غنا از جاریه تو در خصتی هست - وثمنهن حرام - وخوردن بهای قینات حرام است - وفی مثل هذا انزلت - ودر مانند این
فرود آمده است کریمه - ومن الناس من یشتری لهو الحدیث - یعنی بعضی از مردم کسی است که می خرد لهو حدیث را که غنا است

و شک نیست کہ مفہوم لعوالحدیث عام تر است ولیکن نزول او در شرای مغنیات ست و بعضی گفتہ اند کہ نزول وی در شرای نضر
اعاجم است کہ آنہا را انشا نمودہ بازی گری و معرکہ گری میکردند واللہ اعلم - رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ وقال الترمذی ہذا حدیث
غریب وعلی بن یزید الراوی یضعف فی الحدیث - وائمہ کبار از اہل حدیث مثل امام احمد ویحیی وابو زرعہ ونسائی وغیر ایشان او را
طعن کردہ تضعیف نمودہ اند پس معلوم شد کہ این حدیث کہ عمدہ است در حرمت تغنی ضعیف است نزد محدثان خود محدثان میگویند کہ ہیچ حدیثی
در حرمت غنا صحیح نشدہ است واللہ اعلم + وسنذکر حدیث جابر - و سطر نجام است کہ ذکر کنیم حدیث جابر را کہ نہی عن اکل الہرۃ است - فی باب
ما یحل اکلہ - انشاء اللہ تعالے

الفصل الثالث - عن عبد اللہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طلب کسب الحلال فریضۃ بعد الفریضۃ - گفت آنحضرت
طلب کردن کسی را کہ بوی رزق حلال بہم رسد فرض است یعنی کسب رزق حلال فرض است و زیادت لفظ طلب تنبیہ است
بر آنکہ واجب است بر بندہ کہ طلب کند و بذل مجہود کند دران تا دریابد درجۂ متقیان را یا مراد بکسب مکتسب است و مراد بقول وی
فریضۃ بعد الفریضۃ لا الٰہ الا اللہ است یعنی طلب حلال فرض است بعد از ایمان و درین مبالغہ است یا مراد ہر فریضہ است کہ
معلوم ست و رد دین یا مراد فریضۂ متعاقبہ است فرض دائمی مستمر است مدت عمر را - رواہ البیہقی فی شعب الایمان - وعن ابن عباس
انہ سئل عن اجرۃ کتابۃ المصحف - روایت است از ابن عباس کہ وی پرسیدہ شد از مزد کتابت مصحف یعنی کسیکہ مصحف نویسد
و لغو شد چہ حکم دارد - فقال لا باس - پس گفت ابن عباس باکی نیست - انما ہم مصورون - نیستند ایشان یعنی مصحف نویسان
مگر صورت گر یعنی نقش میکنند صور الفاظ را گویا کہ سائل استبعاد کرد اخذ اجرت را بر کتابت قرآن و حال آنکہ امری است دینی
لائق نیست اخذ اجرت بران پس جواب داد کہ ایشان نقش میکنند صور الفاظ را و عمل میکنند دران عملی و میگیرند اجرت بر عمل خود
قطع نظر از آنکہ قرآن باشد یا غیر قرآن چنانکہ فرمود - وانہم انما یاکلون من عمل ایدیہم - و بدرستی کہ ایشان نمی خورند مگر از عمل دستہای
خود و در تعلیم قرآن باجرت اختلاف است و متاخران رخصت دران کردہ اند - رواہ رزین - وعن رافع بن خدیج قال قیل
گفت ابو رافع بن خدیج بفتح خای معجمہ و کسر دال کہ صحابی مشہور است گفتہ شد و پرسیدہ شد از آنحضرت کہ یا رسول اللہ ای
الطیب - کدام کسب خوشتر و پاکیزہ تر است - قال عمل الرجل بیدہ - فرمود کسب اطیب عمل مرد است بدست خود یعنی عمل کردن بنفس
خود نہ بولد و عبد اگرچہ آن ہم کسب وی است چنانکہ گذشت - وکل بیع مبرور - و ہر خرید و فروخت صحیح و مقبول است در شرع یعنی آنکہ
خود کسبی و کاری بکند و تجارتی کند کہ دران دیانت و امانت ورزد این نیز کسب طیب است و حاصل بدان رزق حلال طیب
رواہ احمد - وعن ابی بکر بن ابی مریم - از تابعین است قال کان لمقدام بن معدیکرب - گفت بود مر مقدام بن معدیکرب را کہ از
صحابہ است - جاریۃ تبیع اللبن - داہی کہ می فروخت شیر را کہ حاصل میشد در خانۂ ایشان - ویقبض المقدام ثمنہ - و می گرفت
مقدام ثمن آنرا - فقیل لہ - پس گفتہ شد مر مقدام را - سبحان اللہ اتبیع اللبن وتقبض - آیا می فروشی و راضی میشوی کہ بفروشند
شیر یا آیا می فروشد داہ تو شیر را و می گیری تو ثمن آنرا و حال آنکہ شیر برای تصدق و مواسات فقرا و برای صرف کردن برا حیا

واصحاب ومتعلقان است فروختن آن ورا ضی شدن بدان وگرفتن ثمن آن مناسب بحال ومثال تو نیست۔ فقال نعم پس گفت مقدام آری می فروشم ومیگیرم ثمن آنرا ومرا احتیاج است بدان۔ وما باس بذلک۔ ونیست باکی بدان واثمی دران سمعت رسول اللہ شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ می گفت۔ لیاتین علی الناس زمان لا ینفع فیہ الا الدینار والدرہم ہر آئنہ می آید بر مردم زمانی کہ سود نمیکند دران زمان مگر دینار ودرہم ونگاہ می دارد ایشان را از وقوع در حرام وطمع در اموال مردم رواہ احمد۔ وعن نافع قال کنت اجہز الی الشام والی مصر۔ روایت است از نافع مولای ابن عمر گفت بودم من کہ تجہیز میکردم یعنی می فرستادم وکالای خود را بال واسباب تجارت بسوی شام ومصر تجہیز ساختن اسباب عروس ومسافر ومردہ۔ فجہزت الی العراق پس تجہیز کردم بسوی عراق۔ فاتیت ام المومنین عائشۃ فقلت۔ پس در آمدم نزد عائشہ رضی اللہ عنہا پس گفتم یا ام المومنین کنت اجہز الی الشام فجہزت الی العراق۔ اے مادر مسلمانان بودم من کہ تجہیز میکردم من ہر بار بسوی شام پس تجہیز کردم این بار بسوی عراق وذکر نکرد مصر را اکتفا بجہت شرف شام یا کثرت آن۔ فقالت لا تفعل۔ پس گفت عائشہ رضی اللہ عنہا تجہیز مکن بسوی عراق وترک مدہ عادت خود را۔ مالک ولمتجرک بفتح میم وسکون تا وفتح جیم بمعنے تجارت یعنی چہ می کنی تو با تجارت خود کہ ترک می کنی آنرا وحال آنکہ بود در وی برکت وسود۔ فانی سمعت رسول اللہ پس بدرستی کہ من شنیدہ ام پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ میگفت۔ اذا سبب اللہ لاحدکم رزقا من وجہ۔ وقتیکہ سبب گردانید خدای تعالی یکی از شما را رزقی بوجہی از وجوہ۔ فلا یدعہ۔ پس باید کہ ترک نہد آنرا۔ حتی یتغیر لہ او یتنکر لہ۔ او برای شک است وتواند کہ برای تنویع باشد ومراد بتغیر عدم ربح باشد وبہ تنکر زیان در راس المال کذا قال الطیبی وظاہر آنست کہ مراد عدم تیسیر ادای حقوق وانسداد باب توفیق باشد واین اشارت است بقاعدہ کلیہ در باب توکل وتفویض کہ مدار آن بر ترک تدبیر واختیار نفس است وقیام در محل اقامت حق کہ از واجبات سلوک طریقہ عبودیت اوست وعلامت اقامت حق بندہ را در مقامی آنست کہ میسر گردد ادای حقوق ومفتوح باشد ابواب توفیق خواہ در تجرید باشد یا در اسباب وتحقیق وتفصیل آن در کتاب التنویر فی اسقاط التدبیر شیخ ابن عطاء اللہ اسکندری است وہمین است مدار سلوک مشائخ شاذلیہ قدس اللہ اسرارہم وتحقیق نقل کردہ ایم ما در بعضے رسائل فارسیہ چیزی کہ واضح میگردد بدان مقصود۔ رواہ احمد وابن ماجہ۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت کان لابی بکر غلام یخرج لہ الخراج۔ گفت عائشہ رض بود مر ابوبکر رضی اللہ عنہ را غلامی کہ بیرون می آورد برای وی خراج را ووظیفہ کہ بر گردن او نہادہ بود چنانکہ عادت عرب است۔ وکان ابوبکر یاکل من خراجہ۔ وبود ابوبکر کہ میخورد از خراج آن غلام۔ فجاء یوما بشیء۔ پس آورد آن غلام روزی چیزی را از جنس طعام۔ فاکل منہ ابوبکر۔ پس خورد ابوبکر از ان چیز۔ فقال لہ الغلام۔ پس گفت مر ابی بکر را غلام۔ تدری ما ہذا آیا میدانی کہ چیست این طعام کہ آوردہ ام من واز کجاست وبچہ وجہ حاصل کردہ ام آنرا۔ فقال ابوبکر پس گفت ابوبکر وما ہو۔ وچہ چیز است آن واز کجا آوردہ۔ قال کنت کہنت لانسان فی الجاہلیۃ۔ گفت غلام بودم من کہ کہانت کردہ بودم مر یک آدمی را در جاہلیت۔ وما احسن الکہانۃ۔ ونیک نمی دانستم من کہانت را۔ الا انی خدعتہ۔ لیکن من فریب دادہ بودم

او را و معنی کہانت در فصل اول در حدیث ابو مسعود معلوم شد و تحقیق آن در باب آن بیاید۔ فلقینی۔ پس ملاقات کرد مرا آن مرد کہ کہانت کردہ بودم او را و فریب دادہ بودم۔ فاعطانی بذلک۔ پس داد مرا وی بسبب آن کہانت و وہ بدل وی ہٰذا الذی اکلت منہ۔ پس این آن چیزی است کہ خوردی تو از آن۔ قالت۔ گفت عائشہ۔ فادخل ابوبکر یدہ۔ پس در آورد ابوبکر دست خود را یعنی در حلق خود۔ فقاء کل شیء فی بطنہ۔ پس قی کرد و بیرون انداخت ہر چیزی کہ در شکم وی بود از جہت بودن او حلوان کاہن یا ضمیمہ ضلاع۔ رواہ البخاری۔ وعن ابی بکر رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لا یدخل الجنۃ جسد غذی بالحرام۔ روایت است از ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ کہ آنحضرت فرمود در نمی آید بہشت تنی کہ خورش دادہ شدہ و پرورش دادہ شدہ است بحرام۔ رواہ البیہقی فی شعب الایمان۔ وعن زید بن اسلم انہ قال شرب عمر بن الخطاب لبنا فاعجبہ۔ روایت است از زید بن اسلم کہ مولای عمر بن الخطاب و از اکابر تابعین است و از امام زین العابدین نزد او می رفت و در مجلس او می نشست و حدیث از وی میشنید کہ نوشید عمر رضی اللہ عنہ شیری را پس خوش آمد او را آن شیر۔ قال للذی سقاہ من این لک ہذا اللبن۔ گفت عمر کسی را کہ نوشانید او را آن شیر از کجا حاصل شدہ است ترا این شیر۔ فاخبرہ انہ ورد علی ماء قد سماہ۔ پس خبر داد آنکس کہ وی آمد بر جوی کہ نام برد آن را۔ فاذا نعم من نعم الصدقۃ۔ پس ناگاہ شتران از شتران زکوٰۃ آنجا حاضر بودند و دوشیدہ می شدند۔ وہم یسقون۔ و آن جماعہ کہ آنجا بودند می نوشانیدند شیر مردم را۔ فحلبوا لی من البانہا۔ پس دوشیدند مردم برای من از شیرہای آن شتران۔ فجعلتہ فی سقائی۔ پس گردانیدم من آن شیر را در مشک خود۔ سو ہو ہذا۔ و آن این شیر است کہ خوردی تو۔ فادخل عمر یدہ فاستقاء۔ پس در آورد عمر دست خود را یعنی در حلق خود و قی کرد۔ رواہ البیہقی فی شعب الایمان۔ روایت کرد این دو حدیث را بیہقی در شعب الایمان و در اکثر نسخ این حدیث عمر موجود نیست از کلام طیبی این چنین معلوم میشود پس در آخر حدیث سابق۔ رواہ البیہقی۔ و بر تقدیری کہ موجود است رواہما البیہقی ست در آخر ہر دو۔ وعن ابن عمر من اشتری ثوبا بعشرۃ دراہم۔ کسی کہ بخرد جامہ را بدہ درم۔ وفیہ درہم حرام۔ و در ان ثمن کہ دہ درم ست یکدرم حرام است۔ لم یقبل اللہ تعالیٰ لہ صلوۃ مادام علیہ۔ قبول نمیکند خدای تعالیٰ مر او را ہیچ نمازی تا آنکہ باشد آن جامہ بر بدن او۔ ثم ادخل اصبعیہ فی اذنیہ۔ پس در آورد ابن عمر دو انگشت خود را در ہر دو گوش خود۔ وقال۔ و گفت۔ صمتا ان لم یکن النبی صلے اللہ علیہ وسلم سمعتہ یقولہ۔ کر باد این دو گوش من اگر نیست آنحضرت کہ شنیدم من او را کہ میگفت آن را و درین تاکید و تقریر است در سماع وے این حدیث را از آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم و صمتا بفتح صاد و تشدید میم از صمم بمعنی کری و بضم صاد نیز روایت است۔ رواہ احمد والبیہقی فی شعب الایمان وقال اسنادہ ضعیف۔ و گفت بیہقی اسناد این حدیث ضعیف است۔

باب المسابلۃ فی المعاملۃ

سہل در اصل نام زمین نرم است پس بانان اطلاق کردہ شد بر ہر چیز مائل بہ نرمی و مراد اینجا مسامحت و نرمی

وآسانی کردن است در معاملات و مضایقہ نکردن و تنگ نگرفتن دران

الفصل الاول۔ عن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رحم اللہ رجلا سمحا۔ بفتح سین و سکون میم و حای مہملہ
رحمت کند خدای تعالی مردی را کہ آسانی کنندہ و سہل گیرندہ و جوانمردی نمایندہ است۔ اذا باع واذا اشتری۔ وقتیکہ بفروشد
و وقتیکہ بخرد۔ واذا اقتضی۔ و وقتی کہ بگذارد و وام را و طلب کند قضای حق را ہمچو دین و مانند آن۔ رواہ البخاری۔ وعن
حذیفۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رجلا کان فیمن کان قبلکم۔ روایت است از حذیفہ بن الیمان کہ از مشاہیر صحابہ
واجلای ایشان ست و او را صاحب سر رسول اللہ گویند گفت آنحضرت کہ مردی بود در میان آن کسانی کہ بودند پیش از شما
یعنی در امم سابقہ۔ اتاہ الملک لیقبض روحہ۔ آمد او را فرشتۂ مرگ تا بگیرد جان او را۔ فقیل لہ ہل عملت من خیر۔ پس گفتہ شد مراد او
پرسیدہ شد از وی آیا کردہ ہیچ عمل نیک کہ نفع کند بخلق و این گفتن و پرسیدن یا در قبر ست وقتی کہ تنازع کردند در وی فرشتہ ہای
رحمت و عذاب یا در قیامت است۔ قال ما اعلم۔ گفت آن مرد در جواب این سوال نمی دانم و در نمی یابم در خود کہ کار خیر کردہ باشم
قیل لہ انظر گفتہ شد مر آن مرد را ببین و نیک نگاہ بکن و در رو در خود کہ نیکی کردہ باشی۔ قال ما اعلم شیئا غیر انی کنت ابایع الناس فی الدنیا
گفت نمی دانم و نمی یابم چیزی را از نیکی در خود جز آنچہ بودم من کہ خرید و فروخت میکردم مردم را در دنیا۔ واجازیہم۔ و تقاضا میکردم
ایشان را یعنی طلب میکردم حقی کہ بر ایشان داشتم۔ فانظر الموسر۔ پس مہلت می دادم مر توانگران را تا وقتی کہ گنجایش دارد و خواہد
بدہد۔ واتجاوز عن المعسر۔ و در میگذراندم از فقیری کہ ثمنی نمی داشت و می بخشیدم او را انظر بضم ہمزہ و سکون نون و کسر ظا از انظار
بکسر ہمزہ تاخیر کردن و زمان دادن۔ فادخلہ اللہ الجنۃ۔ پس در آورد آن مرد را خدای تعالی در بہشت و جزا داد او را بمثل کہ چون
وی بمردم مسامحت میکرد و عفو می نمود وی تعالی نیز باوی مسامحت نمود و عفو کرد و اگر این معاملہ در قبر ست مراد حکم و وعدہ است
بدر آمدن بہشت و اگر در قیامت است محمول بر ظاہر است متفق علیہ وفی روایۃ لمسلم نحوہ۔ و در روایتی دیگر مر مسلم را مانند این آمدہ است
کہ در معنی یکی است و در لفظ اختلافی دارد عن عقبۃ بن عامر وابی مسعود الانصاری۔ از این دو صحابی و در حدیث متفق علیہ از حذیفہ است
و دران روایت مسلم این چنین است۔ فقال اللہ انا احق بذا منک پس گفت خدا و خطاب بآن مرد کنان کہ کریم و غفورم سزاوارترم
بشنود تجاوز از تو۔ تجاوزوا عن عبدی یعنی گفت خدای تعالی بفرشتگان در گذرید از بندۂ من۔ وعن ابی قتادۃ صحابی مشہور است
عقبی بدری احدی است و حاضر شدہ تمامہ مشاہد را افتادہ چشم او در بدر یا در احد بر دست وی از زخمی کہ بوی رسیدہ پس آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم گرفت چشم او را و بجای وی نشاند و بہترین چشمان او شد و وی برادر ابو سعید خدری است از یک مادر۔ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ایاکم وکثرۃ الحلف فی البیع۔ و دور دارید خود را از بسیار سوگند خوردن در بیع چنانکہ عادت اہل بازار ست فانہ ینفق ثم یمحق
زیرا کہ سوگند خوردن رواج میدہد در حال بستری کالا را و باطل میگرداند برکت را یعنی اگرچہ بالفعل بزور سوگندہای دروغ بازی میدہد
و کار را پیش می برد اما در مآل موجب ذہاب خیر و برکت میگردد و ینفق بضم یا و تشدید فا است و یمحق بفتح یا و سکون میم و فتح حا است
رواہ مسلم۔ وعن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول الحلف منفقۃ للسلعۃ ممحقۃ للبرکۃ

سوگند حل رواج و نفاق اوست مر کالا را و محق ممحقه کاهانیدن و باطل گردانیدن است مر برکت را منفقه بفتح میم و سکون نون و فتح
فا و قاف و سلعه بکسر سین و سکون لام متاع ممحقه نیز بروزن منفقه متفق علیه۔ وعن ابی ذر رضی الله عنه عن النبی صلی الله
علیه وسلم قال ثلثة لا یکلمهم الله یوم القیامة۔ گفت آنحضرت سه کس اند که کلام نمی کند ایشان را خدای تعالی روز قیامت کنایت
است از دور انداختن از مقام قرب و عدم مبالات با ایشان۔ ولا ینظر الیهم۔ و نظر رحمت نمیکند و نمی نگرد بچشم عنایت بسوی ایشان
ولا یزکیهم۔ و پاک نمیگرداند از ذنوب و عیوب ایشان را۔ ولهم عذاب الیم۔ و مر ایشان را عذاب دردناک یا درد دهنده است قال
ابوذر خابوا و خسروا۔ گفت ابوذر نومید شدند و زیان کار شدند ایشان من هم۔ کیستند این سه کس یا رسول الله قال المسبل گفت
یکی از آنها رها کننده و دراز کننده ازار است بطریق ناز و تکبر و حد آن بیاید در کتاب اللباس و اسبال مشهور در ازار است لیکن در
حرمت و کراهت در تمامه ثیاب جاری رود که موجب تکبر و اسراف است۔ والمنان۔ دوم شخصی است که منت می نهد بود از عطای
از من بمعنی نقص از حق و خیانت در آن چنانکه در قول وی تعالی اجر غیر ممنون نیز مراد داشته اند۔ والمنفق سلعته بالحلف الکاذب
سوم شخصی که تنفیق میکند و ترویج می دهد متاع خود را بسوگند دروغ۔ رواه مسلم۔

الفصل الثانی۔ عن ابی سعید قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم التاجر الصدوق الامین۔ بازرگان راستگو
امانت دار مع النبیین والصدیقین والشهداء۔ محشور میشود در روز قیامت با پیغمبران و صدیقان و شهدا و در بعضی نسخ والصالحین
هم است و صحیح در روایت عدم اوست و صدوق و امین صیغه مبالغه اند پس اشارت است بآن که باید درین دو صفت کامل
و بالغ باشد تا این درجه رفیعه منیعه را دریابد۔ رواه الترمذی والدارمی والدارقطنی و رواه ابن ماجه عن ابن عمر وقال الترمذی
هذا حدیث غریب۔ وعن قیس بفتح قاف و سکون تحتانیه ابن ابی غرزة بغین معجمه و را و زای مفتوحات صحابی است معدود
در اهل کوفه او را حدیث واحد است در صدقه کذا قال ابن عبد البر۔ قال کنا نسمی فی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم السماسرة
گفت بودیم ما یعنی جماعت بازرگانان که نامیده میشدیم در زمان آنحضرت سماسره بفتح سین مهمله اولی و کسر ثانیه جمع سمسار بکسر
آنکه در میان باشد میان بائع و میان مشتری که آنرا مقوم و مقیم میگویند۔ فمر بنا رسول الله۔ پس گذشت با پیغمبر خدا صلی الله علیه
وسلم فسمانا باسم هو احسن منه۔ پس نام کرد آنحضرت ما را بنامی که آن نام بهتر است از اول و آن تجار است و وجه احسنیت آنست
که حق تعالی ذکر نموده است تجارت را در قرآن مجید در مقام مدح و نیز آنکه در میان بائع و مشتری می باشد تابع است ایشان را
و گاهی مائل باشد بیک جانب پس دور می افتد از دیانت و امانت۔ فقال۔ پس گفت آنحضرت۔ یا معشر التجار ان البیع یحضره
اللغو والحلف۔ ای گروه بازرگانان بدرستی که بیع و شرا حاضر میشود آنرا بیهوده گفتن و سوگند خوردن و لغو بمعنی فحش نیز آید فشوبوه
بالصدقة۔ پس بیامیزید او را بالصدقه یعنی تصدق کنید چیزی را تا کفارت گردد مر آنرا زیرا که لغو و حلف موجب سخط پروردگار
و صدقه فرو نشاند غضب رب را۔ رواه ابوداود والترمذی والنسائی وابن ماجه۔ وعن عبید بضم عین و فتح با ابن رفاعة
بکسر را و فا تابعی است و بعضی گفته اند که مراد را صحبت است۔ عن ابیه۔ روایت میکند از پدر خود که رفاعه بن رافع صحابی

انصاری است ۔ عن النبی ۔ پدر وی روایت میکند از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قال التجار یحشرون یوم القیامۃ فجارا ۔ گفت آنحضرت تجار حشر کردہ میشوند روز قیامت فجار جمع فاجر مجور در دروغ گفتن ولی فرمانی و تباہی کردن الا من اتقی و بر وصدق ۔ مگر کسی کہ پرہیزگاری کند از حرام و سوگند دروغ نخورد و راست گوید در قیمت کالا ۔ رواہ الترمذی و ابن ماجۃ والدارمی و روی البیہقی فی شعب الایمان عن البراء وقال الترمذی ہذا حدیث حسن صحیح ۔

باب الخیار

اسم است از اختیار یعنی برگزیدن و خیار در بیع اقسام است خیار شرط و خیار عیب و خیار رویۃ و خیار تعیین و تحقیق معلوم شدہ است در کتب فقہ معانی مع احکام آنہا و اختلافی کہ در آنہا است و اینجا قسمی دیگر است کہ آنرا خیار مجلس میگویند یعنی آنکہ چون عقد تمام شود بوجود ایجاب و قبول ہر کدام از بائع و مشتری را اختیار است تا آنکہ نشستہ اند در مجلس و چون برخاستند اختیار برطرف شد و در اختیار اختلاف ست امام شافعی و بعضے ائمہ قائل اند بدان و امام ابو حنیفہ و بعضے دیگر قائل نیستند و میگویند کہ چون ایجاب و قبول تمام شد دیگر اختیار نماند مگر آنکہ شرط کردہ باشند خیار را کہ آنرا خیار شرط گویند و آن تا سہ روز باشد و زیادہ بر آن نہ ۔

الفصل الاول ۔ عن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم المتبایعان کل واحد منہما بالخیار علی صاحبہ ۔ بیع و شرا کنندگان ہر یکی از آن دو اختیار دارد بر صاحب خود کہ ثابت دارد بیع را یا فسخ کند ۔ مالم یتفرقا ۔ مادام کہ در مجلس اند و جدا نشدہ اند از یکدیگر و چون جدا شدند و برخاستند ہر دو باطل اختیار برطرف شد ظاہر این حدیث مثبت خیار مجلس است ولیکن آنہا کہ قائل نیستند بخیار مجلس میگویند کہ مراد جدا شدن باقوال است یعنی تا مجتمع اند در قول ایجاب و قبول تمام نشدہ است اختیار دارند و چون ایجاب و قبول تمام شد فارغ شدند از عقد خیار نماند چنانکہ در قول خدای تعالیٰ ان یتفرقا یغن اللہ کلا من سعتہ مراد تفرق زن و مرد است بطلاق اگرچہ ببدن متفرق نیستند ۔ الا بیع الخیار ۔ مگر بیعی کہ شرط کردہ شدہ است در وی خیار کہ باوجود تفرق در وی خیار باقی ست پس این استثنا است از مفہوم مالم یتفرقا و بعضے گفتہ اند کہ مراد بیع خیار بیعی است کہ تخایر رفتہ است کہ یکی گفتہ اختیار کردی بیع را و دیگری گوید اختیار کردم و برین تقدیر استثنا است از اصل حکم یعنی قول او کہ متبایعان ہر یکی بخیار است بر صاحب خود فافہم ۔ متفق علیہ و فی روایۃ لمسلم ۔ و در روایتی مسلم را این چنین آمدہ است اذا تبایع المتبایعان فکل واحد منہما بالخیار من بیعہ مالم یتفرقا ۔ وقتی کہ خرید و فروخت کردند خرید و فروخت کنندگان پس ہر یکی از آن دو اختیار دارد در بیع خود مادام کہ جدا نشدہ اند در مکان یا در قول او یکون بیعہما عن خیار ۔ یا باشد بیع ایشان بشرط خیار کہ باوجود تفرق خیار باقی است ۔ فاذا کان بیعہما عن خیار فقد وجب ۔ پس چون باشد بیع ایشان بشرط خیار پس تحقیق واجب شد خیار این قول بیان او یکون بیعہما عن خیار است یا تحقیق واجب شد بیع زیرا کہ در شرط خیار اصل بیع لازم میگردد و بامراد از بیع بخیار تخایر است کہ در روایت اولی گفتہ شد ۔ و فی روایۃ للترمذی البیعان ۔ بفتح با و تشدید یای تحتانیہ بالخیار مالم یتفرقا او یختارا ۔ بائع و مشتری بخیار اند مادام کہ متفرق نشوند یا مادام کہ اختیار نکنند چنانکہ یکی گوید اختیار کردی

دیگری گوید اختیار کردم - وفی المتفق علیہ - و در روایت متفق علیہ آمده است - او یقول احدہما لصاحبہ اختر - یا بگوید یکے
ازان دو مر صاحب خود را اختیار کن و صاحب او گوید اختیار کردم - بدل او نختار این عبارت در بدل او نختار واقع شده است -
وعن حکیم بن حزام بکسر حای مہملہ و زای برادر زادہ ام المومنین خدیجہ است تولد او در کعبہ بود و پیش از عام الفیل بہ سیزده سال
واز اشراف قریش و پیران او بود در جاہلیت و اسلام و متاخر شد اسلام او تا عام الفتح اسلام آورد او و پسران او عبد اللہ و خالد و یحیی و ہشام
وہمہ از اصحاب اند و عمر حکیم صد و بست سال بود شصت در جاہلیت و شصت در اسلام کذا قالوا و عاقل و سردار و فاضل و تقی بود
اگرچہ در اول از مؤلفة القلوب بود لیکن بحسن اسلام متصف شده و صاحب ثروت و غنا و مال و منال بود در جاہلیت صد رقبہ
آزاد کرده و بروایتی دو صد و در اسلام بر صد شتر سواری کرد و حج کرد و ہادی صد بدنہ بود کہ جل ساختہ بود آنہا را از حبیره کہ نوعی
از جامہ نفیس است و وقت کرد بعرفہ صد و چند بنده کہ در گردن آنہا اطواق نقره بود و نقش کرده بود در ان این کلمہ کہ عتقاء اللہ
عن حکیم بن حزام و یکبار سرای را بشصت ہزار درہم بدست معاویہ فروخت و ہمہ را در راه خدا تصدق کرد و در بدر ہمراه
مشرکان بود و نجات یافت و اگر سوگند می خوردمی گفت سوگند بخدای کہ نجات داد مرا روز بدر مات بالمدینة سنة خمسین و قیل
اربع و خمسین و قیل ثمان و خمسین روایت کرده اند از وی عروة بن الزبیر و سعید بن المسیب و ابن سیرین رضی اللہ عنہ
وعنہم اجمعین - قال گفت حکیم بن حزام - قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم البیعان بالخیار مالم یتفرقا - بائع و مشتری بخیار اند
مادام کہ متفرق نشده اند - فان صدقا و بینا بورک لہما فی بیعہما - پس اگر راست گویند و بیان کنند عیب سلعہ و ثمن و امثال
آن را برکت کرده شود در بیع ایشان - وان کتما و کذبا - و اگر بپوشند و دروغ گویند - محقت برکة بیعہما - کاہیده شود و برده شود
برکت بیع ایشان - متفق علیہ - وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال قال رجل للنبی صلی اللہ علیہ وسلم انی اخدع فی البیوع
گفت مردی مر آن حضرت را بدرستی کہ من فریب داده می شوم در بیعہا - فقال اذا بایعت فقل لا خلابة - پس
گفت آنحضرت وقتیکہ بیع و شرا کنی تو پس بگو نیست خداع و فریب - فکان الرجل یقولہ - پس بود آن مرد کہ میگفت این سخن را -
متفق علیہ - بدانکہ اختلاف کرده اند در مقصود ازین قول بعضی گفتہ اند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم امر کرد آن مرد را کہ بگوید
نزد بیع این سخن را تا بدانانند و بیاگاہانند صاحبش را کہ من از اہل بصیرت نیستم در بیع باید کہ فریب ندہی مرا و زیان زده نکنی مرا
و مردم دران وقت اہل دیانت و نصیحت بوده اند دوست می داشتند برادران خود را آنچہ دوست می داشتند مر نفس خود را حفظا
نزد تنبیہ و تفویض و بعضے گفتہ اند کہ امر کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم او را بشرط خیار و تصدیر یافتن کلمہ برای بیان
باعث بر اشتراط است و در روایتی آمده است کہ بگو فریب نیست و شرط میکنم خیار سہ روز را و بعضی گفتہ اند کہ مقصود در روایت
نزد ظہور غبن و علما را اختلاف است در رد بغبن اگرچہ بیع فاسد نمی گردد و اکثر علما برین اند و بعضی میگویند کہ اگر مشتری صاحب
بصیرت نباشد خیار دارد و بعضے گفتہ اند اگر این کلمہ را گفتہ است ثابت میشود مر او را خیار و بعضے گفتہ اند کہ اگر غبن فاحش است
کہ مانند آن واقع نمی شود فاسد میشود بیع و این اقوال مذکور است در کتب فقہ و حق آنست کہ حدیث خالی است از دلالت

برای آنکه غبن فاحش می گرداند بیع را یا ثابت میگرداند خیار را لاتنبیه میکرد بران آنحضرت صلی الله علیه وسلم و امر نمی کرد آن مرد را بشرط و طیبی گفته که وجه همان اول است و موافق است آن را قول وی در حدیث سابق فان صدقا و بینا الخ والله اعلم

الفصل الثاني عن عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده۔ عمرو بن شعیب بن محمد بن عبد الله بن عمرو ابن العاص از ثقات است و حجت است و بعضی خلاف دارند در حال وی و بر هر تقدیر حدیث او باین اسناد مدخول است زیرا که اگر ضمیر جده بعود در جانکه ضمیر ابیه جد وی محمد بن عبد الله است و وی از تابعین است پس حدیث مرسل باشد و اگر بابیه رود جد پدرش عبد الله بن عمرو بن العاص صحابی است و لیکن عمرو وی را در نیافته است پس حدیث منقطع است و لهذا در صحیحین حدیث وی باین اسناد تخریج نیافته و عمرو بن شعیب حدیث میکند از پدرش و از ابن المسیب و از ربیع بنت مسعود و از زینب بنت ابی سلمه روایت دارد و روایت میکنند از وی ایوب و حسین معلم و اوزاعی و یحیی ابن سعید القطان گفته است وقتی که روایت کنند از وی ثقات پس آن حجت است و بالجمله وی محل اختلاف است والله اعلم۔ ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال۔ روایت کرد عمرو بن شعیب که آنحضرت گفت۔ البیعان بالخیار مالم یتفرقا الا ان یکون صفقة خیار۔ بائع و مشتری بخیار اند مادام که متفرق نشوند مگر آنکه باشد بیع خیار شرح این کلام معلوم شد و صفقه دست بر هم زدن که آواز آید و دست بر دست کسی دیگر زدن در بیع و بیعت و لا یحل له ان یفارق صاحبه۔ و روا نیست مر بائع یا مشتری را که مفارقت کند صاحب خود را و جدا گردد از وی و برخیزد خشیة ان یستقیله از جهت ترس آنکه براند از صاحب وی بیع را و فسخ کند آن را یعنی باید که توقف کند در مجلس و شتابی نکند در برخاستن از جهت رعایت جانب برادر مسلمان شاید که اقاله کند بیع را و این قول بظاهر دلالت دارد بر ثبوت خیار مجلس مگر آنکه گفته شود که این نهی بجهت آن باشد مطلع گردد بر عیب پس اقاله کند والله اعلم۔ رواه الترمذی و ابو داود والنسائی۔ وعن ابی هریرة رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال لا یتفرقن اثنان الا عن تراض۔ باید که جدا نشوند دو کسی یعنی بائع و مشتری مگر برضای یکدیگر۔ رواه ابو داود

الفصل الثالث عن جابر رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم خیر اعرابیا بعد البیع۔ روایت است از جابر رضی الله عنه که آنحضرت مخیر گردانید یک اعرابی را بعد از بیع و تمام شدن عقد این از برای بیان خیار مجلس یا بسبب دیگر که مانند او جای غبن یا پشیمانی از بیع است و لیکن این را با رضای جانب دیگر کرده باشد والله اعلم۔ رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن صحیح

باب الربوا

ربوا در لغت بمعنی زیادت است و هر جا که این حروف است معنی زیادت پیدا است و در شرع عبارت است از زیادتی که خالی باشد از عوض و شرط کرده شود در صلب عقد و کتابت او بواو و یا و الف هر سه آمده است۔

الفصل الاول عن جابر رضی الله عنه لعن رسول الله صلی الله علیه وسلم آکل الربوا۔ لعنت کرده است آنحضرت خورنده ربا را که ربا می ستاند۔ و موکله بضم میم و سکون واو و کسر کاف مخففه و لعنت کرده است آنحضرت خوراننده ربا را که ربا میدهد

صلى الله عليه وسلم الذهب بالذهب ربوا الا هاء وهاء والورق بالورق ربوا الا هاء وهاء والبر بالبر ربوا الا هاء وهاء والشعير بالشعير
ربوا الا هاء وهاء والتمر بالتمر ربوا الا هاء وهاء - درین حدیث لفظ ها مکرر نشد وهاء بهمزه ربی همزه نیز آمده صوتی بمعنی خذ بگیر بگیر یعنی
هر یکی از بائع ومشتری گوید بگیر بگیر یعنی دست به دست بفروشند ونقد به نسیه نکنند - متفق علیه - وعن ابی سعید وابی هریرة
رضی الله عنهما ان رسول الله صلی الله علیه وسلم استعمل رجلا علی خیبر - روایت کرده اند این دو صحابی که آنحضرت
عامل گردانید مردی را بر خیبر - فجاءه بتمر جنیب - پس آورد آن مرد یعنی نزد آنحضرت خرماے نیک سره چیده وجنیب
بجیم ونون وباء موحده اجود از تمر - فقال اکل تمر خیبر هکذا - پس گفت آنحضرت آیا همه خرمای خیبر همچنین است - قال گفت آن مرد
لا والله یا رسول الله نیست هر تمر خیبر همچنین - انا لناخذ الصاع من هذا بالصاعین - بدرستیکه ما میگیریم گاهی یک پیمانه را ازین
به دو پیمانه از تمر دیگر - والصاعین بالثلاث - ومیگیریم گاهی دو پیمانه را به سه پیمانه - فقال لا تفعل - پس گفت آنحضرت مکن
این چنین که ربوا می شود - بع الجمع بالدراهم - بفروش تمر مجموع را که مختلط به نیک وبد وجنیب در وی است بدراهم - ثم ابتع
بالدراهم جنیبا - پستر بخر بدراهم تمر جنیب را تا ربوا لازم نیاید - وقال فی المیزان کذلک - وگفت آنحضرت در ترازو مانند
این یعنی تمر ومانند آن از مکیلات است که به پیمانه می فروشند در موزونات که به ترازو می کشند چنانکه ذهب وفضه می فروشند
نیز همین حکم است که جید را به ردی برابر نفروشند بلکه ردی را بدراهم بفروشند وبآن دراهم جید را بخرند وگندم
وجو در عرف شرع نیز مکیل اند اگرچه درین دیار بوزن می فروشند در ردی وجید در باب ربوا برابر است - متفق علیه - وعن ابی سعید
قال جاء بلال الی النبی صلی الله علیه وسلم بتمر برنی - گفت ابو سعید خدری آورد بلال رضی الله عنه تمر برنی را نزد آنحضرت
وبرنی بفتح موحده وسکون را ونون به صیغه نسبت بلفظی مثل کرسی قسمی مشهور است از خرما که نیک می باشد ودر قاموس گفته
که ضرب بر نیک است - فقال له النبی - پس گفت مر بلال را پیغمبر صلی الله علیه وسلم من این هذا - از کجا آوردی این را یعنی
خریده یا کسی بتو داده وجه آن گویا آنحضرت را استشعاری شد بآن که مبادا بطریق ربوا خریده باشد - قال کان عندنا
تمر ردی - گفت بلال بود نزد ما یعنی اهل خانه من خرمای زبون رداءت بهمزه تباه وفاسد شدن - فبعت منه صاعین
بصاع - پس فروختم من دو پیمانه را بیک پیمانه این تمر برنی - فقال اوه عین الربوا عین الربوا - پس گفت آنحضرت آه
ازین فروختن عین ربوا است مکرر فرمود یعنی ربای محض است بیشک - لا تفعل مکن یعنی این بیع را - ولکن اذا اردت
ان تشتری - ولیکن چون خواهی که بخری تمر جید نیک را تمر ردی بد یعنی خواهی که تمر نیک را بخری بسبب آن - فبع التمر ببیع
آخر - پس بفروش تمر ردی را ببیع دیگر بدراهم یا بطعام - ثم اشتر به - پستر بخر تمر جید را بآن دراهم چنانکه در حدیث سابق
گذشت واوه بفتح همزه وتشدید واو مفتوحه وسکون ها کلمه ایست که گفته میشود نزد گله کردن ودردمندی ودرنجوری نمودن
دراصل بسکون واو وکسر ها است وگاهی واو را بالف بدل کنند وگاهی تشدید دهند بفتح وکسر ها را ساکن گردانند وگاهی ها
حذف هم کنند وضم وفتح وکسر نیز دهند - متفق علیه - وعن جابر قال جاء عبد فبایع النبی صلی الله علیه وسلم علی الهجرة - گفت

جابر آمد غلامی پس بیعت اسلام کرد آنحضرت را بر قصد ہجرت یعنی عہد کرد کہ از دیار خود برآمدہ بملازمت شریف بیاید۔ ولم یشعر انہ
عبد۔ و در نیافت آنحضرت کہ او غلام کسی ست۔ فجاء سیدہ یریدہ۔ پس آمد خواجہ وی در حالی کہ می طلبید او را۔ فقال لہ النبی
صلی اللہ علیہ وسلم بعنیہ۔ بفروش بدست من او را۔ فاشتراہ بعبدین اسودین۔ پس خرید آنحضرت او را بہ دو غلام سیاہ۔
ولم یبایع احدا بعدہ حتی یسالہ اعبد ہو او حر۔ و بیعت نکرد آنحضرت پس از وی ہیچ یکی را تا آنکہ می پرسید او را کہ بندہ است
وی یا آزاد و ازین حدیث معلوم میشود کہ یک غلام را بدو غلام می توان خرید و ازینجا حکم کردہ اند کہ یک حیوان را بہ دو
حیوان می توان خرید خواہ از یک جنس باشند یا دو جنس واما بہ نسیہ منع کردہ اند آن را جماعتی از صحابہ رضی اللہ عنہم
و قول عطاء ابن ابی رباح و قول ابی حنیفہ و اصحابی وی ہمین است و روایت کردہ شدہ است کہ آنحضرت نہی کردہ است
از بیع حیوان بحیوان بہ نسیہ چنانکہ بیاید کذا قال الطیبی۔ رواہ مسلم۔ وعنہ قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن بیع الصبرۃ
من التمر لا یعلم مکیلہا۔ و ہم از جابر است کہ نہی کرد آنحضرت از فروختن تودہ از خرما کہ دانستہ نشود و پیمودہ نشدہ یعنی معلوم نیست
کہ چہ مقدار ست و چند ست۔ بالکیل المسمی من التمر۔ بہ کیل معین از خرما یعنی یک طرف تودہ از تمر باشد و طرف دیگر چند کیل
معین باشد دہ یا بست مثلا زیرا کہ چون معلوم نیست کہ آن تودہ از خرما چند کیل ست شاید کہ زیادہ تر ازین کیلہا باشد
یا کمتر از ان پس ربوا لازم آید۔ رواہ مسلم۔ وعن فضالۃ بفتح فا و ضاد معجمہ۔ بن عبید بضم عین صحابی انصاری اول
مشاہد او احد ست بعد ازان حاضر شد مشاہد دیگر را کہ بعد از وست و بیعت کرد تحت شجرہ و حاضر شدہ خیبر را بعد ازان انتقال کرد
بسوی شام و ساکن شد دمشق را و متولی قضای دمشق شد از جانب معاویہ در زمان خروج وی بصفین و وفات یافت بہ
دمشق سنہ ثلث و خمسین۔ قال اشتریت یوم خیبر قلادۃ باثنی عشر دینارا۔ گفت فضالہ خریدم من روز خیبر قلادہ را یکبیر قاف
گلوبند بہ دوازدہ دینار فیہا ذہب و خرز۔ در ان قلادہ طلا بود و مہرہ ہا خرز بفتح خای معجمہ و فتح را و بزای مہرہ ہای جواہر ففصلتہا
پس جدا جدا کردم آن قلادہ طلا را از مہرہ ہا جدا کردم فصلتہا را بتشدید صاد تصحیح کردہ اند۔ فوجدت فیہا اکثر من اثنی عشر
دینارا۔ پس یافتم من در ان قلادہ طلا بیشتر از دوازدہ دینار۔ فذکرت ذلک للنبی۔ پس ذکر کردم آن را برای پیغمبر صلی اللہ
علیہ وسلم فقال لا تباع حتی تفصل۔ پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فروختہ نشود قلادہ تا جدا جدا کردہ شود و در روایتے
حتی تمیز یعنی تا جدا کردہ شود طلای او از مہرہ ہای او از جہت آنکہ ربوا لازم نیاید۔ رواہ مسلم۔

الفصل الثانی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لیاتین علی الناس زمان گفت
آنحضرت ہر آئنہ می آید بر مردم زمانی کہ۔ لا یبقی احد الا آکل الربوا۔ باقی نمی ماند ہیچ یکی مگر خورندہ ربوا بجہت عدم احتیاط در شرائط
عقد بر وجہ شرع خالص از ربوا گویا کہ در کلام مبالغہ است و لہذا فرمود۔ فان لم یاکلہ اصابہ من بخارہ پس اگر نخورد
ربوا را می رسد او را از لعنت آن و اثر آن چنانکہ موکل آن یا شاہد و کاتب آن باشد یا ساعی در ان و درمیان آن باشد یا معاملہ کند با
ربوا خوار و خلط شود و بال او۔ و یروی۔ و روایت کردہ میشود بجای من بخارہ۔ من غبارہ۔ یعنی می رسد او را از گرد وی۔ رواہ احمد

والوداؤد والنسائی وابن ماجه - وعن عبادة بن الصامت ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لاتبیعوا الذهب بالذهب
نفروشید طلا را بطلا - والورق بالورق - ونه نقره را به نقره - ولا البر بالبر ولا الشعیر بالشعیر ولا التمر بالتمر ولا الملح بالملح الا سوآء بسوآء
مگر برابر عینا بعین - حاضر ونقد - یدا بید - دست بدست تاکید عینا بعین است - ولکن بیعوا الذهب بالورق والورق
بالذهب - ولیکن بفروشید زر را بنقره ونقره را بزر - والبر بالشعیر والشعیر بالبر - وبفروشید گندم را بجو وجو را به گندم - والتمر
بالملح والملح بالتمر - وخرما را بنمک ونمک را بخرما یعنی جنس را بخلاف جنس - یدا بید - نقد نه نسیه - کیف شئتم - هرچگونه که خواهید
یعنی برابر وزیاده وکم - رواه الشافعی - وعن سعد بن ابی وقاص قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم سئل عن شری
التمر بالرطب - گفت شنیدم آنحضرت را وحال آنکه پرسیده شد از خریدن خرمای خشک بخرمای تر تمر خرمای خشک را
میگویند ورطب بضم را وفتح طا خرمای تر ودر طلب بفتح را وسکون طا هر چه باشد میوه وجز آن - فقال اینقص الرطب اذا یبس
پس گفت آنحضرت آیا نقصان می پذیرد وکم میشود خرمای تر وقتیکه خشک میگردد - فقالوا نعم - پس گفت سائل آری
کم میشود - فنهاه عن ذلک - پس نهی کرد آنحضرت از خریدن تمر برطب از جهت لزوم ربوا واکثر علما هم برین رفته اند وشافعی
وابو یوسف هم برین اند واما امام ابوحنیفه جائز می دارد بیع رطب را به تمر برابر زیراکه رطوبت ویبوست بمنزله صفت جودت
ورداءت است وثابت شده است که جید وردی برابر است وحدیث مذکور ضعیف است والله اعلم - رواه مالک والترمذی
وابوداؤد والنسائی وابن ماجه - وعن سعید بن المسیب - روایت است از سعید بن المسیب که از کبار تابعین وقدمای
ایشان واز فقهای سبعه مدینه است - مرسلا - بطریق ارسال - ان رسول الله صلی الله علیه وسلم نهی عن بیع اللحم بالحیوان تحقیق
آنحضرت نهی کرده است از فروختن گوشت بحیوان امام شافعی بظاهر این حدیث رفته وگفته جایز نیست بیع لحم بحیوان خواه لحم
از جنس آن حیوان باشد یا از غیر جنس وامام محمد گوید که اگر از جنس باشد جائز نیست مگر آنکه لحم جدا بیشتر از لحمی باشد که در حیوان
ست تا در مقابله اجزای دیگر باشد که در حیوان ست والا متحقق میشود ربوا چنانکه روغن کنجد بکنجد وجائز نیست نزد ابی حنیفه
وابی یوسف واحمد در قول مختار ودلیل ایشان آن است که این بیع موزون است بغیر موزون وحیوان موزون نیست
عادة وممکن نیست معرفت او بوزن زیراکه گاهی خفیف میگرداند نفس خود را وگاهی ثقیل می سازد - قال سعید گفت سعید
بن المسیب - کان من میسر اهل الجاهلیة - بود فروختن لحم حیوان بحیوان از قمار اهل جاهلیت وقمار را میسر گویند یا از یسر بمعنی
آسانی که مال بوی بآسانی حاصل میشود یا از یسار بمعنی غنی که قمار سبب غناست - رواه فی شرح السنة - وعن سمرة
بن جندب - صحابی مشهور است حافظ کثیر الحدیث - ان رسول الله صلی الله علیه وسلم - نهی عن بیع الحیوان بالحیوان
نسیئة - روایت کرده است که آنحضرت نهی کرده است از بیع حیوان به حیوان بطریق نسیه سابقا معلوم شد که صحابه
وتابعین را درین اختلاف است ونسیه بکسر نون وفتح آن با سکون سین وگاهی فتحه داده می شود نون را وکسر داده
میشود سین را بعد از وی یا وبعد از یا همزه - رواه الترمذی والنسائی وابوداؤد وابن ماجه والدارمی

وعن عبداللہ بن عمرو بن العاص ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم امرہ ان یجہز جیشا۔ روایت است از عبداللہ بن عمرو کہ آنحضرت امر کرد کہ ساختگی کند اسباب لشکری را۔ فنفدت الابل۔ پس تمام شدند شتران۔ فامرہ ان یاخذ علی قلائص الصدقۃ۔ پس امر کرد آنحضرت او را کہ بگیرد شتران را وبخورد آنہا را بر شتر مادہ ہای زکوٰۃ قلوص ناقہ جوان قلائص وقلص جمع وقلائص جمع الجمع یعنی چون شتران صدقہ بیاید بدہند۔ فکان یاخذ البعیر بالبعیرین۔ پس بود عبداللہ بن عمرو با آنحضرت کہ میگرفت یک شتر را بدو شتر۔ الی ابل الصدقۃ۔ تا وقت آمدن شتران صدقہ پس ازین حدیث معلوم میشود جواز بیع حیوان بحیوان نسیۃ واصحاب ما منع کردہ اند از جہت حدیث سابق در نہی وتوربشتی گفتہ کہ حدیث عبداللہ بن عمرو ضعیف ست وحدیث سمرۃ بن جندب اثبت واقوی است یا این پیش از نہی از ربوا بود انتہی واللہ اعلم ومشکل دیگر در حدیث آنست کہ وقت آمدن صدقات معلوم نبود وتوقیت وتعیین اجل شرط ست مگر آنکہ گویند کہ وقت آمدن آن اہل صدقہ دران وقت معلوم بود یا آن منسوخ ست واللہ اعلم۔ رواہ ابوداؤد۔

الفصل الثالث عن اسامۃ بن زید ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الربوا فی النسیئۃ۔ اسامہ بن زید کہ محبوب آنحضرت بود ومناقب او مشہور ومعروف ست ودر آخر کتاب در باب مناقب اہل بیت بیاید روایت میکند کہ آنحضرت گفت ربوا در نسیہ است یعنی ربوا متحقق میشود دروی اگرچہ باختلاف جنس باشد واگر بمساوات باشد مثلا فروختن گندم بجو بزیادتی درست است اگر دست بدست باشد اما اگر نسیہ باشد درست نیست۔ وفی روایۃ قال۔ ودر روایتی گفت لاربوا فیما کان یدا بید۔ نیست ربوا در چیزی کہ باشد دست بدست یا بالتساوی در یک جنس وبالتفاضل نیز در خلاف جنس۔ متفق علیہ۔ وعن عبداللہ بن حنظلۃ غسیل الملائکۃ۔ روایت ست از عبداللہ پسر حنظلہ کہ او را غسیل ملائکہ می گویند وغسیل ملائکہ صفت حنظلہ ست وقصۂ او مشہور ست ودر توضیح مواضع ذکر کردہ شدہ باشد وعبداللہ پسر او نیز صحابی ست وتولد کردہ شد در زمان حیات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ودر وقت رحلت آنحضرت ہفت سالہ بود وآنحضرت را دیدہ واز وی شنیدہ خیر فاضل مقام در انصار بود ومتابعت کردند مردم او را بر خلع بیعت یزید بن معاویہ وکشتہ شد در روز حرہ با ہفت پسر ش رضی اللہ عنہم اجمعین۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم درہم ربوا یاکلہ الرجل وہو یعلم۔ گفت گفت آنحضرت یکدرم ربوا کہ بخورد آن را مرد وحال آنکہ وی می داند کہ این از ربواست۔ اشد من ستۃ وثلثین زنیۃ۔ سخت ترست از سی وشش زنا واین غایت تشدید وتوبیخ ست بر آکل ربوا ودر توجیہ این گفتہ شد کہ آکل ربوا محاربت میکند با خدا ورسول خدا چنانکہ مدلول قرآن عظیم ست ومحاربت با خدا سخت ترست از زنا اما سر در عدد مخصوص موکول ست بعلم شارع کہ جز وی کسی نداند چنانکہ در امثال آن وزنیہ بکسر زای وسکون نون وتحتانیہ زنا کردن۔ رواہ احمد والدارقطنی وروی البیہقی فی شعب الایمان عن ابن عباس وزاد۔ وزیادہ کردہ است بیہقی از ابن عباس این عبارت را کہ وقال۔ وگفت آنحضرت۔ من نبت لحمہ من السحت فالنار اولی بہ۔ کسی کہ بروید گوشت وی از حرام پس آتش دوزخ سزاوارتر وقریب ترست بوی سحت بضم سین وسکون حای مہملہ حرام ودر اصل معنی

استیصال است یعنی از بیخ برکندن - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الربوا سبعون جزءا
ربوا خوردن هفتاد پاره است - ایسرها ان ینکح الرجل امه - آسان ترین هفتاد پاره این است که وطی کند مرد مادر خود را
واین اشد تشدید است درین باب وچون مردم دران زمان بغایت مبتلا بودند بر بوا وافتاده بودند در ورطهٔ ابتلا وبودن
ارباب دنیا وخستهٔ نفس سخت کردند تهدید وتشدید دران نعوذ بالله من ذلک - وعن ابن مسعود رضی الله عنه قال قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الربوا وان کثر - بدرستیکه ربوا یعنی مالی که حاصل شد بربوا اگرچه بسیار باشد - فان عاقبته
تصیر الی قل - پس بدرستیکه پایان وی باز میگردد بسوی کمی قل بضم قاف بمعنی قلت بکسر قاف چنانکه ذل وذلت
بمعنی خواری ست - رواهما - روایت کرده اند این دو حدیث را - ابن ماجة والبیهقی فی شعب الایمان وروی احمد الاخیر
وروایت کرده است احمد حدیث اخیر را - وعن ابی هریرة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اتیت لیلة
اسری بی علی قوم - آمدم یا آورده شدم در شب معراج برگروهی که - بطونهم کالبیوت - شکم های ایشان مانند خانه هاست
فیها الحیات - ودران مارهاست - تری من خارج بطونهم - دیده میشوند آن مارها از بیرون شکم های ایشان - فقلت من
هؤلاء - پس گفتم من کیستند این گروه - قال جبرئیل هؤلاء اکلة الربوا - گفت جبرئیل اینها خورندگان ربوا اند اکلة بفتحات جمع
آکل چنانکه طلبة جمع طالب - رواه احمد وابن ماجة - وعن علی رضی الله عنه انه سمع رسول الله صلی الله علیه وسلم لعن آکل الربوا
وموکله - روایت است از امیر المومنین علی که وی شنید آنحضرت را که لعنت کرد خورندهٔ ربوا را وخورانندهٔ آن را وکاتبه - ونویسندهٔ
آنرا - ومانع الصدقة - ولعنت کرد منع کنندهٔ زکواة را ونه دهندهٔ آن را - وکان ینهی عن النوح - وبود آنحضرت که نهی میکرد از نوحه کردن
ظاهر اسلوب کلام آن بود که گوید والنائحة ولعنت کرد نائحه را ونگفت این چنین یا از جهت آنکه نوحه کردن در اثم در مرتبهٔ ربوا ومنع صدقه
نیست ونیست هر منهی عنه که ارتکاب او موجب لعن باشد شاید که نهی برای تنزیه باشد واگر برای تحریم نیز باشد جرائم همه در یک
مرتبه نباشد یا این را اراده کردن آنحضرت مستمر ودائم بود بر لعن از جهت وقوع آن در اوقات وبودن آن از اشنع خصال جاهلیت
پس لعن بر وی اشد واکثر باشد تاکید او مبالغة والله اعلم - رواه النسائی - وعن عمر بن الخطاب رضی الله عنه ان آخر ما نزلت
آیة الربوا - روایت است از امیر المومنین عمر که آخر چیزی که فرود آمده آیت ربوا است - وان رسول الله صلی الله علیه وسلم
قبض ولم یفسرها لنا - وبدرستیکه آنحضرت قبض کرده شده وتفسیر وبیان نکرد آیت ربوا را برای ما - فدعوا الربوا والریبة - پس
ترک کنید ربوا را وچیزی را که در وی شک وشبهه آن باشد مقصود آنکه این آیت ثابت ومحکم وغیر منسوخ است ولیکن آنحضرت تفسیر نکرد
برای ما بطوری که محیط گردد بجمیع جزئیات ومواد آن بلکه بیان کرد در چند چیز وگذاشت ما را آن چیزها را بر قیاس واجتهاد
پس باید که ترک کنید ربای صریح را وآنچه در وی شبهه آنست از جهت تورع واحتیاط اینست آنچه مفهوم میگردد از ظاهر سوق
عبارت فافهم وطیبی گفته که مقصود آنست که این آیت غیر منسوخ وغیر مشتبه است ازین جهت تفسیر نکرد آنحضرت آن را پس اجرا کنید
آنرا بر آنچه هست وشک وریب نکنید دران وترک کنید حیله را در حل ربوا واین ست مراد بقول او فدعوا الربوا والریبة فافهم

رواہ ابن ماجۃ والدارمی۔ وعن انس رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اقرض احدکم قرضا۔ چون بدہد یکے از شما دیگری را وام۔ فاہدی الیہ۔ پس ہدیہ فرستد آن دیگر کہ قرض گرفتہ است بسوی آن کسی کہ قرض دادہ است او حملہ علی الدابۃ۔ یا بردارد یعنی سوار گرداند آن دیگر او را بر مرکب۔ فلا یرکب۔ پس باید کہ سوار نشود آن مرکوب را۔ ولا یقبلہا و باید کہ قبول نکند آن ہدیہ را تا ربوا نشود زیرا کہ ہر قرضی کہ بکشد سودی را پس آن ربوا است۔ الا ان یکون جری بینہ وبینہ قبل ذلک۔ مگر آنکہ روان گشتہ و عادت شدہ است اہدا و حمل میان این و آن و پیش از اقراض و اقراض بران باعث نیست۔ رواہ ابن ماجۃ والبیہقی فی شعب الایمان۔ وعنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا اقرض الرجل الرجل فلا یاخذ ہدیۃ۔ وقتیکہ وام دہد مرد پس باید کہ نگیرد از کسی کہ او را وام دادہ است ہدیہ چنانکہ در حدیث سابق گذشت۔ رواہ البخاری فی تاریخہ۔ روایت کردہ است این حدیث را بخاری در تاریخ خود۔ ہکذا فی المنتقی ہمچنین است در منتقی بضم میم وسکون نون و فتح مثناۃ و قاف نام کتابی است کہ بعضے از اہل مذہب امام احمد تصنیف کردہ اند در احادیث بر ترتیب فقہ و در وی گفتہ است کہ این حدیث روایت کردہ است بخاری در تاریخش۔ وعن ابی بردۃ۔ بضم با و سکون را و دال مہملہ۔ بن ابی موسی۔ کوفی تابعی ثقہ است قاضی کوفہ بود روایت دارد از پدر خود و از علی و زبیر و از نبلای علما بود۔ قال قدمت المدینۃ فلقیت عبد اللہ بن سلام۔ گفت ابوبردہ قدوم آوردم بمدینہ را پس ملاقات کردم عبد اللہ بن سلام را کہ از کبار صحابہ و احبار یہود بود۔ فقال انک بارض فیہا الربوا فاش۔ پس گفت عبد اللہ بن سلام بدرستیکہ تو بزمینی ہستی کہ در وی ربوا آشکار است و فشو در اصل بمعنی پراگندہ شدن خبر۔ فاذا کان لک علی رجل حق۔ پس چون باشد مر ترا بر مردی حقی یعنی وامی۔ فاہدی الیک حمل تبن۔ پس بفرستد آن مرد بر تو پشتوارہ کاہی او حمل شعیر۔ یا پشتوارہ جوی بکسر حا بار پشت و سر۔ او حمل قت۔ یا فرستد بار علفی حبل بفتح حا و موحدہ بار بر سر بستہ و در بعضی نسخ حمل قت بسکون میم است و قت بفتح قاف و بفوقانیہ مشددہ نوعی از علف است کہ آن را رطبہ گویند و در حواشی نوشتہ اند کہ آن را برسوم میگویند و بعضے گفتہ اند کہ وی آب است کہ در قرآن در سورہ عبس واقع شدہ است۔ فلا تاخذہ۔ پس مگیر آن را۔ فانہ ربوا۔ پس بدرستیکہ آن حکم ربوا دارد۔ رواہ البخاری

باب المنہی عنہا من البیوع

باب در بیان بیع ہای کہ نہی کردہ شدہ است از آن و در بعضی نسخ المنہی عنہ بدانکہ نہی از بیع گاہی برای حرمت میباشد چنانکہ فاسد شود بنا بر آنکہ بعضے ارکان وی مفقود شدہ و گاہی برای کراہت مثل بیع نزد اذان جمعہ و مانند نمازی کہ در زمین مغصوب کردہ شدہ و بیع حرام نزد ابو حنیفہ دو قسم است فاسد و باطل و بیان این در کتب فقہ است

الفصل الاول۔ عن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن المزابنۃ۔ بضم میم و بزای و فتح موحدہ و نون مشتق از زبن بمعنی دفع۔ ان یبیع ثمر حائطہ۔ بیع مزابنہ آن است کہ بفروشد میوہ بستان خود را۔ ان کان نخلا بتمر کیلا۔ اگر باشد بستان درختان خرما بفروشد میوہ آنکہ بر درختان است بخرمای خشک کہ در خانہ است بطریق پیمودن یعنی دہ پیمانہ را

که بر درخت اندازه کرده شده است بده پیمانه که در خانه است بفروشد - وان کان کرما ان یبیعه بزبیب کیلا - واگر باشد بستان
درختان رز بفروشد به انگور خشک که در زمین است بطریق کیل حاصل آنکه بفروشد میوهٔ تر را که بر درختان است بمیوهٔ خشک
که در زمین است - او کان - یا باشد حائط - وعند مسلم ان کان زرعا - ونزد مسلم ان کان بجای او کان یعنی اگر باشد حائط
کشت واطلاق حائط در زرع بمجاز و مشاکلت است - ان یبیعه بکیل طعام بفروشد به پیمانۂ گندم یا جو وجز آن یعنی بفروشند
گندم وجو را که در کشت است بانچه در خانه است - نهی عن ذلک کله - نهی کرد آنحضرت از ان همه که مذکور شد چه خرما و انگور
بر درخت وچه غله در کشت مزابنه بجهت آن گویند که زبن در لغت دفع است وچون بنای این بیع بر قیاس و اندازه است وزیادت
ونقصان احتمال دارد جای آن است که در مشتری وبائع نزاع افتد وهر یک دفع دیگری کند متفق علیه وفی روایة لهما - ودر روایتی
مر بخاری ومسلم را چنین آمده است - نهی عن المزابنة - نهی کرد آنحضرت از مزابنه - قال - گفت آنحضرت یا راوی - والمزابنة
ان یباع ما فی رؤس النخل بتمر بکیل مسمی - ومزابنه فروختن میوه است که بر سر درختان خرما است بخرمای خشک بپیمانۂ معین -
ان زاد فلی وان نقص فعلی - اگر زیاده آید برای من وسود من واگر کم آید بر من وزیان من واین قول مشتری است اگر
مراد زیادت ونقصان میوه است که بر درخت است وقول بائع است اگر مراد بیان تمر است که بر زمین است وفرق میان
این دو روایت آنست که در روایت اولی ثمر مذکور است بمثلثه ودر ثانیه بفوقانیه ومقصود عام است وتخصیص بطریق تمثیل است
وعن جابر قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن المخابرة - بخای معجمه وبای موحده - والمحاقلة - بحای مهمله وقاف والمزابنة
بزای وموحده ونون والمحاقلة ان یبیع الرجل الزرع بمائة فرق حنطة - محاقله آن است که بفروشد مرد کشت را بصد فرق پیمانۂ
گندم فرق بفتحتین پیمانۂ معروف است به مدینه که در وی شانزده رطل می گنجد وفرق بسکون راء صد وبست رطل میباشد کذا
فی النهایة وذکر مائة فرق بطریق تمثیل است مقصود بیع زرع است در خوشه بگندم چنانکه در بیان مزابنه گذشت لیکن مزابنه عام است
در ثمر هم میباشد ودر زرع هم وگاهی تخصیص میکنند مزابنه را بثمر ومحاقله را بزرع وحقل در لغت بمعنی زرع می آید یا دامی که سبز است والمزابنة
ان یبیع التمر فی رؤس النخل بمائة فرق - ومزابنه فروختن تمر است در سرهای درخت خرما بصد فرق چنانکه گذشت واین موافق
روایت دیگر است ودر متفق علیه بیع ثمر بمثلثه بود - والمخابرة کراء الارض بالثلث والربع - ومخابره بکرا دادن زمین است بر
حصهٔ معین چنانکه ثلث وربع ومخابرت را مزارعت نیز گویند ولیکن تخم در مخابرت از عامل است ودر مزارعت از مالک وخبر
بکسر وفتح بمعنی نصیب است وبعضی گفته اند که اصل وی از خیبر است که آنحضرت نخیل اهل خیبر را در دست ایشان گذاشت
وحصهٔ معین را بر ایشان نهاد وچون نزاع کردند نهی کرد از ان بعد از ان اجازت کرد ودر صحت مخابرت اختلاف است
بعضی خبار زمین نرم را میگویند - رواه مسلم - وعنه قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم - وهم از جابر است که آنحضرت
نهی کرد - عن المحاقلة والمزابنة والمخابرة والمعاومة - نهی کرد از معاومه بعین مهمله وواو وآن فروختن میوهٔ درخت است
یک سال یا دو سال پیش از ظهور میوه وبعضی گفته اند اکرای زمین دو سال است - وعن الثنیا - ونهی کرد از ثنیا بضم مثلثه

و سکون نون و تحتانیه بر وزن دنیا و آن استثنا کردن چیزی مجهول از مبیع - و رخص فی العرایا - و رخصت کرد آنحضرت در بیع عرایا بعین مهمله و را و یای تحتانیه جمع عریه بتشدید یا بمعنی عطیه و عاریت و عریه همان مزابنه است که بحکم ضرورت برای اهل احتیاج رخصت کردند که نخل ندارند که از آن رطب خورند و نه نقد ندارند که بدان رطب بخرند و چیزی از تمر از قوت ایشان فاضل می ماند که بدان از صاحب نخل از ثمرهٔ نخل تمری خرند روایت کرده شده است که محتاجان از اهل مدینه آمدند و شکایت بحضرت بردند که شما ازین بیع نهی کردید و ما بر رطب میل داریم و در دست ما سیم و زر نیست که بدان بخریم پس رخصت کرد آنحضرت برای ایشان لشروطیکه در کتب فقه مذکور است و بعضی گفته اند که مردی بود که او را چند نخل در بستان کسی می بود و هبه کردن این کس آن را بآن مرد یا بملک اصل پس صاحب بستان در بستان خود با اهل و عیال چنانکه رسم اهل مدینه است آمدی و نشستی و آن مرد بر نخلهای خود می در آمد و صاحب بستان از آن ایذا میکشید پس رخصت کرده شد مر صاحب بستان را که مقداری از تمر باندازه تمر نخل بوی بدهد و ثمر نخل را بخرد رواه مسلم و عن سهل ابن ابی حثمة بفتح حای مهمله و سکون مثلثه صحابی انصاری است بعضی میگویند که ولادت او در سال سوم از هجرت است و وی در وقت وفات آنحضرت هشت ساله بود و آنحضرت را دیده و حدیث از وی شنیده است لیکن ابن ابی حاتم گفته که وی بیعت کرده تحت شجره و دلیل آنحضرت بود در شب احد و حاضر شد همه مشاهد را الا بدر را والله اعلم - قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن بیع الثمر بالتمر - نهی کرد آنحضرت از فروختن میوه بر درخت بخرمای خشک - الا انه رخص فی العریة - مگر آنکه شان این است که رخصت کرد در عریه - ان تباع بخرصها تمرا - که فروخته شود میوه بر درخت باندازه کردن آن عریه یا نخل یعنی ثمر وی بخرمای خشک و اطلاق عریه بر نخله نیز آمده است چنانکه بربیع آمد یعنی اندازه کنند که آن بعد از خشک شدن چه مقدار خواهد شد - یا کلها اهلها رطبا - بخورند آن عریه را یا نخله را کسان وی که مشتریان و محتاجان باشند خرمای تر را چنانکه مذکور شد از قصهٔ اهل احتیاج متفق علیه

و عن ابی هریرة رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم رخص فی بیع العرایا - روایت است از ابی هریرة که آنحضرت رخصت کرد در بیع عرایا - بخرصها من التمر - باندازه کردن آن از خرمای خشک - فیما دون خمسة اوسق - در چیزی که فرود پنج وسق و کمتر از آن باشد زیرا که رخصت آن بحکم ضرورت و احتیاج وی بود و این مقدار بس است و وسق صد و شصت من است پس پنج وسق هشت صد من باشد - او فی خمسة اوسق - یا در پنج وسق نه زیاده بر آن شک است راوی است شک داؤد بن الحصین - شک کرده است داؤد بن الحصین که راوی حدیث است و مولای عمرو بن عثمان بن عفان است ثقه است نزد ابن معین و غیر وی و لین است نزد بعضی و ابو حاتم گفته که اگر مالک از وی روایت نمیکرد حدیث وی متروک می بود و ابو داؤد گفته که احادیثی که وی از عکرمه روایت کرده مناکیر است و از شیوخ دیگر مستقیم پس در کمتر از پنج وسق جائز است باتفاق و در زیادت غیر جائز و در پنج اختلاف است اصح عدم جواز و نیز اختلاف است که رخصت مخصوص بفقرا است یا اغنیا را نیز شامل است - متفق علیه - و عن عبد الله بن عمر قال نهی رسول الله

صلی الله علیه وسلم عن بیع الثمار - گفت ابن عمر رضی الله عنهما که نهی کرد آنحضرت از فروختن میوه ها - حتی یبدو صلاحها - تا آنکه
پیدا گردد نیکی آن میوه ها یعنی پخته شوند و بکمال برسند و از خطرهٔ تباه شدن ایمن شوند - نهی البائع والمشتری - نهی
کرد فروشنده را و خرنده را اما فروشنده را تا مال مشتری را رایگان نگیرد و اما مشتری را تا تضییع مال خود نکند از جهت
وجود مخاطره - متفق علیه - وفی روایة لمسلم نهی عن بیع النخل حتی تزهو - نهی کرد از فروختن نخل یعنی میوهٔ او
تا آنکه سرخ و زرد شود زهو برای حسن منظر و زهای دنیا زینت وی و فی الصراح زهو رنگ گرفتن غورهٔ خرما و دیدار نمایندهٔ خوب
وعن السنبل حتی یبیض - و نهی کرد از فروختن خوشهٔ زرع تا آنکه سفید شود - ویامن العاهة - و ایمن گردد از آفت مقصود و این ست
و این رنگها علامت آنست - وعن انس قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن بیع الثمار حتی تزهی - گفت انس نهی
کرد آنحضرت از فروختن میوه ها تا آنکه رنگ گیرد و تمام شود و بکمال رسد تزهی بضم تا و سکون زای و کسر ها بمعنی تزهو که در حدیث
سابق مذکور شد زهی یزهو و ازهی یزهی هر دو آمده - قیل وما تزهی - گفته شد و پرسیده شد از آن حضرت و چیست معنی
تزهی - قال حتی تحمر - گفت آنحضرت تا آنکه سرخ شود و طیبی گفته است تا زرد شود - وقال - و گفت آنحضرت - ارایت اذا منع الله الثمرة
بم یأخذ احدکم مال اخیه - خبر دهید چون منع کند خدا تعالی میوه را از رسیدن او بکمال خود بچه سبب بگیرد یکی از شما مال برادر خود را
یعنی پیش از زهو محل خطر است شاید که آفت زده شود پس مالی که بائع بگیرد از مشتری مفت گرفته باشد پس باید که تا بکمال
و تمام رسیدن صبر کنند - متفق علیه - وعن جابر قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن بیع السنین - نهی کرد آنحضرت از
فروختن سالها که آن بیع المعاومت است که سابقاً مذکور شد - وامر بوضع الجوائح - و امر کرد آنحضرت بنهادن و کم کردن
آفتها یعنی اگر یکی میوه خرید مثلاً و آن را آفت رسید بائع را باید که چیزی از ثمن کم کند یا به مشتری باز دهد اگرچه بیع تمام
شده است و این امر از برای استحباب است و جوائح جمع جائحه و جوح بمعنی بناگاه هلاک کردن و از بیخ برکندن و جائحه
مشتق از دست - رواه مسلم - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لو بعت من اخیک ثمرا فاصابته جائحة - اگر
بفروشی تو به برادر خود میوه پس رسید او را آفتی که هلاک ساخت آن را - فلا یحل لک ان تاخذ منه شیئا - پس حلال نیست ترا
که بگیری از وی چیزی را از ثمن این بر تقدیر مطلق هلاک شدن است و اگر آفتی رسد که ناقص گرداند وضع و حط باید کرد
چنانکه در حدیث سابق فرمود بم تاخذ مال اخیک بغیر حق - بچه سبب میگیری مال برادر خود را بی حق - رواه مسلم - وعن ابن عمر
قال کانوا یتبایعون الطعام - بودند صحابه که می خریدند طعام را یعنی گندم و جو را مثلا یبتاعون بتقدیم فوقانیه بر موحده و در بعضی
نسخ یتباعون بتقدیم موحده بر فوقانیه - فی اعلی السوق - می خریدند در مکانی که بالاتر بود از بازار - فیبیعونه فی مکانه - پس
می فروختند متصل مکان خریدن آن در جای خود یعنی پیش از قبض و استیفا - فنهاهم رسول الله - پس نهی کرد ایشانرا
پیغمبر خدا - عن بیعه فی مکانه حتی ینقلوه - از فروختن آن در جای خود تا آنکه نقل کنند آنرا یعنی قبض کنند و استیفا نمایند
ظاهر عبارت حدیث آنست که بعد از خریدن در همانجا نباید فروخت بلکه جای دیگر باید برد و فروخت اما

گفته اند که مراد به نقل قبض است اول قبض باید کرد بعد ازان باید فروخت و پیش از قبض نباید فروخت واگر بعد از قبض در همان مکان که خریده است بفروشد باکی نیست چنانکه در حدیث آینده بیاید۔ رواه ابوداؤد ولم اجده فی الصحیحین۔ روایت کرد این حدیث را ابوداؤد و نمی یابم این حدیث را در صحیحین این اعتراض است بر صاحب مصابیح که این حدیث را در فصل اول ذکر کرده و در بعضی حواشی نوشته اند که اخراج کرده است این حدیث را بخاری در باب نهی التلقی از کتاب البیوع بی تفاوت حرفی و گویا تتبع مؤلف ازینجا قاصر و ناتمام است و نیز نوشته که شیخ جزری گفته است که این حدیث متفق علیه است و ابوداؤد و نسائی و بیهقی نیز روایت کرده اند۔ وعنه قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من ابتاع طعاما فلا یبعه حتی یستوفیه۔ کسیکه بخرد طعامی پس باید که نفروشد آن را تا آنکه استیفا کند آنرا یعنی قبض کند و بیع قبل القبض جائز نیست و نزد شافعی و محمد مطلقا خواه منقول باشد یا عقار و نزد امام مالک جائز نیست در طعام و در سوای آن جائز است و مذهب امام احمد نیز همین است و نزد ابی حنیفه و ابی یوسف جائز است در عقار و ظاهر مذهب احمد نیز همین است زیرا که هلاک در عقار نادر است۔ وفی روایة ابن عباس حتی یکتاله۔ یعنی نفروشد طعام را تا آنکه به پیماید آن را به کیل۔ متفق علیه۔ وعن ابن عباس رضی اللہ عنهما قال اما الذی نهی عنه النبی صلی اللہ علیہ وسلم فهو الطعام ان یباع حتی یقبض۔ گفت ابن عباس اما آن چیزی که نهی کرده است ازان آنحضرت پس آن طعام است که نهی کرده است از فروختن آن تا آنکه قبض کرده شود۔ قال ابن عباس ولا احسب کل شیء الا مثله۔ گفت ابن عباس و گمان نمی برم من هر چیزی را چه طعام و چه غیر طعام مگر مانند طعام که فروخته نشود پیش از قبض و این اجتهاد ابن عباس است که قیاس کرد غیر طعام را بر طعام۔ متفق علیه۔ وعن ابی هریرة ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لا تلقوا۔ بفتح تا و تشدید قاف مفتوحه۔ الرکبان لبیع۔ باید که پیش نیائید سواران را برای بیع چنانکه قافله از طعام آمده است پیش ازانکه بشهر برسد و در بازار برند و جماعه پیشتر بروند و بخرند و نگذارند قافله را که بشهر در آید و در بازار بفروشد۔ ولا یبیع بعضکم علی بیع بعض۔ و باید که بیع نکند بعضے از شما بر بیع بعضے بیع اینجا بمعنی خریدن است یکی می خرد و بائع و مشتری بر چیزی راضی شده اند و دیگری بیاید و عقد ایشان را بر اندازد و خود بخرد این بد است و اگر قصد خریدن ندارد بلکه مقصود مجرد رد عقد ایشان دارد بدتر خواهد بود۔ ولا تناجشوا۔ نجش در لغت بر انگیختن شکار است و در شرع آنکه موافقه کنی مردی را که اراده بیع میکند پس مدح کنی مبیع را یا خریداری کنی به بهای بسیار تا دیگری بشنود و بفریبد در خریدن آن۔ ولا یبیع حاضر لباد۔ و باید که بیع نکند شهری برای روستائی چنان که روستائی طعامی بسوی شهر کشد تا بنرخ امروز بفروشد پس شهری از وی بگیرد نگاه دارد و بتدریج به تنگی و تنگی بهای گران تر ازان بفروشد و نگذارد روستائی را که بالفعل بفروشد و مسابله و فراخی نماید۔ ولا تصروا الابل والغنم۔ بفتح تا و ضم صاد و بعکس نیز روایت است و تصریه نادوشیدن شتر و گوسفند تا بیشتر جمع گردد شیر در پستان و مشتری بدان بازی خورد و به بهای گران خرد۔ فمن ابتاعها بعد ذلک۔ پس کسی که بخرد آن را بعد تصریه۔ فهو بخیر النظرین۔ پس آن کس بهترین دو نظر است یعنی مخیر است۔ بعد ان یحلبها۔ بعد ازان که بدوشد آن را

و کم شعیر را بدو بیان نظر این ست که- ان رضیها امسکها- اگر راضی گردد بدان و خوش دارد آن را نگاه دارد- وان سخطها
ردها- و اگر راضی نگردد و خوش ندارد باز گرداند- وصاعا من تمر- و بدهد پیمانه را از خرما در بدل شیری که دوشیده و نزد بعضے
صاعی از طعام دهد تمر باشد یا نه و میگویند که ذکر تمر در حدیث بطریق تمثیل است و چون تمر تصریح در نص مذکور شده است اظهر
تعیین اوست- متفق علیه- وفی روایة لمسلم من اشتری شاة مصراة فهو بالخیار ثلثة ایام- کسی که بخرد گوسفند مصراة را
پس وی اختیار دارد تا سه روز- فان ردها رد معها صاعا من طعام- پس اگر رد کند آن رد کند با وی پیمانه را از طعام- لا سمراء
نه گندم ظاهر این روایت آنست که واجب رد صاع است از طعام غیر حنطه پس گفته اند که معنی آنست که تمر متعین است جائز نیست
غیر آن از حنطه و جز آن و تخصیص نفی به حنطه از جهت بودن او اعرف و راطلاق طعام و تعیین تمر از جهت آنست که وی غالب طعام
عرب است و بعضے گفته که مراد آنست که واجب رد صاعی از طعام است هر طعام که باشد و حنطه واجب نیست علی التعیین و ست جائز
که رد کند صاعی از تمر یا شعیر یا جز آن فافهم و درین مسئله خلافی است که مذکور است در فقه و تحقیق کرده شده است در اصول فقه
فتدبر- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا تلقوا الجلب- پیش نیائید جلب را بفتح جیم و لام طعامی که کشیده
می شود از شهری بشهری و تلقی جلب آنست که برود یکی از شهریان نزد جماعت که طعام آورده اند باین شهر و بخرد از
ایشان چنانکه در تلقی رکبان معلوم شد و گفته اند که این بر تقدیری منع است که زیان کند با اهل شهر و اگر ضرر نکند لا بأس
به است و نیز بر تقدیری است که تلبیس نکند نرخ را بر آن جماعت و اگر تلبیس کند و فریب دهد ممنوع است باتفاق- فمن تلقاه
فاشتری منه- پس کسی که تلقی کرد جلب را و بخرید چیزی از ان- فاذا اتی سیده السوق- پس چون آمد صاحب
جلب بازار را فهو بالخیار- پس وی اختیار دارد که آن بیع را نافذ دارد یا فسخ کند اگر این خریده است به ارزان تر از نرخ
شهر و بعضے گفته اند که بهر نرخ که خریده است اختیار دارد از جهت اطلاق حدیث- رواه مسلم- وعن ابن عمر قال قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم لا تلقوا السلع حتی یهبط بها الی السوق- پیش نیائید کالا را که مراد بجلب بود تا آنکه فرود آورده شود در بسوی
بازار چنانکه در حدیث سابق گذشت- متفق علیه- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یبیع الرجل علی بیع اخیه
باید که بیع نکند مرد بر بیع برادر خود- ولا یخطب علی خطبة اخیه- و خواستگاری نکند زنی را بر خواستگاری برادر خود بعد از آن
که قرار یافته باشد- الا ان یأذن له- مگر آنکه اذن کند برادر وے وی را و بگوید من نمی خرم شما بخرید و من گذشتم
از خواستگاری این زن تو خواستگاری کن- رواه مسلم- وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال
لا یسم الرجل علی سوم اخیه المسلم- باید که طلب خریداری نکند مرد بر طلب خریداری برادر مسلمان و ذمی در حکم مسلمان است- رواه مسلم
وعن جابر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یبیع حاضر لباد- نفروشد شهری برای روستائی چنانکه گذشت-
دعوا الناس یرزق الله بعضهم من بعض- بگذارید مردم را تا رزق دهد خدای تعالی بعضے از ایشان را از بعضے یعنی بگذارید
روستائیان را که طعام از بیرون بیارند و در شهر به نرخ ارزان بفروشند و باعث توسعه رزق گردد بر مردم شهر

چنانکه عادت است - رواه مسلم - وعن ابی سعید الخدری قال نهی رسول الله - نهی کرده است پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم
عن لبستین - از دو پوشش - وعن بیعتین - واز دو بیع - نهی عن الملامسة والمنابذة فی البیع - نهی کرد از ملامسه ومنابذه
در بیع یعنی دو بیعی که نهی کرد از ان این دو بیع است یکے بیع ملامسه و دیگر منابذه بذال معجمه و این هر دو بیع در جاهلیت
بوده اند و در تفسیر وے اقوال است یکی بیع ملامسه که لمس مراد ست جامهٔ دیگرے را بدست خود یعنے بگوید چون
لمس کنی تو جامهٔ مرا یا لمس کنم من جامهٔ ترا لازم گردد بیع هر دو جامه و بعضے گفته اند ملامسه عبارت ست از لمس متاع
از پس جامه یا در تاریکی و نظر نکردن دران و ایقاع عقد بیع بران ناکشاده و نادیده و بعضی گفته اند گردانیدن لمس ست
قاطع خیار و این عبارات ظاهر دران است که مراد ثوب مبیع ست و مؤلف گفته - والملامسة لمس الرجل ثوب الآخر بیده -
ملامسه لمس مرد ست جامهٔ دیگری را بدست خود - باللیل او بالنهار - در شب یا در روز - ولا یقلبه الا بذلک - ونمی گرداند
ونمی کشاید ثوب را مگر بلمس یعنی حق آن بود که می گرداند و می کشاد و جامه را و می دید آنرا - و وے نکشاده و نه دید
مگر لمس و بلمس کشادن و دیدن حاصل نمی شود و وی نکرد مگر همین لمس را و این تفسیر جامع هر سه تفسیر ست فافهم
والمنابذة ان ینبذ الرجل الی الرجل ثوبه - بیع منابذه آنست که بنیداز د مرد بسوی مرد جامهٔ خود را - وینبذه الآخر ثوبه -
و بنیداز د مرد دیگر جامهٔ خود را - ویکون ذلک بیعهما من غیر نظر ولا تراض - و باشد همین انداختن جامه بسوے یک دیگر
بیع هر دو ثوب با بیع هر دو مرد بی نظر و بے دیدن مبیع را و بی رضای یکدیگر پس در بیع ملامسه لمس جامه یکدیگر بود و در بیع
منابذه انداختن جامه بسوی یکدیگر و بعضے گفته اند که بیع منابذه آنست که بگوید چون بنیدازم بسوی تو سنگریزه لازم گردد
بیع این بیان تبیین شد که نهی کرده اند از ان - واللبستین - و در بعضی نسخه واللبستان و دو پوشش که نهی کرده اند از ان یکی
اشتمال الصماء - پوشیدن جامه و فرا گرفتن آنست بطریق هیئت صماء بفتح صاد و تشدید میم ممدود - والصماء ان
یجعل ثوبه علی احد عاتقیه - و هیئت صماء آنست که بگرداند جامهٔ خود را بر یکی از دو دوش خود - فیبدو احد شقیه لیس علیه
ثوب - پس ظاهر و برهنه گردد یکی از دو جانب وی که نیست بر وی جامه اما آنچه مشهور ست در تفسیر صماء آنست که به پیچد در یک
جامه از سر تا پای خود بدن خود را تا آنکه نماند منفذی و دستها هم درون ماند اشتمال گویند بجهت فرا گرفتن او بدن را و صماء
بجهت عدم منفذ چنانکه صخرهٔ صماء گویند سنگ سخت را که در وی مجال سوراخ و شگاف نیست و صمام قاروره چیزے را
گویند که بوی سر او را بر بندند و نهی از جهت احتمال کشف عورت در حالت رکوع و سجود و از جهت ستر یدین و سنت کشف
آنهاست در وقت تحریمه و طیبی گفته است که اشتمال صماء نزد فقها آنست که بپوشد بدن را بیک جامه و بردارد از جانب
دیگر و نهد آنرا بر دوشهای خود پس منکشف گردد عورت و عبارت مؤلف ناظر براین معنی است فافهم - والاخری احتباؤه
بثوبه - و پوشش دیگر که نهی کرده از ان احتبا کردن مرد ست بجامهٔ خود - وهو جالس - و حال آنکه وی نشسته است
لیس علی فرجه منه شیء - نیست بر عورت وی چیزی احتبا دستها گرد زانو حلقه کرده نشستن بر سرین و گاهی بردا می شود

وبرین تقدیر اگر جامہ دیگر ندارد موجب کشف عورت میگردد واحتبا بدست سنت است در جلوس وآنحضرت در صحن کعبہ باین ہیئت نشستہ وبجامہ نیز مشروع ست اگر موجب کشف عورت نگردد متفق علیہ۔ وعن ابی ہریرۃ قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن بیع الحصاۃ۔ حصا سنگریزہ وحصاۃ یکی ازان گفت ابوہریرہ نہی کرد آنحضرت از بیع حصا صورتش آنست کہ خریداری میکردند چون سنگریزہ بران می انداختند واجب می شد بیع وبعضے گفتہ خریداری کردند چیزی را از چند چیز باین شرط کہ بر ہر چیز ازان کہ سنگریزہ افتاد بیع ہمان است یا تا منتہای حصاۃ ہمہ مبیع است وعن بیع الغرر۔ ونہی کرد آنحضرت از بیع غرر بفتح غین معجمہ ورائین از غرر بمعنی فریب وبیع الغرر اصل جامع است کہ شامل فروع کثیرہ وصور مختلفہ است وہرچہ مذکور شد از بیع ملامسہ ومنابذہ وحصا ومانند آن ہم از انواع اوست وجدا ذکر کردن آنہا بجہت بودن آنہاست از بیعہای مشہورہ جاہلیت وغرر می باشد بجہت جہل بہ بیع یا بہ ثمن یا بہ سلامت آن یا بہ اجل آن یا بجہت عجز از اداو تسلیم آن چنانکہ بیع بندۂ گریختہ وبیع پرندہ در ہوا وگاہی غرر قلیل وجہل یسیر معفو ومتحمل نیز می باشد زیرا کہ اجماع ست در آمدن بہ حمام باجرت وحال آنکہ عادت آدمیان در ریختن آب وقدر مکث دران مختلف ست وبر جواز شرب از سقا با جہالت قدر مشروب واختلاف عادت شاربان ومانند آن بجہت حاجت وتعذر احتراز ازان مگر بہ مشقت۔ رواہ مسلم۔ وعن ابن عمر قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن بیع حبل الحبلۃ حبل وحبلہ بفتحتین بارشکم ودر شارح گفتہ کہ بفتح حا وبا در ہر دو ودر اول سکون با نیز روایت ست وفتح اظہر واصح ست تفسیرش بیع چیزی کہ بزاید آن را چیزی کہ در شکم ست پس این بیع نتاج بہ نتاج ست واین بیع معدوم ست کہ ہنوز پیدا نشدہ واگر آنچہ در شکم ست بفروشد نیز ہمین حکم دارد چہ جای آنکہ وی بزاید وذکر حبل الحبلۃ بنابر جریان عادت ووقوع اوست در جاہلیت وبعضے گفتہ اند کہ مراد بہ بیع حبل الحبلۃ آنست کہ بیع کند تا اجل ثمن تا آنکہ باردار شود آنچہ در شکم ناقہ است چنانچہ ابن عمرؓ خود تفسیر کردہ در حدیث وگفت۔ وکان بیعا یتبایعہ اہل الجاہلیۃ۔ وبود این بیع بیعی کہ میکردند آن را اہل جاہلیت۔ کان الرجل یبتاع الجزور۔ بود مرد کہ می خرید شتر را جزور بفتح جیم وضم زای شتر کشتنی ذکر باشد یا انثی اما لفظا مونث ست۔ الی ان تنتج الناقۃ۔ تا آنکہ زاییدہ شود ناقہ۔ ثم تنتج التی فی بطنہا۔ پس تر زاییدہ شود آنچہ در شکم اوست واین نیز از جملہ بیع الغرر ست متفق علیہ۔ وعنہ قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن عسب الفحل وہم از ابن عمر ست کہ گفت نہی کرد آنحضرت از کرا دادن نر اسپ یا شتر یا جز آن فی القاموس عسب بفتح عین وسکون سین مہملتین کرا دادن فحل بجہت کشتی وبر جستن نر بر مادہ وآب کشتی را نیز گویند وبالجملہ مراد آنست کہ کرا دادن آن را وگرفتن ثمن بران منہی عنہ است ودروی جہالت ست زیرا کہ نر گاہے می جہد وگاہی نمی جہد ومادہ گاہی بار میگیرد گاہی نمی گیرد واکثر صحابہ وفقہا بتحریم آن رفتہ اند وبعضے رخصت دادہ اند از جہت خوف انقطاع نسل واین بعاریت دادن حاصل می شود وعاریت دادن آن مندوب ست وبعد از عاریت دادن اگر چیزے عطا کند

درست ست قبول کردن آنچنان که بیاید۔ رواه البخاری۔ وعن جابر قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن بیع ضراب الجمل مضمون این حدیث مضمون حدیث سابق ست و مراد به بیع کراست وضراب بکسر ضاد بر جستن نر بر ماده غایتش درین حدیث تخصیص ذکر به شتر کرده و در حدیث سابق مخل گفته شامل شتر و جز آن چنانکه معلوم شد۔ وعن بیع الماء والارض لتحرث۔ ونهی کرد از فروختن آب و زمین تا کشت کار کرده شود و این محمول بر مخابره ست که کرای ارض ست به ثلث وربع و در صحت مخابره اختلاف ست چنانکه در اول فصل مذکور شد۔ رواه مسلم۔ وعنه قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن بیع فضل الماء۔ وهم از جابر ست که گفت نهی کرد آنحضرت از فروختن زیادتی آب اگر کسی ست که آبی دارد زیاده بر حاجت خود و مردم محتاج اند بدان جائز نیست او را منع کردن ایشان ازان و فروختن آن بدست ایشان همچنان حکم کلا که منع نباید کرد مگر آنکه وای گرد کرده باشد که انرا حمی خوانند۔ رواه مسلم۔ وعن ابی هریرة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یباع فضل الماء لیباع به الکلاء۔ فروخته نشود زیادتی آب تا فروخته شود بسبب آن گیاه یعنی لازم می آید از فروختن آب فروختن گیاه زیرا که کسی که می خواهد که بچراند گرداب وی و وی منع کند از ورود بر آب مگر بعوض مضطر میشود بخریدن آن پس بیع آب بیع کلا می شود و فروختن گیاه منهی عنه است و اختلاف کرده اند که این نهی تحریمی ست یا تنزیهی۔ متفق علیه۔ وعنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم مر علی صبرة طعام۔ وهم از ابی هریرة است که آنحضرت گذشت بر توده طعامی صبره بضم صاد مهمله و سکون با آنچه جمع کرده شده از گندم یا جو یا مانند آن بی کیل و وزن۔ فادخل یده فیها پس در آورد آنحضرت دست خود را در ان صبره۔ فنالت اصابعه بللا پس یافت انگشتان آنحضرت تری را فقال ما هذا یا صاحب الطعام پس گفت آنحضرت چیست این تری ای صاحب طعام یعنی از کجا ست و چرا کرده آن را قال اصابته السماء۔ گفت صاحب طعام رسیده است آن را باران۔ یا رسول الله یعنی من تر نساخته ام باران رسید و تر شد۔ قال افلا جعلته فوق الطعام گفت آنحضرت آیا پس چرا نگردانیدی تر را بالای طعام حتی یراه الناس۔ تا آنکه به بینند او را مردم۔ من غش فلیس منی کسیکه خیانت کند و ترک نصیحت و خیر خواهی کند به مسلمانان پس نیست آن کس از من و بر طریقه من۔ رواه مسلم۔

الفصل الثانی عن جابر قال ان رسول الله صلی الله علیه وسلم نهی عن الثنیا بضم مثلثه و سکون نون گفت جابر که آنحضرت نهی کرد از استثنا کردن و بیرون آوردن بعض مال از بیع چنانکه گوید فروختم این شئی را مگر بعض او از جهت جهالت مبیع۔ الا ان یعلم۔ مگر آنکه دانسته شود که چه مقدار مستثنی ست چنانکه ثلث وربع یا ده کیل و بیست کیل۔ رواه الترمذی وعن انس قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن بیع العنب حتی یسود۔ نهی کرد آنحضرت از بیع انگور تا آنکه سیاه شود کنایت ست از ظهور صلاح آنچنان که در میوه های دیگر سرخ و زرد واقع شده است۔ وعن بیع الحب حتی یشتد۔ و نهی کرد از فروختن دانه تا آنکه سخت گردد و این نیز کنایت از ظهور صلاح ست۔ هکذا رواه الترمذی وابو داود عن انس والزیادة التی فی المصابیح وهی قوله زیادتی که در مصابیح ست و آن قول او ست۔ نهی عن بیع التمر۔ و در نسخه بیع الثمر بمثلثه حتی تزهو

تا آنکه خوب شود و صالح گردد چنانکه در فصل اول در حدیث خامس معلوم شد - انما ثبتت فی روایتهما عن ابن عمر - این زیادتی ثابت
شده است در روایت ترمذی و ابوداؤد مگر از ابن عمر نه از انس باین لفظه قال نهی عن بیع النخل حتی تزهو - بذکر نخل مکان
تمر - وقال الترمذی هذا حدیث حسن غریب - وعن ابن عمر ان النبی صلی الله علیه وسلم نهی عن بیع الکالی بالکالی - روایت
است از ابن عمر که آنحضرت نهی کرد از بیع نسیه به نسیه یعنی دین به دین کالی بهمزه و بی همزه نیز آمده از کلأ بمعنی تاخر و تفسیر کالی
به کالی باین کرده اند که بخرد مرد چیزی را تا اجل معلوم و چون آمد اجل نیافت ثمن را که ادا کند پس بگوید بائع را بفروش
این را بمن باجل دیگر بزیادت چیزی پس بفروشد آن را بی تقابض و اصل این نهی از بیع مالم یقبض ست و بعضی گفته
اند صورتش آنست که باشد مر زید را بر عمرو ثوبی موصوف و مر بکر را بر عمرو نیز ده درم ست پس گفت زید مر بکر را فروختم بدست تو
جامه را که بر عمرو ست به آن دراهم عشره که ترا بر عمرو ست پس گفت زید مر بکر را قبول کردم این بیع نیز جائز نباشد از جهت این
معنی که بیع مالم یقبض ست - فافهم رواه الدارقطنی - وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده قال نهی رسول الله صلی الله علیه
وسلم عن بیع العربان - بضم عین مهمله و سکون راء مهمله و بیع العربون بضم با نیز گویند تفسیرش بآن کرده اند که کالای را
بخرد و پاره از ثمن بدهد و بگوید برو و فکر کن اگر اختیار تو بر بیع آن افتاد باقی ثمن را نیز می دهم و اگر پشیمان شدی از بیع آن
باز گردانیده می دهم مبیع را و آنچه داده ام برای تو می دهم رایگان مقصود تاکید بیع ست تا کسی دیگر نخرد و این بیع جائز نیست
بجهت آنچه در وی ست از شرط و غرور طیبی می گوید امام احمد این بیع را تجویز کرده و از ابن عمر نیز نحو آن آمده است رواه
مالک وابوداؤد وابن ماجه - وعن علی رضی الله عنه قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن بیع المضطر - نهی کرد آن
حضرت از بیع مضطر که بی اختیار خود باکراه فروخته طیبی گفته که مراد آنست که نمی باید که چیزی خریده شود از مکره و عقد صحیح است
باکراهت و بعضی گفته اند که تواند که مراد بمضطر محتاج باشد که مضطر شده به بیع بجهت وامی که بر گردن وی نشسته یا مؤنتی
که بر وی افتاده و می فروشد چیزی را از اموال خود ارزان بحکم ضرورت پس مروت آنست که از وی نخرد و بوی امداد و اعانت
نمایند بهبه و قرض مثلاً - وعن بیع الغرر - و نهی کرده است از بیعی که در وی فریب و جهالت و تعذر تسلیم باشد و این را انواع
کثیر ست چنانکه گذشت - وعن بیع الثمرة قبل ان تدرک - و نهی کرد از بیع میوه پیش از آن که برسد و پخته شود رواه ابوداؤد
وعن انس ان رجلا من کلاب سأل رسول الله - روایت ست از انس که مردی از قبیله که نام او کلاب ست بکسر کاف
پرسید پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم عن عسب الفحل - از کرا دادن فحل بجهت گشنی - فنهاه - پس نهی کرد آنحضرت آن مرد را فقال
پس گفت آن مرد - یا رسول الله انا نطرق الفحل - ما بعاریت می دهیم فحل را و به کرا نمی دهیم فی الصراح اطراق فحل بعاریت دادن
بجهت گشنی - فنکرم - پس اکرام کرده می شویم یعنی از وی کرم و مروت چیزی بما می دهند نه از روی اجرت که شرط کرده است
فرخص فی الکرامة - پس رخصت کرد آنحضرت در گرفتن آنچه از روی کرم داده شود - رواه الترمذی - وعن حکیم بن حزام
بکسر حای مهمله و زای صحابی مشهور ست برادر زاده ام المؤمنین خدیجه و از اشراف عرب بود و احوال او در اول باب الخیار گذشت

قال نهانی رسول الله صلی الله علیه وسلم ان ابیع مالیس عندی. گفت حکیم نهی کرد مرا آنحضرت که بفروشم چیزی که نیست نزد
من یعنی قبض نکرده ام یا گم شده است از من و گریخته یا مال غیر ست و این در غیر صورت سلم است که آن جائز ست
بالاتفاق بشرائط معلومه و نیز جائز نیست بیع مال غیر و بیع موقوف می ماند بر اذن وی نزد ائمه ثلثه الا امام شافعی. رواه الترمذی
وفی روایة له ولابی داؤد والنسائی قال. گفت حکیم قلت. گفتم من. یا رسول الله یاتینی الرجل فیرید منی البیع. می آید مرا
مردی پس می خواهد از من بیع چیزے را. ولیس عندی. و نیست نزد من آن چیز که آدمی خواهد بیع آن را. فابتاع له من
السوق. پس می فروشم بدست وی و می خرم برای وی از بازار وی دهم بوی. قال لاتبع مالیس عندک. گفت آنحضرت
مفروش چیزے را که نیست نزد تو. وعن ابی هریرة قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن بیعتین فی بیعة. گفت ابوهریرة
نهی کرد آنحضرت از دو بیع در یک بیع این را دو تفسیر کرده اند یکی آنکه گوید فروختم بتو این چیز را نقد بده و نسیه به بست دوم آنکه گوید
فروختم بتو غلام خود را بهزار بشرط آنکه بفروشی تو بمن داه خود را الصدار خبث جهالت ثمن در هر دو صورت اما اول ظاهر ست و اما ثانی زیرا که
وفا ببیع جاریه لازم نمی شود باین شرط پس متعین نمی شود ثمن. رواه مالک والترمذی وابوداؤد والنسائی. وعن عمرو ابن شعیب
عن ابیه عن جده قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن بیعتین فی صفقة واحدة. نهی کرد آنحضرت از دو بیع در یک صفقه
یعنی در یک بیع و یک عقد صفق دست بر دست کسی زدن و مراد بیع ست که عادت جاری ست در آن دست بر دست
زدن تفسیر این همان ست که گفته شد. رواه فی شرح السنة. وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لایحل سلف و بیع.
حلال نیست قرض و بیع چنانکه قرض دهد یکی را و بفروشد بدست وی چیزی به اکثر از قیمت آن زیرا که هر قرضی که جر کند نفع را حرام ست
ولا شرطان فی بیع. و حلال نیست دو شرط در یک بیع بعضی این را تفسیر کرده اند به بیعتین فی بیعة چنانکه گذشت و بعضی تفسیر
کرده اند اینکه بفروشد بدست کسی ثوبی را به دو شرط چنانکه قصارت و خیاطت کند آن را و گفته اند که تقیید بدو شرط اتفاقاً واقع
شده و بشرط واحد نیز جائز نیست از جهت ورود نهی از بیع و شرط. ولا ربح مالم یضمن. و نه حلال ست سود چیزی که ضمانت کرده
نشده است ان را و نه در آمده است در قبض و ضمانت و مراد بیع مالم یقبض ست و آن جائز نیست از جهت عدم دخول آن
در ضمان مشتری چنانکه گذشت. ولا بیع مالیس عندک. و نه حلال ست بیع چیزی که نیست نزد تو. رواه الترمذی وابوداؤد
والنسائی وقال الترمذی هذا حدیث صحیح. وعن ابن عمر قال کنت ابیع الابل بالنقیع بالدنانیر. گفت ابن عمر بودم من که می فروختم
شتران را در نقیع بدینارها نقیع بنون و قاف بر وزن رفیع نام موضعی ست قریب بمدینه مطهره و آنجا بازاری بود و بعضی بباء خوانده اند
که نام موضعی مشهور ست که مقبره مدینه است و آنجا پیش ازان که آن را مقبره گیرند بازاری بود والله اعلم. فآخذ مکانها الدراهم
پس می گرفتم بجای دنانیر دراهم را. وابیع بالدراهم فآخذ مکانها الدنانیر. و می فروختم بدراهم پس می گرفتم بجای دراهم دنانیر را
فاتیت النبی. پس آمدم پیغمبر را صلی الله علیه وسلم فذکرت ذلک له. پس ذکر کردم آن را مر آنحضرت را. فقال لا باس ان
تاخذها بسعرها. پس گفت آنحضرت باکی نیست اینکه بگیری تو دراهم و دنانیر را در بدل یکدیگر بنرخ آن روز و این بطریق استحباب ست

والا بهر نرخ که بگیرید جائز ست. مالم تفترقا وبینکما شئ. مادام که جدا نشوید شما از یکدیگر و حال آنکه میان شما چیزی ست یعنی
شرطی ست که تقابض ست یعنی این استبدال دنانیر و دراهم بیکدیگر بشرطی جائز ست که در مجلس تقابض کنند تا بیع نقد بنسیه
لازم نیاید در بو انگردد شیخ ما در مکه معظمه چون خادمی را بحرف ببازار می فرستادند وصیت می کردند که هشیار باش معامله
دست بدست کنی و درین میان فرجه در تقابض واقع نشود. رواه الترمذی وابو داود والنسائی والدارمی وعن العداء
بفتح عین وتشدید دال مهمله بمد. بن خالد بن هوذه. بفتح ها وسکون واو و ذال معجمه مراد صحبت ست اسلام آورد بعد از فتح و بعد
حنین و در بادیه سکونت می کرد و حدیث او نزد اهل البصره است روایت کرد از آنحضرت و حدیث او در کتاب البیوع ست
که همین حدیث باشد کما اخرج کتابا. بیرون آورد وی خطی را که در وی این نوشته بود. هذا ما اشتری العداء بن خالد بن هوذه
من محمد رسول الله. این کتاب خریدن عداء بن خالد بن هوذه است از محمد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم اشتری منه عبدا او امة
خرید از آنحضرت صلی الله علیه وسلم غلامی یا داهی را شک ست از بعضی رواة. ولا داء. نیست دردی در وی واء در اصل بمعنی
درد ست و مراد اینجا عیبی ست که موجب خیار باشد. ولا غائلة. و نیست دردی حادثه که هلاک کننده است یعنی عیبی که موجب
هلاک مال مشتری باشد مثل بودن غلام سارق یا آبق وبعضی گفته اند که مراد باین غش و خیانت است در حق مشتری
ولا خبثة. و نیست خبثه بضم خاء و کسر آن و سکون موحده و بمثلثه در قاموس گفته که خبثه در برده آنست که طیب نباشد
چنانچه بنده کرده شده باشد از قومی که حلال نیست بنده کردن ایشان. بیع المسلم المسلم. خریدن همچو خریدن مسلمان
از مسلمان اشارت ست برعایت مناصحت و حقوق اسلام درین بیع از طرفین. رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب
و گفته است که این حدیث غریب ست و نمی شناسم این حدیث را مگر از حدیث عباد انتهی و عباد ضعیف ست ولیس بشئ
گفته اند زیرا که از آنحضرت صلی الله علیه وسلم بعد از هجرت بیع واقع نشده است الا نادرا و پیش از هجرت بیع و شرا هر دو بوده
وعن انس ان رسول الله صلی الله علیه وسلم باع حلسا وقدحا. روایت است از انس که آنحضرت فروخت حلسی بالکسر حاء و
سکون لام گلیم سطبر که زیر فرش های فاخر افگنند و فروخت قدحی را و این هر دو از آنحضرت نبودند بلکه از یک صحابی فقیر بودند که آنحضرت
برای وی بطریق وکالت فروخته تدبیر معیشت وی کرد چنانکه در حدیث دیگر آمده. فقال من یشتری هذا الحلس والقدح پس
گفت آنحضرت کیست که بخرد این حلس و قدح را. فقال رجل اخذهما بدرهم. پس گفت مردی می گیرم وی خرم این هر دو را
بیک درهم. فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم من یزید علی درهم. کیست که زیاده کند بر یک درهم. فاعطاه رجل
درهمین. پس داد او را مردی دو درهم. فباعهما منه. پس فروخت آنحضرت آن حلس و قدح را بدست آن مرد و درین حدیث
دلیل ست بر شرعیت بیع من یزید و این غیر سوم بر سوم برادر ست زیرا که آن بعد از تقرر بیع ست. رواه الترمذی وابو داود
وابن ماجه. و در بعضی از رواة این حدیث سخن ست

الفصل الثالث عن واثلة. بکسر مثلثه. بن الاسقع. بفتح همزه و سکون سین مهمله و فتح قاف صحابی ست

که اسلام آورد در وقتی که تجهیز میکرد آنحضرت غزوهٔ تبوک را و بعضی گفته اند که وی خدمت کرد آنحضرت را سه سال و بود از اهل صفه و مرد به بیت المقدس و بود عمر او صد سال و بعضی گفته اند که به دمشق وفات یافت نود و هشت ساله و وی آخر صحابی است که مرد به دمشق ـ قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول من باع عیبا لم ینبه ـ گفت شنیدم آنحضرت را که می گفت کسی که بفروشد عیب را یعنی چیزی عیب دار را که نه آگاهانید یعنی بیان عیب و در بعضی نسخ لم یبینه یعنی بیان نکرد آن عیب را ـ لم تزل فی سخط الله ـ همیشه است آنکس در غضب خدا ـ ولم تزل الملائکة تلعنه ـ و همیشه اند فرشتگان که لعنت میکنند او را و در نسخ مصحح او بی واو برای شک راوی ست ـ رواه ابن ماجة

باب در بیان متممات و لواحق آنچه گذشت از بیان بعضی بیوع منهی عنها ـ

الفصل الاول عن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من ابتاع نخلا بعد ان تؤبر ـ کسی که بخرد درخت خرما را بعد از تابیر و تابیر اصلاح نخل و تلقیح اوست یعنی گشنی دادن خرما را و نهادن چیزی از شگوفهٔ نر در شگوفهٔ ماده چنانکه در اول کتاب در باب الاعتصام بالکتاب والسنة گذشت و مراد بآن درین حدیث ظهور ثمرهٔ آنست زیرا که این لازم تابیر ست تا آنکه اگر تابیر کرده شد و ثمره ظاهر نشد حکم اینست که گفت ـ فثمرتها للبائع ـ پس میوهٔ نخل مر فروشنده راست یعنی اگر درخت خریده که میوه ظاهر شده و رسیده است پس میوه آن از آن بائع ست و تابع درخت نیست و بمشتری نمی رسد ـ الا ان یشترط المبتاع ـ مگر آنکه شرط کند خریدار و راضی گردد بدان فروشنده و این حکم مختلف فیه است میان علما بعضی میگویند که ثمر تابع اصل ست بهر حال رسیده یا نرسیده و بعضی گفته اند که تابع نیست اصلا و بعضی میگویند تابع است اگر نرسیده و ظاهر نشده و اگر رسیده و ظاهر شده تابع نیست طیبی گفته که اول مذهب ابو حنیفه است ـ ومن ابتاع عبدا له مال فماله للبائع ـ و کسی که بخرد غلامی را و مر آن غلام را مالی ست یعنی کسب کرده در دست اوست والا عبد مالک مال نمیباشد پس مال او برای بائع ست ـ الا ان یشترط المبتاع ـ مگر آنکه شرط کند مشتری و اختلاف کرده اند در جامه های او که پوشیده است و ظاهر حدیث آنست که در نیاید در بیع و بعضی گفته اند که مقدار آنچه ستر عورت کند می آید و زیاده بران نه ـ رواه مسلم وروی البخاری المعنی الاول وحده ـ روایت کرد این حدیث را بتمام مسلم و روایت کرده است بخاری معنی اول را تنها که مسئلهٔ ثمره است نه مال غلام را و گفته اند که این ذهول ست از مولف زیرا که بخاری روایت کرده است حدیث را بتمام در آخر کتاب الشرب نعم در کتاب البیوع و در کتاب الشروط قصهٔ نخل را روایت کرده و بس و مولف همین جا نظر کرده نه در کتاب الشرب کذا فی بعض الحواشی ـ وعن جابر انه کان یسیر علی جمل له قد اعیی ـ روایت ست از جابر که وی بود که سیر می کرد بر شتری که مر او را بود که بتحقیق مانده شده بود و راه نمی توانست رفت و این در سفری بود که بمدینه می آمدند ـ فمر النبی صلی الله علیه وسلم به ـ پس گذشت آنحضرت بجابر یا بشتر وی و دید که این حال دارد ـ فضربه ـ پس زد آنحضرت شتر را بچوبی یا بتازیانه که در دست شریف داشت ـ فسار سیرا لیس یسیر مثله ـ پس سیر کرد دوان شد سیری که سیر نمیکرد و نمی رفت مانند این سیر یعنی تیز شد چنانکه هرگز این تیزی نداشت ببرکت دست مبارک آنحضرت و توجه و تصرف وی صلی الله علیه وسلم که ضعیف را قوی گرداند و لاشی را شی سازد

بیت تو مرا دل ده و دلیری بین * روبهٔ خویش خوان و شیری بین * ثم قال لتبیعنیه بوقیة - پس گفت آنحضرت بجابر بفروش بدست من این شتر را بوقیه و وقیه بضم واو و کسر قاف و فتح تحتانیه مشدده و بفتح واو نیز لغت ست و اکثر آنچه جاری ست بر زبانها بفتح ست و اوقیه بضم همزه و سکون واو نیز میگویند نام وزن اربعین درهم ست - قال فبعته - جابر میگوید پس فروختم من آن شتر را - فاستثنیت حملانه الی اهلی - پس استثنا کردم سواری شتر را تا اهل خود یعنی شرط کردم که فروختم اما تا رسیدن کنبه بان سوار باشم حملان بضم حا سوار کردن و در قاموس گفته حملان بالضم آنچه بار کرده شود و بردی از دواب در هبه خاصه و این حدیث دلالت دارد بر جواز بیع دابه بشرط کردن بائع رکوب او را و مذهب امام احمد اینست و نزد امام مالک جائز ست اگر مسافت نزدیک باشد چنانکه اینجا هم چنین بود و امام ابوحنیفه و امام شافعی جائز ندارند بیع بشرطیکه در وی نفع باشد احد المتعاقدین را العبد باشد یا قریب بحدیثی که در نهی از بیع و شرط آمده است و جواب می دهند که شاید اینجا شرط در صلب عقد نبود و در حدیث دیگر آمده است که آنحضرت فرمود که گرفتم من از تو آن را بوقیه سوار شو پس سوار شدن بعاریه بود نه باشتراط و لهذا که شرط سابق بود بر عقد پس تاثیر نکند در فساد آن - فلما قدمت المدینة اتیته بالجمل - پس وقتیکه رسیدم به مدینه آوردم نزد آنحضرت شتر را - فنقدنی ثمنه - و نقد کرد و داد مرا ثمن آن را - وفی روایة فاعطانی ثمنه ورده علی - و در روایتی این چنین آمده است که گفت جابر پس داد مرا آنحضرت ثمن شتر را و باز گردانید شتر را بمن یعنی ثمن هم داد و شتر هم بخشید - متفق علیه وفی روایة للبخاری انه قال لبلال اقضه وزده - و در روایتی مر بخاری را آمده که آنحضرت گفت مر بلال را بده وام او را و زیاده ده چیزی - فاعطاه وزاده قیراطا - پس داد بلال آن را و زیاده کرد دانگی را که سدس دینار یا درهم باشد و محتمل که مراد سدس ثمن باشد یا قیراط بمعنی سدس ست از هر چیزی که باشد والله اعلم

وعن عائشة رضی الله عنها قالت جاءت بریرة - بباء موحده و رائین بر وزن سریره نام مولاة عائشه است در اول داه یک یهودی بود که او را مکاتب ساخته بود پس آمد نزد عائشه - فقالت انی کاتبت علی تسع اواق - پس گفت بریره مکاتب کرده ام من بر نه اوقیه که سه صد و شصت درهم باشد و کتابت آزاد کردن بنده بشرط مال که بر گردن او کنند تا گاه گاه چیزی از آن می رسانیده باشد چنانکه گفت - فی کل عام وقیة - در هر سال یک اوقیه است - فاعینینی - پس اعانت کن و مدد کن ای عائشه مرا و چیزی بده که در بدل کتابت خود ادا کنم و مکاتب یکی از مصارف زکوٰة و محال خیر ست و در قرآن مجید وفی الرقاب که گفته است مراد مکاتب است - فقالت عائشة ان احب اهلک ان اعدها لهم عدة واحدة - پس گفت عائشه یعنی بریره را که اگر دوست دارند کسان تو یعنی صاحبان تو که بشمارم این نه اوقیه را برای ایشان بیک شمار کردن یعنی بدهم بایشان در بهای تو و بخرم ترا از ایشان و فروختن مکاتب بر تقدیر عجز از ادای بدل کتابت جائز ست - واعتقک فعلت - و آزاد کنم ترا و می کنم این را - ویکون ولاؤک لی - باشد ولای تو مرا ولا بفتح واو قرابتی و حقی که حاصل میشود آزاد کننده را بر غلامی که آزاد کرده است او را و می رسد میراث این غلام بوی - فذهبت الی اهلها فابوا - پس رفت بریره بسوی صاحبان خود پس ابا آوردند از بودن ولا برای عائشه و قبول نکردند آن را و گفتند که نمی فروشیم - الا ان یکون الولاء لهم - مگر آنکه باشد ولا مر ایشان را و این اشتراط جهل

و مکاتبه بود از یهود و نامشروع بود که عائشه آزاد کند و ولاء ایشان را باشد و ولاء مر کسی راست که آزاد کرد پس عائشه این سخن یهود را بر حضرت گفت - فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم خذیها واعتقیها - پس گفت آنحضرت بگیر و بخر تو ای عائشه و آزاد کن بریره را - ولا از آن تست و آنچه یهود شرط میکنند یاوه میگویند و نامشروع میگویند اعتبار ندارد - ثم قام رسول الله - پس بخطبه ایستاد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فی الناس - در مردم - فحمد الله واثنی علیه - پس حمد گفت خدا را و ثنا کرد بر وی ثم قال اما بعد فما بال رجال یشترطون شروطا لیست فی کتاب الله - پس گفت آنحضرت اما بعد از حمد و ثنا پس چیست حال مردانی که شرط میکنند شرطها را که نیست آن شرطها در دین خدا در آنچه نوشته و فرض گردانیده است از احکام بر بندگان یعنی نامشروع ست - ما کان من شرط لیس فی کتاب الله فهو باطل - چیزی که باشد از شرطی که نیست در کتاب خدا پس آن شرط باطل ست - وان کان مائة شرط - یعنی اگرچه صد شرط نامشروع باشد - فقضاء الله احق - پس حکم خدا ثابت تر و سزاوار تر ست که عمل کرده شود بآن - وشرط الله اوثق - و شرط خدا محکم تر و معتمد تر ست - وانما الولاء لمن اعتق - و نیست ولاء مگر کسی را که آزاد کرد - متفق علیه وعن ابن عمر قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن بیع الولاء وعن هبته - نهی کرد آنحضرت از بیع ولاء و هبه وی یعنی شخصی بر معتق خود ولای دارد پس بفروشد یا ببخشد آن حق را به دیگری این جائز نیست زیرا که ولا مال نیست که بفروشد یا ببخشد جمهور علما از سلف و خلف بعدم جواز آن رفته اند و بعضی تجویز کرده اند نووی گفته که شاید این حدیث باین بعض نرسیده است والا با وجود حدیث حکم بخلاف آن چون می کردند - متفق علیه -

الفصل الثانی عن مخلد بفتح میم و سکون خای معجمه - بن خفاف بضم خای معجمه و تخفیف فا و فای دیگر در آخر پدر او را که خفاف ست و جد او را ایاء ست بفتح همزه و سکون تحتانیه صحبت ست و وی تابعی ست که غیر از یک حدیث شناخته نشده است از وی و اسناد این نیز صحت نیست و ابن حبان او را در ثقات ذکر کرده است - قال ابتعت غلاما - گفت خریدم غلامی را - فاستغللته پس گرفتم اجرت او را و غله و غله که حاصل میشود از زراعت و میوه و شیر و اجاره و نتاج و مانند آن فی الصراح غله درآمد هر چیزی از حبوب و نقود و جز آن - ثم ظهرت منه علی عیب - پس تر مطلع شدم من از وی بر عیب - فخاصمت فیه الی عمر بن عبد العزیز - پس خصومت کردم در آن غلام بسوی عمر بن عبد العزیز که خلیفه وقت بود و خواستم که باز گردانیده بدهم او را بسبب عیب - فقضی لی برده - پس حکم کرد عمر برای من به باز گردانیدن من او را - وقضی علی برد غلته - و حکم کرد بر من به باز گردانیدن اجرت وی که گرفته بودم بائع فاتیت عروة - پس آمدم من عروة بن الزبیر را که از کبار تابعین و از فقهای سبعه بود - فاخبرته - پس خبر دادم عروه را بآنچه حکم کرده بود عمر ابن عبد العزیز - فقال اروح الیه العشیة - پس گفت عروه می روم بر عمر بن عبد العزیز شبانگاه - فاخبره ان عائشة قالت ان رسول الله صلی الله علیه وسلم - پس خبر میدهم او را که عائشه گفت که آنحضرت - قضی فی مثل هذا - حکم کرد در مانند این قضیه - ان الخراج بالضمان - که خراج بسبب ضمان ست یعنی غله آن غلام که خریده بودی مالک تو میشوی بسبب درآمدن آن در ضمانت تو زیرا که مبیع بعد قبض در ضمانت مشتری میآید پس آنچه حاصل شود از وی مال او باشد - فراح الیه عروة -

پس رفت بسوی عمر عروہ و گفت بوی آنچہ شنیدہ بود از عائشہ۔ فقضی لی ان آخذ الخراج من الذی قضی علی بہ لہ۔ پس حکم کرد
عمر بن عبد العزیز برای من کہ بگیرم خراج را از آن کسی کہ حکم کردہ بود بآن خراج بر من مر آن کس را کہ بائع عبد باشد۔ رواہ فی
شرح السنۃ۔ وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اختلف البیعان فالقول قول البائع۔
بیعان بفتح باء و تشدید یاء مکسورہ بمعنی متبایعان ست یعنی بائع و مشتری چون اختلاف کنند بائع و مشتری در قدر ثمن یا شرط خیار یا اجل یا
جز آن از شروط پس سخن سخن بائع ست ہمین سوگند دادہ شود کہ تو نفروختہ بچنین و چنین۔ والمبتاع بالخیار۔ و مشتری اختیار دارد
اگر خواہد راضی گردد بچیزی کہ سوگند خوردہ است بران بائع و اگر خواہد سوگند خورد کہ من نخریدہ ام بچنین پس اگر ہر دو سوگند
خوردہ پس اگر راضی گشت یکی از ایشان بقول دیگری فبہا و اگر راضی نشود فسخ کند قاضی عقد را خواہ مبیع باقی باشد یا نہ
رواہ الترمذی وفی روایۃ ابن ماجۃ والدارمی قال البیعان اذا اختلفا والمبیع قائم بعینہ ولیس بینہما بینۃ۔ بائع و مشتری چون
اختلاف کنند و مبیع باقی باشد بعینہ و نباشد میان ایشان گواہ۔ فالقول ما قال البائع۔ پس قول قول بائع ست۔ او یترادان البیع
یا رد کنند ہر دو بیع را و در مذہب ما اگر اختلاف در ثمن ست و مبیع باقی ست ہر دو را سوگند می دہند و فسخ می کنند بیع را اگر ہیچ کدام
را بینہ نباشد و اگر یکی را بینہ مثبت باشد خیر و اگر ہر دو بینہ بگذارند بینہ ہر کہ مثبت زیادت ست اولی است و اگر اختلاف در ثمن و مبیع
ہر دو باشد پس بینہ بائع اولی ست در ثمن و بینہ مشتری در مبیع نظر بر زیادت اثبات و نیست تحالف تردد و در اجل و
شرط خیار و قبض بعض ثمن کذا فی الہدایۃ و احادیثی کہ مروی ست درین باب در ہمہ سخن ست پس مدار بر حدیث مشہور
باید نہاد کہ البینۃ علی المدعی والیمین علی من انکر۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اقال
مسلما اقالہ اللہ عثرتہ یوم القیمۃ۔ کسی کہ اقالہ کند مسلمانی را اقالہ کند او را خدای تعالی لغزیدن او را روز قیامت اقالہ بر ہم زدن
بیع و مراد باقالہ خدا خلاص کردن او ست از آنچہ مکروہ آید او را و عثرت بمثلثہ از عثار یعنی لغزیدن۔ رواہ ابو داؤد و ابن ماجہ
وفی شرح السنۃ بلفظ المصابیح۔ و در شرح السنۃ این حدیث مذکور ست بلفظی کہ در مصابیح ست۔ عن شریح الشامی۔ از شریح شامی کہ از
تابعین ست۔ مرسلا۔ بطریق ارسال و لفظ مصابیح اینست من اقال مسلما صفقۃ کرہہا کسیکہ اقالہ کند مسلمانی را بہ بیعی کہ ناخوش دارد
وی آن را اقال اللہ عثرتہ یوم القیامۃ

الفصل الثالث عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اشتری رجل ممن کان قبلکم عقارا من رجل
خرید مردی از آنان کسانی کہ پیش از شما بودند از امم سابقہ زمینی را از مردی۔ فوجد الذی اشتری العقار فی عقارہ جرۃ فیہا
ذہب۔ پس یافت آن کسی کہ خرید زمین را در زمین خود یا در زمین آنکہ فروخت زمین را سبوی را کہ در وی زر ست جرۃ بفتح جیم و
تشدید را سبو جمع جر و جرار۔ فقال لہ الذی اشتری العقار خذ ذہبک عنی۔ پس گفت مر آن مرد را کہ فروخت زمین را آن کسی کہ خرید
زمین بگیر زر خود از من۔ انما اشتریت العقار۔ نخریدہ ام من مگر زمین را۔ ولم ابتع منک الذہب۔ و نخریدہ ام من از تو زر را
فقال بائع الارض انما بعتک الارض وما فیہا۔ پس گفت فروشندہ زمین فروختہ ام من بتو زمین را و ہر چہ در زمین ست

فتحا کما الی رجل پس رفتند بائع ومشتری بسوی مردی کہ حکم کند میان ایشان۔ فقال الذی تحا کما الیہ الکما ولد۔ پس گفت آن کسیکہ رفتند بسوی او برای حکم آیا مر شما را فرزندی ہست۔ فقال احدہما لی غلام۔ پس گفت یکی ازان دو مرا پسری ہست۔ وقال الآخر لی جاریۃ۔ وگفت دیگری مرا دختری ہست۔ فقال انکحوا الغلام الجاریۃ۔ پس گفت آن مرد حکم نکاح کنید بان غلام آن جاریہ را۔ وانفقوا علیہما منہ۔ وخرج کنید آن زر را برین پسر و دختر تا نفع آن زر بہر دو شما برسد۔ وتصدقوا۔ وتصدق ہم بکنید ازانچہ فاضل آید از حاجت ہر دو تو اندکہ تصدقوا بیان تفسیر انفقوا باشد کذا قیل متفق علیہ

باب السلم والرہن

سلم بفتحتین اسم ست از تسلیم و در عرف فقہا عبارت ست از فروختن چیزی بران وجہ کہ دین باشد بر بائع بشرائطی کہ معتبر اند در شرع و مبین اند در کتب فقہ نام کردہ شد او را سلم از جہت تسلیم ثمن بسوی بائع پیش از تسلیم وی مبیع را چنانکہ متعارف است وگاہی سلف نیز می گویند وسلف قرض را نیز می گویند وسلم جائز ست باجماع اگرچہ بیع نسیہ است بنقد وقول حق تعالےٰ یاایہا الذین اٰمنوا اذا تداینتم بدین الی اجل مسمّی فاکتبوہ محمول بران ست ورہن در اصل بمعنی حبس ست وہرچہ حبس کردہ شد بچیزے رہین اوست چنانکہ در قرآن مجید ست کل نفس بما کسبت رہینۃ و در شرع گردانیدن چیزی محبوس بحقی کہ ممکن ست استیفای آن ازوی چنانکہ دیون واین ثابت است بکتاب وسنت اما کتاب قول وی سبحانہ تعالی وان کنتم علی سفر فرہان مقبوضۃ وتقیید بسفر اتفاقی ست واما سنت انچہ در حدیث آمدہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خرید از یہودی طعامی را و رہن نہاد زرہ خود را

الفصل الاول۔ عن ابن عباس قال قدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المدینۃ وہم یسلفون فی الثمار۔ گفت ابن عباس قدوم آورد آن حضرت صلعم مدینہ را وحالانکہ اہل مدینہ اسلاف یعنی سلم میکردند در میوہ ہا السنۃ والسنتین والثلث بمدت یکسال و دو سال وسہ سال یعنی زر می دادند وشرط می کردند کہ بعد از یک سال تمر خواہی رسانید مثلاً۔ فقال من اسلف فی شئ فلیسلف فی کیل معلوم۔ گفت کسی کہ سلف کند درانچہ فروختہ میشود بہ کیل پس باید کہ سلف کند در کیل معلوم چنانکہ دہ کیل یا بیست کیل۔ ووزن معلوم۔ کسی کہ سلف کند در چیزی کہ فروختہ میشود بوزن چنانکہ زر ونقرہ باید کہ سلف کند در وزن معلوم۔ الی اجل معلوم۔ تا مدت معلوم چنانکہ تا یکماہ و یک سال ومانند این ظاہر حدیث اشتراط اجل ست واینست مذہب ابی حنیفہ ومالک وصحیح از مذہب احمد وشافعی میگوید اجل شرط نیست ومراد بحدیث آنست کہ اگر اجل کنند باید کہ اجل معلوم کنند متفق علیہ۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت اشتری رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طعاما من یہودی الی اجل۔ گفت عائشہ خرید آنحضرت طعامی را از یہودی تا مدتی معلوم۔ ورہنہ درعالہ من حدید۔ وگرو نہاد آنحضرت نزد وی زرہی را کہ بود مر آنحضرت را از آہن طیبی گفتہ کہ درین دلیل ست بر جواز معاملہ با اہل ذمہ اگرچہ اموال ایشان خالی نیست از ربوا وثمن خمر انتہی وچون کفار غیر مکلف اند بشرائع متحقق نمی شود در اموال ایشان حرمت متفق علیہ۔ وعنہا قالت توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ودرعہ مرہونۃ عند یہودی بثلثین صاعا من شعیر۔ وفات یافت آن حضرت وحالانکہ زرہ وی بہ گرو نہادہ شدہ بود نزد یہودی بسی پیمانہ از جو۔ رواہ البخاری

وعن ابی ھریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الظہر یرکب بنفقتہ اذا کان مرہونا۔ پشت یعنی مرکب سواری کردہ
می شود در بدل نفقہ وی وقتیکہ باشد گرو نہادہ شدہ در نہایہ گفتہ کہ ظہر شتری کہ بار کردہ شود و سواری کردہ شود بران۔ و
لبن الدر یشرب بنفقتہ اذا کان مرہونا۔ و شیر حیوان شیر دار نوشیدہ می شود بنفقہ وی وقتی کہ باشد مرہون۔ وعلی الذی یرکب
ویشرب النفقۃ۔ و بر کسی کہ سواری شود و شیری نوشد نفقہ است راہن باشد یا مرتہن یعنی اگر مرتہن نفقہ میکند او سوار شود و شیر خورد
و اگر راہن نفقہ کند مر او راست رکوب و شرب پس این حدیث دلالت میکند بر آنکہ می رسد مرتہن را کہ نفع گیرد برہن و اتفاق کند بران جمہور
علما بر خلاف آن اند و در ہدایہ گفتہ است کہ نیست مرتہن را کہ منتفع گردد برہن و نفقہ رہن بر راہن است زیرا کہ ہر قرضی کہ جر کند نفع را
حرام ست و گفتہ اند کہ اینحدیث منسوخ ست بحدیث آیندہ۔ رواہ البخاری

الفصل الثانی عن سعید بن المسیب ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال۔ روایت ست از سعید بن المسیب کہ از کبار تابعین
و مشاہیر ایشان ست کہ آنحضرت گفت۔ لایغلق الرہن الرہن من صاحبہ الذی رہنہ۔ منع نمیکند رہن نہادن شئی مرہون
را از صاحب وی کہ رہن نہادہ است آن را پس رہن اول بمعنی مصدر ست و ثانی بمعنی مرہون یعنی رہن نہادن راہن را
از رہن منع نمی کند از ملک و از احکام ملک بیرون نمی آرد۔ لہ غنمہ۔ مر او راست غنم وی بضم غین و سکون نون بمعنی غنیمت
یعنی فائدہ وی و زیادتی کہ از وی حاصل شود۔ وعلیہ غرمہ۔ و بر وست غرم او بضم غین و سکون را یعنی تاوان او یعنی آنچہ
حاصل شود از مرہون از منافع و زوائد راہن راست و اگر ہلاک شود در دست مرتہن تاوان او بر وست و از حق مرتہن چیزے
ساقط نمیگردد۔ رواہ الشافعی مرسلا۔ روایت کرد این حدیث را شافعی از سعید بن المسیب بطریق ارسال و نزد امام شافعی مراسیل سعید بن المسیب
مقبول اند زیرا کہ مسانید دارند۔ وروی مثلہ۔ و روایت کردہ شدہ است مثل این حدیث یعنی موافق در لفظ و معنی۔ او مثل معناہ
یا مثل معنی آن یعنی موافق در معنی و مخالف در لفظ چنانکہ نحوہ میگویند۔ لایخالفہ کہ مخالف نیست آن را در معنی۔ عنہ عن ابی ھریرۃ
از سعید بن المسیب کہ روایت کردہ است از ابی ھریرۃ متصلا۔ بطریق اتصال از جہت ذکر صحابی کہ ابو ہریرہ است و لفظ روی
معلوم نیز تجویز کردہ اند و ضمیر مر شافعی راست و لفظ مثلہ و مثل برین وجہ منصوب خواہند بود۔ وعن ابن عمر ان النبی صلی اللہ
علیہ وسلم قال المکیال مکیال اہل المدینۃ والمیزان میزان اہل مکۃ۔ پیمانہ پیمانہ اہل مدینہ است و ترازو ترازوی اہل مکہ است
یعنی در حقوق شرعیہ مثل زکوٰۃ و صدقہ فطر زیرا کہ اہل مدینہ اہل زراعت اند پس ایشان داناتر اند باحوال مکائیل و اہل مکہ اہل
تجارت اند پس ایشان شناساتر اند باحوال موازین کذا قیل۔ رواہ ابوداؤد والنسائی۔ وعن ابن عباس قال قال رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لاصحاب الکیل والمیزان۔ گفت آنحضرت مر اہل کیل و میزان را کہ برای مردم می پیمایند و بر می کشند
انکم قد ولیتم امرین۔ بدرستیکہ شما بتحقیق متولی و حاکم گردانیدہ شدہ اید دو چیز را یعنی کیل و وزن را۔ ہلکت فیہما الامم السابقۃ
قبلکم۔ این چنین دو امری کہ ہلاک شدہ اند دران دو امر امتہای گذشتہ پیش از شما و در بعضی نسخ السالفۃ۔ رواہ الترمذی۔
الفصل الثالث عن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اسلف فی شئ فلا یصرفہ

الی غیره قبل ان یقبضه کسی که سلم کرد در چیزی پس صرف نکند آنرا بسوی غیر خود یعنی بفروشد آنرا بدست غیر پیش از قبض یا صرف نکند
بسوی غیر آن چیز یعنی تبدیل نکند مبیع را بغیر آن یعنی تصرف نکند در وی پیش از قبض - رواه ابو داؤد و ابن ماجة

باب الاحتکار

حکر در اصل بمعنی ظلم و بد صحبتی ست و در عرف غله نگاه داشتن تا بگرانی بفروشد و در شرع عبارت ست از حبس اقوات
بانتظار گرانی بدین طریق که بخرد در وقت گرانی و نگاه دارد تا گران تر از آن شود اما اگر از ده وی می آمده باشد یا در وقت
ارزانی خریده است و نگاه داشته و در وقت گرانی بفروشد پس این احتکار محرم نیست و همچنین حرام نیست احتکار در غیر اقوات
الفصل الاول عن معمر بفتح میمین در میان آنها عین مهمله ساکن معمر بسیار اند یکی از ایشان صحابی ست و این معمر بن عبد الله
قرشی عدوی ست و بعضی او را معمر بن ابی معمر گویند قدیم الاسلام هجرت کرده به حبشه پس بهجرت آورده به مدینه و سکونت کرد
در وی و عمر طویل یافت دیگر تابعین و تبع تابعین اند و مشهور ایشان معمر بن راشد ست که از وی ثوری و ابن عیینه و ابن المبارک
و عبد الرزاق حدیث دارند و در احادیث عبد الرزاق عن معمر بسیار ست و آنچه مؤلف ذکر کرده یا صحابی ست پس حدیث مرفوع است
یا معمر تابعی ست پس مرسل ست قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من احتکر فهو خاطئ کسی که احتکار کند پس وی عاصی و آثم
ست - رواه مسلم و سنذکر حدیث عمر رضی الله عنه - و سر انجام ست که ذکر کنیم حدیث عمر را که در اول او انیست - کانت اموال بنی النضیر
بر وزن نصیر قبیله ایست از یهود - فی باب الفیء - در باب الفیء که از ابواب کتاب الجهاد ست و در وی ذکر احتکار ست و صاحب مصابیح آنرا
درین باب ذکر کرده است ان شاء الله تعالی

الفصل الثانی عن عمر رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال الجالب مرزوق گفت کشنده ارزاق و اقوات بشهر
تا بفروشد بنرخ حال برخلاف محتکر رزق داده شده است و برکت کرده شده است در رزق وی و المحتکر ملعون و نگاه دارنده
آن تا بنرخ گران بفروشد لعنت کرده شده و دور انداخته شده از درگاه قرب و رضای حق ست - رواه ابن ماجة و الدارمی - و عن
انس قال غلا السعر علی عهد رسول الله - گفت انس گران شد نرخ در زمان پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فقالوا - پس گفتند صحابه
یا رسول الله سعر لنا - نرخ بنه برای ما و تعیین کن و حکم کن بمردم که باین نرخ بفروشند غله را - فقال النبی - پس گفت پیغمبر صلی الله
علیه وسلم ان الله هو المسعر القابض الباسط الرازق - بدرستیکه خدای تعالی ست نرخ نهنده تنگ گیرنده فراخ کننده رزق دهنده
یعنی نرخ بدست قدرت الهی ست عز و جل که بدان روزی مردم تنگ و فراخ میگردد و اند نرخ آسمانی ست که گویند این معنی دارد
وانی لارجو ان القی ربی و لیس احد منکم یطلبنی بمظلمة بدم و مال - و بدرستیکه من هر آئینه امید میدارم که پیش آیم پروردگار خود را
در حالی که نیست هیچ یکی از شما که طلب میکند مرا هیچ ظلمی که بخونست یا بمال مظلمه آنچه طلب کنی از ظالم از آنچه گرفته است از تو بناحق و بکسر لام
و بفتح و ضم لام نیز آمده و کسر افصح و اشهر ست و درین نهی ست از نرخ نهادن که آن تصرف ست در اموال مردم بی اذن ایشان و ظلم
کردنست در حق ایشان و گاهی میکشد بامتناع از بیع و این مودی میگردد بقحط مراد آنست که تکلیف کرده نشوند مردم بتسعیر و تعیین

والزام کردہ نشوند بدان ولیکن امر کردہ شوند بالصاف وشفقت بر خلق ونصیحت بخلق۔ رواہ الترمذی وابو داؤد وابن ماجۃ والدارمی

الفصل الثالث عن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول من احتکر علی المسلمین طعامہم گفت عمر رضی اللہ عنہ شنیدم آنحضرت را کہ میگفت کسی کہ احتکار کند بر ضرر مسلمانان طعام ایشان را۔ ضربہ اللہ بالجذام والافلاس بزند اورا خدای تعالی بجذام کہ مرضی مشہور ست وبافلاس یعنی مبتلا گرداند بیلا در بدن ومال۔ تباہ گردانیدن آنہا ودور گردانیدن برکت از آنہا۔ رواہ ابن ماجۃ والبیہقی فی شعب الایمان ورزین فی کتابہ۔ وروایت کردہ است رزین بتقدیم را بر زای وفتح راو کسرزای در کتاب خود کہ نامش تجرید ست در جمع بین الصحاح فوت وی در پانصد وبیست بودہ وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من احتکر طعاما اربعین یوما۔ کسی کہ احتکار کند ونگاہدارد طعامی را چہل روز یرید بہ الغلاء در حالی کہ می خواہد آن کس با حتکار گرانی غلہ را بر مردم۔ فقد بری من اللہ پس بتحقیق بیزار شد آن کس از خدا وشکست عہد او را کہ در امتثال احکام در عایت شفقت بر خلق بستہ است۔ وبری اللہ منہ۔ وبیزار شد خدا از وی وبر داشت پردہ حفظ وعصمت خود را از وی۔ رواہ رزین

وعن معاذ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول بئس العبد المحتکر گفت معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ شنیدم آنحضرت را کہ میگفت بد بندہ است احتکار کنندہ۔ ان ارخص اللہ الاسعار حزن۔ اگر ارزان گرداند خدای تعالی نرخہا را اندوہگین گردد وان اغلاہا فرح۔ واگر گران گرداند خدای تعالی نرخہا را شادمان گردد۔ رواہ البیہقی فی شعب الایمان ورزین فی کتابہ۔

وعن ابی امامۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال۔ روایت ست از ابو امامہ باہلی کہ صحابی مشہور ست کہ آنحضرت گفت من احتکر طعاما اربعین یوما کسی کہ احتکار کند طعام را چہل روز۔ ثم تصدق بہ۔ پس تصدق کرد بآن طعام وداد بفقراء لم یکن لہ کفارۃ نمی باشد آن تصدق کردن مر او را پوشندہ گناہ وی یعنی اگرچہ تصدق ہم کند فائدہ ندارد واحتکار چہل روز را این حکم واین جزاست واگر کمتر کند آنرا نیز جزا است ولیکن کمتر ازین واگر بیشتر کند بیشتر ازین خواہد بود وظاہر آنست کہ مراد آن باشد کہ حد احتکار تا چہل روز باشد وکمتر از آن اثم نبود وبجہت قلت مدت مغفور بود واللہ اعلم۔ رواہ رزین

باب الافلاس والانظار

فلس بتشدید فلوس جمع افلاس بکسر ہمزہ وسکون فا بی پشیز شدن یعنی بجای رسد کہ گویند فلسی ندارد یا بآن معنی کہ بجای رسید کہ مال او فلوس شد بعد از آن کہ دراہم ودنانیر بود وانظار بکسر ہمزہ وسکون نون وظای معجمہ تاخیر کردن وزمان دادن یعنی اگر بر کسی حقی دارد واو مفلس شد وبالفعل نمی تواند ادا کرد او را مہلت دہد ودر طلب حق تاخیر کند چنانکہ در قرآن مجید می فرماید وان

کان ذو عسرۃ فنظرۃ الی میسرۃ۔

الفصل الاول عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایما رجل افلس۔ ہر مردی کہ مفلس شد فادرک رجل مالہ بعینہ۔ پس دریافت مردی نزد او مال خود را بجنس۔ فہو احق بہ من غیرہ۔ پس آن مرد سزاوار تر ست بآن مال از غیر خود مثلاً خرید مردی چیزی را بثمنی ومفلس شد بحکم قاضی بتفلیس وی دریافت بائع عین مبیع را نزد آدمی رسد او را کہ فسخ کند

بیع را و بگیرد عین مال خود را که مبیع ست و اگر بعض ثمن گرفته است و بعضی بر مشتری ست پس مفلس شد بگیرد عین مال خود را بقدر آنچه باقی مانده است از ثمن. متفق علیه۔ وعن ابی سعید قال اصیب رجل فی عهد النبی. گفت ابوسعید خدری آفت رسیده و زیان زده شد مردی در زمان پیغمبر صلی الله علیه وسلم فی ثمار ابتاعها. در میوه‌ها که خریده بود. فکثر دینه. پس بسیار شد وام بر وی فقال رسول الله. پس گفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم تصدقوا علیه. تصدق کنید بر وی و مدد کنید او را بمالی که ادا کند بدان وام را فتصدق الناس علیه. پس تصدق کردند مردم بر وی. فلم یبلغ ذلک وفاء دینه. پس نرسید آن مالی که تصدق کردند مردم بر وی گذاردن حق او را تمام. فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم لغرمائه. پس گفت آنحضرت مر وام داران او را. خذوا ما وجدتم. بگیرید چیزی که بیابید. ولیس لکم الا ذلک. و نیست مر شما را مگر آنچه بیابید نزد وی یعنی نیست مر شما را از زجر و حبس وی از جهت ظهور افلاس پس واجب ست انظار وی تا وقتی که چیزی دیگر بدست وی بیاید نه آنکه حق بائع از ذمه مشتری ساقط میگردد. رواه مسلم. وعن ابی هریرة ان النبی صلی الله علیه وسلم قال کان رجل یداین الناس. بود مردی که معامله میکرد مردم را بوام. فکان یقول لفتاه. پس بود آن مرد که میگفت مر غلام خود را. فتی جوان و غلام را فتی گویند اگرچه پیر بود بجهت نگاه داشتن حرمت پیری در وی چنین گفته اند و می توان گفت از جهت جلادی وی در خدمت و تردد وی در آن مثل جوانان اگرچه پیر بود و همچنین داه را فتاة گویند بهمین وجه پس این مرد بغلام خود که در معامله او داخل بود میگفت. اذا اتیت معسرا فتجاوز عنه. وقتی که بیابی تو فقیری را که دشوار ست بر وی ادای حق در گذر از وی و بسته از وی وام را. لعل الله ان یتجاوز عنا. بامید آنکه شاید خدا در گذرد از ما و نگیرد ما را بگناهان ما قال فلقی الله. گفت آنحضرت پس پیش آمد آن مرد خدا را و رسید بدرگاه او و بمردن یا در روز جزا. فتجاوز عنه. پس در گذشت وی تعالی از آن مرد و نگرفت او را بگناهان او. متفق علیه. وعن ابی قتادة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من سره ان ینجیه الله من کرب یوم القیمة. کسی که شاد میگرداند و خوش می آید او را که رستگار گرداند او را خدای تعالی از اندوه‌ها و سختیهای روز قیامت. ینجیه بضم یا و سکون نون و کسر جیم مخففه و بفتح نون و تشدید جیم هر دو روایت ست و کرب بضم کاف و فتح را جمع کربة بمعنی اندوه که دم گیرد فلینفس عن معسر. پس باید که تنفیس کند و تأخیر کند طلب وام را از فقیر تنگ روزی. تنفیس آسایش دادن و راحت نمودن. او یضع یا بنهد وام را از وی بعض یا کل. رواه مسلم. وعنه قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول من انظر معسرا او وضع عنه و هم از ابی قتاده است که گفت شنیدم آنحضرت را که میگفت کسی که انظار کند معسری را و مهلت دهد او را و بنهد وام از وی. انجاه الله من کرب یوم القیمة. رستگاری دهد او را خدای تعالی از اندوه‌های روز قیامت. رواه مسلم. وعن ابی الیسر بیای تحتانیه و سین مهمله مفتوحتین صحابی مشهور ست نام او کعب بن عمرو الانصاری حاضر شده عقبه را و بدر را و اوست که اسیر کرد عباس بن عبد المطلب را روز بدر توفی بالمدینة سنة خمس و خمسین. قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول من انظر معسرا او وضع عنه اظله الله فی ظله. کسی که مهلت دهد معسری را یا بنهد وام او را از گردن وی جای دهد او را خدای تعالی در سایه عنایت خود یعنی نگهدارد و دور از گرمی روز قیامت و آسان گرداند بر وی شدت آن. رواه مسلم. وعن ابی رافع. روایت ست از ابی رافع که مولای رسول خدا است ــ

قال استسلف رسول اللہ گفت ابو رافع قرض گرفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم بکرا۔ شتری جوان را بکر بفتح با و سکون کاف
شتر جوانہ بکرہ مؤنث صدیق اکبر را کہ ابوبکر کنیت ست بجہت ہمین ست کہ یک وقتی شتر جوانہ در زیر ایشان بود و ابو بکرہ کہ دیگر
صحابی مشہور ست بکرہ و آنجا بمعنی چرخ چاہ است و وجہ تسمیہ در مواضع متعددہ گفتہ شدہ است و این حدیث دلالت دارد بر آنکہ
استقراض حیوان جائز ست و نزد امام ابی حنیفہ جائز نیست و میگویند کہ این حدیث منسوخ ست۔ فجاءتہ ابل من الصدقۃ
پس آمد آنحضرت را شتران از زکوٰۃ قال ابو رافع فامرنی ان اقضی الرجل بکرہ۔ گفت ابو رافع پس امر کرد آنحضرت مرا کہ بدہم آن مرد را
مثل شتر او را کہ قرض گرفتہ بود آنحضرت ازوی۔ فقلت لا اجد الا جملا خیارا رباعیا۔ پس گفتم من نمی یابم من مگر شتران بزرگ
برگزیدہ کہ انداختہ است دندان ہا را رباعی بفتح را و تخفیف یا شتری کہ انداختہ است رباعیہ را و رباعیہ بر وزن ثمانیہ دندانہای
کہ درمیان ثنیہ و ناب ست و این در سال ہفتم میباشد یعنی شتر او جوانہ بود بجای وی شتر رباعی چگونہ بدہم۔ فقال رسول اللہ
گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم اعطہ ایاہ۔ بدہ او را شتر رباعی را اگرچہ شتر او خرد تر و کمتر ازان بود۔ فان خیر الناس احسنہم قضاء
زیرا کہ بہترین مردم بہترین ایشان ست در گذاردن وام و ازینجا معلوم میشود کہ دادن جید تر در وام از مکارم اخلاق ست و
شتر از اموال ربویہ نیست و نیز شرط کردہ نشدہ در صلب عقد۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی ہریرۃ ان رجلا تقاضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم روایت ست از ابی ہریرہ کہ مردی طلب کرد از آنحضرت دینی کہ وی بر آن حضرت داشت۔ فاغلظ لہ پس سخت گفت
و درشتی کرد آن مرد مر آنحضرت را در طلب گفتہ اند کہ مراد سختی در مطالبہ است بی آنکہ ہیچ ذم باشد معاذ اللہ و تواند کہ متقاضی کافر
بود از یہود یا غیر ایشان و این قول ظاہر تر ست۔ فہم اصحابہ۔ پس قصد کردند یعنی ایذا و زجر آن مرد را یاران آنحضرت۔ فقال
دعوہ پس گفت آنحضرت بگذارید آن مرد را و متعرض نشوید بوی۔ فان لصاحب الحق مقالا۔ زیرا کہ بدرستیکہ مر صاحب حق را جای
گفتار ہست یعنی اگر بعضی سخت گوید می توان گفت۔ واشتروا لہ بعیرا فاعطوہ ایاہ۔ و فرمود بخرید برای او شتری پس بدہید او را
آن شتر قالوا لا نجد الا افضل من سنہ۔ گفتند اصحاب نمی یابیم مگر زیادہ تر از سال شتر وی۔ قال اشتروہ فاعطوہ ایاہ گفت آنحضرت
بخرید آن را یعنی ہمان شتری را کہ می یابید اگرچہ افضل از سن وی باشد پس بدہید او را آن شتر و مضائقہ نکنید۔ فان خیرکم
احسنکم قضاء۔ زیرا کہ بہترین شما نیک ترین شما اند در قضاء دین۔ متفق علیہ۔ وعنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال
مطل الغنی ظلم۔ دیر داشتن توانگر وام را و تاخیر کردن در قضای آن ظلم ست و گفتہ اند کہ فسق ست و رد کردہ میشود بدان
شہادت اگرچہ یکبار باشد و بعضے گفتہ اند اگر مکرر شود و عادت کند۔ فاذا اتبع احدکم علی ملی۔ پس چون در پی فرستادہ شود
یکی از شما بر توانگر یعنی حوالہ کردہ شود وام بروی۔ فلیتبع۔ پس باید کہ در پی رود و قبول کند حوالہ را اتبع بلفظ مجہول بضم ہمزہ
و سکون فوقانیہ و ملی بر وزن کریم بہمزہ و بیای مشددہ بر وزن غنی نیز آمدہ و فلیتبع بفتح یا و سکون تا و بلفظ معلوم مخفف و تشدید
تای مفتوحہ نیز آمدہ و امر برای ندب ست و بعضے گفتہ اند برای وجوب۔ متفق علیہ۔ وعن کعب بن مالک صحابی مشہور یکے
از سہ تن کہ تخلف کردند از تبوک۔ انہ تقاضی ابن ابی حدرد۔ در روایت ست از کعب بن مالک کہ وی طلب کرد از ابن ابی حدرد دینا

بفتح حای مهمله وسکون دال و بفتح را که صحابی ست واول مشاهد او حدیبیه است پس از آن خیبر و نام او عبد الله است
وکنیت او ابو محمد. دینا له علیه. وامی را که بود مر کعب را بر وی. فی عهد رسول الله. طلب کرد در زمان پیغمبر خدا صلی الله علیه
وسلم فی المسجد فارتفعت اصواتهما. پس بلند شد آوازهای این هر دو در گفت وگو در دو مبادل. حتی سمعها رسول الله. تا آنکه
شنید آوازها را پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم وهو فی بیته. وحال آنکه آنحضرت در خانه خود بود. فخرج الیهما رسول الله صلی الله
علیه وسلم. پس خواست که بیرون آید آنحضرت از درون خانه بسوی این دو مرد. حتی کشف سجف حجرته. تا آنکه بکشاد پرده حجره
خود را سجف بکسر سین مهمله وسکون جیم دفا پرده. ونادی کعب بن مالک. وآواز داد آنحضرت کعب بن مالک را که مبالغه میکرد
در تقاضای دین. قال. گفت آنحضرت. یا کعب قال. گفت کعب. لبیک یا رسول الله فاشار بیده ان ضع الشطر من دینک
پس اشارت کرد آنحضرت بدست خود که بنه وکم کن نیمی را از وام خود. قال کعب قد فعلت. گفت کعب تحقیق کردم آنچه فرمودی
یا رسول الله قال. گفت آنحضرت با بن ابی حدرد. قم فاقضه. برخیز پس بگزار دین او را ودرین حدیث تنبیه است بر آنکه
در تقاضای حق دین مضائقه ومبالغه نباید نمود ومسامحت باید کرد وچیزی باید گذاشت وبر آنکه بعد از مصالحه ومسامحه از جانب
داین مدیون را باید که هنوز مطل وتاخیر نکند. متفق علیه. وعن سلمة. بفتحات. بن الاکوع. بفتح همزه وسکون کاف صحابی مشهور است
سخت ترین مردم وشجاع ترین ایشان در جنگ پیاده می رفت اما پیش میکشید سواران را واو دوست که تکلم کرده بود با وی گرگ.
قال کنا جلوسا عند النبی. گفت بودیم ما نشسته نزد پیغمبر صلی الله علیه وسلم اذ اتی بجنازة. ناگاه آورده شده جنازه. فقالوا
صل علیها. پس گفتند اهل جنازه نماز بگزار برین جنازه. فقال هل علیه دین. پس گفت آنحضرت آیا هست بر وی وامی.
فقالوا لا. پس گفتند نیست بر وی وام. فصلی علیها. پس نماز گزارد آنحضرت بران جنازه. ثم اتی بجنازة اخری. پستر آورده شد
جنازه دیگر. فقال هل علیه دین. پس گفت آنحضرت آیا هست بر وی دین. قیل نعم. گفته شد آری هست بر وی دین. قال فهل
ترک شیئا. گفت آنحضرت پس آیا گذاشته است چیزی از مال که به آن وام می توان گذارد. قالوا ثلثة دنانیر. گفتند گذاشته
است سه دینار. فصلی علیها. پس بگزارد نماز بر وی غالبا وام بر وی همین سه دینار بود یا مسامحت کردند در ادای
بعض دین وباقی ماند بعض آن والله اعلم. ثم اتی بالثالثة فقال هل علیه دین. پستر آورده شد جنازه سوم پس گفت
آیا هست بر وی وام. قالوا ثلثة دنانیر. گفتند سه دینار. قال هل ترک شیئا. گفت آیا گذاشته است چیزی را. قالوا لا.
گفتند نگذاشته است. قال صلوا علی صاحبکم. گفت بگزارید شما نماز بر یار خود ومن نمی گزارم ودرین کمال زجر وتشدید است
بر وجود دین ونگذاشتن مر ادای آن چیزی. قال ابو قتادة صل علیه. گفت ابو قتاده بگزار نماز بر وی. یا رسول الله و
علی دینه. و بر من ست ادای وام وی که من ادا می کنم دین او را. فصلی علیه. پس نماز گزارد آنحضرت بر وی. رواه البخاری
وعن ابی هریرة رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال من اخذ اموال الناس یرید اداءها. کسی که بگیرد
مال های مردم بوام در حالی که می خواهد ونیت دارد ادای آن ورسانیدن آن را بحق دار ولابد این چنین شخص بی ضرورت

وام نخواہد گرفت۔ ادی اللہ عنہ۔ ادا میکند خدای تعالی وتوفیق میدہد و میسر میگرداند از جانب آن کس برحسب نیت وے
ومن اخذ یرید اتلافہا اتلفہ اللہ علیہ۔ وکسی کہ بگیرد در حالی کہ میخواہد ہلاک کردن مال مردم را ہلاک میکند او را خدای تعالے
بروی یعنی امانت نمیکند و توفیق نمی دہد او را بہ ادای مال مردم۔ رواہ البخاری۔ وعن ابی قتادۃ رضی اللہ عنہ قال قال
رجل گفت مردی۔ یا رسول اللہ ارایت ان قتلت فی سبیل اللہ۔ خبر دہ کہ اگر کشتہ شوم در راہ خدا۔ صابرا محتسبا صبر
کنندہ امید ثواب دارندہ مقبلا غیر مدبر۔ روی آرندہ پشت نہ دہندہ۔ یکفر اللہ عنی خطایای۔ آیا می پوشد خدای تعالی از من گناہان مرا
می بخشد۔ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم نعم آری پوشیدہ گناہان ترا و می بخشد۔ فلما ادبر ناداہ۔
پس چون پشت داد آن مرد و خواست کہ برود آواز داد آنحضرت او را۔ فقال نعم الا الدین۔ پس گفت آنحضرت آری می بخشد ہمہ
گناہان را مگر دام را۔ کذلک قال جبرئیل ہمچنین گفت جبرئیل و وحی آورد و درین کمال مضائقہ و تشدید ست در حقوق عباد۔
رواہ مسلم۔ وعن عبد اللہ بن عمرو ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال یغفر للشہید کل ذنب الا الدین۔ گفت آنحضرت آمرزیدہ
میشود مر شہید را ہر گناہ مگر دام۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی ہریرۃ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یؤتی بالرجل المتوفی
علیہ الدین۔ بود آنحضرت کہ آوردہ میشد نزد وی مردی را کہ مردہ و حال آنکہ بروی وام ست۔ فیسال ہل ترک لدینہ قضاء۔
پس می پرسید آنحضرت آیا گذاشتہ است وی برای ادای وام خود یعنی چیزی را کہ گذاردہ شود بوی دین۔ فان حدث انہ ترک
وفاء صلی علیہ۔ پس اگر خبر دادہ می شد آنحضرت کہ وی گذاشتہ است وفا را می گذارد آنحضرت نماز بروی۔ والا قال للمسلمین صلوا
علی صاحبکم۔ واگر نمی گذاشت وفا می گفت آنحضرت مر مسلمانان را شما بگذارید نماز بر یار خود کہ من نمی گذارم۔ فلما فتح اللہ
علیہ الفتوح۔ پس چون بگشاد خدای تعالی بر آنحضرت کشایش ہا یعنی غنائم را۔ قام۔ ایستاد آنحضرت تا خطبہ خواند۔ فقال انا
اولی بالمؤمنین من انفسہم۔ پس گفت من قریب تر و سزاوار ترم بمسلمانان از ذاتہای ایشان۔ فمن توفی من المؤمنین فترک دینا
پس کسی کہ میرانیدہ شود از مسلمانان پس ترک کند دین را۔ فعلی قضاؤہ پس بر من ست گذاردن آن دین۔ ومن ترک
مالا فہو لورثتہ۔ وکسی کہ بگذارد مالی را پس آن مال مر وارثان اوراست و این کرمی واحسانی بود از آنحضرت در حق امت
خود صلے اللہ علیہ وسلم۔ متفق علیہ۔

الفصل الثانی

عن ابی خلدۃ بفتح خای معجمہ و سکون لام و فتح نیز گفتہ اند و اہمال دال۔ الزرقی بضم زای و فتح را
و قاف نسبت بعامر بن زریق تیمی نام او خالد بن دینار خیاط تابعی ست ثقہ روایت دارد از انس و از ابی العالیہ و حسن بصری
قال جئنا ابا ہریرۃ فی صاحب لنا قد افلس۔ گفت ابو خلدہ آمدیم ما بابو ہریرہ را در شان یاری کہ مارا بود کہ بتحقیق مفلس شدہ بود
یعنی وامہا از مردم برذمہ او بود بعد از ان مفلس شد حکم او چیست۔ فقال ہذا الذی قضی فیہ رسول اللہ۔ پس گفت ابو ہریرہ این ست
آن کسی کہ حکم کردہ است در شان وی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ہذا الذی۔ اشارت بامر وشانی بود کہ آنحضرت حکم کردہ در ان
بقول خود۔ ایما رجل مات او افلس۔ ہر مردی کہ مرد یا مفلس شد۔ فصاحب المتاع احق بمتاعہ۔ پس صاحب متاع سزاوار تر است

بمتاع خود - اذا وجده بعینه - وقتی که یافت متاع خود را بجنس نزد وی - رواه الشافعی وابن ماجة - وعن ابی هریرة رضی الله
عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم نفس المؤمن معلقة بدینه - ذات مسلمان آویخته شده است بوام وی که برخود دارد یعنی
نمی درآید در بهشت ونمی رسد بزمرۀ بندگان صالح - حتی یقضی عنه - تا آنکه گذارده شود دین از وی وساقط کرده شود از ذمۀ وی -
رواه الشافعی واحمد والترمذی وابن ماجة والدارمی - وعن البراء بن عازب صحابی انصاری ست اول مشاهد وی خندق ست
و پیش از وی صغیر بود حاضر شد با علی مرتضی رضی الله عنه در جمل وصفین ونهروان مات بالکوفة فی ایام مصعب بن الزبیر قال
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم صاحب الدین ماسور بدینه - خداوند دین محبوس واسیر ست بدین خود - یشکو الی ربه الوحدة یوم القیمة
گله می کند بسوی پروردگار خود تنهائی ووحشت وبند وزندان را ودر افتادن از صحبت صالحان وشفیعان با توحش در آتش دوزخ
مراد ست روز قیامت - رواه فی شرح السنة - وروی ان معاذ کان یدان - وروایت کرده شده است که معاذ ابن جبل بود که
قرضدار می شد ومی نشست بروی دین یدان بفتح یا وتشدید دال فعل مضارع ست از باب افتعال وتحقیق وی در علم صرف است
فاتی غرماؤه الی النبی - پس رانده شدند وآورده شدند قرض خواهان او بسوی پیغمبر صلی الله علیه وسلم فباع النبی صلی الله علیه وسلم ماله
کله فی دینه - پس فروخت آنحضرت مال او را همه در وام وی - حتی قام معاذ بغیر شیء - تا آنکه برخاست معاذ بی چیزی - مرسل - این حدیث مرسل
که تابعی آن را روایت کرده اما اسم تابعی را ذکر نکرد - هذا لفظ المصابیح ولم اجده فی الاصول الا فی المنتقی - مؤلف می گوید این لفظ مصابیح
است وهمین لفظ در مصابیح آورده ومن نمی یابم آنرا در کتب اصول مگر در منتقی که تصنیف ابن التیمی ست باین لفظ که گفت -
وعن عبد الله بن کعب بن مالک قال کان معاذ بن جبل شابا سخیا - بود معاذ رضی الله عنه جوانی سخی وسی وچند ساله بود که از
عالم رفت سو کان لا یمسک شیئا - وبود وی رضی الله عنه که نگاه نمی داشت چیزی را از مال - فلم یزل یدان حتی اغرق ماله کله
فی الدین پس همیشه قرضدار میشد تا آنکه فرا گرفت وی مال خود را همه در وام فاتی النبی پس آمد معاذ پیغمبر را صلی الله علیه وسلم فکلمه لیکلم غرماءه پس سخن
گفت معاذ آنحضرت را تا سخن گوید آنحضرت قرض خواهان او را که بگذارند وام برای وی کل یا بعض پس سخن گفت آنحضرت ونگذاشتند
فلو ترکوا لاحد لترکوا لمعاذ - پس اگر می گذاشتند مر کسی را هر آینه می گذاشتند مر معاذ را - لاجل رسول الله - از بهر پیغمبر خدا صلی الله
علیه وسلم فباع رسول الله صلی الله علیه وسلم لهم ماله - پس فروخت آنحضرت برای غرما مال معاذ را - حتی قام معاذ بغیر شیء
رواه سعید فی سننه مرسلا - این عبارت منتقی ست ومؤلف باعتماد وی آورد که اگر در اصول ثابت نمی بود صاحب منتقی چون
سے آورد والله اعلم - وعن الشرید بشین معجمه بر وزن رشید صحابی ست مشهور ثقفی نام او مالک ست وآنحضرت او را
شرید نام نهاده زیرا که وی از قوم خود کسی را کشته به مکه آمد ومسلمان شد وشرد وشراد بمعنی رمیدن ستور وگریختن اوست
قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لی الواجد - گردن کشیدن وسر پیچیدن یابنده یعنی کسی که چیزی می یابد که بدان وام
بگذارد یعنی غنی لغنیا ناگذاردن وام ودلیری کردن دران از کسی که چیزی دارد - یحل عرضه وعقوبته - حلال ومباح می گرداند
ریختن آبروی او را وسزا دادن او را یحل بضم یا وکسر حا وعرض بکسر عین پس این حدیث در معنی حدیث مطل الغنی ظلم باشد چنانکه گذشت

قال ابن المبارک یحل عرضہ یغلظ لہ۔ گفت عبداللہ بن المبارک در تفسیر یحل عرضہ یعنی درشتی کردہ شود وسخن سخت گفتہ شود بوی
وعقوبتہ یحبس لہ۔ وگفت کہ عقوبت وی این ست کہ حبس و بند کردہ شود و منع کردہ شود از بیرون آمدن۔ رواہ ابوداؤد والنسائی
وعن ابی سعید الخدری قال اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بجنازۃ۔ آوردہ شد آنحضرت را جنازہ یعنی جنازہ نزد آنحضرت آوردند
لیصلی علیہا۔ تا بگذارد نماز بروی۔ فقال پس گفت آنحضرت۔ ہل علی صاحبکم دین۔ آیا ہست بر یار شما وامی۔ قالوا نعم۔ گفتند
آری ہست۔ قال ہل ترک لہ من وفاء۔ گفت آنحضرت آیا گذاشتہ است ہر دین را چیزی کہ وفا کند بہ اداے آن۔ قالوا لا گفتند
نگذاشتہ است قال فصلوا علی صاحبکم۔ گفت آنحضرت پس نماز بگذارید شما بر صاحب خود۔ قال علی ابن ابی طالب رضی اللہ
عنہ علی دینہ۔ گفت امیر المؤمنین علی بر من ست وام وی و من میگذارم آنرا۔ یا رسول اللہ فتقدم فصلی علیہ۔ پس پیش آمد
آنحضرت پس گذارد نماز بروی۔ وفی روایۃ معناہ۔ و در روایتی دیگر معنی این حدیث آمدہ بلفظ مذکور و این قدر زیادہ آمدہ
کہ۔ وقال۔ وگفت آنحضرت۔ یعنی فک اللہ رہانک من النار۔ خلاص گرداند خدای تعالی نفس ترا از آتش۔ کما فککت رہان
اخیک المسلم۔ چنانکہ خلاص کردی نفس برادر مسلمان خود را۔ فک جدا کردن دو چیز بہم شدہ از یکدیگر و خلاص کردن و از گرو بیرون
کردن گروی را و رہان بکسر جمع رہن بمعنی مرہون۔ در قرآن مجید می فرماید کہ کل نفس بما کسبت رہینۃ۔ ہر نفس بسبب چیزے
کہ کسب کردہ است گرو کردہ می شود و نہادہ می شود در بند عذاب۔ پس اداکردن دین از وے خلاص کردن ست از گرو
لیس من عبد مسلم یقضی عن اخیہ دینہ۔ نیست ہیچ بندہ مسلمان کہ بگذارد از جانب برادر خود وام او را۔ الا فک اللہ رہانہ
یوم القیمۃ۔ مگر آنکہ خلاص گرداند خدای تعالی گروہاے او را روز قیامت و جمع آوردن رہان یا باعتبار تعدد اکتساب
اوست یا بجہت آنکہ ہر عضو او رہین و گرفتار ست۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ وعن ثوبان۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم۔ ثوبان کہ مولای آنحضرت بود و در سفر و حضر گاہ و بیگاہ در خدمت و ملازم درگاہ بود گفت کہ گفت آنحضرت من مات
وہو بری من الکبر والغلول والدین۔ کسی کہ بمیرد و حال آنکہ وی پاک و بیزار ست از کبر و بزرگ پنداشتن نفس خود را
از خیانت کردن در غنیمت۔ غلول بضم غین معجمہ خیانت کردن در غنیمت یا مطلق خیانت و از دین۔ دخل الجنۃ۔ می در آید بہشت
را یعنی وجود یکی ازین سہ چیز مانع ست از در آمدن بہشت و این ہر سہ چیز مشترک اند در ایذای مردم یا از جہت عرض یا
از جہت مال عموما یا خصوصا۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ والدارمی۔ وعن ابی موسی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم
قال ان اعظم الذنوب عند اللہ ان یلقاہ بہا عبد۔ ابوموسی اشعری روایت میکند از آنحضرت کہ گفت بدرستیکہ بزرگترین
گناہان نزد خدا آن ست کہ پیش آید خدا را بآن گناہان بندہ۔ بعد الکبائر التی نہی اللہ عنہا۔ بعد از گناہان کبیرہ کہ نہی کردہ
است خدا تعالی ازان ان یموت رجل وعلیہ دین۔ این ست کہ بمیرد بندہ و حال آنکہ بروے دین ست۔ لا یدع
لہ قضاء دینہ۔ کہ نگذارد بندہ برای وی مالی کہ ادا توان کرد بدان دین را و بعد الکبائر بجہت آن گفت کہ نفس دین از کبائر
نیست و احادیثی کہ وارد شدہ است از قبیل زجر و مبالغہ و تشدید اند کذا قیل۔ رواہ احمد وابوداؤد۔ وعن عمرو

بن عوف المزنی بضم میم و فتح زا و نون ۔ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الصلح جائز بین المسلمین ۔ آشتی کردن رواست میان مسلمانان ۔ الا صلحا حرم حلالا او احل حراما ۔ مگر آشتی کہ حرام گرداند حلال را یا حلال گرداند حرام را ۔ والمسلمون علی شروطہم و مسلمانان بر شرطهای خود اند یعنی شرطهای کہ میان خود کردہ اند در صلح و جنگ و جز آن لازم ست رعایت آنہا ۔ الا شرطا حرم حلالا او احل حراما ۔ مگر شرطی کہ حرام گرداند حلال را یا حلال گرداند حرام را پوشیدہ نماند کہ مناسبت این حدیث بعنوان باب غیر ظاہر ست مگر باعتبار آنکہ صلح در بیع و شرا اثر در افلاس می باشد واللہ اعلم ۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ وابو داود وانتہت روایتہ عند قولہ علی شروطہم ۔ و تمام شدہ است روایت ابو داود نزد قول وی علی شروطہم و ذکر نکردہ در روے الا شرطا الخ ۔

الفصل الثالث ۔ عن سوید بضم سین مہملہ و فتح واو ۔ بن قیس صحابی ست معدود در کوفیین مراد راہمین یک حدیث است کہ ۔ قال ۔ گفت جلبت انا و مخرفۃ العبدی ۔ کشیدم و آوردم من و مخرفۃ بفتح میم و سکون خای معجمہ و فا و بعضے بضم گفتہ بجای فا و عبدی بفتح عین و سکون موحدہ منسوب ست بہ عبد القیس جلب کشیدن متاعی بجہت فروختن از شہرے بشہرے پس سوید میگوید کشیدم من و مخرفہ بزا من ہجر ۔ جامہ ہای از ہجر بفتحتین شہرے است از یمن و نام تمام زمین بحرین ست و موضعی ست قریب بہ مدینہ بز جامہ و بائع آن را بزاز گویند و حرفت آن را بزازت ۔ فاتینا بہ مکۃ ۔ پس آوردیم آن را در مکہ ۔ فجاءنا رسول اللہ ۔ پس آمد ما را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یمشی ۔ در حالی کہ بر پای رود نہ سوار ۔ فساومنا بسراویل ۔ پس خریداری کرد ما را بخریدن شلوار ۔ فبعناہ ۔ پس فروختیم ما سراویل را ۔ وثم رجل یزن بالاجر ۔ و آنجا مردی بود کہ بر مے کشید ثمن ہا را بمزد یعنی بمزد وزن کردن مزدی میگرفت و ابو یعلی در مسند خود از ابوہریرہ آوردہ است کہ آنحضرت سراویل بچہار درم خرید و قوم را وزانی بود کہ وزن میکرد ۔ فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم زن وارجح ۔ بر کش و چرب بر کش وارجح بفتح ہمزہ و کسر جیم از این حدیث معلوم شد خریدن آنحضرت سراویل را و ثابت نشدہ است پوشیدن وی صلی اللہ علیہ وسلم سراویل را و تحقیق این در کتاب اللباس بیاید ان شاء اللہ تعالے و مناسبت این حدیث نیز ظاہر نیست مگر آنکہ گویند ارجاح بجہت افلاس بائع ست و در حکم انظار ست ۔ رواہ احمد و ابو داود والترمذی وابن ماجۃ والدارمی وقال الترمذی ہذا حدیث حسن صحیح ۔ وعن جابر ۔ قال کان لی علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم دین ۔ گفت جابر بود مرا بر آنحضرت وامی غالبًا ثمن آن شتر ست کہ آن حضرت از وی در سفری کہ بمدینہ می آمد خریدہ بود چنانکہ در باب بلی ترجمہ گذشت ۔ فقضانی وزادنی ۔ پس بگذارد آن حضرت آن دین مرا و زیادہ داد و مراد چیزے دیگر سوای اتمام کرد ۔ رواہ ابو داود ۔ وعن عبد اللہ بن ابی ربیعۃ صحابی ست مخزومی از اشراف قریش و از خویشاوندان مردم و پدرش ابو ربیعہ نیز صحابی ست ۔ قال استقرض منی النبی صلی اللہ علیہ وسلم اربعین الفا ۔ گفت قرض گرفت از من آنحضرت چہل ہزار ۔ فجاءہ مال فدفعہ الی ۔ پس آمد آنحضرت را مالی پس دفع کرد آن چہل ہزار را بسوی من ۔ فقال بارک اللہ تعالے فی اہلک ومالک ۔ پس گفت برکت کند خدای تعالے در اہل و عیال تو و در مال تو ۔ انما جزاء السلف الحمد والاداء ۔ نیست پاداش قرض مگر حمد و شکر و اداے آن ۔ رواہ النسائی ۔

وعن عمران بن حصین قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من کان لہ علی رجل حق۔ گفت آنحضرت کسی کہ باشد مراورا بر مردی
حق فمن آخرہ۔ پس کسی کہ تاخیر کرد آنرا از کسی کہ بروی حق ست وکلمہ من زائدست برای تاکید۔ کان لہ بکل یوم صدقۃ۔ باشد
مر آن کس را بہر روز صدقۂ۔ رواہ احمد۔ وعن سعید بن الاطول ہمچنین ست در نسخ مشکوٰۃ وصواب سعد ست بے یا چنانکہ
در کتب اسماء الرجال ست جز آنکہ در جامع الاصول اصلا ذکر نکردہ نہ سعد ونہ سعید ودر بعضی نسخ مشکوٰۃ تغییر دادہ شدہ سعید بہ
سعد صحابی ست روایت کرد از آنحضرت مات سنۃ اربع وستین۔ قال مات اخی وترک ثلث مأیۃ دینار گفت مرد برادر من وگذاشت
سہ صد دینار۔ وترک ولدا صغارا۔ وگذاشت او لا د خرد ولد بضم واو وسکون لام جمع ولد وبفتحتین نیز واقع می شود بر واحد وکثیر
ہر دو در روایت ست واردت ان انفق علیہم۔ وخواستم من کہ خرج کنم آن دینارہا را بر اولاد وی یعنی او انکنم دین او را فقال لی رسول اللہ
پس گفت مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ان اخاک محبوس بدینہ۔ بدرستیکہ برادر تو محبوس وممنوع ست در عالم برزخ از وصول نعمت و
لحوق بصالحین بسبب دین۔ فاقض عنہ۔ پس بگذار دین را از وی۔ قال فذہبت فقضیت عنہ۔ گفت سعید پس رفتم پس قضا کردم
دین را از وی۔ ثم جئت فقلت۔ پس تر آمدم پس گفتم یا رسول اللہ قد قضیت عنہ بتحقیق قضا کردم من دین را از برادر ولم یبق الا امرأۃ
تدعی دینارین ولیست لہا بینۃ۔ وباقی نماندہ مگر زنی کہ دعوی می کند دو دینار ونیست مر وی را گواہ۔ قال اعطہا فانہا صادقۃ۔
گفت آنحضرت بدہ آن زن را زیرا کہ بدرستی کہ وی راست می گوید شاید کہ بوحی دانست صدق وی را یا می دانست پیش ازین
واحتمال دارد کہ بطریق احتیاط فرمودہ باشد یعنی بدہ او را نیز راست گو انگار واللہ اعلم وازین حدیث معلوم شد کہ دین بر میراث
مقدم است۔ رواہ احمد۔ وعن محمد بن عبد اللہ بن جحش بفتح جیم وسکون حای مہملہ از صغار صحابہ است کنیت او ابو عبد اللہ
است وولادت او در سنۃ خامس از ہجرت ست ووالد وی از صحابہ کبار ست وبرادر ام المومنین زینب بنت جحش۔ قال کنا جلوسا
بفناء المسجد۔ گفت بودیم ما یعنی صحابہ نشستہ در صحن مسجد۔ حیث توضع الجنائز۔ آنجا کہ نہادہ می شود جنازہا۔ ورسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم جالس بین ظہرینا۔ وحال آنکہ نشستہ بود آنحضرت میان ما فرفع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بصرہ قبل السماء پس
بر داشت آنحضرت بینائی خود را بجانب آسمان قبل بکسر قاف وبفتح با سوی۔ فنظر۔ پس نگاہ کرد۔ ثم طأطأ بصرہ۔ پستر پست کرد
بصر خود را۔ ووضع یدہ علی جبہتہ۔ ونہاد دست خود را بر پیشانی خود۔ قال۔ گفت سبحان اللہ سبحان اللہ بکررود بار ماذا انزل من
التشدید چہ چیز فرود آمد از سخت گرفتن قال گفت محمد بن عبد اللہ۔ فسکتنا یومنا ولیلتنا۔ پس خاموش بودیم ما درین روز وشب
ونپرسیدیم از آنحضرت کہ آن تشدید چیست۔ فلم نرالا خیرا۔ پس ندیدیم مگر نیکی را یعنی شدتی وعذابی ندیدیم گویا خیال کردہ بودند
کہ مراد بہ تشدید عذابی ست کہ بالفعل نازل شدنی ست۔ حتی اصبحنا۔ تا آنکہ صبح کردیم۔ قال محمد فسألت رسول اللہ گفت محمد پس
پرسیدم من پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم ما التشدید الذی نزل چیست آن تشدید کہ فرود آمد وخبر دادی تو بدان۔ قال فی الدین
گفت آنحضرت آن تشدید نازل در وام ست۔ والذی نفس محمد بیدہ۔ سوگند بخدای کہ بقای نفس محمد در دست قدرت اوست
لو ان رجلا قتل فی سبیل اللہ۔ اگر ثابت شدی کہ مردی کشتہ شد در راہ خدا۔ ثم عاش۔ پستر زندہ شد۔ ثم قتل فی سبیل اللہ۔ باز کشتہ شد

در راه خدا۔ ثم عاش وعلیه دین۔ پس زنده شد وحال آنکه بروی وام ست۔ ما دخل الجنة حتی یقضی دینه۔ در نمی آید بهشت را تا آنکه گزارده شود وام وی وقتل فی سبیل الله باوجود تکرر وتعدد وی کفاره نمی شود از دین۔ رواه احمد وفی شرح السنة نحوه۔ روایت کرد این را باین لفظ که مذکور شد امام احمد ودر شرح السنة مانند این روایت کرد در معنی متحد ودر لفظ مختلف

باب الشرکة والوکالة

شرک وشرکة انباز شدن شریک انباز تشریک انباز گردانیدن ووکالة بفتح وکسر نیز جائز ست گذاشتن کار بر دیگری و اعتماد کردن بروی۔ **الفصل الاول عن زهرة** بضم زای وسکون ها ابن معبد بفتح میم وسکون عین وفتح با قرشی مصری تابعی ثقه است ذهبی در کاشف گفته که از اولیاء بود وعبد الله بن الرحمن دارمی گفته که از ابدال بود وسماع دارد از جد خود عبد الله بن هشام که از صحابه است واز عبد الله بن عمرو بن العاص واز ابن الزبیر۔ انه کان یخرج به جده عبد الله بن هشام الی السوق روایت می کند که بدرستیکه بود وی که بیرون می برد او را جد وی که عبد الله بن هشام صحابی ست بسوی بازار فیشتری الطعام پس می خرید جد وی غله را۔ فیلقاه۔ پس ملاقات می کردند او را۔ ابن عمر وابن الزبیر فیقولان له پس میگفتند ابن عمر وابن الزبیر مر او را اشرکنا۔ شریک گردان ما را۔ فان النبی صلی الله علیه وسلم قد دعا لک بالبرکة۔ زیرا که بدرستیکه آنحضرت بتحقیق دعا کرده است مر ترا ببرکت وافزونی در مال وتجارت۔ فیشرکهم۔ پس شریک می گردانید جد من ایشان را۔ فربما اصاب الراحلة۔ پس بسا که می یافت جد من سود مقدار بار شتر کما هی۔ بی نقصان وراحله شتر قوی توانا بر اسفار واحمال۔ فیبعث بها الی المنزل۔ پس می فرستاد آن راحله بار دار را بخانه۔ وکان عبد الله بن هشام ذهبت به امه الی النبی۔ وبود عبد الله بن هشام که برده بود اورا مادر او که زینب بنت حمید بود در صغر سن بسوی پیغمبر صلی الله علیه وسلم فمسح راسه پس گذرانیده بود آنحضرت دست مبارک خود بر سر او ودعا له بالبرکة۔ ودعا کرده بود مر او را ببرکت وافزونی در مال ورزق ودر هر چیز۔ رواه البخاری۔ **وعن ابی هریرة** قال قالت الانصار للنبی گفت ابو هریره گفتند انصار مر پیغمبر را صلی الله علیه وسلم اقسم بیننا وبین اخواننا النخیل بخش کن میان ما وبرادران ما یعنی مهاجران درختان خرما که ما داریم وخود انصار همه چیزها با مهاجران قسمت کرده وشریک ساخته بودند حتی که اگر مردی از ایشان می بود که زنان متعدد داشت یکی را طلاق می داد وبه برادر خود از مهاجران می داد وآنحضرت میان مهاجر وانصار برادری نیز داده بود۔ قال لا۔ گفت آنحضرت قسمت نمی کنم نخیل را میان شما ومیان مهاجران۔ تکفوننا المؤنة۔ کفایت کنید شما ما را مشقت را از آب دادن وکشتی کردن وجز آن وبراین وجه لا متعلق به بالا ست برای آنچه التماس کرده بودند از قسمت ولا تکفوننا بحذف حرف استفهام نیز داشته اند یعنی آیا کفایت نمی کنید شما ما را مشقت را وبرین تقدیر لا داخل بر تکفوننا ست کفایت کار گزاری کردن ومؤنت بار وگرانی۔ ونشرککم فی الثمرة۔ بفتح نون وسکون شین وفتح را از شرک وبضم نون وکسر را از اشراک پس شریک می شویم ما با شما یا شریک می گردانیم شما را در میوه درختان یعنی درختان شما هم بشما باشد ودر ملک شما باشد که در یحیا تخفیف ست هم بر ما وهم بر شما ومیوه که حاصل شود از آن مشترک باشد میان ما وشما یعنی ما هم خوریم وشما هم خورید بحصه

چنانکه نصف یا ثلث یا ربع - قالوا سمعنا و اطعنا - گفتند انصار قبول کردیم آنچه فرمودی و فرمان برداری کردیم یعنی هر طوریکه حکم شود و بهر چه راضی باشید همان کنیم - رواه البخاری - وعن عروة بن ابی الجعد - بفتح جیم و سکون عین مهمله - البارقی بموحده و کسر را و قاف منسوب ببارق بن عوف بن عدی صحابی ست عامل گردانید او را عمر رضی الله عنه بر قضاء کوفه و وی معدود ست در اهل کوفه و حدیث وی در ایشان ست و اختلاف کرده اند که وی عروة بن الجعد ست یا ابن ابی الجعد بزیادت ابی صحیح اینست که مدنی گفته که هر که ابن الجعد گفته خطا کرده وی عروة ابن ابی الجعد ست - ان رسول الله صلی الله علیه وسلم اعطاه دینارا لیشتری له شاة - روایت می کند که آنحضرت داد او را یک دینار تا بخرد برای او گوسفندی - فاشتری له شاتین پس بخرید عروة برای آنحضرت دو گوسفند - فباع احدهما بدینار پس بفروخت یکی از آن دو گوسفند را بیک دینار - واتاه بشاة ودینار و آورد نزد آن حضرت گوسفند را و دینار را چون وی وکیل مطلق بود هر تصرف که کند درست ست و نیز بیع مال غیر بی اذن موقوف بر اجازت اوست و هرگاه که اجازت کرد نافذ صحیح شد - فدعا له رسول الله صلی الله علیه وسلم فی بیعه بالبرکة پس دعا کرد برعروه را آن حضرت در بیع و شرای او ببرکت - فکان لو اشتری ترابا لربح فیه - پس بود عروه بآن صفت که اگر می خرید خاک را هر آئینه سود می کرد در آن این عبارت برای مبالغه در ربح ست و می تواند که محمول بر حقیقت باشد زیرا که بعضی انواع تراب ست که خریده و فروخته میشود - رواه البخاری

الفصل الثانی عن ابی هریرة رضی الله عنه رفعه - روایت ست از ابی هریره که رفع کرد این حدیث را بحضرت و معنی حدیث مرفوع در مقدمه معلوم شد - قال - گفت آنحضرت - ان الله عزوجل یقول انا ثالث الشریکین - من سوم کسی ام میان دو شریک که اعانت میکنم هر یک را بخیر و برکت - مالم یخن احدهما صاحبه - مادام که خیانت نکند یکی از آن دو یار خود را یعنی الصلاح خیانت ناراستی - فاذا خانه خرجت من بینهما - پس چون خیانت کند یکی دیگری را بیرون می آیم من از میان این هر دو - رواه ابوداود و زاد رزین - و زیادت کرده ست رزین این لفظ را که - وجاء الشیطان - و می آید در میان آن هر دو شیطان و وجود او سبب شر و نقصان می گردد - وعنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال اد الامانة الی من ائتمنک - ادا کن امانت را بسوی کسی که امانت کند ترا - ولا تخن من خانک - و خیانت مکن کسی را که خیانت کند ترا - تنبیه است بر رعایت مکارم اخلاق و احسان کردن ست بکسی که بد کند و ترک جزای سیئة بسیئة بیت بدی را بدی سهل باشد جزا اگر مردی احسن الی من اساء - رواه الترمذی و ابوداود و الدارمی - وعن جابر رضی الله عنه قال اردت الخروج الی خیبر گفت جابر خواستم من بیرون آمدن را بسوی خیبر - فاتیت النبی صلی الله علیه وسلم پس آمدم آنحضرت را فسلمت علیه پس سلام کردم بروی - وقلت انی اردت الخروج الی خیبر - و گفتم من میخواهم برآمدن را بسوی خیبر - فقال اذا اتیت وکیلی فخذ منه خمسة عشر وسقا - پس گفت آنحضرت وقتی که بیائی تو بوکیل من پس بگیر از وی پانزده وسق بفتح واو و سکون سین مهمله شصت یا هفتاد صاع - فان ابتغی منک آیة فضع یدک علی ترقوته - پس اگر طلب کند آن وکیل از تو نشان

پس بتہ دست خود را بر ترقوہ وے بفتح فوقانیہ وسکون راو ضم قاف استخوان چنبر گردن رواہ ابوداؤد **الفصل الثالث**

عن صہیب بضم صاد و فتح ہا و سکون یا صحابی مشہور ست روی اسلام آورد وآن حضرت در دار ارقم بود بعد از سی وچند نفر اسلام آوردہ و وی از مستضعفین ست کہ عذاب کردہ شدند در دین خدا حاضر شد بہ مکہ بعد ازاں ہجرت کردند بمدینہ ودوے از سابقین اولین ست مناقب او بسیار ست وبس ست این حدیث کہ آنحضرت فرمودانا سابق العرب وصہیب سابق الروم وسلمان سابق الفرس وبلال سابق الحبشہ حاضر شد بدر را و مشاہد دیگر کہ بعد از دست رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثلث فیہن البرکۃ۔ سہ چیز اند کہ در آنہا برکت ست۔ البیع الی اجل یکی فروختن تا مدتی کہ در آنجا تیسیر وتسہیل در تحصیل ثمن ست۔ والمقارضۃ۔ وقرض دادن بیکدیگر کہ سبب معاونت وامداد ست وگفتہ اند کہ مراد بمقارضہ اینجا مضاربت ست کہ دفع کردن مال ست بہ کسی تا تجارت کند وسود وے کہ حاصل شود مشترک باشد بجزوے کہ شرط کردہ اند۔ واخلاط البر بالشعیر۔ وآمیختن گندم بجو ولیکن للبیت۔ براے خانہ تا برکت شود در طعام لا للبیع۔ نہ براے فروختن کہ آن گناہ است۔ رواہ ابن ماجۃ۔ وعن حکیم بن حزام۔ بکسر حاے مہملہ وزاے صحابی ست برادرزادہ ام المومنین خدیجہ صد وبست سال عمر داشت۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بعث معہ بدینار۔ روایت مے کند کہ آنحضرت فرستاد با وی بدیناری گویا کسے را کہ با وی ہمراہ کردند با دینار۔ لیشتری لہ اضحیۃ تا بخرد براے آنحضرت باین دینار قربانی را۔ فاشتری کبشا بدینار۔ پس خرید وی قچقاری را بدینار۔ وباعہ بدینارین۔ وفروخت آن کبش را بدو دینار فرجع۔ پس باز برگشت بخانہ یا برگشت ازان خریدن وشروع در معاملہ دیگر نمود۔ فاشتری اضحیۃ بدینار۔ پس خرید قربانی را بیک دینار فجاء بہا وبالدینار الذی استفضل من الاخری۔ پس آورد آن اضحیۃ را ودیناری را کہ زیادہ گردانید از اضحیۃ دیگر۔ فتصدق رسول اللہ پس تصدق کرد پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم بالدینار۔ بآن دینار زائد۔ فدعا لہ ان یبارک لہ فی تجارتہ۔ پس دعا کرد آنحضرت مر اورا کہ برکت کردہ شود در سوداگری وی۔ رواہ الترمذی وابوداؤد

باب الغصب والعاریۃ

غصب بستم ستدن مال کسی را بے سرقہ وعاریت بتخفیف یا وتشدید آن در صحاح گفت کہ گویا منسوب بعارست زیرا کہ طلب وی عیب وعارست ونیز بمعنی عاریت آمدہ است وبعضی گفتہ اند کہ عاریت مشتق از تعاور ست بمعنی نوبت بنوبت بدست گرفتن گاہی بدست غیر می آید وگاہی بدست مالک

الفصل الاول عن سعید بن زید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اخذ شبرا من الارض ظلما۔ روایت کردہ است سعید بن زید کہ از عشرہ مبشرہ است وزوج اخت امیر المومنین عمر ست کسی کہ بگیرد یک بدست زمین بستم۔ فانہ یطوقہ یوم القیمۃ من سبع ارضین۔ پس بدرستیکہ طوق گردانیدہ میشود آن زمین در گردن او از ہفت زمین یعنی آن قطعہ از زمین تا نہایت ہفت زمین گرفتہ در گردن او می اندازند وبعضی گفتہ اند بطوق بآن معنی ست کہ تکلیف کردہ مے شود بہ برداشتن

و برداشتن آنرا اشق از طاقت متفق علیہ ۔ وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یحلبن احد ماشیۃ امرأ
بغیر اذنہ ۔ باید کہ ندوشد ہیچ یکے گاو و گوسفند و ناقہ مردی را بے دستوری وی ایحب احدکم ان یؤتی مشربتہ آیا دوست
می دارد یکی از شما کہ آمدہ شود یعنی بیاید کسی مشربہ او را و مشربہ بفتح میم و سکون شین معجمہ و ضم را و موحدہ بالاخانہ کہ نہادہ می شود
در آنجا متاع ۔ فتکسر خزانتہ پس شکستہ شود خزانہ او بکسر خا گنجینہ فینتقل طعامہ ۔ پس از جائے بجای دیگر بردہ شود طعام وے
و در بعضے روایت فینتثل بثای مثلثہ بجای قاف بمعنی نقل ست و انما تخزن لہم ضروع مواشیہم اطعماتہم ۔ و خزینہ نمی کنند مر ایشان
را پستانہای مواشی ایشان مگر طعامہای ایشان را تخزن بضم زای و اطعمات جمع اطعمہ جمع طعام و ایراد صیغہ جمع الجمع برای
مبالغہ ست ۔ رواہ مسلم ۔ و بعضی گفتہ اند کہ این حدیث متفق علیہ است مسلم در کتاب غصب روایت کردہ و بخاری در کتاب
اللقطۃ و مؤلف آن را نیافت و بدانکہ اکثر اہل علم بران اند کہ جائز نیست دوشیدن ماشیہ غیر بلا اذن وی مگر در حالت مخمصہ
و باوجود مخمصہ ضامن می شود و بعضی می گویند ضامن نمی شود و امام محمد و اسحق رفتہ اند بجواز آن بلا مخمصہ و بعضی رخصت کردہ اند
برای مسافر اکل از ثمار غیر در روایت کردہ شدہ است از ابن عمر باسناد غریب کہ آنحضرت گفت کسی کہ درآید ببستانی را بخورد از ثمرات
او و بگیرد از ان چیزے زیادہ بر اکل و نزد اکثر جائز نیست مگر از جہت گرسنگی کذا قال الطیبی ۔ وعن انس قال کان النبی صلی اللہ علیہ
وسلم عند بعض نسائہ ۔ بود آنحضرت نزد بعضی از زنان خود مراد عائشہ است چنانکہ در روایتی دیگر آمدہ است و عدم تصریح راوی
باسم عائشہ یا بجہت عدم علم وی باشد یا بجہت تحاشی از اسناد فعل مذکور خواہد شد بوی ۔ فارسلت احدی امہات المؤمنین ۔
پس فرستاد یکی از زنان آنحضرت مراد زینب بنت جحش یا ام سلمہ یا صفیہ است بصحفۃ فیہا طعام ۔ بکاسہ کہ در وے طعام ست
فی الصراح صحفہ بتقدیم حا بر فا کاسہ بزرگ صحاف جماعت فضربت التی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی بیتہا ید الخادم پس زد آن زنی
کہ آنحضرت در خانہ او بود دست خادم را کہ طعام آوردہ بود و خادم بردہ و غلام ہر دو واقع می شود فسقطت الصحفۃ ۔ پس افتاد کاسہ
بر زمین ۔ فانفلقت ۔ پس شکست کاسہ فجمع النبی پس گرد آورد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فلق الصحفۃ پارہ ہای کاسہ را فلق
شگافتن فلقہ پارہ چیزی و فلق بکسر فا و فتح لام جمع ثم جعل یجمع فیہا الطعام الذی کان فی الصحفۃ پس در گشت آنحضرت کہ جمع میکند
در وی طعامی را کہ بود در کاسہ ۔ و یقول ومے گوید ۔ غارت امکم ۔ غیرت کرد و رشک برد مادر شما یعنی این بیتابی و سبکی از جہت غیرت
کرد این اعتذار ست از وقوع این فعل از عائشہ کہ این را بجہت غیرت کرد کہ مجبول ست آدمی زاد بران ۔ ثم حبس الخادم پس
نگاہ داشت آنحضرت خادم را حتی اتی بصحفۃ من عند التی ہو فی بیتہا ۔ تا آنکہ آوردہ شد کاسہ از نزد آن زنی کہ آنحضرت در خانہ
او بود ۔ فدفع الصحفۃ الصحیحۃ الی التی کسرت صحفتہا ۔ پس داد و فرستاد آنحضرت کاسہ درست را بسوی آن زنی کہ شکستہ شد کاسہ
او ۔ و امسک المکسورۃ فی بیت التی کسرت ۔ و نگاہ داشت کاسہ شکستہ را در خانہ آن زنی کہ شکست کاسہ را و آوردن این
حدیث درین باب بجہت تشبیہ شکستن کاسہ بغصب ست و اولی آنست کہ این حدیث را در باب ضمان متلفات می آوردے ۔ رواہ
البخاری ۔ وعن عبد اللہ بن یزید صحابی انصاری ست حاضر شدہ حدیبیہ را و حال آنکہ وی ہفدہ سالہ بود و امیر کوفہ بود در عہد ابن الزبیر

کاتب او بود۔ وعن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه نهی عن النهبة والمثلة۔ روایت می کنند از آن حضرت که نهی کرد از نهبه بضم نون
وسکون ها بمعنی غارت کردن مال مسلمانان را واز مثله بضم میم وسکون ثاء مثلثه عقوبت کردن ببریدن بینی وگوش ومانند آن واین
حرام ست مگر بر وجه قصاص۔ رواه البخاری۔ وعن جابر قال انکسفت الشمس فی عهد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم مات
ابراهیم بن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گفت جابر گرفت آفتاب در زمان آن حضرت روز مردن ابراهیم پسر آن حضرت
فصلی بالناس ست رکعات باربع سجدات پس نماز گزارد آن حضرت بمردم دو رکعت بشش رکوع بچهار سجده که در هر رکعت سه رکوع
کردند اما سجده دو کرد چنانکه متعارف ست۔ فانصرف وقد آضت الشمس پس برگشت آن حضرت از نماز وحال آنکه بتحقیق رجوع کرد آفتاب
بحالت اصلی خود۔ وقال ما من شیء توعدونه۔ وگفت آنحضرت نیست هیچ چیزی که خبر داده می شوید شما بدان چیز۔ الا قد رأیته فی
صلوتی هذه۔ مگر بتحقیق دیدم آنرا در نماز خود که اینست۔ لقد جیء بالنار بتحقیق آورده شد آتش دوزخ را۔ وذلک حین رأیتمونی تأخرت
وآن هنگام دیدن شما ست مرا که پس رفتم وکشیدم خود را بجانب پس۔ مخافة ان یصیبنی من لفحها۔ از جهت ترس این که برسد
مرا از گرمی آتش وسوزانی وی۔ حتی رأیت فیها صاحب المحجن۔ تا آنکه دیدم در آتش خداوند محجن را بکسر میم وسکون حا وفتح
جیم چوبی دراز که بر سر وی آهنی ست که در وی کجی ست مانند چوگان ومحجن بمعنی چوگان نیز آید۔ یجر قصبه فی النار در حالیکه می کشید
روده خود را در آتش دوزخ قصب بضم قاف وسکون صاد مهمله روده وبعضی گفته اند روده که در زیر شکم ست جمعه اقصاب ونام وی
عمرو بن لحی بود بضم لام وفتح حاء مهمله وتشدید یا مردی بود در جاهلیت۔ کان یسرق الحاج بمحجنه۔ وبود آن مرد که می دزدید یعنی می ربود
جامه های حاجیان را بمحجن خود۔ فان فطن له۔ پس اگر دانسته ودریافته شود مرا وراکه ربوده است۔ قال انما تعلق بمحجنی۔ گوید که
جامه آویخت بمحجن من خود بخود بی اختیار من۔ وان غفل عنه ذهب به۔ واگر غفلت کرده شود ودانسته نشود می برد آن۔ وحتی رأیت
صاحبة الهرة التی ربطتها۔ تا آنکه دیدم در آتش دوزخ زن صاحب گربه را که بسته بود گربه را۔ فلم تطعمها۔ پس نخورانید آن گربه را چیزی
ولم تدعها تأکل من خشاش الارض۔ ونگذاشت وسر نداد آن گربه را که بخورد از جانوران زمین۔ حتی ماتت جوعا۔ تا آنکه مرد گربه
بجهت گرسنگی وخشاش بکسر خای معجمه وفتح آن وبضم نیز گفته اند وبشین معجمتین حشرات زمین وپرندگان ضعیف وبعضی بحای مهمله
گویند ومراد گیاه خشک ست۔ ثم جیء بالجنة۔ پس آورده شد بهشت را۔ وذلک حین رأیتمونی تقدمت۔ وآن هنگام دیدن شماست
مرا که پیش رفتم من وقصد جانب پیش کردم۔ حتی قمت فی مقامی۔ تا آنکه ایستادم در جای ایستادن خود۔ ولقد مددت یدی
وانا ارید ان اتناول من ثمرها۔ وهر آئینه بتحقیق دراز کردم من دست خود را وحال آنکه من می خواهم بگیرم از میوه بهشت لتنظروا
الیه۔ تا نظر کنید شما بسوی آن ثمر۔ ثم بدا لی ان لا افعل۔ پس ظاهر شد مرا وقرار گرفت رای من بر آنکه نکنم این را تا ایمان شما بغیب
باشد رواه مسلم۔ وعن قتادة قال سمعت انسا یقول کان فزع بالمدینة۔ گفت قتاده که از مشاهیر تابعین ست شنیدم انس را
که می گفت بود ترسی وهولی در مدینه چنانکه دزدی یا غارتگری آمده افتاده بود۔ فاستعار النبی صلی اللہ علیہ وسلم فرسا من
ابی طلحة۔ پس بعاریت طلبید آن حضرت اسپی را از ابی طلحه الانصاری۔ یقال له المندوب۔ گفته می شد ونام کرده می شد

ان اسپ را مندوب از ندب بمعنی طلب و مندوب مردسبک رو در حاجت - فرکب پس سوار شد آن حضرت و رفت بدنبال آن فزع - فلما رجع قال ما رأینا من شیء پس چون برگشت آنحضرت گفت ندیدم هیچ چیز از آنچه بترسید از ان و ان وجدناه لبحرا - و گفت بتحقیق یافتیم ما ان اسپ را دریای فراخ رو و آن اسپ پیش ازان بسیار کم گام و بدراه بود و در نهایه گفته است که مندوب نام فرس آنحضرت بود و شاید که ان اسپی دیگر بود از آن وی صلی الله علیه وسلم یا همین را بجهت سوار شدن آن حضرت بروی اضافت با آنحضرت کردند یا بعد از سواری پیشکش کردند با آنحضرت و بعد ازان داخل اسپان شریف شد والله اعلم - متفق علیه

الفصل الثانی عن سعید بن زید عن النبی صلی الله علیه وسلم انه قال من احیی ارضا میتة فهی له - سعید بن زید که از عشرهٔ مبشره است روایت می کند از آنحضرت که گفت کسی که زنده گردانید زمین مرده را پس آن زمین مر او راست احیای زمین که می گویند این ست و نزد ابی حنیفه اذن سلطان شرط است و نزد شافعی شرط نیست و تفصیلات دیگر نیز دارد که در فقه مذکور است - ولیس لعرق ظالم حق - و نیست مر رگ ظالم را حق یعنی هر که درخت نشاند یا زراعت کند در ملک غیر بی سبب اذن او که باقی دارد آن درختان را و زراعت را و مر صاحب ملک را می رسد که بر کند آن را و بعضی می گویند که مراد آنست که هر که زراعت کند یا درخت نشاند در زمین احیای دیگری مستحق نمی شود مر آن را و این معنی موافق تر است بسیاق - رواه احمد والترمذی وابوداؤد ورواه مالک عن عروة مرسلا - و روایت کرده است آن را مالک از عروه بطریق ارسال - وقال الترمذی هذا حدیث حسن غریب - وعن ابی حرة بضم حای مهمله و رای مشدده - الرقاشی بفتح را و تخفیف قاف تابعی ست حدیث وی در بصره بین ست ثقه است و بعضی او را تضعیف کرده اند - عن عمه روایت مے کند از عم خود - قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الا لا تظلموا - آگاه باشید ظلم نکنید - الا لا یحل مال امری الا بطیب نفس منه - و آگاه باشید حلال نیست مال مردی مگر بخوشی نفس از وی و رضای وی - رواه البیهقی فی شعب الایمان والدارقطنی فی المجتبی - وعن عمران بن حصین بضم حا و فتح صاد صحابی مشهور ست احوال شریف وی در بعضی مواضع نوشته شده است عن النبی صلی الله علیه وسلم انه قال - روایت می کند از آنحضرت که گفت - لا جلب ولا جنب نیست جلب و نه جنب بفتح جیم و لام و نون هر دو در سباق مے باشند یا در صدقه و در سباق آنکه سپاهیان اسپان می دوانند تا که سبقت کند و در گذرد و جلب در وی آنست که مردی را در پس اسپ خود دارد که اسپ را بزند و بانگ زند بر اسپ و براند و جنب آنکه اسپی دیگر همراه دارد که اگر آن اسپ که بروی سوار است مانده شود بران سوار شود و پیش رود و در صدقه آنست که مصدق به گرفتن صدقات و زکوة می رود و در جای فرود آید و بر صاحب اموال کسان فرستد که از جاهای خود همین جا بیایند و زکوة اموال بدهند یا صاحب اموال از جای خود بجای دیگر رود مصدق را تکلیف کند که همین جا بیاید و بگیرد چنانکه در کتاب الصدقات گذشت - ولا شغار فی الاسلام و نیست شغار در اسلام بکسر شین و غین معجمه و شغار آنست که تزویج کند و بزنی بدهد مردی دیگر را دختر خود را مثلا در بدل آنکه تزویج کند آن مرد

دختر خود را باین مرد و مہر نباشد و این عقد فاسد ست نزد اکثر علما الا امام ابوحنیفہ و سفیان ثوری می گویند کہ صحیح ست و مہر مثل واجب می گردد۔ ومن انتہب نہبۃ فلیس منا۔ و کسی کہ غارت کند مال کسی را پس نیست آن کس از ما و بر کیش ما نہبہ غارت نکردن و نہبہ بضم نون و سکون ہا اسم ست از ان بمعنی غارت۔ رواہ الترمذی۔ وعن السائب بن یزید عن ابیہ عن ابیہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ سائب بن یزید صحابی صغیر ست حلیف بن امیہ یا بنی عبد شمس ولادت او در سنہ ثانیہ از ہجرت است حاضر شد حجۃ الوداع را ہمراہ پدرش در ہفت سالگی گردانیدہ بود او را عمر رضی اللہ عنہ عامل بر بازار مدینہ و مرد بمدینہ سنہ ثمانین و بعضے گفتہ اند ستۃ وثمانین و وی آخر کسی ست کہ وفات یافت از صحابہ بمدینہ بقولے روایت می کند از پدرش کہ صحابی کبیر ست و روایت کرد پدر وی از آنحضرت۔ قال لا یاخذ احدکم عصا اخیہ لاعبا جادا۔ باید کہ نگیرد یکے از شما عصای برادر خود را در حالی کہ بازی و ہزل و جد کنندہ است یعنی در گرفتن ہم ہزل کنندہ است و ہم جد نمایندہ گفتہ اند کہ معنیش آن است کہ بر سبیل ہزل و مزاح گرفت بعد از ان نگاہ داشت و نہ داد پس جاد شدہ و بعضی گفتہ اند کہ مراد آنست کہ مال یکی را بطریق سرقہ گرفت و مقصودش نہ سرقہ است بلکہ رنجانیدن و کاہانیدن پس وی ہازل شد در سرقہ و جاد شد در کاہانیدن۔ فمن اخذ عصا اخیہ پس کسی کہ بگیرد عصای برادر خود را۔ فلیردہا الیہ۔ پس باید کہ باز گرداند بسوی وی و بدہد و ذکر عصا برای مبالغہ است یعنی از ین شی حقیر نہی ست در فوق آن بطریق اولے و عصا در عرف ما آن چوب ست کہ پیران و ضعیفان بدست می گیرند بفہم می درآید و لیکن عربان عصا چوبی را می گویند کہ در دست مے گیرند و خوک و اسپ و شتر را بدان می زنند و چوب متعارف را نیز می گویند و در تحت عموم مفہوم آن داخل ست رواہ الترمذی و ابوداؤد و روایتہ الی قولہ جادا۔ و روایت ابی داؤد تا قول او ست جادا فمن اخذ الخ در روایت او نیست۔ وعن سمرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ روایت است از سمرۃ بن جندب کہ صحابی مشہور است۔ من وجد عین مالہ عند رجل فہو احق بکسی کہ یابد عین مال خود را نزد مردی پس آن کس سزاوار تر ست بان مال۔ ویتبع البیع من باعہ۔ و پیروی کند خرندہ کسی را کہ فروختہ است آن را یتبع بسکون فوقانیہ و فتح موحدہ و تشدید آن و کسر این ہر دو صحیح ست و بیع بفتح با و تشدید یا مکسورہ بمعنی مشتری و بائع ہر دو آید چنانکہ در بیان در باب الخیار گذشت و حاصل معنی حدیث آنکہ اگر یکی غصب کرد یا دزدید مال کسی را یا ضائع شد مال یکی و بدست دیگری افتاد و از وی کسی دیگر خرید آن کس کہ مال خود را در دست خرندہ بیابد بگیرد و این خرندہ دنبال آن فروشندہ گیرد و زر خود را از وی بستاند۔ رواہ احمد و ابوداؤد والنسائی۔ وعنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال علی الید ما اخذت حتی تؤدی۔ و ہم از سمرہ است از آنحضرت کہ گفت آنحضرت بر ید ست یعنی بر صاحب ید ضمان چیزی کہ گرفتہ است تا آنکہ ادا کند چیزے را کہ گرفتہ است حاصل آنکہ کسی کہ گرفت مال کسے را بغصب یا بعاریت یا ودیعت لازم ست بروی رد آن۔ رواہ الترمذی و ابوداؤد و ابن ماجۃ۔ وعن حرام بروزن ضد حلال بن سعد بن محیصہ بضم میم و فتح حا و کسر تحتانیہ مشددہ و صاد مہملہ تابعی ثقہ است روایت مے کند از پدر خود

واز براء بن عازب مات سنۃ ثلث عشر وماتہ ان ناقۃ للبراء ابن عازب دخلت حائطا۔ روایت می کند کہ ناقہ مر براء ابن عازب
راکہ صحابی مشہور ست درآمد بستانی را۔ فافسدت پس تباہ گردانید آن ناقہ بستان را و پایمال کرد وشکست وریخت فقضی
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان علی اہل الحوائط حفظہا بالنہار پس حکم کرد آنحضرت کہ بدرستی کہ واجب ست بر خداوند آن
بستانہا محافظت ونگاہداشتن آنہا در روز۔ وان ما افسدت المواشی باللیل ضامن علی اہلہا۔ وحکم کرد کہ بدرستیکہ چیزی کہ تباہ
گردانیدہ است چارپایہ ہا در شب ضمان آن بر خداوند آن مواشی ست حاصل آنکہ اگر دابہ تلف کرد بستان یکی را بروز ضامن
نمی شود صاحب دابہ زیرا کہ در روز محافظت بستان بر صاحب بستان ست پس تقصیر از جانب اوست وحفظ حق اوست
واگر بشب تلف کرد پس ضمان بر صاحب دابہ است از جہت تقصیر وی در حق چہ در شب محافظت دابہ بروست واین بر تقدیریکہ
مالک دابہ ہمراہ دابہ نباشد واگر ہمراہ باشد در روز ہم ضامن می گردد واین مذہب مالک وشافعی ست ومذہب اصحاب
ابوحنیفہ آن ست کہ اگر صاحب دابہ ہمراہ دابہ نباشد ضمان نیست بروی شب باشد یا روز کذا قال الطیبی رواہ مالک وابوداؤد وابن
ماجہ۔ وعن ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الرجل جبار۔ روایت ست از ابی ہریرہ کہ آنحضرت گفت رجل بکسر را
یعنی آنچہ پایمال کند آن را دابہ ونیز ند آن را بپای خود در راہ ہدر ست یعنی باطل ست وضمانی بران لازم نمی آید۔ وقال وگفت
النار جبار۔ آتش یعنی آنچہ بسوزد آن را آتش کہ کسی در ملک خود بیفروزد بی قصد ظلم وآزار ناگاہ باد آن را بپرانید در ملک دیگری
انداخت وبسوخت این نیز ہدر وباطل ست وچیزی بر آتش فروزندہ لازم نمی آید واین بر تقدیری کہ در وقت سکون ریح
فروخت بعد از ان باد وزید واما اگر در وقت وزیدن باد بیفروخت ضامن گردد وجبار بضم جیم وتخفیف موحدہ۔ رواہ ابوداؤد
وعن الحسن عن سمرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا اتی احدکم علی ماشیۃ روایت ست از حسن بصری از سمرۃ بن جندب کہ
آنحضرت گفت وقتیکہ بیاید یکی از شما بر دابہ۔ فان کان فیہا صاحبہا فلیستاذنہ پس اگر باشد دران ماشیہ صاحب دابہ پس باید کہ طلب
اذن کند از مالک۔ وان لم یکن فیہا فلیصوت ثلثا۔ واگر نباشد دران صاحب ماشیہ پس باید کہ آواز کند سہ بار فان اجابہ احد فلیستاذنہ
پس اگر جواب دہد او را یکی پس باید کہ طلب اذن کند از وی۔ وان لم یجبہ احد فلیحتلب ولیشرب۔ واگر جواب نہ دہد او را ہیچ یکی پس
باید کہ بدوشد وبنوشد شیر او را۔ ولا یحمل۔ وبر ندارد یعنی ہمان مقدار بدوشد کہ کفایت کند وزیادہ بران نگیرد وگفتہ اند کہ این بر تقدیری
است کہ مضطر باشد ودر حالت مخمصہ برسد۔ رواہ ابوداؤد۔ ودر حدیث صحیح بخاری آمدہ است کہ دران ہنگام کہ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم بہجرت می رفت درین کوہی در سایہ سنگی بیارامید چوپانی در آنجا گوسفند می چرانید ابوبکر صدیق گوسفند او را بدوشید
نزد آنحضرت آورد وآنحضرت بنوشید وبخواب رفت می گویند کہ آن گوسفند یکی از آشنایان ابوبکر صدیق بود کہ در مکہ بود وبعضی
میگویند کہ عادت اہل مکہ بود کہ غلامان خود را کہ گوسفندان ایشان می چرانیدند اذن می دادند کہ اگر در راہی گرسنہ باشد وشیر
بطلبد بدہید واحتمال دارد کہ چیزی بآن چوپان دادہ شیر خریدہ باشند اما در حدیث مذکور نیست ونیز رضای مالک شرط ست
وتوجیہش آن ست کہ گفتہ شد واللہ اعلم۔ وعن ابن عمر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من دخل حائطا فلیأکل کسی کہ در آید

بستانی راپس گوکه بخورد از آن - ولا یتخذ خبنة - ونگیرد از وی زله دخبنة بضم خای معجمه وسکون موحده وبنون آنچه زیر کش گرفته شود
فی الصراح خبن در نوشتن دامن وچیزی وآن وپنهان کردن دنهادن طعام روز سختی - رواه الترمذی وابن ماجة وقال الترمذی
هذا حدیث غریب - وعن امیة بن صفوان تابعی ست - عن ابیه - روایت می کند از پدر خود که صفوان بن عبدالله الجمحی المکی
ست - ان النبی صلی الله علیه وسلم استعار منه ادراعه یوم حنین - آن حضرت بعاریت گرفت زره هاے صفوان را روز حنین فقال
اغصبا یا محمد - پس گفت بطریق غصب می گیری زره هاے مرا ای محمد - قال بل عاریة مضمونة - گفت آن حضرت
بلکه بعاریت می گیرم که رد کرده می شود مراد بضمان اینجا رد ست و بعضے بر ظاهر حمل کرده اند و قائل شده که در عاریت
ضمان ست اول مذهب امام ابی حنیفه است وکسانی که موافق او بند وثانی مذهب امام شافعی واحمد وابن صفوان دران
روز کافر بود بعد از ان اسلام آورد واز مؤلفة القلوب بود وآن حضرت او را از غنایم بسیار داد پس وے گفت
والله بندارد این جود را مگر نفس پیغمبر پس مسلمان شد ونیکو شد اسلام وی - رواه ابوداؤد - وعن ابی امامة روایت ست
از ابی امامه باهلی که از صحابه است قال سمعت رسول الله - گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم یقول العاریة
مؤداة - عاریت ادا کرده شده است یعنی واجب ست بر مستعیر ادای او ورسانیدن او را بمعیر واین بهر دو مذهب
صحیح میشود ولیکن بر مذهب ضمان ادا کرده می شود عین او حال قیام وقیمت او حال تلف - والمنحة مردودة - ومنحة رد کرده
میشود ومنحه بکسر میم در اصل بمعنی عطیه وهبه است واکثر اطلاق آن بر ناقه است یا بقری وشاتی که کسی می دهد تا
او را بپرورد وشیر او را بخورد واز صوف او واولاد او نیز منتفع ومتمتع گردد بلکه در زمین زراعت ودرختان باغ نیز می رود تا زراعت
کند زمین او را وبپرورد درختان را ومتمتع گردد بدان وآن را منیحه نیز میگویند وبهر تقدیر منحه تملیک منفعت ست نه تملیک عین پس
واجب ست رد آن والدین مقضی - ووام گزارده شدنی ست وواجب ست ادای آن - والزعیم غارم - وکفیل که ضامن شده است
نفس یا مال را تاوان زده است یعنی گرفته میشود بانچه لازم کرده است از احضار نفس یا مال - رواه الترمذی وابوداؤد - وعن
رافع بن عمرو الغفاری - بکسر غین وتخفیف فا صحابی ست معدود ست در بصریین - قال کنت غلاما ارمی نخل الانصار - گفت بودم
کودکی که سنگ می انداختم درختان خرمای انصار را - فاتی بی النبی پس آورده شد مرا نزد پیغمبر صلی الله علیه وسلم وقال - وگفت
لم ترمی النخل - ای کودک برای چه سنگ می اندازی نخل را - قلت آکل - گفتم میخورم خرما را - قال فلا ترم وکل
مما سقط من اسفلها - گفت آن حضرت پس اگر قصد خوردن خرما داری سنگ میانداز وبخور از آنچه افتاده است در زیر درختان وگفته اند
که این اضطرار ست پوشیده نماند که نزد اضطرار رمی نیز درست ست کذا قال الطیبی - ثم مسح راسه - پس تر دست مبارک گذرانید
بر سر من - قال - پس گفت ودعا کرد اللهم اشبع بطنه - خداوندا سیر گردان شکم او را - رواه الترمذی وابوداؤد وابن ماجة وسنذکر
حدیث عمرو بن شعیب فی باب اللقطة ان شاء الله تعالی

الفصل الثالث - عن سالم عن ابیه - روایت ست از سالم بن عبدالله بن عمر از پدرش - قال قال رسول الله

صلی اللہ علیہ وسلم من اخذ من الارض شبرا بغیر حق - کسی کہ بگیرد از زمین کسی یک بدست بی حق شرعی - خسف بہ یوم القیمۃ الی سبع ارضین - فرو بردہ شود او را روز قیامت تا ہفت زمین - رواہ البخاری - وعن یعلی بن مرۃ بضم میم وتشدید راے مفتوحہ مراد از آنست ومعدود است در کوفیین وبعضے گفتہ اند در بصریین حاضر شد حدیبیہ وخیبر وفتح حنین وطائف را قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول - گفت شنیدم آنحضرت را کہ می گفت - من اخذ ارضا بغیر حقہا - کسی کہ بگیرد زمینی را بی حقی کہ در وے دارد - کلف ان یحمل ترابہا المحشر - تکلیف کردہ شود کہ بردارد برسر خاک آورا در حشرگاہ - در فصل اول گفت کہ طوق گردانیدہ می شود در گردن وی واینجا خسف وحمل تراب گفت واین انواع عذاب ست بعضے را آن کنند وبعضے را این - رواہ احمد والطبرانی - وعنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ایما رجل ظلم شبرا من الارض - ہر مردی کہ بظلم بگیرد یک شبر را از زمین - کلفہ اللہ - تکلیف کند او را خدای عزوجل ان یحفرہ حتی یبلغ آخر سبع ارضین - کہ بکند آن شبر زمین را تا آنکہ برسد آخر ہفت زمین را - ثم یطوقہ - پس طوق گردانیدہ شود آن زمین او را - الی یوم القیمۃ - تا آخر روز قیامت حتی یقضی بین الناس - تا آنکہ تمام کردہ شود حکم میان مردم ویقضی بلفظ معلوم نیز تصحیح کردہ اند تا آنکہ حکم کند خداے عزوجل وتمام شود حکم او - رواہ احمد

باب الشفعۃ

بضم شین مشتق ست از شفع بمعنی ضم کردن وجفت ساختن تسمیہ کردہ شدہ بآن زیرا کہ در وی ضم کردن زمین خریدہ شدہ است بزمین شفیع وشفعہ ثابت میشود شریک را نزد ائمہ ثلثہ وثابت نمی شود جار را نزد امام ابی حنیفہ ودر روایتی صحیح از احمد ثابت میشود جار را نیز واحادیث در شفعہ جوار آمدہ وبصحت رسیدہ است وہر کہ دران تکلم کردہ بی حجت تکلم کردہ است

الفصل الاول - عن جابر - قال قضی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بالشفعۃ فی کل مالم یقسم - گفت جابر حکم کرد آنحضرت بثبوت شفعہ در ہر چیزی کہ قسمت کردہ نشدہ است وباقی ست بر شرکت - فاذا وقعت الحدود وصرفت الطرق فلا شفعۃ - پس ہر گاہ کہ واقع شد حدہا وگردانیدہ شد راہہا جدا جدا پس نیست شفعہ از جہت عدم بقاے شرکت این حدیث دلالت میکند بر آنکہ جار را شفعہ نیست ومتمسک ائمہ ثلثہ این حدیث ست - رواہ البخاری - وعنہ قال قضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بالشفعۃ فی کل شرکۃ لم تقسم - حکم کرد آنحضرت بشفعہ در ہر زمین مشترک کہ قسمت کردہ نشدہ است - ربعۃ - آن امر مشترک کہ منزل باشد - او حائط - یا بستان باشد ربعہ بفتح را وسکون با وتا برای وحدت ست در ربع ای ومنزل ومحلہ وموضع واین حدیث دلالت می کند بر آنکہ شفعہ در غیر زمین نیست واین متفق علیہ است میان ائمہ اربعہ - لا یحل لہ ان یبیع حتی یؤذن شریکہ - حلال نیست صاحب زمین را کہ بفروشد تا آنکہ اعلام کند شریک خود را - فان شاء اخذ وان شاء ترک - پس اگر خواہد بگیرد شریک وی واگر خواہد بگذارد - فاذا باع ولم یؤذنہ فہو احق بہ - پس اگر فروخت وخبر واعلام نکرد شریک را پس شریک سزاوارتر ست بآن - رواہ مسلم - وعن ابی رافع قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

الجار احق بسقبہ۔ ہمسایہ سزاوار ترست بقرب خود سقب بفتح سین و قاف و صاد لغتی است دران قرب یعنی ہمسایہ سزاوار ترست بہ شفعہ و شفعہ بوی می رسد وقتیکہ نزدیک تر باشد و ملاصق و متصل و این حدیث دلالت دارد بر ثبوت شفعہ مر جار را۔

رواہ البخاری۔ وعن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یمنع جار جارہ ان یغرز خشبۃ فی جدارہ۔ باید کہ منع نکند ہمسایہ ہمسایۂ خود را از خلانیدن چوبی در دیوار وی و گفتہ اند اگر ضرر نکند امر ایجاب ست مذہب احمد و اصحاب حدیث این ست و بعضے گفتہ اند کہ امر ندب ست و ابو حنیفہ و شافعی باین رفتہ اند و از مالک دو قول ست

اصح ندب ست۔ متفق علیہ۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اختلفتم فی الطریق جعل عرضہ سبعۃ اذرع وقتیکہ اختلاف و نزاع کنید شما در راہ خانہ گردانیدہ شود پہنای آن ہفت گز یعنے چون باشد میان زمین قومی راہی و خواہند کہ عمارت کنند آن را اگر اتفاق کنند بر مقداری پس خیر و اگر اختلاف کنند در مقدار آن گردانیدہ شود ہفت ذراع مراد از حدیث این ست اما اگر باشد راہی مسلوک بیشتر از ہفت ذرع روا نیست مر ہیچ یکی را کہ بگیرد چیزی از ان و گوید کہ راہ ہفت گز بس ست۔ رواہ مسلم

الفصل الثانی۔ عن سعید بن حریث بضم حا و فتح را و سکون یا صحابی ست حاضر شد فتح مکہ را با آن حضرت و وی پانزدہ سالہ بود بعد از ان نزول کرد در کوفہ و غزا کرد خراسان را و وفات یافت بکوفہ و قبر او در انجاست و بعضی گفتہ بجزیرہ

قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول من باع منکم دارا او عقارا قمن لہ ان لا یبارک لہ۔ گفت شنیدم آنحضرت را کہ میگفت کسی کہ بفروشد از شما سرای را یا زمینی را سزاوار ست کہ برکت کردہ نشود مر او را در ثمن آن قمن بفتح قاف و کسر میم خلیق و جدیر بمعنی سزاوار و قمین بر وزن فعیل نیز آمدہ۔ الا ان یجعلہ فی مثلہ۔ مگر آنکہ بگرداند و صرف کند ثمن را در مانند آن یعنی در خریدن زمین یا عمارت زمینی دیگر در مرمت آن و از این حدیث معلوم شد کہ بیع سرای و زمینی و صرف ثمن آن بمنقولات مستحسن نیست

از جہت کثرت منافع آن و قلت تطرق آفات بدان۔ رواہ ابن ماجۃ والدارمی۔ وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الجار احق بشفعتہ۔ ہمسایہ سزاوار ترست بشفعۂ خود۔ ینتظر بہا۔ انتظار بردہ شود او را بشفعتہ۔ وان کان غائبا۔ و اگرچہ غائب باشد و در بعضے اصول اذا کان لی وادست۔ اذا کان طریقہما واحدا۔ وقتیکہ باشد راہ ہر دو یکی و شریک باشند در راہ۔ رواہ احمد والترمذی وابو داؤد وابن ماجۃ والدارمی۔ وعن ابن عباس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الشریک شفیع گفت آنحضرت شریک در زمینی کہ فروختہ میشود شفیع ست۔ والشفعۃ فی کل شیء۔ و شفعہ در ہر چیز ست از خانہ و منزل و بستان و مانند آن غیر از منقولہ ست و اتفاق دارند کہ در غیر عقار نیست از حیوانات و ثیاب و مانند آن۔ رواہ الترمذی قال گفت ترمذی۔ وقد روی عن ابی ملیکۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم مرسلا بتحقیق روایت کردہ شدہ است این حدیث از عبد اللہ ابن ابی ملیکہ کہ از مشاہیر تابعین و ثقات ایشان ست از آنحضرت بطریق ارسال۔ وہو اصح و این حدیث مرسل صحیح ترست از روی اسناد۔ وعن عبد اللہ بن حبیش بضم حا و فتح با و سکون یا و شین معجمہ در آخر و در بعضے نسخ ابن حبشی بضم حا و سکون با

وکسر شین معجمہ وتشدید یا وگفتہ است صواب ہمین ست صحابی ست معدود در اہل حجاز۔ قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم
من قطع سدرۃ صوب اللہ راسہ فی النار کسی کہ ببرد درخت کنار را واژگون گرداند خدای تعالی سر او را در آتش دوزخ سدر
بکسر سین وسکون دال شجر بنق بکسر نون وسکون با ونبق نام بر است کہ بہندی آنرا بیر گویند۔ رواہ ابو داؤد وقال
ہذا الحدیث مختصر۔ وگفتہ است ابی داؤد کہ این حدیث اختصار کردہ شدہ است یعنی می خواہد ابو داؤد از تمام این حدیث
کہ اختصار کردہ شدہ است ازوی این راکہ۔ من قطع سدرۃ فی فلاۃ یستظل بہا ابن السبیل والبہائم کسی کہ ببرد سدرہ را
کہ در دشتی ست وپناہ می جوید بسایۂ او مسافر وحیوانات عبثاً وظلماً۔ بیہودہ وستم وناحق عبث بفتح غین وسکون شین معجمتین ظلم و
ذکر ظلم بعد از وی تاکید ست چنانکہ قول وی بغیر حق۔ بغیر حق یکون لہ فیہا۔ بغیر حقی کہ باشد مر آن کس را دران سدرہ صوب اللہ
راسہ فی النار۔ سرنگون گرداند او را خدای تعالی در آتش بعضے میگویند مراد سدرہ مکہ ست کہ حرام ست و بعضے گویند سدرۂ مدینہ
نہی از آن کردند کہ در وجود آن انس وسایہ است مر کسی را کہ ہجرت کند بسوی او و بعضے گفتہ اند مراد سدرۂ دشت ست
وبیابان کہ مسافران وحیوانات بسایۂ آن پناہ جویند چنانکہ لفظ حدیث مبین آنست و بعضے گویند کہ سدرہ است مملوک کسی کہ دیگری
آن را بظلم قطع می کند واللہ اعلم

الفصل الثالث۔ عن عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ قال اذا وقعت الحدود فی الارض فلا شفعۃ فیہا۔ وقتیکہ واقع شوند
حدہا در زمین پس نیست شفعہ دران زمین۔ ولا شفعۃ فی بیر۔ ونیست شفعہ در چاہ۔ ولا فی فحل النخل۔ ونہ در نر درخت خرما زیرا
کہ شفعہ در زمینی ست کہ احتمال قسمت دارد وبیر احتمال قسمت ندارد ونر درخت زمین نیست وتخصیص وی بذکر بجہت آنست کہ قوم دار
میشدند درختان خرما را وقسمت میکردند ودرمیان آن نری می بود کہ بآن باردار میگردانیدند پس چون میفروخت یکی از ایشان
نصیب خود را از آن درختان بحقوق آن از فحل وجز آن پس شفعہ نمی رسد مر شرکا را دران فحل از جہت نابودن وی عقار
ونابودن شفعہ در بیر مذہب شافعی ست وسبب وجوب شفعہ نزد ایشان دفع مؤنت قسمت ست واین متحقق نمیشود در انچہ احتمال
قسمت ندارد ونزد ما شفعہ ثابت ست اگرچہ احتمال قسمت ندارد چنانکہ حمام وآسیا و دلیل ما قول آنحضرت ست الشفعۃ فی کل شئ
واین شامل ست ہمہ را واز جہت آنکہ سبب شفعہ نزد ما اتصال در ملک ودفع ضرر سوء جوارست واین شامل ہر دو قسم ست
کذا فی الہدایۃ۔ رواہ مالک

باب المساقات والمزارعۃ

مساقات سپردن مرد است درختان خود را بمرد دیگر تا کار کند دران واصلاح کند آن را آب دادن وتربیت نمودن بر
حصۂ معین چنانکہ نصف یا ثلث یا ربع ومزارعت عقد ست بر زمین برہمین نہج کہ مذکور شد حاصل آنکہ مساقات در درخت
می باشد ومزارعت در زمین وحکم ہر دو یکی ست ومساقات ومزارعت فاسد اند نزد امام ابی حنیفہ ونزد صاحبین
وائمۂ ثلثہ جائز وگفتہ اند کہ ہیچ یکی از اہل علم را نمی دانم کہ منع از آن کردہ باشد مگر ابو حنیفہ و بعضے گویند کہ زفر با او ہست

ودلیل امام آنست که این استیجارست باجر مجهول ومعدوم پس درست نباشد ونیز در حدیث نهی از مخابرت واقع شده وفتوی بر قول صاحبین است

الفصل الاول عن عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم دفع الی یهود خیبر نخل خیبر وارضها - روایت ست ازابن عمر که آنحضرت سپرد به یهود خیبر نخل خیبر را وزمین خیبر را - علی ان یعملوها من اموالهم - برین شرط که کار کنند دران از مالهای خود و در بعضی نسخ یعتملوها بزیادت تا یعنی بعین وبهم واعتمال بنفس خود کردن کذا فی القاموس - ولرسول الله صلی الله علیه وسلم شطر ثمرها - وباشد مر آن حضرت را نصف میوهٔ آن - رواه مسلم - روایت کرد این حدیث را مسلم - وفی روایة البخاری ان رسول الله صلی الله علیه وسلم - ودر روایت بخاری این ست که پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم اعطی خیبر الیهود - داد درختان وزراعت خیبر را به یهود وتسلیم داشت بر ایشان - ان یعملوها ویزرعوها بشرط آنکه عمل کنند در آن وزراعت کنند در آن - ولهم شطر ما یخرج منها - وباشد مر ایشان را نصف آنچه بیرون آید ازان وحاصل معنی هر دو روایت یکی است ودر روایت اولی نصف مر آن حضرت را گفت ودر ثانیه مر یهود را ودر اولی بذکر ثمر اکتفا کرد که مخصوص نخل ست ودر ثانیه ما یخرج منها گفت که شامل میوه وغله هر دو است واین دلیل ائمه است در جواز مساقات ومزارعت وامام ابوحنیفه گفت که این نه ازین قبیل ست زیرا که نخل وارض ازان حضرت نبود که با ایشان بطریق مساقات ومزارعت داد بلکه نخل وارض ایشان را بر ایشان مسلم داشت وبر ایشان خراج نهاد وخراج دو قسم ست خراج موظف وخراج مقاسمت واین خراج مقاسمت ست وخراج موظف آنکه امام هر سالی مالی بر سر ایشان بنهد چنانکه بر اهل نجران هر سال یکهزار ودویست حله کرد وخراج مقاسمت آنکه قسمت کند از زمین آنچه از زمین بر آید چنانکه بر اهل خیبر کرد - وعنه قال کنا نخابر ولا نری بذلک باسا - وهم ازابن عمر آمده که گفت بودیم ما که مخابرت می کردیم ونمی دیدیم در وی باکی - حتی زعم رافع ابن خدیج ان النبی صلی الله علیه وسلم نهی عنها - تا آنکه گفت رافع بن خدیج که صحابی ست که آنحضرت نهی کرده ازان - فترکناها من اجل ذلک - پس گذاشتیم ما مخابرت را از بهر آن ومعنی مخابرت همان مزارعت ست بر وجهی که مذکور شد واین دلیل امام ابوحنیفه است - رواه مسلم - وعن حنظلة بن قیس - از تابعین اهل مدینه وثقات ایشان ست روایت می کند عن رافع بن خدیج قال اخبرنی عمای انهم کانوا یکرون الارض علی عهد النبی صلی الله علیه وسلم - گفت حنظله خبر دادند مرا دو عم من که ایشان یعنی صحابه کرامی دادند زمین را در زمان آن حضرت - بما ینبت علی الاربعاء - به چیزی که بروید بر جدولها ونهرهای صغیر که بدان آب میدهند زراعتها را واربعاء بکسر با جمع ربیع بمعنی جدول صغیر - او شیء یستثنیه صاحب الارض - یا بچیزی که جدا کند او را صاحب زمین یعنی قطعه معین از زمین یعنی ایشان کرامی دادند زمین را بدین شرط که زراعت کند عامل به تخم خود وآنچه بر اطراف جدول بروید برای مکری باشد اجرت زمین وی وما ورای آن برای مکتری که عامل ست یا آنچه بروید در قطعه معین برای مکری بود وآنچه در غیر آن قطعه بروید برای مکتری - فنهانا النبی صلی الله علیه وسلم عن ذلک - پس نهی کرد ما را آن حضرت ازان زیرا که در وی خطر وغرر ست وشاید که در آنجا چیزی نروید

و این صورت محل نہی ست نزد مجوزین مزارعت بدانکہ احادیث در باب مزارعت مختلف آمدہ و باب مائل از جانبین مفتوح
ست و جمہور ائمہ بر جواز اند و فتوی در مذہب ما نیز بر جواز ست از جہت دفع حاجت۔ فقلت لرافع فکیف ہی بالدراہم
والدنانیر۔ حنظلہ می گوید پس گفتم مر رافع بن خدیج را پس چگونہ مخابرہ است بدراہم و دنانیر فقال لیس بہا باس پس گفت
رافع نیست در مخابرہ بدراہم و دنانیر باکی۔ وکان الذی نہی عن ذلک ما لو نظر فیہ ذو والفہم بالحلال الحرام لم یجیزوہ۔ و بود
انچہ نہی کردہ شدہ است از ان چیزے کہ اگر نظر کنند در ان خداوندان فہم بحلال و حرام اجازت نہ دہند بدان در روا ندارند
آن را چنانکہ صورتی کہ مذکور شد۔ لما فیہ من المخاطرۃ۔ از جہت چیزے کہ در ان ست از مخاطرہ کہ شود یا نشود چنانکہ
گفتیم۔ متفق علیہ۔ وعن رافع ابن خدیج قال کنا اکثر اہل المدینۃ حقلا۔ گفت بودیم ما بیشتر اہل مدینہ از روی زراعت
فی الصراح حقل بجای مہملہ و بقاف کشت برگ بیرون آوردہ و ہنوز سطبر ناشدہ و محاقلہ بیع زراعت پیش از ظہور
صلاح آن و فروختن آن در خوشہ و مزارعت بثلث و ربع را نیز گویند۔ وکان احدنا یکری ارضہ۔ و بود یکی از ما کہ
بہ کرامی داد زمین خود را فیقول ہذہ القطعۃ لی و ہذہ لک۔ پس می گفت این پارۂ زمین یعنی انچہ بر وید در ان مرا است
و این پارۂ دیگر برائے تو۔ فربما اخرجت ذہ ولم یخرج ذہ۔ پس بسا کہ بیرون آرد و بر دیانداین قطعہ کہ برائے یکی از مکری
و مکتری تعیین یافتہ و نر دیانداین قطعۂ دیگر کہ برائے دیگری قرار دادہ شدہ وذہ بکسر ذال و سکون ہا اسم اشارہ مونث
ست چنانکہ تلک۔ فنہاہم النبی۔ پس نہی کرد ایشان را پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم۔ از این معاملہ از جہت مخاطرہ متفق علیہ۔
وعن عمرو قال قلت لطاؤس۔ روایت ست از عمرو بن دینار کہ از مشاہیر علما و ثقات تابعین ست گفت گفتم مر طاوس
بن کیسان یمانی را کہ از ائمہ دین و اعلام تابعین و خیار صالحین ست مستجاب الدعوۃ بود و چہل حج گزاردہ و در صحبت
ابن عباس می بود۔ لو ترکت المخابرۃ۔ اگر ترک کنی تو مخابرۃ را یعنی مزارعت را و مزارعت را مخابرۃ از ان گویند کہ
بر ان معاملہ با اہل خیبر کردہ بودند۔ فانہم یزعمون ان النبی صلے اللہ علیہ وسلم نہی عنہ۔ زیرا کہ ایشان یعنی علما می گویند کہ آنحضرت
نہی کردہ است از ان۔ قال ای عمرو انی اعطیہم واغنیہم۔ گفت طاوس اے عمرو بدرستیکہ من میدہم ایشان را و یاری میکنم
ایشان را۔ وان اعلمہم اخبرنی۔ و بدرستیکہ داناترین ایشان یعنی ابن عباس خبر داد مرا۔ ان النبی صلے اللہ علیہ وسلم
لم ینہ عنہ۔ کہ آن حضرت نہی نکردہ است از ان۔ ولکن قال۔ ولیکن گفتہ است آنحضرت۔ ان یمنح احدکم اخاہ خیر لہ
من ان یاخذ علیہ خرجا معلوما۔ اگر عطا کند و احسان نماید یکی از شما برادر خود را بہتر است مر او را از این کہ بگیرد بر وے
خرج واجر معلوم یعنی مخابرہ معاملہ ایست کہ چیزے می دہد و چیزے می گیرد اما اگر احسان کند و بی چیز و بلا شئی دہد آن بہتر و
فاضل ترست و تمنح از منحہ بمعنی عطا و سابقا معلوم شد کہ منحہ در زمین نیز مے رود چنانکہ در ناقہ و شاۃ و ان یمنح بکسر
ہمزہ حرف شرط و جزم یمنح و بفتح ہمزہ و نصب یمنح ہر دو روایت ست متفق علیہ۔ وعن جابر قال قال رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وسلم من کانت لہ ارض فلیزرعہا۔ کسی کہ باشد مر او را زمین پس باید کہ کشتکار کند آن را۔ او لیمنحہا اخاہ۔ ١٣٩١

یا عطا کند آن زمین را برادر خود را که کار کند در وی - فان ابی فلیمسک ارضه پس اگر اباآرد برادر او و نگیرد پس باید که نگاه دارد
زمین خود را یا اگر اباء سے آرد آن کس از زراعت نگاهدارد گفته اند که درین توبیخ ست بر ترک آن دو امر که زراعت و منحه
است واختیار مخابرت و توبیخ ست برکسی که بمال خود منتفع گردد و نه بغیر خود نفع رساند متفق علیه - وعن ابی امامة انه رای
سکة وشیئا من آلة الحرث - روایت ست از ابی امامه باهلی و حال آنکه دید وی تلبه را و چیزے از آلات زراعت را و سکه بکسر سین
و تشدید کاف آهنی که بوی کشاورزی کنند و زمین رانند - فقال پس گفت ابو امامه سمعت النبی شنیدم پیغمبر را - صلی الله
علیه وسلم یقول که می گفت - لا یدخل هذا بیت قوم الا ادخله الله الذل - در نیاید این آلات و اسباب خانه
قومی را مگر آنکه در آورد و در آورد خدا تعالی سے خواری را و در بعضی روایات بخاری اسم جلاله نیست پس ضمیر ادخل تواند که راجع بشئ
از آلات حرث یا بحرث باشد و درینجا ترغیب و تحریص ست بر غزا و جهاد و حکمت در وضع خراج بدین قوم هم باین سبب ست
که ایشان رغبت کردند در زراعت و عمارت دنیا و مشغول شدند بدان و روی گردانیدند از جهاد و قتال در راه خدا اما
اگر از برای کسب قوت حلال زراعت کنند ظاهر آنست که داخل این وعید نخواهد بود - رواه البخاری -
الفصل الثانی عن رافع بن خدیج عن النبی صلی الله علیه وسلم قال من زرع فی ارض قوم بغیر اذنهم - کسے که زراعت
کند در زمین قومی بی اذن آن قوم - فلیس له من الزرع شیئ - پس نیست مر او را از زراعت چیزی یعنی حصه وله نفقته
و مراد راست اجر عمل او - رواه الترمذی وابو داود وقال الترمذی هذا حدیث غریب
الفصل الثالث عن قیس بن مسلم - ثقه است و گویند مذهب ارجاء داشت - عن ابی جعفر - روایت مے کند از امام محمد
باقر سلام الله علیه و علی سائر اهل بیت النبوة - قال ما بالمدینة اهل بیت هجرة الا یزرعون علی الثلث والربع نیست
بمدینه اهل بیت هجرت یعنی مهاجران مگر آنکه زراعت می کنند بر ثلث و ربع زرع - علی وسعد بن مالک یعنی سعد بن ابی وقاص
و مالک نام ابو وقاص ست - و عبد الله بن مسعود و عمر بن عبد العزیز والقاسم - یعنی قاسم بن محمد بن ابی بکر - و عروة و آل
ابی بکر و آل عمر و آل علی وابن سیرین - و قال - و گفته است عبد الرحمن ابن الاسود - که تابعی مشهور ست و زمان شریف نبوت
را دریافته اما رویتی و روایتی مراد را صحیح نشده کنت اشارک - بودم من که شریک می شدم عبد الرحمن بن یزید را که نیز از تابعین ست
فی الزرع - در مزارعت - وعامل عمر الناس - و معامله کرد عمر رضی الله عنه مردم را علی ان بکسر همزه - جاء عمر بالبذر من عنده
برین شرط که اگر بیارد عمر تخم را از نزد خود - فله الشطر - پس مر او راست نصف - وان جاءوا بالبذر فلهم کذا - و اگر بیارند مردم
تخم را پس مر ایشان راست تعیین یعنی ثلث یا ربع آنچه شرط می کردند - رواه البخاری - روایت کرد این حدیث را که مشتمل ست
برین آثار بخاری بطریق تعلیق پس اولے آن بود که بگفت مولف رواه البخاری تعلیقا چنانکه داب اوست

باب الاجاره

اجاره بکرا دادن چیزے را اجرت مزد و اجیر مزدور و اجاره در شرع تملیک منفعت است و قیاس تقاضا مے کند

عدم جواز اجارہ از جہت بودن منفعت معدوم ولیکن تجویز کردہ اند بجہت احتیاج مردم و دلالت کردہ بر آن اخبار و آثار۔
الفصل الاول عن عبد اللہ بن مغفل بضم میم و فتح معجمہ و تشدید فا این چنین ست در نسخ مشکوٰۃ و وی صحابی
مشہورست از اہل بیعت الرضوان ساکن شد بمدینہ بعد از آن تحول کردہ بہ بصرہ و وفات ہم در وی یافت سنۃ ستین
حسن بصری گفتہ کہ نزول نکرد ببصرہ شریف تر از وی و در حاشیہ بعلامت نسخہ معقل بفتح میم و سکون مہملہ و کسر قاف
نوشتہ و گفتہ کذا فی نسخ مسلم و وی تابعی کوفی ست از طبقہ ثانیہ ثقہ از خیار تابعین ست۔ قال زعم ثابت بن الضحاک گفت
عبد اللہ گفت ثابت بن ضحاک انصاری صحابی کہ حاضر شد بیعت رضوان را در صغر و بعضے گفتہ اند کہ ولادت وی در
سنہ ثالث از ہجرت بود مدتی ست کہ نزول کرد ببصرہ را و وفات یافت در سن سبعین در فتنہ ابن زبیر ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم نہی عن المزارعۃ کہ آنحضرت نہی کرد از مزارعت۔ وامر بالمواجرۃ۔ وامر کرد و اباحت باجارہ در ہمین صورت مزارعت
یا مطلق۔ وقال لا باس بہا۔ و گفت ہیچ باک نیست بمواجرہ و از ینجا شرعیت اجارہ معلوم شد و مواجرت بواو
در جمیع نسخ و قیاس بہمزہ است۔ رواہ مسلم۔ وعن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم احتجم فاعطی الحجام اجرہ۔ روایت
است از ابن عباس کہ آنحضرت خون کم کرد پس داد حجام را مزدوری از ینجا صحت اجارہ و حل عمل حجام معلوم شد
واستعط۔ و آنحضرت استعمال کرد سعوط را بفتح دوائیکہ ریختہ شود در بینی و از ینجا جواز مداوات ثابت شد متفق علیہ وعن ابی ہریرۃ رضی
اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ما بعث اللہ نبیا الا رعی الغنم۔ گفت آنحضرت نفرستاد خدا تعالی ہیچ پیغمبرے را مگر آنکہ
چرانید گوسپندان را اگرچہ یکبار باشد۔ فقال اصحابہ وانت۔ پس گفت یاران آنحضرت و تو نیز چرانیدہ گوسفندان را
فقال نعم۔ پس گفت آنحضرت آرے من نیز چرانیدہ ام۔ کنت ارعی علی قراریط لاہل مکۃ بودم من کہ می چرانیدم گوسفندان
را برا اجرت چند قیراط از اہل مکہ را و قیراط نصف عشر دینار یا جزوی از بست و چہارم از دینار و بعضی گفتہ اند قراریط نام جای است
بمکہ و آن حضرت گوسپندان خود و اہل خود می چرانید بی اجرت و گفتہ اند کہ حکمت در گوسپند چرانی حضرات انبیا علیہم الصلوٰۃ
والسلام حصول سیاست است و شفقت برایشان و صبر بر مشقت رعی و حصول خلوت است و نسبت سلطان با رعیت
مشابہ حال چوپان ست بگوسپندان و بعضی گفتہ اند کہ برای آنست کہ تا شناسا نعمت خدا را کہ بر ان منت نہاد برایشان
و برگزید ایشان را و رسانید بعد ازین حال تا بمراتب علیہ کہ از حد و عد و حصر بیرون ست خطابی گفتہ نہاد خدا تعالے
نبوت را در ابنا دنیا و ملوک و امرا و لیکن نہاد در رعاے غنم و اہل تواضع از اصحاب حرف بود داؤد خیاط و زکریا نجار
علیہم السلام کذا نقل الکرمانی۔ رواہ البخاری۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہ تعالی ثلثۃ انا خصمہم
یوم القیمۃ گفت خدا تعالی سہ کس اند کہ من پیکار کنندہ ایشانم روز قیامت۔ رجل اعطی بی ثم غدر یکی از ان مردی است کہ داد
است عہد و پیمان بنام من و سوگند من پس بی وفائی کرد و شکست عہد را۔ ورجل باع حرا فاکل ثمنہ۔ و دیگر مردی ست
کہ فروخت آزادی را پس خورد بہای آنرا این تاکید ست برای زیادہ تغلیظ و تشدید نہ تقیید ست تا فروختن بے اکل

ثمن حرام نباشد۔ و رجل استاجر اجیرا فاستوفی منه ولم یعطه اجره۔ و سوم مردی ست که بگرفت مزدوری را پس استیفا کرد
از وی یعنی عمل را یعنی کاری که بران اجیر گرفته تمام کنانید و نداد او را مزد او۔ رواه البخاری۔ وعن ابن عباس
ان نفرا من اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم مروا بماء۔ روایت ست از ابن عباس که جماعتی از اصحاب آنحضرت گذشتند
بآبی که در آنجا قومی ساکن بودند۔ فیهم لدیغ او سلیم۔ در میان آن قوم بود لدیغ یا سلیم شک راوی ست در لفظ لدیغ و سلیم
و هر دو بیک معنی ست و تسمیه بسلیم گفته اند که برای تفاول ست بسلامت و طیبی نقل کرده که اکثر اطلاق لدیغ در کژدم گزیده است
و سلیم در مارگزیده و برین تقدیر شک راوی ست در معنی۔ و فی الصراح لدغ گزیدن مار و کژدم و لدیغ مارگزیده و در بار سلیم گفته
سلیم مارگزیده کانهم تفاءلوا بالسلامه فتدبر۔ فعرض لهم رجل من اهل الماء۔ پس پیش آمد مر اصحاب را مردی از اهل آب و
ساکنان آن موضع۔ فقال هل فیکم من راق۔ پس گفت آیا هست در میان شما هیچ افسونگری۔ ان فی الماء رجلا لدیغا او سلیما
بدرستیکه در آب یعنی درین موضع مردی ست لدیغ یا سلیم۔ فانطلق رجل منهم۔ پس رفت مردی از اصحاب۔ فقرا بفاتحة الکتاب
پس خواند سوره فاتحة الکتاب را۔ علی شاء۔ بر شرط گوسفندان یعنی شرط کرد که اگر چند گوسفند باجرت بمن بدهید می خوانم
فبرا۔ پس به شد آن لدیغ یا سلیم پس داد مر آنها گوسفندان را که شرط کرده بودند۔ فجاء بالشاء الی اصحابه۔ پس آورد آن مرد که
فاتحة الکتاب خوانده اجرت گرفته گوسفندان بسوی یاران خود۔ فکرهوا ذلک۔ پس مکروه پنداشتند اصحاب این
گوسفندان گرفتن را در بدل فاتحه خواندن بران مارگزیده و گرفتن اجرت بر قرآن۔ وقالوا اخذت علی کتاب اللہ اجرا۔
و گفتند تحقیق گرفتی تو بر خواندن کتاب خدا مزدی را۔ حتی قدموا المدینة۔ تا آنکه باز آمدند از سفر بمدینه۔ فقالوا۔ گفتند صحابه
بطریق شکایت از آن صحابی که گوسفندان گرفت۔ یا رسول اللہ اخذ علی کتاب اللہ اجرا۔ گرفت این مرد بر خواندن کتاب
خدای مزدی را۔ فقال رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ان احق ما اخذتم علیه اجرا کتاب اللہ۔ بدرستیکه
سزاوارترین چیزی که بگیرید شما بران چیز مزد کتاب خداست که بطریق تعظیم و تکریم آن را بخوانید و گرفتاری را از بلا خلاص گردانید۔
رواه البخاری وفی روایة۔ و در روایتی این چنین آمده که فرمود آنحضرت۔ اصبتم۔ کاری راست و درست کردید که اجرت گرفتید۔
اقسموا۔ بخش کنید گوسفندان را درمیان خود و اسناد اخذ بجماعه کرد از جهت وقوع آن در ایشان گویا فعل یکی فعل همه بود
یا اشارت کرد بانچه وی کرد اگر شما هم خواهید بکنید فافهم۔ واضربوا لی معکم سهما۔ و بگردانید برای من با شما نصیبی مقصود خوش
کردن دلهای ایشان ست و بیان آنکه بیشک و شبهه حلال ست اگر من هم از ان بگیرم درست ست و درین حدیث دلیل ست
بر جواز رقیه بقرآن واخذ اجرت بران و متاخرین تعلیم و کتابت آن را بدان نیز قیاس کرده اند و قومی بران رفته اند که اخذ اجرت بر تعلیم
قرآن حرام ست و متاخرین آن را تجویز کرده اند۔

الفصل الثانی۔ عن خارجة بن الصلت۔ تابعی ست روایت می کند از ابن مسعود و از عم خود و این حدیث را
روایت می کند۔ عن عمه۔ از عم خود که صحابی ست۔ قال اقبلنا من عند رسول اللہ۔ که گفت عم وی روی آوردیم یعنی

ابو طن خود از نزد رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم فاتینا علی حی من العرب پس آمدیم بر محلہ از عرب - فقالوا انا انبئنا انکم قد جئتم من عند ھذا الرجل بخیر - پس گفتند اہل آن محلہ بدرستیکہ ما آگاہانیدہ و دانانیدہ شدہ ایم کہ شما تحقیق آوردہ اید از نزد این مرد اشارت بذات شریف آنحضرت میکنند خیر کثیر را خیر دنیا و آخرت - فھل عندکم من دواء او رقیۃ - پس آیا ہست نزد شما ہیچ دارو یا افسون رقیۃ بضم را و سکون قاف افسون رقی جمع بضم را - فان عندنا معتوھا فی القیود - پس بدرستیکہ نزد ما دیوانہ الیست در بندہا فی الصراح معتوہ دل شدہ و بیعقل و در فقہ گفتہ اند کہ معتوہ کسی کہ گاہی دیوانہ می شود و گاہی ہشیار فقلنا نعم - پس گفتیم ما آری ہست نزد ما رقیہ - فجاؤا بالمعتوہ فی القیود - پس آوردند دیوانہ را در بندہا - فقرأت علیہ بفاتحۃ الکتاب - پس خواندم بر آن دیوانہ فاتحۃ الکتاب را - ثلثۃ ایام - سہ روز غدوۃ وعشیۃ - پگاہ و شبانگاہ اجمع بزاقی ثم اتفل بضم فا در حالی کہ جمع می کنم آب دہن خود را پس بیرون می افگنم آن را از دہن بر وے - قال فکانما انشط من عقال - گفت عم من پس شد آن دیوانہ و خلاص شد از دیوانگی گویا کہ گشادہ شد از پاے بند انشاط کشادہ دادن شتر عقال بکسر پای بند شتر - فاعطونی جعلا بضم جیم و سکون عین پس دادند ایشان مرا مزد - فقلت لا حتی اسال النبی - پس گفتم من نمی گیرم این مزد را تا آنکہ می پرسم پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم - پس پرسیدم - فقال کل فلعمری پس گفت آنحضرت بخور پس بزندگانی من یعنے سوگند من ست - لمن اکل برقیۃ باطل لقد اکلت برقیۃ حق ہر آئینہ کسی کہ می خورد بافسون کہ بدروغ می خواند بدمیکند و تواند ولیکن مباش زیرا کہ می خوری بافسونی کہ بحق میخوانی در رقیہ در ہر دو جا مضاف ست - رواہ احمد و ابو داود - وعن عبد اللہ بن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اعطوا الاجیر اجرہ - بدہید مزدور را مزد او - قبل ان یجف عرقہ - پیش از آن کہ خشک گردد خوی او کنایت ست از شتاب دادن مزد بعد از عمل و دیر نکردن در آن - رواہ ابن ماجہ - وعن الحسین بن علی رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم للسائل حق وان جاء علی فرس - مر خواہندہ را حق ست اگرچہ بیاید بر اسپ گویا این اجرت سوال او ست و باین مناسبت این حدیث را در باب اجارہ آوردہ - رواہ احمد و ابو داود - و در اسناد این حدیث سخن ست کہ بعضے نقاد کردہ اند امام احمد گفتہ کہ اصلے ندارد و گفتہ است کہ این دو حدیث در بازار می گردند و اصلے ندارد یکے این حدیث دیگر یوم نحرکم یوم صومکم و ابو داود از آن سکوت کردہ پس نزد وے صالح احتجاج ست - وفی المصابیح مرسل - و در مصابیح گفتہ کہ این حدیث مرسل ست و تحقیق آن ست کہ مسند ست و در بعضے نسخ مصابیح این لفظ نیست

الفصل الثالث - عن عتبۃ بضم عین و سکون فوقانیہ - بن الندر - بضم نون و فتح دال مہملہ مشددہ و در بعضے نسخ عقبہ بقاف بن المنذر بضم میم و سکون نون و کسر ذال معجمہ و بعضے او را عتبہ بن عبد سلمی گفتہ اند و مؤلف نیز در کتاب الجہاد بحنین آوردہ اینجا عتبہ بن الندر گفتہ واللہ اعلم - قال کنا عند رسول اللہ - گفت بودیم ما نزد پیغمبر خدا

صلی اللہ علیہ وسلم فقرأ طسم پس خواند آنحضرت سورۂ قصص کہ در اول وی طسم ست - حتی بلغ قصة موسیٰ - تا آنکہ رسید
قصۂ موسیٰ را کہ در وی رسیدن اوست بمدین نزد شعیب علیہما السلام و خواستن دختر شعیب با جارہ دادن خود را تا دہ سال
قال - گفت آنحضرت - ان موسیٰ اجر نفسه ثمان سنین او عشرا - بدرستیکہ موسیٰ بہ کرا داد نفس خود را ہشت سال یا دہ سال
بر سبیل تخییر کہ خدمت کند - علی عفة فرجه - بر پارسائی فرج او کہ مراد بدان نکاح ست عفت پارسائی و باز ایستادن از حرام -
وطعام بطنه - و بر خورش شکم او و مہر ہم ہمین بود گویا در شریعت ایشان درست بود کہ خدمت را مہر سازند تا مہر دیگر بود و این
خدمت علاوۂ او بود بطریق تبرع - رواہ احمد وابن ماجة - وعن عبادة بضم عین و تخفیف با از کبار صحابہ است بن الصامت
قال قلت - گفت گفتم - یا رسول اللہ رجل اہدی الی قوسا - مردی پیش کش فرستادہ است بسوی من کمانی مما کنت
اعلمه الكتاب والقرآن - آن مرد از جملہ کسانی ست کہ بودم من کہ تعلیم میکردم او را کتاب قرآن - ولیست بمال - و نیست قوس
مال یعنی در عرف آن را از جملہ اموال نمی دارند کہ آنرا اجرت شمارند گویا مذہب عبادہ بن الصامت رضی اللہ عنہ منع از اخذ اجرت
بود بر تعلیم قرآن پس استفتا کرد از آنحضرت کہ آیا این قوس را بگیرم - فارمی علیہا فی سبیل اللہ - پس تیر بیندازم بر وی از راہ خدا
این برای اعتذار از گرفتن گفت یا برای تاکید نا گرفتن فافہم - قال ان کنت تحب ان تطوق طوقا من نار فاقبلہا - گفت
آنحضرت اگر ہستی تو کہ دوست می داری و می خواہی کہ طوق در گردن انداختہ شوی از آتش دوزخ پس قبول کن آن را
ظاہر کلام آنست کہ این داخل اجرت ست و نمی باید گرفت یا مراد آن است کہ اگرچہ داخل اجرت نباشد اما اولی نا گرفتن ست
اگر گفتہ شود کہ سابقا گذشت کہ سزاوار ترین چیزی کہ اجرت گرفتہ شود بران کتاب خدا است جوابش آن است کہ عبادہ تعلیم
حسبۃ للہ کردہ بود پس مکروہ پنداشت کہ ضایع شود اخلاص او و فوت شود عمل بعزیمت و آنچہ بالا گذشت بیان رخصت
بود - رواہ ابوداؤد وابن ماجة

باب احیاء الموات والشرب

باب در ذکر احادیث احیاء ارض موات و موات بفتح میم زمینی کہ مالکی نیست مر او را کذا فی القاموس و در نہایہ گفتہ کہ
موات زمینی کہ زراعت کردہ نشدہ و تعمیر نمودہ نشدہ و مالک نشدہ او را ہیچ یکی و احیای آن عبارت ست از مباشرت
عمارت آن و در ہدایہ گفتہ کہ موات آنچہ نفع گرفتہ نشدہ بود می از اراضی از جہت انقطاع آب از وی یا بسبب غلبۂ آب
بر وی و جز آن از ان چیزہائیکہ منع میکند زراعت را پس آنچہ عادی ست یعنی قدیم ست کہ مالک نیست مر او را یا مملوک ست
در اسلام کہ شناختہ نمیشود مر او را مالک و دور ست از قریہ چنانکہ اگر بایستد آدمی از نہایت عمارت و بانگ زند شنیدہ نشود آواز
موات ست و شرب بکسر شین نصیب آب و مردم راحق ست در آب کہ منع شان نمی توان کردان و در ینجا تفصیل
میان آب بحار و انہار و اودیہ و آبہائیکہ گرد کردہ شدہ و گرفتہ شدہ در ظروف و اوانی و احکام آن مذکور ست در فقہ کہ مذہب
نزد ما آن استکہ در آب دریا تمام مردم راحق ست در شرب و آب دادن زمین را و کندن جوہا از ان بزمین ہا و نفع گرفتن

باب دریاها مانند نفع گرفتن به آفتاب وباد وهواست که خصوصیت هیچ کس ندارد وهمه درانجا شریک اند اما آب وجوی بزرگ مثل جیحون وسیحون ودجله وفرات حکم اینها نیز حکم آب دریاست که اگر ضرر نکنند باین طریق که بگردانند بجانبی وغرق گردد دیهها وزمینها واما چاهها وجویها آنجا نیز عامه راحق ثابت ست زیراکه آن موضوع برای احراز دگر آوردن نیستند ومباح بی احراز مملوک نشود چنانکه آهو در زمین کسی آید وخوابگاه خود سازد وآدمی همه جا آب راهمراه خود نمی تواند گرفت وی محتاج ست بآب برای خود وبرای مرکب خود واما اگر کسی خواهد که بآن زمین احیا کند اهل نهر منع ازان می توانند کرد زیان کند بایشان یا نکند زیراکه دروی حق خالص وخاص بایشانست واما آب گرد کرده شده در ظروف مملوک میگردد وحق غیر ازوی منقطع میشود چنانکه صیدی که کسی گرفت واگر چاه وچشمه وجوی در ملک کسی باشد می رسد او را منع غیر از دخول در ملک او وقتی که بیاید آب دیگر نزدیک این آب در غیر ملک کسی واگر نیاید گفته شود مر صاحب نهر را یا خود آب آورده می دهی یا می گذاری او را تا در آید وآب گیرد بشرطیکه صفهٔ چاه را نشکند واین بر تقدیری ست که کنده است چاه را در زمین مملوک خود واما اگر کنده است در ارض موات منع از آب نمی رسد چنانکه زمین ملک آدمی گردد وآب ملک نمیگردد واگر منع کند این شخص را که میترسد بر هلاک نفس خود ویا مرکب خود میرسد او را که قتال کند بسلاح زیرا آب در چاه مباح ست غیر مملوک بخلاف آب گرد کرده شده در ظروف که اگر بترسد هلاک را قتال کند اما بی سلاح وهمچنین طعام نزد حالت مخمصه وبعضی گفته اند که اولی آن است که در چاه نیز قتال بی سلاح کند زیراکه وی ارتکاب معصیت کرده وقایم مقام تعزیرست این همه مذکورست در هدایه

الفصل الاول عن عائشة رضي الله عنها عن النبي صلى الله عليه وسلم قال من عمر ارضا ليست لاحد فهو احق بها۔ گفت آنحضرت کسی که آبادان گرداند ومزروع سازد زمینی را که نیست ملک هیچ کس را پس آن کس سزاوار ترست بآن زمین قال عروة قضى به عمر في خلافته۔ گفت عروه حکم کرد باین عمر رضی الله عنه در خلافت خود وامام ابو حنیفه شرط کرد دران اذن امام را ونزد شافعی وابو یوسف ومحمد شرط نیست اذن امام۔ رواه البخاري۔ وعن ابن عباس ان الصعب بفتح صاد وسکون عین مهملتین بن جثامة بفتح جیم وتشدید مثلثه صحابی ست حدیث وی در حجازیان ست روایت کرده است ازوی ابن عباس وفات یافت در خلافت ابی بکر صدیق رضی الله عنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول گفت شنیدم آنحضرت را که میگفت۔ لا حمى الا لله ولرسوله نیست حمی مگر خدا را ورسول خدا را حمی بکسر حا نام زمینی ست که گرد کرده میشود از برای مواشی صدقه وجز آن تا ازان بچرند ودر جاهلیت عادت بود که رؤسا واغنیای عرب گرد میکردند مکان خصیب را یعنی آنکه آب وگیاه دارد از برای مواشی خود میگویند که چون فرود می آمدند در چنین مکانی در بانگ می آوردند سگی را پس گرد می کردند تا آنجا که آواز سگ می رسید پس آنحضرت منع کرد ازان وفرمود نیست گرد کردن زمین را مگر برای اسپان وشتران که جهاد کرده شود وسواری کرده شود در راه خدا بران وچرانیده شود دران مواشی صدقه واضافت بخدا وبرسول خدا بجهت تشریف ست ونیست هیچ یکی از ائمه را بعد ازان حضرت که گرد کند آن را برای نفس خود واختلاف کرده اند

در گرو کردن آن برای مصالح عامه پس بعضی گفته اند درست ست چنانکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرد و بعضے گفته اند که درست نیست وقتیکه باعث گردد بر تنگی اہل بلد- رواه البخاری- وعن عروة روایت ست از عروة- بن الزبیر- بن العوام- که از کبار تابعین و ثقات ایشان ست ویکی از فقهای سبعه مدینه است و مادر او اسماء بنت ابوبکر صدیق ست و زبیر ابن عمه رسول خداست صلے اللہ علیہ وسلم که نام وی صفیه ست رضی اللہ عنها- قال- گفت- خاصم الزبیر رجلا من الانصار پیکار کرد زبیر مردی را از انصار- فی شراج من الحرة- در مسیلهای آب از سنگستان شرج آب راه از سنگستان بزمین نرم شراج و شروج جماعة و حره بفتح حای مهمله و تشدید راء زمین سنگستان و مدینه منوره در حرتین آبادان ست- فقال النبی صلے اللہ علیہ وسلم اسق یا زبیر ثم ارسل الماء الی جارک- آب بده ای زبیر یعنی زراعت خود را پس تر بفرست آب را بسوی زراعت همسایه خود- فقال الانصاری ان کان ابن عمتک- پس گفت انصاری از جهت آن حکم می کنی زبیر را که پسر عمه تست- فتلون وجه رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم- پس رنگین شد روے مبارک آن حضرت یعنی سرخ شد از غضب- ثم قال- پس گفت آنحضرت- اسق یا زبیر ثم احبس الماء- آب ده ای زبیر پس باز دار آب را یعنی بگذار که آب بر زراعت وی رسد- حتی یرجع الی الجدر- تا آنکه باز گردد آب بسوی دیوار یعنی برسد آب تمام زمین را و اندازه کرده اند آن را برسیدن آب تا پاشنه آدمی- فاستوعی النبی صلے اللہ علیہ وسلم للزبیر حقه- پس نگاهداشت و تمام داد آنحضرت مر زبیر را حق او را- فی صریح الحکم- در صریح حکم یعنی بصریح حکم کرد که زبیر تمام حق خود را بگیرد- حین احفظه الانصاری- در هنگامی که در غضب آورد آنحضرت را انصاری حفیظه و حفاظ و حفظ بکسر بمعنی غضب آمده است- وکان اشار علیهما بامر لهما فیه سعة- و بود آنحضرت که اشاره کرده بود بر وی و بر زبیر بکاری که مر ایشان را در آن فراخی و آسانی بود یعنی آنحضرت حکم کرد زبیر را بمسامحت و حسن جوار و ترک بعضے حق خود بی آنکه واجب باشد بر وی و چون انصاری جهل کرد و قبول نکرد امر کرد زبیر را باستیفاے حق خود و ماند آنکه گستاخی انصاری بحضرت وی صلی اللہ علیہ وسلم از چه عالم بود بعضے گفته اند که منافق بود و انصاری گفتن او را بجهت آنکه از قبیله ایشان بود و در بعضے قبایل انصار بعضے بودند که متصف به نفاق بودند مثل عبد اللہ بن ابی وغیر او یا از جهت زلت و ضلالت وی بود نزد استیلاے غضب و اما عدم قتل وی یا از جهت تالیف وے بود یا از جهت صبر آنحضرت برایذای منافقان تا نگویند که محمد می کشد اصحاب خود را و اللہ اعلم- متفق علیه- وعن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم لاتمنعوا فضل الماء لتمنعوا به فضل الکلاء- منع مکنید زیادت آب را تا منع کنید زیادت گیاه را یعنی آب را که منع می کنید گیاه را منع می کنید و منع گیاه خود ممنوع ست از جهت احتیاج مواشی بدان پس منع آب نیز ممنوع باشد و منع گیاه خشک و تر آن ممنوع ست مگر آنکه گرد آورده و احراز نموده باشد چنانکه آب- متفق علیه- وعنه قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ثلثة لایکلمهم اللہ یوم القیمة- سه کس اند که کلام نمی کند ایشان را خداے تعالی روز قیامت ولاینظر الیهم- و نظر نمی کند بسوے ایشان نظر عنایت- رجل حلف علے سلعة

لقد اعطی بہا اکثر مما اعطی - یکی ازان سہ مردی ست کہ سوگند خوردہ بر کالای کہ بتحقیق دادہ شدہ است باین کالا بیشتر از انچہ دادہ شد یعنی کالای رامی فروشد و خریدار ثمن می دہد و بائع سوگند می خورد کہ مرا زیادہ برین می دادند - وہو کاذب - وحال آنکہ وی دروغ گوست درین سوگند - ورجل حلف علی یمین کاذبۃ - دوم مردی ست کہ سوگند خورد بر سوگند دروغ بعد العصر - بعد از وقت عصر تخصیص بوقت عصر بجہت آن ست کہ این وقت شریف ست ویمین در وی غلیظ تر ست کہ وقت اجتماع مردم وملائکہ لیل ونہارست چنانکہ در کریمہ تحبسونہما من بعد الصلوۃ تفسیر کردہ اند - لیقتطع بہا مال رجل مسلم - تا پارہ کند وجدا گرداند بوی مال مردی مسلمان را - ورجل منع فضل ماء - سوم مردی ست کہ منع کند زیادت آب را - فیقول اللہ الیوم امنعک فضلی - پس میگوید خدای تعالی یعنی روز قیامت امروز منع می کنم ترا افزونی کرم خود را - کما منعت فضل ماء - چنانکہ منع کردی تو فزونی آب را - لم تعمل یداک - آبی کہ عمل نکردہ ولساختہ است ہر دو دست تو یعنی قدرت تو بلکہ بمحض قدرت من پیدا شدہ واگرچہ چاہ وجوی بعمل آدمی شدہ ولیکن بر آمدن آب و پیدا شدن آن دران بقدرت الٰہی ست عملی کہ بندہ کردہ کندن زمین ست وبس - متفق علیہ وذکر حدیث جابر - وذکر کردہ شد حدیث جابر کہ در وی نہی ست از بیع فضل ماء ودر مصابیح اینجا مذکورست - فی باب المنہی عنہا من البیوع -

الفصل الثانی عن الحسن عن سمرۃ - روایت ست از حسن بصری کہ روایت میکند از سمرۃ بن جندب کہ صحابی مشہورست وحسن بصری از وی بسیار روایت میکند - عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من احاط حائطا علی الارض فہو لہ - کسے کہ گرد گیرد دیواری را بر زمین پس آن زمین گرد گرفتہ شدہ برای آن کس ست ظاہر این حدیث دلالت دارد کہ دیوار کشیدن کافی ست در تملک زمین واین مذہب امام احمد ست در اشہر روایات ونزد ائمہ احیا شرط ست ومراد در حدیث تحجیر برای سکونت ست - رواہ ابوداؤد - وعن اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہما ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم اقطع للزبیر نخیلا - اسماء بنت ابی بکر کہ زوجہ زبیر بن العوام ست روایت می کند کہ آنحضرت اقطاع کرد مر زبیر بن العوام را درختان خرما واقطاع تعیین امام ست قطعہ از زمین بہ بعضے از لشکریان خود را واحتمال دارد کہ این از حصہ خمس باشد کہ حق اوست یا زمین موات بود کہ احیا کرد آنرا - رواہ ابوداؤد - وعن ابن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقطع للزبیر حضر فرسہ - روایت میکند ابن عمر کہ آنحضرت اقطاع کرد مر زبیر را مقدار دویدن اسپ وی یعنی آن مقدار زمین کہ منتہی دویدن اسپ باشد فاجری فرسہ حتی قام - پس روان کرد زبیر اسپ خود را تا آنکہ ایستاد اسپ فی الفراح حضر بضم حای مہملہ وسکون ضاد معجمہ دویدن اسپ - ثم رمی بسوطہ - پس تر انداخت زبیر تازیانہ خود را - فقال اعطوہ من حیث بلغ السوط - پس گفت آنحضرت بدہید او را از انجا کہ رسید تازیانہ او - رواہ ابوداؤد وعن علقمۃ بفتح عین وسکون لام وفتح قاف - بن وائل حضرمی کوفی تابعی ست عن ابیہ - روایت میکند از پدرش وائل بن حجر کہ صحابی حضرمی مشہور ست - ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اقطعہ ارضا بحضرموت - کہ آنحضرت اقطاع کرد او را زمینی بہ حضرموت بسکون ضاد وفتح را ومیم کہ نام شہری مشہور ست ووائل از انجا بود - فارسل معی معاویۃ - پس فرستاد آنحضرت

یا من معادیہ را تا پیمودہ و ہمہ آن زمین را بوی۔ قال اعطھا ایاہ۔ گفت آنحضرت بدہ آن زمین اورا۔ رواہ الترمذی والدارمی
وعن ابیض۔ بر وزن وضد اسود۔ بن حمال۔ بفتح حای مہملہ و تشدید میم و گویند نام وی اسود بود آنحضرت ابیض نام کرد
المأربی بفتح میم و سکون ہمزہ و کسر رای و موحدہ نسبت بمأرب نام شہری ست از یمن کہ در وی نمکسار ست صحابی ست قلیل الحدیث
انہ وفد علی رسول اللہ۔ روایت میکند کہ وی بر سول آمد بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فاستقطعہ الملح الذی بمأرب۔ پس طلب کرد
کہ عطا کند آنحضرت اورا نمک یعنی نمکساری کہ در مأرب بود۔ فاقطعہ ایاہ۔ پس اقطاع کرد و داد آنحضرت آن نمکسار اورا و در بعض نسخ
فاقطعھا باعتبار ارض۔ فلما ولی قال رجل۔ پس چون پشت داد و برگشت ابیض بن حمال گفت مردی۔ یا رسول اللہ انما
اقطعت لہ الماء العد۔ اقطاع کردی اورا مگر آب مہیا کثیر دائم کہ انقطاع ندارد مادہ او و فی الشراح عد بکسر آبی کہ سپری نشود چون
چشمہ و مانند آن و بسیار از ہر چیز و ظاہر آنست کہ مراد اینجا معنی کثرت باشد چنانکہ در روایت دیگر آمدہ است۔ قال فرجعہ منہ۔
گفت پس باز داشت آنحضرت اورا از آن نمک یا ملح را از وی و باز ستد و گفتہ اند کہ آنحضرت گمان برد اول کہ آن قطعۂ زمین کانی است
کہ حاصل میشود نمک بعمل و کد و مشقت در رنگ کان و چون دانست کہ وی امری ست مہیا و طیار کہ سبب کد و عمل حاصل وارد
مانند آب و گیاہ باز گردانید وندا و از جہت تعلق عامۂ ناس بوی پس صلاح کار و رعایت حق در باز گردانیدن دید۔ قال وسالہ
ماذا یحمی من الاراک۔ گفت راوی و پرسید ابیض آنحضرت را چہ چیز گرد آوردہ می شود از درخت اراک کہ نام درخت مشہور ست
یعنی اگر اراک را حمی می سازند چنانکہ کاہ را حمی می سازند چہ چیز را از وی سازند۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ مالم تنلہ اخفاف الابل۔
چیزی را کہ نمی رسد او را پایہای شتران یعنی دور باشد از شہر و آبادانی از جہت احتیاج اہل شہر بدان و بعضی از شارحان گفتہ اند
کہ مراد بہ حمی اینجا احیا است و احیای موات مشروط ست بآنکہ دور باشد از آبادانی و باعث حمل حمی بر احیا آن است کہ حمی درست
نیست مر ہر کس را مگر للہ و رسولہ چنانکہ گذشت۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ والدارمی۔ وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم المسلمون شرکاء فی ثلث۔ مسلمان شریک اند در سہ چیز۔ فی الماء۔ یکی در آب کہ مخصوص بکسی نیست بر آن
وجہی کہ در شرح ترجمہ گذشت۔ والکلاء۔ دوم در گاہ کہ در جنگل ست و حکم آن نیز گذشت۔ والنار۔ سوم در آتش اگر یکی
آتشی دارد او را نمی رسد کہ دیگری را منع کند از آتش گرفتن و چراغ افروختن و در روشنائی وی نشستن و مانند آن مگر آنکہ اورا
ضرر کند و بعضی گفتہ اند کہ مراد بآتش سنگ چقمق ست۔ رواہ ابوداؤد وابن ماجۃ۔ وعن اسمر۔ بر وزن احمر۔ بن مضرس۔
بضم میم و فتح ضاد معجمہ و کسر رای مشددہ و در آخر سین مہملہ صحابی طائی ست معدود ست در اہل بصرہ روایت میکنند از وی
دختر او کہ عقیلہ نام دارد بفتح عین و کسر قاف۔ قال اتیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم فبایعتہ۔ گفت آمدم آنحضرت را پس
مبایعت کردم اورا و دست بر دست او نہادم برای اسلام۔ قال من سبق الی ماء لم یسبقہ مسلم الیہ۔ گفت آنحضرت کسی
کہ پیشی کند بسوی آبی کہ پیشی نکردہ است او را ہیچ مسلمانی و نرسیدہ بآن و بدست آورد آن را۔ فھو لہ۔ پس آن آب مراد او است یعنی ملک او
میگردد و بیان تفصیلی گذشت و از قید مسلم مفہوم میگردد کہ اگر کافر سبقت بکند منع میکنند از ملک و مراد کافر حربی خواہد بود

کذا ایسل والله اعلم۔ رواه ابوداود۔ وعن طاؤس مرسلا۔ وروایت از طاؤس یمانی که از کبار تابعین ست بطریق ارسال
ان رسول الله۔ که پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم قال۔ گفته است۔ من احیا مواتا من الارض فهو له۔ کسی که زنده گرداند زمین
مرده را پس آن موات ملک اوست۔ وعادی الارض۔ وزمین عادی نیز یعنی زمین قدیم که ملک کسی نیست منسوب
بعاد و ثمود که امم سابقه اند۔ لله ورسوله۔ مر خدای راست و رسول خدای را۔ ثم هی لکم منی۔ پس آن زمین مر شماراست از من
یعنی من تصرف میکنم دران بهر وجه که می خواهم و می بخشم هر کرا که میخواهم وظاهر آن بود که گفته شود منی ومن الله زیرا که همه از
خداست وخدا در همه جا پیغمبر خود را تصرف داده است۔ رواه الشافعی وروی فی شرح السنة ان النبی صلی الله علیه وسلم
اقطع لعبد الله بن مسعود۔ روایت کرده شده است در شرح السنة که آنحضرت اقطاع کرد و داد مر ابن مسعود را۔ الدور بالمدینة
سراها و خانه ها را در مدینه مراد زمینی ست که دران خانه و منزل بسازد و درینجا دلیل ست بر اقطاع موات میان عمارات و دوی
از شهر شرط نیست و بعضی گفته اند که مراد اعارت ست نه تملیک۔ وهی بین ظهرانی عمارة الانصار۔ واین جاها در میان عمارت
انصار بود۔ من المنازل والنخل۔ از منزلهای انصار و درختان خرما که مر ایشان را بود پس این انصار ننگ داشتند
از انکه عبد الله بن مسعود را خانه و منزل باشد در میان خانه ها و منزل های ایشان۔ فقال بنو عبد بن زهرة۔ پس گفتند پسران
عبد بن زهره بضم زای که مسعود پدر عبد الله حلیف ایشان بود در جاهلیت وام عبد مادر وی نیز از خادمان و تابعان ایشان بود۔
نکب عنا ابن ام عبد۔ دور دار و یکسو دار از ما ابن ام عبد را ام عبد مادر عبد الله بن مسعود ست نکب بفتح نون وکسر کاف مشدده
وجزم موحده امر ست از تنکیب بمعنی یکسو شدن از راه و تنکیب یکسو گردانیدن و درین عبارت اهانت و سبک داشتن
مر ابن مسعود ست۔ فقال لهم رسول الله۔ پس گفت مر ایشان را پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم۔ فلم ابتعثنی الله اذا۔ پس
برای چه برانگیخته و فرستاده است مرا خدای تعالی انگاه یعنی هرگاه که من تقویت ضعیفان واعانت مسکینان نکنم پس بعث
من برای چه خواهد بود و حکمت در فرستادن من چه باشد۔ ان الله لا یقدس امة لا یوخذ للضعیف فیهم حقه۔ بدرستیکه خدا
پاک نمی گرداند از گناهان گروهی را که گرفته نمی شود مر ضعیف را در ایشان حق وی یعنی ابن مسعود ضعیف ست در میان شما
و مرا لازم ست که تقویت او کنم۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قضی فی السیل المهزور۔
اینچنین ست در بعضی نسخ مصابیح و در بعضی سیل المهزور واین روایت ظاهر تر ست که مهزور نام وادی ست در بنی قریظه
که ازانجا سیل می آید و بمزارع و بساتین مردم میرسد پس حکم کرد آنحضرت در سیل۔ ان یمسک حتی یبلغ الکعبین۔ که نگاه داشته
شود آب وی در مواضع که بالاتر اند آن قدر که برسد آب تا پاشنه ها۔ ثم یرسل الاعلی علی الاسفل۔ پس تر بفرستد بالاتر بر پایان
تر چنانچه در فصل اول از حدیث عروه گذشت و همچنین ست حکم در نهرها ی که جاری می شود بطور خود بے عمل
و مؤنت انچه در جانب بالاست تا رسیدن آب بپاشنه نگاه دارد و چون آب باین مقدار رسید بگذارد تا انچه بجانب
پایان ست برسد۔ رواه ابو داود وابن ماجة۔ وعن سمرة بن جندب انه کانت له عضد من نخل۔ روایت ست

از سمرہ کہ بود مراد را چند رستہ از درخت خرما عضد بفتح عین وضم ضاد معجمہ خرمای کہ دست بوی رسد فی حائط رجل من الانصار۔ در بستان مردی از انصار۔ ومع الرجل اہلہ۔ وبا آن مرد از انصار کہ صاحب بستان بود اہل وعیال ہمراہ می بود۔ فکان سمرۃ یدخل علیہ۔ پس بود سمرہ کہ می در آمد بر عضد خود یا بر نخل کہ صاحب بستان بود۔ فیتاذی بہ۔ پس ایذا می کشید آن مرد۔ فاتی النبی۔ پس آمد پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم فذکر ذلک لہ۔ پس ذکر کرد آن مرد آن را برای آنحضرت۔ فطلب الیہ النبی پس طلب کرد وکس فرستاد بسوی سمرہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم لیبیعہ۔ تا بفروشد سمرہ آن عضد خود را بدست صاحب بستان کہ از آمد ورفت وی ایذا می کشید۔ فابی۔ پس ابا آورد سمرہ از فروختن۔ فطلب ان یناقلہ۔ پس طلب کرد آنحضرت کہ مبادلت کند این درختان را کہ در بستان آن مرد داشت بدرختان دیگر کہ آن مرد در جای دیگر داشت۔ فابی پس ابا آورد سمرہ ازین نیز۔ قال فہبہ لہ۔ پس گفت آنحضرت پس ببخش آن را مر این مرد را۔ ولک کذا۔ ومر ترا چنین باشد یعنی در بہشت۔ امرا رغبہ فیہ۔ وگفت آن حضرت امرے را کہ ترغیب کرد سمرہ را در ان یعنی ثواب بر ان ذکر کرد فابی۔ پس ابا آورد سمرہ۔ فقال انت مضار۔ پس گفت آنحضرت کہ سمرہ تو ضرر رسانندۂ باین مرد وہر کہ ضرر رساند بکسے واجب بود دفع ضرر از وی وضرر وا ضرار در مسلمانی منع ست۔ فقال للانصاری اذہب فاقطع نخلہ۔ پس گفت آنحضرت مر انصاری را برو وپس ببر درختان او را سخن دران ست کہ سمرہ چون این ہمہ سرکشی وبے فرمانی کرد از امر آنحضرت میگویند کہ امر ایجابی نبود بلکہ بطریق شفاعت واستعطاف بود نہ ایجاب والزام ولہذا ترغیب کرد والا چگونہ متصور می بود از سمرہ توقف در امتثال امر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اما پوشیدہ نماند کہ توقف در امر استحبابی آنحضرت با وجود این مبالغہ وتاکید وترغیب نیز خالی از غلظت قلب وانسداد حجاب نیست وحق آنست کہ تہذیب اخلاق صحابہ وتزکیۂ نفوس ایشان رفتہ رفتہ بتاثیر صحبت شریف وبتربیت آنحضرت شدہ کہ از اول ہمہ مہذب ومزکی بودند واین را نظائر درین باب بسیار ست پس شاید کہ صفت نفسانیہ وشدت وغلظت در سمرہ دران وقت باقی وغالب بود بعد ازان رفتہ رفتہ گم شدہ باشد واللہ اعلم۔ رواہ ابوداود۔ وذکر۔ وذکر کردہ شد۔ حدیث جابر۔ کہ در اول این ست۔ من احیا ارضا فی باب الغصب بروایۃ سعید بن زید وسنذکر۔ وسرانجام ست کہ ذکر کنیم۔ حدیث ابی صرمۃ۔ بکسر صاد مہملہ وسکون را کہ اولش این ست۔ من ضار اضر اللہ بہ فی باب ماینہی من التہاجر۔ واین ہر دو حدیث را صاحب مصابیح درینجا ذکر کردہ است ومؤلف ذکر آنہا را در آنجا مناسب دید۔

الفصل الثالث۔ عن عائشۃ انہا قالت۔ روایت ست از عائشہ کہ گفت۔ یارسول اللہ ما الشئ الذی لایحل منعہ۔ چہ چیز ست آن چیز کہ حلال نیست وروا نیست منع کردن وندادن آن را بکسے۔ قال الماء والملح والنار۔ گفت آنحضرت سہ چیز ست کہ روا نیست منع آن آب ونمک وآتش۔ قالت قلت۔ گفت عائشہ گفتم۔ یارسول اللہ ہذا الماء قد عرفناہ۔ این آب بتحقیق شناختیم حال ان را واحتیاج مردم وحیوانات بدان وزیان ایشان بمنع کردن ازان

مما یل الملح والنار۔ پس چیست حال نمک و آتش و اینها امری اند در غایت حقارت منع و اعطای آن چہ اعتبار وارد قال گفت آنحضرت۔ یا حمیراء۔ تانیث احمر و لقب ام المومنین عائشہ است بجہت سرخی کہ در رنگ وی بود مانند گل سرخ و این لفظ را بزبان ہندی معنی ست کہ محبان ذوق آن را در می یابند در یاب۔ ومن اعطی نارا فکانما تصدق بجمیع ما انضجت تلک النار وکسیکہ گرمی دہد آتش را پس گویا کہ وی تصدق کرد بہمہ آنچہ پختہ است آن آتش۔ ومن اعطی ملحا۔ وکسیکہ بدہد نمکی را۔ فکانما تصدق بجمیع ما طیب تلک الملح پس گویا کہ وی تصدق کرد بہمہ آنچہ خوش ساختہ و اصلاح نمودہ است آن نمک لبعد از ان ثواب آب را ہم ذکر کرد و گفت۔ ومن سقی مسلما شربۃ من ماء وکسیکہ بنوشاند مسلمانی را یک نوشیدنی از آب حیث یوجد الماء آنجا کہ یافتہ میشود آب۔ فکانما اعتق رقبۃ۔ پس گویا کہ آزاد کرد یک بردہ را۔ ومن سقی مسلما شربۃ ماء حیث لا یوجد الماء وکسیکہ بنوشاند مسلمانی را یک نوشیدنی از آب در جائی کہ یافتہ نمیشود آب۔ فکانما احیاہا۔ پس گویا کہ زندہ گردانید او را و حیات نو در قالب وی ریخت۔ رواہ ابن ماجۃ۔

باب العطایا۔

عطایا جمع عطیہ بمعنی بخشش و دہش و درین باب انواع عطایا بیان کردہ چنانچہ وقف و ہبہ و عمری و رقبی بضم عین و را و صاحب مصابیح این ہمہ ابواب آتیہ و سابقہ تا کتاب النکاح ہمہ را در کتاب البیوع آوردہ و مؤلف تبعیت وی کردہ وجہ گردانیدن آن داخل کتاب البیوع ظاہر نیست خصوصاً ابواب آتیہ مگر بہ تکلف بوجوہ بعیدہ و در کتب فقہیہ اینہا را کتابہائے مستقل ساختہ اند فتدبر۔

الفصل الاول۔ عن ابن عمر رضی اللہ عنہما ان عمر اصاب ارضا بخیبر روایت ست از ابن عمر کہ عمر رضی اللہ عنہما یافت زمینی را در خیبر۔ فاتی النبی۔ پس آمد عمر رضی اللہ عنہ نزد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فقال۔ پس گفت۔ یا رسول اللہ انی اصبت ارضا بخیبر۔ بدرستیکہ من یافتہ ام زمینی را در خیبر۔ لم اصب مالا قط انفس عندی منہ۔ نیافتہ ام من مالی ہرگز گران مایہ تر نزد من از ان۔ فما تامرنی بہ۔ پس چہ می فرمائی مرا در ان مال و چہ کنم من آن مال یا رسول اللہ بہ بخشم بہ کسی در راہ خدا یا نگاہ دارم تمرہ بشود و بدہم حاصل آن را بہ مسلمانان۔ قال ان شئت حبست اصلہا وتصدقت بہا۔ گفت آنحضرت اگر می خواہی وقف میکنی اصل زمین را و تصدق میکنی بانچہ حاصل شود از ان و حبست بتشدید یا تصحیح کردہ اند در نسخ و در مجمع البحار ذکر مانی نقل کردہ کہ بتشدید بمعنی وقف ست و تخفیف بمعنی منع و بمعنی وقف نیز گفتہ اند فتصدق بہا عمر۔ پس تصدق کرد بآن زمین عمر رضی اللہ عنہ بہمین وجہی کہ حضرت فرمودند۔ انہ لا یباع اصلہا۔ برین وجہ کہ فروختہ نشود اصل آن زمین۔ ولا یوہب ولا یورث۔ و بخشیدہ نشود و میراث ساختہ نشود اصل آن زمین۔ و تصدق بہا فی الفقراء و تصدق کرد بحاصل آن زمین در میان فقراء۔ وفی القربی و در میان خویشان و نزدیکان وفی الرقاب۔ و در آزاد کردن بردہ ہا چنانچہ زکوٰۃ بمکاتبان می دہند تا بدل کتابت را دادہ آزاد شوند۔ وفی سبیل اللہ و در راہ خدا

که مراد بدان غازیان و حاجیان اند - وابن السبیل - و در مسافران که از وطن های خود دور افتاده اند اگرچه در خانه ها اموال داشته باشند - والضیف - و در مهمانان که بیایند - لاجناح علی من ولیها ان یاکل منها - نیست گناه بر کسی که متولی شود بر آن زمین تدبیر کند آن را و برساند درین مصارف که بخورد از آن - بالمعروف - بر وجه مشروع و انصاف و اعتدال - او یطعم - یا بخوراند کسی را از متعلقان خود که مالدار نباشد یعنی بخورد و بخوراند اندازه بقدر ضرورت و کفاف - غیر متمول - در حالی که مالدار نشونده است و جمع نکننده است مال را از حاصل آن - قال - گفت ابن سیرین - در بیان معنی غیر متمول - غیر متاثل مالا - در حالی که جمع نکننده مال را و فی الصراح تاثل گرفتن اصل مال و در وصی یتیم وارد شده است که بخورد از مال وی غیر متاثل و هر چیزی که او را اصل قدیم باشد و استوار آن را موثل منجو اند چنانکه مجد موثل میگویند - متفق علیه - وعن ابی هریرة رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال العمری جائزة - روایت کرد ابو هریره از آنحضرت که فرمود عمری جائز است و عمری بضم عین و سکون میم و الف مقصوره بر وزن حبلی آنست که بگوید مالک بدیگری که این سرای یا این خانه مر تراست تا تو زنده ای این جائز است و تا آن شخص زنده است بر نتوان کرد اما بعد از وی با اولاد او بمیراث نیز میرسد یا نه درین خلاف ست و تفصیل مقام آن ست که این گفتن بر سه وجه است یکی آنکه مالک گوید این خانه و این سرای مر تراست و ترا دادم تا تو زنده و اگر بمیری برای وارثان تو و اولاد تو بود همه علما اتفاق دارند که این هبه ست و بیرون می آید از ملک مالک و مالک میگردد آن شخص سرا و خانه را و می باشد بعد از وی وارثان او را و اگر وارث ندارد داخل بیت المال بود دوم آنکه مطلق بگوید که این خانه و این سرا مر تراست مدت عمر تو جمهور بر آنند که حکم این حکم اول ست و بعد از وی بوارثان او می رسد و مذهب ما نیز همین ست و اصح آن ست که قول شافعی نیز همین ست و نزد بعضے علما درین صورت وارثان را نمی رسد و بمردن او بمالک باز می گردد سوم آنکه بگوید که این مر تراست مدت عمر تو و اگر بمیری از آن من و وارثان من باشد صحیح آنست که این نیز حکم اول دارد نزد ما و این شرط فاسد ست و هبه بشرط فاسد فاسد نگردد و اصح در قول شافعی نیز همین ست و اعتماد کرده اند درین بر ظاهر احادیث که یکی از آنجمله این حدیث ست و نزد امام احمد عمری باین وجه فاسد ست از جهت شرط فاسد و در مذهب امام مالک عمری تملیک منافع ست نه رقبه بر جمیع تقادیر - متفق علیه - وعن جابر عن النبی صلی الله علیه وسلم قال ان العمری میراث لاهلها - گفت آنحضرت که عمری میراث ست مر اهل عمری را یعنی ملک او می شود و بعد از وی میراث اولاد وی میشود و ظاهر این حدیث نیز موید مذهب جمهور ست - رواه مسلم - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ایما رجل اعمر عمری له ولعقبه - هر مردے که کرده شد عمری مر او را و کسان او را که پس از وی بمانند که اولاد وی اند - فانها للذی اعطیها - پس بدرستیکه آن عمرے مر کسی راست که داده شد عمری مر او را یعنی ملک او می شود - لا ترجع الی الذی اعطاها - رجوع نمیکند و باز نمیگردد بسوے کسے که داده است عمری را یعنی مالک - لانه اعطی عطاء وقعت فیه المواریث - زیرا که وی داده است دادنے که واقع میشود در وی مواریث یعنی هبه صحیح ست مع القبض پس رجوع نکند چنانکه در وجه اول از وجوه ثلثه گذشت -

متفق علیہ وعنہ قال انما العمری التی اجاز رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان یقول ہی لک ولعقبک - وہم از جابرست کہ گفت نیست عمری کہ روا داشتہ است آنرا آنحضرت مگر آنکہ بگوید مالک کہ این عمری مر تراست و مر اولاد ترا - فاما اذا قال ہی لک ما عشت - اما وقتی کہ مطلق بگوید کہ این مر تراست تا آنکہ زندہ باشی تو - فانہا ترجع الی صاحبہا پس بدرستیکہ این عمری رجوع میکند بسوی صاحب مالک خود این حدیث دلیل برخلاف مذہب جمہورست والیشان میگویند کہ این قول جابرست برای اجتہاد وی نہ حدیث مرفوع ست واللہ اعلم - متفق علیہ -

الفصل الثانی - عن جابر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لا ترقبوا بضم تا و سکون را و کسر قاف - ولا تعمروا - نیز ہمچنین یعنی رقبی نکنید و عمری نکنید رقبی بضم را و سکون قاف آنست کہ بگوید گردانیدم این سرا را برای تو باین شرط کہ اگر بمیرم من پیش از تو مر ترا باشد و اگر تو بمیری پیش از من برگردد بسوی من زیرا کہ ہر یکی مراقب موت دیگری ست - فمن ارقب شیئا او اعمر - پس کسی کہ رقبی کردہ شد یا عمری کردہ شد چیزی را یعنی زمینی را - فہی لورثتہ - پس آن چیز مر وارثان اوراست - رواہ ابو داؤد - پس درین حدیث نہی کرد از رقبی و عمری و تعلیل کرد آنرا باینکہ آن برای کسی میشود کہ رقبی و عمری کردہ شدہ است برای وی و وی بر آید از ملک شما و میگردد برای وارثان او پس ضائع مکنید اموال خود را و بیرون نیارید از املاک خود برقبی و عمری پس این نہی پیش از تجویز باشد یا مراد آنست کہ مخالف مصلحت ست ولیکن بعد از آن کہ کردند صحیح میگردد و میباشد برای آن کس و وارثان او پس حاجت نیست کہ قائل بہ نسخ شوند - وعنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال العمری جائزۃ لاہلہا گفت آنحضرت عمری جائزست مر اہل عمری را والرقبی جائزۃ لاہلہا - و رقبی جائزست مر اہل رقبی را و مراد باہل آن کسی ست کہ کردہ شد عمری و رقبی برای او و وادہ شد خانہ و سرا مر اورا و در ہدایہ گفتہ است کہ رقبی جائزست نزد امام ابی حنیفہ و محمد و نزد ابی یوسف جائز نیست و ذکر کردہ است حدیثی را کہ آنحضرت جائز داشتہ عمری را و رد کردہ رقبی را - رواہ احمد والترمذی وابو داؤد -

الفصل الثالث - عن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امسکوا اموالکم علیکم - نگاہ دارید مالہای خود را بر خود ولا تفسدوہا تباہ مگردانید مالہا را - فانہ من اعمر عمری فہی للذی اعمر حیا ومیتا ولعقبہ - پس بدرستیکہ شان اینست کسی کہ کرد عمری پس آن عمری یعنی زمینی کہ کردہ شدہ است در وی عمری مر کسی راست کہ عمری کردہ شدہ است برای وی زندہ و مردہ و مر اولاد او راست ما دلیل این حدیث ہمان ست کہ در فصل ثانی کردہ شد - رواہ مسلم -

باب در متمات ولواحق ما سبق

الفصل الاول - عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من عرض علیہ ریحان - کسی کہ عرض کردہ شد بر وی ریحان - فلا یردہ پس باید کہ قبول کند و رد نکند و باز نگرداند آن را - فانہ خفیف المحمل - زیرا کہ ریحان سبک دست بار آن یعنی اندک ست منت آن - طیب الریح - خوش ست بوی آن ریحان نام گیاہی خوشبو

یا هر گیاهی که خوشبو باشد یا اطراف آن یا برگ آن کذا فی القاموس و فی الصراح ریحان شاه سپرغم و برین قیاس کرده اند هر هدیه که قلیل باشد و نافع تا منتاذی نگردد آن کس که هدیه آرنده است۔ رواه مسلم۔ وعن انس ان النبی صلی الله علیه وسلم کان لا یرد الطیب۔ بود آنحضرت که رد نمیکرد طیب را۔ رواه البخاری۔ وعن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم العائد فی هبته کالکلب یعود فی قیئه۔ باز گردنده در هبهٔ خود یعنی باز ستاننده آن چیز را که بخشیده است بکسی مانند سگ ست که باز میگردد در قئ خود و می خورد آنرا۔ لیس لنا مثل السوء۔ سزاوار نیست ما را حال و قصهٔ بدی این تاکید ست مر نهی را یعنی ما گروه مسلمانان را نمی باید که ارتکاب این چنین شنیعت کنیم بدانکه رجوع از هبه و صدقه بعد از قبض جائز ست نزد ما مگر باشیائیکه ذکر کرده شده اند در فقه از انجمله تعریض ست و قرابت محرمیت و حدیثی درین باب آورده اند و حدیث عاید در هبه از برای بیان کراهت ست و عدم مروت و نزد ائمهٔ ثلثه جائز نیست رجوع از هبت همین حدیث که ایشان آن را بر حرمت حمل کرده اند و نزد شافعی و در روایتی از احمد جائز ست رجوع والد از چیزی که هبه کرده است ولد خود را زیرا که ولد و مال او برای والد ست و احادیث بدان ناطق اند و نزد امام ابی حنیفهؒ معنی رجوع والد از هبه ولد بمعنی اخذ اوست و صرف اوست در نفقهٔ خود نزد حاجت چنانکه در سائر اموال او۔ وعن النعمان بن بشیر بضم نون و فتح یا صحابی ست ولادت او بر سر چهارده ماه است از هجرت و وی اول مولودی ست که در خانهٔ انصار بعد از هجرت بوجود آمده و والدین او نیز صحابی اند ان اباه اتی به الی رسول الله۔ روایت میکند که پدر او آورد او را نزد پیغمبر خدا۔ صلی الله علیه وسلم فقال انی نحلت ابنی هذا غلاما۔ پس گفت پدر او بدرستیکه من عطا کرده ام و بخشیده ام پسر خود را که اینست یعنی نعمان غلامی را۔ فقال پس گفت آنحضرت۔ اکل ولدک نحلت مثله۔ آیا همه اولاد خود را بخشیده مانند این غلام۔ قال لا گفت پدر من نه بخشیده ام هر پسر را مانند این غلام۔ قال فارجعه۔ گفت آنحضرت پس باز گردان آنرا۔ وفی روایة انه قال۔ و در روایتی این چنین آمده است که آنحضرت گفت۔ ایسرک ان یکونوا الیک فی البر سواء۔ آیا شاد می گرداند ترا که باشند ایشان یعنی پسران تو پسبوی تو در نیکی کردن برابر یعنی می خواهی که همه بتو نیکی کنند و استعمال بر اکثر در نیکی کردن بر والدین آید۔ قال بلی۔ گفت آری شاد می گرداند مرا برابر بودن ایشان در نیکی۔ قال فلا اذن۔ گفت آنحضرت پس مکن تفریق و تخصیص میان اولاد خود به عطیه انگاه بخواه ذکور باشند یا اناث و بعضی گفته اند که رواست ذکور را که دو چند اناث بخشد چنانکه در میراث و بهر تقدیر این بیان افضل و اعدل ست و جمهور بر جواز هبه اند و بعضی گفته اند حرام ست والله اعلم۔ وفی روایة۔ و در روایتی این چنین آمده است که۔ ان النعمان بن بشیر قال اعطانی ابی عطیة۔ گفت که داد مرا پدر من بخششی را و ذکر خصوص غلام نیست فقالت عمرة بنت رواحة۔ پس گفت مادر او که عمره بفتح عین و سکون میم بنت رواحه بفتح را خواهر عبد الله بن رواحه که صحابی مشهور ست۔ لا ارضی حتی تشهد رسول الله۔ خورسند نشوم من تا آنکه گواه می گیری تو پیغمبر خدا را۔ صلی الله علیه وسلم

بہ این ہدیہ۔ فاتی رسول اللہ پس آمد پدر من پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم فقال انی اعطیت ابنی من عمرۃ بنت رواحۃ
پس گفت پدر من بدرستیکہ من دادہ ام پسر خود را کہ از عمرہ بنت رواحہ است۔ عطیۃ۔ بخششی را۔ فامرتنی ان اشہدک
پس امر کرد بعمرہ مرا کہ گواہ گیرم ترا۔ یارسول اللہ قال اعطیت سائر ولدک مثل ہذا۔ گفت آنحضرت آیا دادہ تو باقی
اولاد خود را مانند این عطیہ۔ قال لا گفت نہ دادہ ام۔ قال فاتقوا اللہ واعدلوا بین اولادکم۔ گفت پس بترسید
خدا او پرہیز کنید بی فرمانی او را و عدالت کنید و برابری کنید میان فرزندان خود۔ قال۔ گفت نعمان فرجع۔ پس
بازگشت پدر من از آن عطیہ۔ فرد عطیتہ۔ و بازگردانید بخشش خود را۔ وفی روایۃ انہ قال۔ و در روایتی این ست کہ
آنحضرت گفت۔ لا اشہد علی جور۔ گواہ نمی شوم من بر ستمی جور میل کردن از راستی راہ و ستم کردن بر کسی۔ متفق علیہ۔

الفصل الثانی۔ عن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یرجع احد فی ہبتہ۔ رجوع نکند ہیچ یکی
در ہبہ خود۔ الا الوالد من ولدہ۔ مگر والد از فرزندان خود و این متمسک شافعی ست در جواز رجوع از ہبہ اولاد و تاویل آن
نزد ابو حنیفہ گذشت۔ رواہ النسائی وابن ماجۃ۔ وعن ابن عمر وابن عباس رضی اللہ عنہم ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم
قال لا یحل للرجل ان یعطی عطیۃ ثم یرجع فیہا۔ حلال نیست مرد را کہ بدہد ہبہ را از ہبہ وصدقہ وہدیہ پس تر رجوع کند در وے
الا الوالد فیما یعطی ولدہ۔ مگر والد در آنچہ میدہد فرزند خود را۔ ومثل الذی یعطی العطیۃ ثم یرجع فیہا کمثل الکلب اکل فاذا
وحال آن کسی کہ می دہد بخششی را از ہبہ وصدقہ وہدیہ پس تر رجوع میکند در آن و دادہ را باز می ستاند ہمچو قصہ وحال سگ ست
کہ خورد چیزی را۔ حتی اذا شبع قاء۔ تا آنکہ چون سیر شد قی کرد۔ ثم عاد فی قیئہ۔ پس تر بازگشت در قی خود و آن را خوردن
گرفت۔ رواہ۔ روایت کرد این حدیث را۔ ابو داؤد والترمذی والنسائی وابن ماجۃ وصححہ الترمذی۔ وتصحیح کردہ است
آن را ترمذی۔ وعن ابی ہریرۃ ان اعرابیا اہدی لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بکرۃ۔ روایت ست از ابی ہریرہ
کہ بادیہ نشینی تحفہ آورد برای آنحضرت شتر جوانہ را بکر بفتح با و سکون کاف شتر جوانہ۔ فعوضہ منہا ست بکرات۔ پس
عوض گردانید آنحضرت آن اعرابی را از آن بکرہ شش بکرہ۔ فتسخط۔ پس ناراض گشت آن اعرابی و کم شمرد آن شش بکرہ را
فبلغ ذلک النبی۔ پس رسید آن تسخط وی پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم۔ یعنی شنید آنحضرت کہ وی تسخط میکند و ناتمام شمارد
کم می شمرد فحمد اللہ واثنی علیہ پس حمد گفت آنحضرت خدا را و ثنا گفت بر خدا تعالی چنانکہ عادت شریف بود در اول
خطبہ و کلام۔ ثم قال ان فلانا اہدی الی ناقۃ۔ پس تر گفت آنحضرت کہ فلانی تحفہ فرستاد بسوی من مادہ شتری را۔ فعوضتہ
منہا ست بکرات۔ پس دادم من او را عوض آن شش ناقہ۔ فظل ساخطا۔ پس گشت آن فلان ناراضی و کم شمرندہ۔
لقد ہممت ان لا اقبل ہدیۃ الا من قرشی او انصاری۔ ہر آئینہ بتحقیق قصد کردم کہ قبول نکنم تحفہ مگر از قرشی یا انصاری
او ثقفی او دوسی۔ یا از ثقفی یا دوسی بفتح دال و سکون واو نام دو قبیلہ الیست تخصیص این قبائل از جہت کرم و علو ہمت
و سخاوت نفوس ایشان ست۔ رواہ الترمذی وابو داؤد والنسائی۔ وعن جابر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم

قال من اعطی عطاء فوجد فلیجز به - کسی که داده شد وی شئی یعنی کسی چیزی بوی داد پس یافت آن کس مالی پس باید که پاداش
دهد بآن عطا یعنی در بدل آن عطا یا بآن مال - ومن لم یجد فلیثن - وکسی که نیابد چیزی از مال که بدان پاداش دهد پس
باید که ثنا کند دهنده را وظاهر سازد عطای او را - فان من اثنی فقد شکر - زیرا که کسی که ثنا گوید محسن خود را پس تحقیق شکر او کرد
چه مدح وثنا از افراد شکر است محبت داشتن بدل می باشد وثنا کردن بزبان وخدمت کردن بدست وپا - ومن کتم فقد کفر
وکسی که بپوشد احسان وانعام کسی را پس بتحقیق کفران نعمت کرد - ومن تحلی بمالم یعط - وکسی که بیاراید خود را بچیزی که
که داده نشده وروزی کرده نشده است از احوال وصفات وکمالات - کان کلابس ثوبی زور - می باشد آنکس همچو پوشنده
دو جامه دروغ مراد بآن کسی ست که لباس زهاد واهل صلاح بپوشد ودر واقع نباشد - وبعضی گفته اند که پیراهنی بپوشد ووصلی
کند بوی دو آستین دیگر تا چنان در نظر آید که گویا دو پیراهن پوشیده است وگویند که در عرب مردی بود که دو
جامه نفیس می پوشید تا او را مردم عزتی وشرفی باشد وگواهی های دروغ می دهد - رواه الترمذی وابوداود - وعن اسامة
بن زید قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من صنع الیه معروف فقال لفاعله - کسی که کرده شد بوی وی احسانی پس
گفت مر احسان کننده را - جزاک الله خیرا - پاداش دهد ترا خدای تعالی نیکی - فقد ابلغ فی الثناء علیه پس بتحقیق مبالغه کرد
وبنهایت رسانید ثنا را بروی زیرا که اعتراف کرد بتقصیر خود وتفویض کرد امر را بخدا ودر حدیث سابق که امر به ثنا کرد نیز رعایت
اعتدال دران شرط ست شیخ اجل اکرم اعدل عبد الوهاب متقی مکی رحمة الله میگفت که صوفی رامی باید که در عطا ومنع
خلق از دائره استقامت بدر نرود وقدم از طریق حق بیرون ننهد وچون از کسی عطای بیند که فاسق ونااهل بود چندان
ثنا نکند که او را صالح وولی گوید وفسق او را وصلیت صلاح نماید بلکه گوید خدایش خیر دهد جزاه الله خیرا واگر از مردی
اهل صلاح وخیر آزاری بیند نفی صلاح او نکند ودشنام ندهد وتشنیع نکند بلکه غفر الله له ولنا گوید روش اهل استقامت
این ست حاصل آنکه از دائره حق بیرون نیفتد وسنت از دست ندهد - رواه الترمذی - وعن ابی هریرة قال قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم من لم یشکر الناس لم یشکر الله - کسی که شکر نگوید مردم را او را احسان وانعامی که بوی رسید
بوساطت ایشان شکر نگوید خدا را از جهت عدم رعایت حق وساطت وحال آنکه امر کرده است بدان خدای تعالی
یا مراد آن است که کسی که شکر نگوید مردم را واعتراف نکند بنعمت ایشان شکر نگوید خدای تعالی را از جهت اعتیاد وی
بکفران نعمت وبودن او مجبول بران - رواه احمد والترمذی - وعن انس قال لما قدم رسول الله صلی الله علیه وسلم
بالمدینة - گفت انس چون قدم آورد آنحضرت مدینه را بهجرت - اتاه المهاجرون فقالوا - آمدند او را مهاجران پس
گفتند - یا رسول الله ما رأینا قوما ابذل من کثیر - ندیدیم ما گروهی را بذل کننده تر از مال بسیار بذل بدادن مال هبه
در باختن وننگاه داشتن چیزی را - ولا احسن مواساة من قلیل - ونه نیکوتر از روی مدد ومعاونت کردن از مال اندک
من قوم نزلنا بین اظهرهم ساکنین گروهی که فرود آمده ایم ما میان ایشان ومراد قوم انصار اند که از قلیل وکثیر هر چه داشتند

بر مهاجرین بذل کردند و با ایشان مواساة نمودند چنانچه می فرماید۔ لقد کفونا المؤنة۔ هر آئینه تحقیق کفایت کردند ما را
مشقت را که همه مشقت ها از جانب ما می کشند و غمخوار بهای ما می کنند۔ واشرکونا فی المهنا۔ و شریک گردانیدند ما را در چیزی
که حاصل شود بدان کفایت معیشت و صلاح معاش کذا قال الطیبی و در قاموس گفته که مهنا آنچه بیاید ترا بی
مشقت یعنی مشقت خود می کشند و بار و اندارند و در راحت و آسایش ما را شریک میگردانند۔ حتی لقد خفنا
ان یذهبوا بالاجر کله۔ تا آنکه تحقیق ترسیدیم ما که ببرند ایشان اجر و ثواب را همه۔ فقال لا۔ پس گفت آنحضرت نمی برند
اجر و ثواب را همه۔ مادعوتم الله لهم۔ مادام که دعا میکنید شما خدای را برای ایشان۔ واثنیتم علیهم۔ و مادام که ثنا میگوئید
شما بر ایشان یعنی شکرانه نعمت و امتنان احسان ایشان میکنید و چون دعا و ثنا میکنید شما را نیز ثواب هست و مکافات
احسان ایشان می کنید۔ رواه الترمذی و صححه۔ وعن عائشة رضی الله عنها عن النبی صلی الله علیه وسلم قال تهادوا
روایت می کند عائشه رض از آن حضرت که گفت هدیه فرستید بیکدیگر۔ فان الهدیة تذهب الضغائن زیرا که
هدیه دور میکند کینه ها را و دشمنی ها را ضغائن بضاد و غین معجمتین جمع ضغینه بمعنی دشمنی و کینه۔ رواه الترمذی۔ وعن
ابی هریرة رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال تهادوا۔ هدیه فرستید بیکدیگر۔ فان الهدیة تذهب
وحر الصدر۔ زیرا که هدیه دور می کند وحر سینه را وحر بواو مفتوحه و بحای مهمله مفتوحه غش و وسواس و بعضی گفته اند
کینه و دشمنی و بغض و خشم سخت۔ ولا تحقرن جارة لجارتها۔ و باید که خوار و خرد نپندارد هیچ زن همسایه برای
زنی که همسایه اوست آنچه بفرستد بجانب او از هدیه۔ ولو شق فرسن شاة۔ اگر فرستد نیم گوسفند را فرسن بکسر فا و سین
و را ساکن درمیان۔ رواه الترمذی۔ وعن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ثلث لا ترد۔ سه چیز
است که رد کرده نشود۔ الوسائد۔ یکی بالشها۔ والدهن۔ دوم روغن که بسر و اندام مالیده شود۔ واللبن۔ سوم
شیر را۔ رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب قیل اراد بالدهن الطیب۔ گفته شده است که مراد داشته است
آنحضرت بدهن طیب را۔ وعن ابی عثمان النهدی۔ بفتح نون و سکون ها منسوب بنهد که یکی از اجداد اوست
تابعی کبیر است که دریافته است جاهلیت و اسلام را و گفته اند که وی زندگانی در جاهلیت بیشتر از شصت سال کرده
و در اسلام مثل آن۔ قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا اعطی احدکم الریحان فلا یرده۔ چون داده شود یکی از شما را
ریحان پس باید که رد نکند آنرا۔ فانه خرج من الجنة۔ پس هر آئینه ریحان بیرون آمده است از بهشت۔ رواه الترمذی مرسلا

الفصل الثالث۔ عن جابر قال قالت امرأة بشیر۔ گفت جابر که گفت زن بشیر که پدر نعمان بود که نعمان بن
بشیر است به بشیر۔ انحل ابنی غلامک۔ بخش مرا غلام خود را۔ واشهد لی رسول الله۔ و گواه گیر برای من پیغمبر خدا را صلی الله
علیه وسلم۔ چون نفع بپسر راجع باو بود نسبت بخود کرد۔ فاتی رسول الله۔ پس آمد بشیر پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم فقال
پس گفت بشیر۔ ان ابنة فلان۔ بدرستیکه دختر فلان مراد زن خود را داشته که عمره بن رواحه است خواهر عبدالله بن رواحه

چنانکہ در فصل اول گذشت۔ سالتنی ان انحل ابنہا غلامی سوال کرد مرا کہ بخشم پسر او را غلام خود را۔ وقالت اشہد لی رسول اللہ۔ وگفت گواہ گیر برای ما پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم۔ فقال الہ اخوۃ پس گفت آنحضرت آیا مر پسر او را برادران ہستند۔ قال نعم۔ گفت بشیر آری ہستند او را برادران۔ قال گفت آنحضرت۔ افکلہم اعطیتہم پس آیا ہمہ ایشان را دادہ تو مثل ما اعطیتہ۔ مانند آنچہ دادی پسر او را۔ قال لا۔ گفت ندادہ ام۔ قال فلیس یصلح ہذا۔ گفت پس نیست کہ نیک باشد این فی الصراح صلاح نیکی ضد فساد۔ وانی لا اشہد الا علی حق۔ و بدرستیکہ من گواہ نمی شوم مگر بر حق۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی ہریرۃ قال رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اتی بباکورۃ الفاکہۃ۔ گفت ابوہریرہ دیدم آنحضرت را وقتی کہ آوردہ می شد نزد وی نو بادہ میوہ۔ وضعہا علی عینیہ وعلی شفتیہ۔ می نہاد آن را بر سر و چشم مبارک خود و بر ہر دو لب شیرین خود بجہت تعظیم نعمت تازہ الٰہی و تکریم بجہت آن و بودن آن نو رسیدہ از درگاہ حق و قریب العہد از جناب قدس وی تعالیٰ شانہ۔ وقال اللہم کما ارتینا اولہ فارنا آخرہ۔ وی گفت آنحضرت خداوندا چنانکہ بنمودی ما را اول آن را پس بنما ما را آخر آن را برای طلب بقا و تمتع بنعمت وی تعالیٰ ثم یعطیہا من یکون عندہ من الصبیان۔ پستر می داد آن باکورہ را کسی را کہ می بود نزد وی از کودکان از جہت مناسبت ظاہر میان باکورہ و صبیان در قرب عہد بدرگاہ الٰہی تعالیٰ و شادی کودکان بدان۔ رواہ البیہقی فی الدعوات الکبیر۔

باب اللقطۃ

لقط و التقاط از زمین برگرفتن چیزی را و لقطہ بضم لام و سکون قاف و فتح آن نیز آمدہ و گفتہ اند کہ این فصیح تر است مالی کہ بردارند آن را از زمین و از خلیل حکایت کردہ اند کہ بفتح قاف نام شخص بردارندہ است و بسکون قاف مالی برداشتہ شدہ و اکثر بر آنند کہ بفتح قاف نیز نام مال است

الفصل الاول۔ عن زید بن خالد۔ از مشاہیر صحابہ است مات بالکوفۃ سنۃ ثمان وسبعین زمن عبدالملک و بعضی گفتہ اند در آخر زمان معاویہ و ہو ابن خمس وسبعین۔ قال جاء رجل الی رسول اللہ گفت زید بن خالد آمد مردی بسوی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فسالہ عن اللقطۃ پس سوال کرد آن مرد آنحضرت را از حکم لقطہ۔ فقال پس گفت آنحضرت اعرف عفاصہا۔ بشناس عفاص لقطہ را بکسر عین و بفا ظرف کہ در وی لقطہ است از چرم یا پارچہ وفی الصراح عفاص بکسر پوست پارہ کہ سر شیشہ بوی می بندند۔ ووکاءہا۔ و بشناس کای لقطہ را و وکاء بکسر و او و مد رشتہ و جز آن کذا فی القاموس وفی النہایۃ و کاء رشتہ کہ بستہ می شود بآن ہمیان و کیسہ و مشک و جز آن۔ ثم عرفہا سنۃ پستر بشناسا آن لقطہ را سالی در ہمان جائی کہ یافتہ شدہ است و در بازار ہا و مسجد ہا و جاہای دیگر کہ محل اجتماع مردم است و طریق تعریف آن است کہ فریاد کند کہ ہر کرا چیزی گم شدہ و ضائع شدہ باشد بیاید و صفت آن ذکر کند و تقدیر بسال قول محمد و شافعی و مالک و احمد است از جہت ظاہر این حدیث و صحیح تر نزد ابی حنیفہ و ابی یوسف آن است کہ مقید بمدتے

معین نیست و ذکر سنه در حدیث بر سبیل اتفاق واقع شده باعتبار غالب و در ہدایہ گفته که اگر کم از ده درم باشد تعریف کند چند روز و اگر ده باشد ماهی و اگر صد یا بیشتر باشد سالی و این روایت از ابی حنیفه است و بعضی گفته اند صحیح آن است که هیچ یکی ازین تقادیر لازم نیست و مفوض ست برای ملتقط پس تعریف کند تا غالب شود بر ظن او که کسی نمی آید و طلب نمی کند بعد ازین مدت و تعریف در اطعمه و فواکه تا آنجاست که فاسد نشوند. فان جاء صاحبها. پس اگر آمد صاحب و مالک آن لقطه خود می دهی و می رسانی بوی و نزد ما واجب ست رد آن اگر بگزارند گواهان و واجب نیست بی گواه گذرانیدن و اگر به بیان علامت نیز بدهد درست ست و جبر کرده نشود بران نزد ما و قول شافعی و مالک نیز همین ست چنانکه ذکر کرده است در ہدایہ. والا فشانک بها. و اگر نیاید صاحب آن پس لازم بگیر کار خود را به لقطه یعنی نفع بگیر ازان و ازینجا معلوم شود که لقطه را بعد از تعریف ما لک می شود غنی باشد یا فقیر و مذهب اکثر صحابه این ست و شافعی و احمد باین قائل شده اند و بعضی صحابه بران رفته اند که غنی تصدق کند و مالک نمی شود و قول ابن عباس و سفیان ثوری و ابن المبارک و اصحاب ابی حنیفه این ست و در ہدایہ گفته است که اگر صاحب آن نیاید تصدق کند از جهت رسانیدن حق بمستحق که واجب ست بقدر امکان و آن برسانیدن عین ست نزد یافتن صاحب و برسانیدن ثواب نزد گم شدن صاحب و این باطلاق دلالت می کند که فقیر نیز تصدق کند و گفته اند که جائز ست که تصدق کند بر اصل و فرع و عروس خود و بعد ازان اگر بیاید صاحب و اجازت کند اجر و ثواب آن مر او را باشد و اگر نه ضامن گرداند او را و در بعضی حواشی شرح وقایه نقل از نهایه کرده که تصدق بعد از تعریف رخصت ست و عزیمت حفظ ست. قال فضالة الغنم. گفت زید بن خالد پس گم شده گوسفند اگر کسی آن را بردارد چه حکم دارد. قال. گفت آنحضرت. هي لک. آن ضاله غنم مر تراست اگر تعریف کنی و صاحب آن را نیابی منتفع می شوی بآن. او لاخیک. یا مر برادر تراست یعنی صاحب آن اگر آید می گیرد آن را یا سر می دهی تو آن را و می یابد صاحب آن اتفاقا یا دیگر التقاط می کند. او للذئب. یا برای گرگ ست اگر هیچ یکی ازین صورت ها یافته نشود مقصود تنبیه است بر جواز التقاط و انتفاع بدان تا ضائع نگردد و گرگ نخورد و این حکم عام ست در هر حیوانی که ضائع گردد و بی چراننده. قال فضالة الابل. گفت زید بن خالد پس حکم گم شده شتر چه حال دارد. قال ما لک و لها. گفت آنحضرت چه کار ست مر ترا و مر شتر ترا و چه کار داری تو باوی یعنی التقاط مکن شتر را و بگزار آن را که احتیاج ندارد با لتقاط و ضائع نمی گردد. معها سقاؤها. با شتر مشک او ست کنایت از درون شکم و روده های او ست که دران رطوبتی که بس ست کفایت می کند روزهای بسیار را و شتر می تواند برداشت تشنگی چند روز را که دیگر حیوانات نمی توانند برداشت تا گفته اند که تا پانزده روز می تواند برداشت. و حذاؤها. و با وی ست حذای وی بکسر حای حمله و ذال معجمه ممدوده فی الصراح حذا بالکسر نعل و سم شتر و سم اسپ و مجرد آن یعنی قوی ست کف پای او بمشی در راه رفتن و قصد آب و علف و احتراز و امتناع از درنده تشبیه کرد او را بمسافری که استعداد و سامان سفر با خود دارد. ترد الماء و تاکل الشجرة. فرود می آید

آب را و می خورد درختان را حتی یلقاها ربها تا آنکه پیش آید او را مالک او و گفته اند که در حکم ابل ست هر حیوانی که ضائع
نمی گردد بلی چرانند و چنانکه اسپ و گاو و خر و باین حدیث تمسک کرده مالک و شافعی در عدم التقاط شتر و گاو در صحرا و ترک التقاط
آن افضل ست نزد ایشان باین حدیث و از جهت آنکه اصل در اخذ مال غیر حرمت ست و اباحت از جهت خوف ضیاع ست
و چون اینجا خوف ضیاع نیست حاجت نباشد بالتقاط و لیکن توهم ضیاع باقی ست پس التقاط مکروه باشد و ترک آن
مستحب و نزد ما جائز ست التقاط در همه از جهت توهم ضیاع پس مستحب باشد التقاط و تعریف از جهت صیانت اموال
مردم و واجب نیست التقاط در هیچ مال و حدیث ابل دلالت ندارد مگر بر جواز ترک نه وجوب و استحباب آن. متفق علیه
وفی روایة لمسلم. و در روایتی مر مسلم را این چنین آمده است. فقال عرفها سنة. پس گفت آنحضرت تعریف کن
لقطه را یک سال. ثم اعرف وکاءها وعفاصها. پس بشناس بندان او و ظرف آن را. ثم استنفق بها. پس طلب کن
انفاق آن را. فان جاء ربها فادها الیه. پس اگر بیاید مالک او پس برسان او را بسوی او. وعنه قال قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم من آوی ضالة فهو ضال. کسی که جای دهد گم شده را پس وی گمراه است. مالم یعرفها. مادام که تعریف
نکند آن را یعنی باید که آن را تعریف کند و بی تعریف نگاه ندارد که درین خیانت و گمراهی ست. رواه مسلم. وعن
عبدالرحمن بن عثمان التیمی. برادرزاده طلحه بن عبیدالله رضی الله عنه صحابی ست اسلام آورده بعد از بیعت
رضوان و بعضی گفته اند در فتح و بعضی گفته با عبدالله ابن الزبیر در یکروز ان رسول الله صلی الله علیه وسلم نهی عن
لقطة الحاج. روایت کرده که آنحضرت نهی کرده از لقطه حاج و در باب حرم مکه گذشت که نیست در لقطه حرم مگر تعریف نه
تملک آن و انتفاع بدان و تصدق کردن آن و این مذهب شافعی ست پس اینجا که می فرماید که نهی کرد از لقطه حاج بهمین
معنی ست باعتبار آنکه غالب آن است که لقطه حاج در حرم می باشد یا مراد ازین لقطه حاج ست مطلقا خواه در حرم باشد
یا در غیر حرم که در وی جز تعریف نیست لیکن تعریف در حرم خواهد بود که محل اجتماع ست والله اعلم. رواه مسلم
الفصل الثانی. عن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده عن رسول الله صلی الله علیه وسلم انه سئل عن الثمر المعلق
روایت کرد عمرو بن شعیب که آنحضرت پرسیده شد از حکم میوه آویخته شده مراد آویختن خوشه هاست از برای خشک شدن
چنانکه عادت ست یا آویخته بر درخت پیش از بریدن. فقال. پس گفت آنحضرت. من اصاب منه من ذی حاجة.
کسی که برسد چیزی را از آن میوه از خداوند حاجت یعنی گرسنه اگر چه بحد مخمصه نرسد. غیر متخذ خبنة. در حالی که نگیرنده است
ذله را و خبن بخای معجمه و بای موحده پنهان کردن و نهادن طعام روز سختی و خبنه بضم خای معجمه آنچه برداری در کنار خود
از طعام. فلا شیء علیه. پس نیست هیچ چیزی بر وی یعنی حلال ست و ضمانی ندارد. ومن خرج بشیء منه. و کسی که
بیرون آرد چیزی را از آن میوه یعنی نخورد و ذله بندد. فعلیه غرامة مثلیه. پس بر وست تاوان دو مانند آن بجهت مبالغه
در زجر و بعضی گفته اند که این ثابت بود در ابتدای اسلام پس از آن منسوخ شد. والعقوبة. و بر وست عذاب یعنی تعزیر

و قطع ید نشد زیرا که بستان ها دران زمان محفوظ و محرز نبود۔ ومن سرق منه شیئا بعد ان یؤویه الجرین۔ و کسی که دزدید
ازان ثمر چیزی را بعد از جای دادن خرمن آن را یعنی بعد از نهادن آن در خرمن و جرین بجیم و را بروزن حزین جای
خشک کردن خرما۔ فبلغ ثمن المجن۔ پس برسد آن ثمر دزدیده شده بهای سپر را که سه درهم ست و بعضی گفته اند چهار
درهم و این نصاب صدقه است نزد شافعی و نزد ما ده درهم ست و بعضی گفته که قیمت مجن دران زمان ده درهم بود و تحقیق
این در باب حدیث سرقه بیاید۔ فعلیه القطع۔ پس بر وست دست بریدن چنانکه حد سرقه است۔ وذکر فی ضالة الابل والغنم
و ذکر کرد عمرو بن شعیب در گم شده شتر و گوسفند۔ کما ذکر غیره۔ چنانکه ذکر کرده غیر او از راویان حدیث۔ قال۔ گفت عمرو
بن شعیب۔ وسئل عن اللقطة۔ وسوال کرده شد آنحضرت از حکم لقطه یعنی مالی که در راهی افتاده یابند۔ فقال۔ پس گفت
آنحضرت۔ ما کان منها فی الطریق المیتاء۔ بکسر میم و سکون یا چیزی که باشد ازان لقطه در راه مسلوک آبادان یعنی راهی که
می آیند آن را مردم و سلوک می نمایند و میتاء مفعال ست از اتی یاتی۔ والقریة الجامعة۔ و باشد در ده آبادان که مردم آنجا
جمع اند۔ فعرفها سنة۔ پس تعریف کن و بشناسان آن را یکسال۔ فان جاء صاحبها فادفعها الیه۔ پس اگر بیاید مالک آن
پس دفع کن آن را بسوی او و بده او را۔ وان لم یات فهو لک۔ و اگر نیاید مالک پس آن برای تست که منتفع می شوی
بدان چنانکه بیان کرده شد۔ وما کان فی الخراب العادی۔ و چیزی که باشد در زمین ویران قدیم۔ ففیه وفی الرکاز
الخمس۔ پس در وی و در مال پنهانی گور کرده شده که از زمین بر آید واجب خمس ست۔ رواه النسائی در وی بود او و عنه
و روایت کرده است ابوداود از عمرو بن شعیب۔ من قوله۔ از قول وی۔ وسئل عن اللقطة الی آخره۔ تا آخر آن و سابق
ازان که بیان ثمر معلق و ضالة الابل والغنم ست روایت نکرده وعن ابی سعید الخدری ان علی بن ابی طالب رضی الله
عنه وجد دینارا۔ روایت ست از ابی سعید خدری که امیر المومنین علی رضی الله عنه یافت دیناری را در راهی بطریق التقاط
فاتی به فاطمة۔ پس آورد علی آن دینار را نزد فاطمه رضی الله عنهما فسال عنه رسول الله۔ پس سوال کرد وی رضی الله
عنه پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم که چه حکم دارد آن را صرف کند یا نکند۔ فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم هذا رزق الله
گفت آنحضرت این رزقی ست که خدا تعالی بتو داده و بر تو فرستاده۔ فاکل منه رسول الله۔ پس خورد ازان پیغمبر خدا
صلی الله علیه وسلم واکل علی و فاطمة۔ و خوردند علی و فاطمه رضی الله عنهما۔ فلما کان بعد ذلک اتته امرأة تنشد الدینار
پس چون شد بعد ازان آمد زنی که می جوید دینار را که گم شده بود ازوی تنشد بفتح تا و ضم شین۔ فقال رسول الله۔ پس گفت
پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم یا علی ادّ الدینار۔ ای علی ادا کن و بده بااین زن دینار را آن زن علامتی گفته باشد یا
آنحضرت را معلوم شد که ازان اوست و ظاهرش دلالت دارد بر آنکه تعریف نکرد و این مذهب بعضی علماست که تعریف واجب نیست
در قلیل و دینار از جنس قلیل ست و طیبی گفته که او نیز دلالت دارد بر آنکه غنی تملک می کند چنانکه فقیر پوشیده نماند که غنای علی
رضی الله عنه ثابت نشده دران وقت۔ رواه ابوداود۔ وعن الجارود بجیم صحابی ست قدوم آورد بر آنحضرت و در سال نهم اسلام

ہمراہ وفد بن عبد القیس بعد از ان ساکن شد بصرہ را و بعضے گفتہ اند بارض فارس وفات یافت در خلافت عمر سنۃ احدی و عشرین قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ضالۃ المسلم حرق النار۔ گم شدہ مسلمان زبانہ آتش ست اگر رعایت نکند ملتقط شرائط و آداب آن را فی الصراح حرق بفتحتین آتش و بسکون راسوختن۔ رواہ الدارمی۔ وعن عیاض بکسر عین مہملہ و بضاد معجمہ۔ بن حمار۔ بکسر حای مہملہ صحابی ست معدود در بصریین دوست آنحضرت بود قدیمی روایت کردہ ازوی حسن بصری وغیروی۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من وجد لقطۃ فلیشہد ذا عدل۔ کسی کہ بیابد لقطہ را پس باید کہ گواہ گیرد بران مردی را کہ خداوند عدل وصلاح باشد۔ او ذوی عدل۔ یا دو خداوندان عدل را کہ نصاب شہادت ست گواہ گیرد کہ این چنین چیزی یافتہ ام تا ثانی الحال تہمت نکنند و دعوی زیادتی نکنند و نیز حکمت دران دفع طمع نفس ست و تا بموت ناگہانی وارثان آن را داخل ترکۂ او نگردانند و این امر باشہاد بعضے می گویند بطریق ندب ست و بعضے می گویند بطریق وجوب۔ ولا یکتم۔ و باید کہ نپوشد بترک تعریف۔ ولا یغیب۔ بہ تشدید و غائب نگرداند لقطہ را بعدم احضار۔ فان وجد صاحبہا فلیردہا علیہ۔ پس اگر بیابد مالک او را پس باید کہ رد کند آن را بسوی وے۔ والا فہو مال اللہ۔ و اگر نیابد صاحب را پس آن مال خداست۔ یؤتیہ من یشاء۔ میدہد ہر کسی را کہ می خواہد یعنی تملک کند آن را و منتفع گردد بدان کہ خدا از غیب بوی رسانیدہ است و ثانی الحال اگر پیدا شود بدہد چنانکہ گفتہ شد۔ رواہ احمد و ابو داؤد والدارمی۔ وعن جابر قال رخص لنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی العصا والسوط والحبل۔ گفت جابر رخصت کرد ما را آنحضرت در چوبی کہ در دست گیرند و در تازیانہ کہ کسی بیابد و در رسن۔ واشباہہ۔ و مانند ہای این چیزہا از انچہ در عرف آن را قلیل می شمرند و قدری نمی نہند۔ یلتقطہ الرجل۔ کہ برمی دارد آن را مرد۔ ینتفع بہ سود مند می گردد بدان و اختلاف کردہ اند در قلیل و بعضی گفتہ اند کہ کمتر از دہ درم قلیل ست و بعضے گفتہ اند کہ دینار و کمتر از ان قلیل ست۔ رواہ ابو داؤد و ذکر حدیث المقدام بن معدیکرب الا لا یحل فی باب الاعتصام۔ و ذکر کردہ شدہ است حدیث مقدام کہ در وے ذکر لقطہ است در باب الاعتصام بالکتاب والسنۃ کہ در اول کتاب در کتاب الایمان گذشت

باب الفرائض

فرائض جمع فریضہ از فرض بمعنی تقدیر و اندازہ کردن و مراد حصہ ہاست کہ اندازہ کردہ شد و تعیین نمودہ شدہ است در کتاب خدا در مواریث بعد از ان نام کردہ شد علم متعلق بمواریث را علم فرائض۔

الفصل الاول۔ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال انا اولی بالمؤمنین من انفسہم۔ گفت آنحضرت من نزدیک تر و سزاوار ترم بمسلمانان از ذوات ہای ایشان در مہربانی و خیر خواہی و خیر اندیشی۔ فمن مات وعلیہ دین۔ پس کسی کہ بمیرد از مسلمانان و بروی وام ست۔ ولم یترک وفاء۔ و نگذارد آن کس مالی کہ بدان

بسر توان بر وی وا توان کرد وام وی را۔ فعلی قضاؤہ۔ پس بر من ست گزاردن آن وام تا بدان ماخوذ و محجوب نگردد از
رحمت حق و ثواب وی۔ ومن ترک مالا فلورثتہ۔ وکسی کہ بگذارد مالی راپس برای ورثہ اوست وفی روایۃ۔ و در روایتی
این چنین آمدہ است۔ ومن ترک دینا اوضیاعا۔ وکسی کہ گذاشت وامی را یا عیالی را وضیاع بفتح ضاد معجمہ عیال را گویند
زیرا کہ اگر تعہد کردہ نشود ضائع می گردد و بکسر ضاد نیز روایت کردہ اند جمع ضائع مثل جیاع وجائع۔ فلیاتنی۔ پس باید
کہ بیاید آن کس یعنی بیاید وکیل او و وصی او۔ فانا مولاہ۔ پس من متولی امر او و دوست اویم می گذارم وام او را و غمخوارگی
می کنم عیال او را۔ وفی روایۃ۔ و در روایتی دیگر این چنین آمدہ است۔ من ترک مالا فلورثتہ۔ کسی کہ بگذارد مالی راپس برای وارثان
اوست۔ ومن ترک کلا فالینا۔ وکسی کہ بگذارد عیال و دینی راپس آن راجع بجانب ماست وکل بفتح کاف وتشدید لام ثقل
و آن شامل دین و عیال ست در ابتدا عادت شریف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آن بود کہ اگر کسے می مرد و بر وے دینی
می بود و چیزے نمی گذاشت بر وے نماز نمی کرد و در آخر چنان کرد کہ دین را بر خود می گرفت و نماز می کرد و این از کمال
شفقت و رحمت آنحضرت بود بر امت صلی اللہ علیہ وسلم۔ متفق علیہ۔ وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم الحقوا الفرائض باھلھا۔ برسانید سہام میراث را کہ در کتاب اللہ تعیین و تقدیر یافتہ است و برسانید آن را باہل
آن۔ فما بقی فھو لاولی رجل ذکر۔ پس چیزے کہ باقی ماند بعد از ادائے فرائض پس آن مر قریب تر مردی راست
بمیت کہ ذکر ست و آن را عصبہ گویند و حکم آن است کہ ہر چہ از فرائض باقی ماند عصبہ راست و از عصبہ ہر کہ قریب تر مقدم
و قول وی ذکر برای تاکید و بیان سبب عصوبت ست والا رجل البتہ ذکر ست و عصبہ پسران و خویشان نرینہ از جانب
پدر مشتق از عصب بمعنی قوت و سختی و ازین جہت عصب گویند پے را۔ متفق علیہ۔ وعن اسامۃ بن زید قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یرث المسلم الکافر۔ وارث نمی گردد مسلمان کافر را۔ ولا الکافر المسلم۔ و نہ وارث شود
کافر مسلمان را پس اختلاف دین مانع میراث ست و نزد بعضے صحابہ و تابعین مسلمان وارث شود کافر را اما کافر
وارث نشود مسلمان را و امام مالک نیز باین رفتہ۔ متفق علیہ۔ وعن انس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مولی القوم
من انفسھم۔ گفت آنحضرت کہ آزاد کردہ شدہ ہر قوم از آن قوم ست و از ینجاست کہ بر موالی بنی ہاشم صدقہ حرام ست
چنانکہ بر بنی ہاشم و در ینجا این مراد ست کہ معتق بکسر تا بمعنی آزاد کنندہ وارث میگردد معتق را بالفتح تا بمعنی آزاد کردہ شدہ
اگر او را ہیچ وارث نسبی نباشد اما معتق بفتح وارث نمی شود از معتق بکسر کذا قیل۔ رواہ البخاری۔ وعنہ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ابن اخت القوم منھم۔ خواہر زادہ قوم ہم از قوم ست کہ وارث می شود و وی از اولی الارحام ست
وارث می شود نزد امام ابو حنیفہ و امام احمد حنبل و در ارث اولی الارحام اختلاف ست میان علما وارث می شود نزد
امام ابو حنیفہ و امام احمد بن حنبل۔ وذکر۔ و ذکر کردہ شد۔ حدیث عائشۃ۔ کہ در وی این ست کہ۔ انما الولاء فی باب قبل
باب السلم۔ در بابی کہ پیش از باب سلم ست۔ وسنذکر حدیث البراء۔ و سر انجام ست کہ ذکر کنیم حدیث براء بن عازب را

کہ در وی این است کہ۔ الخالة بمنزلة الام فی باب بلوغ الصغیر وحضانة۔ کہ از ابواب کتاب النکاح ست۔ انشاء اللہ تعالیٰ
الفصل الثانی۔ عن عبد اللہ بن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یتوارث اہل ملتین شتی۔ وارث نشوند
از یکدیگر اہل دو دین مختلف چنانکہ وارث نشود یہودی و نصرانی و مجوسی از یکدیگر۔ رواہ ابوداؤد و ابن ماجہ و رواہ الترمذی
عن جابر۔ وعن ابی ہریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم القاتل لا یرث۔ کشندہ مورث وارث نمی شود
و امام ابوحنیفہ گفتہ کہ قتل صبی منع نمی کند میراث را و امام مالک گفتہ کہ قتل خطا منع نمی کند۔ رواہ الترمذی و ابن ماجہ۔ وعن
بریدة روایت ست از بریدہ اسلمی کہ صحابی مشہور ست۔ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم جعل للجدة السدس۔ آنحضرت
گردانید مر جدہ را ششم حصہ۔ اذا لم یکن دونہا ام۔ وقتیکہ نباشد پیش وی مادر و اگر باشد مادر حاجب می گردد جدہ را۔
رواہ ابوداؤد۔ وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا استہل الصبی صلی علیہ وورث۔ چون آواز کند
کودک یعنی در وقت زائیدن و بمیرد نماز جنازہ گزاردہ شود بروے و وارث گردانیدہ شود از جہت بودن استہلال دلیل حیات
و اگر دلیل دیگر جز آواز بر حیات یافتہ شود نیز ہمین حکم دارد پس اگر مرد شخصے و وارث او در شکم ست موقوف داشتہ شود از
جہت او میراث اگر زندہ برآید وارث گردد و از وی بوارثان وی انتقال یابد و اگر نہ برای باقی ورثہ باشد۔ رواہ ابن ماجہ
والدارمی۔ وعن کثیر بن عبد اللہ بن عبد اللہ عن ابیہ عن جدہ۔ کثیر ضعیف الحدیث و متروک ست و عبد اللہ پدر او تابعی ست
و جد او عمرو بن عوف مزنی صحابی ست۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مولی القوم منہم۔ مولای ہر قوم از ان قوم
ست چنانکہ گذشت۔ وحلیف القوم منہم۔ وحلیف قوم نیز از ان قوم ست در عرب عادت بود کہ میان خود بہ یکدیگر سوگند میخوردند
و می گفتند کہ خون تو خون من ست و صلح تو صلح من و جنگ تو جنگ من و وارث تو وارث من پس از ان منسوخ شد
این حکم بآیت مواریث۔ وابن اخت القوم منہم۔ و پسر خواہر قوم نیز از ایشان ست چنانکہ گذشت۔ رواہ الدارمی۔ وعن المقدام
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ روایت ست از مقدام بن معدیکرب کہ صحابی ست و معدود ست در اہل شام
گفت گفت آنحضرت۔ انا اولی بکل مومن من نفسہ۔ من قریب ترم و سزاوار ترم بہر مسلمان از ذات وے۔ فمن
ترک دینا او ضیعة فالینا۔ پس ہر کسے کہ گذاشت وامی یا عیالی پس بسوے ماست رجوع او۔ ومن ترک مالا فلورثتہ۔
و کسے کہ گذاشت مال پس برای وارثان او ست۔ وانا مولی من لا مولی لہ۔ ومن متولی کسی ام کہ نیست متولی مر ورا
و متولی آنکہ کار کسی را بر خود گیرد۔ وارث مالہ۔ و وارث می شوم مال او را یعنی می نہم او را در بیت المال و الا انبیا وارث
نمی شوند از کسی و نہ کسی از ایشان۔ وافک عانہ۔ و خلاص می گردانم اسیر او را بفدیہ دادن و اصل عان عانی ست
بحذف یا تخفیف و عانی بمعنی اسیر ست۔ والخال وارث من لا وارث لہ۔ و برادر مادر وارث کسی ست کہ نیست وارث مر او را از
اصحاب فرائض و عصبات و خال و خالہ از ذوی الارحام اند۔ یرث مالہ۔ وارث می شود مال آنکس را کہ نیست وارث
مر او را۔ ویفک عانہ۔ و خلاص می گرداند اسیر او را۔ وفی روایة۔ و در روایتی این چنین آمدہ است۔ وانا وارث

من لا وارث لہ۔ ومن وارث کسی ام کہ نیست وارث مراورا۔ اعقل عنہ۔ خونبہا می دہم از جانب او۔ وارثہ۔ و وارث میشوم
مراورا بہمین معنی کہ معلوم شد۔ والخال وارث من لا وارث لہ یعقل عنہ ویرثہ۔ وخال وارث کسی ست کہ نیست وارث
مراورا خون بہا می دہد از جانب او و وارث می شود مراورا۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن واثلۃ بکسر مثلثہ۔ بن الاسقع بسین
مہملہ وقاف صحابی ست از اہل صفہ خدمت کرد آنحضرت را سہ سال قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تحرز المرأۃ ثلث
مواریث۔ گرد می آرد و می ستاند زن سہ میراث را۔ عتیقہا۔ یکی میراث آزاد کردہ شدہ خود را و این خود باتفاق ست
چنانکہ مرد۔ ولقیطہا۔ و دوم میراث آنکہ برداشتہ است زن آن را از راہ و پسر گرفتہ و تربیت کردہ باین معنی کہ مال او
برای بیت المال ست و این زن اولی و احق ست بانکہ صرف کردہ شود بوے انچہ گذاشتہ است از مال از دیگر
مسلمانان۔ وولدہا الذی لاعنت عنہ۔ سوم میراث فرزندی کہ لعان کردہ است آن زن از ان ولد و لعان تہمت کردن
مرد زن را بزنا و نفی کردن ولدی کہ زائیدہ است ولعنت کردن مرد و زن یکدیگر را چنانچہ در باب اللعان بیاید
انشاء اللہ تعالے۔ و ولدی کہ نفی کردہ است او را مرد بلعان ہیچ یکی از دیگرے وارث نمی شود واما نسب او بام ثابت است
و وارث می شوند از یکدیگر و حکم ولد الزنا نیز ہمین ست نسب او بپدر ثابت نیست و بمادر ثابت ست۔ رواہ الترمذی
وابوداؤد و ابن ماجۃ۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ایما رجل
عاہر بحرۃ او امۃ۔ گفت آنحضرت ہر مردی کہ زنا کرد بزن آزاد یا داہ۔ فالولد ولد زنا۔ پس فرزندی کہ بیاید از وے
ولد زنا ست۔ لایرث ولا یورث۔ وارث نمی گردد و نہ وارث گرفتہ می شود از وے یعنی از پدر اما از مادر وارث
گردد و مادر از وے چنانکہ گفتہ شد۔ رواہ الترمذی۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا ان مولی لرسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم مات وترک شیئا۔ روایت ست از عائشہ کہ مولاے از موالی آنحضرت مرد وگذاشت چیزے از مال۔ ولم
یدع حمیما ولا ولدا۔ و نگذاشت ہیچ خویشی را کہ وارث شود و نہ فرزندی را۔ فقال رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا
صلی اللہ علیہ وسلم اعطوا میراثہ رجلا من اہل قریتہ۔ بدہید میراث او را مردی را از اہل دہی کہ او در آنجا می بود چون
وارث نگذاشت مال او داخل بیت المال بود و مصرف مصالح مسلمانان بود پس آن حضرت در میان اہل قریہ او
نہادن مصلحت دید یا اہل قریہ او را از میان مسلمانان احق و اولی دید۔ رواہ ابوداؤد والترمذی۔ وعن بریدۃ
قال مات رجل من خزاعۃ۔ گفت بریدہ اسلمی کہ مرد مردی از خزاعہ کہ نام قبیلہ است۔ فاتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بمیراثہ
پس آوردہ شد نزد آنحضرت میراث او۔ فقال التمسوا لہ وارثا۔ پس گفت آنحضرت طلب کنید برای او وارثی را یعنی
از اصحاب فرائض یا عصبات۔ و ذا رحم۔ یا خداوند رحم را۔ فلم یجدوا لہ وارثا ولا ذا رحم۔ پس نیافتند برای آن میت
نہ وارثی را و نہ ذی رحم را۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اعطوہ الکبر من خزاعۃ۔ پس گفت آنحضرت بدہید
میراث او را شخصے را از خزاعہ کہ نزدیک تر باشد بجد اعلای این میت اگرچہ از وارثان نیست و کبر بضم کاف وسکون با

قریب ترین قوم بجد اعلی کہ نسبت کردہ میشوند بوی واین مثل حدیث اول ست در اعطای میراث بمردی از اہل قریہ غایتش اینجا باکبر قوم تخصیص کردہ شد وتاویلش ہمانست کہ این ترکہ وی داخل بیت المال گردانیدہ شد وبعضے از مسلمانان را احق واولی بدان ساخت۔ رواہ ابوداؤد وفی روایۃ لہ۔ ودر روایتی مرابی داؤد را این چنین واقع شدہ کہ۔ قال انظروا الی اکبر رجل من خزاعۃ۔ گفت آنحضرتؐ نظر کنید بسوی بزرگترین مردی از خزاعہ بدہید بوی۔ وعن علی رضی اللہ عنہ قال انکم تقرؤن ہذہ الآیۃ۔ روایت ست از امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ کہ گفت شما می خوانید این آیت را کہ۔ من بعد وصیۃ توصون بہا او دین وان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم قضے بالدین قبل الوصیۃ۔ وبدرستیکہ آنحضرت حکم کرد بدین پیش از وصیت حاصلش آنکہ میراث بعد از اجرای وصیت ست کہ میت کردہ وبعد از قضای دین کہ بر ذمۂ او ثابت شدہ یعنے در آیت کریمہ وصیت بر دین مقدم واقع شدہ یا آنکہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ادای دین را مقدم بر اجرای وصیت داشتہ وگمان نبرند کہ میان آیت وفعل آنحضرتؐ منافات ست وبدانند کہ دین مقدم ست در حکم اگرچہ موخر ست در ذکر وتاخیر در ذکر از جہت اعتنا بشان وصیت ست از جہت بودن آن شاق بر نفوس ورثہ۔ وان اعیان بنی الام یتوارثون دون بنی العلات۔ وحکم کرد آنحضرت کہ اعیان پسران ام کہ برادران از یک پدر ومادر اند وارث میشوند نہ پسران علات بفتح عین وتشدید لام کہ برادران از یک پدر اند یعنے اگر برادران اعیانی با برادران علاتی جمع شوند پس میراث برای برادران اعیانی ست پس در وہم نیند از د شما را ذکر اخوۃ در قرآن در تسویہ اما برادران اخیافی کہ از یک مادر باشند از اصحاب فرائض اند سخن در عصبات ست۔ الرجل یرث اخاہ لابیہ وامہ دون اخیہ لابیہ۔ مرد وارث میشود برادر خود را کہ از پدر ومادر ست نہ برادر خود را کہ از یک پدر ست این تفسیر کلام سابق ست وتاکید اوست۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ وفی روایۃ الدارمی۔ ودر روایت دارمی این چنین آمدہ است کہ۔ قال۔ گفت علی رضی اللہ عنہ۔ الاخوۃ من الام یتوارثون دون بنی العلات۔ برادران از مادر کہ پدر ہم یکی باشد وارث میشوند نہ برادران از پدر کہ مادر یکی نباشد وتواند کہ مراد اخوۃ از ام مراد برادران اعیانی باشند کہ بصفت وارث میشوند نہ اخوۃ علاتی وبرین تقدیر قول وی الرجل یرث اخاہ لابیہ الخ تفسیر سابق نمیشود چنانکہ در روایت اولی بود فتامل۔ الی آخرہ۔ تا آخر حدیث کہ مذکور شد۔ وعن جابر قال جاءت امراۃ سعد بن الربیع بابنتیہا من سعد الربیع۔ گفت جابر آورد زن سعد بن الربیع دو دختر خود را کہ از سعد بن الربیع بودند۔ الی رسول اللہ۔ نزد پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم۔ سعد بن الربیع صحابی انصاری بدری ست حاضر شد عقبۂ اولی وثانیہ را کشتہ شد روز احد ودفن کردہ شد با خارجہ بن زید در قبر واحد ومواخات کردہ بود آنحضرتؐ او را بہ عبد الرحمن ابن عوف پس زن او آمد در ملازمت آنحضرتؐ ودو دختر او نیز با خود آورد۔ فقالت۔ پس گفت آن زن۔ یا رسول اللہ ہاتان ابنتا سعد بن الربیع۔ این دو دختر سعد بن الربیع اند قتل ابوہما معک یوم احد شہیدا۔ کشتہ شد پدر اینہا کہ ہمراہ تو بود روز غزوہ احد بطریق شہادت۔ وان عمہما اخذ مالہما۔ وبدرستیکہ عم این دختران گرفت مال ایشان را یعنے مالی کہ بایشان میرسید بہ ارث از سعد گرفتہ۔ ولم یدع لہما مالا۔ ونگذاشت

مر ایشان را مالے ۔ ولا تنکحان الا ولهما مال ۔ و نکاح کرده نمی شوند این دختران مگر آنچه باشد ایشان را مالے ۔
قال یقضی الله فی ذلک ۔ گفت آنحضرت حکم میکند خدا تعالی دران مال یعنی صبر کن تا وحی آید و حکمی از پروردگار تعالی
شود ۔ فنزلت آیة المواریث ۔ پس فرود آمد آیتی که دروی بیان میراثہاست ۔ فبعث رسول الله ۔ پس فرستاد پیغمبر خدا ۔
صلی الله علیه وسلم ۔ کسی را ۔ الی عمهما ۔ بسوی عم آن دو دختر که مال سعد بن ربیع گرفته بود ۔ فقال اعط ابنتی سعد الثلثین ۔
بده مر هر دو دختران سعد بن الربیع را دو ثلث ۔ واعط امهما الثمن ۔ و بده مادر این دو دختران را ثمن چون مرد بمیرد و فرزندان
گذارد زنش را ثمن میرسد و اگر فرزندان نگذارد ربع ۔ و ما بقی فهو لک ۔ و چیزی که باقی ماند پس مرتراست ۔ رواه احمد والترمذی
وابو داود وابن ماجة وقال الترمذی هذا حدیث حسن غریب ۔ وعن هزیل بضم ها و فتح زای و سکون یا ۔ بن شرحبیل بضم
شین و فتح را و سکون حا و کسر موحده و سکون تحتانیه تابعی ثقه و ذکر کرده است او را ابن حبان در ثقات ۔ قال ۔
گفت ۔ سئل ابو موسی ۔ پرسیده شد ابو موسی اشعری ۔ عن ابنة وبنت ابن واخت ۔ یعنی مردی وفات یافت و دختر
و دختر پسر و خواهر گذاشت هر کدام چه میرسد ۔ فقال للبنت النصف ۔ پس گفت ابو موسی که دختر را نصف ست ۔ وللاخت النصف
و مر خواهر را نصف و دختر پسر را هیچ نمی رسد ۔ وأت ابن مسعود ۔ و گفت ابو موسی بیا ابن مسعود را و بپرس از وی فسیتابعنی
پس سرانجام ست که موافقت کند ابن مسعود مرا و همین طور جواب دهد که من داده ام ۔ فسئل ابن مسعود ۔ پس پرسیده شد
ابن مسعود ۔ واخبر بقول ابی موسی ۔ و خبر داده شد بگفتهٔ ابو موسی که فتوی داده بود و گفته که وی نیز موافقت میکند مرا ۔
فقال ۔ پس گفت ابن مسعود ۔ لقد ضللت اذا ۔ گفت ابن مسعود رضی الله عنه اگر فتوی دهم من اینچنین و موافقت کنم او را
هر آینه بتحقیق گمراه شدم ۔ وما انا من المهتدین ۔ و نیستم من از راه راست یابندگان ۔ اقضی فیها بما قضی النبی ۔ حکم کنم من درین
قضیه بچیزی که حکم کرده است پیغمبر صلی الله علیه وسلم ۔ و آن حکم این است که ۔ للبنت النصف ۔ مر دختر را نصف ست ۔
ولابنة الابن السدس ۔ و مر دختر پسر را سدس ۔ تکملة الثلثین ۔ از جهت کمال و تمام گردانیدن دو ثلث یعنی حق بنتین دو ثلث
بود چون بنت نصف یافت سدس دیگر برای بنت ابن باشد ۔ وما بقی فللاخت ۔ و چیزی که باقی ماند که ثلث ست برای
خواهر ست از جهت حدیثی که آمده است که بگردانید اخوات را با بنات عصبه جمهور علما برین اند ۔ فاتینا ابا موسی ۔ پس آمدیم ما
ابو موسی اشعری را ۔ فاخبرناه ۔ پس خبر دادیم او را ۔ بقول ابن مسعود فقال ۔ پس گفت ۔ لا تسئلونی ما دام هذا الحبر فیکم ۔ مپرسید
مرا تا وقتیکه این دانشمند یعنی ابن مسعود در میان شماست و حبر بفتح حا و کسر آن بمعنی دانشمند از حبر بمعنی سیاهی یعنی می نویسد
علم را یا از تحبیر بمعنی آراستن یعنی می آراید کلام را و نیک میکند آنرا ۔ رواه البخاری ۔ وعن عمران بن حصین ۔ صحابی
مشهور ست که احوال او در مواضع متعدده نوشته شده است ۔ قال جاء رجل الی رسول الله ۔ گفت آمد مردی بسوی پیغمبر خدا
صلی الله علیه وسلم فقال ان ابنی مات ۔ پس گفت آن مرد بدرستی پسر من مرد ۔ فما لی من میراثه ۔ پس چه میرسد مرا از میراث وی
قال لک السدس ۔ گفت آنحضرت مر تراست سدس ۔ فلما ولی دعاه ۔ پس چون پشت داد آن مرد و برگشت خواند آنحضرت او را

وقال لک سدس آخر ۔ وگفت آنحضرت مرتراست سدس دیگر فلما ولی دعاہ پس چون برگشت آن مرد باز خواند
آنحضرت او را ۔ قال ان السدس الآخر لک طعمۃ ۔ گفت بدرستیکہ سدس دیگر خورش ست مر ترا کنایت از تعصیب کرد زیرا کہ وی
زائد است بر اصل فریضہ کہ متغیر نمیشود وصورت این مسئلہ چنین کردہ اند کہ مردی دو دختر گذاشت و این سائل را گذاشت
کہ جد است پس دو دختر را دو ثلث رسید باقی ماند ثلث پس دفع کرد بسوی او سدس بفرض و سدس دیگر از جہت تعصیب
و یکبارگی ثلث را بوی نداد تا توہم کردہ نشود کہ فرض او ثلث ست ۔ رواہ احمد والترمذی وابوداؤد وقال الترمذی ہذا حدیث
حسن صحیح ۔ وعن قبیصۃ بفتح قاف وکسر با و سکون یا ۔ ابن ذؤیب بضم ذال معجمہ و فتح واو ابن عبد البر او را در کتاب
خود از صحابہ نوشتہ و دیگران اثبات صحبت وی نکردہ او را در طبقہ ثانیہ از تابعین شام داشتہ اند و بعضے گفتہ اند
کہ ولادت او در سال اول ہجرت ست و بعضے گفتہ اند کہ در عام الفتح و گفتہ اند کہ او را در آوردند بر آنحضرت پس دعا
کرد وی و او از خداوندان علم و فقہ و رفعت و از عظمای فقہای مدینہ بات سنۃ ست وثمانین ۔ قال جاءت الجدۃ الے
الی ابی بکر رضی اللہ عنہ ۔ گفت قبیصہ آمد جدہ نزد ابوبکر ۔ تسالہ میراثہا ۔ در حالی کہ سوال می کند از میراث خود ۔ فقال لہا
پس گفت ابوبکر مر او را ۔ مالک فی کتاب اللہ شئی نیست ترا در کتاب خدا چیزے ۔ وما لک فی سنۃ رسول اللہ ۔ و نیست
ترا در سنت رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم شئی ۔ چیزے ۔ فارجعی حتی اسال الناس ۔ پس برگرد برو تا آنکہ بپرسم
از مردم یعنے از علما صحابہ شاید کہ نزد ایشان علمی باشد بآن و عالم باشد بحکم آن ۔ فسال ۔ پس پرسید ابوبکر مردم را
فقال المغیرۃ ابن شعبۃ حضرت رسول اللہ ۔ حاضر شدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم اعطاہا السدس ۔ داد جدہ را
سدس ۔ فقال ابوبکر رضی اللہ عنہ ہل معک غیرک ۔ پس گفت ابوبکر بمغیرہ آیا ہست با تو کسے دیگر جز تو کہ این را
شنیدہ یا دیدہ باشد از آنحضرت ۔ فقال ۔ پس گفت ۔ محمد بن مسلمۃ بفتح میم و سکون سین و فتح لام از مشاہیر
صحابہ است ۔ مثل ما قال المغیرۃ ۔ مانند آنچہ گفت مغیرہ ۔ فانفذہ لہا ابوبکر ۔ پس نافذ گردانید حکم سدس را برای
جدہ ابوبکر رضی اللہ عنہ ۔ ثم جاءت الجدۃ الاخری الی عمر ۔ پس آمد جدہ دیگر از جدہ میت پدرے یا مادری اگر اول
از جانب پدر بود این از جہت مادر یا بالعکس نزد عمر رضی اللہ عنہ ۔ تسالہ میراثہا ۔ در حالے کہ می پرسد آن
جدہ عمرؓ را از میراث خود ۔ فقال ہو ذلک السدس ۔ گفت عمر میراث جدہ ہمان سدس ست ۔ فان اجتمعتما
فہو بینکما ۔ پس اگر جمع شوید شما ہر دو پس آن سدس مشترک ست میان شما ۔ وایتکما خلت بہ فہو لہا ۔ وہر کدام
یکے از شما کہ تنہا باشد بآن سدس پس آن سدس مر او راست ۔ یعنے میراث جدہ سدس ست خواہ یکے
باشد یا متعدد پس صدیق رضی اللہ عنہ حکم کرد برای وے تنہا زیرا کہ واقف نشد بر دیگرے و فاروق
چون واقف شد بر اجتماع حکم کرد باشتراک ۔ رواہ مالک واحمد والترمذی وابوداؤد والدارمی وابن ماجۃ
وعن ابن مسعود قال فی الجدۃ مع ابنہا ۔ گفت ابن مسعود در میراث جدہ با پسر خود کہ پدر میت باشد

یعنی شخصے پدرے گذاشت وجدہ۔ انہا اوّل جدۃ اطعمہا رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم سدسا مع ابنہا۔ گفت ابن مسعود کہ این نخست جدہ ایست کہ خورانید سدس ودادہ است اورا آنحضرت سدس رابا پسرش۔ وابنہا حی۔ وحال آنکہ پسر اوکہ پدر میت است زندہ است واین حدیث دلالت دارد برآنکہ ام اب وارث می شود با وجود اب ہمین ست مذہب بعضے اصحاب وتابعین ودیگران می گویند کہ جدہ را با وجود پدر میراثی نبود وانچہ حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم داد طعمہ بود کہ خورانید او را نہ بطریق میراث واللہ اعلم۔ رواہ الترمذی والدارمی والترمذی ضعفہ وترمذی ضعیف کردانیدہ است این حدیث را وعن الضحاک بن سفیان۔ صحابی ست والی گردانید او را آنحضرت بر قومش وشجاع بود کہ او را برابر صد سواری داشتند وشمشیر گرفتہ وبر سر مبارک آنحضرت ایستادہ می بود وروایت کردہ اند از وے ابن المسیب وحسن بصری وجز ایشان۔ ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کتب الیہ روایت میکند ضحاک کہ آنحضرت نوشت بجانب وی ان ورث امرأۃ اشیم الضبابی من دیۃ زوجہا کہ وارث گردان زن اشیم ضبابی را از دیت شوہر وے واشیم بفتح ہمزہ وسکون شین معجمہ وفتح تحتانیہ وضبابی بکسر ضاد معجمہ وتخفیف موحدہ اولی منسوب بضباب بن کلاب ووے کشتہ شد در حیات آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بخطا وآوردہ اند کہ امیر المومنین عمرؓ میگفت کہ وارث نمی شود زن از دیت شوہر پس خبر داد او را ضحاک بن سفیان باین حدیث کذا فی اسد الغابۃ۔ رواہ الترمذی وابوداؤد وقال الترمذی ہذا حدیث صحیح۔ وعن تمیم الداری۔ صحابی مشہور ست نصرانی بود پس اسلام آورد در سال نہم از اصحاب اللیل بود ودر شب در یک رکعت ختم قرآن کردی وگاہی یک آیت را در تمام شب تا صبح تکرار کردی محمد بن المنکدر گفت کہ فوت شد از تمیم داری یک شب تہجد پس کفارت داد آن را ترک خواب تا یکسال کامل وگویند وی جامہ خرید بہزار تا در نماز بپوشد ووی اول کسی ست کہ چراغ در مسجد افروخت وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قصہ دجال وجساسہ از وی در خطبہ روایت کرد چنانکہ در اسماء ذکر الرجال بیاید وداری منسوب ست بدار بن ہانی کہ یکی از اجداد او بود رضی اللہ عنہ۔ قال سالت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ما السنۃ فی الرجل من اہل الشرک گفت تمیم داری پرسیدم آنحضرت را چیست سنت وحکم شریعت در مردی از اہل شرک یسلم علی یدی رجل من المسلمین کہ اسلام آرد بر دو دست مردی از مسلمانان۔ فقال ہو اولی الناس بمحیاہ ومماتہ۔ پس گفت آنحضرت آن مسلمان قریب تر وسزاوار ترین مردم ست بزیستن آن مشرک کہ مسلمان شدہ است بر دست وی وبمردن او یعنی مولای اوست وگفتہ اند کہ موالی وارث یکدیگر میشدند در ابتدای اسلام پس از ان منسوخ شد وبعضے گفتہ اند کہ مراد آن ست کہ اولی ست بنصرت او در حال حیات وبنماز گزاردن بروی بعد از ممات۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ والدارمی۔ وعن ابن عباس ان رجلا مات۔ روایت ست از ابن عباس کہ مردی مرد۔ ولم یدع وارثا الا غلاما۔ ونگذاشت ہیچ وارثی را مگر غلام۔ کان اعتقہ۔ کہ آزاد کردہ بود این مرد ان غلام را۔ فقال النبی صلے اللہ علیہ وسلم ہل لہ احد۔ پس گفت آنحضرت آیا ہست مر او را ہیچ یکی از وارثان۔ قالوا الا غلام لہ کان اعتقہ۔ گفتند ہیچ کس نیست مگر غلامی مر او را

کہ آزاد کردہ بود او را۔ فجعل النبی صلی اللہ علیہ وسلم میراثہ لہ۔ پس گردانید آنحضرت میراث آنمرد مر آن غلام را این حدیث دلیل ست مر کسے را کہ قائل ست بوارث گردانیدن معتق بفتح تا از معتق بکسر چنانکہ در عکس این صورت باتفاق ست وجمہور میگویند کہ این برای آن طریقہ است کہ گردانید میراث مردی مر اہل قریہ او را چنانکہ گذشت۔ رواہ ابوداؤد والترمذی وابن ماجۃ۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال میراث الولاء من میراث المال گفت آنحضرت وارث میشود ولا را کسی کہ وارث میشود مال را چنانکہ مردی عتیق پدر یا عتیق عتیق وی وارث میشود پسر وی این ولا را واین مخصوص بعصبہ است وزن وارث نمیشود مگر از کسے کہ آزاد کردہ است آن زن آن کس را یا آزاد کردہ آنکہ آزاد کردہ زن آن کس را۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث اسنادہ لیس بالقوی۔ روایت کردہ است اینحدیث را ترمذی وگفتہ کہ این حدیثی ست کہ اسناد او قوی نیست۔

الفصل الثالث۔ عن عبد اللہ بن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ماکان من میراث قسم فی الجاہلیۃ فہو علی قسمۃ الجاہلیۃ۔ روایت ست از ابن عمر کہ آنحضرت فرمود چیزی کہ بود از میراث کہ قسمت کردہ شد در جاہلیت پس آن میراث ہم بر قسمت جاہلیت ست۔ وماکان من میراث ادرکہ الاسلام فہو علی قسمۃ الاسلام۔ وچیزی کہ ہست از میراث کہ دریافتہ است آنرا حکم اسلام پس آن میراث بر قسمت اسلام ست قسمت میراث بر حکم اسلام خود معلوم ست اما قسمت جاہلیت بیان نکردہ اند کہ چہ طور بود۔ رواہ ابن ماجۃ۔ وعن محمد بن ابی بکر بن حزم۔ بفتح حاء مہملہ وسکون زای از ثقات ست وپدر او ابوبکر از تابعین ست روایت میکند۔ انہ سمع اباہ کثیرا یقول۔ کہ وی شنید پدر خود را کہ بسیار میگفت کان عمر بن الخطاب یقول عجبا للعمۃ تورث ولا ترث۔ عجب از وی عقل مر خواہر پدر زا کہ ارث گرفتہ میشود یعنے ارث میگیرد از وی برادر زادہ او وارث نمی شود وی برادر زادہ خود را این مبنی ست بر عدم میراث ذوی الارحام والعمات واعمام از جہت ام واخوال وخالات مطلقاً از ذوی الارحام اند وارث میشوند نزد کسی کہ وارث میگرداند ذوی الارحام را بر تفصیلی کہ ذکر کردہ شدہ است در علم فرائض۔ رواہ مالک۔ وعن عمر رضی اللہ عنہ قال تعلموا الفرائض۔ گفت عمر بیاموزید احکام فرائض را۔ وزاد ابن مسعود۔ وزیادہ کردہ است ابن مسعود این را کہ۔ والطلاق والحج۔ وبیاموزید احکام طلاق وحج را۔ قالا۔ گفت عمر وابن مسعود۔ فانہ من دینکم۔ زیرا کہ این مذکور از مہمات دین شماست ومردم در تعلیم آن تقصیر دارند۔ رواہ الترمذی۔

باب الوصایا

جمع وصیت چنانچہ خطایا جمع خطیۃ ووصیت در اصل بمعنی عہد ست کہ غالب آمدہ در عہد کردن بعد از موت ودر شرع وصیت اندرز کردن و وصیت مستحب ست نہ واجب وجمعی از اہل ظواہر بوجوب آن رفتہ وپیش از نزول میراث واجب بود وچون میراث واجب شد وجوب وصیت منسوخ گشت ولہذا وصیت برای وارث درست نبود وگفتہ اند کہ اگر

بریکی دینی بود یا ودیعتی لازم ست وصیت کردن و آن را نوشتن و بران گواه گرفتن

الفصل الاول عن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما حق امرئ مسلم له شیء یوصی فیه نیست حق مردی مسلمانی که مر او را چیزی ست که صلاحیت آن دارد که وصیت کرده شود در وے از مال و معامله با مردم یبیت لیلتین که بگذارد دو شب را۔ الا و وصیته مکتوبة عنده۔ مگر آنکه وصیت وی نوشته شده است نزد وی یعنی باید که دو شب بر مرد نگذرد که وصیت نامه خود را ننویسد و ذکر دو شب قید نیست مقصود زمان قلیل ست لیکن در وے اشارت ست که اگر یک شب بگذرد باکی نیست باید که زیاده بران نگذرد و غفلت نورزد و این تاکید و مبالغه است در استحباب و استعجال وصیت نه الزام و ایجاب آن چنانکه بعضے برانند۔ متفق علیه۔ وعن سعد بن ابی وقاص قال مرضت عام الفتح گفت سعد بن ابی وقاص بیمار شدم در سال فتح۔ مرضا اشفیت علی الموت۔ بیمار شدنی که مشرف شدم بر مرگ و نزدیک رسیدم بآن۔ فاتانی رسول اللہ۔ پس آمد مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یعودنی۔ درحالی که عیادت می کند مرا۔ فقلت پس گفتم من۔ یا رسول اللہ ان لی مالا کثیرا۔ بدرستیکه مرا مالے بسیارست۔ ولیس یرثنی الا ابنتی۔ و نیست که وارث شود مرا مگر دختر من یعنے از جمله اهل فرائض یا از جمله کسے که بترسم بروے که ضائع گردد و بود ویرا رضی اللہ عنہ ورثه و عصبه بسیار۔ فاوصی بمالی کله۔ آیا پس وصیت کنم بمال خود همه۔ قال لا۔ گفت آنحضرت مکن وصیت بهمه مال۔ قلت فثلثی مالی۔ گفتم من پس وصیت کنم بدو ثلث مال۔ قال لا گفت آنحضرت مکن۔ قلت فالشطر۔ گفتم پس وصیت کنم بنصف۔ قال لا۔ گفت مکن۔ قلت فالثلث۔ گفتم پس بثلث وصیت کنم۔ قال الثلث۔ گفت به ثلث بکن۔ والثلث کثیر۔ و ثلث بسیارست برای وصیت کردن خصوصاً ازین مال کثیر که تو داری۔ انک ان تذر ورثتک اغنیاء خیر من ان تذرهم عالة۔ بدرستیکه تو اگر بمیری و بگذاری وارثان خود را توانگران بهترست ازین که بگذاری ایشان را درویشان و ان بفتح همزه نیز روایت ست یتکففون الناس۔ درحالی که دراز می کنند دست پیش مردم برای سوال تکفف دست پیش کسی داشتن یا آن معنے دارد که کف کف طعام از مردم بطلبند۔ وانک لن تنفق نفقة تبتغی بها وجه اللہ۔ و بدرستیکه تو اگر بزیلی هرگز خرج نکنی مالی را که طلب می کنی بآن خرج ذات خدا و رضاے او را الا اجرت بها۔ مگر آنکه مزد و ثواب داده می شوی بدان۔ حتی اللقمة ترفعها الی فی امرأتک۔ تا آنکه لقمه که برمی داری بسوے دهن زن خود۔ متفق علیه۔

الفصل الثانی عن سعد بن ابی وقاص قال عادنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و انا مریض۔ گفت سعد عیادت کرد مرا آنحضرت و حال آنکه من بیمار بودم۔ فقال اوصیت۔ پس گفت آنحضرت آیا وصیت کرده بچیزے۔ قلت نعم۔ گفتم آری کرده ام یعنی قصد داده ام که بکنم۔ قال بکم۔ گفت بچند و بچه مقدار از مال وصیت کرده۔ قلت بمالی کله فی سبیل اللہ۔ گفتم وصیت کرده ام بمال خود همه در راه خدا۔ قال فما ترکت لولدک۔ گفت آن حضرت

پس چه گذاشته برای اولاد خود - قلت هم اغنیاء بخیر - گفتم حاجت نیست که بایشان چیزی بگذارم زیرا که ایشان توانگرند
بمال بسیار - قال اوص بالعشر - گفت آنحضرت وصیت کن بده یک از مال خود - فما زلت اناقصه - پس همیشه بودم
من که کم می شمردم چیزی را که میگفت آنحضرت از مقادیر اعداد و مراجعت می کردم با آنحضرت و اناقضه بضاد معجمه نیز
روایت ست یعنی سخن نقیض آنحضرت میگفتم - حتی قال اوص بالثلث والثلث کثیر - تا آنکه گفت آن حضرت وصیت
کن بثلث و ثلث بسیار ست - رواه الترمذی - وعن ابی امامة قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول
فی خطبته عام حجة الوداع - ابوامامه باهلی که از مشاهیر صحابه است گفت شنیدم آن حضرت را که می گفت در خطبه خود در سال
حجة الوداع - ان الله قد اعطی کل ذی حق حقه - بدرستی خدا تعالی به تحقیق داده هر خداوند حق را حقش را
در میراث که هر یک را نصیبی تعیین کرد - فلا وصیة لوارث - پس نیست وصیت مر وارث را وصیت مر اقارب
را پیش از نزول آیت مواریث واجب بود چنانکه منطوق قرآن مجید ست و چون آیت مواریث نازل
شد وجوب آن منسوخ گشت - رواه ابوداؤد وابن ماجة وزاد الترمذی و زیاده کرده است ترمذی این
کلام را که الولد للفراش وللعاهر الحجر - که فرزندان مر زن راست که زیر شوهر خود است یعنی
مر صاحب فراش راست زوج باشد یا سید و مر زانی را سنگ ست کنایت ست از حرمان از ثبوت نسب از وی
چنانکه میگویند فلان را خاک ست یا مراد بدان رجم ست که سنگسار می کنند او را - وحسابهم علی الله - وحساب مردم
بر خدا است که هر کسی را بر کردارش جزا خواهد داد و این عبارت بمعنی دوم ظاهر و مناسب تر ست یعنی تا اقامت حد
بر زانیان می کنیم و حساب ایشان بر خدا است اگر خواهد بگیرد و اگر خواهد ببخشد - وعن ابن عباس عن النبی صلی الله علیه
وسلم قال لا وصیة لوارث - نیست وصیت مر وارث را - الا ان یشاء الورثة - مگر آنکه بخواهند باقی وارثان و راضی شوند
بآن زیرا که ایشان شرکا اند - منقطع - این حدیث منقطع ست اسناد این حدیث متصل نیست و حدیث منقطع آنکه راوی
از اسناد آن ساقط شده باشد چنانکه در مقدمه گذشت - هذا لفظ المصابیح - این لفظ ست که در مصابیح مذکور ست
وفی روایة الدارقطنی - و در روایت دارقطنی باین لفظ آمده است که - قال لا تجوز وصیة للوارث - گفت روا نیست
وصیت مر وارث را در این روایت صریح حکم کرده بعدم جواز و در روایت اولی احتمال دارد که مراد نفی اولویت بود فافهم - الا ان
یشاء الورثة - مگر آنکه بخواهند وارثان - وعن ابی هریرة عن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ان الرجل لیعمل
گفت آنحضرت بدرستیکه مرد هر آئینه عمل میکند - والمرأة - وزن عمل می کند - بطاعة الله - بطاعت خدا - ستین سنة
شصت سال - ثم یحضرهما الموت - پس حاضر می شود آن زن و مرد را مرگ - فیضاران فی الوصیة - پس زیان میرسانند
شخصی را در وصیت که کسی برای کسی کرده بعدم امضای آن یا بنقصان در آن یا وصیت کردن مر غیر اهل آن را
و مانند آن - فتجب لهما النار - پس ثابت می گردد مر آن مرد و زن را آتش دوزخ - ثم قرأ ابوهریرة - پستر خواند

ابوہریرہ برای تائید این حدیث وبیان آن این آیت راکہ من بعد وصیۃ یوصی بہا او دین غیر مضار - میراث می گیرند بعد از وصیتی کہ وصیت کردہ میشود بآن وصیت یا بعد از دین در حالی کہ ضرر رساندہ است وارثان را بزیادت بر ثلث یا قصد ضرر رسانید بوصیت نہ قصد تقرب الی اللہ واقرار کردن بدینی کہ لازم نیست بروی - الی قولہ وذلک الفوز العظیم - خواند این آیت را تا این قول - رواہ احمد والترمذی وابوداؤد وابن ماجۃ -

الفصل الثالث - عن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مات علی وصیۃ - کسی کہ مرد بر وصیت یعنی در وقت مردن وصیتی کرد بہ پارۂ از مال برای فقرا - مات علی سبیل وسنۃ - مرد بر راہ دین وبر سنت - ومات علی تقی وشہادۃ - ومرد بر تقوی وشہادت یعنی داخل متقیان وشہیدان شد - ومات مغفورا لہ - ومرد در حالے کہ آمرزیدہ شدہ است مراورا - رواہ ابن ماجۃ - وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ان العاص ابن وائل - عاص ابن وائل سہمی پدر عمرو بن العاص کہ پدر عبداللہ بن عمرو بن العاص مشہور ست وعاص مسلمان نیست - اوصی ان یعتق عنہ مائۃ رقبۃ - وصیت کرد کہ آزاد کردہ شود از جانب وی صد بردہ - فاعتق ابنہ ہشام خمسین رقبۃ - پس آزاد کرد پسر او کہ ہشام ست پنجاہ رقبہ - فاراد ابنہ عمرو ان یعتق عنہ الخمسین الباقیۃ - پس خواست پسر او کہ عمرو بن العاص ست کہ آزاد کند از وی پنجاہ رقبۂ باقی را کہ تتمۂ صد ست عاص ابن وائل را و دو پسر بود یکی عمرو بن العاص کہ صحابی مشہور ست و دیگر ہشام بن العاص کہ برادر عمرو بن العاص ست و وی نیز صحابی قدیم الاسلام ست اسلام آورد و دیگر ہجرت کرد بحبشہ پیشتر آمد بمکہ بعد از شنیدن مہاجرت آنحضرت پس حبس کردند او را پدر او وقوم او بمکہ تا آنکہ قدیم آورد بر آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بعد از غزوۂ خندق بمدینہ و وی خردتر بود از عمرو وخیر فاضل بود کشتہ شد باجنادین وبعضے گفتہ اند بیرموک سال سیزدہم یا پانزدہم از ہجرت - فقال حتی اسأل رسول اللہ - پس گفت عمرو بن العاص آزاد نمیکنم تا آنکہ بپرسم پیغمبر خدا را - صلی اللہ علیہ وسلم - کہ آزاد کردن رقبہ از وی روا وسودمند ست - فاتی النبی - پس آمد عمرو پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم - تا بپرسد - فقال - پس گفت عمرو - یارسول اللہ ان ابی اوصی ان یعتق عنہ مائۃ رقبۃ - بدرستیکہ پدر من وصیت کرد کہ آزاد کردہ شود از جانب وی صد رقبہ - وان ہشاما اعتق منہ خمسین رقبۃ - وبدرستیکہ ہشام کہ برادر من ست آزاد کرد از وی پنجاہ رقبہ وبقیت علیہ خمسون رقبۃ - وباقی ماند بر وی بحکم وصیت پنجاہ رقبہ - افاعتق عنہ - آیا پس آزاد کنم من از وی - فقال رسول اللہ - پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم انہ لو کان مسلما - بدرستیکہ عاص اگر می بود مسلمان فاعتقتم عنہ او تصدقتم عنہ او حججتم عنہ - پس آزاد میکردید از وی یا تصدق میکردید از وی یا حج میکردید - بلغہ ذلک - میرسید او را ثواب این اعمال - از این حدیث مفہوم شد کہ صدقہ سود ندارد کافر را در رستگاری نمی بخشد از عذاب نیز معلوم شد کہ بمسلمان میرسد ثواب عبادت مالی وبدنی ہر دو - رواہ ابوداؤد - وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من قطع میراث وارثہ - کسی کہ قطع کند میراث وارث خود را ومحروم گرداند او را از ارث قطع اللہ میراثہ من الجنۃ - قطع کند خدا تعالی میراث او را از بہشت کہ بحکم نص یرثون الفردوس متحقق بدان کردہ اند - رواہ ابن ماجۃ وروی البیہقی فی شعب الایمان عن ابی ہریرۃ

کتاب النکاح

نکاح دراصل بمعنی ضم وجمع ست واطلاق آن بر وطی وعقد نیز آمده که دران نیز معنی ضم وجمع موجود ست ونکاح نزد ما سنت ست ونزد توقان یعنی میل وآرزوی زنان واجب اگر یافته شود مؤنت آن وقول امام احمد نیز بروایتی همین ست ودر روایتی واجب است اگر خوف زنا باشد ونزد توقان سنت ست ودر روایتی دیگر بے توقان بسبب کبر ومرض وجز آن مباح ست ودر روایتی مستحب وبر تقدیر وجوب آیا تیسری مندفع می گردد یا نه درینجا دو وجه است ونزد شافعی مستحب نزد وجود توقان ومؤنت ومکروه است نزد عدم مؤنت باتفاق ونکاح افضل ست نزد ما از تجرد وتخلی برائے عبادت ونزد ائمہ دیگر تجرد وتخلی برائے عبادت افضل ست از نکاح وخلاف در غیر صورت وجوب ست۔

الفصل الاول۔ عن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم یا معشر الشباب۔ ای گروه جوانان شباب بفتح شین وتخفیف با بروزن سحاب جمع شاب ست وشبان بضم شین وتشدید با ونون در آخر نیز جمع اوست وحد جوانی تا سی سال ست ونزد شافعی تا سی سال۔ من استطاع منکم الباءة فلیتزوج۔ کسی که توانائی دارد از شما جماع را پس باید که نکاح کند وباءة دروی چهار لغت ست یکی باءت با وتا ومد چنانکه لفظ حدیث ست دوم بار بد بی تا سوم باهت بها وتا چهارم باه بها بی تا وباءت بمعنی منزل ست وهر که زن کند لابد او را منزل باید گرفت۔ فانه اغض للبصر۔ پس بدرستیکه نکاح کردن پوشنده تر ست مر نظر را که بر زن بیگانه نیفتد غض بغین وضاد معجمتین فرو خوابانیدن چشم را۔ واحصن للفرج۔ ونگاهدارنده تر است آلت زنا شوی را احصن بکسر حا جائے پناه فرج بسکون را عورت۔ ومن لم یستطع فعلیه بالصوم۔ وکسے که نمی تواند نکاح کرد وقدرت ندارد بران پس بر وے باد کر روزه دار باشد۔ فانه له وجاء۔ پس بدرستیکه روزه داشتن مر آن کس را خصی کردن ست ووجئ بفتح واو وسکون جیم خصی کردن ووجاء بکسر واو وبمد کوفتن خصیه را بسنگ۔ متفق علیه۔ وعن سعد بن ابی وقاص قال رد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم علی عثمان بن مظعون التبتل۔ رد کرد آنحضرت بر عثمان بن مظعون نطا سے معجمه که از عظماے مهاجرین ست تبتل را یعنی تنها بودن وگوشه گرفتن از زنان وترک نکاح واصل تبتل بمعنی بریدن وجدا کردن ست وبتول وتبتیل زن منقطع از مردان واین نام مریم بنت عمران ست از جهت انقطاع وے از مردان وفاطمه زهرا رضی اللہ عنها را نیز بتول گویند از جهت انقطاع او از دنیا وما فیها بسوے خدائے عز وجل وبعضے گویند از جهت جدا وممتاز بودن از زنان عالم در فضل ودین وکمال وجمال۔ ولو اذن له لاختصینا۔ واگر اذن می کرد عثمان بن مظعون را به تبتل وانفراد از زنان هر آئنه خصے می شدیم ما یعنے مبالغه می کردیم در تبتل وانقطاع تا نزدیک بود سے

ازخصی شویم بایمان ایشان بود کہ خصی شدن جائز ست متفق علیہ وعن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم تنکح المرأۃ لاربع۔ نکاح کردہ می شود زن چنانچہ عرف و عادت ست از جہت چہار خصلت و صفت لمالہا
یکی از جہت مال او کہ زنی مال دارست مال خود را بر شوہر صرف خواہد کرد۔ ولحسبہا۔ و دیگر از جہت بزرگی
و شرف در ذات او و در قوم او کہ زنی ست از قوم اشراف کہ در نسب فرزندان از وے شرفی پیدا خواہد شد
و بعضے گفتہ اند کہ مراد بحسب اینجا نیک کرداری و نیک نہادی اوست۔ ولجمالہا۔ و دیگر بسبب خوبی و جمال و حسن صورت
او کہ حظ نفس و فراغ خاطر و شکر نعمت از وے کامل و وافر خواہد بود۔ ولدینہا۔ و دیگر از جہت دین و صلاح و عفت
و عصمت او کہ معاون بر تقوی و مہ و معین بر دینداری خواہد شد۔ فاظفر بذات الدین پس پیروز شو تو بزنی کہ
خداوند دین ست و طلب کن آن را۔ تربت یداک۔ خاک آلودہ باد ہر دو دست تو و این دعاست بذل و ہلاک و اینجا
حقیقت آن مراد نیست بلکہ مراد انکار و تعجب و عتاب بر انگیختن بر کارے ست۔ متفق علیہ۔ وعن عبد اللہ
بن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الدنیا کلہا متاع۔ دنیا ہمہ نفع گرفتن و آسایش یافتن و بہرہ مند
شدن ست از لذات و شہوات و برخورداری از ان ست مقصود تقلیل و تحقیر اوست۔ وخیر متاع الدنیا المرأۃ الصالحۃ۔
و بہترین متاع دنیا و بہرہ مندی و آسایش آن زن نیکوکار کہ موافق مصلحت و موجب صلاح کار افتد۔ رواہ مسلم
وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خیر نساء رکبن الابل۔ بہترین زنان کہ سوار شوند شتران را
مراد زنان عرب اند کہ غالب عادت سواری ایشان بر شتران ست می فرماید کہ بہترین زنان عرب۔ صالح نساء
قریش۔ زنان صالح از قریش اند کہ قبیلۂ خاص ست و افضل قبائل اند۔ احناہ علی ولد فی صغرہ۔ مشفق و مہربان
ترین این صنف اند بر فرزند در خردی وے ہر ولد کہ باشد خواہ ولد خود ش باشد یا ولد زوج از غیر وے وارعاہ علی
زوج فی ذات یدہ۔ و رعایت کنندہ تر و نگاہ دارندہ تر بر شوہر در اموال وی و مال را ذات الید خوانند کہ در دست
می باشد متفق علیہ۔ وعن اسامۃ بن زید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما ترکت بعدی فتنۃ اضر علی الرجال
من النساء۔ نگذاشتہ ام من از پس خود ابتلاے و آزمایش را زیان کنندہ تر بر مردان از زنان کہ سبب وقوع
در معصیت و محنت اند و درین حدیث اشارہ است بآنکہ فتنہ گری زنان بر مردان در زمان آنحضرت نبود از
جہت غلبہ سطوت حق دران زمان بلکہ بعد از زمان اوست از جہت غلبۂ باطل۔ متفق علیہ۔ و چون صفات
زنان صالحہ و منافع ایشان بیان کرد شروع در بیان خلاف آن میکند۔ وعن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم الدنیا حلوۃ خضرۃ۔ دنیا شیرین ست در دلہا کہ لذت آن در مذاق طبیعت شیرین آید و سبز ست
در دیدہا کہ منظر آن در دیدہ ہم زیبا نماید۔ وان اللہ مستخلفکم فیہا۔ و بدرستیکہ خداے تعالے خلیفہ سازندہ است
شما را در دنیا بعد از قومی کہ پیش شما بودند۔ فینظر کیف تعملون۔ پس نظر می کند کہ چگونہ عمل میکنید شما۔ فاتقوا الدنیا

پس بپرہیزید دنیا را و شر آن را - واتقوا النساء - و بپرہیزید زنان را و فتنہ ہای آنہا را - فان اول فتنة بنی اسرائیل کانت فی النساء - پس بدرستیکہ نخست فتنۂ بنی اسرائیل بود از جہت زنان آوردہ اند کہ مردی از ایشان خواستگاری کرد دختر عم خود را پس تزویج کرد بوی پس کشت آنمرد عم خود را پس امر شد بذبح بقرہ الی آخر القصة رواہ مسلم وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم الشوم فی المرأة والدار والفرس - بدفالی در سہ چیز می باشد زن و سرا و اسپ متفق علیہ وفی روایة - و در روایتی این چنین آمدہ است کہ الشوم فی ثلثة فی المرأة والمسکن والدابة - مآل معنی ہر دو روایت یکی ست ولیکن مسکن عام ترست از دار و دابہ از فرس مانند آنکہ بعضے گفتہ اند کہ شوم بمعنی بدفالی کہ آن را طیرہ گویند باطل ست بحکم احادیث و اثبات آن درین سہ چیز بر سبیل فرض و تقدیر ست یعنی اگر می بود تا درین سہ چیز می بود چنانکہ واقع شدہ است کہ چشم زخم سبقت می کند قدر را یعنی اگر چیزے سبقت می کرد قدر را این می بود از جہت شدت تاثیر و قوت آن و بعضے گفتہ اند کہ ممکن ست کہ مخصوص گردانیدہ باشد حق تعالیٰ این سہ چیز را بشوم از میان اشیا وا اینہا را این خاصیت دادہ باشد چنانکہ بعضے در تخصیص جرب و جذام از عموم لا عدوی گفتہ اند و بعضے گفتہ اند کہ شوم زن آنست کہ نزاید و بدخلق باشد و شوم دار آن است کہ تنگ بود و ہمسایہ ہا بد داشتہ باشد و موافق مصلحت نیفتد و شوم فرس آن است کہ بدخلق و بدجلو و حرون بود و غزا کردہ نشود بران و بالجملہ مراد بشوم اینجا عدم تضمن مصالح مطلوبہ است ازان و وجہ تخصیص این اشیا بذکر از جہت بودن آنہا ست اہم اشیای کہ مطلوب ست منافع و مصالح آن واللہ اعلم - وعن جابر قال کنا مع النبی صلے اللہ علیہ وسلم فی غزوة گفت جابر بودیم ما با آنحضرت در جنگ کافران - فلما قفلنا کنا قریبا من المدینة - پس وقتیکہ باز گشتیم بودیم نزدیک از مدینہ - قلت - گفتم من - یا رسول اللہ انی حدیث عہد بعرس - بدرستی من نو زمانم بنکاح یعنی نو کدخدا ام اگر حکم شود پیشتر بروم بخانہ - قال - گفت آن حضرت - تزوجت - آیا زن کردی تو - قلت نعم - گفتم آرے زن کردہ ام قال ابکرام ثیب - گفت آن حضرت آیا دوشیرہ است زنی کہ کردۂ تو یا بیوہ - قلت بل ثیب - گفتم من بکر نیست بلکہ ثیب ست - فقال ہلا بکرا تلاعبہا وتلاعبک - پس گفت آن حضرت چرا تزوج نکردی بکر را بازی میکردی تو بوے و بازی می کردی بتو کنایت ست از کمال الفت و عدم تکلف در صحبت و مخالطت و محبت زیرا کہ ثیب گاہی می باشد خاطر وی متعلق بزوج اول و تکلف می کند در صحبت و مخالطت اگر نمی یابد زوج ثانی را مثل اول فلما قدمنا ذہبنا لندخل - پس چون رسیدیم بمدینہ رفتیم تا درآئیم خانہ ہا را - فقال امہلوا حتی ندخل لیلا - پس گفت آنحضرت درنگ کنید و آہستہ باشید تا درآئیم بخانہ ہا در شب - لکی تمتشط الشعثة - برای آنکہ تا شانہ کند زنی کہ ژولیدہ موی ست شعث بفتحتین ژولیدہ موے شدن و شعث بفتح شین و کسر عین ژولیدہ موے وتستحد المغیبة - و پاکیزہ کند موے خود را زنی کہ غائب ست شوہر وے مغیبة بضم میم و کسر غین معجمہ و استحداد بمعنی استعمال

حدید ست وستردن موی بآهن ومراد اینجا نتف شعر است چنانکه عادت زنان ست نه استحداد یعنی صبر کنید که زنان روزانه خود را بیارایند ومستعد صحبت شما شوند اگر گفته شود که در حدیث دیگر نهی واقع شده است از در آمدن خانه در شب از سفر جوابش آنست که نهی بر تقدیری ست که خبر نا کرده بیکبارگی در آیند اما اگر خبر شده باشد نهی نیست وبعضی گفته اند که مراد از لیل عشیت ست یعنی شبانگاه وآن نام بعد از زوال ست ودر حاشیه بعد از لیلا بعلامت نسخه نوشته اند ای عشیا واین تفسیر ست از راوی۔ متفق علیه۔

الفصل الثانی۔ عن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ثلثة حق علی الله عونهم۔ سه مرداند که ثابت ست بر خدا یاری دادن ایشان ومدد کردن وی تعالی ایشان را۔ المکاتب الذی یرید الاداء۔ یعنی مکاتب که میخواهد ادای بدل کتابت را تا آزاد شود۔ والناکح الذی یرید العفاف۔ ونکاح کننده که میخواهد پارسائی را یعنی نیت او در نکاح سلامت از آفت نظر ووقوع در زناست۔ والمجاهد فی سبیل الله۔ وکسی که کارزار میکند در راه خدا۔ رواه الترمذی والنسائی وابن ماجه۔ وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا خطب الیکم من ترضون دینه وخلقه۔ خطاب ست با اولیای زن که وقتی که خواستگاری کند ورغبت نماید وبیاید بسوی شما برای تزویج کسی که راضی هستید شما وخوش دارید دین او را وخوی او را۔ فزوجوه۔ پس تزویج کنید او را وبدهید دختر بوی۔ الا تفعلوه۔ اگر نکنید شما تزویج را بوی ورغبت نکنید در کسی که راضی آید از دین وخلق وی که موجب صلاح ست ورغبت کنید در مجرد حسب ومال که موجب فساد وطغیان ست تکن فتنة فی الارض۔ پیدا می شود آزمایش وبلا در زمین۔ وفساد عریض۔ وپیدا می گردد تباهی وخرابی پهنا وبسیار یا مراد آن است که اگر تزویج نکنید با ارباب دین واخلاق بلکه نظر کنید بمال وجاه چنانکه شیمهٔ عادت اهل دنیاست می مانند اکثر زنان بی شوهر واکثر مردان بی زن پس بسیار می شود زنا ولاحق می گردد عار با اولیا وهلاک می کنند کسی را که نسبت می کنند عار را با ایشان پس واقع می شود فتنه وجنگ وجدل۔ رواه الترمذی۔ وعن معقل بفتح میم وسکون عین وکسر قاف۔ بن یسار۔ بفتح یا وتخفیف سین مهمله صحابی ست بیعت کرده تحت شجره وساکن شده بصره را ونهر معقل که در بصره است بوی منسوب ست۔ قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم تزوجوا الودود۔ نکاح کنید زن دوست دارندهٔ شوهر را۔ الولود۔ وبسیار زاینده را واین دو صفت در بکر از خویشان او می توان دریافت زیرا که غالب آن ست که طبائع اقارب بیکدیگر سرایت می کند ودر عادت وخوی شریک یکدیگر می باشند۔ فانی مکاثر بکم الامم۔ زیرا که من غالب آینده ام بسبب شما امتها را یعنی می خواهم که امت من بیشتر از امت های پیغمبران دیگر باشد پس زنان بسیار زاینده را بخواهید وصفت دوست داشتن نیز دخلی در ولادت دارد که دوست داشتن باعث بر میلان وشهوت گردد وموجب حمل وولادت شود

رواہ ابوداؤد والنسائی - وعن عبدالرحمن بن سالم بن عتبۃ بضم عین وسکون فوقانیہ - بن عویم - بضم عین مہملہ وفتح واو وسکون تحتانیہ - بن ساعدۃ الانصاری سالم وعتبہ تابعی اند وعویم صحابی ست - عن ابیہ عن جدہ - روایت میکند از پدرش وپدرش از جدش قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم علیکم بالابکار - بر شما باد کہ نکاح کنید بکر انرا - فانھن اعذب افواھا - زیراکہ بکران شیرین ترست دہنہاے ایشان یعنی آب دہن ایشان شیرین وخوش آیندہ است وبعضے گفتہ اند کہ مراد شیرین الفاظ وحکایات ایشان ست کہ فحش وبدگوئی در ایشان نمی باشد - وانتق ارحاما - وقبل گیرندہ ترست رحمہای ایشان نتق بقاف بسیار بچہ شدن زن رحم زنان کہ بچہ در وی پیدا میشود - وارضی بالیسیر - خوشنود شوندہ ترست باندک وآسان آزاموال وارفاق وجماع - رواہ ابن ماجۃ مرسلا -

الفصل الثالث عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لم تر للمتحابین مثل النکاح - نمی بینی اے مخاطب براے دوکسے کہ دوست می دارند یکدیگر را در تحصیل زیادتی محبت ولقاے آن ہیچ چیز مانند وصلہ نکاح بدلیل آنکہ اگر در میان قومی دشمنی بود وچون در میان ایشان وصلہ نکاح شود مبدل محبت می گردد لاجرم چون محبت بود بنکاح زیادہ خواہد شد وبعضے گفتہ اند کہ اگر مردی دوست دارد زنے را وعاشق وے بود الذ دائم باشد در حصول الفت والتیام یا مراد آنست کہ نکاح بعد از محبت الذ وارغب ست - وعن انس قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم من اراد ان یلقی اللہ طاہرا مطہرا - کسے کہ می خواہد کہ پیش آید درگاہ حق را پاک وپاک کردہ شدہ یعنے حکم کردہ شدہ بطہارت وی فلیتزوج الحرائر - پس باید کہ نکاح کند زنان اصیل وآزادزادہ وا ہان را زیراکہ حرائر طاہر ومطہر اند بنسبت باماء پس لابد سرایت می کند طہارت از صحبت ومخالطت ایشان واین باعتبار غالب واکثر ست - وعن ابی امامۃ عن النبی صلے اللہ علیہ وسلم انہ یقول - روایت میکند ابوامامہ رضی اللہ عنہ از آنحضرت کہ وے میگفت - ما استفاد المومن بعد تقوی اللہ خیرا لہ من زوجۃ صالحۃ - حاصل نکرد مسلمان بغیر از تقوے خدای تعالےٰ ہیچ چیزے بہتر مراورا از زن نیک خوئی وخوبروئی - ان امرہا اطاعتہ - این چنین زنے کہ اگر بفرماید مرد آن زن راکارے فرمان برداری کند آن زن آن مرد را - وان نظر الیہا سرتہ - واگر نگاہ کند بسوے آن زن شاد گرداند او را وان اقسم علیہا ابرتہ - واگر سوگند خورد مرد بران زن کہ این چنین خواہد کرد راست گرداند او را وبکند آن فعل را - وان غاب عنہا نصحتہ فی نفسہا ومالہ - واگر غائب گردد مرد از زن خیر خواہی کند مرد را در نفس خود کہ نگاہ دارد از وصمت زنا وفسق وخیر خواہی کند در مال مرد کہ خیانتی دران نورزد وضائع نکند مال وملک او را رواہ ابن ماجۃ الاحادیث الثلثۃ - روایت کرد ابن ماجہ این ہر سہ حدیث را - وعن انس قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم اذا تزوج العبد فقد استکمل نصف الدین - وقتی کہ نکاح کند بندہ پس بتحقیق کامل میگرداند نصف دین را فلیتق اللہ فی النصف الباقی - پس باید کہ بپرہیزد خدا را در نصف باقی توجیہ این حدیث آنست کہ غالب در افساد دین

فرج وبطن ست پس چون نکاح کرد از فساد فرج خلاص یافت باید کہ در دفع فساد بطن تقوی کند تا صلاح دین تمام حاصل گردد کذا قالوا۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان اعظم النکاح برکۃ الیسرہ مؤنۃ۔ بدرستی کہ بزرگترین نکاح از روے برکت آسان ترین آن ست از روے بار وگرانی وتعب و مشقت در تہیۂ اسباب آن حاصل معنے آن ست کہ بہترین زنان راضی ترین ایشان ست بچیزی اندک رواہما البیہقی فی شعب الایمان۔

باب النظر الی المخطوبۃ وبیان العورات

مخطوبۃ زن خواستگاری کردہ شدہ از خطبہ بکسر واصل او از خطاب ست کہ بمعنی روے گردانیدن کلام ست بسوی غیر زیراکہ مرد خطاب می کند زن را و اولیاے او را بتزوج کردن و فاعل آنرا خاطب گویند و زن را مخطوبہ وخطبہ بضم نیز از خطاب ست وفاعل آنرا خطیب خوانند وجائز نیست نظر کردن بسوے مخطوبہ پیش از تزوج نزد ما ونزد شافعی واحمد واکثر علماء وجائز ست نزد مالک باذن زن ودر روایتی از وے ممنوع ست مطلقا و اگر زنی را کہ ماہر باشد این لفر ستد بہتر باشد وعورت اندام وشرم مردم وہرچہ از نمودن ودیدن آن شرم آید عورات جمع آن بسکون واو وفتح آن۔

الفصل الاول۔ عن ابی ہریرۃ قال جاء رجل الی النبی۔ گفت ابوہریرۃ آمد مردی بسوے آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فقال انی تزوجت امراۃ من الانصار۔ وگفت آن مرد کہ من تزوج کردہ ام یعنی ارادہ کردہ ام کہ تزوج کنم زنی را از قبیلۂ انصار۔ قال فانظر الیہا۔ گفت آن حضرت پس نظر کن بسوے آن زن۔ فان فی اعین الانصار شیئا۔ زیراکہ در چشمہاے قبائل انصار چیزے ہست از کبودی یا زردی طیبی گفتہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در چشم مردان ایشان دیدہ قیاس کرد زنان را بر ایشان یا از مردم شنید کہ در چشم زنان ایشان این صفت ست وبعضے می گویند کہ آنحضرت حکم پدر دارد ونسبت بامت پس اگر بروی زنان دیدہ باشد وبچشم ایشان نگاہ کردہ باشد چہ مانع ست ولیکن تصریح کردہ اند کہ اثبات ابوت بجہت شفقت ونصیحت ووجوب توقیر وتعظیم وطاعت ست چنانکہ بیضاوی در تفسیر کریمہ ما کان محمد ابا احد تصریح کردہ است وعلماے حدیث در خلوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعضے نسا توجیہ کردہ اند کہ آنہا خالہ رضاعیہ آنحضرت بودہ اند واین در بعضے مواضع کتاب ذکر کردہ شدہ است فتدبر وباپوشیدہ نماند کہ روے زن عورت نیست ونظر بآن بحکم ضرورت جائز داشتہ اند چنانکہ در فقہ مذکور ست پس اگر نظر بر چشم افتادہ باشد جائز باشد۔ رواہ مسلم۔ وعن ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تباشر المراۃ المراۃ۔ اختلاط نکند وصحبت ندارد زن زنے را۔ فتنعتہا لزوجہا۔ پس وصف کند او را براے شوہر خود۔ کانہ ینظر الیہا۔ پس چنان شود کہ گویا نظر می کند شوہر ہمے بسوے وے۔ متفق علیہ۔ وعن ابی سعید قال قال رسول اللہ روایت ست

از ابی سعید خدری کہ گفت گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم لا ینظر الرجل الی عورۃ الرجل۔ نظر نکند مرد بسوے عورت مرد۔ والمرأۃ الی عورۃ المرأۃ۔ و نظر نکند زن بعورت زن یعنی نہ کہ نہی مخصوص ست بنظر مرد بعورت زن و نظر زن بعورت مرد بلکہ شامل ست نظر مرد را بمرد و زن را بزن نیز و عورت مرد از ناف تا بزانو ست و ہمچنین عورت زن در حق زن اما در حق مرد تمام عورت ست مگر روے و کفہاے دست و لہٰذا زن را عورت می گویند کہ تمام او عورت ست و اصح آن ست کہ امرد صبی حکم زن دارد و نظر بزن بیگانہ حرام ست خواہ بشہوت بود یا بی شہوت و بعضے گفتہ اند کہ بے شہوت مکروہ است و از بعضے روایات مفہوم می شود کہ حرمت نظر با امرد مشروط بشہوت نیست و تفصیل این مسائل در فقہ باید طلبید۔ و لا یفضی الرجل الی الرجل فی ثوب واحد۔ و نرسد مرد بسوے مرد و نیامیزد بوے در یک جامہ یعنی در نیاید برہنہ در تحت یک لحاف۔ ولا تفضی المرأۃ الی المرأۃ فی ثوب واحد۔ و ہمچنین در نیاید زن بسوے زن در یک جامہ یعنی اگر چہ این دو قسم بحسب عادت نہ محل آفت اند اما با وجود آن حرام و مکروہ است رواہ مسلم۔ و عن جابر رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا لا یبیتن رجل عند امرأۃ ثیب۔ آگاہ باشید شب نکند مردے نزد زنے کہ ثیب ست۔ الا ان یکون ناکحا او ذا محرم۔ مگر آنکہ باشد آن مرد نکاح کنندہ یعنی شوہر او باشد یا محرم او باشد و محرم آنکہ نکاح بوے درست نباشد بعلت و تخصیص ثیب بجہت آنست کہ بکر عاصی و خائف می باشد پس خوف فتنہ در آنجا کمتر خواہد بود و کذا قیل و بعضے گفتہ اند کہ مراد بہ ثیب زنے بے شوہر ست و اظہر آنست کہ مراد بآن زن جوان دارند رواہ مسلم۔ و عن عقبۃ بن عامر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایاکم والدخول علی النساء گفت آن حضرت دور دارید خود را از در آمدن بر زنان بیگانہ۔ فقال رجل۔ پس گفت مردے یا رسول اللہ ارأیت الحمو۔ خبر دہ ما را از حال حمو کہ در آمدن او بر زنان جائز ست یا نہ و حمو بفتح حاے مہملہ و سکون میم و فتح ان خویش زن از جانب مرد مثل برادر و برادر زادہ کہ نسبت بزن مرد محرم نیستند بخلاف پدر و پسر شوہر۔ قال الحمو الموت۔ گفت آن حضرت حمو مرگ ست یعنی فتنہ در حمو بیشتر ست از جہت مساہلۃ مردم در ان و کثرت دخول و مخالطت و قرب وصول و قدرت آن و این کلمہ الیست کہ عرب در بیان شدت و فظاعت و تخویف و تحذیر می گویند چنانکہ شیر مرگ ست و سلطان آتش و خوف در اقارب اکثر و فتنہ در ایشان واقع ست۔ متفق علیہ۔ و عن جابر ان ام سلمۃ استاذنت رسول اللہ۔ روایت ست از جابر کہ ام سلمہ دستوری خواست از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فی الحجامۃ در خون کشیدن یعنی اذن خواست تا خون کشد۔ فامر ابا طیبۃ ان یحجمہا۔ بضم جیم پس فرمود آن حضرت ابو طیبہ حجام را کہ حجامت کند ام سلمہ را۔ قال۔ گفت جابر حسبت انہ کان اخاہا من الرضاعۃ۔ گمان دارم کہ ابو طیبہ بود برادر ام سلمہ از شیر۔ او غلاما لم یحتلم۔ یا بود ابو طیبہ کودک کہ ہنوز بلوغ نرسیدہ و بعضے گفتہ اند کہ جائز ست مر طبیب را نظر از جہت معالجت

رواہ مسلم۔ وعن جریر بن عبداللہ صحابی مشہور ست از اشراف و فضلاے صحابہ و در جاے دیگر از احوال وی نوشتہ شدہ است۔ قال سألت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم عن نظر الفجاءۃ۔ گفت جریر پرسیدم آنحضرت را از نظر ناگہانی کہ یکایک بزن بیگانہ افتد فجاءۃ بفتح فاء وسکون جیم وفجاءۃ بضم فاء وفتح جیم و مد ہر دو لغت ست۔ فامرنی ان اصرف بصری۔ پس امر کرد مرا کہ بگردانم بینائی خود را یعنی نظر کہ ناگہان افتاد معذور ست باید کہ آن نظر را ادامت نکند و نظر دیگر تابع آن نکرد اند کہ در آنجا معذور نبود۔ رواہ مسلم۔ وعن جابر رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ان المرأۃ تقبل فی صورۃ شیطان بدرستیکہ زن اقبال می کند و پیش می آید در صورت شیطان وتدبر فی صورۃ شیطان۔ و ادبار می کند و پس می رود در صورت شیطان۔ اذا احدکم اعجبتہ المرأۃ۔ وقتی کہ یکی از شما خوش آید او را زنی۔ فوقعت فی قلبہ پس افتاد آن زن وجاے کرد در دل وی۔ فلیعمد الی امرأتہ۔ پس باید کہ قصد کند آن مرد بسوی زن خود۔ فلیواقعہا۔ پس باید کہ جماع کند زن خود را۔ فان ذلک یرد ما فی نفسہ پس بدرستیکہ آن جماع کردن با زن خود دور می کند چیزے را کہ واقع شدہ است در نفس وے از میلان و شہوت با اجنبیہ۔ رواہ مسلم۔

الفصل الثانی۔ عن جابر قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم اذا خطب احدکم المرأۃ۔ چون خواہد یکے از شما کہ خواستگاری کند زنے را۔ فان استطاع ان ینظر الی ما یدعوہ الی نکاحہا۔ پس اگر می تواند کہ نظر کند بسوے چیزی کہ باعث میشود او را بسوی نکاح۔ فلیفعل۔ پس باید کہ بکند نظر در ان و مراد بباعث بر نکاح آنچہ معتاد و متعارف ست رعایت آن در نساء از مال و حسب و جمال و دین و عفت یا غایت اہتمام در رعایت امر دین یا آنچہ باعث ست او را بالخصوص مثل غض بصر و کفایت از امور معیشت و جزء آن و بر ہر دو وجہ نظر بمعنی فکر و تامل ست واگر مراد نظر بمخطوبہ دارند چنانکہ عقد باب برای آنست نیز صورت دارد و اگرچہ از ظاہر عبارت دور ست۔ رواہ ابوداود۔ وعن المغیرۃ بن شعبۃ قال خطبت امرأۃ فقال لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ گفت مغیرہ خواستگاری کردم من زنی را پس گفت مرا پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم۔ ہل نظرت الیہا۔ آیا نظر کردہ تو بسوی آن زن و دیدہ او را۔ قلت لا۔ گفتم نظر نکردہ ام بسوی او۔ قال فانظر الیہا۔ گفت آنحضرت اگر میخواہی کہ تزوج کنی پس نظر کن بسوی او۔ فانہ احری ان یودم بینکما۔ پس بدرستیکہ نظر کردن بسوی او سزاوار تر ست بوقوع الفت و اتفاق میان شما و ادام موافقت و سازوار کردن و ادام بمعنی نان خورش نیز از ہمین وادی ست۔ رواہ احمد والترمذی والنسائی وابن ماجۃ والدارمی۔ وعن ابن مسعود قال رای رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم امرأۃ فاعجبتہ۔ و دید آنحضرت زنی را پس خوش آمد بمقتضای طبیعت و این در رنگ نظر اولی ست کہ اتفاقی ست در وی و بعضے از علماے شافعیہ در خصائص آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم نوشتہ اند کہ مرغوبہ آنحضرت حرام میشد بر زوج وی لیکن آنحضرت را شأنی است کہ یکی از امت را نیست و فعل وی صلی اللہ علیہ وسلم سبب میشد مر حکم شرعی و در سنت را فاتی سودۃ۔ بعد از ان کہ آن زن را آنحضرت دید و خوش آمد

پس آمد آنحضرت نزد سوده که از ازواج مطهرات ست۔ وہی تصنع طیبا۔ وسوده می ساخت خوشبوی را۔ وعندہا نساء
ونزد سوده زنان بودند۔ فاخلینہ۔ پس خلوت کردند آنحضرت را وبیرون رفتند فقضی حاجتہ۔ پس گذارد آنحضرت
حاجت خود را از سوده وفارغ شد ثم قال۔ پستر فرمود۔ ایما رجل رای امراۃ تعجبہ۔ ہر مردی که می بیند زنے را که
خوش آید آن زن اورا فلیقم الی اہلہ۔ پس باید که بایستد وبیاید آن مرد بسوی زن خود وجماع کند باوے۔ فان
معہا مثل الذی معہا۔ زیرا که با زن اوست مانند آنچه بآن زن ست پس با زن خود صحبت دارد تا آن میل وشہوت
که با آن زن حادث شده اینجا مصروف گردد وآن خیال از خاطر بدر آورد وغریب ست که بعضے از علمای شافعیہ
گفته اند که جماع با زن خود بخیال آن زن کند تا مطلقاً از ان خیال خالی گردد۔ رواه الدارمی۔ وعنہ عن النبی
صلی اللہ علیہ وسلم قال المراۃ عورۃ۔ زن عورت ست که حق وی آن ست که مستور ومحجوب باشد ومعنی عورت
معلوم شد۔ فاذا خرجت استشرفہا الشیطان۔ پس چون بیرون می آید زن می نگرد او را شیطان وطالب اغوای وے
تا از راه برد او را واز راه برد بوی مردان را استشراف چشم برداشتن تا در چیزے نگرد ودست بر بالای چشم
داشتن چنانکه عادت نگریستن ست۔ رواه الترمذی۔ وعن بریدۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
لعلی۔ گفت آنحضرت مر علی را رضی اللہ عنہ۔ یا علی لا تتبع النظرۃ النظرۃ۔ تابع مگردان یک نظر را بنظر دیگر اتباع بحسب
ہمزه وسکون تا در پی فرستادن واتباع بتشدید در پی رفتن یعنی یک نظر که ناگہان افتاد نظر دیگر در پی آن مکن۔
فان لک الاولی۔ زیرا که مر ترا جائز ست نظر نخستین۔ ولیست لک الآخرۃ۔ وجائز نیست مر ترا نظر پسین۔ رواه احمد
والترمذی وابو داؤد والدارمی۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا زوج
احدکم عبده امتہ۔ گفت آنحضرت وقتی که بزنی دہد یکی از شما غلام خود را باندی خود را۔ فلا ینظرن الی عورتہا۔ پس باید
که نظر نکند بسوی عورت آن باندی یعنی آن باندی که تزویج کرد نسبت بوی حکم باندی بیگانه پیدا کرد وعورت باندی بیگانه از
ناف تا زانوست چنانچه بیان کرد آن را بقول خود۔ وفی روایۃ فلا ینظرن الی ما دون السرۃ وفوق الرکبۃ۔ پس باید
که نظر نکند بسوی چیزی که زیر ناف ست وبالای زانوست ازین عبارت معلوم می شود که سره ورکبه عورت نیست
رواه ابو داؤد۔ وعن جرہد۔ بفتح جیم صحابی ست از اہل صفه بر وزن جعفر۔ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اما علمت
ان الفخذ عورۃ۔ روایت میکند که گفت آنحضرت آیا ندانسته تو که ران عورت ست در اسد الغابۃ می آرد که گذشت آنحضرت
بجرہد در مسجد وران او برہنه بود پس گفت بپوش فخذ خود را که فخذ عورت ست ودرین حدیث حجت ست بر مالک
که میگوید ران عورت نیست۔ رواه الترمذی وابو داؤد وعن علی رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
قال لہ۔ روایت ست از علی رضی اللہ عنہ که آنحضرت گفت مرا در ا۔ یا علی لا تبرز فخذک۔ ای علی بیرون میار و
ظاہر مکن ران خود را۔ ولا تنظر الی فخذ حی ولا میت۔ ونگاه مکن بسوی ران زنده ونه مرده ازین حدیث معلوم میشود

کہ مردہ وزندہ برابر اند در حکم عورت۔ رواہ ابوداؤد وابن ماجة وعن محمد بن جحش۔ بفتح جیم وسکون حاء مهملہ ذکر وے
درین کتب کہ در نظر آمدہ نیافتہ ام وظاہر عبارت حدیث دران ست کہ صحابی ست واللہ اعلم۔ قال مر رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم علی معمر۔ گفت گذشت آنحضرت بر معمر بفتح میمین وسکون عین مهملہ صحابی ست قدیم الاسلام وفخذاہ مکشوفتان
در حالے کہ ہر دو ران او برہنہ بود۔ قال۔ گفت آن حضرت۔ یا معمر غط فخذیک۔ بپوش ہر دو ران خود را۔ فان الفخذین
عورة۔ زیرا کہ ران ہا عورت اند غط بفتح غین معجمہ وتشدید طاے مکسورہ۔ رواہ فی شرح السنة وعن ابن عمر قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایاکم والتعری۔ دور دارید خود را از برہنگی وکشف عورت یعنی اگرچہ تنہا ودر خلوت باشید
فان معکم من لا یفارقکم۔ زیرا کہ با شما کسے ست کہ جدا نمی شود از شما۔ الا عند الغائط۔ مگر نزد قضاے حاجت وغائط
در اصل بمعنی زمین پست مغاک وقضاے حاجت انسانی ازان مراد دارند۔ وحین یفضی الرجل الی اہلہ۔ ونزد آنکہ
میرسد مرد بسوے اہل خود وجماع می کند۔ فاستحیوہم واکرموہم۔ پس شرم دارید ایشان را وگرامی دارید مراد کرام الکاتبین
وحفظا اند از ملائکہ کہ ہمیشہ با آدمی ہمراہ اند مگر درین دو وقت وبعضے گفتہ اند کہ مراد حفظہ اند وکرام الکاتبین جدا نمی شوند
از آدمی بہیچ حال۔ رواہ الترمذی۔ وعن ام سلمة انہا کانت عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ روایت ست
از ام المومنین ام سلمہ کہ وی بود نزد آنحضرت ومیمونة کہ وے نیز از امہات المومنین ست نیز بود نزد آنحضرت۔ اذ اقبل
ناگاہ روے آورد۔ ابن ام مکتوم۔ کہ صحابی مشہور ست واعمی بود۔ فدخل علیہ۔ پس در آمد ابن ام مکتوم بر آنحضرت
فقال رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم۔ احتجبا منہ۔ در پردہ شوید از وے۔ فقلت۔ ام سلمة میگوید
پس گفتم من۔ یا رسول اللہ الیس ہو اعمی لا یبصرنا۔ آیا نیست وے کور کہ نمی بیند ما را۔ فقال رسول اللہ پس
گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم۔ یعنی با ام سلمہ ومیمونہ افعمیاوان انتما۔ آیا پس کور ید شما۔ الستما تبصرانہ۔ آیا نیستید
شما کہ می بینید او را یعنی اگر او کور ست شما خود کور نیستید۔ رواہ احمد والترمذی وابوداود۔ وازینجا معلوم می شود
کہ ہمچنانکہ نظر مرد بیگانہ بر زن بیگانہ حرام ست عکس نیز ہمین حال دارد عزیمت این ست وحدیث لعب حبشہ محمول بر
رخصت ست ونیز عائشہ رضی اللہ عنہا دران وقت صغیرہ بود ومختار جواز نظر زن ست بمرد فوق سرہ وتحت رکبہ
واستدلال کردہ شدہ است بران بحضور زنان نماز را ولا بد نظر ایشان بمردان می افتادہ باشد واین ہمہ بر تقدیرے
کہ نظر بشہوت نباشد وعن بہز بفتح موحدہ وسکون ہا وزاے۔ بن حکیم۔ تابعی ثقہ است روایت دارند ازوی ثوری
وابن المبارک وغیر ایشان وبعضے خلاف دارند دروی۔ عن ابیہ عن جدہ۔ روایت می کند از پدر از جد وجد وی
کہ معاویہ بن حیدہ بفتح حا وسکون یا صحابی ست نزول کرد بہ بصرہ ووفات یافت بخراسان۔ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم احفظ عورتک۔ نگاہ دار وبپوش اندام شرم خود را۔ الا من زوجتک۔ مگر از زن خود یا ما ملکت
یمینک۔ یا از وے خواہ کہ مالک ست او را دست راست تو ملکی را کہ ببیع وشرا حاصل میشود وملک یمین ازان جہت گویند

که در بیع وشرا دست می زنند و پوست نرمی دهند. قالت گفتم یا رسول الله ارایت اذا کان الرجل خالیا خبر ده مرا هنگامے که باشد مرد تنها و در خلوت که با او کسی نباشد آنجا هم بپوشد. قال فالله احق ان یستحیی منه گفت آنحضرت پس خدا سزاوارتر ست که شرم داشته شود از وی یعنی اگرچه کسی آنجا نباشد حق تعالی می بیند و درین غایت رعایت ادب و استحیاست۔ رواه الترمذی وابوداؤد وابن ماجة وعن عمر رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال لایخلون رجل بامراة الا کان ثالثهما الشیطان۔ خلوت نکند هیچ مرد بزنی مگر آنکه باشد سوم آنها شیطان۔ رواه الترمذی۔ وعن جابر عن النبی صلی الله علیه وسلم قال لاتلجوا علی المغیبات۔ درنیائید بزنانی که غائب اند مردان ایشان از ایشان مغیبة بضم میم وکسر غین معجمه وسکون یا زنی که غائب ست مرد از وی وتخصیص مغیبة بحث آن ست که اشتیاق آنها به جماع بیشتر ست فان الشیطان یجری من احدکم مجری الدم۔ زیرا که شیطان روان می گردد از یکی از شما بجاے روان شدن خون وسرایت دارد تصرف و وسواس وے در تمامه رگ و پوست آدمی۔ قلنا ومنک گفتیم ما و از تو نیز۔ یا رسول الله قال ومنی۔ گفت آنحضرت و از من نیز۔ ولکن الله اعاننی علیه فاسلم۔ ولیکن خدای تعالی یاری داد مرا بر شیطان پس مسلمان شد شیطان من و منقاد و مطیع من شد و سلامت ماندم از تصرف او واسلم برفع نیز روایت ست یعنی پس سلامت می مانم من از شر وی و شرح این حدیث در اول کتاب در باب الوسوسه گذشت۔ رواه الترمذی۔ وعن انس ان النبی صلی الله علیه وسلم اتی فاطمة۔ روایت ست از انس که آنحضرت آمد فاطمه را۔ بعبد قد وهبه لها۔ درحالی که بفاطمه غلامی بود که بتحقیق بخشیده بود آنحضرت آن غلام را مر فاطمه را۔ وعلی فاطمة ثوب اذا قنعت به راسها لم تبلغ رجلیها۔ وحال آنکه بر فاطمه جامه بود که چون می پوشید بآن جامه سر خود را نمی رسید هر دو پای او را فی الصراح مقنع ومقنعه بکسر سرافکندنے زنان۔ واذا غطت به رجلیها لم تبلغ راسها۔ وچون می پوشید بآن جامه هر دو پای خود را نمی رسید سر او را۔ فلما رای رسول الله صلی الله علیه وسلم ماتلقی۔ پس هرگاه که دید آنحضرت چیزے را که می بیند ومی یابد فاطمه از مشقت در پوشیدن بدن شریف خود۔ قال انه لیس علیک باس۔ گفت آنحضرت بدرستیکه شان این ست که نیست بر تو باکی۔ انما هو ابوک وغلامک۔ نیست آنکه شرم می داری تو از وی مگر پدر تو و غلام تو از اینجا معلوم شد که مملوک زن محرم اوست وماملکت ایمانهن که در قرآن مجید واقع ست شامل اما و غلام هر دو ست و بعضے گفته اند که مراد بدان اماست و غلام زن حکم اجنبی دارد و نزد ابی حنیفه جائز نیست مملوک را که نظر کند بر سیدهٔ خود مگر بهمان مقدار که جائز ست مر اجنبی را نظر بسوے او۔ رواه ابوداؤد۔

الفصل الثالث عن ام سلمة رضی الله عنها ان النبی صلی الله علیه وسلم کان عندها وفی البیت مخنث۔ روایت ست از ام سلمه که آنحضرت بود نزد وی و حال آنکه در خانه مخنثی بود و مخنث بفتح نون مشدده وبکسر آن نیز آمده و مردی که تشبیه میکند بزنان در اخلاق و کلام و حرکات و سکنات والخناث در اصل بمعنی سست و دوتا شدن

و این گاہی خلقی می باشد۔ و بآن لاحق نمی شود ذم و اثم و عقوبت و گاہی بتکلف و تعمل پیدا شود و این موجب ذم و لعن ست
و در حدیث آمدہ است کہ لعنت کند خدای تعالی مردان متشبہ بزنان و زنان متشبہ بمردان را و نام این مخنث ماتع بود بمیم
و طای مہملہ و بعضے گفتہ اند ہیت بکسر ہا و سکون تحتانیہ و فوقانیہ و بعضے گفتہ اند ہبا دنون و موحدہ۔ فقال لعبد اللہ بن
ابی امیۃ اخی ام سلمۃ۔ پس گفت این مخنث مر عبد اللہ بن ابی امیہ را کہ برادر ام سلمہ است و وی مولای ابن عبد اللہ بود
یا عبد اللہ ان فتح اللہ لکم غدا الطائف۔ ای عبد اللہ اگر فتح کند خدای تعالی برای شما فردا طائف را۔ فانی ادلک علی
ابنۃ غیلان۔ پس بدرستیکہ من راہ نمایم ترا بر دختر غیلان بفتح غین معجمہ و سکون تحتانیہ نام مردی ست و نام دختر
او بادیہ تزوج کرد او را عبد الرحمن بن عوف۔ فانہا تقبل باربع و تدبر بثمان۔ پس بدرستیکہ آن دختر غیلان پیش
می آید بچہار و پس میرود بہشت مراد بیان فربہی اوست کہ فربہان را در شکم پیچہا می باشد کہ در جانب پیش چہار ست
و در جانب پس ہشت کہ اطراف آن باشد از دو پہلو و آنہا را عکن میگویند بضم جمع عکنہ فی الصراح عکنہ نورد شکم
از فربہی و عربان را میل بالطبع بزنان فربہ بسیار می باشد۔ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ پس چون شنید آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم این سخن را ازان مخنث گفت۔ لا یدخلن ہؤلاء علیکم۔ باید کہ در نیاید این مخنث و امثال او بر شما و
نخست کہ این مخنث بر امہات المؤمنین می در آمد و ازان ممنوع نبود از جہت اعتقاد آن کہ او را حاجتی و میلانی
و رغبتی در زنان نیست و از قسم غیر اولی الاربہ است کہ در قرآن مجید در پردہ شدن زنان از آنہا واجب نیست
چنانکہ پیران از ہم رفتہ و آنہا کہ ذکر و خصیہ آنہا بریدہ شدہ و بعضی ابلہان کہ از کار و بار زنان اصلا خبر ندارند و گرد
مردم جز برای فضل طعام و لقمہ نمیگردند و چون اکنون معلوم شد کہ نہ ازان قبیل ست منع کرد و مردان را فرمود
کہ باید در میان شما در نیاید و درین حدیث نہی ست از در آمدن مخنثان بر زنان و حکم خصی و مجبوب نیز ہمین ست
و بیضاوی گفتہ کہ در مجبوب و خصے خلاف ست۔ متفق علیہ۔ وعن المسور بکسر میم و سکون سین۔ بن مخرمۃ۔
بفتح میم و سکون خای معجمہ و فتح را صحابی صغیر ست تولد او در سال دوم از ہجرت ست و خواہر زادہ عبد الرحمن بن
عوف ست رضی اللہ عنہما۔ قال حملت حجرا ثقیلا۔ گفت برداشتم سنگ گران را۔ فبینا انا امشی۔ پس در اثنای
آنکہ من بر پا می روم۔ سقط عنی ثوبی۔ افتاد از بدن من جامہ من۔ فلم استطع اخذہ۔ پس نتوانستم گرفتن و برداشتن
جامہ را از زمین۔ فرآنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال لی۔ پس دید مرا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پس گفت
خذ علیک ثوبک۔ بگیر بر خود جامہ خود را این خطاب بمسور کرد پس ازان علی العموم فرمود۔ ولا تمشوا عراۃ۔ و مروید
برہنہ تن۔ رواہ مسلم۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت ما نظرت۔ گفت عائشہ نگاہ نکردم۔ او ما رایت۔ یا گفت
ندیدم من شک راوی ست در لفظ کہ ما نظرت گفت یا ما رایت گفت و معنی یکی ست و شاید کہ فرق در میان دو روایت
آن باشد کہ نظر کردن بقصد باشد و رویت عام تر ازان یعنی ندیدم من نہ بقصد و نہ بی قصد فرج رسول اللہ۔

اندام شرم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم قط ۔ ہرگز در روایتی دیگر آمدہ است کہ ندیدی آن من و ندیدم من از وے
واز ین ہر دو حدیث معلوم می شود کہ آداب آنست کہ زن و مرد بر عضوہای نہانی یکدیگر نگاہ نکنند و بعضے فقہا گفتہ اند
کہ نظر بران باعث قوت شہوت ست کہ موجب مزید استیفای نعمت ست و آن موجب مزید شکر ست و گفتہ اند
کہ باین قصد دیدن آن مستحسن ست ۔ رواہ ابن ماجہ ۔ وعن ابی امامۃ عن النبی صلے اللہ علیہ وسلم قال ما من
مسلم ینظر الی محاسن امرأۃ اول مرۃ ۔ گفت آنحضرت نیست ہیچ مسلمانی کہ نظر کند بسوے خوبیہاے زنے اول بار یعنی
نظر اول بیکایک بران افتد ۔ ثم یغض بصرہ ۔ پس فرو خواباند چشم خود را ۔ الا احدث اللہ لہ عبادۃ ۔ مگر آنکہ نوپیدا
گرداند خدای تعالے برای آن کس عبادتی را کہ ۔ یجد حلاوتہا ۔ بیابد شیرینی آن عبادت و این حلاوت جزاے
مراقبتی ست کہ در صبر کشیدہ است ۔ رواہ احمد ۔ وعن الحسن مرسلا قال ۔ روایت ست از حسن بصری بطریق
ارسال گفت ۔ بلغنی ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم قال ۔ گفت رسیدہ است مرا کہ آنحضرت فرمودہ است لعن اللہ الناظر
والمنظور الیہ ۔ لعنت کند خدای تعالی نظر کنندہ را بسوی عورت غیر و کسی کہ نظر کردہ شدہ است بسوی او اگر بقصد و غبت
باشد ۔ رواہ البیہقی فی شعب الایمان

باب الولی فی النکاح واستیذان المرأۃ

ولی آنکہ متولی امر کسے گردد کار او را بر خود گیرد و مراد اینجا کسی ست کہ متولی امر نکاح ست چنانکہ پدر و جد و غیر
ایشان و درین باب احادیث می آرد کہ وارد شدہ در آنکہ آیا واجب ست وجود ولی در نکاح و آیا واجب ست
طلب اذن کردن از زن دران ۔

الفصل الاول ۔ عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تنکح الایم حتی تستامر ۔ نکاح کردہ نشود
ثیب تا آنکہ طلب کردہ شود امر او و مشورت کردہ شود بوی و ایم بفتح ہمزہ و کسر تحتانیہ مشددہ زنے کہ شوہر ندارد
خواہ بکر باشد یا ثیب و مراد اینجا ثیب ست بقرینۂ مقابلۂ وے بہ بکر ۔ ولا تنکح البکر حتی تستاذن ۔ و نکاح کردہ نشود
بکر تا آنکہ طلب اذن کردہ شود و در ثیب تستامر گفت بمعنی طلب امر و استشارت و در بکر تستاذن گفت بمعنی طلب اذن
در رضا زیرا کہ ثیب امر می کند و اشارت میکند صریحا و شرم ندارد دران بخلاف بکر کہ وے شرم دارد از تصریح
بلکہ اذن می کند و راضی می گردد اگرچہ بسکوت بود ۔ قالوا ۔ گفتند صحابہ ۔ یا رسول اللہ وکیف اذنہا ۔ و چگونہ
می باشد اذن بکر ۔ قال ان تسکت ۔ گفت آنحضرت اذن او سکوت اوست یعنی اگرچہ سکوت کند ۔ متفق علیہ ۔
و این حدیث افادہ می کند بظاہر خود کہ جائز نیست نکاح بے امر و اذن امرأۃ ولیکن فقہا را دریںجا تفصیل ست
و مجموع اقسام چہار ست اول ثیب بالغہ و در وی اتفاق دارند کہ جائز نیست تزویج وے بے اذن وی
بشرط آنکہ عاقلہ باشد دوم بکر صغیرہ و دریںجا نیز اتفاق ست کہ حاجت باذن وے نیست و ولی بے اذن

تزویجش تواند کرد سوم ثیب صغیره و در ینجا نزد حنفیه جائز ست تزویج وی بی اذن وی نه نزد شافعیه چہارم بکر بالغه و درین
قسم نزد ما جائز نیست و نزد شافعی جائز ست پس مبنای ولایت و عدم آن نزد ما بلوغ و صغر ست و نزد شافعی ثیابت
و بکارت پس حدیث محمول ست نزد ما بر بالغه خواه ثیب باشد یا بکر و قول آن حضرت لاتنکح البکر حتی تستاذن حجت ست
بر شافعی کما لایخفی - وعن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الایم احق بنفسہا من ولیہا - ثیب سزاوار تر ست
بنفس خود از ولی خود - والبکر تستاذن فی نفسہا - و بکر طلب اذن کرده شود در نفس وی - واذنہا صماتہا - و اذن وی
خاموشی اوست صمات بضم صاد خاموش بودن - وفی روایۃ قال الثیب احق بنفسہا من ولیہا والبکر تستامر واذنہا
سکوتہا و فی روایۃ قال الثیب احق بنفسہا من ولیہا والبکر تستاذن ابوہا فی نفسہا واذنہا صماتہا - وہمہ این روایات
نزدیک اند در معنی و ترجمہ ظاہرست - رواه مسلم - وعن خنساء بفتح خای معجمہ و سکون نون - بنت خذام - بکسر خا
و بذال معجمتین صحابیہ انصاریہ است - ان اباہا زوجہا وہی ثیب - روایت می کند کہ پدر وی بزنی داد او را و حال آنکہ وی
ثیب بود - فکرہت ذلک - پس ناخوش داشت وی آن را - فاتت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم - پس آمد وی نزد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم و عرض کرد حال خود را - فرد نکاحہ - پس رد کرد آنحضرت نکاح پدر او را و در نسخ مصابیح نکاحہا یعنی
نکاح آن زن را - رواه البخاری و فی روایۃ ابن ماجۃ نکاح ابیہا - و در روایت ابن ماجۃ نکاح ابیہا واقع
شده یعنی رد کرد آنحضرت نکاح را کہ پدر او کرده بود و مآل ہمہ روایات بیک معنی ست - وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا
ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم تزوجہا وہی بنت سبع سنین - روایت ست از عائشہ کہ آن حضرت تزویج
کرد او را و حال آنکہ وی دختر ہفت سالہ بود - وزفت الیہ - و زفاف کرده شد وی بسوی آنحضرت -
وہی بنت تسع سنین - و حال آنکہ وی دختر نہ سالہ بود و زفاف بکسر زای عروس بخانہ شوی فرستادن - ولعبہا معہا
ولعبہای عائشہ با وی بود لعب بضم لام و فتح عین جمع لعبت ست بضم و سکون آنچہ لعبی بازی می کنند دختران
ومات عنہا - و وفات یافت آنحضرت وجدا شد از عائشہ - وہی بنت ثمانی عشرۃ - و حال آنکہ عائشہ بود
ہژده سالہ - رواه مسلم -

الفصل الثانی عن ابی موسی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لانکاح الا بولی - گفت آنحضرت نیست نکاح
مگر بولی شافعیہ معنی این حدیث را آن می گویند کہ نیست نکاح مگر بعقد کردن وی و منعقد نمی گردد نکاح بعبارت
نسا و ظاہر معنی او آن است کہ نیست نکاح مگر باذن ولی و آن نیز نزد ما در غیر بالغہ است یا محمول ست
بر نفی کمال او و نیز در صحت این حدیث سخن ست و بسیاری از ائمہ حدیث آن را صحیح نمی دارند واللہ اعلم - رواه احمد
والترمذی وابوداؤد وابن ماجۃ والدارمی - وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ایما
امرأۃ نکحت بغیر اذن ولیہا - گفت آنحضرت ہر زنی کہ نکاح کند بی اذن ولی خود - فنکاحہا باطل

نکحہا باطل۔ پس نکاح آن زن باطل ست سہ بار مکرر فرمود و در صحت این حدیث سخن ست از امام احمد پرسیدند
کہ در نکاح بغیر ولی چیزی ثابت شدہ است فرمود چیزی ثابت نشدہ است نزد من درین باب از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم
و بر تقدیر صحت مراد غیر بالغہ است و این عام مخصوص ست بدلائل دیگر۔ فان دخل بہا فلہا المہر۔ پس اگر دخول کردہ است
زوج باین زن کہ نکاح کردہ بی اذن ولی پس مر او راست مہر مسمی یا مہر مثل۔ بما استحل من فرجہا بسبب آنچہ استحلال کردہ
و تصرف نمودہ مرد از فرج آن زن۔ فان اشتجروا۔ پس اگر اختلاف کنند اولیا در میان خود اشتجار بشین معجمہ و جیم خلاف
و نزاع کردن بایکدیگر۔ فالسلطان ولی من لا ولی لہ۔ پس باشاہ ولی کسے ست کہ نیست ولی مر او را و این اولیا
بجہت تنازع حکم عدم دارند پس ولی سلطان باشد۔ رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ والدارمی۔ وعن ابن عباس
ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال البغایا اللاتی ینکحن انفسہن بغیر بینۃ زنان زانیہ آن زنانند کہ نکاح می کنند نفسہای
خود را بے گواہان و ازینجا معلوم می شود کہ نکاح بے شہود باطل ست و ہمین ست مذہب ائمہ و ہمین ست منقول از صحابہ
و تابعین و آنچہ از بعضے متاخرین برخلاف آن آمدہ غیر صحیح ست و بعضے گفتہ اند کہ مراد بہ بینہ اینجا ولی ست
زیرا کہ بوے بتبین می گردد نکاح و برین تقدیر تسمیہ بزنا مبالغہ است زیرا کہ در وے شبہہ است از جہت
وجود محل خلاف والاصح انہ موقوف علی ابن عباس و اصح آن است کہ این قول ابن عباس ست و بعضے
مرفوع نیز روایت کردہ اند۔ رواہ الترمذی۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الیتیمۃ
تستامر فی نفسہا۔ زنے کہ یتیم ست طلب امر کردہ شود از وے در نفس وے یعنی در نکاح وے۔ و مراد بہ یتیمہ
بکر بالغہ داشتہ اند و اطلاق یتیم گفتن باعتبار حال سابق ست۔ فان صمتت فہو اذنہا۔ پس اگر خاموش ماند یتیمہ پس این خاموشی
اذن اوست۔ وان ابت فلا جواز علیہا۔ و اگر ابا آرد و سرکشی کند پس نیست اکراہ بر وی و بر جبر تا یاد کرد از جہت
بلوغ وی۔ رواہ الترمذی وابوداؤد والنسائی و رواہ الدارمی عن ابی موسی۔ وعن جابر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم
قال ایما عبد تزوج بغیر اذن سیدہ فہو عاہر۔ گفت آنحضرت ہر غلامی کہ نکاح کند بے اذن خواجہ خود پس وی زانی ست
یعنی نکاح مملوک بی اذن مالک صحیح نیست پس اگر وطی کند بآن نکاح حرام کردہ باشد و زانی بود و مذہب امام ابوحنیفہ
آن است کہ نکاح غلام بی اذن مولی روا است و نفوذ آن موقوف ست بر اذن مولی و چون وی اذن کند نافذ گردد
چنانکہ نکاح فضولی۔ رواہ الترمذی وابوداؤد والدارمی۔

الفصل الثالث۔ عن ابن عباس قال ان جاریۃ بکرا اتت رسول اللہ۔ گفت ابن عباس دختر کی بکر آمد نزد پیغمبر خدا
صلی اللہ علیہ وسلم فذکرت ان اباہا زوجہا وہی کارہۃ۔ پس ذکر کرد آن جاریہ کہ پدر وی بزنی دادہ است او را
و حال آنکہ وی راضی نیست بدان و خوش ندارد آنرا۔ فخیرہا النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ پس مخیر گردانید او را پیغمبر خدا
صلی اللہ علیہ وسلم آن زن بالغہ بود و یا مراد خیار بلوغ ست چنانکہ مذہب ماست لیکن در ان کراہت شرط نیست

مگر آنکہ ذکر آن اتفاقی باشد۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تزوج المرأۃ المرأۃ۔ تزویج نکند زن زن را یعنی زن را ولایت نمی باشد۔ ولا تزوج المرأۃ نفسہا۔ وتزویج نکند زن نفس خود را فان الزانیۃ ہی التی تزوج نفسہا۔ زیرا کہ زانیہ ہمان ست کہ تزویج کند نفس خود را مراد غیر بالغہ است۔ رواہ ابن ماجۃ وعن ابی سعید وابن عباس قالا قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم من ولد لہ ولد فلیحسن اسمہ آسمیکہ زائیدہ شود مراورا فرزندی پس باید کہ نیک سند نام اورا زیرا کہ نام نیک حلیہ جمال و مایہ کمال مردست تا آنکہ بعضی گمان بردہ اند کہ اسم را تاثیری ست در مسمی و این حکایت را در شرح سفر السعادت بتمام وکمال واضح کردہ ایم۔ وادبہ و نیک کند ادب فرزند او تعلیم آداب و احکام شریعت و معیشت را کہ در دنیا و آخرت سود کند۔ واذا بلغ فلیزوجہ۔ و چون فرزند بسر حد بلوغ رسد نکاح کند او را و ازینجا معلوم شد کہ اولی و افضل آن است کہ نکاح بعد از بلوغ کند۔ فان بلغ ولم یزوجہ پس اگر بالغ شود فرزند و تزویج نکند پدر اورا۔ فاصاب اثما۔ پس برسد آن فرزند بزہ وگناہی را۔ فانما اثمہ علی ابیہ۔ پس نیست بزہ او مگر بر پدر او از جہت تقصیر او در ان وسببیت او مر آن را و مبالغہ حصر برای تشدید ست۔ وعن عمر بن الخطاب وانس بن مالک رضی اللہ عنہما عن رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم قال فی التوریۃ مکتوب۔ گفت آنحضرت کہ در توریت نوشتہ شدہ است۔ من بلغت ابنتہ اثنتا عشرۃ سنۃ۔ کسی کہ برسد دختر او دوازدہ سال را۔ ولم یزوجہا و نکاح نکند آن کس آن دختر را۔ فاصابت اثما۔ پس برسد آن دختر بزہ را۔ فاثم ذلک علیہ پس بزہ آن بر آن کس ست

رواہما البیہقی فی شعب الایمان۔

باب اعلان النکاح والخطبۃ والشرط

اعلان آشکارا کردن و اعلان نکاح مستحب ست و وارد شدہ است کہ اعلان کند نکاح اگرچہ بہ دف زدن باشد و در ضرب دف اختلاف ست بعضے گفتہ اند حرام ست یا مکروہ است مطلقاً و نزد بعضی مباح ست مطلقاً صحیح آن است کہ مباح ست در بعضے احیان چنانکہ عید و قدوم و نکاح و حرام ست در غیر آن و بعضی گفتہ اند مستحب ست در نکاح وخطبہ بکسر خا و ضم ہر دو تصحیح کردہ اند بکسر بمعنی خواستگاری و بضم خطبہ کہ در نکاح می خوانند و ظاہر آن ست کہ بضم باشد وفی القاموس خطبہ کلام منثور مسجع مشتمل بر حمد و ثنا و صلوٰۃ و وعظ و تذکیر و خطبہ سنت ست در نکاح و نزد شافعی در ہر عقد مثل بیع و شری وجز آن و مراد بشرط شرطی کہ ذکر کردہ شود در نکاح فاسد یا صحیح

الفصل الاول عن الربیع۔ بضم را و فتح موحدہ و کسر تحتانیہ مشددہ۔ بنت معوذ۔ بضم میم و فتح عین و کسر واو مشددہ در آخر ذال معجمہ بن عفراء بفتح عین مہملہ و سکون فا صحابیہ انصاریہ است از مبایعات تحت الشجرۃ قدر عظیم و پایۂ رفیع دارد و عمر دراز یافتہ۔ قالت جاء النبی گفت آمد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فدخل حین بنی علی۔ پس در آمد آنحضرت در ہنگامی کہ بنا کردہ شد بر من یعنی زفاف کردہ شد و سپردہ شد مرا بخانۂ شوہر فجلس علی فراشی۔ پس نشست آن حضرت

بر فراش من که گسترده بود نزد من - كمجلسك منى - مانند نشستن تو نسبت بمن یعنی چنانکه تو بر فراش من نشسته خطاب
بطلب می کند که حدیث را باوی روایت میکند - فجعلت جويريات لنا يضربن بالدف - پس شروع کردند دختر کان
یاد اهکان که ما را بودند که می زدند دف را دف بضم دال وتشديد فا - ويندبن من قتل من آبائی یوم بدر - وندبه می کنند
کسے را که کشته شدند از پدران من روز بدر معوذ بن عفرا که پدر او ست از شهداے بدر ست وکشندۂ ابو جهل لعین ست
وبرادران معوذ معاذ وعوف نیز در بدر کشته شده اند وبعضے گفته اند که معاذ بعد از بدر مدتے باقی مانده والله اعلم
وندبه ستودن خصال واوصاف میت ست ویندبن بضم دال ست - اذ قالت احديهن - ناگاه گفت یکی از ین
زنان - وفينا نبی يعلم ما فی غد - ودر میان ما پیغمبر ست که میداند چیزے را که در فرداست - فقال دعی هذه - پس گفت
آنحضرت مران زن را که بگذار این را - وقولی بالذی كنت تقولين - وبگو همان چیزے را که می گفتی وگفته اند که منع آنحضرت
ازین قول بجهت آنست که در وے اسناد علم غیب ست بآنحضرت پس آنحضرت را نا خوش آمد وبعضے گویند بجهت
آنست که ذکر شریف وی در اثناے لهو مناسب نباشد واین حدیث دلالت دارد بر آنکه ضرب دف وانشا واشعار
جائز ست وظاهر آن ست که لغنا بود در امثال این مقام مباح ست وآنحضرت آن زنان را از آن منع نکرد وبلکه فرمود
بگو همان را که می گفتی قدر - رواه البخاری - وترمذی نیز این حدیث را روایت کرده است وگفته هذا حديث
حسن صحیح - وعن عائشة رضی الله عنها قالت زفت امراة الى رجل من الانصار سفر ستاده شد زنے که نو عروس بود
بسوی مردی از انصار وزفاف عروس را بشوهر فرستادن - فقال نبی الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم
ما كان معكم لهو - آیا نیست همراه شما لهو - فان الانصار يعجبهم اللهو - زیرا که بدرستی که انصار خوش می آید ایشان را لهو مراد
بلهو سرود ست ولهو در اصل بمعنی بازی ست ازینجا نیز اباحت سرود عروسی وزفاف معلوم می شود وزیاده برین
آنکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم خوش داشتن انصار ان را مسلم ومقرر داشت واز ظاهر عبارت مفهوم مے شود
که خوش داشتن ایشان آن را دائمی بود وعادت بود ودر فصل ثانی نیز احادیث از عائشه درین باب بیاید فافهم
رواه البخاری - وعنها قالت تزوجنی رسول الله صلى الله عليه وسلم فی شوال - وهم از عائشه آمده است که گفت نکاح
کرد مرا آنحضرت در ماه شوال - وبنی بی فی شوال - وزفاف کرد مرا آنحضرت در شوال - فای نساء رسول الله - پس
کدام از زنان پیغمبر خدا صلى الله عليه وسلم كان احظى عنده منی - بود بهره مند تر نزد آنحضرت از من فی المصراح حظوة
بالضم والکسر بهره مند بودن ولتی شدن زن از شوی ودرین حدیث استحباب تزوج وبنا ست در شهر شوال بر خلاف
عادت اهل جاهلیت که آن را شوم داشتند بجهت آنچه در معنی شوال ست از رفع و بر داشتن وکشیدن بر زمین
واکمال کردن کذا قیل - رواه مسلم - وعن عقبة بن عامر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم احق الشروط
ان توفوا به - سزاوار ترین شرطها که باید وفا کنید شما آن شرط - ما استحللتم به الفروج - شرطی ست که حلال کرده اید

له لیعلم ما فی غد
له مباح کردن سرود را

اباحت سرود برجوه ای که دارد
الا ابد

شما با آن شرط فرجہا را و تصرف کردہ اید دران تصرف خاص و مراد بآن شرط مہرست یا ہر حقی کہ مستحق ست آنرا زن
بمقتضاے زوجیت وچون التزام کردہ است آنرا مرد گو یا کہ شرط کردہ است و بعضے گفتہ اند مراد ہر شرطی ست
کہ بکند آنرا مرد برای ترغیب کردن زن را بر نکاح مادام امری کہ حرام و مکروہ نباشد۔ متفق علیہ۔ وعن ابی ہریرۃ
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یخطب الرجل علی خطبۃ اخیہ۔ خواستگاری نکند مرد بر خواستگاری برادر خود
حتی ینکح او یترک۔ تا آنکہ نکاح کند برادر وی یا بگذارد اگر نکاح کرد خود خطبہ متصور نیست و اگر ترک کرد خطبہ بکند متفق علیہ
وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تسأل المرأۃ طلاق اختہا۔ سوال نکند زن طلاق خواہر خود را مراد
باخت زنی ست کہ زوج وی دارد و اخت باعتبار دین ست چنانچہ برادر مسلمان می گویند و مراد آن ست کہ مثلا
مردی زنی دارد و زنی دیگر را خواستگاری میکند آن زن میگوید آن زن را کہ داری طلاق دہ یا ہر دو در تحت
یکمردی اند یکی بجہت محبتی و توجہی کہ شوہر بوی دارد طلاق دیگری را میخواہد لتستفرغ صحفتہا۔ تا خالی کند کاسہ اورا
کنایت ست از مخصوص گردانیدن خود را بحظ زوج استفراغ و تفریغ خالی کردن ظرف از انچہ در وے باشد صحفہ
بفتح صاد و سکون حا کاسہ بزرگ این باعتبار معنی ثانی ست۔ ولتنکح۔ و تا نکاح کردہ شود آن زن این باعتبار
معنی اول ست و اگر نکاح بمعنی جماع آرند ہر دو باعتبار ثانی می شود فافہم۔ فان لہا ما قدر لہا۔ پس بدرستیکہ مر آن
زن راست چیزی کہ تقدیر کردہ شدہ است برای او نصیب وست متفق علیہ۔ وعن ابن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم نہی عن الشغار۔ روایت ست از ابن عمر کہ آنحضرت منع کردہ است از شغار بکسر شین و غین معجمتین۔ والشغار ان
یزوج الرجل ابنتہ۔ و شغار آنست کہ بزنی دہد مرد دختر خود را مثلا بمردی علی ان یزوجہ الآخر ابنتہ۔ در بدل
آنکہ بدہد آن مرد دیگر دختر خود را۔ ولیس بینہما صداق۔ و حال آنکہ نباشد میان ہر دو مرد مہر و تعیین مبادلہ مہر باشد
و این نوع نکاح در عہد جاہلیت بود پس در اسلام ممنوع شد و شغر و شغار در لغت بمعنی پا برداشتن سگ بوقت کمیز دین
و بمعنی خالی ماندن شہر از مردم و بیرون کردن کسے را از جاے و دوری آب خور و دور شدن در بیابان
متفق علیہ۔ وفی روایۃ لمسلم قال لا شغار فی الاسلام۔ نیست شغار در اسلام و باین لفظ در باب غصب و عاریت
گذشت۔ وعن علی رضی اللہ عنہ۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن متعۃ النساء یوم خیبر۔ روایت ست
از امیر المؤمنین علی کہ آنحضرت نہی کرد از نکاح متعہ زنان روز جنگ خیبر و متعہ نکاح کردن تا مدتی معین و نفع گرفتن
بزن تا آن مدت و این در ابتداے اسلام مباح بود بعد از ان حرام شد و تحقیق آن ست کہ حل و حرمت متعہ دو بار
واقع شدہ نخست حلال بود پیش از خیبر پس حرام شد روز خیبر پستر مباح شد در روز فتح مکہ بعد از ان حرام شد تا ابد و نووی
در شرح مسلم درین باب کلام مشبع آوردہ۔ وعن اکل لحوم الحمر الانسیۃ۔ و نہی کرد آنحضرت از خوردن گوشتہاے
خران کہ در خانہ می باشند و نہ خران وحشی کہ آن را گور خر خوانند آوردہ اند کہ گوشتہاے خر روز خیبر

در دیگہا می جوشید پس وحی نازل شد بحرمت آن پس ریختند آن ہمہ گوشتہا را بر خاک والنسیہ مشہور در روایت بکسر ہمزہ وسکون نون نسبت ست بانس بمعنی النسان کہ در مردم مختلط می باشند وبضم ہمزہ نیز روایت ست از انس بمعنی الفت وآرام والنسیہ بفتحتین نیز آمدہ کہ نیز بمعنی انس بفتح ست۔ متفق علیہ۔ وعن سلمۃ بن الاکوع۔ بفتح ہمزہ وسکون کاف صحابی مشہور ست از شجاعان وتیر اندازان نامور کہ پیادہ بر لشکر سواران می زد حاضر شد بیعۃ الرضوان را رضی اللہ عنہ۔ قال رخص رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عام اوطاس فی المتعۃ ثلثا۔ رخصت کرد آنحضرت در سال وطاس بنکاح متعہ سہ روز واوطاس بفتح ہمزہ وسکون واو نام وادی ست از دیار ہوازن کہ قسمت کرد آنحضرت در وی غنائم حنین را واین بعد از فتح مکہ است متصل وباین اعتبار این رخصت را نسبت دادہ بروز فتح مکہ چنانکہ در کلام نووی واقع شدہ ثم نہی عنہا۔ پس تر نہی کرد از آن۔ رواہ مسلم۔

الفصل الثانی عن عبد اللہ بن مسعود قال علمنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم التشہد فی الصلوۃ۔ تعلیم کرد ما را آنحضرت تشہد در نماز۔ والتشہد فی الحاجۃ۔ وتعلیم کرد تشہد در حاجت مثل نکاح وغیرہ چنانکہ در آخر حدیث بیاید ونزد شافعی خطبہ سنت ست در تمام عقود مثل بیع وشرا ونکاح وجز آن وحاجت اشارہ بآن ست۔ قال التشہد فی الصلوۃ گفت آنحضرت تشہد در نماز اینست التحیات للہ والصلوات والطیبات السلام علیک ایہا النبی ورحمۃ اللہ وبرکاتہ السلام علینا وعلی عباد اللہ الصالحین اشہد ان لا الہ الا اللہ واشہد ان محمدا عبدہ ورسولہ۔ شرح این در کتاب الصلوۃ گذشت والتشہد فی الحاجۃ۔ وتشہد در حاجت این ست ان الحمد للہ نستعینہ ونستغفرہ ونعوذ باللہ من شرور انفسنا من یہدی اللہ فلا مضل لہ ومن یضللہ فلا ہادی لہ واشہد ان لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ واشہد ان محمدا عبدہ ورسولہ۔ شرح این کلمات نیز در خطبہ کتاب گذشتہ است۔ ویقرأ ثلث آیات۔ وبخواند این سہ آیتی را یکی این آیۃ۔ یا ایہا الذین آمنوا اتقوا اللہ حق تقاتہ ولا تموتن الا وانتم مسلمون۔ ودوم این آیۃ۔ الذی تساءلون بہ والارحام ان اللہ کان علیکم رقیبا۔ ودر بعضی نسخ یا ایہا الذین آمنوا اتقوا اللہ الذی تساءلون بہ الآیۃ وگفتہ اند کہ شاید این در مصحف ابن مسعود ست یا راوی نقل بالمعنی کردہ واین وجہ اخیر بعید ست ونص قرآن مجید این ست یا ایہا الناس اتقوا ربکم الذی خلقکم من نفس واحدۃ وخلق منہا زوجہا وبث منہما رجالا کثیرا ونساء۔ وسوم این آیہ۔ یا ایہا الذین آمنوا اتقوا اللہ وقولوا قولا سدیدا یصلح لکم اعمالکم ویغفر لکم ذنوبکم ومن یطع اللہ ورسولہ فقد فاز فوزا عظیما۔ رواہ احمد والترمذی وابوداؤد والنسائی والدارمی وفی جامع الترمذی۔ ودر جامع ترمذی این عبارت مذکور ست کہ فسر الآیات الثلث سفیان الثوری۔ یعنی ذکر کردہ این سہ آیت را سفیان ثوری۔ وزاد ابن ماجۃ بعد قولہ۔ وزیادہ کردہ است ابن ماجہ بعد از قول وی۔ ان الحمد للہ این کلمہ را نحمدہ۔ ولا بد ہر سر نستعینہ واو نیز زیادہ کردہ باشد۔ وبعد قولہ۔ وزیادہ کردہ است بعد از قول وی من شرور انفسنا این کلمہ را۔ ومن سیئات اعمالنا والدارمی بعد قولہ۔ وزیادہ کردہ است دارمی بعد از قول وی عظیما کہ نہایۃ آیات ست

این لفظ را که- ثم یتکلم بحاجته- پس تکلم کند بحاجت خود یعنی ذکر عقد می کند که آن را می بندد- و ورد فی شرح السنة
عن ابن مسعود فی خطبة الحاجة- و روایت کرده شده است در شرح السنة از ابن مسعود در خطبه حاجت برای بیان حاجت
این لفظ را که- من النکاح وغیره- چنانکه در اول حدیث در ترجمه گفتم- وعن ابی هریرة قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیه وسلم کل خطبة لیس فیها تشهد فهی کالید الجذماء- هر خطبه که نیست در وی تشهد پس آن خطبه مانند دستی
که جذام دارد مرض مشهور یعنی مقطوع و بی فائده است- رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب وعنه قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم کل امر ذی بال- هر امر شریف که پاک داشته و اهتمام نموده شود بوی و بال بمعنی دل است
یعنی امری که متوجه گردانیده شود بسوی وی دل کذا قال السیوطی وبعضی گفته اند امر ذی بال خواند باعتبار آنکه چون دل را
مشغول بخود گردانید گویا مالک وی شد و وی دل شد و دل گرفتار او باشد وبعضے گفته اند که بال بمعنی حال و شان است
یعنی مر آن امر را که حالی خاص و شانی مخصوص دارد وبعضی گفته اند یعنی او را دلی است و امری عظیم است و مرجع
و مآل همه معانی بمعنی شرف و اهتمام و احتفال است بر هر تقدیر مراد آن است که هر امری شریف عظیم که- لم یبدأ فیه بالحمد للہ-
که آغاز کرده نشود در وی بحمد گفتن مر خدای را و در روایتی بحمد اللہ و در روایتی لا یبدأ فیه بذکر اللہ و در روایتی به
بسم اللہ الرحمن الرحیم- فهو اقطع- پس آن امر بریده شده و ناتمام است و در روایتی فهو اجذم- رواه ابن ماجة-
و نووی در شرح صحیح مسلم گفته که باین همه این روایت کرده شده ایم ما در کتاب اربعین مر حافظ عبد القادر رهاوی را
روایت کرده شده است از کعب بن مالک که صحابی مشهور است بروایت ابو هریره و این حدیث حسن است روایت کرد
او را ابوداؤد و ابن ماجة در سنن خود و روایت کرد نسائی در کتاب عمل الیوم واللیلة و معنی اقطع قلیل البرکة است و معنی
اجذم نیز همین است انتهی کلام النووی- وعن عائشة رضی اللہ عنها قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم
اعلنوا هذا النکاح آشکارا کنید این عقد شرعی را که نکاح است- واجعلوه فی المساجد- و بگردانید آن را در مسجدها
واضربوا علیه بالدفوف- و بزنید بران دفها- رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب- و گفته که عیسی بن میمون
انصاری که راوی این حدیث است ضعیف گردانیده می شود در حدیث- وعن محمد بن حاطب- بحاء و کسر طای
مهملتین- الجمحی- بضم جیم و فتح میم و حای مهمله صحابی صغیر است که در صغر سن خود آنحضرت را دیده و علم او را که خطاب است
صحبت است و گویند که وی اول کسی است که نامیده شد بنام آنحضرت ولادت یافت بارض حبشه و وفات یافت بکوفه
سنه اربع و سبعین- عن النبی- روایت میکند از پیغمبر صلی اللہ علیه وسلم قال- گفت آنحضرت- فصل ما بین الحلال والحرام الصوت
والدف- فرق که میان حلال و حرام است آواز کردن و دف زدن است و مراد با واز ذکر و تشهیر است میان مردم و مناسب
بقرینه دف تغنی است که مباح است در نکاح مثل دف- رواه احمد والترمذی والنسائی وابن ماجة- وعن عائشة
رضی اللہ عنها قالت کانت عندی جاریة من الانصار زوجتها- بود نزد من دختری از انصار که تزویج کردم

و بزنی دادم او را۔ فقال رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یا عائشۃ الا تغنین ای عائشہ آیا سرود
نمی کنی یعنی نمی فرمائی کہ سرود کنند۔ فان ہذا الحی من الانصار یحبون الغناء۔ زیرا کہ این محلہ از انصار دوست می دارند
سرود را۔ رواہ ابن حبان فی صحیحہ۔ روایت کردہ این حدیث را ابن حبان بکسر حای مہملہ و تشدید موحدہ کہ از ائمہ
حدیث ست در صحیح خود و در اصل اینجا بیاض ست و این عبارت را در حاشیۂ اش نوشتہ اند۔ وعن ابن عباس
قال انکحت عائشۃ ذات قرابۃ لہا من الانصار۔ گفت ابن عباس نکاح کرد عائشہ زنی را کہ خداوند قرابت بود مراو را
از قبیلۂ انصار۔ فجاء رسول اللہ۔ پس آمد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فقال اہدیتم الفتاۃ۔ پس گفت آیا فرستادید
شما آن زن جوان را نزد شوہرش یعنی عروس را ہمراہ او بزفاف فرستادن او نزد زوج۔ قالوا نعم۔ گفتند آری فرستادیم۔
قال ارسلتم معہا من تغنی۔ گفت آیا فرستادید ہمراہ وی کسی را کہ سرود گوید۔ قالت لا۔ گفت عائشہ نفرستادیم۔ فقال
رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ان الانصار قوم فیہم غزل۔ بدرستیکہ انصار گروہی اند کہ در میان
ایشان غزل ست یعنی میل ست بمغازلۃ و مغازلۃ النساء محادثۃ ایشان ست و فی الصراح مغازلہ سخن گفتن با زنان و عشق بازی
کردن و الاسم الغزل بفتحتین مراد سرود گفتن و غزل خوانی کردن ست۔ فلو بعثتم معہا من یقول۔ پس اگر می فرستادید
شما با وی کسی را کہ می گوید۔ اتیناکم اتیناکم فحیانا و حیاکم۔ این غزلی ست کہ در عروسیہا می خوانند و در حاشیہ
نوشتہ اند کہ آخر وی این ست کہ ولولا الحنطۃ السمراء لم تسمن عذاراکم۔ رواہ ابن ماجۃ۔ وعن سمرۃ بفتح سین و ضم
میم۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال۔ روایت ست از سمرۃ بن جندب کہ آن حضرت گفت۔ ایما امرأۃ
زوجہا ولیان۔ ہر زنی کہ تزویج کنند او را دو ولی۔ فہی للاول منہما۔ پس آن زن مر ولی نخست راست از آن دو ولی
یعنی مردی را کہ ولی اول نکاح کردہ است بوی و این بر تقدیری خواہد بود کہ ہر دو ولی در یک مرتبہ باشند و الا ولی
اقرب مقدم ست۔ و من باع بیعا من رجلین۔ و کسی کہ فروخت فروختنی را بدست دو مرد۔ فہو للاول منہما۔ پس آن
مر اول را از آن دو است۔ رواہ الترمذی و ابوداؤد و النسائی و الدارمی

الفصل الثالث۔ عن ابن مسعود قال کنا نغزو مع رسول اللہ۔ گفت ابن مسعود بودیم ما کہ غزا می کردیم ہمراہ پیغمبر خدا
صلی اللہ علیہ وسلم لیس معنا نساء۔ و حال آنکہ نبودند با ما زنان یعنی زوجات۔ فقلنا الا نختصی۔ پس گفتیم ما آیا خصی
نمی شویم ما۔ فنہانا عن ذلک۔ پس باز داشت ما را آن حضرت از خصی کردن۔ ثم رخص لنا ان نستمتع۔ پس رخصت
کرد آن حضرت برای ما کہ طلب متعہ کنیم و نکاح کنیم بر مدتی معین۔ فکان احدنا ینکح المرأۃ بالثوب الی اجل۔ پس بود
یکے از ما کہ نکاح می کرد زن را در بدل جامہ تا مدتی معین و این دلالت دارد بر آنکہ دہ درم در مہر شرط نیست
و این را تاویل ست نزد ما کہ در باب المہر بیاید و شاید کہ در وقتی کہ متعہ مباح بود در مہر ہم توسعہ کردند پس از ان
منسوخ گشت۔ ثم قرأ عبد اللہ۔ پستر خواند عبد اللہ بن مسعود این آیتہ را کہ۔ یا ایہا الذین آمنوا لا تحرموا طیبات ما

احل اللہ لکم۔ ای آن کسانی کہ ایمان آوردہ اید حرام نگردانید چیزہای پاک را از آنچہ حلال گردانیدہ است خدایتعالی مر شمارا۔ متفق علیہ۔ وعن ابن عباس قال انما کانت المتعۃ فی اول الاسلام۔ گفت ابن عباس نبود متعہ مگر در اول اسلام۔ کان الرجل یقدم البلدۃ۔ بود مردی کہ قدوم می آورد شہری را لیس لہ بہا معرفۃ۔ کہ نیست مرا ورا دران بلدہ آشنائی۔ فیتزوج المرأۃ بقدر ما یری انہ یقیم۔ پس نکاح می کرد زنی را بمقدار مدتی کہ می دانست کہ می ماند دران شہر فتحفظ لہ متاعہ۔ پس نگاہ می داشت زن برای آن مرد اسباب و متاع اورا۔ وتصلح لہ شیۃ۔ و اصلاح می کرد و نیک می ساخت برای وی طعام وی و این لفظ در نسخ مشکوٰۃ ہمچنین واقع شدہ است بفتح شین و تشدید تحتانیہ بمعنی مشوی یعنی بریان کردہ شدہ یعنی طعام اورا اما ہیچ یکی از شراح مشکل حدیث آن را ضبط نکردہ و بدان تعرض ننمودہ و ظاہر آن ست کہ این لفظ شئہ باشد یعنی اشیای اورا از آنچہ از ضرورات و حاجات او بود و در نسخۂ قدیم صحیح بخط عرب از جامع ترمذی این چنین دیدہ شد واللہ اعلم۔ حتی اذا نزلت الآیۃ۔ تا آنکہ چون فرود آمد این آیت الا علی ازواجہم او ما ملکت ایمانہم۔ و آن کسانی کہ نگاہدارندہ اند فرجہای خود را مگر بر ازواج خود یا بردابان خود و متمتعہ زوج نیست از جہت عدم توارث اجماعا قال ابن عباس فکل فرج سواہما فہو حرام۔ گفت ابن عباس ہر فرجی کہ جز ازواج . ملکت ایمانہم ست حرام است رواہ الترمذی وعن عامر بن سعد۔ روایت ست از عامر بن سعد بن ابی وقاص کہ از مشاہیر تابعین ست۔ قال دخلت گفت درآمدم من علی قرظۃ۔ بقاف وراو ظای معجمہ ہمہ مفتوح بن کعب صحابی ست انصاری۔ وابی مسعود الانصاری و بر ابو مسعود انصاری کہ از مشاہیر صحابہ است۔ فی عرس۔ در مجلس درآمدم در مجلس عرس و عرس بمعنی طعام ولیمہ نیز می آید واذا جوار یغنین۔ و ناگاہ دخترکان یا داہان سرود می گویند۔ فقلت ای صاحبی رسول اللہ۔ پس گفتم من ای دو یار پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم۔ ای بفتح ہمزہ و سکون یا حرف نداست بمعنی یا۔ واہل بدر۔ و دو اہل بدر و این دو صحابی ہر دو از اہل بدر بودند غایتش آنکہ در ابو مسعود انصاری اختلاف ست بعضے می گویند کہ او را بدری باین معنی گویند کہ ساکن بود در بدر نہ آنکہ حاضر بود در غزوۂ بدر یفعل ہذا عندکم۔ آیا کردہ شود این فعل کہ تغنی جواری ست نزد شما۔ فقالا اجلس ان شئت پس گفتند آن دو صحابی بنشین اگر می خواہی۔ فاسمع معنا۔ پس بشنو با ما۔ وان شئت فاذہب۔ و اگر می خواہی برو۔ فانہ قد رخص فی اللہو عند العرس۔ زیرا کہ بدرستی تحقیق رخصت کردہ شدہ است برای ما در تغنی نزد عرس و ازینجا مفہوم می شود کہ متعارف و مشہور دران زمان حرمت و کراہت او بود و تخصیص عید یا عرس و امثال آن بعضی را معلوم بود و بعضے را معلوم نبود واللہ اعلم۔ رواہ النسائی۔

باب المحرمات

باب در بیان زنانی کہ حرام کردہ شدہ است نکاح با ایشان بدانکہ محرمات بر دو قسم اند قسمی از نسب چنانکہ امہات و بنات و اخوات و عمات و خالات و بنات اخ و بنات اخت و حرمت اینہا مؤبد ست کہ ہرگز حلال نگردد و قسم ثانی از مصاہرت

کہ حرمت او بسبب تزوج ست و بعضی ازین قسم حرمت موبد دارند چنانکہ مادر زن و زن پسر و پسر پسر تا پایان و زن پدر
و زن پدر پدر تا بالا و دختر زنی کہ دخول کردہ بدان و بعضے غیر مؤبد چنانکہ خواہر زن و عمہ و خالہ وی و حرام اینجا در حقیقت
جمع ست و ذوات حرام نہ قسم ثالث از رضاع بر تفصیلی کہ در احادیث و فقہ مذکور ست۔

الفصل الاول عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یجمع بین المرأۃ وعمتھا۔ جمع کردہ نشود
در نکاح میان زن و عمہ وی۔ ولا بین المرأۃ وخالتھا۔ و نہ جمع کردہ شود میان زن و خالہ وی۔ مراد بعمہ و خالہ شامل علیا
و سفلی ست علیا چنانکہ اخت جد و اخت جدہ و تخصیص بعمہ و خالہ اتفاقی ست زیراکہ سوال ازان واقع شدہ یا آنکہ
جمع بین الاختین نیز حرام ست یا آن چون در نص در قرآن واقع ست تعرض بآن واقع نشد۔ متفق علیہ۔ وعن عائشۃ
رضی اللہ عنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یحرم من الرضاعۃ ما یحرم من الولادۃ۔ حرام می شود از شیر
خوردن چیزیکہ حرام می شود از زائیدن و ازین کلیہ چند صورت ست کہ مستثنی ست چنانکہ مادر خواہر و خواہر پسر و زن
پدر و زن پسر و جز آن و تفصیل آن در کتب فقہ است۔ رواہ البخاری۔ وعنہا قالت جاء عمی من الرضاعۃ۔ و اہم
از عائشہ ست کہ گفت آمد عم من از شیر نام او افلح برادر ابو القعیس بود بضم قاف و فتح عین و سکون تحتانیہ در آخر
سین و این ابو القعیس پدر رضاعی عائشہ است شوہر زنی کہ عائشہ را شیر دادہ و بعضے ابو القعیس را عم عائشہ
گفتہ اند و بعضے گفتہ اند افلح پسر ابو القعیس ست و بعضے گفتہ افلح نام ابو القعیس ست بر ہر تقدیر عائشہ می گوید آمد
برمن عم رضاعی من۔ فاستاذن علی۔ پس طلب اذان کرد تا در آید برمن۔ فابیت ان آذن لہ۔ پس ابا کردم از اذن
کردن مر او را۔ حتی اسال رسول اللہ۔ تا آنکہ بپرسم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم کہ در آمدن وی برمن درست ست یا نہ۔
فجاء رسول اللہ۔ پس آمد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فسالتہ۔ پس پرسیدم او را۔ فقال انہ عمک۔ پس گفت آنحضرت
بدرستیکہ وی عم تست۔ فاذنی لہ۔ پس اذن کن مر او را کہ در آید۔ قالت فقلت۔ گفت عائشہ پس گفتم من یا رسول اللہ
انما ارضعتنی المرأۃ ولم یرضعنی الرجل۔ شیر ندادہ است مرا مگر زن و شیر ندادہ است مرا مرد۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
انہ عمک فلیلج علیک۔ بدرستیکہ وی عم تست و مردی کہ شیر زن از دست پدر رضاعی ست و برادر وی عم رضاعی پس گو کہ
در آید بر تو۔ وذلک بعد ما ضرب علینا الحجاب۔ و آن در آمدن وی بعد از آن ست کہ زدہ باشد بر ما حجاب۔ متفق علیہ
وعن علی رضی اللہ عنہ قال۔ روایت ست از امیر المؤمنین علی کہ وی گفت۔ یا رسول اللہ ہل لک فی بنت
عمک حمزۃ۔ آیا ہست ترا رغبت در دختر عم تو کہ حمزہ است۔ فانہا اجمل فتاۃ فی قریش۔ پس بدرستیکہ دختر حمزہ خوب ترین زن جوانست از زنان
در قبیلہ قریش۔ فقال لہ اما علمت ان حمزۃ اخی من الرضاعۃ۔ گفت آن حضرت مر علی را آیا نمی دانی تو
کہ حمزہ برادر من ست از شیر خوردن۔ وان اللہ حرم من الرضاعۃ ما حرم من النسب۔ و بدرستیکہ خدا تعالی
حرام گردانیدہ است از شیر خوردن چیزی کہ حرام گردانیدہ است از نسب و رضاعۃ حمزہ با آنحضرت آن چنان ست

کہ ثویبہ کہ دادہ ابی لہب بود آنحضرت را وحمزہ را شیر دادہ بود نخست حمزہ را داد و بعد از وی بچہار سال آنحضرت را داد
صلی اللہ علیہ وسلم۔ رواہ مسلم۔ وعن ام الفضل۔ زوجہ عباس ست والدہ عبد اللہ بن عباس و فضل بن عباس
نام او لبابہ بنت الحارث خواہر ام المومنین میمونہ بنت الحارث۔ قالت ان نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لا تحرم
الرضعۃ او الرضعتان۔ و در بعضی نسخ ولا الرضعتان و در بعضی والرضعتان یعنی حرام نمیگرداند یک شیر خوردن و دو
شیر خوردن یعنی یک مکیدن و دو مکیدن چنانکہ گفت۔ وفی روایۃ عائشۃ قال لا تحرم المصۃ والمصتان مص
مکیدن۔ وفی اخری لام الفضل۔ و در روایت دیگر مر ام الفضل را چنین آمدہ۔ قال لا تحرم الاملاجۃ والاملاجتان
ملج بلب گرفتن کودک پستان را و املاج در آوردن مادر پستان را در دہن کودک۔ ہذہ روایات لمسلم۔ این روایتہا
ست مر مسلم را و از ظاہر این روایات مفہوم می گردد کہ سہ مکیدن حرام میگرداند و بعضے از علما باین رفتہ اند و
بعضے پنج و بعضی دہ گفتہ اند و نزد ما و اکثر علما از صحابہ و تابعین وغیر ایشان قلیل و کثیر برابر ست و بیک مکیدن نیز
حرام می گردد از جہت اطلاق قول وی سبحانہ وامہاتکم اللاتی ارضعنکم واخواتکم من الرضاعۃ۔ وعن عائشۃ
رضی اللہ عنہا قالت کان فیما انزل من القرآن۔ بود در چیزی کہ فرو فرستادہ شدہ است از قرآن این کلام
عشر رضعات معلومات یحرمن۔ دہ رضعہ کہ بہ یقین معلوم شدہ باشد وجود آن حرام می گردانند۔ ثم نسخن بخمس
معلومات۔ پس منسوخ کردہ شدند آن دہ رضعات بہ پنج رضعات معلومہ یعنی این فرود آمدہ بخمس رضعات معلومات
یحرمن۔ فتوفی رسول اللہ۔ پس وفات یافت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم۔ وہی فیما یقرأ من القرآن۔ وحال
آنکہ این کلام کہ خمس رضعات معلومات یحرمن ثابت بود در چیزی کہ خواندہ می شد از قرآن یعنی حکم خمس رضعات
تا آخر عہد آنحضرت بود و بعد از آن منسوخ شد تلاوت و حکم او باقی ست شافعی و اسحق بر آنند و جمہور بر آنند کہ این ہم
منسوخ شد باطلاق آیت و مراد ببقای قرأۃ نزد کسی ست کہ نرسیدہ او را نسخ والا اگر قرأت تا آخر زمان وفات
آنحضرت می بود چگونہ متروک می گشت و حال آنکہ نسخ بعد از زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نمی باشد فتدبر و
اللہ اعلم۔ رواہ مسلم۔ وعنہا۔ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم دخل علیہا وعندہا رجل۔ وہم از عائشہ روایت ست
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آمد بروی وحال آنکہ بود نزد عائشہ مردی بیگانہ۔ فکانہ کرہ ذلک۔ پس گویا
آنحضرت مکروہ پنداشت و ناخوش داشت آن را۔ فقالت انہ اخی۔ پس گفت عائشہ بدرستیکہ این مرد
برادر من ست یعنی از رضاعت۔ فقال پس گفت آنحضرت خطاب باہمہ زنان کردہ۔ انظرن من اخوانکن۔ نگاہ کنید
وبہ بینید کہ کیستند برادران شما۔ فانما الرضاعۃ من المجاعۃ زیرا کہ حکم رضاعت کہ حرام گرداند نیست مگر از گرسنگی
کہ بدان رضیع را سیری حاصل گردد و این در خردی می باشد پیش از تمامی دو سال نزد اکثر و دو نیم سال نزد ابی حنیفہ
و در این مدت سیری طفل بطعام نمی باشد حاصل آنکہ حرمت رضاع ثابت نمی گردد در کبر سن و آن بردی کہ نزد عائشہ بود

و درین مدت سیری طفل بطعام نمی باشد حاصل آنکہ حرمت رضاع ثابت نمی گردد در کبر سن وآن طرزی کہ نزد عائشہ بود و دعوٰے
کرد عائشہ براوری ادرا در کبر سن شیر خوردہ بود و می گویند کہ مذہب عائشہ آن ست کہ حرمت رضاع در کبر سن نیز حاصل
و ثابت می شود متفق علیہ۔ وعن عقبۃ بن الحارث صحابی ست از اولاد نوفل بن عبد مناف اسلام آوردہ روز فتح
مکہ و دست و در اہل مکہ۔ انہ تزوج ابنۃ لابی اہاب بن عزیز روایت می کند کہ وی نکاح کرد دخترے راکہ مر ابو اہاب را بود
بکسر ہمزہ بن عزیز بفتح عین مہملہ و دو زای و تحتانیہ درمیان صد ذلیل۔ فاتت امرأۃ پس آمد زنے۔ فقالت قد ارضعت
عقبۃ پس گفت آن زن بتحقیق شیر دادہ ام من عقبۃ ابن الحارث را۔ والتی تزوج بہا۔ وآن زنی راکہ نکاح کردہ است
عقبہ بآن زن کہ دختر ابو اہاب باشد پس این زن خواہر عقبہ باشد از رضاع و نکاح میان ایشان باطل باشد فقال
لہا عقبۃ ما اعلم انک ارضعتنی۔ نمی دانم من کہ تو مرا شیر دادہ۔ ولا اخبرتنی۔ و ہرگز خبر ہم ندادی تو مرا و نشنیدہ ام من
آن را۔ فارسل الی آل ابی اہاب پس فرستاد عقبہ کسی بسوی آل ابی اہاب و قوم وی۔ فسالہم۔ پس پرسید ایشان
راکہ دختر شمارا این زن شیر دادہ است۔ فقالوا ما علمنا ارضعت صاحبتنا پس گفتند آل ابی اہاب نمی دانیم ماکہ شیر داد
باشد این زن دختر مارا۔ فرکب الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بالمدینۃ پس سوار شد عقبہ و آمد نزد آن حضرت بمدینہ
فسالہ۔ پس پرسید عقبہ آن حضرت را از حکم این مسئلہ فقال پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔ کیف وقد قیل چگونہ
زن می کنی اورا و حال آنکہ گفتہ شد کہ درمیان تو و آن زن رضاع ست یعنی آن رضاع ثابت نشد بہ بینہ مروت و تورع
و احتیاط مقتضی آن ست کہ اجتناب کنی از وی و جدا کنی اورا از خود نزد اکثر علما این قضیہ محمول بر این ست و می گویند
کہ رضاع ثابت نمی شود مگر بگواہی دو مرد یا یک مرد و دو زن و نزد مالک ثابت می شود بگواہی دو زن و نزد بعضی بگواہی
چہار زن و نزد احمد ثابت می شود بگواہی مرضعہ و معنی حدیث نزد وے عدم جواز ست نہ رعایت تورع و ظاہر مفہوم حدیث
آن ست کہ جمہور بر آنند و اللہ اعلم۔ ففارقہا عقبۃ پس جدا کرد آن زن را از خود عقبہ۔ ونکحت زوجا غیرہ۔ و نکاح کرد آن
زن شوہر دیگر را جز وے۔ رواہ البخاری۔ وعن ابی سعید الخدری ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم
حنین بعث جیشا الی اوطاس۔ روایت کرد ابو سعید کہ آن حضرت روز حنین فرستاد لشکری را بسوی اوطاس کہ نام
وادی ست از دیار ہوازن۔ فلقوا عدوا پس پیش آمدند دشمنان را یعنی کافران را۔ فقاتلوہم۔ پس قتال کردند دشمنان
را۔ فظہروا علیہم۔ پس غالب آمدند ایشان بر آن دشمنان۔ واصابوا لہم سبایا۔ و رسیدند و یافتند برائے خود بردہ ہاک
بند کردند۔ فکان ناسا من اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم تحرجوا من غشیانہن۔ پس گویا کہ بعضے مردمان از اصحاب
آن حضرت تجنب کردند و از بزہ از جماع کردن این زنان کہ بند کردند۔ من اجل ازواجہن من المشرکین از بہر شوہران
این زنان کہ مشرکان بودند یعنی با وجود شوہران زنان را چگونہ جماع توان کرد۔ فانزل اللہ فی ذلک پس فرو فرستاد
خدا تعالی دران باب این آیت را۔ والمحصنات من النساء۔ و حرام گردانیدہ شدہ است بر شما زنان شوہر دار یعنی ہار المحصنات

بجہت آن گویند کہ مردان نگاہ می دارند فروج زنان را و محصنات بکسر صاد نیز قرأت ست کہ این زنان نگاہ می دارند فروج را برائے مردان۔ الا ما ملکت ایمانکم۔ مگر آن محصنات کہ مالک شد ید شما ایشان را بہ بند کردن۔ ای فہن لہم حلال۔ یعنے پس این زنان مر این غازیان را حلال اند اگر چہ شوہران ایشان قایم اند۔ اذا انقضت عدتہن۔ وقتیکہ بگذرد عدت این زنان یعنی باستبرا یا بوضع حمل یا بدیدن یک حیض۔ رواہ مسلم

الفصل الثانی عن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہی ان تنکح المرأۃ علی عمتہا۔ روایت کرد ابو ہریرہ کہ آن حضرت نہی کرد از آن کہ نکاح کردہ شود زن بر عمۂ خود۔ والعمۃ علی بنت اخیہا۔ ونہی کرد ازانکہ نکاح کردہ شود عمہ دختر برادر خود۔ والمرأۃ علی خالتہا۔ واز آنکہ نکاح کردہ شود زن بر خالۂ خود۔ او الخالۃ علی بنت اختہا۔ یا نکاح کردہ شود خالہ بر دختر خواہر خود یعنی جمع کردن میان این زنان حرام ست۔ لا تنکح الصغرٰی علی الکبرٰی ولا الکبرٰی علی الصغرٰی۔ نکاح کردہ نشود زن خرد تر بر زن بزرگ تر و نہ بزرگ تر بر خرد تر این تاکید ست مر حکم سابق را و مراد بصغرٰی بنت اخ و بنت اخت و بکبرٰی عمہ و خالہ۔ رواہ الترمذی وابو داؤد والدارمی والنسائی وروایتہ الی قولہ بنت اختہا۔ و روایت نسائی تا قول اوست بنت اختہا و قول او لا تنکح الصغرٰی الخ در روایت او نیست وعن البراء بن عازب۔ کہ صحابی مشہور ست و احوال او بکر نوشتہ شدہ است۔ قال مر بی خالی ابو بردۃ۔ گفت گذشت بمن خال من کہ ابو بردہ است لصنم با ابن نیار بکسر نون و تحتانیہ است۔ ومعہ لواء۔ وحال آنکہ با وی علمے بود کہ آنحضرت ہمراہ او کردہ بود تا علامت باشد بر آنکہ او را ایلکاری فرستادہ چنانکہ ہمراہ سردار لشکر می کنند۔ فقلت این تذہب پس گفتم من کجا می روی۔ قال بعثنی النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی رجل تزوج امرأۃ ابیہ۔ گفت برانگیختہ و فرستادہ است مرا آنحضرت بسوی مردی کہ نکاح کردہ است زن پدر خود را۔ آتیہ برأسہ۔ بیارم نزد آنحضرت سر آن مرد را۔ رواہ الترمذی وابو داؤد وفی روایتہ لہ۔ و در روایتی مر ابی داؤد را والنسائی وابن ماجۃ۔ و مر نسائی وابن ماجہ را این چنین آمدہ کہ فامرنی ان اضرب عنقہ۔ پس امر کرد آنحضرت مرا کہ بزنم گردن آن مرد را۔ واخذ مالہ۔ و بگیرم مال او را۔ وفی ہذہ الروایۃ قال عمی بدل خالی۔ و درین روایت گفتہ است عمی بجای خالی پس اختلاف شد کہ ابو بردہ بن نیار خال براء بن عازب ست یا عم اوست کہ از کبار صحابہ است حاضر شد عقبۂ ثانیہ را با ہفتاد و حاضر شد بدر و ہمہ مشاہد را و حاضر شد با امیر المومنین علی در حروب او و چنانکہ براء بن عازب نیز بود پوشیدہ نماند کہ ظاہر حدیث دران ست کہ این قتل و اخذ مال آن مرد جزاے ہمین فعل بود کہ تزوج زن پدر ست و این مگر بطریق سیاست باشد و گفتہ اند کہ آن مرد اعتقاد حل آن زن کرد و حکم شریعت را انکار نمود پس کافر شد ازین جہت فرمود بقتل و اخذ مال وے واللہ اعلم۔

وعن ام سلمۃ قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یحرم من الرضاع الا ما فتق الامعاء فی الثدی۔ حرام نمی گرداند از رضاع ہیچ قسم مگر آن قسم کہ کشاد و بشگافت رودہ ہای صبی را بشکل طعام و واقع شد در وی موقع غذا

و این نمی باشد مگر در زمان رضاع که دو سال یا دو نیم سال ست یعنی حکم رضاع در کبر سن ثابت نمی شود و ذکر قول او فی الثدی
مقصود ازان بیان واقع و تصویر صورت رضاع ست نه ذکر محل رضاع و شرط نیست در ثبوت حرمت رضاع که ارضاع از ثدی
باشد و لهذا گفت من الثدی - و کان قبل الفطام - و باشد ارتضاع پیش از زمان فطام بکسر فا یعنی در مدت رضاع باشد
این تاکید بیان کلام سابق ست و فطم و فطام از شیر باز کردن کودک را - رواه الترمذی - وعن حجاج بن حجاج
الاسلمی تابعی ست از ثقات و امام احمد گفت لا باس به است روایت می کند از پدرش که حجاج اسلمی ست و صحابی ست
مات سنة احدی و ثلثین و مائة در دولت مروان الحمار - عن ابیه - روایت می کند از پدرش - انه قال - که پدر او گفت - یا رسول الله
ما یذهب عنی مذمة الرضاع - چه چیزی می برد از من حق رضاع را که اگر ادا کنم حق مرضعه را ادا کرده باشم و ساقط گردد از ذمه من حق آن
مذمة بفتح میم و کسر ذال معجمه و تشدید میم آنچه ثابت گردد در ذمه و مذمت کرده شود مرد بر ترک رعایت آن و بفتح بمعنی ذم نیز می آید
و در میان عرب مستحسن می داشتند که بعد از فطام و فصال چیزی بمرضعه دهند ورای اجرت - فقال غرة - پس گفت آنحضرت آن
چیز که می برد مذمت رضاع را غرة است - عبد او امة - غره کدام است غلامی یا داهی و غره سفیدی که در جبهه اسپ می باشد
بزرگ تر از درهم و بمعنی امر شریف نیز آید و بمعنی عبد و امة نیز می آید زیرا که چون انسان مملوک بهترین و شریف ترین
ممالیک ست تسمیه کردند بدان و چون مرضعه نفس خود را خادم گردانید جزا داده شد بمثل فعل وی و داده شد او را
مملوکی که خدمت کند او را - رواه الترمذی و النسائی و الدارمی - وعن ابی الطفیل الغنوی - بفتح غین معجمه و نون منسوب بغنی
ابن اعصر که یکی از اجداد او ست نام او عامر بن واثله است صحابی صغیر است دریافت از عمر شریف آنحضرت هشت سال
و وی آخر صحابه است در موت و صحبت داشت با مرتضی علی و حاضر شد تمامه مشاهد او را - قال کنت جالسا مع النبی صلی الله
علیه وسلم اذ اقبلت امرأة - گفت بودم من نشسته با آنحضرت ناگاه پیش آمد زنی - فبسط النبی - پس گسترانید پیغمبر صلی الله
علیه وسلم رداءه - چادر خود را - حتی قعدت علیه - تا نشست آن زن بر ردا - فلما ذهبت قیل هذه ارضعت النبی - پس چون
رفت آن زن گفته شد این زن شیر داده است پیغمبر را صلی الله علیه وسلم - رواه ابو داود - وعن ابن عمر ان غیلان
بفتح غین معجمه و سکون تحتیه - بن سلمة - بفتح لام - الثقفی اسلم - مسلمان شد - وله عشر نسوة فی الجاهلیة - و مر او را ده
زن بود در جاهلیت - فاسلمن معه - پس مسلمان شدند آن همه زنان با وی - فقال النبی - پس گفت پیغمبر صلی الله
علیه وسلم امسک اربعا - نگاهدار چهار زن را - و فارق سائرهن - و جدا کن باقی این زنان را - ازین حدیث معلوم
می شود که نکاحهای کافران صحیح ست چون مسلمان شوند و امر کرده نشوند با عادت نکاح مگر آنکه در نکاح ایشان
کسی باشد که جائز نیست نکاح وی کذا قالوا و لیکن احتمال دارد که مراد اختیار چهار زن باشد برای نکاح فافهم
و نیز دلالت دارد بر آن که اسلام یکی از مرد و زن موجب تفریق نیست مثل ارتداد چنانکه مذهب حنفیه است
فافهم مگر آنکه گویند همه معا در یک آن اسلام آوردند و این بعید ست یا مراد با مساک نکاح است چنانکه اشارت کردیم والله اعلم

رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ۔ وعن نوفل بن معاویۃ صحابی ست اول مشاہد او فتح مکہ است و اسلام دی بیشتر ازان بود گفتہ اند کہ عمر او در جاہلیت شصت سال بود ودر اسلام نیز شصت سال وبعضے گفتہ اند بلکہ صد سال زیست مات فی زمن یزید بن معاویہ۔ قال اسلمت وتحتی خمس نسوۃ گفت مسلمان شدم من وحال آنکہ درزیر من پنج زن بود فسألت النبی۔ پس سوال کردم من پیغمبر را۔ صلی اللہ علیہ وسلم فقال فارق واحدۃ وامسک اربعا۔ پس گفت آنحضرت جدا کن یکے را ونگاہدار چہار را۔ فعمدت الی اقدمہن صحبۃ عندی عاقر۔ پس قصد کردم من بسوے دیرینہ ترین از زنان از روی صحبت نزد من کہ نازایندہ بود۔ منذ ستین سنۃ۔ مدت شصت سال۔ ففارقتہا۔ پس مفارقت کردم آن را۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ وعن الضحاک بن فیروز بفتح فاو سکون یا۔ الدیلمی تابعی ست حدیث او در بصریین ست ذکر کردہ است او را ابن حبان در ثقات۔ عن ابیہ روایت کردہ از پدر خود کہ فیروز دیلمی ست و وی صحابی ست وخواہرزادہ نجاشی ست وقاتل عنسی کذاب کہ دعوی نبوت کردہ بود بیمن۔ قال قلت گفت پدر او گفتم۔ یا رسول اللہ انی اسلمت وتحتی اختان۔ بدرستیکہ من اسلام آوردم وحال آنکہ درزیر من دو خواہر اند قال گفت آنحضرت۔ اختر ایتہما شئت اختیار کن ہرکدام ازین دو را کہ می خواہی خواہ آن را کہ نخست نکاح کردہ یا آن را کہ آخر کردہ وبرین اند ائمہ ثلثہ وامام ابو حنیفہ گفتہ اگر تزوج کردہ است انہا را متعاقب یعنی یکے را بعد از دیگرے اختیار نکند مگر نخستین را از جہت عدم صحت نکاح پسین در آن وقت۔ رواہ الترمذی وابو داود وابن ماجۃ وعن ابن عباس قال اسلمت امرأۃ فتزوجت۔ گفت ابن عباس اسلام آورد زنی پس نکاح کرد یعنی بمرد دیگر۔ فجاء زوجہا الی النبی۔ پس آمد شوہر او کہ نخست بود بسوی پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم۔ فقال۔ پس گفت زوج وی۔ یا رسول اللہ انی قد اسلمت۔ بدرستیکہ من اسلام آوردم۔ وعلمت باسلامی۔ ودانستی تو اسلام مرا این تاکید اسلام وتحقیق سبقت او یعنے بی شبہہ ودر بعضی نسخ علمت بجزم تا بلفظ غائبہ یعنی دانست آن زن اسلام مرا۔ فانتزعہا رسول اللہ۔ پس کشید آن زن را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم من زوجہا الآخر۔ از شوہر پسین او۔ وردہا الی زوجہا الاول۔ وباز گردانید او را بسوے شوہر نخستین وی۔ وفی روایۃ انہ قال انہا اسلمت معی۔ ودر روایتی آن ست کہ آن شوہر نخستین او گفت کہ آن زن اسلام آورد با من۔ فردہا علیہ۔ پس باز گردانید آن حضرت آن زن را بر آن شوہر۔ رواہ ابو داود وروی فی شرح السنۃ ان جماعۃ من النساء۔ روایت کردہ است در شرح السنۃ کہ جماعتے از زنان۔ ردہن النبی باز گردانید ایشان را پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بالنکاح الاول علی ازواجہن۔ بنکاح اول بر شوہران ایشان عند اجتماع الاسلامین۔ نزد جمع شدن ہر دو اسلام اعنی اسلام ہر دو زن۔ بعد اختلاف الدین والدار۔ بعد از اختلاف دین ودار یعنے اگرچہ مختلف شد دین باسلام یکی نہ دیگرے واگرچہ مختلف شود دار کہ یکی در دار الاسلام باشد ودیگری در دار کفر واختلاف دار موجب فرقت ست اما اگر اسلام ہر دو جمع گرد و فرقت واقع نشود ونکاح سابق ثابت ماند منہن بنت الولید

بنت منبرۃ - از جملہ آن زنان ست دختر ولید بن مغیرہ - کانت تحت صفوان بن امیۃ - بود آن دختر ولید زیر صفوان بن
امید قرشی کہ کشتہ شد پدر او در روز بدر کافر بود و اسلام آورد وی بعد از فتح مکہ و در حنین و طائف کافر بود - فاسلمت یوم الفتح
پس اسلام آورد زن وی روز فتح مکہ پیش از شوہر خود بیک ماہ - وہرب زوجہا من الاسلام - و گریخت شوہر دار از اسلام
فبعث الیہ ابن عمہ وہب بن عمیر پس فرستاد آنحضرتؐ بسوی او پسر عم او را کہ وہب ابن عمیر ست بضم عین و فتح میم -
بردا رسول اللہ - باروای شریف خود - صلی اللہ علیہ وسلم امانا لصفوان - از جہت امان دادن مر صفوان را -
فلما قدم - پس چون قدوم آورد صفوان - جعل لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تسیر اربعۃ اشہر - گردانید مر او را آنحضرت
در سیر آوردن او را چہار ماہ چنانکہ اہل مکہ را حکم کردہ بودند کہ چہار ماہ بروند و سیاحت کنند بروی زمین ہر جا کہ خواہند
تا پریشان و حیران و سرگردان شوند چنانکہ منطوق قرآنست بعد از آن بیایند و پشیمان شوند و اسلام آرند -
حتی اسلم - تا اسلام آورد صفوان بعد از یک ماہ - فاستقرت عندہ - پس قرار یافت آن زوجہ او کہ بنت الولید باشد
نزد وی - و اسلمت ام حکیم بنت الحارث بن ہشام - و از جملہ آن زن ام حکیم ست کہ دختر حارث بن ہشام ست برادر
ابوجہل بن ہشام از مادر کہ صحابی ست معدود در اہل حجاز قرشی شریف صاحب مکارم در جاہلیت و در اسلام و اسلام
آورد بعد از فتح و نیکو شد اسلام او - امرأۃ عکرمۃ بن ابی جہل - این ام حکیم زن عکرمۃ بن ابی جہل ست - یوم الفتح بمکۃ -
اسلام آورد ام حکیم روز فتح مکہ - وہرب زوجہا من الاسلام - و گریخت شوہر او عکرمہ بن ابی جہل از اسلام - حتے
قدم الیمن - تا آنکہ رفت بیمن - فارتحلت ام حکیم - پس کوچ کرد ام حکیم و برآمد در طلب شوہر با مر آنحضرتؐ - حتے
قدمت علیہ الیمن - تا آنکہ قدوم آورد بر شوہر خود یمن را - فدعتہ الی الاسلام - پس خواند شوہر را بسوی اسلام
فاسلم - پس مسلمان شد عکرمہ پس آمد نزد آنحضرتؐ و چون دید آنحضرتؐ او را گفت مرحبا بالراکب المہاجر و در روایتی
برخاست آنحضرتؐ و در کنار گرفت او را و نیک شد اسلام او و مناقب او بسیار ست - فثبتا علی نکاحہما - پس ثابت
ماندند ام حکیم و عکرمہ بر نکاح خود - رواہ مالک عن ابن شہاب مرسلا - روایت کرد این حدیث را مالک از ابن شہاب
زہری بطریق ارسال و این حدیث دلیل ست مر حنفیہ را در قول ایشان بعدم وقوع فرقت باسلام احد الزوجین
چنانکہ شافعیہ مے گویند

الفصل الثالث - عن ابن عباس قال حرم من النسب سبع - گفت ابن عباس حرام گردانیدہ شدند از نسب
ہفت زن - و من الصہر سبع - و حرام گردانیدہ شدند از خسر ہفت زن مصاہرۃ خویشی کہ از نکاح حاصل گردد
ثم قرأ - پس تر خواند ابن عباس برای اثبات این دعوے این آیت را کہ - حرمت علیکم امہاتکم الآیۃ - تا آخر آیت
از جہت اشتمال این آیت بر تمامہ اقسام انچہ حرام ست بہ نسب و اکثر انچہ حرام ست بمصاہرت و در شرح ترجمہ باب
ذکر کردہ شد - رواہ البخاری - وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ایما رجل

نکح امرأۃ - گفت آنحضرت ہر مردی کہ نکاح کند زنی را - فدخل بہا - پس دخول کرد بآن زن - فلا یحل لہ نکاح ابنتہا - پس حلال نیست مرآنمرد را نکاح دختر آن زن - وان لم یدخل بہا - واگر دخول نکردہ است بآن زن - فلینکح ابنتہا - پس گو کہ نکاح کند دختر اورا اگر خواہد اما بعد از تفریق از ان زن و جمع مادر و دختر درست نیست - وایما رجل نکح امرأۃ فلا یحل لہ ان ینکح امہا - پس حلال نمی شود مرد را کہ نکاح کند مادر آن زن را - دخل بہا او لم یدخل - دخول کردہ است بآن زن یا نکردہ است پس در نکاح دختر زن دخول شرط ست و در مادر زن شرط نیست و این ہر دو حکم در قرآن مجید مذکور ست -

رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث لا یصح من قبل اسنادہ - و گفتہ است ترمذی کہ این حدیثی ست کہ صحیح نیست از جانب اسنادش - انما رواہ ابن لہیعۃ - روایت نکردہ است این حدیث را مگر ابن لہیعہ بفتح لام و کسر ہا - والمثنی بن الصباح عن عمرو بن شعیب وہما یضعفان فی الحدیث - و این ہر دو شخص کہ ابن لہیعہ و مثنی بن الصباح اند ضعیف داشتہ میشوند در حدیث

باب المباشرۃ

اصل مباشرت از لبشرہ است و لبشرہ بمعنی ظاہر پوست آدمی برہنہ از موی و ہمین جہت آدمی را لبشر گویند کہ پوست وی از موی عاری ست بخلاف سائر حیوانات پس مباشرت رسیدن لبشرہ ہا بیک دیگر و آنرا کنایت از جماع دارند کہ لبشرہ مرد و لبشرہ زن ملاقی بیک دیگر ے شوند

الفصل الاول - عن جابر قال کانت الیہود تقول - روایت ست از جابر گفت بودند یہود کہ میگفتند - اذا اتی الرجل امرأتہ من دبرہا فی قبلہا - وقتی کہ می آید مرد زن خود را و جماع میکند از جانب پس وی در پیش وی یعنی جماع در پیش میکند چنانکہ عادت ست ولیکن از جانب پس ادخال میکند - کان الولد احول - میباشد فرزند کاژ چشم - فنزلت - پس فرود آمد این آیت - نساؤکم حرث لکم - زنان شما کشت زار شما اند کہ از آنجا نتیجہ حاصل شود - فأتوا حرثکم انی شئتم - پس بیائید بکشت زار خود بہر کیف کہ خواہید و بہر وضع کہ خواہید بعد از ان کہ آمدن در موضع حرث باشد کہ از انجا بار و نتیجہ پیدا می کنند متفق علیہ - وعنہ قال کنا نعزل - و ہم از جابر ست گفت بودیم ما کہ عزل میکردیم عزل بعین مہملہ و زاے دور کردن نطفہ را تا در رحم نیفتد - والقرآن ینزل - و حال آنکہ قرآن فرود می آمد یعنی در زمان آنحضرت کہ وحی می آمد از عزل کہ ما میکردیم نہی نیامد - متفق علیہ و زاد مسلم - و زیادہ کردہ است مسلم این عبارت را کہ - فبلغ ذلک النبی - پس رسید خبر آن یعنی عزل کردن ما پیغمبر را - صلی اللہ علیہ وسلم فلم ینہنا - پس نہی نکرد آنحضرت ما را یعنی نہ کتاب نہی از ان کرد و نہ سنت و ازین حدیث اباحت عزل معلوم میشود - وعنہ قال ان رجلا اتی رسول اللہ - و ہم از جابر ست کہ مردی آمد آنحضرت را صلے اللہ علیہ وسلم فقال ان لی جاریۃ ہی خادمتنا - پس گفت آنمرد کہ مرا داہی ست کہ وی خدمتگار ما ست - وانا اطوف علیہا - و حال آنکہ من طواف می کنم بر وی طوف و طواف گرد چیزی گشتن یعنی وطی می کنم او را - واکرہ ان تحمل - و ناخوش می دارم کہ باردار گردد وی - فقال اعزل عنہا ان شئت - پس گفت آنحضرت عزل کن از ان جاریہ

اگر می خواہی تو کہ حمل نگیرد اما فائدہ ندارد ترا آن۔ فانہ سیاتیہا ما قدر لہا۔ پس بدرستیکہ شان این ست کہ سرانجام ست
کہ می آید آن جاریہ را چیزی کہ تقدیر کردہ شدہ است مر او را از ولد۔ فلبث الرجل ثم اتاہ فقال۔ پس درنگ کرد آن مرد
مدتی لپس آمد آنحضرت را پس گفت۔ ان الجاریۃ قد حبلت۔ بکسر موحدہ بدرستیکہ آن جاریہ حاملہ شد۔ فقال قد اخبرتک
انہ سیاتیہا ما قدر لہا۔ پس گفت آنحضرت تحقیق خبر کردہ بودم من ترا کہ سرانجام ست کہ بیاید او را آنچہ تقدیر کردہ شدہ است
مر او را این حدیث نیز دلالت دارد بر اباحت عزل ولیکن در وی اشارت ست بکراہیت آن بجہت عدم نفع آن۔ رواہ مسلم
وعن ابی سعید الخدری قال خرجنا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی غزوۃ۔ گفت ابوسعید بیرون آمدیم ما با آنحضرت
در غزوہ۔ بنی المصطلق۔ بضم میم وسکون صاد وفتح طای مہملتین وبکسر لام وفتح نیز آمدہ در آخر قاف نام قبیلہ است۔
فاصبنا سبیا من سبی العرب۔ پس یافتیم ما بردہ از بردہ ہای عرب۔ فاشتہینا النساء۔ پس خواستیم ما و میل کردیم زنان را
واشتدت علینا العزبۃ۔ وسخت شد بر ما بی زنی عزبہ بضم عین وسکون زای وبموحدہ بی زنی و بی شوئی عزب بفتحتین مرد بی زن
واحببنا العزل۔ و دوست داشتیم ما عزل را۔ فاردنا ان نعزل۔ پس خواستیم ما اینکہ عزل کنیم۔ وقلنا العزل
ورسول اللہ۔ وگفتیم ما بطریق انکار واستبعاد آیا عزل کنیم وحال آنکہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم بین اظہرنا۔ درمیان
ما باشد۔ قبل ان نسالہ۔ پیش از انکہ بپرسیم آنحضرت را۔ فسالناہ عن ذلک۔ پس پرسیدیم آن حضرت را از ان
فقال ما علیکم۔ و در روایتی لا علیکم۔ ان لا تفعلوا۔ نیست باک و بزہ بر شما درین کہ بکنید عزل را و لا در تفعلوا زائدہ است
وان بکسر ہمزہ نیز روایت ست یعنی نیست گناہ بر شما اگر بکنید عزل را قسطلانی گفتہ کہ معنی آنست کہ نیست واجب بر شما
کہ نکنید عزل را پس لا زائدہ نباشد۔ ما من نسمۃ کائنۃ الی یوم القیمۃ۔ نیست ہیچ نفسی کہ پیدا و ہست شوندہ است تا روز
قیامت۔ الا وہی کائنۃ۔ مگر آنکہ آن نسمہ پیدا شوندہ است چنانکہ در حدیث سابق فرمود فانہ سیاتیہا ما قدر لہا و نسمہ
بفتحتین دم و مردم۔ متفق علیہ۔ وعنہ۔ قال سئل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن العزل۔ پرسیدہ شد آنحضرت
از حکم عزل کہ جائز ست یا نہ۔ فقال ما من کل الماء یکون الولد۔ پس گفت آنحضرت نہ از ہر آب منی پیدا شد فرزند۔ واذا
اراد اللہ خلق شیء لم یمنعہ شیء۔ وچون می خواہد خدا تعالی پیدا کردن چیزے را منع نمی کند و باز نمی دارد او را ہیچ چیز
یعنی شما خیال کردہ اید کہ ریختن و انداختن آب منی در رحم سبب پیدا شدن فرزند ست و عزل سبب ناپیدا شدن ست
انچنین نیست کہ شما توہم کردہ اید بلکہ آن بارادۂ پروردگار تعالی ست بسا کہ آب منی در رحم بریزند و فرزند نشود و
بسا کہ عزل کنند و فرزند پیدا شود نعم فرزند از نطفہ متکون می شود و تواند کہ در صورت عزل بے اختیار چیزے از نطفہ
در رحم افتد و ولد متکون گردد اگر تقدیر الہی بہ پیدا شدن او رفتہ است و بی نطفہ ہم میتواند پیدا کرد و آنکہ نطفہ در رحم افتد
و ولد متکون نگردد خود بسیار ست فافہم۔ رواہ مسلم۔ ازین احادیث رخصتی در عزل مفہوم شد با اشارتی بکراہت از ایجاب
آن و مذہب ما و اکثر علما آنست کہ عزل در حرہ جائز نیست مگر برضاے وے و در امہ جائز ست خواہ منکوحہ باشد یا مملوکہ

وبعضے گفتہ اند کہ در منکوحہ رضای مالک او معتبر ست - وعن سعد بن ابی وقاص ان رجلا جاء الی رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم فقال انی اعزل عن امرأتی - مردی آمد نزد آنحضرت پس گفت کہ من عزل می کنم از زن خود و این زن
فرزندی ہم داشتہ است کہ شیر می داد اورا - فقال لہ رسول اللہ پس گفت مراو را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم لم تفعل
ذلک - برای چہ میکنی آن را - فقال رجل اشفق علی ولدہا - پس گفت آن مرد می ترسم بر فرزند آن زن کہ ضرر
نکند آن فرزند را اشفاق بکسر ہمزہ ترسیدن بر کسی از چیزی از مہربانی بروی مشفق وشفیق از وست وخوف
ضرر بفرزند بجہت آن ست کہ اعتقاد قوم آن بود کہ جماع کردن زن را در حالت ارضاع وحمل گرفتن زن در حالت
زیان میکند بفرزندی کہ شیر میدہد او را بجہت فساد شیر ونیز شیر در وقت حمل کم میشود وخشک می گردد وبہ جنین
کہ متکون میگردد در شکم واین شیر زیان میکند واین را غیلہ میگویند بکسر غین معجمہ وفتح آن وبعضے گویند جائز نیست
فتح مگر بحذف تا وصحیح آنست کہ با تا نیز بکسر وفتح نیز ہر دو جائز ست وغیلہ بمعنی قتل وہلاک آید چنانکہ در حدیث آیندہ بیاید
فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لو کان ذلک ضارا ضر فارس والروم - اگر می بود زیان کنندہ زیان می کرد فارس
وروم را کہ عادت ایشان بود کہ میکردند این را ہیچ ضرر نمی کند بایشان پس عزل مکن بجہت خوف حاملہ شدن زن
ودرینجا مبالغہ است در نہی از عزل - رواہ مسلم - وعن جذامۃ - بضم جیم وتخفیف ذال معجمہ - بنت وہب -
بفتح واو وسکون ہا از مہاجرات ست اسلام آورد ومکہ ومہاجرت کرد با قوم خود وگویند کہ وے دختر خواہر عکاشہ
است از مادر - قالت حضرت رسول اللہ - گفت جذامہ حاضر شدم پیغمبر خدا را صلے اللہ علیہ وسلم فی اناس
درمیان مردمان بضم ہمزہ والس بکسر ناس ومردمان - وہو یقول - وحال آنکہ آنحضرت می گفت - لقد ہممت ان
انہی عن الغیلۃ - بتحقیق قصد کردم من کہ نہی کنم از غیلہ نظر بمتعارف قوم - فنظرت فی الروم وفارس - پس نظر کردم
وتامل نمودم در حال فارس وروم - فاذا ہم یغیلون اولادہم - پس ناگہان دیدم کہ ایشان غیلہ می کنند فرزندان
خود را وشیر می دہند در زمان حمل - فلا یضر اولادہم ذلک شیئا - پس زیان نمیکند اولاد ایشان را غیلہ چیزے ظاہر
آن ست کہ نہی وترک نہی ہر دو باجتہاد بود واللہ اعلم - ثم سألوہ عن العزل - بعد ازان سوال کردند آنحضرت را از حکم
عزل - فقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ذلک الوأد الخفی - آن یعنی عزل وأد نہانی ست وأد بہمزہ زندہ بگور
کردن مولود در او نہان بجہت آن گفت کہ ظاہر نیست وحقیقت وأد نیست زیرا کہ وے ازالہ روح نیست
بلکہ در حکم او ومشابہ باوست پس مکروہ باشد - وہی واذا الموؤدۃ سئلت - واین خصلت قبیحہ وفعل شنیعہ
داخل مضمون این آیت کریمہ ست - رواہ مسلم - وعن ابی سعید قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ان اعظم
الامانۃ عند اللہ یوم القیمۃ - بدرستیکہ بزرگترین امانت نزد خداے تعالے کہ خیانت کند در وے مرد
پرسیدہ شود ازان روز قیامت - وفی روایۃ ان من اشر الناس عند اللہ منزلۃ یوم القیمۃ - ودر روایتے

این چنین آمده است کہ بدترین مردم نزد خدا در مرتبۂ روز قیامت۔ الرجل یفضی الی امراتہ۔ مردی ست کہ برسد بسوے
زن خود و مباشرت و مجامعت کند باوی۔ وتفضی الیہ و برسد زن بسوی او۔ ثم ینشر سرہا۔ پس پراگندہ کند راز پنہانی
آن زن را چنانکہ عادت اراذل و اسافل ست وبمعنی جماع نیز می آید و ظاہر آن ست کہ مراد بعضے عیب ہای زن
باشد یا از آنچہ دران وقت میان مرد و زن می گذرد و افشاے آن از بے شرمی است۔ رواہ مسلم۔
الفصل الثانی۔ عن ابن عباس قال اوحی الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ گفت ابن عباس وحی فرستادہ شدہ
بسوی آنحضرتؐ۔ این آیت نساءکم حرث لکم فاتوا حرثکم الآیۃ اقبل وادبر۔ این تفسیر و بیان قول اوست فاتوا حرثکم
یعنی بیا از جانب پیش و از جانب پس برخلاف یہود کہ ازان بار منع می کردند چنانکہ در فصل اول گذشت۔ واتق الدبر والحیضۃ
و پرہیز کن وطی کردن زن را در دبر و در حالت حیض۔ رواہ الترمذی۔ وعن خزیمۃ۔ بضم خای معجمہ و فتح زای
بن ثابت صحابی انصاری ست حاضر شد بدر را و مابعد آن را و روز فتح لوای قوم او بدست او بود و روز صفین با امیر المومنین
علی بود و چون عمار بن یاسر کشتہ شد شمشیر کشید و قتال کرد تا کشتہ شد رضی اللہ عنہ و ذو الشہادتین لقب اوست قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ لا یستحیی من الحق۔ حق تعالی شرم نمی دارد از حق و درین زیادت تاکید ست
و تنبیہ است بر شدت حرمت یعنی این سخنی ست کہ مکروہ است ذکر او و بر زبان نمیتوان آورد۔ اگرچہ بطریق منع و نہی باشد
ولیکن چارہ نیست از ذکر حکم شرعی۔ لا تاتوا النساء فی ادبارہن۔ نیایید زنان را یعنی وطی نکنید در دبرہاے ایشان۔
رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ والدارمی۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ملعون من اتی
امراتہ فی دبرہا۔ لعنت کردہ شدہ و راندہ شدہ است از درگاہ قرب و رضای حق کسی کہ بیاید زن خود را در دبرش و در
نسخہ امراۃ یعنی زنی را و ظاہر ست کہ اتیان در دبر زن بیگانہ اشد و اغلظ خواہد بود در حرمت و معصیت۔ رواہ احمد
وابوداؤد۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان الذی یاتی امراتہ فی دبرہا لا ینظر اللہ الیہ۔ بدرستی کسی
کہ بیاید زن خود را در دبرش نظر نکند خداے تعالی برضا و عنایت بسوی وی۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ وعن ابن عباس
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا ینظر اللہ الی رجل اتی رجلا او امراۃ فی الدبر۔ نظر نمی کند خداے تعالی بسوی
مردی کہ بیاید مردی یا زنی را در دبر و شک نیست کہ اول اغلظ و اشد و اشنع ست و لہذا التقدیم کرد آن را اگرچہ ہر دو
حرام ست و نقل میکنند از امام مالک کہ در زن روا داشتہ و روایتی ہست واللہ اعلم۔ رواہ الترمذی۔ وعن اسماء بنت یزید
صحابیہ انصاریہ از ذوات عقل بود حاضر شد یرموک را و کشتہ نہ کافر را بچوب ستون۔ قالت سمعت رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم یقول۔ گفت شنیدم آنحضرتؐ را کہ میگفتند۔ لا تقتلوا اولادکم سرا۔ مکشید اولاد خود را پنہانی کنایت ست از غیلہ
کہ گذشت کہ در حکم قتل ست۔ فان الغیل یدرک الفارس۔ پس بدرستیکہ غیل در می یابد اہل فارس را فید عثرہ عن فرسہ
پس می اندازد او را از اسپ او و ہلاک میکند او را یعنی باقی می ماند اثر غیل در فساد مزاج و ضعف قوی تا رسیدن بوقت بلوغ

ومردی پس چون متادمت کند در جنگ سست میگردد و می افتد از پشت اسپ و شکست می خورد این حدیث اثبات اثر غیل میکند و در احادیث سابقہ نفی کرد ند طیبی گفتہ کہ نفی برای موثریت حقیقی ست چنانکہ اعتقاد اہل جاہلیت بود و این حدیث برای اثبات سبب عادی فی الجملہ است انتہی و ظاہر آنست کہ نہی و ترک نہی ہر دو باجتہاد بود اول نہی کرد نظر بدلیلی کہ روی داد و بعد ازان با معان نظر حال فارس و روم و عدم تضرر ایشان ترک نہی کردند چنانکہ مضمون حدیث جذامہ الت دارد بران تدبر والله اعلم۔ رواہ ابوداؤد۔

الفصل الثالث عن عمر بن الخطاب رضی الله عنہ قال نہی رسول الله صلی الله علیہ وسلم ان یعزل عن الحرۃ گفت امیر المومنین عمر کہ نہی کرد پیغمبر خدا ازین کہ عزل کردہ شود از زن آزاد۔ الا باذنہا۔ مگر باذن وی و ازین مفہوم میشود کہ از جاریہ می توان کرد بی اذن وی چنانکہ مذہب ماست۔ رواہ ابن ماجۃ

باب۔ در لواحق و تتمات ماسبق

الفصل الاول عن عروۃ عن عائشۃ ان رسول الله صلی الله علیہ وسلم قال لہا فی بریرۃ۔ روایت کرد عروہ بن الزبیر کہ از کبار تابعین و خواہر زادۂ عائشہ است از عائشہ کہ آنحضرت گفت مر عائشہ را در شان بریرہ بفتح با و کسر رای اولی کہ مولات عائشہ بود و نخست در ملک یہود بود پس خرید کرد او را از ایشان عائشہ و قصۂ آن در کتاب البیوع گذشتہ است پس گفت آنحضرت بعائشہ۔ خذیہا فاعتقیہا۔ بگیر تو او را پس آزاد کن او را پس آزاد کرد عائشہ او را وکان زوجہا عبدا۔ و بود شوہر بریرہ بندہ۔ فخیرہا رسول الله صلی الله علیہ وسلم۔ پس مخیر گردانید آنحضرت بریرہ را بعد از آزادی کہ در تحت شوہر باشد یا نباشد و این را خیار عتق میگویند کہ چون جاریہ در نکاح مردی باشد و آن جاریہ آزاد شود مخیر ست کہ آن مرد را اختیار کند یا نہ چنانکہ خیار بلوغ میباشد۔ فاختارت نفسہا۔ پس اختیار کرد بریرہ نفس خود را نہ شوہر و جدا گشت از وی۔ ولو کان حرا لم یخیرہا۔ و اگر می بود شوہر او آزاد مخیر نمی گردانید آنحضرت بریرہ را و این قول ائمہ ثلثہ است کہ میگویند اختیار کہ زن را ثابت می شود بعد از عتق بر تقدیریست کہ زوج وے عبد باشد از برای دفع عار کہ حرہ در تحت عبد چون باشد و نزد امام ابی حنیفہ اختیار ثابت ست اگرچہ زوج حر باشد و علت تخییر نزد امام امتناع از زیادت ملک ست زیرا کہ حرہ مالک ست بر وی زوج سہ طلاق را و بر امۃ دو طلاق و گویا کہ این زیادت یعنی قول او ولو کان حرا لم یخیرہا نزد ایشان در حدیث ثابت نشدہ یا حدیث مدرج ست و این قول راوی ست بنا بر مذہب و اعتقاد خود تحقیق این در اصول فقہ است و اگر ہر دو معاً آزاد کردہ شدند ثابت نمی شود اختیار بالاتفاق و اگر زوج آزاد کردہ شد خیار نیست مر او را خواہ زن وی حرہ بود یا امۃ۔ متفق علیہ

وعن ابن عباس رضی الله عنہما قال کان زوج بریرۃ عبدا اسود۔ گفت ابن عباس بود شوہر بریرہ غلام سیاہ یقال لہ مغیث۔ گفتہ می شد مر او را مغیث بضم میم و کسر غین معجمہ کانی انظر الیہ۔ گویا کہ من مے بینم او را۔

یطوف خلفہا فی سکک المدینۃ۔ می گردد در پس بریرہ در کوچہ ہای مدینہ سکک بکسر سین و فتح کاف اولی جمع سکہ۔ یبکی در حالی کہ می گریہ از فراق بریرہ۔ و دموعہ تسیل علی لحیتہ۔ و اشکہاے او روان می رود بر ریش وے۔ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم للعباس۔ پس گفت آنحضرت مر عباس را۔ یا عباس الا تعجب من حب مغیث بریرۃ۔ ای عباس شگفت نداری از دوستی مغیث بریرہ را۔ ومن بغض بریرۃ مغیثا۔ واز دشمن داشتن بریرہ مغیث را۔ بیت

میل من سوی وصال و قصد وی سوی فراق ؛ ترک کام خود گرفتم تا برآید کام دوست ؛ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لو راجعتہ۔ پس گفت آنحضرت یعنی بریرہ را اگر مراجعت کنی مغیث را و شوہر کنی او را بہتر باشد۔ فقالت۔ پس گفت بریرہ یا رسول اللہ تامرنی۔ آیا امر می کنی کہ البتہ رجوع کنم پس چہ چارہ است۔ قال انما اشفع۔ گفت آن حضرت امر نمی کنم مگر شفاعت و درخواست می کنم و اختیار تو باقی ست۔ قالت لا حاجۃ لی فیہ۔ گفت بریرہ نیست حاجت

مرا در مغیث۔ رواہ البخاری۔

الفصل الثانی۔ عن عائشۃ رضی اللہ عنہا انہا ارادت ان تعتق۔ روایت ست از عائشہ کہ وی خواست کہ آزاد کند۔ مملوکین لہما زوج۔ دو مملوک را کہ مر آن عائشہ را بود کہ میان ایشان زوجیت بود و زوج بمعنی جفت ست پس ہر دو را زوج می توان گفت و در اکثر نسخ مصابیح زوجین واقع شدہ و در بعضے نسخ مملوکۃ لہا زوج و ضمیر لہا برائے مملوکہ ست و این ہر دو نسخہ اظہر ست۔ فسألت النبی۔ پس پرسید عائشہ پیغمبر را۔ صلی اللہ علیہ وسلم۔ کہ کدام یکے را نخست آزاد کنم مرد را یا زن را۔ فامرہا ان تبدأ بالرجل قبل المرأۃ۔ پس امر کرد آنحضرت عائشہ را کہ ابتدا کند در اعتاق بمرد پیش از زن تا منفسخ نشود نکاح اگر ابتدا بزوجہ کند باختیار کردن وے نفس خود را و اگر ہر دو را معاً آزاد می کرد ہم باقی می ماند نکاح چنانکہ معلوم شد۔ رواہ ابوداؤد والنسائی۔ وعنہا ان بریرۃ عتقت وہی عند مغیث۔ و ہم از عائشہ روایت ست کہ بریرہ آزاد شد و حال آنکہ وی نزد مغیث بود و در نکاح وی بود فخیرہا رسول اللہ۔ پس مخیر گردانید بریرہ را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم وقال لہا ان قربک۔ و گفت آنحضرت مر بریرہ را اگر نزدیکی کند یعنی جماع کند شوہر تو ترا قرب بکسر راست از باب سمع یسمع۔ فلا خیار لک۔ پس نیست اختیار مر ترا از جہت حصول رضا بزوجیت وے و در خیار بلوغ خود مجرد سکوت رضا حاصل می شود۔ رواہ ابوداؤد

و درین باب فصل ثالث نیست۔

باب الصداق

بفتح صاد و کسر آن و صدقہ بفتح صاد و ضم دال نیز آمدہ کابین جمع صدق چنانکہ سحب و سحاب و کتب و کتاب و اقل مہر نزد ما دہ درم ست و نزد مالک ربع دینار و آن بہا ست سرا ست کہ نصاب کہ سرقہ نزد ایشان ست و نزد شافعی و احمد ہر چہ صلاحیت ثمنیت داشتہ باشد بیش یا کم و شرط کردہ شدہ است در روایتی از بعضے اصحاب احمد کہ چیزی باشد

کہ مرآن را قیمتے ہست پس جائز نباشد بر فلس و مانند آن و استدلال کردہ است در ہدایہ بحدیث جابر و ابن عمر لامہر اقل من عشرۃ

الفصل الاول- عن سہل بن سعد ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جاء تہ امرأۃ- سہل ابن سعد ساعدی انصاری کہ از مشاہیر صحابہ است و آخر من مات من الصحابۃ بالمدینۃ است روایت میکند کہ آمد آنحضرت را زنی- فقالت پس گفت آن زن- یا رسول اللہ انی وہبت نفسی لک- بدرستیکہ من بخشیدم نفس خود را برای تو و این شریعت بود کہ اگر زنی بخشد نفس خود را بہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حلال بود بنکاح و بی مہر و این از خصائص آنحضرت بود صلی اللہ علیہ وسلم چنانکہ منطوق قرآن ست- فقامت طویلا- پس بایستاد آن زن زمانی دراز و آنحضرت ساکت ماند و ہیچ جواب او بقبول ورد نداد- فقام رجل فقال- پس بایستاد مردی پس گفت آن مرد- یا رسول اللہ زوجنیہا ان لم تکن لک فیہا حاجۃ- تزویج کن مرا او را اگر نیست مر ترا حاجت در وی یعنی امر کن او را در اضی گردان بآن یا بجہت آنکہ مرا ولی نیست امام ولی اوست- فقال ہل عندک من شئی تصدقہا- پس گفت آنحضرت آیا ہست نزد تو چیزے کہ مہر گردانی برای او اصداق بکسر ہمزہ مہر نامیدن- قال ماعندی الا ازاری ہذا- گفت آن مرد نیست نزد من مگر این ازار من کہ در تہ خود لبستہ ام و در روایتی آمدہ است کہ آنحضرت فرمود ازار چہ کار بیاید اگر تو می پوشی او برہنہ میماند و اگر او می پوشد تو برہنہ می مانی- قال گفت آنحضرت- فالتمس ولو خاتما من حدید- پس طلب کن و بہم رسان چیزے و اگرچہ باشد آن چیز انگشتری از آہن- فالتمس فلم یجد شیأ- پس بجست آن مرد پس نیافت ہیچ چیز را درین حدیث دلیل ست مر ایمہ را کہ قائل اند بآنکہ در مہر مقداری معین نیست ہر چہ صلاحیت ثمنیت دارد مہر می تواند شد و اصحاب ما می گویند کہ مثل این محمول ست بر معجل زیرا کہ عادت ایشان جاری بود بر تعجیل بعض مہر پیش از دخول فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہل معک من القرآن شئی- پس گفت آیا ہست با تو اے مرد از قرآن چیزے- قال نعم سورۃ کذا و سورۃ کذا- گفت آری ہست با من سورۂ چنین و سورۂ چنین- فقال قد زوجتکہا- پس گفت آنحضرت تحقیق تزویج کردم ترا آن را بما معک من القرآن- بچیزی کہ با تست از قرآن ظاہر آن ست کہ مہر وی ہمین تعلیم قرآن را ساختند و نزد بعضے ائمہ این جائز ست چنانکہ موسی علیہ السلام خدمت شعیب و گوسفند چرانے او را مہر گردانید ہ و حنفیہ می گویند کہ واجب دین صورت مہر مثل چنانکہ در صورت عدم تسمیہ مہر و کلمہ ما اینجا برای مقابلت نیست بلکہ برای سببیت یعنی تزویج کردم بسبب آنچہ با تست از قرآن و سبب اجتماع تو با وی وجود قرآنست چنانکہ بیاید از تزوج ابی طلحہ ام سلیم را بر اسلام و نیز شاید کہ آن زن بخشید مہر خود را بآن مرد واللہ اعلم- وفی روایۃ قال- و در روایتی گفت آنحضرت انطلق فقد زوجتکہا- برخیز و برو پس تحقیق تزویج کردم ترا او را فعلمہا من القرآن- پس تعلیم کن او را از قرآن- متفق علیہ

وعن ابی سلمۃ قال سألت عائشۃ رضی اللہ عنہا کم کان صداق النبی صلی اللہ علیہ وسلم- گفت ابو سلمہ پرسیدم عائشہ را کہ چند بود مہر آنحضرت- قالت کان صداقہ لازواجہ ثنتی عشرۃ اوقیۃ- گفت عائشہ بود مہر آنحضرت مر ازواج او را

دوازدہ اوقیہ بضم ہمزہ وسکون واو وکسر قاف وتشدید تحتیہ چہل درم سنگ را گویند۔ ونش۔ و بود با آن دوازدہ اوقیہ
نش بفتح نون وتشدید شین معجمہ قالت اتدری ما النش۔ گفت عائشہ آیا درمی یابی چہ چیز ست نش۔ قلت لا۔ گفتم
درنمی یابم۔ قالت نصف اوقیۃ۔ گفت عائشہ نش نصف اوقیہ است فی الصراح نش بست درم سنگ کہ نصف
اوقیہ باشد و نش نصف ہر چیز را گویند تا آنکہ نش رغیف نصف رغیف۔ فتلک خمسمائۃ درہم رواہ مسلم۔ پس این مجموع
پانصد درہم باشد۔ ونش بالرفع فی شرح السنۃ۔ ولفظ نش مرفوع ست در نسخہ ہای شرح سنۃ۔ وفی جمیع الاصول۔ ودر ہمہ
اصلہا و در اکثر نسخ مصابیح نیز ہمچنین ست وتقدیر کلام ومعہا نش یا یزاد نش ودر بعضے نسخ مصابیح ونشا بعطف علی
ثنتی عشرۃ واین اگرچہ بحسب لفظ وعبارت ظاہرست لیکن موافق روایت نیست واللہ اعلم۔

الفصل الثانی۔ عن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ قال الا لا تغالوا۔ بضم تا۔ صدقۃ النساء۔ گفت امیر المومنین
عمر رضی اللہ عنہ دانا و آگاہ باشید کہ گران نکنید و بسیار نکنید مہر زنان را۔ فانہا لو کانت مکرمۃ۔ بفتح میم وضم را فی الدنیا۔
پس بدرستیکہ آن مغالات مہر اگر می بود سبب بزرگی در دنیا۔ وتقوی عند اللہ۔ ومی بود موجب تقوے نزد خدا۔
لکان اولاکم بہا نبی اللہ۔ ہر آئینہ می بود سزاوار ترین شما را بمغالات پیغمبر خدا۔ صلے اللہ علیہ وسلم ما علمت رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وسلم نکح شیأ من نسائہ۔ نمی دانم آنحضرت را کہ نکاح کردہ باشد چیزی از زنان خود را۔ ولا انکح شیأ من
بناتہ۔ ونہ بنکاح دادہ باشد چیزی از دختران خود را۔ علی اکثر من ثنتی عشرۃ اوقیۃ۔ بر بیشتر از دوازدہ اوقیہ
ومہر فاطمہ زہرا رضی اللہ عنہا خود ازین کمتر بود کہ چہارصد درہم بود کہ از دوازدہ اوقیہ چیزگی کمترست واما نکاح
ام حبیبہ کہ چہار ہزار درہم یا چہارصد دینار گفتہ اند آن از جانب نجاشی ملک حبشہ کہ او را از حبشہ بحضرت صلے اللہ
علیہ وسلم نکاح بست بجہت تکریم وتعظیم آنحضرت این قدر مہر کرد واین بیان عزیمت افضل واولی ست کہ امیر المومنین
عمر رضی اللہ عنہ فرمود والا در جواز ورخصت اکثر ازان سخن نیست۔ رواہ احمد والترمذی وابوداؤد والنسائی وابن ماجۃ
والدارمی۔ وعن جابر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من اعطی فی صداق امرأتہ۔ روایت ست از جابر کہ آنحضرت
گفت کسی کہ بدہد در مہر زن خود۔ ملأ کفیہ سویقا او تمرا۔ پری ہر دو کف دست خود سویق یا تمر۔ فقد استحل۔ پس تحقیق
حلال گردانید آن زن را فی الصراح استحلال حلال شمردن این حدیث نیز ناظر در مذہب ائمہ است وتاویل وتوجیہ آن
نزد ما ہمان ست کہ مذکور شد۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن عامر بن ربیعۃ۔ صحابی ست قدیم الاسلام ہجرت کرد ہر دو ہجرت
حاضر شد بدر را وہمہ مشاہد را۔ ان امرأۃ من بنی فزارۃ۔ روایت میکند عامر کہ زنے از بنی فزارہ بفتح فا وزای ورا
نام قبیلہ الیست۔ تزوجت علی نعلین۔ نکاح کرد برد و نعل۔ فقال لہا رسول اللہ۔ پس گفت مر آن زن را پیغمبر خدا
صلے اللہ علیہ وسلم ارضیت من نفسک ومالک بنعلین۔ آیا راضی شدی تو ای زن از نفس خود ومال خود بدو نعل یعنی
نفس خود را در بدل این دو نعل دادی و راضی شدی بدان۔ قالت نعم۔ گفت آن زن آرے راضی شدم۔

فاجازه - پس روا داشت آنحضرت آن را این نیز محمول ست بر مهر مؤجل - رواه الترمذی - وعن علقمة - تابعی
معتبر کبیر ست در زمان آنحضرت ولادت یافته و از یاران بزرگ ابن مسعود ست - عن ابن مسعود - روایت می کند
از ابن مسعود - انه سئل عن رجل تزوج امراة - که ابن مسعود پرسیده شد از حکم مردی که نکاح کرد زنی را - ولم یفرض لها شیئا
و تسمیه و تعیین نکرد برای آن زن چیزی را از مهر - ولم یدخل بها - و دخول نکرد آن مرد بآن زن - حتی مات - تا آنکه مُرد
آن مرد و اگر طلاق می داد و درین صورت متعه واجب میشد - فقال ابن مسعود پس گفت ابن مسعود بعد از آن که اجتهاد
کرد تا یک ماه - لها مثل صداق نسائها - مر آن زن راست مانند مهر زنان که از قوم آن زن اند از اخوات و عمات
و بنات ایشان که مشارک اند او را در مال و جمال و شبابت و بکارت - لا وکس - نیست نقصان بتنقیص و کس بفتح واو و سکون
کاف و سین مهمله در آخر کم شدن و کم کردن - ولا شطط بفتح شین معجمه و دو طای مهمله نیست زیادت یعنی مهر مثل
واجب ست بی زیادت و نقصان - وعلیها العدة - و بر زن ست عدت اگرچه دخول نکرده - ولها المیراث - و
مر آن زن راست میراث آن مرد و چون حکم کرد ابن مسعود گفت اگر صواب باشد آنچه گفتم من پس از خداست و اگر
خطاست از من و از شیطان و خدا و رسول مبرا و منزه اند از آن - فقام معقل - پس ایستاد معقل بفتح میم و سکون عین
مهمله و کسر قاف - بن سنان - بکسر سین مهمله - الاشجعی - صحابی ست حاضر شده فتح مکه را و لوای قوم او در دست او بود
کشته شد یوم الحرة بالیسر - فقال قضی رسول الله صلی الله علیه وسلم فی بروع - پس گفت معقل حکم کرد آنحضرت در شان
بروع بکسر موحده و بفتح نیز آمده و سکون را و فتح واو - بنت واشق امراة منا - بکسر شین معجمه و قاف زنی بود از قبیله ما یعنی از بنی
اشجع صحابیه است - بمثل ما قضیت - حکم کرد بمانند آنچه تو حکم کردی ای ابن مسعود - ففرح بها ابن مسعود - پس شاد شد بآن کلمه
معقل بن سنان یا باین فتوی در موافقت بحکم آنحضرت ابن مسعود بشکرانه دریافت صواب و گفت شاد نشدم من
بعد از مسلمانی خود مانند شادی بموافقت قضای من قضای رسول خدا را و مذهب علی رضی الله عنه و جماعتی از
صحابه درین مسئله آنست که مهر نیست مر این زن را از جهت عدم دخول وی و واجب است عدت و مر او راست میراث و شافعی را
درین جا دو قول ست یکی موافق قول علی رضی الله عنه دیگر موافق قول ابن مسعود و مذهب ما مذهب ابن مسعود ست
رضی الله عنهما - رواه الترمذی و ابوداود والنسائی والدارمی

الفصل الثالث - عن ام حبیبة - از امهات المؤمنین ست دختر ابوسفیان خواهر معاویه - انها کانت تحت - روایت
... بود در زیر عبید الله بن جحش - بتقدیم جیم بر حای مهمله و شین معجمه صحابی ست مشهور برادر زینب بنت جحش
ام المؤمنین ست و در نسخ مشکوٰة ابن جحش واقع ست و صواب عبید الله بن جحش ست بیای تصغیر چنانکه
در جامع الاصول و جز آن ست زیرا که ابن عبید الله اسلام آورد و بحبشه رفت و آنجا نصرانی شد
... فمات بارض الحبشة - پس مرد عبید الله بن جحش بزمین حبشه و ثابت ماند ام حبیبه بر دین اسلام

فزوجها النجاشی النبی۔ پس تزویج کرد ام حبیبه را نجاشی به پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم وامهرها عنه اربعة آلاف۔ و مهر کرد
نجاشی ام حبیبه را چهار هزار درهم آورده اند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرستاد عمرو بن امیه ضمیری را نزد نجاشی تا خواستگاری
کند ام حبیبه را۔ وفی روایة اربعة آلاف درهم۔ که ذکر درهم بتصریح در وی واقع شده۔ وبعث بها الی رسول الله و فرستاد
نجاشی ام حبیبه را بسوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم مع شرحبیل بضم شین و فتح را و سکون حای مهمله و کسر موحده و سکون
تحتیه بن حسنة بفتحات و وی از مهاجران حبشه بود و معدود بود در وجوه قریش۔ رواه ابو داؤد والنسائی۔ وعن انس
قال تزوج ابو طلحة ام سلیم۔ گفت انس نکاح کرد ابو طلحه انصاری ام سلیم را که مادر انس ست و وی رضی الله عنه ربیب
ابو طلحه است و پیش ازین ام سلیم در تحت مالک بود که پدر انس ست۔ فکان صداق ما بینهما الاسلام۔ پس بود مهر میان
ایشان اسلام۔ اسلمت ام سلیم قبل ابی طلحة اسلام آورد ام سلیم پیش از ابو طلحه فخطبها۔ پس خواستگاری کرد ابو طلحه
ام سلیم را۔ فقالت انی قد اسلمت پس گفت ام سلیم بدرستیکه من بتحقیق مسلمان شده ام۔ فان اسلمت نکحتک۔ پس
اگر مسلمان شوی تو نکاح میکنم ترا۔ فاسلم۔ پس مسلمان شد ابو طلحه۔ فکان صداق ما بینهما۔ پس بود اسلام مهر میان ایشان
معنی آنیست که اسلام سبب استحقاق و استحصال ابو طلحه شد ام سلیم را نه که مهر همین بود علمای حنفیه اینچنین میگویند و ائمه دیگر حمل
بر ظاهر می کنند والله اعلم۔ رواه النسائی۔

باب الولیمة۔

در نهایه گفته ولیمه طعامی که ساخته میشود نزد عرس در قاموس گفته ولیمه طعام عرس یا هر طعام و وجه تسمیه بولیمه از جهت
اجتماع زوجین ست از التیام واکثر بر آنند که ولیمه سنت ست و بعضے گفته اند مستحب ست و بعضے بآن رفته اند که واجب ست
و وقت ولیمه بعد از دخول ست یا وقت عقد یا هر دو وقت و اختلاف کرده اند در تکرار آن زیاده بر دو روز طائفه مکروه میدانند
و مستحب داشته امام مالک تا هفته و در مجمع البحار گفته که ضیافت بر هشت نوع ست ولیمه برای عرس و خرس بضم خای معجمه برای
ولادت و اعذار برای ختان و وکیره برای بنا و نقیعه برای قدوم مسافر سازد آن را یا دیگران برای او لیسازند مشتق از نقع
بمعنی غبار و وضیمه بضاد معجمه برای مصیبت و عقیقه برای تسمیهٔ ولد و مأدبه بهمزه و ضم دال مهمله و بای موحده طعامی که ساخته میشود
برای ضیافت بی سبب و این همه اقسام مستحب ست مگر ولیمه که نزد قومی واجب ست و نووی گفته که مستحب ست مر کسی را که
احداث کند شکر را وقتی که احداث کند خدای تعالی نعمت را۔

الفصل الاول

عن انس ان النبی صلی الله علیه وسلم رای علی عبد الرحمن بن عوف اثر صفرة۔ روایت کرد
انس که آنحضرت دید بر عبد الرحمن بن عوف اثر زردی که چسپیده بود به تن وی یا بجامه وے از طیب عروس زعفران
یا از غیر آن و بقول بعضے جائز ست متزوج را استعمال زعفران۔ فقال ما هذا۔ پس پرسید آنحضرت چه چیز ست این اثر
زردی یعنی سبب آن چیست و از کجاست آیا از جهت عروسی ست یا جز آن۔ قال انی تزوجت امرأة۔ گفت عبد الرحمن

بدرستیکہ من نکاح کردہ ام زنی را۔ علی وزن نواۃ من ذہب۔ بر وزن دانہ خرما از طلا و در اصطلاح اہل حساب نواۃ وزن
پنج درم را گویند کہ سہ ونیم ماشہ میشود۔ قال بارک اللہ لک۔ گفت آنحضرت برکت دہد خدای تعالی مرترا۔ اولم ولو بشاۃ
ولیمہ کن اگرچہ بگوسفندی ہم باشد این عبارت برای بیان تقلیل ہم میآید و برای تکثیر ہم می آید و گفتہ اند کہ مراد اینجا
تکثیر ست یعنی اگرچہ بیشتر ہم خرج شود کن زیراکہ بودن شاۃ دران زمان قلیل بعید ست و عبدالرحمن بن عوف دران
زمان بحد غنا ہم نرسیدہ بود چنانکہ از احادیث معلوم میشود و ولیمہ میکردند بسویق و حیس و امثال آن چنانکہ بیاید متفق
علیہ۔ وعنہ قال ما اولم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی احد من نسائہ ما اولم علی زینب۔ گفت انس ولیمہ نکرد
آنحضرت ہیچ یکی از زنان خود مقدار آنچہ ولیمہ کرد بر زینب۔ اولم بشاۃ۔ ولیمہ کرد بگوسفندی ازینجا معلوم میشود کہ ولیمہ
بگوسفند کثیر ست متفق علیہ۔ وعنہ قال اولم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حین بنی بزینب بنت جحش۔ ولیمہ کرد آنحضرت
ہنگامی کہ زفاف کردہ شد بزینب بنت جحش۔ فاشبع الناس خبزا ولحما۔ پس سیر گردانید مردم را بنان و گوشت۔
رواہ البخاری۔ وعنہ قال ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اعتق صفیۃ وتزوجہا۔ وہم از انس ست کہ آنحضرت آزاد
کرد صفیہ را کہ در جنگ خیبر بدست آمدہ بود و بعد از آزاد کردن تزوج کرد او را۔ وجعل عتقہا صداقہا۔ و گردانید آزادی او را
مہر او و این از خواص آنحضرت ست زیراکہ این بحقیقت نکاح بی مہر ست یا در معنی ہبہ است۔ واولم علیہا بحیس۔ و ولیمہ کرد
بروی بحیس بفتح حای مہملہ و سکون تحتانیہ طعامی ست کہ ساختہ میشود از خرما و تلقان و روغن گاہی بجای تلقان قروت
می اندازند مثل حلوا چیزی میشود۔ متفق علیہ۔ وعنہ قال اقام النبی صلی اللہ علیہ وسلم بین خیبر والمدینۃ ثلث لیال۔ اقامت کرد
آنحضرت میان خیبر و مدینہ سہ شب۔ یبنی علیہ بصفیۃ۔ بنا کردہ میشد بر آنحضرت بصفیہ۔ فدعوت المسلمین الی ولیمتہ۔ پس
خواندم مسلمانان را بسوی ولیمہ آنحضرت۔ وما کان فیہا من خبز ولا لحم۔ ونبود دران ولیمہ از نان ونہ گوشت۔ وما کان
فیہا الا ان امر بالانطاع۔ ونبود دران ولیمہ مگر آنکہ امر کرد آنحضرت بگستردن سفرہای چرم و انطاع جمع نطع بکسر و فتح نون و
سکون وتحریک طا چہار لغت ست۔ فبسطت۔ پس گسترانیدہ شدند انطاع۔ فالقی علیہا۔ پس انداختہ شد بران انطاع
والاقط والسمن۔ تمر خرما اقط بفتح ہمزہ وکسر قاف قروت وسمن بفتح سین وسکون میم روغن در حدیث سابق حیس گفت
کہ ازینہا می سازند شاید ہر دو باشد و در باب معجزات گذشت کہ ام سلیم برای آنحضرت حیس فرستاد تا ولیمہ صفیہ بکند
رواہ البخاری۔ وعن صفیۃ بنت شیبۃ بفتح شین وسکون تحتیہ بموحدہ و در صفیہ بنت شیبہ بن عثمان بن ابی طلحہ
حجبی اختلاف ست در رویت او مر آنحضرت را دارقطنی گفتہ کہ صحیح نشدہ است رویت وی و ابن حبان در او ر کتاب
ثقات از تابعین شمردہ تا زمان ولید باقی بود۔ قالت اولم النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی بعض نسائہ۔ گفت صفیہ ولیمہ کرد آنحضرت
بر بعضی از زنان خود۔ بمدین من شعیر۔ بدو مد از جو کہ نصف صاع باشد سیوطی گفتہ کہ مراد بعض نسا ام سلمہ است رواہ البخاری
وعن عبداللہ بن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا دعی احدکم الی الولیمۃ فلیأتہا۔ چون خواندہ شود یکی

از شما بسوی ولیمہ پس باید که آن را بیاید و اجابت دعوت ہمیشہ سنت و مستحب ست غالباً و در ولیمہ اجابت او کدست و بعضے گفتہ اند اجابت ولیمہ واجب ست و بعضے فرض کفایہ گفتہ اند و ساقط میشود وجوب بچند چیز بودن طعام از شبہ و تخصیص اغنیا و وجود ہم نشینان بد یا دعوت کند بسبب جاہ خود یا برای تعاون بر باطل یا وجود منکرات و مکروہ است اجابت ذمی متفق علیہ و فی روایۃ لمسلم فلیجب عرسا کان او نحوہ۔ پس باید که اجابت کند عرس باشد یا مانند آن چنانکہ برای عقیقہ گویا مراد بولیمہ درین روایت مطلق طعام ست وعن جابر قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم اذا دعی احدکم الی طعام فلیجب چون خواندہ شود یکی از شما بسوی طعامی پس باید که اجابت کند و حاضر شود برای نگاہداشت خاطر مسلمانی و در طعام خوردن اختیار دارد۔ فان شاء طعم وان شاء ترک پس اگر خواہد بخورد و اگر خواہد نخورد پس سنت یا واجب حضور ست نہ اکل و اگر صائم نباشد مستحب ست اکل رواہ مسلم۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم شر الطعام طعام الولیمۃ بدترین طعامہا طعام ولیمہ ست۔ یدعی لہا الاغنیاء۔ خواندہ میشوند برای آن توانگران۔ ویترک الفقراء۔ و گذاشتہ میشوند درویشان۔ ومن ترک الدعوۃ فقد عصی اللہ ورسولہ۔ و کسے که ترک کند اجابت دعوت را پس بہ تحقیق سبے فرمانی کند خدا و رسول خدا را ظاہر در وجوب ست یا مبنی بر تاکہ سنیت و استحباب ست و این بر تقدیر عدم وجود موانع ست چنانکہ ذکر کردہ شد و متفق علیہ۔ وعن ابی مسعود الانصاری قال کان رجل من الانصار یکنی ابا شعیب۔ بود مردی از انصار که کنیت کردہ میشد ابوشعیب۔ کان لہ غلام لحام۔ بود مر او را غلامی فروشندۂ گوشت۔ فقال اصنع لی طعاما یکفی خمسۃ پس گفت آن مرد بساز برای من طعامی که بسندگی کند پنج مرد را لعلی ادعو النبی۔ شاید که من بخوانم پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم خامس خمسۃ در حالی که آنحضرت پنجم مجلس باشد یعنی چہار نفر دیگر باشند و پنجم آنحضرت باشد فصنع لہ طعیما۔ پس ساخت آن غلام برای آن مرد طعامکی را تمام آماده۔ پس آمد آن مرد نزد آنحضرت فدعاہ پس خواند آنحضرت را فتبعہم رجل۔ پس تابع شد ایشان را مردی و دنبال ایشان گرفت۔ فقال النبی صلے اللہ علیہ وسلم یا ابا شعیب ان رجلا تبعنا پس گفت آنحضرت ای اباشعیب بدرستیکہ مردی تابع شدہ است ما را فان شئت اذنت لہ وان شئت ترکتہ۔ پس اگر می خواہی اذن می کنی او را و اگر نمیخواہی می مانی و نمی خوانی او را۔ قال لا بل اذنت لہ گفت ترک نمی کنم بلکہ اذن کردم او را ازینجا معلوم می شود که اگر یکے جماعت مخصوص را بخواند و دیگرے ناخواندہ بیاید از میزبان استیذان باید کرد و میزبان را باید که اذن کند

برائے خاطر عزیزان۔ متفق علیہ

الفصل الثانی عن انس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اولم علی صفیۃ بسویق وتمر۔ روایت ست که آنحضرت ولیمہ کرد بر صفیہ بسویق و تمر جدا جدا یا در ضمن حیس مرکب از آن رواہ احمد والترمذی وابوداؤد وابن ماجۃ۔ وعن سفینۃ مولی آنحضرت بود از جہت آنکہ در سفر بار بسیار از مردم بر میداشت او را سفینہ نام کردند که بمعنی کشتی ست۔ ان رجلا ضاف علی بن ابی طالب۔ روایت می کند که مردی مہمان شد امیر المومنین علی را رضی اللہ عنہ۔ فصنع لہ طعاما۔

پس ساخت علی مر آن مرد را طعامی۔ فقالت فاطمۃ لو دعونا رسول اللہ پس گفت فاطمہ زہرا رضی اللہ عنہا اگر دعوت می کردیم آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم فاکل معنا پس می خورد آنحضرت با ما بہتر می بود۔ فدعوہ۔ پس دعوت کردند آنحضرت را۔ فجاء پس آمد آنحضرت۔ فوضع یدیہ علی عضادتی الباب۔ پس نہاد ہر دو دست مبارک خود بر دو بازوی در۔ فرای القرام قد ضرب فی ناحیۃ البیت۔ پس دید آنحضرت پردہ را کہ زدہ شدہ و برپا کردہ شدہ است در گوشۂ خانہ قرام بکسر قاف پردۂ باریک منقش و بعضے گفتہ اند کہ منقش نبود ولیکن پوشیدہ بودند بوی دیوار را مثل حجلۂ عروس و این عادت جبابرہ است۔ فرجع پس برگشت آنحضرت و در نیامد در خانہ۔ فقالت فاطمۃ فتبعتہ فقلت۔ پس گفت فاطمہ رضی اللہ عنہا پس رفتم در پے آنحضرت پس گفتم۔ یا رسول اللہ ما ردک۔ چہ چیز بازگردانید ترا و چرا بازگشتی و نہ در آمدی۔ قال انہ لیس لی او لنبی ان یدخل بیتا مزوقا۔ گفت آن حضرت بدرستیکہ شان این ست کہ روا نیست مر ہیچ پیغمبری را کہ در آید خانہ را کہ مزین و منقش ست و تزویق بزای و قاف آراستن و نقش کردن رواہ احمد وابن ماجۃ۔ وعن عبد اللہ بن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من دعی فلم یجب فقد عصی اللہ ورسولہ کسی کہ خواندہ شد بطعامی پس اجابت نکرد و حاضر نشد پس تحقیق بے فرمانی کرد خدا و رسول او را۔ ومن دخل علی غیر دعوۃ۔ و کسیکہ در آید ناخواندہ۔ دخل سارقا۔ در آمد گویا کہ دزدی کنندہ است از جہت در آمدن وی بے اذن صاحب خانہ پس گویا پنہانی در آمد چنانکہ دزد در می آید۔ وخرج مغیرا۔ و بیرون آمد گویا کہ غارت کنندہ است اگر خورد و برداشت با خود چیزے را چون بے اذن مالک ست گویا کہ غصب و غارت کرد۔ رواہ ابوداود۔ وعن رجل من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ روایت ست از مردی از اصحاب آنحضرت ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا اجتمع الداعیان فاجب اقربہما بابا۔ وقتیکہ جمع شوند دو داعی یعنی دو کس دعوت کنند پس اجابت کن آن را کہ نزدیک ترست در وے از در تو و در ہمسایگی قرب باب معتبرست نہ قرب منزل۔ وان سبق احدہما فاجب الذی سبق۔ و اگر پیشی کند یکی از آن دو کس پس اجابت کن آن کسے را کہ پیشی کردہ است در دعوت و ظاہر این در وقتی ست کہ جمع نمی توان کرد از جہت اتحاد وقت و مانند آن و اگر جمع می توان کرد ہر دو را اجابت باید کرد و این حکم و جوازست اما اہل شہر را ترجیح در انجا بامور دیگر خواہد بود مثل معرفت و صلاح و صحبت و حقوق دیگر واللہ اعلم۔ رواہ احمد و ابوداود۔ وعن ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طعام اول یوم حق طعام روز اول در ولیمہ و ضیافت حق ست یعنی واجب ست یا سنت موکدہ چنانکہ اختلاف ست وطعام یوم الثانی۔ و در بعضے نسخ الیوم الثانی بالف و لام۔ سنۃ وطعام روز دوم سنت ست و مستحب از برای جبر نقصان کہ در روز اول واقع شدہ باشد و تکمیل آن۔ وطعام یوم الثالث۔ و در بعضے نسخ الیوم الثالث سمعۃ وطعام روز سوم سمعہ است بضم سین و سکون میم یعنی برای آنست تا مردم بشنوند و مدح کنند می گویند کہ فلان کس۔

این کار برای سمعه وریا می کند یعنی تا مردم به بینند و بشنوند۔ ومن سمّع سمّع اللّٰه به۔ هر دو بفتح سین و تشدید میم از تسمیع
یعنی هر که بشنواند مردم را و مشهور گرداند نفس خود را بکرم و عطا و سخاوت برای فخر و ریا مشهور گرداند و خدای تعالی
روز قیامت میان اهل عرصات که مرائی و مفتری و کذاب ست یا در دنیا فضیحت کند و جزای سمعه و ریا بدهد
مقصود آن ست که خدای تعالی هر گاه نعمتی بر بنده خود احداث نمود و افاضه کرد بنده را باید که در برابر آن شکر کند و اظهار نماید
و بمردم احسان کند ولیکن از حد اعتدال تجاوز ننماید تا بحد اسراف و سمعه و ریا نکشد که آن مرضی حق نیست۔ رواه الترمذی۔
وعن عکرمة مولای ابن عباس ست و از فقهای تابعین مکه است و اصل او از بربر ست۔ عن ابن عباس۔ روایت
میکند از ابن عباس۔ ان النبی صلی اللّٰه علیه وسلم نهی من طعام المتباریین ان یؤکل۔ آنحضرت نهی کرد از طعام متباریین که خورده
شود متباریان آن دو شخص که معارضه کنند در طعام و خواهند که بر ضد یکدیگر تکثیر کنند در طعام تا غالب آیند بر یکدیگر یعنی
طعام اگر برای فخر و سمعه و ریا پزند و دعوت کنند دعوت ایشان قبول نباید کرد و طعام ایشان نخورد و سلف اجابت دعوت
مباهات نمیکردند و طعام مباهات نمی خوردند۔ رواه ابوداؤد وقال محیی السنة والصحیح انه عن عکرمة عن النبی صلی اللّٰه علیه وسلم مرسلا۔ و در شرح السنة
گفته که این حدیث مرسل ست عکرمه بی ذکر ابن عباس یا از صحابی دیگر روایت کرده۔ وعن ابی هریرة قال قال رسول اللّٰه
صلی اللّٰه علیه وسلم المتباریان لا یجابان ولا یؤکل طعامهما۔ متباریان اجابت کرده نشود دعوت ایشان و خورده نشود
طعام ایشان۔ قال الامام احمد گفت امام احمد در تفسیر متباریان یعنی المتعارضین بالضیافة۔ هر دو شخصی که معارضه می کنند
و در برابر یکدیگر می افتند و بر ضد یکدیگر میروند فخر او ریا۔ از جهت نازیدن و نمودن۔ وعن عمران بن حصین صحابی
مشهور ست که احوال او مکرر نوشته شده است۔ قال نهی رسول اللّٰه صلی اللّٰه علیه وسلم عن اجابة دعاء الفاسقین گفت
نهی کرد آنحضرت از اجابت دعوت فاسقان زیرا که غالب آمده است که فاسق احتیاط نمی کند در طعام و می خورد
حرام و نیز گاهی ظالم هم می باشد و طعام ظالم که اموال مردم بظلم می ستاند باتفاق حرام ست و نیز در اجابت دعوت او
ترویج و تکریم اوست۔ وعن ابی هریرة قال قال النبی صلی اللّٰه علیه وسلم اذا دخل احدکم علی اخیه المسلم فلیاکل
من طعامه۔ چون در آید یکی از شما بر برادر مسلمان پس باید که بخورد از خوردنی وی۔ ولا یسأل۔ و نپرسد که از کجاست
و چگونه است۔ ولیشرب من شرابه ولا یسأل۔ و بنوشد از نوشیدنی او و نه پرسد که از کجاست و چگونه است از برای
تحسین ظن و تالیف قلب او مگر آنکه معلوم باشد که از وجه حرام ست و اگر شخصی بود که غالب طعام او حرام ست نیز نخورد
و اگر داند که طعام از هر دو وجه می باشد هم حلال و هم حرام باحتمال حل می توان خورد تا حال آن شخص بداند که حیلت که تمیز
میکند یا نمی کند۔ روی الاحادیث الثلثة البیهقی۔ روایت کرد این سه حدیث را بیهقی۔ فی شعب الایمان وقال هذا ان
صح فلان الظاهر ان المسلم لا یطعمه ولا یسقیه الا ما هو حلال عنده۔ و گفت بیهقی این حدیث اخیر اگر صحیح ست پس
از جهت آن ست که مسلمان نمی خوراند او را و نمی نوشاند او را مگر آنچه حلال ست نزد وی۔ واللّٰه اعلم۔

باب القسم

قسم بفتح بخش کردن واز نیجاست قسم یعنی نوبت میان زنان نگاہداشتن وبکسر بخش وبہرہ وبفتحتین سوگند وقسم واجب ست میان دو زن وزیادہ واگر ترک کند واجب ست قضای او مر مظلومہ را ودر نوبت یکی شب در خانۂ دیگرے گزرانیدن روا نیست ونہ جمع کردن میان دو در یک شب مگر باذن وارادت ایشان وطواف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر نساء خود در یک شب پیش از وجوب قسم بود یا باذن ایشان بود ومذہب حنفیہ آن است کہ قسم بر آنحضرت واجب نبود ورعایت آن از آنحضرت محض کرم وتفضل بود واللہ اعلم وقرعہ واجب ست ونزد ما مستحب ست نزد سفر وواجب نیست قضای ایام سفر واگر بکی بی قرعہ برآمد واجب ست قضا مر دیگری را وعماد قسم در حق مقیم شب ست وروز تابع ست واگر مردی ست کہ در شب کارہا دارد پس عماد قسم در حق وے ست وباقی احکام ومسائل مذکور ست در فقہ۔

الفصل الاول عن ابن عباس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قبض عن تسع نسوۃ۔ روایت ست از ابن عباس کہ آنحضرت قبض کردہ شد از نہ زن یعنی اگرچہ آنحضرت را زنان بسیار بودند از نہ بیشتر چنانچہ در جاے خود بیان کردہ اند ودر شرح سفر السعادت مجملاً آن را بیان کردہ ایم اما در وقت وفات آنحضرت نہ زن موجود بودند عائشہ حفصہ ام حبیبہ سودہ ام سلمہ صفیہ میمونہ زینب بنت جحش جویریہ رضی اللہ عنہن۔ وکان یقسم منہن لثمان۔ وبود آنحضرت کہ قسم می کرد از ایشان برای ہشت وسودہ را نمی کرد زیرا کہ وی بخشیدہ بود نوبت خود را بعائشہ رضی اللہ عنہا چنانکہ در حدیث آیندہ بیاید۔ متفق علیہ۔ وعن عائشۃ ان سودۃ لما کبرت۔ روایت ست از عائشہ کہ سودہ وقتیکہ بزرگ سال شد کبرت بکسر باست از باب سمع در سن وبضم با در قدر۔ قالت۔ گفت سودہ۔ یا رسول اللہ قد جعلت یومی منک لعائشۃ۔ بتحقیق گردانیدم من روز خود را یعنی نوبت خود را کہ از تو داشتم براے عائشہ۔ فکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقسم لعائشۃ یومین۔ پس بود آنحضرت کہ نوبت می کرد مر عائشہ را دو روز یومہا ویوم سودۃ۔ یکی روز خودش ودیگر یوم سودہ ونکاح سودہ در مکہ بود بعد از خدیجہ پیش از عائشہ وبعضے گفتہ اند کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم خواست کہ طلاق دہد سودہ را پس سودہ گفت یا رسول اللہ بگذار مرا کہ داخل ازواج تو باشم تا محشور شوم در میان زنان تو ونوبت خود را بعائشہ بخشیدم۔ متفق علیہ۔ وعنہا ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کان یسأل فی مرضہ الذی مات فیہ۔ وہم از عائشہ است کہ آنحضرت بود کہ سوال می کرد در بیماری وی کہ وفات یافت در وے۔ این انا غدا این انا غدا۔ کجا خواہم بود من فردا کجا خواہم بود من فردا یعنی ہر روز می پرسید از زنان۔ یرید یوم عائشۃ۔ در حالی کہ می خواست نوبت عائشہ را واذن می طلبید از ایشان کہ باشد نزد عائشہ۔ فاذن لہ ازواجہ ان یکون حیث شاء۔ پس اذن کردند مر آنحضرت را زنان او کہ باشد ہر جا کہ خواہد ودرین عبارت غایت امتثال واسترضاست والا ظاہر آن بود کہ گویند کہ باشد در بیت عائشہ ونیز چون آنحضرت مبہم گفتہ

بی تصریح بہ بیت عائشہ ایشان نیز در جواب ہم گفتند بی تعیین فاذن لہ بفتح ہمزہ و کسر ذال و تخفیف نون بصیغہ واحد و اذن بتشدید نون نیز روایت ست بلفظ جمع ۔ و کان فی بیت عائشۃ حتی مات عندہا ۔ و بود آنحضرت در خانہ عائشہ تا وفات یافت نزد عائشہ ۔ رواہ البخاری ۔ وعنہا قالت کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اراد سفرا ۔ بود آنحضرت چون می خواست سفر را ۔ اقرع بین نسائہ ۔ قرعہ می انداخت میان زنان خود ۔ فایتہن خرج سہمہا خرج بہا ۔ پس ہر کدام ازین زنان کہ بیرون می آمد بہرۂ او بیرون می آمد آنحضرت بآن زن و ہمراہ می برد او را در سفر و قرعہ فال زدن و سہم بہرہ ۔ متفق علیہ ۔ وعن ابی قلابۃ ۔ بکسر قاف بصری ست یکی از ثقات تابعین ست از قضا گریخت و در رواذی از وادیہای ساکن شد ۔ عن انس ۔ روایت می کند از انس ۔ قال من السنۃ اذا تزوج الرجل البکر علی الثیب ۔ از جملہ سنت ست وقتی کہ نکاح کند مرد بکر برابر ثیب ۔ اقام عندہا سبعا ۔ اقامت کند مرد نزد یک بکر ہفت شب ۔ و قسم ۔ و قسمت کند بعد از وی میان قدیمہ و حدیثہ ۔ و اذا تزوج الثیب اقام عندہا ثلثا ۔ و چون تزوج کند مرد ثیب را اقامت کند نزد وے سہ شب ۔ ثم قسم ۔ پستر قسمت کند ۔ قال ابو قلابۃ ولو شئت لقلت ان انسا رفعہ ۔ و اگر می خواستم می گفتم کہ انس رفع کرد این حدیث را ۔ الی النبی ۔ بسوے پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ۔ زیرا کہ قول صحابی من السنۃ کذا در حکم مرفوع ست چنانکہ قول مختار ست ۔ متفق علیہ ۔ وعن ابی بکر بن عبد الرحمن ۔ برادرزادۂ ابو جہل بن ہشام ست و وے ابو بکر بن عبد الرحمن بن الحارث بن ہشام مخزومی تابعی ست ۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حین تزوج ام سلمۃ ۔ روایت می کند کہ آن حضرت وقتے کہ تزوج کرد ام سلمہ را ۔ واصبحت عندہ قال لہا ۔ و صبح کرد ام سلمہ نزد وے گفت مر ام سلمہ را ۔ لیس بک علی اہلک ہوان ۔ نیست بسبب تو بر اہل تو خواری بسبب اقتصار من بر سہ شب زیرا کہ آن نہ از جہت بے رغبتی در مصاحبت تست بلکہ از جہت آنکہ حکم شرع این چنین ست و این تمہید عذر ست در اقتصار بر ثلث ۔ ان شئت سبعت عندک ۔ اگر خواہی تو ہفت شب باشم نزد تو چنانکہ حکم زن بکر ست ۔ و سبعت عندہن ۔ و لیکن ہفت شب باشم نزد ہمہ زنان دیگر ۔ وان شئت ثلثت عندک ۔ و اگر خواہی تو سہ شب باشم نزد تو چنانکہ حکم ثیب ست ۔ و درت ۔ و دیگر دم و طواف کنم گرد ایشان و شب کنم چنانکہ عادت ست ۔ قالت ثلث ۔ گفت ام سلمہ سہ شب کن نزد من حاجت بہ ہفت شب بودن نیست مانند آنکہ ہر گاہ سہ شب حق ثیب خالص برای او باشد باید کہ بر دو بر زنان دیگر چہار چہار شب نہ ہفت ہفت شب جواب دادہ اند بآنکہ طلب او اکثر از حق اسقاط می کند اختصاص او را بچیزی کہ حق او بود مخصوص بوی ۔ و فی روایۃ انہ قال لہا ۔ و در روایتی آمدہ است کہ آنحضرت گفت مر ام سلمہ را ۔ للبکر سبع ۔ مر بکر را ہفت شب ست ۔ و للثیب ثلث ۔ و مر ثیب را سہ شب ۔ رواہ مسلم ۔

الفصل الثانی ۔ عن عائشۃ رضی اللہ عنہا ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یقسم بین نسائہ فیعدل ۔

روایت ست از عائشہؓ کہ آنحضرت بود کہ قسم می کرد میان زنان خود پس عدل و مساوات میکرد۔ و یقول اللھم ہذا قسمی فیما املک۔ و میگفت خداوندا این قسم من ست در انچہ مالکم من از بیتوتت و رعایت ظاہر۔ فلا تلمنی فیما تملک و لا املک پس ملامت مکن مرا در چیزی کہ مالک ہستی تو و مالک نیستم من از میل و محبت باطن و در قسم عدالت و تسویہ در جماع شرط نیست رواہ الترمذی و ابو داؤد و النسائی و ابن ماجۃ والدارمی۔ و عن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا کانت عند الرجل امرأتان۔ گفت آنحضرتؐ وقتی کہ باشند نزد مرد دو زن۔ فلم یعدل بینہما۔ پس عدل نکند میان آن دو زن جاء یوم القیمۃ وشقہ ساقط۔ می آید روز قیامت و حال آنکہ نصف بدن وی افتادہ و خمیدہ و مائل ست۔ رواہ الترمذی و ابو داؤد والنسائی و ابن ماجۃ والدارمی۔

الفصل الثالث۔ عن عطاء۔ عطا نام چندکس ست و ہمہ تابعین اند و ظاہر آنست کہ این عطا ابن ابی رباح ست کہ از ابن عباس روایت دارد۔ قال حضرنا مع ابن عباس جنازۃ میمونۃ بسرف۔ گفت عطا حاضر شدیم با ابن عباس جنازۂ میمونہ را کہ یکی از امہات المؤمنین ست و خالۂ ابن عباس بود بسرف بفتح سین و کسر را نام موضعی ست بر یک مرحلہ از مکہ کہ قبر میمونہؓ آنجاست و نکاح وی نیز دران موضع بودہ و زفاف ہم در آنجا شدہ و موت وی بود از آنحضرتؐ در سنہ احدی و خمسین از ہجرت و بعضے گفتہ اند کہ احدی و ستین و قول اول مشہور تر ست نیز ہمدرین موضع واقع شدہ۔ فقال ہذہ زوجۃ رسول اللہ۔ پس گفت ابن عباس این یعنی میمونہ جفت پیغمبر خدا است صلی اللہ علیہ وسلم فاذا رفعتم نعشہا پس چون بردارید جنازۂ او را النعش بفتح نون و سکون عین جنازہ با مردہ و بی مردہ را سریر خوانند۔ فلا تزعزعوہا۔ پس مجنبانید او را بزور۔ ولا تزلزلوہا۔ نیز ہمین معنی ست گویا تاکید اوست زعزعہ جنبانیدن بقوت کذا فی القاموس و در صراح گفتہ زلزلہ نیک جنبانیدن گویا اول در برداشتن از زمین و ثانی در بردن بر سر مقصود تعظیم شان اوست بہ برداشتن جنازۂ وی بتانی و تادب گویا از بردارندگان نوعی از بی قیدی و بی ادبی مشاہدہ کرد پس فرمود بسیار نجنبانید۔ وارفقوا بہا۔ و نرمی کنید بوی۔ فانہ کان عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تسع نسوۃ۔ زیرا کہ بدرستی بود نزد آنحضرتؐ نہ زن۔ کان یقسم منہن لثمان۔ بود آنحضرتؐ کہ قسم می کرد برای ہشت زن از ان نہ زن۔ ولا یقسم لواحدۃ۔ و قسم نمی کرد برای یکی و میمونہ از ان ہشت بود کہ برای ایشان قسم می کرد و اہتمام بشان ایشان می نمود و تسویہ می کرد میان ایشان۔ قال عطاء التی کان رسول اللہ۔ گفت عطا کہ راوی حدیث ست کہ آن زنی کہ بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم لا یقسم لہا۔ قسم نمی کرد برای وی۔ بلغنا انہا صفیۃ۔ رسیدہ است ما را کہ آن زن صفیہ است۔ و کانت آخرہن موتا۔ و بود صفیہ پسترین زنان آنحضرتؐ در موت کہ در سنہ اثنین و خمسین یا خمسین مرد ماتت بالمدینۃ۔ مرد صفیہ بمدینہ۔ متفق علیہ۔ و قال رزین قال غیر عطاء ہی سودۃ۔ و گفت رزین کہ از ائمہ حدیث ست کہ گفت غیر عطا آن زن کہ قسم نمی کرد آنحضرتؐ برای وی سودہ است۔ و ہو اصح۔ و این

قول غیر عطا صحیح ترست و مشهور همین قول ست و خطابی گفته است که قول یا آنکه آن صفیه است وهم ست که از بعضی روات واقع شده وی سوده است که وهبت یومها لعائشة بخشید و بود سوده روز نوبت خود را مر عائشه رضی الله عنها را زن رسول الله صلی الله علیه وسلم طلاقها ــ هنگامی که اراده کرد آنحضرت طلاق سوده را ــ فقالت له امسکنی وقد وهبت یومی لعائشة پس گفت سوده مر آنحضرت را نگاه دار مرا در میان نساء خود و تحقیق بخشیدم روز خود را مر عائشه را ــ علی ان اکون من نسائك فی الجنة ــ بامید آنکه باشم من از جمله زنان تو در بهشت و درین عبارت اشارت ست که آنحضرت سوده را طلاق نداده اراده طلاق وی کرده بود چون وی این التماس و الحاح کرد باز آمد از طلاق وی و نگاه داشت او را و بعضی گفته اند که طلاق کرده بود وی و چون این حرف گفت رجعت کرد و قول اول صحیح ترست والله اعلم و قاضی عیاض روایت میکند آن زن که قسم نمیکرد صفیه است توجیه و تصحیح کرده است در شرح آن را نقل کرده ایم ــ

باب عشرة النساء و ما لکل احدة من الحقوق

باب در احادیثی که آن وارد شده اند در صحبت و مخالطت با زنان و آنچه هر یکی راست از زنان از حقها و گویا در آوردن کلی باعتبار اراده اقسام زنان ست از بکر و ثیب و خوش خلق و غنیه و فقیره و الاظاهر آن ست که گفته شود و مالهن من الحقوق عشرت و معاشرت مخالطت و معاشره مخالطه و عشیره قبیله و تبار و مردم عشائر جمع آن و عشیر اطلاق کرده میشود بر شوهر بر هر معاشر قال الله تعالی لبئس المولی ولبئس العشیر

الفصل الاول عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم استوصوا بالنساء خیرا ــ وصیت کنید بزنان نیکی را یا قبول کنید وصیت مرا که در حق ایشان می کنم یا طلب کنید وصیت را از نفسهای خود و صیت عهد والیها و توصیت و استیصاء عهد کردن و فی الصراح وصیت اندرز والیها و توصیت اندرز کردن ــ فانهن خلقن من ضلع ــ زیرا که بدرستی زنان پیدا کرده شده اند از استخوان پهلو که کج ست ضلع بکسر ضاد معجمه و فتح لام و بفتحتین استخوان پهلو و فی الصراح ضلع بتحریک کژ شدن در خلقت اشارت ست بخلق حوا که اصل و اول در همه زنان ست از ضلع علای آدم ــ وان اعوج شئ فی الضلع اعلاه ــ و بدرستیکه کج ترین چیزے در استخوان پهلو جانب بالای اوست ــ فان ذهبت تقیمه کسرته پس اگر بروی تو و شروع کنی در ان که راست گردانی آن را می شکنی تو آن را ــ وان ترکته لم یزل اعوج ــ و اگر بگذاری تو ضلع را بحال خود همیشه می باشد کج همچنین زنان که در اصل خلقت کجی در اعمال و اخلاق دارند اگر خواهند مردان که راست و مستقیم و درست گردانند ایشان را می رساند این بشکست ایشان که مراد بآن طلاق ست چنانکه در حدیث آینده بیاید پس ممکن نیست انتفاع بزنان مگر بگذاشتن ایشان بر اعوجاج مادام که در وی گناهی و معصیت و خلاف صلاح حال نبود که در اینجا مساهله و تغافل جائز و مناسب نباشد ــ فاستوصوا بالنساء ــ پس اندرز کنید بر زنان یعنی نیکی را مکرر برای تاکید ست متفق علیه وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان المرأة خلقت

من ضلع لن تستقیم لک علی طریقة - بدرستیکه زن پیدا کرده شده است از ضلع هرگز راست نمی رود زن بر راه در روش
نیک فان استمتعت بها استمتعت بها وبها عوج پس اگر خواهی که بهره ور و بهره مند شوی نفع گیری بزن بهره و نفع گیری
بوی و حال آنکه در وی کجی ست عوج بکسر عین و فتح آن کجی و کسر ارجح ست و بعضی گفته اند که فتح در صورت ست و کسر در معانی
وان ذهبت تقیمها کسرتها - و اگر می روی و می خواهی که راست کنی او را می شکنی او را - وکسرها طلاقها - و مراد به شکستن
زن طلاق اوست - رواه مسلم - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یفرک مؤمن مؤمنة - باید که دشمن ندارد
مرد مسلمان زن مسلمان را - ان کره منها خلقا رضی منها آخر - اگر ناخوش دارد از زن خوی و فعلی را خوش خواهد داشت
از وی خوی و فعلی دیگر را زیرا که آدمی را جمیع اخلاق و اعمال او بد نمی باشد اگر بعضے از ان بد ست بعضے دیگر نیک
خواهد بود و نظر بر همان خیر نیک باید انداخت و راضی بود و صبر کرد مقصود ترغیب و مبالغه است در حسن معاشرت
و صحبت و صبر بر ایذای زنان و فرک بکسر فا و فتح آن بغض و عداوت ست عام یا مخصوص بزوجین کذا فی
القاموس و در صحاح گفته است که شنیده نشده است این حرف در غیر زوجین و در صراح گفته فرک دشمن داشتن شوی
زن را - رواه مسلم - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لولا بنو اسرائیل لم یخنز اللحم - اگر نمی بودند بنی اسرائیل
یعنی پسران یعقوب علیه السلام اسرائیل نام یعقوب پیغمبرست و قوم بنی اسرائیل همه اولاد ویند می فرماید
اگر نمی بود قوم بنی اسرائیل گنده نمی شد گوشت حق سبحانه وتعالے بر ایشان در تیه من و سلوے فرستاد
امر کرد که قوت را بقدر کفایت بردارید و خبی ننهید و ایشان از غایت حرص نگاه می داشتند تا متغیر می گشت
و گنده می شد پس این گنده شدن گوشت عقوبتی ست که به بنی اسرائیل کرده شد بر فعل قبیح ایشان که ادخار ست
و ناشی ست از حرص و عدم ثقت و توکل بر خدا بعد ازان مستمر شد گنده شدن لحم - ولولا حواء لم تخن انثی زوجها
الدهر - و اگر نمی بود حوا خیانت نمی کرد هیچ زنے شوهر خود را همیشه گفته اند خیانت حوا چشید شجره را پیش از آدم
و حال آنکه آدم نهی کرد او را از چشیدن شجره پس بے راه کرد او را تا وی نیز خورد و ازان - وفی الصراح خیانت
خون و مخانت ناراستی و این از کجی بود که در خلقت حوا بود - متفق علیه - وعن عبد الله بن زمعة بفتح زای
و فتح میم و سکون آن برادر ام المؤمنین سوده است و زمعه نام والد اوست رضی الله عنهما - قال قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم لا یجلد احدکم امرأته جلد العبد - باید که تازیانه نزند یکے از شما زن خود را مانند تازیانه زدن بنده را -
ثم یجامعها فی آخر الیوم - پس تر وی جماع می کند آن زن را در آخر روز آن زدن - وفی روایة - و در روایتے
این چنین آمده است - یعمد احدکم فیجلد امرأته جلد العبد - قصد می کند یکے از شما پس تازیانه می زند زن خود را
همچو تازیانه زدن غلام باید که این چنین نکند - فلعله یضاجعها فی آخر یومه - پس شاید که همخوابگی بکند آن زن را در آخر
روز آن زدن یعنی چه مناسب ست که با کسے که این چنین معامله کنید آن چنان سلوک نمایید اگرچه

بر تقدیر نشوز و ناسازگاری زدن آمده است اما نه این چنین و در حدیث اشارت است بجواز ضرب داه و غلام اگر متادب
نشوند به کلام و لفظ - ثم وعظهم فی ضحکهم من الضرطة - پس پند کرد آنحضرت مردم را در خنده کردن ایشان از تیز زدن
فقال لم یضحک احدکم مما یفعل - پس گفت آنحضرت برای چه می خندد یکی از شما از آنچه خود می کند - متفق علیه
وعن عائشة رضی الله عنها قالت کنت العب بالبنات - گفت عائشہؓ بودم من که بازی می کردم بدختران
مراد لعبتهاست که دختر کان بآن بازی می کنند و از جامه می سازند - عند النبی - نزد پیغمبر - صلی الله علیه وسلم وکان
لی صواحب یلعبن معی - و بودند مرا دختر کان مصاحب که بازی می کردند با من - فکان رسول الله صلی الله علیه وسلم
اذا دخل ینقمعن منه - پس بود آنحضرت وقتی که می درآمد پنهان می شدند آن دختر کان از وی از روی انقماع ستر و استخفاء
فیسربهن الی - پس می فرستاد آن حضرت این دختران را بسوی من - تسریب براه فرستادن سرب راه -
فیلعبن معی - پس بازی می کردند با من - متفق علیه - وعنها قالت والله لقد رایت النبی صلی الله علیه وسلم
یقوم علی باب حجرتی - گفت عائشہؓ بخدا سوگند بتحقیق دیدم من آنحضرت را که می استاد بر در حجرهٔ من - والحبشة
یلعبون بالحراب فی المسجد - و حال آنکه حبشیان بازی می کردند بحربها و حربه بفتح و سکون نیزهٔ خرد در مسجد
یعنی در رحبهٔ مسجد که جای بود متصل مسجد یا در نفس مسجد زیرا که می گویند که این بازی ایشان بحراب در حکم حرب
با اعدای دین و ساز آن بود در حکم تیر اندازی پس در حکم عبادت بود و مباح بود در مثل ایام عید و روز عید
بود و عمر بن الخطاب آمد و منع کرد پس آنحضرت فرمود که امروز روز عید است منع مکن و عائشہ رضی الله عنها صغیره بود
ورسول الله صلی الله علیه وسلم یسترنی بردائه - می گوید عائشہؓ می پوشید مرا آنحضرت بردای خود - لانظر الی لعبهم
تا نظر کنم من بسوی آن لعب حبشه - بین اذنه وعاتقه - میان گوش آنحضرت و دوش او - ثم یقوم من اجلی -
پس تر می استاد آنحضرت از بهر من - حتی اکون انا التی انصرف - تا آنکه می بودم من آنکه بر می گشتم یعنی آنحضرت
بجدی صبر می کرد و می ایستاد که تا من بر نمی گشتم و بس نمی کردم بر نمی گشت - فاقدروا بضم دال -
قدر الجاریة الحدیثة السن الحریصة علی اللهو - پس اندازه کنید از زنان مقدار ایستادن دختر کی نو سال آرزومند
بر بازی یعنی خیال کنید که دختر کان خرد سال چه حریص می باشند بر دیدن بازیها آن قدر ایستادم من و
آنحضرت نیز برای خاطر من می ایستاد و درین غایت خلق و حسن معاشرت آنحضرت و محبت و عنایت اوست
بعائشہ - متفق علیه - وعنها قالت قال لی رسول الله صلی الله علیه وسلم انی لاعلم اذا کنت عنی راضیة - و هم
از عائشہ است که گفت گفت مرا آنحضرت بدرستیکه هر آئینه من می دانم وقتی که می باشی تو از من راضی و خرسند
واذا کنت علی غضبی - و می دانم من وقتی که می باشی تو بر من خشمگین غضبی بر وزن سلمی زن خشمگین فقلت
من این تعرف ذلک - پس گفتم من از کجا می شناسی تو آن را - فقال اذا کنت عنی راضیة پس گفت

آنحضرت وقتی کہ می باشی تو از من راضی۔ فانک تقول لا ورب محمد۔ پس بدرستیکہ تو می گوئی نیست این چنین سوگند بپروردگار محمد یعنی سوگند بخدای خوری مضاف بنام من۔ واذا کنت علی غضبی قلت لا ورب ابراہیم۔ ووقتی کہ می باشی تو بر من خشمگین می گوئی نیست این چنین سوگند بپروردگار ابراہیم یعنی نام مرا نمی بری و پروردگار ابراہیم می گوئی۔ قالت قلت اجل۔ گفت عائشہؓ گفتم من آری ہمچنین ست۔ واللہ۔ بخدا سوگند۔ یا رسول اللہ ما اہجر الا اسمک۔ ترک نمی دہم مگر نام ترا یعنی ہجران من در حالت غضب کہ اختیار در وی مسلوب و مغلوب می گردد نیست مگر نام ترا نہ ذات شریف ترا و دل من مستغرق ست در محبت تو و مشغوف ست بذات تو و طیبی گفتہ ذکر لفظ ہجر اشارت ست کہ وی متالم و متاذی ست بترک اسم شریف چنانکہ متالم می شود محب بہجران محبوب بی اختیار متفق علیہ۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا دعا الرجل امرأتہ الی فراشہ۔ گفت آنحضرت چون بخواند و طلبد مرد زن خود را بسوی جامۂ خواب خود۔ فابت۔ پس ابا آرد آن زن و سرکشی کند و نیاید بسوی او۔ فبات غضبان۔ پس شب کند مرد خشمگین۔ لعنتہا الملائکۃ۔ لعنت می کنند آن زن را فرشتگان۔ حتی تصبح۔ تا آنکہ صبح کند زن یعنی تمام شب لعنت می فرستند۔ متفق علیہ وفی روایۃ لہما۔ و در روایتے مر بخاری و مسلم را آمدہ۔ قال والذی نفسی بیدہ۔ کہ گفت آنحضرت سوگند بخدای کہ بقاے ذات من در دست قدرت اوست ما من رجل یدعو امرأتہ الی فراشہ۔ نیست ہیچ مردی کہ بخواند زن خود را بسوی فراش خود۔ فتابی علیہ۔ پس ابا آرد و سرکشی کند زن بران مرد۔ الا کان الذی فی السماء ساخطا علیہا۔ مگر آنکہ باشد آن کس کہ در آسمان ست یعنی فرشتگان چنانکہ در روایت سابقہ تصریح کردہ بدان خشم کنندہ و ناراضی شوندہ بران زن۔ حتی یرضی عنہا۔ تا آنکہ خوشنود گردد مرد بر زن و تواند کہ مراد بالذی فی السماء ذات مقدس الٰہی باشد باعتبار امر و کمال قدرت وی سبحانہ وران و طیبی گفتہ چون تعبیر کردہ می شود از رحمت و غضب الٰہی تعالی و قرب نزول وی بر خلق تخصیص کردہ میشود آسمان بذکر و در حقیقت این از متشابہات و حکم آن معلوم ست۔ وعن اسماء ان امرأۃ قالت۔ روایت ست از اسماء بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ وعنہا کہ زنی گفت۔ یا رسول اللہ ان لی ضرۃ۔ بدرستی مرا انباغی ست ضرتان دو زن در زیر یک مرد و ہر یکی ضرۂ دیگرست۔ فہل علی جناح ان تشبعت من زوجی۔ پس آیا ہست بر من گناہی اگر ظاہر کنم یعنی بدروغ از شوہر خود یعنی لضرۃ خود۔ غیر الذی یعطینی۔ جز آنچہ کہ می دہد مرا شوہر یعنی بیشتر از آنچہ میدہد او را تا او را در خشم آرم واندوہگین گردانم واصل تشبع ظاہر کردن سیری و تشبع بسیر آوردن با وجود آنکہ سیری نیست۔ فقال المتشبع بما لم یعط۔ پس گفت آنحضرت ظاہر کنندہ و نمائندہ خود را بچیزے کہ دادہ نشدہ است از نعمت و مال و منال بقصد تکبر و تفاخر۔ کلابس ثوبی زور۔ مانند پوشندۂ دو جامہ دروغ ست کہ ردا و ازار ست چنانکہ جامہ ہاے عاریتی می پوشد و چنان می نماید کہ در ملک اوست یا جامہ ہاے زہد

می پوشد تا تشبہ بزہاد کنند یا جامہ ہای نفیس می پوشد تا گواہی بدروغ دہد یا جامہ برنگی می پوشد و آستین ہاے جامہ برنگ دیگر میکند تا بداند کہ دو جامہ پوشیدہ است متفق علیہ۔ وعن انس قال آلی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم من نسائہ شہرا۔ ایلا کرد آنحضرت از زنان خود یکماہ یعنی سوگند خورد کہ درآید بر ایشان تا یک ماہ و ایلا بابی مشہور است درفقہ از کتاب طلاق۔ وکانت انفکت رجلہ۔ و بود کہ از ہم جدا شدہ بود بند پاے شریف وے بسبب افتادن آنحضرت از پشت اسپ بزمین از بعضے روایات مفہوم می گردد کہ خراشی در پاے مبارک واقع شدہ بود و تحقیق آنست کہ بند پا می کشادہ بود انفکاک جدا شدن اجزای قدم از یکدیگر۔ فاقام فی مشربۃ۔ پس اقامت کرد آنحضرت در غرفہ آقامت آرام کردن بجای و مشربہ بفتح میم و سکون شین معجمہ و ضم را و فتح آن و بموحدہ بالا خانہ و در خانہ ہای آنحضرت کہ از خشت خام برآوردہ و چوب و پوست خرما پوشیدہ بود ند بالا خانہ نیز بود۔ تسعا وعشرین لیلۃ اقامت کرد بست و نہ شب و درون خانہ در حجرات نسا نرفت۔ ثم نزل۔ پس فرود آمد بعد از بست و نہ روز از مشربہ و درآمد بر اہل خانہ۔ فقالوا۔ پس گفتند مردم۔ یا رسول اللہ آلیت شہرا۔ سوگند بیکماہ خوردہ بودی و ماہ سی روز میباشد و در بست و نہ روز چون فرود آمدی۔ فقال ان الشہر یکون تسعا وعشرین۔ پس گفت آنحضرت بدرستیکہ ماہ میباشد بست و نہ روز از احادیث صحیح معلوم می شود کہ ماہی کہ آنحضرت در وی نشستہ بود بست و نہ روز برآمدہ بود فافہم۔ رواہ البخاری۔ وعن جابر قال دخل ابو بکر رضی اللہ عنہ یستاذن علی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم۔ گفت جابر درآمد ابو بکرؓ در حالی کہ طلب اذن می کند آنحضرت را کہ درآید بر آنحضرت۔ فوجد الناس جلوسا ببابہ۔ پس یافت ابو بکر مردم را نشستہ بر در آنحضرت یعنی در مسجد۔ لم یوذن لاحد منہم۔ اذن کردہ نشدہ مر ہیچ یکی را از مردم بدرون آمدن۔ فاذن لابی بکر۔ پس اذن کردہ شد مر ابی بکرؓ را۔ فدخل۔ پس درآمد ابو بکر۔ ثم اقبل عمر۔ پس تر پیش آمد عمر رضی اللہ عنہ۔ فاستاذن۔ پس طلب اذن کرد عمرؓ۔ فاذن لہ۔ پس اذن کردہ شد مر عمرؓ را۔ فوجد النبی صلے اللہ علیہ وسلم جالسا حولہ نساءہ پس یافت عمر آنحضرت را در حالی کہ نشستہ بود و اند گرد آنحضرت زنان وی۔ واجما ساکتا۔ اندوہگین خاموش وجم وجوم خاموش شدن از اندوہ و خشم و در نہایہ گفتہ واجم ترشروی سر فرو افگندہ از سختی اندوہ۔ فقال۔ پس گفت عمرؓ و در بعض نسخ فقلت پس گفتم من بدل یا بزبان۔ لاقولن شیا اضحک النبی۔ ہر آئینہ بگویم من چیزی را یعنی سخنی را کہ بخنداند پیغمبر را صلے اللہ علیہ وسلم فقال۔ پس گفت عمرؓ۔ یا رسول اللہ لو رایت بنت خارجۃ۔ اگر میدیدی تو دختر خارجہ را مراد زوجہ خود را میدارد۔ سالتنی النفقۃ۔ سوال کرد و طلبید از من نفقہ را۔ فقمت الیہا۔ پس ایستادم من بسوی دختر خارجہ۔ فوجات عنقہا پس زدم و مالیدم من بدست گردن او را یعنی اگر زن من از من نفقہ بطلبد بزنم مشتی بر گردن او کہ باز آید از طلب۔ فضحک رسول اللہ۔ پس بخندید پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم۔ وقال ہن حولی کما تری یسالننی النفقۃ۔ وگفت این زنانی کہ گرد من نشستہ اند چنانکہ می بینی می طلبند از من نفقہ۔ فقام ابو بکر الی عائشۃ۔ پس ایستاد ابو بکر بسوی عائشہ۔ یجا عنقہا۔ در حالی کہ میزد

برگردن عائشہ۔ وقام عمر الی حفصۃ یجأ عنقہا۔ و بایستاد عمر بسوی حفصہ در حالی کہ میزند برگردن او در کلاہما یقول تسألین رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ در حالی کہ ابوبکر و عمر ہر دو می گویند بعائشہ و حفصہ طلب می کنید شما از آنحضرت۔ ما لیس عندہ چیزی کہ نیست نزد وی از نفقہ۔ فقلن۔ پس گفتند عائشہ و حفصہ۔ واللہ لا نسأل رسول اللہ۔ سوگند بخدا نمی طلبیم از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم شیئا ابدا لیس عندہ چیزی ہمیشہ کہ نیست نزد وی۔ ثم اعتزلہن شہرا۔ پس دور کرد زنان را وگوشہ گرفت از ایشان آنحضرت یکماہ۔ او تسعا و عشرین۔ یا بیست و نہ روز شک راوی ست بجہت کونتی واندوہی کہ از ایشان بخاطر شریف وی رسیدہ۔ ثم نزلت ہذہ الآیۃ۔ پس فرود آمد این آیت کہ۔ یا ایہا النبی قل لازواجک حتی بلغ۔ تا آنکہ رسید این کلمہ را کہ للمحسنات منکن اجرا عظیما۔ حاصل معنی آیہ اینست کہ امر شد از جانب پروردگار تعالی بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ بگو بزنان خود اگر می خواہید شما دنیا را بیائید تا ہمہ شما را سر دہم و بگذارم و اگر خدا و رسول خدا را می خواہید آمادہ کردانیدہ است وی تعالی مر نیکوکاران را از شما ثوابی بزرگ۔ قال فبدأ بعائشۃ۔ گفت جابر پس آغاز کرد آنحضرت در گفتن این قول بعائشہ یعنی اول از عائشہ شروع کرد کہ محبوب تر و نزدیک تر بود بوی۔ فقال یا عائشۃ انی ارید ان اعرض علیک امرا۔ پس گفت آنحضرت ای عائشہ بدرستیکہ من می خواہم کہ اظہار کنم و بگویم بتو سخنی را کہ۔ احب ان لا تعجلی فیہ۔ دوست میدارم کہ شتابی نکنی تو در جواب آن سخن حتی تستشیری ابویک۔ تا آنکہ کنکاش کنی تو پدر و مادر خود را۔ قالت وما ہو۔ گفت عائشہ و چیست آن سخن۔ یا رسول اللہ فقرأ علیہا الآیۃ۔ پس خواند آنحضرت بر عائشہ این آیت را کہ فرود آمدہ۔ قالت افیک یا رسول اللہ استشیر ابوی۔ گفت عائشہ آیا در حق تو و در ارادہ تو طلب مشورت می کنم پدر و مادر خود را۔ بل اختار اللہ ورسولہ۔ بلکہ اختیار می کنم و می گزینم خدا و رسول خدا را والدار الآخرۃ۔ و اختیار می کنم سرای آخرت را و چون عائشہ آنحضرت را راضی ساخت گفت۔ واسألک ان لا تخبر امرأۃ من نسائک۔ و سوال میکنم ترا کہ خبر نکنی زنی را از زنان خود۔ بالذی قلت۔ بآن چیزی کہ گفتم من مقصود عائشہ رضی اللہ عنہا آنست کہ زنی دیگر نداند کہ من خدا و رسول خدا را اختیار کردہ ام تا امر او محتمل و متردد باشد و شاید کہ یکی از ایشان دنیا را اختیار کند و از حبالہ عقد آنحضرت بیرون رود و این از غایت محبت و غیرت عائشہ رضی اللہ عنہا بآنحضرت ست صلی اللہ علیہ وسلم۔ قال لا تسألنی امرأۃ منہن الا اخبرتہا۔ گفت آنحضرت نمی پرسد مرا زنی از این زنان قول ترا مگر آنکہ خبر میدہم اورا بآنچہ گفتی تو غایت آنکہ از خود نگویم اما بعد از پرسیدن اگر نگویم بی مہری و بی شفقتی کردہ باشم بر ایشان و حق تعالی مرا مظہر شفقت و نصیحت و رحمت مر عالمیان را آفریدہ۔ ان اللہ لم یبعثنی۔ بدرستی کہ خدای تعالی نہ برانگیختہ است مرا۔ معنتا۔ در عنت اندازندہ کسی را۔ ولا متعنتا۔ و نہ در عنت افتادہ و عنت بحرکت فساد و اثم و ہلاک و مشقت و شدت ولکن بعثنی معلما میسرا۔ ولیکن برانگیختہ است مرا تعلیم کنندہ احکام دین را و طریق رشد و ہدایت را بمردم و آسان کنندہ کار را بر ایشان و این از نہایت قوت استقامت آنحضرت در دین و نصیحت و شفقت وی بود بر امت کہ با وجود محبت

که با عائشه داشت برای خاطر وی ترک حق نکرد صلی الله علیه وسلم۔ رواه مسلم۔ وعن عائشة رضی الله عنها قالت
کنت اغار علی اللاتی وهبن انفسهن لرسول الله صلی الله علیه وسلم۔ گفت عائشه بودم که غیرت میکردم بران زنانی
که بخشیدند نفسهای خود را مر رسول خدا را صلی الله علیه وسلم وگفته اند که غیرت اینجا بمعنی عنت ست که لازم اوست
عنت بر۔ فقلت اتهب المرأة نفسها۔ پس میگفتم آیا می بخشد زن نفس خود را۔ فلما انزل الله تعالی۔ پس هنگامی که فرستاد
خدا تعالی این آیت را۔ ترجی من تشاء منهن وتؤوی الیک من تشاء۔ تاخیر میکنی و پس می اندازی هر کرا می خواهی
از زنان وجای میدهی هر کرا می خواهی۔ ومن ابتغیت ممن عزلت۔ وهر کرا طلبی از آن کسی که دور اندازی۔ فلا جناح
علیک۔ پس نیست گناه بر تو۔ پس معلوم شد که اگر زنی هبه کند نفس خود را لازم نمی افتد قبول آن بر آنحضرت اگر خواهد
قبول کند و اگر خواهد رد کند۔ قلت۔ عائشه می گوید گفتم من۔ ما اری ربک الا یسارع فی هواک۔ نمی بینم پروردگار ترا مگر آنکه
شتابی می کند در رضای تو و خواهش تو و هر چه تو می خواهی و میل داری همان می کند۔ متفق علیه وحدیث جابر۔
وحدیث جابر که در اداے حقوق زنان واقع شده اول او این ست اتقوا الله فی النساء ذکر فی قصة حجة الوداع
ذکر کرده شد در قصهٔ حجة الوداع۔

الفصل الثانی عن عائشة رضی الله عنها انها کانت مع رسول الله صلی الله علیه وسلم فی السفر۔ روایت ست
از عائشه که وی بود با آنحضرت در سفری۔ قالت فسابقته۔ گفت عائشه پس مسابقت کردم با آنحضرت و مسابقت
با یکدیگر دویدن بقصد پیشی کردن۔ فسبقته۔ پس سبقت کردم آنحضرت را و پیشی کردم او را۔ علی رجلی۔ بر هر دو پای خود
و درین کلمه تاکید مقصود ست که بیان ملاعبت ست چنانکه میگویند کتبته بیدی وابصرته بعینی۔ فلما حملت اللحم۔ پس
وقتی که برداشتم من گوشت را یعنی تنومند شدم۔ سابقته فسبقنی۔ مسابقت کردم من آنحضرت را پس سبقت کرد
آنحضرت مرا۔ قال هذه بتلک السبقة۔ گفت آنحضرت این سبقت من ترا در بدل آن سبقت ست که تو کرده بودی
مراد مقصود بیان حسن معاشرت و حسن صحبت و اختلاط آنحضرت ست با نسای خود خصوصاً با عائشه صدیقه که احب نساء
وی بود رضی الله عنها۔ رواه ابو داود۔ وعنها قالت قال رسول الله صلی الله علیه وسلم خیرکم خیرکم لاهله۔ بهترین شما
نزد خلق و خدا بهترین شماست مر اهل خود را۔ وانا خیرکم لاهلی۔ و من بهترین شماام مر اهل خود را۔ واذا مات صاحبکم
فدعوه۔ وچون بمیرد یار شما یعنی کسی از شما که در میان شما بوده است پس ترک دهید او را یعنی ترک دهید ذکر عیوب
وقبائح او را و مراد نهی از غیبت مرده هاست چنانکه آمده است (اذکروا موتاکم بالخیر) وبعضی گفته که ترک دهید مصیبت
و بکا و نالیدن را بر مرده وبعضے گفته اند که آنحضرت مراد بصاحب نفس شریف خود را داشته است یعنی چون من از
میان شما بگذرم و از عالم بروم تحسر وتلهف بر من مکنید که مر خدا را خلفاست از هر فایت و بوعدهٔ الٰهی امر شما بخیر و صلاح
خواهد بود و فهم این معنی از لفظ خالی از بعدی نیست اما مناسبت او بکلام سابق ظاهرتر ست فافهم۔ رواه الترمذی والدارمی

ورواه ابن ماجة عن ابن عباس الی قوله لاہلی - روایت کرد اینحدیث را بتمام ترمذی ودارمی وروایت کرد آن را ابن ماجة
تا قول او لاہلی واذا مات صاحبکم الی آخره در روایت او مذکور نیست - وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیه وسلم المرأة اذا صلت خمسها - زن چون بگذارد نماز پنج وقت را که فرض ست بروی - وصامت شهرها - وروزه دارد
ماه رمضان را - واحصنت فرجها - ونگاهدارد عورت خود را - واطاعت بعلها - وفرمان برداری کند شوهر خود را در
متعلق بحق نکاح ست از وطی وجز آن - فلتدخل من ای ابواب الجنة - پس گو که درآید آن زن از هر دری از درهای
بهشت - رواه ابونعیم فی الحلیة - روایت کرده است او را ابونعیم بضم نون در حلیة الاولیا که نام کتابی ست در علم
حدیث وور وی ذکر بعضے از مشاهیر اولیا نیز کرده - وعن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم
لو کنت آمر احدا ان یسجد لاحد - اگر می بودم من که امر میکردم یکے را که سجده کند مر یکی را - لامرت المرأة ان تسجد لزوجها
هر آئینه امر میکردم زن را که سجده کند برای شوهر خود درین مبالغه و بیان امر کمال وجوب طاعت زوج ست
بر زن - رواه الترمذی - وعن ام سلمة قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم ایما امرأة ماتت وزوجها عنها راض
هر زنے که بمیرد در حالی آنکه شوهر آن زن از وے راضی ست - دخلت الجنة - درمی آید آن زن بهشت را -
رواه الترمذی - وعن طلق - بفتح طای مهمله وبقاف - بن علی - صحابی ست از جماعة ایلچیان که از یمامه بآنحضرت
آمده بود - قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم اذا الرجل دعا زوجته لحاجته - گفت آنحضرت وقتے که مرد بخواند
زن خود را برای حاجت خود - فلتأته - پس باید که بیاید آن زن شوهر خود را - وان کانت علی التنور - واگر چه باشد
آن زن بر تنور یعنے اگر چه مشغول باشد بشغل ضروری واحتمال ضائع شدن مال نیز باشد چنانکه نان در تنور بسته
باشد وشوهر بطلبد وگفته اند که این بر تقدیری ست که باشد نان مر زوج را زیرا که وی چون خواند او را
درینحالت راضی شد باتلاف مال خود واحتمال دارد که مراد آن باشد که اگر چه باشد در شدت ومکانی که ممکن نیست
در وی قضای حاجت ودرین مبالغه است در رنگ تعلیق بمحال - رواه الترمذی - وعن معاذ رضی اللہ عنه
عن النبی صلی اللہ علیه وسلم قال لا تؤذی امرأة زوجها فی الدنیا - ایذا نکند هیچ زنی شوهر خود را در دنیا - الا قالت
زوجته من الحور العین - مگر آنکه می گوید زوجه آن مرد که از حور عین ست - وعین بکسر عین جمع عیناء زن بزرگ چشم -
لا تؤذیه قاتلک اللہ - ایذا مکن شوهر خود را بکشد ترا خدای تعالی دعای بد ست برای آن زن - فانما هو عندک دخیل -
زیرا که آن مرد نیست نزد تو مگر غریب ونیست او را نزد تو بقا مگر روزی چند دخیل کسی را گویند که در قومی درآید واز ایشان
نبود - یوشک ان یفارقک الینا - نزدیک ست که جدائی می کند وی ترا می آید بسوی ما یعنی می درآید وی در بهشت
وتو در دوزخ می درآئی ویوشک برای آن گفت که جزم نیست به بودن وی از اهل بهشت - رواه الترمذی وابن ماجة
وقال الترمذی هذا حدیث غریب - وعن حکیم بن معاویة القشیری بضم قاف وفتح شین معجمه منسوب بقشیر

بن کعب تابعی ست نسائی گفتہ کہ لا باس بہ ودر جامع الاصول گفتہ اعرابی حسن الحدیث - عن ابیہ - روایت میکند از پدرش
کہ معاویہ بن حیدہ بفتح حای مہملہ وسکون تحتانیہ وبدال مہملہ - قال - گفت پدر وی - قلت - گفتم من - یا رسول اللہ
ما حق زوجۃ احدنا علیہ - چیست حق زن یکی از ما بر وی - قال ان تطعمہا اذا طعمت - گفت آنحضرت حق زوجہ آنست
کہ بخورانی تو او را وقتی کہ بخوری تو - وتکسوہا اذا اکتسیت - وبپوشانی تو او را وقتی کہ بپوشی تو ودر بعضی روایات مما طعمت
ومما اکتسیت یعنی بخورانی او را از آنچہ می خوری تو وبپوشانی از آنچہ می پوشی تو یعنی در طعام وکسوت مساوی خود داری
واز روایات اولی این معنی معلوم نمیشود گویا مراد ورای نفقہ واجب ست واللہ اعلم - ولا تضرب الوجہ - وآنکہ نزنی
تو روی او را وازینجا مفہوم میشود کہ اگر بر غیر روی زند بر تقدیر ظہور فاحشہ یا ترک فرائض یا برای مصلحت تادیب
روا باشد وزدن بر روی منہی عنہ است مطلقا بہر حال - ولا تقبح - ونسبت بقبح وبدی نکنی افعال واقوال او را
یا دشنام ندہی بقول قبحک اللہ بناحق - ولا تہجر الا فی البیت - وآنکہ ہجران نکنی او را وجدائی نکنی از وے مگر در
خانہ یعنی اگر مصلحتی در ہجران او باشد ہجران نکنی مگر در خوابگاہ ودر خانہ دیگر مبیوتت نکنی وقاعدہ درین باب نص
قرآن ست کہ فرمودہ واللاتی تخافون نشوزہن فعظوہن واہجروہن فی المضاجع واضربوہن - رواہ احمد وابوداود
وابن ماجہ - وعن لقیط بفتح لام وکسر قاف وسکون تحتانیہ درآخر طای مہملہ - بن صبرۃ - بفتح صاد مہملہ وکسر
بای موحدہ در صحابی مشہور ست معدود در اہل طائف - قال قلت - گفت گفتم - یا رسول اللہ ان لی امرأۃ فی
لسانہا شیء - بدرستیکہ مرا زنی ست کہ در زبان او چیزی ست یعنی البذاء میخواہد وی از شیء بذاء بالفتح موحدہ وذال معجمہ ممدودہ
بمعنی فحش وبدزبانی وبیہودہ گوئی - قال طلقہا - گفت آنحضرت طلاق دہ آن زن را - قلت ان لی منہا ولدا - گفتم
چگونہ طلاق دہم کہ مرا ازان زن فرزندانند ولد بر واحد ومتعدد ہر دو واقع میشود - ولہا صحبۃ - ومرا او را صحبت است
با من کہ راضیم ازان - قال فمرہا - گفت آنحضرت پس امر کن آن زن را یقول عظہا میگوید آنحضرت پند کن او را
این قول راوی ست از برای بیان مراد بقول آنحضرت مرہا - فان یک فیہا خیر فستقبل - پس اگر باشد دران زن
نیکی پس زود باشد کہ قبول کند پند ترا وباز آید از فحش - ولا تضربن ظعینتک - ومزن تو زن اصیل خود را - ضربک امیتک
مانند زدن تو داہک خود را الظعینۃ بظای معجمہ بروزن سکینہ زن در ہودج از ظعن بمعنی سفر وارتحال وگاہی زن
بی ہودج را نیز گویند وگاہی ہودج بے زن را ہم گویند گویا مراد اینجا رفیقہ وصاحبہ است کہ زن حرہ را بآن وصف
توان کرد وامیہ بضم ہمزہ وتشدید یا تصغیر امۃ ست - رواہ ابوداود - وعن ایاس - بکسر ہمزہ وتخفیف یا - بن
عبد اللہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تضربوا اماء اللہ - گفت ایاس گفت آنحضرت نزنید اماء خدا را
مراد زوجات اند زیراکہ مردان غلامان خدا اند وزنان اماء ان - فجاء عمر الی رسول اللہ - پس آمد عمر رض بسوے
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فقال - پس گفت عمر رض - ذئرن النساء علی ازواجہن - ودلیر شدند زنان

بر مردان خود و بی فرمانی کردند بر ایشان لشنیدن این سخن و ذآر بذال معجمہ و ہمزہ و را دلیری کردن - فرخص فی ضربهن
پس رخصت کرد آنحضرت در زدن زنان - فاطاف بآل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس گرد گشتند و فرود آمدند
باہل بیت آنحضرت اطاف اینجا بہمزہ تصحیح کردہ اند و در ثانی بی ہمزہ ہر دو بیک معنی می آید و در نسخ مصابیح ہر دو جا بہمزہ واقع است
نساء کثیر - زنان بسیار یشکون ازواجهن - در حالی کہ گلہ میکنند مردان خود را بجہت زدن ایشان زنان را - فقال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقد طاف بآل محمد صلی اللہ علیہ وسلم نساء کثیر یشکون ازواجهن لیس اولئک بخیارکم -
نیستند آن مردان کہ میزنند زنان خود را نیکان شما یعنی نیک نمیکنند کہ میزنند زنان را - رواہ ابوداؤد وابن
ماجہ والدارمی - وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیس منا من خبب امرأۃ علی زوجہا
نیست از ما و بر طریقۂ ما کسی کہ بدراہ کند زنی را بر شوہر وی - او عبدا علی سیدہ - یا بدراہ کند غلامی را بر خواجہ وی
یعنی بدبیان زن بر مرد و بدبیان غلام بر خواجہ گوید تخبیب بجای معجمہ و موحدہ تین فریفتن و خداع دادن و فاسد
گرداندن - رواہ ابوداؤد - وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان من اکمل المؤمنین
ایمانا - بدرستیکہ از کامل ترین مسلمانان از روی ایمان - احسنہم خلقا والطفہم باہلہ نیکوترین مسلمانان ست
از روی خلق و نرمی کنندہ ترین ایشان ست باہل و عیال خود زیرا کہ آزار و محنت از جانب ایشان بسیار
می رسد و با وجود آن خوش خلقی و نرم خوئی کردن از کمال ایمان و زیادتی صبر ست - رواہ الترمذی - وعن
ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اکمل المؤمنین ایمانا احسنہم خلقا - کامل ترین مسلمانان از روی
ایمان نیکوترین ایشان ست از روی خلق - وخیارکم خیارکم لنسائہم - وبہتران شما بہتران شما اند مر زنان خود را -
رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن صحیح ورواہ - و روایت کرد آن را - ابوداؤد الی قولہ - تا قول وی
خلقا - وعن عائشۃ قالت قدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من غزوۃ تبوک - گفت عائشہ قدوم آورد آنحضرت
از جنگ تبوک بتقدیم مثناۃ بر موحدہ موضعی مشہور از شام و آخر غزوات آنحضرت این غزوہ است کہ در سن
تاسع واقع شد - او حنین - یا قدوم آورد از غزوہ حنین شک راوی ست و حنین بضم حا و فتح نون اول اسم
جائی ست بر چند مرحلہ از مکہ و این غزوہ متصل فتح مکہ است کہ در سنہ ثامنہ بود - وفی سہوتہا ستر - و در صفہ خانہ
عائشہ پردہ بود و سہوہ بفتح سین مہملہ و سکون ہا مانند صفہ و خانۂ خرد مشابہ مخدع و خزانہ یا طاق کہ نہادہ می شود در وی
چیزی و ستر بکسر سین و سکون فوقیہ پردہ - فہبت ریح - پس وزید بادی - فکشفت ناحیۃ الستر عن بنات لعائشۃ
لعب - پس بکشاد باد در ہر جانب پردہ از دخترکان کہ مر عائشہ را بود کہ بازی میکرد عائشہ بدان لعب بیان بنات ست
بضم لام و فتح عین جمع لعبہ آنچہ دختران بآن بازی میکنند و از خرقہ ہا و پارچہ ہا می سازند - فقال ما ہذا یا عائشۃ
پس گفت آنحضرت چیست این لعب ای عائشہ - قالت بناتی - گفت عائشہ این دختران من اند - ورای بینہن

فرسالہ جناحان۔ و دید آنحضرتؐ میان لعبتہا صورت اسپی را کہ مرا ورا دو بازو ست من رقاع۔ بکسر را از رقعہا و رقہ بمعنی خرقہ و قرطاس۔ فقال ما ہذا الذی اری وسطہن۔ پس گفت آنحضرتؐ چیست این چیزی کہ می بینم در میان این لعبتہا۔ قالت فرس۔ گفت عائشہؓ این اسپ ست و تمثال وست۔ قال وما ہذا الذی علیہ گفت آنحضرت وچیست این چیزی کہ بر وست۔ قالت جناحان۔ گفت عائشہؓ این دو بازوی اسپ ست۔ قال فرس لہ جناحان گفت آنحضرتؐ بطریق تعجب اسپی کہ مرا ورا دو بازو ست۔ قالت ما سمعت ان لسلیمان خیلا لہا اجنحۃ۔ گفت عائشہؓ بحضرتؐ آیا نشنیدہ ؑ تو کہ سلیمان را اسپان بودند کہ مر آن اسپان را بازو ہا بودند کہ می پریدند و تخت اورا بر ہوا می بردند قالت فضحک حتی بدت نواجذہ۔ گفت عائشہؓ پس بخندید آنحضرت تا آنکہ ظاہر شد دندانہای درونی وی مانا آنکہ اینجا میگویند چون آنحضرتؐ تجویز کرد بازی کردن عائشہؓ را باین لعبتہا و صورتہا جواب میدہند کہ مر آن لعبتہا را صورتہا ے مشخص نبود چنانکہ تصاویر را کہ حرام ست و بعضی میگویند کہ وقوع این قبل از تحریم تصاویر ست یا از جہت آنکہ لعب مظنہ استخفاف ست واللہ اعلم۔ رواہ ابو داؤد

الفصل الثالث۔ عن قیس بن سعد۔ صحابی ست انصاری خزرجی مدنی ست صحبت داشت با آنحضرتؐ دہ سال مردی بود سطبر بسیار بلند قامت سید جواد خداوند عقل و رای صاحب شرط آنحضرتؐ بود صلی اللہ علیہ وسلم و والد او سعد بن عبادہ نیز از کبار صحابہ است۔ قال اتیت الحیرۃ۔ گفت قیس ابن سعد آمدم حیرہ را بکسر حاے مہملہ و سکون تحتانیہ بعد وی راشہری معروف قدیم ست نزدیک کوفہ۔ فرایتہم یسجدون لمرزبان لہم۔ پس دیدم من اہل حیرہ را کہ سجدہ می کنند مرزبان را کہ مر ایشان را بود و مرزبان بفتح میم و سکون را و ضم زای فارس شجاع مقدم بر قوم۔ فقلت رسول اللہ۔ پس گفتم من ہر آئینہ پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم احق ان یسجد لہ۔ سزاوار ترست کہ سجدہ کردہ میشود مراورا۔ فاتیت رسول اللہ۔ پس آمدم پیغمبر خدا را صلے اللہ علیہ وسلم فقلت انی اتیت الحیرۃ۔ پس گفتم بدرستیکہ آمدم من حیرہ را۔ فرایتہم یسجدون لمرزبان لہم پس دیدم مر ایشان را کہ سجدہ می کنند مرزبانے را کہ مر ایشان را بود۔ فانت احق بان یسجد لک۔ پس تو سزاوار تری باآنکہ سجدہ کردہ شود مر ترا۔ فقال لے۔ پس گفت آنحضرتؐ مرا ارایت لو مررت بقبری۔ خبردہ مرا اگر بگذرے تو بقبر من۔ اکنت تسجد لہ۔ آیا ہستی تو کہ سجدہ می کنی تو قبر مرا۔ فقلت لا۔ پس گفتم نمی کنم۔ فقال لا تفعلوا۔ پس گفت آنحضرتؐ مکنید سجدہ مرا یعنی مرا کہ سجدہ می کنید الآن جہت اکرام و اجلال و ہیبت و جلال من می کنید و چون من ازین عالم بروم و در پردہ شوم سجدہ نکنید پس سجدہ برای زندہ باید کرد کہ ہرگز نمیرد و ملک او زائل نگردد۔ ولو کنت آمر احدا ان یسجد لاحد۔ اگر می بودم کہ امر می کردم یکے را کہ سجدہ کند یکے را۔ لامرت النساء ان یسجدن لازواجہن۔ ہر آئینہ امر می کردم زنان را کہ سجدہ کنند مر شوہران خود را لما جعل اللہ لہم علیہن من حق۔ از جہت آنچہ گردانیدہ است خدا تعالے مردان را بر زنان از حق۔ رواہ ابو داؤد

درواہ احمد عن معاذ بن جبل - وعن عمر رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لا یسال الرجل فیما ضرب امراتہ علیہ
گفت آنحضرت سوال کردہ نمی شود مرد در دنیا و آخرت در چیزی کہ زد زن خود را بران چیز ولیکن اگر رعایت
کند حدود و شرائط آن را و از حد تجاوز نکند و جور نماید - رواہ ابو داؤد وابن ماجۃ - وعن ابی سعید الخدری قال
جاءت امراۃ الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ونحن عندہ - گفت ابو سعید خدری آمد زنے نزد آنحضرت وحالانکہ
ما نزد آن حضرت بودیم - فقالت زوجی پس گفت آن زن شوہر من - صفوان بن المعطل بفتح میم وعین مہملہ و
تشدید طای مفتوحہ صحابی ست کہ در افک عائشہ بوی نسبت میکردند آن شنیعہ را - یضربنی اذا صلیت - می زند مرا وقتی
کہ نماز می گزارم - ویفطرنی اذا صمت - ومی کشاید روزہ مرا وقتی کہ روزہ می دارم - ولا یصلی الفجر حتی تطلع الشمس
ونمی گزارد نماز بامداد را تا آنکہ برمی آید آفتاب - قال - گفت ابو سعید وصفوان عندہ - وصفوان نزد آنحضرت
بود وکہ زن وی این شکایت کرد - قال - گفت ابو سعید - فسالہ عما قالت - پس پرسید آنحضرت صفوان را از
چیزے کہ گفت زن او - فقال پس گفت صفوان - یا رسول اللہ اما قولہا یضربنی اذا صلیت - اما گفتن این زن
کہ می زند مرا شوہر من وقتے کہ نماز می کنم - فانہا تقرأ بسورتین - پس بدرستیکہ این زن می خواند در نماز دو سورۃ
یعنی درازمی کند قرأت را - وقد نہیتہا - وبتحقیق منع کردہ ام من او را - قال فقال لہ رسول اللہ گفت ابو سعید
پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم - لو کانت سورۃ واحدۃ لکفت الناس - اگر می بود قرأت یک سورہ ہر آئینہ
بسندگی می کرد مردم را - قال - گفت صفوان - واما قولہا یفطرنی اذا صمت - اما قول این زن کہ روزہ می کشاید
مرا وقتی کہ روزہ می دارم - فانہا تنطلق تصوم - پس بدرستی وے می رود کہ روزہ می دارد یعنی دائم و مستمر ست
بروزہ داشتن - وانا رجل شاب - ومن مردی جوان ام - فلا اصبر - شکیبائی نمی توانم کرد از جماع - فقال رسول اللہ
پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم لا تصوم امراۃ الا باذن زوجہا - روزہ ندارد ہیچ زنے مگر باذن شوہر خود و
رضاے او - واما قولہا انی لا اصلے حتی تطلع الشمس - واما قول این زن کہ من نماز نمی گزارم تا آنکہ می برآید
آفتاب - فانا اہل بیت قد عرف لنا ذاک - سببش آنست کہ ما اہل بیتیم کہ بتحقیق شناختہ شدہ است برای ما آن
یعنی عادت قوم ما این چنین واقع شدہ است - لا نکاد نستیقظ حتی تطلع الشمس - نزدیک نیست کہ بیدار
شویم ما تا آنکہ می برآید آفتاب واین بسبب آنست کہ شبہا در آب دادن زراعت و باغ بیدار می باشیم و در شب خواب
میسر نمی شود ما را پس بضرورت تا برآمدن آفتاب در خواب می باشیم - قال - گفت آنحضرت - فاذا استیقظت یا صفوان
فصل - پس وقتی کہ بیدار گردی ای صفوان بگزار نماز را و در قبول عذر او با وجود تقصیر تنبیہ و مبالغہ است
در رعایت ثبوت حق رجال بر نسا - رواہ ابو داؤد وابن ماجۃ - و در بعضی نسخ ذکر ابن ماجہ نیست - وعن عائشۃ
رضی اللہ عنہا ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کان فی نفر من المہاجرین والانصار - روایت ست از عائشہ

کہ آنحضرت بود در جماعت از مہاجرین و انصار۔ فجاء بعیر فسجد لہ پس آمد شتری پس سجدہ کرد مر آنحضرت را۔ فقال اصحابہ
پس گفتند یاران آنحضرت یارسول اللہ تسجد لک البہائم والشجر سجدہ میکنند ترا چہار پایہ ہا و درختان فنحن احق ان نسجد لک
پس ما سزاوار تریم بآنکہ سجدہ کنیم مر ترا۔ فقال اعبدوا ربکم پس گفت آنحضرت عبادت کنید پروردگار خود را۔
واکرموا اخاکم۔ وگرامی و عزیز دارید برادر خود را عبارت از ذات شریف خود داشت۔ ولو کنت آمرا احدا ان یسجد لاحد۔
واگر می بودم کہ امر می کردم من ہیچ یکی را کہ سجدہ کند یکی را۔ لامرت المرأۃ ان تسجد لزوجہا۔ ہر آئینہ امر میکردم زن را
کہ سجدہ کند مر شوہر خود را۔ ولو امرہا ان تنقل من جبل اصفر الی جبل اسود۔ واگر امر میکرد مرد زن را کہ ببرد سنگ را
از کوہ زرد بسوی کوہ سیاہ۔ ومن جبل اسود الی جبل ابیض۔ وببرد سنگ را از کوہ سیاہ بسوے کوہ سفید۔ کان ینبغی
لہا ان تفعلہ۔ بود سزاوار مر او را کہ بکند این کار را و در ذکر الوان مر جبال را مبالغہ است در بعد این جبال از یک دیگر
زیرا کہ یافتہ نمی شوند این جبال باین صفت نزدیک یکدیگر۔ رواہ احمد۔ وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ثلثۃ لا یقبل لہم صلوۃ۔ سہ کس اند کہ پذیرفتہ نمی شود برای ایشان ہیچ نمازی یعنی تمام نمیشود برای ایشان
ثواب آن اگر چہ صحیح باشد شرعا و حاصل میگردد بدان ابرای ذمہ۔ ولا تصعد لہم حسنۃ۔ وبالا نمی رود برا سے آن سہ
کس نیکی۔ العبد الآبق۔ یکی از ان بندۂ گریختہ۔ حتی یرجع الی موالیہ۔ تا آنکہ باز آید بسوی صاحبان خود۔ فیضع یدہ فی
ایدیہم۔ پس می نہد آن بندہ دست خود را در دستہای ایشان و می در آید در تصرف و خدمت ایشان ذکر موالی
بلفظ جمع گویا اشارت ست بموالی و اولاد او یعنی باینہا نیز وفا داری کند۔ والمرأۃ الساخط علیہا زوجہا۔ ودوم زنی کہ خشم
کنندہ است بران زن شوہر وی۔ والسکران حتی یصحو۔ سوم مست تا آنکہ ہشیار گردد۔ رواہ البیہقی فی شعب الایمان
وعن ابی ہریرۃ قال قیل لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ای النساء خیر۔ گفت ابو ہریرہ گفتہ شد مر آنحضرت را
کدام یکی از زنان بہتر ست۔ قال التی تسرہ اذا نظر۔ گفت آنحضرت بہترین زنان آن زنے ست کہ شاد و
خوش گرداند مر دراچون نگاہ کند بروی۔ وتطیعہ اذا امر۔ وفرمان برداری کند مردراچون امر کند مر او را و لیفر باید
او را کاری۔ ولا تخالفہ فی نفسہا۔ ومخالفت نکند آن زن مرد را در ذات خود۔ ولا فی مالہا۔ ونہ در مال خود یعنی مالی
کہ در دست و تصرف اوست یا مالی کہ در ملک اوست و مرد فقیر باشد پس صرف کند بروی۔ بما یکرہ۔ مخالفت کند بچیزی کہ
مکروہ ناخوش دارد مرد را۔ رواہ النسائی والبیہقی فی شعب الایمان۔ وعن ابن عباس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال
اربع من اعطیہن۔ گفت آنحضرت چہار خصلت اند کہ ہر کرا دادہ شوند آن چہار خصلت۔ فقد اعطی خیر الدنیا والآخرۃ پس
تحقیق دادہ شد او را نیکی ہر دو جہان۔ قلب شاکر۔ دلی شکر گوئیندہ مر منعم را بر نعمت ہای وی دوست دارندہ او را و دانندہ
کہ ہر چہ ہست از نعمت از وست۔ ولسان ذاکر۔ وزبان ذکر کنندہ مر خدا ی را عز اسمہ۔ وبدن علی البلاء صابر
وتنی بر بلا صبر کنندہ وشکیبائی نمایندہ و جزع و اضطراب نمایندہ۔ وزوجۃ لا تبغیہ خونا۔ وزنے کہ طلب نمی کند

مرد را خیانت - فی نفسها ولا فی ماله - در نفس خود و نہ خیانت کنندہ در مال مرد در حدیث سابق فی مالها بود و در ینجا فی ماله فافہم -
رواه البیہقی فی شعب الایمان -

باب الخلع والطلاق

خلع بضم اسم ست از خلع بفتح بمعنی کشیدن و بیرون آوردن و اکثر اطلاق آن در نزع ملبوس از بدن ست مثل جامہ و موزہ و نعل و در شرع عبارت ست از باز خریدن زن نفس خود را از مرد بکابین و جز آن و بمعنی مطلق طلاق نیز آمدہ است و طلاق در لغت کشادن و رہا کردن و طلیق اسیری کہ رہا کردہ شد و طلیق الوجہ و طلیق اللسان کشادہ رو و کشادہ زبان و در شرع رہا کردن و گذاشتن مرد زن را از قید نکاح

الفصل الاول - عن ابن عباس ان امراۃ ثابت بن قیس اتت النبی صلی اللہ علیہ وسلم - روایت ست از ابن عباس کہ زن ثابت بن قیس کہ از انصار بود آمد نزد آنحضرت - فقالت - پس گفت آن زن یا رسول اللہ ثابت بن قیس ما اعتب علیه فی خلق ولا دین - ثابت بن قیس عتاب نمیکنم و خشم نمیگیرم من بروی در خوی و عادت وی و نہ در دین وی یعنی مفارقت نمی کنم و جدائی نمی خواہم از وی از جہت آنکہ بد خلق ست و در دین وی نقصانی ست لیکن بالطبع نزد من مکروہ است و می ترسم کہ از من نسبت بوی چیزی واقع شود کہ خلاف حکم اسلام ست در صحبت نکاح از ناسازگاری و کفران نعمت زوج و این ست مراد بقول وی - ولکنی اکرہ الکفر فی الاسلام - ولیکن من مکروہ میدارم کفر را در اسلام و می گویند کہ وی رضی اللہ عنہ بسیار بد رو و قصیر القامت بود و امراۃ او بسیار جمیلہ بود و نام او نیز جمیلہ بود و دختر عبد اللہ بن ابی بود و بعضی گفتہ اند کہ حبیبہ بنت سہل الانصاری بود - فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اتردین علیه حدیقته - پس گفت آنحضرت آیا باز گردانندہ می دہی بر ثابت بن قیس باغچہ او را کہ در مہر تو بود دادہ فی الصراح حدیقہ مرغزار با درخت - قالت نعم - گفت آری میدہم حدیقہ را کہ دادہ است بمن - قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقبل الحدیقۃ - گفت آنحضرت ثابت بن قیس قبول کن حدیقہ را - وطلقها تطلیقۃ - وطلاق بدہ او را یک طلاق و در فقہ ثابت شدہ کہ خلع طلاق بائن ست - رواه البخاری - وعن عبد اللہ بن عمر انه طلق امراۃ له وهی حائض - روایت ست از ابن عمر کہ وی طلاق داد زنی را کہ مر او را بود و حال آنکہ آن زن حائض بود - فذکر عمر لرسول اللہ پس ذکر کرد عمر رضی اللہ عنہ مر پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یعنی رفتہ با آنحضرت گفت کہ این کار کردہ است فتغیظ فیه رسول اللہ پس خشمگین شد از جہت این کار پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ثم قال لیراجعها - پستر گفت آنحضرت باید کہ مراجعت کند ابن عمر با آن زن - ثم یمسکها - پستر باید کہ نگاہ دارد آن زن را نزد خود - حتی تطہر - تا آنکہ پاک شود از حیض - ثم تحیض - پستر باز حیض آرد - فتطہر - پستر پاک شود از حیض دوم - فان بدا له ان یطلقها - پس اگر ظاہر شود و خوش آید او را کہ طلاق دہد او را - فلیطلقها طاہرا - پس گو کہ طلاق دہد او را در حالی کہ پاک ست

آن زن - قبل ان یمسها - پیش از آن که مساس کند او را و جماع کند با وی - فتلک العدة التی امر الله ان تطلق لها النساء
پس آن مذکور که طلاق دادن ست در حالت مذکوره عدتی ست که امر کرده است خدای تعالی که طلاق کرده شوند
در آن عدت زنان - وفی روایة - و در روایتی این چنین آمده است که گفت آنحضرت عمر رضی الله عنه - مره - امر کن
ابن عمر را به مراجعت - فلیراجعها - پس باید که مراجعت کند ابن عمر آن زن را - ثم لیطلقها طاهرا - پس تر باید که طلاق دهد
او را در حالی که طاهر ست اگر غیر حامل باشد - او حاملا - یا در حالی که حامل ست - متفق علیه - و درین حدیث دلیل ست
بر حرام بودن طلاق در حال حیض بجهت آنکه مبادا طلاق از جهت کراهت طبع و نفرت آن داده باشد نه برای
مصلحتی که دیده است در آن و در حالت طهر این احتمال منتفی ست و با وجود آن اگر طلاق دهد واقع میشود و لهذا فرمود
فلیراجعها و رجعت بعد از طلاق می باشد - ماند آنکه گفته اند فائده تاخیر تا طهر ثانی چیست چرا در طهر اول طلاق نگوید جواب
ازین سوال بچند وجه گفته اند یکی آنکه تا رجعت برای غرض طلاق نشود پس باید که نگاه دارد تا یک مدتی که حلال ست
وی را طلاق دوم آنکه این عقوبت ست او را بر معصیت او که طلاق داده است در حالت حیض - سوم آنکه طهر اول
با حیضی که طلاق داده است در وی در حکم یک چیز ست پس اگر طلاق دهد در طهر اول حکم آن دارد که گویا در حیض
داده است چهارم آنکه نهی کرده شد از طلاق در طهر تا دراز شود مدت اقامت آن زن با مرد شاید که مجامعت کند
او را پس ببرد و آنچه در نفس اوست از سبب طلاق و ازین وجوه معلوم میشود که امساک تا طهر ثانی واجب نباشد
بلکه اولی و اجب باشد والله اعلم - وعن عائشة رضی الله عنها قالت خیرنا رسول الله صلی الله علیه وسلم - گفت عائشه
تخییر گردانید ما را آنحضرت که اگر دنیا و زینت دنیا خواهید بیائید تا همه شما را سر دهم و بگزارم و اگر خدا و رسول خدا را خواهید شما را نزد
خدا اجری عظیم ست - فاخترنا الله ورسوله - پس اختیار کردیم ما خدا و رسول خدا را - فلم یعد ذلک علینا شیئا - پس شمار
نکرد آنحضرت آن را چیزی از طلاق نه سه نه یکی نه بائنه و نه رجعی - متفق علیه - وازین حدیث معلوم می شود که اگر شوهر
گوید زن خود را اختیار کن نفس خود را یا مرا پس اختیار کرد مرد را واقع نمی شود چیزی و باین قائل ست ابوحنیفه
و شافعی و منقول ست از جماعه صحابه و از امیر المؤمنین علی نقل کرده اند که واقع می شود یکی رجعی بمجرد تخییر زوج
زوجه را و اگر چه اختیار کرد زوج را و نزد زید بن ثابت واقع می شود یکی بائن و غرض عائشه رد است بر قول ایشان
و اگر اختیار کند نفس خود را واقع میشود طلاق رجعی نزد شافعی و احمد و بائن نزد ابی حنیفه و سه طلاق نزد مالک -
وعن ابن عباس قال فی الحرام یکفر - گفت ابن عباس در حرام کفارت میدهد یعنی اگر حرام گرداند چیزی را بر نفس خود
زوجه یا غیر آن بر وی کفارت یمین ست و آن شی حرام نمی گردد و این مذهب ابن عباس ست و مذهب ما نیز همین ست
و نزد شافعی کفارت نیست و بعضی گفته اند که اگر گوید حلال خدا بر من حرام ست واقع میشود طلاق و این خلاف
مذهب جمهور ست آری اگر زن را بگوید که تو بر من حرام یا حرام گردانیدم ترا بر خود بنیت طلاق کند طلاق واقع میشود

واگر نیت طلاق نکند کفارت دہد لیکن ازان خواند ابن عباس برای تقویت مذہب خود این آیت را - کہ لقد کان لکم فی
رسول اللہ اسوۃ حسنۃ - ہر آئینہ بتحقیق ست مر شمارا در پیغمبر خدا اقتدا نکو و پیروی نیکو اشارت ست بقصہ حرام گردانیدن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عسل را و نازل شدن قول حق سبحانہ وتعالی قد فرض اللہ لکم تحلۃ ایمانکم چنانکہ در حدیث
آیندہ می آید - متفق علیہ - وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یمکث - روایت ست از عائشہ
کہ آنحضرت بود کہ درنگ میکرد و می نشست بعد از تمام نوبت - عند زینب - نزد زینب - بنت جحش - بتقدیم جیم مفتوحہ
بر حای مہملہ ساکنہ - ویشرب عندہا عسلا - وخورد آنحضرت نزد زینب شہد را - فتواصیت انا وحفصۃ پس شرط کردم
وقرار دادم من وحفصہ کہ دختر عمر بن الخطاب ست و میان وی و عائشہ اتفاق و اتحاد بود چنانکہ میان پدران ایشان
ان ایتنا دخل علیہا النبی - اتفاق این کردند کہ ہر کدام از ما کہ در آید بر وی پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فلتقل - پس باید کہ بگوید
ہر یک از ما آنحضرت را - انی اجد منک ریح مغافیر - بدرستیکہ من می یابم از تو بوی مغافیر را - اکلت مغافیر - آیا خوردہ تو
مغافیر و مغافیر بغین معجمہ و فا بر وزن مصابیح واقع شدہ است در کتاب مسلم مغافر بر وزن مساجد نام میوۂ درختی ست
مشابہ صمغ در وی حلاوتی ست و بوی وی بد است و نیز بوی وی یک گونہ مشابہتی ببوی عسل دارد - فدخل علی احدیہما پس در آمد
آنحضرت بر یکی ازین دو کہ عائشہ باشد یا حفصہ ظاہرا راوی را یاد نماندہ است کہ بر کدام یکی در آمد - فقالت لہ ذلک پس گفت
آن یکی کہ آنحضرت بر وی در آمد آن حرف را - فقال لا باس - پس گفت آنحضرت نیست باک - شربت عسلا - خوردہ ام
عسلا - عند زینب بنت جحش فلن اعود لہ - پس البتہ عود نکنم شربت عسل را و نخورم آن را - وقد حلفت - وتحقیق سوگند
خوردم کہ نخورم عسل را پس حرام گردانید آنحضرت عسل را بر خود - لاتخبری بذلک احدا - خبر مدہ بآن ہیچ یکی را تا نداند
ازواج مطہرہ او کہ خورد آنحضرت چیزی بد بوی را - تبتغی مرضات ازواجہ - گفت آنحضرت این سخن را در حالی کہ می خواہد
رضای زنان خود را - فنزلت - پس فرود آمد این آیت - یا ایہا النبی لم تحرم ما احل اللہ لک - ای پیغمبر برای چہ حرام
گردانیدی چیزی را کہ حلال گردانیدہ است خدای تعالی برای تو - تبتغی مرضات ازواجک - طلب می کنی رضای زنان
خود را و مرضات بفتح میم و سکون را مصدر ست بمعنی رضا و این حدیث صریح ست کہ نزول این آیت در تحریم عسل
و در بعضے روایات آمدہ است کہ در تحریم ماریہ است و در قصہ اختلاف ست در موضع خود ذکر کردہ شد
و تطبیق نمودہ - متفق علیہ -

الفصل الثانی - عن ثوبان قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم - گفت ثوبان کہ مولای آنحضرت ست
و در سفر و حضر خدمت میکرد کہ گفت آنحضرت - ایما امرأۃ سألت زوجہا طلاقا - ہر زنی کہ سوال کند شوہر خود را طلاق
فی غیر ما باس - در غیر حالت شدت و ضرورت کہ داعی باشد و ملجا و مضطر گرداند او را بمفارقت و باس در اصل شدت
حرب را گویند فحرام علیہا رائحۃ الجنۃ - پس حرام ست بران زن بوی بہشت یعنی در ہنگامی کہ می یابند مقربان

ومحسنان در موقف - رواه احمد والترمذی وابوداؤد وابن ماجه والدارمی - وعن ابن عمر ان النبی صلی الله علیه وسلم
قال ابغض الحلال الی الله الطلاق - دشمن ترین حلال بسوی خدا طلاق ست یعنی اگرچه طلاق حلال ومباح ست
اما نزد خدا مبغوض ومکروه است وبسا چیزی که مباح وروا باشد ومکروه بود چنانکه ادای صلوٰة در بیوت بی عذر وصلوٰة
درزمین مغصوبه - رواه ابوداؤد - وعن علی رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال لا طلاق قبل نکاح - نیست
طلاق دادن قبل از نکاح - ولا عتاق الا بعد ملک - ونیست آزاد کردن مگر بعد از ملک زیرا که طلاق فرع نکاح ست وعبارت ست
از ازاله ملک منعه پیش از وجود وی صورت ندارد وجائز داشته است امام ابوحنیفه وزهری که از ائمۂ تابعین ست
تعلیق طلاق را بنکاح چنانکه گوید هر زنی را که نکاح کنم او را طلاق یا زنی معین را گوید که اگر من ترا نکاح کنم ترا طلاق پس
واقع میشود طلاق نزد نکاح ونزد جمهور این جائز نیست وتحقیق این در اصول فقه ذکر کرده شده است وهمچنین ست
کلام در عتاق - ولا وصال فی صیام - ونیست وصال در روزه داشتن یعنی صوم وصال داشتن که شب افطار
نکند جائز نیست واین از خصائص جناب نبوت ست چنانکه در کتاب الصوم معلوم شد - ولا یتم بعد احتلام - ونیست
یتیمی بعد از بلوغ یتم بضم تحتانیه وسکون فوقانیه یتیم شدن - ولا رضاع بعد فطام - ونیست شیرخوارگی پس از مدت
از شیر باز داشتن که دو سال یا دو نیم سال ست رضاع بکسر را وفتح آن وفطام بکسر فا - ولا صمت یوم الی اللیل
وجائز نیست خاموشی روز تا شب وهیچ ثوابی وفضیلتی ندارد اگرچه در بعضی امم سابقه بود وداخل روزه بود ولیکن درین
امت منهی عنه است وصمت بفتح صاد وخاموش بودن - رواه فی شرح السنة - وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده
قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا نذر لابن آدم فیما لا یملک - نیست نذر فرزند آدم را در چیزی که مالک نیست
چنانکه گوید مر خدا راست بر من که آزاد کنم این بنده را واین بنده دران وقت در ملک او نباشد واگر بعد از ان در
ملک او در آید آزاد نشود - ولا عتق فیما لا یملک ولا طلاق فیما لا یملک - ونیست آزاد کردن دران چیزے که
در ملک او نباشد ونیست طلاق دران چیز که در ملک او نباشد - رواه الترمذی وزاد ابوداود ولا بیع الا فیما یملک
ونیست بیع مگر در چیزی که مالک ست - وعن رکانة بضم را وتخفیف کاف - بن عبد یزید - صحابی قرشی مطلبی ست
حدیث او در حجازیین ست از مسلمهٔ فتح ست واز شجاعان عرب بود - انه طلق امرأته - روایت کرد که وی طلاق
داد زن خود را سهیمة بضم سین مهمله وفتح ها وسکون تحتانیه - البتة - یعنی گفت انت طالق البتة وبت بمعنی قطع ست
یعنی طلاق که هیچ پیوند نگذارد ومطلق جدائی اندازد - فاخبر بذلک النبی - پس خبر داده شد بآن پیغمبر صلی الله
علیه وسلم وگفته شد در حضرت وے که رکانه این چنین طلاق داده است وآخبر بلفظ معلوم نیز گفته اند یعنی
خبر داد رکانه آنحضرت را - وقال والله ما اردت الا واحدة - وگفت رکانه بخدا سوگند نخواسته ام ونیت نکرده ام من
مگر یک تطلیقه را - فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم والله ما اردت الا واحدة - پس پرسید آنحضرت بخدا سوگند نخواسته تو

مگر یک تطلیقہ را فقال رکانۃ واللہ ما اردت الا واحدۃ پس گفت رکانہ وخورد سوگند بار دیگر نخواستہ ام من مگر یک تطلیقہ را۔ فردہا الیہ رسول اللہ۔ پس رد کرد آن زن را بسوی رکانہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یعنی امر کرد برجعت وظاہر این مؤید قول شافعی ست وطلاق نزد وی واحد رجعی ست ونزد ابی حنیفہ واحد بائن ونزد مالک سہ وشاید کہ رد آنحضرت او را بسوی نکاح باشد وگفتہ باشد کہ برو ونکاح کن پس مراد برد تجدید نکاح باشد بر تقدیر این حدیث نافی قول مالک است فطلقہا الثانیۃ فی زمان عمر پس طلاق کرد آن زن را کرت دوم در عہد خلافت عمر رضی اللہ عنہ۔ والثالثۃ فی زمان عثمان۔ وکرت سوم در زمان عثمان رضی اللہ عنہ۔ رواہ ابوداؤد والترمذی وابن ماجۃ والدارمی الا انہم لم یذکروا الثانیۃ والثالثۃ۔ مگر آنست کہ ترمذی وابن ماجہ ودارمی ذکر نکردہ اند ثانیہ وثالثہ را۔ وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ثلث جدہن جد وہزلہن جد۔ سہ چیز ست کہ جد آنہا جد است وہزل آنہا ہم جد است یعنی اگر این سہ چیز بجد گوید واقع وثابت می شوند واگر بہزل گوید ہم واقع میشوند ومعنی جد درستی وکوشیدن در کاری ومراد اینجا آنست کہ معنی لفظ کہ موضوع ست برای آن مراد دارد چنانکہ نحقت گوید یا طلقت گوید ومعنی آن مراد دارد وہزل آنکہ بگوید ومعنی آن مراد ندارد واین سہ چیز خواہ معنی آن مراد دارد یا ندارد واقع وثابت می شوند وآن سہ چیز کدام اند۔ النکاح والطلاق والرجعۃ۔ پس اگر نکاح کرد بہزل وبازی یا طلاق داد ہمچنین یا رجعت کرد بزن بعد از طلاق ہمچنین ثابت میشود آن نکاح وطلاق ورجعت بخلاف دیگر چیزہا مانند بیع وشرا مثلاً ثابت نمی شوند۔ رواہ الترمذی وابوداؤد وقال الترمذی ہذا حدیث حسن غریب۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ گفت عائشہ شنیدم آنحضرت را کہ میگفت۔ لا طلاق ولا عتاق فی اغلاق یعنی فی اکراہ نیست طلاق ونہ اعتاق در اکراہ یعنی طلاق واعتاق مکرہ واقع نمیشود۔ رواہ ابوداؤد وابن ماجۃ قیل معنی الاغلاق الاکراہ۔ گفتہ شدہ است کہ معنی اغلاق اکراہ است گویا مکرہ می بندد در را بر مکرہ ودر امر وے تنگ می سازد بروی اختیار او را وباین حدیث تمسک ائمہ ثلثہ در عدم وقوع طلاق المکرہ ونزد امام ابی حنیفہ واقع میشود واز جہت قیاس بر ہزل واصل نزد ما آنست کہ ہر عقد کہ احتمال فسخ ندارد منع نمیکند اکراہ نفاذ او را وہر چہ نافذ میگردد بہزل نافذ میگردد باکراہ ودر اصول فقہ تحقیق این کردہ شدہ است۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کل طلاق جائز الا طلاق المعتوہ۔ ہر طلاق جائز وواقع ست مگر طلاق معتوہ وبا این رفتہ است امام ابی حنیفہ ومراد بمعتوہ مجنون ست کہ در عقل ونقصان واختلال ست گاہی غائب می گردد وگاہی بہوش می آید ودر قاموس عتہ بمعنی نقصان عقل وہش گفتہ ودر صراح گفتہ معتوہ دل شدہ وبی عقل ودر کتب فقہ نیز ہمین معنی تفسیر کردہ اند پس قول او والمغلوب علی عقلہ عطف تفسیری باشد ومؤید ست آن را کہ المغلوب بی واو نیز روایت ست وچون طلاق معتوہ باین معنی واقع نشود طلاق مجنون مطلق کہ اصلا شعور ندارد بطریق اولے

واقع نشود۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب وعطاء بن عجلان الراوی ضعیف۔ وعطاء بن عجلان بفتح عین و سکون جیم که راوی اینحدیث ست ضعیف ست ۔ ذاہب الحدیث سہو کنندہ است در حدیث وائمہ دیگر نیز تضعیف وانکار کردہ اند واگرچہ اینحدیث ضعیف ست اما احادیث آیندہ قوی ست ۔ وعن علی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رفع القلم عن ثلثۃ برداشتہ شدہ است قلم تکلیف ونوشتہ نمیشود اعمال ایشان تا مواخذہ کنند بران آن سہ کس اند عن النائم حتی یستیقظ ۔ یکی آنکہ در خواب ست تا آنکہ بیدار گردد ۔ وعن الصبی حتی یبلغ ۔ دوم از کودک تا آنکہ بالغ گردد وعن المعتوہ حتی یعقل سوم از معتوہ تا آنکہ عاقل گردد ۔ رواہ الترمذی وابوداؤد ۔ روایت کرد اینحدیث را ترمذی وابوداؤد از علی رضی اللہ عنہ ۔ ورواہ الدارمی عن عائشہ ۔ وروایت کرد آنرا دارمی از عائشہ ۔ وابن ماجۃ عنہما وروایت کرد ابن ماجہ از ہر دو علیؓ وعائشہ ۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال طلاق الامۃ تطلیقتان ۔ طلاق دو طلاق ست یعنی بدو طلاق حرام می شود چنانکہ حرہ بسہ طلاق و دو طلاق در وی حکم سہ طلاق دارد ۔ وعدتہا حیضتان ۔ وعدت وی دو حیض ست چنانکہ عدت حرہ سہ حیض است باینحدیث گفتہ است امام ابوحنیفہ کہ طلاق متعلق ست بمرأۃ ونزد شافعی متعلق ست بمرد و نیز معلوم می شود کہ عدت بحیض ست نہ بطہر ۔ رواہ الترمذی وابوداؤد وابن ماجۃ والدارمی ۔

الفصل الثالث ۔ عن ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال المنتزعات ۔ بکسر زای زنانیکہ می کشند نفس خود را از شوہران خود و ناسازگاری و بی فرمانی می کنند ایشان را ۔ والمختلعات ۔ بکسر لام و زنانیکہ خلع می طلبند از شوہران ۔ ہن المنافقات ۔ آنہا اند منافقات و درین تشدید و تغلیظ ست وگویا اطلاق نفاق برین زنان بجہت آنست کہ ظاہر ازدواج واختلاط مقتضی آن ست کہ در باطن عداوت وخلاف مضمر ندارند ۔ رواہ النسائی وعن نافع ۔ عن مولاۃ لصفیۃ بنت ابی عبید ۔ روایت ست از نافع مولائے ابن عمرؓ از جاریہ کہ مولاۃ ست مر صفیہ بنت ابی عبید ثقفیہ را کہ خواہر مختار بن ابی عبید ثقفی ست تابعیہ ثقہ است واحوال مختار در موضعی نوشتہ شدہ است ۔ انہا اختلعت من زوجہا ۔ کہ آن صفیہ خلع پذیرفت از شوہر خود ۔ بکل شیء لہا ۔ بہر چیزی کہ مر صفیہ را بود از مال ۔ فلم ینکر ذلک ۔ پس انکار نکرد آن را ۔ عبد اللہ بن عمر ۔ از جہت جواز خلع اگرچہ باین صفت بود اگرچہ مکروہ است ۔ رواہ مالک ۔ وعن محمود بن لبید ۔ مولود شدہ در زمان آنحضرتؐ وتحدیث کرد از آن حضرت چند حدیث وبخاری قائل ست بصحبت او ومسلم منکر ست آن را واورا در تابعین از طبقۂ ثانیہ ذکر کردہ وابن عبد البر گفتہ کہ صواب قول بخاری ست ۔ قال ۔ گفت محمود ۔ اخبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن رجل طلق امرأتہ ثلث تطلیقات جمیعا ۔ خبر کردہ شد آنحضرتؐ را از مردی کہ طلاق داد زن خود را سہ طلاق یکبارگی ۔ فقام غضبان ۔ پس برخاست آنحضرتؐ خشمناک ۔ ثم قال ایلعب بکتاب اللہ عزوجل وانا بین اظہرکم ۔

پس گفت آنحضرت آیا بازی کرده می شود بکتاب خدا و حال آنکہ من در میان شمام و لیعب بلفظ معلوم نیز روایت ست و مراد بکتاب اللہ قول وی سبحانہ ست اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ کہ مراد بدان تفریق تطلیقات ست و نزد امام ابو حنیفہ سہ طلاق دادن حرام و بدعت ست و نزد شافعی خلاف اولیٰ وافضل و باوجود آن واقع می شود حتی قام رجل تا آنکہ ایستاد مردی فقال پس گفت یا رسول اللہ الا اقتلہ آیا نمی کشم او را زیرا کہ لعب بکتاب خدا کفر ست و در بیانت آن مرد کہ مراد آنحضرت زجر و توبیخ ست و حقیقت کلام مراد نیست رواہ النسائی وعن مالک بلغہ ان رجلا قال لعبد اللہ ابن عباس روایت ست از مالک رسیده است او را کہ مردی گفت مر عبد اللہ بن عباس را کہ انی طلقت امراتی مائۃ تطلیقۃ بدرستیکہ من طلاق داده ام زن خود را صد طلاق فماذا تری علی پس چہ چیز می بینی تو وچہ حکم می کنی تو بر من فقال ابن عباس طلقت منک بثلث گفت ابن عباس طلاق شد آن زن از تو بسہ طلاق واقع شد وسبع وتسعون اتخذت بہا آیات اللہ ہزوا و لود و ہفت طلاق کہ باقی ست از صد بعد از سہ گرفتی تو بآن آیات کلام خدا را بازی و مسخرگی و ہزو بضم ہا و سکون زای و ضم آن و ہمزہ و بواو فسوس کردن و خنده کردن اشارت ست بقول وی تعالیٰ بعد از قول وی الطلاق مرتان الی آخره وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا رواہ فی الموطا وعن معاذ بن جبل قال قال لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا معاذ ما خلق اللہ شیئا علی وجہ الارض گفت آنحضرت ای معاذ پیدا نکرده است خدای تعالیٰ چیزی را بر روی زمین احب الیہ من العتاق دوست تر داشتہ شده بسوی خدا از عتاق ولا خلق اللہ تعالیٰ شیئا علی وجہ الارض و پیدا نکرده است خدای تعالیٰ چیزی را بر روی زمین ابغض الیہ من الطلاق دشمن داشتہ شده تر بسوی خدا از طلاق رواہ الدار قطنی

باب المطلقۃ ثلاثاً

و در بعضے نسخ زیاده کرده این لفظ را و فیہ ذکر الظہار والایلاء و ظہار تشبیہ دادن مرد زن خود را بعضوی کہ حرام ست چنانچہ انت علی کظہر امی تو بر من مثل پشت مادر منی مقصود تشبیہ امراۃ ست بام و لفظ ظہر مفخم ست و این از سوگندہای جاہلیت بود پس شرع آن را مقرر داشت و نقل کرد حکم آن را بتحریم موقت بہ کفارت غیر مزیل مر نکاح را پس جائز نباشد مرد را وطی و دواعی آن تا بیرون نیارد کفارت و ایلا سوگند خوردن مرد کہ تا چہار ماه بزن جماع نکند و حکم ظہار و ایلا در حدیث بیاید۔

الفصل الاول عن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت جاءت امراۃ رفاعۃ آمد زن رفاعہ بکسر را و لفا مردی ست از اصحاب خال ام المومنین صفیہ القرظی بضم قاف و فتح را و ظای معجمہ از بنی قریظہ کہ قبیلہ الیست از یہود الی النبی نزد آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم فقالت انی کنت عند رفاعۃ پس گفت آن زن بدرستیکہ من بودم نزد رفاعہ یعنی در نکاح او فطلقنی پس طلاق داد مرا رفاعہ فبت طلاقی پس قطع و جزم کرد طلاق مرا

یعنی سہ طلاق داده شد که چیزی ازان باقی نماند - فتزوجت بعده - پس نکاح کردم بعد از رفاعه عبدالرحمن بن الزبیر بفتح زای وکسر بای موحده بر وزن امیر صحابی صغیرست ذکر کرده است او را در قاموس - وما معه الا مثل هدبة الثوب ونیست با عبدالرحمن مگر مانند گوشۂ جامه فی الصراح هدبه بضم ها وسکون دال مهمله وضم آن وبای موحده ریشه وپرزۂ جامه مقصود بیان سستی آلت مردی اوست که دخول نمی تواند کرد - فقال تریدین ان ترجعی الی رفاعة پس گفت آن حضرت آیا می خواهی تو که باز گردی بسوی رفاعه - فقالت نعم - پس گفت آن زن آری میخواهم که باز گردم بسوی وی - قال لا - گفت آنحضرت رجوع مکن وجائز نیست رجوع تو بوی - حتی تذوقی عسیلته - تا آنکه بچشی تو شهدک عبدالرحمن را - ویذوق عسیلتک - وبچشد عبدالرحمن شهدک ترا کنایت ست از لذت جماع یعنی تا زوج ثانی جماع نکند رجوع بزوج اوّل جائز نبود واین حدیث مشهورست دلالت دارد برانکه در تحلیل تزویج کافی نیست بلکه لابدست از وطی وبا وجود آن مجرد دخول کافی ست وانزال شرط نیست - متفق علیه

الفصل الثانی - عن عبداللہ ابن مسعود قال لعن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المحلل - بکسر لام مشدده - والمحلل له بفتح آن گفت ابن مسعود لعنت کرده است آنحضرت تحلیل کننده را یعنی زوج ثانی را که حلال گردانیده است زن را بر زوج اوّل ولعنت کرد محلل له را یعنی زوج اوّل را که برای او حلال گردانیده شد اما لعن محلل که زوج ثانی ست از جهت آنکه وی نکاح کرد بر قصد فراق وشرعیت نکاح برای دوام والتیام ست پس در حکم بزنر شد که او را استعاره می کنند چنانکه در حدیث واقع شده است ولعن محلل له که زوج اول ست بسبب آنکه وسے باعث شد بر مثل این نکاح قبیح ومراد اظهار خساست هر دوست که طبع سلیم آبی ست ازین فعل نه حقیقت لعن و بعضے گفته اند که مکروه اشتراط تزویج ست بتحلیل در قول نه در نیت بلکه گفته اند که وی ماجورست و بنیت آن بقصد اصلاح و بالجمله شنیع ست این فعل که بخواهد خود را در تحت دیگری بپسندد وآن دیگر منکوحۂ خود را بدیگری بدهد وتشریع تحلیل برای زجر وعقاب ست تا ارتکاب سه طلاق نکند - رواه الدارمی ورواه ابن ماجة عن علی وابن عباس وعقبة بن عامر رضی اللہ عنهم اجمعین - وعن سلیمان بن یسار - مولای میمونه بود که از ازواج مطهره است از کبار تابعین واز فقهای سبعۂ مدینه است فقیه فاضل ثقه عابد ورع حجت وگفته اند که وی افهم ست از سعید بن المسیب - قال گفت - ادرکت بضعة عشر من اصحاب رسول اللہ - دریافتم ده وچند از اصحاب پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم کلهم یقول هریکے ازان اصحاب می گفت - یوقف المولی - حبس کرده شود ایلا کننده تا آنکه رجوع کند بزن ووطے کند با او یا طلاق دهد - رواه فی شرح السنة - بدانکه ایلا سوگند خوردن مردست بر زن که نزدیکی نکند بوی چهار ماه پس اگر وطی کرد در چهار ماه حانث می گردد در سوگند خود ولازم شود بروی کفارۂ یمین وساقط می گردد ایلا زیرا که یمین برطرف می شود بحنث واگر وطی نکرد وچهار ماه گذشت جدا می گردد زن ازوی بطلاق بائن این مذهب ماست ومذهب

جماعۂ دیگر از علما وائمہ ثلاثہ آنست کہ واقع نمی شود طلاق بمجرد گذشتن چہار ماہ بلکہ مرد را حبس کنند وموقوف دارند
تا آنکہ رجوع کند وکفارت دہد یا طلاق دہد واگر اباآرد طلاق دہد حاکم زیرا کہ وی منع کرد حق زن را در جماع پس
نائب گردد قاضی از وی چنانکہ در عنین ودلیل ما آنست کہ وی منع کرد حق زن را پس جزا داد ورا شرع بزوال نعمت
نکاح نزد گذشتن این مدت واین قول ماثور ست از عثمان وعلی وعبادلۂ ثلثہ وزید بن ثابت رضی اللہ عنہم وباجمال
اختلاف بود میان صحابہ درین باب واللہ اعلم — وعن ابی سلمۃ — صحابی مشہور ست کہ زوج ام سلمہ بود پیش
از آنحضرت — ان سلمان بن صخر — روایت کرد کہ سلمان بن صخر بفتح صاد مہملہ وسکون خای معجمہ ویقال لہ سلمۃ بفتحات
بن صخر واین صحیح تر ست — البیاضی — منسوب بہ بیاضہ بن عامر صحابی ست یکی از گریہ کنندگان از جہت عدم وجود
سواری وافتادگان برزن بعد از ظہار چنانکہ درین حدیث مذکور ست — جعل امرأتہ علیہ کظہر امہ — گردانید سلمان
زن خود را بر خود مثل پشت مادر خود یعنی گفت انت علی کظہر امی — حتی یمضی رمضان — تا آنکہ بگذرد رمضان یعنی
گفت تا گذشتن ماہ رمضان تو بر من حرام — فلما مضی نصف من رمضان — پس چون گذشت نیمی از ماہ رمضان
وقع علیہا لیلا — افتاد سلمان بر زنش شبی وجماع کرد بوی — فاتی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فذکر ذلک لہ — پس آمد
سلمان آنحضرت را پس ذکر کرد آن را مر آنحضرت را — فقال لہ رسول اللہ — پس گفت مر او را پیغمبر خدا — صلی اللہ
علیہ وسلم اعتق رقبۃ — آزاد کن بندہ را — قال لا اجدہا — گفت نمی یابم رقبہ را — قال فصم شہرین متتابعین — گفت
آنحضرت پس روزہ دار دو ماہ پیاپی — قال لا استطیع — گفت نمی توانم داشت — قال اطعم ستین مسکینا — گفت
طعام دہ شصت مسکین را — قال لا اجد — گفت نمی یابم طعام شصت مسکین را — فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
لفروۃ — بفتح فا وسکون را — بن عمرو — پس گفت آن حضرت فروہ بن عمرو را کہ صحابی بود وطیبی گفت در بعضے نسخ عروۃ
بن عمرو واقع شدہ وآن تصحیف ست — اعطہ ذلک العرق — بدہ او را آن عرق را از تمر کہ کسے آوردہ بود و
عرق بفتحتین زنبیل از برگ خرما بافتہ — وہو — وآن — مکتل یاخذ خمسۃ عشر صاعا — عرق زنبیلی ست کہ می گرد و
می گنجید پانزدہ پیمانہ را — او ستۃ عشر صاعا — یا شانزدہ پیمانہ را — لیطعم ستین مسکینا — تا بخوراند شصت مسکین
را — واین حدیث دلالت دارد بر عدم وجوب نصف صاع مر ہر مسکینی را ودر احادیث دیگر آمدہ نصف صاع
ودر کتب فقہ نیز ہمین را اعتبار کردہ اند چنانکہ در صدقۂ فطر وشاید آنچہ درین حدیث واقع شدہ پیش از وجوب
نصف صاع ست یا این مخصوص باین مرد بودہ است بسبب احتیاج او چنانکہ در تجویز تضحیہ بجذعۂ معز مر ابی بردہ را
چنانکہ در باب التضحیہ گذشت — رواہ الترمذی وروی ابو داؤد وابن ماجۃ والدارمی عن سلیمان بن یسار عن سلمۃ
بن صخر نحوہ قال کنت امرأ اصیب من النساء ما لا یصیب غیری — گفت بودم من مردیکہ می رسیدم از زنان
چیزے را کہ نمی رسید غیر من یعنی ذوق ولذت من از جماع و حرص وشہوت من بر آن بیشتر از دیگران بود باین ماجہت

لی صبری کردم و افتادم در ان زن - وفی روایتهما - و در روایت این دو کس اعنی ابا داؤد والدارمی این چنین آمده که گفت آنحضرت - فاطعم وسقا من تمر پس بخوران وسقی را از خرما و قسمت کن آنرا بین ستین مسکینا - میان شصت مسکین و وسق بسکون سین شصت پیمانه درین روایت هر مسکین را صاعی نشست - وعن سلیمان بن یسار عن سلمة بن صخر عن النبی صلی الله علیه وسلم فی المظاهر یواقع قبل ان یکفر - روایت کرد سلیمان از سلمه از آنحضرت در حق مرد ظهار کننده که جماع کند پیش از آنکه کفارت دهد و جماع و مواقعت کنایت ست از جماع - قال کفارة واحدة - فرمود بر او ست یک کفارت و همبرین اند جمهور ائمه و بعضی گفته اند چون مواقعت کند پیش از کفارت واجب میگردد بروی دو کفارت

رواه الترمذی وابن ماجة -

الفصل الثالث عن عکرمة عن ابن عباس ان رجلا ظاهر من امرأته - روایت کرد عکرمه از ابن عباس که بدرستی مردی ظهار کرد از زن خود فغشیها قبل ان یکفر پس جماع کرد او را پیش از آنکه کفارت دهد غشی در اصل پوشیدن و فی الصراح غشیان بالکسر مجامعت فروگرفتن - فاتی النبی - پس آمد آن مرد پیغمبر را صلی الله علیه وسلم فذکر ذلک له - پس ذکر کرد آن را برای آنحضرت - فقال ما حملک علی ذلک - پس گفت آنحضرت چه برداشت ترا و باعث شد بر آن که پیش از کفارت جماع کردی - قال - گفت آن مرد - یا رسول الله رأیت بیاض حجلیها فی القمر - دیدم سفیدی هر دو خلخال او را در مهتاب حجل بکسر حاء مهمله و فتح آن و سکون جیم خلخال و قید - فلم املک نفسی ان وقعت علیها پس مالک نتوانستم شد نفس خود را و صبر کرد از ان که افتادم بروی بیت خسرو رخ خوب در تو بهی زد ناگاه بدید آن رخ زیبا نگران شد + فضحک رسول الله پس خنده کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم - وامره ان لا یقربها حتی یکفر وامر کرد مرد را که نزدیک نشود و جماع نکند او را بار دیگر تا آنکه کفارت دهد و درینجا تنبیه ست بر ضبط احوال و صبر نا فرموده شرع و حفظ نفس و صیانت وی از محل فتنه و ابتلاء شیطان در کمین ست - رواه ابن ماجة وروی الترمذی نحوه - روایت کرد ابن ماجه و ترمذی مانند آن - وقال هذا حدیث حسن صحیح غریب وروی ابو داؤد والنسائی نحوه مسندا و مرسلا بطریق اسناد و ارسال - وقال النسائی المرسل اولی بالصواب من المسند - وگفت نسائی مرسل نزدیک تر ست بصحت از مسند

باب در بعضی احکام متعلق بما سبق

عن معاویة بن الحکم قال اتیت رسول الله - روایت ست از معاویه بن الحکم بفتحتین صحابی ست روایت می کند از وی ابو سلمه و عطاء بن یسار گفت آمدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم فقلت پس گفتم - یا رسول الله ان جاریة کانت لی ترعی غنما لی - بدرستیکه داهی بود مرا که می چرانید گوسفندان را که مرا بود فجئتها - پس آمدم من آن جاریه را وقد فقدت شاة من الغنم - وحال آنکه بتحقیق گم کرده بود یافتم من گوسفندی را از گوسفندان فسألتها عنها - پس سوال کردم و پرسیدم آن جاریه را از آن شاة که چه شد - فقالت اکلها الذئب پس گفت جاریه خورد آن شاة را گرگ

فاسفت - پس غضب کردم من بران جاریہ یا اندوہ خوردم بران شاۃ آسف بفتحتین بمعنی خشمناک شدن واندوہگین شدن
بہر دو معنی می آید واسف بکسر سین ماضی آن از باب سمع وبمعنی اول ضمیر علیہا راجع بجاریہ باشد وبمعنی ثانی بشاۃ - لکنت
من بنی آدم - و بودم من از فرزندان آدم کہ بحکم بشریت در غضب مے آیند واز جاے مے روند فلطمت وجہہا پس
طپانچہ زدم روے جاریہ را - وعلی رقبۃ - و واجب ست بر من آزاد کردن بردہ از کفارت ظہار یا یمین یا جز آن
افا عتقہا - آیا پس آزاد کنم اورا از کفارت تا ابراے ذمہ خود کنم واز پشیمانی کہ از زدن طپانچہ بر روی وی دارم وا
شرمندگی آن خلاص شوم وچون در بعضے کفارات ایمان رقبہ شرط ست فقال لہا رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم
پس گفت آنحضرت مر آن جاریہ را از برای امتحان ایمان وی - این اللہ کجاست خدا ودر روایتی این ربک کجاست
پروردگار تو - فقالت فی السماء - پس گفت در آسمان است مقصود سوال از مکان حق سبحانہ نیست تعالے اللہ
عن ذلک بلکہ مقصود آن حضرت آن بود کہ بداند کہ وی مشرک است یا موحدہ پس قناعت کرد آن حضرت از وی نفی الہ
ارضیہ وبرات از ان وعلم بآنکہ مر اورا پروردگاری ست کہ تدبیر میکند امر را از آسمان بزمین ومطالبہ نکرد اورا بہ تنزیہ صرف و
علم بآنچہ واجب ست اعتقاد بدان از صفات حق تعالی وتقدس وگاہی اکتفا کردہ میشود بانیقدر در امثال این مقام - کذا
قالوا یا آنکہ در اشتراط ایمان در غیر کفارت قتل اختلاف ست میان علما وگویا حق نزد آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم عدم اشتراط
ایمان بود چنانکہ مذہب ابو حنیفہ ست یا آنکہ اولی وافضل آنست کہ مومن باشد وکفایت مے کند دران این قدر از ایمان
واللہ اعلم - فقال من انا - بعد از پرسیدن توحید گفت آنحضرت - من انا کیستم من - فقالت - پس گفت آن
جاریہ - انت رسول اللہ - تو پیغمبر خدائی - فقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم اعتقہا - پس گفت آن حضرت
آزاد کن اورا - رواہ مالک وفی روایۃ مسلم قال - گفت معاویہ بن الحکم - کانت لی جاریۃ ترعی غنما لے قبل احد
بود مرا جاریہ کہ می چرانید گوسفندان کہ مرا بود در جانب کوہ احد - والجوانیۃ بفتح جیم وتشدید واو وبعد از وی الف ونون
وبعد از وی یای تحتانیہ مشددہ این چنین ضبط کردہ اند محققان وبعضی بتخفیف یا نیز گفتہ اند نام موضعی ست قریب
جبل احد در شمالی مدینہ مطہرہ - فاطلعت ذات یوم پس مطلع شدم من یک روزی - فاذا الذئب قد ذہب بشاۃ
من غنمنا - پس ناگاہ گرگ بتحقیق بردہ است گوسفندی را از گوسفندان ما - وانا رجل من بنی آدم اسف - و من
مردی ام از فرزندان آدم خشمگین میشوم واندوہگین مے شوم - کما یاسفون - چنانکہ خشمگین واندوہگین مے شوند
فرزندان آدم پس خواستم کہ بزنم اورا زدنی سخت چنانکہ مقتضاے غضب وحزن ست - لکن صککتہا صکۃ -
لیکن کوفتم وزدم اورا زدنی نرم فی الصراح صک کوفتن وزدن - فاتیت رسول اللہ پس آمدم من پیغمبر خدا را
صلے اللہ علیہ وسلم فعظم ذلک علی - پس عظیم پنداشت وبزرگ گردانید آن را بر من وگفت گناہی عظیم کردی تو -
فقلت - پس گفتم من یا رسول اللہ افلا اعتقہا - آیا پس آزاد نکنم اورا - قال ائتنی بہا - گفت آن حضرت بیار

نزد من او را- فاتیتہ بہا پس آوردم نزد آن حضرت او را فقال لہا این اللہ پس گفت آن حضرت مر آن جاریہ را کہ کجاست خدای تعالے- قالت فی السماء گفت آن جاریہ خدا در آسمان ست- قال من انا قالت انت رسول اللہ قال اعتقہا فانہا مؤمنۃ گفت آن حضرت آزاد کن او را زیرا کہ بدرستیکہ وی مسلمان ست-

باب اللعان

لعان و ملاعنت یکدیگر را لعنت کردن و چون مرد زن خود را قذف کند بزنا و اثبات نکند آن را بچہار گواہ حکم آن ست کہ مرد چہار بار شہادت دہد کہ وی از صادقان ست پنجم بار گوید لعنت خدا بر وی اگر باشد از دروغگویان بعد ازان چہار بار زن شہادت دہد و سوگند خورد کہ این مرد از کاذبان ست و بار پنجم گوید کہ غضب خدا بر آن زن اگر باشد این مرد از راستگویان و چون ملاعنت کردند مرد و زن تفریق کند حاکم میان ایشان این ست مذہب حنفیہ و نزد جمہور فرقت واقع میشود بی تفریق قاضی و حرام میگردد آن زن بروی بہ تحریم موبد چنانکہ در کتب فقہ مذکور است-

الفصل الاول عن سہل بن سعد الساعدی صحابی مشہور ست از انصار و آخر کسی کہ مرد در مدینہ از صحابہ قال ان عویمر- بضم عین و فتح واو و سکون تحتانیہ و کسر میم و را در آخر- العجلانی- بفتح عین و سکون جیم نسبت بہ بنی عجلان کہ بطنی ست از انصار- قال یا رسول اللہ ارایت رجلا وجد رجلا مع امرأتہ- خبر دہ کہ مردی یافت مردی را با زن خود- اتقتلہ- آیا بکشد این مرد صاحب زن آن مرد را کہ یافت او را با زن خود فیقتلونہ پس بکشند این مرد قاتل را کسان مقتول و در بعضے نسخ فتقتلون بتاے الخطاب خطاب آنحضرت و اصحاب آنحضرت را ست کذا قیل- ام کیف یفعل- یا چگونہ کند این مرد و علما اختلاف کردہ اند در حکم کسی کہ کشت مردی را کہ یافت او را با زن خود کہ زنا می کند جمہور بر آنند کہ کشتہ شود او را مگر آنکہ چہار گواہ بگذراند بر زنا و اقرار کنند بدان وارثان قتیل واما فیما بینہ وبین اللہ بر وی چیزے نیست اگر صادق باشد- فقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم قد انزل فیک وفی صاحبتک پس گفت آنحضرت در جواب عویمر بتحقیق وحی فرستادہ شد در قصۂ تو و زن تو مراد آیت لعان ست کہ در کتاب اللہ مذکور ست- فاذہب فات بہا پس برو پس بیار زن خود را- قال سہل فتلاعنا فے المسجد- گفت سہل کہ راوی حدیث ست پس لعان کردند عویمر و زن او در مسجد- وانا مع الناس عند رسول اللہ و من با مردم دیگر بودیم نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فلما فرغا قال عویمر- پس چون فارغ شد مرد و زن از تلاعن گفت عویمر- کذبت علیہا- دروغ گفتہ باشم من بر آن زن یا رسول اللہ ان امسکتہا- اگر نگاہ دارم من او را این کلامی ست تو طیہ تطلیق او بسہ طلاق یعنی اگر نگاہدارم من این زن را در نکاح خود و طلاق ندہم او را لازم آید کذب من در قذف وی کہ کردہ ام زیرا کہ امساک منافی ست زنا کردن او را و امساک من او را دلالت دارد بر آنکہ گویا من دروغ گفتہ باشم و وے عفیفہ ست زنا نہ کردہ- فطلقہا ثلثا پس طلاق کرد عویمر آن زن را سہ طلاق برای تصدیق قول خود

واین بنا بر ظن اوست که لعان حرام نمی گرداند زن را بر مرد و آنحضرت صلی الله علیه وسلم نیز بالفعل تفریق نکرد میان ایشان پس این موید قول کسی ست که می گوید فرقت بلعان حاصل نمی شود مگر بقضای قاضی بعد از تلاعن چنانکه در حدیث آینده بیاید و این بر تقدیر یست که عویمر عالم باشد بحکم مسئله و جمهور برانند که واقع میشود فرقت بنفس لعان و حرام ست بر مرد نکاح آن زن بر سبیل تابید ثم قال رسول الله صلی الله علیه وسلم انظروا پستر گفت آنحضرت نگاه کنید - فان جاءت به اسحم پس اگر بیارد آن زن ولد را سیاه رنگ - ادعج العینین سخت سیاه دو چشم با کشادگی عظیم الالیتین - بزرگ سرینها فی الصراح الیه بفتح وسکون دنبه - خدلج الساقین - سطبر و پر گوشت هر دو ساق خدلج بفتح خای معجمه و دال مهمله و لام مشدده فلا احسب عویمرا الا قد صدق علیها پس گمان نمی برم عویمر را مگر آنکه تحقیق راست گفته است بر ان زن ظاهر آن مرد که نسبت کرده شده بزنا باین صفت بوده است - وان جاءت به احیمر - و اگر آورد آن زن فرزند را سرخک و احیمر تصغیر احمر است - کانه وحرة - گویا آن فرزند وحره است بواو و حای مهمله هر دو مفتوح کرمی سرخ در زمین چفسیده مثل قطاة و عویمر همچنین بوده است - فلا احسب عویمرا الا قد کذب علیها پس گمان نمی برم عویمر را مگر آنکه تحقیق دروغ گفته است بر وی - فجاءت به علی النعت الذی نعت رسول الله صلی الله علیه وسلم من تصدیق عویمر - پس آورد آن زن آن فرزند را بر صفتی که وصف کرده بود آنحضرت از تصدیق عویمر یعنی بر شکل و صورت آن مرد زانی زائیده - فکان بعد ینسب الی امه پس بود آن فرزند بعد از ان نسبت کرده میشد بسوی مادر وی چنانکه حکم ولد الزنا است و درین حدیث جواز استدلال ست بمشابهت اما دلالت نمی کند بر حکم بقیافه چنانکه بیاید متفق علیه - وعن ابن عمر ان النبی صلی الله علیه وسلم لاعن بین رجل وامرأته - روایت ست از ابن عمر رضی الله عنهما که آنحضرت ملاعنه کرد یعنی امر کرد بملاعنه میان مردی و زن آن مرد - فانتفی من ولدها - پس منتفی گشت و دور شد آن مرد از ولد آن زن و لاحق گردانیدن و نسبت کردن او را بخود بسبب ملاعنت - ففرق بینهما - پس تفریق کرد آنحضرت میان مرد و زن - والحق الولد بالمرأة - و الحاق کرد و منسوب گردانید ولد را بزن متفق علیه وفی حدیثه لهما ان رسول الله صلی الله علیه وسلم وعظه وذکره - و در حدیث ابن عمر مر بخاری و مسلم را آمده است که آنحضرت پند کرد آن مرد را و تذکیر کرد و یاد دهانید او را عذاب آخرت را تا دروغ نگوید و افترا نکند بر زن - واخبره ان عذاب الدنیا اهون من عذاب الآخرة - و خبر داد او را که عذاب دنیا آسان ترست از عذاب آخرت - ثم دعاها - پستر خواند و طلبید زن را فوعظها وذکرها پس وعظ کرد و تذکیر کرد او را - واخبرها ان عذاب الدنیا اهون من عذاب الآخرة - و خبر داد او را که عذاب دنیا آسان تر است از عذاب آخرت و مراد به عذاب دنیا اقامت حد است بر مرد که قذف زن کرده است و بترس آنکه بر وی اقامت حد نکنند بشهادت زور و اثبات آن کند یا زن زنا کرده است و از خوف اقامت حد اقرار بدان نکند پس ملاعنه کنند وعنه ان النبی صلی الله علیه وسلم قال للمتلاعنین - و هم از ابن عمر ست که آنحضرت گفت مر مرد و زن را که می خواستند ملاعنه کنند حسابکما علی الله - حساب شما بر خداست - احدکما کاذب - یکی از شما دروغ گوست بی شبهه باز مرد گفت لا سبیل لک علیها

نیست سبب وپیوند مرترا برین زن وحرام شد برتو این زن ہمیشہ قال گفت آن مرد. مالی مال من چہ حال دارد یعنی وی خود
حرام شد برمن مہری کہ بوی داوہ ام میرود آن چہ حکم دارد. قال لا مال لک گفت آنحضرت نیست مال مرترا. ان کنت صدقت
علیہا فہو بما استحللت من فرجہا. اگر ہستی تو کہ راست وصحیح گفتۂ بر وے برتو گناہی نیست ولیکن آن مال رفت در بدل چیزی کہ حلال کردی
تو از فرج آن زن وتصرف کردی در زن. وان کذبت علیہا. واگر دروغ بستہ بر وی ومتہم گردانیدی ورا بدان. فذاک ابعد والبعد لک منہا پس آن
یعنی رجوع مال وباز گردانیدن مہر بسوی تو دورتر ودورتر ست مرترا از آن زن یعنی یکی خود استحلال فرج کردی دیگر متہم ومتوحش گردانیدی ورا دیگر رجوع
مہر چہ داری واین بعد از دخول اتفاقی ست واما پیش از دخول پس نزد ابو حنیفہ وشافعی ومالک مرا ورا نصف مہر ست ودر روایات از احمد مختلف ست
متفق علیہ وعن ابن عباس ان ہلال بن امیۃ صحابی انصاری ست یکی از آن سہ تن کہ تخلف کردند از غزوۂ تبوک وتوبہ کرد وحق سبحانہ
بر ایشان. قذف امرأتہ عند النبی. ودشنام داد زن خود را ونسبت کرد ورا بزنا نزد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بشریک بفتح شین وکسر را. ابن سحماء
بفتح سین وسکون حاء مہملتین ممدود یعنی گفت کہ با این شخص زنا کردہ است ووی نیز صحابی ست حلیف انصار ست وسحماء نام
والدۂ اوست مشہور شدہ بوی. فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم البینۃ او حد فی ظہرک. بگذران گواہ را یا قبول کن
حد قذف زدن را در پشت خود کہ ہشتاد تازیانہ است. فقال پس گفت ہلال یا رسول اللہ اذا رای احدنا علی امرأتہ رجلا ینطلق
یلتمس البینۃ. وقتی کہ بہ بیند یکی از ما بر زن خود مردی را برود کہ طلب کند گواہان این چہ جائے گواہان ست وکجا فرصت
آنست. فجعل النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول البینۃ والا حد فی ظہرک. پس در ایستاد آنحضرت کہ می گوید کہ گواہان بیار واگرنہ
ثابت ست حد در پشت تو. فقال ہلال والذی بعثک بالحق پس گفت ہلال سوگند بآن خدای کہ فرستادہ است ترا براستی
انی لصادق بدرستیکہ من راست گویندہ ام فلینزلن اللہ ما یبری بتشدید را ظہری من الحد پس واللہ ہر آئینہ فرود می آرد
خدای تعالی حکمی را کہ پاک وبیزار می گرداند پشت مرا از حد فنزل جبرئیل وانزل علیہ پس فرود آمد جبرئیل وفرود آورده بر
آنحضرت این آیات را کہ در ان بیان لعان ست. والذین یرمون ازواجہم فقرأ پس خواند ہلال این آیت را حتی بلغ.
تا آنکہ رسید این کلمہ را. ان کان من الصادقین. واز اینجا معلوم می شود کہ نزول آیت در ہلال بن امیہ است وآنکہ در حدیث
سابق در عویمر فرمودند کہ تحقیق فرو فرستادہ شد در شان تو باعتبار آنست کہ این حکم شامل ست ہمہ را واحتمال دارد تکرار
نزول را واللہ اعلم. فجاء ہلال فشہد پس آمد ہلال وگواہی داد یعنی لعان کرد کہ در وی پنج گواہی ست. والنبی صلی اللہ علیہ وسلم
یقول. وحالانکہ آنحضرت می گوید. ان اللہ یعلم ان احدکما کاذب. خدا می داند کہ یکی از شما دروغ گو است. فہل منکما
تائب پس آیا ہست یکی از شما توبہ کنندہ. ثم قامت فشہدت پس بر ایستاد آن زن در حالی کہ تحقیق گواہی می دہد ولعان
می کند. فلما کانت عند الخامسۃ پس ہرگاہ کہ شد آن زن نزد شہادت پنجم. وقفوہا. ایستادہ کردند مردم آن زن را ومنع
کردند وباز داشتند از ان. وقالوا انہا موجبۃ. وگفتند مردم کہ این شہادت پنجم واجب ولازم گردانندہ است مر تفریق
را میان شما یا موجب ست مر عذاب را اگر دروغ می گوئی. قال ابن عباس فتلکأت ونکصت. گفت ابن عباس

پس توقف کرد و درنگ کرد آن زن و بازگشت و پس آمد یعنی تردد کرد کہ مفہوم شد از حال وے کہ شہادت
خامسہ نخواہد کرد - حتی ظننا انہا ترجع - تا آنکہ گمان بردیم کہ آن زن رجوع ست کند از شہادت - ثم قالت لا افضح قومی
سائر الیوم - پس گفت رسوا نگردانم قوم خود را تمام روز یعنی مدت عمر و یا باقی ایام و سائر بمعنی جمیع و باقی ہر دو می آید
اگرچہ بعضی از علمای لغت آمدن او را بمعنی جمیع انکار کردہ اند - فمضت - پس گذشت آن زن و تمام کرد شہادت
را و ملاعنہ را پس حکم بتفریق کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درمیان ایشان - وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ابصروہا
فان جاءت بہ اکحل العینین - و گفت آنحضرت ببینید آن زن را پس اگر آورد فرزند را سرمہ گون دو چشم سابغ الالیتین
بزرگ و تمام سرینہا سابغ بموحدہ و غین معجمہ تمام و وافی - خدلج الساقین - سطبر و ساق - فہو لشریک ابن سحماء - پس آن
فرزند مر شریک بن سحماء است کہ وی نیز بہمین صفت بودہ است - فجاءت بہ کذلک - پس آورد آن زن فرزند را بہمین
بہمین صورت - فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لولا ما مضی من کتاب اللہ لکان لی ولہا شان - پس گفت آنحضرت اگر
نمی بود آنچہ گذشت از کتاب خدا و حکم او بنفی اقامت حد و تعزیر بر متلاعنین نیست ہر آئینہ مے بود مرا و مر آن زن را
کاری دیگر دم بوی آنچہ می کردم از عذاب - رواہ البخاری - درین حدیث دلالت ست بر آنچہ حاکم را مظنہ و امارات
و قرائن التفات نباید کرد و حکم نکند مگر بظاہر آنچہ تقاضای کند آن را حجج و دلائل و نیز مفہوم می گردد ازین کہ شبہ و قیافہ حجت
نیست و نیست آن مگر امارت و مظنہ پس حکم کردہ نشود بدان چنانکہ مذہب ماست فلیفہم - وعن ابی ہریرۃ قال قال
سعد بن عبادۃ روایت ست از ابی ہریرہ گفت گفت سعد بن عبادہ بن الصامت کہ صحابی مشہور ست از انصار بطریق استفہام
از آنحضرت لو وجدت مع اہلی رجلا - اگر یابم من با زن خود مردی را - لم امسہ حتی آتی باربعۃ شہداء - آیا مساس نکنم او را
تا آنکہ بیارم چہار گواہ را قال رسول اللہ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم نعم آرے مساس مکن تا آنکہ بیاری چہار گواہ
را چنانچہ در ثبوت زنا معتبر ست - قال کلا - گفت سعد نہ چنین ست و کی کنم این چنین - والذی بعثک بالحق - سوگند
بخدای کہ فرستادہ است ترا بحق - ان کنت لاعاجلہ بالسیف - بتحقیق ہستم من کہ ہر آئینہ شتاب می کنم او را عذاب
بشمشیر قبل ذلک - پیش از آوردن گواہان و این رد نیست قول آنحضرت را و مخالف امر وی و معنی این خبر دادن ست
از حال نفس خود یعنی حال من این ست غیرت و غضب من درین مقام درین مرتبہ است چکار کنم حکم شرع ہمین ست
کہ فرمودید و ازین جہت - قال رسول اللہ - گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم اسمعوا الی ما یقول سیدکم - بشنوید و گوش
نہید بسوی سخنی کہ می گوید مہتر شما - انہ لغیور - بدرستیکہ وی رشک ناک ست - وانا اغیر منہ - و من غیرت ناک ترم از وی -
واللہ اغیر منی - و خدای تعالی غیرت ناک تر ست از من مقصود آنحضرت مدح این صفت ست و اشارت بآنکہ این از صفات
کرام و عادات سادات ست اگرچہ حکم شرع در ینجا دیگر ست و قول سعد ناشی ازین ست و درین اعتذار ست از صدور
این قول از وی نہ آنکہ تقریر و اثبات اوست و غیرت عبارت می گردد از آدمی از رویت چیزی کہ مکروہ است بر وے و بر اہل وے

والخچه تعلق وارد بوی وغیرت خدای تعالی زجر و منع بندگان ست از معاصی و محرمات تا از جناب قرب او دور نیفتند که بحکمت مجلبی و عنایتی که وی جل جلاله بایشان دارد چنانکه در حدیث آینده بیاید۔ رواه مسلم۔ وعن المغیرة قال سعد بن عبادة روایت کرد مغیره بن شعبه صحابی مشهور که گفت سعد بن عبادة۔ لو رایت رجلا مع امرأتی لضربته بالسیف۔ اگر می دیدم من مردی را با زن خود هر آینه می زدم او را بشمشیر۔ غیر مصفح۔ غیر زننده بطرف شمشیر و عرض وی بلکه به تیزی او و تصفیح جانب هر چیز و صفح اللسان پهلوی او و صفح سیف عرض وی و بفتح و ضم صفحه شمشیر پهنا و اصفاح پهن گردانیدن و زدن به پهنای شمشیر و مصفح بکسر فا و فتح هر دو روایت ست بکسر صفت و حال شمشیر زننده است بفتح حال شمشیر و به تشدید فا نیز واقع شده است۔ فبلغ ذلک رسول الله پس برسید آن سخن سعد پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم فقال اتعجبون من غیرة سعد پس گفت آنحضرت آیا عجب دارید شما از غیرت سعد۔ والله لانا اغیر منه بخدا سوگند هر آینه من غیرت ناک ترم از وی۔ والله اغیر منی۔ و خدای تعالی غیرت ناک ترست از من۔ ومن اجل غیرة الله۔ و از بهر غیرت خدا۔ حرم الله الفواحش۔ حرام گردانیده است خدای تعالی گناهان را ما ظهر منها وما بطن۔ هر چه ظاهرست از گناهان و پنهان ست فحش بالضم از حد گذشتن بدی و فاحش هر بدی که از حد گذرد و فاحشه بمعنی زنا نیز آمده و مراد اینجا مطلق معاصی ست پس حرام گردانیدن وی تعالی معاصی را و مترتب و متعلق ساختن عقوبت بران در دنیا و آخرت بجهت غیرت اوست تا به بنده آفتی و مکروهی نرسد و از حضرت قرب و رحمت وی دور نیفتد۔ ولا احد احب الیه العذر من الله۔ و نیست هیچ یکی که دوست داشته تر باشد بسوی او عذر را از خدا۔ من اجل ذلک بعث المنذرین والمبشرین۔ از بهر آن برانگیخت و فرستاد خدای تعالی پیغمبران را که ترسانندگانند از عذاب خدا و خبر خوش رسانندگانند از ثواب خدای تعالی فی القاموس عذر بهانه و معذرت داشتن و گفته اند که مراد بعذر اینجا اعذارست بکسر همزه بمعنی ازاله عذر و قبول نکردن آن یعنی خدای تعالی پیغمبران را برای آن فرستاد تا بندگان را جای عذر نماند چنانکه در قرآن مجید می فرماید لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ۔ ولا احد احب الیه المدحة من الله۔ و نیست هیچ یکی که محبوب ترست بسوی وی ثنا و ستایش کردن از خدا۔ ومن اجل ذلک وعد الله الجنة۔ و از بهر آن وعده کرده است خدای تعالی بهشت را تا و فا کند بوعده خود و شکر گویند بندگان بران و ثنا گویند او را یا از جهت آنکه چون وعده کرد بندگان را به بهشت و ترغیب نمود دران بسیار می شود سوال بندگان و ثنای ایشان مر او را سبحانه۔ متفق علیه۔ وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الله تعالی یغار۔ بدرستی که خدای تعالی غیرت میکند۔ وان المؤمن یغار۔ و بدرستی که مسلمان غیرت می کند یعنی غیرت صفت الهی ست که بنده مسلمان نیز آن صفت را دارد۔ وغیرة الله ان لا یاتی المؤمن ما حرم الله۔ و غیرت خدا برای آنست که نیاید و نکند مومن چیزی را که حرام گردانیده است خدای تعالی۔ متفق علیه۔ وعنه ان اعرابیا اتی رسول الله۔ روایت ست از ابی هریره که بادیه نشینی آمد آنحضرت را صلی الله علیه وسلم فقال ان امراتی ولدت غلاما اسود۔ بدرستی که زن من زائیده است کودکی سیاه را۔ وانی انکرته۔ و بدرستی من انکار کرده ام

آن راکہ از من باشد بجہت عدم مشابہت او بمن فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہل لک من ابل پس گفت
آنحضرت مران اعرابی را آیا ہست مر ترا چیزی از شتران قال نعم گفت آری ہستند شتران قال فما الوانہا گفت آنحضرت
پس چیست رنگہای آن شتران قال حمر گفت اعرابی شتران من سرخ اند حمر بسکون میم جمع احمر و اما بضم میم جمع حمار است
قال ہل فیہا من اورق گفت آنحضرت آیا ہست دران ہیچ شتری سیاہ فام و ورقہ سیاہی ہست در رنگ دیگر خاکستر گون و در
شتران و کبوتران میباشد و لہذا کبوتر را ورقاء میگویند قال ان فیہا لورقا گفت اعرابی بدرستی کہ دران شتران شتران خاکستر
گونہ اند ورق بضم واو و سکون را جمع اورق چنانکہ حمر جمع احمر قال فانی تری ذلک جاءہا گفت آنحضرت پس از کجا میدانی و
گمان می بری تو آن خاکستر گونی را کہ آمد آن شتران را با وجود آنکہ شترانی کہ از انہا زادہ اند و پیدا شدہ ہمہ سرخ اند قال
عرق نزعہا گفت اعرابی این رگی ست کہ کشیدہ است این شتران را یعنی دراصل آنہا شتری بودہ است کہ باین رنگ بودہ
وانہا باصل خود راجع شدہ و مشابہ گشتہ اند قال فلعل ہذا عرق نزعہ گفت آنحضرت پس شاید کہ این ولد بودن او
سیاہ رنگ بسبب رگی باشد کہ کشیدہ است او را و مشابہ گردانیدہ است بجد و فلم یرخص لہ فی الانتفاء منہ پس رخصت
نکرد آنحضرت مر آن اعرابی را در دور شدن از ان ولد و راضی نشد بدان متفق علیہ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت کان
عتبۃ بن ابی وقاص عہد الی اخیہ سعد بن ابی وقاص گفت عائشہ بود عتبہ بن ابی وقاص کہ عہد کردہ و وصیت نمودہ بود بسوی
برادر خود سعد بن ابی وقاص کہ از عشرۂ مبشرہ است و این عتبہ بعضے گفتہ اند کہ صحابی ست او ست کہ شکستہ بود سر مبارک
و دندان شریف آنحضرت را در روز احد و ابونعیم گفتہ کہ بعضے متاخرین او را در صحابہ ذکر کردہ اند و نمی دانم من او را اسلام
و ذکر نکردہ است او را ہیچ یکی از متقدمین در صحابہ کذا فی اسد الغابۃ و بہر تقدیر عہد کردہ بود عتبہ برادر خود ان ابن ولیدۃ
زمعۃ منی کہ پسر داہ زمعہ بفتح زای و سکون میم و فتح آن کہ پدر ام المومنین سودہ است از من ست زیرا کہ وی وطی کردہ بود
باین جاریہ بزنا و زائیدہ بود وی پسری را پس گمان برد عتبہ کہ نسب ولد الزنا ثابت میشود از زانی وقتی کہ دعوے کند
چنانکہ عادت جاہلیت بود پس وصیت کرد در وقت مردن خود کہ این پسر از من ست فاقبضہ الیک پس بدست آر او را
و بکش بسوی خود فلما کان عام الفتح اخذہ سعد پس چون شد سال فتح مکہ گرفت آن پسر را سعد بن ابی وقاص بوصیت
برادر خود کہ کردہ بود فقال انہ ابن اخی پس گفت سعد کہ وی پسر برادر من ست وقال عبد بن زمعۃ اخی وگفت عبد بن
زمعہ کہ وی برادر من ست از داہ فتساوقا الی رسول اللہ پس رفتند و مرافعہ کردند سعد و عبد بسوی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ
وسلم فقال سعد پس گفت سعد بن ابی وقاص یا رسول اللہ ان اخی کان عہد الی فیہ بدرستی برادر من عتبہ عہد کردہ بود
بسوی من در حق وی و گرفتن وی وقال عبد بن زمعۃ اخی وابن ولیدۃ ابی وگفت عبد بن زمعہ وی برادر من و پسر
جاریۂ پدر من ست ولد علی فراشہ زائیدہ شدہ است بر جامۂ خواب وی فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہو لک
یا عبد بن زمعۃ پس گفت آنحضرت این پسر مر تراست و برادر تست ای عبد بن زمعۃ الولد للفراش فرزند

مر فراش راست یعنی مر کسے راست کہ آن زن فراش اوست - وللعاہر الحجر - و مر زانی را سنگ ست کہ عبارت از رجم یا کنایت ست از حرمان - ثم قال لسودۃ بنت زمعۃ احتجبی منہ - پس گفت آنحضرت مر سودہ را کہ زوجۂ مطہرۂ اوست در پردہ باش ازین پسر و پیش وی میا اگرچہ بحکم شرع برادر تو شدہ - لما رای من شبہہ بعتبۃ - از جہت آنچہ دید آنحضرت از مشابہت آن پسر بعتبہ واگرچہ مشابہت و قیافت در حکم شرع معتبر نیست ولکن تورع و احتیاط در آنست کہ پرہیز کنی و پیش وی نیائی فانہم فما رآہا حتی لقی اللہ - پس ندید آن پسر سودہ را تا آنکہ مرد آن پسر - وفی روایۃ - و در روایتی اینچنین آمدہ است کہ قال - گفت آنحضرت - ہو اخوک - وی برادر تست - یا عبد بن زمعۃ من اجل انہ ولد علی فراش ابیہ - از بہر آنکہ وی زائیدہ شدہ بر فراش پدر وی ظاہر آنست کہ این کلام راوی ست یعنی آنحضرت کہ گفت این را حکم کرد برای عبد بن زمعہ از جہت آنکہ آن پسر زائیدہ شد بر فراش پدر وی متفق علیہ - وعنہا قالت دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذات یوم وہم از عائشہ راست کہ گفت درآمد بر من آنحضرت روزی - وہو مسرور - وحالانکہ آنحضرت خوش و شادمان است - فقال ای عائشۃ الم تران مجززا المدلجی - پس گفت آنحضرت ای عائشہ نمی بینی کہ مجزز بضم میم و فتح جیم و کسر زای اول مشدد و مدلجی بضم میم و سکون دال و کسر لام و جیم منسوب بمدلج نام قبیلہ ایست بنام مردی کہ در علم قیافہ یگانہ روزگار بود و از صورت شخصے استدلال بر صفات و احوال وی میکرد - دخل - درآمد فلما رای اسامۃ و زیدا - پس چون دید اسامہ و زید را - وعلیہما قطیفۃ - و بود براسامہ و زید قطیفہ - قد غطیا رؤسہما - بتحقیق پوشیدہ بودند اسامہ و زید سرہای خود را در قطیفہ و خواب کردہ بودند - وبدت اقدامہما - وظاہر و پیدا بود پاہای ایشان از قطیفہ فی الصراح قطیفہ چادر پیچیدہ و قطیفہ آن جامہ را گویند کہ پرزہا داشتہ باشد فقال ان ہذہ الاقدام بعضہا من بعض - پس گفت مجزز کہ این پاہای بعضی وی جزو ست از بعضے یعنی میان صاحب این دو پا نسبت جزئیت و کلیت و پدری و پسری ست حاصل کلام آنست کہ زید بن حارثہ کہ پسر خواندہ آنحضرت بود سفید فام و خوبصورت بود و اسامہ کہ پسر وے بود سیاہ رنگ بود و بمادر خود ام ایمن کہ جاریہ سودا بود مشابہ واقع شدہ پس منافقان در نسب اسامہ طعن میکردند کہ از این چنین پدر این چنین پسر چون آید و چون این قائف دید و حکم کرد کہ این دو شخص میباید کہ پدر و پسر باشند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خوشحال شد زیرا کہ قول قائف نزد عرب معتبر بود پس الزام ایشان را داد و از اینجا لازم نمیاید کہ قول قائف معتبر باشد در احکام شرع و اثبات نسب و این نیست مذہب نزد ما ولکن شافعی و بعضے ائمہ دیگر معتبر میدارند آن را حتی اگر جاریہ مشترک در میان دو شریک فرزندی آورد و ہر دو دعوے نسب میکنند نزد شافعی رجوع بقول قائف میکنند و نزد ما ولد ہر دو میدارند در حکم شرع اگرچہ در واقع از یکی خواہد بود - متفق علیہ

وعن سعد بن ابی وقاص و ابی بکرۃ رضی اللہ عنہما قالا - گفتند ہر دو - قال رسول اللہ - گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم من ادعی الی غیر ابیہ - کسیکہ نسبت کند خود را بسوی جز پدر خود - وہو یعلم - وحالانکہ وی میداند کہ آن نہ پدر اوست فالجنۃ علیہ حرام - پس بہشت بر وی حرام ست این زجر و تشدید ست یا محمول بر استحلال ست یا مراد عدم دخول جنت ست

یا مقربان و سابقان متفق علیہ۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا ترغبوا عن آبائکم۔ اعراض نکنید از پدران خود بترک نسبت بایشان۔ فمن رغب عن ابیہ فقد کفر۔ پس کسی کہ اعراض کند از پدر خود و ترک کند نسبت خود را بوی پس تحقیق کفران نعمت کرد و چہ نعمت کہ اصل ہمہ نعمتہا است متفق علیہ وقد ذکر۔ وتحقیق ذکر کردہ شد۔ حدیث عائشۃ حدیث عائشہ کہ از آن نیست

ما من احد اغیر من اللہ فی باب صلوۃ الخسوف۔

الفصل الثانی عن ابی ہریرۃ انہ سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول لما نزلت آیۃ الملاعنۃ۔ روایت ست از ابی ہریرہ کہ وی شنید آنحضرت را کہ میگفت دران ہنگام کہ فرود آمد آیت ملاعنت۔ ایما امرأۃ ادخلت علی قوم۔ ہر زنے کہ در آرد بر قومی۔ من لیس منہم۔ کسے را کہ نیست آن کس از ان قوم یعنی زنا کند و از وی فرزندی آید کہ داخل قوم وے گردد۔ فلیست من اللہ فی شیئ۔ پس نیست آن زن داخل در چیزے از دین خدا و رحمت خدا و این تغلیظ و تشدید ست بران زن در ارتکاب او این شنیعہ را۔ ولن یدخلہا اللہ جنتہ۔ والبتہ در نمی آرد آن زن را خدای تعالی بہشت خود را یعنی با مقربان و سابقان و نیکوکاران و این وعید و انذارست مادر را۔ وایما رجل جحد ولدہ۔ و ہر مردی کہ منکر شود فرزند خود را کہ بزاید زن او و گوید کہ این فرزند از من نیست و زن را تہمت بزنا کند۔ وہو ینظر الیہ۔ وحالانکہ آن مردمی بیند بسوے آن فرزند و می داند کہ از وے آمدہ و بر فراش او زائیدہ۔ احتجب اللہ منہ۔ در پردہ میشود خدائے تعالے و نمی نماید دیدار خود را بوی در جزای آنکہ فرزند را دیدہ و دانستہ منکر میشود۔ وفضحہ علی رؤس الخلائق۔ و رسوامی کند خدا تعالے او را بر سرہاے خلائق و در حضور ایشان۔ فی الاولین والآخرین۔ در روز محشر و عرصات قیامت کہ تمام خلق از پیشینیان و پسینیان در انجا حاضر می آیند و جمع شوند و این وعید و انذارست مرد را چنانکہ نخست انذار کرد مر زن را یعنی نباید کہ بدکاری کند و مرد را ہم باید کہ ستارے نماید۔ رواہ ابو داؤد والنسائی والدارمی۔ وعن ابن عباس قال جاء رجل الی النبی۔ گفت ابن عباس کہ آمد مردے نزد آنحضرت۔ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ان لی امرأۃ لا ترد ید لامس۔ پس گفت آن مرد کہ مرا زنی ست کہ باز نمی گرداند دست کسے را کہ لمس کند و دست رساند او را یعنی منع نمی کند نفس خود را از کسے کہ قصد جماع کند بوی کس سودن و جماع کردن ملامست مجامعت۔ فقال النبی۔ پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم طلقہا۔ طلاق دہ آن زن را۔ قال انی احبہا۔ گفت من دوست می دارم آن زن را بجہت حسنی و جمالی و موافقتی کہ بوجہی بنفس و طبیعت من دارد قال فامسکہا اذن۔ گفت آنحضرت پس نگاہدار و محافظت کن او را اکنون کہ این حال داری و بی اختیاری در محبت و مبادا بیفتی از مفارقت او در فتنہ و لیکن نگاہبانی کن او را و منع کن او را از زنا و وقوع در فاحشہ و بعضے گفتہ اند کہ مراد بعدم رد دست لامس آنست کہ رد نمی کند دست کسے را کہ میگیرد آنچہ در خانہ است از طعام و جز آن و ترجیح و تائید می کند این معنی را آنکہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم امر نمی کند بہ نگاہداشتن فاجرہ و لیکن متبادر از عبارت لا ترد ید لامس ہمان معنے اول ست واللہ اعلم فافہم۔ رواہ ابو داؤد والنسائی وقال النسائی رفعہ احد الرواۃ الی ابن عباس۔ و گفت نسائی

رسانیده است این حدیث را یکی از راویان بسوی ابن عباس و وصل کرده است آن را — واحدهم لم یرفعه و یکی از ایشان
رفع نکرده و وصل ننموده — قال وهذا الحدیث لیس بثابت — گفت نسائی و این حدیث نیست ثابت یعنی وصل او بلکه منقطع
ست — وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده ان النبی صلی الله علیه وسلم قضی ان کل مستلحق استلحق بعد ابیه — حکم کرد
آنحضرت که هر فرزندی که لاحق گردانیده شده بعد از مردن پدر وی و اضافت پدر بوی باعتبار ادعا و استلحاق ست
الحاق بهم شدن دو چیز و بیشتر استلحاق خواندند تا بهم شوند یعنی طلب کردند و خواندند او را وارثان تا لاحق گردانند او را بخود
و وارث گردانند همچو خود چنانکه فرمود — الذی یدعی له — آن پدر که خوانده شد این مستلحق مر او را — دعاه ورثته یعنی دعوی کردند او را
وارثان پدر وی — فقضی ان من کان من امة یملکها یوم اصابها — پس حکم کرد آنحضرت که هر فرزند که باشد از داهی که مالک میشود
پدر وی آن داه را در روزیکه جماع کرد او را یعنی این جماع بر وجه حلال واقع شده و اگر از حره باشد که فراش او ست بطریق اولی
فقد لحق بمن استلحقه — پس تحقیق لاحق میشود بکسی که لاحق گردانیده است او را که ورثه باشند و وارث میگردد در حق او و اگر همه
استلحاق کرده اند در حق همه وارث میشود و شریک می گردد و اگر بعضی کرده در حق همان بعض میشود — ولیس له مما قسم قبله
من المیراث — و نیست مر او را نصیب از آنچه قسمت کرده شده است پیش از وی یعنی پیش از استلحاق وی از میراث — وما ادرک
من المیراث لم یقسم — و چیزی که دریافته است این شخص مستلحق از میراث که قسمت کرده نشده است — فله نصیبه پس مر او راست
نصیب او از میراث — ولا یلحق اذا کان ابوه الذی یدعی له انکره — و لاحق گردانیده نمیشود آن شخص وقتی که باشد پدر وی
که دعوی کرده میشود برای وی که انکار کرده بود او را در حیات خود و چون وی انکار کرد وارث نمی شود و پیدائی کند استلحاق
و یلحق بلفظ معلوم نیز روایت ست — وان کان من امة لم یملکها پس اگر باشد از داهی که مالک نیست او را بلکه از داه غیر ست
که زنا کرده بوی — او من حرة عاهر بها — یا از حره که زنا کرده بوی — فانه لایلحق — پس بدرستی لاحق گردانیده نمیشود و جائز نیست
الحاق وی بمیت یلحق نیز درینجا بلفظ معلوم روایت ست — ولا یرث — و وارث نمی شود آن فرزند — وان کان الذی یدعی
له هو الذی ادعاه فهو ولد زنیة من حرة او امة — و اگر چه باشد آن کسی که دعوی کرده می شود برای وی که پدر باشد خودش
آن کسی که دعوی کند او را و این تاکید ست مر حکم سابق را که عدم جواز الحاق ست در صورت زنا یعنی در صورت بودن ولد
زنا اگر زانی خود دعوی کند در حالت حیات خود و وارث نمی شود چه جای آنکه وارثان او الحاق کنند زیرا که ولد زنا ست
ثابت نمی شود نسب وی از زانی خواه از حره باشد یا از امه و ازینجا ظاهر شود که اگر از حره باشد بنکاح ثابت می گردد و وارث
می شود بی شبهه چنانکه بدان اشارت کردیم و ازین جهت ذکر نکرد آن را فلیفهم — رواه ابوداود — وعن جابر
بن عتیک — بروزن عتیق صحابی ست انصاری مدنی حاضر شد بدر را و تمام مشاهد را و در تقریب گفته صحابی جلیل
ست اختلاف کرده اند در شهود وی بدر را وفات یافت در سنه احدی و ستین و عمر او نود و یک سال بود — ان النبی صلی الله
علیه وسلم قال — روایت می کند که آنحضرت گفت — من الغیرة ما یحب الله — یعنی قسمی از غیرت ست

که دوست میدارد خدای تعالی - ومنها ما یبغض اللہ - وقسمی از غیرت ست که دشمن میدارد خدا تعالی - فاما التی یحبہا اللہ فالغیرۃ فی الریبۃ - فاما آن غیرتی که دوست میدارد آن را خدای تعالی غیرتی ست در مقام شک وشبہہ چنانکه زن وی یا داہ وی پیش بیگانه ہا می آید یا بیگانه ہا بر وی می در آیند و مزاح وانبساط می نمایند ومانند آن - واما التی یبغضہا اللہ فالغیرۃ فی غیر ریبۃ - واما آن غیرتی که دشمن میدارد خدای تعالی آنرا پس غیرت در غیر مقام شک وشبہہ است چنانکه در خاطر او بدگمانی افتد بی قرینه دبی تقریب ریب بفتح راشک وریبۃ بکسر انچه بشک انگند وتہمت کذا فی الصراح - وان من الخیلاء ما یبغض اللہ ومنہا ما یحب اللہ - وبدرستی بعضی از ناز وتکبر ست که دشمن میدارد خدا تعالی وبعضی از انہاست که دوست میدارد خدا تعالی - فاما الخیلاء التی یحب اللہ - فاما تکبری که دوست میدارد خدا تعالی - فاختیال الرجل عند القتال - پس تکبر کردن ونازیدن وخرامیدن مرد ست نزد قتال وکارزار کردن بکافران برای اظہار جلادت واستخفاف واستہانت با عدا کردن - واختیالہ عند الصدقۃ - ونازیدن وخوشحال بودن وی نزد تصدق کردن وبفقرا انبساط نمودن وسبکی ورعنائی نمودن - واما التی یبغض اللہ فاختیالہ فی الفخر - واما خیلا که دشمن می دارد خدای تعالی پس نازیدن وتکبر کردن مردست در فخر ومباہات نمودن ببزرگی نفس خود وپدران وامثال آن - وفی روایۃ وفی البغی - ودر روایتی بجای فی الفخر فی البغی آمده وبغی بمعنی ظلم کردن وستم نمودن - رواہ احمد وابو داؤد والنسائی -

الفصل الثالث - عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ قال قام رجل فقال - گفت عمرو بن شعیب ایستاد مردی پس گفت - یا رسول اللہ ان فلانا ابنی - بدرستیکه فلان شخص پسر من ست - عاہرت بامہ فی الجاہلیۃ - بسبب آنکه زنا کردم بمادر وی در زمان جاہلیت - فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم لادعوۃ فی الاسلام جائز نیست دعوی کردن ولد بسبب زنا در اسلام - ذہب امر الجاہلیۃ - رفت کار جاہلیت که در وی دعوی ولد می کردند بسبب زنا - الولد للفراش وللعاہر الحجر - ولد مر فراش راست که زن باشد یا داہ وزانی را سنگ ست یعنی حرمان یا رجم ودعوۃ بکسر دال خواندن ولد ودعوی کردن آن وبفتح دال خواندن باسلام واما خواندن بطعام بفتح وضم ہر دو آمده وفتح اکثر واشہر ست - رواہ ابو داؤد - وعنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال - وہم از عمرو بن شعیب ست که آنحضرت گفت اربع من النساء لا ملاعنۃ بینہن - چہار قسم زنان اند که نیست ملاعنت میان ایشان یعنی میان ایشان ومیان شوہران ایشان ودر بعضی نسخ در ہامش بخط شیخ عفیف الدین بعلامۃ صح نوشته وبین ازواجہن - النصرانیۃ تحت المسلم - زن نصرانیه که زیر مسلمان باشد - والیہودیۃ تحت المسلم - وزن یہودیه که زیر مسلمان باشد - والحرۃ تحت المملوک - وزن آزادیکه زیر غلام کسی باشد - والمملوکۃ تحت الحر - وزن داہ که زیر مرد آزاد باشد واصل درین مسئلہ آنست که لعان شہادت ست پس لابد ست که مرد وزن ہر دو از اہل شہادت باشند ومملوک وکافر از اہل شہادت نیستند لیکن متصور نیست درین صورت اول عکس که زن مسلمان تحت نصرانی یا یہودی باشد ومتصور ست در مملوک ہر دو صورت چنانکه ذکر کرده - رواہ ابن ماجۃ وعن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم

امرر جلا حین امرالمتلاعنین ان یتلاعنا - روایت ست از ابن عباس کہ آنحضرتؐ امر کرد مردی را ہنگامی کہ امر کرد مرد و زن راکہ ملاعنت کنند - ان یضع یدہ عند الخامسۃ علی فیہ کہ بنہد دست او را نزد و شہادت خامسہ بر دہن او کہ نگوید شہادت را و تمام نکند عار دآن را و در شہادت امر دیگر نکرد باحتمال آنکہ شاید خود عود کند و سکوت ورزد و چون در خامسہ تمام می شد بعد و امر کرد بنہادن دست بر دہن کہ تمام نکند - و قال انہا موجبۃ - و گفت آنحضرتؐ کہ این شہادت واجب گرداننده است یعنی تفریق را یا اثم را اگر کاذب باشد مقصود ترسانیدن اوست تا باز آید - رواہ النسائی - وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خرج من عندہا لیلا - روایت ست از عائشہ کہ آنحضرتؐ بیرون آمد از نزد وی شبی کہ نوبت وی بود و آن قضیہ در شب پانزدہم شعبان ست چنانکہ در احادیث آمدہ است و در باب الاعتکاف گذشت - قالت فغرت علیہ گفت عائشہ پس غیرت کردم بر آنحضرتؐ کہ نزد ازواج دیگر برود - فجاء فرای ما اصنع - پس آمد آنحضرتؐ آنجا کہ قصد آن بر آمد پس دید آنچہ من می کنم کہ مشی ست در عقب آنحضرت یا آمدن من از آنجا کہ رفتہ بودیس دید کہ نفس من بحبت مشی کہ در دنبال آنحضرتؐ رفتہ بودم تنگ شدہ است چنانکہ در حدیث قضیہ شب پانزدہم شعبان آمدہ است فقال پس گفت آنحضرتؐ - مالک یا عائشۃ - چہ شدہ است ترا و چہ میکنی ای عائشہ - اغرت - آیا غیرت کردی تو و از پیش تو رفتم و خیال کردی کہ در حجرۂ دیگر در آیم - فقالت ومالی لایغار مثلی علی مثلک پس گفت عائشہؓ و چیست مرا کہ غیرت نکند چگونہ غیرت نکند مانند من و کسی کہ بر صفت من ست از غایت ولع و شغف و محبت و مراد را ضرار باشد بر کسی کہ مانند تو بر صفت تست از جمال و کمال و نبوت و صفوت - فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقد جاءک شیطانک پس گفت آنحضرتؐ ہر آئینہ بتحقیق آمد ترا شیطان تو کہ بدین خیال واشت و درین ورطہ افگند و گرنہ جای آن نیست کہ تو ہم کنی کہ بر نوبت تو بر تو حیف کنم - قالت گفت عائشہ - یارسول اللہ امعی شیطان - آیا با من شیطانست - قال نعم - گفت آنحضرتؐ آری ، شیطان ست - قلت ومعک - عائشہ میگوید گفتم و با تو نیز شیطان ست - یارسول اللہ قال نعم - گفت آنحضرتؐ آری با من نیز شیطان ست - ولکن اعانی اللہ علیہ ولکن یاری دادہ است خدای تعالی و غالب گردانیدہ است مرا بر شیطان من - حتی اسلم - تا آنکہ سلامت می مانم از دی یا او منقاد شدہ است مرا یا مسلمان شدہ است مقصود بیان عصمت ست و سخن درین معنی در اول کتاب در باب الوسوسہ گذشتہ است - رواہ مسلم -

باب العدۃ

مشتق از عدست بمعنی شمردن و عدت اسم چیزی ست کہ می شمرد آن را زن از ایام اقرا یا ایام حمل یا غیر آن و در آیات قرآنی اقسام و انواع آن مذکورست و احادیث نیز وارد شدہ و اجماع بر آن منعقد گشتہ است -

الفصل الاول - عن ابی سلمۃ - روایت می کند ابوسلمہ بن عبدالرحمن بن عوف کہ از اکابر تابعین و اعلام الشان و از فقہای سبعہ مدینہ است کثیر الحدیث واسع الروایۃ - عن فاطمۃ بنت قیس از فاطمہ بنت قیس فہریہ

قرشیه که از مهاجرات اول بود وخداوند جمال وعقل وکمال بود - ان ابا عمرو بن حفص طلقها - روایت انیست که ابوعمرو
بن حفص بن مغیره که از صحابی ست وشوهر او بود طلاق داد او را - البتة - طلاق قطعی که قطع کرد علاقه نکاح را البتة بمعنی قطع ست
ومراد سه طلاق ست - وهو غائب - حالانکه ابوعمرو مذکور غائب بود - فارسل الیها وکیله الشعیر - پس فرستاد بسوی فاطمه
وکیل ابوعمرو جو را تا نفقه خود سازد در ایام عدت فسخطته - پس در خشم آمد وناراض شد فاطمه وکم پنداشت آن جو را - السخط خشم
گرفتن وناراضی شدن وکم شمردن خطیه کسے را ودر بعضے نسخ فتسخطته - فقال والله مالک علینا من شیٔ - پس گفت وکیل
ابوعمرو لفاطمه بخدا سوگند نیست مر ترا واجب بر ما هیچ چیز از نفقه زیرا که طلاق تو بالقطع ست این هم که بتو می دهیم از روی تبرع
واحسان ست - فجاءت الی رسول الله - پس آمد فاطمه بسوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فذکرت ذلک له پس ذکر کرد فاطمه
آن امر آنحضرت را - فقال لیس لک نفقة - پس گفت آنحضرت نیست مر ترا نفقه - فامرها ان تعتد فی بیت ام شریک پس امر
کرد آنحضرت فاطمه را که بگذرد عدت در خانه ام شریک بفتح شین که زنی بود صحابیه غنیه ونام او خوله بنت حکیم ست ثم قال
تلک امرأة یغشاها اصحابی پس گفت آنحضرت آن یعنی ام شریک زنے ست که می پوشند او را ومی درآیند وهجوم می کنند
بروے اصحاب واقارب من وضیافت می کند وی ایشان را وخانه وی صلاحیت عدت ندارد وقابل آن نیست
زیرا که وی زنی غنیه کریمه وصالحه وفاضله بود زیارت می کردند او را مردم وضیافت میکرد وی ایشان را - اعتدی عند ابن
ام مکتوم - عدت بگذر نزد ابن ام مکتوم که صحابی مشهور ست - فانه رجل اعمی - زیرا که وی مردی نابینا ست - تضعین ثیابک
می اندازی تو جامه های خود را یعنی بنهی از جامه های زینت را ومپوش آنها را در ایام عدت کذا قیل واحتمال دارد
که معنی آن باشد که می توانی نهاد از بر خود جامه های خود ولبطور خود بهر وضع برهنه یا پوشیده می توانی بود زیرا که آنجا
کسے نیست که از نظر وی ملاحظه داشته باشی والله اعلم واستدلال کرده اند باین حدیث بعضے مردم بر جواز نظر امرأة بر
اجنبی اگر وی نمی بیند او را وقول صحیح که جمهور بر آنند آنست که حرام ست از جهت قول حق سبحانه قل للمؤمنات یغضضن
من ابصارهن واز جهت حدیث ام سلمه افعمیاوان انتما واز این حدیث فاطمه بنت قیس نیز معلوم نمی گردد جواز نظر وی
با بن ام مکتوم مقصود آنست که تو ایمنی نزد ابن ام مکتوم از نظر غیر بسوی تو زیرا که مردم در خانه او آمد ورفت ندارند چنانکه در
خانه ام شریک دارند اما غض بصر تو از وی بحال خود ست چنانکه نص قرآن وحدیث ام سلمه بران دلالت دارد وکذا قیل
فاذا حللت فاذنینی - پس وقتی که حلال شوی وبرآئی از عدت پس خبر کن مرا تا در کار تزویج تو فکر کنم - قالت فلما حللت -
گفت فاطمه بنت قیس پس وقتی که حلال شدم من - ذکرت له ان معاویة بن ابی سفیان وابا جهم خطبانی - ذکر کردم من
آنحضرت را که معاویه وابوجهم بفتح جیم وسکون ها صحابی قرشی عدوی خواستگاری کرده اند مرا حکم چیست - فقال اما ابوجهم
فلا یضع عصاه عن عاتقه - پس گفت آنحضرت اما ابوجهم پس نمی نهد چوب خود را از دوش خود یعنی مردی درشت خوا ست
که زنان را می زند - واما معاویة فصعلوک لا مال له - واما معاویه پس مردی درویش وفقیر ست که نیست هیچ مال مر او را

زیراکہ پدر وی ابوسفیان بخیل بود واہل وعیال را بہ تنگ می داشت صعلوک بضم صاد درویش تصعلک درویشی این دو کس خود قابل تزویج نیستند وازین جا معلوم میشود کہ مستشار مؤتمن باید ونیز معلوم میشود کہ ذکر عیب مرد یا زن نزد خواستگاری می توان کرد تا در ضرر ومشقت نیفتند وفرمود آنحضرت۔ انکحی اسامۃ بن زید۔ نکاح کن اسامہ بن زید راکہ مولازادہ آنحضرت بود۔ فکرہتہ۔ فاطمہ بنت قیس می گوید پس مکروہ پنداشتم من اسامہ را زیراکہ وی غلام بچہ سیاہ بود واین فاطمہ قرشیہ بود وصاحب جمال ولیکن اسامہ محبوب آنحضرت بود ومقرب درگاہ عزت وی۔ ثم قال انکحی اسامۃ پستر باز گفت آنحضرت نکاح کن اسامہ را۔ فنکحتہ۔ پس قبول کردم حکم آنحضرت را ونکاح کردم اسامہ را۔ فجعل اللہ فیہ خیرا۔ پس گردانید خدا تعالیٰ در اسامہ یا درین نکاح نیکی۔ واغتبطت بہ و رشک بردہ شدم من بوی یعنی چنان شدم کہ مردم رشک برند برمن۔ وفی روایۃ عنہا۔ ودر روایتی از فاطمہ انچنین آمدہ است کہ قال۔ گفت آنحضرت۔ فاما ابوجہم فرجل ضراب للنساء۔ فاما ابوجہم پس مردی ست بسیار زنندہ است مر زنان را۔ رواہ مسلم وفی روایۃ۔ ودر روایتے از مسلم این چنین آمدہ است ان زوجہا طلقہا ثلثا۔ کہ شوہر او طلاق داد او را سہ طلاق۔ فاتت النبی صلے اللہ علیہ وسلم پس آمد وے نزد آنحضرت فقال لا نفقۃ لک۔ پس گفت آنحضرت نیست نفقہ مرترا۔ الا ان تکونی حاملا۔ مگر آنکہ باشے تو شکم دار وبدانکہ این حدیث فاطمہ بنت قیس دلالت دارد کہ نیست نفقہ ونہ سکنی مر معتدۂ ثلاث را نفی نفقہ خود صریح ست وانفی سکنی بجہت آنکہ آن در خانۂ خویش می باشد نہ در خانۂ مردم وبہمین رفتہ است امام احمد وہمین ست مذہب ابن عباس رضی اللہ عنہما وامام مالک وشافعی برانند کہ سکنی ہست از جہت قول حق سبحانہ تعالیٰ اسکنوہن من حیث سکنتم ونفقہ نیست باین حدیث وامام ابوحنیفہ وبعضے ائمہ دیگر موافق قول امیرالمومنین عمر رضی اللہ عنہ می گویند کہ ہم نفقہ است وہم سکنی وگفت عمر رضی اللہ عنہ ترک نمی دہیم کتاب اللہ را بقول زنی کہ نمی دانیم کہ یاد دارد یا فراموش کردہ وشاید کہ مراد بقول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لیس لک نفقۃ۔ نفقہ الیست کہ فاطمہ می طلبید نہ مطلق نفقہ واختیار سکنی را در خانۂ مردم شاید کہ بسببی باشد وحدیث دلالت بر نفی سکنی ندارد چنانچہ در حدیث آیندہ بیاید واللہ اعلم۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت ان فاطمۃ کانت فی مکان وحش۔ گفت عائشہ کہ فاطمہ بنت قیس بود در جای خالی کہ ہیچکس در آنجا ساکن نبود وحش بفتح واو وسکون حای مہملہ جای خالی ووحش ووحوش کہ جانور دشتی راگویند از نیجاست ووحشت بمعنی پریشانی واندوہگینی نیز آید۔ فخیف علی ناحیتہا۔ پس ترسیدہ شد بر جانب وی یعنی بر وی۔ فلذلک رخص لہا النبی صلے اللہ علیہ وسلم پس ازین جہت رخصت کردہ مر فاطمہ را آنحضرت۔ تعنی فی النقلۃ۔ می خواہد عائشہؓ از رخصت یعنی رخصت کرد فاطمہ را از جای خود بجای دیگر رفتن کہ خانۂ ابن ام مکتوم باشد یعنی اصل وجوب سکنی در خانۂ خود دست بود ورخصت در انتقال از جہت خوف مذکور بود نقلہ بضم نون وسکون قاف اسم ست از انتقال وفی روایۃ قالت ما لفاطمۃ الا تتقی اللہ۔ ودر روایتی انچنین آمدہ است کہ گفتہ عائشہ چیست فاطمہ را آیا پرہیز نمیکند

خدای را و نمی ترسد از عذاب وی یعنی فی قولها لا سکنی ولا نفقة یعنی در گفتن فاطمه که در عدت وی سکنی نبود و نفقه نبود
یعنی این سخن از وی دروغ و خلاف واقع ست از خدا نمی ترسد که چنین می گوید و این انکار ست از عائشه حدیث او را چنانکه
از عمر رضی الله عنه آمده و این مثبت مذهب امام ابو حنیفه است که معتدہ ثلاث را سکنی و نفقه هست - رواه البخاری -
وعن سعید بن المسیب قال انما نقلت فاطمة لطول لسانها علی احمائها - گفت سعید بن المسیب نقل کرده شد فاطمه بنت
قیس در عدت از جای خود بجای دیگر از جهت زبان درازی وی بر خویشان شوهر وی و این سببی دیگر ست برای انتقال
وی و رای وحشت و احما خویشان زن از جانب زوج - رواه فی شرح السنة - وعن جابر قال طلقت خالتی ثلاثا - گفت
جابر رضی الله عنه طلاق داده شد خاله من سه طلاق یعنی نشست برای عدت - فارادت ان تجد نخلها - و خواست که بیرون
آید از جای خود و ببرد میوه درختان خرمای خود را تجد بفتح تا و ضم جیم و تشدید دال از جداد بفتح و کسر بریدن خرما از نخل
نخل جرام بضاد معجمه و قطاف بقاف و در زراعت حصاد می گویند سخن جمه - فزجرها رجل ان تخرج - پس منع کرد خاله مرا مردی از برآمدن
بجهت عدم علم وی بآنکه برآمدن از مکان عدت جائز نباشد - فاتت النبی - پس آمد خاله من نزد پیغمبر صلی الله علیه وسلم که من
در عدت نشسته ام و ضرورت دارم در برآمدن برای جداد حکم چیست آیا برآیم یا نه - فقال بلی - پس گفت آنحضرت بلی
بیرون آی - فجدی نخلک - پس ببر خرمای خود را - فانه عسی ان تصدقی او تفعلی معروفا - پس بدرستی شان این ست که نزدیک
ست که تصدق کنی بخرما که می بری اگر بحد نصاب رسد یا کنی احسانی را کسی اگر کمتر از آن باشد پس مراد بتصدق خرق باشد
که زکوٰة است و بمعروف تطوع و تواند که مراد بتصدق دادن بفقرا و بمعروف هدیه فرستادن بغیر فقرا یا کلمه او برای شک
ست و این حدیث دلالت دارد بر خروج معتده برای حاجت خصوصا که امر خیر باشد - رواه مسلم - وعن المسور ابن مخرمة
صحابی صغیر ست خواهرزاده عبد الرحمن بن عوف زائیده شد بمکه بعد از هجرت بدو سال و قدوم آورد مدینه را سال هشتم -
ان سبیعة بضم سین و فتح موحده و سکون تحتانیه - الاسلمیة - صحابیه است روایت دارد از آنحضرت و روایت می کنند
از وی ابن عمر و غیر وی - نفست بعد وفات زوجها - زائید بعد از مردن شوهر خود که سعد بن خوله بود بفتح خاء معجمه و سکون واو -
بلیال - بعد از چند شب و نفست بضم نون و فتح آن و کسر فا هر دو روایت ست - فجاءت النبی - پس آمد سبیعه نزد
پیغمبر صلی الله علیه وسلم فاستاذنته ان تنکح - پس اذن خواست از آنحضرت که نکاح کند بشوهر دیگر - فاذن لها فنکحت
پس اذن کرد آنحضرت مر او را پس نکاح کرد وی زیرا که عدت حامل وضع حمل ست خواه وفات کند زوج او یا مطلقه
باشد و این مذهب ابن مسعود ست رضی الله عنه و مذهب امام ابو حنیفه نیز همین ست و نزد شافعی اگر حامل متوفی عنها
زوجها باشد عدت او ابعد الاجلین ست و این قول علی ست رضی الله عنه و این بحث در کتب اصول فقه تحقیق یافته است
رواه البخاری - وعن ام سلمة قالت جاءت امراة الی النبی صلی الله علیه وسلم فقالت - گفت ام سلمه آمد زنی بسوی
آنحضرت پس گفت یا رسول الله ان ابنتی توفی عنها زوجها - بدرستیکه دختر من وفات یافته است شوهر وی - وقد اشتکت عینها

وحال آنست کہ تحقیق بدرد آمدہ است چشم او۔ افنکحلہا۔ آیا پس سرمہ کنیم چشم او را۔ اوتکحلہا بفوقانیہ نیز روایت ست یعنی آیا سرمہ کند
آن دختر چشم خود را۔ وکحل بضم حا وفتح آن از باب نصر و منع۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا۔ پس گفت آنحضرت
سرمہ نکند۔ مرتین او ثلثا۔ دو بار سوال کرد آن زن یا سہ بار۔ کل ذلک یقول لا۔ ہر بار می گفت آنحضرت در جواب آن
لا یعنی سرمہ نکند۔ این سرمہ ناکردن برائے نگاہداشتن سوگ ست بعد از مردن شوہر بترک طیب و زینت و اکتحال و در اکتحال
اختلاف ست نزد شافعی جائز ست از جہت عذر در شب و در روز مسح کند۔ و نزد احمد جائز نیست اصلا و نزد ما جائز ست
از جہت عذر در شب و در روز۔ و ظاہر این حدیث موافق مذہب امام احمد ست۔ ثم قال۔ پس تر گفت آنحضرت انما ہی اربعۃ
اشہر وعشر۔ نیست آن یعنی عدت مگر چہار ماہ و دہ روز پس تا این مدت صبر باید کرد از آن و در گذر از آن باید شکست یا مراد
آنست کہ مدت آن بسیار ہم نیست چہار ماہ و دہ روز بیش نیست اضطراب چیست فافہم۔ ولفظ عشر مرفوع ست چنانکہ مقتضی
ظاہر عبارت ست و در اصول منصوب ست بر حکایت لفظ قرآن۔ بعد از آن اشارت کرد کہ در جاہلیت عدت تا سال
کامل بود با چیزہای دیگر عجیب مضحک و فرمود۔ وقد کانت احداکن فی الجاہلیۃ ترمی بالبعرۃ۔ و بتحقیق بود یکی از شماہای زنان
در جاہلیت کہ می انداخت در وقت بیرون آمدن از عدت بعرہ بالفتح یا و سکون عین پشک شتر و گوسفند۔ علی راس الحول
در وقت تمام شدن سال آوردہ اند کہ چون می مرد شوہر زن در خانہ تنگ می در آمد و بدترین جامہ ہائے خود را می
پوشید و مساس نمی کرد و طیب را و نمی کرد آنچہ در وے زینت باشد تا سال تمام می گذشت بعد از آن خرے یا گوسفندی
می آورد و فرج را با آن مسح می کرد و از خانہ بیرون می آید و چند پشک را در دست وے می دادند و آنہا را می انداخت
و بیرون می آمد بدان از عدت۔ متفق علیہ۔ وعن ام حبیبۃ و زینب بنت جحش۔ رضی اللہ عنہما۔ عن رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم قال۔ ام حبیبہ بنت ابوسفیان و زینب بنت جحش کہ از ازواج مطہرہ اند روایت می کنند از آنحضرت
کہ گفت۔ لا یحل لامرأۃ تؤمن باللہ والیوم الآخر ان تحد علی میت۔ حلال نیست مر زنے را کہ ایمان می آرد بخدا و روز
آخرت کہ سوگ دارد بر مردہ۔ فوق ثلث لیال۔ بالائے سہ شب و زیادہ بران۔ الا علی زوج اربعۃ اشہر وعشرا
مگر بر شوہر چہار ماہ و دہ روز۔ و تحد بضم تا و کسر حا روایت ست و در لغت بفتح تا و کسر حا و ضم آن نیز آمدہ است وحد
وحداد بکسر حا جامہ ہائے سوگ سیاہ و کبود و جامہ سوگ پوشیدہ۔ متفق علیہ۔ وعن ام عطیۃ۔ از کبار صحابیات ست
غزوہ می کرد ہمراہ آنحضرت و مجروحان را مداوات می کرد و بیماران را بیمار داری می کرد و قدوم آورد و بصرہ را و حاصل
شد حدیث او نیز نزد ایشان نام او نسیبہ بضم نون و فتح سین مہملہ و سکون تحتانیہ و موحدہ۔ ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قال لا تحد امرأۃ علی میت فوق ثلث الا علی زوج اربعۃ اشہر وعشرا ولا تلبس ثوبا مصبوغا۔ و نہ پوشد جامہ رنگین
را۔ الا ثوب عصب۔ مگر جامہ عصب را عصب بفتح عین و سکون صاد و مہملتین جامہ کہ رنگ کردہ شود رشتہ او پیش
از آن کہ بافتہ شود و این را داخل زینت نمی دارند و در روایت فقہی در جواز پوشیدن آن مردان را نیز آمدہ است

ولا تکتحل - و سرمہ نکشد - ولا تمس طیبا - و مساس نکند خوشبوئی را - الا اذا طہرت مگر وقتیکہ پاک شود از حیض - نبذۃ من قسط
مساس کند اندکی از قسط بضم قاف و سکون سین مہملہ چیزی ست خوشبو کہ در ہند ہمی باشد و در عرب نیز پیدا شود و وارد یم
نیز می اندازند و بجای قاف کاف و بجای طا تا نیز آمدہ - او من اظفار - یا مساس کند اندکی از اظفار جمع ظفر این نیز
نوعی ست از طیب کہ بخور کردہ می شود بآن و مشابہ می باشد ناخن آدمی را کہ استعمال می کنند آن را زنان - متفق علیہ
و زاد ابو داؤد - و زیادہ کرد ابو داؤد این کلمہ را کہ - ولا تختضب - و رنگین نکند یعنی مویہا را و دستہا را بحنا و حکمت در سوگواری
زن بر شوہر اظہار تأسف ست بر وفات وی بخلاف مطلقہ کہ متوحش گردانیدہ است او را شوہر بطلاق و تخصیص عدد چہار ماہ
و دہ روز جز شارع کسی نداند چنانکہ ہمہ جا حکم اعداد ست

الفصل الثانی - عن زینب بنت کعب تابعیہ انصاریہ است از بنی سالم بن عوف - ان الفریعۃ بضم فا و فتح را و سکون
یا بنت مالک بن سنان وہی اخت ابی سعید الخدری - فریعہ خواہر ابوسعید خدری ست و مالک بن سنان پدر ایشان ست
رضی اللہ عنہما صحابیہ است از اہل بیعۃ رضوان حدیث وے نزد اہل مدینہ است - اخبرتہا انہا جاءت عند رسول اللہ
زینب می گوید کہ فریعہ خبر داد او را کہ وے آمد نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم تسئلہ ان ترجع الی اہلہا فی بنی خدرۃ -
در حالے کہ سوال می کرد فریعہ آنحضرت را کہ بازگردد بسوے کسان خود و اہل و قبیلہ خود کہ در بنی خدرہ بودند کہ ابوسعید
خدرے منسوب بآن قبیلہ است - فان زوجہا خرج فی طلب اعبد لہ ابقوا - زیرا کہ شوہر وے بیرون آمد در جستن چند
بندہ کہ مر او را گریختہ بودند - فقتلوہ - پس کشتند آن بندگان او را پس کشتن - بروم قطاع الطریق او را و مرا عدت وفات وے
باید داشت - قالت - گفت فریعہ - فسألت رسول اللہ - پس پرسیدم من پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم ان ارجع الی
اہلی - کہ رجوع کنم بسوے اہل خود - فان زوجی لم یترکنی فی منزل یملکہ - زیرا کہ شوہر من نگذاشت و سکونت نداد مرا در
منزلی کہ مالک باشد وے آن منزل را - ولا نفقۃ - و نیست نفقہ مرا ہمچنین درین منزل بے نفقہ مرا گذاشتہ
رفت و کشتہ شد - فقالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نعم - پس گفت فریعہ گفت آن حضرت آرے رجوع
بکن بسوے اہل خود - فانصرفت پس برگشتم من از نزد آنحضرت - حتی اذا کنت فی الحجرۃ - تا آنکہ وقتے کہ بودم
در صحن خانہ فی الفراح حجرہ ناحیہ سرا سے - او فی المسجد یا بودم در مسجد - شک راوے ست کہ فی الحجرۃ گفت
یا فی المسجد - دعانی - خواند آن حضرت و طلبید مرا نزد خود - فقال امکثی فی بیتک - پس گفت آنحضرت درنگ کن در
خانہ کہ می باشی و شوہر تو آنرا گذاشتہ رفتہ است اگرچہ ملک شوہر تو نیست - حتی یبلغ الکتاب اجلہ - تا آنکہ برسد کتاب
مدت خود را یعنی تا آنکہ بگذرد مدت و این عبارت کنایت از رسیدن وقت و مدت می باشد و عدت را کتاب گفت بمعنی مکتوب
زیرا کہ وے فرض کردہ شدہ است چنانکہ کتب علیکم الصیام اے فرض - قالت فاعتددت فیہ اربعۃ اشہر و عشرا - گفت
فریعہ پس عدت کشیدم من درین خانہ چہار ماہ و دہ روز و ازینجا معلوم شدہ است کہ انتقال معتدہ از جاے بجاے

درست نیست بی ضرورت واحتیاج۔ رواہ مالک والترمذی والبوداود والنسائی وابن ماجۃ والدارمی۔ وعن ام سلمۃ قالت دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حین توفی ابوسلمۃ۔ گفت ام سلمۃ درآمد بر من آنحضرت ہنگامی کہ وفات یافت شوہر من ابوسلمہ۔ وقد جعلت علی صبرا۔ حالانکہ بتحقیق گردانیدہ بودم برخود صبر را بفتح صاد وکسر با وسکون آن دوائے تلخ مشہور وبعضے کسر صاد نیز نقل کردہ اند وشاید کہ مراد بگردانیدن صبر بر وطلاکردن روے ست بدان چنانکہ از سیاق حدیث ظاہر می شود۔ فقال ماہذا یا ام سلمۃ۔ پس گفت آن حضرت بطریق استفہام انکاری چیست این اے ام سلمہ۔ قلت انماہو صبر لیس فیہ طیب۔ گفتم من نیست این مالیدہ شدہ برروے مگر صبر نیست در وے بوی خوش کہ ممنوع ست در عداد۔ فقال انہ یشب الوجہ۔ بضم شین پس گفت آن حضرت بدرستیکہ مالیدن صبر می افروزد روے را وزینت می دہد رنگ آنرا وشب بفتح شین وشبوب بضم آن برافروختن آتش وشبوب بفتح شین انچہ بوے آتش افروزند وشباب بمعنی جوانی نیز ازہمین باب ست کہ حرارت غریزی وروے تیز وبرافروختہ می باشد۔ فلا تجعلیہ الا باللیل۔ پس مگردان صبر را مگر بشب۔ وتنزعیہ بالنہار۔ وبکش وبرکن آنرا بروز۔ ولا تمتشطی بالطیب۔ وشانہ مکن ببوے خوش یعنی بشانۂ مطیب۔ ولا بالحنا۔ ونہ شانہ کن بحنا۔ فانہ خضاب۔ زیرا کہ حنا داخل خضاب ست وخضاب در عداد ممنوع ست ونیز حنا بوے خوش دارد۔ قلت بای شئ امتشط۔ گفتم بچہ چیز شانہ کنم یارسول اللہ۔ وعادت خود شانہ کردن بطیب وحناست۔ قال بالسدر۔ گفت شانہ کن بدرخت کنار یعنی ببرگہای او۔ تغلفین بہ راسک۔ درحالی کہ می آلائی ومی پوشی بسدر سر خود را یعنی بسیار بنہ از آن بر موہای خود تا آنکہ بپوشد موی ترا چنانکہ غلاف می پوشد وتغلفین بفتح تا ولام واصلش تتغلفین وبضم فا وکسر لام نیز گفتہ اند۔ رواہ ابوداود والنسائی۔ وعنہا عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال المتوفی عنہا زوجہا لا تلبس المعصفر من الثیاب وہم از ام سلمہ است کہ آن حضرت گفت زنے کہ میرانیدہ شدہ است از وے شوہر وے نپوشد جامہ ہاے معصفر را یعنے رنگ کردہ شدہ بعصفر فی الصراح عصفر رنگ سرخ۔ ولا الممشقۃ۔ بضم میم اولی وفتح ثانیہ وفتح شین معجمہ مشددہ وقاف ونپوشد جامہ ہاے رنگ کردہ شدہ بمشق بکسر میم وسکون شین گل سرخ۔ ولا الحلی۔ ونپوشد پیرایہ ہارا وحلی بضم حا وکسر لام وتشدید یا جمع حلی بفتح حا وسکون لام پیرایہ مثل ثدی ثدی۔ ولا تختضب۔ ورنگ نکند مو ودست را وخضب واختضاب رنگ کردن وخضاب رنگ وخضیب دست رنگین۔ ولا تکتحل۔ و سرمہ نکند۔ رواہ ابوداود والنسائی۔

الفصل الثالث۔ عن سلیمان بن یسار۔ از کبار تابعین ست واز فقہاے سبعۂ مولی میمونہ کہ از ازواج مطہرہ است فقیہ فاضل ثقہ عابد ورع حجۃ۔ ان الاحوص۔ روایت ست کہ احوص بفتح ہمزہ وسکون حاء مہملہ کہ تابعی ست اجمعی ہلک بالشام۔ مرد بشام۔ حین دخلت امرأتہ فی الدم من الحیضۃ الثالثۃ۔ ہنگامے کہ درآمد زن او درخون

از حیض سوم - وقد کان طلقہا - وتحقیق بود احوص کہ طلاق دادہ بود آن زن را و عدت میکشید وی بسبب حیض چنانکہ حکم عدت طلاق ست و آلان کہ شوہر مرد عدت موت بچہار ماہ و دہ روز باید کشید چہ کار کند نیز وارث گردد و او را یا نہ - فکتب معاویۃ بن ابی سفیان الی زید بن ثابت پس نوشت معاویہ بجانب زید بن ثابت کہ از اجلۂ فقہای صحابہ است - یسألہ عن ذلک در حالی کہ می پرسد معاویہ زید را از ان - فکتب الیہ زید انما اذا دخلت فی الدم من الحیضۃ الثالثۃ - پس جواب نوشت زید بجانب معاویہ کہ آن زن وقتی کہ در آمد در خون از حیض سوم - لقد برئت منہ - پس بتحقیق بیزار شد این زن و پاک و خلاص شد از قید آن مرد بمجرد دیدن خون حیض سوم - وبرئ منہا - و بیزار شد آن مرد از آن زن یعنی عدت طلاق تمام شد باعتبار مضی اکثر عدت یا در آمدن در ثالث فتدبر و عدت وفات بمجرد دیدن خون حیض سوم ساقط گشت - لا یرثہا ولا ترثہ - وارث نگردد آن مرد آن زن را اگر زندہ می بود و زن می مرد و وارث نگردد آن زن آن مرد را اگر مرد می مرد چنانکہ در صورت مذکورہ است و از سوق حدیث معلوم میشود کہ مقصود سوال از میراث بود و بصورت احتمال دارد کہ سوال از عدت بود کہ عدت طلاق کشد یا عدت وفات فافہم - رواہ مالک - وعن سعید بن المسیب قال قال عمر بن الخطاب سعید بن المسیب کہ از مشاہیر تابعین و اکابر ایشان ست گفت گفت عمر بن الخطاب - ایما امرأۃ طلقت فحاضت حیضۃ او حیضتین - ہر زنی کہ طلاق دادہ شد پس حیض کرد یک حیض یا دو حیض - ثم رفعتہا حیضتہا - پس برداشتہ شد از ان زن حیض وے و منقطع گشت و این انقطاع حیض احتمال دارد کہ از جہت ایاس و نا امیدی از حیض باشد و عدت آیسہ سہ اشہر ست و احتمال دارد کہ از جہت حمل باشد و عدت حاملہ بوضع حمل ست - فانہا تنتظر تسعۃ اشہر - پس بدرستی این زن مذکورہ انتظار کشد نہ ماہ را - فان بان بہا حمل - پس اگر ظاہر شد بآن زن حمل - فذلک - پس حکم آن ظاہر ست کہ بوضع حمل عدت او تمام خواہد شد - والا اعتدت بعد التسعۃ الاشہر ثلثۃ اشہر - و اگر ظاہر نشد بوے حمل عدت کشد بعد از نہ ماہ سہ ماہ زیرا کہ از جملۂ آن زنان بود کہ نومید اند از حیض - ثم حلت - پس حلال میشود و می برآید از عدت - رواہ مالک -

باب الاستبراء

استبرا در لغت طلب برات و پاکی کردن و در شرع طلب برات رحم جاریہ از حمل و ہر کہ مالک گردد داہی را بشرا یا بوصیت یا بہبہ یا بارث حرام ست بروی وطے او و دواعی وطی از لمس و قبلہ و مباشرت تا آنکہ استبرا کند بدیدن حیض اگر آن داہ حائض ست یا بگذشتن یکماہ اگر حائض نیست و بوضع حمل اگر حامل ست و استبرا واجب ست اگرچہ جاریہ بکر باشد یا از زنے خریدہ باشد یا از محرم یا از مال صبی باشد و قیاس آنست کہ استبرا درین صور واجب نباشد زیرا کہ حکمت در استبرا تعرف برات رحم ست برای صیانت وی از اختلاط نطفہ و این درجای شغل رحم بمار محترم ست ولیکن ایشان ترک کردہ اند قیاس را نص و آن قول رسول خداست صلی اللہ علیہ وسلم در بردہ ہای اوطاس

کہ فرمود آگاہ باشید کہ وطی کردہ نشود حامل تا وضع حمل و غیر حامل تا نہ بیند حیض را و لابد در ان میان بکر و بند کردہ شدہ از زنی و امثال آن خواہد بود و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چون حکم عام کردہ تخصیص آن بقیاس درست نباشد و حکمت مراعی در نوع می باشد نہ در ہر فرو فرد ضابطہ شرع درین ست چنانکہ حکمت در تحریم خمر ایقاع شیطان ست عداوت را میان مردم و باز داشتن ایشان را از نماز چنانکہ در نص قرآنی واقع ست اینجا ممکن نیست کہ یکی گوید من خمر می خورم و در بر روی خود می بندم و باکسی عداوت نمی ورزم و از نماز باز نمی آیم و در تخصیص بی ضبطی و خبط و خسارت ناس ست و بالجملہ این امر تعبدی ست ثابت شدہ است بحکم شرع علی الاطلاق والعموم تقیید و تخصیص در ان جائز نباشد

الفصل الاول- عن ابی الدرداء قال مر النبی صلی اللہ علیہ وسلم بامرأۃ مجح- گفت ابو درداء گذشت آنحضرت بزنی حامل کہ نزدیک شدہ بود زمان ولادت مجح بضم میم و کسر جیم و حاء مہملہ مشدہ زن حامل کہ نزدیک شدہ ولادت وے و بزرگ شدہ شکم او و اکثر استعمال آن در سباع ست و فی الصراح اجحاج آبستن شدن- فسأل عنہا- پس سوال کرد آنحضرت از حال آن زن کہ این کیست- فقالوا امۃ لفلان- پس گفتند این واہی ست مر فلان کس را و نوبردہ بود- قال الیلم بہا- گفت آنحضرت آیا فرود می آید آن فلان بوے یعنی جماع می کند او را آنکام فرود آمدن قالوا نعم- گفتند آری می کند جماع با وی- قال لقد ہممت ان العنہ لعنا یدخل معہ فی قبرہ- گفت آنحضرت ہر آئینہ بتحقیق قصد کردم من کہ لعنت کنم او را لعنت کردنی کہ در آید با وے در قبر وے یعنی لعنتی دائم مستمر کہ اثر آن تا بعد از مرگ وی باقی ماند و این قصد لعن بجہت آن بود کہ ترک استبراء کردہ بود و بعد آن اشارت کرد بمعنی کہ مقتضی لعن ست در ترک استبراء و فرمود کیف یستخدمہ وہو لا یحل لہ- چگونہ خدمت می فرماید ولد خود را و حالانکہ خدمت فرمودن ولد را و بندہ ساختن او را حلال نیست مر او را- ام کیف یورثہ وہو لا یحل لہ- آیا چگونہ وارث می گرداند ولد غیر را و حالانکہ وارث کردن ولد غیر حلال نیست مر او را حاصل معنی حدیث آنست کہ چون وطی می کند داہ را بی استبراء و پیدا می آید ولد در زمانے کہ احتمال دارد کہ از شوہرے باشد چنانکہ در شش ماہ آورد پس اگر اقرار می کند این واطی بہ نسب وارث می گرداند او را پس لازم می آید توریث ولد غیر و این حرام ست و احتمال دارد کہ ازین واطی باشد پس اگر اقرار نمی کند غلام می ماند و لازم می آید استخدام ولد و قطع نسب و این نیز حرام ست پس واجب ست بروی کہ وطی نکند از جہت تحرز از یکی ازین دو فساد کہ لازم می آید از اختلاط ماتا متحقق و مبین گردد حال فافہم رواہ مسلم-

الفصل الثانی- عن ابی سعید الخدری رفعہ الی النبی- روایت ست از ابی سعید خدری رفع کرد آنرا بسوے پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم قال فی سبایا اوطاس- گفت آنحضرت در بردہ ہاے اوطاس کہ بند کردہ آوردہ اند و اوطاس نام موضعی ست کہ غزوہ وی بعد از فتح مکہ شد- لا توطأ حامل حتی تضع- وطی کردہ نشود زنی بار شکم دار تا آنکہ بنہد بار را و بزاید- ولا غیر ذات حمل حتی تحیض حیضۃ- و نہ وطی کردہ شود زنی غیر خداوند حمل تا آنکہ حیض آرد یک حیض

واگر یک حیض نمی آرد از جہت صغر یا کبر پس استبرا حاصل می شود بگذشتن یکماہ و این قسم مذکور نشد از جہت قلت و ندرت وجود آن و این حدیث دلالت دارد بر آنکہ بہ بند کردن برطرف می گردد نکاح سابق وظاہر این مطلق ست کہ زوج بادی باشد یا نہ و باین رفتہ مالک و شافعی و نزد ما اگر ہر دو مسلمان گردہ شوند باقی می ماند نکاح اول - رواہ احمد وابوداؤد والدارمی - وعن رویفع - بضم را و فتح واو و سکون تحتانیہ و بکسر فا - بن ثابت الانصاری - صحابی انصاری ست معدود ست در مصریان امیر گردانید او را معاویہ گرفتہ بر طرابلس در سنہ ست واربعین پس غزا کرد افریقیہ را در سنہ سبع واربعین و وفات یافت برقہ بکسر را و تخفیف قاف و بعضے گفتہ اند بشام سنہ ست وخمسین - قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم حنین - گفت آنحضرت روز حنین کہ نام غزوہ مشہور ست بعد از فتح - لا یحل لامرئ یومن باللہ والیوم الآخر ان یسقی ماءہ زرع غیرہ - حلال نیست مر مردی را کہ ایمان دارد بخدا و روز آخرت کہ بدہد آب خود را کشت غیر خود را - یعنی اتیان الحبالی - می خواہد آنحضرت از آب دادن زراعت غیر را آمدن زنان شکم دار را و وطی کردن بایشان - ولا یحل لامرئ یومن باللہ والیوم الآخر ان یقع علی امرأۃ من السبی - وحلال نیست مردی را کہ ایمان می آرد بخدا و روز آخرت کہ بیفتد بر زنی از بندہ و وطی کند او را - حتی یستبرئہا - تا آنکہ استبرا کند او را - ولا یحل لامرئ یومن باللہ والیوم الآخر ان یبیع مغنما - وحلال نیست مردی را کہ ایمان می آورد بخدا و روز آخرت کہ بفروشد مال غنیمت را - حتی یقسم - تا آنکہ قسمت کردہ شود و نہی ست از تصرف کردن در غنیمت و خیانت کردن دران - رواہ ابوداؤد ورواہ الترمذی الی قولہ - و روایت کردہ است

ترمذی تا قول وی زرع غیرہ -

الفصل الثالث - عن مالک - قال بلغنی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یامر باستبراء الاماء بحیضۃ - روایت ست از مالک کہ گفت رسیدہ است مرا کہ آنحضرت بود کہ امر کرد باستبرای داہان بیک حیض - ان کانت ممن تحیض - اگر ہست آن زن از جملہ آن زنانی کہ حیض می آرند - وثلثۃ اشہر ان کانت ممن لا تحیض - وباستبرای سہ ماہ اگر ہست آن زن از آن زنانی کہ حائض نمی شوند مذہب جمہور بر آن قرار یافتہ کہ حاصل می شود استبرای بیک شہر و قومی بر آن رفتہ کہ بسہ ماہ می شود از جہت این حدیث - ونہی عن سقی ماء الغیر - و بود آنحضرت کہ نہی می کرد از آب دادن آب غیر را یعنی وطی کردن زنان شکم دار را - وعن ابن عمر انہ قال اذا وہبت الولیدۃ التی توطأ - گفت ابن عمر وقتی کہ بخشیدہ شود جاریہ کہ وطی کردہ می شود یعنی بالغہ است - او بیعت - یا فروختہ شود - او اعتقت - یا آزاد کردہ شود فلتستبرأ رحمہا بحیضۃ - پس باید کہ استبرا کند رحم خود را بیک حیض - ولا تستبرأ العذراء - و استبرا نکند جاریہ بکر را اخذ کردہ است باین حدیث ابن شریح - و گفتہ کہ واجب نیست استبرای بکر و جمہور بر خلاف آنند از جہت عموم حدیث سبایای اوطاس چنانکہ در شرح ترجمہ گفتہ شد واللہ اعلم - رواہما رزین

باب النفقات وحق المملوک

در اصل مادہ انفاق معنی فنا و نفاذ و ذہاب و خروج بیدست و نفقہ اسم ست مر چیزی را کہ خرج کردہ شود و جمع آن

باعتبار انواع اوست چنانکه نفقۂ ازواج واولاد ووالدین واقارب مثلاً وظاهر آنست که مراد اینجا عام ترست از نفقه واجب وغیر واجب ومراد بحق مملوک اطعام والباس اوست وعدم تکلیف بآنچه طاقت ندارد وچنانکه دلالت دارند بران احادیث

الفصل الاول - **عن عائشة** رضی الله عنها ان هند ابنت عتبة قالت - روایت می کند که هند دختر عتبه بضم عین وسکون تا ابن ربیعه بن عبد شمس بن عبد مناف وعتبه از سرداران مشرکان مکه بود واین هند زن ابوسفیان ومادر معاویه است اسلام آورد در سال فتح بعد از اسلام زوج خود وآنحضرت صلی الله علیه وسلم بر نکاح سابق ایشان را مقرر داشت ودواستان حالت کفر وی معلوم ست ودر صحیح البخاری می آرد که چون هند بنت عتبه اسلام آورد گفت یا رسول الله بودم من که نبود نزد من هیچ خیمه از خیام مبغوض تر از خیمه های تو واصحاب تو واکنون چنان شدم که محبوب ترین خیام نزد من خیام شماست آنحضرت فرمود صلی الله علیه وسلم وایضا شارحان حدیث این کلمه را دو معنی میگویند یکی آنکه چون ایمان در دل تو جای خواهد گرفت محبت زیاده برین نیز پیدا خواهد شد دوم آنکه من نیز در خود همچنین می یابم نخست شما نزد من مبغوض بودید الآن محبوب شدید ووفات او در زمان عمر بن الخطاب ست در روزی که ابو قحافه والد ابوبکر صدیق رضی الله عنهما وفات یافت وعایشه روایت می کند که هند بن عتبه گفت - یا رسول الله ان اباسفیان رجل شحیح - بدرستی ابوسفیان مردی بخیل ست در غایت بخل وحرص - ولیس یعطینی ما یکفینی - ونیست که بدهد مرا چیزی که بسندگی کند مرا در معیشت من - وولدی - وکفایت کند فرزندان مرا - الا ما اخذت منه وهو لا یعلم - مگر چیزی که بگیرم از وی وحال آنکه وی نمی داند یعنی دزدیده بگیرم واورا خبر نکنم - فقال خذی ما یکفیک وولدک - پس گفت آنحضرت بگیر تو آنچه کفایت کند ترا وولد ترا - بالمعروف - بر وجه مشروع که شناخته می شود در شرع وامر می کند شرع بآن یعنی بر قدر حاجت - متفق علیه - **وعن جابر بن سمرة** بفتح سین وضم میم صحابی مشهور ست قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا اعطی الله احدکم خیرا - چون بدهد خدای تعالی یکی را از شما مال کثیر - فلیبدأ بنفسه واهل بیته - پس باید که آغاز کند در انفاق بنفس خود واهل بیت خود یعنی نخست بر خود خرج کند وبر اهل وعیال خود وکند زیاده بر نفقه واجبه ایشان - رواه مسلم - **وعن ابی هریرة** قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم للمملوک طعامه وکسوته - واجب ست بر مالک برای مملوک نان وجامۂ وی بر قدر حاجت ومتعارف بلد ومناسب حال - ولا یکلف من العمل الا ما یطیق - وتکلیف نکنند از عمل مگر آنچه طاقت دارد واین امری واجب ست وتکلیف نه باندازۂ طاقت کار فرمودن کسی را چون مالک علی الاطلاق جل شانه که مالک حقیقی ست مر بندگان را تکلیف نمی کند مگر آنچه در وسع وطاقت ایشان ست بندگان را که جز بمجاز مالک نیستند نیز بر مملوکان خود که همچو ایشان واز جنس ایشانند باید که همین طریقه سلوک نمایند - رواه مسلم - **وعن ابی ذر** رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اخوانکم - مملوکان شما برادران وامثال شمااند هم از جهت دین وهم از جهت خلقت - جعلهم الله تحت ایدیکم - گردانیده است ایشان را خدای تعالی زیر دستهای شما - فمن جعل الله اخاه تحت یدیه - پس هر که گرداند خدای تعالی برادر آن کس را زیر دو دست وی وخدمتگار وی -

فلیطعمہ مما یاکل پس باید کہ بچشاند او را از انکہ خود می خورد۔ ولیلبسہ مما یلبس۔ و باید کہ بپوشاند او را از انچہ خود می پوشد واین امر مستحب ست وواجب ہمان قدر ست کہ متعارف اہل بلد ست کذا قالوا۔ ولا یکلفہ من العمل ما یغلبہ۔ وتکلیف نکند اورا از عمل چیزی کہ چیرہ گردد بروی واز وسع طاقت او بیرون باشد۔ فان کلفہ ما یغلبہ۔ پس اگر تکلیف کند او را چیزے کہ غالب و چیرہ آید اورا۔ فلیعنہ علیہ۔ پس باید کہ یاری دہد او را بران عمل از بعضے صلحا آوردہ اند کہ وا بان را در آس کردن اعانت می کردند و شریک می شدند با آنہا۔ متفق علیہ۔ وعن عبد اللہ بن عمرو جاء قہرمان لہ۔ روایت ست از عبد اللہ بن عمرو بن العاص کہ آمد او را کار فرمائے او وقہرمان بفتح قاف وسکون ہا و فتح را لفظ معرب ست بمعنے خزینہ دار ونگاہبان مال وکار فرمای ووکیل مرد۔ فقال لہ اعطیت الرقیق قوتہم۔ پس گفت عبد اللہ مر قہرمان خود را آیا دادی تو غلامان را قوت ایشان۔ قال لا۔ گفت قہرمان ندادہ ام۔ قال فانطلق فاعطہم۔ گفت عبد اللہ پس برو دبدہ ایشان را قوت۔ فان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم قال۔ پس بدرستی آنحضرت گفتہ است کہ۔ کفی بالرجل اثما ان یحبس عمن یملک قوتہ۔ بس ست مرد را از روے گناہ کہ نگاہ دارد و باز دارد از کسے کہ مالک ست او را قوت او را۔ وفی روایۃ۔ و در روایتی باین عبارت آمدہ کہ۔ کفی بالرجل اثما ان یضیع من یقوت۔ بس ست مرد را از روے بزہ کہ ہلاک گرداند کسے را کہ لازم ست او را قوت او ونفقہ او ودرین دلالت ست بر آن کہ تصدق نکند مگر بچیزے کہ زیادہ آید از قوت اہل وعیال۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا صنع لاحدکم خادمہ طعامہ۔ وقتیکہ بسازد و برائے یکی از شما خدمتگار او طعام او را۔ ثم جاءہ بہ۔ پس بیارد ونزد او طعام را۔ وقد ولی حرہ ودخانہ حالانکہ تحقیق والی شدہ ونزدیک شدہ است گرمی آتش ودود آن را کہ در پختن طعام کشیدہ۔ فلیقعدہ معہ۔ پس باید کہ بنشاند او را با خود۔ فلیاکل۔ پس باید کہ بخورد یعنی با وے طعام واین امر برائے استحباب ست۔ فان کان الطعام مشفوہا قلیلا۔ پس اگر باشد طعام قلیل۔ فلیضع فی یدہ منہ اکلۃ او اکلتین۔ پس باید کہ بنہد در دست خادم ازان یک لقمہ یا دو لقمہ ومشفوہ از شفہ است بمعنی لب وکنایت ست از قلت یعنے خوردہ شود بلب وبدندان احتیاج نیفتد از جہت قلت ودر اصل مشفوہ آبی را گویند کہ بسیار گردد بران لبہا تا کم گردد پس مشفوہ باین قیاس طعامے کہ بسیار گردند بروے خورندگان بر ہر تقدیر قلیلا تفسیر اوست ودر بعضے نسخ قلیلا حاشیہ است برائے تفسیر مشفوہا ودر اکثر نسخ مصححہ در اصل متن واقع ست واکلۃ بمعنی لقمہ واکلۃ بالفتح یکبار خوردن ودر روایت بضم ست۔ رواہ مسلم۔ وعن عبد اللہ بن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان العبد اذا نصح لسیدہ۔ گفت آن حضرت کہ بندہ چون اخلاص کند وخیر خواہی وحق شناسی ورزد برائے خواجہ خود۔ واحسن عبادۃ اللہ۔ ونیکو کند پرستش خدا را۔ فلہ اجرہ مرتین۔ پس مر آن بندہ راست مزد او دو بار دو چندان یکے بجہت خدمت خواجہ ودیگر بجہت عبادت خدا واز ینجا معلوم می شود کہ نصیحت او خواجہ را نیز عبادت ست کہ بدان امر ست ودر حقیقت عبادت خداست کہ بفرمودہ اوست

چنانکہ خدمت والدین وامتثال امر ایشان و بعضی تاویل می کنند این را باآنکہ او را در ہر عمل دو اجر ست۔ متفق علیہ
وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نعما للمملوک ان یتوفاہ اللہ بحسن عبادۃ ربہ۔ نیکو چیزی ست
مر مملوک را این کہ بمیراند او را خدای تعالی بہ نیک کردن عبادت پروردگارش۔ وطاعۃ سیدہ۔ وبہ نیک کردن فرمان
برداری خواجہاش یعنی ہم عبادت پروردگار نیک کند وہم خدمت صاحب خود را خوب بجا آرد۔ نعما لہ نیکو چیزی ست مر او را
این حال تکریر برای تاکید وتقریر ست۔ متفق علیہ وعن جریر۔ بفتح جیم۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا
ابق العبد لم یقبل لہ صلوۃ۔ روایت ست از جریر بن عبد اللہ کہ صحابی مشہور ست کہ بنہایت جمال وحسن سیرت داشت
گفت گفت آنحضرت وقتی کہ بگریزد بندہ پذیرفتہ نمیشود برای او ہیچ نمازی۔ وفی روایۃ عنہ۔ ودر روایت دیگر از جریر
کہ قال ایما عبد ابق فقد برئت منہ الذمۃ۔ ہر بندہ کہ بگریزد پس بتحقیق بیزار شود واز وی ذمۂ اسلام وامان وزنہار وعہد آن
یعنی کافر میگردد وخون ومال او مباح می گردد۔ وفی روایۃ عنہ قال ایما عبد ابق من موالیہ فقد کفر۔ ہر بندہ کہ بگریزد
از صاحبان خود پس تحقیق کافر شد۔ حتی یرجع الیہم۔ تا آنکہ باز گردد وبیاید سوی ایشان واین غایت تشدید وتغلیظ
ومبالغہ است وبعضی گفتہ اند کہ این بر تقدیری ست کہ بگریزد وملحق بدار حرب گردد پس جائز ست قتل وی یا استحلال
کند اباق را کہ معصیت ست وبعضی گفتہ اند مراد آنست کہ لازم نیست بر سید وے در حال اباق ارش جنایت
وی وواجب نیست بر وے نفقۂ او یا مراد بکفر کفران نعمت ست۔ رواہ مسلم وعن ابی ہریرۃ قال سمعت ابا القاسم صلی اللہ
علیہ وسلم یقول من قذف مملوکہ وہو بری مما قال۔ گفت آنحضرت کسی کہ دشنام کند مملوک خود را وحال آنکہ آن مملوک
بیزار وپاک ست از آنچہ گفتہ ودشنام کردہ است۔ جلد یوم القیمۃ۔ تازیانہ زدہ می شود روز قیامت۔ الا ان یکون کما قال
مگر آنکہ باشد آن مملوک چنانکہ گفتہ است یعنی اگرچہ بقذف مملوک در دنیا حد نمی زنند اما در آخرت تلافی آن خواہند
کرد وحد خواہند زد حاصل کلام ثبوت اثم ست بقذف غلامان وزجر ومنع از آن چنانچہ عادت ست متفق علیہ۔
وعن ابن عمر قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول من ضرب غلاما لہ حدا لم یاتہ۔ گفت ابن عمر شنیدم
آنحضرت را کہ می گفت کسی کہ بزند غلامی را کہ مراد است حدی کہ نکردہ است موجب آن را یعنی بی گناہ بزند۔ او لطمہ
بلکہ اگر طپانچہ زند او را۔ فکفارتہ ان یعتقہ۔ پس کفارت وی آنست کہ آزاد کند او را وطپانچہ زدن حرام ست ہر کرا باشد
رواہ مسلم۔ وعن ابی مسعود الانصاری۔ صحابی مشہور ست بعضی او را از اہل بدر داشتہ اند وتحقیق آنست کہ نسبت
او بہ بدر جہت سکونت ست نہ بسبب حضور آن مشہد اما احد را ومشاہدی کہ بعد از وے است حاضر شدہ۔ قال۔ گفت
ابو مسعود کنت اضرب غلاما لی۔ بودم من کہ می زدم غلامی را کہ مرا بود فسمعت من خلفی صوتا۔ پس شنیدم من از پس خود
آوازی را کہ۔ اعلم ابا مسعود للہ اقدر علیک منک علیہ۔ بدان ای ابا مسعود ہر آئینہ خدا توانا تر ست بر تو از توانائی
بر این غلام۔ فالتفت۔ پس باز نگریستم من۔ فاذا ہو رسول اللہ۔ پس ناگاہ آن آواز کنندہ پیغمبر خدا است ——

صلی اللہ علیہ وسلم - التفات برگشتہ نگریستن گفت بیشتر ازان ست - نفعلت - پس گفتم من - یا رسول اللہ ہو حر لوجہ اللہ -
این غلام آزاد کردم او را برای ذات خدا و رضای او - فقال اما لو لم تفعل للفحتک النار پس گفت آنحضرت آگاہ باش
اگر نمی کردی تو او را آزاد ہر آئینہ می سوخت ترا آتش دوزخ لفح سوختن گرما و آتش و سموم - او لمستک النار - یا فرمود آنحضرت
مساس می کرد و می سوخت ترا آتش - رواہ مسلم

الفصل الثانی - عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ان رجلا اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال ان لی مالا
روایت ست از عمرو بن شعیب کہ مردی آمد آنحضرت را پس گفت بدرستی مرا مالی ست - وان والدی یحتاج الی مالی -
و بدرستی پدر من محتاج می شود بسوی مال من - فقال انت و مالک لوالدک - گفت آنحضرت تو و مال تو مر والد ترا ست یعنی واجب
ست بر تو کہ انفاق کنی بروی و برداری احتیاج او را و جائز ست مر او را کہ تصرف کند در مال تو - ان اولادکم
من اطیب کسبکم بدرستی اولاد شما از حلال و پاک تر کسب شماست - فکلوا من کسب اولادکم - بخورید از کسب اولاد خود یعنی اولاد شما
مکتسب شما اند کہ حاصل شدہ اند بسبب وجود شما و بتوسط سعی شما و فعل شما پس اکتساب اولاد شما ہم از اکتساب شما باشد یا مراد
کہ اکساب اولاد شما از اکتساب شماست پس بخورید از اکتساب ایشان و لہذا پدر اگر در جاریہ پسر تصرف کند حد واجب نمیشود
و ملک او می گردد و فرزندی کہ بیاید آزاد می گردد و لقیمت مقصود مبالغہ است در وجوب نفقہ والد بر ولد - رواہ ابوداؤد
و ابن ماجۃ - وعنہ عن ابیہ عن جدہ ان رجلا اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال انی فقیر - روایت می کند کہ مردی آمد نزد آنحضرت
پس گفت بدرستی من فقیرم - لیس لی شئ - نیست مرا چیزے از مال - ولی یتیم - و مرا یتیمی ست یعنی نزد من یتیمی ست
کہ پدر او مردہ است و وی در حوزۂ کفالت من ست و من پرورش وے می کنم چنانچہ عادت عربان ست آیا بخورم
از مال او - فقال کل من مال یتیمک - پس گفت آنحضرت بخور از مال یتیم خود - غیر مسرف - در حالی کہ اسراف نکنندہ و از
حد تجاوز نماینده - ولا مبادر - و نہ شتابی کنندہ در گرفتن از مال وے پیش از وجود حاجت یا از کبر یا زوال ملکہ
شتافتن بسوی چیزے و شتابی کردن - ولا متاثل - و اصل نگیرندہ مال را و جمع کنندہ آن را و ازینجا معلوم میشود
کہ کافل یتیم را جائز ست کہ بخورد از مال یتیم اگر فقیر باشد بخلاف غنی و فقیر نیز بمعروف بخورد نہ باسراف و انیست
منطوق مجید - رواہ ابوداؤد والنسائی و ابن ماجۃ - وعن ام سلمۃ رضی اللہ عنہا عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ کان
یقول فی مرضہ - روایت میکند ام سلمہ از آنحضرت کہ بودی کہ می گفت در مرض موت خود و آخر وقت خود - الصلوٰۃ نگاہ دارید
نماز را و مواظبت نمائید بران - وما ملکت ایمانکم - و چیزہا را کہ مالک شدہ است دستہای راست شما یعنی مملوکان و غلامان
و رعایت کردن حقوق ایشان را در نفقہ و خدمت و احسان کردن بایشان یعنی وصیت آنحضرت در آخر وقت این
دو چیز بود محافظت بر نماز و رعایت حقوق ممالیک - رواہ البیہقی فی شعب الایمان و روے احمد و ابوداؤد عن
علی رضی اللہ عنہ نحوہ - وعن ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لا یدخل الجنۃ سیئ الملکۃ -

در نمی آید بہشت را بدصحبت با مملوکان و ملکہ بفتحتین بمعنی ملک ست وی گویند فلان حسن الملکۃ یعنی نیکی کنندہ است با مملوکان سیّئ الملکۃ بدی کنندہ باایشان - رواہ الترمذی وابن ماجۃ - وعن رافع بن مکیث بفتح میم وکسر کاف وثلثہ در آخر صحابی از اہل حدیبیہ - ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال - روایت میکند کہ آنحضرت گفت حسن الملکۃ یمن - نیکی کردن وخوش خلقی نمودن بمملوکان موجب برکت وزیادت در خیر ست - وسوء الخلق شوم - وبدخلقی با مملوکان سبب بی برکتی ونقصانست ویمن بضم یا وسکون میم برکت ونیک فالی وشوم بضم شین وسکون ہمزہ بدفالی ضد یمن - رواہ ابوداؤد ولم ار فی غیر المصابیح مازاد علیہ من قولہ - وندیدم در غیر مصابیح چیزی را کہ زیادہ کردہ است صاحب مصابیح برانچہ ذکر کردہ شد از قول وی - والصدقۃ تمنع میتۃ السوء - وصدقہ دادن وخیر کردن بفقرا باز می دارد بد مردگی را میتۃ بکسر میم وسکون یا ہیئتی و حالتے کہ آدمی بران بمیرد و آن حالت گاہی بدمی باشد و گاہے نیک چنانکہ بمرگ ناگہانی مردن یا بہ بی صبری جان دادن و بہ غفلت از توحید و یاد حق گذشتن نعوذ باللہ من ذلک وسوء بضم سین وفتح آن بدی - والبر زیادۃ فی العمر - ونیکی کردن و احسان نمودن سبب زیادتی عمر وبرکت وبقای آثارست دران بر بکسر با نیکی وغالب اطلاق آن در نیکی کردن بوالدین ست ضد عقوق - وعن ابی سعید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا ضرب احدکم خادمہ فذکر اللہ - وقتے کہ بزند یکی از شما خدمتگار خود را پس یاد کند وے خدا را یعنی درخواہد وفریاد کند وطلب عفو کند بنام خدا - فارفعوا ایدیکم - پس بردارید دستہاے خود را وبگذارید زدن اورا از جہت تعظیم نام حق جل وعلی واین بر تقدیریست کہ ضرب از حقوق شرع نباشد - رواہ الترمذی والبیہقی فی شعب الایمان ولکن عندہ فلیمسک بدل فارفعوا ایدیکم - ولیکن نزد بیہقی لفظ فلیمسک ست بجای عبارت فارفعوا ایدیکم ومودای ہر دو عبارت یکی ست - وعن ابی ایوب قال - گفت ابوایوب انصاری کہ از مشاہیر صحابہ است وآنحضرت بعد از قدوم بمدینہ منزل اوراب سکونت واقامت مشرف گردانید - سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول - شنیدم آنحضرت را کہ می گفت - من فرق بین والدۃ وولدہا - کسی کہ تفریق کند وجدائی افگند میان مادر وفرزند وی بہ بیع وہبہ وجز آن مثلاً مادر را بفروشد وپسر را نگاہدارد یا پسر را بفروشد ومادر را نگاہدارد یا یکی را بکسے بفروشد ودیگرے را بدست کسی دیگر - فرق اللہ بینہ وبین احبتہ یوم القیمۃ - جدائی افگند خداے تعالی بمیان وے ومیان دوستان وی روز قیامت وگفتہ اند تخصیص ذکر والدہ وولد از جہت وفور شفقت مادرست بر فرزند یا وقوع قضیہ در وی اتفاقاً و پدر وجد وجدہ وبرادر وخواہر ہمین حکم دارد ومذہب ما کراہت تفریق صغیرست از ذی رحم محرم وتقیید بصغیر بیرون می برد کبیر را وحد کبیر نزد شافعی ہفت سال یا ہشت سال ست ونزد ما بلوغ ونزد امام احمد تفریق کردہ نشود میان والدہ وولد اگرچہ کبیر باشد وبالغ بود وکراہت مذہب امام ابوحنیفہ ومحمد ست ونزد ابی یوسف اگر قرابت ولاد باشد جائز نیست در کل - رواہ الترمذی والدارمی - وعن علی رضی اللہ عنہ قال وہب لی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم غلامین اخوین - روایت ست از امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ کہ گفت بخشید مرا آنحضرت

دو کودک کہ برادر یکدیگر بودند فبعت احدہما ۔ پس فروختم من یکی ازان دو را ۔ فقال لی رسول اللہ ۔ پس گفت مرا
پیغمبر خدا ۔ صلی اللہ علیہ وسلم یا علی ما فعل غلامک ۔ ای علی چہ کرد غلام تو وچہ شد آن غلام ۔ فاخبرتہ ۔ پس خبر دادم
من آنحضرت را بفروختن من آن غلام را ۔ فقال ردہ ردہ ۔ پس گفت آنحضرت کہ بازگردان او را یعنی بیع را فسخ کن و او را
بگیر تا مفارقت میان دو برادر واقع نشود و در روایتی اورک اورک دریاب دریاب این خطا را و ازین حدیث معلوم میگردد
کہ حکم مخصوص بوالدہ وولد نیست ۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ ۔ وعنہ انہ فرق بین جاریۃ وولدہا ۔ وہم از علی ست کہ وی
رضی اللہ عنہ تفریق کرد میان داہی وولد وی بہ بیع یا جز آن ۔ فنہاہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن ذلک ۔ پس نہی کرد
و باز داشت علی را پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ازان ۔ فرد البیع ۔ پس رد کرد بیع را و فسخ کرد آنرا و ابو یوسف تمسک می کنند
باین دو حدیث بر عدم جواز بیع فافہم ۔ رواہ ابوداؤد منقطعا ۔ روایت کرد این حدیث را ابوداؤد بطریق انقطاع کہ از
اسناد وی بعضی از رواۃ افتادہ اند ۔ وعن جابر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ثلث من کن فیہ یسر اللہ حتفہ ۔
گفت آنحضرت سہ خصلت ست کہ ہر کہ باشد آن سہ خصلت در وی آسان می گرداند خدای تعالی مرگ او را و سکرات
موت او را حتف بفتح حا و سکون فوقانیہ وفا موت ۔ وادخلہ جنتہ ۔ ودر می آرد او را با سابقان و مقربان در بہشت خاص
خود و آن سہ خصلت کدام اند ۔ رفق بالضعیف ۔ نرمی کردن با ناتوانان و مسکینان ۔ وشفقۃ علی الوالدین ۔ ومہربانی
ونیکی کردن بر مادر و پدر و ترسیدن از آزار ایشان اشفاق ترسیدن بر کسے یا چیزی از مہربانی ۔ واحسان
الی المملوک ۔ ونیکی کردن وخوش خلقی ورزیدن بر مملوک بحسن اتفاق وعدم تکلیف بما لا یطاق ۔ رواہ الترمذی وقال
ہذا حدیث غریب ۔ عن ابی امامۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہب لعلی رضی اللہ عنہ غلاما ۔ روایت ست
از ابی امامہ باہلی کہ صحابی ست کہ آنحضرت بخشید مر علی را رضی اللہ عنہ غلامی را ۔ فقال لا تضربہ ۔ پس گفت آنحضرت
و وصیت نمود بعلی مزن این غلام را بی حق شرعی ۔ فانی نہیت عن ضرب اہل الصلوۃ ۔ پس بدرستی من نہی کردہ شدہ ام
از زدن نماز گزارندگان وقد رایتہ یصلی وبتحقیق دیدم من او را کہ نماز می گزارد و نہی از زدن اہل صلوۃ از جہت شرف
وکرامت ایشان ست نزد خدا و رعایت اکرام و توقیر ایشان نزد مردم طیبی گفتہ رحمہ اللہ وچون خدای تعالی
برداشت ضرب را از مصلیان در دنیا امید می داریم از لطف وکرم وی تعالے کہ رسوا نکند ایشان را در آخرت
بعذاب انشاء اللہ تعالی ہذا لفظ المصابیح ۔ اینکہ مذکور شد لفظی ست کہ در مصابیح ست ۔ وفی المجتبی للدارقطنی ۔
ودر کتاب مجتبی کہ تصنیف دارقطنی ست ۔ ان عمر بن الخطاب قال ۔ این ست کہ امیر المؤمنین عمر رضی اللہ عنہ گفتہ است
نہانا رسول اللہ ۔ نہی کرد ما را پیغمبر خدا ۔ صلی اللہ علیہ وسلم عن ضرب المصلین ۔ از زدن نماز گزارندگان واہانت کردن
ورسوا ساختن ایشان اگرچہ غلامان وخدمتگاران باشند وعن عبد اللہ بن عمر قال جاء رجل جاء رجل الی النبی گفت
ابن عمر آمد مردی بسوے پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فقال ۔ پس گفت آن مرد ۔ یا رسول اللہ کم نعفو عن الخادم

چند بار درگذریم از تقصیرات خدمتگار فسکت پس خاموش ماند آنحضرت ہیچ جواب نگفت ثم اعاد علیہ الکلام پس
بازگردانید آن مرد برآنحضرت این سخن را یعنی باز پرسید چند بار عفو کنیم از خادم فصمت پس خاموش بود آنحضرت و ہیچ
جواب نمی گفت فی الصراح سکوت خاموش شدن وصموت خاموش بودن فلما کانت الثالثۃ پس چون بود بار سوم
از سوال آن مرد قال گفت آنحضرت اعفوا عنہ کل یوم سبعین مرۃ عفو کنید از خادم ہر روز ہفتاد بار مقصود مبالغہ
و تکثیر ست نہ تعیین و تحدید چنانکہ متعارف ست در این عدد و گویا کہ سکوت و صموت آنحضرت از جہت رکاکت این سوال
بود چہ عفو مندوب و مستحسن ست مطلقا مقید بعدد سے معین نیست و تواند کہ خاموشی از جہت انتظار وحی باشد واللہ اعلم
رواہ ابوداؤد و رواہ الترمذی عن عبداللہ بن عمرو وعن ابی ذر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من
لائمکم من مملوکیکم کسے کہ ملایمت و موافقت و طاعت و اطاعت کند شما را از مملوکان شما یعنی موافق مزاج شما افتد
و خدمت کند شما را چنانکہ می خواہید و راضی باشید فاطعموہ مما تاکلون پس بخورانید او را از آنچہ می خورید شما واکسوہ
مما تکسون و بپوشانید او را از آنچہ می پوشید یعنی شما نیز در تفقد حال و رعایت جانب او کوشید چنانکہ وی در خدمت شما
می کوشد و در رضای شما می باشد ومن لا یلائمکم منہم فبیعوہ وکسی کہ موافقت نمی کند و مساعدت نمی نماید شما را از مملوکان
پس بفروشید او را ولا تعذبوا خلق اللہ وعذاب مکنید خلق اللہ را یعنی چون وے خدمت شما موافق مزاج شما نمی کند
و شما او را بزور تکلیف کنید و در خدمت خود دارید عذاب می کشد و آزار می بیند از مالک خود و او را بدر آرید تا عذاب
نکشد و شما نیز خلاص می شوید از وی رواہ احمد و ابوداؤد وعن سہل بن الحنظلیۃ صحابی انصاری ست و حنظلیہ
مادر جد اوست و بعضے گفتہ اند مادر اوست از اہل بیعت شجرہ است فاضل عابد گوشہ گیر بود از خلق کثیر الصلوۃ والذکر
ساکن شد بشام مرد بہ دمشق در اول ایام معاویہ قال مر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ببعیر قد لحق ظہرہ ببطنہ
گذشت آنحضرت بشتری کہ بتحقیق چسپیدہ بود پشت او بشکم او از غایت گرسنگی و تشنگی و بسیاری سواری فقال
اتقوا اللہ فی ہذہ البہائم المعجمۃ پس گفت آنحضرت بپرہیزید خدا را در رعایت حق این چارپایہ ہای بی زبان کہ نمی توانند
نطق کرد و حال خود را گفت فارکبوہا صالحۃ پس سوار شوید آنہا را در حالے کہ صالح و قابل اند برائے سواری
واترکوہا صالحۃ و ترک کنید آنہا را در حالی کہ صالح اند و ماندہ نشدہ اند مقصود ترغیب ست بتعہد آنہا بعلف تا صالح
و مہیا باشند برای سواری و ہمیشہ سواری نکنید تا فربہ و صالح شوند برائے تحصیل منافع رواہ ابوداؤد
الفصل الثالث عن ابن عباس قال لما نزل قولہ تعالی گفت ابن عباس چون نازل شد قول خدا تعالے
کہ این ست ولا تقربوا مال الیتیم الا بالتی ہی احسن و نزدیک نشوید مال یتیم را مگر بخصلتی و حالتی کہ آن نیک ترین
کہ دیانت و امانت باشد وقولہ تعالی و نازل شد این قول حق تعالی کہ ان الذین یاکلون اموال الیتامی ظلما
آن کسانی کہ می خورند مالہای یتیمان را بظلم الآیہ تا آخر آیت کہ می فرماید انما یاکلون فی بطونہم نارا ہمی خورند در شکم ہای خود

گرانتش را۔ انطلق من کان عندہ یتیم۔ رفت ہر کسی کہ نزد وی یتیم بود کہ کفالت ووصایت او می کرد۔ فعزل طعامہ من طعامہ
پس جدا کرد خوردنی خود را از خوردنی یتیم۔ وشرابہ من شرابہ۔ وجدا کرد نوشیدنی خود را از نوشیدنی یتیم ترس آنکہ مبادا
بخلط اکل مال یتیم لازم آید۔ فاذا فضل من طعام الیتیم وشرابہ شئی۔ پس چون زیادہ می ماند از طعام یتیم وشراب وی چیزی
حبس لہ حتی یاکلہ۔ باز می داشت برای یتیم تا آنکہ باز می خورد در وقت دیگر۔ او یفسد۔ یا تباہ میشد طعام وگندہ می گشت وضائع
میشد وخود نمی خورد۔ فاشتد ذلک علیہم۔ پس سخت شد آن کار وگران آمد بر ایشان۔ فذکروا ذلک لرسول اللہ۔ پس ذکر
کردند آنرا برای پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم فانزل اللہ۔ پس فرود فرستاد خدای تعالی این آیت را۔ ویسئلونک عن الیتمی۔
وسوال می کنند ترا ای محمد از یتیمان۔ قل اصلاح لہم خیر۔ بگو نیکی کردن برای یتیمان بہتر ست یعنی بہتر آنست کہ ہمیشہ در مقام
اصلاح ونیکی کردن بایشان باشید۔ وان تخالطوہم فاخوانکم۔ واگر مخالطت کنید وخلط کنید طعام ایشان را بطعام خود
پس برادران شما اند یتیمان وباکی نیست کہ برادران طعام خود را بیکدیگر خلط کنند واگر چیزی از یکی بجانب دیگر بیاید باکے
نخواہد بود فخلطوا طعامہم بطعامہم۔ وچون تسلی کرد شارع ورخصت داد ایشان را پس خلط کردند طعام یتیمان را بطعام خود
وشرابہم بشرابہم رواہ ابوداؤد والنسائی۔ وعن ابی موسی قال لعن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من فرق بین الوالد
وولدہ۔ لعن کرد آنحضرت کسی را کہ تفریق کند وجدائی کند میان والد وولد او۔ وبین الاخ وبین اخیہ۔ وجدائی کند میان
برادر ومیان برادر وی۔ رواہ ابن ماجۃ والدارقطنی۔ وعن عبد اللہ بن مسعود قال کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم
اذا اتی بالسبی۔ بود آنحضرت وقتی کہ آوردہ می شد بہ بردہ یعنی بردہ وبردہ کردن۔ اعطی اہل البیت جمیعا۔ می داد یکی
از اہل بیت ہمہ را۔ کراہیۃ ان یفرق بینہم۔ از جہت مکروہ داشتن آنکہ تفریق کند میان ایشان۔ رواہ ابن ماجۃ وعن
ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال الا انبئکم بشرارکم۔ گفت آنحضرت آیا نیا گاہانم شما را بہ بدترین
شما یعنی بدانانم شما را کہ بدترین شما کدام فریق اند۔ الذی یاکل وحدہ۔ آن کسی کہ می خورد تنہا۔ ویجلد عبدہ۔ وتازیانہ می زند
غلام خود را۔ ویمنع رفدہ۔ وباز می دارد عطای خود را یعنی نمی دہد بکسی چیزی یعنی بدترین مردم بدنفس بدخلق بخیل طبع ست
واین مبالغہ است یا مراد بشر اینجا بدست نہ بدتر کہ الفراح شر بدی وبد وبدتر۔ رواہ رزین۔ وعن ابی بکر الصدیق
رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یدخل الجنۃ سئی الملکۃ۔ گفت آنحضرت در نمی آید در بہشت بدخلق
با مملوک سر این قدر از حدیث در فصل ثانی از صدیق رضی اللہ عنہ گذشت واینجا این زیادتی ست کہ گفت۔ قالوا۔ گفتند
صحابہ یا رسول اللہ الیس اخبرتنا ان ہذہ امۃ اکثر الامم مملوکین ویتامی۔ آیا نیست کہ خبر دادہ تو ما را کہ این امت تو بیشترین
امتہاے سابق ست از روے مملوکان وخدمتگاران ویتیمان وبا این کثرت گنجایش ندارد کہ با ہمہ کس خوش خلقی
ورزند وسوء خلق بوجود نیاید وذکر یتامی در حدیث بطریق استطراد ست چون خبر دادہ بود ند کہ یتیمان این امت
بیشتر خواہند بود مقصود را وے ذکر مملوک ست۔ قال نعم۔ گفت آنحضرت آری مملوکان این امت بیشتر خواہند بود ولیکن

خلق با وجود کثرت صعوبتی دارد ولیکن احسان کنید بایشان در چیزہای دیگر کہ تلافی سوء خلق خواہد کرد۔ فاکرموہم کرامۃ اولادکم۔ پس گرامی دارید ایشان را در شفقت و مہربانی ہمچو گرامی داشتن فرزندان خود۔ واطعموہم مما تاکلون۔ وبچشانید وبخورانید ایشان را از آنچہ می خورید۔ قالوا۔ سوال دیگر کردند صحابہ وگفتند فما ینفعنا الدنیا۔ پس چہ چیز نفع می کند ما را دنیا یعنے از دنیا و در دنیا۔ قال فرس ترتبطہ۔ گفت آنحضرت نفع می کند شما را در دنیا اسپی کہ بہ بندی تو ای مخاطب آنرا۔ تقاتل علیہ فی سبیل اللہ۔ کہ قتال کنی بران اسپ در راہ خدا۔ ومملوک یکفیک۔ وغلامی کہ بسبندگی کند در کار تو و خدمت تو۔ فاذا صلی فہو اخوک۔ پس وقتی کہ نماز بگزارد آن غلام پس وے حکم برادر تو دارد وچنان سلوک کن بوے کہ کسے ببرادر و مساوی خود کند۔ رواہ ابن ماجۃ۔

باب بلوغ الصغیر وحضانتہ فی الصغر

باب در بلوغ صغیر وبیان حد آن وحضن بکسر حا وسکون ضاد معجمہ کنار وحضانت بکسر در کنار گرفتن مادر بچہ را وزیر بال گرفتن ماکیان چوزہ را وبیضہ را وبمعنی تربیت نیز آمدہ وحاضنہ زنے کہ تربیت می کند طفل را وحق حضانت ثابت ست مادر را مطلقہ باشد یا غیر مطلقہ بی جبر کردن مادر را بران وبعد از وی مادر مادر را ہرچند بالا رود وبعد ازان مادر پدر را وبعد ازان خواہر ولد را کہ از یک پدر و مادر باشد پس خواہر را کہ از یک پدر بود وبعد از وے خالہ وعمہ وحد حضانت تا آنجاست کہ بخورد وبنوشد وجامہ بپوشد واستنجا کند وتقدیر کردہ اند آنرا بہفت سال ودختر را تا آنکہ حیض کند و تفصیل این در کتب فقہ مذکور ست۔

الفصل الاول عن ابن عمر قال عرضت علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عام احد۔ روایت ست از عبد اللہ بن عمر گفت عرض کردہ شدم بر آنحضرت سال غزوہ احد برای رفتن بغزا۔ وانا ابن اربع عشرۃ سنۃ۔ وحالانکہ من پسر چہاردہ سالہ بودم۔ فردنی۔ پس رد کرد مرا و نبرد بغزا از جہت صغر سن من۔ ثم عرضت علیہ عام الخندق پس عرض کردہ شدم من بر آنحضرت در سال غزوہ خندق۔ وانا ابن خمس عشرۃ سنۃ۔ وحالانکہ من پسر پانزدہ سالہ بودم۔ فاجازنی۔ پس اجازت کرد مرا در رفتن بغزوہ زیرا کہ پانزدہ سال حد بلوغ ست۔ فقال عمر بن عبد العزیز ہذا فرق ما بین المقاتلۃ والذریۃ۔ پس گفت عمر بن عبد العزیز این سن وسال فارق ست میان جماعہ کہ بالغ اند وآنہا را مقاتلہ خوانند یعنی مردان کہ قتال کنند با کافران ونوشتہ می شود نام ایشان در دیوان مردان ومقاتلان و میان ذریت کہ خرد اند بحد بلوغ نرسیدہ ونوشتہ نمی شود نام ایشان در دیوان وذریت فرزندان را گویند از ذر بمعنی پراگندہ شدن وازینجا معلوم شد کہ حد بلوغ پانزدہ سال ست وگفتہ اند کہ اعتبار این سن در حد بلوغ بر تقدیرے ست کہ علامت بلوغ کہ احتلام ست نہ بیند واگر این علامت پیش ازان بیند نیز بالغ شود بعد از استکمال نہ سال۔ متفق علیہ۔ وعن البراء بن عازب قال صالح النبی صلی اللہ علیہ وسلم یوم الحدیبیۃ

ثلاثۃ اشیاء گفت براء بن عازب کہ صحابی مشہور ست و احوال او مکرر نوشتہ شدہ است مصالحہ کرد آنحضرت روز حدیبیہ کہ آنحضرت بہ نیت عمرہ آمدہ بود و مشرکان نگذاشتند کہ بمکہ در آید پس مصالحہ واقع شد چنانکہ در کتاب الجہاد بیاید بر سہ چیز۔ علی ان من اتاہ من المشرکین ردہ الیہم۔ یکے بر آنکہ کسے کہ بیاید آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را از مشرکان باز گرداند او را و او بفرستد او را بسوی ایشان۔ ومن اتاہم من المسلمین لم یردوہ۔ و کسے کہ بیاید مشرکان را از مسلمانان باز نگردانند او را۔ وعلی ان یدخلہا من قابل۔ و صلح کردند برین شرط کہ امسال آنحضرت برگردد و در آید بمکہ را در سال آئندہ و عمرہ بگذارد۔ ویقیم بہا ثلثۃ ایام۔ و اقامت کند بمکہ سہ روز۔ فلما دخلہا ومضی الاجل خرج۔ پس چون سال آئندہ در آمد بمکہ را و گذشت مدت اقامت کہ سہ روز بود بیرون آمد آنحضرت از مکہ۔ فتبعتہ ابنۃ حمزۃ۔ پس پیروی وے کرد در ہمراہ شد آنحضرت را دختر حمزہ بن عبد المطلب و نام او عمارہ است بضم عین و تخفیف میم و حمزہ را بنام او کنیت کردہ شد کہ ابو عمارہ می گویند۔ تنادی۔ در حالی کہ آواز می داد و می خواند آنحضرت را و می گوید۔ یا عم یا عم۔ مکرر و عم خواندن او آنحضرت را با وجود آنکہ ابن عم او ست باعتبار آنست کہ حمزہ رضی اللہ عنہ برادر رضاعی آنحضرت ست و نیز عرب مرد بزرگ را بعم ندا کنند۔ فتناولہا۔ پس گرفت آن بنت حمزہ را۔ علی رضی اللہ عنہ فاخذ بیدہا۔ پس گرفت دست او را تا با خود ببرد۔ فاختصم فیہا علی و زید و جعفر رضی اللہ عنہم۔ پس پیکار کردند در بنت حمزہ علی و زید بن حارثہ کہ مولی و مقرب آنحضرت بود و جعفر بن ابی طالب کہ برادر علی ست و بزرگ تر بود بہ نسبت از وے و ہر یک ایشان خواست کہ او را بخود گیرد۔ فقال علی انا اخذتہا۔ پس گفت علی رضی اللہ عنہ من گرفتم او را نخست و سبقت کردم پس احق و اولے باشم بوی۔ وہی بنت عمی۔ حال آنکہ وی دختر عم من ست این علت اگرچہ مشترک ست میان وی و جعفر و لیکن سبقت مبادرت را مرجح ساخت۔ وقال جعفر بنت عمی وخالتہا تحتی۔ و گفت جعفر وی دختر عم من ست و خالہ وی کہ اسماء بنت عمیس زیر منست و منکوحۂ من ست۔ وقال زید بنت اخی۔ و گفت زید بن حارثہ دختر برادر من ست باعتبار آنکہ آنحضرت برادری دادہ بود زید را بحمزہ در وقتی کہ صحابہ را بہم دیگر برادری دادہ بود و بعضے گویند اخ رضاعی حمزہ بود واللہ اعلم۔ فقضی بہا النبی صلی اللہ علیہ وسلم لخالتہا۔ پس حکم کرد آنحضرت بوی مر خالۂ وی را کہ تحت جعفر بود۔ وقال الخالۃ بمنزلۃ الام و گفت آنحضرت کہ خالہ بجای مادرست و ازینجا معلوم میشود کہ حضانت حق خالہ است بعد از فوت مادر و تقدیم اقسام دیگر بر خالہ چنانکہ فقہا حکم کردہ اند باحادیث دیگر و دلائل دیگر معلوم شدہ است بعد از ان ہر یک را تسلی داد و خوش کرد و عنایت فرمود تا آزردہ نشدہ باشند۔ وقال لعلی۔ و گفت مر علی را۔ انت منی وانا منک۔ تو از منی و من از تو کنایت ست از غایت اتحاد و اخلاص۔ وقال لجعفر اشبہت خلقی وخلقی۔ و گفت مر جعفر را مانندی تو صورت مرا و سیرت مرا۔ وقال لزید انت اخونا ومولانا۔ و گفت مر زید را تو برادر مائی در اسلام و مولی و محب مائی۔ متفق علیہ۔

الفصل الثانی

عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ عبد اللہ ابن عمرو۔ روایت ست از عمرو بن شعیب

از پدرش کہ شعیب ست و پدرش از جد خود کہ عبد اللہ بن عمرو بن العاص ست۔ ان امرأۃ قالت۔ کہ زنے گفت یارسول اللہ ان ابنی ہذا کان بطنی لہ وعاء۔ بدرستی کہ این پسر من بود شکم من مراو را ظرف کہ می بود در وے وثدیی لہ سقاء۔ وبود پستان من مراو را مشک کہ شیر می خورد از وی۔ وحجری لہ حواء۔ وبود کنار من مراو را جای کہ گرد می آورد وجمع می کرد او را۔ فی الصراح حواء بکسر جار مہلہ خانہ ہای مردم بر یکجائی از خرگاہ وجز آن۔ وان اباہ طلقنی۔ وبدرستی کہ پدر وی طلاق دادہ است مرا۔ واراد ان ینزعہ منی۔ ومی خواہد کہ کشیدہ گیرد او را از من فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انت احق بہ مالم تنکحی۔ پس گفت آنحضرت تو سزاوارتری باو مادام کہ نکاح نکردہ و شوہر نگیری نخواستہ این حدیث مطلق ست و تقیید کردہ اند علما بنکاح غیر محرم واگر بمحرم کند چنانکہ عم ولد را خواہر ساقط نمی گردد حق حضانت از جہت قیام شفقت۔ رواہ احمد وابوداؤد۔ وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خیر غلاما بین ابیہ وامہ۔ روایت کرد ابوہریرہ کہ آنحضرت مخیر گردانید کودکی را میان پدر او ومادر او وگفتہ اند شاید کہ این صبی درسن تمیز بود پس مخیر گردانید او را واین از باب حضانت نبود وآنکہ در حدیث سابق گذشت بسیار صغیر بود وتمیز نداشت واین از باب حضانت بود پس تقدیم کردام را ودر حضانت صبی تخییر نمی باشد نزد ما خلاف مر شافعی را۔ رواہ الترمذی وعنہ قال جاءت امرأۃ الی رسول اللہ۔ گفت ابوہریرہ آمد زنی بسوی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فقالت ان زوجی یرید ان یذہب بابنی۔ پس گفت آن زن کہ شوہر من می خواہد کہ ببرد پسر مرا۔ وقد سقانی ونفعنی۔ وحالانکہ بتحقیق آب دادہ است آن پسر مرا وسود کردہ است مرا یعنی بحدی رسیدہ است کہ منتفع می شوم از خدمت وی۔ فقال النبی۔ پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ہذا ابوک وہذہ امک۔ این پدر تست واین مادر تست۔ فخذ بید ایہما شئت۔ پس بگیر دست ہر کدام یکے از این دو را کہ می خواہی۔ فاخذ بید امہ۔ پس گرفت آن پسر دست مادر خود را۔ فانطلقت بہ۔ پس برد مادر او را واین حدیث نیز دلالت وارد بر تخییر صبی وتاویل ہمان ست کہ مذکور شد۔ رواہ ابوداؤد والنسائی والدارمی

الفصل الثالث۔ عن ہلال بن اسامۃ۔ روایت ست از ہلال ابن اسامہ کہ از ثقات ست۔ عن ابی میمونۃ سلیمان۔ کہ از تابعی ست وروایت می کند از ابی ہریرہ وغیرہ وے۔ مولی لاہل المدینۃ۔ این سلیمان مولی ست مر بعضے از اہل مدینہ را و بعضے گفتہ اند صواب سلمان ست بے یا وبعضی سلیم گفتہ اند وبعضی سلمی وبعضے اسامہ قال بینما انا جالس مع ابی ہریرۃ۔ گفت ابومیمونہ در اثنائے آنکہ من نشستہ ام با ابوہریرہ۔ جاءتہ امرأۃ فارسیۃ۔ آمد ابوہریرہ را زنے فارسی۔ معہا ابن لہا۔ با آن زن پسری بود مر آن زن را۔ وقد طلقہا زوجہا۔ وحالانکہ بتحقیق طلاق دادہ است آن زن را شوہر وی۔ فادعیاہ۔ پس دعوے کردند آن ہر دو یعنی زن وشوہر وے آن پسر را۔ فرطنت لہ۔ پس تکلم کرد بفارسی آن زن مر ابوہریرہ را ورطانت تکلم بکلام عجمی بکلامی کہ مفہوم نگردد وچون کلام عجمی نزد عرب مفہوم نگردد آن را رطانت نام کردند فی الصراح رطانت جز بزبان عربی سخن گفتن تقول

در حالی که می گوید آن زن - یا ابا ہریرۃ زوجی یرید ان یذہب بابنی - ای ابوہریرہ شوہر من می خواہد کہ ببرد پسر مرا استقا
ابوہریرۃ استہما علیہ - پس گفت ابوہریرہ قرعہ بیندازید شما ہر دو برین پسر تا بنام کہ برآید - رطن لہا بذلک - تکلم کرد
ابوہریرۃ بفارسی مر آن زن را بآن کلام ظاہر اصحابہ با اختلاط عجمیان مقدار سخن فارسی آموختہ بودند - فجاء زوجہا
پس آمد شوہر آن زن - وقال من یحاقنی فی ابنی - گفت کیست کہ نزاع می کند مرا در پسر من یحاقنی بضم تحتانیہ وحاء
ونشدید قاف بمعنی نیاز عنی حقاق بکسر حا و محاقت خصومت کردن - فقال ابوہریرۃ اللہم انی لا اقول ہذا - پس گفت
ابوہریرہ بار خدایا بدرستی من نمی گویم این سخن را حکم نمی کنم بدان - الا انی کنت قاعدا مع رسول اللہ - مگر بجہت آنکہ
من بودم نشستہ با پیغمبر خدا - صلی اللہ علیہ وسلم فاتتہ امرأۃ - پس آمد آنحضرت را زنی - فقالت - پس گفت آن زن
یا رسول اللہ ان زوجی یرید ان یذہب بابنی - بدرستی شوہر من می خواہد کہ ببرد پسر مرا - وقد نفعنی - و حالانکہ تحقیق نفع
کردہ است آن پسر مرا - وسقانی من بئر ابی عنبۃ - وآب دادہ است مرا از چاہ ابی عنبہ بکسر عین وفتح نون و با موحدہ و
تا در آخر نام چاہی ست - وعند النسائی من عذب الماء - ونزد نسائی اینچنین واقع شدہ است کہ آب دادہ است مرا
از آب شیرین کہ بیرون شہر بود و در می بود - فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم استہما علیہ فقال زوجہا من یحاقنی
فی ولدی فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہذا ابوک وہذہ امک فخذ بید ایہما شئت فاخذ بید امہ - ترجمہ این کردہ شد - رواہ
ابوداؤد والنسائی والدارمی تم کتاب النکاح بعونہ وکرمہ وتیلوہ -

کتاب العتق

عتق معانی متعددہ دارد کرم و جمال و نجابت و حریت و مراد اینجا معنی حریت ست کہ بفعل مولی حاصل شدہ است
الفصل الاول - عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اعتق رقبۃ مسلمۃ - کسی کہ آزاد
کند بردۂ مسلمان را - اعتق اللہ بکل عضو منہ عضوا من النار - آزاد کند خدای تعالی در مقابلہ ہر اندامی ازان بردہ
اندامی را ازان کس از آتش دوزخ - حتی فرجہ بفرجہ - تا آنکہ آزاد می کند عورت او را بعورت وی و گفتہ اند کہ درین قول
مبالغہ است زیرا کہ فرج محل زناست کہ از فحش کبائرست یا از جہت حقارت این عضو نسبت با عضای دیگر و بعضی
گفتہ اند کہ ازینجا مفہوم می شود کہ عبد معتق می باید کہ خصی و مجبوب نباشد متفق علیہ - وعن ابی ذر قال سألت النبی
صلی اللہ علیہ وسلم ای العمل افضل - گفت ابوذر پرسیدم آنحضرت را کہ کدام عمل فاضل ترست و زیادہ ترست
در ثواب - قال ایمان باللہ وجہاد فی سبیلہ - گفت آنحضرت فاضل ترین عملہا دو چیز ست یکی ایمان کہ اصل تمامہ
عملہاست و بے آن ہیچ عملی مقبول نیست و عمل قلب ست کہ خلاصہ وجود آدمی ست و اگر ایمان کامل گیرند
خود شامل تمامہ اعمال و کل کمال ست دیگر کارزار کردن در راہ خدا با اعدای دین کہ سبب قوت دین

مسلمانی وغلبۂ مسلمانان ست ازین حیثیت جہاد افضل اعمال ست اگرچہ نماز وروزہ بوجوہ دیگر افضل اند واگر مراد بجہاد تعب دیدن ومشقت کشیدن در سلوک طریق دین علی الاطلاق وارند ہ بایمان تصدیق حاصل جواب آن شود کہ بہترین اعمال ایمان آوردن وعمل کردن بمقتضای اوست چنانکہ فرمودہ اند قل آمنت باللہ ثم استقم فافہم قال قلت فای الرقاب افضل ۔ گفت ابوذر گفتم پس کدام از بردہ ہا فاضل ترست یعنی برای آزاد کردن ۔ قال اغلاہا ثمنا گفت آنحضرت بہترین بندہ برای آزاد کردن گران ترین بندہ است از روی بہائی الغلاء علی گران کردن نرخ را وگران خریدن چیزی را ۔ وانفسہا عند اہلہا ۔ ونفیس ترین بندہ نزد کسان وی وصاحبان وی نفیس گران مایہ وانفس گران مایہ ترین مال ونفاست بمعنی رغبت نیز آید وآن از جہت گرانی نرخ وبہا نیز بود ۔ قلت فان لم افعل ابوذر میگوید گفتم پس اگر نکنم این کار را یعنی آزاد کردن بردہ خصوصاً بردۂ اغلا وانفس از دست من نیاید ۔ قال تعین صانعا گفت آنحضرت اگر این کار از دست تو نیاید یاری دہی کارگیری را در کار وحرفت او صنعت کار وپیشہ کردن ومراد اینجا آنچہ تمام گردد بوی معاش مرد شامل حرفت وتجارت وجز آنست یعنی صانعی را کہ تمام نمی گردد کسب او مر عیال را یاری دہی ومدد نمائی تا تمام گردد کار وی ومہم معاش وی ودر بعضے نسخ بجای صانعا ضائعا واقع شدہ بضاد معجمہ وتحتانیہ از ضیاع بمعنے ہلاک شدن وضائع شدن یعنی مدد کنی کسی را کہ تعہد نمی تواند کرد بجہت فقر اہل وعیال را ۔ او تصنع لاخرق ۔ یا کار وپیشہ کنی برای کسی کہ کار وپیشہ نمی تواند کرد واخرق بخاے معجمہ وقاف کسے کہ از دست وے صنعتی نیاید کہ باو کسب تواند کرد وضد صانع فی الصراح خرق گول شدن وخرق بالضم گولی ۔ قلت فان لم افعل ۔ گفتم پس اگر این را نیز نتوانم کرد ۔ قال تدع الناس من الشر ۔ گفت آنحضرت ترک می دہی ومنمائی مردم را از شر و باز می داری نفس خود را از بد رسانیدن ۔ فانہا صدقۃ تصدق بہا علی نفسک ۔ پس بدرستی کہ این خصلت کہ ترک بدی ست چیزے ست کہ خیری کنی بآن بر نفس خود یعنی ہمین کہ بد نرسانی نیز خیر کردن ست خصوصاً نزد قدرت بر بدے مصرع

مراز خیر تو امید نیست بد مرسان ۔ وظاہر عبارت آن بود کہ می گفت کہ این نیز صدقہ است کہ تصدق می کنی بآن بر مردم وچون تصدق کردن بر مردم در حقیقت تصدق کردن ست بر ذات خود فرمود تصدق بہا علی نفسک فافہم ۔ متفق علیہ

الفصل الثانی ۔ عن البراء بن عازب قال جاء اعرابی الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم ۔ گفت براء بن عازب کہ از مشاہیر صحابہ است واحوال او مکرر نوشتہ شدہ است آمد بادیہ نشینی نزد آنحضرت ۔ فقال علمنی عملا یدخلنی الجنۃ ۔ پس گفت آن بادیہ نشین بیاموزان مرا کاری کہ در آرد مرا در بہشت ۔ قال لئن کنت اقصرت الخطبۃ ۔ گفت آنحضرت والبتہ اگر کوتاہ کردی تو خطبہ را یعنی این کلام را کہ خطاب کردی تو مرا بدان ۔ لقد اعرضت المسئلۃ ۔ ہر آئینہ پہن ساختی سوال را یعنی اگرچہ عبارت کوتاہ آوردی ولیکن سوال وطلب عریض وطویل کردی واز امر عظیم پرسیدی

که در آمدن بهشت ست بعد از ان تعلیم کرد او را آن عمل را و فرمود - اعتق النسمة - آزاد کن نفس را یعنی غلامی را و نسمه
و نسم بفتحتین دم و تنسم نفس زدن و در قاموس گفته نسم دم روح چنانکه نسیم دم ریح - و فک الرقبة - و خلاص کن برده را
باعانت در ثمن او چنانکه اعانت مکاتب در بدل کتابت وی که این نیز حکم اعتاق دارد و فک بضم فاء و فتح کاف
مشدده امر ست از فک و فک خلاص کردن و جدا کردن دو چیز بهم در شده از یکدیگر - قال او لیسا واحدا - گفت
اعرابی چون نفهمید مراد او آیا نیستند عتق نسمه و فک رقبه یکی - قال لا - گفت آنحضرت یکی نیستند - عتق النسمة ان تفرد
بعتقها - عتق نسمه آنست که تنها و مستقل باشی تو با آزاد کردن آن و لا بد این از مالک خواهد بود - و فک الرقبة ان تعین
فی ثمنها - و فک رقبه آنست که اعانت کنی در بهاء وے که عتق را متعلق بآن ساخته و این از غیر مالک خواهد بود -
المنحة الوکوف - و بده منحه شیردار را و منحه بکسر میم و سکون نون در اصل بمعنی عطیه است و غالب استعمال او در ناقه
یا شاة آید که بمحتاج دهند تا از شیر وے بشیم او منتفع گردد و وکوف بفتح واو بسیار شیردار و وکف در اصل چکیدن سقف خانه
از باران - والفیٔ علی ذی الرحم الظالم - و بکن رجوع برحمت و احسان بر ذی رحم اگرچه ظالم و قاطع رحم باشد
و رعایت حقوق آن نکند - فان لم تطق ذلک - پس اگر نتوانی کرد آن را - فاطعم الجائع واسق الظمآن - پس اگر طاقت
و توانائی نداری آن را که مذکور شد پس بخوران چیزے گرسنه را و بنوشان تشنه را که نسبت باینها آسانتر
و معتبر ترست - وامر بالمعروف وانه عن المنکر - و امر کن بنیکی و نهی کن از بدے - فان لم تطق ذلک - پس اگر
نتوانی کرد آنرا - فکف لسانک الا من خیر - پس باز دار و نگاه دار زبان را مگر از خیر و مراد بخیر آنچه در وے
ثواب و سود باشد یا آنچه در ان عقاب و زیان نبود - رواه البیهقی فی شعب الایمان - وعن عمرو بن عبسة
بعین مهمله و موحده و سین مهمله مفتوحات صحابی ست ثالث در اسلام احوال وے مکرر نوشته شده است - ان النبی
صلی الله علیه وسلم قال من بنی مسجدا لیذکر الله فیه - کسے که بنا کند مسجدے را تا یاد کرده شود خدا در وے و پرستیده
شود نه برائے نام و آوازه و فخر و سمعه و ریا بنا برآورد وے خانه - بنی له بیت فی الجنة - بنا کرده شود برائے وے خانه
در بهشت - ومن اعتق نفسا مسلمة کانت فدیته من جهنم - و کسے که آزاد کند نفس مسلمان را باشد آن نفس سر
بهاے او از دوزخ - ومن شاب شیبة فی سبیل الله - و کسی که پیر شد یعنی در راه خدا یعنی در راه جهاد و حج یا طلب
علم با مشقت و اجتهاد در سلوک طریق حق و طلب مولی تعالی - کانت له نورا یوم القیمة - می باشد آن شیبت مر او را نور روز
قیامت - رواه فی شرح السنة -

الفصل الثالث - عن الغریف - بفتح غین معجمه و کسر را و سکون تحتانیه و فا در آخر - بن الدیلمی - غریف بن العیاش
بتحتانیه و معجمه بن فیروز الدیلمی و گاهی نسبت بجد نیز کرده می شود تابعی ثقه مقبول ست از طبقۂ خامسه روایت
دارد از جد خود و از واثلة بن الاسقع - قال - گفت غریف - اتینا واثلة - بکسر مثلثه - بن الاسقع

بفتح ہمزہ و بسکون سین مہملہ و بفتح قاف گفت آمدیم ما واثلہ بن الاسقع راکہ صحابی ست از اصحاب صفۂ اسلام آوردہ در وقتیکہ تجہیز می کرد آنحضرت تبوک را۔ فقلنا حدثنا حدیثا لیس فیہ زیادۃ ولا نقصان۔ پس گفتیم ما گو ما را حدیثے کہ نیست دران زیادہ و کم۔ فغضب پس در خشم آمد واثلہ۔ وقال ان احدکم لیقرأ۔ و گفت بدرستی کہ از شما ہر آئینہ میخواند مصحف را یعنے کتاب را و مصحفہ معلق فی بیتہ۔ وحالانکہ مصحف وی آویختہ شدہ است در خانۂ وی یعنی می خواند شب و روز کہ غائب نمی شود مصحف از وی یک ساعت۔ فیزید و ینقص۔ پس بیش می کند و کم میکند بسہو و غلط پس وجود زیادت و نقصان ضروری ست کہ واقع میشود با وجود ضبط و تکرار۔ فقلنا انما اردنا حدیثا سمعتہ من النبی۔ پس گفتیم ما نخواستیم مگر آنکہ تحدیث کنی حدیثی راکہ شنیدۂ تو از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم۔ واثلہ رضی اللہ عنہ چنان فہمید کہ مراد ایشان روایت بلفظ ست بعینہ پس گفتند ایشان کہ مراد ما آنست کہ روایت کنی حدیث آنحضرت را بی آنکہ متغیر شود معنی او با رعایت احتیاط در روایت اگر در لفظ زیادت و نقصان واقع شود بی آنکہ متغیر معنی گرد و زیان ندارد۔ فقال پس گفت واثلہ و تحدیث کرد۔ اتینا رسول اللہ آمدیم ما پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم فی صاحب لنا بجہت یاری کہ بود ما را و مرد۔ اوجب۔ واجب گردانید بر نفس خود یعنی۔ النار آتش را۔ بالقتل۔ بکشتن نفس خود یا بقتل غیر خود بعمد۔ فقال اعتقوا عنہ۔ پس گفت آنحضرت آزاد کنید بندۂ را از جانب وی۔ یعتق اللہ بکل عضو منہ عضوا من النار۔ آزاد می کند خدای تعالی بہر اندامی ازان بندہ آزاد کردہ شدہ اندامی را ازان قتل کنندہ از آتش۔ رواہ ابوداؤد۔ و در بعضی نسخ والنسائی نیز زیادت کردہ۔ وعن سمرۃ۔ بفتح سین وضم میم بن جندب بضم جیم وضم دال و فتح دال صحابی مشہور ست۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم افضل الصدقۃ الشفاعۃ التی فاضل ترین صدقہ شفاعت کردن ست۔ بہا تفک الرقبۃ۔ کہ بآن شفاعت خلاص کردہ میشود بندہ از قتل یا عذاب یا از بندگی

رواہ البیہقی فی شعب الایمان۔

باب اعتاق العبد المشترک وشری القریب والعتق فی المرض

باب در بیان آزاد کردن بندہ کہ مشترک ست در میان دو کس کہ اگر یکی از شرکا حصۂ خود را آزاد کند دیگری چہ کار کند و اختلاف شدہ است میان امام ابوحنیفہ و صاحبیہ کہ اعتاق متجزی می شود چنانکہ نیم آزاد باشد و نیم بندہ ماند نزد امام میگویند میشود و صاحبیہ می گویند نمی شود و متفرع میگردد برین اختلاف احکامی کہ بیاید ذکر آن در احادیث و در بیان شرای قریب کہ بمجرد خریدن آزاد میگردد بی آنکہ تجدید آزاد کنند و لیکن اختلاف ست کہ مراد بقریب کدام ست مخصوص بذوی الارحام ست یا شامل ست تمامہ اولی الارحام را چنانکہ بیان کنیم و سابقا نیز اشارتی بآن گذشت و در بیان آزاد کردن در مرض و مراد بآن مدبر ساختن ست و حکم آن بیاید

الفصل الاول۔ عن ابن عمر رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اعتق شرکا لہ فی عبد کسیکہ آزاد کند حصۂ کہ مر او راست در بندہ شرک بکسر شین بمعنی نصیب و حصہ آید۔ فکان لہ مال تبلغ ثمن العبد

و باشد مر او را مالی کہ می رسد بہای بندہ را یعنی موسر و غنی باشد - قوم العبد علیہ قیمت کردہ شود بندہ بروی - قیمۃ عدل -
قیمت راست و درست و برابر بی زیادت و نقصان - فاعطی شرکاءہ حصصہم پس دادہ می شود شریکان او را حصہای
ایشان - وعتق علیہ العبد - و آزاد می گردد بروی بندہ - والا - و اگر نباشد مر او را مالی کہ برسد بہای عبد را یعنی معسر و فقیر باشد
فقد عتق منہ ما اعتق - پس بتحقیق آزاد می گردد از وی ہمان حصہ کہ آزاد کردہ است و حصہ شریکان ہنوز بندہ است
متفق علیہ ظاہر این حدیث دلالت دارد بر آنکہ اگر معتق موسر باشد ضامن میگردد مر شریک را و آزاد می گردد بروے و اگر
معسر باشد آنچہ آزاد شدہ آزاد و آنچہ آزاد نشدہ بندہ است و آزادی و بندگی متجزی می گردد و تکلیف کردہ نمی شود شریک
باعتاق حصہ وی و استسعا نمودہ نمی شود عبد و این مذہب امام شافعی ست و مذہب امام ابو حنیفہ با وجود آنکہ قائل
اند بتجزی آزادی و بندگی آنست کہ اگر معتق موسر باشد ضامن می شود یا استسعا می کند شریک عبد را یا اعتاق می کند
و اگر معسر باشد ضامن نمی گردد و لیکن شریک یا استسعا می کند یا آزاد می کند و ولا مر ہر دو راست و صاحبین می گویند
در غنا ضمان ست و در فقر سعایت و ولا مر معتق راست از جہت عدم تجزے اعتاق و معنے استسعا آنست کہ عبد
تکلیف کردہ می شود باکتساب مال و تحصیل قیمت برائے شریک و بعضے گفتہ اند کہ خدمت می کند عبد شریک را بقدر
آنچہ مر او راست و روے از ملک و گفتہ اند کہ معنے استسعا این ست - وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ
وسلم قال من اعتق شقصا من عبد - کسے کہ آزاد کند حصہ و نصیب را از بندہ شقص بکسر شین معجمہ و سکون
قاف و صاد مہملہ پارۂ از زمین و از ہر چیز - اعتق کلہ - آزاد گردانیدہ می شود بروے و یا آزاد گرداند بر خود
ہمہ آن بندہ را و اعتق بلفظ مجہول و معلوم ہر دو صحیح ست - ان کان لہ مال - اگر باشد مر او را مالی یعنی ضامن میگردد
شریک را - فان لم یکن لہ مال استسعی العبد - پس اگر نباشد مر او را مالی طلب سعایت کردہ می شود بندہ را -
غیر مشقوق علیہ - در حالی کہ تکلیف کردہ نمی شود بندہ را بآنچہ در مشقت افتد بگزاردن ثمن بروی مگر آن بر تقدیر ست
کہ معنی استسعا طلب باشد ثمن و بہ تکلیف خدمتی کہ طاقت ندارد آنرا اگر معنی استسعا طلب خدمت باشد چنانکہ قول
بعضے ست - متفق علیہ - وعن عمران بن حصین - صحابی مشہور ست احوال وی مکرر نوشتہ شدہ است - ان رجلا
اعتق ستۃ مملوکین لہ - روایت میکند کہ مردی آزاد کرد شش نفر را کہ مملوک بودند مر او را - عند موتہ - نزد موت خود یعنی
در وقت مردن گفت این ہر شش نفر آزاد - ولم یکن لہ مال غیرہم - و نبود مر او را مالی جز این شش غلام - فدعاہم رسول اللہ
پس خواند ایشان را و طلبید نزد خود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فجزاہم اثلاثا - پس قسمت کرد ایشان را سہ حصہ - ثم
اقرع بینہم - پستر قرعہ انداخت میان ایشان - فاعتق اثنین و ارق اربعۃ - پس آزاد کرد یعنی حکم کرد بآزادی دو غلام
و بندہ گردانید چہار را یعنی حکم کرد بہ بندگی ایشان و ازینجا معلوم می شود کہ اعتاق در مرض موت نافذ می گردد
از ثلث از جہت تعلق حق ورثہ بمال وے و ہمچنین وصیت و تصدق و ہبہ و مانند آن نافذ ست از ثلث

مال چنانکه معهود ست - وقال له قولا شديدا - وگفت آنحضرت مر آن مرد را سخنی سخت از جهت کراهت فعل وے و تغلیظ و تشدید بروی که چرا همه بندگان را آزاد کرد و جانب ورثه را رعایت نمود و ازین جهت نافذ گردانید آزاد از ثلث از جهت شفقت و رحم بر یتیمان و ازینجا معلوم می شود که میت را بر فعل نامشروع و ظلم بدی توان گفت و اذکروا موتاکم بالخیر در غیر این صورت ست - رواه مسلم ورواه النسائی عنه - و روایت کرد آنرا النسائی از عمران بن حصین - وذکر - و ذکر کرد در بیان تشدید و تغلیظ این عبارت را - لقد هممت ان لا اصلی علیه - هر آئینه بتحقیق قصد کردم که نماز جنازه نگذارم بروی - بدل ذکر کرد نسائی این را بجای این عبارت که در روایت مسلم ست - وقال له قولا شدیدا و فی روایة ابی داؤد وقال و در روایت ابی داؤد این چنین آمده است که گفت آنحضرت - لو شهدته قبل ان یدفن - اگر حاضر می شدم او را پیش از آنکه گور کرده شود - لم یدفن فی مقابر المسلمین - دفن کرده نمی شد وی در مقبره های مسلمانان و در بعضے نسخ لم یقبر فی مقابر المسلمین

وعن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم لا یجزی ولد والده - پاداش نمی دهد هیچ فرزندے والد خود را پاداش کامل تام - الا ان یجده مملوکا - مگر درین صورت که بیابد او را مملوک کسی - فیشتریه - پس بخرد والد را فیعتقه - پس آزاد کرداند او را ظاهر حدیث دران ست که بمجرد خریدن آزاد نمی گردد و بر این اند اصحاب ظواهر و جمهور بر آنند که بمجرد تملک آزاد می گردد و اجماع کرده اند بران و حدیثی که در اول از فصل ثالث بیاید صریح ست درین و این حدیث نیز بهمین معنی ست فافهم - رواه مسلم - وعن جابر ان رجلا من الانصار دبر مملوکا - و روایت ست از جابر که مردی از انصار مدبر گردانید غلامی را تدبیر آزاد کردن بنده بعد از موت و گفتن که چون من بمیرم این بنده آزاد - ولم یکن له مال غیره - و نبود مر آن مرد را مالی جز این مملوک - فبلغ النبی - پس رسید این خبر پیغمبر را صلے اللہ علیه وسلم فقال من یشتریه منی - پس گفت آنحضرت کیست که بخرد او را از دست من - فاشتراه نعیم - پس خرید آنرا نعیم بضم نون بن النحام بفتح نون و بضم نیز گفته اند و تشدید حای مهمله - بثمان مائة درهم - بهشت صد درهم و نعیم صحابی ست از بنی عدی و گفته اند که صواب اسقاط لفظ ابن ست و وے نعیم ابن عبد اللہ نحام ست و وی را نحام از ان جهت گفته شد که آنحضرت گفت که شنیدم نحمه او را در بهشت شب اسرا و نحمه بمعنی سعال ست و گفته اند که اسلام او پیش از اسلام عمر ست رضی اللہ عنه و هجرت او عام حدیبیه یا عام خیبر ست و ازین حدیث معلوم می شود که بیع مدبر جائز ست و باین رفته است شافعی و احمد و رفته است ابو حنیفه و مالک بآنکه جائز نیست و تاویل کرده اند این حدیث را بآنکه مراد مدبر مقید ست که گفت اگر بمیرم درین مرض یا درین ماه تو آزاد و این قسم مدبر آزاد نمی شود بخلاف مدبر مطلق که گفت هرگاه بمیرم تو آزاد و احادیث دیگر دلالت دارند برین - متفق علیه وفی روایة لمسلم و در روایتی مر مسلم را این چنین آمده که - فاشتراه نعیم بن عبد اللہ العدوی - پس بخرید او را نعیم بن عبد اللہ که از قبیلۂ بنی عدی ست که عمر بن الخطاب از ان قبیله است - بثمانمائة درهم - بهشت صد درم - فجاء بها الی النبی - پس آورد نعیم آن هشتصد درهم را بسوی پیغمبر صلے اللہ علیه وسلم فدفعها الیه - پس دفع کرد

آنحضرت آن دراہم را بسوی آن مرد و داد و رائی الصراح دفع بکسی چیزی می دادن - ثم قال - پستر گفت آنحضرت - ابدا بنفسک
فتصدق علیہا - آغاز کن بنفس خود پس انفاق کن بر نفس خود - فان فضل شئ فلاہلک - پس اگر زیادہ ماند چیزی از نفس تو
پس مر اہل و عیال تراست - فان فضل عن اہلک شئ - پس اگر زیادہ ماند از اہل و عیال تو چیزی - فلذی قرابتک - پس
مر خداوندان قرابت ترا و خویشان تراست از اہل ارحام - فان فضل عن قرابتک شئ پس اگر فاضل ماند از اہل قرابت تو چیزی
فہکذا و ہکذا پس ہمچنین و ہمچنین یقول و حالی کہ اشارہ می کند بقول خود فہکذا و ہکذا ارادہ می نماید این معنی را کہ - فبین یدیک وعن
یمینک وعن شمالک - پس پریشان کن و خرج کن پیش خود و از راستای خود و از چپای خود یعنی سایلان کہ گرد تو آیند از پیش و چپ و راست
و چون آمدن سایلان از پیش غالب ست تقدیم کرد آنرا و از ظاہر این عبارت توہم میشود کہ سہ بار گوید ہکذا ہکذا ہکذا - و دو دو بار نیز کافی ست فافہم

الفصل الثانی - عن الحسن عن سمرۃ روایت ست از حسن بصری کہ روایت می کند از سمرۃ بن جندب و حسن از بسیار
روایت می کند کہ آمدہ در بصرہ سکونت کردہ بود - عن رسول اللہ سمرہ روایت می کند از پیغمبر خدا - صلی اللہ علیہ وسلم قال
من ملک ذا رحم محرم فہو حر - کسی کہ مالک گردد خداوند رحم محرم را بشرا یا جز آن پس آن ذی رحم محرم آزاد می گردد
و ذی رحم کسی کہ قرابت ولادت دارد کہ بوساطت رحم ست و این شامل ست ولد را و والد را و برادر را و عم را و جز ایشان را
و محرم آنکہ نکاح بوی جائز نباشد پس ابن عم و امثال آن بیرون رفتند و این مذہب امام ابوحنیفہ است کہ این حکم تمامہ
اولی الارحام را شامل ست و مخصوص بقرابت ولاد نیست چنانچہ ائمہ دیگر گویند - رواہ الترمذی وابوداود وابن ماجہ -

وعن ابن عباس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا ولدت امۃ الرجل منہ - چون بزاید داہ مردی از آن مرد - فہی معتقۃ
عن دبر منہ - پس آن داہ آزاد کردہ شدہ است از پس آن مرد - او بعدہ شک راوی ست کہ عن دبر منہ گفت یا بعدہ
گفت معنی ہر دو عبارت یکی ست و این حدیث دلالت کرد بر آنکہ بیع ام ولد جائز نیست و برین ست اجماع و ہرچہ برخلاف
آن آمدہ است منسوخ ست و تفصیل این در حدیث آیندہ بیاید - رواہ الدارمی - وعن جابر قال بعنا امہات الاولاد
علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم - روایت ست از جابر گفت فروختیم ما ام ولد را در زمان آنحضرت - وابی بکر
و در زمان ابوبکر رضی اللہ عنہ - فلما کان عمر نہانا عنہ - پس وقتی کہ شد زمان عمر رضی اللہ عنہ نہی کرد ما را از آن - فانتہینا
پس باز ماندیم - رواہ ابوداود - اشکال در آن ست کہ چون با وجود آنکہ در زمان آنحضرت و ابوبکر می فروختند عمر رضی اللہ عنہ
نہی از آن کرد و جواب می گویند احتمال دارد کہ آنحضرت آگاہ نشدہ باشد بیع ایشان امہات اولاد را پس حجت نباشد مگر
وقتی کہ بداند آنحضرت و تقریر کند بدان و احتمال دارد کہ آن در اول امر باشد پس از آن نہی کردہ باشد و ابوبکر رضی اللہ عنہ
نیز بجہت قصر مدت خلافت وی و اشتغال بمہمات مسلمانان بدان مطلع نشدہ پس از آن نہی کرد از آن عمر بجہت
آنچہ رسید او را نہی پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم از آن چنانکہ در حدیث جابر در متعہ آمدہ است کہ گفت بودیم کہ استمتاع
می کردیم بالقبضۃ از تمر و دقیق در عہد آنحضرت لیکن بعد از آن نہی کرد عمر رضی اللہ عنہ از آن - وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ

صلی اللہ علیہ وسلم من اعتق عبدا ولہ مال۔ کسی کہ آزاد کند بندہ را وحالانکہ مرآن بندہ را مالی ست۔ فمال العبد لہ۔ پس مال آن بندہ مر خواجہ او راست کہ آزاد کرد بندہ را مال چہ باشد بندہ را ملکی نمی باشد مراد آنست کہ در دست او ماسلے کہ بکسب و تجارت وی کہ مولی بآن اذن کردہ حاصل شدہ است آن مال ملک مولی ست چہ بندہ و ہرچہ در دست اوست بملک مولی ست یعنی توہم نکند و گمان نبرد کہ چون مال در دست بندہ است و وی آزاد شدہ و مستحق مالکیت گشتہ مال از ان او باشد پس می فرماید کہ مال ملک مولی ست و بندہ را از ان نصیبی نہ۔ الا ان یشترط السید۔ مگر آنکہ بیان کند در وقت آزاد کردن خواجہ کہ مال از ان بندہ است پس مال عطیہ و تصدق و ہبہ باشد از سید بر عبد بعد از عتاق۔ رواہ ابوداؤد وابن ماجۃ۔ وعن ابی الملیح بفتح میم وکسر لام نام او عامر بن اسامہ و بعضے گفتہ اند زید بن اسامہ است ہذلی البصری تابعی ثقہ است از طبقۂ ثالثہ از بسیاری از صحابہ شنیدہ۔ عن ابیہ۔ روایت می کند از پدر خود اسامہ بن عمیر کہ صحابی ست و منفرد ست بروایت از وی پسرش ابو ملیح مذکور۔ ان رجلا اعتق شقصا من غلام۔ بدرستی مردے آزاد کردہ پارہ و حصہ را از غلام۔ فذکر ذلک للنبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ پس ذکر کردہ شد آن مر آنحضرت را۔ فقال لیس للہ شریک۔ پس گفت آنحضرت نیست خدا را شریک یعنی در کارے کہ برائے خدا کنند و از جنس عبادت باشد نصف خود را شریک نمی باید ساخت پس اعتاق بعض عبد و رق بعض وی مناسب نباشد۔ فاجاز عتقہ۔ پس اجازت کرد و گذرانید آنحضرت عتق آن غلام را بتمام یعنی حکم کرد بعتق کل وی و این بظاہر دلالت دارد بر عدم تجزی اعتاق و نزد امام ابی حنیفہ معنی وی آنست کہ حکم کرد و ترغیب نمود آن مرد را بآزاد کردن کل۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن سفینۃ روایت ست از سفینہ کہ مولای آنحضرت بود۔ قال کنت مملوکا لام سلمۃ۔ گفت سفینہ بودم من مملوک ام سلمہ۔ فقالت اعتقک۔ پس گفت ام سلمہ یعنی بسفینہ آزاد می کنم ترا۔ واشترط علیک ان تخدم رسول اللہ۔ و شرط می کنم بر تو کہ خدمت کنی پیغمبر خدا را۔ صلی اللہ علیہ وسلم ما عشت۔ تا آنکہ زندہ باشی تو۔ فقلت ان لم تشترطی علی ما فارقت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما عشت۔ سفینہ می گوید پس گفتم من اگر شرط نکنی تو بر من جدائی نمی کنم من از آنحضرت تا زندہ ام یعنی شرط کردن تو چہ حاجت ست من خود خدمت آنحضرت را سعادت می دانم۔ فاعتقتنی واشترطت علی۔ پس آزاد کرد ام سلمہ مرا و شرط کرد بر من خدمت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را پس سفینہ خدمت آنحضرت می کرد و خدمت یاران آنحضرت نیز می کرد و در غزوات بارہای مردم بر می داشت و ہر کرا باری می بود بر پشت وے می نہاد سفینہ از ان لقب وی شد کہ بمعنی کشتی ست و نام او مہران یا رومان یا رباح ست و کنیت او ابو عبد الرحمن یا ابو البختری بفتح موحدہ و سکون معجمہ و فتح فوقانیہ یکبارہ در لشکری بود در بیابانی افتاد و راہ گم کرد پس شیری پیدا شد و پیش آمد سفینہ گفت یا ابا الحارث انا سفینۃ مولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس شیر بوی چاپلوسی کرد و پیش پیش وے می رفت تا بمنزل رسانیدہ۔ رواہ ابوداؤد وابن ماجۃ۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم

قال المکاتب عبد ما بقی علیہ من مکاتبتہ درہم۔ گفت آنحضرتؐ مکاتب بندہ است تا آنکہ باقی ست بروے از بدل کتابت یکدرہم مکاتب غلامی را گویند کہ صاحب وی ویرا آزاد کرد و زردی برگردن وے نہاد و قرار کردہ و نوشتہ دادہ کہ ہر ماہ ازان این مقدار می رسانیدہ باشد پس می فرماید کہ تا یکدرہم بروے باقی ست بندہ است تا ز بے باقی نکند آزاد نمی شود آنچنان نیست کہ بحساب ہرانچی کہ رسانیدہ است بعضی وے آزاد شود و این عبارت حدیث صوفیہ صفیہ قدس اللہ اسرارہم در انجا صرف می نمایند کہ بندہ تا ذرۂ از وجود وے و تعلق او باسوے باقی ست روے حریت و فنا نمی بیند قالہ غوث الثقلین رضی اللہ عنہ۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ام سلمۃ قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان عند مکاتب احدکن۔ روایت ست از ام سلمہ کہ گفت آن حضرتؐ خطاب با زنان کردہ وقتے کہ باشد نزد مکاتب یکے از شما۔ وفاء۔ مالی کہ تواند بدل کتابت را تمام بوے ادا کرد۔ فلتحتجب منہ۔ پس باید کہ در پردہ شود یکے از شما ازان مکاتب اگرچہ مکاتب تا بالفعل ادا نکردہ است بدل کتابت را بندہ است و محرم ست ستر از وے لازم نیست ولکن اگر مالی دارد کہ قدرت بر ادائے بدل کتابت دارد احتجاب باید کرد و این تورع و احتیاط ست گویا چون قدرت دارد بالفعل ادا کردہ است و بعضے گفتہ اند کہ معنی آنست کہ مستعد و متہیئ حجاب گردد کہ نزدیک رسیدہ است وقت آن آوردہ اند کہ ام سلمہ گفت بمکاتب خود ادا کن انچہ باقی ست بر تو دیگر ترا پناہ خدا ست این گفت و پردہ بر روے افگند۔ رواہ الترمذی وابوداؤد وابن ماجہ۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من کاتب عبدہ علی مائۃ اوقیۃ۔ کسی کہ مکاتب گرداند بندۂ خود را بر صد اوقیہ بضم ہمزہ و سکون واو و کسر قاف و تشدید تحتانیہ نام چہل درہم ست و وقیہ بی ہمزہ نیز آمدہ است جمع اواق بفتح ہمزہ۔ فاداہا الا عشر اواق۔ پس ادا کرد ہمہ را مگر دہ اوقیہ را و در بعضے نسخ عشرۃ اینجا ثابت است صحیح بی تاست۔ او قال عشرۃ دنانیر۔ یا گفت بجای عشر اواق عشرۃ دنانیر شک از راوی ست و عشرۃ اینجا ثابت است البتہ مقصود آنست کہ بعضی بدل کتابت را ادا کرد۔ ثم عجز۔ پس عاجز آمد از ادای باقی۔ فہو رقیق۔ پس آن مکاتب بندہ است مضمون این حدیث مضمون ہمان حدیث ست کہ سابق فرمود المکاتب عبد ما بقی علیہ من مکاتبتہ درہم۔ رواہ الترمذی وابوداؤد وابن ماجہ۔ وعن ابن عباس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا اصاب المکاتب حداً۔ وقتی کہ یافت مکاتب حد را یعنی دیت را۔ او میراثاً۔ یا یافت میراث را۔ ورث بحساب ما عتق منہ۔ وارث میشود یعنی مالک میشود دیت را و میراث را بحساب انچہ آزاد شدہ است از وی۔ رواہ ابوداؤد والترمذی وفی روایۃ لہ قال۔ و در روایتی مر ترمذی را آمدہ است کہ گفت آنحضرتؐ یودی المکاتب۔ بلفظ مجہول بتخفیف دال یعنی دیت دادہ میشود مکاتب را بحصۃ ما ادی دیۃ حرۃ۔ بحصۂ چیزی کہ ادا کردہ است از بدل کتابت دیت آزاد۔ وما بقی دیۃ عبد۔ و دادہ میشود بحصۂ چیزی کہ باقی ماندہ است از بدل کتابت دیت بندہ تصویر کردہ اند این را بآنکہ چون ادا کرد مکاتب نصف بدل کتابت را پس ازان کشتہ شد پس قاتل دفع می کند نصف دیت حر را بورثۂ او و نصف قیمت عبد را بمولی مثلاً کتابت کرد بر ہزار درہم و قیمت وے صد ست پس ادا کرد پانصد را

بعد از ان کشته شد پس وارثان عبد را با نصف باشد که نصف دیت حرست و مولی را نیجاه است که نصف قیمت اوست
کذا قالوا و ازین حدیث معلوم میشود که مکاتب معتق ست بمقدار انچه ادا کرده و از احادیث دیگر معلوم میشود که وی عبدست
تا آنکه باقی ست بروی چیزی پس حکم او در دیت وارث حکم عبد خواهد بود که هر دو برای سید وی خواهد بود- وضعفه- و
نسبت بضعف کرده است ترمذی انحدیث را باوجود ضعف معارض ست احادیث صحیحه را وانحدیث معلول نیست نزد هیچ
یکی از ائمهٔ فقه مگر نزد نخعی واللہ اعلم-

الفصل الثالث- عن عبد الرحمن بن ابی عمرة- بفتح عین وسکون میم- الانصاری- قاضی مدینه بود واز ثقات
تابعین مشهور الحدیث نزد اهل مدینه روایت دارد از پدر خود واز ابو هریره و عثمان و پدر او ابو عمره نام او عمرو بن محصن ست
وبعضی گفته اند ثعلبه بن عمرو بن حصین صحابی ست- ان امه ارادت ان تعتق- روایت می کند که مادر او خواست که آزاد
کند یعنی رقبه را- فاخرت ذلک- پس تاخیر کرد آزاد کردن را و توفیق نیافت بدان- الی ان تصبح- تا آنکه صبح کند-
فماتت- پس مرد پیش از انکه آزاد کند- قال عبد الرحمن فقلت للقسم بن محمد- گفت عبد الرحمن پس گفتم مر قاسم بن محمد بن ابو بکر
صدیق را که از کبار علما واز فقهای سبعه مدینه بود وجلیل القدر بود- اینفعها ان اعتق عنها- آیا سود می کند مادر مرا اینکه
اعتاق کنم از جانب وی- فقال القاسم- پس گفت قاسم- اتی سعد بن عبادة رسول اللہ- آمد سعد بن عباده بضم عین
وتخفیف باکه از مشاهیر صحابه است پیغمبر خدا را- صلی اللہ علیه وسلم فقال ان امی هلکت- پس گفت سعد بن عباده
که مادر من مرده است- فهل ینفعها ان اعتق عنها- پس آیا هست که سود می کند آزاد کردن من از جانب
مادر- فقال رسول اللہ- پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیه وسلم نعم- آری سود می کند و می رسد ثواب آن بوی
و در حدیث دیگر آمده که سعد پرسید کدام صدقه بهترست که از جانب مادر خود دهم آنحضرت فرمود که آب ده که
بهترین صدقات ست پس سعد بفرمودهٔ آنحضرت چاهی کند و گفت که این چاه برای مادر سعدست و بالجمله در عبادات
مالی باتفاق صحیح ست و می رسد ثواب آن بمیت و در عبادت بدنی خلافی هست صحیح وصول اوست- رواه مالک
وعن یحیی ابن سعید- از تابعین ست و امام مالک و هشام بن عروه و ثوری از وی روایت دارند و این یحیی
بن سعید انصاری ست و یحیی بن سعید القطان از کبار ائمهٔ حدیث ست که از مالک و ثوری و اعمش روایت میکند
و ظاهر آنست که مراد اینجا یحیی بن سعید انصاری است- قال توفی عبد الرحمن بن ابی بکر- گفت یحیی بن سعید وفات
یافت عبد الرحمن بن ابی بکر که از صحابه است و اسلام آورده در سال حدیبیه نام او در جاهلیت عبد الکعبه بود و بعضی
گفته اند عبد العزی پس آنحضرت تغییر داد و عبد الرحمن نام نهاد و اسن اولاد ابو بکر بود و وفات یافت وی- فی نوم نامه
در خوابی که کرده بود آنرا یعنی بمرگ ناگهانی- فاعتقت عنه عائشة اخته- پس آزاد کرد از جانب او عائشه که خواهر او بود وا نه
یک مادر که نام او ام رومان ست- رقابا کثیرة- بردهای بسیار یا از جهت آنکه بروی اعتاق بود و فرصت وصیت نیافت

پس عائشہ از جانب او اعتاق کرد یا بجہت آنکہ چون در موت فجأۃ چیزی ہست عائشہ محزون شد واعتاق کرد
بردہ بسیار کذا قال الطیبی و احتمال ثانی ظاہر تر ست۔ واللہ اعلم رواہ مالک وعن عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اشتری عبدا کسی کہ بخرد غلامی را۔ فلم یشترط مالہ پس شرط نکند مال او را کہ در دست اوست
فلا شیء لہ پس نیست ہیچ چیزی مر مشتری را زیرا کہ مال او مال مولی ست واگر شرط کند در حکم ہبہ وعطاست۔ رواہ الدارمی

باب الایمان والنذور

ایمان جمع یمین بمعنی سوگند وگفتہ اند کہ سوگند را یمین بجہت آن گویند کہ عرب در وقت سوگند خوردن مسح می کردند
دستہای یکدیگر را وسوگند می خوردند پس اصل او یمین ست بمعنی دست راست وجائز ست کہ اعتبار کردہ شود و اصل او
یمن بمعنی برکت و قوت زیرا کہ یمین تقویت خبر ست کہ بذکر خدا و تبرک ست بنام وی تعالی ونذور جمع نذر ست بفتح نون وضم
آن وسکون ذال و معنی نذر واجب گردانیدن انسان ست بر نفس خود والتزام وی طاعتی را بسببی چنانکہ شفای مریض و
قدوم مسافر کذا قالوا وظاہر اشتراط سبب باعتبار غالب وعرف و عادت ست والا نذر بی سبب نیز جائز و واقع ست
واشتراط طاعت نزد شافعی ست ونزد ما نذر بایجاب مباح ست طاعت باشد یا نہ اما معصیت باید کہ نباشد

الفصل الاول عن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال اکثر ما کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یحلف بیشتر آنچہ بود آنحضرت
کہ سوگند می خورد این کلمہ بود۔ لا ومقلب القلوب نیست این چنین سوگند گردانیدہ دلہا از حالی بحالی ولا نفی کلام
سابق ست چنانکہ میگویند لا واللہ۔ رواہ البخاری وعنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ ینہاکم ان تحلفوا
بآبائکم۔ گفت آنحضرت کہ خدای تعالی نہی می کند شما را از سوگند خوردن شما بہ پدران خود۔ من کان حالفا فلیحلف باللہ
کسی کہ ہست سوگند خورندہ پس باید کہ سوگند خورد بخدا۔ او لیصمت۔ یا باید کہ خاموش باشد وذکر غیر خدا نکند وتحقیق حکم کردہ اند
بعضے فقہا بکفر کسی کہ سوگند خورد بہ پدر وشاید کہ آن بر تقدیری باشد کہ اعتقاد کند تعظیم آبا را وشریک گرداند بتعظیم خدا
والا حرمت وکراہت باقی ست واللہ اعلم متفق علیہ۔ وعن عبد الرحمن بن سمرۃ صحابی ست از اولاد عبد شمس بن عبد
مناف کنیت او ابو سعید شمسی بنسبت بعبد شمس نام او عبد الکعبہ بود وآنحضرت او را عبد الرحمن نام کرد اسلام آورد در فتح
مکہ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تحلفوا بالطواغی۔ سوگند نخورید بہ بتان جمع طاغیہ تسمیہ کردہ شدند بتان اصنام
بجہت بودن آنہا سبب طغیان۔ ولا بآبائکم۔ ونہ سوگند خورید بہ پدران خود وگویا کہ نہی از سوگند خوردن بطواغی بجہت
آنست کہ تا سبقت نکند بآن زبان ایشان وجاری نگردد بر عادت جاہلیت والا سوگند خوردن بطواغی از مسلمان
کجا متصور ست تا نہی کردہ شوند از آن۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من حلف
فقال فی حلفہ۔ کسی کہ سوگند خورد پس بگوید در سوگند خود۔ باللات والعزی۔ سوگند می خورم بہ لات وعزی کہ نامہای
بتان ست۔ فلیقل لا الہ الا اللہ۔ پس باید کہ توبہ کند وتدارک نماید بکلمہ توحید اگر این سوگند خوردن بلات وعزی

بطریق سبق لسان وعادت جاہلیت ست پس تدارک بکلمۂ توحید بجہت بودن اوست صورت کفر وامر لمی مستحسن است وظاہر آنست کہ مراد ہمین ست والا اگر بقصد تعظیم بود کفر دار تداد صریح ست وواجب ست عود از ان بدر آمدن در اسلام۔

ومن قال لصاحبہ تعال اقامرک۔ وکسی کہ بگوید مر یار خود را بیا قمار بازم باتو۔ فلیتصدق۔ پس باید کہ تصدق کند یعنی مالی کہ بدان قمار خواہد باخت بالتصدق کند تا کفارت این قول گردد قمار ومقامرت بگرو چیزی باختن ونرد کردن باہم بگرو۔ متفق علیہ۔ وعن ثابت بن الضحاک صحابی انصاری خزرجی ست کنیت او ابو زید ست ردیف آنحضرت بود روز خندق بیعت کرد تحت شجرہ درحالی کہ صغیر بود بدنی ست نزول کرد بصرہ را وفات یافت در فتنۂ ابن زبیر سنۃ سبعین۔

قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من حلف علی ملۃ غیر الاسلام۔ کسی کہ سوگند خورد بہ دینی کہ جز اسلام ست چنانکہ گوید اگر این کار کنم یہودی باشم یا نصرانی شوم یا بیزارم از دین اسلام یا از پیغمبر یا از قرآن۔ کاذبا۔ درحالی کہ بدروغ خورندہ است این سوگند را چنانکہ بکند این کار را زیرا کہ این سوگند برای منع فعل ست کہ نکند پس صدق وی بآن ست کہ نکند اگر بکند کاذب باشد۔ فھو کما قال۔ پس آنکس ہمچنان ست کہ گفت یعنی یہودی ونصرانی وبری از دین اسلام ظاہر حدیث آنست کہ قائل این حدیث کافر می گردد بمجرد حلف یا بعد از حنث از جہت اسقاط حرمت اسلام ورضا بکفر وبعضی گفتہ اند کہ مراد تہدید ومبالغہ در وعید ست وحکم بکشتن او یہودی ونصرانی وبری از اسلام ونزد ما کافر نمی شود باین قول خواہ تعلیق کرد بفعل ماضی یا مستقبل ونزد بعضے مشائخ ما اگر تعلیق بفعل ماضی کرد کافر می شود وصحیح آنست کہ کافر نگردد مطلقاً زیرا کہ کافر باعتقاد می شود ومقصود از یمین زجر نفس وتہدید اوست از فعل بتعلیق آن بچیزی کہ آن مکروہ است ومحذور نزد وے ودر شرح بیان این کلام بتفصیل کردہ شدہ است۔ ولیس علی ابن آدم نذر فیما لا یملک۔ ولازم نمی گردد بر فرزند آدم نذر در چیزی کہ مالک نیست چنانکہ گوید اگر شفا یابد بیمار من فلان غلام آزاد کنم وآن غلام در ملک او نیست آزاد نمی شود اگرچہ در آید بعد از ان در ملک وی ولازم نمی گردد وفا بنذر و آزاد نمی گردد آن غلام بخلاف آنکہ تعلیق کند عتق را بملک وگوید اگر بخرم یا مالک شوم او را وی آزاد آزاد می گردد غلام بعد از خریدن ومالک شدن۔ ومن قتل نفسہ بشئ فی الدنیا عذب بہ یوم القیمۃ۔ وکسی کہ بکشد خود را بچیزے در دنیا عذاب کردہ شود بآن چیز روز قیامت چنانکہ کشت خود را بکارد مثلاً عقاب کردہ می شود او را در قیامت بآنکہ دادہ می شود در دست او کارد ومی کشد بدان خود را ہمیشہ تا آنکہ می خواہد خدای تعالی چنانکہ در حدیث دیگر در قاتل نفس آمدہ است۔ ومن لعن مومنا فھو کقتلہ۔ وکسے کہ لعنت کند مسلمانی را پس آن لعنت کردن مانند کشتن اوست ودر حکم آن است در اثم وحرمت وعقاب واین از باب الحاق ناقص است بکامل بجہت تشدید وتغلیظ ومبالغہ کذا قیل واین بر تقدیرے کہ مراد از لعنت کفر نباشد واگر مراد از لعنت کفر ست پس وے در حکم قذف بکفر ست چنانکہ گفت۔ ومن قذف مومنا بکفر فھو کقتلہ۔ وکسے کہ دشنام کند مسلمانی را بکفر پس آوردن آن مانند قتل اوست واین تشبیہ ظاہر ترست زیرا کہ کفر از اسباب قتل است پس قذف وے

بلکه همچو قتل اوست ومن ادعی دعوی کاذبة لیتکثر بها - وکسے که دعوی کند دعوے دروغ تا حاصل شود بدان مال کثیر
ودر بعضے نسخ لیستکثر از باب استفعال واین اشارت است بعلت دعوی در غالب و تقیید نیست که جزا مرتب نشود
بران بی قصد تکثیر - لم یزده الله الا قلة - زیاده نگرداند او را خداے تعالی مگر کمی مال را بر نقیض دعوی وقصد وی
واین معنی در دعوی احوال وفضائل وکمالات بقصد تکثیر جاه ومرتبه نزد مردم چنانکه بعضے متشبهان ومتصنعان طریقت
کنند نیز جاری ست اعاذنا الله من ذلک - متفق علیه - وعن ابی موسی قال قال رسول الله صلی الله علیه
وسلم انی والله ان شاء الله - گفت آنحضرت بدرستی که من بخدا سوگند اگر خواسته است خدا لا احلف علی یمین سوگند
نمیخورم بر یمین مراد به یمین آن چیز است که سوگند خورده می شود بران یا علی بمعنی باست - فاری غیرها خیرا منها - پس
می بینم غیر آن را که سوگند خورده ام بران بهتر از ان - الا کفرت عن یمینی - مگر آنکه کفاره می دهم از یمین خود
واتیت الذی هو خیر - ومی آیم یعنی می کنم آن چیز را که آن بهتر ست حاصل آنکه اگر سوگند خورم بر کارے که نکنم
آنرا وحال آنکه کردن آن کار بهتر ست ودر رضی حق ست حانث می کنم خود را ومی کنم آن کار را واز یمین کفارت
می دهم وآنحضرت سوگند می خورد وعهد می کند برین بجهت تاکید وتنبیه است برین که اگر کار برضی حق باشد بر سوگند خورده ایستند که
ما سوگند خورده ایم که این کار نکنیم باز چون کنیم کار برضی حق باید کرد که کار یمین سهل ست بکفارت دادن آسان میگردد
وصورتش آنست که مثلا شخصے سوگند خورد که بوالدین سخن نکنم او را باید که بوالدین سخن بکند که بعقوق نکشد واز یمین
کفارت دهد چنانکه گفته اند که آزردن دل دوستان جهل ست وکفارت یمین سهل ست - متفق علیه - وعن عبد الرحمن
ابن سمرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم گفت آن حضرت - یا عبد الرحمن بن سمرة لا تسال الامارة - طلب
مکن امیرے را وحکومت را که ترا حاکم امیر کنند وحاکم سازند - فانک ان اوتیتها عن مسئلة - پس بدرستی تو اگر داده
می شوی ترا امارت بعد از سوال وطلب - وکلت - بضم واو وکسر کاف مخففه - الیها - گذاشته می شوی تو بسوے
امارت وگذاشته می شوی بحول وقوت تو وبراے وتدبیر تو بے امداد اعانت حق واز ینجا همه شر وفساد می خیزد وان
اوتیتها من غیر مسئلة اعنت علیها - واگر داده می شوی آنرا بی طلب وسوال یاری داده می شوی بران و
لطف حق وتدبیری مدد ومعاون تو می گردد وهمه خیر وصلاح می آید - واذا حلفت علی یمین فرائیت غیرها خیرا منها
ووقتے که سوگند خوری تو بر یمین پس ببینی تو چیزی آنرا بهتر از ان یمین - فکفر عن یمینک - پس کفارت ده از یمین
خود - وأت الذی هو خیر - وبیا چیزے را که آن چیز بهتر ست یعنی بکن آنرا - وفی روایة - ودر روایتے این چنین
آمده است - فأت الذی هو خیر وکفر عن یمینک - پس بیا چیزے را که آن چیز بهتر ست پس کفارت بده از یمین خود
تفاوتی که درین روایت ودر روایت سابق ست آنست که ازین روایت تاخیر تکفیر از حنث مفهوم می شود واز روایت
اولی تقدیم وائمه ثلثه جائز می دارند تقدیم کفارت را بر حنث لیکن شافعی تخصیص می کند آنرا بکفارت مالے

ونزد ما جائز نیست تقدیم وحق آن ست کہ احادیث خالی اند از دلالت بر تقدیم وتاخیر ودر شرح آنرا بیان کردہ ایم متفق علیہ۔ وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من حلف علی یمین فرأی خیرا منہا فلیکفر عن یمینہ ولیفعل مضمون این حدیث مضمون حدیث سابق ست۔ رواہ مسلم۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واللہ لان یلج احدکم بیمینہ فی اہلہ۔ وہم از ابی ہریرہ است گفت گفت آنحضرت بخدا سوگند ہر آینہ لجاج وصبر واصرار نمودن وایستادن یکی از شما بیمین خود در حق اہل خود یعنی در یمینی کہ متعلق بحق اہل بود واصرار بر یمین موجب فوات آن حق ست۔ آثم لہ عند اللہ۔ در بزہ افگنندہ تر ست مر او را نزد خدا۔ من ان یعطی کفارتہ التی افترض اللہ علیہ از حانث گردانیدن او خود را ودادن او کفارت را کہ فرض گردانیدہ است خدای تعالی آنرا یعنی اگرچہ در حنث نیز باعتبار ظاہر ہتک حرمت نام خداست ودر گمان حالف نیز دران بزہ است اما در اصرار یمین کہ مستلزم فوات حق اہل وعیال ست بزہ بیشتر ست حاصل مضمون این حدیث نیز مضمون احادیث سابق ست کہ بر تقدیر بودن خیریت در خلاف یمین حنث وکفارت لازم ست یلج بفتح یا ولام وکسر آن وتشدید جیم از لجاج بجیم در اصل بمعنی ستہیدن وگردانیدن سخن در دہان ست ومراد اینجا معنی لزوم وثبوت وچسپیدن وایستادن بر آن ست متفق علیہ وعنہ وہم از ابو ہریرہ است۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یمینک علی ما یصدقک علیہ صاحبک۔ سوگند تو واقع ومحمول ست بر چیزی کہ تصدیق می کند در است گو می دارد ترا صاحب تو کہ سوگند میدہد ترا یعنی معتبر در صدق یمین نیت آن کس است کہ سوگند میدہد ترا وقصد وارادہ وی ومعتبر نیست در وی نیت حالف وتوریت وتاویل وی واین بر تقدیری ست کہ صاحب حق باشد کہ باطل می گردد حق وی بتوریت چنانکہ در صورت استحلاف قاضی ونائب وی مدعا علیہ را واگر این چنین نباشد یا وی انجا مستحلفی نباشد باک نیست در توریت خصوصا کہ در وی نفع یکی باشد چنانکہ در گفتن خلیل الرحمن علیہ السلام سارہ را کہ خواہر من ست بارادہ اخوت اسلام تا از دست آن ظالم خلاصش گرداند ومانند آن فتدبر۔ رواہ مسلم وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الیمین علی نیۃ المستحلف۔ وہم از وی ست گفت گفت آنحضرت سوگند بر نیت سوگند دہندہ است کہ مراد ست بصاحب در حدیث سابق چنانکہ تقریر کردہ شد۔ رواہ مسلم۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت انزلت ہذہ الآیۃ۔ گفت عائشہ فرود فرستادہ شدہ است این آیت کہ۔ لا یؤاخذکم اللہ باللغو فی ایمانکم۔ نمی گیرد وعقاب نمی کند شمارا خدای تعالی بلغو کردن شما در سوگندہای شما۔ فی قول الرجل۔ در شان گفتن مرد این کلمہ را۔ لا واللہ وبلی واللہ۔ عادت عربان ست کہ در محاورات ومکالمات خود بسیار می گویند لا واللہ وبلی واللہ وقصد سوگند ندارند واین اعتبار ندارد وبدان یمین منعقد نمی گردد واین را یمین لغو می گویند لغو در لغت سخن بیہودہ گفتن ودر کتب فقہ تفسیر یمین لغو بدان نیز کردہ اند کہ سوگند خورد بر چیزی بگمان آنکہ حق ست ودر واقع نہ چنین ست۔ رواہ البخاری وفی شرح السنۃ بلفظ المصابیح۔ ودر شرح سنۃ روایت کردہ شدہ است بلفظ مصابیح وآن این ست کہ۔ قالت لغو الیمین قول الانسان

لا والله و بلی والله وقال۔ و گفتہ است در شرح السنۃ۔ رفعہ بعضھم عن عائشۃ۔ رفع کردہ و بحضرت رسانیدہ است این حدیث را بعضے رواۃ از عائشہ و بخاری موقوف بر عائشہ گردانیدہ و معنی مرفوع و موقوف در مقدمہ معلوم شدہ۔

الفصل الثانی۔ عن ابی ہریرۃ قال قال رسول الله صلی الله علیہ وسلم لا تحلفوا بآبائکم ولا بامھاتکم۔ سوگند نخورید بپدران خود و نہ بمادران خود۔ ولا بالانداد۔ و نہ سوگند خورید بشریکان یعنی بہ بتان و آنہا را شریک نگردانید بخدای رب الموت و تعظیم و اعزاز یا آنہا را انداد گفتن باعتقاد مشرکان ست یعنی آنہا را کہ مشرکان انداد و شریکان خدا می دانند شما آنہا سوگند نخورید فافہم آنرا و جمع ندّ است بکسر ہمتا و مانند۔ ولا تحلفوا بالله الا و انتم صادقون۔ و سوگند نخورید بخدا مگر آنکہ شما راست گوہستید در ماضی یا مستقبل۔ رواہ ابوداؤد والنسائی۔ وعن ابن عمر رضی الله عنہما قال سمعت رسول الله صلی الله علیہ وسلم یقول من حلف بغیر الله۔ کسے کہ سوگند خورد بغیر خدا باعتقاد تعظیم آن غیر۔ فقد اشرک۔ پس بتحقیق شریک گردانید آن غیر را بخدا در تعظیم و بعضے از فقہا بتکفیر قائل شدہ اند چنانکہ گذشت رواہ الترمذی

وعن بریدۃ قال قال رسول الله صلی الله علیہ وسلم من حلف بالامانۃ فلیس منا۔ روایت ست از بریدہ اسلمی بضم با کہ صحابی مشہور ست و احوال وے نوشتہ شدہ است کہ گفت آنحضرت کسے کہ سوگند خورد بامانت پس نیست آن کس از ما و بر طریقہ ما بلکہ از متشبہین بغیر ماست زیرا کہ آن از عادت اہل کتاب ست و از جہت آنکہ او از اسماء و صفات الہی تعالی و گفتہ اند کہ مراد بامانت فرائض اند یعنی سوگند نخورید بصلوٰۃ و صوم و حج و جز آن و کفارہ نیست درین حلف و تورپشتی گفتہ کہ چون سوگند خورد بامانۃ الله اختلاف دارند علما دران مشہور از امام ابوحنیفہ آنست کہ یمین وی منعقد می گردد پس امانۃ الله را از صفات وی تعالی گردانیدہ زیرا کہ امین از اسمای خدای تعالی ست و گفتہ کہ احتمال دارد کہ امانۃ الله بمعنی کلمۃ الله باشد چنانکہ بسیاری از علما امانت را در قول حق سبحانہ انا عرضنا الامانۃ بکلمہ توحید تفسیر کردہ اند و مروی از ابی یوسف خلاف آنست و مختار طحاوی آنست کہ یمین منعقد نمی شود بامانۃ الله خواہ نیت یمین و عہد کند یا نکند انتہی و نزد امام احمد اگر امانت و عہد را اضافت بخدا کند و گوید بامانۃ الله و عہد الله یمین منعقد می گردد و اگر مطلق بالامانۃ والعہد گوید دو روایت ست و باوجود انعقاد مکروہ است یمین بدان از جہت ورود نہی

رواہ ابوداؤد و نحنہ۔ وہم از بریدہ است۔ قال قال رسول الله صلی الله علیہ وسلم من قال انی برئ من الاسلام کسے کہ بگوید من بیزارم از دین اسلام اگر چنین کاری کنم۔ فان کان کاذبا۔ پس اگر باشد آن کس دروغ گو یعنی دروغ کنندہ سوگند خود را یعنی بکند آن کار را۔ فھو کما قال۔ پس وی چنان ست کہ گفتہ است یعنی بیزار ست از دین اسلام از جہت رضای او ببرارت چنانکہ در حدیث ثابت بن الضحاک گذشت۔ وان کان صادقا۔ و اگر ہست راست گوئیدہ و راست کنندہ سوگند خود را یعنی نکند آن کار را۔ فلن یرجع الی الاسلام سالما۔ پس کافر نمی گردد و لیکن ہرگز باز نمی گردد بسوی اسلام بسلامت زیرا کہ سوگند بچیزی کہ احتمال کفر دارد بر تقدیر حنث مناسب بحال مسلمان نیست

که جرأت و جسارت کند بران از جهت تضمن آن نوعی از رضای را پس آثم گردد بدان - رواه ابوداود والنسائی وابن ماجه -
وعن ابی سعید الخدری قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا اجتهد فی الیمین - گفت بود آنحضرت چون کوشش
و مبالغه میکرد در تقریر و تاکید سوگند - قال - میگفت - لا والذی نفس ابی القاسم بیده - نه اینچنین است سوگند بآن - کسی
که بقای ذات من در دست قدرت اوست و ابوالقاسم کنیت شریف آنحضرت است صلی الله علیه وسلم و بیشتر در احادیث
باین لفظ آمده است والذی نفس محمد بیده تقریر و تاکید درین عبارت باین جهت است که این عبارت دلالت دارد بر کمال
قدرت و تسخیر نفس کریمهٔ او و ظاهر آنست که ذکر کنیت در تاکید و تقریر چندان دخلی ندارد و بعضی گفته اند وارد فافهم وظاهر
آنست که کلمهٔ لا نفی و رد باشد مر کلام سابق را و لیکن همچنین جاری شده است ذکر آن در محل قسم بی آنکه مقصود نفی کلام
سابق باشد - رواه ابوداود - وعن ابی هریرة قال کانت یمین رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا حلف - گفت ابوهریره
بود سوگند آنحضرت وقتی که سوگند می خورد باین لفظ - لا واستغفر الله - ظاهر عبارت آنست که کلام قسمی همین باشد و قسم
گفتن این عبارت بطریق مجاز و تشبیه است زیرا که معنی او آنست که استغفار می کنم اگر امر بر خلاف آن باشد و این تقریر
کلام و تاکید مرام می کند پس در معنی قسم باشد و بعضے می گویند تقدیر کلام آنست لا والله استغفر الله و استغفار بجهت
جریان یمین لغو است بی قصد اگرچه مغفور است - رواه ابی داود وابن ماجه - وعن ابن عمر ان رسول الله صلی الله علیه
وسلم قال من حلف علی یمین - کسی که سوگند خورد بر چیزی - فقال - پس بگوید - ان شاء الله فلا حنث علیه - پس نیست
حنث بر وی و حنث بزه و گناه و خلاف کردن سوگند یعنی سوگند نمی شود تا حنث بران مترتب گردد و همچنین ان شاء الله گفتن
بمشیت حق تعلیق نمودن مانع است از انعقاد جمیع عقود اما این بر تقدیری است که اگر متصل بگوید و همین است مذهب اکثر
علماء و مذهب امام ابوحنیفه و از ابن عباس می آرند که استثناء منفصل نیز جائز است و حکایت امام ابوحنیفه با بعضے از خلفاء عباسیه
و طلب کردن خلیفه او را و عتاب کردن بر وی بمخالفت جد ایشان که ابن عباس است در صحت استثنای منفصل و گفتن
ابوحنیفه رح اگر اینچنین باشد هیچ عقد بیعی لشما تمام نمی شود چه مردم بیعت میکنند و در بیرون رفته ان شاء الله میگویند و خوش کردن
خلیفه این سخن را از وی مشهور است و حد اتصال آنست که بکلام دیگر مشغول نشود و بعضی گفته اند تا در مجلس است و قیل غیر
ذلک - رواه الترمذی وابوداود والنسائی وابن ماجه والدارمی وذکر الترمذی جماعة وقفوه علی ابن عمر - و ذکر کرده است
ترمذی جماعت را که موقوف داشته اند این حدیث را بر ابن عمر یعنی گفته اند که این قول ابن عمر است نه حدیث پیغمبر صلی الله علیه وسلم
و قول صحابی را حدیث موقوف خوانند چنانکه در مقدمه گذشت

الفصل الثالث - عن ابی الاحوص بفتح همزه و سکون حاء مهمله و بصاد مهمله عوف ابن مالک - تابعی است از اتباع
عبدالله ابن مسعود - عن ابیه - روایت می کند از پدر خود که مالک ابن نضله است بفتح نون و سکون ضاد معجمه که صحابی است
قال قلت - گفت پدر وے که گفتم من - یا رسول الله ارأیت ابن عم لی اتیه اساله - خبر ده مرا از حال پسر عم که مرا است

می آیم او را در حالی کہ سوال می کنم از وی از مال - فلا یعطینی ولا یصلنی - پس نمی دہد مرا و صلہ نمی کند مرا چنانکہ
صلۂ ارحام باید کرد - ثم یحتاج الی فیاتینی فیسئلنی - پستر محتاج می شود بسوے من پس می آید مرا پس سوال می کند
مرا و می خواہد چیزی از من - وقد حلفت ان لا اعطیہ ولا اصلہ - وبتحقیق سوگند خوردہ ام من کہ ندہم او را چیزے
وصلہ نکنم او را بجہت جزاے عمل او کہ از خود نمی دہد و از من می طلبد - فامرنی ان اتی الذی ہو خیر - پس امر کرد
مرا کہ بیایم و بکنم چیزے را کہ آن چیز بہتر است و آن دادن ست و صلہ رحم کردن - واکفر عن یمینی - و کفارت
دہم از یمین خود چنانکہ در احادیث گذشت سہ بدی را بدی سہل باشد جزاہا اگر مردی احسن الی من اساء
رواہ النسائی وابن ماجہ وفی روایۃ - و در روایت ابن ماجہ این چنین آمدہ است کہ - قال قلت - گفت گفتم
یا رسول اللہ یاتینی ابن عمی فاحلف ان لا اعطیہ ولا اصلہ - می آید مرا ابن عم من پس سوگند می خورم کہ ندہم او را و صلہ رحم
نکنم او را - قال کفر عن یمینک - گفت آنحضرت کہ کفارت دہ از یمین خود و درین روایت بیان فعل ابن عم نکرد
کہ نمی داد صلہ و سبب نادادن وی شد

باب فی النذور

در باب سابق احادیث ایمان و نذور معا آورد و درین باب احادیث متعلقہ بنذور خاصۃ ولہذا فی النذور گفت و نگفت باب
چنانکہ عادت اوست در آوردن بابی در لواحق و متممات ما سبق

الفصل الاول عن ابی ہریرۃ وابن عمر قالا - گفتند ابو ہریرہ وابن عمر - قال رسول اللہ - گفت پیغمبر خدا صلی اللہ
علیہ وسلم لا تنذروا - بضم ذال و کسر آن نذر نکنید یعنے باعتقاد آنکہ نذر رد می کند قدر را - فان النذر لا یغنی من القدر شیئا
زیرا کہ فائدہ نمی دہد و سود نمی کند از قضا و قدر چیزے را - وانما یستخرج بہ من البخیل - وجز این نیست کہ بیرون
آوردہ می شود بسبب نذر از بخیل چیزی از مال چون عادت مردم تعلیق نذور بحصول منافع و دفع مضار شدہ است
نہی کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و مراد آنست کہ نذر کنند بر گمان آنکہ بنذر چیزی در می یابد کہ تقدیر نکردہ است آنرا
خدای تعالی مر شما را پس در حقیقت نہی از نذر باین غرض ست نہ مطلق نذر چہ آن از فعل بخیلان ست چہ سخی چون
خواہد کہ تقرب کند بدرگاہ خدای تعالی استعجال می کند بآن و بخیل مطاوعت نمی کند نفس او بر آوردن چیزے از دست
مگر بمقابلۂ غرضی و عوضی - متفق علیہ - وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من نذر ان
یطیع اللہ فلیطعہ - گفت آنحضرت کسی کہ نذر کند کہ اطاعت و فرمان برداری کند خداے تعالے را پس باید کہ اطاعت
کند خدا را و وفا کند نذر خود را - ومن نذر ان یعصیہ فلا یعصہ - و کسے کہ نذر کند کہ عصیان ورزد و بی فرمانی کند
خدا را پس باید کہ معصیت نکند او را و وفا نکند کہ آن نذر صحیح نیست - رواہ البخاری - وعن عمران بن حصین
صحابی مشہور ست احوال او مذکور نوشتہ شدہ - قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا وفاء لنذر فی معصیۃ

نیست وفا بنذر او و معصیت - ولا فی ما لا یملک العبد - ونہ وفاست مر نذر را در چیزے کہ مالک نیست بندہ بیان این در فصل اول باب سابق گذشت - رواہ مسلم وفی روایۃ لا نذر فی معصیۃ اللہ - مراد ہمان ست کہ وفا نیست مر این نذر را - وعن عقبۃ ابن عامر صحابی ست کہ والی مصر بود از جانب معاویہ روایت کردہ از وے جابر و ابن عباس و از تابعین خلق کثیر و در کاشف در تعریف وی گفتہ صحابی کبیر امیر شریف فصیح مقری فرضی شاعر مات بمصر عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال کفارۃ النذر کفارۃ الیمین - روایت می کند عقبہ بن عامر از آنحضرت کہ گفت کفارت نذر کفارہ یمین ست بدانکہ نزد شافعی کفارت نیست در نذر و نزد ما یمین از موجبات نذر و لوازم اوست زیرا کہ نذر ایجاب مباح ست و این مستلزم تحریم حلال ست و تحریم حلال یمین ست بدلیل قول حق سبحانہ قد فرض اللہ لکم تحلۃ ایمانکم با آنکہ روایت کردہ است مقاتل کہ آنحضرت اعتاق رقبہ کرد در تحریم ماریہ اما اگر نذر مطلق کند و گوید بر من نذر و چیزی را نام نبرد بر وی کفارت یمین ست باتفاق کذا قالوا و این حدیث دلیل ست بر مذہب حنفیہ و اگر حمل کردہ شود بر نذر مطلق بی تسمیۂ شئ می گردد باتفاق - رواہ مسلم - وعن ابن عباس قال بینا النبی صلی اللہ علیہ وسلم یخطب - گفت ابن عباس در اثنای آنکہ آنحضرت خطبہ می خواند - اذا ہو برجل قائم - ناگاہ آنحضرت با مردی ست کہ ایستادہ است یعنی در وقت خطبہ خواندن آنحضرت مردی حاضر بود - فسأل عنہ - پس پرسید آنحضرت مردم را از ان مرد کہ کیست و چہ نام دارد و چہ حال دارد - فقالوا ابو اسرائیل - پس گفتند نام او ابو اسرائیل ست و وی مردی بود از بنی عامر ابن لوی از بطون قریش و حال او این ست کہ - نذر ان یقوم ولا یقعد - نذر کردہ است کہ ایستادہ باشد و نہ نشیند - ولا یستظل - و در سایہ نباشد استظلال فی الفراح پناہ جستن بسایہ - ولا یتکلم - و سخن نکند - ویصوم - و روزہ دار باشد - فقال النبی - پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مروہ فلیتکلم - بفرمائید او را کہ سخن کند - ولیستظل - و در سایہ بیاید ولیقعد - و باید کہ بنشیند - ولیتم صومہ - و تمام کند روزہ خود را امر بوفاے نذر در صوم نہ در جز آن دلالت دارد بر صحت نذر در طاعت نہ در غیر آن و مذہب مالک و شافعی ہمین ست و جمعی از صحابہ نیز ہمبرین اند و نزد بعضے اگر منذور مباح باشد واجب ست وفا بدان چنانکہ در فصل ثانی در نذر امرأۃ بضرب دف بیاید و ظاہر آنست کہ مذہب حنفیہ ہمین ست زیرا کہ تفسیر کردہ اند نذر را بایجاب مباح اگر گفتہ شود پس چرا امر نکرد آنحضرت بوفا بقعود و ترک استظلال و عدم تکلم با وجودیکہ اینہا ہمہ مباح اند جوابش آنکہ التزام و استدامت اینہا و اجتناب از اضداد آنہا مطلقا حرام ست نہ مباح کذا قیل - رواہ البخاری - وعن انس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم رای شیخا یہادی بین ابنیہ - روایت ست از انس کہ آنحضرت دید پیری را کہ راہ می رود میان دو پسر خود و تکیہ بر آنہا کردہ از ضعف و یہادی بین بنیہ بلفظ مجہول استعمال کردہ می شود بہمین معنی - فقال ما بال ہذا - پس پرسید آنحضرت چیست حال این مرد - فقالوا نذر ان یمشی - پس گفتند نذر کردہ است وی کہ پیادہ رود یعنی بخانۂ کعبہ - قال ان اللہ عن تعذیب ہذا نفسہ لغنی - گفت آنحضرت

بپرستی خدای تعالی از عذاب کردن این شخص نفس خود را و پیاده رفتن هرآینه بی نیاز ست و ثواب دادن او
برج موقوف نیست بر پیاده رفتن - وامره ان یرکب - و امر کرد او را که سوار شود از جهت عجز او از مشی ظاهر حدیث
دران ست که بر کوب چیزی لازم نمی گردد بر وی و این ست قول شافعی و نزد ابوحنیفه و در قولی از شافعی بر وی
دم لازم میگردد زیراکه وی شکست نذر را بعد از التزام آن کذا قیل - متفق علیه و فی روایة لمسلم عن ابی هریرة - و
در روایتی مر مسلم را از ابی هریره این چنین آمده است که - قال - گفت آنحضرت - ارکب ایها الشیخ فان الله غنی عنک
وعن نذرک - سوار شو ای پیر زیراکه خدای تعالی بے نیاز ست از تو و از این نذر تو - وعن ابن عباس ان سعد بن
عبادة استفتی النبی صلی الله علیه وسلم فی نذر کان علی امه - روایت ست از ابن عباس که سعد بن عبادة که صحابے
مشهور ست و پسر و پدر هر دو صحابی اند جواب فتوے خواست از آن حضرت در نذریکه بود بر مادر او - فتوفیت
قبل ان تقضیه - پس وفات یافت مادر او پیش از آن که بجای آرد آن نذر را و وفا کند بدان - فافتاه ان یقضیه
عنها - پس فتوی داد آنحضرت سعد بن عبادة را که قضا کند وی آن نذر را از جانب مادر خود - متفق علیه - بدانکه جمهور
بر آنند که لازم نیست مر وارث را قضای نذر واجب بر میت اگر غیر مالی باشد و اگر مالی باشد و ترکه نگذاشت نیز لازم
نیست بی وصیت و لیکن مستحب ست و اصحاب ظواهر گویند لازم ست وارث را باین حدیث کذا نقل الطیبی پوشیده
نماند که این حدیث دلالت ندارد بر وجوب شاید که تبرعی باشد یا ترکه گذاشته باشد و وصیتی کرده باشد و نیز محتمل ست که نذر او مالی
باشد یا غیر مالی و مطلق باشد چنانکه گفته باشد که شاید طاعتی بکنم و عملی صالح بجای آرم و یا روزه دارم یا برده آزاد
کنم یا صدقه بدهم و آنچه وارد شده است که آنحضرت سعد بن عبادة فرمود صلی الله علیه وسلم که چاهی بکند و آبی بمردم
بدهد و بگوید که این چاه برای ام سعد ست دلالت دارد که نذر مطلق بود یا صدقه والله اعلم - وعن کعب بن مالک
صحابی مشهور ست که یکی از شعرای اسلام بود و یکی از آن سه کس که تخلف کردند از غزوه تبوک و توبه کردند و قبول نمود
توبهٔ ایشان چنانکه قرآن مجید بدان ناطق ست و قضیهٔ توبهٔ او بسے غریب و شیرین ست و در شرح سفر السعادت
آنرا نیز نوشته ایم - قال - گفت کعب - قلت - گفتم من در وقت قبول توبهٔ من - یا رسول الله ان من توبتی
ان انخلع من مالی صدقة - بدرستی از جملهٔ توبهٔ من و تمام و کمال آن آنست که بیرون آیم و مجرد شوم از تمام مال
خود و تصدق کنم آنرا بشکرانهٔ آن و انخلاع بر آمدن از جامه و موزه و نعل - الی الله والی رسول الله - بر آیم
بسوی خدا و بسوی رسول خدا صلی الله علیه وسلم فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم امسک بعض مالک - پس گفت آنحضرت که نگاه دار
بعضے مال خود را - فهو خیر لک - پس نگاه داشتن تو بعضے مال خود را بهتر ست مر ترا - قلت فانی امسک سهمی الذی بخیبر
گفتم پس بدرستی من نگاه می دارم حصهٔ مرا که در خیبر ست و اینجا اگرچه کعب رضی الله عنه نذر نکرده بود و لیکن چون التزام
کرد بر خود چیزے که نه لازم بود بر وے گویا در معنی نذر بود باین مناسبت مؤلف این حدیث در باب نذر آورد

متفق علیہ وہذا طرف من حدیث مطول۔ و این حدیث پارہ و جانبی ست از حدیث دراز کہ مشتمل ست بر ذکر قصۂ تخلف و توبۂ کعب بن مالک۔

الفصل الثانی عن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا نذر فی معصیۃ نیست نذر در معصیت۔ وکفارتہ کفارۃ الیمین۔ و کفارت او کفارت یمین ست شرح این در فصل اول گذشت۔ رواہ ابوداؤد والترمذی والنسائی۔ وعن ابن عباس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من نذر نذرا لم یسمہ گفت آنحضرت کسی کہ نذر کند نذری را کہ نام نبرد او را چنانکہ گوید مر خدا راست بر من نذر و تعین نکند منذور را کہ صوم ست یا صدقہ مثلا۔ فکفارتہ کفارۃ یمین۔ پس کفارت او کفارت یمین ست زیرا کہ ممکن نیست وفا در وی پس کفارت دہد کفارت یمین۔ ومن نذر نذرا فی معصیۃ فکفارتہ کفارۃ یمین۔ وکسی کہ نذر کند نذری را در معصیت پس اینجا نیز کفارت او کفارت یمین ست از جہت عدم امکان وفا بنذر۔ ومن نذر نذرا لا یطیقہ فکفارتہ کفارۃ یمین۔ وکسے کہ نذر کند نذری کہ طاقت ندارد کہ بجا آرد آنرا و وفا کند بآن نیز کفارت یمین ست۔ ومن نذر نذرا اطاقہ فلیف بہ۔ وکسے کہ نذر کند نذری کہ طاقت دارد آنرا پس باید کہ وفا کند بآن نذر طاقت وطوق توانائی اطاقت توانستن رواہ ابوداؤد وابن ماجۃ ووقفہ بعضہم علی ابن عباس۔ وموقوف گردانیدہ است این حدیث را بعضے رواۃ بر ابن عباس وگفتہ اند کہ این قول اوست۔ وعن ثابت بن الضحاک صحابی ست کہ احوال او در فصل اول از باب سابق معلوم شد۔ قال نذر رجل علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ینحر ابلا ببوانۃ۔ گفت ثابت نذر کرد مردی در زمان آنحضرت کہ ذبح کند شتر را در موضعی کہ نام وے بوانہ است بضم موحدہ وتخفیف واو ودر اسفل مکہ وبجذمت تا نیز آمدہ۔ فاتی رسول اللہ پس آمد آن مرد نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فاخبرہ پس خبر کرد آنحضرت را باین قصہ۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہل کان فیہا وثن من وثان الجاہلیۃ یعبد گفت آنحضرت آیا بود در آن موضع بتی از بتان زمان جاہلیت کہ پرستیدہ میشد۔ قالوا لا گفتند نبود در وی بتی از بتان جاہلیت قال فہل کان فیہا عید من اعیادہم گفت آنحضرت پس آیا بود در وی عیدی از عیدہای اہل جاہلیت۔ قالوا لا گفتند نبود فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوف بنذرک پس گفت آنحضرت ایفا کن بنذر خود و از اینجا معلوم میشود کہ کسی کہ نذر کند ذبح را در مکانی لازم ست وفا بدان اگر آن موضع معبد اوثان ومجمع شعار کفار نبود واگر این چنین بود صحیح نبود۔ فانہ لا وفاء لنذر فی معصیۃ اللہ زیرا کہ نیست وفا مر نذر را در معصیت خدا وبرین قیاس ست کہ نذر کند تصدق بر اہل شہری معین ولا فیما لا یملک ابن آدم۔ ونیست نذر در چیزی کہ مالک نیست فرزند آدم۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ان امراۃ قالت۔ روایت ست کہ زنے گفت یا رسول اللہ انی نذرت ان اضرب علی راسک بالدف۔ بدرستی من نذر کردہ ام کہ بزنم بر سر تو یعنی در حضور تو دف را قال اوفی بنذرک۔ گفت آنحضرت وفا کن بنذر خود واز اینجا معلوم شد کہ ضرب دف مباح ست وکسی کہ تخصیص می کنند نذر را بطاعت وقربت می گوید کہ ضرب دف اگرچہ از جملہ قربات نیست کہ واجب باشد بر ناذر وفا بدان بلکہ از جملہ مباحات ست اما نذر

اکل اطعمۂ لذیذہ و لبس ثیاب ناعمہ ولیکن آنحضرت آنرا نظر بمقصد صحیح وی کہ اظہار فرح و سرور ست بقدوم پیغمبر خدا سالماً
وغانماً و مظفراً و منصوراً از جملہ قربات داشتہ امر بوفای نذر کرد و شرح این حدیث بتفصیل در فضائل امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ
در آخر کتاب بیاید انشاء اللہ تعالیٰ رواہ ابوداؤد و زاد رزین و زیادہ کردہ است رزین این را کہ۔ قالت و نذرت ان اذبح بمکان
کذا وکذا۔ گفت آن زن و نذر کردہ ام کہ ذبح کنم در جای چنین و چنین۔ مکان یذبح فیہ اہل الجاہلیۃ۔ جائیکہ ذبح میکنند اہل جاہلیت
قال ہل کان بذلک المکان وثن من اوثان الجاہلیۃ یعبد۔ گفت آنحضرتؐ آیا بود دران مکان بتی از بتان اہل جاہلیت
کہ پرستیدہ میشد۔ قالت لا۔ گفت آن زن نبود۔ قال ہل کان فیہ عید من اعیادہم۔ گفت آیا بود دران مکان عیدی
از عیدہای اہل جاہلیت۔ قالت لا۔ گفت نبود۔ قال اوفی بنذرک۔ گفت آنحضرتؐ ایفا کن بنذر خود ازینجا معلوم می شود
کہ مجرد ذبح کردن اہل جاہلیت دران مکان مانع نیست از وفا بنذر ذبح دران بلکہ وجود وثن و عید مانع ست۔ وعن
ابی لبابۃ۔ بضم لام و بدو موحدہ مخففہ صحابی انصاری نام او رفاعہ بن عبد المنذر ست غالب آمدہ بر وی کنیت او
انہ قال للنبی صلی اللہ علیہ وسلم ان من توبتی ان اہجر دار قومی۔ روایت ست از ابولبابہ بدرستی وی گفت مر آنحضرت را
کہ از تتمۂ توبۂ من آنست کہ ترک دہم و بگذارم سرای قوم خود را۔ التی اصبت فیہا الذنب۔ سرای آنکہ رسیدہ ام و کردہ ام
دروی گناہ را۔ وان انخلع من مالی کلہ۔ و اینکہ برآیم از مال خود ہمہ۔ صدقۃ۔ از جہت تصدق کردن۔ قال۔ گفت آنحضرت
یجزی عنک الثلث۔ کفایت میکند از تو برآمدن از سوم حصۂ مال خود و برآمدن از تمام مال حاجت نیست قصۂ ابولبابہ آنست
کہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بنی قریظہ را کہ قبیلہ ایست از یہود محاصرہ کرد نزد آنحضرت کسی را فرستادند ایشان کہ ابولبابہ را
نزد ما بفرست تا با وی مشاورت کنیم در کار خود پس آنحضرت بالتماس ایشان ابولبابہ را نزد ایشان فرستادہ و چون ایشان
ابولبابہ را دیدند مرد و زن و کبیر و صغیر ایشان برخاستند و گریہ کردند و زاری نمودند تا آنکہ دل ابولبابہ بر ایشان بسوخت و رحم
و گفتند یا ابولبابہ خبر دہ ما را کہ اگر فرود آئیم بر حکم محمد چہ کار می کند با ابولبابہ بدست خود اشارت بحلق خود کرد یعنی کہ عاقبت کار
شما ذبح ست ابولبابہ می گوید کہ این حرف را گفتم و ہنوز قدم از انجا بر نداشتم کہ متنبہ شدم کہ خیانت کردم در حق خدا و رسول
بعد ازان رفت ابولبابہ و خود را بستون مسجد بر بست و گفت نمی روم ازین مکان تا آنکہ توبہ کند خدای تعالیٰ بر من وقت نماز
دختر او می آمد و او را می کشاد تا نماز گزارد و بعد از گزاردن نماز باز بر می بست و چون مردم می آمدند تا بکشایند با منی نمی شد
و میگفت تا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نیاید و بدست خود مرا نکشاید ازینجا رفتنی نیم روزہا برین گذشت کہ طعام و شراب
نخورد و کور و کر شدن گرفت بحضرت خبر می کردند فرمود من چہ کار کنم اگر او نزد من می آمد و طلب استغفار می کرد من برای او
استغفار میکردم چون او خود را بدرگاہ خداوندی بر بست تا وی تعالیٰ حکم نکند بکشادن وی کشادن ممکن نیست پس
حق سبحانہ توبہ کرد بر وی و حکم کرد بکشادن وی پس آنحضرتؐ آمدہ بکشاد پس وی التماس کرد کہ تمامی توبۂ خود را دانیکہ
کہ از تمامہ مال خود برآیم پس آنحضرتؐ گفت تمام مال حاجت نیست ثلث مال بسندہ است پوشیدہ نماند کہ در حدیث جواب

ہجران دار قوم مذکور نشد ظاہر آنرا ثابت داشتہ باشد وامر بوفای آن کردہ کہ معنی قربت وطاعت داشت زیرا کہ گفتہ اند
کہ مراد بدار قومی یہود بنو قریظہ اند کہ اہل وعیال ومال ومنال او ہمہ آنجا بود۔ رواہ رزین وعن جابر بن عبد اللہ ان
رجلا قام یوم الفتح۔ روایت ست از جابر رضی اللہ عنہ کہ مردی بایستاد روز فتح۔ فقال پس گفت یا رسول اللہ انی نذرت للہ
من نذر کردہ ام وعہد وپیمان بستہ ام مر خدارا۔ عزوجل ان فتح اللہ علیک مکۃ۔ اگر بگشاید خدا بر تو مکہ را۔ ان اصلی فی
بیت المقدس۔ اینکہ نماز بگزارم در بیت المقدس بفتح میم وسکون قاف وکسر دال وبضم میم وفتح قاف وتشدید دال
مفتوحہ نیز آمدہ است۔ رکعتین۔ دو رکعت۔ قال صل ہہنا۔ گفت آنحضرت بگزار اینجا کہ افضل ست ازانجا اشارت بمسجد حرام
کرد کہ فاضل تر از بیت المقدس ست چنانکہ در محل خود معلوم شدہ است اگر قول در مکہ بود چنانکہ ظاہر ست یا اشارت
بمسجد شریف خود اگر در مدینہ بود۔ ثم اعاد علیہ۔ پس اعادہ کرد آن مرد وباز گفت این سخن را کہ من نذر کردہ ام کہ بگزارم دو رکعت
در بیت المقدس۔ فقال صل ہہنا۔ پس گفت آنحضرت بگزار ہمین جا۔ ثم اعاد علیہ۔ پس اعادہ کرد آن مرد بر آنحضرت
فقال شانک اذا۔ پس گفت آنحضرت لازم گیر کار خود را اکنون چون بگفتہ ما کار نمی کنی تو می دانی برو وہرچہ
می خواہی بکن آنچہ نذر کردہ بدان وگفتہ اند کہ اگر کسی نذر کند کہ در بیت المقدس نماز بگزارد وبیرون می آید از عہدۂ نذر
وقتی کہ نماز کند در مسجد حرام یا مسجد رسول اللہ علیہ الصلوٰۃ والسلام واگر نذر کند کہ در مسجد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
نماز گزارد وبیرون می آید از عہدہ بگزاردن در مسجد حرام واگر نذر کند بنماز در مسجد حرام جائز نیست در غیر آن ودر حاشیہ
نوشتہ اند کہ مشہور نزد حنفیہ آنست کہ جائز نیست در غیر آنچہ نذر کردہ در ان واز ابی حنیفہ رح آمدہ کہ جائز نیست مگر در افضل
یا مساوی۔ رواہ ابوداؤد والدارمی۔ وعن ابن عباس ان اخت عقبۃ بن عامر نذرت ان تحج ماشیۃ۔ روایت ست
از ابن عباس کہ خواہر عقبہ بن عامر کہ از مشاہیر صحابہ است نذر کرد کہ حج گزارد پیادہ۔ وانہا لا تطیق ذلک۔ وحالانکہ
آن زن طاقت ندارد کہ پیادہ بحج برود۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ لغنی عن مشی اختک۔ پس گفت
آنحضرت بدرستی خدا ہر آئینہ بی نیاز ست از پیادہ رفتن خواہر تو۔ فلترکب۔ پس باید کہ سوار شود۔ ولتہد بدنۃ۔ وباید
کہ ہدیہ بفرستد بدنہ را یعنی شتر یا گاو را۔ وبعضی گفتہ اند کہ گوسفند فرستادن کفایت دارد وامر ببدنہ از برای ندب ست
وبعضی گفتہ اند بدنہ واجب ست از جہت ظاہر حدیث وبعضی گفتہ اند کہ ہیچ چیز واجب نیست وامر بابہدا از برای
استحباب ست واللہ اعلم۔ رواہ ابوداؤد والدارمی وفی روایۃ لابی داؤد۔ ودر روایتی مر ابوداؤد را این چنین آمدہ
است کہ۔ فامرہا النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان ترکب وتہدی ہدیا۔ پس امر کرد آن زن را آنحضرت کہ سوار شود
وبفرستد ہدی را ہدی قربانی کہ بحرم بفرستد۔ وفی روایۃ لہ۔ ودر روایتی دیگر مر ابی داؤد را این چنین آمدہ کہ۔
فقال النبی۔ پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ لا یصنع بشقاء اختک شیئا۔ بدرستی کہ خدا نمی کند بمشقت خواہر تو
چیزی را شقاء بفتح شین وقاف ومشاقات ومشقت سختی کشیدن وشقا وشقاوت بمعنی بدبختی ضد سعادت نیز آید۔

فلتحج راکبة وتکفر یمینها - پس باید کہ حج کند سوارہ و کفارت دہد یمین خود را - وعن عبد اللہ بن مالک ان عقبة بن عامر سال النبی
صلی اللہ علیہ وسلم عن اخت لہ - سوال کرد عقبہ بن عامر از آنحضرت از حال خواہری کہ مر او را بود - نذرت ان تحج حافیة
غیر مختمرة - نذر کرد خواہر او کہ حج کند پیادہ برہنہ پا و برہنہ سر اختمار بخاء معجمہ خمار پوشیدن فی الصراح خمار بکسر معجر زنان
و اختمار معجر بسر افگندن زن معجر بکسیر بر سر افگند فی زنان - فقال مروھا فلتختمر - پس گفت آنحضرت امر کنید آن زن را
باید کہ خمار بپوشد و در بعضی نسخ فاتخمر بر لفظ تفعیل - ولترکب - و باید کہ سوار شود - ولتصم ثلثة ایام - و باید کہ روزہ دارد
سہ روز اما امر باختمار بجہت آنکہ ترک آن معصیت ست چہ سر زن و موہای او عورت ست و اما امر بسواری بجہت عجز او
و مشقت کشیدن از پیادگی و اما سہ روزہ بجہت بودن آن کفارت یمین و بعضے گفتہ اند بدل ہدی کہ از حدیث سابق
امر بدان معلوم شد - رواہ ابو داود والترمذی والنسائی وابن ماجة والدارمی - وعن سعید بن المسیب - کہ از کبار
تابعین و علما و فقہای سبعہ است قرشی مخزومی مدنی - ان اخوین من الانصار کان بینھما میراث - روایت ست
کہ دو برادر از انصار بود میان ایشان میراث کہ قسمت می بایست کرد - فسال احدھما صاحبہ القسمة - پس طلبید یکے
از ان دو برادر از مصاحب خود کہ برادر دیگر ست قسمت کردن میراث را - فقال - پس گفت آن برادر دیگر با آن برادر
کہ طلب قسمت کرد و سوگند خورد و نذر کرد کہ - ان عدت تسالنی القسمة - اگر باز گشتی تو و بار دیگر طلبیدی تو از من قسمت
میراث را - فکل مالی فی رتاج الکعبة - پس ہمہ مال من مصروف در در کعبہ است رتاج بکسر را و فوقانیہ و جیم باب عظیم کہ بستہ باشد
و رتج بستن در و مراد در حدیث نفس کعبہ است و ذکر باب برای تعظیم ست چنانکہ گویند جناب فلان - فقال لہ عمر - پس
گفت مر او را عمر رضی اللہ عنہ ان الکعبة غنیة عن مالک - بدرستی کعبہ بی نیاز ست از مال تو و حاجت ندارد کہ مال خود را
نذر وی کنی و این امری واجب و ضروری نیست - کفر عن یمینک - کفارت دہ ازین سوگند خود و حانث گردان خود را
وکلم اخاک - و سخن کن برادر خود را و جواب سوال او گو و قسمت کن میراث را - فانی سمعت رسول اللہ - پس بدرستی من شنیدم
پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول - کہ می گفت - لا یمین علیک ولا نذر فی معصیة الرب - نیست لازم بر تو یمین و نہ نذر
در گناہ پروردگار - ولا فی قطیعة الرحم - و بخصوص فرمود کہ نیست یمین و نہ نذر در بریدن پیوند رحم - ولا فیما لا یملک -
و نیست یمین و نذر در چیزی کہ ملک کردہ نشود و این تتمہ حدیث ست و یملک بفتح یا و کسر لام نیز روایت ست یعنی
در چیزی کہ مالک نیست مرد - رواہ ابو داود

الفصل الثالث - عن عمران بن حصین - صحابی مشہور ست کہ احوال وی مکرر نوشتہ شدہ است - قال سمعت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول - گفت شنیدم آنحضرت را می گفت - النذر نذران - نذر کردن دو قسم ست
فمن کان نذر فی طاعة - پس کسی کہ ہست کہ نذر کردہ است در طاعت و فرمودۂ خدا - فذلک للہ - پس آن
برای خدا است - فیہ الوفاء - واجب ست در ان وفا کردن و بسر بردن و بجا آوردن - ومن کان نذر

فی معصیۃ فذلک الشیطان۔ وکسی کہ ہست کہ نذر کرد در معصیت و نافرمودۂ حق پس آن نذر برای شیطان ست کہ راضی میشود از ان وخوشحال میگردد بدان۔ ولا وفاء فیہ۔ وجائز نیست وفا وبجا آوردن دران۔ ویکفرہ ما یکفر الیمین۔ وتکفیر میکند وی می پوشد گناہ آنرا چیزی کہ تکفیر میکند یمین را یعنی کفارت آن کفارت یمین ست چنانکہ در احادیث مذکور شد۔ رواہ النسائی۔

وعن محمد بن المنتشر۔ بضم میم وسکون ونون وفتح فوقانیہ وکسر شین معجمہ تابعی ست روایت دارد از ابن عمر وعائشہ وا زپدر وعم خود رضی اللہ عنہم۔ قال ان رجلا نذر ان ینحر نفسہ۔ گفت کہ مردی نذر کرد کہ ذبح کند خود را۔ ان نجاہ اللہ من عدوہ۔ اگر رستگاری دہد او را خدای تعالی از دشمن وی گویا مردن وی در دست دشمن اشد واغلظ وافضح بود پس گفت خداوندا اصل موت برمن سخت نیست من باختیار خود جان را بتو می سپارم ولیکن مردن بر دست دشمن برمن شاق ست اگر نجات میدہی مرا از دست وی می کشم من خود را برای تو واین راندانست کہ قتل نفس بدست خود اشد واغلظ ست وحرام ونامرضی ست فسأل ابن عباس۔ پس پرسید آن مرد ابن عباس را از حکم این مسئلہ۔ فقال لہ سل مسروقا۔ پس گفت ابن عباس مر آن مرد را بپرس مسروق را واین مسروق بن اجدع ہمدانی از کبار تابعین واعلام علماء وفقہا بود اسلام آورد پیش از وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ودریافت صدر اول از صحابہ را مثل خلفای اربعہ وغیر ایشان را ودر ہنگام صغر او را دزدیدہ بودند بعد از ان یافتند پس مسروق نام او شد وحوالہ کردن ابن عباس جواب مسئلہ را بوی بجہت آن بود کہ وی اخذ علم از خلفای اربعہ وعائشہ صدیقہ کردہ بود واین از غایت احتیاط ودیانت وصبر ابن عباس ست ودرین تثبیت وتقریر وحفظ ست مر فتوای خود را از وصمت خلاف ونزاع۔ فسالہ۔ پس پرسید آن مرد مسروق را۔ فقال لہ لا تنحر نفسک۔ پس گفت مسروق مر او را ذبح مکن خود را۔ فانک ان کنت مؤمنا قتلت نفسا مؤمنۃ۔ زیرا کہ بدرستی تو اگر ہستی نزد خدا مسلمان وخود را خود می کشی می کشی نفس مسلمان را وبر قتل نفس مؤمن وعید تخلود نارست۔ وان کنت کافرا تعجلت الی النار۔ واگر ہستی تو کافر شتابی می کنی بسوی آتش دوزخ بر ہر تقدیر کشتن نفس نامشروع ونامعقول ست۔ واشتر کبشا۔ وبخر قچقاری را۔ فاذبحہ للمساکین۔ پس ذبح کن آنرا از برای مسکینان۔ فان اسحٰق خیر منک۔ پس بدرستی اسحٰق پیغمبر علیہ السلام بہتر ست از تو۔ وفدی بکبش۔ وحالانکہ فدا دادہ شد اسحٰق بکبش واین مبنی بر قول بعضی ست کہ آن پسر را کہ ابراہیم علیہ السلام در خواب ذبح او را اسحٰق ست وقول مشہور ومختار آنست کہ اسمٰعیل ست علیہم السلام وقول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم انا ابن الذبیحین مثبت این قول ست وقول اسحٰق نیز در کلام بعضی اکابر واقع شدہ است وشیخ جلال الدین سیوطی در بعضی رسائل خود گفتہ ست کہ این قول از تحریفات اہل کتاب ست واللہ اعلم۔ فاخبر ابن عباس۔ پس خبر داد آن مرد یعنی بفتوای مسروق ابن عباس را۔ فقال ہکذا کنت اردت ان افتیک۔ پس گفت ابن عباس ہمچنین بودم من کہ می خواستم فتوی دہم ترا۔ رواہ رزین۔

کتاب القصاص

قص وقصص بر پی کسی رفتن قولہ تعالی فارتدا علی آثارہما قصصا وولی مقتول در پی قاتل می رود تا بکشد او را در بدل

مقتول و مقاصات بمعنی مساوات آید و لقصاص گرفتن مساوی میشود و لی و قاتل با قاتل و مقتول زیرا کہ کردہ میشود با وی مثل آنچہ کرد بان
الفصل الاول۔ عن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یحل دم امرئ مسلم۔ حلال نیست ریختن خون
مرد مسلمان کہ یشھد ان لا الٰہ الا اللہ وانی رسول اللہ گواہی می دہد بالوہیت خدا و رسالت من این تاکید و بیان اسلام
ست و اشارت ست بانکہ تکلم بشہادتین کافی ست در عصمت و حلال نابودن خون۔ الا باحدی ثلث۔ مگر بسبب
یکی از سہ خصلت۔ النفس بالنفس۔ یکی ازان سہ خصلت قتل ست عمداً کہ کشتہ شود نفس بنفس یعنی قصاص گرفتن
و این حق ولی مقتول ست بروجہی کہ در شرع مقرر ست۔ والثیب الزانی۔ و دوم زنا ست کہ رجم کردہ می شود محصن زانی
و ثیابت از صفات احصان ست و باقی کہ حریت و اسلام ست ظاہر ست۔ والمارق لدینہ۔ و سوم برآمدن
از دین و ایمان خود بارتداد و مروق بمعنی خروج ست و خوارج را کہ مارقی می گویند بجہت خروج ایشان ست از دین و اطاعت
امام۔ التارک للجماعۃ۔ ترک دہندہ مر جماعت مسلمانان را بیان مارق لدینہ است نووی گفتہ است کہ این شامل ست
ہر خارج از جماعت ببدعت و خلاف اجماع را مثل خوارج و روافض و جز ایشان کذا نقل الطیبی متفق علیہ۔ وعن ابن عمر
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لن یزال المؤمن فی فسحۃ من دینہ۔ گفت آنحضرت ہمیشہ است مسلمان در کشادگی
و فراخی از دین خود و تیسیر امور دین و توفیق عمل صالح و امیدواری از رحمت پروردگار تعالیٰ۔ مالم یصب دما حراما۔ مادام کہ نرسیدہ
است وی مر خون حرام را و نریختہ بناحق خون را و چون رسید خون حرام را تنگ شد بروے مجال امور دین و توفیق عمل
صالح و رجای رحمت۔ رواہ البخاری۔ وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اول ما یقضی
بین الناس یوم القیمۃ فی الدماء۔ نخست حکم کردن پروردگار تعالیٰ میان آدمیان روز قیامت حکم کردن در خونہاست
و مراد اینجا حکم در حقوق عباد ست اما در حقوق اللہ اول آنچہ حساب و سوال کردہ شود نماز ست چنانکہ در حدیث آمدہ است
متفق علیہ۔ وعن المقداد بن الاسود۔ از فضلا و نجبا و کبار صحابہ است و سادس در اسلام ست امیر المؤمنین علی بن ابی
طالب و دیگر صحابہ رضی اللہ عنہم از وی روایت می کنند حاضر شد بدر را و تمام مشاہد را با رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
و نام پدر وی عمرو بن ثعلبہ است کندی یا حضرمی و حلیف اسود بن عبد یغوث زہرے ست و باین سبب او را ابن الاسود
گفتہ اند و بعضے گفتہ اند در حجر وی بود بتزوج ام وی و بعضے گفتہ اند غلام وے بود کہ پسر خواند او را و ابن عبد البر گفت
کہ قول اول صحیح تر ست۔ انہ قال۔ روایت ست کہ وے گفت یا رسول اللہ ارایت ان لقیت رجلا
من الکفار۔ خبر دہ مرا اگر ملاقی شوم و پیش آیم من مردی را از کافران۔ فاقتتلنا۔ پس کشش کنیم با یکدیگر۔ فضرب احدی
یدی بالسیف۔ پس بزند آن کافر یکی از دو دست مرا بشمشیر۔ فقطعہا۔ پس ببرد دست مرا۔ ثم لاذ منی بشجرۃ۔ پس پناہ
گیرد و جدا شدہ از من بدرختی۔ فقال اسلمت للہ۔ پس بگوید اسلام آوردم برائے خدا۔ وفی روایۃ۔ و در روایتے
این چنین آمدہ است کہ۔ فلما اھویت لاقتلہ قال۔ پس چون افتادم من در پے او و قصد کردم تا بکشم او را

گفت وی۔ لا الٰہ الا اللہ اقتلہ بعد ان قالہا۔ آیا بکشم اورا پس از انکہ گفت وی این کلمہ را۔ قال لا تقتلہ۔ گفت آنحضرت مکش اورا۔ فقال پس گفت مقداد۔ یا رسول اللہ انہ قطع احدی یدی۔ بدرستی وی برید یکی از دو دست مرا۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تقتلہ۔ پس باز گفت آنحضرت مکش اورا۔ فان قتلتہ فانہ بمنزلتک قبل ان تقتلہ۔ پس اگر بکشی تو اورا پس بدرستی وی بجای تست و ہمچو تو کہ بودی تو پیش از ان کہ بکشی تو اورا یعنی معصوم الدم باسلام۔ وانک بمنزلتہ قبل ان یقول کلمتہ التی قال۔ ومی باشی تو بمنزلہ وی چنانکہ بود وی پیش از انکہ بگوید وے کلمۂ خودرا کہ گفتہ است یعنی وی نخست کافر بود واجب القتل وتو معصوم بودی اکنون کہ وے مسلمان شد معصوم شد پس اگر تو اورا بکشی واجب القتل می شوی لیکن وجوب قتل او بسبب کفر بود وقتل تو بجہت قصاص پس تشبیہ در اباحت قتل ست نہ در کفر واگر در کفر ہم باشد مراد تغلیظ وتشدید ست پس لازم نیاید کہ مرتکب قتل کافر ست چنانکہ مذہب خوارج ست فافہم متفق علیہ

وعن اسامۃ بن زید قال بعثنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی اناس من جہینۃ۔ گفت اسامہ کہ مقرب درگاہ ومحبوب رسول اللہ بود صلی اللہ علیہ وسلم فرستاد مارا آنحضرت بسوی جماعہ از جہینہ بنام قبیلہ ایست واناس بضم ہمزہ مردم۔ فاتیت علی رجل منہم۔ پس آمدم من بر مردے از ایشان۔ فذہبت اطعنہ پس رفتم من کہ نیزہ زنم اورا۔ فقال۔ پس گفت آن مرد۔ لا الٰہ الا اللہ فطعنتہ۔ پس نیزہ زدم اورا۔ فقتلتہ۔ پس کشتم من اورا باوجود تکلم او بکلمۂ اسلام۔ فجئت النبی۔ پس آمدم من بسوی پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فاخبرتہ۔ پس خبر دادم آنحضرت را بحقیقت حال۔ فقال اقتلتہ وقد شہد ان لا الٰہ الا اللہ۔ پس گفت آنحضرت آیا کشتی تو اورا وحالانکہ بتحقیق تکلم کرد او بکلمۂ اسلام۔ قلت۔ گفتم من یا رسول اللہ انما فعل ذلک تعوذا۔ نکرد وی این کار را ونگفت این کلمہ را مگر بجہت پناہ جستن از قتل ونگاہداشتن جان خود۔ قال فہلا شققت عن قلبہ۔ گفت آنحضرت پس چرا نشگافتی دل اورا وتجسس وتفحص نکردی حال از دل وی تا بدانی ومطلع شوی کہ وے بجہت امان جان خود گفتہ یا بطریق اخلاص وصدق ایمان واین شق قلب ودانستن حقیقت باطن وی خود ممکن نبود پس بایست حکم بر ظاہر کرد وحکم بایمان او نمود۔ متفق علیہ وفی روایۃ جندب بن عبد اللہ البجلی۔ ودر روایت جندب بن عبد اللہ بجلی بفتح با وجیم کہ صحابی ست حسن بصری وابن سیرین از وے روایت دارند این چنین آمدہ۔ ان رسول اللہ۔ کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قال کیف تصنع بلا الٰہ الا اللہ۔ گفت چگونہ می کنی وچہ جواب می دہی این کلمہ را۔ اذا جاءت یوم القیمۃ۔ وقتیکہ می آید این کلمہ روز قیامت ومتمثل می گرداند اورا حق تعالی بصورت مرد مخاصم یا می آیند ملائکہ خصومت کنندہ از جانب کسیکہ تکلم کردہ است بدان۔ قالہ مرارا۔ گفت آنحضرت این سخن را چند بار ودر اعتذار از جانب اسامہ گفتہ اند کہ وی باجتہاد خود کشت ومجتہد بخطا در اجتہاد خود معذور ست یا آن مرد این کلمہ را در حالت یأس واجرای سیف گفت لہذا دیت را بر اسامہ لازم نیاوردند ومذہب جمعی از علمای اہل سنت کہ بمجرد تلفظ بلا الٰہ الا اللہ حکم باسلام نتوان کرد تا نگوید

وخشم نکند بوی محمد رسول الله غایت آنکه واجب بود بر اسامه توقف و امساک تا شناخته می شد حال او پس متوجه شد تشدید
و انکار بر اسامه از جهت ترک توقف در شان آن مرد تا ظاهر می شد حقیقت حال والله اعلم رواه مسلم - وعن عبد الله
ابن عمرو قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من قتل معاهدا - کسی که بکشد کافر عهد کننده را با امام بر ترک حرب ذمی باشد
یا غیر وی معاهد باین معنی بکسر ها است و بفتح ها نیز روایت ست یعنی کسی که عهد کرده است با وی امام و مآل هر دو یکی ست
و معاهدت با مسلمین در حکم معاهدت امام ست و بالجمله کسی که بکشد معاهد را - لم یرح رائحة الجنة - در نیابد بوی بهشت را و یرح
بفتح یا و را و بجای مهمله از راح یراح و بفتح یا و کسر را از راح یریح و بضم یا و کسر را از اراح یریح و همه بیک معنی ست و وجه اول
اجود و اشهر ست - وان ریحها توجد من مسیرة اربعین خریفا - و بدرستی بوی بهشت یافته میشود از مسافت چهل سال زیرا که خریف
در سال یکبار می باشد و عرب ابتدای سال از خریف اعتبار می کنند باین علاقه خریف ذکر میکنند و سال مراد می دارند و در
روایتی هفتاد سال و در دیگر صد سال و در موطا پانصد سال گفته و در فردوس هزار سال و این تفاوت باختلاف اعمال
و تفاوت درجات اعمال ست کذا ذکره السیوطی و نا یافتن بوی بهشت نه که کنایت ست از نا در آمدن بهشت چنانکه در عرف
ازین عبارت مفهوم می گردد بلکه نا یافتن در اول وقتیکه بیابند آنرا صالحان و مقربان و بعضی گویند که خدای تعالی
می فرستد بوهای خوش از بهشت بمحشر تا آسان گردد بر ایشان وقوف در ان و راحت یابند از متاعب آن و محروم
گردانیده می شوند بعضے عصات از ان - رواه البخاری - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم
من تردی من جبل فقتل نفسه فهو فی نار جهنم - کسی که فرود افتد و بیندازد خود را از بالای کوه پس بکشد نفس خود را پس آنکس
در آتش دوزخ ست - یتردی فیها خالدا - می افتد در وی همیشه - مخلدا فیها ابدا - همیشه داشته شده و فرود افگنده شده
در آتش و ابدا تاکید خلود ست - ومن تحسی سما - و کسی که بیاشامد زهر را و سم بفتح سین و ضم هر دو آمده - فقتل نفسه - پس
بکشد خود را - فسمه بیده یتحساه فی نار جهنم - پس زهر او در دست او خواهد بود در حالی که می آشامد آنرا در آتش دوزخ - خالدا
مخلدا فیها ابدا ومن قتل نفسه بحدیدة فحدیدته فی یده - و کسی که بکشد خود را باهن مثل کاردی و شمشیری پس آهن او در
دست اوست - یتوجأ بها فی بطنه - می زند بآن حدیده در شکم خود وجی و وجا بکسر را و و بکارد زدن - فی نار جهنم خالدا
مخلدا فیها ابدا - مقصود آنست که قاتل نفس همیشه در عذاب خواهد بود بهان نوعی که کشته است خود را - متفق علیه - وعنه
قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم - وهم از ابو هریره است که گفت گفت آنحضرت - الذی یخنق - بضم نون - نفسه
یخنقها فی النار - آن کسی که خفه می کند نفس خود را و می کشد خود را باین طریق خفه می کند نفس خود را در آتش دوزخ
فی الصراح خنق خناق و اختناق خفه کردن - والذی یطعنها یطعنها فی النار - و آن کسے که به نیزه می زند نفس خود را
می زند نفس خود را در آتش دوزخ - رواه البخاری - وعن جندب بن عبد الله قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم
کان فیمن کان قبلکم رجل به جرح - بود در ان کسانی که پیش از شما بودند مردی که بود وی جراحتی بود جرح بضم جیم خستگی -

فجزع - پس بی صبری کرد آن مرد و تاب نیاورد درد آنرا - فاخذ سکینا - پس گرفت آن مرد کارد وی را - فحز بها یده
پس برید بآن کارد دست خود را آخر حز بفتح مهمله و شد زای بریدن سر و اندام و بجیم نیز روایت ست و جز بجیم بریدن پشم و خرما
فما رقأ الدم حتی مات - پس نه ایستاد خون تا آنکه مرد رقوا ایستادن آب چشم و خون - قال الله تعالی بادرنی عبدی بنفسه
پیشتافت و شتابی کرد مرا بنده من بهلاک کردن نفس خود - فحرمت علیه الجنة - پس حرام گردانیدم بروی بهشت را
قتل نفس در شرع حرام ست و گناه کبیره است و بحقیقت آن تصرف ست در ملک غیر بنده بظاهر و باطن و جسم و روح
ملک پروردگار تعالی و از آن اوست او را چه حد که در ملک وی تعالی تصرف کند و خود را هلاک گرداند - متفق علیه و عن
جابر ان الطفیل - بضم طا - بن عمرو الدوسی - بفتح دال مهمله منسوب بدوس بن عبد الله بن ابی طلحه صحابی ست اسلام آورد
و تصدیق کرد آنحضرت را بمکه بعد از ان رجوع کرد ببلاد قوم خود و در انجا می بود تا آنکه هجرت کرد آنحضرت پس قدوم آورد
وی بر آنحضرت و تا وقت وفات آنحضرت در ملازمت بود و کشته شد بیمامه در سنه احدی عشر و بعضی عام یرموک در خلافت
عمر گفته اند عدد و دست در اهل حجاز ندارد و ذو النور لقب ست و سببش آنست که چون حضرت او را فرستاده بر قوم او عرض کرد
که بگردان مرا آیتی و نشانی از کرامت تا بدان دعوت کنم ایشان را آنحضرت دعا کرد که خداوندا بده او را نور پس در میان
دو چشم او نوری پیدا شد پس گفت خداوندا می ترسم که مردم گویند که این مثله است پس آن نور بتازیانه او انتقال کرد پس
روشن می شد تازیانه او در شب تاریک پس دعوت کرد قوم خود را بسوی اسلام آورد پدر او و مسلمان نشد مادر او و جابر روایت
می کند که - لما هاجر النبی صلی الله علیه وسلم الی المدینة هاجر الیه - وقتیکه هجرت کرد آنحضرت بسوی مدینه هجرت کرد طفیل بن عمرو بسوی
آنحضرت - وهاجر معه رجل من قومه - و هجرت کرد با طفیل مردی از قوم وی - فمرض - پس بیمار شد آن مرد - فجزع - پس
بی صبری کرد - فاخذ مشاقص له - پس گرفت آن مرد پیکانها که مر او را بود و مشاقص جمع مشقص بکسر میم پیکان دراز
پهن یا تیری که در آن این چنین پیکان باشد و در قاموس گفته مشقص بر وزن منبر سکین و بعضی گفته اند چون طویل العرض
بود - فقطع بها براجمه - پس برید آن مرد بندهای انگشتان خود را براجم جمع برجمه بضم با و جیم بندهای که در پشتهای
انگشتان ست که جمع می شود در وی چرک - فشخبت یداه - پس روان شد خون از هر دو دست او و فی الصراح شخب
بضم شین معجمه و سکون خاء معجمه آنچه بیک کشیدن از پستان فرو ریزد از شیر وقت دوشیدن - حتی مات - تا آنکه مرد آن
مرد - فرآه الطفیل بن عمرو فی منامه - پس دید آن مرد را طفیل بن عمرو در خواب خود - وهیئته حسنة - و حالانکه صورت او می
نیکوست فی الصراح هیئت پیکر و نهاد - ورآه مغطیا یدیه - و دید او را در حالیکه پوشیده است هر دو دست خود را
پس قول وی رآه بلفظ ماضی ست از رؤیت و همچنان ست در نسخ مصححه و راه بمعنی خلف یعنی و دید او را در پس خود
فقال له ما صنع بک ربک - پس گفت طفیل بن عمرو مر آن مرد را چه معامله کرد با تو پروردگار تو - فقال غفرلی بهجرتی الی
نبیه - پس گفت آن مرد بیامرزید مرا بسبب هجرت کردن من بسوی پیغمبر وی صلی الله علیه وسلم فقال مالی اراک مغطیا یدیک

پس گفت طفیل چیست مرا که می بینم ترا پوشنده هر دو دست خود را۔ قال قیل لی۔ گفت آن مرد گفته شد مرا یعنی گفت
پروردگار۔ لن نصلح منک ما افسدت۔ هرگز اصلاح نمی کنیم و نیک نمی سازیم از تو چیزی را که فاسد و تباه گردانیدی
تو۔ فقصها الطفیل علی رسول الله۔ پس خواند این قصه را طفیل بن عمرو بر پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فقال رسول الله صلی الله
علیه وسلم۔ پس گفت آنحضرت۔ اللهم ولیدیه فاغفر۔ بار خدایا چنانچه آمرزیدی سائر اعضای او را بیامرز هر دو دست
او را و ازین قضیه معلوم می شود که ببرکت هجرت بسوی رسول الله صلی الله علیه وسلم حاصل می گردد رحمت و مغفرت
الهی و اگرچه صاحب آن مبتلا باشد بارتکاب بعضی از مناهی مغفور می گردد با ستغفار حضرت رسالت پناه صلی الله علیه
وسلم و باحادیث صحیحه ثابت شده که زیارت قبر شریف آنحضرت بعد از ممات همچو زیارت اوست در حالت حیات پس حصول این
نعمت را امیدوار باید بود و گره غم از دل بکشود و نیز ازین حدیث معلوم می گردد که ارتکاب کبیره موجب کفر و خلود نار نیست
چنانکه مذهب اهل سنت و جماعت ست رضوان الله علیهم اجمعین۔ رواه مسلم۔ وعن ابی شریح بضم شین۔ الکعبی
منسوب بکعب بن عمرو عدوی خزاعی۔ عن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ثم انتم یا خزاعة قد قتلتم هذا القتیل
من هذیل۔ گفت آنحضرت پس شما ای اهل قبیلهٔ خزاعه تحقیق کشته اید کشته را از قبیلهٔ هذیل این از تتمهٔ
خطبه البیت که خواند آنحضرت روز فتح مکه و مقدمهٔ آن مذکور ست در باب حرم مکه از کتاب الحج و خزاعه کشته بودند در ان
ایام مردی را در مکه در بدل قتیلی که مر ایشان را بود در جاهلیت پس ادا کرد آنحضرت خونبهای او را برای نشاندن
آتش فتنه میان هر دو قبیله چنانکه فرمود۔ وانا والله عاقله۔ و من بخدا سوگند دهندهٔ خونبهای اویم و عاقل از عقل ست
و عقل بمعنی اعطای دیت ست و عقل در اصل بمعنی بستن پای شتر ست و شتران بسته می شوند در صحن سرای ولی
دم و نیز عقل بمعنی منع و باز داشتن ست و دیت مانع ست از ریختن خون قاتل بعد از ان بیان کرد آنحضرت قاعده
شرع را درین باب و فرمود۔ من قتل بعده قتیلا۔ کسی که بکشد بعد ازین کشته شده را۔ فاهله۔ پس اهل آن کشته شده
یعنی ولی او۔ بین خیرتین۔ مخیر ست میان دو خصلت و دو حالت و خیره بکسر خای و فتح یا بمعنی اختیار و فی القاموس
اختیار برگزیدن و خیره بسکون یا و تحریک آن گزیده محمد خیرة الله یعنی مصطفی برگزیدهٔ خداست صلی الله علیه وسلم
و آن دو خیره کدام ست۔ ان احبوا قتلوا۔ اگر دوست دارند کشتن قاتل را و قصاص گرفتن را بکشتند او را۔ وان احبوا
اخذوا العقل۔ و اگر دوست دارند گرفتن دیت را بگیرند دیت را و حدیث ظاهر ست در آنکه اختیار مر اولیای مقتول راست
اگر خواهند قصاص گیرند و اگر خواهند دیت ستانند و این ست مذهب شافعی و احمد و نزد ابی حنیفه و مالک ثابت نمی شود دیت
مگر برضای قاتل و یک قول از شافعی این ست و مسئله مختلف فیهاست در میان صحابه و تابعین و حمل حدیث برین نیز
ممکن ست فافهم۔ رواه الترمذی والشافعی وفی شرح السنة باسناده۔ و این حدیث در شرح السنه باسناد شافعی مذکور ست
وصرح بانه لیس فی الصحیحین عن ابی شریح۔ و تصریح کرده است بغوی که صاحب شرح السنه است بآنکه این حدیث نیست

در صحیح بخاری و مسلم از ابی شریح این اعتراض ست بر صاحب مصابیح که همان صاحب شرح سنه است در ذکر کردن وے
این حدیث را در فصل اول که معقود برای صحاح ست از ابی شریح با وجود آنکه در شرح السنة گفته است که نیست در صحیحین از ابی شریح
وقال - و گفته است بغوی که - واخرجاه من روایة ابی هریرة - و بیرون آورده اند یعنی روایت کرده اند این حدیث
را شیخین از ابی هریره - یعنی بمعناه - یعنی بیرون آورده شده در صحیحین از ابی هریره معنی این حدیث ست نه لفظ آن و اینچه
باین لفظ اصلا در صحیحین نیست نه از ابی شریح و نه از ابی هریره فتدبر - وعن انس ان یهودیا رض راس جاریة بین
حجرین - و روایت ست از انس که یکی از یهود شکست و کوفت سر دختری را میان دو سنگ - فقیل لها من فعل
بک هذا - پس گفته شد مر آن جاریه را و پرسیده شد از وی که کرد بتو این کار را - افلان افلان - آیا فلان کس کرد آیا فلان
کس کرد نام های مردم که بر آنها گمان این بود برده شد - حتی سمی الیهودی - تا آنکه نام برده شد آن یهودی را - فاومأت
براسها - پس اشارت کرد آن جاریه بسر خود که آری وی کرد - فجئ بالیهودی - پس آورده شد یهودی را - فاعترف -
پس اقرار کرد یهودی که من کرده ام - فی الصراح اعتراف اقرار کردن بگناه - فامر به رسول الله صلی الله علیه وسلم فرض راسه بالحجارة
پس امر کرد بسبب آن آنحضرت بکوفتن سر یهودی پس کوفته شد سر آن یهودی بسنگها و این حدیث دلیل ست بر آنکه قتل بحجر مثقل
که حاصل شود بآن قتل غالبا موجب قصاص ست و این قول اکثر علما است و ائمهٔ ثلثه و امام ابو یوسف و امام محمد نیز
برانند و نزد امام ابی حنیفه قصاص نیست دران و متمسک امام احادیث ست که وارد ست دران و قتل یهودی بطریق
سیاست بود - متفق علیه - وعنه قال کسرت الربیع - و هم از انس ست گفت شکست ربیع بضم را و فتح موحده و کسر تحتانیه مشدده
وهی عمة انس ابن مالک - و این ربیع عمهٔ انس بن مالک ست صحابی مشهور بنت نضر بضاد معجمه که پدر مالک ست و نضر جد
انس ست - ثنیة جاریة من الانصار - دندان پیشین دختری از انصار را - فاتوا النبی - پس آمدند انصار نزد آنحضرت - صلی الله
علیه وسلم فامر بالقصاص - پس امر کرد آنحضرت بقصاص و فرمود که دندان ربیع را نیز باید شکست - فقال انس ابن النضر عم
انس ابن مالک - پس گفت انس ابن النضر که عم انس ابن مالک ست و برادر ربیع بنت النضر و انس را بنام عم وی نام کرده بودند
و انس ابن النضر صحابی جلیل القدر ست از شهداء احد و دران روز هشتاد و چند جراحت از شمشیر و نیزه بوی رسیده بود و گفت
بوی بهشت از جانب احد می یابم پس رفت و خود را به قلب لشکر مشرکان زد و جنگ کرد و کشته شد پس چون آنحضرت حکم کرد بشکستن
دندان ربیع بقصاص گفت انس بن النضر - لا والله لا تکسر ثنیتها - نه این چنین ست بخدا سوگند شکسته نمی شود دندان ربیع
یا رسول الله - و این اخبار ست از وی رضی الله عنه از واقع که شکست نخواهد شد دندان وی مؤکد بقسم بجهت وثوق بفضل خدا
و یقین بآنچه انداخت حق تعالی در دل وی از رجا نه بطریق رد و انکار حکم رسول خدا صلی الله علیه وسلم حاشا - فقال
رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم یا انس کتاب الله القصاص - ای انس نوشته خدا و حکم اوست
قصاص و من بدان حکم کرده ام عدم و وقوع آن در ارادت خداست تا چه کند - فرضی القوم وقبلوا الارش - پس راضی شدند

آن گردہ۔ وقبول کردند دیت را۔ فی الصراح ارش دیت جراحت۔ فقال رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم
ان من عباد اللہ من لو اقسم علی اللہ لابرہ۔ بدرستی از بندگان خدا کسی ست کہ اگر سوگند خورد بر خدا کہ خدا چنین خواہد کرد ہر آئینہ
راست می گرداند خدای تعالیٰ سوگند او را و می کند وی تعالیٰ آنرا مقصود بیح انس بن نضر ست کہ وی اینچنین مردی است
متفق علیہ۔ وعن ابی جحیفہ بضم جیم از صغار اصحاب پیغمبر ست صلی اللہ علیہ وسلم در وقت وفات آنحضرت بحد بلوغ نرسیدہ بود
نزول کرد کوفہ را و گردانید او را امیر المومنین علی بن طالب بر بیت المال کوفہ و حاضر شد با وی رضی اللہ عنہ جمیع مشاہد او را
و مرد بکوفہ سنۃ اربع وسبعین۔ قال سألت علیا۔ گفت پرسیدم علی را۔ رضی اللہ عنہ ہل عندکم شیء لیس فی القرآن۔ آیا ہست
نزد شما چیزی کہ نیست در قرآن۔ فقال والذی فلق الحبۃ۔ پس گفت علی رضی اللہ عنہ سوگند بآن خدای کہ شگافت دانہ را
وبرآورد از وی نبات را۔ وبرأ النسمۃ۔ و پیدا کرد انسان را و ہر جانداری را۔ النسمۃ بفتحتین بمعنی انسان آید و بمعنی نفس و ہر جنبندۂ
جاندار۔ فی الصراح نسمہ بفتحتین دم و ناسہ و مردم۔ ما عندنا الا فی القرآن۔ نیست نزد ما مگر چیزی کہ در قرآن ست الا فہما یعطی
رجل فی کتابہ۔ مگر فہمی کہ دادہ شود مردی را در کتاب خدا کہ استنباط کند بدان معنی و ادراک کند بدان اشارت و علوم نہانی
و اسرار باطنہ را کہ ظاہر میگردد مر علماء راسخین را و منکشف می گردد مر عارفان ارباب الیقین را۔ وما فی الصحیفۃ۔ و مگر چیزی
کہ درین نامہ است و می گویند کہ صحیفہ بود در غلاف شمشیر وی رضی اللہ عنہ کہ در وی بعضی احکام کہ نہ در قرآن نوشتہ بود
قلت وما فی الصحیفۃ۔ می گوید ابو جحیفہ گفتم من و پرسیدم از امیر المومنین و چیست در صحیفہ۔ قال العقل۔ گفت علی رضی اللہ
عنہ در صحیفہ احکام دیت ست۔ وفکاک الاسیر۔ و حکم خلاص کردن بندے است فکاک بفتح فا و کسر نیز روایت است
جدا کردن و چیزی بہم دور شدہ از یکدیگر و خلاص کردن۔ وان لا یقتل مسلم بکافر۔ و در صحیفہ این حکم ست کہ کشتہ نشود مسلمان
بکافر خواہ ذمی باشد یا حربی و این مذہب بسیاری از صحابہ و تابعین و تبع تابعین ست و مذہب علمائے ثلثہ نیز ہمین ست
و نزد بعضی علما کشتہ شود مسلمان بکافر ذمی و بسیاری از ائمہ براین اند و مذہب امام ابی حنیفہ نیز ہمین ست و می گویند
کہ احکام در صحیفہ بسیار بود غیر آنہا کہ ذکر کردہ شد ولیکن اینجا مذکور نکرد زیرا کہ مقصود درین باب ذکر عقل و قصاص ست
و فکاک اسیر مناسب آنست از جہت بودن او در معرض قتل۔ رواہ البخاری۔ و ذکر حدیث ابن مسعود۔ و ذکر کردہ شد حدیث
ابن مسعود کہ در اول او این ست۔ لا تقتل نفس ظلما فی کتاب العلم۔ در کتاب العلم در اول کتاب۔ بدانکہ شیعہ می گویند کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم مخصوص گردانیدہ بود اہل بیت خود را بعلوم و اسراری کہ ذکر نکردہ مر غیر ایشان را و این مستبعد
نیست زیرا کہ ہمہ علوم و اسرار و حقائق و معارف مشترک نبود میان ہمہ صحابہ و لا بد بعضی از مقربان و مخصوصان
مخصوص بودند بعضے از اسرار و معانی کہ نزد غیر ایشان نبود چنانکہ حذیفہ بن الیمان را می گویند صاحب سر رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم اما احکام شرعیہ از اوامر و نواہی از ہیچ کس پوشیدہ و بعضے را بدان مخصوص نگردانیدہ اگر بعضی حاضر بودند
و بعضے غائب حاضران را می فرمود کہ بغائبان برسانند پس ہر گاہ کہ پرسیدہ شد علی رضی اللہ عنہ کہ نزد شما چیزی ہست

کہ نہ از قرآن ست یعنی از احکام جواب داد کہ قرآن کل الکل ست وجامع جمیع علوم ست بالقوہ والاجمال بیرون نمی آید از وی چیزی ولیکن اگر عطا کردہ شود کسی را فہم آن وبیرون آوردن معانی از ان تو ورنباشد وفہم مخصوص ست بہ بعضی نہ بعضے وذٰلک فضل اللّٰہ یؤتیہ من یشاء وتصریح نکرد وی رضی اللہ عنہ باختصاص آن بخود از جہت تواضع وتادب ودر واقع مخصوص نیست علی الاطلاق بلکہ آنرا مراتب ودرجات ست بعضے فوق بعضے وشک نیست کہ وی رضی اللہ عنہ دادہ شدہ است قسطی اوفی از ان کہ دادہ نشد کثیری از صحابہ را واین امری اضافی ست

الفصل الثانی عن عبد اللّٰہ بن عمرو ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لزوال الدنیا اھون علی اللہ گفت آنحضرت ہر آئینہ زوال دنیا وفانی شدن آن آسان تر ست نزد خدا من قتل رجل مسلم از کشتن یا کشتہ شدن مرد مسلمان این مبالغہ است ومدح لبقای مسلمان عارف بخدا وصفات وی کہ مقصود از پیدا کردن خلق ست از جہت بودن او مظہر آیات خدا ومظہر اسرار وی وجنود وی از انچہ در عالم حسی ست از آسمان وزمین از جہت او مقصود ست وباین ست اشارت بقول وی سبحانہ اللّٰہ الذی خلق سبع سمٰوٰت ومن الارض مثلھن لتعلموا ان اللّٰہ علی کل شیٔ قدیر پس مراد بمسلم مسلم کامل عارف باللہ وصفات وی وعالم باحکام وآیات او باشد واللہ اعلم۔ رواہ الترمذی والنسائی ووقفہ بعضھم وموقوف گردانیدہ است این حدیث را بعضے از رواۃ وگفتہ است کہ این قول عبد اللہ بن عمرو ست نہ قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔ وھو الاصح۔ وبودن او موقوف صحیح تر ست واین کلام ترمذی ست۔ ورواہ ابن ماجۃ عن البراء بن عازب۔ وروایت کردہ است آنرا ابن ماجہ از براء بن عازب وعن ابی سعید عن ابی ھریرۃ عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ابو سعید خدری از ابی ہریرہ وابو ہریرہ از آنحضرت روایت میکند کہ گفت۔ لو ان اھل السماء والارض اشترکوا فی دم مؤمن۔ اگر ثابت شود کہ ہمہ آسمانیان وزمینیان شریک شوند در ریختن خون مسلمانی۔ لاکبھم اللّٰہ فی النار۔ ہر آئینہ بر روی می افگند ایشان را خدای تعالی در آتش دوزخ بعضے از علمای حدیث گفتہ اند کہ صواب لکبھم اللہ ست نہ اکبھم زیرا کہ معنے اکب بر روی افتاد ومعنی کب بر روی افگند ست واکبھم سہو ست از بعضے رواۃ این چنین گفتہ اند اہل لغت اما اگر ثابت گردد کہ انچہ در حدیث ست لفظ شریف آنحضرت ست خطا از اہل لغت باشد کہ این چنین گفتہ اند واللہ اعلم۔ رواہ الترمذی وقال ھذا حدیث غریب۔ وعن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال یجیٔ المقتول بالقاتل یوم القیامۃ گفت آنحضرت می آرد کشتہ شدہ کشندہ را روز قیامت۔ ناصیتہ وراسہ بیدہ۔ در حالی کہ موے پیشانی کشندہ وسر وے در دست مقتول ست۔ واوداجہ تشخب دما۔ ورگہای گردن وی می ریزد خون از انہا اوداج جمع ودج ست بفتحتین وآن رگہاست محیط بگردن کہ می برد آنہا را ذابح تشخب بالشین وخای معجمتین از باب فتح ونصر۔ ویقول یا رب قتلنی۔ ومی گوید مقتول ای پروردگار من کشتہ است مرا این شخص یعنی لفریاد من برس۔ حتی یدنیہ من العرش تا آنکہ نزدیک می گرداند مقتول قاتل را از عرش کہ محل خاص ظہور قدرت وکبریائی حق ست کنایت ست از مبالغہ واستقصای مقتول طلب

حق خود را و کینہ کشیدن از وی۔ رواہ الترمذی والنسائی وابن ماجۃ۔ وعن ابی امامۃ۔ بضم ہمزہ۔ بن سہل بن حنیف بضم حای مہملہ وفتح نون نام او اسعد است مشہور شدہ بکنیت ولادت او در زمان سعادت نشان آن حضرت ست پیش از وفات بدو سال نام وکنیت او نہادہ آنحضرت ست صلی اللہ علیہ وسلم وسماع نکرد از آنحضرت از جہت صغر وازین جہت ذکر کردہ اند او را در من بعد صحابہ وابن عبدالبر در صحابہ ذکر کردہ و بعد ازان گفت وی از اجلۂ علماست از خیار تابعین روایت دارد از پدر خود و از ابوسعید خدری مات سنۃ مائۃ۔ ان عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ اشرف یوم الدار روایت کرد ابوامامہ کہ امیر المومنین عثمان برجای بلند برآمد روز دار یعنی آن روز کہ محصر ساختند او را قوم وگرد گرفتند دار او را واشراف از بالا بزیر نگریستن۔ فقال پس گفت عثمان۔ انشدکم باللہ سوگند می دہم شما را بخدا انشد بفتح ہمزہ وضم شین۔ اتعلمون ان رسول اللہ آیا می دانید شما کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قال گفتہ است۔ لایحل دم امرئ مسلم حلال نیست ریختن خون مردی مسلمان۔ الا باحدی ثلث۔ مگر بسبب یکی از سہ خصلت۔ زنی بعد احصان۔ یکی زنا بعد از احصان یعنی بشرط بودن زانی محصن بودن او حر مسلم مکلف کہ وطی کردہ باشد زنی را بنکاح صحیح۔ او کفر بعد اسلام۔ دوم کافر شدن بعد از اسلام ومرتد گشتن۔ او قتل نفس بغیر حق۔ یا کشتن ذاتی بناحق۔ فقتل بہ۔ پس کشتہ شد بسبب قتل بقصاص۔ فواللہ ما زنیت فی جاہلیۃ ولا اسلام۔ پس بخدا سوگند زنا نکردہ ام من نہ در زمان جاہلیت ونہ در عہد اسلام۔ ولا ارتددت منذ بایعت رسول اللہ۔ ونہ مرتد شدہ ام از انگاہ کہ بیعت کردہ ام پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم ولا قتلت النفس التی حرم اللہ۔ ونہ کشتہ ام نفسی را کہ حرام گردانیدہ است خدای تعالی قتل آنرا فبم تقتلوننی۔ پس بچہ چیز و بچہ سبب می کشید مرا۔ رواہ الترمذی والنسائی وابن ماجۃ وللدارمی لفظ الحدیث۔ مر دارمی را لفظ حدیث ست لایحل دم امرئ مسلم الخ نہ قصہ کہ عثمان بن عفان اشرف یوم الدار الخ۔ وعن ابی الدرداء عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لایزال المومن معنقا۔ گفت آنحضرت ہمیشہ است مسلمان تیز روندہ وشتابی کنندہ در طاعت وکسب خیرات۔ صالحا۔ نیکی کنندہ۔ مالم یصب دما حراما۔ تا آنکہ نرسیدہ است خون حرام را۔ معنق بضم میم وسکون عین مہملہ از عناق بمعنی اسراع۔ فاذا اصاب دما حراما بلح۔ پس چون برسید خون حرام را ماندہ شد وبگسست ومتحیر شد از کسب خیرات بشومی این گناہ پس قتل را خاصیتی ست در منع از توفیق وسیاہ شدن دل اگرچہ ہمہ گناہان این حال دارند اما اینجا سخت تر است بلح بحای مہملہ ماندہ شدن ومنقطع گشتن از خیر وبلح بتشدید لام برای مبالغہ وتکسیر ست وتخفیف لام نیز روایت ست۔ رواہ ابوداود۔ وعنہ عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال کل ذنب عسی اللہ ان یغفرہ۔ وہم از ابی الدرداء ست کہ روایت می کند از آنحضرت کہ گفت ہر گناہ امیدوارست از خدا کہ بیامرزد آنرا۔ الا من مات مشرکا۔ مگر کسی را کہ مرد کافر شرک آرندہ بخدا۔ ومن یقتل مومنا متعمدا۔ یا کسی کہ بکشد مسلمانی را بالقصد دیدہ ودانستہ ودرین غایت تشدید وتغلیظ ست واین را تاویلی مشہورست نزد اہل سنت وجماعت وبعضی از محدثین بآن رفتہ اند کہ جزای تعمد قتل خلود نار ست نظر بر ظاہر آیت

اگرچہ کافر گویند واللہ اعلم۔ رواہ ابوداؤد۔ روایت کرد این حدیث را ابوداؤد وازابی الدرداء۔ ورواہ النسائی عن معاویۃ
وروایت کرد آنرا نسائی از معاویہ۔ وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لاتقام الحدود
فی المساجد۔ برپا کردہ نشوند حدہا مثل حد زنا وسرقہ ومانند آن در مسجدہا وقصاص نیز داخل این حکم ست زیراکہ مسجد
بنا کردہ نشدہ است مگر برای نماز فرض وتوابع آن کہ نمازہای نفل ست وذکر وتدریس علوم ولاین در عموم مساجد ست واما
درمسجد حرام کسی کہ بکشد والتجا بحرم آرد تنگ ساختہ شود بروی کار بمنع طعام وشراب ومانند آن تا بی اختیار شود وبرآید پس
بکشند نزد ما این ست ونزد شافعی جائز ست استیفای آن در حرم۔ ولایقاد بالولد الوالد۔ وکشتہ نشود والد بقصاص
بقتل ولد خود قود بجز یک کشندہ را باز کشتن ودرینجا خلاف مالک ست رحمہ اللہ کہ میگوید اگر ذبح کند والد ولد خود را قصاص
بگیرند زیراکہ این قتل عمد ست بلاشبہ واین اغلظ ست در جنایت از جہت وجود قطع رحم واگر بشمشیر زند قصاص نیست
باحتمال آنکہ شاید بطریق تادیب زدہ باشد۔ رواہ الترمذی والدارمی۔ وعن ابی رمثۃ۔ بکسر را وسکون میم وثای مثلثہ
درنام او اختلاف ست بعضی رفاعہ گفتہ اند لفا وبعضی عمارہ بن یثربی تیمی تیم رباب یا یمنی از اولاد امرأ القیس۔ اتیت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مع ابی۔ گفت آمدم نزد آنحضرت ہمراہ پدر خود۔ فقال من ہذا الذی معک۔ پس گفت آنحضرت
پدر من کیست این کہ باتست۔ قال ابنی اشہد بہ۔ گفت پدر من پسر من ست گواہ شو بدان یعنی گواہ شو کہ وے
پسر صلبی من ست مقصود وی ازین استشہاد التزام جنایات ست از وی برسم جاہلیت کہ مواخذہ می کردند
ہر یکی از متوالدین را بجنایت دیگری وازینجا جہت۔ قال اما انہ لایجنی علیک۔ گفت آنحضرت آگاہ باش بدرستی وی
گناہ نمی کند بر تو۔ ولاتجنی علیہ۔ وگناہ نمی کنی تو بروی یعنی گرفتہ نمی شود ہیچ یکی از شما بجنایت دیگری در دنیا ونہ در آخرت
رواہ ابوداؤد والنسائی وزاد فی شرح السنۃ فی اولہ۔ وزیادہ کردہ است در شرح السنۃ در اول حدیث این عبارت را
کہ قال دخلت مع ابی علی رسول اللہ۔ گفت ابو رمثہ درآمدم با پدر خود بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرای ابی الذی بظہر صلی اللہ علیہ وسلم
پس دید پدر من آن چیزی را کہ بہ پشت آنحضرت بود یعنی خاتم نبوت وآن گوشتی زائد بود برآمدہ بر شکل بیضہ کبوتر پس خیال کرد پدر
کہ این غدہ ایست زائد کہ متولد شدہ است از فضلات بدن کہ آنرا گرہ گوشت می گویند۔ فقال دعنی اعالج الذی بظہرک
پس گفت پدر من کہ بگذار مرا کہ علاج کنم این را کہ بہ پشت تست۔ فانی طبیب۔ پس بدرستی من طبیبم وچون آنحضرت
را این سخن وی کہ ناشی از جہل وبی تمیزی او بود ودعای طب وحذاقت او خوش نیامد اعتراض کرد بروے۔
فقال انت رفیق۔ پس گفت تو رفیقی کہ رفق ومہربانی ونرمی می کنی بمریض در علاج ونگاہ می داری او را از آنچہ
می رسد از ضرر نہ کہ ایجاد شفا می کنی در وے۔ واللہ الطبیب۔ وخدا ست طبیب حقیقی موجد شفا را وطبیب اینجا
شافی ست واطلاق طبیب بجہت مشاکلت ست۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ عن سراقۃ بن مالک صحابی
ووے آن کسے ست کہ اہل مکہ او را در وقت ہجرت در دنبال آنحضرت برگماشتہ بودند چون درسید پاہای

اسپ او در زمین در رفت پس امان خواست و سه بار این چنین شد پس برگشت و دران وقت توفیق اسلام نیافت
پس در فتح مکه درآمد در اسلام - قال حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یقاد الاب من ابنه ولا یقاد الابن من ابیه - گفت
حاضر شدم رسول خدا را قصاص می گرفت پدر را از پسر وی و قصاص نمی گرفت پسر را از پدر وی یعنی اگر پسر پدر را می کشت
قصاص می گرفت و اگر پدر پسر را می کشت قصاص نمی گرفت - رواه الترمذی وضعفه - روایت کرده است این حدیث را
ترمذی و نسبت بضعف کرده آنرا و گفته که این حدیث ضعیف ست و نمی شناسیم ما آنرا مگر از حدیث سراقه مگر ازین وجه و نیست
اسناد آن صحیح و در وی اضطراب ست ولیکن عمل برین است نزد اهل علم که پدر چون بکشد پسر را کشته نشود و چون
قذف کند حد زده نشود - وعن الحسن عن سمرة - و روایت ست از حسن بصری که روایت کرده است از سمره بن جندب
که صحابی مشهور ست و در بصره نزول کرده و حسن بصری و غیر وی از وی سماع نموده و روایت کرده اند - قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم من قتل عبده قتلناه - کسی که بکشد غلام خود را می کشیم ما او را بقصاص - ومن جدع عبده جدعناه - و کسی که
ببرد اعضای و اطراف غلام خود را می بریم ما اعضای او را فی الصراح جدع بینی بریدن و گوش و دست و لب - رواه الترمذی وابوداؤد
وابن ماجة والدارمی وزاد النسائی فی روایة اخری - و زیاده کرده است نسائی در روایت دیگر این عبارت را - ومن
خصی عبده خصیناه - و کسی که خصی کند بنده خود را خصی می کنیم ما او را و ابدا آنکه ائمه اتفاق دارند بر آنکه سید کشته نمی شود به بنده
و این حدیث وارد ست بر زجر و تشدید تا باز آیند از ان و اقدام ننمایند بر آن چنانکه شارب را گفته اند که در کرت چهارم یا
پنجم بکشید و حالانکه نکشت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شارب را وقتی که آورده شد نزد وی کرت چهارم و پنجم و بعضی گفته اند که
مراد در حدیث بنده ایست که آزاد کرده شده است و او را عبد خواندن باعتبار حال سابق ست و بعضی گفته اند که این
منسوخ ست بقول وی تعالی الحر بالحر والعبد بالعبد کذا قال الطیبی و در کتاب خرقی روایت کرده که شخصی غلام خود را کشت
پس آنحضرت او را یک سال راند و از وطن دور کرد نام او را از سهم مسلمانان محو کرد و او را قصاص نگرفت و امر کرد که بنده آزاد
کند اما قتل حر بعبد غیر پس مختلف فیه است و مذهب نزد ما آنست که کشته میشود حر بعبد و بعکس و نزد ائمه ثلثه کشته نمی شود
حر بعبد از جهت قول حق سبحانه الحر بالحر والعبد بالعبد و تحقیق این کلام در شرح کرده شده است - وعن عمرو ابن
شعیب عن ابیه عن جده ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من قتل متعمدا دفع الی اولیاء المقتول - کسی که کشت
کسی را عمدا داده شود و سپرده شود بسوی کسان کشته شده و دوستان او که تصرف دارند در کار با او فی
الصراح ولی دوست و متصرف بر کسی و یار - اگر این قدر در فصل اول در حدیث ابو شریح گذشت و درین حدیث
بیان دیت کرد که چیست و فرمود - فان شاؤا قتلوا - پس اگر خواهند اولیاء مقتول بکشند قاتل را بقصاص
وان شاؤا اخذوا الدیة وهی ثلثون حقة - بکسر حا و دیت صد شتر ست سی شتر حقه که در سال چهارم در آمده اند
وثلثون جذعة - بفتح ذال معجمه و سی شتر جذعه که در سال پنجم پای نهاده - واربعون خلفة - بفتح خای معجمه

و کسر لام و لغا و چهل ناقه باشکم دار - وما صالحوا علیه فهو لهم - وانچه صلح کنند بران پس آن مر ایشان راست اصل دیت
که حق اولیای مقتول ست این مقدارست و اگر صلح کنند بر چیزی کمتر ازین همان واجب خواهد بود - رواه الترمذی -
این مذهب امام شافعی ست و امام محمد نیز موافق آن رفته و نزد امام ابو حنیفه و ابو یوسف صد شتر چهار قسم بست و پنج ازان
بنت مخاض و بست و پنج بنت لبون و بست و پنج حقه و بست و پنج جذعه و حوامل درین میان نیست و تمسک ایشان بحدیث
ثابت بن یزید ست که آنحضرت حکم کرد بصد شتر ارباع و حدیثی که تمسک کرده بدان شافعی غیر ثابت ست از جهت اختلاف
صحابه در دیت و اگر صحیح می بود اختلاف نمی کردند ایشان دران و ابن مسعود نیز بهمین جانب است و در شرح تحقیق این از شروح
هدایه کرده شده است - وعن علی رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال المسلمون تتکافؤ دماءهم - گفت آنحضرت
مسلمانان برابرست خونهای ایشان در قصاص و دیت فضل نیست دران شریف را بر وضیع و کبیر را بر صغیر و عالم را بر
جاهل و مرد را بر زن برخلاف عادت جاهلیت و گفته اند که این یکی از احکامی ست که در صحیفه علی بوده اند رضی الله عنه -
ویسعی بذمتهم ادناهم - و کسب و کاری کند بعهد و امان مسلمانان کمترین ایشان چنانچه زن و غلام مثلا یعنی اگر زنی وا وسفلی
مردی کافری را امان داد و عهد بست نمی رسد مر دیگران را شکستن این عهد - ویرد علیهم اقصاهم - و باز می گرداند و می رساند
یعنی غنیمت را بر مسلمانان دورترین ایشان یعنی آنچه گرفت العدو می رساند با قرب و این بر تقدیرے ست که لشکر
مسلمانان بغزا برآمد و فوجی ازان جدا شد از لشکر امام و دورتر افتاد و چون ببلاد کافران نزدیک رسید و غنیمت یافت
ایشان را باید که این غنیمت بر لشکری که پس ایشان ست و ببلاد عدو نرسیده برسانند و منفرد نشوند بدان بلکه همه دران
شریک اند مذکور در نهایه و مختار قاضی ناصر الدین بیضاوی همین ست و این معنی صحیح ست جز آنکه اراده غنیمت و تقدیر
آن مدلول عبارت نیست و بعضی گفته اند که معنی این عبارت آنست که بعضے مسلمانان که دورتر اند از بلاد کفر اگر عقد امان
کنند با کافری نمی رسد هیچ یکی را نقض آن اگرچه نزدیک تر باشد بآن بلاد - وهم ید علی من سواهم - و مسلمانان حکم یکدست
دارند در یاری دادن و نصرت نمودن و اتفاق داشتن و اختلاف نکردن بر کسانی که جز ایشان اند یعنی کافران
یعنی چنانکه در اجزای یکدست تخالف و تباین نیست در جنبیدن و گرفتن همچنین باید که مسلمانان بیکدیگر متفق باشند - الا لا یقتل
مسلم بکافر - دانا و آگاه باشید که کشته نشود مسلمان بکافر - ولا ذو عهد فی عهده - و نکشته شود خداوند عهد و امان یعنی
ذمی در عهد خود یعنی تا ذمی ست و چیزے نمی کند که منافات بذمیت دارد پس معلوم شد که کشتن ذمی جائز نیست
پس اگر او را مسلمانی بکشد آن مسلمان را بقصاص وی باید کشت چنانکه مذهب امام ابو حنیفه است پس مراد بکافر
که فرمود کشته نشود مسلمانان بکافر حربی باشد فلیفهم - رواه ابو داود والنسائی و رواه ابن ماجة عن ابن عباس رض
وعن ابی شریح الخزاعی - این همان ابو شریح خزاعی کعبی ست که در فصل اول گذشت و او را خزاعی و عدوی نیز گویند
چنانکه همانجا اشارت بدان کردیم - قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول - گفت شنیدم آنحضرت را

که می گفت - من اصیب بدم - کسیکه رسیده شد و مصیبت زده شد بخون یعنی بقتل نفس - او خبل والخبل الجرح - و خبل بفتح خای معجمه و سکون موحده جراحت و اصل خبل بمعنی فساد ست و می باشد در افعال و ابدان و عقول یعنی آنکه کشته شد یا مجروح شد کس او - فهو بالخیار بین احدی الثلث - پس وی مخیرست میان یکی ازین سه خصلت و سه فعلت یا کسی که کشته شد و مجروح گشت پس ولی او مخیرست میان سه خصلت - فان اراد الرابعة فخذوا علی یدیه - پس اگر خواهد خصلت چهارم را پس بگیرید بر دو دست وی و نگذارید که آن بکند - بین ان یقتص او یعفوا و یاخذ العقل - مخیرست میان آنکه قصاص گیرد یا عفو کند یا بگیرد دیت را - فان اخذ من ذلک شیأ - پس اگر بگیرد از آنچه که مذکور شد از خصال ثلثه چیزے را - ثم عدا بعد ذلک - پس تجاوز کرد از حد بعد از گرفتن چنانکه عفو کرد بعد از آن طلب کرد دیت یا قصاص را - فله النار خالدا فیها مخلدا ابدا رواه الدارمی - و عن طاؤس بلفظ طائر مشهور یمانی امام مشهور از اعلام تابعین و از خیار صالحین و از عباد اهل یمن و سادات ایشان و در اصل از اولاد فارس بود چهل حج کرده و مستجاب الدعوات بود و گفته اند که نام او ذکوان ست و طاؤس لقب اوست نقل ست که وی در یا مداد سرد که ابر و باد داشت نماز می کرد و محمد بن یوسف برادر حجاج بن یوسف در موکب خود بر وی گذشت فرمود تا طیلسانی بلند قیمت بر وی انداختند پس سر بر نداشت تا فارغ شد از حاجت خود چون سلام داد طیلسان دید بر کتفهای وی افتاده بیفشاند بر وی نگاه نه کرد و بمنزل رفت اکثر صحبت وی با ابن عباس بود - عن ابن عباس عن رسول الله - روایت میکند از ابن عباس از پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم قال - گفت آنحضرت - من قتل فی عمیة - کسی که کشته شد در عمیت بکسر عین مهمله و میم مشدده و تشدید یا از عمی بمعنی کوری و جهل یعنی در حالی که مشتبه است امر وی و معلوم نمی شود قاتل و نه حال قتل و بفتح عین و ضم آن نیز آمده - فی رمی یکون بینهم بالحجارة - در انداختن که می باشد میان قوم بسنگها یعنی میان خود جنگ میکردند و سنگ می انداختند ناگاه سنگی بیکی رسید و کشته شد مقصود آنکه بسنگ کشته شد بلکه تقیید بسنگ نیز اتفاقی ست و مراد آنست که قتل بمثقل موجب دیت ست نه قصاص - او جلد بالسیاط - یا کشته شد بزدن تازیانه جلد بفتح جیم تازیانه زدن سیاط جمع سوط تازیانه - او ضرب بعصا - یا بزدن چوب فهو خطأ - پس این قتل در حکم قتل خطأست اگرچه بعمد هم باشد - و عقله عقل الخطأ - و دیت آن دیت خطاست و فقها این را شبه عمد نام کرده اند و قتل بغیر حدید اگرچه بحجری باشد که حاصل می شود بآن قتل غالباً شبه عمدست نزد امام ابوحنیفه و نزد صاحبیه و شافعی شبه عمد آنست که بعمد قتل کند بحجری که حاصل نمی شود بوی قتل غالباً و اما بحجری که حاصل میشود بوی قتل غالباً از قبیل عمدست پس حجر و عصا که مذکورست در حدیث نزد ابوحنیفه بر اطلاق اند خفیف یا ثقیل و نزد ایشان محمول ست بر خفیف حاصل آنکه در قتل بمثقل نزد ابی حنیفه قصاص نیست و نزد ایشان این تفصیل ست و من قتل عمدا فهو قود - کسی که کشته شود عمداً بمعنی اختلاف معنی که معلوم شد پس آن قتل موجب قصاص ست و قود بفتح قاف و واو قصاص گرفتن اصلش از انقیادست و جانی در قصاص انقیاد می نماید و گردن می نهد بانچه بسر وی ...

و من حال دوند- وکسی کہ حائل گردو میان آن ومانع آید از گرفتن قصاص وحکم شرع لغلبہ یا مداہنۃ فعلیہ لعنۃ اللہ وغضبہ پس بروست راندگی از رحمت خدا وخشم او- ولا یقبل منہ صرف ولا عدل- ونپذیرفتہ نمی شود ازوی توبہ ونہ فدیہ یا نہ نفل ونہ فرض واین عبارت بسیار واقع شدہ است در احادیث مراد این ست کہ گفتہ اند- رواہ ابوداؤد والنسائی

وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا اعفی من قتل بعد اخذ الدیۃ- ترک نمی کنم ونمی گذارم والبتہ قصاص میگیرم از کسی کہ کشت بعد از گرفتن دیت وباین معنی اعفی بضم ہمزہ وسکون عین وکسر فاست بر لفظ متکلم از اعفا بمعنی ترک وبلفظ ماضی مجہول نیز آمدہ است ودر بعضی نسخ مصابیح لا یعفی آمدہ است بلفظ مضارع مجہول واین ہردو یا دعاست یا خبر بمعنی نہی واعفا درین دو وجہ بمعنی اکثار نیز گرفتہ اند چنانکہ در اعفوا اللحی یعنی کثیر مباد مال او وستغنی مباد- رواہ ابوداؤد وعن ابی الدرداء قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول- گفت ابوالدرداء شنیدم آنحضرت را کہ می گفت- ما من رجل یصاب بشیئی فی جسدہ- نیست ہیچ مردی کہ مصیبت زدہ شود در تن وی بقطع وجرح والم- فتصدق بہ- پس تصدق کند بآن یعنی عفو کند از جانی وبخشد او را وصبر کند بر تقدیر الٰہی وترک کند انتقام برای نفس- الارفعہ اللہ بہ درجۃ- گر آنکہ بلند گرداند او را خدای تعالیٰ بسبب این تصدق وعفو پایہ در ثواب- وحط عنہ خطیئۃ- وکم کند وبنہد ازوی گناہے را-

رواہ الترمذی وابن ماجۃ-

الفصل الثالث عن سعید بن المسیب- از کبار تابعین وقدماء ایشان ست- ان عمر بن الخطاب قتل خمسۃ او سبعۃ برجل واحد- روایت می کند کہ امیر المؤمنین عمرؓ کشت پنج مرد را یا ہفت مرد را در بدل یک مرد- قتلوہ قتل غیلۃ- کہ کشتہ بودند آن پنج نفر یا ہفت نفر آن مرد را بطور غیلہ بکسر معجمہ وسکون تحتانیہ بناگاہ وبفریب کشتن- وقال عمرؓ لو تمالٔ علیہ اہل صنعاء- گفت عمرؓ اگر اتفاق می کردند ویاری می دادند بروی ساکنان صنعاء کہ شہرے ست مشہور از بلاد یمن- لقتلتہم جمیعا- ہر آئینہ می کشتم ایشان را ہمہ وتخصیص ذکر صنعا یا از ان جہت ست کہ این مردان از انجا بودند یا این مثل ست نزد عرب در کثرت ودرین دلیل ست بر قتل جماعۃ بیکی اگر شریک شوند در قتل وی- رواہ مالک وروی البخاری عن ابن عمر نحوہ- وعن جندب قال حدثنی فلان ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال- گفت جندب کہ حدیث کرد مرا فلان صحابی کہ نام او را جندب یا راوی فراموش کرد کہ آنحضرتؐ گفت یجیئی المقتول بقاتلہ یوم القیمۃ می آرد کشتہ شدہ کشندۂ خود را روز قیامت- فیقول سل ہذا فیم قتلنی- پس میگوید مقتول یعنی بخداوند تعالیٰ بپرس این را بچہ جہت کشتہ است مرا- فیقول قتلتہ- علی ملک فلان- پس می گوید قاتل کشتہ ام من او را بر ملک سلطنت فلان ودر عہد دولت او ونام یکی از سلاطین می برد کہ در زمان وے ونبصرت ومدد وے کشت- قال جندب فا تقہا- گفت جندب پس بپرہیز کن نصرت را وخطاب بسلطانی از سلاطین ست کہ جندب نصیحت می کرد او را کہ نصرت مکن ظالم را بر این سخنے ملک بضم میم ست وبکسر میم نیز گفتہ اند یعنی کشتہ ام او را در مخاصمہ ومشاجرہ کہ میان من

ووی بود برملک فلان شخص کہ زیدست مثلا وضمیر برای مخاصمہ ومشاجرہ است ومراد بیان واقع ست ومعنی اول اظہر ست
رواہ النسائی۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اعان علی قتل مؤمن۔ کسی کہ یاری
دہد ومدد کند بر قتل مسلمانی بشطر کلمۃ۔ نیم کلمہ ودر بعضی نسخ لشطر کلمۃ یعنی با و فی کلامی واقل اعانتی وبعضی گفتہ اند کہ مراد
بشطر کلمہ نیم کلمہ اق ست از اقتل۔ لقی اللہ مکتوب بین عینیہ۔ ملاقات می کند خدای تعالی را وحاضر شود بدرگاہ وی وحالانکہ
نوشتہ شدہ است میان دو چشم وی این لفظ۔ آیس من رحمۃ اللہ۔ او ناامید ست از رحمت خدا۔ رواہ ابن ماجۃ۔ وعن
ابن عمر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم اذا امسک الرجل الرجل وقتلہ الآخر۔ وقتیکہ نگاہدارد مردی مردی را وبکشد او را مردی
دیگر۔ یقتل الذی قتل۔ کشتہ شود آن کسی کہ کشت۔ ویحبس الذی امسک۔ وحبس کردہ شود آن کسی کہ نگاہداشت
چنانکہ امساک کند مردی زنی را وزنا کند بوی دیگری حد نیست بر نگاہدارندہ ہمچنین قصاص نیست بر نگاہدارندہ۔
کذا قالوا اما پوشیدہ نماند کہ این اعانت ست ودر اعانت بر قتل بحکم احادیث دیگر قصاص آمدہ است مگر آنکہ این حدیث
منسوخ باشد واللہ اعلم۔ رواہ الدارقطنی۔

باب الدیات

جمع دیت بکسر حق قتیل ودر اصل مصدر ست ودی یدی دیۃ کوعد یعد عدۃ غالب آمدہ بر مالی کہ دادہ میشود در جنایات ولفظ جمع در دیات
باعتبار انواع دیت ست کہ دیت نفس ست ودیتہای اعضا وجوارح ودیت از شتر صد ست واز طلا ہزار دینار واز نقرہ دہ ہزار
درہم چنانکہ مروی ست از عمر رضی اللہ عنہ کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم حکم کرد در دیت بدہ ہزار درہم واین نزد ماست ونزد شافعی از
نقرہ دوازدہ ہزار وثابت نمی شود دیت مگر ازین سہ نوع نزد ابی حنیفہ ونزد صاحبیہ ازین سہ نوع میشود ونیز از بقر دویست
واز غنم دو ہزار واز حلل دویست ہر حلہ دو جامہ۔

الفصل الاول عن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ہذہ وہذہ سوا۔ روایت ست از ابن عباس
کہ آن حضرت گفت دیت این واین ہر دو برابر ست اشارت کرد بآن واین بانگشت خرد وبانگشت نر چنانکہ
بیان کرد راوی بقول خود یعنی الخنصر والابہام۔ انکہ در قطع اصابع ہمہ از ہر دو دست یا از ہر دو پا تمام دیت ست
از جہت تفویت جنس منفعت پس در ہر اصبع عشر دیت باشد کہ دہ شتر ست پس می فرماید دیت خنصر وابہام برابر ست
اگرچہ خنصر ضعیف تر وحقیر تر ست از ابہام یا اگرچہ ابہام دو بند دارد وخنصر سہ بند ازین جہت تخصیص کردند این دو انگشت
زیرا کہ ہر دو برابر اند در اصل منفعت پس زیادہ ونقصان اعتبار ندارد چنانکہ یمین وشمال وہرگاہ کہ در ہر اصبع عشر دیت
کل باشد در ہر بند انگشت بحساب آن خواہد بود پس در ہر بند انگشت ثلث عشر ودر بند انگشت نر نصف عشر زیرا کہ اول
دو بند ست وانگشتان دیگر را سہ بند ست۔ رواہ البخاری۔ وعن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قضی رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم فی جنین امرأۃ من بنی لحیان۔ گفت ابو ہریرہ حکم کرد آنحضرت در جنین زنی کہ از بنی لحیان بود بکسر لام وفتح آن

وسکون حای مهمله لحیٰی ست از قبیلهٔ هذیل - سقط میتا - که افتاد آن جنین مرده چنین کودک در شکم بغرة حکم کرد بغرة بضم غین معجمه وفتح رای مشدده وحکم لغیره بر عاقله است ومراد بعاقله جماعهٔ از عصبات ست که میان ایشان ناصر و تعاون می باشد وعقل بمعنی دیت آید چنانکه معلوم شد - عبد او امة - غره غلام باشد یا داه و غره به تنوین و اضافت هر دو روایت ست و غره دراصل سفیدی که در جبههٔ اسپ میباشد بعد ازان اطلاق می کنند آنرا بر هر چه روشن و مشهور باشد و شباب دل از راه و سفیدی دندان وازمتاع نفیس آن وازقوم شریف ایشان وازمرور دی او وبرعبد وامة نیز اطلاق کرده اند بعضی گفته اند لفظ یا بیاگر وبرد فقها این شرط نیست ومراد بدان نزد ایشان چیزی ست که قیمت او به نصف عشر دیة رسد وقصه آنست که در حدیث آینده بیاید که دو زن جنگ کردند بیک دیگر پس یکی ازان دو زن سنگی انداخت بزن دیگر پس کشت بچه را که در شکم وی بوده بیرون افتاد پس حکم کرد آنحضرت دیت آنرا بغره واگر زنده بیرون می آمد بعد ازان می کشت تمام دیت کبیر واجب می شد ثم ان المرأة التی قضی علیها بالغرة توفیت - پس آن زنی که حکم کرده شد یا حکم کرده آنحضرت بروی یعنی بر عاقلهٔ وی لغره که زن جانیه باشد بمرد - فقضی رسول الله - پس حکم کرد پیغمبر خدا - صلی الله علیه وسلم بان میراثها لبنیها وزوجها - بآنکه میراث وی مر پسران او راست ومر شوهر او راست - والعقل علی عصبتها - وحکم کرد بآنکه دیت بر عصبهٔ اوست که مراد بعاقله ایشانند یعنی دیت بر عاقله است وایشان وارث نمی شوند واز عقل ارث لازم نمی آید ووارثان جماعهٔ دیگراند وتخصیص بنین وزوج بجهت آن خواهد بود که اتفاقا ورثه همینها بوده اند ودر واقع والاظاهر آنست که میراث مر وارثان را باشد هرکدام که باشد چنانکه درحدیث آینده بیاید که ورثها ولدها ومن معهم متفق علیه - وعنه قال - وهم از ابی هریره است که گفت - اقتتلت امرأتان - جنگ کردند دو زن که غره یکدیگر بودند من هذیل که از قبیلهٔ هذیل بودند فرمت احدیهما الاخری بحجر پس انداخت وزد یکی ازان دو زن دیگر را بسنگ - فقتلتها ومافی بطنها - پس کشت او را و بچه را که در شکم او بود فقضی رسول الله صلی الله علیه وسلم ان دیة جنینها غرة عبد او ولیدة - پس حکم کرد آنحضرت که دیت بچه وی که در شکم او مرده غره است غلام یا داه واین دلالت دارد که قتل بحجر موجب دیت ست نه قصاص واز قبیل عمد نیست بلکه شبه عمد ست چنانکه مذهب امام ابو حنیفه است ودیگران حمل می کنند بر حجر صغیر - وقضی بدیة المرأة علی عاقلتها - وحکم کرد بدیت زن که کشته شد بر عاقلهٔ آن زن که کشت وورثها ولدها ومن معهم - ووارث گردانید آن زن را با دیت او را اولاد او و کسانی که با اولاد او بیدا از ورثه وظاهر آنست که قضیه متعدد ست ودر حدیث سابق جانیه مرد مقصود بیان حال وفات وی وحکم بر وی بود ودرین حدیث زن مجنیه با بچه هر دو مردند وحکم بردیت بتوریث اولاد وی واحتمال دارد که یک قضیه بود و توجیه آن در شرح بنقل از طیبی مذکورست فتدبر متفق علیه - وعن المغیرة بن شعبة ان امرأتین کانتا ضرتین - روایت ست از مغیره که دو زن بودند ضره یکدیگر وضرتین آن دو زن که در تحت نکاح یکمرد باشند - فرمت احدیهما الاخری بحجر او عمود فسطاط - پس انداخت یکی ازان دو زن دیگر را وزد او را بسنگ یا بستون خیمه فی الصراح فسطاط بالضم و کسر فسطاط فساط هر سه خیمه وخرگاه بزرگ - فالقت جنینها - پس انداخت آن زن جنین خود را فقضی رسول الله صلی الله علیه وسلم

فی الجنین غرۃ۔ پس حکم کرد آنحضرتؐ و واجب گردانید در جنین غرہ را۔ عبد او امۃ۔ غلام یا داہ۔ وجعلہ علی عصبۃ المرأۃ۔ و گردانید آن
غرہ را کہ حکم کرد و واجب گردانید بر عاقلہ زن و در بعضی نسخ جعلہا یعنی غرہ را یا دیت را۔ ہذہ روایۃ الترمذی۔ این روایت ترمذی
این اعتراض ست بر صاحب مصابیح کہ این حدیث را در صحاح آورد۔ وفی روایۃ مسلم۔ و در روایت مسلم آن چنین آمدہ است قال گفت
مغیرہ بن شعبہ۔ ضربت امرأۃ ضرتہا بعمود فسطاط وہی حبلی۔ زد زنی ضرہ خود را بستون خیمہ و حال آنکہ ضرہ وی باردار بود۔ فقتلتہا پس کشت
آن زن ضرہ خود را کہ باردار بود و لضرورت آنچہ در شکم او بود نیز مرد۔ واحدہما لحیانیۃ۔ و یکی از آن دو زن از لحیان بود کہ بطنی ست
از ہذیل قال فجعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دیۃ المقتولۃ علی عصبۃ القاتلۃ۔ پس گردانید آنحضرتؐ دیت زن کشتہ شدہ را بر عاقلہ
زن کشندہ و این دلالت دارد بر مذہب امام ابی حنیفہ زیرا کہ عمود از فسطاط واقع میشود قتل بوی عادۃً طیبی گفتہ کہ محمول
بر عمود صغیر ست کہ قصد کردہ نمی شود بوی قتل غالباً وغرۃ لما فی بطنہا۔ و گردانید غرہ را دیت مر چیزی را کہ در شکم او بود۔

الفصل الثانی۔ عن عبد اللہ بن عمرو ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال الا ان دیۃ الخطأ شبہ العمد ما کان
بالسوط والعصا۔ آگاہ باش بدرستی دیت قتل خطا کہ شبہ عمد ست کہ بتازیانہ باشد و بعصا۔ مائۃ من الابل۔ صد ست
از شتر۔ منہا اربعون فی بطونہا اولادہا۔ از جملۂ آن صد شتر چہل ست کہ در شکم ہای آنہا بچہ ہای آنہاست۔ رواہ النسائی
وابن ماجۃ والدارمی ورواہ ابو داؤد وعنہ وعن ابن عمر۔ و روایت کرد آنرا ابو داؤد و از عبد اللہ بن عمرو و از عبد اللہ بن عمر
وفی شرح السنۃ لفظ المصابیح عن ابن عمر۔ و در شرح السنۃ لفظ مصابیح ست از ابن عمر و لفظ مصابیح این ست کہ الا ان فی
قتل العمد الخطأ بالسوط والعصا مائۃ من الابل مغلظ منہا اربعون خلفۃ فی بطونہا اولادہا۔ و گویا کہ مراد بقتل عمد خطا قتل
خطا شبہ بعمد ست بدانکہ قتل عمد ست یا شبہ عمد ست یا خطای محض مراد بعمد آنکہ قصداً باشد بحدید بسلاح و آنچہ در حکم
آنست و شبہ عمد آنکہ بغیر سلاح بود خواہ واقع شود بوی قتل غالباً یا نہ و خطا آنچہ جز این ست و این نزد امام ابو حنیفہ است
و وی حمل میکند عصا را بر اطلاق خفیف باشد یا ثقیل و دیگران میگویند کہ قتل بمثقل کہ واقع میشود بوی قتل غالباً
از قبیل عمد ست و ایشان حمل می کنند عصا را بر خفیف کہ واقع نمی شود بوی قتل چنانکہ اشارت بدان در اثنای بیان واقع
شدہ و در بعضے روایات مغلظہ واقع شدہ و تغلیظ در شبہ عمد نزد ابن مسعود و بقول ابو حنیفہ و ابو یوسف و احمد آنست کہ واجب
گردانیدہ شود چہار قسم بست و پنج بنت مخاض و بست و پنج لبون و بست و پنج حقہ و بست و پنج جذعہ و تغلیظ نزد شافعی و محمد
باین نوع ست کہ واجب گرداند سی جذعہ و سی حقہ و چہل ثنیہ کہ ہمہ خلفات باشند یعنی حوامل کہ در بطون آنہا اولاد ست
و اما در خطای محض تغلیظ نبود و واجب می گردد در وی پنج قسم بست بنت مخاض و بست بنت لبون و بست ابن
مخاض و بست حقہ و بست جذعہ و این باتفاق ست و این حدیث دلیل شافعی و محمد ست و ما می گوئیم کہ این معارض ست
بآنچہ روایت کردہ شدہ است از ابن مسعود و از سائب بن یزید پس اخذ کردیم بمتیقن کذا ذکروا۔ وعن ابی بکر بن
محمد بن عمرو بن حزم۔ بفتح حای مہملہ و سکون زای۔ عن ابیہ عن جدہ۔ بدانکہ مؤلف در باب فرائض گفتہ عن محمد بن ابی

بن حزم و درین باب گفته ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم و تمام نسبت آنست محمد بن ابی بکر بن عمرو بن حزم انصاری نجاری و عمرو
بن حزم صحابی ست که عامل آنحضرت بود بنجران محمد بن عمرو بن حزم تابعی ست روایت میکند از پدر خود و ولادت او در عهد آنحضرت
سنهٔ عشر و بعضی گفته اند پیش از وفات آنحضرت بدو سال بعد از ان ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم نیز تابعی ست از طبقه
ثانیه و این ابوبکر را دو پسر ست یکی عبد الله بن ابی بکر و وی نیز تابعی ست روایت می کند از پدرش و از انس و دوم محمد
بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم و وی پدر عبد الملک مدنی ست که قاضی مدینه است بعد از پدر خود و وی کلان ترست از
برادر خود عبد الله بن ابی بکر و ازینجا معلوم شد که در جائیکه مؤلف گفته است محمد بن ابی بکر بن حزم اختصار کرده و نسبت
بجد اعلی کرده - ان رسول الله صلی الله علیه وسلم کتب الی اهل الیمن - روایت میکند که آنحضرت نوشت کتابی بسوی
اهل یمن - وکان فی کتابه ان من اعتبط مؤمنا قتلا - و بود در کتاب وی اینکه کسی که بکشد مسلمانی را بی علتی و بی جنایت
و اصل عبط کشتن شتر را بی علتی - فانه قود یده - پس بدرستی آنکس قصاص دست خود است یعنی مقتول ست بجزای فعلی و
جنایتی که بدست خود کرده یا قصاص جزای فعل دست اوست و بعضی گفته اند که معنی آنست که قصاص گرفته شود و لی مهلت
چنانکه میگوید دست بدست یا او پیش دو دست اوست - الا ان یرضی اولیاء المقتول - مگر آنکه راضی شوند کسان مقتول
که کار و بار او شرعا در دست تصرف ایشان ست بدیت یا بعفو - وفیه ان الرجل یقتل بالمرأة - و دران کتاب این بود که مرد کشته
میشود بزن - وفیه فی النفس الدیة مائة من الابل - و دران کتاب این بود که در کشتن نفس دیت صد ست از شتر یعنی
بر کسی که شتران دارد - وعلی اهل الذهب الف دینار - و بر خداوندان زر هزار دینار ست و بر اهل نقره ده هزار درهم
و این را ذکر نکردند از جهت اکتفا بقیاس مراد آنست که از شتر داران در واقع بحسب اتفاق شتران میگیرند و از زرداران زر
تا آنکه واجب باشد که غیر آن مقبول و محسوب نباشد - وفی الانف اذا اوعب جدعه - و در بینی چون تمام کرده شود بریدن
آن و از بیخ برکنده شود و آعب در اصل بمعنی جمع و جمله است و اوعب القوم یعنی همه آمدند و بکلی فراز آمدند استیعاب هم که بمعنی فراز
گرفتن ست هم ازین باب ست - الدیة مائة من الابل دیت تمام ست که صد ست از شتران - وفی الاسنان الدیة - و در دندانها
که همه شکسته شوند دیت کامل ست - وفی الشفتین الدیة - و در هر دو لب که بریده شوند نیز دیه است - وفی البیضتین الدیة
و در هر دو خایه که بریده شوند دیت ست - وفی الذکر الدیة - و در بریدن آلت مردی دیت ست - وفی الصلب الدیة - و در شکستن
استخوان پشت چنانکه سبب زوال و انقطاع آب منی گردد دیت ست - وفی العینین الدیة - و در کور کردن هر دو چشم دیت ست
و اصل درباب قطع اطراف و اعضا آنست که اگر فائت و زائل گرداند جنس منفعت را بتمام و کمال یا سبب زوال جمالی که
مقصود ست تام گردد واجب ست تمام دیت که بوجهی در حکم اتلاف نفس ست پس ملحق ست باتلاف نفس بجهت تعظیم آدمی
و اصل آن قضای پیغمبر خدا است صلی الله علیه وسلم بتمام دیت در زبان و بینی و پیدا میشود ازین اصل فروع کثیره و تحقیق حکم
کرد عمر رضی الله عنه بچهار دیت در یک ضربه که زائل گردانیده عقل و سمع و بصر و کلام را و همچنین در لحیه وقتی که ستره شد در سنت

دیت ست زیرا که مفوت جمال ست و مجنین موی سر کذا فی الهدایة - وفی الرجل الواحدة نصف الدیة - و در یک پای نیم دیت ست
از جهت فوات نصف منفعت - وفی المأمومة ثلث الدیة - و در شکستگی که رسیده است پوست مغز سر را سه یک دیت که سی و سه
شتر و سوم حصه شتر باشد آم سر شکستن امه بمد شکستگی سر که به پوست دماغ رسیده باشد امیم و ماموم و ماغ تباه شده - وفی الجائفة
ثلث الدیة - و در جراحتی که بدرون شکم یا سر برسد ثلث دیت ست جوف شکم و درون هر چیز و در گذرانیدن طعنه باندرون
جائفه جراحتی که باندرون گذارده بود - وفی المنقلة خمس عشرة من الابل - و در منقله پانزده شتر ست و منقله بضم میم و فتح نون
و کسر قاف مشدده شکستگی که استخوان بوی شکسته باشد کذا فی الصراح و در قاموس گفته منقله شکستگی که نقل کرده شود از وی
فراش عظام و آن پرده هاست که بر استخوانهاست زیر گوشتها - وفی کل اصبع من اصابع الید والرجل - و در هر انگشتی از انگشتان
دست و پا عشر من الابل - ده است از شتران - وفی السن خمس من الابل - و در هر دندان پنج شتر ست و گفته اند یا
پانصد درهم اگر گفته شود که چون در مجموع اسنان دیت کامل باشد و در یک دندان چگونه پنج شتر باشد - و دندانها سی
و دو اند یا بیست و هشت اند جوابش آنست که گفته شود این تقدیرات تعبد محض اند راه نیست بشناخت آن مگر بتوقیف و سماع از
شارع نعم در بعضی این اقسام چنانکه دیت در دو چشم و نصف دیت در یک چشم مثلا وجه معقول نیز درک توان کرد اما اصل آن
توقیف ست - رواه النسائی والدارمی وفی روایة مالک فی العین خمسون وفی الید خمسون وفی الرجل خمسون - و در روایت
مالک باین لفظ آمده که در چشم پنجاه شتر ست و در دست پنجاه و در پای پنجاه - وفی الموضحة خمس - و در شکستگی که پیدا کند سفیدی استخوان
را پنج شتر ست - وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده قال قضی رسول الله صلی الله علیه وسلم فی المواضح خمسا خمسا من الابل - گفت حکم کرد
آنحضرت در هر یکی از شکستگیهای موضحه پنج از شتران - وفی الاسنان خمسا خمسا من الابل - و در هر یکی از دندانها پنج شتر
رواه ابوداؤد والنسائی والدارمی وروی الترمذی وابن ماجة الفصل الاول - و روایت کرده است ترمذی و ابن ماجه
فصل اول را یعنی دیت مواضح را وفی الاسنان را ذکر نکرده - وعن ابن عباس قال جعل رسول الله صلی الله علیه وسلم
اصابع الیدین والرجلین سواء - گفت ابن عباس گردانید آنحضرت انگشتان هر دو دست و هر دو پا را برابر از جهت فوت
شدن منفعت مختصه هر یک بفوات انگشتان وی - رواه ابوداؤد والترمذی وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الاصابع
سواء والاسنان سواء - انگشتان همه برابر اند اگرچه بعضی کلان تر و بزرگ تر از بعضے باشند چنانکه - الثنیة والضرس سواء - دندان
پیش و دندان کرسی همه برابر اند اگرچه اضراس بزرگ تر و عظیم تر از ثنایا اند اسنان نامها دارند ثنایا دندانهای پیش چهار دو
بالا دو پایان پس از آن رباعیه بهمین طریق بعد از آن انیاب بعد از آن اضراس - هذه وهذه سواء - این و این برابر اند انگشت
بنصر و خنصر کذا قالوا - رواه ابوداؤد - وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده قال خطب رسول الله صلی الله علیه
وسلم عام الفتح - خطبه خواند آنحضرت در سال فتح مکه ثم قال - پس گفت - ایها الناس انه لا حلف فی الاسلام - ای مردمان نیست
حلف و احداث آن در اسلام و حلف بکسر حا و سکون لام و بفتح حا و کسر لام نیز روایت میکنند و در نهایه گفته که اصل حلف عقد کردن

وعهد بستن بر اتفاق و مساعدت و معاضدت بیکدیگر وانچه ازان در جاهلیت می بود بر فتنه و قتال و غارت بود اگرچه بظلم و ناحق باشد واین ست که در اسلام ازان نهی واقع شده و فرمود لا حلف فی الاسلام وانچه بر نصرت مظلوم وصلهٔ ارحام می بود مسلم و مقررست و باین اشارت فرمود بقول خود وما کان من حلف فی الجاهلیة لا یزیده الاسلام الا شدة و انچه باشد از حلف در جاهلیت زیاده نمی گرداند اسلام آنرا مگر سختی واستحکام المؤمنون ید علی من سواهم مسلمانان حکم یکدست وارند در اتفاق واتلاف برکسانی که جز ایشانند یعنی کافران چنانکه در اجزای دست مخالفتی بیکدیگر نیست همچنین در مسلمانان باید که باشد یجیر علیهم ادناهم ویرد علیهم اقصاهم امان میدهند بر ایشان کمترین ایشان در قدر و مرتبه ورد می کنند و باز می گردانند بر ایشان غنیمت را دور ترین ایشان یرد سرایاهم علی قعیدتهم رد می کند فوجهای ایشان که بر سر کافران رفته اند غنیمت را بر لشکر ایشان که در دار الحرب نشسته است وآن فوجها را بر سر دشمنان فرستاده این تفسیر کلام سابق ست و شرح این حدیث در حدیث علی مرتضی رضی الله عنه در فصل ثانی از کتاب القصاص گذشت لا یقتل مؤمن بکافر کشته نشود مسلمان در بدل کافر بیان این نیز در همان حدیث گذشت دیة الکافر نصف دیة المسلم دیت کافر نیمهٔ دیت مسلمان ست باین اخذ کرده است مالک ونزد شافعی در روایتی از احمد دیت وی ثلث دیت مسلمان ست ونزد ما دیت ذمی مثل دیت مسلمان ست و در هدایه حدیثی نقل کرده که دیت هر ذی عهد در عهد وی هزار دینار ست و گفته همچنین حکم کرد ابو بکر و عمر و عثمان رض و چون زمان معاویه شد نصف ساخت واز علی رضی الله عنه روایت کرده که گفت بذل نکردند ایشان جزیه را مگر برای آنکه باشد خونهای ایشان مثل خونهای ما و مالهای ایشان مثل مالهای ما وگفت انچه بر خلاف این از صحابه روایت کرده اند معارض است باین آثار مشهوره نمیگردد لا جلب ولا جنب نیست جلب ونه جنب هر دو بفتح جیم و فتح لام در اول و فتح نون در ثانی کلام درین باب در باب الزکوة گذشت و مراد بجلب دران باب آنست که ساعی که بطلب زکوة رفته است دور تر از بیوت ارباب مواشی فرود آید و ایشان را نزد خود بطلبد و صدقات بگیرد و بجنب آنکه ارباب مواشی در جانبی دور تر از ساعی بروند و طلب احضار ایشان بروی شاق گردد هر دو ممنوع ست بجهت کلفت و مشقت طرفین واین دو لفظ را معنی دیگر در باب مسابقت خیل نیز گفته اند جلب یعنی صوت وزجر تا اسپ بیشتر دود و جنب یعنی کشیدن اسپی دیگر در جنب اسپی که بران سوارست و بر تقدیر معنی اول قول وی ولا تؤخذ صدقاتهم الا فی دورهم وگرفته نشود صدقات ایشان مگر در خانه های ایشان تفسیر و تاکید سابق ست و بر معنی ثانی حکمی دیگرست که ذکر کرده وفی روایة قال دیة المعاهد نصف دیة الحر درین روایت بجای کافر معاهد ذکر کرده که بمعنی ذمی ست ولیکن حکم یکی ست رواه ابو داؤد وعن خشف بکسر خای وسکون شین معجمتین وفا در آخر بن ملک تابعی ثقه است روایت میکند از پدر خود واز عمر و عبد الله بن مسعود عن ابن مسعود قال قضی رسول الله صلی الله علیه وسلم فی دیة الخطاء گفت ابن مسعود حکم کرد آنحضرت در دیت خطا عشرین بنت مخاض وعشرین ابن مخاض ذکورا ذکورا تاکید است یعنی بست بنت مخاض و بست ابن مخاض ذکور تاکید است یعنی بست ماده و بست نر و ذکور بجر و نصب هر دو روایت ست و این جر را جر جوار میگویند وعشرین بنت لبون وعشرین حقة وعشرین جذعة بفتح

جیم و ذال۔ وعشرین۔ وبست۔ حقۃ۔ بکسر حا و معانی این الفاظ مشہور ست و در کتاب الزکوٰۃ بیان کردہ شدہ است
پس دیت خطا اخماس ست و این باتفاق ست ولیکن شافعی حکم میکند بہ بست ابن لبون بجای ابن مخاض و این حدیث حجت ست
بروی۔ رواہ الترمذی وابوداؤد والنسائی والصحیح انہ موقوف علی ابن مسعود۔ وصحیح آنست کہ این حدیث موقوف بر ابن مسعود ست
وقول اوست۔ وخشف مجہول لایعرف الابہذا الحدیث۔ خشف کہ راوی این حدیث ست مجہول ست شناختہ نمی شود مگر باین حدیث
ولیکن گفتہ اند کہ وی روایت می کند از پدر خود مالک طائی و از ابن عمر و از ابن مسعود پس چگونہ مجہول باشد۔ و توثیق کردہ است او را
النسائی و ذکر کردہ ابن حبان در ثقات و روایت کردہ اند از وی این حدیث و روایت کردہ ابن ماجہ حدیثی دیگر را نیز کذا ذکرہ
واللہ اعلم۔ وروی فی شرح السنۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم ودی قتیل خیبر۔ و روایت کردہ است بغوی در شرح السنۃ کہ آنحضرت
دیت داد در کشتہ شدہ خیبر کہ قصہ وی در باب قسامت بیاید۔ بمائۃ من ابل الصدقۃ۔ بصد شتر از شتران صدقہ۔ ولیس فی
اسنان ابل الصدقۃ ابن مخاض۔ وحالانکہ نبود در میان ابل صدقہ ابن مخاض۔ وانما فیہ ابن لبون۔ و نبود در ان مگر ابن
لبون و این روست بر حدیث سابق کہ در وی اثبات کرد ابن مخاض را و باین اخذ کردہ است شافعی۔ وعن عمرو بن
شعیب عن ابیہ عن جدہ قال کانت قیمۃ الدیۃ۔ بود قیمت دیت اعنی قیمت ابل دیۃ کہ صد اند و در بعضی نسخ کانت قیمۃ ابل الدیۃ
علی عہد رسول اللہ۔ بر زمان پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ثمانمائۃ دینارا و ثمانیۃ آلاف درہم ودیۃ اہل الکتاب یومئذ النصف من
دیۃ المسلمین۔ و بود دیت اہل کتاب در ان روز نصف از دیت مسلمانان۔ قال فکان کذلک۔ پس بود حکم دیت ہمچنین۔ حتی
استخلف عمر۔ تا آنکہ خلیفہ گردانیدہ شد عمرؓ۔ فقام خطیبا۔ پس استاد عمرؓ در حالی کہ خطبہ کنندہ است۔ فقال ان الابل قد غلت
پس گفت عمر کہ شتر بتحقیق گران قیمت شدند۔ قال۔ گفت راوی۔ ففرضہا عمر علی اہل الذہب الف دینار۔ پس فرض
کرد دیت را عمرؓ بر خداوندان زر ہزار دینار۔ وعلی اہل الورق اثنی عشر الفا۔ و فرض گردانید عمرؓ بر خداوندان نقرہ دوازدہ ہزار
یعنی درہم۔ وعلی اہل البقر مائتی بقرۃ۔ و فرض گردانید بر خداوندان گاوان دویست گاو۔ وعلی اہل الشاء الفی شاۃ۔
و بر خداوندان گوسفندان دو ہزار گوسفند۔ وعلی اہل الحلل مائتی حلۃ۔ و بر خداوندان حلہا کہ متاع ایشان جامہا
بود دویست جفت جامہ ردا و ازار۔ قال وترک دیۃ اہل الذمۃ۔ و گذاشت دیت ذمیان بر آنچہ بود کہ چہار ہزار درم باشد
لم یرفعہا فیما رفع من الدیۃ۔ بر نداشت و بلند نگردانید دیت اہل ذمہ را در چیزے کہ برداشت از دیت و گویا باین تمسک کرد
آنکہ گفت دیت اہل ذمہ ثلث دیۃ مسلمانان ست چنانکہ شافعی و ہر کہ موافق اوست و نزد ما دیت ذمی مثل دیۃ مسلمانان ست
چنانکہ گفتہ شد۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ابن عباس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ جعل الدیۃ اثنا عشر الفا۔ روایت ست
از ابن عباس کہ آنحضرتؐ گردانید دیت را دوازدہ ہزار یعنی از نقرہ۔ رواہ الترمذی وابوداؤد والنسائی والدارمی۔ وعن عمرو
بن شعیب عن ابیہ عن جدہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقوم دیۃ الخطا علی اہل القری اربعمائۃ دینار۔ بود آنحضرت
کہ قیمت می کرد دیت خطا را بر اہل دیہہا چہار صد دینار زر۔ او عدلہا من الورق۔ یا برابر آن از نقرہ کہ چہار ہزار درہم باشد

بوزن عشرہ عدل بفتح عین وکسر آن بمعنی مثل و بعضی گفتہ اند کہ بفتح از غیر جنس و بکسر از جنس و برین تقدیر متعین ست فتح واگر
ثابت شود روایت بکسر باطل بشود این قول - ولیقومہا علی اثمان الابل - وقیمت میکرد آن دیت را بر بہاہای شتران
این بیان ست مر قول او را القوم دیۃ الخطاء یعنی مراد بتقویم دیۃ تقویم ابل دیت ست - فاذا غلت - پس چون گران قیمت
می شدند شتران یعنی زیادت می شد اثمان ابل - رفع فی قیمتہا - بلند می کرد در قیمت یعنی زیادت میکرد در قیمت دیت واذا ہاجت
رخص بضم را وسکون خای وچون ظاہر می شد ارزانی قیمت ابل - نقص من قیمتہا - کم می کرد از قیمت دیت - و
بلغت علی عہد رسول اللہ - و رسید قیمت دیۃ در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مابین اربع مائۃ دینار الی ثمان مائۃ دینار
میان چہار صد دینار تا ہشتصد دینار - وعدلہا من الورق ثمانیۃ آلاف درہم - ومثل آن از نقرہ ہشت ہزار درہم می شد -
قال - گفت راوی - وقضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی اہل البقر مائتی بقرۃ - وحکم کرد آنحضرت بر خداوندان گاو دویست
گاو - وعلی اہل الشاء الفی شاۃ - و بر خداوندان گوسپندان دو ہزار گوسفند - وقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ان العقل میراث بین ورثۃ القتیل - وگفت آنحضرت کہ مال دیت میراث ست میان وارثان آنکہ کشتہ شدہ است
واین دیت اوست - وقضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان عقل المرأۃ بین عصبتہا - وحکم کرد آنحضرت کہ دیت زن مقسوم ست
میان عصبہ وی یعنی زنی کہ جنایت کردہ وکشتہ بر می دارند وادا می کنند دیت او را عصبات وی کہ معین وناصر او بودند
چنانکہ در مرد نیز ہمچنین ست یعنی نیست مانند عبد کہ تعلق می کند جنایت بر قبۂ او نہ بر عصبۂ او و بعضی می گویند مراد زنی ست
کہ جنایت کردہ شدہ است بر وی یعنی دیت او ترکہ است میان وارثان او چنانکہ سائر ترکات وذکر عصبہ آبی ست
ازین معنی وظاہر آن بود کہ بر این تقدیر میگفت بین ورثتہا فافہم - ولا یرث القاتل شیئا - ووارث نمی شود کشندہ مورث
ہیچ چیزی را نہ دیت را ونہ غیر آنرا - رواہ ابوداود والنسائی - وعنہ عن ابیہ عن جدہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال عقل شبہ العمد
مغلظ - وہم از عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ است کہ آنحضرت گفت دیت شبہ عمد تغلیظ کردہ شدہ است - مثل عقل العمد
مانند دیت عمد وتحقیق دانستہ شد معنی شبہ عمد وتغلیظ در اول فصل - ولا یقتل صاحبہ - وکشتہ نشود صاحب شبہ عمد یعنی قاتل
باین طریق واین سخن بجہت آن فرمود تا متوہم نشود جواز اختصاص در شبہ عمد یعنی چون مشابہ عمد ست باید کہ حکم او حکم
عمد باشد کذا قیل - رواہ ابوداود - وعنہ عن ابیہ عن جدہ قال قضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی العین القائمۃ السادۃ
لمکانہا بثلث الدیۃ - وگفت حکم کرد آنحضرت در چشم استادہ ثابت باقی در جای خود بثلث دیۃ یعنی جراحتی بچشم
رسیدہ کہ بینائی وی رفت ولیکن از جای خود برنیامد و در جمال روی خللی نیفگند و در رای العین چنان نماید کہ چشم بحال
خود ست وسابقا گذشت کہ در دو چشم تمام دیت ست کہ صد شتر ست و در یک چشم پنجاہ شتر واین حدیث دلالت کرد
بر آنکہ در رفتن چشم باین وجہ ثلث دیت ست وبظاہر این رفتہ اند بعضی علما وعامۂ علما واجب گردانیدہ اند درین صورت
حکومت عدل را زیرا کہ منفعت بتمام وکمال نرفتہ پس در حکم دندانی شد کہ سیاہ شد بضرب و در بیان معنی حکومت عدل گذشتہ

که این مجروح اگر بنده می بود باین جراحت چه مقدار از قیمت او کم میشد باین حساب هرچه از دیت وی باقی ماند واجب میگردد
واین حدیث را هم بر معنی حکومت حمل کرده اند یعنی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که درینجا بثلث دیت حکم کرد زیرا که در ماده مخصوص
می رسد باین مقدار نه کر بطریق قاعده و کلیت حکم فرمود و کلام تورپشتی دلالت میکند بر آنکه در صحت این حدیث سخن ست
والله اعلم۔ رواه ابوداؤد والنسائی۔ وعن محمد بن عمرو عن ابی سلمة عن ابی هریرة قال قضی رسول الله صلی الله علیه وسلم
فی الجنین بغرة۔ گفت ابوهریره حکم کرد آنحضرت در جنین بغره۔ عبدا وامة او فرس او بغل۔ غره غلام باشد یا داه یا اسپ
یا استر۔ رواه ابوداؤد وقال روی هذا الحدیث حماد بن سلمة۔ وگفته است ابوداؤد که روایت کرده است این حدیث را حماد
بن سلمه که از اعلام بصریین وائمه ایشان ست کثیر الحدیث واسع الروایة مشهور به سنت وعبادت خواهرزاده حمید طویل ست
روایت کرد از وی شعبه و مالک وابن المبارک و وکیع و در کاشف گفته که وی ثقه صدوق ست ولیکن مالک از وے
قوی ترست توفی فی سنة سبع وستین ومائة۔ وخالد الواسطی۔ و روایت کرد این حدیث را خالد واسطی طحان از خیار
عباد الله الصالحین حافظ صحیح الحدیث اسحاق بن ازرق گفته که در دنیا فهم افضل از خالد بن الطحان گفتند تو سفیان را
نه دیده گفت سفیان مرد نفس خود بود وخالد مرد عامه بود می گویند که وے خرید نفس خود را از خدا سه بار پس
تصدق کرد بوزن نفس خود فضه۔ عن محمد بن عمرو۔ هر دو روایت می کنند از محمد بن عمرو و محمد بن عمرو بسیار اند یکی ازیشان
محمد بن عمرو بن حزم ست۔ ولم یذکرا او فرس او بغل۔ و ذکر نکرد هر یکی ازین دو فرس و بغل را و بعضی گفته اند که ذکر فرس و
بغل وهم از راوی ست زیرا که غره اطلاق کرده نمی شود مگر بر انسان مملوک۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده
ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال من تطبب۔ گفت آنحضرت کسی که طبیب گیرد خود را بتکلف۔ ولم یعلم منه طب۔
وحالانکه دانسته نشده است از وی طب یعنی مشهور نیست بطب و مهارت و حذاقت ندارد دران پس مرد بعمل وی بیمار
فهو ضامن۔ پس آن متطبب ضامن ست و واجب ست بر وی دیت وساقط شد از وی قصاص از جهت اذن مریض و رضای
او دران و جنایت وی نزد عامه علما بر عاقلهٔ اوست۔ رواه ابوداؤد والنسائی وعن عمران بن حصین ان غلاما لاناس فقراء
روایت ست از عمران بن حصین که صحابی مشهور ست و صاحب مناقب و کمالات ست که غلامی مر مردمی را که فقیر بوده اند یعنی عاقلهٔ
غلام فقیر بوده اند و جنایت او خطا بود و گفته اند مراد ازین غلام حر است زیرا که جنایت عبد بر رقبه اوست نه بر عاقله۔ قطع اذن غلام لاناس اغنیاء یعنی
این غلام فقرا گوش غلامی را که مر اغنیا را بود۔ فاتی اهله النبی۔ پس آمدند کسان این غلام قاطع نزد پیغمبر خدا صلی الله علیه
وسلم فقالوا انا اناس فقراء۔ پس گفتند بدرستی ما مردم فقیریم۔ فلم یجعل علیهم شیئا۔ پس نگردانید برین جماعه فقرا چیزی را
از دیت پس معلوم شد که واجب نمی شود بر فقرا از عاقله چیزی واگر جانی بنده می بود تعلق میگرفت جنایت برقبه وی در قول
علما و فقر مولی دفع نمی کند آنرا۔ رواه ابوداؤد والنسائی۔

الفصل الثالث عن علی رضی الله عنه انه قال دیة شبه العمد اثلاثا۔ روایت ست از امیر المومنین علی رضی الله عنه

گروہی گفتہ دیت شبہ عمد در حالی کہ اثلاث ست یا از ان روی کہ اثلاث ست ثلث وثلثون حقة سی وسہ حقہ است۔ وثلث
وثلثون جذعة سی وسہ جذعہ است۔ واربع وثلثون ثنیة سی وچہار ثنیہ است کہ درسال ششم درآمدہ سالی بازل عامہا متعلق
ثنیہ است وبازل شتری کہ ناب های وی طلوع کند وقوت او تمام وکامل گردد وآن بعد از تمامی ہشت سال وابتدای سال
نہم ست وبعد از وی شئ نیست وبعد از وی بازل عام وبازل عامین می گویند وبازل مردی را گویند کہ کامل باشد در تجربہ وقول
امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ است وانا بازل عامین حدیث السن یعنی مستجمع الشباب کامل القوة۔ کلہا خلفات بفتح خای معجمہ
وکسر لام در حالی کہ ہمہ اینہا حامل اند۔ وفی روایة۔ ودر روایتی از علی رضی اللہ عنہ این چنین آمدہ کہ۔ قال۔ گفت۔ فی الخطأ
ارباعا خمس وعشرون حقة وخمس وعشرون جذعة وخمس وعشرون بنات لبون وخمس وعشرون بنات مخاض۔ این
موافق مذہب امام ابوحنیفہ است۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن مجاہد۔ روایت ست از مجاہد کہ از مشاہیر تابعین ست واز
علمای فقہای وقراست ابن عمر رکاب او می گرفت در وقت سواری وی رضی اللہ عنہ۔ قال قضی عمر فی شبہ العمد ثلثین
حقة وثلثین جذعة واربعین خلفة مابین ثنیة الی بازل عامہا۔ این موافق مذہب شافعی ست وبالجملہ مختلف اند صحابہ در تقدیرہ
واخذ کردہ اند مجتہدان کہ بعد از ایشان آمدہ اند بچیزی کہ رسیدہ بایشان ودراجح گشتہ نزد ایشان۔ رواہ ابوداؤد
وعن سعید بن المسیب ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قضی فی الجنین یقتل فی بطن امہ۔ روایت ست از سعید
ابن المسیب کہ آنحضرت حکم کرد در جنین کہ کشتہ می شود درشکم مادر وے۔ بغرة عبدا وولیدة۔ وتقیید بکشتہ شدن
درشکم بجہت آنست کہ اگر بعد از بیرون آمدن از شکم کشتہ شود تمام دیت واجب خواہد بود بجہت قتل نفس چنانکہ گذشت
فقال الذی قضی علیہ۔ پس گفت آنکسی کہ حکم کردہ شد بروے۔ کیف اغرم من لاشرب ولا اکل۔ چگونہ
تاوان دہم کسی را کہ ننوشید ونخورد۔ ولا نطق ولا استہل۔ ونہ سخن کرد ونہ آواز کرد۔ ومثل ذلک یطل۔ ومانند این شخص ضائع
کردہ می شود وانداختہ می شود خون او۔ ویطل بضم تحتانیہ وتشدید لام بلفظ مضارع از طل یعنی ہدر بودن خون ویطل
بموحدہ وتخفیف لام بلفظ ماضی از بطلان نیز روایت ست۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انما ہذا من اخوان الکہان
نیست این شخص مگر از برادران کاہنان کہ قول باطل درمقابلہ شارع میگوید زیادہ بران سجع نامطبوع کہ آن نیز از عادت
اہل کتاب ست در ترویج اقاویل باطلہ واستمالت قول اہل بطالت می آرند سجع شود وعلی الاطلاق مذموم نیست از جہت وقوع آن
قرآن وحدیث اما آنچہ بتکلف باشد وغرض از ان ترویج باطل بود مذموم سجع ست چنانکہ این شخص کرد۔ رواہ مالک والنسائی مرسلا ورواہ
ابوداؤد عنہ۔ از سعید بن المسیب عن ابی ہریرة متصلا

باب مالا یضمن من الجنایات

چون ذکر کرد از جنایات آنچہ موجب ضمان ست از قود ودیت خواست کہ ذکر کند از جنایات آنچہ نیست ضمان در وی اگرچہ
نہی واقع شدہ است نہی تحریمی یا تنزیہی چنانکہ در احادیث بیاید وبحکم آن تعزیری وتادیبی لازم آید جنایت گناہان

وضمان پذیرفتن و تضمین پذیرانیدن

الفصل الاول عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم العجماء جرحہا جبار - چہار پایہ جراحت وے
ہدر ست یعنی باطل ست و نیست طلب ضمان در وی عجماء بفتح عین وسکون جیم ممدود چہار پایہ و ہر کہ تکلم نکند و قدرت ندارد
بر تکلم مذکر را اعجم گویند و مونث را عجماء و جرح بضم جیم خستگی و بفتح خستہ کردن و جبار بضم جیم و تخفیف با بمعنی ہدر و باطل یعنی اگر
چہار پایہ کسی تلف کرد مال کسی را و یا پایمال کرد زراعت را مثلاً چیزی لازم نمی آید و ضمانی نیست و این بر تقدیریست کہ با وی
کشندہ و رانندہ ہمراہ نبود و اگر باشند بر ایشان ضمان ست و اگر بر پشت او سوار باشد او نیز ضامن میگردد و در ہدایہ گفتہ است
کہ رانندہ ضامن ست چیزی را کہ رسید آنرا بدست یا بپای و کشندہ ضامن ست چیزی را کہ رسید بدست نہ بپای و سوار ضامن ست
چیزی را کہ رسید بپای یا بدست یا بسر و اگر سوار و رانندہ ہر دو باشند رانندہ ضامن نمی گردد و ہمچنین گریختن وے اگر در
شب باشد زیرا کہ شب وقت بستن و نگاہداشتن ست و اگر در روز باشد ضمان نیست - والمعدن جبار - و کان نیز جبارست
یعنی اگر کسی در کان در آمد یا بر وی باستاد پس کان افتاد و ہلاک شد پس نیست بر آن کسی کہ کندہ است کان را ضمانی یا کسی
را برای کندن کرایہ گرفت کان بر وی افتاد و ہلاک شد نیست ضمان بر صاحب کان و این وجہ مخصوص نیست بمعدن بلکہ
در غیر آن نیز جاری ست از صور اجارہ و وجہ اول موافق ست بانچہ در معنی قول وی - والبئر جبار - گفتہ اند یعنی
کسی کہ چاہی کند در زمین مباح و افتاد در ان مردی و مرد ضمانی نیست بر کنندہ چاہ - متفق علیہ - وعن یعلی بن امیۃ
صحابی ست حلیف قریش اسلام آورد در روز فتح مکہ حاضر شد حنین و طائف و تبوک را و عامل عمر بن الخطاب بود بر نجران
معدود است در اہل حجاز - قال غزوت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جیش العسرۃ - گفت غزا کردم ہمراہ آنحضرت
لشکر عسرت را کہ عبارت ست از غزوہ تبوک از جہت وجود غایت سختی و دشواری در ان از گرمی ہوا و تنگی زاد و راحلہ
تا آوردہ اند کہ گاہی طعام از برگ درختان می کردند و شراب از شکنبہ شتران می فشردند و کامی تر می کردند و تجہیز کرد
این جیش را عثمان رضی اللہ عنہ پس واجب گردانید برای خود بہشت را و از مناقب اوست تجہیز جیش العسرۃ
وکان لی اجیر - و بود مرا مزدوری - فقاتل انسانا - پس کشت و خصومت کرد آن اجیر یک آدمی را فعض احدہما الآخر
پس گزید یکی ازان دو دست دیگری را - فانتزع المعضوض یدہ من فی العاض - پس کشید آن شخص گزیدہ شدہ
دست خود را از دہان شخص گزندہ - فاندر ثنیتہ - پس افگند دندان پیش او را و اندر بدال مہملہ افتادن و اندار افگندن -
فسقطت - پس افتاد دندان - فانطلق الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم - پس رفت آن مرد کہ افتاد دندان وے
بسوی رسول خدا تا داد وی دہد و حکم کند - فاہدر ثنیتہ - پس ہدر کرد و باطل گردانید آنحضرت ثنیہ او را و لازم نگردانید
چیزی را از ضمان - وقال ایدع یدہ فی فیک - گفت آنحضرت آیا بگذارد وی دست خود را در دہن تو - تقضمہا کالفحل -
کہ بخائی دست او را مانند شتر نر قوی تندرست و ہمچنین ست حکم کسی کہ مضطر بود بدفع چنانکہ زنی کہ دفع کند از خود کسی را

که قصد فسق دارد بوی مثلاً ولیکن باید که رفق کند در دفع نه با کسی که قصد قتل دارد و قضم بقاف و ضاد معجمه خوردن ستور علف را و خائیدن چیزی خرد و ریزه که بکرانه های دندان کفایت شود از باب سمع یا ضرب متفق علیه۔ وعن عبد الله بن عمرو قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول من قتل دون ماله فهو شهید۔ گفت شنیدم من آنحضرت را که میگفت کسی که کشته شود نزد مال خود و از جهت مال خود و دفع کردن از آن پس آن کس شهید ست همچنین نزد اهل خود متفق علیه

وعن ابی هریرة قال جاء رجل فقال۔ گفت ابو هریره آمد مردی پس گفت۔ یا رسول الله ارأیت ان جاء رجل یرید اخذ مالی۔ خبر ده مرا که اگر بیاید مردی که میخواهد گرفتن مال مرا۔ قال فلا تعطه مالک۔ گفت آنحضرت پس مده او را مال خود را۔ قال ارأیت ان قاتلنی۔ گفت آن مرد خبر ده مرا که اگر خواهد بکشد مرا چه کار کنم۔ قال قاتله۔ گفت آنحضرت قتل کن او را و جنگ کن با وی۔ قال ارأیت ان قتلنی۔ گفت آن مرد خبر ده اگر بکشد مرا۔ قال فانت شهید۔ گفت آنحضرت پس تو شهیدی۔ قال ارأیت ان قتلته۔ گفت آن مرد خبر ده مرا که اگر بکشم من او را حال او چیست۔ قال هو فی النار۔ گفت آنحضرت وی در آتش دوزخ ست۔ رواه مسلم۔ وعنه انه سمع رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول۔ و هم از ابی هریره است که وی شنید آنحضرت را که می گفت۔ لو اطلع فی بیتک احد۔ اگر مطلع می شد و می نگریست در خانۂ تو یکی فی الصراح اطلاع پیوسته در چیزی نگریستن۔ ولم تاذن له۔ و حال آنکه اذن نمی کردی تو مر او را۔ فخذفته بحصاة۔ پس می انداختی و می زدی تو او را بسنگ ریزه۔ ففقأت عینه۔ پس کور می کردی تو چشم او را۔ ما کان علیک من جناح۔ نمی بود بر تو هیچ گناهی و خذف بخای و ذال معجمتین انداختن سنگ ریزه بدو انگشت سبابه و ابهام چنانکه کیفیت آن در باب حج معلوم شد و بظاهر حدیث عمل کرده است شافعی و ساقط گردانیده است از وی ضمان عین را و بعضی از علما گفته اند که این بر تقدیری ست که او را منع کرده باز نیاید و امام ابو حنیفه گفته که بر وی ضمان ست و حدیث محمول بر مبالغه و زجر و تشدید ست۔ والله اعلم متفق علیه۔ وعن سهل بن سعد۔ روایت ست از سهل بن سعد ساعدی انصاری که از مشاهیر صحابه است و آخر من مات من الصحابة فی المدینة ان رجلا اطلع فی جحر فی باب رسول الله صلی الله علیه وسلم۔ که مردی نگریست در سوراخی که در در پیغمبر خدا بود صلی الله علیه وسلم جحر بتقدیم جیم مضمومه بر حاء ساکنه سوراخ۔ ومع رسول الله صلی الله علیه وسلم مدری یحک به راسه۔ حال آنکه با آنحضرت و در دست شریف وی مدری بود که می خارید بوی سر خود را مدری بکسر میم و سکون دال مهمله چوبی که در آرد آن را زنان در سر خود تا فراهم آرد موی ها را یکدیگر مشابه سوزن بزرگ و بعضی گفته اند چوبی یا آهنی در رنگ خلال که مراد راسری ست تیز خار بیده میشود بوی آنجا که دست نرسد و در صراح گفته مدرا سیخ و شاخ که زنان بوی فرق سر راست کنند۔ فقال لو اعلم انک تنظر لطعنت به فی عینیک۔ پس گفت آنحضرت اگر می دانستم من که تو نگاه می کنی مرا از راه این سوراخ هر آینه می زدم و می خلانیدم این مدری در چشم تو فی الصراح طعن زدن به نیزه انما جعل الاستیذان من اجل البصر۔ گردانیده و مشروع ساخته نشده است طلب اذن نزد در آمدن در خانۂ بیگانه مگر از جهت

نگاه داشتن از نظر افگندن درون خانه پس نظر کردن بی اذن در رنگ درآمدن بی اذن ست۔ متفق علیه۔ وعن عبد الله
بن مغفل۔ بضم میم وفتح معجمه وتشدید فاء مفتوحه صحابی ست از اصحاب شجره ساکن شد مدینه را بعد از ان به بصره آمد و سرای
بنا کرد وهم به بصره مرد روایت میکنند از وی حسن بصری وابو العالیه وغیر ایشان مات سنة ستین۔ انه رای رجلا یخذف
روایت ست از وی که وی دید مردی را که خذف میکند ومعنی خذف معلوم شد۔ فقال لا تخذف۔ پس گفت خذف
مکن۔ فان رسول الله صلی الله علیه وسلم نهی عن الخذف۔ زیرا که آنحضرت نهی کرده از خذف۔ وقال انه لا یصاد به صید
وگفت آنحضرت که خذف شکار کرده نمی شود بوی شکاری۔ ولا ینکا به عدو۔ ومجروح ساخته نمی شود بوی دشمنی از دشمنان
دین یعنی فائده نیست در وی نه دینی ونه دنیاوی ومحض لهو ولعب ست وباوجود این زیانی هم بمردم از وی میرسد
چنانکه فرمود ولکنها قد تکسر السن وتفقأ العین۔ ولیکن این فعل یا حصا یا رمیه گاهی می شکند دندان کسی را وکور میکند چشم کسی را
واین مصادف خیر گردد خیر ست چنانکه نسبت بکافری واقع شود العرف وعادت موضوع از برای آن نیست متفق علیه
وعن ابی موسی قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا مر احدکم فی مسجدنا وفی سوقنا۔ گفت آنحضرت وقتی که بگذرد یکی
از شما در مسجد ما ودر بازار ما یعنی مسجد های مسلمانان وبازار های ایشان وسائر مجامع در حکم آنست۔ ومعه نبل وحال آنکه
با وی تیر هاست۔ فلیمسک علی نصالها۔ پس باید که امساک کند ونگاهبانی کند ودست نهد بر پیکان های تیر ها۔ ان
یصیب احدا من المسلمین منها بشیء۔ از جهت ترس این که برسد یکی از مسلمانان را از ان پیکانها چیزی از جراحت۔ متفق علیه
وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یشیر احدکم علی اخیه بالسلاح۔ اشارت نکند یکی از شما
بر برادر خود بسلاح بکسر سین ساز حرب از آلات حدید۔ فانه لا یدری لعل الشیطان ینزع فی یده۔ زیرا که وی درنمی یابد شاید
که شیطان بکشد سلاح را در حالی که در دست اوست یعنی برسد سلاح آن برادر را باین معنی ینزع بعین مهمله است ودر روایتی
بغین معجمه نیز آمده است از نزغ بمعنی افساد ودر تباهی افگندن وبر غالیدن یعنی در فساد اندازد ودر او بهان دارد
که تحقیق کند اشارت را واز هزل ولعب در جد وتحقیق بیفگند۔ فیقع فی حفرة من النار۔ پس بیفتد در گوی از آتش یعنی در
معصیت افتد۔ متفق علیه۔ وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من اشار الی اخیه بحدیدة۔ وهم از ابی هریره است
گفت گفت آنحضرت کسی که اشارت کند بسوی برادر خود باهنی مثل تیر وشمشیر۔ فان الملائکة تلعنه۔ پس بدرستی فرشتگان
لعنت می کنند آن کس را۔ حتی یضعها۔ تا آنکه نهد آن آهن را از دست خود۔ وان کان اخاه لابیه وامه۔ واگرچه باشد
مشار الیه یا مشیر برادر او مر پدر او را ومادر او را یعنی برادر حقیقی او باشد که آنجا قصد وجد گنجایش ندارد ومجرد هزل ولعب
خواهد بود باوجود آن متوجه میشود لعنت بوی مقصود مبالغه است در نهی از ان۔ رواه البخاری۔ وعن ابن عمر
وابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وسلم قال من حمل علینا السلاح فلیس منا۔ گفت آنحضرت کسی که بردارد بر ما آلات
جنگ را پس نیست آن کس از ما وبر طریقهٔ ما ظاهر آنست که مراد حمل بطریق هزل ولعب باشد چنانکه در حدیث سابق گذشت

تا فائدہ دہد این حکم را والا ظاہرست کہ حامل بطریق حرب بر طریقہ مسلمانان نیست رواہ البخاری ومسلم وزاد مسلم وزیادہ کردہ است مسلم این را کہ ومن غشنا فلیس منا و کسی کہ جنایت کند وترک نصیحت نماید چنانکہ بپوشد عیب مبیع را مثلاً پس نیست آن کس از ما۔ وعن سلمۃ بن الاکوع صحابی ست مشہور از اہل بیعت شجرہ شجاع بود وتیر انداز وقوی پیادہ از سواران پیش میگذشت قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من سل علینا السیف فلیس منا کسی کہ برکشد بر ما شمشیر را پس نیست از ما این نیز محمول بر ہزل وعدم قصد قتال ست چنانکہ گفتہ شد تا موافق ترجمہ باب افتد والا کسی کہ برکشد شمشیر بر مسلمانان بقصد قتل واجب ست بر ایشان قتل وی برای دفع قتل از خود واز جہت بودن او باغی پس ساقط میگردد عصمت او یعنی۔ رواہ مسلم

وعن ہشام بن عروۃ تابعی ست کثیر الحدیث از اکابر علما ثقہ امام حجت ولادت وی در ایام مقتل امام شہید حسین بن علیؓ شنید از انس واز عم خود عبد اللہ بن الزبیر مات سنۃ ست واربعین ومائۃ عن ابیہ روایت کرد از پدر خود کہ عروۃ بن الزبیر بن العوام ست وی نیز از تابعین ست از کبار ایشان وثقات ست وی یکی از فقہای سبعہ مدینہ است مادر او اسماء بنت ابی بکر صدیق ست روایت می کند از پدر خود ومادر خود وعائشہ وعبد اللہ بن عمرو وجز ایشان از کبار صحابہ وروایت او از ایشان کثیر ست صائم الدہر بود مات فی سنۃ اربع وتسعین ان ہشام بن حکیم۔ روایت می کند کہ ہشام بن حکیم ابن حزام کہ از فضلای صحابہ بود واز مسلمۂ فتح وبامر معروف ونہی منکر موصوف بود مر بالشام۔ گذشت در ملک شام۔ علی اناس من الانباط۔ بر مردمان از انباط جمع نبط کہ از رعایا از کفار ہی شام اند وبعضے از اہل سواد عراق۔ وقد اقیموا فی الشمس حالانکہ تحقیق ایشان کردہ شدہ اند آن گروہ در آفتاب۔ وصب علی رؤسہم الزیت۔ وریختہ شدہ است بر سرہای ایشان روغن زیتون گرم کردہ شدہ۔ فقال ما ہذا۔ پس پرسید ہشام بن حکیم چیست این حال وچرا عذاب میکنند ایشان را۔ قیل یعذبون فی الخراج گفتہ شد عذاب کردہ میشوند بجہت خراج کہ مال واجبی نمی دہند۔ فقال ہشام اشہد لسمعت رسول اللہ پس گفت ہشام گواہی می دہم کہ ہر آئینہ شنیدہ ام من پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ می گفت۔ ان اللہ یعذب الذین یعذبون الناس فی الدنیا۔ بدرستی خدای تعالی عذاب می کند آن کسانی را کہ عذاب میکنند مردم را در دنیا بی حق شرعی خصوصاً ہمچنین عذاب شنیع غلیظ بر انچنین جنایتی وبانچہ عذاب میکند خدای تعالی آدمیان را آن چیزی در آخرت چنانچہ زیت گرم بر سر ریختن رواہ مسلم۔

وعن ابی ہریرۃؓ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوشک ان طالت بک مدۃ۔ نزدیک ست اگر دراز شد مدت عمر خطاب با ابی ہریرہ ست یا بالصحابی دیگر۔ ان تری قوماً فی ایدیہم مثل اذناب البقر کہ ببینی تو گروہی را کہ در دستہای ایشان ست مانند دمہای گاوان مراد تازیانہ ہای ایشانست کہ از چرم میباشد۔ یغدون فی غضب اللہ۔ بامداد می کنند در خشم خدا۔ ویروحون فی سخط اللہ۔ وشام میکنند در نارضائی خدا۔ وفی روایۃ ویروحون فی لعنۃ اللہ سبب لعنت بمکان غضب مراد گروہی اند کہ پیش در ہای ظالمان میگردند وسعایت میکنند پیش ایشان ومی زنند مردم را ومی رانند مردم را ودشنام میدہند وحکم سگان گزندہ دارند۔ رواہ مسلم۔

وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صنفان من اہل النار لم ارہما۔ دو نوع ودو گروہ اند از اہل آتش دوزخ ندیدہ ام من

ایشان را بلکه نخواهم دید در زمان خود که منزه و مطهر بود از وجود امثال این مردم و صنفان بکسر صاد و سکون نون گونه - قوم معهم سیاط کاذناب البقر - یکی گروه اند که با ایشان تازیانه هاست مانند دمهای گاوان یضربون بها الناس میزنند بآن تازیانه مردم را - ونساء کاسیات عاریات - دوم جماعه اند از زنان که خداوند پوشش اند یا پوشیده اند بنعمتهای خود را اما برهنه اند یعنی لباس های رقیق می پوشند که بدنهای ایشان ازان نمایان ست پس اگرچه بظاهر پوشش دارند اما در حقیقت حکم برهنه ها دارند یا بعضی بدن را می پوشند و بعضی را برهنه می دارند چنانکه سرپوشهای خود را پس پشت خود می اندازند و سینه و شکم که محل شهوت ست برهنه می دارند یا پوشیده اند در دنیا لباسهای فاخره را و عاری اند از لباس تقوی که در آخرت بدان حله های بهشت خواهند پوشید - ممیلات مائلات - گردانیده اند دلهای مردان را بسوی خود و میل کننده بسوی مردان بدلهای خود یا ممیلات یعنی یکسو اندازنده اند مقنعه ها را از سرهای خود تا نماید روهای ایشان و مائلات یعنی خرامنده اند در رفتار تاویل از مردم بر بایند یا مائلات خرامنده و ممیلات شانه ها و ردها جنبانند ه یا مائلات زائلات از طاعت خدا و آنچه واجب ست بر ایشان از حفظ فروج و ممیلات تعلیم کننده زنان دیگر را در آمدن مثل فعل خود و وجه دیگر نیز گفته اند که در شرح مذکور اند - رؤسهن کاسنمة البخت المائلة - سرهای آن زنان که موهای را بافته اند و گره زده اند مانند کوهان های شتران بختی ست که مائل اند آن کوهان ها بجهت کثرت فربهی چنانکه از عادات زنان مصر ست و آن صنف مردان و این طور زنان در زمان طهارت نشان آنحضرت اصلا نبوده اند پس اخبار بآن از معجزات ست - لا یدخلن الجنة - در نمی آیند بهشت را - ولا یجدن ریحها - و نمی یابند بوی بهشت را - و تاویل این سابقا گذشته است - وان ریحها لتوجد من مسیرة کذا وکذا - و حالانکه بدرستی بوی بهشت یافته می شود از مسافت چنین و چنین یعنی مسافت بعید در غایت بعد - رواه مسلم - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا قاتل احدکم فلیجتنب الوجه - وقتی که قتال کند یکی از شما یعنی مضاربت کند و مخاصمت نماید و بعضی گفته اند اگرچه با کفار باشد پس باید که اجتناب کند روی را و بر روی نزند اجتناب یکسو شدن و بکرانه بودن - فان الله خلق آدم علی صورته - زیرا که بدرستی خدای تعالی پیدا کرد آدم را بصورت وصفت خود و گردانید او را مظهر صفات جلالیه و جمالیه خود یا بر صورت خاص که اختراع کرد آنرا و خلق فرمود و اضافت برای تشریف و تکریم ست چنانکه در نفخت فیه من روحی گفته اند و بعضی گفته اند که ضمیر عائد بآدم ست یعنی بر صورتی که مخصوص بآدم ست ممتاز از سائر مخلوقات مشتمل بر خصائص و کرامات پس حاصل معنی آن باشد که حق تعالی آدم را اشرف اجناس مخلوقات ساخت و وجه اشرف اعضای او و محل ظهور صورت و کمال اوست پس اجتناب باید کرد از ضرب وجه روی و گفته اند که امر برای ادب ست و در شرح زیاده برین سخن کرده شده ست

فلینظر ثمه - متفق علیه -

الفصل الثانی - عن ابی ذر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من کشف سترا - کسی که بردارد پرده را

کشف بمعنی کشادن و برہنہ کردن۔ فادخل بصرہ فی البیت پس درآرد بینائی خود را در خانہ۔ قبل ان یؤذن لہ پیش
ازانکہ اذن کردہ شود مر او را۔ فرای عورۃ اہلہ پس ببیند عورت اہل آن خانہ را فی الصراح عورت شرم مردم
وہرچہ از نمودن و دیدن آن شرم آید۔ فقد اتی حدا پس بتحقیق آمد آن کس فعلی را کہ موجب حد ست مراد اینجا تعزیرست
یا مکان حاجز میان آنجا کہ باید آمد ونباید آمد۔ لایحل لہ ان یاتیہ۔ حدی کہ حلال نیست مر او را کہ بیاید آنرا۔ ولو انہ حین
ادخل بصرہ۔ واگر ثابت میشد کہ وی ہنگامی کہ درآورد بصر خود را۔ فاستقبلہ رجل پس پیش می آید او را مردی ففقا عینہ
پس کور کرد آن مرد چشم او را۔ ما غیرت علیہ سرزنش نمی کردم من بر آن وعیب نمیکردم او را۔ وان مر الرجل
علی باب لاستر لہ واگر بگذرد مرد بر دری کہ نیست پردہ مر او را غیر مغلق۔ در حالی کہ بستہ نشدہ است آن در این دلالت دارد
بر آنکہ لابد ست از اغلاق در یا فرو ہشتن پردہ۔ فنظر فلا خطیئۃ علیہ پس افتاد نظر او بر اہل بیت پس نیست گناہی بر وی
انما الخطیئۃ علی اہل البیت نیست گناہ مگر بر اہل خانہ کہ چرا در نبستند و پردہ فرو نہشتند۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث
غریب۔ وعن جابر قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان یتعاطی السیف مسلولا۔ نہی کرد آنحضرت از تناول
شمشیر وگرفتن آن برکشیدہ برہنہ تعاطی بمعنی تناول ست وتناول گرفتن از دست کسی ومراد اینجا مطلق گرفتن ست
رواہ الترمذی وابوداود۔ وعن الحسن عن سمرۃ۔ وروایت ست از حسن بصری از سمرہ بن جندب کہ صحابی مشہورست
ودر بصرہ می بود وحسن وغیر او از وی روایت میکنند۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہی ان یقد السیر بین اصبعین آنحضرت
نہی کردہ است ازانکہ بریدہ شود دوال میان دو انگشت قد بقاف وتشدید دال بدراز بریدن وبدراز شگافتن وسیر
بفتح سین وسکون تحتانیہ دوال وسبب نہی آنست کہ خستہ نگردد انگشت واین نہی تنزیہی وشفقت ست۔ رواہ
ابوداود۔ وعن سعید بن زید ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال روایت ست از سعید بن زید بن عمرو بن نفیل بضم نون
وفتح فا کہ از عشرۂ مبشرہ وزوج اخت عمر بن الخطاب ست کہ گفت آنحضرت۔ من قتل دون دینہ فہو شہید کسی کہ کشتہ شود
نزد دین خود وحفظ آن پس وی شہید ست۔ ومن قتل دون دمہ فہو شہید۔ وکسی کہ کشتہ شود نزد خون خود پس وی
شہید ست۔ ومن قتل دون مالہ فہو شہید۔ وکسی کہ کشتہ شود نزد مال خود پس وی شہید ست۔ ومن قتل دون اہلہ فہو شہید
وکسی کہ کشتہ شود نزد اہل وعیال خود پس وی شہید ست اکثر علماء برانند کہ کسی کہ قصد کردہ شود اہلاک خون ومال او
یا تعرض کردہ شود باہل وعیال او پس میرسد او را کہ دفع کند قاصد را بالطریق الاسہل فالاسہل واگر بازنیاید بکشد بمقاتلہ پس کشتہ شود
بر آن چیزی نیست بروی باکہ شہید ست۔ رواہ الترمذی وابوداود والنسائی۔ وعن ابن عمر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم
قال لجہنم سبعۃ ابواب۔ گفت آنحضرت مر دوزخ را ہفت دراست۔ باب منہا لمن سل السیف علی امتی۔ یکدر ازان برای
عذاب مر کسی راست کہ بکشد شمشیر را برامت من۔ او قال یا گفت بجای علی امتی۔ علی امۃ محمد شرح این در فصل ثانی در حدیث
سلمۃ بن الاکوع معلوم شدہ۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب وحدیث ابی ہریرۃ۔ کہ در مصابیح در ینجا مذکور ست۔ الرجل جبار

یعنی آنچه تلف کند دابه بپای خود و پایمال کند زراعت و جز آنرا هدر و ساقط ست- ذکر فی باب الغضب- ذکر کرده شد در باب غصب و شرح آن نیز در آنجا گذشت و در ینجا در اوّل فصل اوّل نیز بیانی یافت

باب القسامۃ

بفتح قاف بمعنی قسم ست سوگند خوردن و در شرع عبارت ست از آنکه در محله قتیلی را یافتند و قاتل او معلوم نیست پس پنجاه سوگند میخورند اولیای مقتول بر استحقاق دم وی و یا اهل محله که متهم اند بر نفی قتل از خود بنا بر اختلافی که میان ائمه است پس نزد ما اهل محله از آنها که اولیای مقتول ایشان را اختیار کنند سوگند میخورند که نکشته ایم ما او را و نمی دانیم قاتل او را از جهت حدیث مشهور البینة علی المدعی والیمین علی من انکر و چنانکه دلالت میکند بران حدیث آینده در فصل ثالث از رافع بن خدیج و نزد شافعی و همچنین نزد احمد اگر باشد میان ایشان عداوت و لوث بغلبه ظن بر آنکه ایشان کشته اند سوگند داده می شوند اولیا را و اگر ایشان ابا آرند از سوگند خوردن سوگند داده شوند آنها که متهم اند بقتل چنانکه دلالت میکند بران حدیث اول از رافع بن خدیج و واجب نمیگردد در قسامت قصاص اگرچه دعوی قتل عمدا باشد بلکه واجب در وی دیت ست خواه قتل عمد دعوی کنند یا خطا و امام مالک میگوید اگر دعوی قتل عمد بود حکم بقصاص باید کرد و قول قدیم شافعی نیز همین ست و تمام مسائل کتاب و دلائل آن مذکور ست در کتب فقه و قسامت از احکام جاهلیت بود و پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم نیز آنرا مسلم داشت و حکم کرد بآن میان جماعه از انصار که دعوی قتل کردند بر یهود خیبر

الفصل الاوّل عن رافع بن خدیج- بفتح معجمه و کسر دال مهمله و سکون تحتیه و در آخر جیم صحابی انصاری ست حاضر نشد بدر را از جهت صغر و حاضر شد احد را و مشاهدی که بعد از وست- و سهل بن ابی حثمة- بفتح حا و سکون مثلثه صحابی صغیر ست ولادت او در سال سوم از هجرت ست و نام او ابو حثمه عبد الله بن ساعد انصاری ست- انهما حدثا- روایت ست ازین دو صحابی که ایشان حدیث کرده اند- ان عبد الله بن سهل- این نفر انصاری ست برادر عبد الرحمن ابن سهل و مقتول صاحب قصه و هم بود و برادر زاده محیصه را ست- و محیصة- بضم میم و بفتح مهمله و تشدید تحتانیه مکسوره- بن مسعود- برادر حویصه بن مسعود و هر دو صحابی مشهور اند- اتیا خیبر- آمدند این هر دو یعنی عبد الله بن سهل و محیصه بن مسعود خیبر را- فتفرقا فی النخل- پس جدا شدند در درختان خرما که در خیبر بسیار اند و رفتند هر یکی بجانبی برای تفرج- فقتل- پس کشته شد- عبد الله بن سهل فجاء- پس آمد- عبد الرحمن بن سهل- که برادر مقتول بود- و حویصة و محیصة ابنا مسعود- و آمدند حویصه و محیصه پسران مسعود که اعمام مقتول بودند و حویصه بضم حا و فتح واو و کسر یای مشدده- الی النبی- بسوی پیغمبر صلی الله علیه وسلم فتکلموا فی امر صاحبهم- پس سخن کردند در شان یار خود که کشته شد- فبدأ عبد الرحمن- پس آغاز کرد در سخن عبد الرحمن که برادر مقتول بود- وکان اصغر القوم- و بود خردترین این قوم- فقال له النبی- پس گفت مر او را پیغمبر صلی الله علیه وسلم کبر الکبر- بزرگ دار و تعظیم کن بزرگ را یعنی آنکه بزرگتر از تست تقدیم کن او را در سخن کردن

کبر بفتح کاف وکسر باء مشدده بر لفظ امر از تکبیر و کبر بضم کاف وسکون با بزرگ قوم و در اکثر روایات الکبر الکبر لازم گیر بزرگ را یا تقدیم کن کبیر را کبیر را ۔ قال یحیی بن سعید۔ گفت یحیی بن سعید که از رواة این حدیث ست در تفسیر این کلام ۔ یعنی لیلی الکلام الاکبر باید که نزدیک شود یا متولی شود سخن را بزرگ تر ، و درینجا دلیل ست که بزرگ تر سزاوار تر ست باکرام و به بدایت بکلام و جواز وکالت در حد و دو جواز وکالت حاضر زیرا که ولی دم عبد الرحمٰن بن سهل بود که برادر قتیل ست و حویصه و محیصه ابن عم او بید۔ فتکلموا ۔ پس سخن کردند۔ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم استحقوا قتیلکم ۔ مستحق و سزاوار شوید دیت قتیل خود را یا قصاص قتیل خود را ۔ او قال ۔ یا گفت بجای قتیلکم ۔ صاحبکم بایمان ۔ باضافت و توصیف ۔ خمسین منکم ۔ بسوگندهای پنجاه مرد از شما یا به پنجاه سوگند از شما ۔ قالوا ۔ گفتند یا رسول اللہ امر لم نره ۔ این امری ست که ندیده ایم ما او را و نمی دانیم که گشته است او را ۔ قال فتبرئکم یهود فی الایمان خمسین منهم ۔ گفت آنحضرت پس بری می گردانند شما را ازین ظن یهود در پنجاه سوگند از ایشان که ایشان قاتل نیستند و دفع تهمت می کنند از ایشان و تبرئکم از ابراء ست بیزار گردانیدن و در بعضے نسخ فتبرئکم از تبریت بهمین معنی ۔ قالوا ۔ گفتند ۔ یا رسول اللہ قوم کفار ۔ ایشان گروهی کافرانند سوگندهای ایشان چه اعتبار دارد ۔ ففداهم رسول اللہ پس فدا داد اصحاب مقتول را یعنی داد دیت را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم من قبله ۔ از جانب خود و از پیش خود از برای دفع فتنه و قبل بکسر قاف و فتح با بمعنی جانب فدا بکسر و مد و بقصر و بفتح بقصر سر بها و سر فرید ۔ وفی روایة ۔ و در روایتے باین لفظ آمده است ۔ تحلفون خمسین یمینا ۔ سوگند می خورید شما پنجاه سوگند ۔ وتستحقون قاتلکم ۔ و مستحق شوید دیت قاتل خود را ۔ او صاحبکم ۔ شک راوے ست ۔ فوداه ۔ پس داد دیت او را ۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من عنده ۔ از نزد خود بمائة ناقة بصد اده شتر ۔ متفق علیه ۔ هذا الباب خال عن الفصل الثانی ۔ و این باب خالی ست از فصل دوم

الفصل الثالث ۔ عن رافع بن خدیج قال اصبح رجل من الانصار مقتولا بخیبر ۔ گفت رافع گشت مردی از انصار که عبد اللہ بن سهل باشد کشته شده در خیبر ۔ فانطلق اولیاؤه الی النبی ۔ پس رفتند اولیاء مقتول نزد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فذکروا ذلک له ۔ پس ذکر کردند اولیا آنرا آنحضرت را ۔ فقال الکم شاهدان یشهدان علی قاتل صاحبکم ۔ پس گفت آنحضرت آیا هستند مر شما را دو گواه که گواهی دهند بر کشنده یار شما ۔ قالوا ۔ گفتند ۔ یا رسول اللہ لم یکن ثم احد من المسلمین ۔ نبود آنجا هیچ یکی از مسلمانان ۔ وانما هم یهود ۔ و نیستند ایشان مگر یهود یعنے مشهور بظلم و قتل و فساد و حیله گری و مکر اندوزی وقد یجترؤن علی اعظم من هذا ۔ و بتحقیق جرأت می کنند و دلیرے می نمایند بر کارهاے بزرگ تر ازین کار چنانکه قتل انبیا و تحریف کلام اللہ و ازالۂ احکام خدا که در حکم قتل اند بلکه سخت تر و شنیع تر ازان ۔ قال فاختاروا منهم خمسین ۔ گفت آنحضرت پس اختیار کنید و برگزینید از ایشان پنجاه کس را ۔ فاستحلفوهم ۔ پس سوگند دهید ایشان را ۔ فابوا ۔ پس ابا آوردند یهود از سوگند خوردن و دیت ادا نمودن ۔ فوداه رسول اللہ ۔ پس دیت داد آن مقتول را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم من عنده ۔ از پیش خود ۔ رواه ابو داود ۔

باب قتل اہل الردة والسعاة بالفساد

باب در کشتن اہل ردت و سعی کنندگان بفساد و ارتداد بمعنی رجوع ست غالب آمده در رجوع از اسلام و مسلمان چون برگردد از اسلام والعیاذ باللہ عرض کرده شود بروی اسلام و اگر باشد مراو را شبهه دور کرده شود از وی آن شبهه را و عرض اسلام و ازالهٔ شبهه امری واجب نیست زیرا که دعوت رسیده است احتیاج دعوت جدید نیست و مستحب ست که حبس کنند او را سه روز اگر مسلمان شد فبها والا قتل کنند و بعضی گفته اند که اگر وی مهلت طلبد مهلت دهند او را والا حاجت نیست و نزد شافعی واجب ست که مهلت دهد او را امام سه روز و ظاهر قول حق تعالی اقتلوا المشرکین و حدیث پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم من بدل دینه فاقتلوه در عدم ایجاب مهلت ست و سعاة بضم سین جمع ساعی ست چنانکه قضاة جمع قاضی و مراد آن کسانی اند که سعی می کنند در فساد و فی الصراح سعی دویدن و شتابی کردن و کسب کار کردن و ساعی باج ستان و آنکه کاری بر کسی کند و سعایت بکسر غمازی و بدی کردن و مراد اینجا قطع طریق اند چنانچه فرمود انما جزاء الذین یحاربون اللہ و رسوله و یسعون فی الارض فسادا ان یقتلوا او یصلبوا امثال ایشان۔

الفصل الاول۔ عن عکرمة۔ روایت ست از عکرمه که مولای ابن عباس و یکی از فقهای مکه معظمه بود۔ قال اتی علی رضی اللہ عنه بزنادقة۔ گفت آورده شد نزد امیر المومنین علی رضی اللہ عنه زندیقان زندیق در اصل قوم مجوس را گویند که تابع اند کتاب زند را که زردشت مجوسی ساخته و الآن نام کسی ست که ایمان ندارد بآخرت و منکر ربوبیت را و در اوائل کتاب تحقیق این لفظ بتفصیل گذشته است و مراد اینجا قومی اند که مرتد شدند از اسلام و بعضی گفته اند قومی بودند از اصحاب عبد اللہ بن سبا که ظاهر کردند اسلام را بطلب فتنه و تضلیل امت و دعوی خدائی کردند در حق علی پس گرفت وی رضی اللہ عنه ایشان را و طلب توبه نمود پس توبه نکردند پس کند برای ایشان گوها و افروخت در آن آتش و انداخت ایشان را در وی۔ فاحرقهم پس بسوخت ایشان را و بود این فعل از وی رضی اللہ عنه برای اجتهاد و دیدن مصلحت در زجر و منع ایشان و سائر مفسدان از ابنای جنس ایشان۔ فبلغ ذلک ابن عباس۔ پس رسید آن سوختن علی ایشان را با بن عباس۔ فقال لو کنت انا لم احرقهم پس گفت ابن عباس اگر می بودم من نمی سوختم ایشان را۔ لنهی رسول اللہ۔ از جهت نهی کردن پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم که فرموده است۔ لا تعذبوا بعذاب اللہ۔ عذاب خدا که سوختن ست۔ ولقتلتهم۔ و هر آئینه می کشتم من ایشان را چنانکه حکم شرع ست بکشتن مرتدان۔ لقول رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من بدل دینه فاقتلوه۔ کسے که تبدیل کند و تغییر دهد دین خود را پس بکشید او را۔ آورده اند که چون رسید این سخن ابن عباس بعلی رضی اللہ عنهما تصدیق کرد او را و گفت راست گفت ابن عباس و از ینجا معلوم شد که فعل علی رضی اللہ عنه برای اجتهاد بود نه بنص کذا قالوا واللہ اعلم۔ رواه البخاری۔ و ترمذی و ابو داود و نسائی و ابن ماجه نیز روایت کرده اند۔ وعن عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنهما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان النار لا یعذب بها الا اللہ۔ بدرستی که آتش عذاب نمی کند بوی مگر خدا عزوجل یعنی نمی باید که عذاب کند بوے دیگرے

رواه البخاري — وعن علي رضي الله عنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول سيخرج قوم في آخر الزمان — گفت
امیر المؤمنین علی رضی الله عنه شنیدم آنحضرت را که می گفت سرانجام ست که بیرون آیند گروهی در آخر زمان حداث الاسنان
نو سالها و حداث بضم حا و تشدید دال جمع حدیث ضد قدیم بر خلاف قیاس و در روایتی حدثاء الاسنان چنانچه سفهاء جمع
سفیه سفهاء الاحلام سبک خردان یعنی کم عقلان خفت عقل و جهل و احلام جمع حلم بکسر حا عقل و وقار جمع حلم بضم حا بمعنی
خواب و بلوغ نیز می آید — یقولون من خیر قول البریة — می گویند از بهترین سخنان که تکلم می کنند بدان خلق مراد قرآن
عظیم ست و در بعضی نسخ مصابیح من قبل خیر البریة در او احادیث رسول الله صلی الله علیه وسلم ست و اول مناسب تر ست
بانچه واقع شده است در احادیث در شان خوارج از قرائت قرآن و تمسک بدان و تاویل آن بباطل — لا یجاوز ایمانهم
حناجرهم — در نمی گذرد ایمان ایشان و کلمه آن حلقومهای ایشان را و نمی رسد بمحل قبول و ظاهر نمی شود اثر آن در خارج بعمل
یمرقون من الدین کما یمرق السهم من الرمیة — بیرون روند از دین چنانچه بیرون می آیند از دین یعنی از طاعت امام نه از دین اسلام
یا این مبالغه و تشبیه است در تعجیل ایشان چنانکه بیرون می آید و می گذرد تیر از شکار و آلوده نمی شود بخون از جهت سرعت
نفوذ آن چنانکه در حدیث دیگر واقع شده است — فاینما لقیتموهم فاقتلوهم — پس هر جا که بیابید ایشان را بکشید ایشان را —
فان فی قتلهم اجرا لمن قتلهم الی یوم القیامة — پس بدرستی که در کشتن ایشان مزد و ثواب ست مر کسی را که بکشد ایشان را تا
روز قیامت مراد خوارج اند و قصه خروج ایشان از طاعت امام و کشتن امیر المؤمنین علی رضی الله عنه ایشان را مشهور ست
و مذهب ایشان آنست که بنده بارتکاب کبیره بلکه صغیره هم کافر گردد و آورده اند که از امیر المؤمنین علی پرسیده شد که آیا کافر اند
ایشان فرمود من الکفر هربوا از کفر گریختند ایشان یعنی پس کافر چون گوئیم ایشان را — متفق علیه — وعن ابی سعید
الخدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم تکون امتی فرقتین — گفت ابو سعید خدری که گفت آنحضرت می باشند
در امت من دو گروه جدا جدا — فتخرج من بینهما مارقة — پس بیرون می آیند از میان آن دو فرقه فرقه دیگر که بیرون آینده
و در گذرنده از دین و طاعت امام مراد خوارج اند که بیرون آمدند از طاعت امام و مروق در لغت بیرون گذشتن تیر ست
از نشانه و تسمیه خوارج بدان بجهت آنست که بیرون آمدند از دین چنانکه بیرون می گذرد تیر از صید — یلی قتلهم اولاهم بالحق —
والی میشود قتل این مارقه را نزدیکترین بسزاوارترین مردم بحق اشارت با میر المؤمنین علی ست رضی الله عنه و کرم الله وجهه
که خوارج را کشت — رواه مسلم — وعن جریر — روایت ست از جریر بن عبد الله بجلی رضی الله عنه که صحابی ست حسن الصورة
والسیرة — قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم فی حجة الوداع — گفت آنحضرت در حجة الوداع در خطبه که در روز
نحر خواند — لا ترجعن من بعدی کفارا — بر مگردید بعد از من کافران — یضرب بعضکم رقاب بعض — در حالیکه می زنند بعضی از
شما گردنهای بعضی را توجیهات این کلام در حجة الوداع در فصل اول از باب خطبه یوم النحر گذشته است و اقرب توجیهات
آنست که مراد فعلی ست که مشابه فعل کفار ست و نزدیک ست که در آید و کفر در آورد و منجر بآن گردد و قتلا لا بجای

کفار را نیز روایت ست و آن ہمین مراد بکفارست متفق علیہ۔ وعن ابی بکرۃ صحابی مشہورست از اہل طائف واحوال وی بکرر نوشته شده است عن النبی روایت می کند از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا التقی المسلمان۔ گفت آنحضرت وقتی که پیش آیند بیکدیگر دو مسلمان حمل احدہما علی اخیہ السلاح۔ درحالی که بردارد یکی ازان دو مسلمان بر برادر خود سلاح را۔ فہما فی جرف جہنم۔ پس آن ہر دو مسلمان در کرانه دوزخ اند جرف بجیم و را الضمتین سیل کند چنانچه بر کنار جوی ہا می باشد۔ فاذا قتل احدہما صاحبہ دخلاہا جمیعا۔ پس چون بکشد یکی ازان دو مسلمانان یار خود را در آیند دوزخ را ہر دو گفته اند که این بر تقدیری ست که یکی ازان دو بر حق نباشند و اگر یکی بر حق باشد داخل نار ہمان خواہد بود که بر باطل ست و آن نیز بر تقدیری که عمدا و از اشتباه والتباس و تاویل نباشد و بعضی گفته اند که بحقیقت مراد زجر و تشدید و مبالغه است واللہ اعلم۔ وفی روایۃ عنه۔ و در روایتی از ابی بکرہ این چنین آمده است که۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ اذا التقی المسلمان بسیفہما۔ وقتی که ملاقات کنند بیکدیگر دو مسلمان بشمشیرہای خود۔ فالقاتل والمقتول فی النار۔ پس کشنده و کشته شده ہر دو در آتش دوزخ اند۔ قلت۔ ابوبکرہ می گوید گفتم من۔ ہذا القاتل۔ این قاتل ست اگر در آید در دوزخ ظاہرست و حسابی ست چون قتل نفس بغیر حق کرده۔ فما بال المقتول۔ پس چیست حال مقتول و وی برای چه در آید در آتش۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ انه کان حریصا علی قتل صاحبہ۔ بدرستی مقتول بود حریص بر قتل یار خود و عزیمت وی بر قتل وی بود ولیکن نیافت قتل ازو بمقتضای عزم و نیت خود در حکم قاتل باشد و رینجا دلالتست بران که ذکر حرص بر فعل محرم مواخذه است و قصد ہر دو قتل بود و اگر قصد دفع از نفس خود می بود مواخذه نمی بود از جہت مشروعیت آن متفق علیہ۔ وعن انس قال قدم علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم نفر من عکل۔ قدوم آوردند بر آنحضرت چندی از عکل بضم عین و سکون کاف نام قبیله ایست و در بعضی روایات آمده من عکل وعرینۃ بضم عین و فتح را و سکون تحتانیه و نون و صواب این ست که مجموع ہفت کس بودند چہار از عرینه و سه از عکل۔ فاسلموا۔ پس اسلام آوردند۔ فاجتووا المدینۃ۔ پس ناخوش داشتند اقامت مدینه را و موافق نیفتاد ایشان را ہوای آن و بیمار شدند و زرد شد رنگہای ایشان و آماسید شکمہا۔ فامرہم ان یاتوا ابل الصدقۃ۔ پس امر کرد آنحضرت ایشان را که بیایند شتران صدقه را که جمع شده بودند۔ فیشربوا من ابوالہا والبانہا۔ پس بیاشامند از کمیزہای شتران و شیرہای آن اخذ کرد باین حدیث امام محمد که بول ما یوکل لحمه طاہرست و ہمین ست قول اصحاب مالک و احمد و نزد ابی حنیفه و ابی یوسف نجس ست و تاویل این حدیث آنست که آنحضرت شناخت شفای ایشان را دران بوحی بازا امام ابوحنیفه حلال نمی دارد شرب آنرا برای تداوی و جز آن زیرا که متیقن نیست شفا دران و نزد ابی یوسف حلال ست برای تداوی و قول اصحاب شافعی این ست که ایشان تجویز می کنند تداوی بہمه نجاسات غیر مسکرات۔ ففعلوا۔ پس کردند آنچه امر کرد آنحضرت و نوشیدند ابوال و البان شتران را۔ فصحوا۔ پس تندرست شدند۔ فارتدوا۔ پس مرتد شدند و رجع

گرویدند از دین اسلام - وقتلوا رعاتہا - وکشتند چرانندگان شتران را ودر بعضے نسخ رعاتہا بروزن قضاۃ کہ جمع قاضی ست
وراعی بر ہر دو لفظ جمع کردہ می شود - فاستاقوا الابل پس راندند شتران را وبردند - فبعث فی آثارہم - پس فرستاد
آنحضرت جماعۃ را در پیہای ایشان - فاتی بہم - پس آوردہ شدند ایشان - فقطع ایدیہم وارجلہم - پس امر کرد ببریدن دستہای
ایشان وپایہاے ایشان چنانکہ حکم مفسدان وراہ زنان ست - وسمل اعینہم وبیرون کشید چشمہاے
ایشان را فی الصراح سمل بسکون چشم بیرون کردن وفی مختصر النہایۃ سمل کور کردن چشم وطیبی نقل کردہ کہ سمل کور کردن
چشم باہن گرم ومانند آن - ثم لم یحسمہم پس داغ نکرد ایشان را چنانکہ بعد از بریدن دست وپای داغ می کنند تا خون بایستد
حتی ماتوا - تا آنکہ مردند آن مفسدان - وفی روایۃ فسمروا اعینہم بتشدید میم سمر وتسمیر میخ گرم کشیدن در چشم چنانکہ تفسیر کرد
آخر القول خود - وفی روایۃ امر بمسامیر فاحمیت - امر کرد بگرم کردن میخہا پس گرم کردہ شدند فکحلہم بہا - پس سرمہ کرد ایشان
را بآن یعنی بمسامیر جمع مسمار بمعنی میخ وطرحہم بالحرۃ - وانداخت ایشان را بسنگستان مدینہ یستسقون فما یسقون - طلب
آب دادن میکردند پس آب دادہ نمی شدند باین انواع شدت وعذاب ایشان را کشتند - حتی ماتوا تا آنکہ مردند آن مفسدان
متفق علیہ وگفتہ اند کہ آنحضرت کہ این ہمہ عذاب کرد بطریق قصاص کرد ایشان نیز با راعیان ہمچنین معاملہ کردہ بودند و
بتحقیق روایت کردہ شدہ است کہ میل در چشم ایشان کشیدند ودست وپا بریدند ودر زبانہا وچشمہاے ایشان خار
خلانیدند تا مردند ونیز جریمہ این مفسدان عظیم بود زیرا کہ مرتد شدند وخونہا ریختند وقطع طریق کردند واموال گرفتند
وامام را می رسد کہ جمع کند میان عقوبات در مانند این معاملہ بقصد زجر وسیاست واین ہمہ براے صلاح عالم ونظام
امر بود وظہور صفت جلال وشریعت آنحضرت جامع بود میان جمال وجلال ولطف وقہر وہمہ بامر الٰہی بود ومالک
میکند در ملک خود ہر چہ می خواہد - واما آب ندادن بعضی گفتہ اند این نیز قصاص بود وبعضے گفتہ اند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
امر بدان نکردہ بود ومردم این را از پیش خود کردند واجماع ست بر آنکہ ہر کہ واجب شد بروے قتل اگر آب بطلبید
منع نباید کرد - متفق علیہ

الفصل الثانی عن عمران بن حصین قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یحثنا علی الصدقۃ - بود آنحضرت کہ
می برانگیخت ومی بر غلانید ما را بر صدقہ نیکی کردن وچیزی دادن بفقرا - وینہانا عن المثلۃ - ونہی میکرد ما را
از مثلہ بضم میم وسکون ثای مثلثہ در اصل بمعنی عقاب ونکال ست وغالب آمدہ در بریدن بینی یا گوش
یا مذاکیر قتیل یا چیزی از اطراف واعضای او ونہی از مثلہ بعضے گفتہ اند کہ برای تحریم ست وبعضے گفتہ اند براے
تنزیہ وقول اول صحیح تر ست وبعضی منسوخ نیز گفتہ اند وآنچہ آنحضرت بآن قوم کرد بطریق قصاص بود - رواہ ابوداؤد
ورواہ النسائی عن انس - وعن عبد الرحمن بن عبد اللہ عن ابیہ - روایت ست از عبد الرحمن بن عبد اللہ بن مسعود
از پدر خود وے از صغار تابعین وکبار علماے ثقہ است قلیل الحدیث روایت می کند از پدر خود واز علی

رضی اللہ عنہا و در روایت او از پدرش سخن کردہ اند زیرا کہ وی دران زمان صغیر بود وفات سنۃ تسع و تسعین در زمان سلیمان بن
عبد الملک - قال کنا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی سفر - گفت بودیم ما با آنحضرت در سفری - فانطلق لحاجتہ پس
روان شد آنحضرت مر حاجت خود را ظاہر آنست کہ حاجت الثانی مراد ست - فرأینا حمرۃ - پس دیدیم ما حمرۃ را بضم حا
مہملہ و تشدید میم مفتوحہ و تخفیف نیز آمدہ نام پرندہ ایست خرد سرخ سر مانند گنجشک - معہا فرخان - با آن حمرہ دو چوزہ بود -
فاخذنا فرخیہا - پس گرفتیم ما ہر دو چوزہ او را - فجاءت الحمرۃ فجعلت تفرش - پس آمد حمرہ در حالی کہ می گسترانید بازوہای
خود را این لفظ بچند وجہ روایت کردہ اند بفتح تا و سکون فا و ضم را از فرش طائر بمعنی گسترانیدن بازوہا و بفتح تا و فا و را
مشددہ اصل وی تتفرش و بضم تا و فتح فا و کسر را با لتشدید از تفریش و معنی ہمہ یکی ست و تعرش بعین بجای فا در وجہ اخیر
آمدہ از تعریش بمعنی باز داشتن بازوہا و سایہ کردن بآنہا و گفتہ اند کہ صواب وجہ ثانی ست کذا قال التوربشتی - فجاء النبی
پس آمد پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فقال من فجع ہذہ بولدہا - پس گفت آنحضرت کہ دردناک واندوہگین گردانید این
حمرہ را بسبب اولادش کہ آنہا را گرفت و سبب درد و اندوہ او شد فجع اندوہ و تفجیع اندوہ و مصیبت رسانیدن - ردوا ولدہا الیہا
باز گردانید بچہ ہای او را بسوی وی - ورأی قریۃ نمل قد حرقناہا - و دید آنحضرت موضع مورچہ ہا کہ تحقیق سوختہ بودیم
مورچہ ہا را یا قریہ مورچہ ہا را و مراد بقریۂ نمل اینجا موضعی ست کہ در وی مورچہ ہا ساکن بودند - قال من حرق ہذہ - گفت
آنحضرت کہ سوختہ است این را - فقلنا نحن - پس گفتیم ما سوختہ ایم - قال انہ لا ینبغی ان یعذب بالنار الا رب النار
گفت آنحضرت بدرستی کہ نمی رسد و نمی سزد کہ عذاب کند بآتش مگر پروردگار آتش یعنی سوختن کار خداوند تعالے ست
و دیگری را نباید کہ آنرا بکند کہ اشد عذاب ست در مطالب المؤمنین می آرد کہ پرسیدہ شد از محمد بن ابی سلمہ در کشتن مورچہ گفت
اگر ایذا کند ترا بایذا و گزیدن بکش آنرا و گرنہ مکش و گفت باین اخذ می کنیم ما و سوختہ نشود خانہ ہاے مورچہ ہا بسبب
یک مورچہ کہ ایذا کردہ است کذا فی جوامع الفقہ و مکروہ است انداختن آنہا در آب و روایت کردہ شدہ است کہ مورچہ
گزید پیغمبری را از پیغمبران پس سوخت آن پیغمبر ہمہ مورچہ ہا را پس وحی فرستاد خدای تعالی بسوی آن پیغمبر این یک نملہ است
یعنی پس چرا نکشتی او را خاصۃ کذا فی الحاوی انتہی - رواہ ابو داؤد - وعن ابی سعید الخدری وانس بن مالک عن
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال سیکون فی امتی اختلاف و فرقۃ - گفت آنحضرت نزدیک ست کہ می باشد در امت من
اختلاف و جدائی فرقت بضم فا جدائی مفارقت و فراق جدا جدا شدن از ہم - قوم یحسنون القیل ویسیئون الفعل - گروہی
نیک سے کنند گفتار را و بد می کنند کردار را - یقرؤن القرآن لا یجاوز تراقیہم - می خوانند قرآن را و در نمی گذرد قرآن
از حلقہای ایشان کنایت ست از عدم دخول بمحل قبول و تراقی جمع ترقوہ بفتح تا و ضم قاف استخوانی کہ میان مغاک نحر و دوش ست کہ آنرا چنبر گردن گویند - یمرقون من الدین مروق السہم من الرمیۃ - بیرون می آیند و می گذرند این گروہ از دین
مانند بر آمدن و گذشتن تیر از شکار - لا یرجعون حتی یرتد السہم علی فوقہ - باز نمی آیند بسوی دین تا باز گردد تیر بسوفار خود یعنی

برجای سوفار آید و فوق بضم فا جای زه از تیر و این تعلیق بمحال ست چه ارتداد تیر بسوفار محال ست پس رجوع ایشان بدین نیز محال ست بر طریقهٔ قول حق سبحانه و تعالی حتی یلج الجمل فی سم الخیاط و این تاکید و مبالغه است در عدم امکان رجوع ایشان بدین از جهت توغل ایشان در غی و جهالت و ضلالت و اضلال باعتقاد ایشان که ما بر حق و هدایت ایم ہم شر الخلق والخلیقة ایشان بدترین خلق و خلیقه اند در قاموس گفته که خلیقه آدمیان چنانکه خلق دیهائم پس بمعنی اول خلیقه تکریر و تاکید ست و بمعنی ثانی مراد تعمیم ست که ایشان از بهائم هم بدتر اند چنانکه اولئک کالانعام بل هم اضل ـ طوبی لمن قتلهم ـ خوشی و خنکی باد مرکسی را که بکشد ایشان را ـ وقتلوه ـ و بکشند ایشان او را که در صورت اول غازی و در دوم شهید باشد ـ یدعون الی کتاب الله می خوانند مردم را بسوی کتاب خدا و دین اسلام ـ ولیسوا منه فی شیء ـ و نیستند از ما یعنی مسلمانان در هیچ چیز از نسبت و علاقه ـ من قاتلهم کان اولی بالله منهم ـ کسی که بکشد ایشان را می باشد نزدیکتر و لائق تر بفضل و رحمت خدا تعالی از باقی امت یا ازین فرقه و معنی اول اجود و افید ست ـ قالوا ـ گفتند صحابه ـ یا رسول الله ما سیماهم ـ چیست علامت و نشان این گروه فی الصراح سیما بالقصر علامت و نشان در روی ـ قال التحلیق ـ گفت آنحضرت سیمای ایشان موی سر ستردن و تکثیر و مبالغه کردن در آنست و شاید که این بدان جهت فرموده که تحلیق دران زمان در عرب متعارف نبود و سیمای ایشان ارسال شعر ست نه آنکه بجهت ذم حلق و کراهت آن باشد زیرا که حلق از شعائر خدا و نسک وی و سمت بندگان صالح اوست کذا قالوا و بعضی مراد تحلیق نشاندن قوم حلقه حلقه مراد داشته اند که بطریق تکلف و تقطع باشد والله اعلم والحدیث در فصل اول از باب معجزات که در وی علامت دیگر از ایشان مذکور ست نیز بیاید ان شاء الله تعالی ـ رواه ابوداود

وعن عائشة رضی الله عنها قالت قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یحل دم امرء مسلم یشهد ـ حلال نیست خون مرد مسلمان که گواهی میدهد ـ ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله ـ اشارت ست بآنکه مجرد شهادت و تلفظ بشهادتین درین باب کافی ست بی تحقیق و تصدیق و عمل زائد ـ الا باحدی ثلث ـ مگر بسبب یک خصلتی از سه خصلت ـ زنی بعد احصان ـ یکی زنا بعد از احصان که عبارت ست از بودن زانی حر مسلم مکلف که وطی کرده باشد بنکاح صحیح ـ فانه یرجم ـ پس بدرستی که زانی محصن سنگسار کرده میشود ـ ورجل خرج محاربا لله ورسوله ـ دوم محاربت مردی که بیرون آمده است جنگ کننده مر خدا و رسول خدا را مراد قاطع طریق ست که راه می زند و فساد میکند چنانکه در کریمهٔ الذین یحاربون الله ورسوله ویسعون فی الارض فسادا واقع ست ـ فانه یقتل ـ پس بدرستی که این چنین مرد کشته می شود اگر قتل نفس کرده است بی اخذ مال ـ او یصلب ـ یا بدار کشیده می شود اگر قتل و اخذ مال هر دو کرده و فقها را اختلاف ست در آنکه کشته بدار کشند یا زنده تا بمیرد ـ او ینفی من الارض ـ یا رانده شود و دور کرده شود از زمین یعنی از شهری بشهری و در هیچ جا نگذارند که قرار گیرد و آرام یابد تا همیشه ترسان و گریزان و آواره گردد و بمیرد یا مراد راندن و بر آوردن از شهر خود و زمین خودش ست و این بتقدیری که بترساند راهیان را و نکشد و مال نگیرد و تفسیر کرده است امام ابوحنیفه نفی را بحبس و آوردن کلمهٔ او و تردید دران

باین معنی و برین محمل ست کہ گفتہ شد و بعضے گفتہ اند کہ امام مخیرست در عقوبات ہر کدام یکی ازینہا کہ کند کہ خواہد در ہر قاطع طریق
بی تفصیل کذا فی التفسیر او یقتل نفسا سوم قتل نفس ست کہ بکشد مردی کسی را فیقتل بہا پس کشتہ شود بسبب
آن نفس و قصاص وی رواہ ابوداؤد و عن ابن ابی لیلی نام او عبدالرحمن ست تابعی مشہور ثقہ است و پدر او
ابولیلی صحابی ست از اہل غزوۂ احد تولد او در شش سال ست کہ باقی ماندہ بود از خلافت عمر رضی اللہ عنہ روایت میکند
از پدر خود و از علی ابن ابی طالب و عثمان بن عفان و ابی ایوب و صد و بست صحابی را دریافتہ ہمہ انصاری و بی نظیر زمان
خود بود و اصحاب او او را تعظیم میکردند مات سنۃ اثنین وثمانین و ولد او را کہ محمد بن عبدالرحمن ست نیز ابی لیلی گویند امام
مشہور در فقہ قاضی کوفہ صاحب مذہب در فقہ و گفتہ اند کہ اگر محدثان گویند ابن ابی لیلی عبدالرحمن را خواہند و چون
فقہا گویند محمد بن عبدالرحمن را خواہند قال گفت ابن ابی لیلی حدثنا اصحاب محمد حدیث کردہ اند مارا یاران محمد
صلی اللہ علیہ وسلم انہم کانوا یسیرون مع رسول اللہ کہ ایشان بودند کہ شب میرفتند ہمراہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم
یسیرون بفتح یا و سکون سین و ضم را از سری بالضم سین سیر در شب کردن و در بعضے نسخ یسیرون یعنی سیر میکردند
فنام رجل منہم پس خواب کرد مردی از ایشان فانطلق بعضہم الی حبل معہ پس رفت بعضے از اصحاب بسوے رسنی
کہ با آن مرد خواب کنندہ بود فاخذہ پس گرفت آن بعض آن رسن را ففزع پس ترسید آن مرد خواب کنندہ فقال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یحل لمسلم ان یروع مسلما حلال نیست مر مسلمان را کہ بترساند مسلمان را یعنی کارے
کند کہ سبب ترسیدن و دہشت گرفتن مسلمانی گردد چنانکہ آن شخص رسن او را گرفت و او در خواب بود و ترسید کہ کیست
و چیست و یروع بالضم یا و تشدید واو روایت ست و روع نیز بمعنی ترسیدن و ترسانیدن آید لازم و متعدی
رواہ ابوداؤد و عن ابی الدرداء عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال گفت آنحضرت من اخذ ارضا بجزیتہا
کسی یعنی مسلمانی کہ بگیرد زمینی بجزیۂ زمین یعنی بخراج وی مراد بجزیہ اینجا خراج ست بعلاقۂ لزوم چنانکہ جزیہ بر ذمی لازم میگردد
خراج بر صاحب زمین نیز لازم می افتد یعنی خرید زمین خراج را از کافری و التزام کرد اداے خراج را فقد استقال
ہجرتہ پس بتحقیق برانداخت ہجرت خود را و برآمد از مقتضاے ہجرت اسلام زیرا کہ مسلمان چون ایستادہ کرد خود را در مقام
ذمی در اداے آنچہ لازم ست او را از اداے خراج گویا طلب کرد اقالت ہجرت اسلام را و برآمد از ان ومن نزع صغار کافر
من عنقہ و کسی کہ بکشد خواری کافر را از گردن وی فجعلہ فی عنقہ پس بگرداند خواری را در گردن خود چنانکہ اینجا خراج
زمین از کافر کشید و بر خود گرفت بخریدن زمین از وی فقد ولی الاسلام ظہرہ پس بتحقیق انداخت اسلام را بجانب
پشت خود و گذاشت آنرا این بیان کلام سابق و تتمیم و تاکید اوست و صغار بفتح صاد و غین معجمہ خواری و این لازم
کفرست چنانکہ عزت لازم اسلام ست و بعضے گفتہ اند کہ مراد بصغار علاقہ الیست کہ در گردن کافری اندازند چنانکہ در زمان
امیرالمؤمنین عمر بود رضی اللہ عنہ و آنحضرت از وے خبر غیب داد و یا عمر رضی اللہ عنہ شنیدہ بود آنرا از آنحضرت

کہ بکفار اینچنین بکنند واللہ اعلم۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن جریر بن عبد اللہ صحابی مشہورست نیک صورت وسیرت رئیس قوم بود قال بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سریۃ الی خثعم۔ گفت جریر فرستاد آنحضرت فوجی را بسوی خثعم بفتح خای معجمہ وسکون مثلثہ قبیلہ ایست از یمن و در قاموس گفتہ خثعم نام کوہی ست وگروہی را کہ آنجا ساکن اند خثعمی گویند وسریۃ بفتح سین وکسر رای مخففہ وتحتانیہ مشددہ پارۂ از لشکر وگفتہ اند کہ بہترین سرایا چہار صد ست۔ فاعتصم ناس منہم بالسجود۔ پس پناہ جستند جماعۂ از ایشان بسجدہ کردن یعنی چون لشکر را دیدند زود در سجدہ افتادند بقصد اظہار علامت اسلام ومسلمان بودن کذا فی الحواشی فاسرع فیہم القتل۔ پس شتاب کردہ شد در ایشان قتل یعنی لشکر بکشتن ایشان در افتادند وکشتند وغارت کردند واعتبار نکردند سجدۂ ایشان را۔ فبلغ ذلک النبی۔ پس رسید آن کاری کہ لشکر کردند پیغمبر را۔ صلی اللہ علیہ وسلم فامر لہم بنصف العقل۔ پس امر کرد آنحضرت مر ایشان را بنصف دیت وتمام دیت امر نکرد وبعد از علم باسلام ایشان زیرا کہ ایشان اعانت کردند بر قتل نفس خود با قامت ایشان در کفار چنانچہ اشارت می کند بدان این قول کہ۔ قال۔ گفت آنحضرت انا بریٔ من کل مسلم یقیم بین اظہر المشرکین۔ من بیزارم از ہر مسلمانی کہ اقامت کند درمیان کافران۔ قالوا۔ گفتند صحابہ یا رسول اللہ لم۔ برائی چہ بیزار میشوی۔ قال لا تترایٰ ناراہما۔ گفت می باید کہ نہ بیند یکدیگر را آتش ہای مسلمان وکافر یعنی باید کہ منزلہای ایشان از یکدیگر چنان دور باشند کہ اگر افروختہ شود در آنہا آتش لائح نگردد آتش یکی بر دیگری این علت ست بر برائت آنحضرت را از مسلمانی کہ مقیم ست میان کافران۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الایمان قید الفتک۔ گفت آنحضرت ایمان دربند کنندہ است فتک را یعنی باز دارندہ صاحب خود را از آن چنانکہ بندہ در پای یکی نہادند بازمی دارد او را از مشی وحرکت وفتک بحرکات ثلث در فا وسکون فوقیہ بناگاہ گرفتن وناگاہ کشتن۔ لا یفتک مومن۔ فتک نکند مومن یعنی بناگاہ نکشد کسی را بی تحقیق حال مقتول کہ مومن ست یا کافر وکافر نیز اگر ذمی بود ودر عہد وامان باشد ہمین حکم دارد واما اگر مفسد غدار بود ودر صدد ایذای مسلمان وافساد وفتنہ انگیزی باشد آن دیگرست چنانکہ قتل کعب بن الاشرف یہودی را بناگاہ کشتند وحالانکہ فعل آنحضرت بوحی آسمانی بود بر آن قیاس نتوان کرد۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن جریر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا ابق العبد الی الشرک گفت آنحضرت چون بگریزد غلام بسوی شرک یعنی بدار شرک۔ فقد حل دمہ۔ پس بتحقیق حلال می شود خون وی یعنی اگر کسی بکشد او را ضامن نگردد واگرچہ مرتد نگردد از جہت در آمدن در جوار مشرکان وترک او دار اسلام را وذکر نکردہ اند وجہ تخصیص بہ بندہ گویا این قید اتفاقی ست کہ اکثر غلامان گریختہ می روند۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن علی رضی اللہ عنہ ان یہودیۃ کانت تشتم النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ روایت ست از امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ کہ زنی بود از یہود وکہ دشنام میکرد آنحضرت را۔ وتقع فیہ۔ ومی افتاد در آنحضرت بطعن وغیبت۔ فخنقہا رجل حتی ماتت۔ پس خفہ کرد آن زن را مردی تا آنکہ مرد آن زن۔ فابطل النبی صلی اللہ علیہ وسلم دمہا۔ پس باطل وہدر گردانید آنحضرت خون آن را واین دلالت دارد بر آنکہ

سب نبی صلی اللہ علیہ وسلم النقض میکند عہد ذمہ را چنانکہ مذہب شافعی ست ونزد ما نقض نمی کند ودلیل ما آنست کہ این کفرست وکفر
مقارن منع نمی کند آنرا پس کفر طاری نیز نکند کذا فی الہدایۃ۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن جندب قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم حد الساحر ضربۃ بالسیف۔ حد ساحر زدن ست بشمشیر یعنی قتل کردن وضربۃ تا بمعنی یک زدن وضربہ
بضمیر نیز روایت ست ونزد شافعی کشتہ شود اگرانچہ سحر کردہ موجب کفر باشد واجماع کردہ اند کہ فعل سحر حرام ست وبعضی گفتہ اند
کہ کفرست واما در تعلیم آن اختلاف ست سہ قول ست حرمت وکراہت واباحت وقول اول صحیح ترست۔ رواہ الترمذی

الفصل الثالث

عن اسامۃ بن شریک بفتح شین صحابی ست معدود درکوفیین وحدیث او در ایشان ست۔ قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایما رجل خرج یفرق بین امتی۔ گفت آنحضرت ہر مردی کہ خروج کند وبیرون آید
از طاعت امام در حالی کہ می خواہد کہ تفریق کند وجدائی افگند میان امت من در کلمہ اسلام وایقاع شر کند۔ فاضربوا
عنقہ پس بزنید گردن او را انخست نہی باید کرد وباز باید داشت واگر شبہہ وارد رفع آن باید نمود واگر اینہا کارگر نیفتد
قتل باید کرد چنانکہ علی مرتضی باخوارج کرد۔ رواہ النسائی۔ وعن شریک بن شہاب۔ تابعی بصری روایت کردہ است
از ابی برزہ اسلمی حدیث خوارج را کہ ہمین ست۔ قال کنت اتمنی ان القی رجلا من اصحاب النبی۔ گفت بودم من کہ آرزو
میکردم کہ دریابم مردی را از یاران پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم اسالہ عن الخوارج۔ بپرسم آن مرد را از حال خوارج کہ پیدا شدہ اند
آیا خبر دادہ است آنحضرت از احوال ایشان۔ فلقیت ابا برزۃ بفتح موحدہ وسکون را وزاے۔ الاسلمی۔ کہ صحابی ست
اسلام آوردہ قدیم وحاضر شد فتح مکہ را کشت عبد اللہ بن خطل را۔ فقلت ہل سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
یذکر الخوارج۔ پس گفتم من آیا شنیدۂ تو آنحضرت را کہ ذکر می کرد خوارج را وخبر می داد از احوال ایشان۔ قال نعم۔
گفت ابوبرزہ آری سمعت رسول اللہ۔ شنیدم پیغمبر خدا را یعنی قول او را صلی اللہ علیہ وسلم باذنی۔ بدو گوش خود
ورأیتہ بعینی۔ ودیدم او را بدو چشم خود تاکید وتحقیق سماع خود می کند وسماع چون بابصار جمع گردد متحقق تر ومؤکد تر می گردد
اتی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بمال۔ آوردہ شد نزد آنحضرت مالی۔ فقسمہ پس قسمت کرد آنرا۔ فاعطی من عن یمینہ
ومن عن شمالہ پس داد آنحضرت کسی را کہ جانب دست راست وی بود وکسی را کہ جانب دست چپ وی بود۔ ولم یعط من
وراءہ شیئا۔ ونداد کسی را کہ در پس آنحضرت بود چیزی۔ فقام رجل من وراءہ فقال یا محمد ما عدلت فی القسمۃ پس ایستاد مردی
از پس آنحضرت پس گفت ای محمد عدل نکردی وبرابری ننمودی در قسمت این مال کہ بعضے را دادی وبعضی ندادی
وحالانکہ ہمہ مستحق آن بودند۔ رجل اسود۔ مردی سیاہ مطموم الشعر۔ بریدہ موی از بیخ برکندہ مراد تحلیق راس ست۔
علیہ ثوبان ابیضان۔ بر ان مرد دو جامہ است سفید یعنی ردا وازار۔ فغضب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم غضبا شدیدا۔
پس خشم کرد آنحضرت خشمی سخت۔ وقال واللہ لا تجدون بعدی رجلا ہو اعدل منی۔ گفت آنحضرت بخدا سوگند نمی یابید
بعد از من مردی را کہ او عادل تر باشد از من۔ ثم قال یخرج فی آخر الزمان قوم کان ہذا منہم۔ پستر گفت آنحضرت بیرون آیند

درآخر زمان گروہی گویا این مرد از ایشان یعنی از گروہ ایشان و بر طریقۂ ایشان ست یقرؤن القرآن لا یجاوز تراقیہم یمرقون من الاسلام کما یمرق السہم من الرمیۃ سیماہم التحلیق۔ ترجمۂ این عبارت در حدیث ابوسعید خدری گذشت۔ لا یزالون یخرجون حتی یخرج آخرہم مع المسیح الدجال۔ بیرون می آیند تا آنکہ بیرون می آید آخر ایشان با مسیح دجال۔ فاذا لقیتموہم ہم شر الخلق والخلیقۃ۔ پس چون ملاقات کنید ایشانرا پس بدانید کہ ایشان بدترین خلق اند یا تقدیر کلام این ست کہ چون دریابید ایشانرا بکشید زیرا کہ ایشان بدترین خلق اند۔ رواہ النسائی۔ وعن ابی غالب۔ تابعی ست بصری نام او حزور بجای مہملہ وزای مفتوحتین وتشدید واو و در آخر را اختلاف ست و روی اکثر بر آنند کہ ضعیف ست وبعضی صالح الحدیث گفتہ اند و دار قطنی گفتہ کہ ثقہ است روایت دارد از ابی امامہ و روایت کرد از وی ابن عیینہ۔ رای ابو امامۃ رؤسا منصوبۃ علی درج من دمشق۔ دید ابو امامہ باہلی سرہا برپا کردہ بر راہی از دمشق ظاہرا سرہای خوارج بود کہ کشتہ شدہ بودند و درج بالتحریک راہ و دمشق بکسر دال و فتح میم و کسر نیز آمدہ۔ فقال ابو امامۃ کلاب النار۔ پس گفت ابو امامہ اینہا سگان آتش دوزخ اند۔ شر قتلی تحت ادیم السماء۔ بدترین کشتگان زیر روی آسمان ادیم روی زمین و روی آسمان در قاموس گفتہ ادیم از آسمان و زمین آنچہ ظاہر ست از آنہا۔ خیر قتلی من قتلوہ۔ بہترین کشتگان و شہیدانند کسانی کہ بکشند ایشان آن کسان را۔ ثم قرأ۔ پس تر خواند ابو امامہ این آیۃ را یوم تبیض وجوہ وتسود وجوہ الآیۃ۔ روزی کہ سفید باشند رویہا و سیاہ باشند رویہا و در آخر آیہ این ست کہ فاما الذین اسودت وجوہہم اکفرتم بعد ایمانکم فذوقوا العذاب بما کنتم تکفرون۔ گفتہ اند کہ ایشان مرتدان بودند و بعضے گفتہ اند اہل بدعت بودہ اند و از ابو امامہ مروی ست کہ ایشان خوارج اند واللہ اعلم۔ قال۔ گفت ابو غالب۔ لابی امامۃ۔ مر ابی امامہ را۔ انت سمعتہ من رسول اللہ۔ آیا شنیدۂ تو از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یعنی درین باب چیزی۔ قال او لم اسمعہ الا مرۃ او مرتین او ثلثا۔ گفت اگر نمی شنیدم من آنرا یکبار یا دو بار یا سہ بار۔ حتی عد سبعا۔ تا آنکہ شمرد و ہفت بار را۔ ما حدثتموہ۔ حدیث نمی کردم من ایشانرا آنرا کنایت ست از کثرت سماع او از آنحضرت این را۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ وقال الترمذی ہذا حدیث حسن۔

تمام شد کتاب القصاص بمنہ وکرمہ تعالی میگردانند آنرا۔

کتاب الحدود

حدود را اصل بمعنی منع ست ولہذا بواب را حداد میگویند از جہت منع کردن او داخل و خارج را مگر باذن و حدید نیز باین معنی ست از جہت امتناع وی از تاثر و بمعنی حاجز و حائل میان دو چیز و دفع و منع آید و در شرح کتاب خرقی گفتہ کہ حدود کہ در شرع واقع شدہ اند منع می کنند از وقوع در معاصی و حاجز و حائل اند میان بندہ و معاصی و حدود اللہ بمعنی محارم نیز آمدہ است چنانکہ در قول وی تعالی (تلک حدود اللہ فلا تقربوہا) و بمعنی مقدرات شرعی نیز آمدہ چنانکہ گردانیدن طلاق سہ و مانند آن چنانکہ فرمود تلک حدود اللہ فلا تعتدوہا و در محارم و مقدرات نیز منع ست از قربان آن و تجاوز از آن و در ہدایہ گفتہ حدود در شریعت عقوبتی کہ تقدیر کردہ شدہ است از برای حق خدا تا آنکہ قصاص را حد نمیگویند زیرا کہ حق عبد ست و تعزیر را نیز

از جہت عدم تقدیر و تعیین۔

الفصل الاول عن ابی ہریرۃ وزید بن خالد۔ از مشاہیر صحابہ است جہنی ست بضم جیم و فتح ہا مات بالکوفۃ سنۃ ثمان وسبعین در زمان عبدالملک وبعضے گفتہ اند در آخر ایام معاویہ وہو ابن خمس وثمانین سنۃ۔ ان رجلین اختصما الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم روایت میکنند این دو صحابی کہ دو مرد خصومت کردند بیکدیگر و پیکار نمودند و آمدند بسوی آنحضرت۔ فقال احدہما اقض بیننا بکتاب اللہ۔ پس گفت یکی از ان دو مرد بآنحضرت حکم کن میان ما بکتاب خدا این بنی ست بران کہ اول آیت رجم در قرآن بودہ است بعد از ان منسوخ التلاوۃ شد یا مراد بکتاب خدا حکم اوست۔ وقال الآخر اجل۔ وگفت مرد دیگر آری۔ یا رسول اللہ فاقض بیننا بکتاب اللہ۔ چون وی برین آمدہ است کہ میان ما حکم کنی بکتاب خدا من نیز برآنم پس حکم کن میان ما بکتاب خدا و گفتن آن دو مرد بآنحضرت کہ حکم کن بکتاب اللہ بجہت آنست کہ ایشان پرسیدہ بودند از مردم حکم این مسئلہ را و دانستہ بودند کہ این حکم نبودہ است بکتاب اللہ پس پیش پیغمبر خدا آمدند تا حکم کند بکتاب اللہ والا چہ حاجت ست کہ بآنحضرت گویند حکم کن بکتاب اللہ و وی حکم نمیکند مگر بدان۔ وائذن لی ان اتکلم۔ واذن دہ مرا کہ سخن کنم کہ صورت قضیہ چیست۔ قال تکلم۔ گفت آنحضرت سخن کن و بگو کہ حقیقت حال چیست۔ قال ان ابنی کان عسیفا علی ہذا۔ گفت کہ پسر من بود مزدور برین مرد۔ فزنی بامرأتہ۔ پس زنا کرد بزن وی فاخبرونی ان علی ابنی الرجم۔ پس خبر دادند مردم مرا و حکم کردند کہ بر پسر من رجم ست۔ فافتدیت منہ بمائۃ شاۃ پس فدا گرفتم یعنی پسر را ازین شخص بصد گوسفند۔ وبجاریۃ لی۔ وبداہی کہ بود مرا فدا سر بہا و سر خرید۔ ثم انی سألت اہل العلم پستر بدرستی کہ من پرسیدم علما را۔ فاخبرونی ان علی ابنی جلد مائۃ وتغریب عام۔ پس خبر دادند علما مرا کہ بر پسر من حد تازیانہ است و بیرون کردن از شہر یک سال غربت بضم غین و دوری از جای خود و تغریب از شہر دور کردن۔ وانما الرجم علی امرأتہ۔ ونیست رجم مگر بر زن وی معلوم می شود کہ آن پسر محصن نبودہ است و زن محصنہ بود و ازینجا معلوم می شود کہ در زمان آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم استفتا از صحابہ نیز می کردند از جہت عدم وصول بآنحضرت۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اما والذی نفسی بیدہ لاقضین بینکما بکتاب اللہ۔ پس گفت آنحضرت سوگند بخدا ہر آیینہ حکم می کنم میان شما بکتاب اللہ۔ اما غنمک وجاریتک فرد علیک۔ اما گوسفند ان تو و داہ تو پس باید کہ باز گردانیدہ شوند بسوی تو۔ واما ابنک فعلیہ جلد مائۃ وتغریب عام۔ واما پسر تو پس بروے حد تازیانہ است و بیرون کردن از شہر یک سال واین تغریب عام را بعضے علما داخل حد می دارند وبعضے می گویند کہ تغریب داخل حد نیست بلکہ سیاست و تعزیر ست مفوض برای امام و مصلحت دید وے و مذہب ما این ست۔ واما انت یا انیس فاغد علی امرأۃ ہذا۔ اما تو ای انیس پس بامداد کن بر زن این مرد و برو نزد وی وانیس بضم ہمزہ وفتح نون بن ضحاک بن اسلمی نام مردی ست کہ رئیس قوم زن بودہ فرستاد او را پیغمبر خدا تا اقامت کند حد بران زن و فرمود برو

فان اعترفت فارجمہا۔ پس اگر اقرار کند آن زن کہ زنا کردہ است پس رجم کن اورا۔ فاعترفت فرجمہا۔ پس اقرار کرد آن
زن پس رجم کرد انیس اورا ظاہر حدیث چنان می نماید کہ یک اعتراف کفایت میکند در حد زنا چنانکہ مذہب شافعی ست
و آنہا کہ چہار اعتراف شرط کنند گویند کہ مراد اعترافی ست کہ معتبر و معہود ست درین باب و بتحقیق ثابت شدہ است باحادیث
کہ لابد ست از چہار اقرار و بعضے زیادہ کردہ و گفتہ کہ چہار مجلس شرط است چنانکہ در کتب فقہ مذکور ست۔ متفق علیہ۔ وعن
زید بن خالد۔ صحابی جہنی کہ مذکور شد۔ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یامر فیمن زنی ولم یحصن جلد مائۃ و
تغریب عام۔ شنیدم آنحضرت را کہ امر میکرد در کسی کہ زنا کردہ و محصن نشدہ صد تازیانہ را و بیرون کردن از شہر یکسال
لم یحصن بضم یا و کسر صاد اما محصن بفتح صاد و کسر ہر دو آمدہ در شرح بیان آن کردہ شدہ است و معنی احصان آنست
کہ باشد حر عاقل بالغ مسلم کہ وطی کردہ باشد بنکاح صحیح۔ رواہ البخاری۔ وعن عمر رضی اللہ عنہ قال ان اللہ بعث محمدا
گفت عمر رضی اللہ عنہ بدرستی خدای تعالی برانگیختہ و فرستادہ است محمد را صلی اللہ علیہ وسلم بالحق۔ بدین ثابت راست
و درست۔ وانزل علیہ الکتاب۔ و فرو فرستادہ است بروی کتاب را۔ فکان مما انزل اللہ تعالی آیۃ الرجم۔ پس بود
از آنچہ فرو فرستاد خدای تعالی آیت رجم بعد از آن منسوخ التلاوۃ شد۔ رجم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورجمنا بعدہ۔
رجم کرد آنحضرت و رجم کردیم ما بعد از آن حضرت۔ والرجم فی کتاب اللہ۔ و رجم در کتاب خداست۔ حق۔ ثابت ست
علی من زنی اذا احصن من الرجال والنساء۔ رجم حق ست برکسی کہ زنا کند وقتیکہ محصن باشد از مردان و از زنان۔
اذا قامت البینۃ۔ وقتی کہ قائم شوند گواہان۔ او کان الحبل۔ یا باشد حبل بفتحتین بارشکم۔ او الاعتراف۔ یا باشد اقرار
بینہ و اقرار امری مقرر و ثابت ست اما حکم حبل منسوخ ست۔ متفق علیہ۔ وعن عبادۃ بن الصامت ان النبی صلی اللہ علیہ
وسلم قال۔ روایت ست از عبادۃ بن الصامت کہ از اکابر صحابہ و نقبای انصار ست کہ آنحضرت بار گفت۔ خذوا عنی خذوا عنی
بگیرید از من بگیرید از من این علم و حکم را در باب زنان زانیہ کہ۔ قد جعل اللہ لہن سبیلا۔ بتحقیق گردانیدہ است خدای تعالی
مر این زنان را طریقی واضح در فرق میان بکر و محصن و گفتہ کہ۔ البکر بالبکر جلد مائۃ و تغریب عام۔ و در زنای بکر بہ بکر زدن صد
تازیانہ است و بیرون کردن از شہر یکسال۔ والثیب بالثیب جلد مائۃ والرجم۔ و در زنای ثیب بہ ثیب صد تازیانہ
و سنگسار کردن و مراد بہ ثیب محصن ست و بہ بکر غیر محصن و از آنچہ گفتہ شد حکم زنای بکر بہ ثیب نیز معلوم شدہ و ازین حدیث جمع
میان جلد و رجم معلوم میشود و باین اخذ کردہ اند اصحاب ظواہر و بعضی صحابہ و تابعین و جمہور برانند کہ جلد منسوخ ست از کسی کہ بروی رجم ست
زیرا کہ آنحضرت ماعز را رجم کرد و جلد نفرمود و ہمچنین در حدیث امرأۃ غامدیہ چنانکہ بیاید و در حدیث انیس چنانکہ گذشت۔ رواہ مسلم۔
وعن عبد اللہ بن عمر ان الیہود جاؤا الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ روایت ست از ابن عمر کہ یہود آمدند بسوی آنحضرت
فذکروا لہ ان رجلا منہم وامرأۃ زنیا۔ پس ذکر کردند مر آنحضرت را کہ مردی از ایشان و زنی زنا کردہ اند۔ فقال لہم رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ما تجدون فی التوریۃ فی شان الرجم۔ پس گفت مر ایشان را آنحضرت چہ می یابید شما در توریت در شان رجم

قالوا نفضحہم ویجلدون گفتند کہ می یابیم در توریت رجم آنچنان ست کہ رسوا می کنیم بازانیان را وتازیانہ زدہ میشوند و درین عبارت
اشارت ست بآنکہ فضیحت موکول ومفوض برایشان وجلد البتہ بود۔ قال عبداللہ بن سلام کذبتم ان فیہا الرجم۔ عبداللہ بن
سلام کہ از علمای یہود واحبار ایشان بود و در اول قدوم آنحضرت بمدینہ ایمان آورد گفت دروغ میگوئید شما ای گروہ یہود
بدرستی در توریت حکم رجم ہست۔ فاتوا بالتوراۃ فنشروہا پس آوردند توریت را پس کشادند وپراگندہ کردند آنرا۔ فوضع احدہم
یدہ علی آیۃ الرجم پس نہاد یکی از یہود دست خود را بر آیت رجم کہ در توریت بود وپوشید آنرا در زیر دست خود فقرأ ما قبلہا وما بعدہا
پس خواند آیتی را کہ پیش از آیت رجم بود و آیتی را کہ بعد از آیت رجم بود۔ فقال عبداللہ بن سلام ارفع یدک پس گفت عبداللہ بن
سلام بردار دست خود را۔ فرفع۔ پس برداشت۔ فاذا فیہا آیۃ الرجم پس ناگاہ در توریت آیۃ الرجم موجود ست۔ فقالوا صدق
پس گفتند بعضی یہود راست گفت عبداللہ یا محمد فیہا آیۃ الرجم۔ در توریت آیۃ رجم ہست۔ فامر بہما النبی صلی اللہ علیہ وسلم فرجما۔
پس امر کرد آنحضرت بآن مرد وزن رجم را پس رجم کردہ شدند اگر گفتہ شود کہ در رجم احصان شرط ست ودر احصان اسلام شرط
پس آنحضرت یہودی را کہ مسلمان نبود چون حکم برجم کرد جوابش میگوئیم کہ این رجم یہودی بحکم توریت بود و احصان در دین
ایشان شرط نبود وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عمل میکرد بتوریت پیش از نزول حکم قرآن وچون نازل شد حکم قرآن منسوخ گشت
حکم توریت وامام شافعی اخذ کردہ است ودر روایتی ابو یوسف نیز باین حدیث در عدم اشتراط اسلام در احصان وممکن ست
کہ گفتہ شود رجم کرد آنحضرت بدین ایشان بجہت الزام ایشان وآن مرد وزن مسلمان بودند بزعم ایشان فتدبر وفی روایۃ
ودر روایتی لفظ حدیث این چنین آمدہ۔ قال ارفع یدک فرفع۔ گفت عبداللہ بردار دست خود را پس برداشت۔ فاذا آیۃ الرجم
تلوح۔ پس ناگاہ آیۃ رجم پیدا ودرخشان می گردد۔ فقال پس گفت آن دست نہندہ بر آیت رجم یا گویندہ میان ایشان
یا محمد ان فیہا آیۃ الرجم۔ ای محمد بدرستی ہست در توریت آیت رجم۔ ولکنا نتکاتمہ بیننا۔ ولیکن ما می پوشیم آنرا میان خود۔
فامر بہما فرجما متفق علیہ۔ وعن ابی ہریرۃ قال اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم رجل وہو فی المسجد گفت ابوہریرہ آمد آنحضرت را
مردی وحالانکہ آنحضرت در مسجد بود۔ فناداہ پس آواز داد آن مرد آنحضرت را وگفت۔ یارسول اللہ انی زنیت۔ بدرستی من
زنا کردہ ام۔ فاعرض عنہ النبی پس روی گردانید از ان مرد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فتنحی لشق وجہہ الذی اعرض قبلہ پس برآمد آن
مرد سوی گوشہ روی آنحضرت آن سوی کہ روی گردانیدہ بود آنحضرت بآن جانب۔ فقال انی زنیت پس گفت آن مرد تحقیق من
زنا کردہ ام۔ فاعرض عنہ پس روی گردانید آنحضرت از ان جانب نیز فلما شہد اربع شہادات۔ پس چون گواہی داد آن مرد چہار
گواہی یعنی اقرار کرد بر نفس خود چہار بار وچون اقرار کرد بر نفس خود گویا گواہی داد بر خود بچیزی کہ موجب حد ست۔ دعاہ النبی صلی اللہ
علیہ وسلم فقال ابک جنون پس خواند اورا آنحضرت پس گفت آیا بتو دیوانگی ست کہ اقرار معصیت میکنی و بر قتل خود باعث میشوی بلا
توبہ کرد۔ قال لا گفت آن مرد نیست بمن دیوانگی۔ فقال احصنت پس گفت آنحضرت آیا محصن گشتہ تو۔ قال نعم۔ گفت آن
مرد آری محصن گشتہ ام۔ یارسول اللہ قال اذہبوا بہ فارجموہ۔ گفت آنحضرت ببرید اورا پس رجم کنید اورا۔ قال ابن شہاب گفت ابن شہاب

کہ او را زہری گوید و از مشاہیر تابعین ست۔ فاخبرنی من سمع جابر بن عبد اللہ یقول۔ پس خبر داد مرکسی کہ شنید جابر بن عبد اللہ
انصاری را کہ میگفت۔ فرجمناہ بالمدینۃ پس سنگسار کردیم ما او را بمدینہ۔ فلما اذلقتہ الحجارۃ ہرب۔ پس چون برسیدند او را
سنگہا بگریخت و اصل اذلاق ضعیف گردانیدن و بی آرام کردن ست۔ حتی ادرکناہ بالحرۃ بفتح حای مہملہ و تشدید را تا آنکہ دریافتیم
ما او را در سنگستان۔ فرجمناہ حتی مات۔ پس سنگسار کردیم او را تا آنکہ مرد۔ متفق علیہ وفی روایۃ للبخاری عن جابر بعد قولہ قال نعم
و در روایتی مر بخاری را از جابر بعد قول وی قال نعم کہ در جواب احصنت مذکور شد اینچنین آمدہ است کہ۔ فامر بہ فرجم بالمصلی۔
پس امر کرد آنحضرت در حق وی برجم پس رجم کردہ شد بمصلای عید و ازینجا معلوم میشود کہ مصلای اعیاد و جنازہ وقتی کہ مسجد
گردانیدہ نشود ثابت نمی شود مر آنرا حکم مساجد و حکم مصلای جنازہ نیز ہمین ست و قریب مسجد شریف جائی ساختہ بودند کہ مہیا
بود برای نماز جنازہ و ازینجاست کہ بعضی گمان بردہ اند کہ آنحضرت در مسجد نماز جنازہ گذاردہ چنانکہ در کتاب الجنازۃ گذشت۔
فلما اذلقتہ الحجارۃ فر۔ پس چون ضعیف گردانیدند او را سنگہا گریخت۔ فادرک۔ پس دریافتہ شد۔ فرجم حتی مات۔ پس رجم
کردہ شد تا آنکہ مرد۔ فقال لہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم خیرا وصلی علیہ۔ پس گفت مر او را آنحضرت نیکی یعنی ثنا کرد بر وی و ترحم کرد
و نماز گذارد بروی ازین حدیث معلوم شد کہ مرجوم را نمی بندند و گور نمی کنند و الا فرار ممکن نمی بود و در مذہب ما زن را گور باید کرد
و آن احسن ست۔ وعن ابن عباس قال لما اتی ماعز بن مالک النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ گفت ابن عباس چون آمد
ماعز اسلمی بعین مہملہ و بزای آنحضرت را و گفت کہ من زنا کردہ ام۔ قال لہ۔ پس گفت آنحضرت مر او را۔ لعلک قبلت۔ شاید
کہ بوس کردہ۔ او غمزت۔ یا ازیر کردہ او را بدست۔ یا اشارت کردہ بچشم و ابرو۔ او نظرت۔ یا نگاہ کردہ از انچہ از مقدمات و مبادی
زناست و تو آنرا زنا خیال کردہ و زنا نام می نہی۔ قال لا۔ گفت نکردہ ام این چیزہا را۔ یا رسول اللہ قال انکتہا۔ بفتح ہمزہ
استفہام و کسر نون و سکون کاف گفت آنحضرت آیا جماع کردہ تو او را۔ لا یکنی۔ گفت آنحضرت این کلمہ در حالتی کہ کنایت
نمی کند بلکہ صریح گفت کہ جماع کردہ زیرا کہ بلفظ کنایت حد واجب نمی شود و نیک بفتح نون و سکون تحتانیہ جماع کردن نائک
اسم فاعل از وی نیاک برای مبالغہ۔ قال نعم۔ گفت ماعز آری جماع کردہ ام بوی۔ فعند ذلک امر برجمہ۔ پس نزد اقرار بجماع
صریح امر کرد آنحضرت بسنگسار کردن وی۔ رواہ البخاری۔ وعن بریدۃ قال جاء ماعز بن مالک الی النبی صلی اللہ علیہ
وسلم۔ روایت ست از بریدہ اسلمی کہ صحابی مشہور ست و احوال وے در جای خود نوشتہ شدہ است گفت آمد ماعز بن مالک
بسوی آنحضرت۔ فقال۔ پس گفت۔ یا رسول اللہ طہرنی۔ پاک کن مرا۔ فقال ویحک ارجع فاستغفر اللہ وتب الیہ
پس گفت آنحضرت وای بر تو برگرد پس آمرزش خواہ از خدا و توبہ کن بسوی خدا و یح کلمۂ الیست کہ در مقام ترحم و تعجب ذکر
کنند و ویل کلمۂ عذاب و توبیخ ست۔ قال۔ گفت بریدہ۔ فرجع غیر بعید۔ پس برگشت و رفت ماعز در غیر زمان بعید یعنی اندکے
برگشت و رفت۔ ثم جاء۔ پس باز آمد۔ فقال۔ پس گفت یا رسول اللہ طہرنی۔ پاک کن مرا۔ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم
مثل ذلک۔ پس گفت آنحضرت مانند آنچہ گفتہ بود یعنی گفت برگرد و استغفار کن و توبہ کن و ہمین را میگفت کہ پاک کن مرا۔

حتی اذا کانت الرابعة قال له رسول الله صلی الله علیه وسلم - تا چون بار چهارم شد گفت مر او را آنحضرت - فیم اطهرک -
در چه چیز و از چه چیز پاک کنم ترا و در روایتی او مم اطهرک از چه چیز پاک کنم ترا - قال من الزنا گفت از زنا و لوث
آن - فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ابه جنون - پس گفت آنحضرت آیا بوی دیوانگی ست که این را از روی دیوانگی
میگوید فاخبر انه لیس بمجنون - پس خبر داده شد که وی نیست دیوانه - فقال اشرب خمرا - پس گفت آیا نوشیده است می را
که از روی مستی و بیهوشی میگوید - فقام رجل فاستنکهه - پس ایستاد مردی پس بوی کرد دهان او را نکهت بوی دهان
فلم یجد منه ریح خمر - پس نیافت از وی بوی می - فقال ازنیت - پس بصریح اقرار گرفت از وی و گفت آیا زنا کرده تو
قال نعم - گفت آری زنا کرده ام - فامر به فرجم - پس امر کرد بجهت وی که سنگسار کرده شود پس سنگسار کرده شد فلبثوا
یومین او ثلثة - پس درنگ کردند صحابه دو روز یا سه روز یعنی دو سه روز از رجم او گذشت هیچ مذکور نشد حکایت او ثم جاء
رسول الله - پس آمد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فقال استغفروا لماعز بن مالک - پس گفت آنحضرت طلب مزید مغفرت
و ترقی درجات وی کنید وی خود باقامت حد مغفور شده است و فرمود لقد تاب توبة لو قسمت بین امة لوسعتهم بتحقیق توبه کرد
ماعز توبه که اگر قسمت کرده شود میان امتی و جمعی کثیر هر آینه می گنجید ایشان را و شامل میشد همه را در قاموس گفته است جماعة
که فرستاده شده باشد بر ایشان پیغمبر و اقامت حد را توبه نام کرد از جهت حصول طهارت و برائت از گناه بدان چنان
که بتوبه حاصل میشود و توبه در حکم قتل نفس ست و اینجا بحقیقت قتل نفس کرد و جان داد و بالاتر ازین چه باشد - ثم جاءته
امرأة من غامد - پس آمد آنحضرت را زنی از غامد بغین معجمه و کسر میم قبیله ایست از یمن - من الازد - از دبرای و بسین نیز آمده
و آن فصیح ترست و آزد بن الغوث ابو حی ست و انصار همه از اولاد وی اند و او را از دشنوءه نیز میگویند - فقالت - پس گفت
آن زن غامدیه - یا رسول الله طهرنی - پاک کن مرا - فقال ویحک ارجعی فاستغفری الله و توبی الیه - پس گفت آنحضرت
وای بر تو ای زن برگرد پس طلب آمرزش کن خدا را و توبه و رجوع کن بسوی وی تعالی - فقالت ترید ان تردّدنی
کما رددت ماعز بن مالک - پس گفت آن زن بحضرت میخواهی که بازگردانی مرا چنانکه بازگردانیدی ماعز بن مالک را اول بار
انها حبلی من الزنا - وی حبلی ست از زنا اشارت بنفس خود کرد و بلفظ غائب از جهت دور انداختن نفس خود را از مرتبه قرب
یعنی من بار شکم دارم از زنا و بی شک و شبهه زنا کرده ام - فقال انت - پس گفت آنحضرت تو ای زن زنا کرده و شکم
داری از زنا این یک نوع اظهار تغافل و تبعید و تردید او ست ازان - قالت نعم - گفت آری من زنا کرده ام و شکم دارم
ازان - قال لها - گفت آنحضرت مر آن زن را می گذارم ترا و حد نمی زنم - حتی تضعی ما فی بطنک - تا آنکه بنهی و می زائی
تو بچه را که در شکم تست - قال فکفلها رجل من الانصار - گفت بریده که راوی حدیث ست پس متعهد شد و نگاه داشت
او را و پذیرفت مؤنت او را مردی از انصار یعنی گفت تا وی بزاید من متعهد کار و بار و نگاهداشت وی ام - حتی وضعت
تا آنکه نهاد وی آنچه در شکم وی بود و بزائید - فاتی النبی صلی الله علیه وسلم فقال - پس آمد آن مرد نزد آنحضرت پس گفت

قد وضعت الغامدیۃ۔ پس بتحقیق نہاد بار شکم را آن زن غامدیہ۔ فقال اذا لا نرجمہا وندع ولدہا صغیرا۔ پس گفت آنحضرت اکنون رجم نمی کنیم ما آن زن را ونمیگذاریم فرزند او را خرد یعنی اگر او را رجم کنم ولد او صغیر می ماند و کسی تربیت او نمی کند و ہلاک میگردد لیس لہ من یرضعہ۔ نیست مر آن ولد را کسی کہ شیر دہد او را از اینجا معلوم میشود کہ ولد زنا مستحق عذاب و ہلاک نیست زیرا کہ او در آن گناہی ندارد۔ فقام رجل من الانصار۔ پس ایستاد مردی دیگر از انصار۔ فقال الی رضاعہ۔ پس گفت این مرد بسوی من ست شیر دادن این ولد۔ یا نبی اللہ قال فرجمہا۔ گفت راوی پس رجم کرد آنحضرت آن زن را یعنی امر کرد برجم وی۔ وفی روایۃ۔ و در روایتی این چنین آمدہ کہ۔ انہ قال لہا۔ کہ آنحضرت گفت مر آن زن را۔ اذہبی حتی تلدی۔ برو تا آنکہ بزائی۔ فلما ولدت۔ پس چون زائید آن زن۔ قال اذہبی فارضعیہ۔ گفت آنحضرت برو پس شیر دہ او را۔ حتی تفطمیہ۔ تا آنکہ باز داری او را از شیر۔ فلما فطمتہ۔ پس ہرگاہ از شیر باز داشت آن زن آن کودک را۔ اتتہ بالصبی۔ آورد آن زن آن کودک را۔ وفی یدہ کسرۃ خبز۔ و حالانکہ در دست آن کودک پارہ شکستہ از نان ست۔ فقالت ہذا یا نبی اللہ قد فطمتہ۔ پس گفت آن زن این ولد ای پیغمبر خدا بتحقیق از شیر باز داشتم او را۔ وقد اکل الطعام۔ و بتحقیق خوردہ است طعام را۔ فدفع الصبی الی رجل من المسلمین۔ پس داد و سپرد آنحضرت آن کودک را بسوی مردی از مسلمانان۔ ثم امر بہا۔ پس امر کرد آنحضرت برای زن کہ کندہ شود برای وی گو می۔ فحفر لہا الی صدرہا۔ پس کندہ شد برای وی تا سینہ وی۔ وامر الناس فرجموہا۔ و امر کرد مردم را بسنگسار کردن پس سنگسار کردند او را۔ فیقبل خالد بن الولید بحجر فرمی راسہا۔ پس پیش می آمد خالد در آن حال بسنگی پس انداخت سنگ را بسر وی۔ فتنضح الدم علی وجہ خالد۔ پس پاشیدہ گشت خون و افتاد بر روی خالد بن ولید۔ فسبہا۔ پس دشنام کرد خالد آن زن را۔ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم مہلا یا خالد۔ پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آہستہ باش ای خالد و دشنام مکن او را۔ فو الذی نفسی بیدہ۔ پس سوگند بخدای کہ بقای ذات من در دست قدرت اوست۔ لقد تابت توبۃ لو تابہا صاحب مکس لغفر لہ۔ بتحقیق توبہ کرد این زن توبہ کہ اگر توبہ میکرد این چنین توبہ خداوند خراج و عشر گیرندہ ہر آئینہ آمرزیدہ می شد مر او را۔ و مکس بفتح میم و سکون کاف عشر و خراج گرفتن بنا حق۔ و در نہایہ گفتہ مکس جزیہ کہ میگیرد او را ماکس یعنی عشار۔ و در تحدیث این ست کہ مکس از اعظم ذنوب ست از جہت کثرت مطالبات مردم و مظلمہ ہای ایشان۔ و در قاموس گفتہ مکس نقص و ظلم۔ ثم امر بہا فصلی علیہا۔ پس امر کرد آنحضرت برای آن زن کہ نماز کردہ شود بر وی پس نماز گذارد آنحضرت بر وی۔ ودفنت۔ و دفن کردہ شد۔ وصلی نزد جماہیر ولو مسلم بفتح صاد و لام ست یعنی بصیغہ معلوم و این روایت دلالت دارد کہ آنحضرت بنفس شریف خود نماز گذارد و بر کہ و نزد طبری و در روایت ابن ابی شیبہ و ابی داؤد بضم صاد و کسر لام ست بصیغہ مجہول یعنی نماز گذاردند مردم و آنحضرت نگذارد۔ و در روایتی از ابی داؤد بریدہ کہ لم یصل علیہا نماز نگذارد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر وی بلکہ امر کرد قوم را کہ بگذارند نماز و از اینجا اختلاف کردہ اند ائمہ بر کسی کہ حد زدہ شد پس مکروہ پنداشت آنرا مالک و گفت امام احمد بگذارند امام و اہل فضل و امام ابو حنیفہ

وغیر ایشان می گویند که نماز گزارده شود بر وی و بر هر که اهل لا اله الا الله است از اهل قبله اگرچه فاسق و محدود باشند و در روایتی از امام احمد نیز همچنین آمده - رواه مسلم - وعن ابی هریرة قال سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول - گفت ابوهریره شنیدم آنحضرت را که میگفت - اذا زنت امة احدکم فتبین زناها - وقتی که زنا کند داه یکی از شما پس ظاهر شود زنای آن داه - فلیجلدها الحد پس باید که بزند وی آن داه خود را حد - استدلال کرده اند شافعیه باین حدیث بر آنکه مولی را می رسد که اقامت حد کند بر داه خود و حنفیه حمل میکنند این را بر تسبب یعنی سبب و واسطۂ حد وی شود و پیش حاکم برد که حد زند و جلد داه نصف جلد حر است و بر عبد و امة رجم نیست - ولا یثرب علیها - و باید که سرزنش نکند بر آن داه یعنی جلد بزند و بسرزنش اکتفا نکند چنانکه تادیب زانیان بود پیش از تشریع حد و ظاهر آنست که مراد آنست که بعد از حد زدن سرزنش نکند زیرا که حد کفارت گناه او شد دیگر سرزنش برای چه باید کرد و این حکم مخصوص باامة نیست و در حره نیز همچنین ست ولیکن چون داه ان محل توبیخ و سرزنش است تخصیص بوی کرد و فی الصراح تثریب سرزنش کردن و سخت نکوهیدن - ثم ان زنت فلیجلدها الحد - پس اگر باز زنا کند داه پس باید که بزند او را حد - ولا یثرب - و سرزنش نکند - ثم ان زنت الثالثة - پس اگر باز زنا کند بار سوم - فتبین زناها پس پیدا و هویدا گردد زنای او - فلیبعها - پس باید که بفروشد او را - ولو بحبل من شعر - و اگرچه برسنی از موی باشد - متفق علیه اینجا گویند که او را می فروشد بجهت کراهت و ناخوشی از وی پس چون راضی شود بآن برادر مسلمان را - بیت

هرچه بر نفس خویش نه پسندی * نیز بر نفس دیگری مپسند *

جواب می گویند که می فروشند باحتمال آنکه شاید نزد مشتری از جهت ترس و هیبت و احسان وی زنا نکند احوال آدمیان مختلف ست و شاید که تزویج کند او را فتدبر - وعن علی رضی الله عنه قال یا ایها الناس اقیموا علی ارقائکم الحد - گفت علی رضی الله عنه ای مردمان بر پا دارید بر مملوکان خود حد را - من احصن منهم ومن لم یحصن - بر آن کسی که محصن ست از مملوکان شما و بر آنکه محصن نیست مراد باحصان اینجا تزوج ست - فان امة لرسول الله صلی الله علیه وسلم زنت - پس بدرستی داهی که مر آنحضرت را بود زنا کرد - فامرنی ان اجلدها - پس امر کرد آنحضرت مرا که تازیانه زنم او را - فاذا هی حدیث عهد بنفاس - پس ناگاه می بینم که آن داه نو عهد ست بزائیدن - فخشیت ان انا جلدتها ان اقتلها - پس ترسیدم که اگر من تازیانه زنم او را که بکشم آن داه را بجهت ضعف و ناتوانی وی چه نفاس در حکم مرض ست پس تاخیر کرده شود تا زمان به شدن - فذکرت ذلک للنبی صلی الله علیه وسلم - پس ذکر کردم من آنرا برای آنحضرت - فقال احسنت پس گفت آنحضرت خوب کردی تو - رواه مسلم وفی روایة ابی داود - و در روایت ابی داود همچنین آمده است که - قال دعها حتی ینقطع دمها - گفت آنحضرت بگذار او را تا آنکه منقطع شود خون وی - ثم اقم علیها الحد - پس اقامت کن بر وی حد را - واقیموا الحدود علی ما ملکت ایمانکم - و اقامت کنید حدود را بر مملوکان خود -

الفصل الثانی

عن ابی هریرة قال جاء ماعز الاسلمی الی رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال انه قد زنی - گفت ابوهریره آمد ماعز اسلمی نزد آنحضرت پس گفت که وی بتحقیق زنا کرده است - فاعرض عنه - پس روی گردانید

آنحضرت از ماعز۔ ثم جاء من شقہ الآخر پس آمد ماعز از جانب دیگر آنحضرت۔ فقال انہ قد زنا فاعرض عنہ ثم جاء من شقہ الآخر فقال یا رسول اللہ انہ قد زنا۔ ندا کرد ماعز آنحضرت را درین کرت زیادہ تاکید والحاح ست در مقصود۔ فامر بہ فی الرابعۃ پس امر کرد برای او در کرت چہارم و برآوردن ماعز بسوی حرہ۔ فاخرج الی الحرۃ۔ پس بیرون آوردہ شد بسوی سنگستان۔ فرجم بالحجارۃ۔ پس زدہ شد بسنگہا۔ فلما وجد مس الحجارۃ فر۔ پس چون یافت وی سوزن سنگہا والم آنہا را گریخت پشتہ ودرحالیکہ می دود۔ حتی مر برجل معہ لحی جمل۔ تا آنکہ گذشت بمردی کہ با او استخوان شتر ست شدہ ودیدن لحے بفتح لام وسکون حاء مہملہ از النسان جای رویئدن ریش واز شتر جای رویئدن دندان ومراد استخوان ست کہ در انجاست۔ فضربہ۔ پس زد آن مرد ماعز را بآن استخوان۔ وضربہ الناس۔ وزدند اورا مردم۔ حتی مات۔ تا آنکہ مرد۔ فذکروا ذلک لرسول اللہ پس ذکر کردند صحابہ آنرا نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم انہ فر حین وجد مس الحجارۃ ومس الموت۔ کہ وے گریخت ونزدیکے کہ یافت سوزن سنگہا ویافت سوزن موت را والم آنرا۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہلا ترکتموہ۔ پس گفت آنحضرت چرا نگذاشتید اورا۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ وفی روایۃ ہلا ترکتموہ لعلہ ان یتوب۔ شاید کہ وے توبہ می کرد ورجوع می کرد از معصیت۔ فیتوب اللہ علیہ پس رجوع می کرد خدای تعالے بروی برحمت۔ وعن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لماعز بن مالک۔ روایت ست از ابن عباس کہ آنحضرت گفت مر ماعز بن مالک را احق ما بلغنی عنک۔ آیا راست ست آنچہ رسیدہ است مرا از جانب تو۔ قال۔ گفت ماعز۔ وما بلغک عنی۔ وچہ رسیدہ است ترا از جانب من قال بلغنی انک قد وقعت علی جاریۃ آل فلان۔ گفت آنحضرت رسیدہ است مرا کہ تو بتحقیق افتادی بر داہ آل فلان نام یک قبیلہ را بر دیعنی جماع کردہ بادی ووقوع کنایت از جماع بسیار آید۔ قال نعم۔ گفت ماعز آری جماع کردہ ام بادی فشہد اربع شہادات پس گواہی داد ماعز بر نفس خود چہار شہادت یعنی اقرار کرد چہار اقرار۔ فامر بہ فرجم پس امر کرد آنحضرت برجم وی پس رجم کردہ شد۔ رواہ مسلم درین قول اعتراض ست بر صاحب مصابیح کہ اینحدیث را در فصل اول می بایست آورد مانند آنکہ گفتہ اند کہ ازین حدیث معلوم میگردد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عارف بود بزنای ماعز پس در اقرار در آوردن داورا واحادیث دیگر دلالت دارند بر خلاف آن جواب دادہ اند کہ درین حدیث اختصار کردہ واصل رجم روایت کردہ ولی ذکر قصہ شاید کہ آنحضرت در اقرار آوردن ماعز بعد از شنیدن خبر زنای او بعد از آن اعراض کرد وردی گردانید چنانکہ در احادیث دیگر تفصیل مذکور ست فلا منافاۃ فافہم۔ وعن یزید بن نعیم بضم نون وفتح عین تابعی حجازی ست ذکر کردہ است اورا ابن حبان در ثقات روایت می کند از پدر خود واز جابر واز اقران زید بن اسلم ست۔ عن ابیہ۔ روایت میکند از پدر خود۔ ان ماعزا اتی النبی۔ کہ ماعز آمد پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم فاقر عندہ اربع مرات۔ پس اقرار کرد ماعز نزد آنحضرت چہار بار۔ فامر برجمہ۔ پس امر کرد آنحضرت برجم وی۔ وقال لہزال۔ گفت مر ہزال را بفتح ہا وتشدید زای صحابی اسلمی ست روایت میکند از وی پسر او نعیم ولپسر وی یزید ومحمد بن المنکدر وبعضے گفتہ اند محمد بن المنکدر از نعیم روایت میکند کہ پسر اوست وبود مر ہزال را داہی کہ آزاد کردہ بود او را پس افتاد ماعز بروے

پس مطلع شد بران ہزال واشارت کرد ماعز را بآمدن نزد آنحضرت و اقرار کردن بزنا پس آنحضرت بہزال گفت ۔ لو سترتہ بثوبک کان خیرا لک ۔ اگر می پوشیدی تو ماعز را بجامۂ خود یعنی ظاہر نمی کردی قصۂ زنا می او را می بود بہتر مر ترا ۔ قال ابن المنکدر ان ہزالا امر ماعزا ان یاتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فیخبرہ ۔ گفت محمد بن المنکدر کہ از تابعین ست و راوی این حدیث ست کہ ہزال امر کرد ماعز را کہ بیاید آنحضرت را و خبر کند او را بحقیقت حال ۔ رواہ ابوداؤد ۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ عبد اللہ بن عمرو بن العاص ۔ بیان جد ست ۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال تعافوا الحدود فیما بینکم ۔ عفو کنید و محو کنید حدود را در میان خود خطاب ست مر غیر ائمہ را یعنی باید کہ حدود را یعنی موجبات حدود را عفو کنید و بپوشید و مرافعہ بحاکم نکنید اما ائمہ و حکام را جائز نیست عفو بعد از مرافعہ بایشان چنانکہ فرمود ۔ فما بلغنی من حد فقد وجب ۔ پس چیزے کہ رسید مرا از حد ثابت شد پس بتحقیق واجب شد اقامت آن ۔ رواہ ابوداؤد والنسائی ۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اقیلوا ذوی الہیئات عثراتہم ۔ بازاندید و درگذرانید خداوندان مروت و اصحاب وجوہ را یعنی اہل عزت و شان را و بعضے گفتہ اند مراد اہل صلاح و ورع اند و ہیئت در اصل بمعنی صورت و شکل ست مراد اینجا حالتے ست کہ آدمی بدان ست از اخلاق و افعال می فرماید کہ درگذرانید ازین مردم عثرات ایشان را یعنی لغزشہاے ایشان را کہ بناگاہ در گناہی و زلتی افتد می باید آنہا را پوشید و برروے بیاوردو فاش نکردہ بدان حکم نکرد ۔ الا الحدود ۔ مگر حدود شرع از حقوق اللہ و حقوق العباد کہ لابد ست بجاے آوردن و اقامت کردن آنرا و تجاوز نمودن ازان و این خطاب بائمہ است رواہ ابوداؤد ۔ وعنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ادرؤا الحدود عن المسلمین ما استطعتم ۔ دفع کنید حدود را از مسلمین تا توانید پیش ازانکہ بمن برسد چنانکہ در شرح تعافوا الحدود معلوم شد ۔ فان کان لہ مخرج فخلوا سبیلہ ۔ پس اگر باشد مر مسلمان را جاے بیرون آمدنی پس خالی کنید راہ او را ۔ فان الامام ان یخطئ فی العفو ۔ پس بدرستی امام خطا کردن او و سلوک کردن راہ خطا را در عفو کہ صادر شدہ است از شما ۔ خیر من ان یخطئ فی العقوبۃ ۔ بہتر ست از خطا کردن او و سلوک او راہ خطا را در عقوبت باین کہ عقوبت کند بخطا و بی تشخیص قضیہ زیرا کہ وقتی کہ رسید قضیہ بامام واجب ست بروی انفاذ و امضای آن پس برین وجہ مضمون این حدیث مضمون حدیث تعافوا الحدود ست و خطاب بغیر ائمہ است و بعضے حمل کردہ اند این حدیث را بر درء و دفع امام حدود را بقول خود آیا دیوانہ است وی یا خوردہ است شراب یا تقبیل کردہ یا غمز کردہ چنانکہ گذشت و برین تقدیر خطاب بائمہ است فتدبر ۔ رواہ الترمذی وقال قد روی عنہا ۔ و گفتہ است ترمذی بتحقیق روایت کردہ شدہ است این حدیث از عائشہ کہ این قول اوست ۔ ولم یرفع ۔ و رفع کردہ نشدہ است بآنحضرت وہو اصح ۔ و اسناد این حدیث بی رفع صحیح تر ست ۔ وعن وائل ابن حجر بضم حا و جیم ساکن صحابی ست حضرمی از ملوک یمن بود کہ ایشان را اقیال گویند جمع قیل بفتح قاف یعنی ملوک یمن قدوم آورد بر آنحضرت و مسلمان شد و آنحضرت پیش از رسیدن وی بشارت دادہ بود و فرمودہ بود کہ می آید شما را وائل بن حجر طائع راغب در رضای خدای عز وجل و رسول وی چون آمد

مرحبا گفت ونزد خود نشاند وردای مبارک خود را برای او بگسترد ونشاند وگفت این وائل بن حجر ست بقیۂ اقیال و دعا کرد ببرکت بروی وبر اولاد وی ودعا گردانید او را بر اقیال از حضرت. قال. گفت وائل. استکرہت امرأة علی عہد النبی صلی اللہ علیہ وسلم. اکراہ کردہ شد زنی در زمان آنحضرتؐ یعنی شخصی بزور وجبر زنا کرد بوی کرہ ناخواست واکراہ واستکراہ بناخواست کسی را بر کاری داشتن. فدرأ عنہا الحد. پس دفع وساقط گردانید آنحضرتؐ از آن زن حد را واو را حد مزد واقامہ علی الذی أصابہا. وبرپا کرد حد را بر آن مرد کہ رسیدہ آن زن را. ولم یذکر انہ جعل لہا مہرا. وذکر نکرد راوی کہ آنحضرتؐ گردانید مر این زن را مہری بر مرد وگفتہ اند کہ از ذکر نا کردن راوی لازم نمی آید کہ مہر نباشد وباحادیث دیگر ثابت شدہ است ومراد بمہر اینجا عقر ست بضم عین وسکون قاف کہ کابین وطی حرام را وانچہ بشبہہ واقع شود وگویند وآن مقداری ست کہ اگر اجرت گرفتن بر وطی حرام جائز می بود واجب میشد. رواہ الترمذی. وعنہ ان امرأة خرجت علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تر ید الصلوٰة. وہم از وائل بن حجر ست کہ زنی بیرون آمد از خانہ در زمان آنحضرتؐ درحالی کہ می خواہد نماز را. فتلقاہا رجل. پس پیش آمد آن زن را مردی. فتجللہا. پس پوشید آن زن را وگشت مانند جل بروی وفی الصراح تجلل زیر چیزی شدن. فقضی حاجتہ منہا. پس پرداخت حاجت خود را ازوی. فصاحت. پس آواز داد وفریاد کرد آن زن. وانطلق. وروان شد آن مرد. ومرت عصابة من المہاجرین. وگذشتند گروہی از مہاجران. فقالت ان ذلک الرجل فعل بی کذا وکذا. پس گفت آن زن کہ آن مرد کرد بمن چنین وچنین. فاخذوا الرجل. پس گرفتند آن مرد را. فاتوا بہ رسول اللہ. پس آوردند آن را نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فقال لہا اذہبی فقد غفر اللہ لک. پس گفت آنحضرت مر آن زن را تو برو پس بتحقیق آمرزید خدای تعالے ترا بجہت کراہت وبی رضای تو مر این کار را. وقال للرجل الذی وقع علیہا ارجموہ. وگفت آنحضرتؐ مر آن مرد را کہ افتادہ بود بر آن زن سنگسار کنید. او را ارجموہ بضم ہمزہ وجیم واین بعد از ثبوت زنا خواہد بود نہ بمجرد قول آن زن. وقال لقد تاب توبة لو تابہا اہل المدینة لقبل منہم. وگفت آنحضرت ہرآئینہ بتحقیق توبہ کرد آن مرد توبہ کہ اگر میکردند آن توبہ را تمامہ اہل مدینہ یعنی اگر قسمت کردہ میشد این مقدار از توبہ بر اہل مدینہ ہرآئینہ قبول کردہ میشد از ایشان وکفایت میکرد ایشان را یعنی اگرچہ در اول بجیائی کرد وشناعت نمود با وجود آن پاک شد وآمرزیدہ گشت. رواہ الترمذی. ودر بعضے نسخ. والبوداؤد. زیادہ کردہ. وعن جابر ان رجلا زنی بامرأة فامر بہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم فجلد الحد. وروایت ست از جابر کہ مردی زنا کرد بزنی پس امر کرد برای او آنحضرتؐ بتازیانہ زدن پس تازیانہ زدہ شد او را در حد. ثم اخبر انہ محصن. پستر خبر دادہ شد آنحضرتؐ را کہ آن مرد محصن ست. فامر بہ فرجم. پس امر کرد برای وی برجم پس رجم کردہ شد. ودرین دلیل ست کہ امام چون امر کرد بچیزی از حد پستر ظاہر شد کہ واجب جز آنست بروی ست باز گشتن بسوی واجب. رواہ ابوداؤد. وعن سعید بن سعد بن عبادة. بعضے او را صحبت اثبات کردہ اند وابوحاتم ابن حبان در تابعین از کبار ثقات ذکر کردہ وابن عبد البر گفتہ کہ او را صحبت صحیحہ است وواقدی وغیر او در او رکسانی کہ ایشان را صحبت ذکر کردہ اند اما والد او

سعد ابن عبادہ انصاری ساعدی خزرجی از اکابر صحابہ است روایت ست از سعید بن سعد۔ ان سعد بن عبادۃ اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم برجل کان فی الحی۔ کہ سعد بن عبادہ کہ پدر اوست آورد نزد آنحضرت مردی را کہ بود در محلہ۔ مخدج سقیم۔ ناقص خلقت بیمار مخدج بضم میم وسکون معجمہ وفتح دال مردی ناقص خلقت واصل خداج زادن بچہ پیش از مدت و در حدیث آمدہ است کہ ہر نمازی کہ خواندہ نشود در وی فاتحۃ الکتاب وی خداج ست یعنی ناقص ست۔ فوجد علی امۃ من امائہم یخبث یافتہ شد آن مرد بر داہی از داہان اہل محلہ۔ یخبث بہا۔ کہ پلیدی می کند بآن داہ یعنی زنا می کند فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم خذوا لہ عثکالا۔ بگیرید برای زدن وی شاخی کلان را۔ فیہ مائۃ شمراخ۔ در وی صد شاخ خرد ست عثکال بکسر عین مہملہ وسکون مثلثہ شاخی بزرگ کہ بر وی شاخہای خرد باشند کہ ہر یکی از آنہا شمراخ ست بکسر شین و بخای معجمہ۔ فاضربوہ ضربۃ۔ پس بزنید او را باین شاخ یک زدنی کہ در حکم صد تازیانہ زدن می شود و از ینجا معلوم می شود کہ امام را باید کہ نگاہبانی کند مجلود را و محافظت کند بر حیات وی و نیز دلالت دارد بر آنکہ حد تاخیر کردہ نمی شود از بیمار و امام ابوحنیفہ و مالک گفتہ اند کہ تاخیر کردہ شود اصحاب حد تا آنکہ بہ شوند و شاید کہ بیماری این مرد از امراض مزمنہ بود کہ بحکم عادت امید بہبود در ان نبود و از تاخیر حال او در اقامت حد نیز قیاس برین حکم توان یافت۔ رواہ فی شرح السنۃ وفی روایۃ ابن ماجۃ نحوہ۔ وعن عکرمۃ عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من وجدتموہ یعمل عمل قوم لوط۔ کسی کہ بیابید او را کہ میکند کار قوم لوط را کہ شہوت راندن بمردان ست و او را بہمین نسبت لواطت میگویند۔ فاقتلوا الفاعل والمفعول بہ۔ پس بکشید کنندۂ این کار را و آنکہ کردہ شدہ است بوی این کار۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ۔ بدانکہ حد نیست در لواطت نزد امام ابوحنیفہ بلکہ تعزیر ست آن نوع و آنقدر کہ امام مصلحت بیند و زیادہ کردہ است در جامع صغیر کہ گذاشتہ شود در زندان و صاحبین میگویند کہ لواطت در حکم زناست در حد زدن و این یکی از دو قول شافعی ست و در قول دیگر کشتہ شوند ہر دو بانجہ حدیث و در روایتی این چنین آمدہ است کہ ارجموا الاعلی والاسفل پس رجم کنید بالا را کہ فاعل ست و پایان را کہ مفعول ست۔ وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اتی بہیمۃ فاقتلوہ۔ کسی کہ بیاید چارپایہ را یعنی وطی کند پس بکشید او را۔ واقتلوہا معہ۔ و بکشید آن بہیمہ را ہمراہ وی گفتہ اند کہ حکمت در قتل بہیمہ آن می تواند بود کہ تا متولد نشود از وی حیوانی بر صورت انسان یا انسانی بر صورت حیوان تا لاحق نگردد صاحب آنرا رسوائی در نگاہداشتن وی و بعضی گفتہ اند کہ بہیمہ را بکشند و بسوزند و ائمہ اربعہ متفق اند بر آنکہ کسی کہ بیاید بہیمہ را تعزیر کردہ شود و کشتہ نشود و میگویند کہ این حدیث محمول بر زجر و تشدید ست۔ قیل لابن عباس ما شان البہیمۃ۔ گفتہ شد مر ابن عباس را چیست حال بہیمہ و چہ کار باید کرد بوی۔ قال ما سمعت من رسول اللہ۔ گفت ابن عباس نشنیدہ ام من از پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ علیہ وسلم فی ذلک شیئا۔ در ان باب چیزی۔ ولکن اراہ کرہ ان یؤکل لحمہا۔ ولیکن گمان میبرم آنحضرت را کہ مکروہ پنداشتہ است آنحضرت کہ خوردہ شود گوشت آن بہیمہ۔ او ینتفع بہا۔ یا آنکہ نفع گرفتہ شود بآن بہیمہ از منفعت ہای دیگر از دباغت پوست و

وجہ آن سوقد فعل بہا ذلک۔ وحالانکہ تحقیق کردہ شدہ است باین بہیمہ آن کار زشت یعنی بہیمہ کہ بوی این کار کردہ شدہ است
نفع گرفتن باین کردہ است پس لازم آمدہ کہ قتل کردہ شود۔ رواہ ابو داؤد وابن ماجۃ۔ وبعضے گفتہ اند کہ اگر از ماکول لحم است
قتل کردہ شود والا دران دو وجہ است قتل از جہت ظاہر این حدیث وعدم قتل از جہت نہی از ذبح حیوان نہ برائے
اکل لذا النقل الطیبی ودر ہدایہ گفتہ است کہ آنچہ مروی شدہ است کہ ذبح باید کرد وسوختن از جہت آنست کہ حدیث کردہ نشود
بدان وامری واجب نیست۔ وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اخوف ما اخاف علی امتی عمل قوم لوط
گفت آنحضرت بدرستی ترسیدہ شدہ ترین ہر چیزے کہ می ترسم من بر امت خود کار قوم لوط است یعنی آنکہ می ترسم کہ دران
بی صبری نکنند و درین ورطہ نیفتند یا بمعنی آنکہ این فعل بغایت شنیع وقبیح ست وحرمت او موکد ومشدد ست ومی ترسم
کہ دران نیفتند وعقاب آن نہ بینند۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ۔ وعن ابن عباس ان رجلا من بنی بکر بن لیث
روایت ست از ابن عباس کہ مردی از ین قبیلہ۔ اتی النبی۔ آمد نزد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فاقر انہ زنی بامراۃ۔ پس
اقرار کرد کہ وے زنا کردہ است بزنی۔ اربع مرات۔ چہار بار۔ فجلدہ مائۃ۔ پس زد آن مرد را صد تازیانہ۔ وکان بکرا۔ وبود
آن مرد غیر محصن۔ ثم سألہ البینۃ علی المرأۃ۔ بعد از انکہ باقرار وے او را حد زد واین متضمن قذف آن زن بود سوال
کرد آن مرد را گواہان بزن کہ وے زنا کردہ است۔ فقالت کذب واللہ۔ پس گفت آن زن دروغ می گوید آن مرد
کہ بمن نسبت زنا می کند ومن پاک ام از ان بخدا سوگند۔ یا رسول اللہ فجلدہ حد الفریۃ۔ وچون گواہان نگذرانید آن مرد
زدہ شد او را حد قذف کہ اقرار کرد بان زن و آن ہشتاد تازیانہ است فریہ بکسر فا وسکون را بمعنی کذب وافترا ومراد اینجا
قذف ست۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت لما نزل عذری۔ گفت عائشہ چون فرود آمد
قرآن بعذر داشتن وترک ملامت کردن من و آن در قضیۂ افک ست کہ مشہور ست ودر قرآن تطہیر وتزکیہ عائشہ
صدیقہ رضی اللہ عنہا از ان مذکور۔ قام النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی المنبر۔ ایستاد آن حضرت بر منبر وخطبہ خواند و
ذکر ذلک۔ وذکر کرد آن را۔ فلما نزل من المنبر امر بالرجلین والمرأۃ۔ پس چون فرود آمد از منبر امر کرد برائے
دو مرد از صحابہ کہ درین ورطہ افتادہ بودند و آن حسان بن ثابت ومسطح بن اثاثہ وزن کہ حمنہ بنت جحش
خواہر ام المؤمنین زینب بنت جحش است کہ حد قذف زدہ شوند۔ فضربوا حدہم۔ پس زدہ شدند این ہر سہ حدی را کہ واجب شدہ
بر ایشان۔ رواہ ابو داؤد۔

الفصل الثالث۔ عن نافع ان صفیۃ بنت ابی عبید۔ روایت ست از نافع کہ صفیہ دختر ابی عبید بضم عین
ثقفیہ خواہر مختار بن ابی عبید زوجہ عبد اللہ بن عمرؓ از تابعین ثقہ است روایت میکند از عائشہؓ وحفصہؓ ودیدہ است عمر را
رضی اللہ عنہ وابو عبید از اجلۂ صحابہ است وولادت مختار در سال ہجرت ست ونیست او را صحبت در روایت وعلما او را
کذاب می نامند چنانکہ حجاج را مبیر۔ قول آنحضرت را کہ فرمود بیرون می آید از ثقیف کذاب ومبیر حمل برین دو شخص

بیکنند پس نافع کہ مولی ابن عمرست می گوید کہ صفیہ بنت ابی عبید - اخبرتہ ان عبدا من رقیق الامارۃ - خبر دادہ است اورا
کہ غلامی از غلامان امارت وخلافت وبود در زمان امیر المؤمنین عمرؓ وقع علی ولیدۃ من الخمس - افتاد بر جاریہ از خمس غنیمت
یعنی قصد کرد وطی اورا - فاستکرہہا - پس اکراہ کرد اورا بجبر وکرہ بنا خواست اورا وطی کرد حتی اقتضہا - تا آنکہ گرفت
بکارت اورا واقتضاض بقاف وضاد معجمہ ازالت بکارت وقضہ بکسر بکارت جاریہ وافتضاض بفا نیز بہمین معنی ست
ولیکن روایت اینجا بقاف ست - فجلدہ عمرؓ - پس جلد کرد آن غلام را امیر المؤمنین عمرؓ ولم یجلدہا من اجل انہ استکرہہا -
وجلد نکرد آن جاریہ را از جہت آنکہ آن غلام اکراہ کردہ بود اورا وبنا خواست وی وطی کردہ بود چنانکہ در حدیث وائل
بن حجر گذشت - رواہ البخاری - وعن یزید بن نعیم بن ہزال عن ابیہ - ذکر وی در فصل ثانی گذشت - قال کان
ماعز بن مالک یتیما فی حجر ابی - گفت نعیم بن ہزال بود ماعز بن مالک یتیم در کنار پدر من کہ ہزال ست - فاصاب جاریۃ
من الحی - پس رسید یعنی وطی کرد ماعز واہی را از محلہ وبعضی گفتہ اند کہ جاریہ مولاۃ ہزال بود - فقال لہ ابی ائت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاخبرہ بما صنعت - پس گفت پدر من بیا آنحضرت را پس خبر کن اورا بکاری کہ کردہ - لعلہ یستغفر
لک شاید کہ آنحضرت استغفار کند مر ترا وآمرزش خواہد گناہ ترا - وانما یرید بذلک رجاء ان یکون لہ مخرجا - ونمی خواست
پدر من باین گفتن ونصیحت کردن ماعز را آمدن نزد آنحضرت مگر امید آنکہ باشد استغفار آنحضرت مراورا سبب برآمدن
از گناہ یعنی غرض آن نبود کہ نزد آنحضرت رود وحکم برجم آن کند چنانکہ از قول وے لیستغفر لک ظاہر می گردد -
فاتاہ فقال - پس آمد ماعز نزد آنحضرت وگفت - یا رسول اللہ انی زنیت فاقم علی کتاب اللہ - بدرستی من زنا کردہ ام
پس برپا کن بر من حکم خدا را - فاعرض عنہ - پس روی گردانید آنحضرت از ماعز - فعاد - پس بازگشت ماعز - فقال پس
گفت یا رسول اللہ انی زنیت فاقم علی کتاب اللہ حتی قالہا اربع مرات - تا آنکہ گفت ماعز این کلمہ را چہار بار فقال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انک قد قلتہا اربع مرات - پس گفت آنحضرت بدرستی تو گفتی این کلمہ را واقرار کردی
چہار بار وثابت شد بر تو زنا فبمن زنیت - پس بگو کہ زنا کردہ - قال بفلانۃ - گفت ماعز بفلان زن نام زنے را تعیین کرد
قال ہل ضاجعتہا - گفت آنحضرت آیا باہم برپہلو خفتہ بودی - قال نعم - گفت آرے - قال ہل باشرتہا - گفت
آیا باہم سودی بشرہ را با بشرۂ وے بشرہ روی پوست مردم - قال نعم قال ہل جامعتہا - گفت آیا مجامعت کردی اورا -
قال نعم فامر بہ ان یرجم - پس امر کرد برای وی کہ رجم کردہ شود - فاخرج بہ الی الحرۃ - پس بیرون آوردہ شد بزمین
سنگستان کہ بیرون مدینہ ہست - فلما رجم فوجد مس الحجارۃ - پس چون رجم کردہ شد پس یافت سودن سنگہا والم آن را
فجزع - پس بی صبری کرد وفجزع لیشتد - پس بیرون آمد در حالی کہ میدود - فلقیہ عبد اللہ بن انیس - پس پیش آمد اورا
عبد اللہ بن انیس بضم ہمزہ وفتح نون کہ صحابی انصاری مدنی عقبی بطل شجاع حاضر شد احد را وما بعدا اورا - وقد عجز اصحابہ
حالانکہ بتحقیق عاجز شدہ بودند اصحاب وے از کشتن وے - فنزع لہ بوظیف بعیر - پس کشید عبد اللہ

بن انیس مراد او پای استخوان شتر رانی الصراح وظیف بطای معجمہ باریکی ساق و ذراع شتر و ستور۔ فرماہ بہ نقلیہ پس انداخت
وزد ماعز را بوظیف پس کشت او را۔ ثم اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ پس تر آمد عبد اللہ بن انیس نزد آنحضرت ۔ فذکر ذلک لہ
پس ذکر کرد آنرا برای آنحضرت۔ فقال ہلا ترکتموہ۔ پس گفت آنحضرت چرا نگذاشتید او را۔ لعلہ ان یتوب۔ شاید
کہ وی توبہ میکرد فیتوب اللہ علیہ۔ پس توبہ می کرد خدا و رجوع برحمت میکرد بروے۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن
عمرو بن العاص قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ گفت عمرو بن العاص سہمی قرشی کہ صحابی مشہور ست
و وزیر معاویہ بن ابی سفیان بود و آنحضرت در حق وی فرمود اسلم الناس و آمن عمرو بن العاص و دیگر احادیث نیز در
شان وی وارد شدہ گفت شنیدم آنحضرت را کہ میگفت۔ ما من قوم یظہر فیہم الزنا الا اخذوا بالسنۃ۔ نیست ہیچ قومی کہ
پیدا میگردد در ایشان زنا مگر آنکہ گرفتار کردہ می شوند بقحط زیرا کہ زنا موجب ہلاک نسل ست و لشومی آن ہلاک
حرث کہ موجب قحط سال ست نیز می شود و بحقیقت خاصیتی ست کہ بتقدیر الٰہی مترتب بدان می گردد۔ وما من قوم
یظہر فیہم الرشی الا اخذوا بالرعب۔ نیست ہیچ قومی کہ ظاہر می گردد در ایشان رشوتہا مگر آنکہ گرفتار کردہ می شوند بترس
و بیم از دشمنان رشی بضم را جمع رشوت بضم و کسر بفارسی پارہ رشوت پارہ دادن راشی پارہ دہندہ مرتشی پارہ
گیرندہ رائش آنکہ سعی می کند درمیان راشی و مرتشی زیادہ می کند برای این و کم می کند برای آن و اشتقاق رشوت
از رشا است و آن رسن دلو ست کہ رسیدہ میشود بوے بمطلوب و رشا بمعنی دراز کردن چوزہ گردن خود را بسوے
مادرش تا بخوراند او را و رشوت مالی ست کہ می دہد آنرا بشرط آنکہ اعانت کند در مہم وی کذا فی فتاوی قاضی خان
و بعضی قید کردہ اند کہ دران مہم آنچنان مشقت نباشد کہ این مقدار مال را در عرف اجرت می دہند بران چنانکہ سخن
پیش سلطان گفتن و سعی دران کردن و اگر بی شرط باشد نیز رشوت است کذا قیل۔ رواہ احمد۔ وعن
ابن عباس وابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ملعون من عمل عمل قوم لوط۔ راندہ شدہ است
از درگاہ قرب و رضای حق کسی کہ لواطت کند۔ رواہ رزین بفتح را و کسر زای از علمای حدیث و ائمۂ ایشان ست
و وفات او بعد از پانصد و بیست سال ست۔ وفی روایۃ لہ عن ابن عباس ان علیا رضی اللہ عنہ احرقہما۔ و در روایتے
مر رزین را از ابن عباس آمدہ است کہ علی رضی اللہ عنہ سوخت فاعل و مفعول را۔ وابا بکر رضی اللہ عنہ ہدم علیہما
حائطا۔ و نیز در روایت رزین از ابن عباس آمدہ کہ ابوبکر رضی اللہ عنہ انداخت بر فاعل و مفعول دیواری را
و بعضے گفتہ اند کہ جزای ایشان آنست کہ از مکان بلند در پایان انداختہ شوند و در دنبال آن سنگہا بر ایشان انداختہ
شود موافق جزای قوم لوط کہ قریۂ ایشان را بالا بردہ بر زمین زدند و سنگہا را باراندند و بعضے گفتہ اند کہ حبس کردہ شوند
در گندہ ترین جاہا تا آنکہ بمیرند و جلد در رجم نیز روایت ست۔ وعنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لا ینظر
اللہ الی رجل اتی رجلا او امراۃ فی دبرہا۔ و ہم از ابن عباس ست کہ آنحضرت گفت نظر رحمت نمی کند خدای تعالی

لبوی مردی که بیاید مردی رابا زنی را درجانب پس وی - رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب - وعنه انه
قال من اتی بهیمة فلا حد علیه - وهم از ابن عباس ست که وی گفت کسی که بیاید بهیمه را پس نیست حد بروے ولیکن تعزیر
باید کرد - رواه الترمذی وابوداؤد وقال الترمذی عن سفیان الثوری انه قال هذا اصح من الحدیث الاول - وگفته است
ترمذی از سفیان ثوری که وی گفته است این حدیث صحیح تر ست از حدیث اول که سابقا از ابن عباس در فصل ثانی
گذشت وآن حدیث اول این ست - وهو من اتی بهیمة فاقتلوه والعمل علی هذا عند اهل العلم - وعمل برین حدیث ست
نزد اهل علم - وعن عبادة بن الصامت قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اقیموا حدود الله فی القریب
والبعید - برپا کنید حدهای خدا را بر نزدیک ودور یعنی بر خویش وبیگانه یا بر ضعیف که نزدیک ست رسیدن بوی وآسان ست
حکم کردن بروی وبر قوی که دور ست رسیدن بوی ودشوار ست اقامت حد بروی ومعنی اول نزدیک تر ست از لفظ وثانی
اقوی در معنی - ولا یاخذکم فی الله لومة لائم - وباید که نگیرد شمارا در دین خدا ومانع نیاید از اجرای احکام وحدود وی ملامت
کردن هیچ ملامت کننده - رواه ابن ماجة - وعن ابن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال اقامة حد من حدود الله
برپا کردن حدی از حدود خدا - خیر من مطر اربعین لیلة فی بلاد الله - بهتر ست از باران چهل شب در تمامهٔ شهرهای خدا که
آبادان اند از جهت بودن آن سبب تباعد واجتناب از ذنوب ومعاصی که مؤدی بانقطاع خیر وبرکات وزوال نعم والاء اند
ونیز اقامت حدود باعث انتظام امور وصلاح احوال بندگان ست چنانکه باران سبب رفاهیت وفراغ عیش خلائق ست
وچون اقامت حدود متعلق بصلاح احوال دنیا وآخرت ست بهتر از باران ست که مخصوص بزندگانی دنیاست - رواه ابن ماجة
ورواه النسائی عن ابی هریرة

باب قطع السرقة

باب در احادیث دست بریدن از جهت سرقه ودر بعضی نسخ باب حد السرقة وحد سرقه همان قطع ید ست وسرقه بکسر را
وفتح آن در لغت گرفتن چیزی از غیر بنهانی مال باشد یا نه وازینجاست استراق سمع ودر شرع عبارت ست از اخذ مال
محرز مملوک خفیة ونصاب سرقه نزد ما ده درهم ست که در کمتر از آن قطع نیست ونزد شافعی ربع دینار از زر وسه درهم از نقره
یا قیمت آن ومتمسک ایشان احادیثی که واقع شده است در آن قطع ید در ربع دینار وربع دینار در آن وقت سه درهم بود ودینار
دوازده درهم ودر هدایه گفته است که دلیل ما آنست که اخذ باکثر درین باب اولی ست از جهت حیله کردن در درء حدود وزیرا که
در اقل شبهه عدم جنایت ست وروایت کرده شده است از آنحضرت صلی الله علیه وسلم که لا قطع الا فی دینار او عشرة دراهم واصل
درین باب آنست که قطع در زمان آنحضرت در ثمن مجن یعنی سپر بود وشافعیه میگویند که قیمت مجن سه درهم بود وشمنی گفته که ثمن مجن در آن
زمان ده درهم بود رواه ابن ابی شیبة عن عبد الله بن عمرو بن العاص ودر کافی نقل کرده که ثمن مجن که قطع کرده شد در وی
در عهد آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی ده درهم بود والله اعلم.

الفصل الاول - عن عائشة رضی اللہ عنہا عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لا تقطع ید السارق الا بربع دینار فصاعداً
گفت آنحضرت بریدہ نشود دست دزد مگر بسبب دزدیدن ربع دینار و زیادہ ازان قیمت آن در حکم اوست یعنی در کمتر
ازان نیست و در روایتی بصریح آمدہ است کہ قطع کنند در ربع و قطع نکنند در کمتر ازان و در روایتی آمدہ است در ربع
دینار یا سہ درہم و نیز در روایتی آمدہ است کہ ربع دینار در انوقت سہ درہم بود و دینار دوازدہ درہم چنانکہ ذکر کردیم
متفق علیہ - وعن ابن عمر قال قطع النبی صلی اللہ علیہ وسلم ید سارق فی مجن ثمنہ ثلثة دراہم - گفت ابن عمر برید آنحضرت
دست دزدی را در دزدیدن سپرے کہ بہای آن سہ درہم بود - متفق علیہ - و تورپشتی گفتہ کہ حمل این حدیث نزد جماعہ
از علما کہ قائل نیستند بقطع ید در کمتر از دہ درہم آنست کہ این تقویم از ابن عمر بود و برای و اجتہاد وے بود چنانکہ
نزد وے ظاہر شد زیراکہ ما اقوال صحابہ در قیمت مجن مختلف یافتیم و در روایتے از ابن عباس آمدہ کہ قیمت وے
دہ درہم بود و از عمرو بن شعیب نیز مثل آن آمدہ کہ از ام ایمن و پسر وے ایمن بن عبد اللہ آمدہ کہ قیمت مجن در ان
وقت دیناری بود و چون این اختلاف یافتہ شد اولی بود اخذ بحدیث کسے کہ روایت کردہ کہ قیمت مجن کہ در روے قطع کردند
دہ درم بود داخل مجمع علیہ و اخذ با دون خارج از اجماع اختیار کردند اخذ بمجمع علیہ اگر گویند کہ عائشہ رض روایت کردہ است
کہ قطع ید در ربع دینار بود جوابش آنست کہ این حدیث در اثبت روایتین موقوف بر عائشہ آمدہ و خالی از اختلاف
رواۃ نیز نیست پس حمل کردند کہ عائشہ ربع دینار گفتہ بسبب آنست کہ مجن نزد وے ربع دینار بود انتہی و بالجملہ
اخذ باکثر درین باب احوط و اولی ست تا مراد بقول وے سبحانہ والسارق والسارقة فاقطعوا ایدیہما بر وجہی شود
کہ شبہہ را بدان راہ نباشد واللہ اعلم - وعن ابی ہریرة عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لعن اللہ السارق
یسرق البیضة فتقطع یدہ - گفت آنحضرت لعنت کند خدای تعالی دزد را کہ می دزد بیضہ را پس بریدہ می شود
دست او - ویسرق الحبل فتقطع یدہ - و می دزد رسن را پس بریدہ می شود دست او - متفق علیہ این حدیث
دلالت می کند بر قطع در اقل از ربع دینار یا سہ درم چہ جاے دہ درم پس مشکل می شود بر ہمہ ائمہ پس جواب میدہند
کہ مراد بہ بیضہ اینجا بیضۂ آہن ست کہ آنرا خود می گویند کہ غازیان بر سر می پوشند و این تاویل در بیضہ اگر راست آمد
در رسن چہ میگویند کہ قیمت آن بیشک از ربع دینار کمتر ست می گویند کہ مراد رسن کشتی ست کہ قیمت او باین مقدار
می تواند رسید و این تکلف ست پس می گویند کہ در ابتدا قطع در قلیل بود پس ازان منسوخ گشت و بعضے گفتہ اند کہ
آنحضرت اشارت بعادت امرا و سلاطین کرد کہ ایشان ہمچنین می کنند بر وجہ سیاست و تشدید نہ بر وجہ حد شرعی
و ممکن ست کہ گفتہ شود مراد آنست کہ وی تبعیت نفس می کند در اخذ قلیل تا رفتہ رفتہ عادت می کند باخذ کثیر و در سرقۂ مانند آن
و بریدہ شود دست وی واللہ اعلم -

الفصل الثانی - عن رافع بن خدیج - بفتح خاء معجمہ و کسر دال مہملہ صحابی مشہور ست و در غزوۂ بدر حاضر نشد

از جهت صغر و در اُحد و خندق و مشاهد دیگر حاضر شده - عن النبي صلی الله علیه وسلم قال لا قطع في ثمر - گفت آنحضرت نیست
دست بریدن در میوهٔ درخت مادام که بر درخت ست - ولا كثر - و نه در کثر بثلثه بر وزن ثمر چیزیست سفید نرم مثل
پیه که در میان درخت خرما می باشد و آنرا می خورند از جانب سر درخت می بر آید و آنرا جمار می گویند بضم جیم و تشدید میم
و بعضے گفته اند که کثر بمعنی شگوفهٔ خرماست و او را نیز میخورند و قول اول صحیح تر ست - رواه مالک والترمذی وابوداؤد
والنسائی والدارمی وابن ماجة - بدانکه قطع نیست در میوه که بر درخت ست و کشتی که درو نشده از جهت عدم احراز
اما ثمر یکه بریده و احراز نموده شد در وے قطع ست نزد شافعی و نزد احمد و در روایتی اگر ثمر در بستانی باشد که گرد وے
دیوار کشیده اند یا بر درختی باشد در سرای محرز کسی پس بدزدد نصاب سرقه را در وی قطع ست و اما نزد ما قطع
نیست در چیزی که بدزدد و تباه و متغیر گردد مثل شیر و میوهٔ تر بجهت عموم قول آنحضرت لا قطع في ثمر ولا كثر و نیز فرمود
لا قطع في الطعام - یعنی طعام مهیا برای اکل و الا در گندم و شکر قطع ست باتفاق و قیاس کرده شد بر ان لحوم و اشربه
و مانند آن - وعن عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده عبد الله بن عمرو بن العاص عن رسول الله صلی الله علیه وسلم
انه سئل عن الثمر المعلق - روایت ست که آنحضرت پرسیده شد از میوهٔ آویخته بدرخت - قال من سرق منه شيئا -
پس گفت آنحضرت کسی که بدزدد از ان چیزی را - بعد ان يؤويه الجرين - بعد از ان که جای دهد او را جرین بجیم بر وزن
قرین جای خشک کردن خرما و خرمن آن یؤوی از ایوا است بمعنی جای دادن - فبلغ ثمن المجن - پس برسد بهای
سپر را - فعليه القطع - پس بروست قطع مقصود آنست که قطع نیست در ثمر معلق بر شجر زیرا که محرز نیست و چون بریده شد
از درخت و خرمن ساخته شد تا خشک گردد درینجا قطع ست از جهت وجود احراز - رواه ابوداؤد والنسائی - وعن عبد الله
بن عبد الرحمن بن ابی حسین المکی - قرشی نوفلی ست از اولاد نوفل بن عبد مناف تابعی ثقه قلیل الحدیث روایت کرده ازوے
شعبه و مالک و سفیان و غیر ایشان - ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال - روایت می کند که آنحضرت گفت لا قطع
في ثمر معلق - نیست قطع در میوهٔ آویخته - ولا في حريسة جبل - و نیست قطع در دابه که می چرد در کوه یعنی اگرچه محروس ست
بکوه و با وی کسی هم هست که می چراند زیرا که محرز نیست پس حریسه بر وزن فعیله است از حراست و بعضے حریسه بمعنی
مسروق گفته اند و حرس و حریسه بمعنی سرقه می آید و حارس سارق را می گویند و محرس آنکه شتر و گوسفند را می دزدد
و می خورد - فاذا آواه المراح - پس وقتی که جای دهد حریسه را مراح بضم میم جای شتر و گوسفند در شب برای حرز
والجرين - و جای دهد ثمر را خرمن - فالقطع - پس قطع ست - فيما بلغ ثمن المجن - در مقداری که می رسد بهای سپر را
رواه مالک - وعن جابر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ليس على المنتهب قطع - نیست بر غارت کننده
قطع زیرا که غارت گرفتن مال ست بطریق غلبه و علانیه و سرقه آنست که خفیه و پنهانی باشد و نهب بمعنی غنیمت نیز
آمده است پس منتهب بمعنی سرقه کننده از غنیمت باشد و اگر بر این معنی حمل کنند قطع از ان جهت نباشد

کہ او را در وی حق ست چنانکہ بیاید از عدم قطع در غزوہ۔ ومن انتہب نہبۃ مشہورۃ فلیس منا۔ و کسے کہ نہب کند نہب کردنی مشہور یعنی آشکارا کہ مردم می نگرند دران پس نیست آنکس از ما و بر طریقہ ما و ظاہر این عبارت در حمل نہبہ است بمعنی غارت اما شراح معنی اخذ از غنیمت را نیز راہ دادہ اند واللہ اعلم۔ رواہ ابوداؤد۔ وعنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لیس علی خائن۔ نیست بر خیانت کنندہ خیانت گرفتن از انچہ در دست اوست بر وجہ امانت۔ ولا منتہب۔ ونیست بر غارت گر۔ ولا مختلس۔ ونیست بر ربایندہ اختلاس گرفتن چیزی از ظاہر وی لبس عبث بفارسی ربودن۔ قطع۔ دست بریدن از جہت عدم حرز و خفیہ۔ رواہ الترمذی والنسائی وابن ماجۃ والدارمی وروی فی شرح السنۃ ان صفوان بن امیۃ۔ صحابی ست پدر او امیہ بن خلف در بدر کافر کشتہ شدہ و صفوان اسلام آورد بعد فتح و بود از مولفۃ القلوب و داد آنحضرت او را از غنائم حنین اموال کثیر پس گفت صفوان گواہی می دہم کہ این بذل و عطا از غیر نفس پیغمبر نیاید پس نیکو شد اسلام وی بعد ازان ہجرت کرد بمدینہ پس فرمود آنحضرت لا ہجرۃ بعد الفتح و بود صفوان از اشراف قریش در جاہلیت و افصح ایشان۔ قدم المدینۃ۔ قدوم آورد این صفوان بن امیہ مدینہ را۔ فنام فی المسجد پس خواب کرد در مسجد۔ وتوسد رداءہ۔ و بالش ساخت چادر خود را۔ فجاء سارق واخذ رداءہ۔ پس آمد دزدی و گرفت ردای او را۔ فاخذہ صفوان۔ پس گرفت آن دزد را صفوان۔ فجاء بہ الی رسول اللہ پس آورد او را بسوی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فامر ان یقطع یدہ۔ پس امر کرد آنحضرت یعنی بعد از اقرار او بسرقہ کہ بریدہ شود دست آن دزد۔ فقال صفوان انی لم ارد ہذا۔ پس گفت صفوان من نخواستم از آوردن او بحضور شریف کہ حکم قطع ید او کنی۔ ہو علیہ صدقۃ آن ردا را بر این شخص صدقہ کردم و بخشیدم۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فہلا قبل ان تاتینی بہ پس گفت آنحضرت پس چرا تصدق نکردی و نہ بخشیدی پیش از انکہ بیاری تو نزد من او را اما الآن کہ من حکم کردم قطع ید وی واجب ست کہ حق اللہ است و بعفو تو ساقط نمی شود لیکن ردای خود را اگر با وی بخشی کہ حق تست ساقط میشود اما قطع ید بعفو تو ساقط نمی گردد۔ وروی نحوہ ابن ماجۃ عن عبد اللہ بن صفوان عن ابیہ۔ و روایت کردہ است مانند این حدیث ابن ماجہ از عبد اللہ بن صفوان از پدرش و وی از اشراف تابعین و سادات ایشان ست ذکر کردہ است او را ابن حبان در ثقات و بود با عبد اللہ بن الزبیر رضی اللہ عنہم و کشتہ شد با او در یکروز در حالی کہ وی متعلق بود باستار کعبہ سنۃ ثلاث وسبعین والدارمی عن ابن عباس۔ و روایت کردہ است مانند آن دارمی از ابن عباس۔ وعن بسر بضم موحدہ و سکون سین مہملہ۔ بن ارطاۃ۔ بفتح ہمزہ و سکون را و بعضے بسر بن ابی ارطاۃ گفتہ اند و ابن عبد البر گفتہ بسر بن ابی ارطاۃ عامر قرشی بعضی او را در صغار صحابہ شمردہ اند و صحیح آنست کہ وی سماع از آنحضرت ندارد و ولادت او پیش از وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدو سال بود و اہل شام اثبات میکنند مر او را سماع و مبنای کلام مؤلف بران ست۔ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لا تقطع الایدی فی الغزو۔ بریدہ نشود دستہا در زمان جنگ کردن با کافران

یعنی در وقتی کہ لشکر در دار حرب باشد و نباشد امام در ایشان و امیر جیش قطع نکند و ہمچنین سائر حدود و باین اخذ کردہ اند بعضی فقہا بجہت احتمال افتتان ایشان مقطوع بلحوق بدار حرب و از جہت خوف وقوع تفرقہ و سستی در مجاہدان طیبی گفتہ کہ این مذہب ابی حنیفہ است و اوزاعی گفتہ کہ قطع نکند امیر تا وقت رجوع از دار حرب و چون رجوع کند قطع کند و بعضے گفتہ اند کہ مراد بعدم قطع در غزو آنست کہ در سرقہ از مال غنیمت پیش از قسمت قطع نکند زیرا کہ او را نیز دران حق ست - رواہ الترمذی والدارمی وابوداؤد والنسائی الا انہما قالا فی السفر بدل الغزو - مگر آنست کہ ابوداؤد و نسائی گفتہ اند لفظ فی السفر را بجای لفظ فی الغزو و این ناظر در معنے اول ست - وعن ابی سلمۃ عن ابی ہریرۃ - روایت ست از ابوہریرہ و این ابوسلمہ بن عبدالرحمن بن عوف ست رضی اللہ عنہما از مشاہیر تابعین و اعلام ایشان ست ثقہ و امام و مناقب او بسیار ست کثیر الحدیث راسخ الروایۃ شنید از ابن عباس و ابی ہریرہ و ابن عمر و عائشہ و جز ایشان مات سنۃ اربعین و تسعین و قیل اربع و مائۃ و لہ اثنتان و ستون - ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال فی السارق - کہ آنحضرت گفت در شان سارق - ان سرق فاقطعوا یدہ - اگر دزدی کند شخصے پس ببرید دست او را یعنے دست راست را - ثم ان سرق فاقطعوا رجلہ - بعد ازان اگر باز دزدی کند پس ببرید پای چپ او را - ثم ان سرق فاقطعوا یدہ ثم ان سرق فاقطعوا رجلہ رواہ فی شرح السنۃ - باین حدیث اخذ کردہ است شافعی در قطع کردن در کرۂ ثالثہ و رابعہ از جہت آنکہ ثالثہ و رابعہ مثل اولی و ثانیہ اند در جنایت بلکہ فوق آنست پس موجب تر باشد برای حدود و نزد ما اگر دزدے کند کرۂ ثالثہ قطع کردہ نشود و جلد کردہ شود و حبس کردہ شود در زندان تا بمیرد یا توبہ کند و دلیل ما قول علی ست رضی اللہ عنہ کہ فرمود من شرم می دارم از خدا کہ نگذارم او را دستی کہ بخورد بدان و بہا و استنجا کند بدان و پای راکہ راہ رود بدان و باین دلیل حجت کرد صحابہ را پس غالب آمد بر ایشان پس منعقد شد بران اجماع و لابد آن راسندی خواہد بود و حدیث مذکور طعن کردہ است دروی طحاوی یا محمول بر تہدید و سیاست ست و نیز این اہلاک ست در معنی و حد زاجر ست نہ متلف و رجم ثابت شدہ است بدلیل قطعی - وعن جابر قال جئ بسارق الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال اقطعوہ - گفت جابر آوردہ شد دزدی بسوی آنحضرت پس گفت ببرید او را یعنی دست او را - فقطع - پس بریدہ شد - ثم جئ بہ الثانیۃ - پس تر آوردہ شد دزد را دوم بار - فقال اقطعوہ فقطع - پس گفت آنحضرت ببرید دست او را پس بریدہ شد - ثم جئ بہ الثالثۃ فقال اقطعوہ فقطع ثم جئ بہ الرابعۃ فقال اقطعوہ فقطع - بہمان طریقی کہ در حدیث سابق گذشت - فاتی بہ الخامسۃ فقال اقتلوہ - پس آوردہ شد او را بار پنجم پس گفت بکشید او را - فانطلقنا بہ فقتلناہ - پس بہ بردیم ما او را پس بکشتیم او را - ثم اجتررناہ فالقیناہ فی بیر - پس تر کشیدیم او را و کشالہ کردیم پس انداختیم او را در چاہی - ورمینا علیہ الحجارۃ - و انداختیم بروی سنگہا خطابی گفتہ کہ یکی از علمای حدیث و فقہ است گفت کہ نمی دانم ہیچ یکی از فقہا را کہ مباح داشتہ باشد دم سارق را اگر چہ مکرر شدہ باشد از وی سرقہ و گفت این حدیث منسوخ ست بحدیث لا یحل دم امری مسلم الا باحدی ثلث و بعضی گفتہ اند کہ قتل این دزد

بطریق سیاست بود و امام را می رسد کہ اجتہاد کند در تعزیر مفسدان بہر نوع کہ خواہد از عقوبت و بعضی گفتہ اند کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم دانست ارتداد این مقطوع را پس مباح گردانید خون او را و امر کرد بقتل وی و بعضی گفتہ اند کہ او جز آنست
کہ حمل کردہ شود بر آنکہ وی مستحل سرقہ بود و لابد ست ازین تاویلات والا جر او و القای او در بیر اگر مسلمان بودی جائز
نبودی واللہ اعلم۔ رواہ ابوداؤد والنسائی در روی فی شرح السنۃ فی قطع السارق عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ و روایت
کردہ است بغوی در شرح السنۃ از آنحضرت این را کہ۔ اقطعوہ ثم احسموہ۔ ببرید دست وی را و داغ کنید بآتش تا باز ایستد
خون۔ وعن فضالۃ۔ بفتح فا و تخفیف ضاد معجمہ۔ بن عبید۔ بضم عین صحابی ست انصاری از بنی عمرو بن عوف اول
مشاہد وی احد ست بعد از آن حاضر شد مابعد آنرا از مشاہد و بیعت کرد تحت شجرہ و حاضر شد خیبر را بود از ان انتقال کرد
بشام و ساکن شد دمشق را و متولی گردید قضای دمشق را از برای معاویہ در زمان خروج وی بصفین و مات بدمشق سنۃ
ثلث وخمسین۔ قال اتی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بسارق۔ گفت آوردہ شد نزد آنحضرت دزدی۔ فقطعت یدہ۔
پس بریدہ شد دست وی بحکم آنحضرت۔ ثم امر بہا۔ پس امر کرد آنحضرت برای دست وی کہ آویختہ شود در گردن وی
فعلقت فی عنقہ۔ پس آویختہ شدہ دست وی در گردن وی تا عبرت باشد مردیگران را۔ رواہ الترمذی وابوداؤد
والنسائی وابن ماجۃ۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم اذا سرق المملوک فبعہ ولو بنش۔
گفت آنحضرت وقتی کہ دزدی کند غلام پس بفروش او را اگر چہ بنش بود بفتح نون و تشدید شین معجمہ بیست درہم نصف
اوقیہ و بعضی گفتہ اند نش نصف از ہر چیزی پس ممکن ست کہ مراد نصف درہم باشد مبالغۃ و شاید کہ جای دیگر باز آید از ان
ونکند۔ رواہ ابوداؤد والنسائی وابن ماجۃ۔

الفصل الثالث۔ عن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت اتی عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بسارق۔ گفت
عائشہ کہ آوردہ شد نزد آنحضرت دزدی۔ فقطعہ۔ پس قطع کرد او را یعنی حکم کرد بقطع ید وی و در بعضی نسخ نقطع
بیای ضمیر۔ فقالوا ما کنا نراک تبلغ بہ ہذا۔ پس گفتند صحابہ نبودیم ما کہ گمان می بردیم ترا کہ میرسی باین دزد این مرتبہ را
کہ دست وی ببری بلکہ گمان آن داشتیم کہ رحم کنی بر وی و شفقت نمائی بوی ظاہر آن سارق از ان قبیل بود کہ محل
شفقت گردد مثل ذی رحم و مانند آن ازین جہت۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ لو کانت فاطمۃ۔ اگر می بود فاطمہ یعنی فاطمہ
زہرا بتول جگر گوشہ وی صلی اللہ علیہ وسلم۔ لقطعتہا۔ ہر آئینہ قطع می کردم دست او را و گفتہ اند شاید سارق زنی مخزومیہ
بود چنانچہ در باب آیندہ بیاید۔ رواہ النسائی۔ وعن ابن عمر قال جاء رجل الی عمر بغلام لہ۔ گفت ابن عمر آورد مردی
بسوی عمر رضی اللہ عنہ غلامی را کہ مر آن مرد را بود۔ فقال اقطع یدہ۔ پس گفت آن مرد ببر دست او را۔ فانہ سرق مرآۃ
لامرأتی۔ زیرا کہ وی دزدیدہ است آئینہ را کہ مر زن مرا بود۔ فقال عمر لا قطع علیہ۔ پس گفت عمر نیست دست بریدن
بر وی۔ ہو خادمکم اخذ متاعکم۔ او خدمتگار شماست گرفت چیز شما را گویا کہ عمر رضی اللہ عنہ اشارت کرد باین بسوی علت

عدم قطع و آن وجود اذن ست بدر آمدن بشما پس احراز نباشد و همین ست مذهب نزد ما و نزد امام احمد بخلاف عامهٔ اهل علم رواه مالک - وعن ابی ذر قال قال لی رسول الله - گفت ابو ذر غفاری ندا کرد و گفت مرا پیغمبر خدا - صلی الله علیه وسلم یا اباذر قلت - گفتم من - لبیک یا رسول الله وسعدیک - یعنی لبیک ایستاده ام بخدمت تو و سعدیک یاری می دهم ترا یعنی متابعت و مطاوعت تو می کنم بفرما چه می فرمائی - قال - گفت - کیف انت اذا اصاب الناس موت - چگونه خواهی بود تو و چه خواهی کرد تو وقتیکه برسد مردم را موت یعنی وبا یعنی می گریزی از موت یا صبر می کنی - یکون البیت فیه بالوصیف خواهد بود خانه در وی بخادم یعنی در بدل آن - یعنی القبر - این تفسیر بیت ست یعنی مراد بخانه اینجا گور ست و وصیف بوزن شریف خدمتگار و وصافت خدمتگاری یعنی موضع قبر خریده می شود دران وقت به بهای عبد از جهت کثرت موت یا مراد آنست که اجرت کندن قبر گران میشود تا می نشیند ببهای خدمتگار - قلت الله ورسوله اعلم - گفتم من خدا و رسول وی داناترند یعنی نمیدانم حال من چه خواهد بود دران وقت صبر خواهم کرد و یا خواهم گریخت - قال علیک بالصبر - گفت آنحضرت بر تو باد که صبر کنی و نگریزی - قال حماد بن ابی سلیمان - تابعی ست کوفی فقیه ثقه امام مجتهد کریم جواد روایت دارد از انس و از سعید بن المسیب و ابراهیم نخعی و روایت کرده اند از وی ابو حنیفه و مسعر و شعبه مات سنة عشرین و مائة و اسم ابی سلیمان مسلم اشعری مولی ابراهیم بن ابی موسی اشعری پس این حماد گفته است - تقطع ید النباش - بریده شود دست گورکن که کفن می دزد وسلانه دخل علی المیت بیته - زیرا که وی در آمد بر میت خانهٔ او را یعنی آنحضرت قبر را بیت گفته پس قبر حرز باشد چنانکه بیت و اگر چیزی از بیت دزد قطع می شود پس در دزدیدن کفن از قبر نیز قطع باشد و نزد امام ابو حنیفه و ائمه دیگر نباش را قطع نمیکنند زیرا که معنی سرقه در وی ضعیف ست از جهت عدم حرز پس اسم سارق که در نص قرآنی واقع شده ست آنرا شامل نباشد - رواه ابو داود -

باب الشفاعة فی الحدود

باب در بیان احادیث که وارده در شفاعت در حدود یعنی درخواست کردن از امام که درگذرد از اقامت و شاید که ذکر او متصل حد سرقه بجهت آنست که اکثر احادیث وارده درین باب در حد سرقه است اگر چه مفهوم آن عام ست و حدیثی بعموم نیز آورده است -

الفصل الاول - عن عائشة ان قریشا اهمهم شان المرأة المخزومية - روایت ست از عائشه رضی الله عنها که قریش یعنی صحابه که از قریش بوده اند اندوهگین ساخت و بی آرام گردانید ایشان را کار و حال زن مخزومیه منسوب بمخزوم پدر حی از قریش - التی سرقت - آن زن مخزومیه که دزدیده بود و نام او فاطمه بنت اسود بن عبد الاسد دختر برادر ابو سلمه بود - فقالوا من یکلم فیها رسول الله - پس گفتند کیست که سخن کند از جهت وی پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم فقالوا من یجترئ علیه الا اسامة بن زید - پس گفتند کیست که دلیری تواند کرد بر آنحضرت و سخن تواند کرد مگر اسامه

بن زید حب رسول اللہ۔ محبوب پیغمبر خدا است صلی اللہ علیہ وسلم حب بکسر دوست داشتہ شدہ۔ فکلمہ اسامۃ۔ پس سخن کرد آنحضرت را اسامہ۔ فقال رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم۔ بطریق انکار و توبیخ۔ اتشفع فی حد من حدود اللہ۔ آیا شفاعت می کنی تو در حدی از حدود خدا۔ ثم قام فاختطب۔ پستر ایستاد آنحضرت پس خطبہ خواند بمبالغہ ثم قال انما اہلک الذین قبلکم۔ پستر گفت آنحضرت ہلاک نگردانید آن کسانی راکہ پیش از شما بودہ اند۔ انہم کانوا اذا سرق فیہم الشریف۔ مگر آنکہ ایشان بودند کہ چون دزدی می کرد در میان ایشان بزرگی و توانائی۔ ترکوہ۔ می گذاشتند اورا و اقامت حد نمی کردند و مداہنت می نمودند شرف بزرگی و بزرگ و بلند قدر شدن۔ واذا سرق فیہم الضعیف اقاموا علیہ الحد۔ و چون می دزدید در ایشان ناتوانی اقامت می کردند بروے حد و در نسخہ الوضیع کہ مقابل شریف ست و در اکثر نسخ بلکہ در ہمہ الضعیف وہو الصحیح۔ وایم اللہ۔ و سوگند خدا تحقیق این لفظ در جاے دیگر کردہ شدہ است۔ لو ان فاطمۃ بنت محمد سرقت۔ اگر ثابت شود کہ فاطمہ بنت محمد کہ اعز و اکرم اہل بیت من ست دزدی کند ہر آئینہ می بریدم دست او را۔ متفق علیہ و فی روایۃ لمسلم۔ و در روایتی مر مسلم را این چنین آمدہ است کہ۔ قالت گفت عائشہ۔ کانت امرأۃ مخزومیۃ تستعیر المتاع۔ بود زنے مخزومیہ کہ بعاریت می گرفت اشیا و اسباب را از مردم وتجحدہ۔ و منکر می شد آنرا تجحد منکر شدن با علم۔ فامر النبی صلی اللہ علیہ وسلم بقطع یدہا۔ پس امر کرد آنحضرت ببریدن دست وے در سرقہ کہ این حال داشت کہ استعارت می کرد و منکر می شد اگر گفتہ شود کہ جحد و انکار قطع نیامدہ است جوابش آنکہ ذکر استعارہ و جحد براے تعریف حال آن زن ست کہ این حال داشت و قطع بجہت سرقہ کہ وے کردہ بود گفتہ اند کہ نزد امام احمد و اسحاق در جحد عاریت قطع ست ظاہرا متمسک ایشان ہمین حدیث ست اما در احادیث دیگر ذکر سرقہ صریح آمدہ است ایشان خواہند گفت کہ ہمان جحد عاریت را سرقہ نام کردند۔ فاتی اہلہا اسامۃ۔ پس آمدند کسان آن زن اسامہ را۔ فکلموہ۔ پس سخن کردند ایشان اسامہ را۔ فکلم رسول اللہ۔ پس سخن کرد اسامہ پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم فیہا۔ در شان این زن و استخلاص او۔ ثم ذکر الحدیث بنحو ما تقدم۔ پستر ذکر کرد حدیث را بمانند آنچہ گذشت و در ینجا نہایت اہتمام و اعتناست باقامت حدود و استقامت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حقانیت و رحمت کناد حق تعالی شیخ تاج الدین سبکی را کہ از اعاظم علمای شافعیہ است و بمحاسن اخلاق و محبت خاندان نبوت سلام اللہ علیہم اجمعین موصوف ست چون این حدیث را روایت کرد و اسم سامی فاطمہ را درین مقام ذکر نکردہ تحاشی کرد از اجرای اسم شریف وی درینجا و گفت بود از قول آنحضرت۔ وایم اللہ لو ان۔ پس ذکر کرد آنحضرت امرأۃ را از اہل بیت خود رحمۃ اللہ علیہ۔ ہذا الباب خال عن الفصل الثانی۔

الفصل الثالث۔ عن عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول من حالت شفاعتہ دون حد من حدود اللہ۔ گفت آنحضرت کسی کہ حائل گردد در میان آید شفاعت او نزد حدی از حدود خدا یعنی منع کند

لشفاعت خود وصدرا - فقد ضاد الله - پس بتحقیق ضدیت کرد خدا را ومقابله کرد باوی فی الصراح ضدنا ههنا ونِدّهما ضادّه فند شد او را
ومن خاصم فی باطل وهو یعلمه - وکسی که پیکار کند در مخالفت حق وحالانکه او می داند آنرا که باطل ست - لم یزل فی سخط الله همیشه
می باشد وی در غضب وبے رضاے خدا - حتی ینزع - تا آنکه باز آید از آن نزع ونزوع از امرے باز آمدن از آن کار
ومن قال فی مؤمن ما لیس فیه - وکسے که گوید در حق مسلمانی چیزے که نیست در وے از عیب ونقصان - اسکنه الله
ردغة الخبال - جاے کند او را خداے تعالی در گل زرد آب دوزخیان ردغه براء وسکون دال مهمله وغین معجمه وفتح دال
نیز آمده این چنین ست در کتب لغت واهل حدیث بسکون روایت کنند گل ولاے سخت وخبال بفتح خاے معجمه در اصل
بمعنی فساد وتباهی ست ومراد اینجا زرد آب ست که از اندام اهل نار بچکد واز مواد فاسده جدا گردد وروان شود وبعضی
گفته اند که موضعی که فراهم آید در وے زرد آب - حتی یخرج مما قال - تا آنکه بیرون آید از آنچه گفته است یعنی از آن گناه
بتوبه یا پاک شود وبرآید ازین باستیفاے عذاب که مستحق آن شده - رواه احمد وابو داؤد وفی روایة للبیهقی فی
شعب الایمان من اعان علی خصومة لا یدری احق ام باطل - وکسے که یاری کند در خصومتی که در نمی یابد که حق ست یا باطل
فهو فی سخط الله حتی ینزع - پس وے در غضب خدا است تا آنکه باز آید تهدید و وعید درینجا بیشتر ست که در مقام شک وتردد
در حقانیت نیز اعانت نکند ودر روایت سابق بعلم وتعین بطلان بود ونیز آنجا خصومت بود واینجا اعانت بر خصومت قائم
وعن ابی امیة بضم همزه وفتح میم وتشدید یا - المخزومی صحابی ست معدود در اهل حجاز نام او معلوم نیست مر او را حدیث ست
در حد سرقه که همین حدیث ست - ان النبی صلی الله علیه وسلم اتی بلص - که آنحضرت آورده شد نزد وے دزدی که - قد
اعترف اعترافا - بتحقیق اقرار کرد بدزدی اقرار کردنی - ولم یوجد معه متاع - ویافته نشد با آن دزد هیچ متاعی -
فقال له رسول الله - پس گفت مر او را پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم ما اخالک سرقت - گمان نمی برم ترا که دزدیده تو اصل
اخال بفتح همزه است بر لفظ مضارع متکلم مثل اخاف تبدیل می کنند فتح بکسره وبعضے بفتح نیز می خوانند ومقصود آنحضرت دررفع
حد بود وتلقین رجوع چنانکه در حد زنا می کرد واین یکی از دو قول شافعی ست ونزد ما سائر ائمه این مخصوص بحد زنا است - قال بلی
گفت آن مرد آری دزدی کرده ام من - فاعاد علیه مرتین او ثلثا - پس باز گفت آنحضرت این لفظ را دو بار یا سه بار
که گمان دارم که تو نه دزدیده - کل ذلک یعترف - هر بار اقرار می کرد وی ومی گفت دزدیده ام - فامر به -
پس امر کرد آنحضرت برای بریدن آن مرد - فقطع - پس بریده شد - وجیئ به - وآورده شد او را یعنی بعد از دست بریدن
نزد آنحضرت - فقال له رسول الله صلی الله علیه وسلم استغفر الله وتب الیه - آمرزش خواه از خدا وتوبه کن بسوی
وی تعالی وباز آی که باز دیگر وے نکنی یا هیچ گناهی نکنی - فقال - پس گفت آن مرد - استغفر الله واتوب الیه - فقال رسول الله
صلی الله علیه وسلم اللهم تب علیه - پس گفت آنحضرت خداوندا توبه ورجوع برحمت کن بر وے - ثلثا - سه بار
گفت آن حضرت این کلمه را - رواه ابو داؤد والنسائی وابن ماجة والدارمی هکذا وجدت فی الاصول الاربعة این

یافتہ ام و چہار را صل کہ عبارت از سنن اربعہ مذکورین ست۔ و جامع الاصول و شعب الایمان و معالم السنن ہمچنین یافتہ ام درین سہ کتاب۔ عن ابی امیۃ۔ بیان ہمذا است یعنی درین کتاب ہای مذکور ہمہ از ابی امیہ است۔ وفی نسخ المصابیح عن ابی رمثۃ بالراء۔ و کسر آن۔ والثاء المثلثۃ بدل الہمزۃ والیاء۔ و شیخ ابن حجر عسقلانی گفتہ کہ این غلط است اگرچہ ابو رمثہ نیز صحابی ست امّا این حدیث از وے نیست و ذکر وی درینجا غلط است۔

باب حد الخمر

خمر می و در لغت بمعنی پوشیدن و می می پوشد عقل را و شرب خمر حرام ست بکتاب و سنت و اجماع و حد شرب خمر ہشتاد تازیانہ است نزد جمہور ائمہ و ہمین ست مذہب او مذہب شافعی و قومی بران رفتہ اند کہ چہل ست و در روایتی از امام احمد نیز ہمچنین آمدہ و مختار نزد اکثر ائمہ مذہب وی ہشتاد ست و روایت کردہ شدہ است کہ آنحضرت می زد شارب خمر را بشاخہاے درخت و نعال بی تعیین عدد و در روایتی دیگر چہل تازیانہ نیز آمدہ و ہمچنین میکرد ابوبکر رضی اللہ عنہ و عمر رضی اللہ عنہ نیز در صدر خلافت خود و بعد ازان مشاورت کرد با صحابہ پس گفت علی رضی اللہ عنہ رای من و اجتہاد من ہشتاد تازیانہ است و بعضے گفتہ اند بود زائد بر اربعین چیزی کہ می کرد آنرا آنحضرت و سنتے کہ ادامی کردند مردم در شرب خمر و در حقیقت این تعزیر بود و مر امام را میرسد کہ زیادہ کند در عقوبت موافق اجتہاد و صلاح دید وقت و مروی ست از امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ کہ گفت زد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و ابوبکر رضی اللہ عنہ چہل و کامل گردانیدتا نرا عمر ہشتاد و ہمہ سنت ست و الآن اجماع ست بر ثمانین۔

الفصل الاول۔ عن انس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم ضرب فی الخمر بالجرید والنعال۔ روایت ست از انس رضی کہ آنحضرت زد در حد شرب خمر بشاخہای خرما مجرد از برگ و بنعلہا یعنی بی تعیین عدد۔ وجلد ابوبکر اربعین۔ و زد ابوبکر رضی اللہ عنہ چہل تازیانہ و در روایتی نحوا من اربعین مانند چہل یعنی نزدیک بآن۔ متفق علیہ وفی روایۃ عنہ۔ و در روایتے از انس این چنین آمدہ۔ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یضرب فی الخمر بالنعال والجرید اربعین۔ بدرستی آنحضرت بود کہ می زد در شرب خمر بنعال و جرید چہل تازیانہ و درین روایت تعیین عدد آمدہ است و باین حدیث اخذ کردہ است امام شافعی۔ وعن السائب بن یزید۔ صحابی صغیر ست قلیل الحدیث حلیف بنی عبد شمس ولادت وے سال دوم از ہجرت و حاضر شد حجۃ الوداع را ہمراہ پدرش و وی ہفت سالہ بود مات سنۃ ثمانین و قیل است و ثمانین و وی آخر اصحاب است کہ مرد در مدینہ بر قولی۔ قال کان یؤتی بالشارب علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ گفت سائب بن یزید بود و شان برآن و چہ کہ آوردہ میشد شارب خمر را در زمان آنحضرت۔ وامرۃ ابی بکر۔ و در زمان امارت ابابکر امرۃ بکسر ہمزہ و سکون میم بمعنی امارت و در بعضی نسخ امارۃ ابی بکر نیز آمدہ۔ وصدرا من خلافۃ عمر۔ و در اول زمان از خلافت عمر۔ فنقوم علیہ بایدینا و نعالنا وارديتنا۔ پس می استادیم با بروی و می زدیم بدستہای خود و نعلہای خود و رداہای خود۔ حتی کان آخر امرۃ عمر۔ تا آنکہ بود

آخر زمان امارت عمر رضی اللہ عنہ۔ فجلد اربعین۔ پس زد چہل تازیانہ حتی اذا عتوا وفسقوا۔ تا آنکہ چون از حد درگذشتند شاربان خمر و بیرون آمدند از حد اعتدال و او مان کردند و طغیان ورزیدند۔ جلد ثمانین۔ زد عمر ہشتاد تازیانہ گویا زیادہ بطریق تعزیر بود و الا حد بقیاس ثابت نمی شود۔ رواہ البخاری۔

الفصل الثانی عن جابر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ان من شرب الخمر۔ گفت آنحضرت بدرستی کسی کہ بنوشد می را۔ فاجلدوہ پس تازیانہ بزنید او را۔ فان عاد فی الرابعۃ پس اگر باز گردد و بخورد در کرت چہارم۔ فاقتلوہ۔ پس بکشید او را و گفتہ اند کہ این بر سبیل زجر و تہدید بود نہ امر بقتل یا بطریق سیاست یا مراد بقتل ضرب شدید ست و بعضی گفتہ اند کہ این در ابتدا بود و بعد از ان منسوخ شد۔ قال ثم اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بعد ذلک برجل۔ گفت جابر پس آوردہ شد نزد آنحضرت مردی۔ قد شرب فی الرابعۃ۔ کہ بتحقیق نوشیدہ بود در کرت چہارم۔ فضربہ ولم یقتلہ۔ پس زد او را و نکشت او را از اینجا معلوم شد کہ امر بقتل بر سبیل زجر و تہدید و سیاست بود یا منسوخ گشت باین حدیث و نقل کردہ است نووی از ترمذی کہ گفت نیست در کتاب من حدیثی کہ اجماع کردہ اند امت بر ترک عمل بدان مگر حدیث جمع بین الصلوتین بے خوف و مطر و دیگر حدیث قتل شارب خمر در کرت چہارم۔ رواہ الترمذی و رواہ ابوداؤد و عن قبیصۃ۔ بفتح قاف و کسر موحدہ و سکون تحتیہ و صاد مہملہ ابن ذویب بضم ذال معجمہ و فتح واو و سکون تحتیہ ولادت یافت در سال اول از ہجرت و بعضے گفتہ اند در سال فتح و آوردند او را نزد آنحضرت پس دعا کرد او را بود خداوند علم و فقہ در رفعت از علمائے امت و ابن عبد البر او را در صحابہ ذکر کردہ و غیر او در طبقہ ثانیہ از تابعین شام واللہ اعلم مات سنۃ ست وثمانین۔ وفی اخری لہما۔ و در روایت دیگر مر ترمذی و ابوداؤد را۔ وللنسائی وابن ماجۃ والدارمی۔ و مر نسائی و ابن ماجہ و دارمی را۔ عن نفر من اصحاب رسول اللہ از جماعت از اصحاب پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم منہم۔ از جملہ این اصحاب۔ ابن عمر و معاویۃ وابوہریرۃ والشرید۔ بفتح شین معجمہ و کسر رای و سکون تحتانیہ نام صحابی ست ثقفی و بعضے گفتہ اند از حضرموت معدود ست در اہل ثقیف و حدیث او در اہل حجاز ست و بعضی گویند اسم او مالک ست آنحضرت او را شرید نام کرد زیرا کہ وی کشت کسی را از قوم خویش پس بگریخت پس بمکہ آمد و مسلمان شد و شرود بمعنی گریختن و رمیدن پس این جماعہ نقل کردہ اند این حدیث را ازین صحابہ مذکورین رضی اللہ عنہم۔ الی قولہ فاقتلوہ۔ و این عبارت را کہ و ثم اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی آخرہ روایت نکردہ اند و عن عبد الرحمن بن الازہر صحابی ست ازہری برادر زادہ عبد الرحمن بن عوف و ازہر پسر عوف ست و بتحقیق غلط کردہ است کسے کہ گردانید او را ابن عم عبد الرحمن بن عوف ذوی از اقران ابن عباس ست رضی اللہ عنہم اجمعین۔ قال کانی انظر الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ اتی برجل قد شرب الخمر۔ گفت عبد الرحمن ابن ازہر گویا من می بینم بسوے آنحضرت وقتی کہ آوردہ شد نزد وی مردی کہ نوشیدہ است خمر را۔ فقال للناس اضربوہ۔ پس گفت آنحضرت بمردم بزنید او را۔ فمنہم من ضربہ بالنعال۔ پس بعضی ازین مردم کسے بود کہ زد او را بنعال۔ ومنہم من ضربہ بالعصا۔ و بعضی از ایشان کسی بود

لہ زدواورا العصا۔ ومنہم من ضربہ بالمیتخۃ۔ وبعضی از ایشان کسی بود کہ زد وا درا بجریدہا ی نخل این لفظ در نسخ مشکات بکسر میم وسکون تحتانیہ بعد ازی فوقانیہ مفتوحہ وخای معجمہ است واختلاف کردہ اند در ضبط آن بعضی بکسر میم وفتح آن وتشدید فوقانیہ قبل تحتانیہ گفتہ اند وبعضی بروزن سکینہ وبعضی جز آن واز قاموس معلوم میشود کہ از متخ بمعنی قطع وضرب وآنچہ در نسخ مشکات ست مخالف این ست وآن بر تقدیری باشد کہ از تیخ ومتخ باشد وذکر آنہا در کتب لغت نیست۔ قال ابن وہب۔ گفتہ است ابن وہب در تفسیر این لفظ یعنی۔ الجریدۃ الرطبۃ۔ شاخ تر بی برگ از درخت خرما وبعضی بمعنے عصا گفتہ اند وبعضی شاخ باریک نرم وبعضی گفتہ اند ہرچہ زدہ شود بوی جریدہ یا عصا یا درہ یا جز آن۔ وابن وہب نام او عبد اللہ ست وکنیت او ابو محمد قرشی مصری از موالی ست استماع دارد از مصریین وحجازیین وعراقیین واز ابن جریج وثوری وغیر ایشان کثیر الحدیث واز مصریان وحجازیان وشامیان ہیچکس در کثرت حدیث مانند او نبودہ واحمد بن صالح گفتہ کہ یکصد ہزار حدیث می ارزد وابن عدی گفتہ کہ از اجلہ ناس وثقات ایشان بود وولادت او سنۃ خمس وعشرین ومائۃ ووفات یافت سنۃ سبع یا تسع وتسعین ومائۃ۔ ثم اخذ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ترابا من الارض پس گرفت آنحضرت خاکی از زمین۔ فرمی بہ فی وجہہ پس انداخت آنرا در روی وی۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ابی ہریرۃ قال ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اتی برجل قد شرب الخمر گفت ابوہریرہ آوردہ شد نزد آنحضرت مردی کہ نوشیدہ بود خمر را۔ فقال اضربوہ پس گفت آنحضرت بزنید او را۔ فمنا الضارب بیدہ پس بود از ما زنندہ بدست خود۔ والضارب بثوبہ وزنندہ بجامہ خود۔ والضارب بنعلہ۔ وزنندہ بنعل خود یعنی ہر کسے کہ بود می زد یکی بدست خود می زد ودیگرے بجامہ ودیگر بنعل۔ ثم قال بکتوہ پس گفت آنحضرت سرزنش کنید او را ودرشتی کنید بوی۔ فاقبلوا علیہ یقولون۔ پس روے آوردند بوی درحالی کہ می گویند۔ ما اتقیت اللہ۔ پرہیز نکردی خدا را۔ ما خشیت اللہ۔ نترسیدی خدا را۔ وما استحییت من رسول اللہ۔ وشرم نداشتی از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فقال بعض القوم اخزاک اللہ۔ پس گفتند بعضی از قوم خوار گرداند ورسوا کند ترا خدای تعالی یعنی در آخرت یا در دنیا وآخرت۔ قال لا تقولوا ہکذا۔ گفت آنحضرت مگوئید ہمچنین لا تعینوا علیہ الشیطان یاری ندہید بروی شیطان را۔ ولکن قولوا اللہم اغفر لہ اللہم ارحمہ۔ ولیکن بگوئید خداوندا بیامرز او را خداوندا رحمت کن او را تا اگر وگناہان نگردد واگر گردد توبہ کند در حزب قطب الوقت شیخ ابو الحسن شاذلی قدس اللہ روحہ الاعلی مذکورست (واذکرنا اذا غفلنا عنک باحسن ما تذکرنا بہ اذا ذکرناک وارحمنا اذا عصیناک باتم ما ترحمنا بہ اذا اطعناک) می فرماید یارب یاد کن ما را وقتی کہ غافل شویم از تو بہتر از آنچہ یاد کنی ما را وقتیکہ یاد کنیم ترا ورحمت کن ما را وقتی کہ معصیت کنیم ترا تمامتر از آنچہ رحمت کنی در وقتی کہ طاعت کنیم ترا کہ احتیاج ما در وقت غفلت ومعصیت بذکر ورحمت تو بیشترست تا از غفلت ومعصیت باز آئیم وگویا کہ این معنی خواستہ است وگفتہ است بیت نصیب ماست بہشت ای خدا شناس برو کہ مستحق کرامت گناہگارانند۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال شرب رجل فسکر۔ گفت ابن عباس شراب خورد مردی

پس مست شد۔ فلقی یمیل فی الفج۔ پس ملاقات کرده شد در حالی که می خمید و می خرامید در راه چنانکه عادت مستان ست فی الفج
میل خمیدن و فج بفتح فا و تشدید جیم راه فراخ و بعضی گفته اند میان دو کوه و بعضی گفته اند مطلق۔ فانطلق بہ الی رسول اللہ
پس برده شد او را بسوی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فلما حاذی دار العباس۔ پس هرگاه که مقابل و برابر شد آن مست سرای عباس را
انفلت۔ ناگاه بگریخت۔ فدخل علی العباس۔ پس در آمد بر عباس۔ فالتزمه۔ پس چسپید بکنار عباس۔ فذکر ذلک للنبی صلی اللہ
علیہ وسلم۔ پس ذکر کرده شد آن بآنحضرت۔ فضحک۔ پس بخندید آنحضرت۔ وقال افعلها۔ و گفت آیا کرد آن مرد این را۔ ولم یامر فیہ بشیء
و امر نکرد آنحضرت در شان وی بچیزی از حد زدن و تعزیر کردن یا بجهت اباحت خمر در آن وقت یا بسبب عدم ثبوت باقرار و شهادت
عدول و از میل در طریق سکر بمعنی که موجب حد گردد لازم نمی آید کذا قیل و تحقیق این کلام از شرح ظاهر میشود۔ رواه ابو داؤد

الفصل الثالث

عن عمیر۔ بضم عین و فتح میم بن سعید النخعی۔ بفتح نون و خاے معجمہ مفتوحہ تابعی ثقہ روایت
می کند از علی و عمار و ابن مسعود و روایت می کنند از وی شعبی و اعمش۔ قال سمعت علی ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ
یقول ما کنت لاقیم علی احد حدا فیموت۔ گفت عمیر شنیدم علی را رضی اللہ عنہ می گفت که نیستم من که برپا کنم بر هیچ یکے
حدی را پس بمیرد آن کس۔ فاجد فی نفسی منہ شیئا۔ پس یابم من در نفس خود از مردن آن کس چیزے از غم و اندوه زیرا که آن
بحکم شرع ست و وی محل رحم و شفقت نه۔ الا صاحب الخمر۔ مگر نوشنده خمر۔ فانہ لو مات۔ پس بدرستی وے اگر بمیرد بحد
زدن اتفاقا۔ ودیتہ۔ دیت می دهم او را۔ وذلک ان رسول اللہ۔ و آن بجهت این ست که پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ
وسلم لم یسنہ۔ بضم سین سنت نکرده و تعیین ننموده حد شرب خمر را زیرا که در زبان آنحضرت مقدر نشده بود چنانکه گذشت اگرچه
در بعضے احادیث چهل یا مانند چهل واقع شده پس چون هشتاد زنم و بمیرد می ترسم که شاید زیاده بر آنچه نزد خدا است
واقع شده باشد پس ازین جهت دیت می دهم و اجماع کرده اند بر آنکه کسے که واجب شده بر وی حد پس زده شد حد شرعی
و مرد دیت نیست بر آن و این احتیاطی ست از وی رضی اللہ عنہ اگرچه فرمود نزد مشاورت عمر هشتاد و محبوب تر ست نزد من
متفق علیہ۔ وعن ثور۔ بفتح مثلثہ و سکون واو بر لفظ حیوان مشهور۔ بن زید الدیلمی همچنین ست در نسخ مشکوة و در نسخ
موطا دیلی ست و صحیح همین ست تابعی ست شامی حمصی از مشائخ مالک روایت می کند از وی ثوری و یحیی بن سعید ثقہ است
و متعبد و لیکن متهم شده بقدر و او را از حمص بر آوردند و خانہ او را سوختند واللہ اعلم۔ قال ان عمر رضی اللہ عنہ استشار فی
حد الخمر۔ گفت ثور که عمر مشاورت کرد با صحاب در تعیین و تقدیر حد خمر۔ فقال لہ علی رضی اللہ عنہ اری ان تجلده ثمانین جلدة
پس گفت مر عمر را علی رضی اللہ عنهما رای من این ست که بزنے شارب خمر را هشتاد تازیانه۔ فانہ اذا شرب سکر۔ زیرا که
بدرستی وے وقتی که می خورد شراب مست می گردد۔ واذا سکر هذی۔ و چون مست می گردد بیهوده می گوید۔ و
اذا هذی افتری۔ و چون بیهوده می گوید افترا و قذف می کند و دشنام می کند محصنات را بزنا پس سکر مفضی بقذف
می گردد و حد قذف هشتاد تازیانه مقرر ست۔ فجلد عمر فی حد الخمر ثمانین۔ پس زد عمر در حد خمر بگفته علی هشتاد تازیانه و اجماع

کردند صحابہ رضی اللہ عنہم بران۔ رواہ مالک۔

باب مالا یدعی علی المحدود۔

و در بعضی نسخ کلمہ ما نیست و باب منون است یعنی دعای بد کردہ نشود برانکہ حد زدہ شود چنانکہ شخصی در حضور شریف بشارب خمر گفت اخزاک اللہ و آنحضرت منع کرد کہ این چنین نگوئید و مغفرت و رحمت خواہید و در نسخہ کہ کلمہ ما ہست بقاعدہ عربیت این ما را مصدریہ می گویند کہ مدخول خود را بمعنی مصدر می گرداند و معنی چنین می شود باب دعا کردن بر محدود پس این ہم بمعنی اوّل راجع می گردد۔

الفصل الاوّل عن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ ان رجلا اسمہ عبد اللہ یلقب بالحمار۔ روایت ست از امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ کہ مردی کہ نام او عبد اللہ بود لقب کردہ می شد بحمار بجہت سادگی و ابلہی وے۔ کان یضحک النبی بود آن مرد کہ می خندانید پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم بسخنان و حرکات مضحک کہ می گفت وے و کرد و گاہے ہدیہ از جنس شیرہا و ترہا از بادیہ برائے آن حضرت می آورد۔ وکان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قد جلدہ فی الشراب و بود آن حضرت کہ بتحقیق تازیانہ زدہ او را بجہت خوردن شراب و این فعل از وے بسیار واقع می شد۔ فاتی بہ یوما۔ پس آوردہ شد او را روزے۔ فامر بہ۔ پس امر کرد برائے او بجلد کردن۔ فجلد۔ پس جلد کردہ شد۔ فقال رجل من القوم۔ پس گفت مردی از اصحاب۔ اللہم العنہ۔ خداوندا لعنت کن او را۔ ما اکثر ما یوتی بہ۔ چہ عجب بسیار کہ آوردہ می شود او را یعنی در شراب خوردن۔ فقال النبی۔ پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم لا تلعنوہ۔ لعنت نکنید او را۔ فواللہ ما علمت انہ یحب اللہ و رسولہ۔ پس بخدا سوگند آنچہ می دانم من آنست کہ وے دوست می دارد خدا را و رسول خدا را و در بعضی روایات آمدہ است کہ ما علمتہ الا انہ یحب اللہ و رسولہ و نمی دانم من مگر آنکہ وے دوست می دارد خدا را و رسول خدا را و در بعضی روایت این چنین آمدہ است لا تلعنوہ فانہ یحب اللہ و رسولہ و از ینجا معلوم می شود کہ اصل محبت با عدام اتباع در بعضی امور نیز جمع می شود و لیکن محبت تام کامل معتبر آنست کہ با موافقت و اتباع محبوب باشد محبت را مراتب ست چنانچہ اتباع را نیز درجات ست و حقیقت محبت انجذاب قلب ست بجانب محبوب و اتباع و موافقت از آثار و ثمرات آنست فافہم۔ رواہ البخاری۔ وعن ابی ہریرۃ قال اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم برجل قد شرب۔ آوردہ شد نزد آنحضرت مردی کہ بتحقیق شرب کردہ است یعنی خمر را۔ فقال اضربوہ فمنا الضارب بیدہ والضارب بنعلہ والضارب بثوبہ فلما انصرف۔ پس ہرگاہ کہ برگشت آن مرد۔ قال بعض القوم اخزاک اللہ قال لا تقولوا ہٰذا لا تعینوا علیہ الشیطان۔ این حدیث بعینہ مثل حدیث ابی ہریرہ است کہ در آخر فصل ثانی از باب سابق گذشت باختصاری کہ در دست۔ رواہ البخاری۔

الفصل الثانی - عن ابی ہریرۃ قال جاء الاسلمی - گفت ابو ہریرہ آمد اسلمی یعنی ماعز بن مالک اسلمی و در بعضے
نسخ جاء ماعز الاسلمی - الی نبی اللہ - بسوے پیغمبر خدا - صلی اللہ علیہ وسلم فشہد علی نفسہ - پس گواہی داد بر خود یعنے
اقرار کرد - انہ اصاب امرأۃ حراما - کہ وی رسیدہ است زنے را یعنی جماع کردہ با وی - اربع مرات - اقرار کرد چہار
بار - کل ذلک یعرض عنہ - ہر بار روی می گردانید آنحضرت از وی و میگفت آیا تقبیل کردہ یا غمز کردہ بطریق کنایت
چنانکہ گذشت - فاقبل فی الخامسۃ - پس روی آوردہ در بار پنجم - فقال انکتہا - پس گفت آنحضرت آیا وطی کردہ تو آن
زن را کہ صریح ست در معنی وطی - قال نعم - گفت آری وطی کردہ ام و تحقیق از من زنا واقع شدہ است - قال حتی غاب
ذلک منک فی ذلک منہا - گفت آنحضرت وطی کردہ تو تا آنکہ غائب شد آن یعنی عضو مخصوص از تو در آن یعنی در عضو
مخصوص از زن - قال نعم - گفت آری ہمچنین شد - قال - باز گفت آنحضرت از برائے تحقیق و تاکید - کما یغیب المرود
فی المکحلۃ - چنانکہ غائب می گردد میل در سرمہ دان و مرود بکسر میم و سکون را و فتح واو و در آخر دال میل
سرمہ و مکحلہ بضم میم و سکون کاف و ضم حا سرمہ دان - والرشاء فی البیر - و ہمچو رسن در چاہ رشا بکسر را رسن و دلو بستہ
قال نعم - گفت آری - قال - گفت آنحضرت - ہل تدری ما الزنا - آیا می دریابی و می دانی تو کہ چیست معنے
زنا و حقیقت آن نہ کہ ہر وطی بطریق مذکور زنا باشد شاید کہ در حرمت آن شبہہ باشد - قال نعم اتیت منہا حراما ما یاتی
الرجل من اہلہ حلالا - گفت آرے آمدم من از آن زن و کردم با وے بروجہی حرام آنچہ می آید مرد و می کند از اہل خود
بطریق حلال یعنی می دانم کہ معنی زنا وطی حرام بے شبہہ است - قال فما ترید بہذا القول - گفت آنحضرت
پس چہ می خواہی تو باین گفتن کہ می گوئی من زنا کردہ ام و غرض تو چیست - قال ارید ان تطہرنی - گفت
می خواہم کہ پاک کنی مرا از لوث زنا و بہ آن و اقامت حد کنی بر من - فامر بہ فرجم - پس امر کرد برائے وے پس رجم
کردہ شد - فسمع نبی اللہ - پس شنید پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم رجلین من اصحابہ - دو مرد را از یاران خود - یقول
احدہما لصاحبہ - می گوید یکی از آن دو مرد مر یار خود را - انظر الی ہذا الذی ستر اللہ علیہ - ببین بسوے این مردے کہ
پوشید خدائے تعالی گناہ او را و انداخت پردہ را بر وے - فلم تدعہ نفسہ - پس نگذاشت او را نفس او کہ پنہان
ماند و آشکارا کرد - حتی رجم - تا آنکہ سنگسار کردہ شد - رجم الکلب - ہمچو سنگسار کردن سگ - فسکت عنہما - پس خاموش
ماند آنحضرت از آن دو مرد و ہیچ نگفت - ثم سار ساعۃ - پس سیر کرد آنحضرت ساعتی - حتی مر بجیفۃ حمار شائل برجلہ
تا آنکہ گذشت بمردہ خرکہ بردارندہ است پاے خود را از بسیاری آماس جیفہ بکسر جیم مردار بوے گرفتہ و شول
برداشتن سبو را و شائل مادہ شتر دم برداشتہ بجہت آبستنی و درین مادہ معنی برداشتن ست - فقال - پس
گفت آنحضرت - این فلان و فلان - کجا اند فلان کس و فلان کس یعنی آن دو مرد کہ تحقیر ماعز می کردند برجم - فقالا
نحن ذان - پس گفتند آن دو مرد ما ئیم آن دو مرد - یا رسول اللہ فقال انزلا فکلا من جیفۃ ہذا الحمار - پس گفت

آنحضرت فرود آئید پس بخورید از مردہ این خر ظاہر اینجا در بیابان در کوہ می افتادہ بود چنانکہ عادت ست۔ فقالا یا نبی اللہ من یاکل من ہذا۔ پس گفتند آن دو مرد ای پیغمبر خدا کہ می خورد ازین این خوردنی نیست چون می فرمائی ما را بخوردن آن قال ومانلتما من عرض اخیکما آنفا۔ گفت آنحضرت آنچہ گرفتید شما و کم کردید و ریختید از آبروے برادر خود و تحقیر کردید اورا اکنون۔ اشد من اکل منہ سخت ترست از خوردن ازین حمارے۔ والذی نفسی بیدہ انہ الآن لفی انہار الجنۃ ینغمس فیہا بخدا سوگند بدرستی کہ وے الآن ہر آئینہ در جویہاے بہشت ست غوطہ می خورد دران انغماس تاب فرو رفتن رواہ ابوداؤد۔ وعن خزیمۃ۔ بضم معجمہ و فتح زاے و سکون یا ابن ثابت صحابی انصاری اوسی صاحب الشہادتین حاضر شد بدر را و مابعد آن را و حاضر شد با امیر المؤمنین علیؓ در صفین و چون شنید کہ عمار بن یاسر کشتہ شد شمشیر کشید و قتال کرد تا کشتہ شد۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اصاب ذنبا اقیم علیہ حد ذلک الذنب۔ کسے کہ بسر وار تکاب کند گناہے را کہ اقامت کردہ شد بر ان کس حد آن گناہ کہ در شرع آمدہ است چنانکہ زنا کرد و جلد کردہ شد و سرقہ کرد و قطع کردہ شد۔ فہو کفارتہ۔ پس آن حد کفارت و پوشندہ و محو کنندۂ آن گناہ است۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ وعن علی رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من اصاب حدا گفت آن حضرت کسی کہ رسید حدے را یعنی گناہی را کہ بروے حد متعین ست یا مراد بحد محرم ست تلک حدود اللہ اے محارمہ فعجل عقوبتہ فی الدنیا۔ پس شتاب کردہ شد عذاب و سزاے آن در دنیا یعنی حد زدہ شد یا تعزیر کردہ شد فاللہ اعدل من ان یثنی علی عبدہ العقوبۃ فی الآخرۃ۔ پس عقاب کردہ نمی شود بروے در آخرت زیرا کہ خداے تعالی عادل ترست کہ دو تا گرداند بر بندۂ خود عقوبت را در آخرت۔ ومن اصاب حدا فسترہ اللہ علیہ۔ و کسے کہ برسد و بکند گناہے را پس بپوشد خداے تعالی آن گناہ را بروے۔ وعفا عنہ۔ و عفو کند و در گذرد از ان۔ فاللہ اکرم من ان یعود فی شیئ قد عفا عنہ۔ پس خداے تعالی بزرگ ترست ازین کہ باز گردد بعذاب کردن در چیزے کہ بتحقیق عفو کرد و درگذشت از ان این بر تقدیرے ست کہ ستر بجہت عفو باشد والا از ستر لازم نمی آید عفو شاید کہ براے روز جزا نگاہداشتہ باشد اگرچہ امیدواری ہست کہ چون امروز پوشید و رسوا نکرد امید ست کہ فردا نیز نگیرد و تواند کہ این کلام کنایت از توبہ باشد کہ عفو لازم توبہ است فافہم و باللہ التوفیق۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ وقال الترمذی ہذا حدیث غریب

باب التعزیر

فی القاموس العزر اللوم عزرہ و تعزیر بمعنی تعظیم و تحقیر ہر دو آید و عزر بمعنی منع و رد نیز آمدہ و تعزیر بمعنی نصرت دادن نیز آید قولہ تعالی وتعزروہ یعنی نصرت دہید آنحضرت را و رد کنید اعدا را و منع کنید ایشان را یا توقیر کنید و تبجیل نمائید اورا و تعزیر کہ در معاقبت کنند منع می کند از معاودت و عزرہ مخفف و مثقل ہر دو می آید

الفصل الاول عن ابی بردة - بضم با و سکون را ابن نیار بکسر نون و تخفیف تحتانیه از کبار صحابه است انصاری
خال یا عم براء بن عازب ست حاضر شد عقبه ثانیه را با هفتاد کس و حاضر شد بدر را و همه مشاهد را و حاضر شد با علی رضی الله عنه
در تمامه حروب وی روایت کرد از وی براء بن عازب و جابر بن عبدالله که صحابی اند مات سنة خمس واربعین روایت کرد
ابوبردہ عن النبی صلی الله علیه وسلم قال لایجلد فوق عشر جلدات - گفت آنحضرت جلد کرده نشود بالای ده جلد - الا فی حد من
حدود الله - مگر در حدی از حدود خدا ظاهر این حدیث دران ست که در تعزیر زیاده بر ده تازیانه نزنند و گفته اند
که این حدیث منسوخ ست متفق علیه - بدانکه علما را درین باب اختلاف ست نزد امام ابوحنیفه و محمد اکثر تعزیر سی و نه است
و نزد ابی یوسف هفتاد و پنج و اقل آن سه تازیانه است باتفاق چه کمتر ازان زجر و منع حاصل نگردد و اتفاق ست
بر آنکه تعزیر بحد و حد نرسد و لیکن سخت تر ازان بود و بعضی گفته اند که آن مفوض برای امام ست اگر زیاده کند بر حدود رسد
و تفصیل مذاهب و دلائل در شرح مذکور ست -

الفصل الثانی عن ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وسلم قال اذا ضرب احدکم فلیتق الوجه - وقتیکه بزند
یکی از شما پس باید که پرهیز در روی را و بر روی نزند چه در حدود چه در تعزیر و چه برای تادیب و تادیب در معنی
نوعی از تعزیر ست بر تقصیر در انچه باید کرد - رواه ابوداود - وعن ابن عباس ان النبی صلی الله علیه وسلم
قال اذا قال الرجل للرجل - گفت آنحضرت وقتیکه بگوید مردی مرد دیگر را - یا یهودی فاضربوه عشرین - پس بزنید
او را بیست تازیانه احتمال دارد که مراد باین کفر باشد یا خواری و یا حقارت مراد باشد زیرا که یهود مشهور اند بدان
بحکم نص قرآن ضربت علیهم الذلة والمسکنة و گفته اند که حمل بر معنی اول اولی و ارجح ست از جهت دفع حد - و اذا قال
و چون بگوید - یا مخنث فاضربوه عشرین - پس بزنید بیست تازیانه و مخنث آنکه در کلام او و اعضای او شکستگی و دوتائی
باشد و تشبه کند در حرکات و سکنات بزنان و در کتاب النکاح در فصل ثالث از باب النظر الی المخطوبة و بیان العورات
بیان معنی آن گذشته است و در هدایه گفته که چون دشنام کند مسلمان را و بگوید یا فاسق یا کافر یا خبیث یا سارق
واجب ست تعزیر از جهت لزوم ایذا و لحوق شین و اگر گوید یا حمار یا خنزیر تعزیر کرده نشود از جهت عدم لحوق شین بسبب
تیقن نفی آن و بعضی گفته اند در عرف ما تعزیر کرده شود زیرا که این را دشنام می شمارند و بعضی گفته اند که مسبوب اگر
از اشراف باشد چنانکه فقها و علویه تعزیر کرده شود و اگر از عامه بود تعزیر کرده نشود و هذا احسن انتهی - ومن وقع
علی ذات محرم فاقتلوه - و کسی که بیفتد بر زن خداوند محرم یعنی زنا کند بزنی که محرم ست پس بکشید او را حکم
کرده است بظاهر این حدیث امام احمد و جمهور بر آنند که این زجر و تشدید ست و بعضی گفته اند محمول بر استحلال و
استخفاف ست والا حکم وی حکم سائر زنا ست که رجم ست اگر محصن بود و جلد ست اگر بکر باشد - رواه الترمذی وقال
هذا حدیث غریب - وعن عمر رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال اذا وجدتم الرجل قد غل فی

سبیل التدریج وقتیکہ بیابید مردی راکہ بتحقیق خیانت کردہ است در راہ خدا یعنی دزدی کرد از مال غنیمت پیش از قسمت - فاحرقوا متاعہ - پس بسوزید متاع و اسباب و اشیای او را چراکہ خیانت کردہ است در وی زیراکہ آن حق غانمین ست و این از باب تعزیر بالمال ست و علما را اختلاف ست دران بعضی منع کردہ اند از احراق و می گویند کہ این در ابتدای امر بود بعد از ان منسوخ گشت یا محمول بر تغلیظ و تشدید ست و حمل کردہ است امام احمد بر ظاہرش و گفتہ سوختہ شود جز مصحف و سلاح و حیوان - واضربوہ - و بزنید او را بطریق تعزیر و سابقاً معلوم شد کہ قطع درین صورت نیست

رواہ الترمذی و ابوداؤد و قال الترمذی ہذا حدیث غریب

باب بیان الخمر و وعید شاربها

باب در بیان حقیقت خمر کہ نام چیست و در بیان وعید نوشندۂ آن وعد نوید دادن و در خیر و شر ہر دو اطلاق میکنند بر تقدیری کہ خیر و شر مذکور شوند اما نزد عدم ذکر وعد در خیر استعمال یابد و وعید در شر و در قاموس گفتہ کہ خمر چیزی کہ مستی آرد از عصیر عنب یا عام ست کہ از عصیر عنب باشد یا جز آن و گفتہ کہ عموم صحیح تر ست زیراکہ ہرگاہ خمر در مدینہ حرام شد آنوقت در مدینہ خمر عنب نبود و نبود شراب ایشان مگر از خرما و وجہ تسمیۂ بخمر آنست کہ خمر در لغت بمعنی ستر و خلاست و خمر می پوشد عقل را و خلط و خبط میکند آن را این عبارت قاموس ست و باید دانست کہ خمر اسم ست مر ہر شراب مسکر را خواہ از انار عنب باشد یا تمر یا جز آن از ان پنج چیز کہ عد کردہ است آنرا امیر المومنین عمرؓ خطبہ خواند بان و گفت کہ بتحقیق نازل شد تحریم خمر و آن از پنج چیز ست عنب تمر و حنطہ و شعیر و عسل بلکہ گفتہ اند کہ درین پنج نیز منحصر نیست چنانکہ اشارت کرد وی رضی اللہ عنہ در آخر حدیث خود و گفت - والخمر ما خامر العقل - و خمر چیزی ست کہ می پوشد عقل را و برین اند ائمہ ثلثہ و جماہیر سلف و خلف و گفتہ اند کہ ہر مسکر خمر ست و ہر مسکر حرام ست و ہر چہ سکر آرد بسیار اندک وی نیز حرام ست و ناطق ست باین احادیث در صحاح و سنن و احادیث درین باب بسیار ست و گفتہ اند کہ امام احمد تصنیفی درین باب کردہ و افی بمقصود و بعضی این سخن باموافقت او باحادیث اصلح و احری ست بزجر مردم و منع ایشان از مفاسد و از ارتکاب این ام الخبائث جز آنکہ امام اجل ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ تخصیص کردہ است اسم خمر را بخام از آب عنب کہ سخت گردد و کف انداز د و دعوی کردہ کہ ہمین ست معروف نزد اہل لغت زیراکہ ایشان اطلاق نمیکنند اسم خمر را بر غیر آن و گفتہ کہ این حرام ست قلیل وی و کثیر وی مستی آرد یا نہ و آنچہ جز این ست از مسکرات حرام ست بعلیت اسکار و نیست نجس عین و نیست اندک از وی کہ مستی نیارد حرام و کافر نمی شود ہر کہ حلال اعتقاد کند وی را زیراکہ حرمت وی اجتہادی ست نہ قطعی و نجاست وی خفیفہ است و در روایتی غلیظہ است و در روایات دیگر واجب ست حد بآن وقتی کہ مستی آرد بخلاف ماء عنب کہ نجاست وی غلیظ ست باتفاق روایات و کافر می شود مستحل آن و واجب می گردد حد بشرب قطرہ از ان و بتحقیق راہ یافتہ است ازین قول بعضی بطالان و فاسقان اتساع قول باباحت این چیزی کہ ساختہ میشود از قند و جز آن در دیار ما کہ بمراتب سخت تر مستی آرندہ تر ست از ماء عنب

وفتوی داوند مر فاسقان را بحل وارتکاب آن ودر نمی یابند ونمی فهمند که مستی خود حرام ست باتفاق بی شبهه وکلام کی صریح کنید
از سکر وقلیل او باعث ست بر کثیر تا آنکه فاسد می گرداند عقل را ومی برد صبر ونگاهداشت را تا می رساند بهلاک ومردن
بخواری پس تر باید دانست که اباحت ما سوای خمر از مشروبات بی رسیدن آن بحد سکر نزد ابی حنیفه وقتی ست که قصد
کرده شود بدان قوت بر عبادت اما اگر قصد کرده شود لهو ولعب حلال نیست باتفاق زیرا که لهو حرام ست صرح بذلک
بعد ازان بدانکه مشهور شده است از مذهب ابوحنیفه وابویوسف خلافاً لمحمد که مثلث حلال ست وآن عصیر عنب ست
چون پخته شود تا برود دو ثلث او وباقی ماند یک ثلث واین نیز وقتی ست که بنوشند آنرا برای تقویت بر عبادت کذا فی الهدایۃ
وذکر کرده است در کافی وسغناقی که پرسیده شد ابوحفص کبیر را از مثلث گفت حلال نیست شرب آن گفتند مخالفت کردی
تو ابوحنیفه وابویوسف را گفت مخالفت نکرده ام ایشانرا زیرا که ایشان حلال نمی دارند آنرا مگر برای هضم طعام وقوت
عبادت ودر زمان ما برای فسق وفجور ولهو ولعب می خورند پس معلوم شد که خلاف در آن ست که برای قوت عبادت
وهضم طعام بخورند اما آنکه بقصد تلهی بخورند حرام ست باتفاق وذکر کرده است ابویوسف در امالی خود که اگر خواهد که بنوشد برای
فسق وفجور وتلهی پس قلیل وکثیر آن حرام ست ونشستن بران حرام ست ورفتن بسوی آن حرام ست ودرین اختلاف ست
نبیذ تمر وزبیب وقتی که پخته شود وسخت گردد وجوش آرد وکف انداز وکذا ذکره الامام المحبوبی والله اعلم۔

الفصل الاول۔ عن ابی ہریرۃ عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال الخمر من ہاتین الشجرتین النخلۃ والعنبۃ۔
ابوہریرہ روایت میکند از آنحضرت که گفت خمر ازین دو درخت ست درخت خرما ودرخت انگور وگفته اند که تخصیص باین
دو درخت بجهت آنست که اکثر خمور ایشان ازینها بود نه آنکه خمر از غیر اینها نمی باشد چنانکه از احادیث دیگر مفهوم مے گردد
رواہ مسلم **وعن ابن عمر** رضی اللہ عنہما قال خطب عمر علی منبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال انہ قد نزل تحریم الخمر
خطبہ خواند عمر رضی اللہ عنہ بر منبر آنحضرت پس گفت بدرستی شان این ست که فرود آمد حرم گردانیدن خمر وہی من خمسۃ
اشیاء خمر از پنج چیز ست العنب۔ از انگور۔ والتمر۔ واز خرما۔ والحنطۃ۔ واز گندم۔ والشعیر۔ واز جو۔ والعسل واز شهد
والخمر ما خامر العقل۔ خمر چیزیست که بپوشد عقل را واز الۂ کند آنرا وگفته اند که این اشارت ست بآنکه خمر منحصر درین پنج نیست
از غیر اینها نیز باشد اگر بصفت مخامرت عقل موصوف بود رواه البخاری۔ **وعن انس** قال لقد حرمت الخمر حین حرمت
گفت انس بتحقیق حرام گردانیده شد خمر در هنگامی که حرام گردانیده شد وما نجد خمر الاعناب ونمی یافتیم ما خمر انگور ہا را۔ الا
قلیلاً۔ مگر اندکی۔ وعامۃ خمرنا البسر۔ واکثر خمرهای ما از بسر بود بضم با وسکون سین غورۂ خرما۔ والتمر۔ واز خرمای خشک بود
نخست آنچه از درخت خرما ظاهر گردد طلع ست بعد ازان خلال بعد ازان بلح بفتحتین وحای مهمله بعد ازان بسر بعد ازان
رطب بعد ازان تمر۔ رواه البخاری۔ **وعن عائشۃ** رضی اللہ عنہا قالت سئل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن البتع
گفت عائشه پرسیده شد از آنحضرت از حکم بتع بکسر موحده وسکون فوقیه وبفتح آن نیز آمده۔ وهو نبیذ العسل وآن نبیذ

عسل ست کہ عسل را در ظرفی انداختہ نگاہ دارند تا تیزی پیدا کند چنانکہ نبید تمر۔ فقال کل شراب اسکر فہو حرام۔ پس گفت
آنحضرت ہر شرابی کہ مست گرداند پس آن حرام ست پس اگر نبید عسل ہم مست گرداند حرام ست چنانکہ نبید تمر ہم ہمین حکم
دارد و گویند کہ خمر اہل یمن ہمین تبع ست۔ متفق علیہ۔ وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم کل مسکر خمر و کل مسکر حرام۔ ہر مسکر خمر ست و ہر مسکر حرام ست یعنی قلیل باشد یا کثیر۔ ومن شرب الخمر فی الدنیا فمات
وہو یدمنہا لم یتب۔ وکسی کہ بنوشد خمر را در دنیا پس بمیرد در حالی کہ پیوستہ میخورد و توبہ نکرد از ان۔ لم یشربہا فی الآخرۃ۔ نمی
نوشد خمر را در آخرت فی الصراح ادمان پیوستہ شراب خوردن۔ رواہ مسلم۔ وعن جابر ان رجلا قدم من الیمن
روایت ست از جابر کہ مردی قدوم آورد از یمن۔ فسال النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن شراب یشربونہ بارضہم۔ پس پرسید
آنحضرت را از شرابی کہ می نوشیدند اہل یمن آنرا در زمین خود۔ من الذرۃ۔ می سازند آن شراب را از ذرہ بضم ذال
و تخفیف را ارزن۔ یقال لہ المزر۔ گفتہ می شود مر آن شراب را مزر بکسر میم و سکون زای مقدم بر راکذا فی الصراح و در قاموس گفتہ المزر النبیذ من الذرۃ والشعیر۔ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم او مسکر ہو۔ پس گفت
آنحضرت آیا مسکر ست آن۔ قال نعم۔ گفت آن مرد آری مسکر ست۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ کل مسکر حرام۔ ہر مسکر حرام ست
ان علی اللہ عہدا لمن یشرب المسکر۔ بدرستی کہ بر خدا عہد ست مر کسے را کہ بنوشد مسکر را۔ ان یسقیہ من طینۃ الخبال۔
بفتح خای معجمہ و تخفیف موحدہ کہ بنوشاند ورا از طینت خبال۔ قالوا۔ گفتند صحابہ۔ یا رسول اللہ وما طینۃ الخبال۔
وچیست طینت خبال۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ عرق اہل النار۔ خبال خوے اہل آتش ست۔ او عصارۃ اہل النار
یا گفت خبال زرد آبی کہ می رود از فشردن اہل نار عصر فشردن انگور و جز آن و عصارہ بضم عین آبے کہ
جمع شود از فشردن۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی قتادۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم نہی ان خلیط التمر والبسر روایت
ست از ابو قتادہ کہ صحابی مشہور ست و احوال وی در مواضع نوشتہ شدہ است کہ آنحضرت نہی کرد از خلیط تمر و بسر
یعنی تمر و بسر را مخلوط بیکدیگر ساختہ انتباذ کنند۔ وعن خلیط الزبیب والتمر۔ و نیز نہی کرد از خلیط زبیب و تمر۔ وعن خلیط الزہو
والرطب۔ و نہی کرد از خلیط زہو بفتح زای و سکون ہا بسر ملون و رطب فی الصراح زہو بالفتح والضم رنگ کردن غورہ خرما
وقال انتبذ واکل واحدۃ علی حدۃ۔ و گفت آنحضرت نبیذ سازید ہر یک را جدا و گفتہ اند کہ حکمت در نہی از خلیط و جواز انتباذ
ہر یک جدا آنست کہ بسا باشد کہ شتابی کند تغیر کہ مستلزم اسکار ست بہ یکی ازین دو جنس و فاسد و تباہ گرداند دیگرے را
و ظاہر و متمیز نگردد و پس تناول کند حرام را کذا قیل و نزد امام مالک و احمد خلیط حرام ست اگرچہ مسکر نگردد و عمل بظاہر حدیث
و نزد جمہور حرام ست اگر مسکر گردد۔ رواہ مسلم۔ وعن انس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم سئل عن الخمر تتخذ خلا۔ روایت ست
از انس کہ آنحضرت پرسیدہ شد از خمر کہ ساختہ می شود سرکہ یعنی بانداختن نمک یا پیاز یا جز آن از انچہ تباہ گرداند آنرا آیا
جائز و حلال ست آن سرکہ کہ از خمر باشد۔ فقال لا۔ پس گفت آنحضرت جائز و حلال نیست۔ رواہ مسلم۔ و این دلیل شافعی

17795

و مالک و احمد ست و در انچہ مشہور ست از وی کہ ایشان حرام و نجس میدارند آنرا و نزد وی ناجائز ست و حلال ست و در ہدایہ گفتہ
کہ چون خمر سرکہ گردد حلال ست خواہ بچیزی انداختن در وی گردد و یا بی آن بجہت دیر پائی و در آفتاب نہادن مثلاً و شافعی
گفتہ حلال ست اگر بچیزی انداختن شود و یک قول ست و اگر بلی انداختن شود و دو قول ست و لیکن اطلاق قول پیغمبر ست
صلی اللہ علیہ وسلم نعم الادام الخل بوا ز جہت زوال وصف مفسد و اثبات صفت صلاح و اصلاح مباح ست و نہی از ان
اگر بود در ابتدای امر بود بجہت قمع آثار خمر را بود بطول عہد حرام نباشد و روایت می کنند کہ خیر خلکم خل خمرکم بہترین سرکہ شما
سرکہ خمر ست واللہ اعلم۔ وعن وائل الحضرمی۔ ہمان وائل بن حجر ست کہ از ابنای ملوک یمن بود و نزد آنحضرت
آمد و بتشرف اسلام مشرف شد و نزد آنحضرت معزز و مکرم بود و احوال وی بتفصیل در مواضع دیگر نوشتہ شدہ است
ان طارق بن سوید۔ روایت میکند وائل کہ طارق بن سوید بضم سین و بعضے سوید بن طارق گفتہ اند صحابی حضرمی ست
و بعضی گفتہ اند جعفی۔ سأل النبی۔ سوال کرد پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم عن الخمر۔ از شرب خمر۔ فنہاہ۔ پس نہی کرد
آنحضرت اورا۔ فقال انما اصنعہا للدواء۔ پس گفت طارق بن سوید نمی کنم من آنرا مگر برائے دارو۔ فقال
پس گفت آنحضرت۔ انہ لیس بدواء۔ بدرستی آن نیست دارو۔ ولکنہ داء۔ ولیکن آن درد ست و علت ست۔ رواہ مسلم
بدانکہ اکثر علماء بر منع تداوی اند بخمر صرف و بعضی گفتہ اند کہ اگر متعین گردد علاج بدان بحکم اطبائے حذاق مباح ست
و اما اگر لقمہ در گلو بند شود و خوف ہلاک بود و آب و مانند آن از انچہ کہ لقمہ بدان فرو رود یافتہ نشود مباح ست
باتفاق و بعضی از کبار اطبا از اہل اسلام در تفسیر قول حق تعالی (و منافع للناس) گفتہ اند کہ نیست مراد بنفع شفا و صحت
بدن بلکہ انچہ حاصل میگردد از نشاط طبع و تشحیذ خاطر اما برای بدن مفسد ست در عاقبت و در حدیث آمدہ است کہ خدا تعالی
نگردانیدہ است شفا در حرام۔

الفصل الثانی۔ عن عبد اللہ بن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من شرب الخمر لم یقبل اللہ لہ صلوۃ اربعین
صباحا۔ گفت آنحضرت کسی کہ بخورد خمر را قبول نکند خدای تعالی مر اورا نماز چہل صباح و روزی نکند اورا ثواب ان
اگرچہ بری گردد ذمہ و ساقط گردد قضا باداء ارکان و حصول شرائط و تخصیص صلوۃ بذکر برای آن است کہ چون عبادۃ
با وجود بودن آن افضل عبادات بدنیہ خصوصا صلوۃ فجر قبول نیفتد عبادات دیگر بطریق اولی مقبول نخواہد شد و از
لفظ صباح چنان بذہن در آید کہ مراد نماز بامداد باشد کہ افضل صلوۃ است و تواند کہ مراد باربعین صباح نماز چہل روز باشد
چنانکہ (خمرت طینۃ آدم اربعین صباحا) واللہ اعلم۔ فان تاب تاب اللہ علیہ پس اگر توبہ کند و پشیمان شود از خوردن
خمر رجوع می کند خدای تعالی بروی برحمت و قبول می کند توبہ و می بخشد گناہ اورا۔ فان عاد لم یقبل اللہ لہ صلوۃ اربعین
صباحا۔ پس اگر عود کند بشرب خمر و بشکند توبہ را قبول نمی کند خدای تعالی مر اورا نماز چہل صباح۔ فان تاب تاب اللہ علیہ
پس اگر توبہ کند توبہ قبول می کند خدای تعالی بروی۔ فان عاد لم یقبل اللہ لہ صلوۃ اربعین صباحا۔ فان تاب تاب اللہ علیہ

تا سہ مرتبہ این چنین فرمود۔ فان عاد فی الرابعۃ لم یقبل اللہ لہ صلوۃ اربعین صباحا۔ پس اگر عود کند بخوردن شراب و رکرت چہارم قبول نمی کند خدای تعالی مراو را نماز چہل صباح۔ فان تاب لم یتب اللہ علیہ پس اگر توبہ کند این بار توبہ نمی کند خدای تعالی بروی کرم و عصیان از حد در گذرانید۔ وسقاہ من نہر الخبال و می نوشاند او را از جوی زرد آب دوزخیان ازینجا معلوم می شود کہ زرد آب دوزخیان چندان میرود کہ ازان جویبار روان میشود بدانکہ حکم بعدم قبول توبہ در کرت چہارم بجہت زجر و تشدید ست والا از نصوص معلوم شدہ است کہ اگر توبہ بتحقیق یافتہ شود البتہ مقبول ست و واجب ست قبول آن فضلا من اللہ و می گویند کہ حکم بقبول توبہ قضای مبرم ست مگر آنکہ این مادہ ازان مخصوص و مستثنی باشد یا مراد است کہ لبشومی ارتکاب این ام الخبائث توفیق توبۂ حقیقی نمی یابد و مصر بران میرود و این نیز در تحقیق مبالغہ است واللہ اعلم رواہ الترمذی و رواہ النسائی و ابن ماجۃ والدارمی عن عبداللہ بن عمرو۔ وعن جابر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ما اسکر کثیرہ فقلیلہ حرام۔ چیزی کہ مست میگرداند بسیاری پس اندک وی نیز حرام ست زیرا کہ قلیل وی می رساند بہ کثیر عادت و طبیعت بشری برین واقع ست پس واجب بود اجتناب ازان۔ رواہ الترمذی و ابوداؤد و ابن ماجۃ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ما اسکر منہ الفرق۔ گفت آنحضرت چیزیکہ مست می گرداند از وے فرق بفتح فا و سکون را و فتح نیز آمدہ پیمانۂ مدینہ و آن شانزدہ رطل ست۔ فملأ الکف منہ حرام۔ پس پری کف دست از وے حرام ست و فرق و ملأ کف عبارت از کثیر و قلیل ست چنانکہ در حدیث سابق صریح مذکور ست۔ رواہ احمد والترمذی وابوداؤد۔ وعن النعمان بن بشیر بشین معجمہ بر وزن بصیر صحابی انصاری اول مولودی کہ بعد از ہجرت در انصار بوجود آمد چنانکہ عبداللہ بن الزبیر در مہاجرین بود و نزد وفات آنحضرت ہشت سالہ و ہفت ماہہ بود۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان من الحنطۃ خمرا و من الشعیر خمرا و من التمر خمرا و من الزبیب خمرا و من العسل خمرا۔ ترجمۂ این ظاہر ست و گفتہ اند کہ مقصود حصر نیست بلکہ تخصیص بذکر از جہت جری عادت ست در اغلب باتخاذ خمر ازین اشیا و این دلیل ست بر عدم اختصاص خمر بماء عنب اگر در لغت ہم این چنین ست فبہا والا در شرع خود شامل ہمہ است رواہ الترمذی وابوداؤد و ابن ماجۃ و قال الترمذی ہذا حدیث غریب۔ وعن ابی سعید الخدری قال کان عندنا خمر لیتیم۔ گفت ابو سعید خدری بود نزد ما خمری برای یک یتیم یعنی یتیمی در خانۂ ما بود کہ تربیت او می کردیم اموال داشت کہ یکے از اموال وی خمر بود و دران زمان خمر مباح بود۔ فلما نزلت المائدۃ۔ پس چون فرود آمد سورۂ مائدہ کہ در وی آیت تحریم خمر ست (یا ایہا الذین آمنوا انما الخمر والمیسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشیطان الآیۃ) سألت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عنہ۔ پرسیدم من آنحضرت را از خمر یتیم کہ در خانۂ ما بود۔ وقلت انہ لیتیم۔ و گفتم من کہ آن مر یتیمی راست و مال یتیم ضائع کردہ نمی شود و چہ حکم میشود۔ قال اہریقوہ۔ گفت آنحضرت بریزید آنرا زیرا کہ آن مال غیر متقوم ست حلال نیست انتفاع بدان و ماموریم باہانت آن و انتفاع بنجس حرام ست۔ رواہ الترمذی۔ وعن انس عن ابی طلحۃ

زوج ام انس ست انصاری از کبار صحابہ ذکر او و احادیث بسیار ست انس روایت میکند از وی۔ انہ قال۔ کہ وی گفت۔ یا نبی اللہ انی اشتریت خمرا لایتام فی حجری۔ بدرستی کہ من خریدہ ام خمری را کہ بود مر یتیمان را کہ در کنار تربیت من اند و خریدن برای سرکہ ساختن بود چنانکہ در حاشیہ نوشتہ اند یا معنی آنست کہ خریدہ ام خمری را برای یتیمان و این خریدن پیش از تحریم باشد و سوال از حکم آن بعد از تحریم ست کہ آیا نگاہ دارم آنرا یا بریزم پس در معنی حدیث سابق باشد و مناسب این ست معنی روایت ابی داؤد کہ بیاید۔ فقال اہرق الخمر واکسر الدنان۔ پس گفت آنحضرت بریز خمر را و بشکن خمہا را و دنان بکسر جمع دن بفتح و تشدید نون خم۔ رواہ الترمذی وضعفہ وفی روایۃ ابی داؤد انہ سال النبی صلی اللہ علیہ وسلم و در روایت ابوداؤد این ست کہ وی یعنی ابوطلحہ سوال کرد آنحضرت را۔ عن ایتام ورثوا خمرا۔ از حال یتیمانی کہ وارث شدند خمر را۔ قال اہرقہا۔ گفت آنحضرت بریز آنرا۔ قال افلا اجعلہا خلا۔ گفت ابوطلحہ آیا نگردانم آنرا سرکہ۔ قال لا گفت آنحضرت نگردان سرکہ۔

الفصل الثالث۔ عن ام سلمۃ رضی اللہ عنہا قالت نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن کل مسکر و مفتر۔ گفت ام سلمہ نہی کرد آنحضرت از ہر مسکر و مفتر بضم میم و سکون فا و کسر فوقانیہ سستی آرندہ بدن در قاموس گفتہ کہ فتور سکون بعد از حدت و لین بعد از شدت و فتور جسم سستی و نرمی مفاصل و ضعف اعضای آن و در نہایہ گفتہ مفتر از شراب آنکہ چون بنوشد گرم شود جسد و در یابد آنرا فتور و ضعف و انکسار افتر الرجل می گویند وقتے کہ ضعیف می گردد پلک ہای او و منکسر گردد گوشۂ چشم وی و استدلال کردہ شدہ است باین بر حرمت بنج و بنگ و دیگر مغیرات و مفترات و در آخر باب کلامی ذکر کنیم مفصل درین باب انشاء اللہ تعالی۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن دیلم۔ بفتح دال و سکون تحتانیہ و فتح لام۔ الحمیری۔ منسوب بحمیر قبیلۂ معروف از یمن بکسر حا و سکون میم و فتح یا صحابی ست معدود در مصریین و حدیث وے در ایشان ست۔ قال قلت۔ گفت گفتم من۔ یا رسول اللہ انا بارض باردۃ۔ بدرستی ما در زمین سرد ایم۔ ونعالج فیہا عملا شدیدا۔ و بزور و قوت می کنیم در وے کار سخت کہ بے قوت بدن آن را نتوان کرد۔ وانا نتخذ شرابا من ہذا القمح۔ بفتح قاف و سکون میم و آخر حاے مہملہ و بدرستی کہ ما راست می کنیم شرابی ازین جنس کہ گندم ست۔ نتقوی بہ علی اعمالنا۔ قوت می یابیم بدان شراب بر کار خود کہ می کنیم۔ وعلی برد بلادنا۔ و قوت می یابیم و غالب می آئیم بر سرمائی کہ در شہرہای ماست۔ قال ہل یسکر۔ گفت آنحضرت آیا مست می گرداند آن شراب۔ قلت نعم۔ گفتم آری مست می گرداند۔ قال فاجتنبوہ۔ گفت آنحضرت پس یکسو شوید و پرہیز کنید ازان۔ قلت ان الناس غیر تارکیہ۔ گفتم کہ مردم نیستند ترک کنندۂ آن۔ قال ان لم یترکوہ فاقتلوہم۔ گفت آنحضرت اگر ترک نکنند آنرا قتال کنید ایشان را تحقیق مبالغہ کرد سائل در طلب رخصت و اجازت در شرب آن پس رخصت نداد آنحضرت دران تا آنکہ گفت اگر ترک نکنند قتال کنید و مراد حقیقت قتال ست یا شدت در منع و زجر و ضرب۔

رواه ابوداؤد و عن عبد اللہ بن عمرو ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن الخمر والمیسر بکسر سین قمار باختن و قمار
بگرو چیزی می باختن و نبرد کردن باہم بگرو را۔ والکوبۃ بضم کاف وسکون واو و بموحدہ درقاموس گفتہ کوبہ نرد و شطرنج
و طبل صغیر و بربط و این ہمہ منہیات ست ہرکدام کہ مراد دارند صحیح ست۔ والغبیراء بضم معجمہ و فتح موحدہ شراب ذرۃ کہ اورا
سکرگویند و حبشہ آنرا می سازند فی الصراح غبیراء اب ارزن کہ مست کند۔ و قال کل مسکر حرام۔ و گفت آنحضرت ہرچہ
مستی آرندہ است حرام ست۔ رواه ابوداؤد۔ و عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لا یدخل الجنۃ عاق۔ در نمی آید
بہشت را آزار کنندہ مادر و پدر را سبب وجہ شرعی۔ ولا قمار۔ و نمی در آید بہشت را قمار بازندہ۔ ولا منان۔ و نہ منت
نہندہ در عطا و بعضی گفتہ اند منان اینجا از من ست بمعنی قطع و مراد قاطع رحم ست چنانکہ در حدیث ابی موسی الاشعری
بیاید۔ ولا مدمن خمر۔ و نہ پیوستہ خورندہ خمر را و ادامت نمایندہ بران۔ رواه الدارمی و فی روایۃ لہ ولا ولد زنیۃ بکسر زای
و سکون نون بمعنی زنا بدل قمار۔ و در روایتی مر دارمی را ولا ولد زنیۃ واقع شدہ بجای لفظ ولا قمار یعنی در نمی آید بہشت
را ولد الزنا مراو تشدید۔ و این تعریض ست بزانی کہ سبب ست مرآنرا و در صحت حدیث لا یدخل الجنۃ ولد الزنا سخن ست و
بعضے تاویل کردہ اند کہ مراد بولد الزنا کسی ست کہ مواظبت میکند بر زنا چنانکہ شجاعان را بنو الحرب می گویند و اولاد
مسلمانان را بنو الاسلام و الا ولد الزنا گناہی ندارد کہ معاقب بان گردد۔ و عن ابی امامۃ قال قال النبی صلی اللہ علیہ
وسلم ان اللہ بعثنی رحمۃ للعالمین۔ گفت آنحضرت بدرستی خدای تعالی برانگیختہ و فرستادہ است مرا سبب و باعث
رحمت مر جہانیان را۔ وہدی للعالمین۔ و سبب راہ نمائی بصلاح مبدا و معاد و سعادت دنیا و آخرت مر جہانیان را
و این گویا بیان و تفسیر رحمت ست و آئل ست برحمت معنوی روحانی و رحمت صوری جسمانی نیز بطفیل وجود شریفش
ہمہ را شامل ست حتی کافران را چنانکہ امن و سلامت از خسف و مسخ و غرق و صیحہ کہ امم سابقہ را شدہ بلکہ سائر اجزا و ارکان عالم
را چنانکہ بودن خاک ست مطہر و مسجد و بودن آب مزیل نجاست از ابدان و ثیاب و نابودن وے سبب عذاب
و ہلاک و بودن باد سبب نصرت دین و اہل آن و سلامت آتش از احراق صدقات کہ محل خیر و تمتع مساکین و فقراست
و طہارت آسمان از لوث شیاطین بصعود آنہا برائے استماع اخبار ملکوت خصوصاً در وقت معراج کہ تا بعطاویات
بانوار و برکات ذات قدسی صفات وی صلی اللہ علیہ وسلم منور و مشرف شدند۔ و امرنی ربی عزوجل بمحق المعازف
و امر کردہ مرا پروردگار من عزوجل بباطل کردن و پاک گردانیدن و کاہانیدن معازف بعین مہملہ و زاء و فاجمع
معزف بعین مہملہ و زای و فا آلت سرود یعنی چنانچہ عازف چنانہ زنندہ و در قاموس گفتہ معازف ملاہی باشند عود و طنبور
جمع عزف یا معزف بروزن منبر و عزیف ریاح آوازہای آن و در مختصر نہایہ گفتہ عزف لعب بمعازف و آن دفوف و جز آن
از آنچہ زدہ میشود و بعضی گفتہ اند کہ ہر لعب عزف ست۔ والمزامیر جمع مزمار آلت غنا و زمر بوتہ میر غنا کردن بقصبہ
و قصبہ را کہ بدان غنا کنند زمارۃ و مزمار گویند و تصحیح کردہ است نووی حرمت آنرا و غزالی میل بجواز آن کردہ و این

حدیث دلالت بر حرمت آن دارد چه اینها در قدیم الزمان از رسوم و عادات اهل فسق و بطالت بودند و فقها گفته اند که غنا
باآلات مطربه حرام ست و بمجرد صوت مکروه است و از زنان اجنبیه سخت تر است کراهت آن و تحقیق و تفصیل این مسئله در موضع
خود ست - والاوثان و امر کرده شده ام بکاهانیدن و شکستن بتان - والصلب - بضم صاد و لام جمع صلیب ست
که نصارا دارند معرب چلیپا و فی الصراح صلیب چلیپای ترسایان و اصلش آنست که شکل صلیبی که خطی تقاطع بخطی
دیگر کند بانیطریق —|— و این شکل مصلوب ست که او را بر دار کشیده باشند و نصاری این شکل را که صورت بر دار کشیدن
عیسی علیه السلام ست بزعم ایشان در همه چیز نگاه می دارند برای نگاه داشت اند وه و حسرت بر قصه وی علیه السلام
وامر الجاهلیة - و باطل کردن تمام رسوم و عادات جاهلیت - وحلف ربی - و سوگند خورده است پروردگار من گفته است
وی عز و جل بعزتی لایشرب عبد من عبیدی جرعة من خمر - سوگند می خورم بعزت و غلبه قدرت خود که نبوشاند هیچ بنده از
بندگان من دمی از شراب جرعه بضم جیم و سکون را یک آشام از آب و شراب و جزء آن - الاسقیته من الصدید مثلها - مگر آنکه
بنوشانم او را از زرداب مانند آن و مقدار آن و ظاهر آنست که مراد بصدید همان زرداب خواهد بود که از دوزخیان
می چکد که آنرا در احادیث طینة الخبال خوانده است - ولا یترکها من مخافتی الاسقیته من حیاض القدس - و نگذارد هیچ
بنده خمر را از ترس من مگر آنکه بنوشانم او را از حوضهای قدس که عبارت از حوضهای بهشت ست - رواه احمد - وعن
ابن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ثلثة قد حرم الله علیهم الجنة - گفت آنحضرت سه مرد اند که بتحقیق حرام
گردانیده است خدای تعالی بر ایشان بهشت را - مدمن الخمر - یکی پیوسته خورنده خمر - والعاق - دوم آزاد کننده مادر
و پدر - والدیوث - سوم مرد بیغیرت و حمیت - الذی یقر فی اهله الخبث - آن کسی که قرار می دهد در اهل و عیال خود
پلیدی را یعنی زنا را - رواه احمد والنسائی - وعن ابی موسی الاشعری ان النبی صلی الله علیه وسلم قال ثلثة لاتدخل الجنة
مدمن الخمر و قاطع الرحم و مصدق بالسحر - سه کس در نمی آیند بهشت را مدمن خمر و برنده رحم که بخویشان مهر و پیوند نمی کنند
و تصدیق کننده بسحر و اعتقاد کننده که سحر مؤثر ست بالذات و الا تصدیق سحر بمعنی ثبوت تاثیر و وقوع او بخلق خدا تعالی
صحیح ست و بتحقیق وارد شده است که السحر حق و احتمال دارد که مراد بتصدیق اعتقاد اباحت فعل وے باشد و فعل وی
حرام ست باتفاق و بعضی کفر گفته اند - رواه احمد - وعن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم
مدمن الخمر ان مات - گفت آنحضرت که مدمن خمر اگر بمیرد در این حالت - لقی الله تعالی کعابد وثن - پیش می آید خدا را سبحانه
مانند پرستش کننده بت - رواه احمد و روی ابن ماجة عن ابی هریرة والبیهقی فی شعب الایمان عن محمد بن عبید الله عن ابیه
وقال ذکر البخاری فی التاریخ - و گفت بیهقی ذکر کرده است بخاری در کتاب تاریخ خود وعن محمد بن عبد الله عن ابیه
یعنی بیهقی در کتاب خود محمد بن عبید الله گفته بیا و از بخاری نقل کرده که وی محمد بن عبد الله گفته بے یا و در اسماء الرجال
محمد بن عبید الله و محمد ابن عبد الله هردو کثیر اند و عبارت کتاب دال ست بر آنکه عبید الله یا عبد الله که پدر محمد ست

صحابی باشد و عبد اللہ بن جحش صحابی مشہورست و از کبار صحابہ است قرشی اسدی و محمد پسر او نیز مشہورست و وی نیز صحابی ست تولد او پیش از ہجرت بہ پنج سال و ہجرت کرد ہمراہ پدر خود بزمین حبشہ پس بمکہ آمد و ہجرت کرد از مکہ بمدینہ کذا فی جامع الاصول و در تقریب گفتہ محمد بن عبد اللہ صحابی صغیرست و پدر او از کبار صحابہ است پس آنچہ در تاریخ بخاری ست ہمان صحیح ست واللہ اعلم

وعن ابی موسی انہ کان یقول ما ابالی شربت الخمر او عبدت ہذہ الساریۃ دون اللہ روایت ست از ابو موسی اشعری کہ میگفت وی باک ندارم کہ بنوشم من خمر را یا پرستش کنم این ستون را جز خدای تعالی یعنی سنگ را کہ ستون از سنگ میباشد مقصودش آنست کہ شراب خوردن و بت پرستیدن نزد من یک حکم دارد۔ رواہ النسائی (تنبیہ) چون بسیار شد ابتلا بخوردن گیاہی کہ آن را کنب گویند درین زمان و پیش ازین زمان و کم کسی در انجا تکلم کردہ و کاتب حروف در مکہ معظمہ رسالہ دیدکہ امام علامہ ابو عبد اللہ محمد بن بدر الدین زرکشی شافعی مصری رحمۃ اللہ علیہ تصنیف کردہ و در فصول متعددہ دران تکلم نمودہ است اختصار کردم من چیزے از آن اول در نام وی و وقت ظہور وی و اطبا او را قنب ہندی گویند کہ فارسی آن کنب ست بعضے ورق شہدانج خوانند و غبیرا نیز گویند و حیدریہ و قلندریہ نیز خوانند و ظہور آن بر دست حیدر نامی بود در حدود سنۃ خمسین و خمس مائۃ از ین جہت حیدریہ گویند و قصہ اش آنست کہ این مرد از اصحاب خود گریختہ ہائم و حائر در بیابان میگشت ناگاہ گذر او برین درخت افتاد و دید کہ شاخہای او با آنکہ بادی نوزد می جنبید در دل خود گفت کہ درینجا سری ہست برگی چند ازو برچید و بخورد کیفیت آورد و نیز و اصحاب آمد و خبر کرد و بخوردن ایشان داد و بعضی گویند ظہور آن بر دست احمد ساوجی قلندری بود و ازین جہت قلندریہ گویند و ابو العباس بن تیمیہ گوید کہ ائمہ اربعہ و جز ایشان از علمای سلف کہ دران تکلم نکردہ اند سبب آنست کہ در زمان ایشان نبود و ظاہر نشد مگر در آخر مائۃ سادسہ در وقت ظہور دولت تاتار ثانی در بیان ضررہائی کہ در بدن و عقل آدمی دارد و ذکر کردہ اند بعضے از حکما دران صد و بست ضرر دینی و دنیوی خدا نگاہدارد مسلمانان را از ان اتفاق دارند اطبا کہ وی مورث فکرت ست و فکرت اثاریت حرارت میکند و گاہی غالب می آید آن حرارت بر حرارت غریزی و بیرون می آرد آنرا از بدن و مستولی می گردد بر بدن پس خشک می گرداند رطوبات را و مستعد می گرداند امراض حارہ را و محمد بن زکریا کہ از مشاہیر اطبای اسلام ست گفت کہ اکل ورق شہدانج بسیار سر را دردناک می گرداند سر را و قطع می کند منی را و خشک می گرداند آنرا و پیدا می کند فکرت را و مورث می گردد موت فجاءۃ را و اختلال عقل و دق و سل و استسقا و ابنہ را و بعضے از علما گفتہ اند کہ ہر چہ در خمرست از مذمومات موجودست در حشیشہ با زیادتی از مضار دینی و روحانی بعد ازان عد کردہ اند از مضار ما لا یعد و لا یحصی جملہ از ان دران رسالہ مذکورست ثالث آنکہ وی مسکرست و مفسد عقل و اطبا کہ عالم اند باحوال نباتات اتفاق دارند بر آنکہ وی مسکرست و می گویند کہ نوعی دیگر از ان ست کہ در غیر مصر یافتہ شد و کاشتہ میشود در بساتین مسکرست جدا چون تناول کند از ان آدمی قدر یک درم یا دو درم و اگر بسیار خورد بحد رعونت می کشد کہ بر در مفہوم سکر ماخوذ ست قومی آنرا خوردند پس مختل شد عقلہای ایشان و کشت ایشان را و اما فقہا پس جمیعی

برآنند که وی مسکر ست و مخلط میگرداند کلام را و آشکار می گرداند اسرار را و مافی الضمیر را و بعضی را چنان کند که آسمان را از
زمین و مرد را از زن نشناسد و حکایت میکنند از بعضی مردم که آنرا می خورد که ماهتاب را دید بر زمین و خیال کرد که دریاست و
اقدام بران نتوانست کرد و نقل کرده شده است از ابی العباس بن تیمیه که گفت صحیح آنست که وی مسکر ست مثل شراب
زیرا که خورندگان آنرا انتشار و رعونت پیدا میشود بخلاف بنج و غیره که آن نشا نمی آرد و شهوت طعام پیدا نمی کند
و ابو العباس قرافی در قواعد خود گفته که تصریح کرده اند آنها که عالم اند باحوال نباتات در کتب خود بآنکه وی مسکر ست
و آنچه ظاهر می شود بر من آنست که وی مفسد ست و فرق میان مفسد و مسکر و مرقد آنست که اگر غائب میگردد بدان حواس
پس آن مرقد ست که خواب می آرد و اگر غائب نگردد حواس پس اگر نشأ و سرور و قوت نفس نزد تناول آن حادث گردد
مسکر ست و اگر این نیست آنرا مفسد خوانند پس مسکر مغیب عقل ست با نشأ و سرور چنانچه خمر و مفسد مشوش عقل ست بعدم
سرور و غالباً مانند بنج پس سکر زیادتی می آرد در شجاعت و مسرت و قوت نفس و میل بطش باعداء و منافی ست با عطا گفت
پس ظاهر شد که حشیشه مفسد ست نه مسکر و ثابت گردانید آنرا بدو وجه و اعتراض کرد بران شیخ بدر الدین صاحب رساله
و اثبات کرد که آن مسکر ست و راجح همین ست و باید دانست که بنج غیر قنب ست که آنرا حشیشه گویند در قاموس گفته است
که بنج گیاهی ست مشهور مسبت غیر حشیش مخبط عقل مجنن مسکن اوجاع و اورام و بثور و وجع اذان انتهی و الآن مشهور
شده است اطلاق بنج بر حشیش و ازینجا توهم می کنند بعضی جهال از قول فقها که می گویند واقع نمی شود طلاق کسی که زائل
گردد عقل او بشئ مباح مانند بنج و شیر بادیان اباحت حشیشه را و این سخن باطل ست زیرا که بنج غیر حشیشه است رابع در آنکه وی
حرام ست زیرا که نصوص کتاب و سنت دلالت دارند بر تحریم تناول مسکر و از جهت وجود صفات که سبب تحریم خمر اند چنانکه صد
یعنی باز داشتن اند از ذکر خدا و از نماز و فرموده وی سبحانه (ویحرم علیهم الخبائث) و کدام خبیث اعظم باشد از چیزی که مفسد عقل ست
و تحقیق نهی کرده است پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم از هر مسکر و مفتر چنانکه گذشت از احادیث و تحقیق دعوی کرده است
قرافی و ابن تیمیه اتفاق بر حرمت او و گفته اند هر که آنرا حلال داند کافر ست و شیخ بدر الدین گفته است که درین سخن نظر است
زیرا که حرمت وی معلوم نیست در دین بضرورت پس انکار آن کفر چون باشد خامس در بیان آنکه قنب طاهر ست یا نجس
و این متبنی ست بر ما سبق که آن مسکر ست یا نه زیرا که قیاس قول کسی که باسکار آن قائل ست قول بنجاست اوست
و لیکن شیخ تقی الدین بن دقیق العید جزم کرده است که طاهر ست و حکایت کرده اجماع بران و حق آنست که در نجاست
حشیش دو قول ست و قیاس در حشیش طهارت ست زیرا که هیچ نباتی نجس نیست مگر آنچه آب داده شده باشد بنجاست لیکن شسته شود
نماند که این قیاس قول شافعیه است و قیاس مذهب حنفیه آنست که نجاست وی خفیفه باشد چنانکه دانسته شد از آنچه در شرح ترجمه گفتیم
سادس در آنکه آیا حد در وی واجب ست یا نه و صواب آنست که واجب ست از جهت وجود اسکار و تحقیق تصریح کرده است باو در دی
بآنکه نباتی که در وی شدت مطربه باشد واجب ست در وی حد و رافعی گفته است چیزی که مزیل عقل ست از غیر اشربه مانند بنج نیست

حد در تناول وی و قرافی گفته است که اتفاق کرده اند فقهای عصر بر منع از ان و اختلاف کرده اند که واجب در وی حد ست یا تعزیر بنا بر آنکه وی مسکر ست یا مفسد عقل ست و در خلاصه حنفیه گفته است شرب بنج برای تداوی لا باس به است پس اگر برود بوی عقل حد زده نشود باتفاق و اگر سکر آرد حد زده شود نزد محمد و نزد ابی حنیفه و ابی یوسف تعزیر کرده شود و حد زده نشود مسائل فروع متفرقه است یکی آنکه آیا باطل گردد نماز به برداشتن مصلی آن را یا نه این مبنی بر نجاست و طهارت اوست و بعضی گفته اند اگر بگزارد نماز پیش از بریان کردن و آس کردن جائز ست نماز وی و اگر بعد از تحمیص باشد جائز نیست زیرا که وی بعد از تحمیص فاسد می کند عقل را و سکر می آرد اما پیش تحمیص برگ سبزی ست پس وی پیش از تحمیص حکم عنب دارد و تحمیص وی حکم غلیان عصیر دارد دوم آنکه آیا حرام ست قلیل وی که سکر نیارد تصریح کرده است نووی در شرح مهذب که حرام نیست اکل قلیل از حشیش بخلاف خمر که جائز نیست شرب قلیل وی از جهت نجاست و از کلام تنبیه نیز فهم میشود جواز اکل قلیل وی پوشیده نماند که این مشکل می شود بر مذهب شافعیه بر قول کسی که میگوید از ایشان که وی مسکر ست و حال نزد ایشان هرچه کثیر وی مسکر باشد قلیل وی حرام ست گفت صاحب رساله جائز نیست تناول چیزی از حشیش نه قلیل وی و نه کثیر بر خلاف قیاس مذهب حنفیه سوم جائز ست اکل وی مر مضطر را چون گرسنه گردد اما در خمر خلاف ست وقتی که تشنه گردد زیرا که شرب وی زیاده می گرداند عطش را و اکل حشیش زیاده می کند جوع را کذا قالوا چهارم جواز تداوی وی اگر ثابت گردد که نافع ست از بعضی دردها رویانی تصریح کرده است بدان و گفته است جائز ست تداوی بوی اگرچه مفضی بسکر گردد اگر ضرورت باشد و نص کرده است امام شافعی بر تحریم تریاق معمول از گوشت های ماران مگر نزد ضرورت که آنجا اکل میته جائز ست پنجم جائز ست بیع وی زیرا که وی نفع میکند در ادویه چنانکه سقمونیا و افیون بشرط آنکه اندک باشد نعم بیع وی بکسی که متیقن ست که برای خوردن می خرد حرام ست چنانکه بیع عنب بدست خمار و قیاس قول ایشان که وی مسکر ست بطلان بیع ست چنانکه آلات ملاهی ششم زراعت وی از برای غرض استعمال و اسکار حرام ست و جائز ست بغرض تداوی هفتم آیا واقع ست طلاق آکل آن و حکم وی معلوم ست از ما تقدم پوشیده نماند که این اختلافات بر اصول شافعیه که هر مسکر حرام ست و آنچه حرام ست کثیر وے قلیل وی نیز حرام ست و همین ناطق ست احادیث و برین اند جمهور ائمه و اما مذهب حنفیه که حرام ست لعینه و حرام قلیل و کثیر همان خمر ست و هرچه سوای اوست حرام نیست قلیل وی پس امر در ان وسیع ست چنانکه دانسته شد و شاید که حق همان قول جمهور ست و همین ست احوط در دین و در وست سد ذرائع بر فاسقین و جاهلین کما لا یخفی و الله اعلم و علمه احکم تمام شد کتاب الحدود و بعون الله و توفیقه تعالی می گردد آغاز

کتاب الامارة والقضاء

امارة بکسر فرمان فرمائی کردن و امیر ساختن و امرة بکسر همزه و سکون میم اسم ست ازان بمعنی امیری و اما امارت بمعنی علامت بفتح ست و قضا بمعنی حکم کردن و مراد اینجا منصبی ست که امیر در گردن می اندازد که حکم کنند میان مردم

الفصل الاول — عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اطاعنی فقد اطاع اللہ - کسے کہ فرمان
برداری می کند مرا پس بتحقیق فرمان برداری می کند خدا را - ومن عصانی فقد عصا اللہ - وکسے کہ بے فرمانی می کند
مرا پس بتحقیق بی فرمانی می کند خدا را - ومن یطع الامیر فقد اطاعنی - وکسی کہ فرمان برداری می کند مر امیر را پس
بتحقیق فرمان برداری می کند مرا - ومن یعص الامیر فقد عصانی - وکسی کہ بے فرمانی می کند امیر را پس بتحقیق بے فرمانی
می کند مرا پس فرمان برداری اولی الامر وقتی کہ موافق فرمودہ شرع امر کند فرمان برداری پیغمبر ست و فرمان برداری پیغمبر
فرمان برداری خداست وہمچنین بی فرمانی - وانما الامام جنۃ بضم جیم وتشدید نون ونیست امام مگر بمنزلہ سپر کہ - یقاتل
من ورائہ - قتال کردہ می شود از پس وی - ویتقی بہ - و پرہیز کردہ میشود بوی از آفات ومخافات این بیان وجہ تشبیہ
امام بسپر ست چنانکہ در قتال سپر حائل ومانع ست وسبب نگاہداشت از رسیدن تیر وشمشیر ست ہمچنین وجود امام از
رسیدن آفات وحوادث اعدای دین باعث امن وامان ست - فان امر بتقوی اللہ وعدل پس اگر امر کند امام بتقوای خدا
واجتناب از نافرمودہ ہای وی وسجا شد بعدالت ونزد وجور نکند - فان لہ بذلک اجرا پس بدرستی مر امام را بسبب آن امر وعدالت
اجر عظیم ست - وان قال بغیرہ - واگر بگوید امام وامر کند بغیر آن - فان علیہ منہ وزرا پس بدرستی بر امام ازین کار وی
اثم ست ووزر ہمچنین ست در صحیحین درکتاب حمیدی وجامع الاصول منہ بحرف جر وضمیر متصل بآن ودر اکثر نسخ مصابیح منہ
بضم میم وتشدید نون وتا ودر آنجا بمعنی قوت ست وگفتہ اند کہ این تصحیف ست زیرا کہ معنی قوت را اینجا وجہی ظاہر نیست
متفق علیہ - وعن ام الحصین بضم حاء وفتح صاد صحابیہ ست حاضر شدہ حجۃ الوداع را - قالت قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ان امر علیکم عبد مجدع - اگر امیر ساختہ شود بر شما غلامی گوش وبینی بریدہ - یقودکم بکتاب اللہ - کہ می کشد شما را بکتاب
خدا وامر می کند بحکم شرع - فاسمعوا لہ واطیعوا پس سماع کنید مر او را وبشنوید حکم او را بسمع رضا وقبول کنید آنچہ فرماید و
فرمان برداری کنید او را و ذکر عبد برای مبالغہ است بر وتیرہ قول آنحضرت کہ ہر کہ بنا کند مسجدی را اگرچہ مثل آشیانہ
گنجشک باشد ومسجد ہرگز مثل آشیانہ گنجشک نمی باشد ولیکن مقصود مبالغہ است یا مراد نائب سلطان وخلیفہ اکبر ست
والا عبد امیر وامام نمی باشد وہمچنین در سائر احادیث وذکر مجدع نیز برای تاکید مقصود ست یعنی غلام حقیر خوار - رواہ مسلم
وعن انس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اسمعوا واطیعوا بشنوید واطاعت کنید - وان استعمل علیکم عبد حبشی
واگرچہ عامل گردانیدہ شود بر شما غلام حبشی - کان راسہ زبیبۃ - گویا سر او مانند مویز ست در صغر سر حبشیان بسیار خرد میباشد
وزدہ می شود بایشان مثل در صغر راس چنانکہ در باریکی ساق وبعضی گفتہ اند مراد ازان کمی موی ست وبعضے گفتہ اند کنایت
از خفت عقل ست - رواہ البخاری - وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم السمع والطاعۃ علی المرء المسلم فیما
احب وکرہ - شنیدن وقبول کردن حکم امام وفرمان برداری کردن وی واجب ست بر مرد مسلمان در ہر چیز خواہ چیزی باشد کہ
دوست میدارد آنرا وخوش می آید او را وموافق طبع اوست ویا چیزی بود کہ مکروہ می پندارد وناخوش دارد آنرا ومخالف طبع اوست ما لم یؤمر بمعصیۃ

تا دام کہ امر کردہ نشود بگناہی و نامشروعی۔ فاذا امر بمعصیة فلا سمع ولا طاعة۔ پس چون امر کردہ شود بمعصیت پس نیست
سخن او را قبول کردن و نہ حکم او را فرمان بر داری نمودن۔ متفق علیہ۔ وعن علی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم لا طاعة فی معصیة۔ نیست فرمان بر داری کردن بر معصیت انما الطاعة فی المعروف۔ نیست فرمان
برداری مگر در امری مشروع کہ شناختہ می شود در شرع۔ متفق علیہ۔ وعن عبادة بن الصامت۔ صحابی مشہور ست
مکرر نوشتہ شدہ است احوال وی۔ قال بایعنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی السمع والطاعة۔ گفت بیعت کردیم
ما آنحضرت را بر سمع و طاعت۔ فی العسر والیسر۔ در دشواری و آسانی۔ والمنشط۔ بکسر شین۔ والمکرہ۔ بفتح را و میم در
ہر دو مفتوح یعنی در شادی و غمی و خوشی و ناخوشی۔ وعلی اثرة علینا۔ و بیعت کردیم بر صبر کردن بر برگزیدگی
کہ واقع شود بر ما اثرہ بفتحتین اسم ست از ایثار بمعنی برگزیدن و علینا کنایت ست از جماعۂ انصار یا عام ست ایشان را
و جز ایشان را از صحابی و اول اوجہ است زیرا کہ آنحضرت بانصار فرمودہ بود کہ بعد از من اثرة خواہد شد بر شما پس
صبر کنید شما بر آن یعنی برگزیدہ خواہند شد و تفضیل دادہ خواہند شد بر شما جماعۂ در عطایا و ولایات و حقوق و تحقیق واقع
شد این حال در عہد امرای بعد از خلفای راشدین پس صبر کردند انصار بر آن۔ وعلی ان لا ننازع الامر اہلہ۔ و بیعت کردیم
بر آنکہ نزاع نکنیم و خصومت نورزیم در امر ولایت اہل امر را یعنی مخالفت و محاربت نکنیم او را و کسی را کہ سپردہ شدہ است
بوی امارت و خروج نکنیم بر ایشان و خلاف ایشان نگوئیم و نکنیم یعنی در امور دنیا و احکام سلطنت واما در حق شرع
و احکام دین سکوت نورزیم و مداہنت ننمائیم چنانکہ گفتہ۔ وعلی ان نقول بالحق اینما کنا۔ و بیعت کردیم بر آنکہ بگوئیم
حق ہر جا کہ باشیم۔ لا نخاف فی اللہ لومة لائم۔ نترسیم در امر دین و سخن حق ملامت کردن ہیچ ملامت کنندہ را۔ وفی
روایة۔ و در روایتی دیگر این چنین آمدہ است۔ وعلی ان لا ننازع الامر اہلہ۔ و بر آنکہ نزاع نکنیم امیر را یعنی
گفت آن حضرت نزاع نکنید امراء و والیان را۔ الا ان تروا کفرا بواحا۔ بفتح موحدہ و تخفیف واو مگر آنکہ بہ بینید
کفر ظاہر و آشکارا را بوح بواو ظاہر شدن باحة الدار ساحت آنرا گویند و در روایتے براحا آمدہ براء مکان واد و بریح
امر ظاہر بین براح زمین فراخ کہ در آن نہ درخت ست و نہ زراعت و گویا کہ مراد بکفر احکام کفر و معاصی ست
نہ حقیقت کفر۔ عندکم من اللہ فیہ برہان۔ کہ نزد شما از خدا در آن امر حجت و دلیل روشن بود از آیت قرآن و
سنت رسول اللہ کہ احتمال تاویل ندارد و ازین حدیث معلوم می گردد کہ امام منعزل نمی گردد بہ فسق و جور و عزل
ہم اگر موجب اثارت فتنہ و فساد گردد نباید کرد و اگر ان بے آن میسر گردد اولی و اصلح ست۔ متفق علیہ۔ وعن
ابن عمر قال کنا اذا بایعنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی السمع والطاعة۔ گفت ابن عمر بودیم ما وقتے کہ بیعت میکردیم
آن حضرت را بر سمع و طاعت۔ یقول لنا۔ می گفت آنحضرت ما را این کلمہ را کہ۔ فیما استطعتم۔ یعنی سمع و طاعت
کنید در آنچہ توانید کرد و آن یا ترخیص و ترفیہ است از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنی ہر قدر کہ توانید بکنید یا تاکید و تشدید ست

یعنی چندان کہ توانید کرد تقصیر نکنید۔ متفق علیہ۔ وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
من رای من امیرہ شیئا یکرہہ۔ کسے کہ ببیند از امیر خود چیزی کہ مکروہ می پندارد و ناخوش دارد آن چیز را فلیصبر
کہ صبر کند و شتابی نورزد در خروج و ترک اطاعت۔ فانہ لیس احد یفارق الجماعۃ۔ پس بدرستی شان این ست کہ نیست
ہیچ یکے کہ جدائی کند جماعت مسلمانان را و اتفاق ایشان را بر امیر۔ شبرا۔ یک بدست۔ فیموت۔ پس بمیرد بر این حال۔ الا مات میتۃ
جاہلیۃ۔ مگر آنکہ بمیرد بآن نوع مردنی کہ می میرند بران اہل جاہلیت۔ متفق علیہ۔ وعن ابی ہریرۃ قال
سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول من خرج من الطاعۃ۔ گفت ابوہریرہ شنیدم آنحضرت را کہ می گفت کسے
کہ بیرون آید از اطاعت امام۔ وفارق الجماعۃ۔ وجدائی کند جماعت مسلمانان را۔ فمات۔ پس بمیرد آنکس۔ مات میتۃ
جاہلیۃ۔ می میرد مردن جاہلیت۔ ومن قاتل تحت رایۃ عمیۃ۔ وکسی کہ قتال کند زیر علم عمیۃ بکسر عین وضم آن وتشدید میم مکسورہ
وتشدید یا امری کہ ظاہر نباشد وجہ وی و مشتبہ باشد مشتق از تعمیہ بمعنی تلبیس وتحقیق این لفظ در آخر فصل ثانی از کتاب القصاص
در حدیث طاؤس گذشتہ است یعنی قتال کند بے بصیرت و تمیز و معرفت کہ کدام یکی از فریقین محق ست وکدام مبطل۔
یغضب لعصبیۃ۔ خشم می کند از جہت عصبیۃ نہ از برای اعلای کلمۃ اللہ و اظہار دین وے۔ او یدعو لعصبیۃ۔ یا می خواند
مردم را بجہت عصبیت نہ برای خدا۔ او ینصر عصبیۃ۔ یا یاری می دہد کسے را از برای عصبیت۔ فقتل۔ پس کشتہ شد۔
فقتلۃ جاہلیۃ۔ پس آن کشتہ شدن نوعی از کشتہ شدن جاہلیت ست ومراد بعصبیت یاری دادن قومی را بر ظلم
ومعنی لفظ عصبیت خصلت منسوبہ بعصبہ وعصبہ قوم مرد کہ تعصب میکنند برای وی وتعصب حمایت کردن ومدافعت
نمودن بدی را از کسی کہ لازم ست ترا رعایت او ویا التزام کردہ تو از خود مشتق ست از عصابہ کہ بسر و بر جراحت می بندند
یا از عصب بمعنی پی کہ یکی از اعضای بدن ست کہ سخت و محکم است وقتلہ بکسر قاف بمعنی نوعی از قتل۔ ومن خرج علی امتی بسیفہ۔
وکسی کہ بیرون آید بر امت من بشمشیر خود۔ یضرب برہا وفاجرہا۔ در حالی کہ می زند نیکوکار امت را و بدکار امت را۔ ولا یتحاشی
من مومنہا۔ وباک ندارد از کشتن مسلمان امت۔ ولا یفی لذی عہد عہدہ۔ ووفا نمی کند ولسبر نمی برد مر ہیچ خداوند عہد را
عہد او را وعہد بمعنی امان وزنہار وسوگند واندرز آید۔ فلیس منی۔ پس نیست آنکس از من۔ ولست منہ۔ ونیستم من
از وی۔ رواہ مسلم۔ وعن عوف بن مالک الاشجعی۔ صحابی ست اول مشاہد او خیبر ست۔ عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم قال خیار ائمتکم الذین تحبونہم۔ گفت آنحضرت بہترین امامان شما آن کسانی اند کہ دوست می دارید شما ایشان را۔
ویحبونکم۔ ودوست می دارند ایشان شما را۔ وتصلون علیہم۔ ودعای رحمت می کنید شما بر ایشان۔ ویصلون علیکم۔
ودعا می کنند ایشان بر شما یعنی حفظ و رعایت احوال یکدیگر می کنید شما و ایشان یعنی خیار ائمہ آنانند کہ عدالت می ورزند
و اصلاح می نمایند در امور سلطنت ومعیشت پس منعقد شدہ امان میان شما و ایشان ومحکم شد علاقہ محبت ورضا و تعظیم و صحبت
وبعضے از صلوۃ نماز جنازہ مراد دارند۔ وشرار ائمتکم الذین تبغضونہم ویبغضونکم۔ وبدترین امامان شما کسانی اند کہ دشمن

می دارید شما ایشان را و دشمن می دارند ایشان شما را چنانکہ در اوّل محبت داشتند۔ وتلعنونھم ویلعنونکم۔ ولعنت میکنید شما ایشان را و لعنت می کنند ایشان شما را چنانکہ در اوّل صلوات می فرستادند۔ قال قلنا۔ گفت عوف بن مالک گفتیم ما یعنی صحابہ۔ یا رسول اللہ افلا ننابذھم عند ذلک۔ آیا پس نمیندازیم ایشان را یعنی نقض عہد و قتال نکنیم با ایشان نزد آن حال نبذ انداختن از دست و دور افگندن۔ قال لا۔ گفت آنحضرت نکنید۔ ما اقاموا فیکم الصلوۃ مادامی کہ برپا دارند این ائمہ در میان شما نماز را۔ لا ما اقاموا فیکم الصلوۃ۔ مکرر فرمودہ و ازینجا مفہوم می گردد کہ ترک صلوۃ موجب منابذت و ترک طاعت ایشان ست زیرا کہ نماز ستون دین ست و فارق میان کفر و ایمان ست بخلاف سائر معاصی و درینجا تشدید و تہدید عظیم ست بر ترک صلوۃ۔ الا من ولی علیہ وال۔ آگاہ باشید کسے کہ والی و امیر گردانیدہ شد بروی والی و حاکم۔ فراٰہ یاتی شیئا من معصیۃ اللہ۔ پس دید آنکس والی را کہ می آید و می کند چیزی از بیفرمانی خدا را۔ فلیکرہ ما یاتی من معصیۃ اللہ۔ پس باید کہ مکروہ و ناخوش دارد چیزے را کہ میکند وی از بی فرمانی خدا۔ ولا ینزعن یدا من طاعۃ۔ و نکشد دست را از طاعت۔ رواہ مسلم۔ وعن ام سلمۃ قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یکون علیکم امراء۔ می باشند بر شما امیران۔ تعرفون وتنکرون۔ می شناسید شما بعضے افعال ایشان را و انکار می کنید بعضی را یعنی افعال ایشان بعض معروف ست و بعضی منکر معروف بمعنی مشروع ست یعنی شناختہ شدہ است وجود او در شرع و منکر بمعنی نامشروع یعنی شناختہ نمی شود در شرع۔ فمن انکر فقد بری۔ پس کسی کہ انکار کرد بر ایشان یعنی بزبان و بر روی ایشان گفت کہ این فعل منکر ست پس بتحقیق بیزار شد و پاک شد از مداہنت و نفاق۔ ومن کرہ۔ و کسے کہ مکروہ پنداشت و ناخوش داشت و انکار کرد آن فعل را بدل و بزبان انکار نتوانست کرد فقد سلم۔ پس بتحقیق سلامت ماند از مشارکت در وزر و وبال و این را اضعف الایمان گفتہ اند۔ ولکن من رضی وتابع ولیکن کسی کہ راضی شد بدل و مکروہ نہ پنداشت باعتقاد و متابعت و موافقت کرد با ایشان یعنی انکار نکرد نہ بزبان نہ بدل حکم آن دارد کہ گویا شریک ست در عمل و اما آنکہ متابعت و موافقت کند در عمل وی خود شریک ست بی شبہہ از وے چہ توان گفت ہمچنین تفسیر کردہ اند این کلام را و در روایتی دیگر صریح آمدہ است من انکر بلسانہ فقد بری ومن انکر بقلبہ فقد سلم۔ قالوا افلا نقاتلھم۔ گفتند صحابہ آیا پس قتال نکنیم ایشان را۔ قال لا ما صلوا لا ما صلوا۔ گفت نکنید قتال مادام کہ نماز می کنند۔ ای من کرہ بقلبہ وانکر بقلبہ ای تفسیر او نیست قول او و راوی من کرہ فقد سلم۔ رواہ مسلم۔ وعن عبد اللہ ابن مسعود قال قال لنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انکم سترون بعدی اثرۃ۔ گفت آنحضرت بدرستے شما نزدیک ست کہ بہ بینید بعد از من برگزیدگی را چنانکہ در حدیث عبادہ بن الصامت بیان آن گذشت و اثرۃ بفتحتین و درین حدیث بضم ہمزہ و سکون ثلثہ نیز تصحیح کردہ اند۔ واموراً تنکرونھا۔ و بہ بینید کارہا را کہ انکار می کنید شما آن کارہا را قالوا فما تامرنا۔ گفتند صحابہ پس چہ می فرمائی تو ما را۔ یا رسول اللہ قال ادوا الیھم حقھم۔ گفت آنحضرت این امر می کنم

کہ ادا کنید بسوی ایشان حق ایشان را۔ وسلوا اللہ حقکم۔ وسوال کنید از خدا حق خود را یعنی شما از جانب خود حقہاے
ایشان را ادا کنید از اطاعت و امتثال و نصرت و اگر ایشان در حق شما تقصیر کنند صبر کنید و بجناب حق التجا آرید کہ جزای
شما بدہد۔ متفق علیہ۔ وعن وائل بن حجر۔ بتقدیم حای مضمومہ بر جیم ساکنہ صحابی مشہور ست از ملوک یمن بود آمد و بشرف
اسلام مشرف شد و معزز و مکرم گردید۔ قال سأل۔ گفت سوال کرد سلمۃ بن یزید الجعفی۔ بضم جیم و سکون عین کہ صحابی
نزول کرد کوفہ را و بعضی گفتہ اند یزید بن سلمۃ و اول اصح ست۔ رسول اللہ۔ رسول خدا را۔ صلی اللہ علیہ وسلم
فقال۔ پس گفت یا نبی اللہ ارایت ان قامت علینا امراء۔ خبر دہ اگر بایستند بما امراء کہ یسئلونا حقہم۔ سوال میکنند
ما را حق خود را۔ ویمنعونا حقنا۔ و منع می کنند ما را حق ما را یسئلونا و یمنعونا ہر دو بتشدید نون ست۔ فما تامرنا۔ پس چہ میفرمائی
ما را۔ قال اسمعوا واطیعوا۔ گفت آنحضرت بشنوید و قبول کنید سخن ایشان را و فرمان برداری کنید امر ایشان را۔ فانما
علیہم ما حملوا۔ پس نیست بر ایشان مگر چیزی کہ بار کردہ شدہ و تکلیف نمودہ شدہ اند ایشان از عدل و احسان۔ وعلیکم
ما حملتم۔ و نیست بر شما مگر چیزی کہ تکلیف کردہ شدہ اید شما از سمع و طاعت تحمیل بار نہادن بر کسے۔ رواہ مسلم۔ وعن عبد اللہ
بن عمر قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول من خلع یدا من طاعۃ۔ گفت ابن عمر شنیدم آنحضرت را کہ می گفت
کسے کہ بیرون آرد دست را از طاعت امام و نقض کند بیعت را لقی اللہ یوم القیمۃ ولا حجۃ لہ۔ ملاقات می کند خدا را و پیش
می آید درگاہ عزت او را روز قیامت و حالانکہ نیست حجت یعنی حجت ایمان مر او را۔ ومن مات ولیس فی عنقہ بیعۃ۔
و کسی کہ بمیرد و حال آنکہ نیست در گردن وے بیعت۔ مات میتۃ جاہلیۃ۔ می میرد مردن جاہلیت۔ رواہ مسلم وعن
ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال کانت بنو اسرائیل تسوسہم الانبیاء۔ گفت آنحضرت بودند بنی اسرائیل کہ سیاست
می کردند ایشان را پیغمبران سیاست اصلاح کردن حال کسے را و مستولی و مالک امر کسے شدن بامر و نہی۔ کلما ہلک
نبی خلفہ نبی۔ ہرگاہ کہ ہلاک می شد پیغمبرے بجاے وے نشست پیغمبر دیگر۔ وانہ لا نبی بعدی۔ و بدرستی کہ شان اینست
کہ نیست ہیچ پیغمبری بعد از من۔ وسیکون خلفاء۔ و سرانجام ست کہ باشند بعد از من خلیفہ ہا۔ فیکثرون۔ پس بسیار خواہند بود
خلفا در ہر زمانی خلیفہ خواہد بود۔ قالوا فما تامرنا۔ گفتند صحابہ پس چہ می فرمائی ما را۔ قال فوا ببیعۃ الاول فالاول۔
فوا بضم فا و سکون واو صیغہ امر ست یعنی وفا کنید و بجا آرید بیعت خلیفہ اول را پس بیعت خلیفہ را کہ بعد از وست
و اول نسبت بآنکہ بعد از وست یعنی خلیفہ بعد از خلیفہ خواہد بود و ہمچنین مستمر و متتابع خواہند بود بر شما شما نیز بہر
کدام بیعت بہمین ترتیب خواہید کرد و وفا خواہید نمود و نقض نخواہید کرد و مقصود آنست کہ بیعت اول راست
چنانکہ در حدیث آئندہ بیاید۔ اعطوہم حقہم۔ بدہید ایشان را حق ایشان۔ فان اللہ سائلہم عما استرعاہم۔ پس
بدرستی کہ خداے تعالے سوال کنندہ ایشان ست از چیزے کہ طلب چرانیدن کردہ است از ایشان یعنے
خواہد پرسید از حق رعایا پس حق شما را ہم از ایشان خواہد ستد۔ متفق علیہ۔ وعن ابی سعید قال قال

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا بویع لخلیفتین۔ وقتی کہ بیعت کردہ شود مر دو خلیفہ را۔ فاقتلوا الآخر منہما۔ پس بکشید آنرا
کہ اخیرست ازین دو خلیفہ و باقی داریداول را یعنی قتال کنید با وی تا باز آید بسوی امر خدا یا کشتہ شود زیرا کہ وے
باغی ست و بعضے گفتہ اند کہ مراد بقتال ابطال بیعت اوست و سست گردانیدن اوست چنانکہ می گویند شراب را کشتند
یعنی شکستند تیزی وتندی او را آب وجز آن۔ رواہ مسلم۔ وعن عرفجۃ بفتح عین وسکون را وجیم صحابی ست واو
کہ بریدہ شد بینی او یوم الکلاب پس ساخت بینی از نقرہ پس بگند ید پس فرمود آن حضرت کہ از زر سازد و ذکر کردہ است
این حدیث را مؤلف در باب الخاتم از کتاب اللباس۔ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ گفت
عرفجہ شنیدم آنحضرت را کہ می گفت۔ انہ سیکون ہنات وہنات۔ بدرستی نزدیک ست کہ پیدا شود شرہا و فسادہا
وخصلت ہاے بد و فتنہ ہاے وہنات جمع ہنۃ مؤنث ہن وآن کنایت ست از چیزے کہ تصریح نتوان کرد بآن
از جہت قبح وشناعت وے وتکرار ہنات براے تعدد وتکثیر ست۔ فمن اراد ان یفرق امر ہذہ الامۃ۔ پس کسی
کہ خواہد کہ جدائی افگند در کار این امت۔ وہی جمیع۔ وحالانکہ امت مجموع ست وبر یک کلمہ ست فاضربوہ بالسیف
پس بزنید او را بشمشیر کائنا من کان۔ ہر کہ باشد یعنی اگرچہ اشرف ناس واعلم باشد وسزاوار تر وایند او را
بامامت اما چون باعث شر وفساد وتفریق امت ست کشتنی ست۔ رواہ مسلم۔ وعنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم یقول من اتاکم وامرکم جمیع علی رجل واحد۔ کسے کہ بیاید شما را بدعوت وخروج وحالانکہ امر شما مجموع ست
بر یک مرد ویک خلیفہ۔ یرید ان یشق عصاکم۔ در حالے کہ می خواہد کہ بشگافد عصاے شما را کنایت ست از تفریق
امر ومفارقت جماعت گویا اجماع مردم را بر امری بمنزلہ عصا داشت وتفریق بمشابہ شق آن۔ او یفرق جماعتکم
یا جدائی افگند در جماعت شما ظاہر معنے آنست کہ این از قبیل شک راوے باشد واحتمال دارد کہ اول را
حمل کنند بر تفریق امر دنیا وثانی را در احکام دین۔ واللہ اعلم۔ فاقتلوہ۔ پس بکشید آنکس را۔ رواہ مسلم۔
وعن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من بایع اماما۔ کسے کہ بیعت کند امامے را۔
فاعطاہ صفقۃ یدہ۔ پس بدہد این امام را صفقۂ دست خود را صفق دست خود را بدست دیگر زدن در بیع
وبیعت۔ وثمرۃ فؤادہ۔ وبدہد آن امام را میوۂ دل خود را یعنی خالص عہد ناشی از صمیم قلب یا مراد بثمرۂ قلب بال ست
وبعضے گفتہ اند کہ مراد آنست کہ بیعت کند با فرزندان خود۔ فلیطعہ ان استطاع۔ پس باید کہ فرمان بردار می کند
او را اگر می تواند کرد یعنی چنانکہ تواند کرد۔ فان جاء آخر ینازعہ۔ پس اگر بیاید دیگرے کہ دعوت امامت کند وخروج
کند بر امام اول۔ فاضربوا عنق الآخر۔ پس بزنید گردن آن دیگر را۔ رواہ مسلم۔ وعن عبد الرحمن بن سمرۃ
بفتح سین وضم میم صحابی ست از اولاد عبد شمس بن عبد مناف او را ابو سعید عبشمی گویند نسبت بعبد شمس اسلام
آورد یوم الفتح وبود از طلقا فتح کرد سجستان وکابل را وہمدر انجا بود تا مضطرب شد امر عثمان رضی اللہ عنہ۔ قال قال لی

لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لاتسأل الامارۃ۔ گفت گفت مرا آنحضرت طلب مکن امارت وحکومت را۔ فانک ان
اعطیتها عن مسألۃ وکلت الیها پس بدرستی اگر تو دادہ می شوی ترا امارت باشئی از سوال وطلب سپردہ می شوی
تو لسوے آن تا او را سرکنی وسرانجام دہی وامارت امری شاق ست کہ قیام نمی توان نمود بآن مگر باعانت الٰہی تعالی
وحقیقت معنی آنکہ ترا بنفس تو می سپارند وبحول وقوت تو می گذارند۔ وان اعطیتها عن غیر مسألۃ اعنت علیها۔ واگر
دادہ می شوی ترا امارت بی سوال وطلب یاری دادہ می شوی بران یعنی لطف حق سبحانہ یاری می دہد ترا ومدد
می کند وتوفیق می بخشد بر عدالت واتمام آن۔ متفق علیہ۔ وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال انکم
ستحرصون علی الامارۃ۔ گفت آنحضرت خطاب باصحاب کردہ بدرستی شما نزدیک ست کہ حرص کنید بر امارت وحکومت
وستکون ندامۃ یوم القیمۃ۔ ونزدیک ست کہ باشد آن امارت موجب پشیمانی روز قیامت فنعم المرضعۃ۔ پس نیکو
شیر دہندہ است امارت۔ وبئست الفاطمۃ۔ وبد از شیر باز دارندہ است امارت تشبیہ داد امارت را در لذت
وحلاوت اوائل آن بزنی شیر دہندہ کودک را در تربیت ومہربانی کردن کودک را ودر الم ومرارت اواخر آن
بزن باز دارندہ کودک را از شیر۔ رواہ البخاری۔ وعن ابی ذر قال قلت روایت ست از ابی ذر کہ گفت گفتم
یا رسول اللہ الا تستعملنی۔ آیا عامل نمی گردانی مرا وعمل داری نمی دہی تا عدالت ورزم وثواب آن دریابم قال فضرب
بیدہ علی منکبی۔ گفت ابوذر پس زد آنحضرت دست شریف خود را بر دوش من از برائے زجر ومنع وردع از طلب
امارت یا بجہت شفقت وعنایت بحال وے تا بد نیاید او را منع ودلگیر نشود وفی الصراح منکب بکسر کاف تن بازو
وکف۔ ثم قال۔ پس تر گفت آنحضرت۔ یا اباذر انک ضعیف۔ ای ابوذر بدرستی تو ضعیف وناتوانی اشارت ست
کہ عمل برای اقویا کردہ نیست واجر عدالت وسیاست عظیم ست وبود وے رضی اللہ عنہ بر قدم تجرید وزہد
وغیر متعلق وملتفت بامور دنیا وتحمل بار آن واین طلب وسوال عملداری از وے عجب ست ظاہرا در اوقت
نسبت زہد وتجرد وی ہنوز بکمال نرسیدہ بود ودر آخر بتاثیر صحبت شریف آنحضرت کمال یافت یا بجہت کمال
حرص براجراز اجر وثواب عدالت سوال کرد ودرخواست (حکایت) حضرت شیخ عبدالوہاب می فرمودند کہ یکباری
در گجرات بخاطر حضرت شیخ علی متقی رحمۃ اللہ علیہ رسید کہ ثواب عدالت بی شمار ست اگر بدست آید غنیمت ست
چندگاہ باین نیت منصب عدالت اختیار باید کرد ونیز امتحان باید کرد کہ شغل دنیا بحضور وجمعیت باطن جمع می شود
یا نہ چون سلطان محمود گجراتی کہ بغایت معتقد ومنقاد حضرت شیخ بود این حکایت شنیدہ غنیمت دانست وسعادت
کارخانہ سلطنت خود شمرد پس شیخ منصب داروغگی اختیار کردند وبہ دار العدالت نشستند جمعی از خادمان وپاجیان
کہ در خدمت می بودند بنیاد رشوت گرفتن نہادند این خبر بسلطان رسید کہ شیخ باین تقوی ودیانت کہ داشتند رشوت میگیرند وافراط
وتفریط می نمایند سلطان باور نداشت گفت ہمان جماعہ کہ ہمیشہ با ایشان می باشند رشوت می ستانند البتہ شیخ نیز

می دانند و روا می دارند چون شیخ شنیدند که سلطان این چنین رسانیده اند چند گاه در مقام اصلاح این کار آمدند آخر
دیدند که راست نمی آید روزی در چبوترهٔ عدالت نشسته بودند عصا به خود گرفته برخاستند و بسیار ان السلام
علیکم کردند و دیدند که این هر دو کار جمع نمی شوند والعاقبة بالخیر - وانها امانة - و بدرستی امارت امانتی ست از خدا
که حق بندگان بدان متعلق ست و خیانت در آن نباید کرد - وانها یوم القیمة خزی و ندامة - و بدرستی امارت روز
قیامت سبب رسوائی و پشیمانی ست - الا من اخذها بحقها - مگر کسی که گرفت امارت را بحق وی چنانکه ثابت و سزاوار ست
وادی الذی علیه فیها - وادا کرد حقی را که بر وی ست در امارت از عدل و احسان - وفی روایة قال له یا ابا ذر انی اراک
ضعیفا - گفت آنحضرت ای ابوذر بدرستی من می دانم ترا ضعیف که نمی توانی بار آن برداشت - وانی احب لک ما احب
لنفسی - بدرستی من دوست می دارم مر ترا آنچه دوست می دارم مر خود را - لا تامرن علی اثنین - امیر مشو بر دو کس - ولا تولین
مال یتیم - و والی مشو مال یتیم را تامر بر وزن تفعل امیر شدن تولی بر خود گرفتن کار را - رواه مسلم - وعن ابی موسی
قال دخلت علی النبی صلی الله علیه وسلم انا ورجلان من بنی عمی - گفت ابوموسی اشعری که آمدم بر آنحضرت من و دو مرد
از پسران عم من - فقال احدهما - پس گفت یکی از آن دو مرد - یا رسول الله امرنا علی بعض ما ولاک الله - امیر گردان
ما را بر بعضی کارها و جاها که آنچه ولایت داده است ترا خدای تعالی - وقال الآخر مثل ذلک - و گفت دیگری مانند
آن - فقال انا والله لا نولی علی هذا العمل احدا ساله - پس گفت آنحضرت بدرستی ما بخدا سوگند والی نمی گردانیم برین
کار یعنی کار دین و شریعت هیچ یکی را که طلبد از ما ولایت را - ولا احدا حرص علیه - و نه هیچ یکی را که آرزومند شد
بران - وفی روایة قال لا نستعمل علی عملنا من اراده - گفت آنحضرت عامل نمی گردانیم بر عمل خود کسی را که خواهد و
طلبد آن را عادت شریف چنان بود که هر که عمل می طلبید و درخواست می کرد او را عمل نمی دادند زیرا که از خواستن
عمل میلی و نفسانیتی ظاهر می شود و این نه از باب منع از عطا و سوال بود بلکه در حقیقت شفقت و کرم و نوال
بود - متفق علیه - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم تجدون من خیر الناس اشدهم کراهیة
لهذا الامر - می یابید از بهترین مردم سخت ترین مردم از روی کراهیت و ناخوشی مر این کار را یعنی کار امارت
و ولایت را یعنی هر که مکروه دارنده ترست اختیار امارت را بهترین مردم او را دانید و در یابید - حتی
یقع فیه - تا آنکه بیفتد درین کار و چون بیفتد دانید که بهترین مردم نبوده بلکه بدترین مردم بوده است - متفق علیه
وعن عبد الله بن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الا کلکم راع وکلکم مسئول عن رعیته - آگاه
باشید همه شما چراننده و نگاه دارندهٔ رعیت اید و همه شما پرسیده می شوید از رعیت خود رعی چریدن و چرانیدن
و چشم داشتن راعی چراننده و نگاه دارندهٔ رعیت بر وزن فعیلة در اصل بمعنی چرانیده شده نام کرده شده
بدان جماعه را که شامل ست ایشان را حفظ راعی و نظر اوست فالامام الذی علی الناس راع - پس امامی

کہ قائم ست بر مردم باصلاح حال چرانندہ ونگاہدارندہ است - وہو مسئول عن رعیتہ - و وے سوال کردہ
می شود از احوال رعیت او کہ عامۂ ناس اند کہ وے امام ایشان ست - والرجل راع علی اہل بیتہ - ومرد راعی
بر اہل خانۂ خود - وہو مسئول عن رعیتہ - و وے پرسیدہ می شود از رعیت وے کہ اہل خانۂ وی اند - والمرأۃ راعیۃ
علی بیت زوجہا وولدہ - وزن راعی ست بر خانۂ شوہر خود و بر فرزندان او - وہی مسئولۃ عنہم - و وے سوال کردہ می شود
از ایشان - وعبد الرجل راع علی مال سیدہ - وغلام مرد راعی ست بر مال خواجۂ خود کہ نگاہ می دارد وآن را وسپردہ
شدہ است بوی - وہو مسئول عنہ - وآن غلام پرسیدہ می شود از مال خواجہ کہ خوب نگاہ می داشت و دیانت
کرد در ان یا نہ وگفتہ اند کہ ہر کس راعی ست بر اعضا وجوارح وحواس خود و وے پرسیدہ می شود از احوال ایشان
کہ کجا استعمال کرد ایشان را وچگونہ استعمال کرد ودر حدیث ذکر نیافت از جہت ظہور وقرب آن در سوال در پرسش
حال از جہت اقتصار بر آنچہ می فہمند اہل عرف از معنی رعایت - الا فکلکم راع وکلکم مسئول عن رعیتہ متفق علیہ
وعن معقل بفتح میم وسکون عین وکسر قاف - بن یسار - بفتح تحتانیہ وتخفیف سین مہملہ صحابی ست بیعت کرد تحت
شجرہ وسکونت کردہ ببصرہ روایت کرد از وے حسن بصری وغیر وے - قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
یقول ما من وال یلی رعیۃ من المسلمین - گفت شنیدم آنحضرت را کہ می گفت نیست ہیچ والی کہ تصرف کند رعیتی را از مسلمانان
فیموت - پس بمیرد آن والی - وہو غاش لہم - وحالانکہ آن والی خیانت کنندہ وظلم کنندہ است مر ایشان را غش بکسر خیانت
کردن ضد نصح - الا حرم اللہ علیہ الجنۃ - مگر آنکہ حرام می گرداند خدائے تعالی بر وے بہشت را ہمراہ سابقان
ومقربان - متفق علیہ - وعنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ما من عبد یسترعیہ اللہ رعیتہ -
وہم از معقل بن یسار روایت ست کہ گفت شنیدم آن حضرت را کہ می گفت نیست ہیچ بندہ کہ طلب رعی کند از وی
خدائے تعالی رعیتی را یعنی امام وراعی ایشان سازد - فلم یحطہا بنصیحۃ - پس نگاہ نداشت آن بندہ رعیت را
بنصیحہ خواہی وخیر اندیشی حیطہ نگاہداشتن وپاس داشتن وگرد آوردن - الا لم یجد رائحۃ الجنۃ - مگر آنکہ نمی یابد بوی
بہشت را مبالغہ است در نادر آمدن وے در بہشت - متفق علیہ - وعن عائذ - بعین مہملہ وکسر تحتانیہ و
ذال معجمہ - بن عمرو - صحابی ست شریف جواد از اصحاب شجرہ مزنی ست ساکن شد بصرہ را روایت می کند
از وے حسن بصری وغیر وی - قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان شر الرعاء الحطمۃ - گفت شنیدم
آنحضرت را کہ می گفت بدرستی بدترین امرا حطمہ است بضم حا وفتح طائے مہملتین آنکہ ظلم کند بر رعیت ورحم نکند بر ایشان
از حطم بمعنی شکستن ودر اصل نام شخصے ست کہ درشتی می کند در رعایت شتران ودر راندن ودر آوردن بآب
وبر آوردن از ان فی الصراح حطمہ مرد بسیار خوار وآنکہ بر ستور رحم نکند - رواہ مسلم - وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا
قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہم من ولی من امر امتی شیئا - خداوندا کسی کہ والی ومتصرف گردانیدہ شود

از کارامت من چیزی را و ولی بفتح واو و تخفیف لام مکسورہ نیز روایت ست از ولایت یعنی کسی کہ والی شدہ وولی بضم واو و
تشدید لام از تولیت ست بمعنی والی گردانیدن۔ فشق علیہم۔ پس شاق و دشوار آید آن والی بر ایشان بسبب جور و
ابی مہری فی الصراح شق دشوار آمدن کار بر کسے یقال شق علیہ الامر و در قاموس گفتہ شق علیہ انداخت او را در مشقت
پس معنی این شود کہ انداخت آن والی ایشان را در مشقت۔ فاشقق علیہ۔ پس شاق و دشوار شو تو بر وے و بینداز
او را در مشقت۔ ومن ولی من امر امتی شیئا فرفق بہم فارفق بہ۔ و کسیکہ والی شود از امر امت من چیزے را پس
نرمی کند و مہربان شود بر ایشان پس نرم و مہربان شو تو بر وے۔ رواہ مسلم۔ وعن عبد اللہ بن عمرو بن العاص
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان المقسطین عند اللہ علی منابر من نور۔ بدرستی کہ امرائے عادل دادگر نزد خدائے تعالے
بر منبر ہا از نور ند مقسط داد گر از اقساط و قاسط ضد آن از قسوط بمعنی بیدادی و منابر جمع منبر از نبر بمعنی برداشتن و
بلند گردانیدن۔ عن یمین الرحمان۔ بجانب دست راست خدائے مہربان صفت منابر ست یا صفت مقسطین کنایت ست
از عظم قدر و مرتبۂ ایشان نزد وی تعالیٰ زیرا کہ کسے کہ عظیم القدر می باشد بر جانب راست می ایستد و می نشیند۔ وکلتا یدیہ یمین
و ہر دو دست خدا راست اند درین دفع توہم کسے ست کہ توہم کند کہ حضرت رب العزت را جل جلالہ یمین مقابل یسار
باشد وے تعالیٰ منزہ است ازان فافہم واطلاق ید بر وے از متشابہات ست و مراد قدرت و سطوت ست۔
الذین یعدلون فی حکمہم واہلیہم۔ آن کسانی کہ عدل و راستی می کنند در احکام خود و اہلہائے خود کہ متعلقان و محکومان ایشان
اند یا اول بیان حال امرا ست و اہلیہم اشارت بخداوندان عیال ست کہ ایشان نیز راعی اند چنانکہ در حدیث
عبد اللہ بن عمر گذشت۔ وما ولوا۔ عدل می کنند در چیزے کہ والے اند و والے گردانیدہ شدہ اند بمعنی اول ولوا
بفتح واو و ضم لام مخفف و بر معنی ثانی ولوا بضم لام مشدد بر ہر دو روایت در ولی۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی سعید
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما بعث اللہ من نبی۔ نفرستادہ است خدائے تعالے ہیچ پیغمبرے را۔ ولا
استخلف من خلیفۃ۔ و نگرفت ہیچ خلیفہ را۔ الا کانت لہ بطانتان۔ مگر آنکہ ہست مر او را دو بطانہ بکسر موحدہ دوست
درونی و خاصہ و بطانۂ مرد صاحب سر وے کہ مشاورت می کند بوے در کارہا و در اصل نام استر جامہ است
کہ درون می باشد و مراد بدو بطانہ ملک و شیطان ست کہ ہر دو درون آدمی کائن و ثابت اند کہ اول امر بخیر میکنند
و ثانی بشر چنانکہ می فرماید۔ بطانۃ تأمرہ بالمعروف۔ یک بطانہ است کہ امر می کند او را بمعروف و مشروع
وتحضہ علیہ۔ و می برانگیزد و می برغلاند او را بمعروف و آن ملک ست۔ وبطانۃ تأمرہ بالشر وتحضہ علیہ۔
و بطانۂ دیگر ست کہ امر می کند او را ببدی و برمی انگیزد او را ببدی و آن شیطان ست۔ والمعصوم من عصمہ اللہ۔
و نگاہداشتہ شدہ از گناہ کسے کہ نگاہداشتہ است او را خدائے تعالے اشارت بحال انبیاست صلوات
اللہ وسلامہ علیہم اجمعین و بعضے خلفا نیز کہ محفوظ می دارد ایشان را خدائے تعالے از شر شیطان۔ رواہ البخاری۔

وعن انس قال کان قیس بن سعد بود قیس بن سعد بن عبادہ کہ از کرام اصحاب وفضلاے اجلہ و از دانایان کاردانان
واہل رای وسید وکریم وسخی وشریف قوم بود و بود ولی رضی اللہ عنہ عنہم طویل - من النبی صلی اللہ علیہ وسلم بمنزلة صاحب
الشرط من الامیر - بود وی رضی اللہ عنہ نسبت بآن حضرت بجاے صاحب الشرط بضم شین معجمہ و فتح راء اول لشکرے کہ
حاضر گردد جنگ را وساختہ گردد برای مردن وطائفہ از اعیان و امراء و ولاة کہ علامات وامارات دارند کہ شناختہ میشوند
بآن وشرط بمعنی علامت ست وشرط واحد وی شرطة است بضم واو ورا شرطی نیز گویند بسکون را و فتح آن بر وزن
ترکی و جہنی آنکہ پیش امیر ایستادہ می باشد تا تنفیذ اوامر واحکام وی نماید و لشکرکشی نیز می کند و فی الصراح شرطی
بسکون را سرہنگ وشحنہ بود و قیس بن سعد نزد آنحضرت درین مرتبہ در حضور آنحضرت ایستادہ می بود و تنفیذ احکام
می کرد یکی را حبس می کرد و دیگری را می گرفت و می زد واین حدیث دلالت می کند بر آنکہ امیر را باید کہ این چنین کسی را
در پیش خود داشتہ باشد - رواہ البخاری - وعن ابی بکرة - صحابی مشہور ست احوال او در جا بانوشتہ شدہ است
قال لما بلغ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اہل فارس ملکوا علیہم بنت کسری - گفت ابوبکرہ چون رسید آنحضرت را
کہ فارسیان ملکہ گردانیدہ اند برخود دختر کسری را وبپادشاہی برداشتہ اند اورا - قال لن یفلح قوم ولوا امرہم امرأة
گفت آنحضرت رستگاری و پیروزی نیابند گروہی کہ والی وحاکم گردانیدند کار خود را زنی را ازینجا معلوم شد کہ زن
قابل ولایت وامارت نیست - رواہ البخاری -

الفصل الثانی - عن الحارث الاشعری - صحابی ست معدود در شامیین روایت کرد از آنحضرت این حدیث را
و نیست او را جز این حدیث - قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آمرکم بخمس - امر می کنم من شما را بہ پنج خصلت - بالجماعة
یکی اتباع جماعت مسلمانان در قول وعمل واعتقاد و اصل درین باب اتباع سلف صالح ست از قرون ثلثہ اصحاب
وتابعین وتبع تابعین - والسمع والطاعة - خصلت دیگر شنیدن وقبول کردن کلمہ حق از امراء وعلماء واتقیا و واطاعت
احکام ایشان آنچہ موافق شرع ست - والہجرة - دیگر ہجرت نخست ہجرت از مکہ بمدینہ بود پیش از فتح مکہ وبعد از فتح از
دار کفر بدار اسلام واز خطایا ومعاصی بطاعات ومبرات ودار الکفر آنکہ در وے احکام شرعی نفاذ نیابد - والجہاد
فی سبیل اللہ - وکارزار کردن با کفار وبا نفس - وانہ من خرج من الجماعة قید شبر - وبدرستی شان این ست
کسی کہ برآید از جماعت مقدار یک بدست - فقد خلع ربقة الاسلام من عنقہ - پس بتحقیق بیرون آورد ربقہ اسلام را
از گردن خود قید بکسر قاف وسکون تحتیہ بمعنی مقدار وشبر بکسر شین وسکون موحدہ پائین بالاے انگشت نر تا اعلاے
خنصر وربق بکسر رسن باگوشہا کہ بدان برہ و بزغالہ بندد ربقہ یک گوشہ ازان - الا ان یراجع - مگر آنکہ مراجعت
کند و برگردد و توبہ کند - ومن دعا بدعوی الجاہلیة - وکسے کہ بخواند مردم را بخواندن جاہلیت یعنی عادات
وطرق آن و بعضی گفتہ اند کہ مراد ندا کردن وآواز دادن ست گفتہ کہ چون خصمان بر شخصے غالب مے آمدند

وفریاد میکردند بآواز بلند یا آل فلان یا آل فلان پس بی دویدند بیاری دادن وی ظالم باشد یا مظلوم۔ فہو من جثی جہنم۔ پس آنکس از جماعت دوزخ ست جثا بضم جیم وکسر آن جمع جثوہ بضم وکسر وفتح بمعنی شئی مجموع فی الصراح جثوہ خاک تودہ ودر قاموس گفتہ جثوہ سنگہا گرد آوردہ شدہ۔ وان صام وصلی وزعم انہ مسلم۔ واگرچہ روزہ دارد ونماز گزارد وگمان برد کہ وی مسلمان ست۔ رواہ احمد والترمذی۔ وعن زیاد بکسر زای۔ بن کسیب۔ بضم کاف وفتح سین مہملہ وسکون یا وبای موحدہ در آخر تابعی عدوی بصری ست از طبقۂ ثالثہ ثقہ مقبول الروایت۔ قال کنت مع ابی بکرۃ تحت منبر ابن عامر۔ گفت بودم من با ابی بکرہ زیر منبر عبداللہ بن عامر بن کریز بضم کاف وفتح را وسکون تحتانیہ در آخر زاے از اولاد امیہ بن عبدشمس بن عبدمناف خال عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ ولادتش او در زمان آن حضرت ست وبعد از ولادت در نظر شریف در آوردند پس بامید وآب دہن انداخت وتعویذ نمود ودر زمان وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سیزدہ سالہ بود وروایت او از آنحضرت ثابت نشدہ والی ساخت اورا عثمان در بصرہ وخراسان وگفتہ اند کہ سخی وکریم کثیر المناقب بود وفتح کرد خراسان واصفہان وکرمان وحلوان را۔ وہو یخطب۔ وحالانکہ وے خطبہ می خواند۔ وعلیہ ثیاب رقاق۔ وبود بروے جامہ ہاے تنک وباریک۔ فقال ابو بلال۔ پس گفت ابو بلال بن سعد کہ از تابعین ست وپدرش سعد از صحابہ است۔ انظروا الی امیرنا۔ نگاہ کنید وببینید بجانب امیر ما۔ یلبس ثیاب الفساق۔ می پوشد جامہ ہاے فاسقان را ظاہر آنست کہ ثیاب نرم ونفیس بود کہ اہل تنعم واسراف بپوشند نہ محرم چنانکہ ظاہر عبارت وران ست زیرا کہ پوشیدن امرا آنرا دران زمان بعید ست پس مراد جامہ ہاست کہ لائق بحال فاسقان وروش ایشان ست نہ کہ پوشیدن آنہا فسق ست۔ فقال ابو بکرۃ اسکت سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ پس گفت ابو بکرہ با ابی بلال خاموش باش شنیدم من آنحضرت را کہ می گفت۔ من اہان سلطان اللہ فی الارض۔ کسے کہ اہانت کند وخوار دارد وسبک پندارد قہرمان خدارا کہ در زمین ست۔ اہانہ اللہ۔ خوار وسبک گرداند اورا خداے تعالے سلطان بمعنی تسلط وسلطنت وقہرمان ست اطلاق می کنند بذاتی کہ این صفت دارد یعنی اگرچہ پوشیدن وے این چنین جامہ ہا را بدست اما اہانت کردن تو امیر را کہ ضرر آن بجامہ راجع ست بدتر وسخت تر ست وشاید کہ پوشیدن او این چنین جامہ ہا را براے غرضی ومصلحتی باشد کہ ظہور عزت وہیبت ست درمیان رعایا چنانکہ بعضے از اکابر علما آن را کردہ اند۔ رواہ الترمذی۔ وقال ہذا حدیث حسن غریب۔

وعن النواس۔ بفتح نون وتشدید واو بن سمعان بکسر سین وبفتح آن صحابی ست ساکن شام۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا طاعۃ للمخلوق فی معصیۃ الخالق۔ روا نیست فرمان برداری کردن مر مخلوق را در معصیت خالق یعنے اگر مخلوق امر کند بمعصیت اگرچہ امیر باشد اطاعت او نباید کرد واگر اکراہ کند آنجا خود معصیت نیست۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما من امیر

عشرۃ الا اتی بہ یوم القیمۃ مغلولا - نیست ہیچ امیر دہ مرد یعنی بر دہ کس حاکم باشد مگر آنکہ آوردہ مے شود اورا در روز
قیامت غل در گردن خواہ عادل باشد یا ظالم - حتی یفکہ عنہ العدل - تا آنکہ خلاص می سازد و جدا می گرداند از وی
غل را عدل کہ وی کردہ است فک جدا کردن دو چیز بہم در شدہ از یکدیگر - او یوبقہ الجور - یا ہلاک می گرداند اورا
ظلم یعنی حاکم را یکبار بستہ بدرگاہ عزت می آرند خواہ عادل باشد یا جابر بعد از ان تحقیق می کنند اگر عادل ست می نوازند
واگر ظالم ست می گدازند - رواہ الدارمی - وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ویل للامیر - وای مر امیران را
ویل للعرفاء - وای مر عرفاء بالضم جمع عریف بمعنی شناسندہ و کارگزار قوم و قبیلہ کہ تعریف می کند عمل ایشان را پیش امراء
سلاطین و وے نقیب ست پایان تر از رئیس ست و در قاموس گفتہ کہ عریف رئیس قوم یا عریف نقیب پایان
تر از رئیس و عرافت بکسر بروزن امارت بمعنی عریف شدن - ویل للامناء - جمع امین آنکس کہ گذاشتہ شدہ است
بر یتیمان و بحفظ ایشان و حفظ اموال ایشان یا ساختہ شدہ است امین بر خزانۂ مال و بر صدقات و وجہ ویل
بر ایشان بجہت آنکہ این اعمال محل زلت و زیغ و میل بباطل اند و استقامت و عدالت در ینہا متعسر و متعذر ست
مگر کسی کہ حفظ الٰہی و توفیق وے معین و ناصر حال او گردد - ولیتمنین اقوام یوم القیمۃ ان نواصیہم معلقۃ بالثریا -
و ہر آئینہ آرزو کنند قومہا در روز قیامت وقتے کہ بہ بینند خواری و سبکی و عذاب بدل عزت و ریاست و ترفع کہ بر آن
در دنیا داشتند کاشکی موی پیشانی ایشان آویختہ باشد بہ پروین و تعلق بناصیہ مثل ست در ذل و خواری
وہوان - یتجلجلون بین السماء والارض - در حالی کہ می جنبیدند و می لرزیدند با واز ہا میان آسمان و زمین کہ می دیدند
مردم ایشان را و مشاہدہ می کردند خواری و زاری ایشان را - ولم یلوا عملا - و آرزو کنند کہ ایشان والی نمی
شدند ہیچ عملی را و متصرف نمی شدند در ان - رواہ فی شرح السنۃ ورواہ احمد وفی روایۃ ان ذوائبہم کانت
معلقۃ بالثریا - و در روایت احمد باین عبارت آمدہ است کہ آرزو کنند کاشکی گیسو ہاے ایشان می بود آویختہ بثریا -
یتذبذبون بین السماء والارض - می جنبیدند میان آسمان و زمین - ولم یکونوا عملوا علی شیء - وحتی بودند کہ عمل
دادہ می شدند بر چیزے عملوا بالضم عین و تشدید میم مکسورہ بلفظ مجہول از تعمیل بمعنے عمل دادن - وعن غالب القطان
بفتح قاف و تشدید طاے مہملہ تابعی ثقہ احمد گفتہ ثقہ و یحیی و نسائی گفتہ کہ صدوق صالح روایت دارد از سعید بن
جبیر و حسن و روایت می کنند ازوے شعبہ و غیروی - عن رجل عن ابیہ عن جدہ - روایت مے کند از مردی مبہم کہ آنمرد
روایت می کند از پدرش و پدرش از جدش - قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان العرافۃ حق - بدرستی
عرافت بکسر عین بمعنی عریف شدن حق ثابت ست - ولابد للناس من عرفاء - و چارہ نیست مردم را از وجود
عریفان - ولکن العرفاء فی النار - ولیکن اکثر عریفان در آتش دوزخ اند بجہت عدم رعایت عدالت
و صدق و انصاف در عرافت و در خطر و ورطۂ ہلاک و عذاب اند از جہت تعذر قیام بشرائط آن - رواہ ابو داؤد

وعن کعب بن عجرة - بضم عین وسکون جیم و راء از اصحاب شجره است وسبب اسلام او این بود که مر او را صنمی بود بزرگ
می داشت آنرا وعبادة ابن صامت یار او بود و روزے بریدن او رفته بود وچون وے از خانه برآمد عبادہ
درون خانه درآمد وآن بت را به تیشه بشکست چون کعب باز آمد بت را دید شکسته و ریزه ریزه شده بغضب درآمد
وخواست که عبادہ را دشنام کند باز بخود درفکر رفت وگفت که اگر درین بت فائده می بود خود را نگاه می داشت پس
مسلمان شد حلیف انصار بود وبعضے گویند بلکه از انصار بود - قال قال لی رسول الله - گفت کعب گفت مرا پیغمبر خدا
صلی الله علیه وسلم اعیذک بالله من امارة السفهاء - پناه می دهم ترا بخدا از پادشاهی وفرمان روائی بخیردان
قال وما ذاک - گفت کعب وچیست امارت سفها اے پیغمبر خدا یعنی این امارت کی خواهد شد وچگونه خواهد شد وچه
کسانند ایشان - قال - گفت آنحضرت - امراء سیکونون من بعدی - امارت سفهاء امارت امیران ست که نزدیک ست
که باشند بعد از من - من دخل علیهم فصدقهم بکذبهم - آن کسانی که درآیند بر ایشان پس تصدیق کنند وراست گردانند
ایشان را در دروغی که می گویند ایشان - واعانهم علی ظلمهم - ویارے دهند ایشان را بالقول وفعل بر ظلم ایشان -
فلیسوا منی - پس نیستند آن کسان از من به تبعیت - ولست منهم - ونیستم من از ان کسان بحجت - ولن یردوا علی الحوض
وهرگز درنیایند بر من حوض کوثر را که محل خاص افاضهٔ رحمت ونعمت ست - ودرین وعید شدید ست بنفی ایمان
ولیکن مراد بُعد وحرمان ست از مواقع ومحل فضل وکرامت - ومن لم یدخل علیهم ولم یصدقهم بکذبهم ولم یعنهم علی ظلمهم
وآن کسان که درنیایند بر ایشان وتصدیق نکنند ایشان را بدروغ ایشان واعانت نکنند ایشان را بر ظلم
ایشان - فاولئک منی وانا منهم - پس آن کسان از من اند ومن از ایشان ام - واولئک یردون علی الحوض -
وآن کسان درمی آیند بر من حوض را - رواه الترمذی والنسائی - وعن ابن عباس عن النبی
صلی الله علیه وسلم قال من سکن البادیة جفا - گفت آن حضرت کسے که ساکن شود در بادیه درشت خود وسخت
دل گردد از جهت عدم اختلاط بمردم وجفا وجفاے ایشان دیدن وخوف وشرم از مردم داشتن که دل را
نرم وخوے رانیک می گرداند واز جهت عدم مجالست ومصاحبت با علما واهل خیر که سبب تعلم اخلاق گردد
بیت ده مرده مرد را احمق کند ؛ سینه را بی نور وبی رونق کند ؛ ومن اتبع الصید غفل - وکسے که همیشه دربے
صید رود وشکار کند محض از جهت لهو ولعب وطرب غافل می گردد از طاعات ولزوم جماعات واز جهت التزام
بادیه وودرافتادن از مقام رقت ورافت واین تنبیه است مرکسے را که عادت کرده بدان ومنهمک ست دران
بے نیت تحصیل قوت حلال والا بعضے صحابه صید کرده بی شک وبی شبهه مباح وحلال ست ولیکن شاعری گفته است
بیت بشرع گرچه حلال ست از مروت نیست ؛ هلاک صید که او نیز چون تو جاندارست ؛ وگفته اند که آنحضرت بنفس
نفیس خود صید نکرده وکسی را هم منع ازان نکرده - ومن اتی السلطان افتتن - وکسے که بیاید سلطان را که جابر

وجائر باشد می افتد در بلا و فتنہ و آزمائش بحسب دین و دنیا۔ رواہ احمد والترمذی والنسائی وفی روایۃ ابی داؤد و در روایت ابی داؤد این چنین آمدہ است۔ من لزم السلطان افتتن۔ کسی کہ ملازمت کند سلطان را و پیوستہ درخدمت وی باشد در فتنہ می افتد۔ وما ازداد عبد من السلطان دنوا الا ازداد من اللہ بعدا۔ و زیادہ نکند ہیچ بندہ از سلطان ظالم قرب و منزلت مگر آنکہ زیادہ می کند دوری را از خدا۔ وعن المقدام۔ بکسر میم بن معدی کرب بفتح کاف وکسر را صحابی ست معدود در اہل شام وحدیث او در ایشان ست مات بالشام سنۃ سبع وثمانین وعمر او نود و یک سال بود۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ضرب علی منکبیہ۔ روایت می کند کہ آنحضرت زد یعنی بدو دست خود بر دو شہائے وے۔ ثم قال افلحت یا قدیم۔ پس گفت آنحضرت بتحقیق رستگاری و پیروزی یافتی اسے قدیم بضم قاف و فتح دال تصغیر مقدام بحذف زوائد۔ ان مت ولم تکن امیرا۔ اگر میری و نباشی امیر۔ ولا کاتبا لہ۔ و نباشی نویسندۂ امیر۔ ولا عریفا۔ و نباشی عریف بروزن شریف معرف قوم کہ تعریف ایشان کند نزد امیر۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن عقبۃ بن عامر صحابی ست والی مصر بود از جانب معاویہ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یدخل الجنۃ صاحب مکس۔ در نمی آید بہشت را خداوند مکس بفتح میم وسکون کاف وسین مہملہ و در آخر یعنی الذی یعشر الناس۔ ے خواہد بصاحب مکس آن کس کہ مے گیرد دہ یک از مردم بظلم۔ فی القراح مکس خراج وعشر و بمعنی نقص وظلم نیز آید۔ رواہ احمد وابوداؤد والدارمی۔ وعن ابی سعید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان احب الناس الی اللہ یوم القیمۃ۔ بدرستی دوست داشتہ شدہ ترین مردم بسوی خدا روز قیامت۔ واقربہم منہ مجلسا۔ و نزدیک ترین ایشان از درگاہ خدا از روی مجلس۔ امام عادل۔ پادشاہ داد گر مستقیم بر راہ راست مقصود بیان فضیلت عدل ست وتنبیہ است برانکہ عادل از سلاطین افضل ست از غیر خود ازین حیثیت فافہم۔ وان ابغض الناس الی اللہ یوم القیمۃ واشدہم عذابا۔ و بدرستی دشمن داشتہ شدہ ترین مردم بسوے خدا روز قیامت وسخت ترین مردم از روی عذاب۔ وفی روایۃ۔ و در روایتی این نیز آمدہ کہ وابعدہم منہ مجلسا۔ و دور ترین مردم از خدا از روی مجلس۔ امام جائر۔ پادشاہ جور کنندہ است جائر ضد عادل ست۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن غریب۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم افضل الجہاد من قال کلمۃ حق عند سلطان جائر۔ فاضل ترین جہاد قول کسی ست کہ گوید کلمۂ حق رانزد سلطان جور کنندہ۔ رواہ الترمذی وابوداؤد وابن ماجۃ ورواہ احمد والنسائی عن طارق بن شہاب۔ صحابی ست دریافت جاہلیت را و دید آنحضرت را ولیست مرا و را سماع از وے مگر اندک و غزا کرد در خلافت ابوبکر و عمر سی و سہ یا سی وچہار غزوہ و سریہ مات سنۃ ثلثین اوثمانین۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اراد اللہ بالامیر خیرا۔ وقتی کہ خواہد خدای تعالی بپادشاہی نیکی را جعل لہ وزیر صدق۔ بگرداند برای او وزیر راست گفتار و راست کردار۔ ان نسی ذکرہ۔ اگر فراموش کند

بادشاه حق را یاد دهد پیوند مراد را۔ وان ذکر اعانه۔ واگر یاد کند یاری دهد او را که موجب زیادت ذکر و ثبات بران شود۔
واذا اراد به غیر ذلک۔ وچون خواهد خدای تعالی بامیر غیر خیر را یعنی بدی را جعل له وزیر سوء۔ بگرداند مراو را وزیر بد گفتار
و بد کردار۔ ان نسی لم یذکره۔ اگر فراموش کند امیر خدا را یاد ندهد او را۔ وان ذکر لم یعنه۔ واگر یاد کند یاری ندهد او را۔ ووزیر
مشتق ست از وزر بکسر بمعنی گرانی و بزه و وزیر بر می دارد بار ملک را و اعانت می کند او را و شریک ست با وی در بزه
یا از وزر بفتح بمعنی پشت و پناه و مناسبت این معنی نیز ظاهر ست۔ رواه ابوداؤد والنسائی۔ وعن ابی امامة
عن النبی صلی الله علیه وسلم قال ان الامیر اذا ابتغی الریبة فی الناس افسدهم۔ گفت آنحضرت بدرستی امیر وقتی که طلب کند
شک و تهمت را در مردم تباه می گرداند ایشان را فی الصراح ریب شک ریبه بکسر آنچه بشک افگند وفی القاموس الریب
والریبة بالکسر التهمة و در نهایه گفته شک و بعضی گفته اند شک و تهمت یعنی چون مردم را بشک وشبهه تهمت کند و بدگمانی
نماید و ایشان را بران بگیرد موجب فساد احوال ایشان و باعث اشتداد ارتکاب مظنون می گردد مقصود نهی از طلب
عیوب و تجسس احوال مردم و امر بستر عیوب و عفو ذنوب ایشان ست۔ رواه ابوداؤد۔ وعن معاویة قال سمعت
رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول انک اذا اتبعت عورات الناس افسدتهم۔ می گفت آنحضرت بدرستی چون پیروی کنی و
جاسوسی نمائی عیب های مردم را فاسد می گردانی ایشان را۔ رواه البیهقی فی شعب الایمان۔ وعن ابی ذر قال قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم کیف انتم وائمة من بعدی یستاثرون بهذا الفیء۔ چگونه باشد حال شما با ائمه که مستقل مستبد
باشند باین مال استیثار بخودی خود و بکاری پرداختن و فیء مالی که گرفته شود از کفار بی قتال مثل خراج و جزیه
و آنچه بستانند از ایشان بقتال آنرا غنیمت گویند و حکم فیء آن ست که همه مسلمانان دران شریک باشند و خمس نمی گیرند
و از غنیمت خمس می گیرند و گفته اند که مراد درین حدیث شامل هر دو ست و مقصود اظهار ظلم ست در بیت المال و
نادادن حقوق مسلمانان۔ قلت اما والذی بعثک بالحق اضع سیفی علی عاتقی۔ گفتم من آگاه باش سوگند بخدای که بر انگیخته
و فرستاده است ترا بحق می نهم شمشیر خود را بر دوش خود۔ ثم اضرب به۔ پس میزنم بآن شمشیر حتی القاک۔ تا آنکه ملاقات
می کنم ترا یعنی کشته می شوم و بتو دران عالم می رسم یا قتال می کنم تا آخر عمر خود۔ قال اولا ادلک علی خیر من ذلک گفت
آنحضرت آیا راه نمایم ترا بهتر از شمشیر زدن۔ تصبر حتی تلقانی۔ صبر می کنی تا آنکه ملاقات می کنی مرا یعنی صبر کن و خاموش
باش که این بهتر ست از شمشیر زدن و مناسب تر ست بحال ترک و تجرید۔ رواه ابوداؤد۔

الفصل الثالث۔ عن عائشة رضی الله عنها عن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال اتدرون من السابقون
الی ظل الله۔ گفت آنحضرت و پرسید از اصحاب آیا می دریابید کیستند در گذرندگان و پیش رسندگان بسوی سایه خدا
مراد سایه عرش خداست یا سایه عنایت و کرم اوست عزوجل یوم القیمة۔ در روز قیامت۔ قالوا الله و رسوله اعلم۔ گفتند
خدا و رسول وی داناتر اند۔ قال الذین اذا اعطوا الحق قبلوه۔ گفت آنحضرت سابقان آن کسانی اند که چون

داده شود ایشان را حق ور پذیرند آنرا یعنی امامان عادل کہ چون نصیحت کند ایشان را ناصحی بکلمۂ حق ور عدل کردن میان رعیت قبول کنند آنرا۔ واذا سئلوہ بذلوہ۔ وچون سوال کردہ شوند حق را یعنی طلبیدہ شود از ایشان حق بذل کنند آن را و دریغ ندارند بذل در باختن و نگاہ ناداشتن چیزے را۔ وحکموا للناس کحکمھم لانفسھم۔ وحکم کنند برائے مردم مانند حکم کردن ایشان برای ذاتہای خود یعنی آنچہ خود را خواہند دیگران را نیز خواہند نہ آنکہ خود خواہی کنند و شہوت رانی نمایند و برمردم سخت گیرند۔ وعن جابر بن سمرۃ خواہرزادہ سعد بن ابی وقاص ست او و پدر او صحابی اند روایت دارد از آنحضرت و از پدر خود و عمرؓ و علیؓ۔ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ثلث اخاف علی امتی۔ سہ خصلت ست کہ می ترسم من بر امت خود کہ بکنند آنرا و در ضلالت افتند۔ الاستسقاء بالانواء۔ یکی طلب کردن باران بمنازل قمر انواء جمع نوء بالفتح در اصل بمعنی ایستادن و افتادن ہر دو آمدہ و الکنون نام منازل قمر ست و قمر را بیست و ہشت منزل ست کہ در ہر شبی در یکی از آنہا مے باشد و معنی ایستادن و افتادن کہ بمعنی طلوع و غروب ست در آنہا پیدا است و عرب نسبت می کردند مطر را بآنہا و می گفتند کہ باران دادہ شدیم بحبت فلان منزل و در احادیث ازین معنی نہی واقع شدہ است و اطلاق لفظ کفر بر آن کردہ بجہت ارشاد حقیقت توحید و دفع ایہام شرک۔ وحیف السلطان۔ و دوم از آنچہ می ترسم بر امت خود جور و ستم سلاطین ست کہ بر مردم کنند و مردم آن را طاقت نیارند و خروج کنند و از دائرۂ اطاعت بیرون افتند۔ وتکذیب بالقدر۔ و انکار کردن تقدیر الٰہی را کہ تقدیر ہر چہ ہست بفعل و خلق بندگان ست چنانکہ مذہب قدریہ ست۔

وعن ابی ذر قال قال لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ستۃ ایام۔ گفت ابوذر گفت مرا آنحضرت شش روز این سخن را۔ اعقل یا اباذر ما یقال لک بعد۔ فہم کن و فکر و تامل کنی چیزے را کہ گفتہ می شود ترا بعد ازین یعنی می گویم من بتو یعنی تا شش روز آنحضرت تنبیہ کرد بر فہم و تامل آن سخن و ہیچ سخن نگفت۔ فلما کان الیوم السابع قال۔ پس ہرگاہ کہ شد روز ہفتم گفت آن حضرت سخنی را کہ وعدہ کردہ بود تا شش روز و آن این ست کہ۔ اوصیک بتقوی اللہ وصیت می کنم ترا بہ پرہیزگاری خدا۔ فی سر امرک و علانیتہ۔ در پنہان کار تو و آشکارائے کار یعنی در نہان و آشکارا ظاہر و باطن تقوی کنی۔ واذا اسأت فاحسن۔ و چون بد کنی کارے را نیکی نیز کن کہ حسنہ محو کند سیئہ را یا چون بدی کنی با کسی نیکی کن با وے۔ ولا تسألن احدا شیئا۔ و سوال مکن ہیچ یکی را ہیچ چیز۔ وان سقط سوطک۔ و اگرچہ بیفتد از دست تازیانۂ تو۔ ولا تقبض امانۃ۔ و قبض مکن امانت را کہ برداشتن آن گران ست و اداے آن صعب۔ ولا تقض بین اثنین۔ و حکم مکن و قاضی مشو میان دو کس۔ وعن ابی امامۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ روایت ست از ابو امامہ باہلی از آنحضرت۔ قال ما من رجل یلی امر عشرۃ فما فوق ذلک۔ گفت آن حضرت نیست ہیچ مردی کہ والی و حاکم شود کار دہ کس را پس زیادہ از آن ظالم باشد یا عادل نیکوکار باشد یا بدکار۔ الا اتی اللہ عزوجل مغلولا یوم القیمۃ۔ مگر آنکہ بیاید در درگاہ وے تعالی غل کردہ شدہ روز قیامت۔ یدہ الی عنقہ۔

دست وی بسوی گردن وی - فکه برّه او اوبقه اثمه - خلاص می گرداند او را نیکی او یا هلاک می گرداند او را بزه و بدی او - اولها
ملامة - ابتدای ولایت و حکومت ملامت و نکوهیدن ست که از هر سو هدف تیر ملامت می گردد و مردم نکوهش می کنند
که این چنین کرد و آنچنان کرد - واوسطها ندامة - و میان آن پشیمانی ست که می گوید چرا اختیار کردم و در بلا و محنت افتادم
وآخرها خزی یوم القیمة - وآخر کار و نهایت آن رسوائی ست در دنیا بخواری و شرمساری عزل و در آخرت بگرفتاری
عذاب و نکال و تخصیص بروز قیامت بجهت بودن اوست اشد و اقطع - وعن معاویة قال قال رسول الله صلی الله علیه
وسلم - روایت ست از معاویه که گفت گفت آنحضرت یا معاویة ان ولیت امرا فاتق الله واعدل - ای معاویه اگر والی
گردانیده می شوی تو پس تقوی کن خدا را و بپرهیز از عذاب وی و عدل کن - قال فما زلت اظن انی مبتلی بعمل - گفت
معاویه پس همیشه بودم من که گمان می بردم که مبتلا و ممتحن گردانیده می شوم بعملی و کاری از حکومت
و ولایت - لقول النبی - از جهت گفتن آنحضرت و خبر دادن وی صلی الله علیه وسلم حتی ابتلیت - تا آنکه مبتلا گردانیده شدم
و عبارت گمان بجهت آنست که آنحضرت بکلمهٔ شک و تردد گفت که اگر والی گردانیده شوی از جهت کفایت آن در وصیت
بعدل و تقوی و چون وجود این دو صفت در نفس خود مستبعد یافت گمان برد که سبب ابتلا و امتحان خواهد شد و از
عهدهٔ آن بسلامت نخواهد برآمد - و بعضی گفته اند که کلمهٔ ان اینجا بمعنی جزم ست زیرا که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بیقین دانسته
و بقرار واقع خبر داده که این شدنی ست و تقدیر الهی برین رفته است پس آخر این امر بسوی راجح و آئل خواهد گشت
و ظن بمعنی علم و یقین ست - والله اعلم - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم تعوذوا بالله من
رأس السبعین - پناه جوئید بخدا از شر سر سال هفتاد - وامارة الصبیان - و پناه جوئید بخدا از امارت خردان ظاهر آن ست
که مراد هفتاد از اول سال هجرت ست تا متناول گردد امارت یزید بن معاویه را که بر سر شصت سال شد چنانکه روایت
کرده شده است از ابی هریرة که گفت پناه می جوئیم بخدا از امارت ستین پس وفات یافت ابو هریره در سال پنجاه و نهم و
مراد بصبیان اولاد مروان ست و هم ایشانند و مراد بقول آنحضرت صلی الله علیه وسلم که فرمود دیدیم غلامان
را یعنی کودکان از قریش را که بازی می کنند بر منبر من مثل بوزنه ها و در حدیث دیگر فرموده هلاک امت من بر دست
کودکان از قریش خواهد بود - روی الاحادیث الستة احمد - روایت کرده است این شش حدیث را از اول
فصل تا اینجا امام احمد - وروی البیهقی حدیث معاویة فی دلائل النبوة - و روایت کرده است بیهقی حدیث معاویه
را در کتاب خود که مسمی به دلائل النبوة است و این حدیث از دلائل نبوة و معجزات آنحضرت ست که خبر از غیب آینده داد
وعن یحیی بن هاشم عن یونس بن ابی اسحق عن ابیه - ذکر یحیی بن هاشم درین کتاب نیافتم و ابو اسحاق سبیعی
بفتح سین همدانی تابعی ست یکی از اعلام علما ست صوام قیام قوام و از مشاهیر تابعین ست کثیر الروایه
کرد چند بار ولادت او در دو سال که باقی مانده بود از خلافت عثمان از سی و هشت صحابه سماع کرده که علی و

ابن عباس واسامہ وابن عمرؓ وزید بن ارقم از ایشان ثقہ است وگفتہ اند کہ حدیث وی احسن ست از حدیث حسن وابن سیرین ومجاہد وروایت از وی می کنند اعمش وشعبہ ودو پسر وی یونس وحفیدہ وسفیان ان مات سنۃ سبع او تسع وعشرین ومائۃ وعاش خمسا وتسعین سنۃ - قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کما تکونون کذلک یؤمر علیکم - فرمود آنحضرت چنانکہ می باشید شما در صلاح وفساد امیر گردانیدہ می شود بر شما در عدل وجور مقصود منع ست از ذم امرا وصبر بر ایذای ایشان ونسبت تقصیر بنفس خود - وعن ابن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ان السلطان ظل اللہ فی الارض - روایت ست از ابن عمر کہ آنحضرت فرمود بادشاہ سایۂ خداست در زمین کنایت ست از عظمت شان سلطان ومزید اختصاص او بحضرت آلہی وبودن او خلیفۂ وی واتصاف او بصفات حق از لطف ورافت وقہر وعزت وامثال آن وسایہ بمعنی پناہ ومحل آسائش نیز آید یعنی پیدا کردہ است او را ایشت وپناہ غریبان ومسکینان ومظلومان چنانکہ فرمود - یاوی الیہ کل مظلوم من عبادہ - جاے می گیرد وپناہ می آرد بسوی وی ہر ستم دیدہ ومحنت کشیدہ از بندگان خدا - فاذا عدل کان لہ الاجر - پس چون عدل کند سلطان باشد مر او را مزد وپاداش عدالت - وعلی الرعیۃ الشکر وواجب گردد بر رعیت شکر گزاری این نعمت - واذا جار کان علیہ الاصر وعلی الرعیۃ الصبر - وچون جور کند سلطان باشد بروی بارہ گرانی گناہ ولازم ست بر رعیت صبر کردن بر آن - وعن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان افضل عباد اللہ منزلۃ یوم القیمۃ - بدرستی فاضلتر وزیادہ ترین بندگان خدا از وے قدر ومرتبہ در روز قیامت - امام عادل رفیق - پادشاہ دادگر مہربان نرم دل ست - وان شر الناس عند اللہ منزلۃ یوم القیمۃ امام جائر خرق - وبدرستی بدترین مردم نزد خدا در قدر ومرتبہ بادشاہ جور کنندہ نامہربان ست خرق بفتح خای معجمہ وکسر را از خرق ست ضد رفق ودر اصل بمعنی دریدن وپارہ کردن ست - وعن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من نظر الی اخیہ نظرۃ یخیفہ - کسی کہ نگاہ کند بسوی برادر خود نگاہ کردنی کہ می ترساند آن برادر را - اخافہ اللہ یوم القیمۃ - ترساند او را بنظر قہر کند بوے خدای تعالی روز قیامت واین حدیث رعیت را نسبت با امام شامل ست از جہت ثبوت اخوت دین واخافت درین صورت کامل تر وقوی ترست روی الاحادیث الاربعۃ - روایت کرد این چہار حدیث را البیہقی فی شعب الایمان وقال فی حدیث یحیی - وگفتہ است بیہقی در حدیث یحیی ابن ہاشم کہ گذشت - ہذا منقطع وروایۃ ضعیف - این حدیث منقطع ست وروایت وے ضعیف ست - وعن ابی الدرداء رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ تعالی یقول بدرستیکہ خدای تعالی می گوید - انا اللہ لا الہ الا انا - منم خدای ونیست ہیچ خدائی مگر من - مالک الملوک - مالک پادشاہانم کہ ہمہ بندہ ومملوک من اند - وملک الملوک - وبادشاہ پادشاہانم کہ ہمہ محکوم ومجبور من اند - قلوب الملوک فی یدی - دلہای پادشاہان در دست قدرت وقبضۂ سطوت من ست - وان العباد اذا اطاعونی حولت قلوب ملوکہم علیہم بالرحمۃ والرافۃ - میگوید خدای تعالی

کہ بندگان چون فرمان برداری کنند مرا و بفرمودہ من روند بر می گردانم دلہای پادشاہان ایشان بر ایشان برحمت و رأفت رحمت بخشودن و مہربان شدن و رأفت بخشودن و سخت مہربان شدن۔ وان العباد اذا عصونی حولت قلوبہم بالسخطۃ و النقمۃ۔ و بدرستی بندگان وقتی کہ بفرمانی کنند مرا برگردانم دلہای پادشاہان را بغضب و کراہت و بی رضائی و عقوبت و مکافات سخط بضم و بفتح خشم گرفتن خلاف رضا و در حدیث روایت بفتح سین ست و تا در آخر و نقمت بکسر عتاب کردن برکسی و ناپسند داشتن کار و انتقام کینہ کشیدن۔ فساموہم سوء العذاب پس تکلیف می کنند ملوک عباد را عذاب بد را سوم در اصل تحویل کالا ست بخرندہ و بمعنی تکلیف نیز آمدہ۔ فلا تشغلوا انفسکم بالدعاء علی الملوک۔ پس مشغول نگردانید نفسہای خود را بدعای بد کردن بر پادشاہان۔ ولکن اشغلوا انفسکم بالذکر۔ ولیکن مشغول دارید نفسہای خود را بذکر من کہ پروردگار شمام۔ والتضرع و بزاری و خواری در درگاہ من۔ کی اکفیکم ملوککم۔ تا کفایت کنم شر ملوک شما را و باز دارم آنرا از شما۔ رواہ ابو نعیم فی الحلیۃ روایت کردہ است این حدیث را ابو نعیم کہ از مشاہیر علمای حدیث ست در حلیۃ الاولیا کہ نام کتاب مشہور ست

باب ما علی الولاۃ من التیسیر۔

باب در بیان انچہ بر والیان ست از آسان گرفتن و مہربانی و شفقت کردن بر رعیت و ولاۃ بضم واو جمع و الی ست چنانچہ قضاۃ جمع قاضی

الفصل الاول عن ابی موسی قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا بعث احدا من اصحابہ فی بعض امرہ قال۔ بود آنحضرت چون می فرستاد و می برگماشت یکی را از اصحاب خود در بعضے کارہای ولایت خود می گفت۔ بشروا مژدہ دہید مردم را باجر و ثواب بر طاعت و فعل خیرات تبشیر مژدہ دادن۔ ولا تنفروا۔ و نگریزانید مردم را بترسانیدن از عذاب بر گناہان و تقصیرات تنفیر رمانیدن یعنی جانب بشارت بر انذار بیدار و امید بر بیم غالب دارید۔ و یسروا ولا تعسروا۔ و آسان کنید کار بر مردم و دشوار نگیرید در اخذ حقوق مثل زکوٰۃ و خراج و خصومت و غیر آن بعد از انکہ ادا کنند واجب را بروجہ مشروع متفق علیہ وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یسروا ولا تعسروا و سکنوا۔ و تسکین دہید مردم را و انس بخشید ایشان را بہ بشارت و رحمت۔ ولا تنفروا۔ و نرمانید مردم را۔ متفق علیہ۔ وعن ابی بردۃ بضم موحدہ و سکون را۔ قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم جدہ اباموسی و معاذا الی الیمن۔ گفت ابو بردہ فرستاد آنحضرت جد او را کہ ابو موسی اشعری ست و معاذ بن جبل را بجانب یمن۔ فقال۔ پس گفت آنحضرت در وصیت کہ کرد ایشان را یسرا ولا تعسرا و بشرا ولا تنفرا و تطاوعا ولا تختلفا۔ آسان گیرید و دشوار مگیرید و بشارت دہید و نگریزانید و اتفاق کنید و مطیع یکدیگر باشید۔ و اختلاف نکنید میان خود۔ متفق علیہ۔ مانند آنکہ گفتہ اند کہ صواب آنست کہ مؤلف این چنین گوید عن ابی بردۃ بزیادہ لفظ ابن و بیانش آنست کہ ابو بردہ پسر ابو موسی اشعری ست از تابعین ثقہ قاضی کوفہ نام او بعضے حارث گفتہ اند و بعضی عامر و بعضی گفتہ اند نام او کنیت اوست از نبلاے علما بود و روایت میکند از پدر خود و از علی و زبیر

رضی اللہ عنہم و روایت می کنند از وی پسران وی عبداللہ و یوسف و سعید و بلال و این حدیث از سعید بن ابی بردہ است چنانکہ در صحیح بخاری ست کہ گفت سعید بن ابی بردہ شنیدم پدر خود را یعنی ابو بردہ را کہ گفت فرستاد آنحضرت پدر مرا یعنی ابو موسیٰ اشعری و معاذ را بسوی یمن و ابن سعید بن ابی بردہ نیز کوفی ست ثقہ از طبقۂ خامسہ اگر گویند کہ چون ابن ابی بردہ این حدیث را از پدرش کہ ابو بردہ است روایت دارد درست ست کہ گفتہ شود روایت کرد ابو بردہ گوئیم کہ قول وے جدہ منافی این سخن ست بلکہ بر این تقدیر می باید گفت اباہ چنانچہ در صحیح بخاری ست نعم بر تقدیر وجود این ہر دو درست اقتدا باہ و جدہ و ظاہر اباہ است فافہم۔ وعن ابن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان الغادر ینصب لہ لواء یوم القیمۃ۔ بدرستی عہد شکنندہ ایستادہ کردہ می شود برای وی علمی روز قیامت و غدر بیوفائی کردن و غالب استعمال او در عہد شکستن۔ فیقال ہذہ غدرۃ فلان بن فلان۔ پس گفتہ می شود روز قیامت این علامت عہد شکنی فلان ابن فلان ست متفق علیہ۔ وعن انس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لکل غادر لواء یوم القیمۃ۔ گفت آنحضرت مر ہر غدر کنندہ را علمی ست روز قیامت۔ یعرف بہ۔ کہ شناختہ می شود و مشہور می گردد بآن علم و منسوب میگردد بآن شنیعہ میان اہل عرصات متفق علیہ۔ وعن ابی سعید عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لکل غادر لواء عند استہ یوم القیمۃ۔ مر ہر غادر را لوائی ست نزد دبر وے است بکسر ہمزہ و سکون سین مہملہ دبر و این برای اہانت اوست روز قیامت چہ علم عزت در پیش رو می باشد۔ وفی روایۃ لکل غادر لواء یوم القیمۃ یرفع لہ بقدر غدرہ۔ بلند گردانیدہ می شود آن علم بر اندازۂ غدر وی یعنی ہر چند غدر وی بیشتر و عظیم تر لوای او بلند تر و مشہور تر۔ الا ولا غادر اعظم غدرا۔ دانا و آگاہ باشید و نیست غادر کہ عظیم تر ست غدر وی۔ من امیر عامۃ۔ از امیر عامہ این را دو معنی گفتہ اند یکی آنکہ مراد بامیر عامہ متغلبی ست کہ مستولی شدہ برامر بتقدیم عوام و اسافل ناس و امیر برداشتن ایشان او را بی استحقاق وی نزا ولی مشاورت اہل حل و عقد و بی شبہہ این غدر اعظم ست زیرا کہ درین نقض عہد خدا و رسول خدا است بر گرفتن کاری بر خود کہ نہ مستحق آن ست و منع کردن آن از کسی کہ مستحق ست و نقض عہد مسلمانان ست بخروج بر امام مسلمانان و تغلب بر نفوس و اموال ایشان و ترک شفقت و رفق و تیسیر بر ایشان از جہت وقوع ایشان در ہرج و مرج و فتنہ و فساد و بعضی گفتہ اند کہ مراد بامیر عامہ امام اعظم و سلطان وقت ست و مقصود نہی رعیت ست از غدر بر امام لاسیما غدر بر امیر عام کہ فتنہ و فساد درین اشد و اعظم ست قتد بر۔ رواہ مسلم

الفصل الثانی۔ عن عمرو بن مرۃ بضم میم و تشدید را صحابی جلیل قدیم الاسلام ست حاضر شدہ اکثر مشاہد را و سکونت کرد در شام و مرد در ایام معاویہ و بعضی گفتہ اند در زمن عبدالملک واللہ اعلم۔ انہ قال لمعاویۃ سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ روایت می کند کہ وے گفت مر معاویہ را در زمان ملک و امارت وے شنیدم آنحضرت را مے گفت۔ من ولاہ اللہ شیئا من امر المسلمین۔ کسے کہ والی و متصرف گرداند او را خدای تعالیٰ چیزی را

از کار مسلمانان۔ فاحتجب دون حاجتهم وخلتهم وفقرهم۔ پس در پرده شود آنکس فرود حوائج ایشان یعنی منع کند ارباب حاجات را از حاجات ونه برآورد حاجات ایشان را۔ احتجب الله دون حاجته وخلته وفقره۔ در پرده میشود خدای تعالیٰ فرود حاجات وی یعنی دور می اندازد ومنع میکند از مطلوب ومسئول وی وقبول نمیکند دعای او را دون فرود وجز ضد فوق بهر سه معنی آید وحاجت وخلت بفتح خای معجمه وفقر نزدیک اند در معنی وتکریر برای تاکید ست یا مراد بحاجت آنچه کم وسبک ست ونجات بیشتر وگران تر از ان چون مشتق از خلال ست گویا درون باطن حال در آمده یا از اختلال که خلل پذیر شده است بآن حاجات از فقر شدید وسخت که مشتق از فقار ست بمعنی مهرهٔ پشت که از حاجت شکسته شده ولهذا بعضی گفته اند که فقیر آنکه چیزی ندارد ومسکین آنکه هیچ چیزی داشته باشد بر عکس قول مشهور۔ فجعل معاویة رجلا علی حوائج الناس پس گردانید وبر گماشت معاویه مردی را بر حاجت های مردم۔ رواه ابوداؤد والترمذی وفی روایة له ولاحمد۔ ودر روایتی مر ترمذی ومر احمد را این چنین آمده است۔ اغلق الله ابواب السماء دون خلته وحاجته ومسکنته۔ می بندد خدای تعالیٰ درهای آسمان را فرود حاجات وی۔

الفصل الثالث۔ عن ابی الشماخ بفتح شین وتشدید میم وخای معجمه الازدی۔ بفتح همزه وسکون زای حال وی معلوم نشد وظاهر آن ست که تابعی ست۔ عن ابن عم له۔ روایت میکند ابو الشماخ از پسر عم که مر او راست۔ من اصحاب النبی۔ از اصحاب پیغمبر صلی الله علیه وسلم انه اتی معاویة۔ که وی آمد نزد معاویه۔ فدخل علیه۔ پس درون در آمد بر وی فقال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول۔ پس گفت آن صحابی شنیدم آنحضرت را که می گفت۔ من ولی من امر الناس شیئا۔ کسی که والی گردانیده شد از کار مردم چیزے را۔ ثم اغلق بابه دون المسلمین۔ پس تر بست در خود را بر مسلمانان او المظلوم۔ یا بر بست در را بر ستمدیده۔ او ذی الحاجة۔ یا بر خداوند حاجت هر حاجتی که بوده باشد۔ اغلق الله دونه ابواب رحمته عند حاجته وفقره۔ بر بندد خدا بر وے درهای رحمت خود را نزد حاجت وی وفقر وے۔ افقر ما یکون الیه۔ در وقت محتاج تر بودن وی بسوی خدا۔ وعن عمر بن الخطاب رضی الله عنه انه کان اذا بعث عماله۔ روایت ست از امیر المومنین عمر که وی بود چون می فرستاد عاملان خود را۔ شرط علیهم ان لا ترکبوا برذونا۔ شرط می کرد بر ایشان که سوار نشوید اسپ ترکی را برذون بکسر موحده وسکون را وفتح ذال معجمه اسپ ترکی خلاف اسپ عربی وبرذونه بمعنے قهر وغلبه وگفته اند که چون علت نهی تکبر وخیلا ست تناهی از سواری اسپ عربی بطریق اولی خواهد بود۔ ولا تاکلوا نقیا۔ شرط دیگر آنکه مخورید آرد میده را که پاکیزه کرده شده وبیخته شده است چند بار نقاوه پاکیزگی ونظافت ولا تلبسوا رقیقا۔ ونپوشید جامهٔ تنک ونفیس را۔ ولا تغلقوا ابوابکم دون حوائج الناس۔ ونه بندید درهای خود را فرود حاجت های مردم۔ فان فعلتم شیئا من ذلک۔ پس اگر بکنید چیزی را ازین مذکور۔ فقد حلت بکم العقوبة۔ پس بتحقیق فرود می آید بشما عذاب وسزا از خدا در دنیا وآخرت واحتمال دارد که مراد حلول عقوبت از جانب وے

رضی اللہ عنہ بود مزجر و توبیخ و عزل - ثم یشیعهم - پس تر مشایعت میکرد عمر رضی اللہ عنہ عمال را التشییع و مشایعت همراه مسافر رفتن برای وداع
کردن - رواهما البیهقی فی شعب الایمان

باب العمل فی القضاء والخوف منه

باب عمل کردن در قضا که چگونه باید کرد یعنی بمقتضای کتاب و سنت و باجتهاد و بذل مجهود در طلب صواب و در بیان
ترسیدن از قضا و حذر کردن از اختیار آن

الفصل الاول - عن ابی بکرة - بفتح با و سکون کاف و تا در آخر صحابی مشهور ست از اهل ثقیف اسم او نفیع بضم نون و فتح فا - قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم یقول لا یقضین حکم بین اثنین وهو غضبان باید که حکم نکند هیچ حاکمی میان دو کس و حال آنکه وی خشمناک ست زیرا که غضب منع می کند از تمکن و تثبت در اجتهاد و همچنین هر حال که مغیر باشد مثل جوع و عطش و مرض و مانند آن - متفق علیه - وعن عبد اللہ بن عمرو و ابی هریرة قالا قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم اذا حکم الحاکم فاجتهد - وقتی که قصد حکم کند حاکم پس اجتهاد کند - واصاب - وصواب کند و بیابد حکم را بآن وجهی که حق ست نزد خدا - فله اجران - پس مر او را دو مزد ست اجر اجتهاد و اجر اصابت - واذا حکم فاجتهد و اخطاء فله اجر واحد - و چون حکم کرد و اجتهاد نمود و خطا کرد در یافتن حق پس مر او را یک اجر ست و این حدیث دلیل ست بر آنکه مجتهد گاهی خطا می کند و گاهی صواب و بر هر تقدیر ماجور ست و تحقیق این مسئله در موضعش کرده اند متفق علیه

الفصل الثانی - عن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم من جعل قاضیا بین الناس - کسی که گردانیده شد قاضی و حاکم میان مردم - فقد ذبح بغیر سکین - پس تحقیق ذبح کرده شد بی کارد مراد ذبح غیر متعارف ست که عبارت ست از هلاک دین نه هلاک بدن زیرا که ابتلا شدن برنج دائم و درد بی دوا و بیماری سخت که منتهی بهلاک ست و نخود ذبح بسکین رنج یکساعت ست و این رنج عمر ست بلکه حسرت او تا روز قیامت باقی ست و بعضی گفته اند که مراد آن ست که هر که قاضی ساخته شد باید که بمیرد جمیع دواعی خبیثه و شهوات ردیه و ارادات نفسانیه وی زیرا که وی ذبح کرده شد بی سکین فافهم - رواه احمد والترمذی وابوداود وابن ماجة - وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم من ابتغی القضاء وسأل - کسی که طلب کند قضا را و سوال کند از سلطان که او را قاضی سازد - وکل الی نفسه - گذاشته می شود و سپرده می شود بسوی نفس وی و باز داشته می شود توفیق و امداد و اعانت از وی چون سپرده شد بنفس همه از انجا شر و فساد خیزد که معدن شر و نفس ست - ومن اکره علیه انزل اللہ علیه ملکا یسدده - و کسی که اکراه کرده شود بر قضا و بزور قاضی گردانیده می شود فرود می فرستد خدای تعالی بر وی فرشته را که راست و درست می گرداند کردار و گفتار او را - رواه الترمذی وابوداود وابن ماجة - وعن بریدة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم القضاة ثلثة واحد فی الجنة واثنان فی النار - قاضیان سه قسم اند یکی در بهشت

ودو قسم در آتش و دوزخ اند - فاما الذی فی الجنة فرجل عرف الحق - اما آن کسی کہ در بہشت ست پس مردی ست کہ شناخت
حق را و دانست کہ حق بایجانب ست فقضی بہ - پس حکم کرد بحق - ورجل عرف الحق فجار فی الحکم - و مردی کہ شناخت
حق را پس جور کرد در حکم یعنی دیدہ و دانستہ حق را پائمال کرد فی الصراح جور میل کردن از راستی در راہ و ستم کردن
در حکم کردن بر کسی - فہو فی النار - پس آنکس در آتش ست - ورجل قضی للناس علی جہل فہو فی النار - و مردی کہ حکم کرد
برای مردم بنا بر جہل و ناشناخت حق پس وی نیز در آتش ست بنا بر تقصیر در بذل مجہود در دریافت حق - رواہ ابوداؤد
وابن ماجۃ - وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من طلب قضاء المسلمین حتی ینالہ - کسی کہ بجوید قضای
مسلمانان را تا آنکہ بیابد او را ثم غلب عدلہ جورہ - بعد از ان غالب آید عدل او جور او را - فلہ الجنۃ - پس مر او راست
بہشت - ومن غلب جورہ عدلہ فلہ النار - وکسی کہ غالب آید جور او عدل او را پس مر او راست آتش ظاہر و متبادر آنست
کہ مراد از غلبہ عدل یا جور آنست کہ زیادہ باشد یکی بر دیگری و بیشتر بود از وی و آن دیگر نیز وجود داشتہ باشد زیرا کہ
حکم غالب راست - ولیکن گفتہ اند کہ مراد در ہر دو حالت آنست کہ چنان شود کہ یکی مانع آید از دیگری و غالب گردد بر آن یعنی
عدل قوت گیرد چنانکہ جور بوجود نیاید و جور قوی گردد چنانکہ عدل ظہور نکند کذا قال التورپشتی فافہم - رواہ ابوداؤد -
وعن معاذ بن جبل ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لما بعثہ الی الیمن - روایت ست از معاذ بن جبل کہ آنحضرت
وقتی کہ فرستاد او را بجانب یمن یعنی برای قضا - قال کیف تقضی - گفت آنحضرت چگونہ حکم می کنی و بچہ حکم می کنی - اذا عرض
لک قضاء - وقتی کہ پیش آید ترا قضیہ - قال اقضی بکتاب اللہ - گفت معاذ حکم می کنم بکتاب خدا - قال فان لم تجد فی
کتاب اللہ - گفت آنحضرت پس اگر نیابی آن حکم را در کتاب خدا - قال فبسنۃ رسول اللہ - گفت معاذ پس حکم میکنم
بسنت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قال فان لم تجد فی سنۃ رسول اللہ - گفت آنحضرت پس اگر نیابی در سنت رسول خدا
قال اجتہد برائی - گفت معاذ کار می بندم عقل و فکر خود را فی الصراح اجتہاد توانائی و قوت را کار بستن - ولا آلو -
و تقصیر نمی کنم در اجتہاد و طلب صواب - قال - گفت معاذ - فضرب رسول اللہ - پس دست زد پیغمبر خدا صلی اللہ
علیہ وسلم فی صدرہ - در سینہ معاذ از برای تثبیت و افاضہ زیادت علم - قال الحمد للہ الذی وفق رسول رسول اللہ لما
یرضی بہ رسول اللہ - گفت آنحضرت سپاس و ستایش مر خدای را کہ توفیق داد رسول رسول خدا را بچیزی کہ راضی و خوشنود ست
بوی رسول وی و درین حدیث دلیل ست بر شرعیت قیاس و اجتہاد و بر خلاف اصحاب ظواہر کہ منکر قیاس اند - رواہ الترمذی
وابوداؤد والدارمی - وعن علی رضی اللہ عنہ قال بعثنی رسول اللہ صلی اللہ الیہ وسلم الی الیمن قاضیا - روایت ست
از امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ گفت فرستاد مرا آنحضرت بسوی یمن بقضا - فقلت - پس گفتم یا رسول اللہ ترسلنی وانا
حدیث السن - می فرستی مرا بقضا و حالانکہ من نو سال ام - ولا علم لی بالقضاء - و نیست علم مرا بکیفیت قضا راندن و
حکم کردن مقصود نفی علم علی الاطلاق نیست زیرا کہ وے رضی اللہ عنہ علم بسیار داشت دران وقت والا آنحضرت

چگونه اورا قاضی می ساخت و بقضا می فرستاد بلکه مراد آن ست که مشتغل نبود بفصل خصومات و کیفیت دفع کلام مدعی و مدعا علیه زیرا که ممکن ست که مکر کند یکی ازان دو بدیگری بکلامی یا بفعل و پنهان ماند بر قاضی و امثال آن - فقال ان الله سیهدی قلبک - پس گفت آنحضرت بدرستی که خدای تعالی سرانجام ست که هدایت کند دل ترا و بنماید طریق و کیفیت قضا را - ویثبت لسانک - و ثابت گرداند و برجای دارد زبان ترا بعد ازان تعلیم نمود آنحضرت و بیان کرد کیفیت قضا را و فرمود - اذا تقاضی الیک رجلان فلا تقض للاول حتی تسمع کلام الآخر - وقتی که عرض کنند قضیه را بسوی تو دو مرد پس حکم مکن مر اول را تا آنکه بشنوی کلام دیگری را - فانه احری ان تبین لک القضاء - پس بدرستی که این اولی و سزاوارترست بآنکه پیدا و ظاهر گردد برای تو قضا - قال - گفت علی رضی الله عنه - فما شککت فی قضاء بعد - پس شک نکردم در هیچ قضائی و حکمی بعد ازان و در حدیث دیگر آمده است که اقضاکم علی - رواه الترمذی وابوداؤد وابن ماجة و سنذکر حدیث ام سلمة - و سرانجام ست که ذکر کنیم حدیث ام سلمه را که در اول او این کلمه است - انما اقضی بینکم برای سے فی باب الاقضیة والشهادات ان شاء الله تعالیٰ -

الفصل الثالث - عن عبد الله بن مسعود قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما من حاکم یحکم بین الناس الا جاء یوم القیمة - نیست هیچ حاکمی که حکم می کند میان مردم عادل باشد یا ظالم مگر آنکه می آید روز قیامت بدرگاه عزت - وملک آخذ بقفاه - و حالانکه فرشته گیرنده است گردن اورا - ثم یرفع رأسه الی السماء - پستر بر می دارد آن فرشته سر حاکم را بجانب آسمان چنانکه بر می دارد غل سر مغلول را مقصود بودن حاکم ست مقهور و مغلوب در دست فرشته چنانچه سر مغلول بجانب آسمان می باشد و مجال حرکت ندارد و این تقریر طیبی ست و ظاهر چنان می نماید که معنی آن باشد که بر می دارد فرشته سر خود را بسوی آسمان یعنی منتظر می باشد حکم الٰهی تعالیٰ را که چه حکم کند چنانکه عادت کسے ست که ایستاده می کند گنهگاری را در پیش سلطانی و می گیرد گردن او را و نگاه می کند بجانب سلطان و سلطان در مکان عالی ست و انتظار می برد که چه حکم می شود و این معنی مناسب ترست بقول وے - فان قال - پس اگر می گوید خدای تعالیٰ و حکم می کند - القه - بینداز او را در دوزخ - القاه - می اندازد فرشته او را - فی مهواة - در محل افتادن هوی بضم ها و کسر واو و تشدید یا سقوط و اصل اشتقاق وی از هوا است که میان آسمان و زمین ست - اربعین خریفا - چهل سال خریف ضد ربیع نام فصل معین و چون در سال یک بار می باشد مراد بدان سال می دارند و ابتدای سال نزد ایشان از خریف ست و مراد بچهل سال مبالغه در عمق مهواة ست نه تعیین و تحدید باین مدت و مهواة چه تنوین و بی تنوین هر دو روایت ست و این حال در حاکم ظالم ست و در حاکم عادل حکم می شود که بردارا و را بسوے بهشت چنانچه در حدیث ابی امامه در کتاب الامارة والقضاء گذشت و احتمال دارد که مراد بحاکم درینجا ظالم باشد والله اعلم - رواه احمد وابن ماجة والبیهقی فی شعب الایمان - وعن عائشة رضی الله عنها عن رسول الله صلی الله علیه وسلم

قال لیاتین علی القاضی العدل یوم القیمۃ - ہر آئینہ می آید بر قاضی عدل از ہول وشدت وایستادن در بارگاہ عزت وہیبت
روز قیامت - تمنی انہ لم یقض بین اثنین فی تمرۃ قط - آرزو می برد قاضی کاشکی وی حکم نمی کرد میان دو کس در یک خرما کہ
شئی قلیل حقیر ست ہرگز چہ جای قاضی ظالم وحکم در شئی کثیر عظیم - رواہ احمد - وعن عبد اللہ بن ابی اوفی - وے
وپدر وی صحابی اند حاضر شد حدیبیہ وخیبر را ومشاہدی را کہ بعد اوست وہمیشہ در مدینہ بود تا وقت وفات آنحضرت
بعد از آن بکوفہ رفت و وی آخر کسی ست کہ وفات یافت از صحابہ در کوفہ سنہ ہشتاد وہفت یا ہفتاد وشش یا ہفت
واو یکی از صحابہ است کہ حنفیہ می گویند کہ امام ابوحنیفہ او را دریافتہ وعمر امام در آن وقت شش یا ہفت سال بود واللہ اعلم
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہ - ودر بعضی نسخ ان اللہ - مع القاضی ما لم یجر - خدا یعنی لطف وتوفیق وتائید
با قاضی ست مادام کہ جور نکردہ است - فاذا جار تخلی عنہ - پس وقتی کہ جور کند قاضی خلوت مے کند وجدا می گردد
از وے خدا باز می گیرد لطف وتوفیق را از و - ولزمہ الشیطان - ولازم می شود او را شیطان وہمیشہ می باشد
با وے - رواہ الترمذی وابن ماجۃ وفی روایۃ فاذا جار وکلہ الی نفسہ - پس چون جور می کند می گذارد خدائے تعالٰی
او را بسوی نفس او - وعن سعید بن المسیب ان مسلما ویہودیا اختصما الی عمر - سعید بن المسیب کہ از عظمائے تابعین
قدمای الشان ست روایت میکند کہ یک مسلمانی ویک یہودی خصومت وپیکار کردند در قضیہ وآمدند بسوے امیر المؤمنین
عمر رضی اللہ عنہ - فرأی الحق للیہودی - پس دید عمر حق مر یہودی را - فقضی لہ عمر بہ - پس حکم کرد مر یہودی را عمر بآن
حق - فقال لہ الیہودی - پس گفت مر عمر را یہودی - واللہ لقد قضیت بالحق - بخدا سوگند ہر آئینہ بتحقیق حکم کردی
تو بحق وصواب وتواند کہ مراد بحق حق سبحانہ باشد یعنی بتائید وی وتوفیق وتسدید وے کہ میل نکردی بکسی کہ بر دین
تو بود - فضربہ عمر بالدرۃ - پس زد یہودی را عمر بدرہ بکسر دال وتشدید را گفتہ اند کہ این زدن عمر او را بدرہ بطریق فرح
ومطایبہ بود چنانچہ عرف وعادت می باشد نہ زدن بقہر وعنف کہ دردناک گرداند - وقال وما یدریک - وگفت عمر چہ چیز
در یابندہ ترا واز کجا دانستی کہ این قضا بحق بود - فقال الیہودی واللہ انا نجد فی التوریۃ - پس گفت یہودی بخدا سوگند
ما مے یابیم در توریت - انہ لیس قاض یقضی بالحق - بدرستی شان این ست کہ نیست قاضی کہ حکم کند بحق - الا کان عن
یمینہ ملک وعن شمالہ ملک - مگر آنکہ می باشد در جانب راست وی فرشتہ ودر جانب چپ وی فرشتہ دیگر یسددانہ - سداد
می بخشند او را وسداد درستی وراستی کردار وگفتار - ویوفقانہ للحق مادام علی الحق - وتوفیق میدہند او را برای حق مادامی
کہ آن حاکم بر حق ست توفیق دست دادن کسی را بکاری - فاذا ترک الحق عرجا وترکاہ - پس چون بگذارد حاکم حق را بالا
می روند آن دو فرشتہ ومی گذارند او را ومی گیرند از وی توفیق - رواہ مالک - وعن ابن موہب - بفتح میم وسکون
واو وفتح ہا نام او عبد اللہ ست قاضی فلسطین بود مر عمر بن عبد العزیز را تابعی ست صدوق - ان عثمان بن عفان
قال لابن عمر - روایت مے کند کہ عثمان گفت مر ابن عمر را رضی اللہ عنہما - اقض بین الناس -

قاضی شو و حکم کن میان مردم۔ قال او تعافنی۔ گفت ابن عمر آیا می گذاری و معاف می داری مرا ازین کار یا امیر المومنین
قال وما تکرہ من ذلک۔ گفت عثمان با بن عمر و چہ وجہ مکروہ می داری وکراہیت می کنی از قضاء۔ وقد کان ابوک
یقضی۔ وتحقیق بود پدر تو کہ قضاء می کرد و حکم می کرد میان مردم یعنی در غیر زمان خلافت نیز۔ قال لانی سمعت رسول اللہ
گفت ابن عمر ازان کمروہ می دارم کہ بدرستی می شنیدم پیغمبر خدا را صلے اللہ علیہ وسلم یقول من کان قاضیا
فقضی بالعدل۔ می گفت آنحضرت کسی کہ باشد قاضی وحاکم پس حکم کند بعدل۔ فبالحری ان ینقلب منہ کفافا۔
پس سزاوارست کہ برگردو و برآید ازان برابر کہ نہ سود کند و نہ زیان و نہ ثواب یابد و نہ عقاب۔ فما راجعہ بعد
ذلک۔ پس مراجعت نکرد عثمان ابن عمر را و باز نگردانید این سخن را بعد ازان و درگذشت و تکلیف نکرد و ناگاہ ابن
این سخن را از والد بزرگوار خود یا گرفتہ بود کہ فرمود کاشکی سلامت مانم از خلافت کہ نہ زیان کند بر من و نہ سود کند
مراو کفاف بفتح کاف چیزے را گویند کہ زیادہ نیاید از چیزی و مقدار حاجت باشد چنانکہ کفاف در رزق و بعضے
گفتہ اند کفاف از کف ست بمعنی باز ماندن و باز داشتن یعنی باز مانم از وی و باز ماند وے از من و از یکدیگر سلامت
مانیم۔ رواہ الترمذی وفی روایۃ رزین عن نافع۔ و در روایت رزین از نافع مولای ابن عمر این چنین آمدہ است۔
ان ابن عمر قال لعثمان۔ کہ ابن عمر گفت مر عثمان را۔ یا امیر المومنین لا اقضی بین رجلین۔ حکم نخواہم کرد من میان دو مرد
چہ جای زیادہ بران۔ قال ان اباک کان یقضی۔ گفت عثمان بدرستی کہ پدر تو بود کہ حکم می کرد۔ فقال ان ابی
لو اشکل علیہ شئ۔ پس گفت ابن عمر بدرستی کہ پدر من اگر مشکل می شد بروی چیزی از حکم۔ سال رسول اللہ۔ می پرسید
پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم ولو اشکل علی رسول اللہ شئ سال جبرئیل۔ اگر مشکل می شد بر پیغمبر خدا چیزی سوال می کرد جبرئیل
علیہ السلام وانی لا اجد من اسالہ۔ و بدرستی من نمی یابم کسی را کہ پرسم او را یعنی کسی را کہ جزم و یقین کنم بقول وی کہ صواب ست
چنانچہ آنحضرت بود فانھم۔ وسمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ وشنیدم آنحضرت را کہ میگفت۔ من عاذ باللہ فقد عاذ
بعظیم۔ کسی کہ پناہ آورد بخدا پس بتحقیق پناہ آورد بدان عظیم بزرگ کہ ہیچ کس بزرگ تر از وی نیست۔ وسمعتہ یقول۔
وشنیدم حضرت را کہ می گفت۔ من عاذ باللہ فاعیذوہ۔ کسے کہ پناہ جوید بخدا پس پناہ دہید او را و درگذارید
از وی و تشویش ندہید او را۔ وانی اعوذ باللہ ان تجعلنی قاضیا۔ و من پناہ می جویم بخدای تعالی از انکہ بگردانی
مرا قاضی۔ فاعفاہ۔ پس عفو کرد عثمان از ابن عمر و درگذشت از وی و تکلیف نکرد بقضاء۔ وقال لا تخبر احدا۔ وگفت
عثمان خبر مکن کسی را باین سخن کہ میان من و تو گذشت تا دیگران ہم بقول تو قبول نکنند قضاء را و این کارخانہ معطل
نماند و در بعضی نسخ لا نخبر احدا بنون و جیم یعنی جبر نمی کنم من کسے را و زور نمی کنم بر کسی درین طور امری کہ صلاح وی لبران باشد

باب رزق الولاۃ وہدایاہم

یعنی آنچہ نصیب وحق والیان ست در بیت المال و دادہ شود رزق ایشان را ازان از قوت ایشان وقوت عیال ایشان

وملبس ومسکن ومرکب جز آن وانچه هدیه فرستند مردم وپیشکش برند برای ایشان چنانکه از احادیث مذکوره درباب ظاهر میگردد
الفصل الاول عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما اعطیکم ولا امنعکم - عطا نمی کنم من شما را
ونه منع می کنم شمارا یعنی از نزد خود - انا قاسم اضع حیث امرت - من قسمت کننده ام می نهم آنجا که امر کرده شده ام ومی دهم
کسی راکه نمی دهانند مراد وادن ونا دادن مال ست یا تبلیغ وحی وعلم واحکام ست یعنی حق سبحانه می دهد کسی را که می خواهد از علم
وفهم ومیدهد واوست سبحانه وقسمت آن بدست من ست - رواه البخاری - وعن خولة - بفتح خای معجمه وسکون واو - الانصاریة
صحابیه است وخولة انصاریه دواست خوله بنت ثامر کنیتش وخوله بنت ثعلبه مجادله زوجه اوس بن الصامت وظاهر
آن ست که مراد ثانی ست - قالت قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان رجالا یتخوضون فی مال الله بغیر حق - گفت
آنحضرت که مردان هستند که می افتند در مال خدا بنا حق یعنی تصرف می کنند در بیت المال وزکوٰة وغنیمت بی اذن امام
ومی گیرند بیشتر از اجرت خود وحق خود - فلهم النار یوم القیٰمة - پس مر ایشان راست آتش روز قیامت - رواه البخاری
وعن عائشة رضی الله عنها قالت لما استخلف ابو بکر رضی الله عنه قال - وقتی که خلیفه گردانیده شد ابو بکر گفت - لقد علم
قومی حرفتی لم تکن تعجز عن مؤنة اهلی - هر آئینه بتحقیق دانسته اند قوم من که کار وپیشه من نبود که عاجز باید از غمخواری اهل وعیال
من ومؤنت بار گرانی یعنی من کسبی وکاری می کردم که کفایت میکرد بقوت عیال من - وشغلت بامر المسلمین ومشغول
گردانیده شدم الآن بکار مسلمانان واصلاح امور ایشان - فسیأکل آل ابی بکر من هذا المال - پس سرانجام ست که بخورند
اهل وعیال ابو بکر وتابعان او ازین مال یعنی مال بیت المال مسلمانان - ویحترف للمسلمین فیه - وکار وپیشه کند ابو بکر مر مسلمانان
را در این مال تحصیل وی وحفظ وصرف وی در مصارف وحوائج مسلمانان وگفته اند که حرفت وی رضی الله عنه تجارت
در کرباس فروشی بود وتجارت عمر رضی الله عنه در غله وتجارت عثمان رضی الله عنه در خرما وجامه وعباس عطاری می کرد
کذا قال الشمنی ونیز گفته اند که بهترین انواع تجارت تجارت جامه است بعد از آن عطر ودر حدیث آمده است که اگر تجارت
می کردند بهشتیان تجارت می کردند در جامه واگر تجارت می کردند دوزخیان تجارت می کردند در صرف - رواه البخاری -
الفصل الثانی عن بریدة عن النبی صلی الله علیه وسلم قال من استعملناه علی عمل - کسی که عملدار ساختیم وبر گماشتیم
ما او را بر کاری - فرزقناه رزقا - پس رزق دادیم او را رزقی یعنی اجرتی بر آن عمل قرار دادیم - فما اخذ بعد ذلک
فهو غلول - پس چیزی که بگیرد آنکس بعد از آن یعنی زیاده بر آن پس آن گرفتن خیانت ست غلول بضم خیانت در غنیمت
ومعنی مطلق خیانت نیز آید - رواه ابو داود - وعن عمر رضی الله عنه قال عملت علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم
گفت عمر رضی الله عنه عمل کردم من در زمان آنحضرت - فعملنی - پس داد آنحضرت مرا اجرت بر آن عمل تعمیل مزد عمل
دادن عماله بضم عین مزد - رواه ابو داود - وعن معاذ قال بعثنی رسول الله صلی الله علیه وسلم الی الیمن گفت
معاذ رضی الله عنه فرستاد مرا آنحضرت بسوی یمن - فلما سرت ارسل فی اثری - پس چون سیر کردم ورفتم فرستاد

کسے را در پی من اثر بکسر ہمزہ وسکون مثلثہ پی۔ فرددت۔ پس بازگردانیدہ آوردہ شدم من۔ فقال اتدری
لم بعثت الیک۔ پس گفت آنحضرت آیا می دانی کہ برای چہ فرستادم بسوی تو و باز طلبیدم ترا۔ لاتصیبن شیئا بغیر اذنی
ابد کہ بیابی و نرسی یعنی نگیری چیزی را از مال بی اذن من۔ فانہ غلول۔ زیرا کہ آن خیانت ست۔ ومن یغلل یات
بما غل یوم القیمۃ۔ وکسی کہ غلول کند حاضر می آید با چیزیکہ غلول کردہ است روز قیامت و عقاب کردہ میشود بران
لہذا دعوتک۔ برای ہمین سخن گفتن و وصیت نمودن خواندہ بودم و طلبیدہ بودم ترا۔ فامض لعملک۔ پس برو و بگذر
برای عملی کہ فرمودہ ایم ترا۔ رواہ الترمذی۔ وعن المستورد بضم میم وسکون سین و فتح فوقانیہ و کسر را۔ بن شداد
بتشدید دال صحابی ست از اہل کوفہ ساکن شد مصر را و معدود شد در ایشان و در زمان وفات آنحضرت کودک بود و لیکن
سماع کردہ است از وی صلی اللہ علیہ وسلم و یاد داشتہ۔ قال سمعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول من کان لنا عاملا فلیکتسب
زوجۃ۔ می گفت آنحضرت کسی کہ ہست ما را عامل یعنی کسی را کہ عامل ساختہ ایم ما او را پس باید کہ زنی را کسب کند
یعنی تزوج کند اگر نداشتہ باشد۔ فان لم یکن لہ خادم فلیکتسب خادما۔ پس اگر نباشد او را خادم واہ یا غلام پس باید
کہ کسب کند یعنی بخرد خادم را۔ فان لم یکن لہ مسکن۔ پس اگر نباشد مر او را خانہ کہ در وی سکونت کند۔ فلیکتسب مسکنا۔
پس باید کہ بسازد برای خود خانہ را یعنی حلال ست مر عامل را کہ بگیرد از بیت المال مقدار مہر زوجہ و نفقہ و کسوت
او یعنی بقدر حاجت بی اسراف و آنچہ حاصل کند بدان خادم و خانہ مقداری کہ لابد ست و اگر زیادہ بگیرد حرام ست
وظاہر آن ست کہ این بر تقدیری خواہد بود کہ تعیین کردہ نشدہ است برای او اجرت و گنجایش دارد آنرا بیت المال
واللہ اعلم۔ وفی روایۃ۔ و در روایتی این زیادہ کردہ است کہ۔ من اتخذ غیر ذلک فہو غال۔ کسی کہ بگیرد جز این چیزہای
کہ مذکور شد پس آنکس خیانت کنندہ است۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن عدی بفتح عین و کسر دال و تشدید یا۔ بن عمیرۃ
بفتح عین و کسر میم و سکون یا مر او را صحبت ست حضرمی ست ساکن شد کوفہ را بعد از ان انتقال کرد بہ جزیرہ و ساکن شد
آنجا و وفات یافت دران۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال۔ روایت می کند کہ آنحضرت گفت۔ یا ایہا الناس
من عمل منکم لنا علی عمل۔ آگاہ باشید ای مردمان ہر کہ عامل گردانیدہ شد از شما برای ما و گماشتہ شد بر عمل تعمیل بمعنی
عمل دادن نیز می آید چنانکہ مفہوم ظاہر لفظ ست و اینجا این معنی گفتہ اند و بمعنی اجرت دادن بر عمل نیز می آید و عمل برین
معنی نیز درست ست چنانکہ در حدیث عمر گفتہ اند۔ فکتمنا منہ مخیطا۔ پس پوشید آن کس ما را از حاصل آن عمل سوزنی۔
فما فوقہ۔ پس چیزی کہ بالای سوزن ست در حقارت یعنی کمتر از سوزن ست۔ فہو غال یاتی بہ یوم القیمۃ۔ پس
آن کس خیانت کنندہ است می آید بان سوزن روز قیامت۔ فقام رجل من الانصار۔ پس بایستاد مردی از انصار
کہ عملدار جائی بود۔ فقال۔ پس گفت آن مرد۔ یا رسول اللہ اقبل عنی عملک۔ قبول کن و بگیر از من عمل خود را
کہ سپردہ بمن۔ قال وما ذاک۔ گفت آنحضرت و چیست آنچہ تو می گوئی یعنی بچہ سبب این را می گوئی و عمل را واپس

می دہی - قال سمعتک تقول کذا وکذا - گفت آن مرد شنیدم ترا کہ می گفتی چنین وچنین یعنی وعیدی را کہ بر خیانت اندک چیزے می کنی - قال وانا اقول ذلک - گفت آن حضرت ومن می گویم آنرا یعنی نہ پیچیدم درین سخن وبر نمی گردم ازان ہر کہ می تواند کرد آنرا عمل قبول کند ودہر کہ نمی تواند کرد نکند - من استعملناہ علی عمل فلیات بقلیلہ وکثیرہ - ہر کہ بگماریم ما او را بر عملی پس باید کہ بیارد اندک حاصل آنرا وبسیار آنرا - فما اوتی منہ اخذہ - پس چیزی کہ دادہ شود آن کس ازان عمل کہ اجرت اوست بگیرد آنرا - وما نہی عنہ انتہی - وچیزے کہ باز داشتہ شود ازان باز آید ازان - رواہ مسلم وابوداود واللفظ لہ - وعن عبداللہ بن عمرو قال لعن رسول اللہ - گفت لعنت کردہ است پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم الراشی والمرتشی - رشوت دہندہ ورشوت گیرندہ را ورشوت بضم وکسر آنچہ دادہ شود برائے ابطال حق واثبات باطل اما اگر برائے اثبات حق ودفع ظلم از نفس بدہد لا باس ہست وہمچنین گیرندہ اگر سعی کند در رسیدن حق بصاحب حق یا دفع ظلم از وے اما گفتہ اند کہ این در غیر قضاة وولاة ست زیرا کہ سعی در اصابت حق واثبات آن ودفع ظلم از مظلوم واجب ست برایشان پس روا نباشد اجرت گرفتن بران - رواہ ابوداود وابن ماجة ورواہ الترمذی عنہ وعن ابی ہریرة ورواہ احمد والبیہقی فی شعب الایمان عن ثوبان وزاد - وزیادت کردہ است بیہقی این کلمہ را - والرائش - ولعنت کردہ آن حضرت رائش را - یعنے الذی یمشی بینہما - یعنی آن کسے کہ می آید ومی رود میان راشی ومرتشی وزیادہ می کند برائے یکی وکم می کند از دیگری وباقی کلام درین حدیث در فصل ثالث از کتاب الحدود گذشت وعن عمرو بن العاص قال ارسل الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اجمع علیک سلاحک وثیابک وگفت عمرو بن العاص کہ صحابی مشہور ست فرستاد کسی را بسوے من آنحضرت کہ بگوید بمن گرد آر بر خود سلاح خود را وجامہ ہای خود را یعنی استعداد سفر کن - ثم ائتنی - پستر بیا نزد من - قال فاتیتہ - گفت عمرو بن العاص پس آمدم من نزد آنحضرت چنانکہ فرمودہ بود - وہو یتوضأ - وحالانکہ آنحضرت وضو می ساخت - فقال یا عمرو انی ارسلت الیک لابعثک فی وجہ پس گفت آنحضرت ای عمرو من فرستادم کسی را بسوی تو وطلبیدم ترا تا برانگیزم ودبفرستم ترا در جہتی وجانبی کہ - یسلمک اللہ ویغنمک - ہر دو کلمہ بتشدید ست یعنی بسلامت باز آرد ترا خدای تعالی وغنیمت روزی گرداند ترا یعنی بسالما وغانما از انجا باز آئی - وازعب لک زعبة من المال - وجدا سازم برائے تو پارہ از مال وزعبہ بضم زای معجمہ وسکون عین مہملہ پارہ از مال وزعب بفتح مصدر - فقلت یا رسول اللہ ما کانت ہجرتی للمال - پس گفتم من نبود ہجرت من واسلام من برای طلب مال - ما کانت الا للہ ورسولہ - نبود ہجرت من مگر برای خدا ورسول وی یعنی ایمان من خالصاً للہ بود وہجرت عمرو بن العاص از حبشہ بود بمدینہ ہمراہ خالد بن الولید سال پنجم از ہجرت وبعضی ہشتم گفتہ اند وبعضی گفتہ اند میان حدیبیہ وخیبر وچون آمد آنحضرت برای بیعت دست فراز کرد تا بیعت کند عمرو دست خود را بکشید آنحضرت فرمود چرا دست می کشی گفت یا رسول اللہ اسلام می آرم بشرط آنکہ آمرزیدہ شود

گناہان من کہ پیش ازین کردہ ام فرمود آنحضرت آیا نمی دانی تو ای عمرو کہ اسلام می انداز دہر گناہی را کہ پیش از وی بود وہجرت می انداز دہر گناہی را کہ پیش ازان بود ودر حدیث دیگر آمدہ است کہ اسلام آوردند مردم و ایمان آورد عمرو بن العاص ونیز آمدہ است کہ عمرو بن العاص از صالحان قریش ست وچون عمرو از قبول مال باز آورد۔ قال۔ گفت آنحضرت نعما بالمال الصالح للرجل الصالح۔ نیکو چیزی ست مال صالح مرد صالح را ومال صالح آن ست کہ از وجہ حلال کسب کنند ودروی رعایت حق خدا وحقوق عباد نمایند وصلاح ضد فساد ست۔ رواہ فی شرح السنۃ وروی احمد نحوہ وفی روایتہ۔ ودر روایت احمد اینچنین آمدہ است۔ قال نعم المال الصالح للرجل الصالح۔

الفصل الثالث۔ عن ابی امامۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من شفع لاحد شفاعۃ۔ کسی کہ شفاعت کند مرکسی را شفاعت کردنی نزد سلاطین واراو غیر ایشان۔ فاہدی لہ ہدیۃ علیہا۔ پس می فرستد وی مر آن کس را پیش کشی بنابر آن شفاعت۔ فقبلہا۔ پس قبول کند آن کس آن پیشکش را۔ فقد اتی بابا عظیما من ابواب الربوا۔ پس تحقیق آمد آن کس دری بزرگ را از درہای ربوا این خود رشوت بود اورا ربوا خواند بجہت بودن او خالی از عوض۔ رواہ ابوداود۔

باب الاقضیۃ والشہادات

مراد باقضیہ وقائعی ست کہ مرافعہ کردہ میشود بسوی حاکم تا حکم کند دران وشہادت وشہود ومشاہدت دراصل بمعنی حضور وادراک ببصر ست وگاہی اطلاق کردہ میشود بر علم یقینی ببصیرت وبمعنی خبر قاطع کہ صادر ست بمواطات قلب نیز آمدہ ودر شرع خبر دادن بحق غیر بر دیگری چنانکہ اقرار اخبار ست بحق غیر برخود ودعوی اخبار ست بحق خود بر غیر وجمع شہادات بموافقت اقضیہ است باعتبار رعوای۔

الفصل الاول۔ عن ابن عباس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لو یعطی الناس بدعواہم۔ اگر دادہ می شوند مردمان بمجرد دعوی کردن ایشان۔ لادعی ناس دماء رجال۔ ہر آئینہ دعوی می کردند جماعۃ از مردمان خونہای مردان را۔ واموالہم۔ ومالہای ایشان را وہمی گرفتند آنرا۔ ولکن الیمین علی المدعی علیہ۔ ولیکن سوگند بر مدعا علیہ ست درین روایت طلب بینہ از مدعی مذکور نیست گویا آن امری ثابت ومقرر ست در شرع وگویا گفتہ شدہ است بر مدعی بینہ است واگر بینہ نباشد سوگند ست بر مدعا علیہ چنانکہ در روایت دیگر کہ از ابن عباس ست آمدہ۔ رواہ مسلم وفی شرحہ للنووی انہ قال۔ ودر شرح مسلم کہ برای شیخ محی الدین نووی ست این ست کہ گفتہ است۔ وجاء فی روایۃ البیہقی باسناد حسن او صحیح زیادۃ عن ابن عباس مرفوعا۔ وآمدہ است در روایت بیہقی باسناد حسن یا صحیح از ابن عباس بطریق رفع زیادۃ چیزی زائد بر روایت سابق وآن زیادت این ست کہ۔ لکن البینۃ علی المدعی والیمین علی من انکر۔ لیکن گواہان اند بر مدعی وسوگند ست بر کسی کہ منکر ست۔ وعن ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

من حلف علی یمین صبر کسی که سوگند خورد بر طریق یمین صبر صبر مشهور بمعنی شکیبائی ست ضد جزع و در اصل بمعنی حبس و لزوم ست و یمین صبر بجهت آن نام کردند که حکم موقوف و محبوس ست بران یا از جهت آنکه لازم ست مر صاحبش را یا صاحبش مجبور و محبوس ست بران از جهت حکم و بعضی گفته اند که یمین صبر آن ست که حالف وی دیده و دانسته دروغ می گوید و قصد اذهاب و اتلاف مال مسلمانی میکند و ازین جهت گفت که وهو فیها فاجر لیقطع بها مال امرء مسلم - و حالانکه آنکس درین یمین دروغ گوست که قطع می کند و می برد بآن یمین مال مرد مسلمان را لقی الله یوم القیمة وهو علیه غضبان - پیش می آید آن کس خدای تعالی را روز قیامت و حالانکه خدای تعالی بروی خشمناک ست - فانزل الله تعالی تصدیق ذلک - پس فرو فرستاد خدای تعالی برای راست گردانیدن این حکم این آیت را - ان الذین یشترون بعهد الله و ایمانهم ثمنا قلیلا بدرستی آن کسانی که می خرند و استبدال می کنند بعهد خدا یعنی بچیزی که پیمان کرده است بسوے ایشان از اداے امانت و بسوگندهاے دروغ خود بهاے اندک را که متاع دنیا باشد - الی آخر الآیة متفق علیه - وعن ابی امامة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من اقتطع حق امرئ مسلم بیمینه - کسی که جدا کند حق مردی مسلمان را بسبب سوگند خود اقتطاع پاره از چیزے جدا کردن - فقد اوجب الله له النار - پس بتحقیق واجب و ثابت می گرداند خدای تعالی مر او را آتش دوزخ را - وحرم علیه الجنة - و حرام می گرداند بروی بهشت را - فقال له رجل وان کان شیئا یسیرا - پس گفت و پرسید مر آنحضرت را مردی و گفت اگرچه باشد حق چیزی اندک حقیر - یا رسول الله قال وان کان قضیبا من اراک - گفت آنحضرت و اگرچه باشد نال شاخی از درخت مسواک - رواه مسلم - وعن ام سلمة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال انما انا بشر - روایت ست از ام سلمه رض که آنحضرت گفت نیستم من مگر آدمی و عارض میشود بمن احکام و دواعی بشریت و باقی گذاشته شده است در من احکام جبلت جز آنچه تائید کرده میشوم بوحی و تعلیم نموده می شوم از جانب حق سبحانه و انکم تختصمون الی و لعل بعضکم ان یکون الحن بحجته من بعض - و نزدیک ست که بعضی از شما باشند زبان آور تر و بیان کننده تر بحجت خود را از بعضی دیگر لحن اطلاق کرده میشود بر خطا در کلام و عدم تصریح بمقصود و بر تعریض آوازه و بمعنی فطانت و زیرکی و فصاحت اینجا این معنی مراد ست - فاقضی له علی نحو ما اسمع منه پس حکم میکنم من مر او را مانند آنچه میشنوم از وی - فمن قضیت له بشیء من حق اخیه - پس کسی که حکم کنم مر او را بچیزی از حق برادر او - فلا یاخذنه - پس باید که نگیرد وی حق برادر خود را - فانما اقطع له قطعة من النار - پس جز این نیست که می برم و جدا می کنم برای وی پاره از آتش - متفق علیه - وعن عائشة رضی الله عنها قالت قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان ابغض الرجال الی الله الالد الخصم - بدرستی دشمن داشته شده ترین مردمان بسوی خدا مرد سخت خصومت کننده بسیار خصومت کننده است الالد بفتح همزه و تشدید دال خصم بکسر صاد بسیار خصومت کننده هر دو نزدیک اند در معنی اول مبنی از معنی شدت ست و ثانی مشعر بکثرت - متفق علیه - وعن ابن عباس ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قضی بیمین و شاهد - روایت ست از ابن عباس که آنحضرت

حکم کرد بیمین وشاہد یعنی مدعی را یک شاہد بود پس امر کرد آنحضرت مدعی را کہ سوگند بخورد تا بجای شاہد دیگر باشد وائمہ ثلثہ
برین اند وامام ابوحنیفہ می گوید جائز نیست حکم بشاہد ویمین بلکہ لابدست از دو شاہد چنانکہ قرآن مجید بدان ناطق ست
وجائز نیست نسخ کتاب بخبر واحد محتمل واحتمال دارد کہ مراد باین جز آن باشد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حکم کرد بہ یمین
مدعا علیہ بعد از اقامت مدعی شاہد واحد را وعجز او از اتمام بینہ یعنی اعتبار نکرد وجود شاہد واحد را وطیبی گفتہ کہ خلاف
در اموال ست اما اگر دعوی بغیر اموال باشد قبول کردہ نشود وشاہد ویمین باتفاق۔ رواہ مسلم **وعن علقمۃ بن وائل**
تابعی حضرمی کوفی ست ذکر کردہ است او را ابن حبان در ثقات۔ عن ابیہ۔ روایت می کند از پدر خود۔ قال جاء رجل
من حضرموت ورجل من کندۃ۔ گفت آمد مردی از حضرموت بسکون ضاد کہ شہری مشہور ست از یمن وآمد مردی دیگر
از کندہ بکسر کاف وسکون نون آن نیز قبیلہ از یمن ست آمدند این دو مرد بخصومت۔ الی النبی۔ بسوی پیغمبر صلی اللہ
علیہ وسلم فقال الحضرمی پس گفت مرد حضرمی۔ یا رسول اللہ ان ہذا غلبنی علی ارض لی۔ این مرد یعنی این کندے
چیرہ آمدہ است در زمینی کہ مراست۔ فقال الکندی ہی ارضی وفی یدی۔ پس گفت کندی این زمین من ست
ودر دست من ست۔ لیس لہ فیہا حق۔ نیست مر این مرد حضرمی را در وی حقی۔ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم للحضرمی
الک بینۃ۔ پس گفت آنحضرت مر حضرمی را آیا ہستند مر ترا گواہان۔ قال لا۔ گفت حضرمی نیستند مرا گواہان۔ قال فلک
یمینہ۔ گفت آنحضرت پس مر تراست سوگند او۔ قال۔ گفت حضرمی۔ یا رسول اللہ ان الرجل فاجر۔ بدرستی کہ این مرد
کندی دروغ گوست۔ لا یبالی علی ما حلف علیہ۔ باک ندارد بر چیزی کہ سوگند خورد بران چیز راست باشد یا دروغ۔
ولا یتورع من شیء۔ وپرہیزگاری نمی کند از ہیچ چیزی چہ قول وچہ فعل۔ قال لیس لک منہ الا ذلک۔ گفت آنحضرت نیست
مر ترا از وی مگر آن یعنی سوگند۔ فانطلق لیحلف۔ پس رفت آن مرد از پیش آنحضرت تا سوگند خورد۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم لما ادبر۔ پس گفت آنحضرت چون پشت داد آن مرد۔ لئن حلف علی مالہ لیاکلہ ظلما۔ اگر سوگند می خورد وی بر مال
آن مرد تا بخورد آن مال را بظلم۔ لیلقین اللہ وہو عنہ معرض۔ ہر آئینہ ملاقات می کند خدا را وحالانکہ وے تعالی روی
گرداندہ است از وی وناراض ست از وی۔ رواہ مسلم۔ **وعن ابی ذر** انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول
روایت ست از ابو ذر کہ وی شنید آنحضرت را کہ می گفت۔ من ادعی ما لیس لہ فلیس منا۔ کسی کہ دعوی کند چیزی را
کہ نیست مر او را پس نیست آن کس از ما و بر طریقہ ما و بر دین ما و ظاہر آن ست کہ این در املاک ست وشامل ست
در عموم خود ونسب را ومانند آن را از احوال ظاہر وباطن۔ ولیتبوء مقعدہ من النار۔ وباید کہ بسازد ومہیا گرداند جای
نشست خود را از آتش دوزخ۔ رواہ مسلم۔ **وعن زید بن خالد**۔ از مشاہیر صحابہ است روایت می کند از آنحضرت
واز عائشہ واز ابو طلحہ مات سنۃ ثمان وسبعین در زمان عبد الملک وبعضی گفتہ اند در ایام معاویہ وہو ابن خمس وثمانین سنۃ
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا اخبرکم بخیر الشہداء۔ گفت گفت آنحضرت آیا خبر ندہم شما را بہ بہترین

گواہان - الذی یاتی لشہادتہ قبل ان یسألہا - بہترین گواہان آن کسی ست کہ می آرد شہادت خود را پیش ازانکہ پرسیدہ شود از گواہی یعنی گواہی می دہد و اظہار حق می کند پیش ازانکہ از وے پرسند کہ تو گواہی اصل نزد ما آن ست کہ شہادت ندہد مگر بعد از طلب شہادت از وے و واجب ست شہادت دادن بعد از طلب و پوشیدن شہادت و رحد و افضل ست و تحقیق وارد شدہ است حدیث در مذمت قومی کہ گواہی دہند و طلب کردہ نشود از ایشان گواہی پس ذکر کردہ اند در این حدیث خیر الشہدا ارادہ و تاویل یکے آنکہ این محمول ست بر کسی کہ نزد وے شہادتی ست بحق و نمی داند مدعی کہ وے شاہد ست پس خبر می کند او را کہ من شاہدم ترا درین قضیہ دوم آنکہ این در حقوق خداست مانند زکوٰة و کفارات و رؤیت ہلال و وقف و وصایا و مانند آن پس واجب ست اعلام حاکم بدان و گاہے تاویل می کنند کہ این محمول بر مبالغہ و مسارعت در اداے شہادت بعد از طلب ست و مذمت در شہادت پیش از استشہاد محمول بر اعدائے آن ست رواہ مسلم - وعن ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خیر الناس قرنی - فرمود آن حضرت بہترین مردم قرن من اند یعنی آن جماعہ کہ من در ایشانم و مراد صحابہ اند رضوان اللہ علیہم اجمعین و بعضی گفتہ اند کہ ہر کہ زندہ بود در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و آن قرن نام جماعہ ایست کہ مقارن اند در زمان و گاہی تعیین نیز می کنند زمان را کہ صد سال یا سی سال یا جزو آن و صواب قول اول ست و تحقیق این حدیث در آخر کتاب بیاید در باب فضل صحابہ انشاء اللہ تعالی - ثم الذین یلونہم - بعد از ان آن جماعہ کہ متصل و قریب اند با ایشان کہ تابعین باشند - ثم الذین یلونہم بعد از ان تبع تابعین - ثم یجیٔ قوم تسبق شہادة احدہم یمینہ - بعد از ان می آیند قومے کہ پیشی می کند گواہے یکے از ایشان سوگند او را - ویمینہ شہادتہ - و پیشی می کند سوگند وے گواہے او را کنایت ست از حرص بر شہادت و یمین پس گاہے تقدیم می کند این را بر آن و گاہے او را برین یا تمثیل ست برای سرعت شہادت و یمین تا بحدی کہ ورنمی یابد کہ بکدام یکی ازین دو ابتدا کند از جہت عدم مبالات او بدین و عدم احتیاط در آن و بعضی گفتہ اند کہ این عبارت از کثرت شہادت زور و یمین فاجرہ است یا معنی آن ست کہ ترویج می دہد گاہے شہادت خود را بہ یمین و می گوید واللہ من شاہد صدقم و بعکس چنانکہ می گوید مردم گواہ اند بر راستی سوگند من - متفق علیہ - وعن ابی ہریرة ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم عرض علی قوم الیمین - روایت می کند ابو ہریرہ کہ آن حضرت عرض کرد بر قومی یمین را یعنی فرمود کہ سوگند بخورید کہ این دعوے حق نیست - فاسرعوا - پس شتابی کردند آن قوم در سوگند خوردن - فامر ان یسہم بینہم فی الیمین - پس امر کرد کہ قرعہ انداختہ شود میان ایشان در سوگند خوردن - ایہم یحلف - کہ کدام یکی از ایشان سوگند خورد - رواہ البخاری - پوشیدہ نماند کہ آنچہ از ظاہر عبارت مفہوم می شود آن ست کہ شخصے دعوی کرد بر جماعتی پس منکر شدند آن جماعت پس عرض کرد آن حضرت بر آن جماعہ یمین را پس شتابی کردند آن جماعہ در سوگند خوردن پس سوگند نداد آن حضرت جماعہ را بلکہ فرمود

قرعہ بینداز ند وسوگند خورد وہر کہ قرعہ بنام وی بر آید ولیکن شارحان این را تصویر کردہ اند بہ صورت دیگر و طیبی آن را نقل کردہ وگفتہ است کہ صورت مسئلہ آنست کہ دو مرد دعوی کردند متاعی را کہ در دست ثالث ست ونیست مر آن دو کس را گواہ یا ہر دو گواہ دارند وآن شخص ثالث می گوید کہ من نمی دانم مر کراست این متاع پس درین صورت سوگند دادہ می شود یکی از ان دو مدعی را کہ قرعہ بنام وے بر آید انتہی وشاید کہ این بجہت آنست کہ ہر یکے از ان منکر ست حق دیگری را واللہ اعلم گفت طیبی وباین قائل ست علی مرتضی رضی اللہ عنہ وشافعی می گوید کہ گذاشتہ شود آن متاع در دست ہمان ثالث ونزد ابی حنیفہ قسمت کردہ شود میان ہر دو مدعی بہ نصف وبعضے گفتہ اند کہ این یک قول ست از شافعی وقول دیگر آنست کہ قرعہ انداختہ شود وقول دیگر مثل قول ابی حنیفہ وقرعہ مذہب مالک واحمد ست واز بعضے شروح ہدایہ نقل کردہ شدہ است کہ مذہب مالک آن ست کہ حکم کردہ شود بآنکہ اعدل ترست ازین دو بینہ کذا قالوا۔

الفصل الثانی۔ عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال البینۃ علی المدعی والیمین علی المدعی علیہ۔ گواہ بر ان کسی ست کہ دعوی کنندہ است وسوگند بر ان کسی ست کہ دعوی کردہ شدہ است بر وی یعنی اگر منکر گردد وطلب کند مدعی تحلیف او را۔ رواہ الترمذی۔ وعن ام سلمۃ رضی اللہ عنہا عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی رجلین اختصما الیہ فی مواریث۔ روایت کرد ام سلمہ از ان حضرت در شان دو مرد کہ خصومت کردند بسوی آنحضرت در میراثہا یعنی دعوی کردند در متاعی وگفت یکی این از ان من ست کہ بارث رسیدہ است بمن ودیگری نیز ہمچنین گفت لم یکن لہما بینۃ الا دعواہما۔ این چنین دو مردی کہ نبود مر آن دو مرد را گواہان مگر دعوی آنہا یعنی مجرد دعوی بود ولی بینہ۔ فقال من قضیت لہ بشیء من حق اخیہ۔ پس گفت آنحضرت کسی را کہ حکم کنم من برای آن کس بچیزی از حق برادر وے یعنی حق او بنا شد وگواہان دروغ بگذارند یا سوگند دروغ بخورد ومن حکم بدان کنم۔ فانما اقطع لہ قطعۃ من النار۔ پس جدا می کنم یعنی حکم می کنم برای او پارہ از آتش۔ فقال الرجلان کل واحد منہما۔ پس گفتند آن دو مرد ہر یکی از ان دو مرد یا رسول اللہ حقی ہذا لصاحبی۔ حق من کہ این ست مر یار مراست یعنی من گذشتم از دعوی کردن آن۔ فقال لا۔ پس گفت آنحضرت نکنید ہمچنین ونگوئید ومطلق از حق خود نگذرید۔ ولکن اذہبا فاقتسما۔ ولیکن بروید پس بخش کنید۔ ثم توخیا الحق۔ وعدل کنید در قسمت وقصد کنید حق را وتوخی بخاء معجمہ سیر میانہ را گویند کہ نہ شتاب باشد ونہ درنگ بمعنی قصد وتحری نیز آمدہ۔ ثم استہما۔ پستر قرعہ اندازید شاید کہ در قسمت عدالت نرفتہ باشد بہ ظن وتخمین واقع شدہ۔ ثم لیحلل کل واحد منکما صاحبہ۔ پستر باید کہ تحلیل کند ہر یکی از شما یار خود را یعنی حلال گرداند حق خود را کہ بجانب دیگری رفتہ باشد این نیز برائے احتیاط وتورع ست تا برائت بیقین حاصل گردد شاید کم وبیش شدہ باشد وفی روایۃ۔ ودر روایتی این چنین آمدہ است کہ۔ قال انما اقضی بینکما برائی۔ گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حکم

می کنم من میان شما اگر برای واجتہاد خود۔ فیما لم ینزل علی فیہ۔ در چیزے کہ فرود فرستادہ نشدہ است بر من و وحی کردہ
نشدہ است دران۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن جابر بن عبد اللہ ان رجلین تداعیا دابۃ۔ روایت ست از جابر کہ دو
مرد دعوی کردند چار پایہ را۔ فاقام کل واحد منہما البینۃ۔ پس بر پا کرد ہر یکے ازان دو مرد گواہان را۔ انہا دابتہ
نتجہا۔ بر آنکہ این دابہ دابۂ اوست کہ زایانیدہ است آنرا نتج مرد آبہ را مثل قابلہ است یعنی دایہ است مر زنان را
کہ می زایاند و تدبیر امر ولادت او می کند۔ فقضی بہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم للذی فی یدہ۔ پس حکم کرد آنحضرت
بآن دابہ مر کسی را کہ در دست او بود و درین مسئلہ تفصیل ست و صور شتی ست و اقوال متعددہ کہ در کتب فقہ مذکور
ست جملہ ازان در شرح ذکر کردہ ایم۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ وعن ابی موسی الاشعری ان رجلین ادعیا بعیرا علی عہد
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ روایت می کند ابو موسی کہ دو مرد دعوی می کردند شتری را در زمان آنحضرت فبعث
کل واحد منہما شاہدین۔ پس فرستاد و اقامت کرد ہر یکی ازان دو مرد دو گواہ را۔ فقسمہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم
بینہما نصفین۔ پس بخش کرد آن شتر را آنحضرت میان آن دو مرد و نیم نیمی را بیکی داد و نیمی را بدیگرے۔ رواہ ابو داؤد
وفی روایۃ لہ وللنسائی وابن ماجۃ ان رجلین ادعیا بعیرا لیست لواحد منہما بینۃ۔ و در روایتی مر ابی داؤد و لنسائی و ابن
ماجہ را این چنین آمدہ است کہ دو مرد دعوی کردند شتری را کہ نبود مر ہیچ یکی را گواہان۔ فجعلہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم
پس گردانید آنحضرت آن شتر را بینہما۔ میان آن دو مرد۔ وعن ابی ہریرۃ ان رجلین اختصما فی دابۃ ولیس لہما
بینۃ۔ و روایت ست از ابو ہریرہ کہ دو مرد خصومت کردند در دابہ و نبود مر آن دو مرد را گواہان۔ فقال النبی۔ پس
گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم استہما علی الیمین۔ قرعہ بفگنید بر سوگند و این مثل آنچہ کہ گذشت از حدیث ابی ہریرہ در آخر
فصل اول۔ رواہ ابو داؤد و ابن ماجۃ۔ وعن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لرجل حلفہ احلف باللہ الذی
لا الٰہ الا ہو مالہ عندک شیئ۔ روایت ست از ابن عباس کہ آنحضرت گفت مردی را کہ سوگند داد مر او را سوگند بخور بخدائی
کہ نیست خدا جز او کہ نیست مر او را نزد تو چیزے۔ یعنی للمدعی۔ یعنی مر مدعی را حلفہ بہ تشدید لام ست از تحلیف بمعنے
سوگند دادن۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن الاشعث بشین معجمہ و ثاء مثلثہ۔ بن قیس۔ صحابی ست آمد بر آنحضرت
در وفد کندہ در سال دہم و بود رئیس قوم خود و مطاع در ایشان و وجیہ در اسلام و مرتد شد ہمراہ قبیلۂ خود بعد از
وفات آنحضرت بعد ازان رجوع کرد در خلافت ابوبکر صدیق و ابوبکر صدیق خواہر خود را بوی تزویج کرد و بیرون آمد
با سعد بن ابی وقاص بجانب عراق و فتح کرد قادسیہ و مداین و جلولا و نہاوند را و نزول کرد کوفہ را و در وی مرد و نماز کرد
بر وی امام حسن بن علی ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ در سال مصالحۂ وی با معاویہ و بود در حرب جمل و صفین از انصار
علی رضی اللہ عنہ و بود در میمنۂ وی روز صفین۔ قال کان بینی وبین رجل من الیہود ارض۔ گفت اشعث بود میان
من و مردی از یہود زمینی مشترک۔ فجحدنی۔ پس منکر شد آن مرد یہودی مرا۔ فقدمتہ الی النبی۔ پس پیش بردم من

او را بسوی پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فقال الک بینۃ - پس گفت آنحضرت آیا ترا گواہان ہستند - قلت لا - گفتم نیست مرا
گواہان - قال للیہودی احلف - گفت آنحضرت مر یہودی را سوگند بخور - قلت - گفتم من - یا رسول اللہ اذن یحلف
ویذہب بمالی - اکنون سوگند می خورد این یہودی و می برد مال مرا یعنی چہ اعتماد ست بر سوگند یہود کہ ایشان دروغ
گویانند - فانزل اللہ تعالی ان الذین یشترون بعہد اللہ وایمانہم ثمنا قلیلا - بدرستی آن کسانی کہ استبدال می کنند بعہد
خدا و سوگندہای خود بہای اندک را - الآیۃ - تا آخر آیت یعنی شریعت ہمین تحلیف ست ولیکن ہر کہ دروغ سوگند خورد
وبال آن بر گردن او خواہد بود و نصیبی نخواہد بود مر او را در آخرت چنانکہ منطوق کلام مجید ست - رواہ ابوداؤد و ابن
ماجہ - وعنہ ان رجلا من کندۃ ورجلا من حضرموت اختصما الی رسول اللہ - وہم از اشعث بن قیس ست کہ مردے
از کندہ و مردی از حضرموت خصومت کردند نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فی ارض من الیمن - در زمینی از یمن - فقال
الحضرمی یا رسول اللہ ان ارضی اغتصبنیہا ابو ہذا - بدرستی این زمین من بستم گرفتہ است از من پدر وے - وہی
فی یدہ - و آن زمین در دست اوست - قال ہل لک بینۃ - گفت آنحضرت مر حضرمی را آیا ہست ترا گواہ - قال لا - گفت
حضرمی نیست مرا گواہ - ولکن احلفہ - بتشدید - ولیکن سوگند می دہم من او را باین عبارت - واللہ ما یعلم انہا ارضی - بخدا نمی داند
وے کہ این زمین من ست اغتصبنیہا ابوہ - غصب کردہ است آنرا از من پدر وے - فتہیا الکندی للیمین - پس
آمادہ شد کندی سوگند را و خواست کہ سوگند بخورد - فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یقطع احد مالا بیمین - پس گفت
آن حضرت جدا نسازد ہیچ یکی مالی را از کسی بسوگند - الا لقی اللہ وہو اجذم - مگر آنکہ ملاقات کند خدا را و حالانکہ وے
مقطوع البرکۃ ست و جذم بذال معجمہ در اصل بمعنی قطع ست و نیز بمعنی قطع ید آید و اینجا مراد قطع برکت ست چنانکہ در حدیث
دیگر آمدہ است کہ ہر کہ فراموش کند قرآن را ملاقات می کند خدا را و حالانکہ وے اجذم ست و بعضے گفتہ اند مراد
مقطوع الحجۃ ست یعنے زبان ندارد کہ تکلم کند بدان و اما جذام بمعنی مرض مشہور صفت از وے مجذوم می آید نہ اجذم
پوشیدہ نماند کہ حمل بر قطع ید این جا نیز مناسب ست چون مال یکی را بستم گرفت جزاے او قطع ید آید واللہ اعلم
فقال الکندی ہی ارضہ - پس ترسید کندی از خدا و گفت این زمین اوست و مضمون این حدیث در فصل اول از
علقمہ بن وائل گذشتہ است اما دراینجا این زیادت نیست کہ گفت کندے این زمین اوست - رواہ ابوداؤد -
وعن عبد اللہ بن انیس بضم ہمزہ و فتح نون و سکون تحتانیہ صحابی انصاری عقبی شجاع و مردانہ بود حاضر شد
احد را و ما بعد او را مات سنۃ اربع وخمسین بالمدینۃ - قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان من اکبر الکبائر
الشرک باللہ - بدرستی از گناہان کہ کبیر ترین کبائر ست شرک آوردن بخدا - وعقوق الوالدین - و آزار کردن پدر و مادر را
والیمین الغموس - و سوگند غموس بفتح غین معجمہ سوگند خوردن بر کار گذشتہ و دیدہ و دانستہ و این را نزد ما کفارت
نیست جز توبہ و استغفار و در وے وعید واقع شدہ است بنا بر آن ازین جہت غموس گویند کہ غوطہ مے دہند

صاحبش را در آتش دوزخ غمس بغین معجمه غوطه دادن و در آب فرو بردن ست و آنچه در قضایا واقع می شود و مال مردم را بوی اقتطاع می کند ازین قبیل ست سو احلف حالف بالله یمین صبر - و سوگند نخورد هیچ سوگند خورنده بخدا سوگند صبر در اوّل فصل اوّل تفسیر وی گذشت و حاصل آن بمعنی یمین غموس راجع می گردد - فادخل فیها مثل جناح بعوضة - پس در آورد در ان یمین از دروغ و خیانت مانند بازوی پشه - الا جعلت نکتة فی قلبه الی یوم القیامة - مگر آنکه گردانیده شود آن یمین نقطه سیاه در دل وی تا روز قیامت و باقی می ماند وبال او که در ان عالم ظاهر می گردد فی الصراح نکته مانند نقطه خجک - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب - وعن جابر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یحلف احد عند منبری هذا - گفت آنحضرت سوگند نخورد هیچ یکی نزد منبر من که این منبر عظیم الشان و اضح البرهان ست - علی یمین اثمة - بر سوگند دروغ که خدا و ندیزه است - ولو علی سواک اخضر - و اگر چه سوگند بر مسواک سبز خورد که چوب پاره مبتذل ست و سبز بجهت آن گفت که بعد از خشک شدن قدری و قیمتی پیدا میکند - الا تبوء مقعده من النار - مگر آنکه مهیا می سازد جای نشست خود را از آتش دوزخ - او وجبت له النار - یا گفت واجب می گردد مرا و را آتش و ازین حدیث معلوم میشود تغلیظ و تشدید در حلف بحسب مکان چنانکه بحسب زمان ست - رواه مالک وابوداود وابن ماجة - وعن خریم بضم خای معجمه و فتح رای غیر منقوطه و سکون تحتانیه - بن فاتک بفا و تای فوقانیه مکسوره صحابی اسدی ست حاضر شد حدیبیه را و بصحت نرسیده حضور او بدر را - قال صلی رسول الله صلی الله علیه وسلم صلوة الصبح - گفت گذارد آنحضرت نماز بامداد را - فلما انصرف قام قائما - پس هنگامی که برگشت از نماز ایستاد ایستادنی - فقال عدلت شهادة الزور بالاشراک بالله - پس گفت برابر گردانیده شده است گواهی دروغ با شرک آوردن بخدا - ثلث مرات - سه بار گفت این سخن را زیرا که اشتراک نیز از قبیل شهادت زور ست چنانکه توحید شهادة صدق ست و زور بضم زای بمعنی کذب ست مشتق از زور بمعنی میل و انحراف - ثم قرأ - پس تر خواند آنحضرت این آیت را فاجتنبوا الرجس من الاوثان - پس پرهیز کنید و یکسو شوید از پلیدی که پرستش بتان ست - واجتنبوا قول الزور - و اجتناب کنید سخن دروغ را حنفاء لله غیر مشرکین به - در حالی که میل کننده اید از باطل بحق شرک نیارنده بخدا فی الصراح تحنف مسلمانی کردن و قول زور عام ترست از شهادة زور و چون امر کردند باجتناب از قول زور را جتناب از شهادت زور بانچه در وی ست اتلاف حق مردم بطریق اولی باشد - رواه ابوداود وابن ماجة ورواه احمد والترمذی عن ایمن بفتح همزه و سکون یا و فتح میم بن خریم و وی روایت دارد از پدر خود که خریم بن فاتک ست و در صحبت و روایت او خلاف ست و از آنحضرت نیز روایت میکنند و میگویند که آن مرسل ست - الا ان ابن ماجة لم یذکر القراءة - مگر آنست که ابن ماجة ذکر نکرده است قراءة آیت مذکوره را - وعن عائشة رضی الله عنها - قالت قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا تجوز شهادة خاین ولا خائنة - روا نیست گواهی مرد خاین و نه زن خائنه مراد خیانت در امانات مردم ست یعنی آنکه مشهور ست بآن و ظاهر شده از وی خیانت مگر در الا خیانت امر مخفی ست که مطلع نیست بر آن مگر عالم الاسرار والخفیات و بعضی گویند مراد بخیانت اینجا فسق ست مطلقا

کہ خیانت ست در احکام شرع کہ امانت خدا و رسول خدا است و ذکر زنا بعد از وی در حدیث آینده از قبیل تخصیص بعد تعمیم ست
واین توجیہ اولی ست والا باقی ماند ذکر بسیاری از فسوق کہ مانع اند از قبول شہادت تخصیص بخیانت چیست و فسق ارتکاب
کبیرہ و اصرار صغیرہ است۔ ولا مجلود حدا۔ و جائز نیست شہادت کسی کہ تازیانہ زدہ شدہ است بحد او لیکن در سائر حدود
پیش از توبہ است و بعد از توبہ جائز و در حد قذف بعد از توبہ نیز جائز نیست و این مذہب امام ابو حنیفہ ست و نزد دائمہ دیگر
بعد از توبہ جائز ست در جمیع حدود و تحقیق این در اصول فقہ است۔ ولا ذی غمر۔ بکسر غین معجمہ و سکون میم و جائز نیست شہادت
خداوند کینہ و عداوت یعنی قبول کردہ نمی شود گواہی دشمن کہ دشمنی او ظاہر و مشہور ست۔ علی اخیہ۔ بر برادر خود و برادر
گاہی نسبی می باشد و گاہی دینی و اینجا مثل از بی نوع مراد ست کہ محل مہربانی و انصاف ست نہ اظہار کینہ و عداوت
ولا ظنین فی ولاء ولا قرابۃ۔ و نہ جائز ست شہادت شخصی کہ متہم ست در ولاء و نہ شخصی کہ متہم ست در قرابت ظنین بظاء معجمہ
بروزن فعیل از ظنہ بکسر بمعنی تہمت چنانکہ در قول وی سبحانہ گوید وما ہو علی الغیب بظنین بر قرارت بظاء شرح این کلام
آنست کہ شخصی مولا معتق کسی ست و نسبت می کند خود را بغیر مولی خود و می گوید کہ من عتیق فلانی ام غیر مولی خود را
می خواہد و حالانکہ وی در این قول کاذب ست و مشہور ست بآن چنان کہ مردم متہم می دانند درین قول او را بکذب
و تکذیب می کنند او را شہادت این چنین کسی مقبول نیست زیرا کہ فاسق و دروغ گوست و کذب در ولاء بقطع آن از
معتق و ادعای آن مر غیر معتق را کبیرہ است و وعید و تشدید در وی وارد و ہمچنین ست حکم در قرابت باین طریق کہ
دعوی کند بدروغ کہ من ابن فلان یا اخ فلانم و تکذیب کنند او را درین دعوی و متہم و منسوب گردد بدان و این نیز
فسق ست و در ادعای نسب غیر پدر لعنت وارد شدہ است۔ ولا القانع مع اہل البیت۔ و نہ جائز ست شہادت
کسی کہ قناعت کنندہ است با اہل خانہ و آن سائلی کہ قناعت نمایندہ است بادنی قوت و مراد اینجا کسی ست کہ در نفقہ
دیگری ست مانند خادم و تابع زیرا کہ وی گواہی می دہد برای جر نفع بنفس خود پس در حکم شہادت والد و ولد و شہادت
احد الزوجین مر دیگری را گردد۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب۔ و یزید بن زیاد الدمشقی الراوی منکر الحدیث
وائمہ علم حدیث رد و اسقاط او نمودہ و ترک وی دادہ اند۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ عن النبی صلی اللہ علیہ
وسلم قال لا یجوز شہادۃ خائن ولا خائنۃ ولا زان ولا زانیۃ ولا ذی غمر علی اخیہ ورد شہادۃ القانع لاہل البیت۔ ترجمہ
این حدیث از شرح حدیث سابق معلوم شد۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ
وسلم قال لا یجوز شہادۃ بدوی علی صاحب قریۃ۔ گفت آنحضرت روا نیست گواہی دادن بادیہ نشین بر صاحب دیہ قریہ
در استعمال مقابل بلد ہم می افتد و اینجا شامل بلد ست یعنی گواہی صحرا نشینان بر شہریان جائز نباشد از جہت جہل بدوی
باحکام شریعت و کیفیت حمل شہادت و غلبہ نسیان و اگر معلوم شود وجود این صفات جائز باشد کذا قیل و بعضی گفتہ اند
بجہت مباینتی و عداوتی کہ میان ایشان ست و برین تقدیر وجہ تخصیص باہل بدو و قریہ ظاہر نیست بلکہ ہر جا کہ عداوتی ست

جائز نیست و امام مالک عمل کرده بظاہر این حدیث و رد کرده شهادت بدوی را بر شهری و اکثر ائمه بر جواز شهادت بدوی عدل بر قروی اند و لایجوز بمعنی لایحسن داشته اند و عدم جواز مقید بعدم صفات مذکوره داشته اند۔ رواه ابوداؤد وابن ماجه۔ وعن عوف۔ بفتح عین وسکون واو بن مالک صحابی ست اشجعی اول مشاهد وے خیبر ست و روز فتح رایت بنی اشجع بدست وی بود جماعه از صحابه و تابعین روایت از وی دارند ساکن شد شام را و مرد در شام سنه ثلث وسبعین وعوف بن مالک از تابعین نیز ست و مراد اینجا صحابی ست۔ ان النبی۔ روایت می کند که پیغمبر صلی الله علیه وسلم قضی بین رجلین۔ حکم کرد میان دو مرد۔ فقال المقضی علیه لما ادبر۔ پس گفت آنکس که حکم کرده شد بر وی وقتی که پشت داد حسبی الله ونعم الوکیل۔ بس ست مرا خدا و نیکو وکیل ست وی اشارت کرد بآنکه در حکمے بباطل گرذت حق او را پس از روی اندوه و غم و حسرت این کلمه را گفت۔ فقال النبی صلی الله علیه وسلم ان الله تعالی یلوم علی العجز۔ بدرستی که خدای تعالی نکوهش می کند آدمی را بر عجز یعنی راضی نیست از وی باین صفت و مراد بعجز اینجا ضد کیس ست بفتح کاف وسکون تحتانیه بمعنی زیرکی و هوشیاری و بیداری در امور و راه راست تدبیر و مصلحت کار نظر در اسباب و استعمال فکر در عواقب امور در خصومات و امثال آن این معنی کیس و کیاست ست و عجز آنکه نتواند اینها کار فرمودن و عاجز گردد در فکر و تدبیر یعنی ترا می بالیست که تیقظ و هشیاری می کردی در خصومت و معالجت و تقصیر نمی کردی در آن پیش از اقامت مدعی بینه را چنانکه فرمود۔ ولکن علیک بالکیس۔ ولیکن بر تو باد کیاست نمودن فاذا غلبک امر فقل۔ پس چون غالب آید و چیره گردد بر تو کاری بعد از استعمال فکر و بذل مجهود پس بگو۔ حسبی الله ونعم الوکیل۔ اما پیش از استعمال تیقظ و کیاست این گفتن چیزے نیست مقصود تنبیه و بر غلانیدن ست بر تیقظ و تدبر در امور و ملامت کردن بر تهاون و تقصیر در اقامت حق و سعی در اثبات آن بمباشرت اسباب و اینها حال اقویای مؤمنان ست چنانکه وارد شده است که المؤمن القوی خیر من المؤمن الضعیف حضرا و ندا ما ضعیفانیم توانائی نداریم بر تدبیر امور خود در دنیا و آخرت قوی گردان مرا بقوت خود لاحول ولا قوة الا بک یا قوے من للضعیف سواک ویا قدیر من للعاجز سواک۔ رواه ابوداؤد۔ وعن بهز۔ بفتح موحده و سکون ها و زاے در آخر۔ بن حکیم۔ روایت می کند عن ابیه عن جده۔ و جد وی معاویه بن حیده بفتح حاء مهمله و سکون تحتانیه و این بهز بن حکیم تابعی ست و اختلاف ست علما را در حال وی جماعه او را ثقه داشته اند ولیکن بخاری و مسلم از وی در صحیحین خود چیزی نیاورده است۔ ان النبی صلی الله علیه وسلم حبس رجلا فی تهمة۔ روایت کرده است که آنحضرت حبس کرد مردی را در تهمت که دعوی کرده شد بر وی وامی را یا گناهی را و این دلیل ست بر آنکه حبس از احکام شرع ست تا معلوم شود صدق مدعی به بینه و چون اقامت بینه بکند خلاص کنند مدعا علیه را۔ رواه ابوداؤد وزاد الترمذی والنسائی۔ و زیاده کرده است ترمذی و نسائی این عبارت را که۔ ثم خلا عنه۔ پس ترک گذاشت او را آنکه حبس کرده بود

الفصل الثالث عن عبد الله بن الزبیر قال قضی رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الخصمین یقعدان بین یدی الحاکم۔ حکم کرد آنحضرت که هر دو خصم یعنی مدعی و مدعا علیه نشینند در پیش حاکم۔ رواه احمد وابو داؤد۔

کتاب الجهاد

الجهد بفتح وضم طاقت ومشقت وجهاد بکسر ومجاهده قتال با دشمنان کذا فی القاموس وو ناکه مراد خروج وقصد برای قتال ست وبذل طاقت ومجهود دران بدلیل آنچه بوی گفت بعد ازین ابی آورده در قتال کردن در جهاد و ازینجا مفهوم میشود که جهاد بی قتال نیز می باشد وجهاد با کفار فرض کفایت ست مگر آنکه نفیر عام باشد وبرین تقدیر فرض عین می گردد وغزو بحر افضل ست از غزو بر ودر قاموس حدیثی آورده که خیار شهدا اصحاب وکف اند یعنی آنانکه ایشان را کشتی برهم زده و سیوطی در جمع الجوامع حدیث آورده که خدای تعالی خود قبض می کند ارواح شهدای بحر را و نمی گذارد بملک الموت ودر کتاب نیز در فضل غزو احادیث بیاید۔

الفصل الاول عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من آمن بالله ورسوله واقام الصلوٰة وصام رمضان۔ کسی که ایمان آرد بخدا ورسول خدا و برپا دارد نماز را وروزه دارد ماه رمضان را۔ کان حقا علی الله ان یدخله الجنة۔ باشد لازم وثابت بر فضل خدا که درآرد او را در بهشت۔ جاهد فی سبیل الله او جلس فی ارضه التی ولد فیها۔ جهاد کند آنکس در راه خدا یا نشیند در زمین خود که زائیده شده است دران وتخصیص باقامت صلوٰة وصوم رمضان تنبیه است بر عظم شان اینها واز جهت وجوب وعموم آن بر عامهٔ مسلمانان بخلاف زکوٰة وحج که بر همه کس واجب نیست الا بر کسی که صاحب مال ست واستطاعت دارد۔ قالوا افلا نبشر الناس۔ گفتند صحابه آیا پس خبر خوش نرسانیم مردم را۔ قال ان فی الجنة مائة درجة۔ گفت آنحضرت بدرستی که در بهشت صد پایه است۔ اعدها الله للمجاهدین فی سبیل الله آماده کرده است آن درجات را خدای تعالی مر جهاد کنندگان را در راه خدا۔ ما بین الدرجتین کما بین السماء والارض مسافت میان هر دو پایه چنانکه میان آسمان وزمین ست یعنی ازین بشارت بدهید به درآمدن در بهشت بایمان ونماز وروزه بطریق وجوب ونجات از آتش دوزخ ولیکن درینجا درجات وفضائل دیگر ست که دریافته میشوند بجهاد وشهادت در راه خدا پس سعی کنید در دریافت آن نیز بجهاد۔ فاذا سألتم الله فاسألوا الفردوس۔ پس چون سوال کنید از خدای تعالی بهشت را پس سوال کنید فردوس را۔ فانه اوسط الجنة۔ پس بدرستی که فردوس اوسط بهشت ست یعنی اعدل وافضل بهشت ست ووسط بهترین چیزی را گویند۔ واعلی الجنة۔ و فردوس بالاتر وبلندتر بهشت است۔ وفوقه عرش الرحمن۔ وزبر او عرش خدای مهربان ست واضافت عرش برحمان بعلاقه مناسبت ست میان عرش ورحمت که چنانکه عرش احاطه کرده است تمامهٔ اجسام واجزای عالم محسوس را رحمت پروردگار تعالی وتقدس احاطه کرده است همه اجسام وارواح محسوسات ومعقولات عرش را وجز آن۔ ومنه تفجر انهار الجنة۔

دا از فردوس بیرون می آیند و روان می شوند جوی ہای بہشت و فردوس مشتق از فردسہ است بمعنی سعت و عظمت
رواہ البخاری۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مثل المجاہد فی سبیل اللہ کمثل الصائم القائم القانت بآیات اللہ
حال و قصۂ عجیبۂ جہاد کنندہ در راہ خدا ہمچو حال و قصۂ روزہ دارندۂ شب بیدار و طاعت کنندہ و قیام نمایندہ بآیات
خدا است۔ لا یفتر من صیام ولا صلوۃ۔ کہ سست نمی شود آن صائم قائم از صیام و قیام اگرچہ مجاہد را فتور می باشد
در بعض اوقات بخواب و خوردن و مانند آن ولیکن در حکم آنست کہ فتور ندارد از عبادت اصلا و نوشتہ می شود
صواب آن پیوستہ بر ہر جنبش و آرام و ذکر قنوت نکرد زیرا کہ داخل قیام ست متفق علیہ۔ وعنہ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم انتدب اللہ لمن خرج فی سبیلہ۔ اجابت کرد و ضامن شد خدای تعالی مر کسی را کہ بیرون آمدہ است
بجہاد در راہ وے۔ لا یخرجہ الا ایمان بی۔ درحالیکہ بیرون نمی آرد او را مگر ایمان آوردن بمن۔ وتصدیق برسلی۔ و
راست گو دانستن پیغمبران مرا یعنی برای خدا و طلب رضای او بر آمدہ نہ لطلب دنیا و بروے و ریا۔ ان ارجعہ بما نال
من اجر او غنیمۃ۔ کہ باز گردانم او را بخانہ اش بچیزے کہ یافتہ است از اجر و ثواب آخرت فقط یا غنیمت یا اجر و در بعضے
روایات وغنیمۃ بواو نیز آمدہ است چہ غنیمت منافی اجر نیست۔ او ادخلہ الجنۃ۔ یا درمی آرم او را در بہشت یعنے باسابقان
بے حساب و بلی عذاب یا درمی آرم بعد از موت پیش از روز قیامت چنانکہ گفت احیاء عند ربہم اگرچہ کشتہ شد و باز
نیاید۔ متفق علیہ۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والذی نفسی بیدہ لولا ان رجالا من المؤمنین
لا تطیب انفسہم ان یتخلفوا عنی۔ گفت آن حضرت بخدا سوگند اگر نمی بود ترس در ملاحظۂ آنکہ مردان از مسلمانان
خوش نمی شود نفسہاے ایشان کہ واپس مانند و جدا شوند از من۔ ولا اجد ما احملہم علیہ۔ و نمی بود این کہ نمی یابم
مرکبی را کہ بردارم و سوار کنم ایشان را بران۔ ما تخلفت عن سریۃ تغزو فی سبیل اللہ۔ واپس نمی ماندم و جدا
نمی شدم از ہر فوجی کہ جنگ می کرد در راہ خدا سریہ بفتح سین و کسر را و تشدید یا پارۂ ہر لشکر یعنی منکہ ہمراہ ہر لشکر
و ہر فوجی بجنگ کافران نمی روم موجبش آنست کہ اگر ہمراہ ہر فوج بجنگ می رفتم لابد جمعی از مسلمانان واپس می ماندند
و جدا می ماندند از من بسبب بی سواری و بی سامانی و من مراکب ندارم کہ ایشان را بران سوار کنم و ہمراہ برم و
مسلمانان بواپس ماندن از جنگ و جدا شدن از من خوش نمی شوند و حسرت می خورند بران و شکستہ می شود دلہاے
ایشان وگرنہ محبت من جہاد را بمرتبۂ ایست کہ دوست می دارم کہ مکرر کشتہ شوم و ہمیں چنانکہ فرمود۔ والذی نفسی
بیدہ لوددت ان اقتل فی سبیل اللہ۔ و بخدا سوگند ہر آئینہ دوست می دارم من کہ کشتہ شوم در راہ خدا۔ ثم احیی۔ پستر
زندہ گردانیدہ شوم۔ ثم اقتل ثم احیی۔ پستر باز کشتہ شوم پستر باز زندہ گردانیدہ شوم۔ ثم اقتل ثم احیی۔ پستر کشتہ شوم
پستر زندہ گردانیدہ شوم۔ ثم اقتل۔ پستر کشتہ شوم یعنی دوست مے دارم کہ ہر بار زندہ گردانیدہ شوم و کشتہ
شوم تا ہر بار ثواب جدید یابم۔ متفق علیہ۔ وعن سہل بن سعد قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

روایت ست از سہل بن سعد ساعدی انصاری کہ آخر کسی ست از صحابہ کہ فوت کرد در مدینہ گفت گفت آنحضرت۔
رباط یوم فی سبیل اللہ خیر من الدنیا وما علیہا۔ نگاہداشتن سرحد اسلام یک روزی بہتر ست از دنیا و ہرچہ بر دنیاست
از متاع دنیا و حطام آن رَبط بمعنی بربستن و رباط نگاہداشتن سرحد دشمن از جہت بربستن اسپان در وی متفق علیہ
وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لغدوۃ فی سبیل اللہ او روحۃ خیر من الدنیا وما فیہا۔ ہر آئینہ
یک بامداد سیر کردن در راہ خدا یا یک شبانگاہ سیر کردن بہتر ست از دنیا و چیزی کہ در دنیاست غدوہ بفتح بمعنی سیر
کردن در اول روز و روحہ بفتح را سیر کردن در آخر روز۔ متفق علیہ۔ وعن سلمان الفارسی قال سمعت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم یقول رباط یوم ولیلۃ خیر من صیام شہر وقیامہ۔ گفت سلمان فارسی شنیدم آنحضرت را میگفت
کہ رباط یک روز و شب بہتر ست از روزۂ یکماہ و شب خیزی آن۔ وان مات جری علیہ عملہ الذی کان یعملہ۔
واگر بمیرد روان می گردد بر وی ثواب عمل وی کہ بود کہ عمل میکرد۔ واجری علیہ رزقہ۔ ورسانیدہ میشود بر وی رزق
وی از طعام و شراب بہشت۔ وامن الفتان۔ و ایمن می گردد از فتنہ اندازندہ کہ فرشتۂ عذاب قبر ست یا دجال
یا شیطان ست و آمن بلفظ معلوم از امن واومن بلفظ مجہول نیز روایت ست بمعنی ایمن گردانیدہ می شود و فتان
بفتح فا و تشدید تا و بضم فا جمع فاتن نیز روایت کردہ اند۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی عبس بفتح مہملہ و سکون موحدہ
و سین مہملہ صحابی انصاری ست نام او عبدالرحمن بن جبر بفتح جیم و سکون موحدہ و در جاہلیت نام او عبدالعزی بود
حاضر شد بدر را و تمام مشاہد را ہمراہ آنحضرت مات بالمدینۃ سنۃ اربع وثلثین ولہ سبعون سنۃ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ما اغبرت قدما عبد فی سبیل اللہ فتمسہ النار۔ گرد آلودہ نگردد دو پای ہیچ بندہ در راہ خدا پس مساس کند او را
آتش دوزخ کنایت ست از سعی در راہ جہاد و درینجا مبالغہ است کہ چون اغبرار در راہ جہاد واقع مس نار گردد نفس جہاد
چہ حال خواہد داشت و غالب مراد بسبیل اللہ سعی بجہاد آید و گاہی سعی حج و علم و رزق حلال نیز افتد۔ رواہ البخاری
وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لا یجتمع کافر وقاتلہ فی النار ابدا۔ جمع نمی شود کافر و کشندۂ
کافر در آتش دوزخ ہمیشہ این حدیث بشارت ست مخصوص بکسی کہ در جہاد کافری را بکشد ہرگز در دوزخ در نیاید
و در حقیقت این بیان فضل جہاد ست زیرا کہ ہر کہ جہاد کند غالب آنست کہ کافری را بکشد و کسی کہ جہاد کند و سعی در ان
کند و قتل نکند نیز جزای آن بہشت ست۔ رواہ مسلم۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من خیر
معاش الناس لہم۔ از بہترین زندگانی مردم مر مردم را۔ رجل ممسک عنان فرسہ فی سبیل اللہ۔ زندگانی مردی ست
کہ نگاہدارندہ است عنان اسپ خود را در راہ خدا یطیر علی متنہ۔ در حالی کہ می پرد آن مرد بر پشت اسپ یعنی تیزی دود
وی رود بر اسپ۔ کلما سمع ہیعۃ او فزعۃ طار علیہ۔ ہرگاہ کہ می شنود آن مرد آوازی را کہ ترسیدہ شود از ان یا فریاد
خواستن را می پرد بر پشت اسپ ہیعۃ آنچہ ترساند کسی را از آواز و خروش دشمن و فزع در اصل بمعنی ترسیدن و مراد اینجا فریاد

کہ استغاثہ است یبتغی القتل والموت - طلب می کند و می جوید آن مرد قتل را و موت را - مظانہ - در جاہائی کہ گمان موت ست یعنی باک ندارد از مردن و کمی گریزد از آن بلکہ میجوید و می طلبد آنرا - او رجل فی غنیمۃ - یا زندگانی مردی در چند گوسفندی کہ دارد - فی رأس شعفۃ من ہذہ الشعف - می باشد در سر کوہی از ین کوہہا شعف بشین معجمہ و عین مہملہ بفتحات سر کوہ - او بطن واد من ہذہ الاودیۃ - یا می باشد در میان وادی از ین وادیہا یقیم الصلوٰۃ - بر پا میدارد نماز را - ویؤتی الزکوٰۃ - و می دہد زکوٰۃ را اگر این گوسفندان بحد نصاب برسند - ولیعبد ربہ - و می پرستد پروردگار خود را حتی یاتیہ الیقین - تا آنکہ بیاید او را موت و یقین نام موت ست کہ آمدن او یقین ست - لیس من الناس الا فی خیر - نیست این مرد از مردم مگر در نیکی کہ نگاہ می دارد ایشان را از شر خود و نگاہ می دارد خود را از ایشان و با ایشان در خیر شریک ست نہ در شر حاصل معنی این حدیث حث و ترغیب ست بر مجاہدۂ اعدا دین و بر مجاہدۂ نفس و شیطان و اعراض از استیفار لذات و شہوات و تنبیہ بر انکہ اگر مخالطت کند مردم را در تائید دین و تقویت شریعت کند والا عزلت گزیند و گوشہ گیرد و درین حدیث دلیل ست بر افضلیت عزلت از خلطت و مسئلہ خلافیہ ست و مدار بر فوائد و افادت ست و در احیاء العلوم استیفار آن کردہ و کاتب حروف در ترجمۂ ربع عادات کتاب مذکور نیز ذکر کردہ و باللہ التوفیق - رواہ مسلم - وعن زید بن خالد - از مشاہیر صحابہ است مات بالکوفۃ سنۃ ثمان وسبعین در زمان عبد الملک و بعضے گفتہ اند در آخر زمان معاویہ - ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من جہز غازیا فی سبیل اللہ فقد غزا - روایت مے کند کہ آنحضرت گفت کسے کہ ساختہ کند اسباب غازی را در راہ خدا پس بتحقیق غزا کرد یعنی حکم آن دارد کہ غازی ست و شریک در ثواب غزا و تجہیز ساختن اسباب عروس و مسافر و مردہ - ومن خلف غازیا فی اہلہ فقد غزا - و کسی کہ خلیفہ گردد غازی را در اہل و عیال غازی و قیام نماید بعد از وے برعایت امور ایشان پس بتحقیق غزا کرد - متفق علیہ وعن بریدۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حرمۃ نساء المجاہدین علی القاعدین - حرمت زنان آنہا کہ بجہاد بر آمدہ اند بر قاعدان کہ در خانہ ہای خود نشستہ اند و بجہاد نہ بر آمدہ اند - کحرمۃ امہاتہم - ہمچو حرمت مادران قاعدان ست مقصود مبالغہ است در اجتناب قاعدان از مخالطات زنان مجاہدان یعنے باید کہ در زنان ایشان خیانت نکنند و بنظر بد ننگرند و چنان حرام دانند کہ گویا مادران ایشانند - ومامن رجل من القاعدین یخلف رجلا من المجاہدین فی اہلہ - و نیست ہیچ مردی از قاعدین کہ نیابت کند مردی را از مجاہدین در اہل و عیال وے - فیخونہ فیہم - پس خیانت کند او را در اہل وے - الا وقف لہ - مگر آنکہ ایستادہ کردہ شود آن مرد قاعد برائے مرد مجاہد - فیأخذ من عملہ ماشاء - پس بگیرد مجاہد از عمل قاعد ہر چہ خواہد - فما ظنکم - پس چیست گمان شما آیا می گزارد از حسنات وے چیزی را یا چہ گمان دارید بخدا با وجود این خیانت آیا شک دارید درین مجازات یا چہ گمان دارید بکسے کہ دادہ است او را خدائے تعالی این منزلت و مرتبت را و مخصوص گردانیدہ است او را باین فضیلت

البتہ بعد از وی کرامات دیگر نیز خواہد بود۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی مسعود الانصاری صحابی مشہور ست۔ قال جاء
رجل بناقۃ مخطومۃ۔ گفت آورد مردی شتر ناقہ مہار در بینی را وخطام بکسر آنچہ کردہ می شود در بینی شتر تا رام گردد
فقال ہذہ فی سبیل اللہ۔ پس گفت آن مرد این ناقہ در راہ خدا ست یعنی تصدق کردم او را در راہ خدا۔ فقال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لک بہا یوم القیمۃ سبعمائۃ ناقۃ۔ مر ترا باین یک ناقہ روز قیامت ثواب ہفتصد ناقہ است
کلہا مخطومۃ۔ ہمہ آن ہفتصد مہار کردہ شدہ است چنانچہ این ناقہ از ینجا معلوم می شود کہ مضاعف ثواب گاہے
تا ہفتصد می رسد خصوصاً این طور عملی کہ ازبراے ہما کردہ۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی سعید ان رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم بعث بعثا۔ روایت ست از ابی سعید خدری کہ آنحضرت فرستاد لشکری را بعث بسکون عین وبفتح
آن لشکرے کہ بجائے فرستادہ شود۔ الی بنی لحیان من ہذیل۔ بسوے بنی لحیان بکسر لام وبفتح نیز آمدہ کہ
بطنی ست از قبیلۂ ہذیل بضم ہا وفتح ذال۔ فقال لینبعث من کل رجلین احدہما۔ پس گفت آنحضرت باید کہ برخیزد
وبرود از ہر دو مردی یکی ازان دو یعنی از ہر قبیلہ نصف عدد وی برود۔ والاجر بینہما۔ ومزد وثواب جہاد مشترک
خواہد بود میان ہر دو واین محمول ست بر خلاف شدن قاعد از مجاہد کذا قال الطیبی۔ رواہ مسلم۔ وعن جابر
بن سمرۃ بفتح سین وضم میم صحابی مشہور ست خواہرزادہ سعد بن ابی وقاص مادر وے خالدہ بنت ابی وقاص
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لن یبرح ہذا الدین قائما۔ ہمیشہ است این دین اسلام برپا۔ یقاتل
علیہ عصابۃ من المسلمین۔ کارزار می کنند بر برپا داشتن وی جماعۂ از مسلمانان۔ حتی تقوم الساعۃ۔ تا آنکہ برپا شود
وی آید قیامت۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یکلم احد فی سبیل اللہ
مجروح گردانیدہ نمی شود ہیچ یکی در راہ خدا کلم بالفتح خستہ کردن کلوم وکلام خستگی ہا واللہ اعلم بمن یکلم فی سبیلہ
وخدا داناترست بکسی کہ مجروح گردانیدہ می شود در راہ وے۔ الا جاء یوم القیمۃ وجرحہ یثعب دما۔ مگر آنکہ می آید
روز قیامت وحالانکہ جراحت وی می ریزد خون را از وے ثعب بفتح مثلثہ وعین مہملہ ویاء موحدہ روان کردن
آب مثعب بفتح ناودان۔ اللون لون الدم۔ رنگ رنگ خون۔ والریح ریح المسک۔ وبوے بوے مشک۔ متفق علیہ
وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما من احد یدخل الجنۃ یحب ان یرجع الی الدنیا۔ نیست
ہیچ یکی کہ درآید بہشت را ودوست دارد کہ باز گردد بسوے دنیا۔ ولہ ما فی الارض من شیء۔ وباشد او را آنچہ
در زمین ست از چیزی۔ الا الشہید یتمنی ان یرجع الی الدنیا۔ مگر شہید آرزو می کند کہ باز می گردد بسوے دنیا۔ فیقتل
عشر مرات۔ پس کشتہ شود دہ بار۔ لما یری من الکرامۃ۔ از جہت آنچہ می بیند از بزرگی وثواب۔ متفق علیہ۔ وعن
مسروق تابعی کبیر از اعلام ثقات اسلام آوردہ پیش از وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ودریافتہ صدر
اول را از خلفاے اربعہ وابن مسعود وعائشہ وجز ایشان ومخصوص بود با بن مسعود واو را در خردی دزدیدہ بودند

پس یافتند از ان روز مسروق نام شد چندان نماز کردی که پاهای او آماسیدی و چون بحج رفت جز در مسجد خواب نکردی - قال سألنا عبد الله بن مسعود عن هذه الآیة گفت مسروق پرسیدیم ما ابن مسعود را از تفسیر این آیه - ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند ربهم یرزقون - وگمان مبر آن کسانی را که کشته شدند در راه خدا مرده بلکه زندگانند نزد پروردگار خود روزی داده می شوند - الآیة تا آخر آیه - قال انا قد سألنا عن ذلک رسول الله - گفت ابن مسعود بدرستی تا تحقیق پرسیدیم از تفسیر این آیه از پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فقال ارواحهم فی اجواف طیر خضر لها قنادیل معلقة بالعرش پس گفت آنحضرت ارواح شهیدان در درون پرندگان سبز ست مر آن پرندگان را قندیلها ست آویخته شده بعرش که حکم آشیانه دارد تسرح من الجنة حیث شاءت - می چرند آن طیور از بهشت هر جا که میخواهند ثم تأوی الی تلک القنادیل پس تر رجوع میکنند و باشش می کنند بسوی آن قنادیل - فاطلع الیهم ربهم اطلاعة پس مطلع شد بسوی ایشان پروردگار ایشان مطلع شدنی بعنایت خاص و تجلی مخصوص - فقال هل تشتهون شیئا - پس گفت پروردگار تعالی آیا خواهش دارید چیزی را و هیچ آرزوئی دارید - قالوا ای شیء نشتهی ونحن نسرح من الجنة حیث شئنا - گفتند چه چیز خواهیم و آرزو کنیم و حالانکه ما می چریم از بهشت هر جا که می خواهیم - ففعل ذلک بهم ثلث مرات - پس کرد پروردگار تعالی این یعنی سوال را با ایشان سه بار - فلما رأوا انهم لن یترکوا من ان یسألوا - پس هنگامی که دیدند و دانستند ایشان که البته گذاشته نمی شوند از خواستن و سوال کردن یعنی دانستند که مراد پروردگار تعالی و تقدس آن ست که البته چیزی بخواهند - قالوا یا رب نرید ان ترد ارواحنا فی اجسادنا - گفتند ای پروردگار میخواهیم که باز گردانی جانهای ما را در تنهای ما و ما را بدنیا بفرستی حتی نقتل فی سبیلک مرة اخری - تا آنکه کشته شویم در راه تو و شهید شویم بار دیگر - فلما رای ان لیس لهم حاجة ترکوا - پس چون دانست پروردگار تعالی که نیست مر ایشان را هیچ حاجت از جهت حصول ثواب عظیم که بمرة اولی یافته اند و اگر در مرة ثانیه خواهد بود نیز مثل آن خواهد بود و حاجت نیست بآن زیرا که ثواب شهدا یکی ست و آنرا خود یافتند گذاشته شدند و تکلیف کرده نشدند بخواهش و سوال - رواه مسلم - اگر گفته شود که اگر بار دیگر نیز مثل همین باشد پس سوال ایشان رد ارواح را با جساد تا کشته شوند در راه خدا بار دیگر چه فائده دارد جوابش گفته اند که مراد و مقصود ایشان باین کلام قیام بموجب شکر ست در مقابله نعمت که انعام کرده است خدای تعالی بر ایشان نه حقیقت سوال رد ارواح و می توان گفت شاید که در خیال ایشان آن آمده باشد که بار دوم بهتر و کامل تر جزا خواهد بود از بار اول بجهت قوت استعداد و مناسبت ولیکن حق تعالی دانست بجریان عادت خود که مثل همین خواهد بود پس دانست که حاجت نیست بدان پس گذاشت ایشان را بترک سوال فافهم - ماند آنکه رؤیت خدا عز و جل اعظم و اتم است از تمامه نعمتها پس چرا آنرا نخواستند جوابش آنکه شاید که رؤیة الله جل شانه موقوف باشد بر کمال استعداد که لائق ست بآن و حاصل نمی شود دیگر در روز قیامت پس بگردانید وی سبحانه دلهای ایشان را تا وقت حصول آن استعداد

یا علم بخشید ایشان را بآن کذا قیل و ممکن ست که مراد حق سبحانه خواهش چیزی از شهوات و لذات جسمانی باشد که اگر بخواهند آنرا نیز دهند پس ایشان بر طریقه رضا و قناعت و شکرگذاری رفته اکتفا بآن کردند فافهم تنبیه گفته اند که ایداع ارواح شهدا در اجواف طیور و در رنگ و ضع دُرر و جواهر ست در صنادیق بجهت تکریم و تشریف ایشان و بقصد در آوردن ایشان در بهشت باین صورت نه متعلق باین ابدان و مدبر در ان همچو تدبیر ارواح در ابدان چنانچه در ابدان دنیاویه بود و نهادن در اجواف طیور جای می کنند در بهشت و می یابند روائح آن و مشاهده می کنند انوار آن و لذات می گیرند بدان و خوشحال می گردند بآن و آنچه حاصل می گردد از قرب حضرت رحمان و جوار ملائکه مقربین و تبوء در جنت اعلی و این ست مراد بقول حق تعالی یرزقون فرحین بما آتاهم الله من فضله و مندفع می شود باین تقریر شبهه کسی که تمسک کرده است باین در قول به تناسخ و توهم کسی که گفته است که این تنزیل و تنقیص ست مر ایشان را که از ابدان انسانیه باجسام حیوانیه آورده اند و بعضی گفته اند شاید که ارواح شهدا چون کامل شد متمثل گشت بامر حق سبحانه بصورت طیور خضر و حاصل شد آن اشکال و هیأت مثل تمثل ملائکه بصور بشر پس نیست این اشکال ابدانی که متعلق اند بدان آن ارواح بلکه همان ارواح اند متمثل بصور آن اجساد اما این توجیه منافی ظاهر حدیث ست که فرموده اند ارواحهم فی اجواف طیر خضر فافهم و گفت کاتب حروف بنده مسکین عبد الحق بن سیف الدین احتمال دارد که آن ابدان بر صفات ابدان انسانیه باشند اگرچه بصورت طیر خضر اند و بر صفات آن نباشند زیرا که اعتبار و اعتدا د نیست بصور و اشکال بلکه می تواند والله اعلم که بر صورت آدمیان باشند و طیور گفتن بجهت آن باشد که انتقال میکنند از مکانی بمکانی بر هیئت طیران نه بطریق مشی بر اقدام چنانچه عادت انسان ست در دنیا پس لازم نیاید تنزیل و تنقیص و اما توهم تناسخ باطل ست زیرا که اینها ابدانی نیستند که قرار گیرند ارواح در ان نه بر وجهی که نفی حشر و نشر کنند چنانچه قائلان بتناسخ بر آنند بلکه این در مدت بقای ایشان در بهشت ست پیش از قیام قیامت و وجود حشر و نشر و ازین جهت وارد شده است در حدیث دیگر که این ارواح در اجواف طیور می باشند تا آنکه باز می گرداند خدای تعالی در اجساد ایشان روز قیامت ببعث اجساد والله اعلم – وعن ابی قتادة صحابی انصاری که از کبار صحابه و مشاهیر ایشان ست – ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قام فیهم – روایت می کنند که آنحضرت ایستاد در ایشان یعنی خطبه خواند – فذکر لهم ان الجهاد فی سبیل الله والایمان بالله پس ذکر کرد آنحضرت ایشان را که جهاد کردن در راه خدا و ایمان آوردن بخدا – افضل الاعمال – فاضل ترین اعمال ست اما ایمان خود ظاهر ست و افضل علی الاطلاق ست و اما جهاد از حیثیت اعلاء کلمة الله و قمع اعداء دین و بذل ارواح اعلی و ارفع و اکمل اعمال دین ست

فقام رجل فقال – پس ایستاد مردی پس گفت – یا رسول الله ارأیت ان قتلت فی سبیل الله یکفر عنی خطایای خبر ده مرا اگر کشته شوم در راه خدا پوشیده می شود و در گذر کرده میشود از من گناهان من – فقال له رسول الله صلی

علیه وسلم نعم- پس گفت آنحضرت آری کفارت کرده می شوی ان قتلت فی سبیل الله وانت صابر محتسب- اگر کشته شوی در
راه خدا و حال آنکه تو صبر کننده بر قتل نظر دارنده بر ثواب باشی مقبل غیر مدبر- روی آرنده نه پشت دهنده این تاکیدیست
یا مراد عازم ادبار ست در هیچ وقتی- ثم قال رسول الله صلی الله علیه وسلم کیف قلت- پس گفت آنحضرت چگونه گفتی و چه گفتی
- فقال- پس گفت آن مرد اعاده کرد آن سخن را که- ارأیت ان قتلت فی سبیل الله یکفر عنی خطایای- فقال رسول الله
پس گفت و اعاده کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم نیز همان سخن را که نعم وانت صابر محتسب مقبل غیر مدبر- مقصود از اعاده
تکریر و تاکیدیست و ذکر این استثنا کرد فرمود- الا الدین- مگر وام و آنچه لازم می آید از آن از کذب و خلف وعده و مانند
آن که این خطیاتی ست که تکفیر نمی شود اگرچه کشته شوی در راه خدا و تورپشتی گفته که مراد بدین اینجا چیزی ست که
متعلق ست بذمه از حقوق مسلمین پس حاصل آن شد که جهاد در راه خدا تکفیر می کند هر چیز را مگر حقوق ناس را- فان
جبرئیل قال لی ذلک- پس بدرستی جبرئیل گفت مرا این سخن تمام که گذشت با این که دین مکفر نمی شود- رواه مسلم-
وعن عبد الله بن عمرو بن العاص ان النبی صلی الله علیه وسلم قال القتل فی سبیل الله یکفر کل شیء الا الدین- گفت
آنحضرت که کشته شدن در راه خدا کفارت می کند هر چیز را یعنی هر گناه را مگر وام را و ذکر کرده است سیوطی که مگر
شهیدان بحر که ایشان را دین نیز مکفر می گردد- رواه مسلم- وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم
قال یضحک الله تعالی الی رجلین- گفت آنحضرت خنده می کند خدای تعالی یعنی راضی می گردد و اقبال می کند
برحمت بسوی دو مرد بعضی می گویند که مراد بضحک ادرار رحمت و ریختن آنست می گویند که خنده کرد ابر وقتی که بریزد آب را
یقتل احدهما الآخر- می کشد یکی از آن دو مرد دیگری را- یدخلان الجنة- می درآیند آن هر دو مرد بهشت را و چون
مضمون این کلام غرابتی داشت بیان کرد وجه آن را بقول خود- یقاتل هذا فی سبیل الله فیقتل- قتال می کند این
یکی در راه خدا پس کشته می شود پس می درآید بهشت را- ثم یتوب الله علی القاتل- پس تر توبه می کند و رجوع می نماید
خدای تعالی برحمت بر قاتل که کافر بود و ایمان آورد- فیستشهد- پس شهید کرده می شود و می درآید بهشت را-
متفق علیه- وعن سهل بن حنیف- بضم حاء مهمله و فتح نون صحابی انصاری حاضر شد بدر را و تمام مشاهد را و
ثابت ماند با آنحضرت در احد و صحبت داشت امیر المؤمنین علی را و خلیفه گردانید او را بر مدینه بعد از آن والی گردانید
بر فارس مرد بکوفه در سال سی و هشت و نماز گزارد بروی علی رضی الله عنه- قال قال رسول الله صلی الله
علیه وسلم من سأل الله الشهادة بصدق- کسی که سوال کند از خدای تعالی شهادت را براستی- بلغه الله منازل الشهداء
می رساند او را خدای تعالی منازل و مراتب شهیدان را- وان مات علی فراشه- واگرچه بمیرد بر جامه خواب خود یعنی
ثواب داده می شود بنابر نیت صدق وی که داشت ثواب شهادت می یابد سخن در آن ست که ثواب عین شهادت
می یابد یا مثل آن و ظاهر عبارت حدیث ناظر در ثانی ست والله اعلم- رواه مسلم- وعن انس ان الربیع

بنت البراء وهي ام حارثة بن سراقة - روایت ست از انس که ربیع بضم را و فتح با و کسر یا مشدد دختر براء و ربیع
مادر حارثه بن سراقه است بضم سین و تخفیف را این چنین واقع شده است در نسخ مشکات و صواب آنست که گوید
ربیع بنت النضر بضاد معجمه که عمهٔ انس بن مالک و برادرست و برادر بن مالک برادر انس ست و صحابی عظیم القدرست
در کتاب القصاص ذکر وی و ذکر عمه وی ربیع بنت النضر گذشته است ونضر جد ایشان ست و وی و مالک
که پدر انس و برادرست بشرف اسلام مشرف شده اند و بالجمله ربیع بنت النضر - اتت النبي صلی الله علیه وسلم - آمد
نزد آن حضرت - فقالت - پس گفت ربیع - یا نبي الله الا تحدثني عن حارثة - ای پیغمبر خدا آیا خبر نمی دهی مرا از
حال حارثه که چه شد - وکان قتل یوم بدر - و بود حارثه که تحقیق کشته شده بود در روز غزوهٔ بدر - اصابه سهم غرب - رسید
او را تیری که دانسته نشده انداز نده وی تیر غرب بفتح غین معجمه و سکون را و فتح آن تیرے که انداز نده وے معلوم
نباشد - فان کان فی الجنة صبرت - پس اگر باشد حارثه که کشته شده است در بهشت صبر کنم - وان کان غیر ذلک -
واگر باشد حال او جز آن یعنی در بهشت نباشد - اجتهدت علیه فی البکاء - کوشش کنم و بطاقت رسم بروی
در گریستن و بگریم بر وے چندان که توانم - فقال یا ام حارثة انها جنان فی الجنة - پس گفت آن حضرت ای
مادر حارثه بدرستی قصه این ست که بهشت ها ست یعنی درجه های عظیم ست در بهشت - وان ابنک اصاب الفردوس
الاعلی - و بدرستی پسر تو رسیده است فردوس اعلی را و در اول فصل گذشت که فردوس اوسط جنت ست
و اعلا او ست و تواند که در فردوس نیز درجات و مراتب باشد - رواه البخاري - وعنه قال انطلق رسول الله
صلی الله علیه وسلم واصحابه - روان شد آن حضرت و اصحاب وے یعنی بغزوهٔ بدر - حتی سبقوا المشرکین الی بدر -
تا آنکه پیشی کردند مشرکان قریش را بسوے بدر یعنی رسیدند و نزول کردند بدر را پیش از رسیدن و نزول کردن
مشرکان - وجاء المشرکون - و آمدند مشرکان - فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم قوموا الی جنة عرضها السموات
والارض - پس گفت آن حضرت برخیزید و شتابی کنید بسوے بهشتی که پهنای او مانند پهنای آسمانها و زمین ست
مراد وصف بسعت و بسطت ست پس تشبیه داد بآنچه در فهم خلق واسع تر و بسیط تر از وے چیزے نیست
یعنی عملی که سبب دخول جنت ست جهاد با مشرکان ست مراد با ایستادن بسوے بهشت عمل کردن ست
قال عمیر بضم عین و فتح میم و سکون یا - بن الحمام - بضم حا و تخفیف میم انصاری از شهداء بدر - بخ بخ بفتح با و سکون
معجمه و تنوین وی کلمه ایست که گفته می شود در مقام تعجب و مدح و رضا و تکرار از براے مبالغه است چنانچه
می گویند زهی زهی - فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما یحملک علی قولک بخ بخ - پس گفت آن حضرت
چه چیز بر می دارد ترا بر گفتن تو این کلمه را گویا خیال کرد آنحضرت که این قول صادر شده است از عمیر بی نیت و فکر
و تامل شبیه بقول کسی که براه هزل و مزاح می رود یا از جهت خوف قتل و جان دادن و استعظام و استبعاد آن گفت

پس نفی کرد عمیر آنرا از خود - قال - گفت - لا والله - نیست این چنین و نگفته ام آنرا بخدا سوگند - یا رسول الله الا رجاء
ان اکون من اهلها - مگر بجهت امید آنکه باشم من از اهل جنت و بشوق اینکه درآیم آنرا و دریابم ثواب آنرا - قال فانک من
اهلها - گفت آنحضرت پس بدرستی که تو از اهل جنتی - قال - گفت انس که راوی این حدیث ست - فاخرج تمرات من
قرنه - پس بیرون آورد عمیر چند خرما از ترکش خود قرن بفتح قاف و راء و نون کیش جعبه از چرم که چوب ندارد و یا از چوب
اگر چرم ندارد - فجعل یاکل منهن - پس شروع کرد که می خورد ازان - ثم قال لئن انا حییت حتی آکل تمراتی - پس گفت عمیر
اگر زنده مانم تا آنکه بخورم خرماهای خود را - انها لحیوة طویلة - بدرستی که آن حیات حیات درازست کنایت ست از
شوق و شتابی بقتال و بذل روح - قال - گفت راوی - فرمی ما کان معه من التمر ثم قاتلهم - پس انداخت آنچه بود
باوی از خرما پس قتال کرد مشرکان را - حتی قتل - تا آنکه کشته شد و بود وی رضی الله عنه اول کسی که کشته شد روز بدر
از انصار - رواه مسلم - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما تعدون الشهید فیکم - چه می شمارید
و چه گمان دارید شهید را در میان شما که کدام حالت ست که بوی رتبه شهادت توان یافت و شهید کیست و کدام ست
شهید - قالوا گفتند - یا رسول الله من قتل فی سبیل الله فهو شهید - کسے که کشته شده است در راه خدا پس وے
شهید ست - قال ان شهداء امتی اذا لقلیل - گفت آنحضرت بدرستی شهیدان امت من بدین تقدیر هر آئینه کم اند شهید
منحصر نیست دران - من قتل فی سبیل الله فهو شهید - کسی که کشته شود در راه خدا پس وی شهید ست - ومن مات
فی سبیل الله فهو شهید - و کسی که بمیرد در راه خدا بی آنکه کشته شود پس آن شهید ست - ومن مات فی الطاعون فهو شهید
و کسی که بمیرد در طاعون و نگریزد و در جای خود صبر کند و بمیرد پس وی شهید ست و تحقیق معنی طاعون و احکام آن در جای
دیگر ذکر کرده شده است و تحقیق آنست که طاعون اینجا بمعنی وباست که مرض عام ست - ومن مات فی البطن فهو شهید
و کسی که بمیرد در علت شکم اسهال یا غیر اسهال پس وی شهید ست همه این طوائف در مثوبات و درجات که مستحق اند آنرا شهدا شریک
اند نه در جمیع احکام - رواه مسلم - وعن عبد الله بن عمرو قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما من غازیة او سریة
نیست هیچ جماعت غزا کننده یا سریة بفتح سین و کسر را و تشدید یا پارهٔ از لشکر و فوجی ازان که فرستاده شود برای
جنگ و غزا فرستادن لشکر بزرگ و اصطلاح اهل سیر بران ست که اطلاق می کنند غزوه را در آنجا که آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بنفس شریف خود حاضر می بود و سریه را در آنجا که خود نبود و غزو در لغت شامل هر دو معنی ست و لهذا در هر دو جا
گفت - تغزو فتغنم وتسلم - نیست هیچ غازیة یا سریة که غزا کند در دنیا پس غنیمت آرد و سلامت ماند - الا کانوا قد تعجلوا ثلثی اجورهم
مگر آنکه هستند که بتحقیق شتاب گرفتند در دنیا دو ثلث اجرهای خود را که غنیمت و سلامت ست و باقی ماند یک ثلث که
ثواب غزو و محاربهٔ اعدای دین و قصد آنست و آنرا روز قیامت خواهند یافت و برین حساب کسے که سلامت
ماند و غنیمت نگیرد یک ثلث یافت و دو ثلث باقی ماند - وما من غازیة او سریة تخفق - و نیست هیچ غازیة یا سریة

کہ غزو کند و غنیمت نکند و تحقق بضم تا و سکون خا معجمہ و کسر فا و بقاف از اخفاق بی غنیمت و صید باز گشتن غازی و صیاد
بیرا و باز گشتن جوئندہ۔ و تصاب۔ و نیست ہیچ غازیہ یا سریہ کہ مصیبت زدہ شود بقتل یا جراحت۔ الا تم اجورہم۔
مگر آنکہ تمام می گردد اجرہای ایشان و ہر سہ ثلث باقی می ماند بر ہر تقدیر قصد غزو و محاربہ با اعدا دین و نیت اعلاء
کلمہ حق بی اجر و فائدہ و ثواب نیست ان اللہ لایضیع اجر المحسنین۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وسلم من مات ولم یغز۔ کسے کہ مرد و غزا نکرد ولم یحدث بہ نفسہ۔ و حدیث نکرد بغزو از نفس خود را یعنی
قصد و آرزوے آن نداشت و نگفت بدل خود اے کاش کہ من غازی باشم و در راہ خدا جہاد کنم و کشتہ شوم
بعضے گفتہ اند معنے آنست کہ ہمیشہ در ارادۂ خروج بجہاد باشد و نشان آن در ظاہر ساختگی آلات و ادوات جہاد ست
چنانکہ در قرآن مجید می فرماید و لو ارادوا الخروج لاعدوا لہ عدۃ یعنی اگر می خواستند بیرون آمدن بجہاد ہر آئینہ
ساختہ می کردند برای آن ساز و ساخت پس ہر کہ غزا نکند و ارادۂ آن ہم نداشتہ باشد۔ مات علی شعبۃ من نفاق
می میرد بر قسمی از نفاق بسبب مشابہت وی بر منافقان را کہ تخلف می کنند از جہاد و شعبہ بضم شاخ و شگاف و فراہم
آوردن درز و پیوند کاسہ۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی موسیٰ۔ روایت ست از ابی موسیٰ اشعری کہ قال۔ گفت
جاء رجل الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال۔ آمد مردی بسوی آنحضرت پس گفت آن مرد۔ الرجل یقاتل للمغنم۔
مردی قتال می کند برائے غنیمت کہ مالی بدست آرد کہ بدان غنی شود۔ والرجل یقاتل للذکر۔ و مردی قتال
می کند برای نام و آوازہ تا مردم بگویند کہ در دین خدا کاری کرد و این سمعہ است بضم سین۔ والرجل یقاتل لیرے
مکانہ۔ و مردی قتال می کند برای این غرض کہ دیدہ شود مرتبت و مکان او در شجاعت و مردانگی در دین و یرے
بضم یا و فتح را بضم یا و کسر را نیز آمدہ یعنی تا بنماید مردم را منزلت خود را و این ریاست۔ فمن فی سبیل اللہ۔ پس
کیست در راہ خدا و مجاہد خدا۔ قال من قاتل لتکون کلمۃ اللہ ہی العلیا۔ گفت آنحضرت کسے کہ قتال کند برائے
آنکہ باشد کلمہ خدا و دین اسلام بلند تر از کلمہ کفر و کیش کافری۔ فہو فی سبیل اللہ۔ پس او ست در راہ خدا و جہاد کنندہ
برای وی تعالیٰ۔ متفق علیہ۔ وعن انس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رجع من غزوۃ تبوک۔ روایت ست
از انس کہ آنحضرت باز گشت از غزوہ تبوک کہ نام زمینی ست میان شام و مدینہ و این آخر غزوۂ آنحضرت ست۔
فدنا من المدینۃ۔ پس نزدیک شد از مدینہ۔ فقال ان بالمدینۃ اقواما ما سرتم مسیرا۔ پس گفت آنحضرت بدرستی
در مدینہ گروہ ہاست کہ سیر نکردید شما ہیچ سیر کردنی۔ ولا قطعتم وادیا۔ و نبریدید شما ہیچ وادی و بیابانی را۔ الا کانوا معکم
مگر آنکہ بودند آن گروہ ہا با شما بدل و ہمت و دعا اگر چہ بظاہر با شما نبودند و در اجر شریک اند اگر چہ شما را مزیت
فضل ست و این نیز بر تقدیرے کہ معذور بنا شند۔ وفی روایۃ۔ و در روایتی بجائے الا کانوا معکم این لفظ آمدہ
کہ۔ الا شرکوکم فی الاجر۔ مگر آنکہ شریک شدند شما را در غزو و ثواب شرکوا بکسر را۔ قالوا۔ گفتند صحابہ۔

یا رسول اللہ وہم بالمدینۃ - وحال آنکہ ایشان در مدینہ اند یعنی با وجود آنکہ ایشان در مدینہ باشند و بعجز ابیرون نیامدہ و از ان تخلف
نمودہ چگونہ با ما باشند و در اجر شریک شوند - قال وہم بالمدینۃ - گفت آنحضرت و ایشان در مدینہ اند و با وجود آن
نیز شریک اند در اجر حبسہم العذر - زیراکہ منع کردہ و باز داشتہ است ایشان را از غزا عذر مثل بیماری و بی پایی و سستگی و
بی سامانی و مانند آن و درین حدیث فضل نیت خیر و تاسف بر فوات آنست - رواہ البخاری ورواہ مسلم عن جابر -
وعن عبد اللہ بن عمرو قال جاء رجل الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاستاذنہ فی الجہاد - آمد مردی بسوی آنحضرت
پس طلب اذن کرد از آنحضرت در جہاد - فقال احی والداک - پس گفت آنحضرت آیا زندہ اند پدر و مادر تو - قال نعم -
گفت آن مرد آری زندہ اند مادر و پدر من - قال ففیہما فجاہد - گفت آنحضرت پس در مادر و پدر یعنی در خدمت ایشان
جہاد کن یعنی بودن تو در خدمت مادر و پدر نیز حکم جہاد دارد و این بر تقدیر یست کہ جہاد نفل باشد و ہمچنین ست حکم نماز
و روزہ و حج و سائر عبادات بخلاف فرض - متفق علیہ - وفی روایۃ فارجع الی والدیک فاحسن صحبتہما - پس رجوع کن بسوی
والدین خود پس نیکو کن صحبت ایشان را و خدمت کن و ادای حق ایشان کن - وعن ابن عباس عن النبی صلی اللہ
علیہ وسلم قال قال یوم الفتح - گفت آنحضرت روز فتح - لا ہجرۃ بعد الفتح - نیست ہجرۃ فرض بعد از فتح مکہ ہجرت پیش
از فتح فرض عین بود از مکہ بلکہ از ہر جا کہ کسے در دار کفر بودہ و اسلام آوردہ زیراکہ اہل دین در مدینہ کم بودہ اند و ضعیف
بودہ اند پس فرض کردہ شد ہجرت تا استعانت کنند و زائل گردد زور مشرکان و افتتان مسلمانان و چون فتح مکہ شد زائل
شد علت و با وجود این استحباب مفارقت اوطان از جہت جہاد یا فرار از دار کفر یا فتنہ یا طلب علم یا زیارات مساجد
ثلثہ باقی ست تا روز قیامت و گاہی فرض می شود بسبیل کفایت خروج طائفہ از مسلمانان از برای تفقہ چنانکہ در
قرآن مجید فرمود (فلولا نفر من کل فرقۃ منہم طائفۃ لیتفقہوا فی الدین) الآیۃ - ولکن جہاد ونیۃ - ولکن جہاد ست و نیت
جہاد ست - واذا استنفرتم - و چون طلب کردہ شوید برآمدن از برای جہاد یعنی امر کند امیر بہ بیرون آمدن برای جہاد
فانفروا - پس بیرون آئید و اطاعت کنید او را یعنی فرضیت ہجرت ساقط شد ولیکن فرضیت جہاد باقی ست متفق علیہ

الفصل الثانی - عن عمران بن حصین بضم حاء و فتح صاد صحابی مشہور ست - قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم لا تزال طائفۃ من امتی یقاتلون علی الحق - ہمیشہ خواہند بود طائفہ از امت من کہ قتال می کنند بر حق و اعلای
کلمہ دین - ظاہرین علی من ناواہم - در حالی کہ غالب اند بر کسی کہ دشمنی دارند ایشان را - حتی یقاتل آخرہم المسیح الدجال -
تا آنکہ قتال می کند آخر این امت کہ مراد بدان عیسی علیہ السلام ست و دجال را مسیح نام دجال ست بجہت ممسوح بودن
یک چشم او یا مساحت کردن او روی زمین را و لیکن اطلاق مسیح بروی مقید بدجال آید و مطلق بر عیسی علیہ السلام فتدبر
رواہ ابوداؤد - وعن ابی امامۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم - روایت می کند ابو امامہ باہلی کہ صحابی مشہور ست
از آنحضرت - قال من لم یغز ولم یجہز غازیا - گفت آنحضرت کسے کہ غزا نکند و ساختگی نکند اسباب ہیچ غازی را یعنی

اگر خود غزا نکرد و غازیان را مدد کرد باسباب کہ بقوت آن غزا کردند۔ او تخلف غازیا فی اہلہ۔ یا خلیفہ نشود ہیچ غازی را
در اہل وعیال او کہ رعایت وحراست ایشان کند بعد از وی۔ اصابہ اللہ بقارعۃ قبل یوم القیمۃ۔ می رساند او را
خدای تعالیٰ حادثۂ سخت پیش از روز قیامت قارعۃ سختی روزگار و نام قیامت۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن انس
عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال جاہدوا المشرکین باموالکم۔ جہاد کنید کافران را بمالہای خود کہ صرف اموال کنید در آن
وانفسکم۔ و بذاتہای خود کہ خود را فدا کنید در آن وکشتہ شوید و خستہ گردید۔ والسنتکم۔ و بزبانہای خود مذمت کنید
و دشنام دہید بتان ایشان را و دین باطل ایشان را و دعا کنید بر ایشان بخذلان و ہزیمت و تبر سانید ایشان را
بقتل و بند و مانند آن و دعا کنید مر مسلمانان را بنصر و غنیمت و در غبانید مردان و دلاوران را بہ جہاد۔ رواہ ابوداؤد
والنسائی والدارمی۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم افشوا السلام۔ فاش کنید سلام را
یعنی سلام گوئید بر آشنا و ناآشنا یا آشکارا گوئید تا مسلم علیہ بشنود۔ واطعموا الطعام۔ وبخورانید طعام را۔ واضربوا الہام
و بزنید سرہا را یعنی سرہای کافران را و کشید ایشان را ہام بتخفیف سرہام جماعت۔ تورثوا الجنان۔ تا وارث
گردانید و شوید بہشت ہا را و درآورده شوید در آن۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب۔ وعن فضالۃ۔ بفتح
فاو تخفیف ضاد معجمہ بن عبید بضم عین صحابی ست انصاری اول مشاہد وی احد و بیعت کرد تحت الشجرہ وحاضر شد
خیبر را بعد از آن انتقال کرد بشام و ساکن شد بدمشق و متولی گشت قضاء دمشق را برای معاویہ در زمان
خروج وی بصفین وہم در عہد معاویہ وفات یافت سنہ ثلث وخمسین وہو الاصح۔ عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم قال۔ روایت می کند از آنحضرت کہ گفت۔ کل میت یختم علی عملہ۔ ہر مردہ ختم کردہ می شود بر ہمان عملی کہ کردہ است
یعنی منقطع می گردد عمل وی بعد از مردن۔ الا الذی مات مرابطا فی سبیل اللہ۔ مگر آن کسی کہ مرد مرابط در راہ خدا
و مرابط آنکہ نشستہ است در سرحد اسلام برای جنگ کافران مشتق ست از ربط قلب یا از ربط خیل۔ فانہ ینمی لہ
عملہ الی یوم القیمۃ۔ پس بدرستی کہ شان این ست کہ کوالیدہ می شود برای وی عمل وی کہ رباط ست یا ہر عمل
تا روز قیامت۔ ویأمن فتنۃ القبر۔ وایمن می گردد از آزمایش قبر سخن درین حدیث در فصل اول از کتاب العلم در
شرح حدیث ابی ہریرہ اذا مات الانسان انقطع عملہ گذشتہ است۔ رواہ الترمذی وابوداؤد ورواہ الدارمی عن عقبۃ
بن عامر۔ وعن معاذ بن جبل انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ روایت ست از معاذ بن جبل کہ وی
شنید آنحضرت را کہ می گفت من قاتل فی سبیل اللہ فواق ناقۃ۔ کسی کہ قتال کند در راہ خدا مقدار دو دوشیدن
ناقہ شتر۔ فقد وجبت لہ الجنۃ۔ پس بتحقیق واجب می گردد برای وی بہشت وگفتہ اند کہ تواند کہ مراد بدو دوشیدن
یا دوشیدن الصبح و شام ست زیرا کہ ناقہ دوشیدہ می شود درین دو وقت یا مرا د میان دو دوشیدن در یک وقت ست
زیرا کہ عادت بران ست کہ ناقہ دوشیدہ می شود و گذاشتہ می شود تا شیر از پستان فرود آید باز دوشیدہ می شود

وظاہر آنست کہ مراد ہمین باشد و مبالغہ ہم درین ست و نیز قتال از صبح تا شام نادر بلکہ متعسر ست در صراح گفتہ است فواق بالضم میان دو دوشیدن شتر کہ ساعتی بگذارند بچہ را تا شیر فرود آید و باز بدوشند و در قاموس گفتہ کہ فواق میان دو دوشیدن و یا میان کشادن دست و نہادن بر پستان۔ ومن جرح جرحاً فی سبیل اللہ۔ و کسی کہ خستہ کردہ شود و خستگی در راہ خدا جرح بالفتح خستہ کردن و بالضم خستگی۔ او نکب نکبۃ۔ یا رنج رسانیدہ شود رنج رسانیدنی فی الصراح نکبہ بالفتح رنج و رنج رسانیدن نکبات بفتحتین جماعات و در قاموس نکبت مصیبت و استعمال کردہ می شود در آنچہ بر سد انگشت را از جراحت از سنگ و مانند آن۔ فانہا تجیٔ یوم القیمۃ۔ پس بدرستی آن جراحت و نکبت می آید روز قیامت۔ کاغزر ما کانت ہمچو بسیار تر بودن آن جراحت در دنیا یعنی آنچنانکہ آن جراحت در دنیا تازہ تر و سخت تر بود و فی الصراح غزر بفتحین معجمہ در رای بسیاری و بسیار شدن۔ لونہا الزعفران۔ رنگ آن جراحت یعنی خونی کہ در وست رنگ زعفران ہست۔ وریحہا المسک۔ و بوی آن بوی مشک ست۔ ومن خرج بہ خراج فی سبیل اللہ۔ و کسی کہ بیرون می آید ببدن وے ریشی در راہ خدا خراج بالضم خاء معجمہ و جیم ریش و دمیدگی۔ فان علیہ طابع الشہداء۔ پس بدرستی بر وی مہر شہیدان ست و طابع بفتح با بمعنی خاتم و کسر لغت ست در وی و مراد اینجا علامت و نشان شہیدان ست تا دانستہ شود کہ وی سعی کردہ است در راہ خدا جہاد نمودہ پس جزا دادہ شود جزای مجاہدان۔ رواہ الترمذی و ابوداؤد والنسائی۔ وعن خریم بالضم خاء معجمہ و فتح راء ابن فاتک بفاء و تاء فوقانیہ مکسورہ صحابی ست حاضر شدہ بدر را با برادر خود سبرہ بفتح سین و سکون موحدہ بن فاتک ست و بعضے گفتہ اند کہ اسلام آوردہ روز فتح مکہ با پسر خویش ایمن بن خریم و قول اول صحیح تر ست و فاتک نام جد او ست و نام پدر او اخرم بن شداد بن عمرو بن فاتک ست معدود ست در شامیین و بعضے گفتہ اند در کوفیین۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من انفق نفقۃ فی سبیل اللہ۔ کسے کہ خرج کند خرجی را در راہ خدا کہ مراد بدان جہاد ست۔ کتب لہ بسبعمائۃ ضعف۔ نوشتہ شود برای وے ثواب آن ہفتصد مانند آن بمضاعف اعمال خیر از دہ کم نمی باشد و زیادہ می گردد تا ہفتصد بلکہ زیادہ از آن نیز تا آنجا کہ خواہد پروردگار تعالیٰ و مانا کہ مضاعفت انفاق در راہ خدا کم از ہفتصد نمی باشد واللہ اعلم۔ رواہ الترمذی والنسائی۔ وعن ابی امامۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم افضل الصدقات ظل فسطاط فی سبیل اللہ۔ فاضلترین صدقہا سایۂ خیمہ است کہ بخشیدہ شود یا زدہ شود از برای مجاہدین کہ در سایۂ وی بنشینند فی الصراح فسطاط بالضم فا و سکون سین خیمہ و خرگاہ بزرگ۔ ومنحۃ خادم فی سبیل اللہ۔ و بہترین صدقات ہبہ خادم ست در راہ خدا چنانکہ خادمی را پیش مجاہدان بگذارد تا خدمت و اعانت کند منحۃ بکسر میم و سکون نون در اصل بمعنی ہبہ و عطیہ ست و غالب آمدہ در تملیک منفعت بے عوض نہ رقبہ و اکثر اطلاق وے در ناقہ است کہ مے دہد بکسے تا منتفع گردد بشیر وی مدتی زیرا کہ غالب عطایاے عرب آنست بعد از آن باز گردانند بسوے مالک و در غیر ناقہ نیز استعمال می یابد چنانکہ منحۂ شجر و منحۂ خادم ساد طروقۃ فحل فی سبیل اللہ۔ یا ناقہ کہ بگو بدو بزند او را شتر نر یعنے عطا کند

بکسی ناقہ راکہ باین سن وسال رسیدہ باشد کہ نر بروی می جہد وحاصل بخشیدن ناقہ است در راہ خدا برای سواری
رواہ الترمذی سو وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لایلج النار من بکی من خشیۃ اللہ۔ در نمی آید
آتش دوزخ راکسے کہ بگرید از ترس خدا حتی یعود اللبن فی الضرع۔ تا آنکہ باز گردد شیر در پستان واین تعلیق بمحال ست
کہ شیر کہ دوشیدہ اند واز پستان برآمدہ باز بہ پستان در رود۔ ولا یجتمع علی عبد غبار فی سبیل اللہ ودخان جہنم۔ وجمع نمی شود
برہیچ بندہ گرد در راہ خدا ودود دوزخ یعنی ہر کہ غبار آلود گشت در راہ خدا دود آلود نمیگردد در دوزخ یعنی مجاہد در دوزخ
نمی در آید۔ رواہ الترمذی وزاد النسائی فی اخری۔ وزیادہ کردہ است نسائی در روایت دیگر این لفظ راکہ۔ فی
منخری مسلم ابدا۔ یعنی جمع نمی گردد غبار در راہ خدا ودود دوزخ در دو سوراخ بینی مسلمان ہرگز منخر بکسر میم وکسر خاے
وفتح میم وخا نیز آمدہ ودر قاموس بضم ہر دو نیز گفتہ سوراخ بینی۔ وفی اخری لہ۔ ودر روایت دیگر مر نسائی را این چنین آمدہ کہ
فی جوف عبد ابدا۔ یعنی جمع نگردد غبار فی سبیل اللہ ودخان جہنم در درون بندہ ہرگز ونیز در روایت نسائی ست کہ۔
ولا یجتمع الشح والایمان فی قلب عبد ابدا۔ وجمع نمی شود بخل وایمان در دل بندہ ہرگز وشح بخل سخت و بعضے گفتہ بخل
با حرص وگفتہ اند بخل در بعضی اشیا وشح در ہمہ وبخل در مال وشح در مال ومعروف۔ وعن ابن عباس قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عینان لا تمسہما النار۔ دو چشم اند کہ مساس نمی کند آن دو چشم را ونمی رسد آنہا را آتش
دوزخ۔ عین بکت من خشیۃ اللہ۔ یک چشم کہ گریستہ است از ترس وعذاب خدا۔ وعین باتت تحرس فی سبیل اللہ۔
وچشمی دیگر کہ شب کردہ کہ نگاہبانی وپاسبانی می کند مجاہدان را ونگاہ می دارد ایشان را از شر کفار وبیدار می باشد
رواہ الترمذی۔ وعن ابی ہریرۃ قال مر رجل من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بشعب۔ گفت ابوہریرہ گذشت
مردی از یاران آنحضرت بشعب بکسر شین راہ میان کوہ وفرجہ میان کوہ اگرچہ راہ نباشد۔ فیہ عیینۃ من ماء عذبۃ
شعبے کہ در وی چشمکی بود از آب شیرین ودر بعضے نسخ فیہ غیضۃ بغین وضاد معجمتین بمعنی بیشہ وگفتہ اند کہ آن روایت
صحیح نیست۔ فاعجبتہ۔ پس خوش آمد آن چشمہ آن مرد را۔ فقال لو اعتزلت الناس۔ پس گفت آن مرد کاشکے گوشہ
میگرفتم از مردم۔ فاقمت فی ہذا الشعب۔ پس اقامت می کردم وسکونت می گرفتم درین شعب۔ فذکر ذلک لرسول اللہ
پس ذکر کردہ شد ویا ذکر کرد آن را مر پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم فقال لا تفعل۔ پس گفت آنحضرت مکن این راکہ در آن
شعب اقامت کنی واجتماع با مردم بگزاری۔ فان مقام احدکم فی سبیل اللہ افضل من صلوتہ فی بیتہ۔ زیراکہ بدرستی
ایستادن یکی از شما در راہ خدا فاضل تر ست از نماز وی در خانہ خود سبعین عاما۔ ہفتاد سال۔ الا تحبون ان یغفر اللہ لکم
آیا دوست نمی دارید شما کہ بیامرزد خدای تعالی شما را۔ ویدخلکم الجنۃ۔ ودر آرد شما را در بہشت می گویند کہ از ظاہر این
حدیث معلوم می گردد کہ باعتزال ناس وعبادت در شعب مغفرت حاصل نمی شود وجواب می دہند کہ غزا در ان زمان
واجب بود وترک واجب بنفل موجب معصیت ست کذا قال الطیبی وممکن ست کہ حمل کردہ شود بر مغفرت کامل ودخول

جنت همراه سابقان واین حدیث دلیل ست بر افضلیت صحبت از عزلت خصوصاً در زمان سعادت نشان آنحضرت صلی الله علیه وسلم نعم گاهی عزلت فاضل میگردد بعد از زمان آنحضرت نزد خوف فتنه و ابتلا - اغزوا فی سبیل الله غزا کنید و قتال کنید با کافران در راه خدا - من قاتل فی سبیل الله فواق ناقة کسی که غزا کند در راه خدا مقدار زمان میان دو دوشیدن ناقه وجبت له الجنة - واجب می گردد مر او را بهشت - رواه الترمذی - وعن عثمان رضی الله عنه عن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال رباط یوم فی سبیل الله خیر من الف یوم فیما سواه من المنازل - بودن یک روز در سرحد کفر و بستن اسپان دران بهتر ست از عبادت هزار روز در غیر آنجا از منزلها و این در حق کسی که واجب ست بر وی مرابطت ظاهر ست چه اشتغال وی بغیر آن معصیت ست اگرچه در مسجد نیز باشد که آنرا هم رباط خوانده اند فافهم - رواه الترمذی والنسائی - وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال عرض علی اول ثلثة یدخلون الجنة - گفت آنحضرت عرض کرده شد بر من نخستین سه کسی که می درآیند بهشت را بعد از انبیاء و رفقای ایشان گویا حکم می کنند که سه تن درآیند از ان میان این سه پیشتر می آیند و این سه اشخاص نیستند بلکه جماعات اند و روایت کرده شده است اول ثلة یدخلون ثلة بضم مثلثه و تشدید لام جماعت و در اصل رمه بسیار از گوسفند - شهید - یکی شهید - وعفیف متعفف - و دوم پارسا که بر پارسائی می دارد خود را عفت پارسائی و باز ایستادن از حرام عفیف پارسا و تعفف تکلف نمودن در آن و بر داشتن خود را بران و مبالغه نمودن دران توربشتی گفته که عفیف پرهیز کننده از انچه حلال نیست و متعفف پرهیز کننده از سوال - وعبد احسن عبادة الله ونصح لموالیه - سوم بنده که نیکو کرده است بندگی خدا را و نیک خواهی کرده مر صاحبان خود را و خدمت می کند مر ایشان را - رواه الترمذی - وعن عبد الله بن حبشی بضم مهمله و سکون موحده و شین معجمه و تشدید یا صحابی ست معدود در اهل حجاز ساکن شد مکه را - ان النبی صلی الله علیه وسلم سئل ای الاعمال افضل - روایت مے کند این صحابی که آنحضرت پرسیده شد که کدام از عملها است که فاضل ترست - قال طول القیام - گفت آنحضرت درازا ایستادن یعنی در نماز - قیل فای الصدقة افضل - گفته شد و پرسیده شد پس کدام صدقة فاضل ترست - قال جهد المقل - گفت طاقت فقیر یعنی صدقه که فقیر بجهد و مشقت و با وجود فقر و احتیاج دهد فی الصراح اقلال کم کردن دل چیز و درویش شدن و بر داشتن و بیان این در کتاب الزکوٰة در باب افضل الصدقة گذشته است - قیل فای الهجرة افضل - گفته شد پس کدام هجرت فاضل ترست - قال من هجر ما حرم الله علیه - گفت هجرت کسی که جدائی کرده و ترک داده چیزی را که حرام گردانیده است خدای تعالی بر آن کس یعنی هجرت اگرچه بمعنی بر آمدن از دار کفر بدار اسلام ست ولیکن بر آمدن از موطن طبیعت بترک شهوات نفس که حرام باشد فاضل تر از ان ست بلکه حقیقت معنی آن نیز همین ست و شرح این در اول کتاب الایمان گذشته است - قیل فای الجهاد افضل - گفته شد پس کدام جهاد فاضل ترست - قال من جاهد المشرکین بماله ونفسه - گفت فاضل تر

جهاد کسی ست که جهاد کرده کافران را بمال خود که در راه خدا صرف کرده است و ساز و سامان خود بغازیان بدان نموده
و جهاد کرده بنفس خود که با کافران جنگ کرده و مجروح گشته و کشته شده۔ قیل فای القتل اشرف۔ گفته شد پس کدام
کشته شدن در جهاد شریف تر و فاضل تر ست۔ قال من اهریق دمه و عقر جواده۔ گفت کشته شدن کسی که ریخته شد
خون او و پی کرده شده اسپ او یعنی آن چنان جنگ کرده که خود کشته شده و اسپ هم کشته شده و این غایت
شدت قتال و ثبات در آن ست چون اسپ نمیرد۔ رواه ابوداؤد و فی روایة النسائی ان النبی صلی الله علیه وسلم
سئل ای الاعمال افضل۔ و در روایت نسائی این چنین آمده است که آنحضرت پرسیده شد که کدام یکی از اعمال فاضل تر ست
قال ایمان لاشک فیه۔ گفت آنحضرت فاضل ترین اعمال ایمانی ست که نیست شک و تردد در وی اشارت ست
بکمال دین و قوت یقین در مقتضیات و موجبات ایمان والا ایمان بشک جمع نمیگردد پس فاضل ترجمه معنی دارد مگر آنکه اکتفا
کنند در ایمان بغلبهٔ ظن و مراد بشک معنی لغوی وی است شامل ظن نه مساوی طرفین فتدبر۔ و جهاد لا غلول فیه۔ و فاضل
ترین اعمال جهادی ست که نیست خیانت در غنیمتی که حاصل شده است در آن۔ و حجة مبرورة۔ و فاضل ترین
اعمال حجی ست که مقبول شده است در درگاه خداوندی و معنی حج مبرور در کتاب الحج بتفصیل مذکور شده است۔
قیل فای الصلوة افضل۔ گفته شد پس کدام نماز فاضل تر ست۔ قال طول القنوت۔ گفت نمازی که قیام در وی
دراز کرده شده است و قنوت اینجا بمعنی قیام ست و بمعنی خضوع و خشوع نیز آمده است۔ ثم اتفقا فی الباقی۔ پس تر اتفاق
کرده اند نسائی و ابوداؤد در باقی حدیث بدانکه در احادیث بیان و تعیین افضل الاعمال باعمال مختلفه آمده و حاصل جمع
میان احادیث آنست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم در هر مقام بچیزی که مناسب حال سائل ست جواب داده پس
در هر که چیزی از نشان کبر و درشتی دیده جواب داد که افضل اعمال تواضع و نرم خوئی ست مثل افشای سلام و لین
کلام و اگر نشانی از بخل و خست یافته گفته که افضل اعمال جود و سخاوت ست مثل اطعام طعام و اگر تکاسل در عبادت
دیده جواب داد که صلوٰة در لیل ست در حالی که مردم در خواب باشند پس مراد افضل اعمال در حق سائل ست یا مقصود آنست
که از جملهٔ افضل اعمال ست و مثل این کلام در موضع دیگر نیز گذشته ست۔ وعن المقدام بن معدی کرب بکسر را۔
قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم للشهید عند الله ست خصال۔ مر شهید را نزد خدا شش خصلت و منقبت ست
یغفر له فی اول دفعة۔ یکی آنست که آمرزیده مے شود مر او را در اول دفعه۔ فی الصراح دفعه بالضم باران
که بیکبار آید و دفع بالفتح یکبار آمدن باران و از ینجا معلوم مے شود که اصل وی در باران ست و استعمال وی
در خون و مانند آن بطریق تشبیه و استعاره است و روایت در حدیث بفتح و ضم هر دو ست و بفتح اشهر ست و بضم اظهر
یعنی آمرزیده می شود مر شهیدان را در اول قطرهٔ خون که می ریزد۔ ویری مقعده من الجنة۔ و نموده می شود او را
جای نشست وی از بهشت نزد آن زهاق روح۔ ویجار من عذاب القبر۔ دوم آنکه نگاه داشته میشود و ایمن گردانیده

می شود از عذاب قبر- ویامن من الفزع الاکبر- و ایمن می گردد از ترس بزرگتر کہ مراد بدان عذاب آتش دوزخ ست یا وقت عرض کردن بر آتش یا وقتیکہ امر کردہ شوند بدر آمدن آتش یا وقتی کہ ذبح کردہ شود موت پس ناامید شوند کافران از خلاص شدن از آتش- ویوضع علی راسہ تاج الوقار- و نہادہ می شود بر سروی افسر عزت و تعظیم و گرانباری- الیاقوتۃ منہا خیر من الدنیا ومافیہا- یک جوہر ازان جواہر کہ معلق اند بآن بہترست از دنیا و ہرچہ در دنیاست از متاع آن- ویزوج ثنتین وسبعین زوجۃ من الحور العین- و جفت کردہ شود او را ہفتاد و دو زن از حور بہشت و حور نام زنان بہشت ست جمع حوراء بمعنی سخت سفیدی چشم و سیاہی آن فی القراح حور بفتحتین سفیدی سخت سفید و سیاہی سخت سیاہ شدن چشم را و عین بکسر جمع عیناء بمعنی فراخ چشم- ویشفع فی سبعین من اقربائہ- و قبول کردہ می شود شفاعت او در ہفتاد کس از خویشان او- رواہ الترمذی وابن ماجۃ- وعن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من لقی اللہ بغیر اثر من جہاد- کسے کہ ملاقات کند خدا را و حاضر شود بدرگاہ عزت وی بی نشانی از جہاد از زخم در بدن یا تعب در نفس یا بذل مال یا تہیا اسباب مجاہدان- لقی اللہ وفیہ ثلمۃ- ملاقات سے کند خدا را و حالانکہ در دین وی رخنہ است و نقل کردہ است طیبی کہ جہاد شامل ست جہاد کفار و جہاد نفس و شیطان را و موید این ست حدیث ابی امامہ کہ بیاید- رواہ الترمذی وابن ماجۃ- وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الشہید لایجد الم القتل- شہید نمی یابد درد قتل را- الا کما یجد احدکم الم القرصۃ- مگر چنانکہ مے یابد یکی از شما درد گزیدن کیک را فی القراح قرص سنجیدن بانگشتان و گزیدن کیک و طیبی گفتہ کہ این در شہیدی ست کہ لذت می گیرد بدادن جان در راہ خدا و خوش می گردد نفس او بدان انتہی و احتمال دارد کہ مراد آن باشد کہ الم قتل مر شہید را قیاس بہ لذتہاے کہ می یابد بعد از موت نیست مگر بمنزلہ الم قرصہ پس باید کہ بدان راضی گردد و خوش باشد- رواہ الترمذی والنسائی والدارمی وقال الترمذی ہذا حدیث حسن غریب- وعن ابی امامۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لیس شیئ احب الی اللہ من قطرتین واثرین- گفت آنحضرت نیست ہیچ چیزے دوست داشتہ شدہ تر از دو قطرہ و دو نشان- قطرۃ دموع من خشیۃ اللہ- دو قطرہ کدام ست یکی قطرہ اشکہاست از ترس خدا- وقطرۃ دم تہراق فی سبیل اللہ- دوم قطرہ خونی کہ ریختہ می شود در راہ خدا قطرہ چکیدن آب و جز آن- واما الاثران فاثر فی سبیل اللہ- واما دو اثر پس یکی نشان زخم ست در راہ خدا این چنین تفسیر کردہ اند اثر را و اگر بنشان پای در مشی تفسیر کنند نیز وجہی دارد- واثر فی فریضۃ من فرائض اللہ تعالے- و دوم اثرست در فریضۃ از فرائض خدا مانند باقی ماندن تری در وضو و سیاہے وجہ در نماز و بوی دہان در روزہ و گرد آلودہ شدن در راہ حج و پاگی جبہہ در گرمی و پارگی پاشنہ در وضو و مانند آن- رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن غریب- وعن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لاترکب البحر الا حاجا او معتمرا- سوار مشو دریا را مگر در حالی کہ حج کنندہ

یا عمرہ بر آرندہ۔ او غازیا فی سبیل اللہ۔ یا غزو افگنندہ در راہ خدا یعنی عاقل باید که نیندازد نفس خود را در مہالک و مخاوف مگر برای امر دینی که تقرب کند بدان بجناب حق و درین حدیث جواز رکوب بحر ست برای حج و عمرہ و غزو و فضیلت آن و در احادیث دیگر آمدہ که افضل و خیار شہدا و جمعی اند که بر ہم زدہ شد بر ایشان کشتی ور دریا کذا ذکر صاحب القاموس فی مادہ دکف و آمدہ است که حق جل و علی قبض می کند ارواح ایشان را بی واسطۂ ملک کذا ذکر السیوطی۔ فان تحت البحر نارا۔ زیرا که زیر دریا آتش ست۔ وتحت النار بحرا۔ و زیر آتش دریائی ست بعضی گفته اند که این محمول بر ظاہر ست زیرا که پروردگار تعالی قادر ست بر ہمہ چیز و در قرآن مجید بحر مسجور محمول بر آنست و بعضی می گویند که مقصود ترسانیدن از دریا و تفخیم شان خطر در رکوب اوست زیرا که راکب بحر متعرض ست مر آفات و مہالک را که در پی یکدیگر حادث می شوند۔ رواہ ابو داود۔ وعن ام حرام۔ بحار مہملہ اخت ام سلیم ست و آنحضرت صلی اللہ علیہ و سلم در خانۂ وی قیلولہ می کرد و او غزای کرد ہمراہ زوج خود در زمین روم و سوار شد در دریا۔ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال المائد فی البحر الذی یصیبہ القئ لہ اجر شہید۔ جنبندہ در دریا که میگردد سر وی بجنبیدن کشتی و اضطراب آن و می رسد او را قی و غثیان مر او را مزد شہید ست و ثواب وی میدہ جنبیدن و اضطراب کردن و گردیدن سر و شوریدن دل از مستی و سواری۔ والغریق لہ اجر شہیدین۔ و غرق شوندہ در دریا مر او را اجر دو شہید ست۔ رواہ ابو داود۔ بدانکه این بر تقدیری ست که رکوب وی برای غزو حج و طلب علم و صلۂ رحم و مانند آن باشد و تجارت اگر برای تحصیل قوت نفس و نفقۂ عیال باشد و بی رکوب بحر حاصل نشود ہمین حکم دارد پروردگار تعالی منت نہادہ است بر بندگان برکوب فلک و تسخیر بحر و حصول منافع بدان و بتحقیق سوار شدہ اند اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دریا را برای ہجرت حبشہ و از برای غزا و چندین از کبار علما و اولیا و اتقیا سوار شدہ اند برای حج پس بعضی فقہا که منع کنند از ان و آنرا از قبیل القا ر نفس در تہلکہ دارند این احادیث و مانند آن حجت ست بر ایشان و اما گر داینیدن آن منافی امن طریق مردود ست بآنکه معتبر درین باب غالب ست و شک نیست که غالب سلامت ست و فلک نیست مگر مانند مراکب بر خصوصاً در مفاوز و جبال که احتمال خطر دارد و وے تعالے در بحر مراکب ساخته چنانکه در بر و ہلاک حکم وہم ست و عقل حاکم ست که ہر دو از اسباب عادی ست سیدی احمد بن مرزوق که از اعاظم علما و مشائخ مغرب ست در شرح حزب البحری گوید رکوب بحر قطع نظر از عوارض خلاف نیست امروز بر جواز آن اگرچه نظر سلف مختلف ست در ان و آن ممنوع ست در پنج حال نخست آنکه مودی می گردد بترک فرضی از فرائض یا نقص آن مالک گفت رضی اللہ عنہ در شان مائد که سوار می شود و نماز نمی گزارد و وای بر کسے که ترک کند نماز را دوم آنکه در غیر موسم نشنید که خوف ہلاک دران غالب ست سوم آنکه ترس اسیر شدن و در بند دشمنان دین افتادن بغلبہ و استیلای ایشان بر نفس و مال بخلاف آنکه عہد و امان در میان باشد و مسلمانان را

شوکتی و قدرتی بود چہارم آنکہ رکوب آن مفضی و مؤدی بود بدر آمدن در تحت احکام اعدای دین تذلل نمودن بایشان ومشاہدہ نمودن منکرات ایشان و بعضی مشائخ جاری گردانیدہ آنرا بر مسئلہ تجارت در ارض عدو مشہور در مذہب کراہتست با ثبوت اصل جواز و بنی بر ین ست رکوب علما و صلحا و ایشان خفیف می دانستند کراہت را در جنب تحصیل واجب کہ حج ست و آنچہ در معنی اوست پنجم خوف کشف عورت بر کوب چنانکہ زنان در مرکب صغیر افتند کہ پردہ ندارد و عمر بن خطاب بعمرو بن عاص گفت وصف کن برای من بحر را گفت مخلوقی عظیم کہ سوار می شوند بر وی خلقی ضعیف مثل دود علی عود مانند کرمہا بر چوب پس عمر گفت رضی اللہ عنہ کہ لاجرم اگر حج وجہاد نمی بود می زدم بدرہ گردن کسی کہ سوار می شد بران و رجوع کرد عمر بعد ازان ازین قول و ہمچنین واقع شد عثمان را رضی اللہ عنہ پس ازان قرار یافت امر بر جواز آن بشر الطا مذکورہ و باللہ سبحانہ التوفیق انتہی کلام ابن رزوق رحمۃ اللہ علیہ

وعن ابی مالک الاشعری - او را ابو مالک اشجعی نیز گویند و در نام او اختلافست - قال سمعت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم یقول من فصل فی سبیل اللہ فمات او قتل - گفت شنیدم آنحضرت را کہ مے گفت کسے کہ بیرون آید در راہ خدا و جدا شود از وطن پس بمیرد یا کشتہ شود و فی الصراح فصل جدا کردن و جدا شدن او وقصہ فرسہ او بعیرہ - یا بیندازد او را بر زمین و بشکند گردن او را اسپ وے یا شتر وے وقص کوفتن و شکستن - او لدغتہ ہامۃ - یا بگزد او را گزندہ ہامہ بتشدید میم ہر جانور زہردار جمع او ہوام ست و ہمچنین سامہ بتشدید میم در حدیث ذکر ہوام و سوام ہر دو واقع شدہ است و بعضی فرق کردہ اند کہ ہامہ آنکہ بکشد و سامہ آنکہ نکشد چنانکہ عقرب و زنبور - او مات علی فراشہ - یا بمیرد بر جامۂ خواب خود - بای حتف شاء اللہ - بہر مرگی کہ باشد و بہر سببے کہ خواہد خدا - فانہ شہید - پس بدرستی کہ وے شہید ست - وان لہ الجنۃ - و بدرستی کہ مر او راست بہشت - رواہ ابوداؤد

وعن عبد اللہ بن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال قفلۃ کغزوۃ - فرمود باز گشتن مجاہد از سفر غزا مانند غزا کردن ست قفل بتقدیم قاف بر فا بازگشتن از سفر قافلہ گروہ آیندہ از سفر و در اول سفر قافلہ گفتند بجہت تفاؤل یعنی بر وو باز آید و در معنی این حدیث گفتہ اند کہ رجوع مجاہد بسوی وطن در حکم رفتن اوست بجہاد یعنی اجر او در بازگشتن باہل و عیال مانند اجر اوست در اقبال بآن و باقی می ماند اجر و ثواب وی تا ہنگام رجوع از برای ادای حق عیال چنانکہ در حج مانند این گفتہ اند بلکہ در ہر جا کہ برای عبادت بروند و باز آیند کہ رجوع ان تتمہ ذہابست و این وجہ وجیہ ست و در توجیہ این حدیث وجوہ دیگر نیز گفتہ اند کہ در شرح مذکور ست - رواہ ابوداؤد

وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم للغازی اجرہ - مر غازی را اجر اوست - وللجاعل اجرہ واجر الغازی - در جاعل را یعنی کسی کہ مالی می دہد و اعانت می کند مر غازی را تا غزو کند و اجر ست یکی اجر انفاق مال در راہ خدا دیگر بودن او ست سبب غزو آن غازی پس مراد بجعل تجہیز و مساعدت غازی ست و جواز و فضل آن متفق علیہ ست

میان علما و اگر مراد بجعل اجرت باشد اگرچہ نزد بعضی جواز و رخصت دارد و لیکن موجب اجر و ثواب نیست پس صحیح وجہ
اول ست و در شرح کلام درین مقام بتفصیل ذکر کردہ شدہ است۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ابی ایوب سمع النبی
صلی اللہ علیہ وسلم یقول ستفتح علیکم الامصار۔ روایت ست از ابی ایوب انصاری کہ از مشاہیر صحابہ و کبار انصار ست
کہ وی شنید آنحضرت را کہ می گوید سر انجام ست کہ کشادہ شود بر شما شہرہا۔ وستکون جنود مجندۃ۔ و سر انجام ست
کہ باشد یعنی در حوزۂ اسلام لشکرہای مجموع بسیار مجندہ بضم میم و فتح جیم و تشدید نون۔ یقطع علیکم فیہا بعوث۔ جدا کردہ
مے شود و مقرر کردہ می شود بر شما و ران جنود لشکرہا و فوجہا کہ برانگیختہ می شوند برای غزا از ہر قبیلہ۔ فیکرہ الرجل البعث
پس مکروہ می پندارد مردی برانگیختن و فرستادن امام او را ہمراہ لشکر برای غزا۔ فیتخلص من قومہ۔ پس
بیرون می آید و می گریزد از قوم خود برای طلب خلاص از غزا۔ ثم یتصفح القبائل۔ پس تتبع می جوید و می رود و طلب
قبیلہا یعرض نفسہ علیہم۔ درحالی کہ عرض می کند آن مرد بر آیندہ و تقاعد نمایندہ از غزو و ظاہر می کند خود را بر قبائل
من اکفیہ بعث کذا می گوید کیست کہ کفایت کنم من او را لشکر چنین را و بردارم این بار را از وے یعنی بدہد مرا چیزی
و شرط کند اجرتی و بگیرد مرا اجیر تا مؤنت جیش را از وے بکشم مقصود آنست کہ این مرد راضی نیست کہ بی اجرت
لوجہ اللہ غزا کند پس آنحضرت تقبیح حال او می کند و می گوید۔ الا وذلک الاجیر۔ دانا و آگاہ باشید و بدانید کہ وی
مزدور ست و ثوابی ندارد بر غزا۔ الی آخر قطرۃ من دمہ۔ تا ریختن آخر قطرہ از خون وے یعنی تا دم کشتہ شدن
و مردن مراد مبالغہ است در نفی ثواب غزا از مثل این مزدوری اجیر ست نیست مر او را مگر اجرت کہ شرط کردہ
شدہ است مر او را اگرچہ کشتہ شد در قتال۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن یعلی بفتح تحتانیہ و لام بن امیۃ۔ صحابی ست
اسلام آوردہ روز فتح و حاضر شد حنین و طائف و تبوک را و عامل عمر بن الخطاب بود بر نجران معدود و در ست
در اہل حجاز و کشتہ شد بصفین با امیر المؤمنین علی ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ۔ قال اذن رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم بالغزو و انا شیخ کبیر۔ گفت ایذان و اعلام کرد آنحضرت مردم را بغزا کردن و حالانکہ من پیر بزرگ
سال بودم۔ لیس لی خادم۔ نبود مرا خدمتگاری۔ فالتمست اجیرا یکفینی۔ پس طلب کردم و جستم مزدوری را
کہ کفایت کند مرا خدمت را۔ فوجدت رجلا سمیت لہ ثلثۃ دنانیر۔ پس یافتم من مردی را کہ نام بردم و تعیین کردم
مر او را سہ دینار۔ فلما حضرت غنیمۃ۔ پس ہنگامی کہ حاضر شدم غنیمتی را۔ اردت ان اجری لہ سہمہ۔ خواستم من کہ
روان گردانم مر او را بہرۂ او را از غنیمت۔ فجئت النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ پس آمدم نزد آنحضرت۔ فذکرت لہ۔ پس
ذکر کردم مر آنحضرت را۔ فقال ما اجد لہ فی غزوتہ ہذہ فی الدنیا والآخرۃ۔ پس گفت آنحضرت نمی یابم مر او را درین غزوہ
وی در حکم شریعت در دنیا و آخرت۔ الا دنانیرہ التی تسمی۔ مگر دینارہای وی کہ نام بردہ شد و تعیین نمودہ شد
مقصود منع از غنیمت و حرمان از ثواب نست و گفتہ اند کہ این در اجیر برای خدمت ست اما اجیر برای غزوہ جزا دست

وبرای وی سهم ست اگرچه ثواب ندارد ونزد بعضی علما وطیبی این قول را بحنفیه نیز اسناد کرده است وما این را در هدایه
وبعضی کتب دیگر نیافتیم والله اعلم - رواه ابوداؤد - وعن ابی هریرة ان رجلا قال - روایت ست از ابی هریره که
مردی گفت - یا رسول الله رجل یرید الجهاد فی سبیل الله - مردی ست که می خواهد جهاد با کافران - وهو یبتغی
عرضا من عرض الدنیا - وحالانکه آن مرد طلب می کند متاعی از متاع دنیا از مال ومنال ونام وآوازه وعرض
بفتح را وسکون هر دو جائز ست واشهر در روایت حرکت ست - فقال النبی - پس گفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم
لا اجر له - نیست ثواب آخرت مراورا - رواه ابوداؤد - وعن معاذ قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الغزو
غزوان - غزا کردن دو قسم ست - فاما من ابتغی وجه الله - اما کسی که طلب کند بغزا کردن ذات خدا ورضای او را
وثواب آخرت را - واطاع الامام - وفرمان برداری کند بادشاه را وبر وجهی کند که وی بفرماید - وانفق الکریمة -
ودر بازد در راه خدا نفس ومالهای برگزیده خود را - ویاسر الشریک - ومساهله کند ورفق نماید کسی را که با وی شریک
ورفیق ست ویاسر بلفظ ماضی از مفاعله از یسر - واجتنب الفساد - وپرهیز کند تباهی را وتجاوز نکند از حد
شرع در کشتن وغارت کردن وویران ساختن وخیانت نمودن - فان نومه ونبهه اجر کله - پس بدرستی که خواب وبیداری
وی موجب اجر وثواب ست همه یعنی اگرچه خواب هم میکرده باشد اجر دارد ونبه در اکثر نسخ بفتح نون وبا تصحیح کرده اند
ودر بعضی بسکون با ودر قاموس گفته است که نبه بضم زیرکی وبرخاستن از خواب - واما من غزا فخرا - واما کسی که غزا
کند بجهت نازیدن وتکبر کردن وبزرگی نمودن - ورياء وسمعة - وبرای آنکه تا مردم ببینند وبشنوند یعنی برای نام وآوازه
وعصی الامام - ونافرمانی کند امام را - وافسد فی الارض - وفساد کند در زمین - فانه لم یرجع بالکفاف - پس
بدرستی که وی بازنمی گردد بثواب یا بازنمی گردد از غزا سوار بسوا که نه اجر باشد ونه وزر بلکه بازمی گردد بجایی
که وزر غالب ست بر اجر - رواه مالک وابوداؤد والنسائی - وعن عبدالله بن عمرو انه قال - روایت ست
از عبدالله بن عمرو بن العاص که وی گفت - یا رسول الله اخبرنی عن الجهاد - خبر ده مرا از جهاد که بچه نهج باید کرد که
موجب ثواب گردد - فقال - پس گفت آنحضرت - یا عبدالله بن عمرو ان قاتلت صابرا محتسبا - اگر قتال کنی تو
درحالی که صبر کننده وثواب چشم دارنده از خدا - بعثک الله صابرا محتسبا - می برانگیزد ترا خدای تعالی بصفت
صبر واحتساب ویابنده اجر آن را - وان قاتلت مرائیا - واگر قتال می کنی درحالی که ریا کننده - مکاثرا - فخر
کننده بمردم وگوینده که من بیشترم از شما در مال ولشکر واتباع یا تا بگویند ترا مردم که وی بیشتر وزیاده ترست
در مال ومنال یعنی برای نام وآوازه ومال ومنال کنی - بعثک الله مرائیا مکاثرا - می برانگیزد ترا خدای تعالی
بصفت ریا ومکاثرت وداده می شوی جزای آن - یا عبدالله بن عمرو علی ای حال قاتلت او قتلت - بر هر حالی
وصفتی که کشش می کنی یا کشته می شوی - بعثک الله علی تلک الحال - می برانگیزد ترا خدای تعالی بران حال -

بیت ہرچہ در دنیا خیالت آن بود تا ابد زراہ وضالت آن بود رواہ ابوداؤد - وعن عقبۃ بضم عین
وسکون قاف - بن مالک صحابی ست لیثی معدود ست در اہل بصرہ - عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اعجزتم اذا بعثت
رجلا - گفت آنحضرت آیا عاجز می آئید ونا توان میگردید شما وقتیکہ می برانگیزم ومی فرستم من مردی را بکاری فلم یمض
لامری - پس نگذشت آن مرد برای کار من ونکرد آن کار را - ان تجعلوا مکانہ من یمضی لامری - کہ بگردانید بجای آن مرد مرد دیگر
دیگر را کہ بکند کار مرا یعنی اگر امر کنم کسی را وبفرستم او را بکاری واز دست وی این کار نیاید ونکند کسی دیگر را بفرستید بجای وی
ہر کار کہ باشد اگرچہ امارت باشد مقصود برآمدن مہم وکار ست از دست ہر کہ بیاید ونگوئید کہ این کار او را فرمودہ اند
دیگری چون کند - رواہ ابوداود وذکر حدیث فضالۃ - وذکر کردہ شد حدیث فضالۃ بفتح فا کہ در وی این مذکور ست - والمجاہد
من جاہد نفسہ یعنی مجاہد کسی ست کہ جہاد کند نفس خود را - فی کتاب الایمان - در کتاب الایمان کہ در اول کتاب مذکور ست

ودر مصابیح در کتاب الجہاد ذکر کردہ است -

الفصل الثالث - عن ابی امامۃ قال خرجنا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی سریۃ - گفت ابوامامہ بیرون
آمدیم با ہمراہ آنحضرت در پارۂ از لشکر - فی القاموس سریۃ بفتح سین وکسر را وتشدید تحتانیہ پارۂ از لشکر از پنج تن
تا سہ صد یا چہار صد - فمر رجل بغار فیہ شیء من ماء وبقل - پس گذشت مردی بغاری کہ در وی چیزے از آب وتره
وسبزی بود غار زمین پست در کوہ یا زمین پست مطلقا - فحدث نفسہ بان یقیم فیہ - پس حدیث کرد آن مرد با نفس خود
وبخود گفت کہ اقامت کند درین غار کہ آبی وتره دارد - ویتخلی من الدنیا - وخلوت گزیند از دنیا - فاستاذن رسول اللہ
پس طلب اذن کرد از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فی ذلک - در اقامت کردن دران غار کہ اگر اذن دہد باشد وگرنہ
فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انی لم ابعث بالیہودیۃ - پس گفت آنحضرت بدرستی من برانگیختہ نشدہ وفرستادہ
نشدہ ام بملت ودین یہودیت - ولا بالنصرانیۃ - ونہ بملت ودین نصاری کہ رہبانیت کنند ومشقت ورزند وترک کنند
اختلاط ولذات را مطلقا - ولکنی بعثت بالحنیفیۃ - ولیکن من فرستادہ شدہ ام بملت مائل بدین اسلام وحنیف مائل
باسلام وثابت بران وحنیف نزد عرب کسی کہ بر دین ابراہیم باشد واصل حنیف بمعنی میل ست یعنی میل از باطل بحق
السمحۃ - ملت نرم وآسان کہ سختی ودرشتی نیست در وی ومسامحۃ بمعنی مساہلہ در معاملہ وتسمیح سیر سبک کردن ونرمی کردن
دابہ بعد از سختی - والذی نفس محمد بیدہ - سوگند بخدا می کہ بقای ذات محمد در دست قدرت اوست - لغدوۃ - ہر آینہ
سیر کردن در بامداد - او روحۃ - یا سیر کردن در وقت شبانگاہ - فی سبیل اللہ - در راہ خدا یعنی جہاد با اعدای دین خیر
من الدنیا وما فیہا - بہتر از دنیا وہرچہ در دست از متاع واسباب یعنی اگر مالک گردد آنرا وتصرف کند دران قوت
دنیا از جہت فنای آن بلکہ اگر انفاق کند آنرا در راہ خدا از جہت افضلیت ثواب جہاد از ثواب صدقہ وظاہر آنست
کہ مراد بغدوہ وروحہ اینجا مطلق زمان ست یعنی لمحہ وساعت وذکر غدوہ وروحہ بر سبیل عادت ست - ولمقام احدکم ۲۰

فی الصف۔ وہر آئینہ ایستادن یکی از شما در صف قتال۔ خیر من صلوۃ ستین سنۃ۔ بہتر ست و فاضل تر ست از نماز نفل گزاردن وی شصت سال و بعضی گفتہ اند مراد صف صلوۃ ست و مقصود دبیان فضل صلوۃ بجماعت ست بر صلوۃ منفرد و سیاق حدیث ناظر در معنی اول ست۔ رواہ احمد وعن عبادۃ بن الصامت قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من غزا فی سبیل اللہ۔ گفت عبادہ بن صامت کہ از کبار صحابہ و نقبار انصار ست گفت آنحضرت کسے کہ غزا کند و در راہ خدا۔ ولم ینوالا عقالا۔ و نیت نکند مگر بدست آوردن پای بند شتری را۔ فلہ ما نوی۔ پس مراد راست چیزی کہ نیت کردہ یعنی اگر اندک چیزی حقیر کہ ہیچ ئی ارزد جز قصد جہاد در راہ خدا و رنظر دارد منافی اخلاص ست و درین مبالغہ است در قطع نظر آن غنیمت و ترغیب بر اخلاص نیت بی شائبہ اغراض دنیویہ۔ رواہ النسائی۔ وعن ابی سعید ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من رضی باللہ ربا۔ کسی کہ راضی و خوشنود گردد بخدا و بقین بداند کہ وی تعالی پروردگار اوست۔ و بالاسلام دینا۔ و راضی گردد باسلام و بداند کہ دین وی اسلام ست۔ و بمحمد رسولا۔ و راضی گردد بمحمد کہ وی رسول ست۔ وجبت لہ الجنۃ۔ واجب می گردد برای وی بہشت شرح و تفسیر این کلمات در کتاب الایمان گذشتہ است فعجب لہا ابوسعید۔ پس شگرف داشت و خوش کرد مر این کلمات را ابوسعید خدری کہ شنید از آنحضرت از جہت حصول کمال بشارت و مسرت۔ فقال اعدہا علی۔ پس گفت ابوسعید اعادہ کن این کلمات را بر من و باز گوی آنہا را۔ یا رسول اللہ فاعادہا علیہ۔ پس اعادہ کرد آنحضرت آن کلمات را بر ابی سعید۔ ثم قال۔ پس گفت آنحضرت۔ واخری یرفع اللہ بہ العبد مائۃ درجۃ فی الجنۃ۔ و خصلت دیگر ست کہ بلند میگرداند خدای تعالی بآن خصلت بندہ را صد پایہ در بہشت۔ ما بین کل درجتین۔ مسافت میان ہر دو پایہ۔ کما بین السماء والارض۔ چنانکہ نسبت کہ میان آسمان و زمین ست۔ قال وما ہی۔ گفت ابوسعید و چہ چیز ست آن خصلت۔ یا رسول اللہ قال الجہاد فی سبیل اللہ الجہاد فی سبیل اللہ۔ گفت آنحضرت بکرر سہ بار کہ آن خصلت جہاد در راہ خدا کردن ست رواہ مسلم۔ وعن ابی موسیٰ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ابواب الجنۃ تحت ظلال السیوف۔ بدرستی درہای بہشت زیر سایہ ہای شمشیر ہاست گویا زیر ہر شمشیری دری ست کنایت ست از حضور معرکۂ قتال فقام رجل رث الہیئۃ۔ پس بایستاد مردی کہنہ و سودہ شکل و جامۂ رث بثاء مثلثہ کہنہ۔ فقال۔ پس گفت آن مرد۔ یا ابا موسیٰ انت سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ہذا۔ پس گفت آن مرد ای ابوموسیٰ تو شنیدۂ آنحضرت را کہ می گفت این سخن را۔ قال نعم۔ گفت آری شنیدہ ام من این سخن را از آنحضرت۔ فرجع الی اصحابہ۔ پس رجوع کرد آمد آن مرد بسوی یاران خود۔ فقال۔ پس گفت آن مرد بقصد وداع یاران خود۔ اقرأ علیکم السلام میخوانم بر شما سلام را و وداع می کنم شما را۔ ثم کسر جفن سیفہ۔ پس تر شکست نیام تیغ خود را جفن بفتح جیم و سکون فا۔ فالقاہ پس بینداخت نیام را۔ ثم مشی بسیفہ الی العدو۔ پس تر رفت با شمشیر خود بسوے دشمنان فضرب بہ۔ پس

بزد بشمشیر حتی قتل - تا آنکہ کشتہ شد - رواہ مسلم - وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم قال لاصحابہ انہ لما اصیب اخوانکم لیوم احد - روایت ست از ابن عباس کہ آنحضرت گفت مریاران خود را کہ ہنگامی
کہ مصیبت زدہ شدند برادران شما روز غزوہ احد یعنی کشتہ شدند جعل اللہ ارواحہم فی جوف طیر خضر - گردانید خدای تعالی
روح ہای ایشان را در درون پرندہ ہای سبز بیان و تحقیق این در فصل اول در حدیث مسروق گذشت - ترد انہار الجنۃ
فرود می آیند آن پرندہا جویہای بہشت را - تاکل من ثمارہا - می خورند آن طیور از میوہ ہای بہشت - وتاوی الی
قنادیل من ذہب - و باشش می کنند و پناہ می آرند بسوی قندیلہا از طلا - معلقۃ فی ظل العرش - کہ آویختہ شدہ اند
آن قندیلہا در سایہ عرش - فلما وجدوا طیب ماکلہم ومشربہم ومقیلہم - پس ہنگامی کہ یافتند آن کشتگان احد خوش طعام
وشراب وخوابگاہ خود را - قالوا من یبلغ اخواننا عنا - گفتند کیست کہ برساند و خبر کند برادران ما را از جانب ما
اننا احیاء فی الجنۃ - کہ ما زندگانیم در بہشت - لئلا یزہدوا فی الجنۃ - تا آنکہ ناخواہانی و بی رغبتی نکنند در بہشت - ولا ینکلوا
فی الحرب - و سستی و بیدلی نکنند در جنگ و باز نایستند از ان - فقال اللہ تعالے انا ابلغہم عنکم - پس گفت خدای تعالے
من می رسانم خبر را برادران شما از جانب شما - فانزل اللہ تعالے - پس فرو فرستاد خدای تعالے این آیات را
ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل اللہ امواتا بل احیاء عند ربہم - وگمان مبر آن کسانی را کہ کشتہ شدہ اند در راہ خدا
مردگان بلکہ زندگانند نزد پروردگار خود - یرزقون - روزی دادہ می شوند - الی آخر الآیات - تا آخر آیتہا
رواہ ابو داؤد - وعن ابی سعید الخدری ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال المؤمنون فی الدنیا علی ثلثۃ
اجزاء - گفت آنحضرت کہ مسلمانان در دنیا بر سہ قسم اند - الذین آمنوا باللہ ورسولہ - یک قسم آن کسانند کہ ایمان
آوردند بخدا و پیغمبر خدا - ثم لم یرتابوا - پس تر در شک نیفتادند - وجاہدوا باموالہم وانفسہم فی سبیل اللہ - وجہاد کردند
بمالہای خود و نفسہای خود در راہ خدا و این جماعت با وجود ایمان کامل وتہذیب نفس نفع رسانیدند بخلق
و پاک گردانیدند ایشان را و ایشان اکمل واشرف واعلی اند در مرتبہ - والذی یامنہ الناس علی اموالہم وانفسہم
قسم دوم آن کسی کہ ایمن اند از وی مردم بر مالہای خود و نفسہای خود یعنی اگرچہ نفع نرسانیدند بمردم وخیر نکردند
ضرر ہم نرسانیدند و شر ہم نکردند و اختلاط نمودند و در طمع نیفتادند از ایشان چنانکہ می گویند - ع مرا از خیر تو امید نیست
بد مرسان - ثم الذی اذا اشرف علی طمع - پس آن کسی کہ چون مشرف گردد بر طمع و در دل وی افتد کہ طمعی کند
ترکہ للہ عز وجل - ترک میدہد و می گذارد طمع را برای خدا و طلب رضای وی و این طائفہ اگرچہ اختلاط کردند بمردم
ونزدیک بود کہ طمع بکنند و در دائرہ حرص افتند ولیکن نگاہداشت ایشان را خدای تعالی از وقوع در دام آن این
قسم فروتر ست از دو قسم نخست و بعد از وی اقسام دیگر ست کہ از مرتبہ اعتبار و اعتداد ساقط اند و شرح این حدیث
باین توجیہ وتقریر از مخیلات این فقیر حقیر ست واللہ اعلم - رواہ احمد - وعن عبد الرحمان ابن ابی عمیرۃ -

بفتح عین مهمله و کسر میم و سکون یا صحابی ست و نزد بعضی در صحبت وی نظر ست والله اعلم - ان رسول الله - روایت
می کند که پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم قال گفته است - ما من نفس مسلمة یقبضها ربها نیست هیچ نفس مسلمان که قبض میکند
او را پروردگار تعالی یعنی می میراند - تحب ان ترجع الیکم - دوست می دارد که باز می گردد بسوے شما و باز آید بدنیا
وان لها الدنیا وما فیها - وحالانکه باشد مر او را دنیا و هرچه در دنیاست - غیر الشهید - مگر شهید که وے دوست می دارد
که باز گردد بدنیا و کشته شود در راه خدا از جهت مشاهدهٔ او درجات عظیم را در ثواب آن - قال ابن ابی عمیرة قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم - گفت ابن ابی عمیره که راوے حدیث ست گفت آنحضرت - لان اقتل فی سبیل الله احب الی
سوگند بخدا کشته شدن من در راه خدا دوست داشته شده تر است بسوے من - من ان یکون لی اهل الوبر والمدر
از این که باشند مملوک و محکوم من خداوندان پشم و کلوخ و مراد باهل وبر بادیه نشینان اند که در خیمه ها می باشند
که از پشم اند و باهل مدر ساکنان شهر و ده که خانه هاے ایشان از سنگ و خشت و کلوخ بود و مراد تمام دنیا و اهل
اوست - رواه النسائی - وعن حسناء بفتح حا و سکون سین بنت معاویة - تابعیه است مقبوله از طبقهٔ رابعه روایت
می کند از عم خود اسلم بن سلیم که صحابی ست - قالت حدثنا عمی - گفت حسناء حدیث کرد ما را عم من - قال - گفت عم من
قلت للنبی گفتم مر پیغمبر را صلی الله علیه وسلم من فی الجنة - کیست در بهشت - قال - گفت آنحضرت در جواب وے
النبی فی الجنة پیغمبر در بهشت ست - والشهید فی الجنة - و شهیدان در بهشت اند - والمولود فی الجنة - و زائیده شده
یعنی مولود صغیر نیز در بهشت ست خواه ولد مومن یا ولد کافر کذا قالوا - والوئید فی الجنة - و زنده در گور
کرده شده در بهشت ست و مراد بوئید موؤده است چنانکه عادت کافران بود که دخترکان را زنده در گور
مے کردند و بعضے پسرکان را نیز می کردند در وقت گرسنگی و تنگی و شاید که تخصیص ذکر این چهار باعتبار فضل
و شرف در دو اول و از جهت دخول جنت بے عمل و کسب در دو اخیر ست - رواه ابوداؤد - وعن علی وابی
الدرداء وابی هریرة وابی امامة وعبدالله بن عمر وعبدالله بن عمرو وجابر بن عبدالله وعمران بن حصین رضی الله
عنهم اجمعین - روایت ست ازین هشت صحابی مشهور که کلهم یحدث عن رسول الله صلی الله علیه وسلم انه قال - که
هر یکے از ایشان حدیث می کنند از آنحضرت که گفت - من ارسل نفقة فی سبیل الله - کسے که بفرستد نفقه را
در راه خدا - واقام فی بیته - و اقامت کند در خانهٔ خود و بغزا نرود - فله بکل درهم سبعمائة درهم - پس مر او راست
بهر درهم هفتصد درهم - ومن غزا بنفسه فی سبیل الله - و کسے که غزا کند بذات خود در راه خدا - وانفق فی وجه ذلک
و انفاق کند در وجه خدا آنرا یعنی که از براے ذات و طلب رضاے وے تعالی یا در جهتی که امر کرده است
بان و راضی ست از ان - فله بکل درهم سبعمائة درهم - پس مر او راست بهر درهم هفتصد درهم و در بعضی نسخ سبعمائة الف
درهم هفتصد هزار درهم و ازینجا معلوم میشود که مضاعفهٔ ثواب مخصوص و منحصر بهفتصد نیست بلکه زیاده میشود از ان و گذشت

اشارت باین در حدیث خریم ابن فاتک در فصل ثانی - ثم تلا ہذہ الآیۃ پستر خواند آنحضرت این آیت را - واللہ یضاعف لمن یشاء - و خدا زیادہ می گرداند ثواب را مر کسی را کہ می خواہد - رواہ ابن ماجۃ - وعن فضالۃ - بفتح فا - بن عبید - بضم عین صحابی انصاری ست احوال وی در اول فصل ثانی گذشت - قال سمعت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ یقول سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول الشہداء اربعۃ - گفت شنیدم عمر را رضی اللہ عنہ کہ میگفت شنیدم آنحضرت را کہ می گفت شہیدان چہار کس اند - رجل مومن جید الایمان - یکی مرد مسلمان کہ نیک و سرہ است ایمان او - لقی العدو - کہ ملاقات کردہ است دشمنان را یعنی کافران را - فصدق اللہ - پس راست گو گردانید این مرد خدا را بعمل خود و شجاعت خود پس جہاد کرد و صبر ورزید و چشم داشت ثواب حق را زیرا کہ وی تعالی وصف کردہ است مجاہدان را بصبر و احتساب و خبر دادہ است بدان پس وی چون صبر کرد حسبۃ للہ تصدیق کرد مر خدا را در این خبر - حتی قتل - تا آنکہ کشتہ شد آن مرد - فذلک الذی یرفع الناس الیہ اعینہم یوم القیمۃ - پس آن مرد آن کسی ست کہ بر میدارند مردم بسوی آن کس چشمہای خود را و می نگرند بسوی وی روز قیامت از جہت علو مقام وی و ارتفاع آن - ہکذا - چنین - ورفع راسہ - و برداشت سر خود را برای بیان کردن و نمودن صورت برداشتن چشمہا و اشارہ کرد بہ بالا - حتی سقطت قلنسوتہ - تا آنکہ افتاد کلاہ وی بجہت مبالغہ کردن در رفع - فما ادری اقلنسوۃ عمر اراد ام قلنسوۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم - این قول راوی ست کہ میگوید نمی دانم و در نمی یابم کہ کلاہ عمر را مراد داشتہ است راوی کہ کلاہ وی رضی اللہ عنہ افتاد در نمودن صورت رفع یا مراد داشتہ است کلاہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم کہ افتاد و حمل بر اول اولی و انسب است کما لا یخفی - قال - گفت آنحضرت - ورجل مومن جید الایمان لقی العدو - و شہید دیگر مردی مومن ست نیک و سرہ ایمان کہ ملاقات کردہ است عدو را باین صفت کہ - کانما ضرب جلدہ بشوک طلح من الجبن - گویا زدہ شدہ است پوست او بخارہای درختان خاردار از جہت بد دلی و ترسندگی طلح بفتح طا قسمی از درختان بزرگ خاردار کنایت ست از بر خاستن موی از ترسیدن و لرزیدن اندام - اتاہ سہم غرب - آمد او را تیری کہ انداز ندۂ وی معلوم نیست - فقتلہ - پس کشت او را - فہو فی الدرجۃ الثانیۃ - پس این شہید در پایۂ دوم ست و نازل ست از اول - ورجل مومن خلط عملا صالحا و آخر سیئا - شہید سوم مردیکہ آمیختہ است کردار نیک را و کردار دیگر را کہ بد است و ایمان وی چندان جید نیست کہ سابق راست و در قرآن مجید در شان این گفتہ است عسی اللہ ان یتوب علیہم - نزدیک ست خدا کہ توبہ کند و رجوع برحمت نماید بر ایشان - لقی العدو - ملاقات کرد عدو را - فصدق اللہ - پس تصدیق کرد خدا را و صبر کرد و شجاعت ورزید - حتی قتل - تا آنکہ کشتہ شد - فذاک فی الدرجۃ الثالثۃ - پس آن مرد در درجہ سوم ست - ورجل مومن اسرف علی نفسہ - و چہارم مردی مسلمان ست ولیکن اسراف کردہ است و از حد تجاوز نمودہ در معصیت ورزیدہ - لقی العدو فصدق اللہ حتی قتل فذاک فی الدرجۃ الرابعۃ - پس آن مرد در پایۂ چہارم ست و از ہمہ پایان تر ست و حاصل این تقسیم آنست کہ شہید

یا متقی شجاع ست واین قسم اول ست یا متقی غیر شجاع ست واین قسم ثانی ست یا شجاع غیر متقی واین دو قسم ست یکی آنکہ کردار ہای او مخلوط ست بہ نیک و بد و فاسق مسرف بیرون از حد نیست واین قسم ثالث ست یا فاسق مسرف ست پس در ہمہ اقسام حاصل میشود تصدیق اللہ نہ در ثانی واز ین تقریر معلوم شد کہ مراد بتصدیق حق سبحانہ ثبات بر صبر و حقیقتاً ست کہ وصف کردہ است وی تعالی مجاہدان را بدان خبر دادہ ازان نہ تصدیق در وعدہ اجر و ثواب کہ آن در قسم ثانی نیز حاصل ست باوجود آن ذکر نکردہ دران نافہم - رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن غریب - وعن عتبۃ بضم عین وسکون فوقانیہ - بن عبد بفتح عین وسکون موحدہ - السلمی - صحابی ست کنیت او ابو الولید ست معدود ست در اہل حمص وگفتہ اند کہ نام او عتلہ بود بفتح عین وسکون فوقانیہ و فتح آن ولام پس نام کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم عتبۃ - قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم القتلی ثلثۃ - کشتگان سہ قسم اند - مؤمن جاہد بنفسہ ومالہ فی سبیل اللہ - یکی مسلمانی ست کہ جہاد کرد بنفس خود و مال خود و جان و مال خود را انداخت در راہ خدا - فاذا لقی العدو قاتل حتی یقتل - پس چون ملاقات کرد دشمن را قتال کرد تا آنکہ کشتہ شد - قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم فیہ - گفتہ است آنحضرت در شان و مدح این مومن مجاہد این کلام کہ - فذلک الشہید الممتحن - پس آن شہیدی ست کہ امتحان کردہ شدہ و تجربہ نمودہ شدہ واست بصبر بر جہاد و قوت بر احتمال مشاق و در نہایہ گفتہ ممتحن مصفای مہذب چنانکہ فضۂ ممتحن میگویند وقتی کہ تصفیہ کردہ شود بآتش و بعضی در تفسیر کریمہ اولئک الذین امتحن اللہ قلوبہم للتقوی گفتہ کہ دلہائی کہ تجربہ کرد و او را خدای تعالی و نرم ساختہ و دانستہ آنہا را بتقوی و خلوص برای آن و امتحان سبب علم و معرفت ست - فی خیمۃ اللہ تحت عرشہ - آن شہید در خیمہ خدا ست زیر عرش وی یعنی در حضرت وی و محل قرب وی تعالی چنانکہ در حدیث شفاعت آمدہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود طلب در آمدن می کنم بر خدا در سرای وی پس اذن می کنند مرا بدر آمدن پس بسجدہ می روم تا آخر حدیث - لا یفضلہ النبیون الا بدرجۃ النبوۃ - فاضل و زائد نمی شوند آن شہید را پیغمبران مگر بدرجہ نبوت یعنی ورای مرتبہ نبوت و کمال متعلق بآن مرتبہ ہمہ مراتب و کمالات ایشان را حاصل ست و اینجا توہم نباید کرد کہ از پیغمبران بیک درجہ نازل اند کہ نبوت ست زیرا کہ فضائل و کمالات نبوت لا تعد و لا تحصی ست کہ مراتب ولایت کہ در تحت اوست در جنب آن قدر محسوس ندارد و در تعرف گفتہ است کہ نسبت کمالات اولیاء قدس اللہ اسرارہم در جنب کمالات انبیا صلوات اللہ وسلامہ علیہم مثل رطوباتی ست کہ از مشک پر آب بیرون افتد و کوتہ نظران خیال کنند کہ ایشان بیک قدم و بیک پایہ از انبیا کمتر و پایان تر اند و کمالات مرتبہ نبوت را تصور نکنند نعوذ باللہ من الزیغ والزلل - مؤمن خلط عملا صالحا وآخر سیئا - دوم از کشتگان مسلمانی ست کہ آمیختہ کرد کردار نیک و کردار بد را و متقی خالص نیست - جاہد بنفسہ ومالہ فی سبیل اللہ - جہاد کرد بنفس خود و مال خود در راہ خدا - اذا لقی العدو قاتل حتی یقتل - وقتی کہ ملاقات کند دشمن را قتال می کند تا آنکہ کشتہ میشود - قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم فیہ - گفتہ است آنحضرت در شان این مجاہد - ممصمصۃ محت ذنوبہ وخطایاہ

این شہادتی ست یا خصلتی کہ محو می کند و پاک می گرداند گناہان و بدیہای او را المقصصۃ بضم میم اولی و فتح ثانیہ و سکون صاد اولی و کسر میم ثالثہ بمعنی مطہرہ یعنی پاک کنندہ بصاد مہملہ و معجمہ ہر دو روایت ست و ہر دو بیک معنی ست و بعضے گفتہ اند کہ مصمصۃ بمہملہ بطرف لسان و بمعجمہ تمام دہان چنانکہ در وضو برشستن آنرا جزء آن و مضمضۃ ذنوب محو گردانیدن آن - ان السیف محاء للخطایا - بدرستی شمشیر و کشتہ شدن بدان محو و پاک گرداننده است مرگناہان را - وادخل من ای ابواب الجنۃ شاء - و در آوردہ می شود از ہر دری از درہای بہشت کہ خواہد - و منافق جاہد بنفسہ ومالہ - سوم از کشتگان منافقی ست کہ جہاد کرد بنفس و مال خود - فاذا لقی العدو قاتل حتی لقتل - پس چون ملاقات میکند دشمن را قتال می کند تا آنکہ کشتہ می شود - فذاک فی النار - پس این منافق در آتش دوزخ ست اگرچہ قتال کرد و کشتہ شد - ان السیف لا یمحو النفاق - بدرستی شمشیر محو نمیکند نفاق را ایمان می باید نہ ایمان ہمہ ہیچ ست ایمان چو سلامت بلب گور بریم ؛ احسنت زہے چستی و چالاکی ما ؛ رواہ الدارمی - وعن ابن عائذ بسبای تحتانیہ و ذال معجمہ و ابن عائذ در صحابہ متعدد اند قیس ابن عائذ و منذر ابن عائذ تا اینجا او کیست واللہ اعلم - قال خرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جنازۃ رجل - گفت بیرون آمد آنحضرت در جنازہ مردی تا نماز بگزارد بر وی - فلما وضع قال عمر بن الخطاب - پس ہرگاہ کہ نہادہ شد جنازہ گفت عمر رضی اللہ عنہ - لا تصل علیہ - نماز مگزار بر وی - یا رسول اللہ فانہ رجل فاجر - زیرا کہ بدرستی وی مردی فاسق ست - فالتفت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی الناس - پس برگشتہ نگریست آنحضرت بسوے مردم - فقال پس گفت - ہل راٰہ احد منکم علی عمل الاسلام - آیا دیدہ است او را ہیچ یکی از شما بر کاری از کارہای مسلمانی فقال رجل نعم پس گفت مردی آری - یا رسول اللہ - من دیدہ ام او را بر عمل اسلام - حرس لیلۃ فی سبیل اللہ پاسبانی کردہ است شبی در راہ خدا فصلی علیہ رسول اللہ - پس بگزارد نماز بروی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم وحثی علیہ التراب - و ریخت بر وی خاک در وقت دفن کردن - وقال اصحابک یظنون انک من اہل النار - و گفت آنحضرت بآن مرد مردہ یاران تو گمان می برند کہ تو از اہل آتشی - وانا اشہد انک من اہل الجنۃ - و من گواہی می دہم کہ تو از اہل بہشتی - وقال یا عمر انک لا تسأل عن اعمال الناس - و گفت آنحضرت ای عمر تو پرسیدہ نمی شوی از کردارہای مردم - ولکن تسأل عن الفطرۃ - ولیکن پرسیدہ میشوی از فطرت یعنے از دین اسلام طیبی در تفسیر و تقریر این کلام گفتہ کہ حاصلش آنست کہ می باید ای عمر کہ خبر نکنی در مثل این موطن و مقام از اعمال شر موتی را بلکہ باید کہ خبر دہی از اعمال خیر چنانکہ فرمودہ است اذکروا موتاکم بالخیر و مقصود منع اوست از انچہ کرد اقدام کردہ بران از اخبار بفسق و فجور آن مرد زیرا کہ اعتبار بفطرت و اعتقاد ست و با وجود آن عملی از اعمال اسلام نیز کردہ کہ کفایت میکند او را فافہم - رواہ البیہقی فی شعب الایمان -

باب اعداد آلۃ الجہاد

باب در ذکر احادیثی کہ در آمادہ کردن آلت جہاد از تیر و کمان و نیزہ و شمشیر و زرہ و اسپ و جز آن وارد شدہ و بیشتر

ازانچہ ذکر کردہ شدہ در باب فضیلت رمی وخیل واقع شدہ وصفت سیف آنحضرت درایت وزرہ وی ذکر کردہ صلی اللہ علیہ وسلم
الفصل الاول عن عقبۃ بن عامر قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو علی المنبر یقول۔ گفت شنیدم آنحضرت
را وحالانکہ آنحضرت بر منبر می گفت ومی خواند این آیت را۔ واعدوا لہم ما استطعتم من قوۃ۔ وآمادہ سازید مر جنگ
کافران را آنچہ توانید از قوت وزور وتوانائی ومی گفت مکرر سہ بار این کلام را الا ان القوۃ الرمی الا ان القوۃ الرمی الا
ان القوۃ الرمی۔ وانا وآگاہ باشید مراد بقوت درین آیت کرام کردہ اند با عداد آن تیر اندازی ست مکرر گفت سہ بار رواہ مسلم
ودر بعضے نسخ مشکات رباط الخیل نیز مذکورست ودر بعضی خط زدہ شدہ است بران وگفتہ اند کہ در روایت مسلم نیست
وسیوطی گفتہ کہ آن در روایت ابن المنذر ست ودر قرآن مجید مذکورست کذا فی الدر المنثور وزمخشری وبیضاوی
تفسیر کردہ اند قوت را بہر چہ قوت یافتہ شود بدان در حرب وبیضاوی گفتہ شاید کہ تخصیص آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
رمی را بذکر بجہت بودن اوست اقوی ودر کشاف گفتہ است کہ عقبۃ بن عامر ہفتاد کمان در راہ خدا شکستہ است۔ وعنہ
قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ستفتح علیکم الروم۔ وہم از عقبہ بن عامر ست کہ گفت شنیدم آنحضرت را
کہ میگفت سرانجام ست کہ فتح کردہ شود بر شما روم۔ ویکفیکم اللہ۔ وکفایت می کند شما را خداے تعالے یعنے شر
روم را۔ فلا یعجز احدکم ان یلہو باسہمہ۔ پس باید کہ عاجز نیاید یکی از شما از بازی کردن بتیرہاے خود یعنی اہل روم
غالب جنگ ایشان تیر اندازی ست پس باید کہ عادت کنید شما بہ تیر اندازی وبیاموزید آنرا واہتمام نمائید بشان
آن تا متمکن شوید بہ محاربۂ ایشان ونگاہدارد خدای تعالی شما را از شر ایشان وبعضی گفتہ اند کہ مراد نہی ست کہ ترک
نکنید تیر اندازی را واعتیاد آنرا ومداومت نمائید بران بعد از فتح نیز ومغرور نشوید بآنکہ روم فتح شد بعد از وے
احتیاج برمی نماند زیرا کہ احتیاج بہ تیر اندازی دائم ست اگرچہ در قتال روم احتیاج بدان نماند بحصول فتح وتسمیہ
رمی بلہو باعتبار صورت ست وبرای ترغیب بران زیرا کہ نفوس مجبول اند بر میل بلہو چنانکہ سباق بخیل واہل
رواہ مسلم۔ وعنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول من علم الرمی۔ گفت عقبہ بن عامر شنیدم آنحضرت
را کہ می گفت کسے کہ دانست وآموخت تیر اندازی را۔ ثم ترکہ۔ پستر گذاشت آنرا فلیس منا۔ پس نیست از ما وبر طریقہ
ما او قد عصی۔ شک راوے ست کہ فلیس منا گفت یا گفت قد عصی بتحقیق معصیت کرد۔ رواہ مسلم۔ وعن سلمۃ
بفتح سین ولام۔ بن الاکوع۔ بفتح ہمزہ وسکون کاف اسلمی از اہل بیعت شجرہ است مبایعت کرد در اول
قوم ودر میان ودر آخر بامر آن حضرت واز سخت ترین مردم بود در شجاعت وتیر اندازی وپیادہ باسواران
جنگ می کردی گویند اوست کہ گرگ بوی سخن کردہ بود توفی بالمدینۃ سنۃ اربع وسبعین وہو ابن ثمانین سنۃ
قال خرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی قوم من اسلم۔ گفت بیرون آمد آن حضرت بر گروہے از بنی اسلم
ینتضلون بالسوق۔ در حالی کہ تیر اندازی می کردند وپیشی می جستند بر یکدیگر دران وسوق بمعنی بازار ودر بعضے

گفتہ اند کہ نام موضعی ست وگفتہ اند کہ جمع ساق ست ومراد بدان تیرہاست واز شرح ابن فرشتہ نوشتہ اند کہ سوق بفتح سین نام موضعی ست وتناضل ومناضلۃ بمعنی تیر اندازی کردن باہم بر سبیل مسابقت ومعارضت۔ فقال۔ پس گفت آنحضرت۔ ارموا بنی اسماعیل۔ تیر اندازی کنید ای پسران اسمعیل یعنی عرب۔ فان اباکم کان رامیا۔ پس بدرستی پدر شما بود تیر انداز۔ وانا مع بنی فلان۔ ومن با بنی فلان۔ لاحد الفریقین۔ گفت آنحضرت این سخن را مر یکے از دو قبیلہ راکہ تیر اندازی می کردند دو قبیلہ از بنی اسلم باہم تیر اندازی می کردند آنحضرت یکی ازان دو قبیلہ را نام بردو فرمود من بجانب ایشانم۔ فامسکوا بایدیہم۔ پس نگاہداشتند دست ہای خود را یعنی قبیلہ دیگر غیر آن قبیلہ کہ آنحضرت باینہا شد۔ فقال مالکم۔ پس گفت آنحضرت چہ شد شما راکہ تیر نمی اندازید ونگاہ داشتید خود را ازان۔ فقالوا کیف نرمی وانت مع بنی فلان۔ پس گفت چگونہ تیر اندازیم وحالانکہ تو با بنی فلان باشی وچگونہ پس می آئیم با ایشان چون تو بجانب ایشان شوی۔ فقال ارموا وانا معکم کلکم۔ پس گفت آنحضرت بنیداز ید ومن باہمہ شمام ومخصوص بیک جانب نیستم۔ رواہ البخاری۔ وعن انس قال کان ابوطلحۃ یتترس مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم بترس واحد۔ گفت انس بود ابوطلحہ انصاری کہ پناہ می جست باآن حضرت بیک سپر تترس سپر پیش داشتن۔ وکان ابوطلحۃ حسن الرمی۔ وبود ابوطلحہ نیک تیر انداز۔ فکان اذا رمی تشرف النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ پس بود ابوطلحہ چون تیر می انداخت چشم بر می داشت ونگاہ می کرد آنحضرت ومطلع می شد بر تیر انداختن وے۔ فینظر الی موضع نبلہ۔ پس نگاہ می کرد بسوے جای افتادن تیر وی ومی دید کہ بکہ خورد وبر کہ افتاد از دشمنان زیراکہ تیر وے خطا نمی کرد وابوطلحہ حاضر شدہ است ہمہ مشاہد را ومی گفت آنحضرت کہ آواز ابوطلحہ بہتر از صد مرد ست وروز حنین بیست کس را کشت وسلب ایشان گرفت رضی اللہ عنہ۔ رواہ البخاری۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم البرکۃ فی نواصی الخیل۔ افزونی خیر در مویہاے پیشانی اسپان ست مقصود اثبات برکت در ذوات اسپان ست وذکر ناصیہ بجہت بودن اوست اشرف اعضا واظہر وابرآن چنانکہ جبہہ در آدمی۔ متفق علیہ وعن جریر بن عبد اللہ۔ بفتح جیم صحابی کبیر ست ودر قوم خود رئیس بود ونزد آنحضرت عزیز ودر حسن وجمال بے نظیر باقی احوال وی در مواضع نوشتہ شدہ است۔ قال رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یلوے ناصیۃ فرس باصبعہ۔ گفت جریر دیدم من آنحضرت راکہ می تافت ومی گردانید موی پیشانی اسپی را بانگشت خود وہو یقول۔ وحالانکہ آنحضرت می گفت کہ۔ الخیل معقود بنواصیہا الخیر الی یوم القیمۃ۔ اسپان بستہ شدہ است بمو یہای پیشانی ایشان نیکی تا روز قیامت زیراکہ حاصل می گردد بآنہا جہاد کہ در وے خیر دنیا وآخرت ست چنانکہ بیان فرمود آنرا بقول خود۔ الاجر والغنیمۃ۔ ثواب در آخرت وغنیمت در دنیا۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من احتبس فرسا فی سبیل اللہ۔ کسی کہ بہ بند دونگاہدارد اسپی را در راہ خدا

بہ نیت آنکہ شاید حادث گردد غزائی و حبس بمعنی منع ست و بمعنی وقف نیز آید حبس اسپ وقف کردہ شدہ در راہ خدا است
ایمانا باللہ حبس کند اسپ را از جہت ایمان آوردن بخدا و امتثال امر او کہ در فعل خیرات عموماً و خصوصاً کردہ است
وتصدیقا بوعدہ - واز جہت راست دانستن وعدۂ حق کہ بثواب جزیل کہ دران کردہ است - فان شبعہ وریہ وروثہ
وبولہ فی میزانہ یوم القیمۃ - پس بدرستی سیری وی وسیرابی او وسرگین او وکمیز وے در ترازوے اعمال
اوست یعنی داخل اعمال اوست در ترتب اجر وثواب بران روز قیامت شبع بکسر شین وفتح با سیرے وری
بکسر را وتشدید یا سیرابی مراد اینجا چیزی ست کہ بآن سیری وسیرابی حاصل میشود از کاہ ودانہ وآب - رواہ البخاری
وعنہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یکرہ الشکال فی الخیل - بود آنحضرت کہ مکروہ می پنداشت شکال را
در اسپان وشکال بکسر شین در اسپ آنست کہ سہ پای او سفید بود ویکی مطلقہ یا لعکس تشبیہ دادہ شد بشکال بمعنے
رسن کہ پایہاے چہار پایہ را بوی بندند این چنین ست در قاموس وراوی گفتہ است - والشکال ان یکون
الفرس فی رجلہ الیمنی بیاض - وشکال بکسر شین آنست کہ باشد اسپ باین صفت کہ در پاے راست وی
سفیدی باشد - وفی یدہ الیسری - ودر دست چپ وی سفیدی - او فی یدہ الیمنی ورجلہ الیسری - یا باشد در دست
راست وی ودر پای چپ وی ووجہ کراہت شکال مفوض ست بعلم شارع واین بظاہر مخالف معنے اول ست
کہ از قاموس نقل کردہ شد وممکن ست تطبیق این بآن فافہم ودر نہایہ گفتہ کہ از برای آن مکروہ داشت کہ وی
در صورت مشکول ست تفاؤلا وممکن ست کہ بتجربہ معلوم شدہ باشد کہ این جنس نجیب نمی باشد وبعضی گفتہ اند کہ اگر
باوجود این اغر باشد یعنی سفیدی جبہہ دور می گردد کراہت - رواہ مسلم - وعن عبد اللہ بن عمر ان رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم سابق بین الخیل - روایت ست از ابن عمر کہ آنحضرت مسابقت کرد میان اسپان ودوانید
آنہا را مسابقت بیکدیگر پیشی کردن در رہ وانیدن اسپان - التی اضمرت - آن اسپان کہ لاغر ونزار کردہ شدہ بودند
وطریقۂ اضمار خیل آنست کہ علف می دہند تا فربہ وقوی شوند بعد از ان کم می کنند علف را وبقدر قوت می آرند
ودر آوردہ می شوند در خانہ وپوشیدہ می شوند بجلہا تا آنکہ گرم می شوند وعرق می کنند وچون عرق خشک میشود
سبک می گردد گوشتہاے ایشان وقوی می گردد بر راہ رفتن - من الحفیاء - ابتدا مسابقت از حفیا بود بفتح
حای مہملہ وسکون فا وبمد وقصر موضعی ست بر چند میل از مدینہ وحیفا بتقدیم یا بر فا نیز آمدہ - وامدہا ثنیۃ الوداع -
ونہایت آن خیل ومسابقت آنہا ثنیۃ الوداع بود کہ نام کوہے ست کہ اہل مدینہ مسافران را مشایعت میکردند
تا آنجا مشہور در تسمیہ این موضع این وجہ است وہمچنین ست در قاموس وسمہودی در تاریخ مدینہ وجہی دیگر
غریب گفتہ کہ در شرح آنرا ذکر کردہ ایم - وبینہما ستۃ امیال - ومیان این دو موضع یعنی حفیا وثنیۃ الوداع شش
میل ست درمیان این مسافت در خیل مسابقت می کردند - وسابق بین الخیل التی لم تضمر بین الثنیۃ الی مسجد

بنی زریق بضم زای و مسابقت کرد میان اسپان کہ اضمار کردہ نشدہ۔ انداز ثنیہ تا مسجد بنی زریق سو بینہما میل۔ و میان این دو موضع یک میل ست متفق علیہ۔ وعن انس قال کانت ناقۃ لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تسمی العضباء گفت انس بود ناقہ مر آنحضرت را کہ نامیدہ می شد او را عضباء بفتح عین مہملہ و سکون ضاد معجمہ و موحدہ بود ناقہ کہ گوش او را بریدہ باشند یا شگاف کردہ و این ہمان ناقہ مشہورہ آنحضرت ست کہ او را قصواء می گفتند یا غیر اوست دریں دو قول ست و گفتہ اند کہ ناقہ شریف عضباء نبود ولیکن بحسب خلقت گوش او ہمچنین واقع شدہ بود۔ وکانت لاتسبق۔ و بود آن ناقہ کہ سبقت کردہ نمی شد یعنی ہیچ ناقہ بران سبقت نمی کرد۔ فجاء اعرابی علی قعود لہ۔ پس آمد اعرابی بر شتری کہ مر او را بود و قعود بفتح قاف شتر جوانہ کہ نخست در بار و نشست آمدہ باشد و صلاحیت آن پیدا کردہ کہ سواری کردہ شود بران و او سنے آن دو سال ست تا شش سال بعد از ان جمل نامند فسبقہا۔ پس سبقت کرد شتر اعرابی بناقۂ آنحضرت را و در گذشت از وی در دویدن۔ فاشتد ذلک علی المسلمین۔ پس سخت آمد سبقت کردن شتر اعرابی ناقۂ آنحضرت را بر مسلمانان۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ پس گفت آنحضرت۔ ان حقا علی اللہ ان لایرتفع شی من الدنیا۔ بدرستی کہ حق و ثابت ست بر خدا بجریان سنت وی تعالی اینکہ بلند نگردد چیزی از امور دنیا و اشیای آن۔ الا وضعہ۔ مگر آنکہ فرو نہد آنرا خدا تعالی۔ رواہ البخاری۔

الفصل الثانی۔ عن عقبۃ بن عامر رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ گفت عقبہ شنیدم آنحضرت را کہ می گفت۔ ان اللہ تعالی یدخل بالسہم الواحد ثلثۃ نفر فی الجنۃ۔ بدرستی کہ خدای تعالی می در آرد بسبب یک تیر سہ کس را در بہشت۔ صانعہ۔ نخست سازندہ و راست کنندہ آنرا۔ یحتسب فی صنعتہ الخیر۔ کہ چشم می دارد در ساختن خود نیکی و ثواب را یعنی تیر را کہ می سازد برای آن می سازد کہ بآن غزا کردہ شود در راہ خدا انداختہ شود۔ والرامی بہ۔ و دوم اندازندہ تیر را در راہ خدا۔ و منبلہ۔ و سوم منبل تیر یعنی دہندہ تیر را در دست تیر انداز خواہ ابتدا خواہ پیش از رمی یا بعد از رمی از ہدف و در حدیث دیگر آمدہ است کہ سعد بن ابی وقاص تیر می انداخت و آنحضرت تیر بدست او می داد و منبلہ بضم میم و فتح نون و تشدید بای مکسورہ از تنبیل و بسکون نون و تخفیف یا از انبال ہر دو روایت ست۔ فارموا وارکبوا۔ پس تیر اندازید و سوار شوید۔ وان ترموا احب الی من ان ترکبوا۔ و تیر انداختن شما دوست داشتہ شدہ تر است بسوی من از سوار شدن شما طیبی گفتہ کہ مراد بر کوب نیزہ زدن ست پس مراد آن باشد کہ تیر انداختن محبوب تر ست از نیزہ زدن۔ کل شی یلہو بہ الرجل باطل۔ ہر چیزے کہ بازی کند بآن چیز مرد باطل و ناروا ست۔ الا رمیہ بقوسہ۔ مگر تیر انداختن او بکمان خود۔ و تادیبہ فرسہ۔ و ادب کردن او اسپ خود را۔ و ملاعبتہ امرأتہ۔ و بازی کردن مرد زن خود را۔ فانہن من الحق۔ پس بدرستی کہ این اشیا از جملہ حق و ثابت ست و بحقیقت داخل لہو نیستند۔ رواہ الترمذی و ابن ماجۃ و زاد ابوداؤد و الدارمی و من ترک الرمی

بعد ما علمہ۔ وکسی کہ ترک کند تیر اندازی را بعد از دانستن و آموختن آن۔ رغبۃ عنہ۔ از جہت اعراض کردن و ناخواستن آنرا۔ فانہ نعمۃ ترکہا۔ پس بدرستی کہ آن رمی نعمتی ست کہ ترک کردہ آنرا۔ او قال کفرہا۔ یا گفت کفرہا بجای ترکہا نعمتی ست کہ کفران کردہ آنرا۔ وعن ابی نجیح۔ بفتح نون وکسر جیم وسکون یا۔ السلمی۔ کنیت عمرو بن عتبہ است کہ چہارم ست در اسلام و احوال شریف وی در مواضع نوشتہ شدہ است۔ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ گفت شنیدم آنحضرت را کہ می گفت۔ من بلغ بسہم فی سبیل اللہ فہو لہ درجۃ فی الجنۃ۔ کسے کہ رسایند تیری را در راہ خدای یعنی زد بکافری پس آن مراورا درجہ عظیمہ است در بہشت۔ ومن رمی بسہم فی سبیل اللہ فہو لہ عدل محرر۔ وکسی کہ انداخت تیری را در راہ خدا رسید بکافر یا نہ پس آن مراورا برابر بردہ آزاد کردہ شدہ است باین توجیہ بلوغ لسہم اعلیٰ ست از رمی آن و اسلوب کلام تنزل از اعلیٰ با دنی ست یعنی اگر آن نباشد این نیز ثوابی دارد و احتمال دارد کہ مراد ببلوغ لسہم رسیدن بمکان غزو باشد کہ با وی تیر باشد بنیۃ از و بانہ و رمی انداختن آنہا بسوی کافران و باین معنی ترقی از ادنی باعلیٰ ست و مراد بدرجہ پایہ از پایہا کہ کمتر از مرتبہ تحریر کہ درجہ آن عظیم ست واللہ اعلم۔ ومن شاب شیبۃ فی الاسلام۔ وکسی کہ پیر شد پیر شدنی در مسلمانی۔ کانت لہ نورا یوم القیمۃ۔ می باشد پیری را در اسبب حصول نور روز قیامت و بعضے گفتہ اند کہ مراد باسلام اینجا جہاد ست زیرا کہ جہاد عمود اسلام و ذروۃ سنام اوست چنانکہ در حدیث آمدہ است۔ رواہ البیہقی فی شعب الایمان وروی ابو داؤد الفصل الاول۔ و روایت کردہ است ابو داؤد فصل اول را کہ در بیان من بلغ لسہم فی سبیل اللہ است۔ والنسائی الاول والثانی و روایت کردہ است نسائی فصل اول و ثانی را کہ ہر دو در بیان فضیلت سہم اند۔ والترمذی الثانی والثالث و روایت کردہ است ترمذی ثانی و ثالث را کہ من رمی و من شاب ست۔ وفی روایتہما۔ و در روایت نسائی و ترمذی این چنین واقع شدہ است کہ۔ من شاب شیبۃ فی سبیل اللہ بدل فی الاسلام۔ و این موید آنست کہ بعضے گفتہ اند کہ مراد باسلام جہاد ست چنانکہ گفتہ شد و این عبارت صریح ست کہ نسائی فصل ثالث را نیز روایت کردہ است پس او را در روایت باشد۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا سبق الا فی نصل او خف او حافر۔ نیست سبق مگر در نصل یا خف یا حافر سبق بفتح باآنچہ گرو بندند در اسپ دوانیدن و تیر انداختن و جز آن مر کسے را کہ پیشی کند و بسکون یا پیشی کردن در روایت صحیحہ در ینجا بفتح یا ست و اگر بسکون ہم باشد تا ل معنی ہمین ست پس می فرمایند کہ نیست سبق مگر در نصل بفتح نون و سکون ضاد مہملہ آہن تیر و نیزہ و شمشیر و مراد اینجا پیکان تیر ست کنایت ست از تیر اندازی و مگر در خف بضم خا سپل شتر۔ و مگر در حافر بجاے خ مہملہ سم اسپ یعنے در دوانیدن شتر و اسپ۔ رواہ الترمذی وابو داؤد والنسائی۔ و ظاہر حدیث آنست کہ روا نیست گرفتن مال بمسابقت مگر درین سہ چیز و جماعہ از فقہا قیاس کردہ اند بدان والحاق نمودہ اند

بدان چیزی کہ در معنی آن باشد و مہیا ساختہ شود برای قتال چنانکہ خر و اشتر در معنی اسپ اند و فیل در معنی ابل ست زیراکہ وی سودمندتر ست در قتال از ابل و در شرط کردن مال بر مسابقت بچیزی کہ از ساز قتال است وجعل مال بروی ترغیب ست در جہاد بخلاف آنکہ نہ از ساز قتال ست چنانکہ طیور و کبوتر جائز نیست سبق در وی و اخذ مال بروی و بعضے مسابقت بر اقدام و بعضی مسابقت بحجارہ نیز الحاق کردہ اند از جہت بودن آن در معنے سہام و قاضی عیاض در مشارق الانوار گفتہ کہ ابن عمر رضی اللہ عنہما مخصوص میگردانیدہ اند رہان را یعنی سبق را با سپان بعد از ان بدانکہ د[illegible]رطت در سباق معنی قمار ست زیراکہ در وی مخاطرہ است در ملک و تردد در غرم و غنم و ہمین ست معنے قمار مگر آنکہ مال مشروط باشد از جانب امام یا از جانب شخصے دیگر از مردم چنانکہ گوید ہر کہ سبقت کند مراو را بر من چندین از مال یا از یک جانب بود از مسابقین چنانکہ گوید اگر سبقت کنی تو بر من مر ترا چنین و اگر سبقت کنم من چیزی نیست مرا بر تو و اگر از ہر دو جانب باشد چنانکہ گوید اگر سبقت کنم من مرا بر تو چنین و اگر سبقت کنی تو ترا بر من چنین جائز نبود زیراکہ این حقیقت قمار ست مگر بدر آمدن محلل در میان ایشان چنانکہ در حدیث آیندہ بیاید

وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من ادخل فرسا بین فرسین ۔ کسے کہ در آرد اسپی را میان دو اسپ

اینصورت تحلیل ست و محلل کسی ست کہ در آرد اسپی را میان آن دو اسپ کہ بیرون آوردہ شدہ اند و شرط از ہر دو جانب کردہ اند و عقد قمار شدہ در آرد بشرط اینکہ اگر این اسپ سوم سبقت کرد می گیرد ہر دو سبق را و اگر مسبوق شد نیست بر وے چیزے و این محلل از جہت آن شد کہ لوے عقد قمار از وے می بر آید کہ شرط از جانبین بود و حالا از یک جانب شد کہ جانب این اسپ سوم ست ۔ فان کان یومن ان یسبق پس اگر ہست این فرس ثالث باین صفت کہ امن کردہ می شود از ینکہ مسبوق گردد بلکہ معلوم ست البتہ کہ سابق می گردد بجہت بودن او جواد و تیز رو ۔ فلا خیر فیہ ۔ پس نیست نیکی در وی و حاصل نمی گردد تحلیل یا حاصل می گردد ولیکن کراہتی دارد و ظاہر عبارت لاخیر فیہ و لاباس بہ درین معنی ست ۔ و ان کان لا یومن ان یسبق ۔ و اگر ہست باین صفت کہ مامون نیست از انکہ مسبوق گردد بلکہ محتمل ست کہ مسبوق گردد ۔ فلا باس بہ ۔ پس نیست باک بوی و حاصل می گردد بی کراہت تحلیل و گویا سبب درین آنست کہ اگر بیقین معلوم شود کہ سابق خواہد شد ہر دو سبق را بگیرد پس گویا کہ باقی می دارد آن مشارطت را کہ در جانبین بود و عقد بجہت آن قمار شدہ بود بحال خود اگر سبق و لازم سبق ہر دو محتمل اند پس اگر سابق شد ہر دو سبق را می گیرد و اگر سابق نشد نیست بر وے چیزی پس شرط از یک جانب شد و مشارطت از ہر دو جانب نماند قمال ۔ رواہ فی شرح السنۃ و فی روایۃ ابی داؤد و در روایت ابی داؤد این چنین آمدہ ست کہ گفت ۔ من ادخل فرسا بین فرسین ۔ کسی کہ در آرد اسپی را میان دو اسپ یعنی و ہو لا یامن ان یسبق فلیس بقمار ۔ و آن اسپ یا صاحب اسپ ایمن نیست از انکہ مسبوق گردانیدہ شود

لیس نیست قمار۔ ومن ادخل فرسا بین فرسین وقد امن ان یسبق۔ وکسی کہ در آرد اسپ را میان دو اسپ و حال آنکہ بتحقیق ایمن ست از مسبوقیت۔ فہو قمار۔ پس این عقد قمار ست چنانچہ بیان کردہ شد۔ وعن عمران بن حصین رضی اللہ عنہ صحابی کبیر ست تا سی سال در مرض صاحب فراش بودہ و دران حال ملائکہ بروے سلام می کردند و باقی احوال او در مواضع نوشتہ شدہ است۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا جلب ولا جنب۔ ہر دو بفتح جیم واول بفتح لام وثانی بفتح نون در کتاب الزکوۃ گذشت کہ جلب وجنب در زکوۃ می باشد و در سباق جلب در زکوۃ آنست کہ مصدق در جاے دور بنشیند وامر کند رب المال را کہ مواشی خود را اینجا در پیش وی بیارد وجنب آنکہ رب المال در جائی از موضع خود برود و بنشیند و مصدق را در مشقت افگند تا نزد وی ہمانجا کہ اوست برود وہر دو ممنوع ومکروہ است وجلب در سباق آنکہ اسپی دیگر در پی اسپ خود بگیرد و زجر کند و فریاد زند تا باعث گردد بر سبق وجنب آنکہ اسپی دیگر در پہلوی اسپ خود کہ بوی مسابقت می کند بگیرد و چون اسپ مرکوب ماندہ گردد بران اسپ دیگر سوار شود وہمہ منہی عنہ است۔ زاد یحیی فی حدیثہ فی الرھان۔ زیادہ کردہ است یحیی در حدیث خود لفظ فی الرھان را وگفتہ لا جلب ولا جنب فی الرھان ومراد برھان ہمین مسابقت ست ومشارطت بر خیول رواہ ابو داؤد والنسائی ورواہ الترمذی مع زیادۃ فی باب الغصب۔ وروایت کردہ است آنرا ترمذی با زیادت بعضے الفاظ ومعانی درباب غصب۔ وعن ابی قتادۃ صحابی انصاری کبیر ست برادر ابو سعید خدری ست از مادرش عقبی بدری حاضر شدہ مشاہد را ہمہ۔ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال خیر الخیل الادہم الاقرح۔ بہترین اسپان اسپ سیاہ اسپ کہ در پیشانی او سفیدی ست۔ الارثم۔ بثار مثلثہ اسپی کہ در جانب بینی او سفیدی ست وادہم بضم دال سیاہی وقرحہ بضم قاف سفیدی در روی اسپ کمتر از غرہ کذا فی القاموس ورثم بمثلثہ محرکہ ورثمہ بضم را بیاض در طرف انف فرس یا ہر بیاضی کہ بر سر لب زیرین اسپ واستر وخر را۔ ثم الاقرح المحجل۔ پس بہتر اقرح محجل تحجیل سفیدی دست وپای اسپ وستور طلق الیمین۔ کہ دست راست محجل نباشد طلق بضم طا ولام وبفتح طا وسکون لام نیز تصحیح کردہ اند اسپی کہ یکی از قوائم او محجل نباشد۔ فان لم یکن ادہم فکمیت علی ہذہ الشیۃ۔ پس اگر نباشد ادہم پس کمیتی کہ برین صفت وعلامت کہ قرح ورثم ست باشد بہتر ست وکمیت اسپی کہ سخت باشد سرخی او وبعضے گفتہ اند کہ اسپی کہ میان سیاہی وسرخی باشد وشیت بکسر شین وفتح یا بمعنی علامت گفتہ اند وبعضی گفتہ اند کہ شیت ہر رنگی کہ مخالف باشد غالب رنگ اسپ را ودر قصۂ بقرۂ بنی اسرائیل فرمودہ است لا شیۃ فیہا) رواہ الترمذی والدارمی۔ وعن ابی وہب بفتح واو وسکون ہا۔ الجشمی بضم جیم وفتح شین معجمہ منسوب بجشم بن معاویہ صحابی ست اسم او کنیت اوست رضی اللہ عنہ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علیکم بکل کمیت اغر محجل۔ بر شما باد بہر اسپ کمیت سفید پیشانی سفید دستہا وپایہای او۔ اشقر اغر محجل۔ شقرت سرخی

وسفیدی اشقر سرخ و سفید و گفتہ اند کہ فرق میان کمیت و اشقر آن بود کہ ایال و دم در کمیت سیاہ بود باقی سرخ و در اشقر سرخ و شتر اشقر سخت سرخ و آدمی اشقر کسی کہ بر بیاض او حمرۃ باشد۔ او ادہم اغر محجل۔ یا اسپ سیاہ و سفید پیشانی و دست و پای۔ رواہ ابوداؤد والنسائی۔ وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یمن الخیل فی الشقر۔ برکت اسپان در اسپان اشقر ست۔ رواہ الترمذی وابوداؤد۔ وعن عتبۃ بن عبد السلمی صحابی ست ذکر او در آخر فصل الثالث از کتاب الجہاد گذشت۔ انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ روایت ست از وی کہ شنید آنحضرت را کہ می گفت۔ لاتقصوا نواصی الخیل۔ نبرید مویہای پیشانی اسپان را۔ ولا معارفہا۔ و نہ مویہاے گردن اسپان را معارف جمع عرف ست بر خلاف قیاس چنانکہ محاسن جمع حسن۔ ولا اذنابہا۔ و نبرید موے دمہای اسپان را۔ فان اذنابہا مذابہا۔ زیرا کہ بدرستی دمہاے اسپان مگس ران ایشان ست کہ بدان مگس از خود می رانند مذاب جمع مذبہ بکسر میم آنچہ بدان مگس رانند از ذب بمعنی دفع کردن و راندن۔ ومعارفہا دفاؤہا۔ و مویہای گردن اسپان سبب گرم شدن آنہاست دف بکسر دال و سکون فا ہمزہ در آخر بمعنی حر ضد برد و دفا بکسر دال بد چیزی کہ دفع کردہ شود بآن برد و لہذا تفسیر کرد آنرا طیبی بکسا بمعنی گلیم۔ ونواصیہا معقود فیہا الخیر۔ و مویہای پیشانی اسپان بستہ شدہ است در وی نیکی۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ابی وہب الجشمی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارتبطوا الخیل۔ بہ بندید اسپان را کنایت ست از فربہ ساختن آنہا برای غزا۔ وامسحوا بنواصیہا۔ و دست بر آرید بمویہای پیشانی آنہا۔ واعجازہا۔ و مسح کنید بر سرینہای آنہا مقصود بایں مسح پاک گردانیدن آنہاست از گرد و غبار و شناختن حال فربہی آنہا شاید کہ انسی و راحتی بآنہا نیز حاصل می شدہ باشد و اعجاز جمع عجز بفتح عین و ضم جیم بمعنے سرین۔ او قال اکفالہا۔ یا گفت بجای اعجازہا اکفالہا جمع کفل بفتحتین نیز بمعنی سرین۔ وقلدوہا۔ و قلادہ بندید اسپان را قلادہ بکسر گردن بند حمیل و تقلید در گردن بستن حمیل و جز آن و تقلید خیل حسن ست بقصد اعلاے دین ولا تقلدوہا الاوتار۔ و نہ بندید در گردن اسپان اوتار را جمع وتر ست بکسر بمعنی کینہ و بفتح نیز لغتی ست یعنی سوار نشوید برای آنکہ طلب کنید کینہای جاہلیت را و کینہا را لازم آنہا سازید مثل قلادہا یا جمع وتر ست بفتحتین بمعنے زہ کمان و عادت جاہلیت بود زہہا را در گردن اسپان می بستند تا بچشم زخم نرسد نہی کرد از ان برای تنبیہ برآنکہ آن رد تقدیر نمی کند یا برای آنکہ تنگ نسازد گردن اسپ را و بشاخ درختی مثلا بند نشود و شرح این تفصیل در کتاب الطہارۃ در باب آداب الخلاء در حدیث رویفع بن ثابت گذشتہ است۔ رواہ ابوداؤد والنسائی۔ وعن ابن عباس قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عبدا مامورا۔ گفت ابن عباس بود آنحضرت بندۂ خدا مامور کہ می کرد ہر چہ امر کردہ می شد از نزد خدا و حکم نمی کرد بچیزی از پیش خود و میل طبع و نفس خود و مخصوص نمی گردانید

ہیچ یکی را بچیزی از احکام کہ می خواست حق اہل بیت کہ خص واقرب بود ند بوی چنانکہ گفت - ما اختصنا دون الناس بشئی - مخصوص نگردانید آن حضرت مارا جدا از مردم بچیزی از احکام - الا بثلث - مگر بسہ خصلت - امرنا ان نسبغ الوضوء - امر کرد مارا باین کہ تمام و کامل کنیم وضو را و تفسیر آن در باب وضو گذشت - وان لا ناکل الصدقة - و باینکہ تحریم صدقہ را و مال زکوٰۃ را و این نیز در باب زکوٰۃ گذشت - وان لا ننزی حمارا علی فرس - و باین کہ نجہانیم خررا براسپ تا حاصل شود ازان استر اگر گفتہ شود کہ اختصاص نہی از اکل صدقہ ظاہر ست اما امر باسباغ وضو و نہی از انزاء حمار بر فرس شامل ست مر ہمہ امت را اختصاص آن بچہ معنی ست جوابش آنست کہ مراد ایجاب و الزام آنست برایشان یا حث بر مبالغہ و تاکید در آن کہ مناسبت تطہیر الٰہی ست مر ایشان را - رواہ الترمذی والنسائی - و گفتہ اند کہ دریں جا رد است بر شیعہ کہ گمان میبرند کہ اہلبیت مخصوص اند بعلوم و احکام کہ نیست جز ایشان را و شاید کہ مراد نفی اختصاص باحکام شرعیہ است کہ تامہ است را شامل ست والا اگر اہلبیت نبوت سلام اللہ و برکاتہ علیہم اجمعین مخصوص باشند بعضی علوم از معارف و حقائق و اسرار و اخبار بعدی ندارد و چیزی لازم نمی آید واللہ اعلم - وعن علی رضی اللہ عنہ قال اہدیت لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بغلة - روایت ست از امیر المومنین علی مرتضیٰ گفت ہدیہ فرستادہ شد برای آنحضرت استری مہدی مقوقس بود والی اسکندریہ و نام این بغلہ دلدل بود - فرکبہا - پس سوار شد آنحضرت آن بغلہ را - فقال علی - پس گفت علی رضی اللہ عنہ - لو حملنا الحمیر علی الخیل - کاشکی بر داریم و بجہانیم ماخران را براسپان - فکانت لنا مثل ہذہ - پس باشد و حاصل گردد مارا مانند این یعنی بغلہ - فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انما یفعل ذالک الذین لا یعلمون - نمی کنند آنرا مگر آن کسانے کہ نمی دانند از احکام شریعت را و آنچہ اولی و انسب ست بحکمت و درین نہی ست از انزاء حمار بر فرس و گفتہ اند کہ نہی برای کراہیت ست - رواہ ابوداؤد والنسائی - وعن انس رضی اللہ عنہ قال کانت قبیعة سیف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من فضة - بود قبیعہ شمشیر آنحضرت از سیم قبیعہ بفتح قاف و کسر موحدہ و سکون تحتانیہ چیزی کہ بر طرف مقبض سیف می باشد از نقرہ یا آہن کذا فی القاموس و در نہایہ گفتہ آنچہ بر راس قائم سیف می باشد و بعضی گفتہ اند تحت دو شارب سیف و در صراح گفتہ قبیعہ بند شمشیر و کارد و در حواشی نوشتہ اند قبیعہ بفارسی لحق و بعضے او را کلاہ می گویند - رواہ الترمذی و ابوداؤد والنسائی والدارمی - وعن ہود بضم ہا و سکون واو و دال مہملہ بن عبد اللہ بن سعد - تابعی ست مقبول از طبقہ رابعہ - عن جدہ مزیدة - روایت می کند از جد مادری خود کہ نام وی مزیدہ است بفتح میم و کسر زای و سکون یا صحابی ست - قال دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم الفتح وعلی سیفہ ذہب و فضة - در آمد آنحضرت روز فتح مکہ و حالانکہ بر شمشیر وی طلا بود و نقرہ - رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث غریب - ازین حدیث معلوم میشود کہ تحلیہ سیف بذہب و فضہ جائز ست و بعضی گفتہ اند کہ این حدیث ضعیف ست اسناد او قوی نیست و تحلیہ بذہب حرام ست کذا فی شرح مولانا محمد حنفی علی الشمائل و تورپشتی گفتہ کہ این حدیث مزیدہ حجت نمے شود

زیراکہ او راسندی نیست کہ اعتماد کردہ شود بدان و بعضی گفتہ اند شاید کہ فضہ روی اندودہ باشد بذہب و این حرام نیست
و تفصیل آن در کتب فقہ است۔ وعن السائب بن یزید۔ صحابی صغیر ست ولادت وی در سنہ ثانیہ از ہجرت ست
حاضر شدہ حجۃ الوداع را ہمراہ پدر خود و یزید بن سعید کندی در صفت سالگی۔ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان علیہ
یوم احد درعان۔ روایت می کند کہ بود بر آنحضرت روز غزوہ احد دو زرہ۔ قد ظاہر بینہما۔ بتحقیق جمع کردہ بود میان
آن دو زرہ و پوشیدہ بود یکی را بالای دیگری و یکی را ابرہ ساختہ بود و دیگری را استر یا الظاہر بمعنی التعاون والتطابق ست
و این از غایت شجاعت آنحضرت بود چہ ہر کہ مردانہ تر و تر دد او در کار بیشتر و قوی تر سلاح او و ستعداد او بیشتر و اینجا اشارۃ
و دلالت وارد بر انکہ مباشرت اسباب منافی توکل نیست اگر یقین بحال خود باشد۔ رواہ ابوداؤد وابن ماجۃ۔ وعن
ابن عباس قال کانت رایۃ نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سوداء۔ گفت ابن عباس بود رایت آنحضرت سیاہ
ولواؤہ ابیض۔ و بود لوای او سفید و گفتہ اند رایت علم کبیر را گویند و لوا علم صغیر و بعضی بر عکس ہم گفتہ اند و بعضی
گفتہ اند رایت آنکہ ہمراہ صاحب حرب باشد و لوا علامت مقام امیر بر ہر تقدیر آنحضرت را دو علم بود یکی سیاہ و دیگری
سفید و گفتہ اند مراد سیاہ خالص نیست بلکہ از دور سیاہ می نمود زیراکہ در حدیث آیندہ میگوید کہ از نمرہ بود و نمرہ گلیمی
کہ در وی خطہای سیاہ و سفید باشند ظاہرا سیاہ غالب بود و تواند کہ در بعضی اوقات سیاہ باشد و در بعضی از نمرہ
واللہ اعلم۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ۔ وعن موسی بن عبیدۃ۔ بضم عین و فتح با مختلف فیہ است در قوت و ضعف
مولی محمد بن القاسم۔ ظاہر آنست کہ مراد محمد بن القاسم بن محمد بن ابی بکر صدیق ست۔ قال۔ گفت موسی۔ ارسلنی
محمد بن القاسم الی البراء بن عازب۔ فرستاد مرا محمد بن قاسم بسوی براء بن عازب صحابی۔ یسئالہ عن رایۃ رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم۔ درحالیکہ می پرسید محمد براء را از رایت آنحضرت کہ چگونہ بود۔ فقال کانت سوداء پس گفت
براء بود رایت آنحضرت سیاہ۔ مربعۃ۔ چہار گوشہ۔ من نمرۃ۔ از نمرہ بفتح نون و کسر میم گلیمی کہ در وی خطہای سیاہ
و سفید باشد کہ می پوشند آنرا اعراب تشبیہ کردند آنرا بنمر کہ حیوانی معروف ست کہ آنرا پلنگ می خوانند۔ رواہ احمد
والترمذی وابوداؤد وعن جابر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم دخل مکۃ ولواؤہ ابیض۔ و روایت ست از جابر
بن عبد اللہ انصاری کہ از کبار صحابہ و مشاہیر ایشان ست کہ آنحضرت در آمد مکہ را و حالانکہ لوای او سفید بود۔

رواہ الترمذی وابوداؤد وابن ماجۃ۔

الفصل الثالث عن انس قال لم یکن شئی احب الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بعد النساء من الخیل
گفت انس نبود ہیچ چیز محبوب تر بسوی آنحضرت بعد از زنان از اسپان و بعضی گفتہ اند کہ ہمین ست امر ثالث
کہ سکوت کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ان در حدیث حبب الیّ من دنیاکم بر تقدیر صحت روایت ثلث و در جای
دیگر آنرا بیان کردہ شدہ است۔ رواہ النسائی۔ وعن علی رضی اللہ عنہ قال کانت بید رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

قوس عربية - گفت امير المؤمنين علی رضی الله عنه بود در دست آنحضرت کمانی عربی - فرأی رجلا بيده قوس فارسية - پس دید آنحضرت مردی را که در دست وی کمان فارسی ست - قال ما هذه القها - گفت آنحضرت چیست این کمان فارسی بیندازآنرا - وعليكم بهذه واشباهها - ولازم گیرید برخود باین یعنی کمان عربی و امثال آن طیبی گفته گویا آن صحابی دید کمان فارسی را قوی تر و سخت تر پس اختیار کرد آنرا بر کمان عربی پس گمان برد که آن اعون است در حرب و فتح بلاد پس ارشاد کرد آنحضرت او را که امر این چنین نیست که تو خیال کرده بلکه نصرت میدهد حق تعالی در دین هر کرا که میخواهد و نصرت از نزد اوست و بقوت و قدرت او نه بقوت و ساز و سامان شما - ورماح القنا - ولازم گیرید برخود به نیزه ها رماح جمع رمح و قنا بالفتح قاف جمع قناة و هر دو بمعنی نیزه است و گویا مراد باضافت رماح بسوی قنا کمال و تمام اوست یعنی نیزه های نیزه - فانما يويد الله لكم بهما فی الدين پس بدرستی که قصه این ست که قوت میدهد خدا تعالی مر شما را بآن نیزه ها در دین - ويمكن لكم فی البلاد - و پای برجای میگرداند مر شما را در شهرها - رواه ابن ماجة -

باب آداب السفر

آداب جمع ادب ست و ادب رعایت آنچه باید رعایت کرد و بعضی گفته اند ادب حسن اخلاق ست و بیاید معنی او ان شاء الله تعالی بتفصیل در کتاب الآداب و سفر ضد حضر ست و درین ترکیب معنی کشفن و ظهور و خروج ست چنانکه اسفار صبح میگویند روشنی و انکشاف او را و سفر بکسر می گویند کتاب را و سفیر می خوانند میانجی را و مانند آن و آداب سفر بسیار ست بعضی ازان قبیل که رعایت آن پیش ازوی باید کرد و بعضی در اثنای آن و بعضی بعد از رجوع ازان و کتاب احیاء العلوم متکفل ست به بیان آن و ما نیز در آداب الصالحین که ترجمهٔ ربع عادات احیا ست و در شرح سفر السعادة طرفی ازان ذکر کرده ایم ازانجا باید جست -

الفصل الاول عن كعب بن مالك ان النبی صلی الله عليه وسلم خرج يوم الخميس فی غزوة تبوك - کعب بن مالک که از مشاهیر صحابه و شعرای اسلام ست و قصهٔ او در تخلف از غزوهٔ تبوک که از اعاجیب و احاسن قصص ست روایت می کند که آنحضرت بیرون آمد روز پنجشنبه در غزوهٔ تبوک که نام زمینی ست میان مدینه و شام - وكان يحب ان يخرج يوم الخميس - و بود آنحضرت که دوست می داشت که بیرون آید برای سفر یا برای سفر غزوه روز پنجشنبه - رواه البخاری و در جامع الاصول از حدیث ابوداؤد از کعب بن مالک آورده که گفت کم بود که بیرون می آمد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم برای سفر مگر روز پنجشنبه و قتی که غزا می کرد و در سنن الهدی حدیثی آورده که در وی تخییر ست میان روز دوشنبه یا روز پنجشنبه والله اعلم و توربشتی مناسبتی و نکتهٔ ذکر کرده که خمیس بمعنی لشکر ست پس درین تفاؤل ست بآنکه ظفر یابند بر جیشی که جانب وی بروند و نیز روز پنجشنبه روزی مبارک ست که برداشته میشود در وی اعمال بندگان پس خواست آنحضرت که برداشته شود جهاد که افضل اعمال ست نزد خدا یا از جهت آنکه این روز اتم ایام اسبوع ست

از روی عادو اللہ اعلم انچہ موافق سنت نبویست این ست و مدار بر استخاره و تفویض و توکل ست و از سلف اصلا منقول نیست کہ اتباع احکام نجوم و اختیار ساعت بحکم آن کنند از امیر المؤمنین علی رضی اللہ عنہ منقول ست کہ کسی نزد ایشان گفت کہ فلان روز برو و فلان روز مرو فرمود اگر شمشیر در دست من می بود می زدم گردن ترا بودیم ما در خدمت ابو القاسم محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و نشنیدیم نزد وی کہ ذکر کرده میشد کہ فلان روز مسافرت باید کرد و فلان روز نباید کرد و انچہ قمر در عقرب و محاق از حضرت امیر رضی اللہ عنہ روایت میکنند آن نیز بصحت نہ پیوستہ است و در کتاب سنن الہدی حکایتی از ابن عباس آورده کہ مضمون آن قاعده الیست کہ کسی نظم کرده است قطعہ ہفت روزی نحس باشد در مہی زانہا گیرش تا نیفتی در سہ و پنج و سیزده با شانزده بست و یک با بست و چار و بست و پنج و از امیر المؤمنین علی رضی اللہ عنہ نیز آورده کہ درین ہفت روز ہیچ کاری نباید کرد و سفری نباید کرد یدو در صحت این مقال نیز سخن ست واللہ اعلم۔ وعن عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لو یعلم الناس مافی الوحدۃ ما اعلم۔ اگر می دانستند مردم چیزے کہ در وحدت یعنی تنہا سفر کردن ست انچہ می دانم من۔ ما سار راکب بلیل وحده۔ سیر نمی کرد ہیچ یکی اگر چہ سوار ہم باشد خصوصاً در شب تنہا و بعضی گفتہ اند کہ تقیید براکب بجہت آنست کہ مؤنت سوار بیشترست و خوف او سخت تر۔ رواه البخاری۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لاتصحب الملائکۃ رفقۃ فیہا کلب ولا جرس۔ یار نمی شوند و ہمراه نمی روند فرشتگان گروہے را کہ دران گروه سگ ست و نہ گروہی را کہ در ایشان جرس ست رفقہ بالضم والکسر گروه ہم سفر رفاق بکسر را جماعت رفیق مرافق واحد و جمع چنانکہ در قول حق تعالی وحسن اولئک رفیقا جمع رفقاء و چون متفرق شوند اسم رفقہ میرود نہ رفیق و جرس بفتحتین انچہ آویختہ می شود در گردن دابہ یا در پای باز و جز آن و وجہ نہی کراہت صوت اوست مثل ناقوس و وارد شده است کہ با ہر جرس شیطان ست و آواز او مانع ست از ذکر و فکر و مراد بکلب کلبی ست کہ نہ برای غرض پاسبانی باشد و نگاہداشتن کلب برای پاسبانی و حفظ مواشی مباح ست و گفتہ اند کہ مراد ملائکہ رحمت اند نہ کتبہ و حفظہ کہ آنہا مفارق نمی شوند۔ رواه مسلم وعنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال الجرس مزامیر الشیطان گفت آنحضرت جرس مزامیر شیطان ست مزامیر جمع مزمار نی کہ زمر کرده میشود یعنی کرده میشود بوی و زمر و تزمیر سرود کردن بہ نی و مزامیر بلفظ جمع بجہت آن گفت کہ آواز و منقطع نمی شود گویا ہر جزوی از وی مزماریست و در باب العید کلام در معنی او زیاده برین گذشت و اضافت بشیطان بجہت آن کرد کہ وی شاغل می گردد از ذکر و فکر۔ رواه مسلم۔ وعن ابی البشیر بفتح باء و کسر شین۔ الانصاری۔ صحابی ست عمر طویل یافت و وفات یافت بعد از وقعہ حره بر قول صحیح انہ کان مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی بعض اسفاره۔ روایت می کند وی کہ بود با آنحضرت در بعضے سفرہای آنحضرت۔ فارسل رسول اللہ۔ پس فرستاد پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم رسولا۔ فرستاده را کہ ندا کند

براہل سفر باین حکم کہ۔ لا تبقین فی رقبۃ بعیر قلادۃ من وتر۔ باقی گذاشتہ نشود در گردن شتری قلادہ از وتر بفتحتین بمعنی زہ۔ او قلادۃ۔ شک راوی ست کہ قلادۃ من وتر گفت یا قلادۃ مطلق گفت و مراد ہمان قلادہ از وتر ست الا قطعت۔ مگر آنکہ بریدہ شود و آن قلادہ بیان آن گذشت و ظاہر او جہ دریخا آنست کہ می آویختند بآن جرس متفق علیہ

وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا سافرتم فی الخصب۔ چون مسافرت کنید شما در فراخی سال خصب بکسر خا ضد جدب بفتح جیم بمعنی قحط۔ فاعطوا الابل حقہا من الارض۔ پس بدہید شتران را حق آنہا از زمین یعنی از گیاہہا یعنی بگذارید آنہا را ساعت بساعت تا بچرند و تیز روند۔ واذا سافرتم فی السنۃ وچون مسافرت کنید شما در قحط سال سنۃ بمعنی سال و در سال قحط بخصوص نیز استعمال می کنند۔ فاسرعوا علیہا السیر پس تیز روید و شتاب کنید بروی سیر را وتاخیر نکنید در راہ تا برسانند شما را بمقصد پیش از انکہ ضعیف شوند۔ واذا عرستم باللیل فاجتنبوا الطریق۔ وچون فرود آئید در آخر شب پس یکسو شوید و پرہیز کنید راہ را یعنی در میان راہ فرود نیائید زیراکہ ہوام و دواب در شب بسیار می باشند۔ لانہا طرق الدواب ومأوی الہوام باللیل۔ زیراکہ راہ ہا راہ ہاے چارپایہ ہا و جای رجوع آوردن و بودن گزندہاست از مار و کژدم و جز آن تعریس فرود آمدن مسافر در آخر شب برای خواب و استراحت نفس و راحت ابل پس قول وی باللیل برای تحقیق و تاکیدست و بعضے گفتہ اند تعریس فرود آمدن در ہر وقت کہ باشد از شب یا روز پس باللیل تقییدست۔ وفی روایۃ۔ و در روایتی این چنین آمدہ کہ۔ اذا سافرتم فی السنۃ فبادروا بہا نقیہا۔ وقتیکہ مسافرت کنید در قحط سال پس شتابی کنید در سیر درحالی کہ باقی ست باشتران مغز استخوان آنہا یعنی قوت بدن آنہا نقی بکسر نون و سکون قاف مغز استخوان وگاہی اطلاق نقی بر پیہ نیز می کنند و نقبہا بفتح نون و قاف و بیاء موحدہ بمعنے راہ در کوہ نیز روایت کردہ شدہ است و ضمیر راجع بارض داشتہ و تورپشتی گفتہ کہ این تصحیف ست و بعضے نقب بمعنی تنگ شدن اخفاف بعیر داشتہ اند گفتہ می شود نقب البعیر وقتیکہ دقیق شود اخفاف وی و بعضی بمعنی پارہ شدن خف طبوس و حمل برین معانی چندان جودت ندارد و اینہا نیز تصحیف ست اگرچہ طیبی آنرا تجویز کردہ و از قول تصحیف بر آوردہ است فافہم رواہ مسلم

وعن ابی سعید الخدری قال بینما نحن فی سفر مع رسول اللہ۔ گفت ابو سعید در اثناے آنکہ ما در سفر بودیم با پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم اذ جاءہ رجل علی راحلۃ۔ ناگاہ آمد آنحضرت را مردی بر شترے۔ فجعل یضرب یمینا وشمالا۔ پس گشت آن مرد کہ می زند راست و چپ ای شتر را بسبب ماندہ شدن یا معنی آنست کہ فرود می آمد از پشت شتر و می رود یمین و شمال و بعضی می گویند می زند چشم خود را و می نگرد بچپ و راست برای طلب چیزی کہ قضا کند بآن حاجت خود را۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من کان معہ فضل ظہر۔ پس گفت آنحضرت کسے کہ باشد باوی زیادتی پشت یعنی مرکب۔ فلیعد بہ علی من لا ظہر لہ۔ پس باید کہ باز گرداند آنرا و رد کند

بر کسی کہ نیست مرکب او را۔ ومن کان لہ فضل زاد فلیعد بہ علی من لا زاد لہ۔ و کسی کہ باشد مر او را زیادتی توشہ پس باید
کہ صرف کند آنرا بر کسی کہ نیست توشہ مر او را۔ قال فذکر من اصناف المال۔ گفت راوی پس ذکر کرد آنحضرت از انواع
واقسام مال یعنی گفت ہر کہ باشد نزد وی فلان مال وفلان مال مثل جامہ وزر و جز آن زیادت بر حاجت نفس
پس باید کہ بخش کند وصرف نماید آنرا بر کسے کہ ندارد۔ حتی رأینا انہ لا حق لاحد منا فی فضل۔ تا آنکہ دیدیم و دانستیم کہ نیست
حق مر ہیچ یکی را از ما در زیادتی زاد۔ رواہ مسلم۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم السفر قطعۃ
من العذاب۔ سفر پارہ است از عذاب یعنی قسمی ست از ان۔ یمنع احدکم نومہ۔ منع می کند یکی از شما را خواب او۔ وطعامہ
وشرابہ۔ و خوردنی او را و نوشیدنی او را بر وجہ معتاد ومانوس وتخصیص بنوم وطعام وشراب از برای رفق بہر دم ست والا
در سفر فوت میگردد بسیاری۔ فاذا قضی نہمتہ من وجہہ فلیعجل الی اہلہ۔ پس وقتی کہ پرداخت وبآخر رسانید یکی از شما حاجت خود را از وجہی وطریقی
کہ میخواست پس باید کہ شتابی کند و برود بسوی اہل خود۔ نہمت بفتح نون وسکون ہا حاجت ورسیدن ہمت در چیزے
وحرص نمودن دران می گویند فلان منہوم ست بدان یعنی مولع ست بوی وحریص ست دران۔ متفق علیہ۔
وعن عبد اللہ بن جعفر صحابی قرشی ہاشمی مدنی ووی اول مولودی ست کہ در اسلام ولادت یافت در حبشہ و
وفات یافت بمدینہ سنۃ ثمانین در زمان عبد الملک ولہ تسعون سنۃ نامیدہ می شد او را بحر الجود و گفتند نبود در اسلام
سخی تر از وی وپدر وی جعفر بن ابی طالب نیز جواد بود و وی جواد بن جواد ودر وقت وفات آنحضرت نہ سالہ بود۔ قال
کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا قدم من سفر۔ گفت عبد اللہ بن جعفر بود آنحضرت وقتی کہ قدوم می آورد از سفری
تلقی بصبیان اہل بیتہ۔ تلقی نمودہ می شد و پیش آمدہ می شد بخردان اہلبیت وی یعنی خردان اہلبیت را نزد آنحضرت
می بردند۔ وانہ قدم من سفر فسبق بی الیہ۔ و بدرستی کہ آنحضرت قدوم آورد از سفری پس سبقت کردہ شدہ بمن و پیشتر
بردہ شد مرا بسوی آنحضرت۔ فحملنی بین یدیہ۔ پس برداشت و سوار کرد مرا پیش خود۔ ثم جیء باحد ابنی فاطمۃ رضی اللہ
عنہا۔ پس تر آوردہ شد یکی از دو پسر فاطمہ کہ امام حسن وامام حسین باشد رضی اللہ عنہما۔ فاردفہ خلفہ۔ پس ردیف گردانید
او را و سوار کرد پس خود یعنی نخواست کہ او را پیش گیرد و مرا پس اندازد۔ قال فادخلنا المدینۃ۔ گفت عبد اللہ بن جعفر
پس در آوردہ شدیم مدینہ را ثلثۃ علی دابۃ۔ ہر سہ بر یک دابہ۔ رواہ مسلم۔ وعن انس انہ اقبل ہو وابو طلحۃ
مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ روایت ست از انس کہ بدرستی شان این ست کہ روی آورد یعنی بجانب مدینہ وی
یعنی انس وابو طلحۃ انصاری کہ زوج ام انس بود ہمراہ آنحضرت۔ ومع النبی صلی اللہ علیہ وسلم صفیۃ۔ وحالانکہ با آنحضرت
ام المومنین صفیہ بود۔ مردفہا۔ در حالے کہ آنحضرت سوار کنندہ ام المومنین صفیہ بود در عقب خود۔ علی راحلتہ
بر شتر سواری خود و این در رجوع از غزوۂ خیبر بود وصفیہ رضی اللہ عنہا از غنایم غزوۂ خیبر بود کہ بقسمت در دست
دحیۂ کلبی افتادہ بود و از وی آنحضرت گرفت و آزاد کرد و تزوج نمود پس در راہ ردیف خود ساختہ می آورد رواہ البخاری

وعنہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یطرق اہلہ لیلا۔ گفت انس بود آنحضرت کہ در نمی آمد اہل خانہ خود را در شب یعنی در وقت باز آمدن از سفر۔ وکان لا یدخل الا غدوۃ او عشیۃ۔ و بود کہ در نمی آمد مگر در چاشتگاہ یا شبانگاہ یعنی آخر روز بعد از عصر پیش از در آمدن عصر یا پیش از در آمدن شب۔ متفق علیہ۔ وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اطال احدکم الغیبۃ۔ گفت آنحضرت وقتے کہ دراز گرداند یکی از شما غائب شدن را در سفر یعنی سفر دراز کردہ باشد۔ فلا یطرق اہلہ لیلا۔ پس باید کہ در نیاید اہل خود را در شب طرق در اصل بمعنی کوفتن ست و در آیندہ در شب را طارق گویند زیرا کہ حاجت دارد بکوفتن در۔ متفق علیہ۔ وعنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا دخلت لیلا فلا تدخل اہلک۔ وقتی کہ در آئی در شب یعنی در شہر پس در نیا اہل خانہ خود را حتی تستحد المغیبۃ۔ تا آنکہ استعمال آہن کند زن و معنی استحداد حلق عانہ است و اینجا مراد بآن معالجہ ستردن موی ست بہر حیلہ کہ زنان معتاد اند و عادت زنان استعمال حدید نیست و مغیبہ بضم میم وکسر غین معجمہ وسکون یا زنی کہ غایب ست از وی زوج وی۔ وتمتشط الشعثۃ۔ و شانہ کند زنی کہ پریشان موی ست شعثہ بفتح شین وکسر عین و بثار مثلثہ زن ژولیدہ موے حاصل آنکہ صبر کن تا زن خود را بیارا ید و مستعد صحبت گرداند متفق علیہ۔

وعنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم لما قدم المدینۃ نحر جزورا۔ وہم از جابر ست کہ آنحضرت چون قدوم می آورد مدینہ را می کشت شترے را۔ او بقرۃ۔ یا گاوی را این حدیث دلالت کرد بران کہ سنت ست مر کسی را کہ باز آید از سفر کہ ذبح کند بقدر آنچہ در وسع اوست۔ رواہ البخاری۔ وعن کعب بن مالک قال کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا یقدم من سفر الا نہارا۔ گفت کعب بن مالک کہ از مشاہیر صحابہ ست بود آنحضرت کہ قدوم نمی آورد از سفر مگر روزانہ۔ فی الضحی۔ در وقت چاشت و این باعتبار غالب ست والا سابقا گذشت کہ نمی در آمد مگر بامداد یا شبانگاہ۔ فاذا قدم بدأ بالمسجد۔ پس چون قدوم می آورد آغاز می کرد بدر آمدن مسجد۔ فصلی فیہ رکعتین۔ پس می گزارد در مسجد دو رکعت۔ ثم جلس فیہ للناس۔ پس تر می نشست در مسجد از برائے مردم کہ بیایند و مشرف شوند و سنت ست مر قادم را کہ بعد از آمدن از سفر در مسجد بنشیند خواہ بعد از در آمدن در خانہ یا پیش از آن۔ متفق علیہ۔ وعن جابر قال کنت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی سفر۔ گفت جابر بودم من ہمراہ آنحضرت در سفری۔ فلما قدمنا المدینۃ قال لی۔ پس ہنگامے کہ قدوم آوردیم بامدینہ را گفت آن حضرت مرا۔ ادخل المسجد۔ در آئے مسجد را۔ فصل فیہ رکعتین۔ پس بگزار در مسجد دو رکعت را ظاہر آن است کہ این دو رکعت تحیۃ المسجد بود یا سنت سفر ست و بعضے استدلال کردہ اند باین بر مشروعیت نماز چاشت۔ رواہ البخاری۔

الفصل الثانی۔ عن صخر بفتح صاد مہملہ و سکون خاء معجمہ و در آخر را۔ ابن وداعۃ۔ بفتح واو۔ الغامدی۔

بغین معجمہ صحابی ست ساکن طائف معدود است در اہل حجاز قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہم بارک لامتی فی
بکورہا۔ خداوندا برکت کن امت مرا در پگاہ برخاستن و کارہا و سفر و غیرہ در بامداد کردن۔ وکان اذا بعث سریۃ
او جیشا۔ و بود آنحضرت چون می فرستاد فوجی را از لشکر یا لشکری را بعثہم من اول النہار۔ می فرستاد ایشان را
از اول روز۔ وکان صخر تاجرا۔ و بود صخر بازرگان این لفظ راوی صخر ست یا خود را بلفظ غائب ذکر کرد۔ فکان یبعث
تجارتہ اول النہار۔ پس بود وی کہ می فرستاد مال بازرگانی خود را در اول روز۔ فاثری۔ پس توانگر شد۔ وکثر مالہ۔
و بسیار شد مال وی بسبب مراعات سنت و اجابت دعای آنحضرت ثروت بسیاری مال و توانگری اثر توانگر شدن
رواہ الترمذی وابوداؤد والدارمی۔ وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علیکم بالدلجۃ۔ بر شما باد کہ سیر کنید
بشب در تاریکی شب دلجہ بشب سیر کردن و ادلاج بسکون دال سیر کردن اول شب کردن و ادلاج بتشدید دال در آخر
شب سیر کردن۔ فان الارض تطوی باللیل۔ پس بدرستی زمین پیچیدہ می شود بشب و آسان می گردد سیر و خیال
می کند راہ رونده کہ اندک سیر کردہ و حالانکہ بسیار سیر کردہ است و آن بجہت عدم مشاغل و صوارف از سیر و عدم
مشاہدہ امارات و علامات کہ ثقیل می گرداند سیر را در نظر سالک و مراد آنست کہ قناعت نکنید بسیر در روز بلکہ در پارہ
از شب نیز سیر کنید نہ آنکہ سیر در روز نکنید چنانکہ در احادیث دیگر آمدہ است کہ سیر کنید در اول روز و در آخر روز و
پارہ از شب۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال الراکب
شیطان۔ گفت حضرت یک سوار یک شیطان ست۔ والراکبان شیطانان۔ و دو سوار دو شیطان اند۔ والثلثۃ رکب
و سہ سوار سوارانند کہ مستاہل و مستحق اند کہ ایشان را سواران نام توان کرد از جہت بودن ایشان محفوظ از شیطان
نہی کرد از سیر یک سوار و دو سوار از جہت فوات جماعت از یکی و تعسر زندگانی بر دو کس وا زدو کس اگر یکی بمیرد یا بیمار
شود مضطر می گردد دیگری و خوش می گردد شیطان یا مراد آنست کہ با ایشان شیطان ست کہ امر می کند بشر و مبالغہ
ایشان را نفس شیطان خواند پس ازین حدیث معلوم شد کہ البتہ در سفر سہ کس باید کہ باشند و آن اقل جماعت ست
و نیز اگر یکی برای حاجتی زود دو باقی مانند با یکدیگر انس گیرند و اگر دو را مضا مہم و کردن کار تا خیرے واقع شود
دیگری برای خبر و تحقیق حال برود و متاع خالی نماند۔ رواہ مالک والترمذی وابوداؤد والنسائی۔ وعن
ابی سعید الخدری ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا کان ثلثۃ فی سفر۔ گفت آنحضرت وقتے کہ باشند
سہ کس در سفر فلیؤمروا احدہم۔ پس باید کہ امیر و حاکم گردانند یکی را از میان خود از برای رفع وقوع خلاف و نزاع
در نزول و رکوب و جز آن و امیر باید کہ سلوک کند با ایشان طریق نصیحت و رفق و اعانت و خادم ایشان باشد
چنانکہ وارد شدہ است کہ سید القوم خادمہم و چنانکہ در حکایات مشائخ آمدہ است۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ابن عباس
رضی اللہ عنہما عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال خیر الصحابۃ اربعۃ۔ بہترین مصاحبان و رفیقان چہار اند از جہت

آنکه اگر چهار باشند و یکی مریض شود و خواهد که وصیت کند یکی از رفقا را دو کس گواه شوند و گفته اند که پنج بهتر از چهار ست
و هر چند بیشتر بهتر والله اعلم و در حدیث اقل مرتبه را بیان کرده اند۔ وخیر السرایا اربعمائة۔ و بهترین سریها چهار
صد ست سریه پاره از جیش از پنج تا سه صد یا چهار صد پس می فرمایند که بهترین سرایا چهار صد ست که قسم اعلی از آن ست
وخیر الجیوش اربعة آلاف۔ و بهترین لشکرها چهار هزار اند که کمتر ازین نباشند۔ ولن یغلب اثنا عشر الفا من قلة
و مغلوب گردانیده نشوند دوازده هزار کس از جهت کمی یعنی دوازده هزار کس مغلوب نمی شوند و اگر مغلوب شوند
از جهت کمی نخواهد بود که این عدد از کمی برآمده است بلکه از جهت امری دیگر خواهد بود و از عجب و غرور و جز آن۔
رواه الترمذی و ابوداود و الدارمی وقال الترمذی هذا حدیث غریب۔ وعن جابر رضی الله عنه قال کان رسول الله
صلی الله علیه وسلم یتخلف فی المسیر۔ گفت جابر بود آن حضرت که پس می ماند از مردم در سیر کردن در سفر
تخلف پس ماندن از کسی۔ فیزجی الضعیف۔ پس می راند ناتوان را که پس می ماند و ملحق می گردانید او را بهمراهان
ازجا بزجاء از باب افعال سوق یعنی راندن۔ ویردف۔ و ردیف می ساخت و سوار می کرد ناتوان را
بر مرکب در پس خود۔ ویدعولهم۔ و دعا می کرد لشکریان را یا ناتوانان را۔ رواه ابوداود۔ وعن ابی ثعلبة الخشنی
بضم خاء و بفتح شین صحابی ست نام او جرهم بضم جیم و ها مشهور ست بکنیت بیعت کرد بیعت رضوان و فرستاد او را
آنحضرت بقوم او پس اسلام آوردند بردست وی نزول کرد بشام و وفات یافت سنه خمس و سبعین و بعضی
گفته اند در زمان معاویه و این قول اشهر ست۔ قال کان الناس اذا نزلوا منزلا۔ گفت ابوثعلبه بودند مردم چون
فرود می آمدند منزلی را۔ تفرقوا فی الشعاب والاودیة۔ جدا می افتادند در کوهها و رودها شعب بالکسر راه در کوه
و وادی رود۔ فقال رسول الله۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم ان تفرقکم فی هذه الشعاب والاودیة
بدرستی که متفرق شدن شما درین شعبها و وادیها۔ انما ذلکم من الشیطان۔ نیست آن مگر از شیطان که شما را از یکدیگر
جدا سازد پس دشمنان بشما دست یابند و آزار رسانند۔ فلم ینزلوا بعد ذلک منزلا الا انضم بعضهم الی بعض۔ پس
فرود نیامدند مردم بعد از آن مگر آنکه فراهم می آمدند بعضی مردم بسوی بعضی و بهم می پیوستند۔ حتی یقال لو بسط
علیهم ثوب لعمهم۔ تا آنکه گفته می شد که اگر فراخ کرده می شد بر ایشان جامه هر آینه در می گرفت و می پوشید
همه را۔ رواه ابوداود۔ وعن عبدالله بن مسعود قال کنا یوم بدر۔ گفت عبدالله ابن مسعود بودیم ما روز
غزوهٔ بدر۔ کل ثلثة علی بعیر۔ هر سه مرد بر یک شتر۔ فکان ابولبابة و علی ابن ابی طالب۔ پس بود ابی لبابة انصاری
صحابی مشهور بکنیت اسم او رفاعه بکسر را احوال او غریب ست در موضعی نوشته شده باشد و بود علی مرتضی زمیلی
رسول الله۔ همرد و عدیل پیغمبر خدا بر یک شتر زمل برداشتن و زمیل عدیل و رفیق و ردیف و اینجا بمعنی عدیل ست
زیرا که سوار می شدند بنوبت و زامله شتری که رخت و توشه بر وی نهند۔ قال فکانت اذا جاءت عقبة رسول الله

صلی اللہ علیہ وسلم - پس بود قصہ اینکہ وقتیکہ می آمد نوبت فرود آمدن پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم - فی الفراح عقبہ بالقسم
نوبت - قالا نحن نمشی عنک - می گفتند علی و ابولبابہ ما پیادہ می رویم از جانب تو یعنی بدل و عوض تو - قال ما انتما
باقوی منی - گفت آنحضرت نیستید شما قوی تر از من - وما انا باغنی عن الاجر منکما - و نیستم من بی نیاز تر از اجر و ثواب
از شما - و اینجا اظہار غایت تواضع ست از آنحضرت و مواسات و مہربانی با رفقا و افتقار الی اللہ - رواہ فی شرح السنۃ -
وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لا تتخذوا ظہور دوابکم منابر - گفت آنحضرت مگیرید پشتہاے
چارپایان خود را منبرہا کنایت ست از ایستادن بر آنہا و این بر تقدیریست کہ حاجت بران نباشد و غرضی صحیح بدان
متعلق نگردد زیرا کہ بصحت رسیدہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خطبہ خواند در عرفہ بر راحلہ خود ایستادہ - فان
اللہ تعالی انما سخرہا لکم لتبلغکم - زیرا کہ خدای تعالی مسخر نگردانیدہ است دواب را برای شما مگر برای آنکہ برساند
دواب شما را - الی بلد لم تکونوا بالغیہ الا بشق الانفس - بسوی شہرہای کہ نیستید شما رسندہ آن شہر مگر بمشقت و سختی نفسہا
یعنی مقصود از ان سواری و بآسانی رسیدن ست بمقصد پس زیادہ تشویش رسانیدن و آزار کردن آنہا روا نباشد
وجعل لکم الارض - و پیدا کردہ است برای شما زمین را - فعلیہا فاقضوا حاجاتکم - پس بر زمین پردازید حاجتہاے
خود را ہر قسم کہ باشد ایستادن و نشستن وجز آن و بر دواب جز سواری کہ بجای برساند نکنید - رواہ ابوداود
وعن انس قال کنا اذا نزلنا منزلا - گفت انس بودیم ما وقتی کہ فرود می آمدیم منزلے را - لا نسبح حتی نحل الرحال
نماز نفل نمی کردیم تا آنکہ می کشادیم پالانہا را از پشت شتران سبحہ و تسبیح اکثر اطلاق آن بر نماز نافلہ آید
و بعضے گفتہ اند کہ مراد نماز چاشت ست کہ حاضر می شود وقت نزول و فہم کردہ می شود ازین کہ نماز فرض گزاردہ
مے شود پیش از حل رحال و شاید کہ این بر تقدیرے ست کہ در وقت کشادہ نباشد واللہ اعلم - رواہ ابوداود
وعن بریدۃ قال بینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یمشی - روایت ست از بریدہ اسلمی بضم با کہ صحابی مشہور ست
گفت بریدہ در اثنائے آنکہ آنحضرت راہ می رفت - اذ جاءہ رجل معہ حمار - ناگاہ آمد او را مردے کہ با وی
خری ست یعنی سوار بود آن مرد بروی - فقال یا رسول اللہ ارکب - پس گفت آن مرد اے رسول خدا
سوار شو - و تاخر الرجل - و پس ماند آن مرد یعنی از موضع رکوب کہ صدر دابہ و پیش اوست تا آنحضرت در آنجا سوار
شود و خود آن مرد عقب سوار گردد - فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا انت احق بصدر دابتک - پس گفت
آنحضرت من سوار نمی شوم در صدر تو سزاوار تری بصدر دابہ تو - الا ان تجعلہ لی - مگر آنکہ بگردانی تو صدر دابہ را
برای من و بصریح گوئی آنرا و الا تاخر آن مرد از موضع رکوب برای این بود - قال جعلتہ لک - گفت گردانیدم
صدر را برای تو - فرکب - پس سوار شد آنحضرت بر صدر درین غایت انصاف و تواضع ست از آنحضرت کہ راضی نشد
بسوار شدن عقب آن مرد و تعلیم امت ست این ادب را - رواہ الترمذی و ابوداود - وعن سعید بن ابی ہند

تابعی ثقہ مشہورست از اہل علم وصلاح مولی سمرہ بن جندب مراو را احادیث صالحہ است توفی سنۃ ست عشرۃ ومائۃ فی عہد
ہشام بن عبد الملک — عن ابی ہریرۃ — روایت می کند سعید از ابی ہریرۃ — قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
تکون ابل للشیاطین وبیوت للشیاطین — می باشند شتران برای شیطانان ومی باشند خانہ ہا برای شیطانان
فاما ابل الشیاطین — اما شتران شیطانان — فقد رایتہا — پس بتحقیق دیدم من آنہا را — یخرج احدکم بنجیبات معہ
بیرون می آید یکی از شما بناقہ ہای گزیدہ کہ با اوست — قد اسمنہا — بتحقیق فربہ گردانیدہ است آن ناقہ ہا را — فلا یعلو
بعیرا منہا — پس بالا نمی آید آن شخص ہیچ شتری را از ان یعنی سوار نمی شود واحتیاج ندارد بدان برای نفس خود ویمر
باخیہ — ومی گذرد بہ برادر مسلمان خود — قد انقطع بہ — درحالیکہ بتحقیق درماندہ شدہ است آن برادر از سیر سفر بجہت
ضعف وعجز انقطع بلفظ مجہول ومعلوم ہر دو تصحیح کردہ شدہ است ودر قاموس گفتہ است کہ انقطع بلفظ مجہول یعنی عاجز
آمدہ از سفر خود — فلا یحملہ — پس برنمی دارد آن برادر را بر ناقہ وسوار نمی کند او را بران حاصل آنکہ این شتران را برای تفاخر
وتکاثر ونام وآوازہ نگاہداشتہ نہ برای رفع احتیاج از نفس خود واز مسلمانان پس گویا این شتران برای شیطانند کہ خوش
میشود شیطان بدان واین قول کہ فاما ابل الشیاطین الخ بعضی گفتہ اند این قول راوی ست وحدیث کہ قول
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ست ہمان مجمل سابق ست کہ تکون ابل للشیاطین وبیوت للشیاطین وبعضی میگویند حدیث
تا قول فلم ارہا ست چنانکہ گفت — واما بیوت الشیاطین فلم ارہا — اما خانہ ہای شیطانان پس ندیدہ ام من آن خانہ ہا را — کان سعید
یقول — ابو سعید کہ راوی حدیث ست میگفت — لا اراہا الا ہذہ الاقفاص التی یستر الناس بالدیباج — گمان نمیبرم من آن خانہ ہا را
مگر این قفصہا کہ می پوشند مردم بدیبا مراد این ہودجہا ومحملہاست کہ می پوشند آنہا را اہل اسراف واتراف در سفرہا بدیبا وجامہ ہای ابریشمی
تقفص دراصل نام جای نگاہداشت پرندہ ہا اطلاق کردہ شد برین محملہا — رواہ ابوداود — وعن سہل بن معاذ — تابعی ست
نزیل مصر وبعضی گفتہ اند از اہل شام یحیی بن معین گفتہ کہ ضعیف ست وذکر کردہ است او را ابن حبان در کتاب ثقات —
عن ابیہ — روایت کردہ است از پدر خود کہ معاذ بن انس جہنی ست کہ صحابی ست — قال غزونا مع النبی — گفت غزا کردیم
ما با پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فضیق الناس المنازل — پس تنگ گردانیدند مردم منزلہا را یعنی گرفتند منزلہا را کہ
حاجت نیست مر ایشان را بآن منزلہا پس تنگ گردانیدند بسبب آن جای را بر مردم — وقطعوا الطریق — وبریدند
وقطع کردند راہ را وگفتہ اند کہ مراد بقطع طریق اینجا ہمین تضییق مکان ست وذکر ہر دو برای آنست کہ اثم از ہر دو
جہت ست کذا قیل — فبعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم منادیا ینادی فی الناس — پس فرستاد آنحضرت آواز کنندہ را کہ آواز
کند در مردم وبگوید — ان من ضیق منزلا او قطع طریقا — بدرستی ہر کہ تنگ گرداند منزلی را وقطع کند طریقی را — فلا جہاد لہ — پس نیست
ثواب جہاد مر او را — رواہ ابوداود — وعن جابر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ان احسن ما دخل الرجل اہلہ اذا قدم من سفر
اول اللیل — بدرستیکہ بہترین اوقات در آمدن مرد اہل خانہ خود را چون قدوم آرد از سفر اول شب ست واین بر تقدیری ست کہ سفر

قریب باشد و آنکہ سابقاً گذشت کہ شب نہ در آئید در سفر بعید ست و نووی گفتہ است کہ اگر سفر بعید ہم باشد و لیکن خبر قدوم مشہور شدہ باشد باک نیست بقدوم در شب زیرا کہ مقصود تنبیہ است و آن حاصل می شود بشہرت خبر قدوم و بعضے گفتہ اند کہ مراد بدخول اہل مجامعت ست زیرا کہ مسافر سخت می گردد شہوت او و چون در اول شب قضا کند بخواب و استراحت اقرب میشود و نیز درین اظہار محبت و اشتیاق و مبادرت بادای حق و رفع کلفت انتظار ست۔ رواہ ابوداؤد۔

الفصل الثالث ۔ عن ابی قتادۃ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان فی سفر فعرس بلیل۔ بود آنحضرت چون می بود در سفر پس فرود می آمد در آخر شب برای خواب و استراحت ۔ اضطجع علی یمینہ ۔ بپہلو می خفت بر جانب راست خود بدانکہ عادت مستمرہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در خواب رفتن و خفتن بر پہلوی راست بود و حکمت در آن این گفتہ اند کہ دل معلق ست در جانب چپ پس اگر خواب در جانب چپ کردہ شود قرار میگیرد دل و آرام می یابد و خواب گران می آید و بیدار شدن و برخاستن برای نماز شب دشوار می گردد و اطبا کہ مقصود ایشان اصلاح بدن ست و ہضم طعام و طلب راحت در منام ست اختیار کردہ اند خواب در جانب چپ ۔ و اذا عرس قبیل الصبح ۔ و چون فرود می آمد آنحضرت برای خواب پیش از صبح نزدیک بآن ۔ نصب ذراعہ ۔ ایستادہ میکرد آرنج خود را ۔ و وضع راسہ علی کفہ ۔ و می نہاد سر مبارک خود را بر کف دست خود کہ این ادخل و اقرب ست در بیدار شدن و استراحت نیافتن و خواب گران نیامدن رواہ مسلم ۔ وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم عبد اللہ بن رواحۃ ۔ بفتح را و تخفیف واو و حای مہملہ ۔ فی سریۃ ۔ فرستاد آنحضرت عبد اللہ بن رواحہ را کہ از مشاہیر صحابہ و شعرای اسلام و از شہدای موتہ است در فوجی از لشکر ۔ فوافق ذلک یوم الجمعۃ ۔ پس موافق افتاد آن فرستادن روز جمعہ را یعنی اتفاقاً بروز جمعہ حکم کرد کہ بیرون آید و بجنگی کہ فرستادہ اند برود ۔ فغدا اصحابہ ۔ پس وقت بامداد رفتند یاران او یعنی لشکریانی کہ ہمراہ او کردہ بودند ۔ و قال اتخلف و اصلی مع رسول اللہ ۔ و گفت عبد اللہ بن رواحہ پس می مانم من و نماز جمعہ می گزارم با پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ثم الحقہم ۔ پس تر لاحق میشوم ایشان را و می رسم ۔ فلما صلی مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رآہ ۔ پس چون نماز گزارد ابن رواحہ با آنحضرت دید آنحضرت او را کہ بیرون نیامدہ است ۔ فقال ما منعک ان تغدو مع اصحابک ۔ پس گفت آنحضرت چہ باز داشت ترا از پگاہ برآمدن تو با یاران تو ۔ فقال اردت ان اصلی معک ثم الحقہم ۔ پس گفت عبد اللہ خواستم کہ نماز جمعہ بگزارم با تو بعد از ان برسم بایشان و لاحق شوم ایشان را ۔ فقال لو انفقت ما فی الارض جمیعا ۔ پس گفت آنحضرت اگر خرج می کردی تو چیزی کہ در زمین ست از اسباب و اشیاء و متاع ہمہ را ما ادرکت فضل غدوتہم ۔ در نمی یافتی تو فضل و ثواب پگاہ بیرون برآمدن ایشان را یعنی اصحاب تو ۔ رواہ الترمذی ۔ و درین نہایت تاکید و مبالغہ است در ثواب جہاد و نماز جمعہ پیش از در آمدن وقت فرض نمی شود و بر آمدن روز جمعہ بعد از دخول وقت حرام ست بر کسی کہ جمعہ بر وی لازم ست نزد جماہیر علما و نزد امام ابوحنیفہ روا است بجہت تحقق ضرورت در

اسفار بفوت فرضیت و مرافقت و مانند آن اما مکروہ است کہ باعث اعراض و تغافل از طاعت ست و نزد شافعی سفر روز جمعہ اگرچہ پیش از زوال و در وقت صبح بود حرام ست کذا فی سفر السعادۃ۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تصحب الملائکۃ رفقۃ فیہا جلد نمر۔ مصاحب نمی شوند فرشتگان جماعۃ رفیقان سفر را کہ در میان ایشان چرم پلنگ ست نمر بفتح نون و کسر میم نام درندہ مشہور ست و تحقیق وارد شدہ است نہی از سوار شدن بر چرمہاے نمار و از پوشیدن آنہا از جہت آنچہ درو ست از تکبر و خیلا و از جہت آنکہ آن لباس عجم ست و بعضی گفتہ اند از جہت آنکہ چرم او قابل دباغت نیست و اکثر جلود آنہا بعد از مردن آنہا می گیرند زیرا کہ شکار کردن آنہا عسیر ست پس عدم مصاحبت ملائکہ از جہت ارتکاب منہی عنہ ست۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن سہل بن سعد۔ سہل بن سعد الساعدی انصاری مدنی مرا او را و پدر او را صحبت ست و بود نام او حزن آنحضرت او را سہل نام کردہ و در وقت وفات آنحضرت پانزدہ سالہ بود بعد از ان معمر شد و در سنہ احدی و تسعین وفات یافت وہو آخر من مات من الصحابۃ بالمدینۃ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سید القوم فی السفر خادمہم۔ بہترین قوم در سفر خادم قوم ست یعنی بہترین و بزرگترین ایشان را باید کہ خدمت قوم کند و قائم شود بمصالح ایشان و رعایت احوال ایشان در ظاہر و باطن بعضی گفتہ اند مراد آنست آن کسی کہ خدمت می کند اگرچہ در ظاہر ادنی ایشان باشد سید ایشان ست در حقیقت از جہت کثرت ثواب وی انیمعنی مناسب ترست بقول وی۔ فمن سبقہم بخدمۃ لم یسبقوہ بعمل۔ پس کسی کہ پیشی و زیادتی کند بر ایشان بخدمت پیشی و زیادتی نتوانند کرد ایشان بروی بہیچ عملی یعنی ہیچ عمل فاضل تر از خدمت نیست مصرع کہ مردان زخدمت بجائی رسند۔ الا الشہادۃ۔ مگر قتال نمودن و جنگ کردن تا آنکہ کشتہ شود و فضل شہادت دریابد۔ رواہ البیہقی فی شعب الایمان

باب الکتاب الی الکفار و دعائہم الی الاسلام

باب نامہ نوشتن بسوی کفار و خواندن ایشان بسوی اسلام و خواندن کفار بسوی اسلام پیش از قتال واجب ست و قتال پیش از خواندن باسلام حرام و خواندن اکثر بکتابت می باشد خصوصاً بجانب ملوک و عظمای ایشان و تحقیق نوشت آنحضرت بملوک کفار کہ در زمان عظمت نشان وی بودند چنانکہ قیصر و کسری و نجاشی و غیر ایشان کتب و مناشیر در غایت فصاحت و بلاغت و ایجاز آنچہ متصور نیست فوق آن و بعضی از علما چنانکہ صاحب شفا و غیر وی آنرا جمع کردہ و کتاب خود را بدان محلی و مزین ساختہ اند۔

الفصل الاول عن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کتب الی قیصر روایت ست از ابن عباس کہ آنحضرت نوشت بسوی قیصر۔ یدعوہ الی الاسلام۔ درحالی کہ می خواند قیصر را بسوی اسلام۔ وبعث بکتابہ الیہ دحیۃ الکلبی۔ و فرستاد آنحضرت با کتاب خود کہ نوشت بسوی قیصر دحیہ کلبی را بکسر دال و فتح آن کہ صحابی مشہور ست منسوب بقبیلۂ بنی کلب۔ وامرہ ان یدفعہ۔ و امر کرد دحیہ را کہ برساند آن کتاب را۔ الی عظیم بصری۔

بسوی حاکم بصری بضم با وسکون صاد مہملہ کہ نام شہری مشہورست از شام - لیدفعہ الی قیصر تا برساند کتاب را بسوی قیصر و قیصر
بادشاہ روم را گویند چنانچہ بادشاہ فارس را کسری و بادشاہ حبشہ را نجاشی و بادشاہ ترک را خاقان و ملک قبط را
فرعون و ملک مصر را عزیز و ملک حمیر را تبع بضم تا و فتح بای مشددہ و ملک ہند را رای خوانند و اسم این قیصر ہرقل بود بکسر ہا
و فتح را و سکون قاف و بسکون را و کسر قاف نیز آمدہ و این حدیث را ابن عباس از ابی سفیان اموی روایت کردہ در
وقتی کہ ابوسفیان نزد ہرقل رفتہ بود با جماعۂ از قریش بتجارت شام پس ہرقل ابوسفیان را نزد خود خواند و احوال آنحضرت
را از وی پرسید و قصہ تمام مذکورست در اول صحیح بخاری و این از ادلہ نبوت و علامات اوست و مولف نیز آنرا در باب علامات النبوۃ
ذکر کردہ - فاذا فیہ - پس ناگاہ در کتاب آنحضرت این نوشتہ اند بسم اللہ الرحمن الرحیم من محمد عبد اللہ و رسولہ - این مکتوب
صادرست از جانب محمد کہ بندۂ خاص خدا و رسول اوست - الی ہرقل عظیم الروم - بسوی ہرقل کہ بزرگ روم و مقدم
و رئیس آنست - سلام علی من اتبع الہدی - سلامت باد و بی گزندگی بر کسی کہ پیروی کردہ است راہ راست را و بر خصوص
وی سلام نکرد و نگفت سلام علیک از جہت کفر وی بلکہ گفت سلام بر ہر کہ متابعت ہدایت کرد و درین ترغیب و ارشاد ست
بحق و ہدایت باحسن وجوہ و اخصر آن - اما بعد فانی ادعوک بداعیۃ الاسلام - اما بعد ازین می گویم بدرستی کہ من میخوانم
ترا بدعوت اسلام - اسلم تسلم - اسلام آر تا سلامت مانی از گزند و رسوائی دنیا و عذاب آخرت - و اسلم یوتک اللہ
اجرک مرتین - و اسلام آر تا بدہد ترا خدای تعالی مزد تو دو بار چنانچہ شان اہل کتاب ست کہ دادہ می شود بایشان
اجر دو بار و قرآن کریم بدان ناطق ست یکبار اجر ایمانیست کہ محقق بودی دران پیش از بعثت من و اجر ایمان
آوردن بمن - و ان تولیت - و اگر پشت دہی و اعراض کنی از قبول اسلام - فعلیک اثم الاریسیین - پس بر تست
گناہ مزارعان و رعایا اریسیین جمع اریسی بفتح ہمزہ و کسر آن منسوب باریس بمعنی مزارع و کشتکار کنندہ و اریسین نیز روایت ست
جمع اریس بی یای نسبت و بر ہر دو وجہ تبدیل ہمزہ بیا نیز آمدہ و بر ہر تقدیر مراد رعایا و مزارعان و اتباع و خیول
و خدام او بیند کہ چون وی اسلام آرد ایشان نیز اسلام آرند و اگر وی از اسلام امتناع آرد ایشان نیز امتناع
می آرند و در تصحیح و تحقیق این لفظ در شرح بسی تفصیل و تطویل رفتہ است - و یا اہل الکتاب تعالوا الی کلمۃ سواء بیننا
و بینکم - و ای اہل کتاب بیائید بسوی کلمہ و دینی کہ برابر و مشترک ست میان ما و میان شما - ان لا نعبد الا اللہ - و آن
کلمہ این ست کہ پرستش نکنیم مگر خدا را - و لا نشرک بہ شیئا - و شریک نگردانیم بخدای تعالی چیزی را - و لا یتخذ بعضنا بعضا اربابا
من دون اللہ - و نگیرد بعضی از ما یعنی آدمیان بعضی را پروردگاران جز از خدا چنانچہ نصاری عیسی را پروردگار گرفتند
فان تولوا پس اگر پشت دہند اہل کتاب از قبول این سخن - فقولوا - پس بگوئید ای مومنان - اشہدوا بانا مسلمون -
گواہ شوید ای اہل کتاب بآنکہ ما مسلمانیم و دین اسلام داریم متفق علیہ و فی روایۃ لمسلم قال - و در روایتی از مسلم
این چنین آمدہ کہ گفت - من محمد رسول اللہ - بجای من محمد عبد اللہ و رسولہ - و قال اثم الیریسیین - بیا بدل ہمزہ

چنانکه گفتیم - وقال بدعایة الاسلام - بجای بداعیة الاسلام و در روایت بخاری نیز این لفظ آمده در کتاب التفسیر - وعنه
ان رسول اللّٰه صلی اللّٰه علیه وسلم بعث بکتابه الی کسری - وهم از ابن عباس آمده که آنحضرت فرستاد کتاب خود را بسوی
کسری بکسر کاف و فتح آن معرب خسرو بادشاه فارس و کسری در آن زمان پرویز بن هرمز بن نوشیروان بود -
مع عبد اللّٰه بن حذافة السهمی - منسوب بسهم بن عمرو که بطنی ست از قریش صحابی ست قدیم الاسلام و از مهاجرین سابقین
اولین هجرت کرده بحبشه و حاضر شده ببدر را القول - فامره ان یدفعه الی عظیم البحرین - پس امر کرد آنحضرت حذافه را که برساند
کتاب را بمقدم و رئیس بحرین که نام موضعی ست مشهور پس رساند حذافه کتاب را بعظیم بحرین - فدفعه عظیم البحرین الی
کسری - پس رسانید عظیم بحرین کتاب را بکسری - فلما قرأه مزقه - پس هنگامی که خواند کسری پاره کرد کتاب آنحضرت را -
قال ابن المسیب فدعا علیهم رسول اللّٰه - گفت ابن المسیب پس دعای بد کرد برایشان یعنی بر کسری و اتباع او پیغمبر خدا
صلی اللّٰه علیه وسلم ان یمزقوا کل ممزق - که پاره کرده شوند ایشان بهر نوعی از پاره کردنی و بتمام پاره شوند و هلاک شوند
پس کشت پرویز را پسر وی شیرویه و مرد بعد از پدرش بشش ماه پس دریافت ایشان را نحوست و لعنت تا ابد الابدین
رواه البخاری - وعن انس ان النبی صلی اللّٰه علیه وسلم کتب الی کسری والی قیصر والی النجاشی - و روایت ست
از انس که آنحضرت نوشت کتاب بجانب کسری و بجانب قیصر و بجانب نجاشی بفتح نون و تخفیف جیم و سکون یا در بهترین اند
اکثر و همین ست صواب و بعضی بتشدید یا نیز گفته اند و بکسر نون نیز آمده اما تشدید جیم خطاست باتفاق ملک حبشه را
گویند - والی کل جبار - و نوشت آنحضرت نامه بسوی هر جبار یعنی بادشاه ستمگار و جبر بستم کسی را بر کاری داشتن یدعوهم
الی اللّٰه - در حالی که می خواند آنحضرت این بادشاهان جبار را بسوی خدا و دین وی که دین اسلام ست - ولیس بالنجاشی
الذی صلی اللّٰه علیه وسلم - و نیست این نجاشی که نامه نوشت آنحضرت بسوی وی آن نجاشی که نماز گزارد آنحضرت
بروی در مدینه غائبانه که وی مسلمان بود و از مخلصان آنحضرت بود و خادم اصحاب و نام وی اصحمه بود بفتح همزه و سکون
صاد و فتح حاء مهملتین و بعضی بتقدیم میم بر حا گفته اند و در بعضی نسخ اصحبه بموحده بدل میم و صحمه و صمحه نیز گفته اند و اکثر و اشهر
اصحمه بهمزه و بتقدیم حا بر میم و چون آمد خبر موت او گفت آنحضرت مرد مرد صالح برادر شما اصحمه برخیزید و نماز کنید بر وے
و روایت ست که چون سنه ساد سه شد نوشت آنحضرت بجانب ملوک اطراف و فرستاد عمرو بن الضمری را بسوی نجاشی و چون دید
نجاشی کتاب رسول اللّٰه صلی اللّٰه علیه وسلم را از تخت فرود آمد و بر زمین نشست و بوسید کتاب را و بر هر دو چشم نهاد و امر کرد بخواندن
کتاب و چون مطلع شد بر مضمون آن اسلام آورد و گفت اشهد ان لا اله الا اللّٰه و اشهد ان محمد رسول اللّٰه و گفت
اگر می توانستم می آمدم بخدمت آنحضرت صلی اللّٰه علیه وسلم و فرستاد پسر خود را بهدایا و تحف نزد آنحضرت و هلاک شد پسر او
در راه پسر نوشت آنحضرت کتابی دیگر بجانب او و هر دو کتاب موجود اند در اولاد وی تعظیم میکنند آنرا و تبرک می جویند
بدان رضی اللّٰه عنه فتدبر - رواه مسلم - وعن سلیمان بن بریدة - بضم با اسلمی مروزی برادر عبد اللّٰه بن

بریده اسلمی زائیده شدند در یک شکم در عهد عمر بن الخطاب رضی الله عنه تابعی ست ثقه - عن ابیه - روایت می کند از پدر خود
قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا امر - بنشند یدمیم - امیرا - گفت بود آنحضرت چون امیر می ساخت کسی را
علی جیش او سریة - بر لشکری یا بر فوجی از لشکر - اوصاه فی خاصته بتقوی الله - اندرز می کرد آنحضرت امیر را در خاصه
او یعنی در نفس او بتقوی خدا و پرهیز کردن از وی و سخت گرفتن و عمل بعزیمت کردن - ومن معه من المسلمین خیرا - و وصیت
می کرد امیر را در حق کسی که با اوست از لشکریان به نیکی یعنی مسامحه کردن در فق نمودن و آسان گرفتن و این از حقوق صحبت
ست و آداب امارت انجنین تغییر کرده اند این کلام را - ثم قال اغزوا باسم الله - پس تر می گفت آنحضرت غزا کنید و بروید بقتال
دشمنان دین بنام خدا - فی سبیل الله - در راه خدا - قاتلوا من کفر بالله - قتال کنید کسی را که کفر ورزد بخدا عز و جل - اغزوا
غزا کنید تاکید ست - فلا تغلوا - پس خیانت نکنید در غنیمت - ولا تغدروا - و عهد شکنی نکنید - ولا تمثلوا - و مثله نکنید فی القاموس
مثله بضم میم و سکون مثلثه گوش و بینی بریدن ولا تغلوا بضم غین معجمه ولا تغدروا بکسر دال ولا تمثلوا بضم مثلثه - ولا تقتلوا ولیدا
و نکشید اطفال را - واذا لقیت عدوک من المشرکین - و چون پیش آئی دشمنان خود را از مشرکان - فادعهم الی ثلث
خصال - پس بخوان ایشان را بسوی سه خصلت - او خلال - شک راوی ست که لفظ خصال گفت یا خلال
و هر دو بیک معنی ست و خلال جمع خلت ست بفتح خا بمعنی خصلت خطاب ست مر امیر را - فایتهن ما اجابوک فاقبل منهم -
پس هر کدام از این سه خصلت که اجابت کنند ترا و اختیار نمایند مشرکان پس قبول کن از ایشان و با در ما اجابوک زائده ست
و کف عنهم - و باز مان از تکلیف ایشان بزیاده بر آن و تعرض بحال ایشان - ثم ادعهم الی الاسلام - پس تر دعوت کن و بخوان
ایشان را بسوی اسلام و در بعضی روایات غیر روایت مسلم ادعهم باسقاط ثم و این اظهر و اصوب ست و این بیان خصلت
اولی ست که نخست دعوت باسلام ست - فان اجابوک فاقبل منهم و کف عنهم - پس اگر اجابت کنند ترا و دعوت اسلام را
و مسلمان شوند پس قبول کن از ایشان و باز مان از ایشان و تعرض مکن باموال و دماء ایشان - ثم ادعهم الی التحول
من دارهم الی دار المهاجرین - پس تر بخوان ایشان را بسوی برگشتن و برآمدن از سرای خود و جای خود بسوی
سرای و جای مهاجرین و ساکن شدن میان ایشان - فلهم ما للمهاجرین - پس مر ایشان راست چیزی که مر مهاجران راست
از اجر و ثواب و استحقاق مال فیء زیرا که در زمان آنحضرت انفاق کرده می شد از آنچه داده است خدا تعالی از فیء و داده نمی شد
مر اعراب مسلمان را - وعلیهم ما علی المهاجرین - و بر ایشان ست چیزی که بر مهاجران ست از شرائط خروج برای جهاد
وقتی که امر کند امام خواه باشد در برابر عدو کسی بودی کفایت ست یا نباشد بخلاف غیر مهاجرین که واجب نیست بر ایشان
خروج بجهاد و اگر باشد در برابر عدو کسی که کفایت می کند - فان ابوا ان یتحولوا منها - پس اگر ابا آرند و قبول نکنند باز گشتن و
آمدن را از دار خود بسوی دار مهاجرین - فاخبرهم انهم یکونون کاعراب المسلمین - پس خبر ده ایشان را که ایشان می باشند
همچو اعراب مسلمانان که لازم گرفته اند اوطان خود را و می باشند در بادیه نه در دار کفر - یجری علیهم حکم الله - روان گردانیده شود

برایشان حکم خدائے تعالیٰ - الذی یجری علی المؤمنین - آن حکمی کہ جاری گردانیدہ می شود برسائر مسلمانان - ولا یکون
لهم فی الغنیمة والفیٔ شیٔ - و نمی باشد مر ایشان را در غنیمت و فیٔ چیزی چنانکہ مهاجران را می باشد و غنیمت و فیٔ
یک معنی ست مالی کہ از کفار بدست آید و بعضی فرق کردہ اند کہ غنیمت آنچہ بی جنگ و مشقت بدست افتد و فیٔ آنکہ بمشقت و جنگ بدست
آید - الا ان یجاهدوا مع المسلمین - مگر آنکہ جہاد کنند ہمراہ مسلمانان و مهاجران را بی جہاد نصیب ایشان بود و این ہمہ بیان تتمہ خصلت اولی ست
فان هم ابوا فسلهم الجزیة - پس اگر ایشان ابا آرند و سرکشی کنند از قبول اسلام و مسلمان نشوند پس طلب کن از ایشان
جزیہ را این بیان خصلت دوم ست - فان هم اجابوک فاقبل منهم وکف عنهم فان هم ابوا - پس اگر ایشان ابا آرند
از قبول جزیہ - فاستعن باللہ وقاتلهم - پس یاری جوی بخدا و قتال کن ایشان را این خصلت ثالث ست - واذا
حاصرت اهل حصن - و چون محاصرہ کنی و احاطہ کنی و تنگ گیری بجنگ اہل قلعہ را حصن در اصل بمعنی پناہ و استواری و استوار
شدن و گرداگرد شہر برآوردن - فارادوک ان تجعل لهم ذمة اللہ وذمة نبیہ - پس درخواست کنند ایشان ترا کہ گردانی
مر ایشان را ذمہ خدا را و ذمہ پیغمبر خدا را ذمہ عہد و امان و زنہار - فلا تجعل لهم ذمة اللہ ولا ذمة نبیہ - پس مگردان مر ایشان را
یعنی مر اہل حصن را ذمہ خدا را و نہ ذمہ پیغمبر خدا را - ولکن اجعل لهم ذمتک وذمة اصحابک - ولیکن بگردان مر ایشان را ذمہ خود
و ذمہ اصحاب خود یعنی در وقت ذمہ دادن نام خدا و نام رسول اللہ بردن حاجت نیست نام خود را و اصحاب خود را
گرفتن بس ست کہ بحقیقت راجع باصل ست - فانکم ان تخفروا ذممکم وذمم اصحابکم - پس بدرستی شما اگر بشکنید ذمہای
خود را و ذمہای اصحاب خود را - اهون - آسان تر ست و بہ تعظیم دین نزدیک تر - من ان تخفروا ذمة اللہ وذمة رسولہ -
ازینکہ بشکنید ذمہ خدا را و ذمہ رسول خدا را فانکم بخطاب ست در اکثر اصول ہمچنین ست و در بعضی نسخ مصابیح فانهم و ضمیر راجع
بکفار ست و اول اقوی ست در روایت و ثانی اظہر ست در روایت زیرا کہ بنسبت اسناد نقض عہد بکافران بہتر ست
از اسناد آن بمؤمنان و ان در ان تخفروا بفتح ہمزہ است چنانکہ در نسخ مصابیح ست و در بعضے بکسر ہمزہ است و اول
اقوی و اظہر ست - وان حاصرت اهل حصن - و اگر محصور سازی اہل حصنی را - فارادوک ان تنزلهم علی حکم اللہ - پس
درخواستند از تو کہ فرود آری ایشان را بر حکم خدا - فلا تنزلهم علی حکم اللہ - پس فرود میار ایشان را بر حکم خدا - ولکن انزلهم
علی حکمک - ولیکن فرود آر ایشان را بر حکم خود - فانک لا تدری اتصیب حکم اللہ فیهم ام لا - زیرا کہ بدرستی تو در نمی
یابی کہ آیا می رسی حکم خدا را در ایشان یا نمی رسی یعنی چہ می دانی کہ حکمی کہ تو بفرود آمدن ایشان کردہ صواب
ست نزد خدا و موافق حکم الہی ست یا نہ شاید کہ خطا کردہ باشی چنانکہ حکم مجتہد ست یخطی و یصیب - رواہ مسلم -
وعن عبد اللہ بن ابی اوفی صحابی مشہور ست آخر صحابی کہ وفات یافت در کوفہ ات سنة سبع و ثمانین - ان
رسول اللہ روایت می کند کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فی بعض ایامہ التی لقی فیہ العدو - در بعض روزہای وی
کہ ملاقات کرد دران دشمن را یعنی غزا کرد - انتظر حتی مالت الشمس - انتظار کرد تا آنکہ میل کرد و برگشت آفتاب بجانب

مغرب و اکثر قتال آنحضرت در نیمروز بود وقت پیشین و گفته اند که حکمت درین آنست که درین وقت وزیدن بادها و نشاط النفوس ست و نیز وقت نماز و دعا ست بعد از وی و نیز در حدیث آمده است که درین وقت کشاده می شوند درهای آسمان و بر می دارند اعمال را بمصعد قبول پس چشم داشته می شود در وی نزول انوار فتح و نصرت و کدام عمل ست بالاتر و فاضل تر از قتال در راه خدا و نیز می توان گفت که اول روز تهیئه نموده می شود برای قتال و اسباب آن و آخر روز نزدیک شب ست پس متعین گشت میانه روز و قیام ظهیره والله اعلم ثم قام فی الناس - پستر بایستاد آنحضرت و خطبه خواند در مردم - فقال پس گفت - یا ایها الناس لا تتمنوا لقاء العدو - ای مردمان آگاه باشید آرزو نکنید و نخواهید ملاقات دشمن را یعنی نخواهید که با کافران قتال واقع شود زیراکه درین صورت طلب بلاست و طلب بلائی است و نیز متضمن اعجاب ست و وثوق بحول و قوت خود و اعتماد بر نفس و قلت اهتمام بدشمنان و تحقیر ایشان و گفته اند مصرع دشمن نتوان حقیر و بیچاره شمرد ؎ واسئلوا الله العافیة - و سوال بکنید از خدا سلامت و دفع کردن بلا را - واذا لقیتم فاصبروا - و چون ملاقی شوید و پیش آید دشمن را پس صبر کنید قاعده این ست که از خدا بلا نباید خواست و چون بلا نازل گردد صبر باید ورزید بعد از آن ترغیب فرمود بر قتال بعد از ملاقات دشمن بقول خود - واعلموا ان الجنة تحت ظلال السیوف - و بدانید که بهشت زیر سایه های شمشیرهاست کنایت ست از قرب و دنو از مقام ضراب و قتال که شمشیر را بالای سر باشد ثم قال - پستر گفت آنحضرت و خواند این دعا را - اللهم منزل الکتاب - ای بار خدا ای فرود آرنده کتاب - و مجری السحاب - و روان کننده ابر منزل و مجری هر دو بضم میم اول بسکون نون و کسر زای و ثانی بسکون جیم و کسر را - و هازم الاحزاب - و شکننده گروهها فی الصراح حزب بکسر حای مهمله و سکون زای گروه و احزاب جمع آن و مراد آن گروهها ست که در جنگ سرور انبیا گرد آمده بودند - اهزمهم - بشکن ایشان را یعنی این گروه را که بر ما بجنگ آمده اند هزم و هزیمت شکستن لشکر را - وانصرنا علیهم - و یاری ده ما را بر ایشان - متفق علیه -

وعن انس ان النبی صلی الله علیه وسلم کان اذا غزا بنا قوما - گفت انس بود آنحضرت چون غزا می کرد با قومی را یعنی غزا می کرد و ما در خدمت او می بودیم - لم یکن یغزو بنا حتی یصبح - نبود آنحضرت که غزا کرد با ما تا آنکه صبح می کرد طلوع صبح صادق ست که وقت تاختن و غارت کردن ست چنانکه اشارت مدلول کریمه (فالمغیرات صبحا) بر آنست و ینظر الیهم - و تا آنکه نگاه می کرد بسوی آن قوم که بر ایشان می تاخت و تامل می کرد در حال ایشان اگرچه معلوم بودی که این بلد کفار ست از جهت احتمال آنکه شاید در وی مسلمانان باشند - فان سمع اذانا کف عنهم - پس اگر می شنید بانگ نماز را باز می ماند از ایشان و نمی تاخت و تاراج نمی کرد - وان لم یسمع اذانا اغار علیهم - و چون نمی شنید اذان را تاراج می کرد و می تاخت بر ایشان از جهت وجود علامت کفر زیراکه ترک اذان از مسلمانان دران وقت متصور نبود و در روایت فقهیه آمده است که اگر اهل بلدی اتفاق کنند بر ترک اذان واجب ست بر امام قتال ایشان

از جہت بودن او شعار اسلام۔ قال فخرجنا الی خیبر۔ گفت انس پس بیرون آمدیم ما بسوی خیبر۔ فانتہینا الیہم لیلاً۔ پس رسیدیم ما بسوی اہل خیبر در شب۔ فلما اصبح ولم یسمع اذانا۔ پس چون صبح کرد آنحضرت ونشنید اذان را۔ رکب۔ سوار شد ورکبت خلف ابی طلحة۔ وسوار شدم من در پس ابی طلحہ انصاری کہ زوج ام انس بود۔ وان قدمی لتمس قدم نبی اللہ۔ وبدرستی پای من ہر آینہ می سود پای پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم۔ از جہت قرب مرکب وے بمرکب آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ودر حواشی نوشتہ اند کہ این دلالت می کند کہ ہر سہ بر یک مرکب بودند واین بعید ست وبر تقدیر ثبوت انس ردیف ابو طلحہ بود پس سودن پای او بپای شریف آنحضرت دور ست۔ قال۔ گفت انس فخرجوا الینا۔ پس بیرون آمدند اہل خیبر از حصن بسوی ما یعنی بسوی نخیل ومزارع خود بی خبر از آنکہ ما بر سر ایشان آمدیم۔ بمکاتلہم ومساحیہم۔ با آلات واسباب زراعت خود ومکاتل جمع مکتل زنبیلی کہ در وپانزدہ صاع گنجد ومساحی جمع مسحات آلتی از حدید کہ بوی ہموار کنند زمین کہ آنرا بیل خوانند وہر دو بکسر میم اند۔ فلما رأوا النبی صلی اللہ علیہ وسلم قالوا محمد واللہ محمد۔ پس ہنگامی کہ دیدند آنحضرت را گفتند این محمد ست بخدا محمد ست یا آمد محمد بخدا آمد محمد۔ والخمیس ولشکر محمد ست یا آمد لشکر محمد لشکر را خمیس از ان خوانند کہ او را پنج رکن می باشد مقدمہ قلب میمنہ ومیسرہ وساقہ۔ فلجأوا الی الحصن۔ پس پناہ جستند ورفتند بسوی قلعہ۔ فلما رأہم رسول اللہ۔ پس چون دید ایشان را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قال۔ تکبیر بر آورد وگفت۔ اللہ اکبر اللہ اکبر خربت خیبر۔ ویران شد خیبر۔ انا اذا نزلنا بساحة قوم۔ بدرستی ما وقتی کہ فرود آئیم بزمین قومی ساحت کشادگی سرای فساء صباح المنذرین۔ پس بد است بامداد جماعہ کہ انذار کردہ شدہ وترسانیدہ شدہ اند از عذاب خدا بیت ما تیغ برہنہ ایم در دست قضا شد کشتہ کسی کہ خویش را نبازد۔ متفق علیہ۔ وعن النعمان۔ بضم نون۔ بن مقرن۔ بضم میم وفتح قاف وتشدید رای مکسورہ ونعمان صحابی ست مزنی برادر سوید بن مقرن صاحب لوای مزینہ روز فتح ہجرت کرد با ہفت برادر خود ودر چہار صد نفر از مزینہ ساکن شد بصرہ را پستر رحلت کرد بکوفہ وبود عامل عمر بن خطاب بر نہاوند وہمانجا شہید شد سنة احدی وعشرین رضی اللہ عنہ قال شہدت القتال مع رسول اللہ۔ گفت حاضر شدم قتال را با پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم فکان اذا لم یقاتل اول النہار انتظر حتی تہب الریاح۔ پس بود آنحضرت وقتی کہ قتال نمی کرد در اول روز منتظر می شد تا آنکہ می وزید بادہا۔ وتحضر الصلوة۔ وحاضر می شد وقت نماز پیشین از ین حدیث معلوم می شود کہ قتال وقت نماز پیشین بر تقدیری بود کہ در اول روز قتال واقع نمی شد غالباً احوال مختلف بود گاہی در اول روز بود وگاہی در نیمروز۔ رواہ البخاری۔

الفصل الثانی۔ عن النعمان بن مقرن قال شہدت القتال مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فکان اذا لم یقاتل اول النہار انتظر حتے تزول الشمس وتہب الریاح وینزل النصر۔ این حدیث مانند حدیث سابق ست

لیکن درینجا حتی تزول الشمس گفت ودر حدیث سابق وتحضر الصلوة مؤدی این معنی ست وزیاده کرد وینزل النصر
وفرود می آمد نصر بکشاده شدن درهای آسمان درین هنگام چنانکه در حدیث دیگر فرموده است ونصرت بالصبا یاری
وفتح داده شده ام من بباد صبا- رواه ابوداؤد- وعن قتادة عن النعمان بن مقرن قال غزوت مع النبی- و
دربعض نسخ مع رسول الله صلی الله علیه وسلم- گفت غزا کردم همراه آنحضرت- وکان اذا طلع الفجر امسک- وبود
آنحضرت وقتی که طلوع می کرد فجر باز می داشت خود را از جنگ- حتی تطلع الشمس تا آنکه بر می آمد آفتاب فی الصراح
فجر سپیدی آخر شب- فاذا طلعت قاتل- پس چون طلوع می کرد آفتاب قتال میکرد- فاذا انتصف النهار امسک
حتی تزول الشمس- پس چون دو نیم می شد روز باز می داشت خود را از قتال تا آنکه زوال می پذیرفت آفتاب
فاذا زالت الشمس قاتل حتی العصر- پس چون زوال می پذیرفت آفتاب قتال می کرد تا وقت عصر- ثم امسک
بعد ازان باز می ایستاد از جنگ- حتی یصلی العصر- تا آنکه می گزارد نماز عصر را- ثم یقاتل- پستر قتال می کرد تا وقت شام
در وقتی که این چنین هم بود چون تمام روز قتال می کرد باین روش وترتیب می کرد- قال قتادة کان یقال- گفت
قتاده بود شان که گفته می شد در حکمت این فعل کردن این جهت بود که- عند ذلک تهیج ریاح النصر- نزد این اوقات
همه چنانچه ظاهر عبارت ست یا مخصوص بوقت زوال چنانکه از احادیث دیگر معلوم شد می وزد بادها که سبب نصرت ست
ویدعو المؤمنون لجیوشهم فی صلوتهم- ودعا می کنند مسلمانان برای لشکرهای خود در نماز خود یعنی بعد از نماز یا درمیان
نماز چنانکه در خواندن قنوت احادیث آمده است والله اعلم- رواه الترمذی- وعن عصام- بکسر العین وتخفیف
المهملة- المزنی- صحابی ست قلیل الحدیث وگفته اند که همین یک حدیث دارد وروایت کرده ازوی پسری که راوی است
قال بعثنا رسول الله صلی الله علیه وسلم فی سریة- گفت عصام فرستاد ما را آنحضرت دریک سریه- فقال اذا رأیتم مسجدا
پس گفت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ووصیت کرد ما را چون ببینید در قریه از دیار دشمنان مسجدی- او سمعتم مؤذنا یا بشنوید
مؤذن را که اذان می گوید- فلا تقتلوا احدا- پس نکشید هیچ یکی را- رواه الترمذی وابوداؤد-

الفصل الثالث- عن ابی وائل نام او شقیق ست تابعی کبیر مشهور مخضرم که جاهلیت واسلام هر دو را دریافته
وپیش از بعثت ده ساله بود از اکابر صحابه روایت دارد ومخصوص بود بابن مسعود کثیر الحدیث ثقة ثبت حجة مات زمن
الحجاج وقیل فی ایام عمر بن عبد العزیز- قال کتب خالد بن الولید الی اهل فارس- گفت ابو وائل نوشت خالد بن ولید
بسوی فارسیان این نامه را- بسم الله الرحمن الرحیم من خالد بن الولید الی رستم ومهران- این نامه از خالد بن الولید
بسوی رستم ومهران بکسر میم- فی ملأ فارس- که داخل اند در جماعت فارس ملأ بفتح میم ولام وبهمزه رؤسا واشراف
قوم را گویند که مرجع ومدار ایشان باشند زیرا که ایشان پر می کنند مجالس را- سلام علی من اتبع الهدی- سلام باد بر کسی
که پیروی کرد راه راست را- اما بعد فانا ندعوکم الی الاسلام- اما بعد از سلام بدانید که ما می خوانیم شما را بسوے

دین اسلام تا مسلمان شوید۔ فان ابیتم فاعطوا الجزیۃ۔ پس اگر ابا می آرید از اسلام و سرکشی می نمائید پس بدهید جزیه را عن ید۔ در حالی که می دهید جزیه را بدست خویش نه آنکه بدست کسی بفرستید۔ وانتم صاغرون۔ و حالانکه شما حقیر و خوار باشید فان ابیتم۔ پس اگر ابا آرید از دادن جزیه۔ فان معی قوما یحبون القتل فی سبیل اللہ۔ پس هلاک و پشیمان خواهید شد زیرا که با من گروهی اند که دوست می دارند کشتن را یا کشته شدن را در راه خدا۔ کما یحب الفارس الخمر۔ چنانکه دوست می دارند اهل فارس می را یعنی مست و بیهوش می شوند در حرب و قتال یا طرب و نشاط می کنند و ذوق و لذت می گیرند بدان۔ والسلام علی من اتبع الھدی۔ تکرار از برای تاکید و ترغیب با تباع طریق هدی و اختیار دین اسلام ست۔ رواه فی شرح السنۃ۔

باب القتال فی الجهاد

باب در احادیث قتال در جهاد بدانکه در ینجا سه لفظ ست جهاد و غزو و قتال جهاد جهد و مشقت کشیدن و بذل طاقت کردن در آن و غزو دیر دن آمدن و سیر کردن بسوی قتال کفار و غارت کردن ایشان و قتال و تقاتل و اقتتال کشش کردن و مغازی مناقب غازیان پس درست آمد قول مؤلف قتال در جهاد زیرا که گاهی جهاد میباشد و قتال نه و جهاد بمعنی قتال نیز می آید چنانکه در قاموس گفته است

الفصل الاول۔ عن جابر قال قال رجل للنبی۔ گفت جابر گفت مردی مر پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم یوم احد۔ در روز غزوهٔ احد بضمتین نام کوهی ست و احد از آن نام کردند که کوهی ست جدا افتاده بکوه هاے دیگر نه پیوسته و آنحضرت در شان او گفته که احد کوهی ست که دوست میدارد او ما را و دوست می داریم ما او را پس گفت مردی با نحضرت در روز احد۔ ارأیت ان قتلت فاین انا۔ خبر ده اگر کشته شوم من پس کجا می باشم من۔ قال فی الجنۃ۔ گفت آنحضرت در بهشت خواهی بود۔ فالقی التمرات فی یده۔ پس انداخت آن مرد خرما ی چند که در دست او بود و فرصت نداد که بخورد۔ ثم قاتل۔ پس قتال کرد۔ حتی قتل۔ تا آنکه کشته شد۔ متفق علیہ۔ وعن کعب بن مالک قال لم یکن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یرید غزوۃ الا وری بغیرها۔ گفت کعب بن مالک نبود آنحضرت که می خواست غزوه را مگر آنکه می پوشید بغیر آن غزوه وری بفتح واو و تشدید را از توریت بمعنی پوشیده داشتن خبر و در افگندن خبر دیگر یعنی اگر می خواست که جائی بغزوه برود آوازه در مردم چنان می افگند و چنان می نمود که بجائی دیگر می رود و این قسم هوشیاری و فراهم آوردن کار و غافل گردانیدن دشمن ست و از قبیل خدعه است که در جنگ می باشد چنانچه آمده است که الحرب خدعۃ و این توریه بطریق تعریض و کنایت بود نه بقول صریح چنانکه قصد غزوه بجائی داشت و احوال جای دیگر می پرسید و کیفیت طریق او می پرسید و خیمه با بجانب می زد نه صریح می گفت که فلان جا می روم تا دروغ لازم نیاید چنانکه گفته است بیت سکندر که با شرقیان حرب داشت ؛ در خیمه گویند در غرب داشت ؛

حتی کانت تلک الغزوة یعنی غزوة تبوک - تا آنکه بود آن غزوه که غزوه تبوک ست اشارت بآن غزوه کرد که معلوم و معروف
بود به نسبت کعب بن مالک و تخلف کرده بود او از وی و پس مانده بود و نه برآمده بود همراه آنحضرت و قصهٔ آن مشهور
و مذکور ست در قرآن مجید یعنی آن غزوه که در بلا و محنت افتاده بودم دران و بود آنچه بود این قصه را در شرح سفر السعادة
در باب سجدهٔ شکر بتفصیل ذکر کرده ایم و از احاسن قصص و اعاجیب حکایات ست - غزاها رسول الله صلی الله علیه
وسلم فی حر شدید - برآمده بود آنحضرت دران غزوه در گرمی سخت - و استقبل سفرا بعیدا - و روی آورد و توجه نمود
سفری دور و دراز زیرا که تبوک میان مدینه و شام ست و از مدینه تا آنجا چهارده مرحله است - و مفازا - و روی
آورد بیابان ها را و برهاسی بی آب و گیاه را - و عدوا کثیرا - و دشمنان بسیار را و این آخر غزوات آنحضرت بود
صلی الله علیه وسلم که در سنه تاسع شد - فجلی للمسلمین امرهم - پس ظاهر و آشکارا کرد مر مسلمانان را کار و شان ایشان را
لیتاهبوا اهبة غزوهم - تا ساختگی کنند ساز غزوهٔ خود را تاهب ساختگی کردن و اهبه بضم همزه و سکون ها ساز -
فاخبرهم بوجهه الذی یرید - پس خبر داد آنحضرت صحابه را براه و روش خود که می خواست وجه و جهته بر وسی و سوی
و تمامه قصهٔ این غزوه و شدت و محنت که صحابه در آنجا دیده اند در کتب سیر مذکور و مسطور ست - رواه البخاری

وعن جابر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الحرب خدعة - جنگ مکر و فریب ست یعنی مکر و فریب
کردن در جنگ نفع کننده ترست از غلبه آوردن و بسیار جنگ کردن چنانکه از حرکه بجائی برگردد و در وهم غنیم
چنان بنید از دکه از جنگ برگشت و ترک داد تا غافل گردد پس یکبارگی حمله کند و بر اندازد و امثال آن و در خداع
چنان نکند که بصریح دروغ گوید و خدعه بفتح خا و ضم آن هر دو آمده و فتح افصح ست یعنی حرب میگذرد بیک فریب و بکسر نیز آمده
یعنی نوعی از فریب و بضم خا و فتح دال یعنی بسیار فریب دهنده است یعنی در خیال آدمی چیزی می اندازد و در آرزو سی
می افگند او را باز چون جنگ کرد او بخلاف آن ظاهر شد چنانکه ضحکه و لعبه می گویند کسی را که بسیار ضحک و بازی می کند -
متفق علیه - وعن انس قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یغزو بام سلیم - گفت انس بود آنحضرت غزا می کرد
بمصاحبت ام سلیم که مادر انس ست و امراة بود عاقله حازمه - ونسوة من الانصار معه - و زنان چند از انصار با آنحضرت
می بودند - اذا غزا یسقین الماء - وقتی که غزا می کرد آنحضرت آب میدادند این زنان یعنی غازیان را - ویداوین الجرحی
و دارو می کردند خستگان را از این حدیث معلوم می شود که برآوردن عجائز برای مصلحت سقی و مداوات جائز ست و اگر
برای غرض مباشرت و وطی برآرند دا بان بتر اند نه حرائر - رواه مسلم - وعن ام عطیة صحابیه جلیله کبیره است بیرون
می آمد همراه آنحضرت در غزوات - قالت - گفته است - غزوت مع رسول الله - غزا کردم همراه پیغمبر خدا صلی الله علیه
وسلم سبع غزوات - هفت غزوه - اخلفهم فی رحالهم - پس غازیان می ماندم در رخت و جای باش ایشان و نگهبانی
میکردم آنرا - فاصنع لهم الطعام - پس می ساختم برای ایشان خوراک را - و اداوی الجرحی - و دارو می کردم مجروحان را

واقوم علی المرضیٰ۔ و می ایستادم بر بیماران و بیمار داری می کردم۔ رواہ مسلم۔ وعن عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما
قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن قتل النساء والصبیان۔ گفت ابن عمر نہی کردہ است آنحضرت از کشتن
زنان کافران و خردان ایشان در ہدایہ گفتہ است کہ کشتہ نشوند زن وصبی و نہ شیخ فانی و نہ جائی ماندہ
واعمی زیرا کہ مبیح قتل نزد ما جنگ کردن ست و جنگ ازین جماعہ نمی آید و شافعی مخالف ست مارا در شیخ فانی
مقعد و اعمی زیرا کہ مبیح نزد وی کفرست و بصحت رسیدہ است کہ آنحضرت نہی کردہ است از قتل نسا و ذراری
و دید آنحضرت زنی را کہ کشتہ شدہ است فرمود ہائی ہائی نبود این کہ قتال کند برای چہ کشتہ اند درانکہ آنکہ اینہا
صاحب رای در حرب باشند یا زن ملکہ باشد ہمچنین کشتہ شود تا آنکہ قتال کند ازین جماعہ از برای دفع شر وی۔
متفق علیہ۔ وعن الصعب بفتح صاد وسکون عین مہملتین بن جثامۃ بفتح جیم وتشدید مثلثہ صحابی ست نزول
میکرد و ودان ابوا از ارض حجاز حدیث او در حجاز ین ست مات فی خلافۃ ابی بکر الصدیقؓ۔ قال سئل رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم عن اہل الدیار۔ و در بعضی نسخ عن اہل الدار پرسیدہ شد آنحضرت از اہل دیار یبیتون من المشرکین
کہ گرفتہ می شوند و ہجوم کردہ می شود بر ایشان در شب از مشرکان تبییت و بیات شبخون آوردن۔ فیصاب
من نسائہم و ذراریہم۔ پس رسیدہ می شوند یعنی کشتہ می شوند از زنان ایشان و اطفال ایشان از جہت
اختلاط و عدم تمییز ذریۃ فرزند جمع ذریات و ذراری بسکون یار۔ قال ہم منہم۔ گفت آنحضرت باکی نیست بکشتہ
شدن نساء و ذراری زیرا کہ ایشان یعنی نساء و ذراری از ایشانند یعنی از مردان مشرکان و در حکم ایشانند
ظاہر این حدیث در جواز قتل نساء و صبیان ست پس بعضی گفتہ اند کہ نیست معنی این استباحت قتل ولدان
بلکہ نفی اثم ست از کسی کہ مجروح کند ایشان را بہ تیر یا شمشیر یا بہ نیزہ بجہت بودن شب مانع و حائل از تمییز و
از جہت اختلاط ولدان بمقاتلہ یا مراد آنست کہ چون نمی توان رسید بقتل مردان بی قتل نساء و صبیان جائز ست
قتل ہمہ واثمی نیست دران جمعا بین الاحادیث۔ وفی روایۃ ہم من ابائہم۔ و در روایتی آمدہ است کہ ہم یعنی
ولدان از پدران خود اند یعنی حکم ایشان دارند و این در دنیاست واما در آخرت پس اصح آنست کہ در بہشت اند
و بعضے گویند در دوزخ و بعضی توقف کردہ اند دران۔ متفق علیہ۔ وعن ابن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قطع نخل بنی النضیر وحرق۔ روایت ست از عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما کہ رستی کہ آنحضرت برید
درختان خرمای بنی النضیر بفتح نون و سکون ضاد معجمہ نام قبیلہ ایست از قبائل یہود و سوخت آنہا را پس
ازینجا معلوم می شود کہ درختان اہل حرب را می توان برید و سوخت و ہمین ست مذہب نزد ما و بعضی می گویند
کہ بریدہ نمی شوند مگر بضرورت و این نخیل در مقابل قوم بود پس بریدہ شد تا ظاہر شود مکان حرب۔ ولہا یقول
حسان۔ و مر این قصہ و حادثہ سوختن درختان بنی نضیر را میگوید حسان ابن ثابت درین ابیات۔ وہان علی سراۃ بنی لوی

وآسان شد بر اشراف پسران لوی ۔ حریق بالبویرۃ مستطیر ۔ آتشی کہ در بویرہ شد پرندہ یعنی منتشر و پراگندہ ۔ ہون
آسان وسبک شدن سراۃ بفتح سین وتخفیف را اشراف قوم فی الصراح سروت جوانمردی و مردمی وسخا در مروت
سری جوانمرد وسخی سراۃ جماعت ۔ و لوی بضم لام وفتح ہمزہ وبعضی واو گفتہ وتشدید یا از اولاد نضر بن کنانہ تا م
یکی از اجداد آن سرور ست و مراد از بنی لوی اشراف قریش اند از اصحاب آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و حریق آتش
وبویرہ بتصغیر بور است کہ نام موضع نخیل بنی نضیر ست و این وقتی بود کہ نقض کردند بنی النضیر عہد را و ایشان قصد
کردند بقتل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پس نازل شد وحی با نچہ قصد کردند ایشان پس جلای وطن کردہ شدند
بسوی خیبر وسوختہ شد نخلستان و خراب کردہ شد خانہ ہای ایشان ۔ وفی ذلک نزلت ۔ و در شان آن فرود
آمدہ است این آیت ۔ ما قطعتم من لینۃ ۔ چیزے کہ بریدید شما از نخلہ ۔ او ترکتموہا ۔ یا گذاشتید ۔ قائمۃ علی اصولہا ۔
ایستادہ بر بیخہا ۔ آن یعنی قطع نکردید ۔ فباذن اللہ ۔ پس بامر خدا و دستوری اوست ۔ متفق علیہ ۔ وعن عبد اللہ
ابن عون بفتح عین وسکون واو و در آخر نون تابعی ست از اعلام است شنید حدیث را از انس بن مالک و
شنید از قاسم بن محمد و حسن بصری و ابن سیرین وشعبی وشنید از وی ابن المبارک و حماد بن زید و غیر ایشان وگفت
ابن المبارک ندیدم من فاضل تر از ابن عون و اوزاعی گفت چون بمیرد ابن عون برابر شوند مردم ہمہ وسلف
بروی ثنا بسیار کردہ اند ۔ ان نافعا کتب الیہ ۔ روایت ست از ابن عون کہ نافع مولای ابن عمر نوشت بسوی
وی ۔ یخبرہ ان ابن عمر اخبرہ ۔ در حالی کہ خبر میدہد نافع کہ ابن عمر خبر دادہ است او را ۔ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم
اغار علی بنی المصطلق ۔ کہ آنحضرت غارت آورد و تاراج کرد بنی المصطلق بضم میم وسکون صاد وفتح طا وکسر لام
بطنی ست از بنی خزاعہ ۔ غارین فی نعمہم بالمریسیع ۔ در حالی کہ غافل بودند ایشان در مواشی خود بمریسیع بضم میم وفتح را
وسکون یا وکسر سین پیش از تحتانیہ و عین مہملہ نام موضعی ست میان مکہ و مدینہ آنجا آبی بود بنی المصطلق را وغار
بتشدید را بمعنی غافل از غرہ بکسر غین بمعنی غفلت یعنی در ان موضع غافل نشستہ بودند ومواشی ایشان با ایشان بود
فقتل المقاتلۃ ۔ پس کشت آنحضرت جماعۂ ایشان را کہ قتال کنندگان بودند یعنی صالح قتال بودند یعنی جز زنان وخردان
و پیران ۔ وسبی الذریۃ ۔ وبند کرد فرزندان ایشان را ۔ متفق علیہ ۔ وعن ابی اسید بضم ہمزہ وفتح سین وبعضی
بفتح ہمزہ وکسر سین گفتہ اند واول اصح واشہر ست صحابی انصاری نام او مالک بن ربیعہ است ۔ ان النبی صلی اللہ
علیہ وسلم قال لنا یوم بدر ۔ روایت می کند کہ آنحضرت گفت ما را روز بدر ۔ حین صففنا القریش وصفوا لنا ۔ وقتی کہ صف
بستیم ما قریش را برای جنگ کردن با ایشان وصف بستند ایشان برای ما ۔ اذا اکثبوکم فعلیکم بالنبل ۔ وقتی کہ قریب
شوند ایشان شما را چنانکہ برسد با ایشان تیر شما پس لازم گیرید برخود بہ تیر انداختن کثب شبا رشاشہ بفتحتین نزدیکی اکثاب
نزدیک شدن واکثبہ لہ و منہ نزدیک شدن بوی واکثبوہم واکثبوہم بہمزہ وبی ہمزہ ہر دو روایت ست ۔ وفی روایۃ

ودر روایتی اینچنین آمده است - واذا اکثبوکم فارموهم - ووقتی که نزدیک شوند شما را پس تیر اندازید بایشان - واستبقوا نبلکم - وباقی دارید تیرهای خود را یعنی همه تیرها مینداز ید چیزی از آن باقی دارید اگر همه بیندازید وخالی شوید غالب آیند بشما - رواه البخاری وحدیث سعد - وحدیث سعد بن ابی وقاص را که در اول او - هل تنصرون - است سنذکر فی باب فضل الفقراء - سرانجام ست که ذکر کنیم آنرا در باب فضل فقراء - وحدیث البراء - وذکر کنیم حدیث براء بن عازب را که در اول او این کلام ست بعث رسول الله صلی الله علیه وسلم رهطا فی باب المعجزات ان شاء الله تعالی -

الفصل الثانی - عن عبد الرحمن بن عوف قال عبانا النبی صلی الله علیه وسلم ببدر لیلا - تعبیه کرد ما را آنحضرت در غزوه بدر در شب یعنی ترتیب داد جاهای ما را وبرابر کرد صفهای ما را وهر کس را در جائی که مناسب وصالح باو ست تعیین نمود ومهیا ساخت عباوعبا الجیش تعبئة - یه با بهمزه وبی همزه هر دو آمده بمعنی ساخته کرد وآماده ساخت ودر قاموس گفته تعبیه جیش مهیا ساختن آن در مواضع آن - رواه الترمذی - وعن المهلب بضم میم وفتح ها وفتح لام مشدده کنیت او ابو سعید ست تابعی ست در طبقه اولی از تابعین بصره روایت کرده از ابن عمر ودیده عمر را وروایت نکرده از وی صدوق دین شجاع میمون وفات یافت بمروالروذ زمین خراسان در ایام عبد الملک وولادت او در عام الفتح ست کذا فی الجامع الاصول والکاشف - ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ان بیتکم العدو - روایت می کند که آنحضرت گفت اگر شبخون آرند شما را کافران - فلیکن شعارکم - پس باید که باشد شعار شما یعنی علامت شما این کلمه - حم لا ینصرون - تا شناخته شود که مسلمان کیست وکافر کیست واین قرار داد ست میان سپاهان که چیزی در میان خود قرار میدهند تا علامت باشد واشتباه نشود که از کدام جانب ست خصوصا در وقت شبخون که اشتباه در آن بیشتر ست وحم نام حق تعالی ست ومراد آنست که بار خدایا نصرت داده نشوند کافران - رواه الترمذی وابو داؤد وعن سمرة بن جندب قال کان شعار المهاجرین عبد الله وشعار الانصار عبد الرحمن - گفت بود شعار مهاجران کلمه عبد الله وشعار انصار کلمه عبد الرحمن - رواه ابو داؤد - وعن سلمة بن الاکوع - روایت ست از سلمة بن الاکوع که صحابی مشهور ست واز دلیران نامی بود که پیاده بسواران جنگ می کرد - قال غزونا مع ابی بکر فی زمن النبی - گفت غزا کردیم ما همراه ابوبکر صدیق رضی الله عنه در زمان پیغمبر - صلی الله علیه وسلم فبیتناهم نقتلهم - پس شبخون آوردیم آن جماعه را که غزا کردیم ایشان را در حالی که می کشتیم ما ایشان را - وکان شعارنا تلک اللیلة امت امت - وبود شعار ما در آن شب کلمه امت امت بمیران خطاب بخداوند تعالی ست یا بقاتل - رواه ابو داؤد - وعن قیس بن عباد بضم عین وتخفیف با وگفته اند که عباد همه بمفتوحه وتشدید ست مگر قیس بن عباد که بمضمومه وتخفیف ست بصری است از طبقه اولی از تابعین بصره قلیل الحدیث ثقه است از خیار صالحین وگفته اند که شیعی بود ومثاله متعبد روایت دارد از علی وعمر وابی بن کعب وعبد الله بن سلام وروایت کرد از وی حسن بصری خروج کرد با ابن اشعث وکشت اورا

نجاح جبرا۔ قال کان اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم یکرہون الصوت عند القتال۔ گفت بودند اصحاب آنحضرت
کہ مکروہ می پنداشتند آواز را یعنی بلند کردن آواز را نزد قتال بمفاخرت و مانند آن چنانکہ عادت مقاتلان ست گر ذکر
خدا کذا قال الطیبی و این باعتبار غالب احوال ست کذا قیل۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن سمرۃ بن جندب صحابی
مشہور ست حلیف الفصار کثیر الحدیث۔ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اقتلوا شیوخ المشرکین۔ گفت آنحضرت
بکشید پیران مشرکان را مراد پیران جلد قادر بر قتال و اہل رای و تدبیر در حرب اند۔ واستحیوا شرخہم۔ و زندہ دارید
شرخ ایشان را بفتح شین و سکون را و خای معجمہ در آخر۔ ای صبیانہم۔ یعنی خردان ایشان را این تفسیر از راوی ست
یا از صاحب مصابیح ست توربشتی گفتہ کہ تفسیر شرخ بصبیان از ان جہت کرد کہ تا مقابل باشد شیوخ را پس مراد بشیوخ
جوانان باشند و اہل جلادت پس صحیح باشد تقابل و در قاموس گفتہ کہ شرخ اول شباب ست و جمع شارخ بمعنی
شاب مثل رکب و راکب و شروخ نیز می آید و در نہایہ گفتہ کہ شرخ تازگی جوانی و قوت آن و فی الصراح شرخ
جوانان جمع شارخ و اول جوانی و شرخ جماعت و ایضاً جوان شدن کودک فتدبر۔ رواہ الترمذی وابوداؤد۔
وعن عروۃ قال حدثنی اسامۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان عہد الی قال۔ روایت ست از عروۃ بن الزبیر
گفت حدیث کرد اسامۃ بن زید کہ آنحضرت عہد کرد بسوی من فرمود اغر علی ابنی صباحا۔ غارت کن و بتاز بر ابنی بضم
ہمزہ و سکون موحدہ لقصر کہ نام موضعی ست بشام میان عسقلان و رملہ وقت صباح۔ وحرق۔ و بسوز از ینجا
معلوم می گردد کہ غارت کردن و سوختن بلاد کفار جائز ست۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ابی اسید قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم بدر۔ گفت ابواسید کہ ذکر او در آخر فصل اول گذشت گفت آنحضرت روز بدر۔
اذا اکثبوکم فارموہم۔ وقتی کہ نزدیک آیند کافران شما را پس تیر اندازید شما ایشان را۔ ولا تسلوا السیوف۔ و بر مکشید
شمشیر ہا را تسلوا بفتح تای و ضم سین از سل بمعنی بر کشیدن چیزی را نرمی مثل شمشیر و کارد۔ حتی یغشوکم۔ تا آنکہ
بپوشند شما را و بسیار نزدیک آیند چنانکہ مجال رمی تنگ گردد۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن رباح۔ بفتح را و تخفیف موحدہ
و حاء مہملہ در آخر۔ بن الربیع۔ بلفظ ربیع بمعنی فصل بہار و بعضی ربیعہ گفتہ اند ثبا و اول اکثر ست و در نام او نیز رباح
گفتہ بکسر را و یای تحتانیہ صحابی ست روایت کردہ از او ابوداؤد و نسائی و ابن ماجہ یک حدیث۔ قال کنا
مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی غزوۃ۔ گفت بودیم با آنحضرت در یک غزوہ۔ فرای الناس مجتمعین علی شی۔
پس دید آنحضرت مردم را فراہم آیندہ بر چیزی۔ فبعث رجلا۔ پس فرستاد آنحضرت مردی را۔ فقال انظر علی ما اجتمع
ہؤلاء۔ پس گفت آنحضرت ببین کہ بر چہ چیز مجتمع شدہ اند اینہا۔ فجاء فقال علی امراۃ قتیل۔ پس آمد آن مرد و گفت
مجتمع شدہ اند بر زنی کہ کشتہ شدہ است۔ فقال ما کانت ہذہ لتقاتل۔ پس گفت آنحضرت نبود این زن کہ قتال کند پس
برای چہ کشتہ اند۔ وعلی المقدمۃ خالد بن الولید۔ و بر مقدمہ لشکر خالد بن الولید بود صحابی مشہور۔ فبعث رجلا

پس فرستاد آنحضرت مردی را۔ فقال قل لخالد۔ پس گفت آنحضرت بگو مر خالد را۔ لا تقتل امرأۃ۔ مکش ہیچ زنی را۔ ولا عسیفا۔ ونہ مزدور را کہ خدمت میکند باجرت وگفتہ اند کہ مراد اجیری ست کہ قتال نمیکند۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن انس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال انطلقوا باسم اللہ۔ روایت ست از انس رضی اللہ عنہ کہ آنحضرت گفت یعنی لغزاۃ کہ می فرستاد ایشان را بروید در وان شوید بنام خدا۔ وباللہ۔ وبتوفیق وتائید خدا۔ وعلی ملۃ رسول اللہ۔ وبروید بر دین رسول خدا۔ لا تقتلوا شیخا فانیا۔ مکشید پیر فانی را کہ قوت حرب در وی نماندہ ونزدیک ست کہ فانی گردد و فنا سپری شدن۔ ولا طفلا صغیرا۔ ونکشید طفل صغیر را فی الصراح طفل نوزادہ مردم وجانوران صغیر خرد۔ ولا امرأۃ۔ ونکشید زن را۔ ولا تغلوا۔ وغلول نکنید یعنی خیانت در غنیمت۔ وضموا غنائکم بضم ضاد وگرد آرید وجمع کنید غنیمت ہای خود را۔ واصلحوا۔ وصلح کنید میان خود بترک تنازع وتخاصم یا کفار اگر مصلحت باشد۔ واحسنوا۔ ونیکی کنید بایکدیگر ونیک کنید ہمہ کارہا را۔ فان اللہ یحب المحسنین۔ زیرا کہ خدای تعالی دوست می دارد نیکی کنندگان را واحسان در حقیقت آنست کہ در حدیث جبرئیل آمدہ است الاحسان ان تعبد ربک کانک تراہ الحدیث۔ رواہ ابو داؤد وعن علی رضی اللہ عنہ قال۔ روایت ست از امیر المؤمنین علی رضی اللہ عنہ گفت۔ لما کان یوم بدر۔ چون شد روز غزوہ بدر۔ تقدم عتبۃ ابن ربیعۃ۔ پیش آمد عتبہ بن ربیعہ بضم عین وسکون تا کہ از جملہ رؤسای مشرکین واشقیای قریش بود۔ وتبعہ ابنہ۔ وپیروی کرد او را پسر او کہ ولید بن عتبہ بود۔ واخوہ۔ وبرادر او شیبہ بن ربیعہ۔ فنادی من یبارز۔ پس آواز داد عتبہ کیست کہ بیرون آید میان صف تا جنگ کند۔ فانتدب لہ شباب من الانصار۔ پس جواب داد ند او را جوانان از انصار یعنی بیرون آمدند در صف بجنگ وی شباب بفتح شین وتخفیف با جمع شاب بمعنی جوان۔ فقال۔ پس گفت آن ملعون من انتم۔ کیستید شما از کدام قبیلہ اید۔ فاخبروہ۔ پس خبر دادند آن جوانان او را وگفتند کہ ما انصاریم۔ فقال لا حاجۃ لنا فیکم۔ پس گفت نیست حاجت ما را در شما و با شما کار نداریم۔ انما اردنا بنی عمنا۔ جز این نیست کہ خواستیم ما بگر پسران عم خود را کہ قریش باشند ومہاجران کہ خویشان واقربای ما اند۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قم یا حمزۃ۔ پس گفت آنحضرت برخیز وبایست ای حمزہ۔ قم یا علی۔ بایست ای علی۔ قم یا عبیدۃ بن الحارث۔ برخیز ای عبیدہ بضم عین وفتح با بن الحارث واین نیز ابن عم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مسن تر از آنحضرت بود وقدیم الاسلام ایمان آورد پیش از دخول دار ارقم وحارث بن عبد المطلب عم آنحضرت ست واز اعمام آنحضرت ایمان نیاورد مگر حمزہ وعباس۔ فاقبل حمزۃ الی عتبۃ۔ پس روی آورد حمزہ بسوی عتبہ وزیادہ کرد در بعضی روایات۔ فقتلہ۔ پس کشتہ حمزہ عتبہ را۔ واقبلت الی شیبۃ۔ وروی آوردم من کہ علی ابن ابی طالبم بسوی شیبہ اینجا نیز زیادہ آمدہ کہ۔ فقتلتہ۔ پس کشتم من شیبہ را۔ واختلف بین عبیدۃ والولید ضربتان۔ وآمد وشد کرد میان عبیدہ وولید دو ضرب شمشیر کہ ہر یک بدیگری انداختند فی الصراح اختلاف آمد وشد کردن۔ فاثخن کل واحد منہما صاحبہ۔ پس گران گردانید ہر یکی از این

دو مصاحب خود را بجراحت کردن ایشان کنایه است از سست کردن جراحت کسی را و مبالغه کردن در جراحت - ثم ملنا
علی الولید - پستر میل کردیم بار ولید بن عتبه - فقتلناه - پس کشتیم ما او را - واحتملنا عبیدة - و برداشتیم ما عبیده را از
معرکه و وی رضی الله عنه از شهدای بدر است - رواه احمد وابو داؤد - وعن ابن عمر رضی الله عنهما قال بعثنا رسول الله
صلی الله علیه وسلم فی سریة - گفت ابن عمر فرستاد ما را آنحضرت در فوجی لغزا - فحاص الناس حیصة - پس میل کردند مردم
از دفع دشمنان و شارحان اینجا دو احتمال گفته اند یکی آنکه مراد بناس این جماعه مسلمانانند که لغزا رفته بودند و فرار کردند و جهت
آمدند دوم مراد اعدا باشند که میل نمودند بر مسلمانان و حمله کردند بر ایشان و جولان نمودند و اما انچه در صراح گفته که حیص
بمعنی برگشتن و یکسو شدن از راه و در قاموس گفته که حیص بمعنی عدول و صدود است و در اولیا اطلاق حیص میکنند
و در غزا انهزام مؤید معنی اول ست فانهم بر هر تقدیر می گوید ابن عمر - فاتینا المدینة پس آمدیم ما در مدینه - فاختفینا بها
پس پنهان شدیم در مدینه از جهت شرمندگی از مردم و خوف آنحضرت - وقلنا هلکنا - و گفتیم هلاک شدیم ما و گنهگار شدیم که از
پیش دشمنان دین گریخته آمدیم - ثم اتینا رسول الله - پستر آمدیم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم وقلنا - و گفتیم ما از روی شرمندگی
و اعتذار یا رسول الله نحن الفرارون - اگر یزندگانیم و مبالغه کنندگانیم در ان - قال بل انتم العکارون - گفت آنحضرت
برای رفع خجالت ایشان بلکه شما حمله بر حمله کنندگانید در جنگ که ایشان را کرار گویند و عکر میل کردن و بازگشتن بحرب
و حمله آوردن یعنی اگر بگریزد از حرب بنیت آنکه جمع گردد به لشکر دیگر تا مدد طلبد از وی و باز رجوع کند بحرب گناهی نیست
بروی - وانا فئتکم - و من گروه شما و مددگار و ناصر شمایم - رواه الترمذی وفی روایة ابی داؤد نحوه - و در روایت ابو داؤد
مانند این ست - وقال لا بل انتم العکارون - بزیادت کلمه لا پیش از بل - قال - گفت ابن عمر - فدنونا - پس نزدیک
شدیم ما یعنی از آنحضرت - فقبلنا یده - پس بوسیدیم ما دست مبارک او را - فقال انا فئة المسلمین - پس گفت آنحضرت
من گروه مسلمانانم ذات شریف خود را تنها بمنزلهٔ گروه ساخت بجهت عظمت و برکت چنانکه در قرآن مجید آمده است
که ان ابراهیم کان امة - و سند کر حدیث امیة بن عبد الله که در اول آن - کان یستفتح - است و حدیث ابی الدرداء - و ذکر
نکنیم حدیث ابی الدرداء را که در - ابغونی فی ضعفائکم - است - فی باب فضل الفقراء ان شاء الله تعالی - و این هر دو
حدیث در مصابیح درین باب مذکور اند -

الفصل الثالث - عن ثوبان بن یزید ان النبی صلی الله علیه وسلم نصب المنجنیق علی اهل الطائف - آنحضرت ایستاده کرد منجنیق
بر اهل طائف منجنیق بکسر جیم و فتح آن و در قاموس بکسر گفته آلتی ست که انداخته میشود بدان سنگها در جنگ و منجوق نیز آمده معرب
من چه نیک - رواه الترمذی مرسلا - ازین عبارت معلوم میشود که ثوبان بن یزید تابعی ست و ما ذکر او درین کتب نیافتیم والله اعلم

باب حکم الاسراء

بضم همزه و فتح سین ممدوده جمع اسیر فی الصراح اسر بستن به دوال اسار بالکسر دوال اسر و اسار الغنا برده کردن اسیر برده جمع اسرا و اساری و اساری

الفصل الاول عن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال عجب اللہ من قوم یدخلون الجنۃ فی السلاسل۔
گفت آنحضرت شگرف داشت خدا تعالی و راضی شد از قومی کہ در آوردہ میشوند در بہشت در زنجیر ہا۔ وفی روایۃ
و در روایتی این چنین آمدہ است کہ۔ یقادون الی الجنۃ بالسلاسل۔ کشیدہ می شوند بسوی بہشت بزنجیر ہا قود کشیدن
ستور و جز آن و سوق از پس راندن و قود از پیش کشیدن و این قول را آنحضرت آنجا فرمود کہ اسیران بدر را
در زنجیر ہا آوردند پس فرمود سبحان اللہ عجب عنایت خدا آنکرید بہ بندگان خود کہ بزنجیر ہا بہ بہشت می کشد و بحقیقت
تکلیفات شرعیہ ہم حکم زنجیر ہا دارند کہ بدان سوی بہشت می کشند۔ رواہ البخاری۔ وعن سلمۃ بن الاکوع قال
اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم عین من المشرکین۔ گفت آمد آنحضرت را جاسوسی از جانب مشرکان۔ وہو فی سفر۔ و حال آ
آنحضرت در سفر بود۔ فجلس عند اصحابہ یتحدث۔ پس نشست آن جاسوس نزد یاران آن حضرت در حالی کہ سخن
می کند۔ ثم انفتل۔ پستر برگشت آن جاسوس۔ فقال النبی۔ پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم اطلبوہ واقتلوہ۔ بطلبید
او را و بکشید او را می گوید سلمۃ ابن الاکوع۔ فقتلتہ۔ پس کشتم من او را۔ فنفلنی سلبہ۔ پس داد مرا جامہ و سلاح او را
نفل بفتح فاء غنیمت تنفیل غنیمت دادن سلب بفتحتین جامہ ہای مقتول و سلاح او کہ ربودہ می شود از وے
متفق علیہ۔ وعنہ قال غزونا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہوازن۔ وہم از سلمۃ بن الاکوع ست کہ گفت
غزا کردیم ہمراہ آنحضرت ہوازن را بفتح ہاء و کسر زاء نام قبیلہ ایست از قیس۔ فبینا نحن نتضحی مع رسول اللہ۔ پس
در اثنای آنکہ با طعام چاشت می خوردیم با آنحضرت و بعضی گفتہ اند کہ معنی آنست کہ نماز چاشت می گزاردیم با وی
صلی اللہ علیہ وسلم اذ جاءہ رجل علی جمل احمر۔ ناگاہ آمد آنحضرت را مردی سوار بر شتری سرخ۔ فاناخہ۔ پس بنشاند آن مرد
شتر را اناخت فرو خوابانیدن شتر۔ وجعل ینظر۔ و در ایستاد آن مرد کہ نگاہ می کند۔ وفینا ضعفۃ۔ و حالانکہ در ما حالت
ضعف ست از لاغری و پیادگی و جز آن ضعفۃ بفتح ضاد و سکون عین بر وزن جلسہ بمعنی نوعی از ضعف و بفتح عین نیز
روایت ست جمع ضعیف و در بعضی نسخ بحذف تا نیز آمدہ است۔ ورقۃ من الظہر۔ و در ما تنگی یعنی قلت و کمی ست
از پشت یعنی مرکب و سواری یعنی دید کہ مرکب در میان ما کم ست و راکب کم داریم۔ وبعضنا مشاۃ۔ و بعضے از ما
پیادہ ہا اند کہ اصلا مرکب ندارند۔ فاذ خرج یشتد۔ پس ناگاہ بیرون آمد آن مرد از میان ما در حالی کہ می دود
و تیز می رود یعنی تا خبر کند بدشمنان ما و این جاسوسی بود کہ برای جاسوسی آمدہ بود۔ فاتی جملہ۔ پس آمد
شتر خود را۔ فاثارہ۔ پس برانگیخت شتر را۔ فاشتد بہ الجمل۔ پس بدوانید او را شتر تند دویدن۔ وخرجت
اشتد۔ و بیرون آمدم من در حالی کہ می دوم۔ حتی اخذت بخطام الجمل۔ تا آنکہ گرفتم من مہار شتر را خطام بکسر خاء معجمہ
مہار۔ فانختہ۔ پس نشاندم شتر را۔ ثم اخترطت سیفی۔ پستر برکشیدم من شمشیر خود را۔ فضربت راس الرجل۔ پس زدم
من سر آن مرد را۔ ثم جئت بالجمل اقودہ۔ پستر آوردم شتر را در حالی کہ می کشم او را از پیش۔ علیہ رحلہ وسلاحہ۔ در حالے

کہ بر شتر است رخت آنمرد و ساز حرب وی۔ فاستقبلنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والناس۔ پس پیش آمد مرا آنحضرت و مردمان۔ فقال من قتل الرجل۔ پس گفت آنحضرت کہ کشت این مرد را۔ قالوا ابن الاکوع گفتند سلمہ ابن الاکوع کشت فقال لہ سلبہ اجمع۔ پس گفت آنحضرت مر او راست جامہ و رخت و سلاح آنمرد و ازینجا معلوم می شود کہ جاسوس کافران کہ در مسلمانان بیاید کشتن او جائز ست۔ متفق علیہ۔ وعن ابی سعید الخدری قال لما نزلت بنو قریظۃ۔ وقتے کہ فرود آمدند بنو قریظہ بضم قاف کہ قبیلہ از یہود ست از حصار خود۔ علی حکم سعد بن معاذ۔ بر حکم سعد بن معاذ کہ از کبار صحابہ و مشاہیر انصار ست و سید اوس بود و بنو قریظہ حلفائی اوس و در عہد و امان ایشان بودند و آنحضرت بعد از غزوۂ احزاب ایشان را بیست و پنج روز در محاصرہ داشت پس بعہد سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ فرود آمدند و گفتند کہ ہر چہ وی حکم کند اختیار داریم خیال کردند کہ چون در عہد و امان او باشیم رعایت حال ما خواہد کرد و در استخلاص ما خواہد کوشید و چون فرود آمدند۔ بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ فرستاد آنحضرت کسے را بسوی سعد فجاء علی حمار۔ پس آمد سعد سوار بر حماری۔ فلما دنی قال رسول اللہ۔ پس چون نزدیک آمد سعد گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم۔ خطاب بہ بنو قریظہ کردہ۔ قوموا الی سیدکم۔ برخیزید و بایستید و بروید بسوی مہتر خود و احتجاج کردہ است باین کسی کہ قائل ست بقیام مر داخل مجلس را چنانکہ الآن معتاد و متعارف ست و جواب دادہ اند کہ این امر بقیام نہ بقصد تکریم و تعظیم بود بلکہ بجہت آن بود کہ سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ دردناک بود و زخم تیری در ران وے در غزوۂ خندق رسیدہ بود و طاقت فرود آمدن از مرکب نداشت پس امر فرمود تا بسوے وی بروند و در فرود آمدن اعانت کنند و تواند واللہ اعلم کہ این توطیہ و تمہید باشد برای اطاعت ایشان مر او را و تنفیذ حکم او در ایشان۔ فجاء وجلس۔ پس آمد سعد بن معاذ و نشست۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ہؤلاء نزلوا علی حکمک۔ پس گفت آنحضرت بدرستی کہ ایشان فرود آمدہ اند بر حکم تو کہ ہر چہ تو حکم کنی قبول دارند۔ قال فانی احکم ان تقتل المقاتلۃ۔ گفت سعد پس اگر ایشان بحکم من فرود آمدہ اند بدرستی من حکم می کنم کہ کشتہ شوند قتال کنندگان ایشان یعنی آنانکہ قابل حرب و قتال اند۔ وان تسبی الذریۃ۔ و حکم می کنم کہ بردہ گرفتہ شوند فرزندان و خردان۔ قال لقد حکمت فیہم بحکم الملک۔ گفت آنحضرت ہر آئینہ بتحقیق حکم کردی تو در شان ایشان بحکم خداوند تعالی کہ پادشاہ علی الاطلاق ست و برین وجہ ملک بکسر لام ست و مؤید این روایت ست روایت دیگر کہ گفت۔ وفی روایۃ بحکم اللہ۔ و در روایتی ہر آئینہ حکم کردی تو بحکم خدا و در روایتے بفتح لام نیز آمدہ و مراد بملک برین روایت جبرئیل علیہ السلام خواہد بود یعنی این حکمی ست کہ جبرئیل آورد از خدا و چون سعد فوت کرد آنحضرت فرمود صلی اللہ علیہ وسلم کہ ہفتاد ہزار فرشتہ بموت او فرود آمدند و عرش خدا بجنبید رضی اللہ عنہ و تمام قصہ مذکور ست در کتب سیر۔ متفق علیہ۔ وعن ابی ہریرۃ قال بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

خیلا قبل نجد - گفت ابوهریره فرستاد آنحضرت اسپان را یعنی لشکر را بجانب نجد و نجد بفتح نون و سکون جیم در اصل
بمعنی زمین بلندست و نام بلادست از عرب و آن خلاف غورست - فجاءت برجل من بنی حنیفة پس گرفته آوردن
لشکر مردی را از بنی حنیفه که نام قبیله ایست - یقال له ثمامة بضم مثلثه و تخفیف میمین بن اثال بضم همزه و تخفیف
مثلثه - سید اهل الیمامة - این مرد مهتر و بهتر اهل یمامه بود بفتح تحتیه و تخفیف میمین که نیز نام بلادست - فربطوه بسارية
من سواری المسجد - پس ببستند آنهم در ابستونی از ستونهای مسجد - فخرج الیه رسول الله - پس بیرون آمد بسوی وی
یعنی رسید بر سر وی پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فقال - پس گفت آنحضرت - ماذا عندک یا ثمامة - چیست نزد تو اے
ثمامه یعنی چیست حال تو خبر ده یا چیست گمان تو بمن که چه معامله خواهم کرد با تو - فقال عندی یا محمد خیر - پس گفت
ثمامه نزد من ای محمد خیر و خوبی ست یا نزد من مال کثیر ست - وان تقتل تقتل ذا دم - اگر می کشی می کشی خداوند
خون را یعنی کسی را که مستحق قتل ست پس درین اعتذار و اعتراف ست بجرم و تقصیر خود یا مراد آنست که می کشتی
مردی را که خون او هدر و ساقط نیست پس درین ادعای ریاست و شرف ست در قوم خود که خون وی هدر نخواهد بود
بلکه دعوی آن خواهند کرد و کینه خواهند کشید و در بعضی روایات ذا ذم بذال معجمه مکسوره آمده یعنی می کشی کسے را
که خداوند ذمه و عهد و حرمت ست و اگر عهد کند بجزی وفا می کند بدان - وان تنعم تنعم علی شاکر - و اگر انعام می کنی انعام
می کنی برکسی که شکر می گوید ترا - وان کنت ترید المال فسل تعط منه ما شئت - و اگر هستی تو که می خواهی مال پس بطلب
تا داده شود ترا از مال هرچه می خواهی - فترکه رسول الله صلی الله علیه وسلم حتی کان الغد - پس گذاشت او را آنحضرت
و بگذشت از تعرض بوی تا آنکه فردا شد - فقال - پس گفت آنحضرت امروز نیز - ما عندک یا ثمامة - چیست نزد
تو ای ثمامه - فقال عندی ما قلت لک - پس گفت ثمامه نزد من همان ست که گفتم مر ترا که - ان تنعم تنعم علی شاکر وان
تقتل تقتل ذا دم وان کنت ترید المال فسل تعط منه ما شئت فترکه رسول الله صلی الله علیه وسلم حتی کان بعد الغد
فقال له ما عندک یا ثمامة فقال عندی ما قلت لک ان تنعم تنعم علی شاکر وان تقتل تقتل ذا دم وان کنت ترید المال
فسل تعط منه ما شئت - تا سه روز این گفت وگو گذشت و آنحضرت تصرف در باطن وی کرد - فقال رسول الله
پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم اطلقوا ثمامة - رها کنید ثمامه را - فانطلق الی نخل قریب من المسجد - پس رفت
ثمامه بسوی درختان خرما که نزدیک بودند از مسجد شریف - فاغتسل - پس غسل کرد ثمامه بجایی که در آنجا بود -
ثم دخل المسجد - پس در آمد در مسجد - فقال - پس گفت ثمامه - اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده ورسوله -
و گفت - یا محمد والله ما کان علی وجه الارض وجه ابغض الی من وجهک - ای محمد بخدا سوگند نبود بر روی زمین هیچ روے
دشمن داشته تر بسوی من از روی تو - فقد اصبح وجهک احب الوجوه کلها الی - پس بتحقیق گشت روی تو دوست
داشته ترین رویهای همه بسوی من مراد بوجه ذات ست و چون مواجهه بروی واقع میشود و اثر دوستی و دشمنی در روے

ظاہر می گرد و تعبیر بردی کرد - واللہ ما کان من دین ابغض الی من دینک - بخدا سوگند نبود ہیچ دینی مبغوض تر بسوی من
از دین تو - فاصبح دینک احب الدین الی کلہ - پس گشت دین تو محبوب ترین دینہا بسوی من - و واللہ ما کان من
بلد ابغض الی من بلدک فاصبح بلدک احب البلاد کلہا الی - و بخدا سوگند نبود ہیچ شہری دشمن داشتہ شدہ تر بسوے من
از شہر تو پس گشت شہر تو دوست داشتہ شدہ ترین شہرہا ہمہ بسوی من از اینجا معلوم میشود کہ ہمہ چیز محبوب محبوب
می باشد حتی دیار او و بلاد او - شعر - و من مذہبی حب الدیار لاہلہا ؛ وللناس فیما یعشقون مذاہب ؛ وان خیلک اخذتنی
وانا ارید العمرۃ - و بدرستی لشکر تو گرفت مرا و حال آنکہ من می خواستم و نیت کردہ بودم عمرہ را - فما ذا تری - پس
چہ می دانی و چہ رای می زنی بروم عمرہ را و بگذارم - فبشرہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وامرہ ان یعتمر - پس بشارت
داد او آنحضرت او را بخیر و برکت و سلامت و امر کرد او را کہ عمرہ برآرد - فلما قدم مکۃ قال لہ قائل - پس چون قدوم آورد ثمامہ
بمکہ برای عمرہ گفت او را گوئندہ از اہل مکہ و مشرکان - اصبوت - آیا برآمدی از دینی بدینی دیگر یا از دین حق بدین
باطل صبو در اصل میل و برآمدن از دینی بدینی و مشرکان کسی را کہ بدین اسلام می درآمد صابی می گفتند و آنحضرت را
نیز صابی می خواندند کہ دین پدران گذاشت و دین دیگر پیدا کرد - فقال لا - پس گفت ثمامہ صابی نشدہ ام و از دین
حق بدین باطل نہ درآمدہ ام - ولکنی اسلمت مع رسول اللہ - ولیکن مسلمان شدہ ام با فرستادہ خدا - صلی اللہ علیہ
وسلم - و در دین حق درآمدہ ام کہ دین اسلام ست و دین ہمین ست و آنچہ شما دارید دین نیست - ولا واللہ لا یاتیکم من الیمامۃ
حبۃ حنطۃ - و نہ بخدا سوگند نمی آید شما را از یمامہ یک دانہ گندم - حتی یاذن فیہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم - تا آنکہ اذن
می دہد و امر می کند دران آنحضرت - رواہ مسلم - روایت کرد این حدیث را باین تفصیل و درازی مسلم و اختصر البخاری
و کوتاہ ساختہ است آنرا بخاری - وعن جبیر بن مطعم بضم میم و سکون طا و کسر عین بن عدی بن نوفل بن
عبد مناف ست کنیت او ابو محمد ست اسلام آورد پیش از فتح و بعضی گفتہ اند سال خیبر و بعضے گفتہ اند روز فتح و بود
رضی اللہ عنہ از اشراف قریش سید حلیم و قور و عالم بود بعلم النساب و امام عرب بود شاگرد ابی بکر صدیق در ین
علم مات سنۃ اربع و خمسین و بقول مشہور این حدیث را از آنحضرت در حالت کفر شنیدہ بود و در حال اسلام تحدیث
کرد - ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال فی اساری بدر - روایت می کند کہ آنحضرت گفت در شان اسیران بدر و گویا
مراد باساری بدر اینجا شامل اسیران و مقتولان ست مجازا و قریب بطریق مشاکلت پس گفتہ نشود کہ اسیرانے
کہ ہفتاد تن بودند ہمہ متروک بودند بی تخلیت لکن مطعم و آنہا کہ مقتول شدند و در حق ایشان فرمود لو کان المطعم
بن عدی حیا اسیر نبودند و آنکہ گویند این قول در باب اسیران ست و مراد ترک ایشان ست ابتدا الی تردد و مفادات
با اصحاب بعید ست و قول طیبی لترکتہم حیا ناظر دران ست کہ در بارہ مقتولان گفت و ظاہر از لفظ حدیث و لفظ متن
ہمین ست و اگر چہ متن باعتبار کفر نیز احتمال دارد فتدبر - لو کان المطعم بن عدی حیا - اگر می بود مطعم بن عدی کہ پدر

و الد جبیر ست زندہ ثم کلمنی فی ہولاء النتنی پس سخن می کرد مراد شفاعت میکرد درشان این پلیدان و گندگان لترکتہم لہ ہر آئینہ می گذاشتم و نمی کشتم ایشان را از برای خاطر وی و نتنی بفتح نونین و سکون تا جمع نتن بکسر تا بمعنی گندیدہ و گندہ گشتن یا باعتبار کفر ایشان ست یا بجہت آنکہ اشارت باید ان ایشان کرد کہ گندیدہ بود و مطعم بن عدی را نعمتی و احسانی بود نزد آنحضرت کہ در وقت رجوع آنحضرت از طائف دفع کردہ بود مشرکان را از وی صلی اللہ علیہ وسلم یا بجہت تالیف و ترغیب جبیر فرمود بر اسلام و در حدیث بیان حسن مکافات ست تا مشرک را بر وی منتی و احسانی نماند و عدم اعتناست بقتل ایشان کہ اگر زندہ می ماندند ہم باکی نداشت و جواز اہانت مشرک ست بقول بتوصیف کردن ایشان بہ نتن و نجاست - رواہ البخاری - و عن انس ان ثمانین رجلا من اہل مکۃ - روایت ست از انس کہ ہشتاد مرد از اہل مکہ ہبطوا علی رسول اللہ - فرود آمدند و افتادند بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم من جبل التنعیم - از کوہ تنعیم جای مشہور ست بر سہ میل نزدیک مکہ کہ از انجا عمرہ می بر آرند متسلحین - در حالی کہ سلاح پوشندگان بودند این اہل مکہ - یریدون غرۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم و اصحابہ - ارادہ میکردند و می خواستند کہ غافل دریابند و آزار رسانند آنحضرت را و اصحاب آنحضرت را غرہ بکسر غین معجمہ و تشدید را غفلت و فریب - فاخذہم سلما پس خبر دار شد آنحضرت و گرفت ایشان را منقاد و مطیع و خوار و زار و بصلح - فاستحیاہم - پس زندہ گذاشت ایشان را و نکشت و سلما بفتح سین و لام بمعنی استسلام و اطاعت و انقیاد و بکسر سین و سکون لام نیز روایت ست بمعنی صلح و ابن الاثیر گفتہ کہ معنی اول اوجہ و اشبہ است بقضیہ زیرا کہ اینہا گرفتہ نشدند بطریق صلح بلکہ بقہر و غلبہ پس تسلیم کردند اینہا خود را بطریق عجز و بیچارگی و توجیہ کردہ اند معنی اخیر را بآنکہ چون عاجز آمدند و راضی شدند بہ بندگی گویا صلح کردہ شد بران و این در قضیہ حدیبیہ بود و آخر ہمین سبب صلح شد - وفی روایۃ - و در روایتی این چنین آمدہ کہ - فاعتقہم - پس آزاد کرد آنحضرت ایشان را و خلاص کرد و نکشت گویا کہ بردہ ساخت پس آزاد کرد - فانزل اللہ تعالی - پس فرو فرستاد خدای تعالی این آیت را - و ہو الذی کف ایدیہم عنکم - و خدا آن کسے ست کہ باز داشت دستہای ایشان را و قدرت ہای ایشان را از شما کہ تعرض کنند بشما و آزار نرسانند شما را - و ایدیکم عنہم - و باز داشت دستہای شما را از ایشان کہ بکشید ایشان را - ببطن مکۃ - در میان مکہ و حوالی آن - رواہ مسلم - و عن قتادۃ قال - گفت قتادہ کہ تابعی مشہور ست - ذکر لنا انس بن مالک عن ابی طلحۃ - ذکر کرد برای ما انس از ابی طلحہ انصاری کہ زوج ام او بود - ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم امر یوم بدر باربعۃ و عشرین رجلا من صنادید قریش - کہ آنحضرت امر کرد در روز غزوہ بدر بہ بیست و چہار مرد از مہتران کفار قریش صنادید جمع صندید بکسر مہتر و بزرگترین قوم و مطر صندید باران بزرگ قطرہ و باد و باران صندید سخت و تند را گویند - فقذفوا فی طوی من اطواء بدر - پس انداختہ شدند در چاہی از چاہ ہای بدر طوی بفتح طا و کسر واو و تشدید یا چاہ برآوردہ بسنگ -

خبیث مخبث۔ بضم میم وسکون خا چاہ پلید و پلید کنندہ طیبی گفتہ یعنی فاسد مفسد و این صفت ذران چاہ یا از قدیم
بود کہ مردار ہا وگندگی ہا در وی می انداختند یا بجہت انداختن مردہای این پلیدان در وی۔ وکان اذا ظہر علی
قوم اقام بالعرصۃ۔ وبود آنحضرت وقتی کہ غالب می شد بر قومی و فتح میکرد اقامت می کرد بعرصہ یعنی درجای جنگ
ومیدان آن ثلث لیال۔ سہ شب عرصہ بفتح عین وسکون را ہر موضع فراخ کہ بنا نیست در وی و مراد اینجا
معرکہ است۔ فلما کان ببدر الیوم الثالث۔ پس چون بود آنحضرت در بدر روز سوم۔ امر براحلتہ فشد علیہا رحلہا امر کرد
آنحضرت بربستن پالان بر شتر سواری خود پس بستہ شد بران پالان آن۔ ثم مشی۔ پس تر روان شد آنحضرت۔ واتبعہ اصحابہ
و پیروی کردند آنحضرت را یاران او۔ حتی قام علی شفۃ الرکی۔ تا آنکہ ایستاد آنحضرت برکنار آن چاہ۔ رکی بفتح را و تشدید
یا بمعنی چاہ چنانکہ طوی بود و در روایتی علی قلیب بدر آمدہ وقلیب نیز بمعنی چاہ است کہ بنا کردہ نشدہ باشد پس طوی کہ بمعنی چاہ
بنا کردہ شدہ است منافات گونہ دارد و طوی بمعنی چاہ مطلق نیز آمدہ است فجعل ینادیہم باسمائہم واسماء آبائہم۔ پس
شروع کرد آنحضرت کہ ندا می کند مردہ ہا را بنامہای ایشان و نامہای پدران ایشان و میگوید یا فلان بن فلان ویا فلان
بن فلان ایسرکم انکم اطعتم اللہ ورسولہ۔ آیا شاد و خوشحال می گرداند شما را کہ فرمان برداری می کردید خدا و رسول خدا را
وایمان می آوردید۔ فانا قد وجدنا ما وعدنا ربنا حقا۔ پس بدرستی کہ ما بتحقیق یافتیم چیزی را کہ وعدہ کردہ بود ما را پروردگار ما
راست و درست۔ فہل وجدتم ما وعد ربکم حقا۔ پس آیا یافتید شما چیزی را کہ وعدہ کردہ بود پروردگار شما حق یعنی الآن
معلوم کردید کہ دین اسلام حق ست و آنچہ خدا و رسول خدا می فرمود حق ست۔ فقال عمر۔ پس گفت عمر رضی اللہ عنہ۔
یا رسول اللہ ما تکلم من اجساد لا ارواح لہا۔ چہ سخن می گوئی تو تن ہا را کہ نیست جان دران یعنی اینہا مردہ اند و نمی شنوند
سخن کردن بایشان چیست و چہ معنی دارد۔ قال النبی۔ گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم والذی نفس محمد بیدہ۔ سوگند
بخدای کہ بقای ذات محمد در دست قدرت اوست۔ ما انتم باسمع لما اقول منہم۔ نیستید شما شنواتر مر چیزی را کہ میگویم من
از ایشان یعنی اینہا شنواتر اند از شما یا برابر اند۔ وفی روایۃ۔ و در روایتی چنین آمدہ است کہ۔ ما انتم باسمع منہم۔ نیستید شما
شنواتر از ایشان۔ ولکن لا یجیبون۔ ولکن جواب نمی دہند ایشان۔ متفق علیہ وزاد البخاری۔ و زیادہ کردہ است
بخاری در روایت خود این عبارت را کہ۔ قال قتادۃ۔ گفت قتادہ از برای جواب از استبعاد تکلم بمردہ ہا و انکار سماع
ایشان۔ احیاہم اللہ حتی اسمعہم قولہ۔ زندہ گردانید ایشان را خدای تعالی تا آنکہ شنوانید ایشان را کلام آنحضرت را۔
توبیخا۔ از جہت سرزنش کردن و تہدید نمودن۔ وتصغیرا۔ و خرد و خوار داشتن۔ ونقمۃ۔ بکسر نون وسکون قاف از جہت
عتاب کردن و خشم نمودن و انتقام کشیدن۔ وحسرۃ وندما۔ و بجہت اظہار دریغ و پشیمانی بدانکہ این حدیث صحیح متفق علیہ
صحیح ست در ثبوت سماع مر اموات را و حصول علم مر ایشان را بآنچہ خطاب کردہ می شوند و ہمچنین در حدیث مسلم آمدہ است
کہ میت می شنود کوفتن نعال مردم را وقتی کہ برمی گردند از دفن و ہمچنین آنکہ در زیارت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اہل بقیع را

آمده که سلام کرد بر ایشان و خطاب کرد مر ایشان را و گفت سلام بر شما ای اهل دار مسلمانان آمد شما را آنچه وعده کرده شده بودید و ما نیز انشاء الله تعالی می پیوندیم بشما زیرا که خطاب با کسی که نشنود و نفهمد معقول نیست و نزدیک ست که شمار کرده شود از جملهٔ عبث و در حدیث ترمذی آمده که چون زیارت کرد عائشه رضی الله عنها قبر برادر خود را عبد الرحمن بن ابی بکر که خطاب کرد او را و گفت اگر حاضر می شدم در وقت موت تو دفن نمیکردم ترا مگر آنجا که مرده بودی و اگر حاضر می شدم در آن وقت زیارت نمیکردم ترا چنانکه در باب زیارت القبور گذشت و نقل کرده است شیخ ابن الهمام در شرح هدایه که اکثر مشائخ حنفیه بر آنند که میت نمی شنود و تصریح کرده اند در کتاب الایمان که اگر کسی سوگند خورد که کلام نکنم او را پس کلام کرد او را بعد از مردن او حانث نمی گردد زیرا که یمین منعقد می گردد بر کسی که وی حیثیت و قابلیت فهم دارد و میت این چنین نیست و جواب داده اند این جماعه از حدیث مسلم که ناطق ست بسماع میت قرع نعال مردمان را با آنکه این مخصوص بوقت نهادن میت در قبر است از برای مقدمهٔ سؤال و این تخصیص خلاف ظاهر ست و دلیلی نیست بر آن و ظاهر حدیث آنست که این حالت حاصل میت را در قبر و جواب داده اند ازین حدیث مذکور درین باب که نص ست در خلاف مذهب ایشان گاهی با آنکه این مخصوص ست بآنحضرت صلی الله علیه وسلم و معجزهٔ اوست و زیادت حسرت ست بر کافران و پوشیده نماند که حمل بر این مجرد احتمال و تاویل ست که حمل نمی توان کرد بروی تا قائم نشود دلیل بر استحالت سماع و پروردگار عز و جل قادرست بر آن و سببیت حواس مر ادراک را عادی ست و مجرد خلق باری تعالی ست چنانکه در کتب مذهب مقرر شده است و گاهی جواب می دهند بآنکه آن از باب ضرب المثل ست و مراد حقیقت کلام نیست و این از جواب اول بعید تر ست و ضعیف تر و مبنای ایمان بر عرف و عادت ست نه بر حقیقت فافهم و قوی ترین وجوه تاویل ایشان آنست که این روایت مردود ست از عائشه صدیقه رضی الله عنها که چون این را از عمر رضی الله عنه شنید گفت چگونه گوید این را رسول خدا صلی الله علیه وسلم و حال آنکه می گوید خدای تعالی انک لا تسمع الموتی و ما انت بمسمع من فی القبور و نیستی تو ای محمد سخن شنوانندهٔ کسانی را که در قبرها اند کذا قال الشیخ ابن الهمام و در مواهب لدنیه می گوید که تاویل کرده است عائشه رضی الله عنها و گفته است که مراد پیغمبر صلی الله علیه وسلم اینست که بگوید شما الآن می دانید که آنچه میگفتم حق ست و گفته که وهم شد عمر را که بجای علم سمع گفت و بالجمله عائشه انکار کرد سماع موتی را و استدلال کرد باین دو آیت قرآنی که مذکور شدند و لیکن علما جواب داده اند از قول عائشه رض و استدلال او بقرآن و قبول نکرده اند این قول را از عائشه رض و در مواهب لدنیه نقل کرده اند از اسماعیلی که گفته بود نزد عائشه از فهم و ذکا و کثرت روایت و خوض در غوامض علوم آنچه زیاده بر آن متصور نباشد لیکن سبیل نیست بسوی رد روایت ثقه مگر بنص که مثل او باشد و دلالت کند بر نسخ یا تخصیص یا استحالهٔ آن و مراد بآیت قرآنی آنست که تو نمی شنوانی بلکه خدای تعالی می شنواند و نیز مراد بموتی و من فی القبور کافرانند و مراد بسماع عدم اجابت ست حق را بدلیل آنکه این دو آیت نازل شده در وعید کفار بایمان و عدم اجابت ایشان حق را

گفته اند که مراد بموتی موتی القلوب اند و بقبور اجساد ایشان که در دی آن دلهای مرده افتاده است و تحقیق ذکر کرده است در مواهب لدنیه که در مغازی محمد بن اسحٰق باسناد جید و امام احمد بن حنبل نیز باسناد حسن از عائشه مثل حدیث عمر آورده پس گویا عائشه رجوع کرده از انکار بسبب آنچه ثابت شد نزد وی از روایت این صحابه کبار زیرا که وی رضی الله عنها حاضر نبود دران قضیه و در شروح صحیح بخاری نیز مثل این کلام مذکور شده و تمسک کرده اند جماعه که اثبات سماع می کنند بقول قتاده که در آخر حدیث مذکور شد که حاصل او آنست که موتی را در قبور حالتی و قسمی از حیات می بخشند که حاصل می شود بآن سماع و درین قول قتاده تخصیص بآنحضرت نیست صلی الله علیه وسلم که بطریق معجزه واقع شده است و نه تخصیص باین اموات بلکه خدا تعالیٰ درست که آن حالت در همه اموات نیز پیدا کند از هر شخص که باشد در هر زمان که بود و فتدبر و بالله التوفیق و در اینجا سخن دیگر است که فرضاً اگر از ثبوت سماع تنزل کنیم باعتبار آنکه سماع بجاسه سمع می باشد و سمع بجزا الی بدن خراب شد بگوئیم از نفی سمع نفی علم لازم نمی آید و علم بروح بود که باقی ست پس علم بمبصرات و مسموعات حاصل باشد نه بروجه ابصار و سمع چنانکه بعضے متکلمان سمع و بصر الٰهی تعالیٰ را بعلم بمسموعات و مبصرات تاویل کرده اند و تحقیق وارد شده اخبار و آثار در علم موتی باحوال زیارت کنندگان و شناختن ایشان را تا آنکه آمده است که زیارت روز جمعه محبوب ترست زیرا که درین روز علم میت اتم و اکمل می باشد و احوال زائرین برایشان اکشف و اظهر و نیز شک نیست در حصول علم مر موتی را در آخرت و برزخ و بحقیت دین اسلام چنانکه عائشه گفته و متفق علیه است در مراد بحدیث پس ممکن ست علم باحوال دنیا و اهل دنیا و چیست دلیل بر زوال این علم و نسیان آن با وجود بقای روح و آمده است که کافران تمنی خواهند کرد عود بدنیا و آمده است که چون میت از سوال منکر و نکیر جواب بجز د هد در راحت یا بد آرزو می کند و می گوید ای کاش کسی که باشد که خبر کند باهل من که من در راحتم و خوشم و بالجمله کتاب و سنت مملو و مشحون اند باخبار و آثار که دلالت می کنند بر وجود علم مر موتی را بدنیا و اهل آن پس منکر نشود آنرا مگر جاهل باخبار و منکر دین و گفتم من بخدا التوفیق و اما استمداد باهل قبور منکر شده اند آنرا بعض فقها اگر انکار از جهت آنست که سماع و علم نیست ایشان را بزائران و احوال ایشان پس بطلان او ثابت شد و اگر بسبب آنست که قدرت و تصرف نیست مر ایشان را دران موطن تا مدد کنند بلکه محبوس و ممنوع اند و مشغول اند بانچه عارض شده است مر ایشان را از محنت و شدت و آنچه باز داشته است از دیگران که این کلیه نمی ماند خصوصاً در شان متقین که دوستان خدا اند شاید که حاصل شود ارواح ایشان را از قرب در برزخ و منزلت و قدرت بر شفاعت و دعا و طلب حاجات مر زائران را که متوسل اند بایشان چنانکه در روز قیامت خواهد بود و چیست دلیل بر نفی آن و تفسیر کرده است بیضاوی کریمه والنازعات غرقا الآیة بصفات نفوس فاضله در حال مفارقت از بدن که کشیده می شوند از ابدان و نشاط می کنند بسوے عالم ملکوت و سیاحت می کنند دران پس سبقت می کنند بحظائر قدس پس می گردند بشرف و قوت از مدبرات و لیت شعری چه می خواهند ایشان باستمداد و امداد که این فرقه منکر اند آنرا آنچه ما می فهمیم ازان این ست که داعی محتاج فقیر الی الله دعا

می کند خدا را وطلب می کند حاجت خود را از جناب عزت وغنای وی وتوسل می کند بروحانیت این بندهٔ مقرب ومکرم در
درگاه عزت وی وی گوید خداوندا ببرکت این بنده تو که رحمت کردهٔ بروی واکرام کردهٔ او را وبلطف وکرمی که بوی داری
برآورده گردان حاجت مرا که تو معطی کریمی یا ندا می کند این بندهٔ مکرم ومقرب را که ای بندهٔ خدا ای ولی وی شفاعت
کن مرا وبخواه از خدا که بدهد مسئول ومطلوب مرا وقضا کند حاجت مرا پس معطی ومسئول ومامول پروردگار است تعالی و
تقدس ونیست این بنده درمیان مگر وسیله ونیست قادر وفاعل ومتصرف در وجود مگر حق سبحانه واولیای خدا فانی
وهالک اند در فعل آلهی وقدرت وسطوت وی ونیست ایشان را فعل وقدرت وتصرف نه اکنون که در قبور اند ونه در آن
هنگام که زنده بودند در دنیا واگر این معنی که در امداد واستمداد ذکر کردیم موجب شرک وتوجه بما سوای حق باشد چنانکه منکر زعم
می کند پس باید که منع کرده شود توسل وطلب دعا از صالحان ودوستان خدا در حالت حیات نیز واین ممنوع نیست بلکه مستحب
ومستحسن ست باتفاق وشائع ست در دین واگر می گویند که ایشان بعد از موت معزول شدند وبیرون آورده شدند از آن
حالت وکرامت که بود ایشان را در حالت حیات چیست دلیل بران یا گویند که مشغول وممنوع شدند بآنچه عارض شد
از آفات بعد از ممات پس این کلیه نیست ودلیل نیست بر دوام واستمرار آن تا روز قیامت نهایت آنکه این کلیه نباشد
وفائدهٔ استمداد عام نباشد بلکه ممکن ست که بعضی منجذب باشند بعالم قدس ومستهلک باشند در لاهوت حق چنانکه ایشان را
شعوری وتوجهی بعالم دنیا نمانده باشد وتصرفی وتدبیری در وے نه چنانکه درین عالم نیز از تفاوت حال مجذوبان
ومتمکنان ظاهری گردد نعم اگر زائران اعتقاد کنند که اهل قبور متصرف ومستبد وقادر ند بے توجه بحضرت حق والتجا
بجناب وی تعالی چنانکه عوام وجاهلان وغافلان اعتقاد دارند وچنانکه می کنند آنچه حرام ومنهی عنه است در دین
از تقبیل قبر وسجده مر آن را ونماز بسوی وی چه آن از آن چه نهی وتحذیر واقع شده است این اعتقاد واین افعال
ممنوع وحرام خواهد بود وفعل عوام اعتباری ندارد وخارج مبحث ست وحاشا از عالم بشریعت وعارف باحکام دین
که اعتقاد کند این اعتقاد را واین فعل را کند وآنچه مروی ومحکی ست از مشائخ اهل کشف در استمداد از ارواح کمل و
استفاده از آن خارج از حصر ست ومذکور ست در کتب ورسائل ایشان ومشهور ست میان ایشان حاجت نیست که آن را ذکر
کنیم وشاید که منکر ومتعصب سود نکند او را کلمات ایشان عافانا الله من ذلک سخن درینجا از دو جه علم وشریعت ست
آری مروی ومسنون در زیارت سلام بر موتی او استغفار مر ایشان را وقراءة قرآن ست ولیکن درینجا نهی از استمداد نیست
پس زیارت برای امداد مر موتی را واستمداد از ایشان هر دو باشد بتفاوت حال زائر ومزور وباید دانست که خلاف در غیر
انبیاست صلوات الله وسلامه علیهم اجمعین که ایشان احیا اند بحیات حقیقی دنیاوی باتفاق واولیا بحیات اخروی
معنوی وکلام درین مقام بحد اطناب وتطویل کشید بر زعم منکران که در قرب این زمان فرقه پیدا شده اند که منکر اند
استمداد واستعانت را از اولیای خدا که نقل کرده شده اند ازین دار فانی بدار البقا وزنده اند نزد پروردگار خود

و مرزوق اند و خوشحال اند و مردم را ازان شعور نیست و متوجهان بجناب ایشان را مشرک بخدا و عبدهٔ اصنام می دانند
و می گویند انچه می گویند و عمر ها ست که تحقیق و تفصیل این مسئله مخطور خاطر فاتر بود و الآن توفیق الٰهی بدان مساعدت
کرد و الحمد لله اللهم ارنا الحق حقا و ارزقنا اتباعه و ارنا الباطل باطلا و ارزقنا اجتنابه و الله اعلم و علمه احکم **و عن مروان** و المسور
بکسر میم و سکون سین مهمله بن مخرمة بفتح میم و سکون خای معجمه و برای مفتوحه مروان بن الحکم بن ابی العاص بن امیة بن
عبد شمس بن عبد مناف ولادت او در زمان آنحضرت ست صلی الله علیه وسلم بعض گفته اند در سنة دوم از هجرت و بعض
گفته در عام الخندق و اقوال دیگر نیز هست و وی آنحضرت را ندیده است و آنحضرت پدر او را رانده و بدر کرده بود و بسوی
طائف و همانجا بود تا ولایت عثمان بن عفان و چون عهد ولایت ایشان شد بمدینه آمد و مروان نیز همراه پدر آمد و در سنة
خمس و ستین مرد و می گویند که وی حدیث شنیده از عثمان و علی و از وی نیز عروة بن الزبیر و امام جلیل زین العابدین
علی بن الحسین نیز از وی حدیث شنیده و این غریب ست و بعد از یزید و پسر وی معاویه بن یزید بر تخت سلطنت
نشست و باقی احوال او در مجالس مذکور ست اما مسور بن مخرمه قرشی زهری ست ابن اخت عبد الرحمن بن عوف
صحابی صغیر ست ولادت او بمکه است در سنة دوم از هجرت بعد ازان بمدینه آمد و آنحضرت را دید و سماع کرد و محفوظ داشت
و تا وقت قتل عثمان رضی الله عنه در انجا بود بعد ازان بمکه انتقال نمود تا وقت یزید بود و بوی بیعت نکرد و در واقعه
ابن الزبیر سنگی بوی رسید و وی در حجر نماز می گذارد وفات یافت و از وی عروه و امام زین العابدین و غیر
ایشان روایت کرده اند و این حدیث را مروان و مسور هر دو روایت کرده اند - ان رسول الله صلی الله علیه وسلم
قام حین جاءه وفد هوازن - که آن حضرت ایستاد یعنی خطبه خواند در هنگامی که آمدند آنحضرت را رسولان هوازن
مسلمین - در حالی که مسلمانند یعنی مسلمان شده آمدند و هوازن اسم قبیله ایست و غزوهٔ هوازن که او را غزوه حنین
می گویند بعد از فتح مکه بود که غنائم در ان بسیار بدست آمد - فسألوا ان یرد علیهم اموالهم و سبیهم - پس درخواستند از آنحضرت
که باز گرداند بسوی ایشان اموال ایشان را و اسیران ایشان را - فقال - پس گفت آنحضرت - فاختاروا احدی
الطائفتین - پس اگر می طلبید پس اختیار کنید یکی ازین دو چیز را - اما السبی و اما المال - یا اسیران را یا مال را و طائفه
از شئ قطعه ازان خواه نفس باشد یا مال از آدمیان باشد یا جز آن - قالوا فانا نختار سبینا - گفتند هوازن پس اگر
بار اختیار می سازید میان این دو چیز پس ما اختیار می کنیم اسیران خود را که عزیزتر از مال اند - فقام رسول الله - پس ایستاد
بخطبه پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فاثنی علی الله بما هو اهله - پس ثنا گفت بر خدا بچیزی که وی تعالی سزاوار آنست چنانکه
در خطبه حمد می گویند - ثم قال اما بعد فان اخوانکم قد جاؤا تائبین - پس گفت آن حضرت اما بعد از حمد بدانید که
برادران شما یعنی هوازن بتحقیق آمدند توبه کنندگان و برادر خواندن از جهت اسلام ایشان ست و بجهت طلب رحم و شفقت
مر ایشان را - و انی قد رأیت ان ارد الیهم سبیهم فمن احب منکم ان یطیب ذلک - پس کسی که دوست می دارد از شما

که خوش گرداند باز گردانیدن را بر نفس خود یعنی بی عوض - فلیفعل - پس باید که بکند - ومن احب منکم ان یکون علی حظه -
و هر که دوست دارد از شما که باشد بر نصیب خود که بوی از بند رسیده است و باز نگرداند بی عوض - حتی نعطیه ایاه - تا آنکه بدهیم ما
او را عوض آنرا - من اول ما یفیئ الله علینا - از اول آنچه می گرداند خدای تعالی بر ما و برساند از غنائم - فلیفعل - پس باید
که بکند آنحضرت تکلیف نکرد که البته رایگان بدهند و از حق خود برآیند بلکه مخیر ساخت و این ادخل ست در رفق و رعایت
حق و امتحان حال ایشان - فقال الناس قد طیبنا ذلک - پس گفتند صحابه بتحقیق خوش گردانیدیم ما آنرا بر نفوس خود
یا رسول الله فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم انا لا ندری من اذن منکم ممن لم یاذن - پس گفت آنحضرت که ما در
نمی یابیم که از شما که اذن کرد و تمییز نمی توانم کرد او را از کسے که اذن نکرد یعنی مشتبه می شود بر ما که اذن کرد و که نکرد
فارجعوا حتی یرفع الینا عرفاؤکم امرکم - پس بازگردید و بروید تا آنکه بردارند و برسانند بسوی ما وکلاے شما کار شما قضیه
شما را رفع قضیه بر داشتن آن بر والی و عرفا جمع عارف و عریف شناسنده و کارگذار قوم و فرود رئیس - فرجع الناس
پس برگشتند مردم فکلمهم عرفاؤهم - پس سخن کردند ایشان را کارگزاران ایشان - ثم رجعوا الی رسول الله - پس رجوع
کردند بسوی پیغمبر خدا و آمدند نزد وی صلی الله علیه وسلم - فاخبروه انهم قد طیبوا و اذنوا - پس خبر دادند عرفا آنحضرت را
که قوم بتحقیق خوش کردند آنرا و اذن دادند که بدهند اسیران هوازن را بهوازن - رواه البخاری - وعن عمران بن
حصین بضم حا و فتح صاد مهملتین صحابی مشهور ست قال کان ثقیف حلیفا لبنی عقیل - گفت بود ثقیف بفتح ثاء مثلثه
و کسر قاف که نام قبیله مشهور ست از هوازن هم عهد و سوگند و پیمان مر بنی عقیل را که بضم عین و فتح قاف نیز نام قبیله
است و در عرب قبائل بیکدیگر هم عهد و پیمان بودند که در نیک و بد یکدیگر شریک بودند چون عهد اسلام آمد آنچه از تحالف
جاهلیت موافق حق بود مقرر داشتند و آنچه بر خلاف حق بود برافگندند و گفتند حلیف اسلام بس ست - فاسرت
ثقیف رجلین من اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم - پس اسیر کردند ثقیف دو مرد را از اصحاب آنحضرت - واسر
اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم رجلا من بنی عقیل - و اسیر ساختند اصحاب آنحضرت مردی را از بنی عقیل
در بدل آن دو مرد صحابی که بند کرده بودند ایشان را ثقیف و عادت چنان بود که حلیف را بجرم حلیف می گرفتند
و آنحضرت صلی الله علیه وسلم نیز بر عادت ایشان این فعل کرد و ظاهرا مصلحت همدرین بود و شرط همچنین کرده بودند
فاوثقوه - پس محکم بر بستند صحابه آن مرد بنی عقیل را - فطرحوه فی الحرة - پس انداختند او را در سنگستان گرم
فی الصراح حرة زمین سنگلاخ سوخته - فمر به رسول الله صلی الله علیه وسلم - پس گذشت آنحضرت بآن جائے
که وی افتاده بود - فناداه - پس آواز داد آن مرد آنحضرت را و گفت - یا محمد یا محمد - فیم اخذت - بسبب چه
و کدام گناه گرفته شده ام من - قال بجریرة حلفائکم ثقیف - گفت آنحضرت گرفته شده تو بگناه حلفای تو که ثقیف اند
که ایشان دو مسلمان را گرفته در بند کرده اند و ترا در عوض آنها بند کرده ام - فترکه ومضی - پس گذاشت آنحضرت او را

ہمانجا کہ افتادہ بود و بگذشت - فناداہ پس الا کرد آن مرد آنحضرت را و گفت یا محمد یا محمد فرحمہ رسول اللہ پس مہربانی کرد
او را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرجع - پس برگشت ازان راہ کہ می رفت و بر سر او آمد - فقال ما شانک پس گفت
آنحضرت چیست حال تو و چہ کار می کنی - قال انی مسلم گفت من مسلمانم گویا خبر می دہد از اسلام سابق پس معلوم
می شود کہ کافر چون اسیر گردد و دعوی کند کہ وی اسلام آوردہ است قبول کردہ نشود از وی مگر بہ بینہ و احتمال
دارد کہ مراد آن باشد کہ من مسلمان شدم اکنون و عدم قبول آنحضرت اسلام را از وی بجہت آنکہ دانست کہ این را از رہ
نفاق یا بطریق اضطرار می گوید یا بجہت آنکہ آنحضرت گاہی عمل بحقیقت نیز می کرد و حکم می کرد بقتل کسی کہ مآل او کفر بود
چنانکہ در خصائص آنحضرت نوشتہ اند و دلالت می کند بران قول او - فقال - پس گفت آنحضرت - ولو قلتہا وانت
تملک امرک - و اگر می گفتی تو این کلمہ را و حالانکہ تو مالک می بودی امر خود را یعنی در حال اختیار بطریق طوع و رغبت ملکی
و پیش از اسیر شدن می گفتی - افلحت کل الفلاح - رستگاری می یافتی ہمہ رستگاری در دنیا بخلاص از بند و بردگی
و در آخرت نجات از آتش دوزخ - ففداہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم - گفت راوی پس فدا ساخت
و گذاشت و خلاص کرد او را رسول خدا - بالرجلین اللذین اسرتہما ثقیف - بآن دو مرد کہ اسیر ساختہ بودند
آنہا را ثقیف - رواہ مسلم -

الفصل الثانی عن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت لما بعث اہل مکۃ فی فداء اسرائہم گفت عائشہ وقتی کہ
فرستادند اہل مکہ مردم را باموال از جہت رہا کردن اسیران خود کہ در بدر گرفتار شدہ بودند - بعثت زینب رضی اللہ
عنہا فی فداء ابی العاص بمال - فرستاد زینب کہ کلان ترین دختران آنحضرت ست کہ در مکہ بود در خلاص
ابی العاص بن الربیع بن عبد العزی ابن عبد شمس بن عبد مناف خواہر زادہ خدیجہ رضی اللہ عنہا کہ زوج زینب
بود و در بدر اسیر شدہ بود کسی را با مال - و بعثت فیہ بقلادۃ لہا - و فرستاد دران مال گلوبندے کہ مر او را بود - کانت
عند خدیجۃ - بود آن گلوبند نزد خدیجہ رضی اللہ عنہا داد می پوشید آنرا و زینب دختر خدیجہ بود و خود تمام اولاد
آنحضرت از خدیجہ بود الا ابراہیم کہ از ماریہ قبطیہ بود وہم در خوردی مرد او - ادخلتہا بہا علی ابی العاص - در
آوردہ بود خدیجہ زینب را بآن قلادہ بر ابی العاص یعنی در جہاز و زفاف او دادہ بود - فلما رآہا رسول اللہ
پس ہرگاہ کہ دید پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم آن قلادہ را کہ زینب فرستادہ بود و از خدیجہ می داد - رق لہا رقۃ
شدیدۃ - تنک و نرم شد آنحضرت یعنی دل شریف وے بجہت دیدن آن قلادہ یا بجہت زینب از جہت
غربت و تنہائی او و تذکرہ عہد خدیجہ رقت نرم و تنک شدن سخت و بسیار - وقال ان رأیتم ان تطلقوا لہا اسیرہا
و گفت آنحضرت با صحاب اگر می دانید و قرار می گیرد رای شما کہ رہا کنید برائے زینب بندی او را کہ ابو العاص ست
وتردوا علیہا الذی لہا - و باز گردانید بر زینب آن چیزے را کہ مر او راست از مال کہ برائے خدا

فرستاده است وابوالعاص را رایگان رها کنید ومنت نهید وبکنید - قالوا نعم - گفتند صحابه آری می کنیم پس ابوالعاص
را رها کردند ووی بمکه رفت وزینب تحت او بود مسلمان وابوالعاص در دین قریش بود وتا آن وقت حکم مناکحت
در زن مسلم ومرد کافر باقی بود - وکان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اخذ علیہ ان یخلی سبیل زینب الیہ - وبود آنحضرت
که در وقت رها کردن ابوالعاص گرفته بود عهد بروی که خالی گرداند راه زینب را بسوی آنحضرت وبگذارد او را
که بمدینه هجرت کند ومانع نگردد او را ازان - وبعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم زید بن حارثة ورجلا من الانصار
وفرستاد آنحضرت زید بن حارثه را ومردی دیگر را از انصار اگرچه محرم شرعی نبود ونزد ما این مخصوص بهمین مقام ست
از جهت امن ووثوق بجهت بنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم - وقال - وگفت آنحضرت بجهت ترس شر کفار مکه وملاحظه توحش
ایشان که بمکه درآیند - کونا ببطن یاجج - باشید شما دران موضع که نام آن بطن یاجج ست یاجج نام وادی ست قریب بمکه بر
هشت میل ویاجج را بوجوه متعدده ضبط کرده اند در قاموس بیای تحتانیه وکسر جیم اولی گفته وبنون وجیم وحای مهمله
نیز گفته اند ودر اکثر نسخ مشکات ومصابیح همچنین ست وباقی وجوه در شرح مذکورست - حتی تمر بکما زینب - تا بیاید وبگذرد
بشما زینب - فتصحباها - پس مصاحب می شوید زینب را - حتی تاتیا بها - تا آنکه بیارید او را در مدینه پس هجرت آورد زینب
بمدینه وابوالعاص بمکه بود بر دین کفر بعد ازان اتفاق افتاد او را سفر شام برای تجارت وچون نزدیک مدینه رسید
مسلمانان خواستند که سر راه وی را بگیرند واموال که با اوست بستانند چون این خبر بزینب رسید رضی اللہ عنها نزد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم آمد وگفت یا رسول اللہ آیا نیست عهد وامان مسلمانان یکی یعنی چون یک مسلمان کافر را امان داد
همه را باید که امان دهند گفت آنحضرت آری همچنین ست گفت زینب پس گواه شو یا رسول اللہ که من ابوالعاص
را امان داده ام صحابه چون اینحال مشاهده کردند برهنه بی سلاح بر ابوالعاص آمدند وگفتند یا ابا العاص تو از اشراف
قریش وابن عم پیغمبر خدائی مسلمان شو تا این اموال همه از تو باشد ابوالعاص گفت بد سخنی ست که شما مے گوئید
حاشا من اسلام خود را باین اموال پلید رنگین سازم پس ابوالعاص بمکه رفت واموال مردم بمردم سپرد وگفت
ای اهل مکه رسید اموال شما بشما گفتند رسید گفت پس گواه باشید که من مسلمانم اشهد ان لا اله الا اللہ واشهد ان محمد
رسول اللہ بعد ازان بمدینه هجرت آورد وآنحضرت زینب را بوی سپرد بنکاح جدید یا قدیم اختلاف ست دران
وآنحضرت را با ابوالعاص محبت وعنایت بسیار بود از وی وثنا می کرد بر وی وشهید شد وی رضی اللہ عنه یوم الیمامة
در خلافت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنه - رواه احمد وابوداود - وعن در بعضے نسخ وعن نوشته وبرای اسم راوی
بیاض گذاشته ودر بعضی - وعنها - یعنی از عائشه ودر بعضی وعن ابن مسعود - ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
لما اسر اهل بدر قتل عقبة بن ابی معیط - می گوید راوی که چون آنحضرت بند کرد اهل بدر را کشت عقبه بن ابی معیط را عقبه
بضم عین وسکون قاف ومعیط بضم میم وفتح عین وسکون تحتانیه یکی از همان اشقیاست که در غزوه بدر بجهنم رفتند

و این آن شقی است کہ شکنبہ شتر را در نماز بر سر سید رسل ہادی سبل صلوات اللہ وسلامہ علیہ انداختہ بود ۔ والنضر بن الحارث بفتح نون وسکون ضاد معجمہ و کشت این ملعون را نیز ۔ من علی ابی عزۃ بفتح عین مہملہ و تشدید زای ۔ الجمحی بضم جیم وفتح میم وحای مہملہ منت نہاد و گذاشت بی مال این کافر را کہ شاعر بود پس دلالت کرد کہ گذاشتن اسیر بی فدا درست ست چنانکہ قتل وا خذ فدا ۔ رواہ ۔ و در بعضی نسخ اینجا بیاض ست برای اسم مخرج و در بعضی نسخ رواہ فی شرح السنۃ و در بعضے رواہ الشافعی وابن اسحق فی السیر ۔ وعن ابن مسعود ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لما اراد قتل عقبۃ بن ابی معیط ۔ روایت ست از ابن مسعود کہ آنحضرت چون خواست قتل این ملعون را ۔ قال من للصبیۃ ۔ بکسر صاد و سکون یا گفت این ملعون کیست مر خردان را یعنی مربی وغمخوار خوردان من کہ خواہد بود ۔ قال النار ۔ گفت آنحضرت غمخوار خوردان شما آتش دوزخ خواہد بود و استہزا ست از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و اشارت ست بضائع شدن ایشان ۔ رواہ ابوداود ۔ وعن علی رضی اللہ عنہ عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان جبرئیل ہبط علیہ ۔ روایت ست از امیر المومنین علی از آنحضرت کہ جبرئیل فرود آمد بروی ۔ فقال لہ خیرہم پس گفت جبرئیل مر آنحضرت را مخیر گردان ایشان را ۔ یعنی اصحابک ۔ یعنی اصحاب خود را ۔ فی اساری بدر ۔ در اسیران غزوہ بدر ۔ القتل او الفداء ۔ کہ قتل کنند اسیران را یا فدا گیرند یعنی رہا کنند ایشان را و مال گیرند از ایشان ۔ علی ان یقتل منہم قابلا مثلہم ۔ فدا برین شرط کہ کشتہ شوند از اصحاب تو سال آئیندہ مانند ایشان در عدد یعنے ہفتاد کس بعد وا این اسیران و باشد ظفر و نصرت مر کافران را ۔ قالوا ۔ گفتند اصحاب الفداء و یقتل منا ۔ اختیار می کنیم فدا را و این را کہ کشتہ شوند از ما ۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب ۔ بدانکہ آوردہ شدہ نزد رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم روز بدر ہفتاد تن از اسیران قریش پس مشورت کرد آنحضرت در شان ایشان ابوبکر صدیق را رضی اللہ عنہ کہ چہ کار باید کرد ایشان را باید کشت یا فدیہ باید گرفت و باید گذاشت ابوبکر گفت رضی اللہ عنہ باقی دار ایشان را و مکش شاید کہ خدای تعالی توبہ کند بر ایشان و توفیق اسلام دہد و بگیر از ایشان فدیہ را تا قوت گیرند بآن اصحاب تو و گفت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ بزن گردنہای ایشان را کہ ایشان ائمۂ کفر و پیشوایان کافرانند و خدای تعالی ترا بی نیاز گردانیدہ است از مال گرفتن پس مخیر گردانید آنحضرت صحابہ را کہ یکی ازین دو شق اختیار کنند قتل یا فدا اما فدا بآن شرط کہ کشتہ شوند سال آئیندہ ہفتاد کس از شما و ظفر مر کافران را باشد ایشان ہمین را اختیار کردند و گفتند اختیار کردیم برین کہ کشتہ شوند از ایشان ہفتاد کس پس ہمچنین واقع شد سال آئیندہ در غزوہ احد کہ شہید شدند ہفتاد تن از مسلمانان کہ حمزہ بن عبد المطلب و مصعب بن عمیر از ایشانند پس در آمد عمر رضی اللہ عنہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پس دید کہ آنحضرت و ابوبکر ہر دو گریہ می کنند پس گفت یا رسول اللہ چہ گریہ میکنی بگو تا من نیز گریہ می کنم و اگر گریہ بی اختیار نیاید بتکلف در آن کنم و بزور گریہ آرم پس گفت آنحضرت گریہ می کنم بر یاران تو کہ فدا اختیار کردند و تحقیق عرض کردہ شد بر من عذاب ایشان نزدیکتر ازین درخت و اشارت کرد بدرختی کہ نزدیک بود و در وایت

کرده شده است که گفت آنحضرت اگر فرستاده شدی عذاب نجات نمی یافتی ازان مگر عمر و سعد بن معاذ که او نیز درین مشورت شریک
بود رضی الله عنهما و گفته اند که صحابه که اختیار کردند این شق را از جهت غایت رغبت و حرص در اسلام اسیران بدر
که شاید مسلمان شوند واز جهت رغبت در نیل درجه شهادت در سال آینده واز جهت رقت و مهربانی ورافت بر
اقربا واشکال آورده اند اینجا که چون مخیر بودند ایشان واختیار کردند یکی ازان دو چیز را پس عتاب وعقاب برایشان
بچه جهت باشد تخییر منافی این ست وجواب می دهند که تخییر بر سبیل امتحان بود چنانکه در تخییر نسای آنحضرت در اختیار دین
یا دنیا وامتحان دران بود که آیا اختیار می کنند ایشان چیزی را که مرضی حق ست یا برآنچه میل نفس ایشان بدانست
وچون اختیار کردند ثانی را عتاب کرده شدند بدان فتدبر و تورپشتی استبعاد کرده است صحت حدیث تخییر را از جهت
بودن آن مخالف مر چیزی را که ظاهر تنزیل ست و ترمذی نیز بر وی حکم بغرابت نموده است وطیبی گفته که حکم بغرابت
موجب طعن نیست زیرا که غریب گاهی صحیح نیز می باشد چنانکه در مقدمه گذشت گفتم من که غریب اینجا بمعنی شاذ ست
واکثر آنچه ترمذی می گوید غریب بمعنی شاذ ست تصریح کرده است باین صاحب جامع الاصول والله اعلم - وعن
عطیة القرظی بضم قاف وفتح را وظا معجمه صحابی ست که آنحضرت را دیده وحدیث از وی شنیده است - قال
کنت فی سبی قریظة عرضنا علی النبی صلی الله علیه وسلم گفت بودم من در بندیان بنی قریظه که آورده شدیم وعرض
کرده شدیم بر آنحضرت وحکم کرد سعد بن معاذ که مقاتلان ایشان را باید کشت وخسردان را رها کرد وبرده ساخت
فکانوا ینظرون - پس بودند مردم که نگاه می کردند - فمن انبت الشعر قتل - پس کسی که رویانیده است موی را
یعنی موی عانه را کشته شود که علامت بلوغ ست وجوانی - ومن لم ینبت الشعر لم یقتل - وکسی که نرویانیده است
موی را کشته نشود - فکشفوا عانتی - پس برهنه کردند زهار مرا - فوجدوها لم تنبت - پس یافتند عانه مرا که نرویانیده است
یعنی موی را - فجعلونی فی السبی - پس گردانیدند مرا در بند ونکشتند - رواه ابوداؤد وابن ماجة والدارمی - وعن علی رضی الله
عنه قال خرج عبدان الی رسول الله صلی الله علیه وسلم - گفت امیر المومنین علی که بیرون آمدند بندگان ومملوکان
از مکه از موالی وصاحبان خود گریخته ومسلمان شده بسوی آنحضرت عبدان بکسر عین وضم آن وسکون با جمع عبد
بمعنی مملوک - یعنی یوم الحدیبیة - یعنی آمدند روز حدیبیه - قبل الصلح - پیش از صلحی که واقع شد میان آنحضرت ومشرکان
قریش اما بعد از صلح قرار بران بود که هر که از ایشان مسلمان شده بیاید باز گردانیده شود واو را بسوی ایشان
فکتب الیه موالیهم - پس نوشتند بسوی آنحضرت صاحبان آن مملوکان - قالوا یا محمد والله ما خرجوا الیک رغبة
فی دینک - گفتند ای محمد بخدا سوگند بیرون نیامده اند ایشان از جهت میل وخواهش در دین تو - وانما خرجوا
هربا من الرق - وبیرون نیامده اند مگر از جهت گریختن از بندگی وغلامی هربا بفتحتین گریختن - فقال ناس صدقوا
پس گفتند بعضی مردمان از قریش راست نوشته اند وگفته اند - یا رسول الله ردهم الیهم - باز گردان این غلامان را

بر ایشان - فغضب رسول الله - پس در خشم آمد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فقال ما اریکم تنتهون یا معشر قریش پس گفت نمی بینم و نمی دانم شما را که باز آیید از بی فرمانی و حکم نفس ای گروه قریش - حتی یبعث الله علیکم من یضرب رقابکم تا بفرستد خدایتعالی بر شما کسی را که بزند گردنهای شما را - علی هذا - برین حکم یعنی باز گردانیدن آن غلامان والحاق ایشان بدار حرب بعد از اسلام - وابی ان یردهم - وابا آورد آنحضرت ورد انداشت که باز گرداند ایشانرا - وقال هم عتقاء الله - وگفت آنحضرت این بندها آزاد کرده شده ی خدایتعالی اند - رواه ابو داؤد -

الفصل الثالث عن ابن عمر قال بعث النبی صلی الله علیه وسلم خالد بن الولید الی بنی جذیمة - گفت ابن عمر فرستاد آنحضرت خالد بن الولید را بسوی بنی جذیمه بفتح جیم وکسر ذال وسکون تحتانیه نام قبیله ایست - فدعاهم الی الاسلام پس دعوت کرد خالد وخواند ایشان را بسوی اسلام - فلم یحسنوا ان یقولوا اسلمنا - پس نیک نتوانستند گفت بجهت اضطراب که اسلام آوردیم ما - فجعلوا یقولون - پس شروع کردند که می گویند صبانا صبانا - مگر را صل صبو بمعنی میل کردن ست ومراد اینجا میل از دینی بدینی دیگر ست پس احتمال دارد که مراد ایشان این باشد که میل کردیم از دین کفر بدین اسلام اینمعنی درست ست وبا وجود آن باین عبارت ادا کردن خوب نیست که کافران مسلمانان را صابی میگفتند که از دین آبا بدین دیگر میل کردند اما کفر نیست واحتمال دارد که مراد میل از دین اسلام باشد بدین دیگر ازین جهت خالد قبول نکرد از ایشان وحکم نکرد باسلام ایشان - فجعل خالد یقتل ویاسر - پس شروع کرد خالد در کشتن ایشان واسیر ساختن - ودفع الی کل رجل منا اسیره - وسپرد خالد بسوی هر مرد از ما اسیر او را - حتی اذا کان یوم امر خالد ان یقتل کل رجل منا اسیره - تا آنکه چون شد روزی امر کرد خالد که بکشند هر مردی از ما اسیر خود را - فقلت والله لا اقتل اسیری - ابن عمر می گوید پس گفتم من بخدا سوگند نمی کشم من اسیر خود را - ولا یقتل رجل من اصحابی اسیره - ونمی کشد هیچ مردی از یاران من که تابع من اند اسیر خود را - حتی قدمنا الی النبی - تا آنکه قدوم آوردیم ما بسوی پیغمبر صلی الله علیه وسلم فذکرناه - پس ذکر کردیم ما وگفتیم قصه را با آنحضرت - فرفع یدیه - پس برداشت آنحضرت هر دو دست خود را - فقال - پس گفت - اللهم انی ابرأ الیک مما صنع خالد - خداوندا من اعلام می کنم ومی رسانم بیزاری وبی رضائی خود را بسوی تو از آنچه کرد خالد - مرتین - دو بار گفت آنحضرت این سخن را واین بجهت آنست که خالد تثبیت واحتیاط نکرد تا ظاهر می شد مراد ایشان که از صبانا چه میخواهند واین کلمه احتمال اختیار دین اسلام نیز دارد اما چون از صریح اسلمنا عدول کردند قبول نکرد خالد وحمل کرد بر آنچه کرد - رواه البخاری -

باب الامان

امن وامان ضد خوف وظاهر از وی امان مستامن ست از اهل حرب که می آید واز مسلمانان امان می طلبد ودر میان ایشان می باشد تعرض بمال وخون او حرام ست وامان شامل ست این را وامان کسی را که عهد کرده شده است بوی لوازم حرب وامان کسی که آمده است برسالت از جانب قومی چنانکه در احادیث بیاید -

الفصل الاول عن ام ہانی بنت ابی طالب نام وی فاختہ است وبعضی عاتکہ گفتہ اند صحابیہ است ایمان آوردہ در سال فتح روایت می کند از وی علی وعباس وبسیاری از تابعین باقی ماند ما بعد الخمسین تا زمان معاویہ قالت ذہبت الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عام الفتح گفت رفتم بسوی آنحضرت در سال فتح ودر روایتی یوم الفتح ومراد ہمین ست فوجدتہ یغتسل پس یافتم آنحضرت را در حالی کہ غسل می کند وفاطمۃ ابنتہ تسترہ بثوب وفاطمہ کہ دختر آنحضرت ست پردہ می کند او را بجامہ فسلمت پس سلام کردم من فقال من ہذہ پس گفت آنحضرت کیست این زن کہ سلام می کند فقلت انا ام ہانی بنت ابی طالب پس گفتم من منم ام ہانی دختر ابو طالب فقال پس گفت آنحضرت مرحبا بام ہانی ومعنی مرحبا آمدی تو جای فراخ را مقصود دلبشاشت ودلداری ست فلما فرغ من غسلہ پس چون فارغ شد آنحضرت از غسل خود قام فصلی ثمانی رکعات ایستاد آنحضرت پس گزارد ہشت رکعت را ملتحفا بثوبہ جامہ بر خود پیچیدہ یعنی در یک جامہ ومعنی التحاف واشتمال در باب الستر از کتاب الصلوۃ معلوم شدہ است ثم انصرف پس بر گشت آنحضرت از نماز یعنی فارغ شد از ان فقلت پس گفتم من یا رسول اللہ زعم ابن امی علی انہ قاتل رجلا اجرتہ می گوید پسر مادر من کہ علی ست کہ وی کشندہ است مردی راکہ امان دادہ ام من او را اجرتہ بفتح ہمزہ بقصر از اجارۃ بمعنی اعانت یعنی پناہ دادن فلان بن ہبیرۃ آن مرد کیست فلان بن ہبیرہ ست بضم ہا وفتح موحدہ وسکون تحتانیہ وہبیرہ نام زوج ام ہانی بود کہ بعد از اسلام از وی تفریق واقع شد واین مرد یکی از اولاد وی بود وام ہانی او را امان دادہ بود وعلی رضی اللہ عنہ امان او را قبول نمی داشت ومی خواست کہ بکشد او را پس ام ہانی نزد آنحضرت آمد وحقیقت حال عرض کرد فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد اجرنا من اجرت یا ام ہانی پس گفت آنحضرت بتحقیق امان دادیم ما کسی را کہ امان دادہ تو ای ام ہانی قالت ام ہانی وذلک ضحی گفت ام ہانی وآن وقت کہ این واقعہ در وی بود وقت چاشت بود پس این نماز وقت چاشت بود ودر بعضی روایت مسلم واقع شدہ وذلک سبحۃ الضحی سبحہ بضم نماز نفل را گویند واین صریح ست در بودن او صلوۃ این وقت وعمدہ در اثبات صلوۃ ضحی این حدیث ام ہانی ست وسخن درین در باب صلوۃ الضحی گذشتہ است متفق علیہ وفی روایۃ للترمذی ودر روایتی مر ترمذی را این چنین آمدہ است کہ قالت گفت ام ہانی اجرت رجلین من احمائی پناہ دادم من دو مرد را از خویشان شوہر خود وحم خویش زن از جانب شوہر فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قد آمنا من آمنت بتحقیق امن دادیم ما کسی را کہ امن دادہ است ام ہانی وآمنا وآمنت بمد ہمزہ

الفصل الثانی عن ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ان المرأۃ لتاخذ للقوم بدرستی کہ زن میگیرد یعنی امان مر قوم را یعنی تجیر علی المسلمین یعنی امان می دہد زن مر قومی را بر مسلمانان یعنی چون زن مسلمان امان دہد مر قومی را از کافران لازم میشود امان بر مسلمانان کہ رضا دہند بدان ونقض نکنند آن را رواہ الترمذی وعن عمرو بن الحمق بفتح حا وکسر میم صحابی خزاعی سکونت کرد کوفہ را پس از ان انتقال کرد بمصر وبیعت کرد آنحضرت را در حجۃ الوداع قتل کردہ شد

در سنة احدی وخمسین و در قتل وی قصه عجیب ست که ذکر کرده است آنرا سیوطی در جمع الجوامع و ما در اسماء الرجال آنرا
ذکر کرده ایم و در حاشیه رسالهٔ تعمیم البشارة نیز نوشته ایم - قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول - گفت عمرو
بن الحمق شنیدم آنحضرت را که می گفت - من آمن رجلا علی نفسه - کسی که امن دهد مردی را بر نفس خود و متعهد گردد آنرا
فقتله - پس بکشد آنمرد را - اعطی لواء الغدر یوم القیمة - داده می شود آنکس را علم بدعهدی در روز قیامت کنایت ست
از فضیحت ساختن او به غدر و بیوفائی و در احادیث آمده است که روز قیامت غادر را لوائی می دهند که نشان مند
گردد بدان - رواه فی شرح السنة - وعن سلیم بضم سین وفتح لام - بن عامر - معدود است در طبقهٔ ثانیه از تابعین شام
کثیر الحدیث ثقه مشهور ست وگفته است ابوحاتم لا باس به - قال کان بین معاویة وبین الروم عهد - گفت سلیم بود میان
معاویه و میان روم عهدی و صلحی که تا آنکه وقت معلوم حرب نکنند - وکان یسیر نحو بلادهم - و بود معاویه که سیری کرد و می رفت
بجانب شهرهای روم و نزدیک میشد بآن حتی اذا انقضی العهد - تا آنکه چون منقضی گردد عهد و تمام گردد و بگذرد آنوقت که عهد تا
آنوقت بود - اغار علیهم - غارت کند و بیفتد بر ایشان یکبارگی و تاراج کند ایشانرا و اگر در جای خود نشسته می بود و میرفت خبر او
میشد نزد ایشان - فجاء رجل علی فرس - پس آمد مردی سوار بر اسپ - او برذون - و یا بر برذون بکسر موحده و سکون را وفتح
ذال معجمه وسکون واو اسپ ترکی بخلاف اعراب پس مراد بفرس اسپ عربی باشد و تواند که شک راوی بود - وهو یقول و
در حالیکه می گوید آنمرد - الله اکبر الله اکبر - یعنی تکبیری بر آورد از جهت استعظام و استبعاد این فعل معاویه وی گوید - وفاء
لا غدر - یعنی واجب ست از شما وفا باشد نه غدر یعنی این که سیری کنید شما در ایام صلح بجانب بلاد دشمن داخل غدر ست
نه وفا - فنظروا فاذا هو عمرو بن عبسة - پس نگاه کردند ناگاه آنمرد عمرو بن عبسه ست بفتحات صحابی مشهور کبیر الشان که احوال
او در مواضع ذکر کرده شده است - فسأله معاویة عن ذلک - پس پرسید عمرو بن عبسه را معاویه از آن یعنی بچه سبب این سیر
کردن ما بجانب غدر ست نه وفا - فقال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول - پس گفت عمرو بن عبسه شنیدم آنحضرت
را که میگفت - من کان بینه وبین قوم عهد - کسی که باشد میان وی و میان گروهی عهدی - فلا یحلن - بفتح یا وضم حا - عهدا -
پس باید که نگشاید عهد را - ولا یشدنه - و نه بندد عهد را یعنی تغییر ندهد آنرا بهیچ وجهی و مجموع این کلام عبارت ست
از تغییر والا شد عهد که بمعنی بستن و محکم کردن ست محمود ست فافهم - حتی یمضی امده - تا آنکه بگذرد مدت عهد او - او ینبذ
الیهم علی سواء - یا بیفگند و بشکند عهد را بسوی ایشان یعنی باعلام و اخبار بایشان و بگوید که صلحی که بود میان ما و شما
نیست و الآن ما و شما برابریم ینبذ بذال معجمه انداختن چیزی از دست - قال فرجع معاویة بالناس - گفت سلیم بن عامر
که راوی حدیث ست پس برگشت معاویه بمردم و بجا نشست که بود - رواه الترمذی وابوداود - وعن ابی
رافع مولی آنحضرت ست نخست مولی عباس بن عبد المطلب بود و نام او اسلم بود پس بخشید او را بآنحضرت و چون
بشارت آورد باسلام عباس آزاد کرد آنحضرت او را - قال بعثنی قریش الی رسول الله صلی الله علیه وسلم - گفت فرستاد

را قریش بسوی آنحضرت و ظاہر آنست کہ این در صلح حدیبیہ بود - فلما رأیت رسول اللہ پس چون دیدم من پیغمبر
خدا را - صلی اللہ علیہ وسلم القی فی قلبی الاسلام - انداختہ شد در دل من دین مسلمانی - فقلت - پس گفتم من - یا رسول اللہ
انی لا ارجع الیہم ابدا - بدرستی کہ من باز نمی گردم بسوی قریش ہرگز این تاکید ست مرتمکین اسلام را در دل وی - قال
گفت آنحضرت - انی لا اخیس بالعہد - بدرستی کہ من غدر نمی کنم و بے وفائی نمی کنم بعہد و پیمان خیس بخاے معجمہ
تحتانیہ عہد شکستن و بی وفائی کردن - ولا احبس البرد - و حبس نمی کنم و نگاہ نمی دارم رسولان را برد بضم با و سکون
را و ضم آن جمع برید بمعنی رسول - ولکن ارجع - ولیکن تو برگرد - فان کان فی نفسک الذی فی نفسک الآن -
پس اگر باشد در ذات تو از محبت دین اسلام آنچہ در ذات تست اکنون - فارجع - پس برگرد یعنی از پیش کفار
بیا پیش ما و مسلمان شو - قال فذہبت ثم اتیت النبی - گفت ابو رافع پس رفتم من پستر آمدم پیغمبر را - صلی اللہ
علیہ وسلم فاسلمت - پس اسلام آوردم ولی و غدر نہ مسلمان شدم - رواہ ابو داؤد - وعن نعیم - بضم نون و فتح عین
بن مسعود و صحابی ست اشجعی مدتی ہجرت کرد بسوی آنحضرت بخندق و اوست کہ سعی کرد میان بنی قریظہ و ابی سفیان
بن حرب در غزوۂ احزاب و مخذول ساخت ایشان را و قصۂ آن مشہور و مسطور ست در کتب سیر - ان النبی صلی اللہ
علیہ وسلم قال لرسولین جاء من عند مسیلمۃ روایت می کند کہ آنحضرت گفت مر دو مردی را کہ آمدند از پیش مسیلمہ
کذاب لعنۃ اللہ علیہ - اما واللہ لولا ان الرسل لا تقتل لضربت اعناقکما - آگاہ باشید بخدا سوگند اگر نمی بود شریعت
اینکہ ایلچیان کشتہ نمی شوند ہر آئینہ می زدم من گردنہای شما را زیرا کہ آنہا گفتند در حضرت وی صلی اللہ علیہ وسلم نشہد ان
مسیلمۃ رسول اللہ چنانکہ در فصل ثالث بیاید - رواہ احمد و ابو داؤد - وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ان رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم قال فی خطبتہ - گفت آنحضرت در خطبۂ خود - اوفوا بحلف الجاہلیۃ - بسر برید بسوگند جاہلیت و عہد
و پیمان آنچنانکہ تحالف می کردند میان خود و فی الصراح حلف بکسر حا و سکون لام سوگند و عہد محالفہ عہد کردن باہم تحالف
تعاہد و مراد حلفی ست کہ زیان ندارد بدین و مخالف نیست احکام اسلام را و در بعضی نسخ بفتح حا و کسر لام نیز ضبط کردہ اند
فانہ لا یزیدہ - پس بدرستی آن زیادت نمی کند آنرا یعنی الاسلام - یعنی اسلام زیادت نمیکند آن حلف را - الا شدۃ -
مگر سختی را یعنی در اسلام وفای عہد و سوگند بیشتر و سخت ترست از حلف و منافات بدان ندارد - ولا تحدثوا حلفا
فی الاسلام - و احداث نکنید و نو پیدا نکنید حلف را در اسلام از جہت عدم احتیاج بدان زیرا کہ ہر کہ تمسک کرد بجامع
قوی مستغنی شد از تمسک بعواصم ضعیف حاصل آنست کہ ہر چہ در جاہلیت از حلف بر قتال و فتن و مانند آن باشد و سبب
تناصر و تعاون بر ظلم و فساد بود منہی عنہ ست و آنچہ نہ ازین قبیل باشد اسلام مقوی و مؤید آنست - رواہ الترمذی من
طریق حسین بن ذکوان عن عمرو و قال حسن - و در اصل نسخہ مشکوٰۃ اینجا بیاض ست - و ذکر حدیث علی - و ذکر کردہ شدہ است
حدیث امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ کہ در اول او اینست کہ - المسلمون تتکافا دماؤہم فی کتاب القصاص

الفصل الثالث عن ابن مسعود قال جاء گفت ابن مسعود آمد ابن النواحة بفتح نون وتشدید واو وحای مهمله
وابن اثال بضم همزه وتخفیف مثلثه رسولا مسیلمة که هر دو ایلچی مسیلمه ملعون بودند الی رسول الله بسوی پیغمبر خدا صلی الله
علیه وسلم فقال لهما اتشهدان انی رسول الله پس گفت آنحضرت بر آن دو شخص را آیا گواهی می دهید شما که من پیغمبر
خدا ام فقالا نشهد ان مسیلمة رسول الله گفتند آن دو کس گواهی میدهیم که مسیلمه پیغمبر خدا ست فقال النبی
صلی الله علیه وسلم آمنت بالله ورسله پس گفت آنحضرت ایمان آوردم بخدا و پیغمبران او و درین ادا غایت تواضع و طلب
حق و حلم و عدم تعجیل بتعذیب آنهاست و درین رمز ست بانکار نبوت آن لعین و تکذیب او در دعوی او فافهم لو کنت قاتلا
رسولا لقتلتکما اگر می بودم من کشنده ایلچی را هر آئینه می کشتم شمارا قال عبد الله گفت عبد الله بن مسعود فمضت السنة ان
الرسول لا یقتل پس گذشت سنت و ثابت شد که ایلچی کشته نشود اگرچه ناسزا ادا و درشت گوید و مستحق قتل باشد رواه احمد

باب قسمة الغنائم والغلول فیها

قسمت در لغت بخش کردن و اندازه کردن و غنائم جمع غنیمت مالی که از کفار حاصل شود و غلول بضم غین معجمه خیانت کردن
در غنیمت و بمعنی مطلق خیانت نیز آید

الفصل الاول عن ابی هریرة عن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال فلم تحل الغنائم لاحد من قبلنا پس گفت
حلال نبود غنیمتها مر هیچ یکی را پیش از ما این کلام تتمه کلامی ست که پیش از وست چنانچه در فصل ثالث از حدیث ابی هریره
بیاید و دخول کلمه فا در فلم تحل بجهت آنست و در امم سابقه آن بود که چون غنیمت بدست می آوردند جمع میکردند آنرا آتشی
از آسمان می آمد و آنرا می سوخت نشان قبول غزوه بود والا نه ذلک بان الله رای ضعفنا وعجزنا آن حلال شدن غنائم
بسبب آنست که خدا تعالی دید سستی و ناتوانی ما را فطیبها لنا پس حلال و پاک گردانید آنرا برای ما متفق علیه وعن
ابی قتادة قال خرجنا مع رسول الله صلی الله علیه وسلم عام حنین گفت ابو قتاده انصاری که صحابی مشهور ست بیرون
آمدیم ما همراه آن حضرت در سال غزوه حنین که بعد از فتح مکه واقع شد فلما التقینا کانت للمسلمین جولة پس هنگامی که دیدیم ما
کافران را و پیش آمدیم بیکدیگر برای جنگ بود مر مسلمانان را پیش و پس رفتنی و جنبیدنی از جای خود جوله و جولان بفتح جیم گرد
بر آمدن و جنبیدن از جای و پیش و پس رفتن مراد صورت هزیمتی ست که درین غزوه مسلمانان را واقع شد و راوی مکروه
پنداشت که تعبیر بهزیمت کند و بحقیقت هزیمت نبود بلکه حرکتی و اضطرابی و جنبیدن از جای بود و اگر بود در بعضی لشکریان بود
رسول خدا صلی الله علیه وسلم بجای خود بود و بر استر سفید سوار بود و میخواست که تاخت کند عباس بن عبد المطلب و ابو سفیان
بن الحارث عنان او را گرفته ایستاده بودند و باز می داشتند از تاخت و آنحضرت صلی الله علیه وسلم می گفت انا النبی
لا کذب انا ابن عبد المطلب فرایت رجلا من المشرکین قد علا رجلا من المسلمین پس دیدم من مردی را از مشرکان
که تحقیق بالا آمده است و غالب شده است مردی را از مسلمانان فضربته من ورائه پس زدم من او را از پس وی

علی حبل عاتقه بالسیف - بر میان گردن و دوش وی بشمشیر حبل عاتق ما بین گردن و دوش موضع ردا فقطعت الدرع
پس بریدم من زره را فاقبل علیّ - و پیش آمد آن مرد مشرک که او را بشمشیر زدم بر من فضمنی ضمة - پس فراهم آورد و فشرد مرا فراهم آوردنے
و فشردنی که - وجدت منها ریح الموت - یافتم از آن ضمه بوی مرگ و اثر وی از سختی وی ستم او رکه الموت - پس در یافت او را مرگ و
بمرد فارسلنی - پس رها کرد مرا - فلحقت عمر بن الخطاب - پس در رسیدم و در یافتم من عمر را رضی الله عنه فقلت ما بال الناس -
پس گفتم من چیست حال مردم که میگریزند و جولان میکنند - قال امر الله - گفت عمر قضای خدا و قدر او و احتمال دارد که مراد او توقع
آن باشد که چه خواهد بود حال مردم بعد از هزیمت پس مراد عمر رضی الله عنه آن باشد که امر خدا غالب ست آخر نصرت برای
مسلمانان خواهد بود - ثم رجعوا - پس باز گشتند مسلمانان بعد از هزیمت این بر وجه اول و بر وجه ثانی معنی آن باشد که رجوع
کردند بعد از هزیمت کفار - وجلس النبی صلی الله علیه وسلم فقال - و بنشست آنحضرت پس گفت - من قتل قتیلا له علیه بینة
کسی که بکشد کافری را که مر او را بر کشتن گواه باشد و گواهی دهد که فلان کس فلان کافر را کشته - فله سلبه - پس مر او راست
رکیب وی و سلب بفتحتین رخت و سلاح وی و آنچه بر مرکب اوست از توشه و در کمر وی ست از زر - فقلت من یشهد لی
پس گفتم من کیست که گواهی میدهد مرا که من مشرک را کشته ام - ثم جلست - پس نشستم من - فقال النبی صلی الله علیه وسلم مثله
پس گفت آنحضرت مانند آن قول که گفته بود یعنی بار دیگر گفت کسی که بکشد کسی را و حال آنکه مر او را گواه است پس مر او راست
سلب او - فقلت من یشهد لی - پس گفتم من کیست که گواهی میدهد مرا که من آن مشرک را کشته ام - ثم جلست - پس نشستم من
فقال النبی صلی الله علیه وسلم مثله فقمت - پس ایستادم من - فقال مالک یا ابا قتادة - پس گفت آنحضرت چیست مر ترا
و برای چه ایستاده ای ابو قتاده - فاخبرته - پس خبر دادم من آنحضرت را و گفتم که من فلان مشرک را کشته ام - فقال
رجل صدق - پس گفت مردی راست گفت ابو قتاده وی کشته است فلان مشرک را - و سلبه عندی - و سلب وے
نزد من ست - فارضه منی - پس راضی گردان ابو قتاده را از من که بخشد سلب بمن - فقال ابو بکر - پس گفت ابو بکر صدیق
لاها الله - نہ چنین باید آگاه باشید بخدا سوگند - اذا لا یعمد الی اسد من اسد الله - اکنون قصد نمی تواند کرد آنحضرت بسوئے
شیری از شیران خدا مراد ابو قتاده ست که از شجاعان نامی بود و او را فارس رسول الله میگفتند اسد بفتحتین شیر و اسد بضم
و سکون جمع - یقاتل عن الله و رسوله - که قتال می کند از جانب خدا و رسول خدا - فیعطیک سلبه - پس بدهد ترا سلب او
خطاب بآن مرد ست پس آنحضرت گفته ابو بکر را در شان ابو قتاده قبول کرد - فقال النبی صلی الله علیه وسلم صدق - پس
گفت آنحضرت بآن مرد راست گفت ابو بکر - فاعطه - پس بده سلب مر ابو قتاده را - فاعطانیه - پس داد آن مرد آن سلب را
فابتعت به مخرفا فی بنی سلمة - پس خریدم من بآن سلب بستانی که بود در قبیله بنی سلمه خرف بجای معجمه و را چیدن میوه
مخرف و مخرفه بستان - فانه لاول مال تاثلته فی الاسلام - پس بدرستی آن مال نخست مالی ست که مالک شدم و جمع کردم
من آن را و گردانیدم من آن را اصل مال خود در اسلام فی القراح تاثل اصل گرفتن مال - متفق علیه - و عن ابن عمر

رضی اللہ عنہما ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اسہم للرجل ولفرسہ ثلثۃ اسہم ۔ آنحضرت حصہ داد مرمرد را و مر اسپ او را حصہ

واسہام بمعنی قرعہ انداختن نیز آمدہ مراد اینجا حصہ دادن ست ۔ سہماً لہ ۔ یک حصہ برای مرد ۔ وسہمین لفرسہ ۔ و دو حصہ برای

اسپ او یعنی بسبب اسپ واز جہت وی زیراکہ مؤنت فرس مضاعف ست بر مؤنت صاحب فرس ۔ واین قول اکثر ائمہ است

ونزد بعضی مر فارس را دو سہم ست وامام ابوحنیفہ برین ست زیراکہ آنحضرت فارس را دو سہم داد چنانکہ در فصل ثانی بیاید

وہمچنین مرویست از علی مرتضی وابی موسیٰ اشعری رضی اللہ عنہما ودر ہدایہ از ابن عباس روایت کردہ واز ابن عمر نیز روایت

کردہ وگفتہ کہ چون روایت از وی مختلف آمدہ ترجیح کردہ شدہ روایت غیر او ۔ متفق علیہ ۔ وعن یزید بن ہرمز بضم ہا

وسیم وسکون را تابعی ست ہمدانی وذکر کردہ ست ابن سعد مر او را از اہل مدینہ وگفتہ ثقہ است انشاء اللہ تعالی وی حدیث

میکند از ابی ہریرہ وابن عباس وروایت می کند از وی امام اجل محمد باقر وزہری ۔ قال کتب نجدۃ ۔ گفت نوشت نجدہ

بفتح نون وسکون جیم ۔ الحروری ۔ بفتح حای حملہ وضم را منسوب بحرورا بمد وقصر نام قریہ در ظاہر کوفہ کہ نخست اجتماع خوارج

در انجا بود ۔ الی ابن عباس ۔ نوشت نجدہ بسوی ابن عباس ۔ یسألہ عن العبد والمراۃ یحضران المغنم ۔ در حالی کہ می پرسد

نجدہ از ابن عباس از حکم مملوک وزن کہ حاضر می شوند غنیمت را ۔ ہل یقسم لہما ۔ آیا قسمت کردہ شود برای ایشان ۔

فقال لیزید اکتب الیہ ۔ پس گفت ابن عباس مر یزید بن ہرمز را بنویس بسوی نجدہ ۔ انہ لیس لہما سہم ۔ کہ نیست مر عبد

ومراۃ را حصہ معین ۔ الا ان یحذیا ۔ مگر آنکہ دادہ شوند اندک چیزی را از غنیمت فی الصراح حذیا بجا و ذال معجمہ بر وزن

فعلی بالضم قسمت از غنیمت ۔ وفی روایۃ ۔ ودر روایتی این چنین آمدہ است کہ کتب الیہ ابن عباس ۔ نوشت بسوی

نجدہ ابن عباس این را کہ ۔ انک کتبت تسألنی ۔ بدرستی کہ تو نوشتہ در حالی کہ می پرسی از من ۔ ہل کان رسول اللہ ۔

آیا بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یغزو بالنساء ۔ کہ غزا می کرد با زنان ۔ وہل کان یضرب لہن بسہم ۔ و آیا بود کہ می زد برای

زنان حصہ یعنی می داد برای ایشان حصہ معین ۔ فقد کان یغزو بہن یداوین المرضی ۔ پس بہ تحقیق بود آنحضرت کہ غزا

می کرد ہمراہ زنان کہ دوا می کردند این زنان بیماران را ۔ ویحذین من الغنیمۃ ۔ و دادہ میشدند زنان چیزی از غنیمت

واما السہم فلم یضرب لہن بسہم ۔ اما سہم کہ پرسیدہ تو پس زدہ نمی شد و تعیین کردہ نمی شد مر زنان را سہم ودرین روایت

ذکر عبید نیست وہمبرین ست عمل نزد اکثر اہل علم کہ عبید و صبیان ونسوان را عطا کردہ شود چیزی وسہم زدہ نشود

وہمین ست مذہب نزد ما ودر ہدایہ گفتہ است کہ عبد را عطا بر تقدیری ست کہ قتال کند زیراکہ در خدمت مولی خود ست

پس حکم او حکم تاجر باشد ومراۃ را نیز بر تقدیری کہ مداوات بیماران ومجروحان کند زیراکہ وی عاجز ست از قتال وہمین

بیمارداری در حکم قتال ست بخلاف عبد کہ وی قادر ست بر حقیقت قتال ۔ رواہ مسلم ۔ وعن سلمۃ بن الاکوع ۔

صحابی مشہور واز شجاعان معروف کہ پیادہ بسواران جنگ می کرد ۔ قال بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بظہرہ ۔ گفت

فرستاد آنحضرت شتران بار وسواری خود را ظہر پشت را گویند ومراد شتران ست کہ بر پشت آنہا می نشینند مع رباح غلام

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہمراہ رباح بفتح را و موحدہ کہ غلام آنحضرت بود ۔ وانا معہ ۔ وحالانکہ من ہمراہ رباح بودم
در مواہب لدنیہ می گوید کہ بیست مادہ شتر شیردار نزدیک بزائیدن بودند کہ می چریدند در بشیہ ۔ فلما اصبحنا اذا عبدالرحمن
الفزاری قد اغار علی ظہر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس ہنگامی کہ صبح کردیم ناگاہ عبدالرحمن فزاری بفتح فا و زاء
کہ از کافران نامی بود غارت آورد بر شتران آنحضرت و تاراج برد ۔ فقمت علی اکمۃ ۔ پس ایستادم من بر پشتہ بلند اکمہ بفتحات تل
از کوہ یا جای بلند سخت کہ ہنوز سنگ نگشتہ است ۔ فاستقبلت المدینۃ ۔ پس روی آوردم بجانب مدینہ ۔ فنادیت ثلثا ۔ پس
آواز دادم سہ بار و گفتم ۔ یا صباحاہ ۔ کلمہ ایست کہ فریاد زدہ می شود نزد غارت کہ اکثر در وقت صباح واقع می شود ۔
ثم خرجت فی آثار القوم ۔ پس بیرون آمدم در اثر پایہای آن قوم کہ شتران را غارت کردہ بودند ۔ ارمیہم بالنبل ۔ در حالی
کہ می اندازم بجانب ایشان تیر ہارا ۔ وارتجز ۔ و در حالی کہ رجز می خوانیم رجز براو جیم مفتوحتین و زای در آخر نوعی از بحرہای شعر
کہ آنرا در حرب می خوانند ۔ اقول ۔ می گویم ۔ انا ابن الاکوع ۔ من سلمہ پسر اکوع ام ۔ والیوم یوم الرضع ۔ وامروز روز لئیمان است
یعنی روز ہلاک شدن شماست ای کافران کہ لئیمانید و رضع بضم را و فتح ضاد معجمہ مشدد و جمع راضع مثل رکع جمع راکع و راضع
لئیم را گویند و در قاموس گفتہ کہ راضع لئیم کہ خوردہ است لوم را از پستان مادر خود و راضع می گویند آن چرانندہ را کہ ظرفی
کہ در آن شیر بدوشند نگاہ نمی دارد و ہر کہ از وی شیر می طلبد عذر می آرد کہ من ظرف ندارم کہ در وی بدوشم و گفتہ اند کہ لئیم
راضع آنکہ می مکد شیر شتر خود را تا کسی آواز دوشیدن نشنود از وی شیر نطلبد یا در دوشیدن چیزی ظرف بیالاید و گفتہ اند
کہ معنی امروز روز رضع آنست کہ امروز دانستہ می شود کہ کیست کہ او را شیر دادہ است حرب از صغر سن کذا فی المشارق فما زلت
ارمیہم ۔ پس ہمیشہ بودم من کہ تیر می انداختم ایشان را ۔ واعقر بہم ۔ و پی می کنم و می کشم مرکب ہای ایشان را و پیادہ
می سازم ایشان را و عقر پی کردن پایہای چاروا ہا را بشمشیر ۔ حتی ما خلق اللہ من بعیر من ظہر رسول اللہ ۔ تا آنکہ پیدا نکرد
خدای تعالی ہیچ شتری را از شتران پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ۔ الا خلفتہ ۔ بتشدید لام ۔ وراء ظہری ۔ مگر آنکہ پس انداختم
آنرا از پس پشت خود و برہانیدم آنہا را از دست ایشان ۔ ثم اتبعتہم ۔ پس پیروی کردم ایشان را و رفتم در پس ایشان
ارمیہم ۔ در حالی کہ تیر می اندازم ایشان را ۔ حتی القوا اکثر من ثلثین بردۃ ۔ تا آنکہ انداختند ایشان بیشتر از سی گلیم بردہ
گلیم خورد مخطط یا گلیم سیاہ مربع کہ می پوشند آنرا اعراب ۔ وثلثین رمحا ۔ وانداختند سی نیزہ را ۔ یستخفون ۔ در حالی کہ طلب
خفت می کنند یعنی تا سبک می شوند و تیز روند و زود بگریزند ۔ ولا یطرحون شیئا الا جعلت علیہ آراما من الحجارۃ ۔ و نمی اندازند
ایشان ہیچ چیزی را از اسباب و متاع مگر آنکہ می گردانم من بر آن نشانہا از سنگہا آرام بہمزہ جمع ارم بر وزن عنب کقفل
یعنے علامت و نشان کہ در بیابانہا بجہت راہ یا دفینہ برپا کنند و عادت عرب بود کہ چون در راہ چیزی می یافتند و با خود
نمی توانستند سنگہا بر وی می گذاشتند تا وقت برگشتن آنرا بشناسند یعرفہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واصحابہ بشناسند
آن را آنحضرت و اصحاب او اگر از دنبال من بیایند ۔ حتی رایت فوارس رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ۔ تا آنکہ دیدم من

جماعات سواران آنحضرت راکہ می آیند۔ ولحق ابو قتادة۔ و رسید و دریافت ابو قتادہ۔ فارس رسول اللہ۔ کہ او را سوار
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم می گفتند۔ بعبد الرحمٰن۔ رسید بہمین عبد الرحمٰن فزاری کہ غارت کردہ بود شتران آنحضرت را
فقتلہ۔ پس کشت ابو قتادہ عبد الرحمٰن را۔ وقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ و گفت آنحضرت۔ خیر فرساننا الیوم
ابو قتادة۔ بہترین سواران ما امروز ابو قتادہ است۔ وخیر رجالتنا سلمة۔ وبہترین پیادہ ہای ما سلمہ بن اکوع است
ورجالہ بہ تشدید جیم و تا در آخر جمع راجل بمعنی پیادہ۔ قال۔ گفت سلمہ بن الاکوع۔ ثم اعطانی رسول اللہ۔ پس داد مرا
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم سہمین۔ دو حصہ سہم الفارس وسہم الراجل۔ حصہ سوار وحصہ پیادہ۔ فجمعہما لی جمیعا۔ پس جمع کرد
ہر دو حصہ را برای من ہمہ بجہت غایت عنایت واہتمام بوی زیرا کہ معظم این غزوہ بسبب سلمہ بود و روا نست امام را کہ بدہد
کسے را کہ بسیار سعی و تردد در جہاد کند چیزی زائد بر نصیب او تا رغبت کنند مردم۔ ثم اردفنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وراءہ
پس سوار کرد مرا از ردیف ساخت آنحضرت در پس خود۔ علی العضباء۔ بر ناقہ خود کہ نام او عضبا بود بفتح عین مہملہ وسکون
ضاد معجمہ و عضبا ناقہ گوش شگافتہ و ناقہ آنحضرت گوش شگافتہ نبود لیکن در اصل خلقت ہمچنین واقع بود۔ راجعین الی المدینة
در حالی کہ باز گردندہ اند بسوی مدینہ۔ رواہ مسلم۔ وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان
ینفل بعض من یبعث من السرایا۔ بود آنحضرت کہ زیادہ می داد بعضے کسانی را کہ می فرستاد از فوجہا۔ لانفسہم خاصة
مر ذاتہائی ایشان را خاصة۔ سوی قسمة عامة الجیش۔ جز بخشش ہمہ لشکر نفل در اصل بمعنی زیادتی است واز ینجا ست
نفل و نافلہ نام عبادتی کہ واجب نبود و نافلہ نبیرہ را نیز گویند و نفل بفتحتین غنیمت انفال جمع وی و تنفیل در حدیث بہ تشدید
ست از تنفیل بمعنی زیادہ از غنیمت دادن پس آنحضرت بعضی غازیان را از حصہ غنیمت بزیادتی مخصوص می گردانید
از برای حث و ترغیب در قتال متفق علیہ۔ وعنہ قال نفلنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نفلا۔ وہم از ابن عمر ست
کہ گفت داد مارا آنحضرت زیادہ دادنی سوی نصیبنا من الخمس۔ جز نصیب ما کہ از خمس بود۔ فاصابنی شارف۔ پس رسید
مرا شارف بشین معجمہ و راو فا۔ والشارف المسن الکبیر۔ و شارف بمعنی شتر سال خوردہ بزرگ فی القاموس شارف
شتر کہنہ قدیم و ناقہ پیر کلان سال متفق علیہ۔ وعنہ قال ذہبت فرس لہ۔ وہم از ابن عمر ست کہ گفت رفت و گریخت
اسپی کہ مر او را بود و فرس را بر نر و مادہ ہر دو اطلاق می کنند۔ فاخذہا العدو۔ پس گرفتند آن اسپ را دشمنان یعنی بدست
کافران افتاد۔ فظہر علیہم المسلمون۔ پس غالب آمدند بر کافران مسلمانان۔ فرد علیہ۔ پس باز گردانیدہ شد برای
ابن عمر فرادہ شد او را و داخل عموم غنیمت نگردانیدہ شد۔ فی زمن رسول اللہ۔ این در زمان پیغمبر خدا بود صلی اللہ علیہ
وسلم وفی روایة ابق عبد لہ۔ و در روایتی این چنین آمدہ است کہ گریخت بندہ مر ابن عمر را۔ فلحق بالروم۔ پس لاحق شد
آن عبد بروم و در میان ایشان رفت و میان ایشان در آمد۔ فظہر علیہم المسلمون۔ پس غالب آمدند بر روم مسلمانان۔
فرد علیہ خالد بن الولید۔ پس رد کرد یعنی آن عبد را بر ابن عمر خالد بن الولید۔ بعد النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ و این بعد از زمان

آنحضرت بود لیکن معلوم نشد که کدام زمان بالاکه آن نمی شوند و حکم چنین بود بزمان آنحضرت و بعد از زمان آنحضرت و این باتفاق
ست میان علماء اگر پیش از قسمت باشد و اما بعد از قسمت در وی خلافی هست ـ رواه البخاری ـ وعن جبیر بن مطعم که صحابی قرشی
نوفلی ست ـ قال مشیت انا وعثمان بن عفان الی النبی گفت جبیر بن مطعم رفتم من وعثمان بن عفان بسوی پیغمبر صلی الله
علیه وسلم فقلنا اعطیت بنی المطلب من خمس خیبر ـ پس گفتیم من وعثمان دادی تو پسران مطلب را از خمس خیبر وترکتنا
وترک کردی ما را ونداد ی ـ ونحن بمنزلة واحدة منک ـ وما یعنی من وعثمان وبنی المطلب دریک مرتبه ایم نسبت
بتو زیرا که همه اولاد عبد مناف ایم که جد رابع تو ست زیرا که هاشم ومطلب وعبد شمس ونوفل همه پسران عبد مناف اند
ومن جبیر بن مطعم بن عدی بن نوفل بن عبد مناف ام وعثمان بن عفان بن ابی العاص بن امیه بن عبد شمس بن عبد
مناف ست ـ فقال انما بنو هاشم وبنو المطلب شیء واحد ـ گفت آنحضرت نیستند پسران هاشم و پسران مطلب مگر یک
چیز بجهت اتفاق واتحاد وتحالفی که میان ایشان بود در جاهلیت واسلام ودر قضیه تحالف بنی عبد شمس ونوفل که بجهت
عداوت ومخالفت با یکدیگر عهد بستند که با بنی هاشم مناکحت ومبایعت نکنند تا آنحضرت را البته تسلیم ایشان نمایند بنی المطلب
با بنی هاشم یکی بودند وبا ایشان متحد وموافق بودند وشیء واحد را بعضی سی واحد بسین مهمله روایت کرده اند بمعنی مثل
وبرابر وواحد تفسیر اوست ـ قال جبیر ـ گفت جبیر بن مطعم ـ ولم یقسم النبی ـ وقسمت نکرد پیغمبر صلی الله علیه وسلم لبنی
عبد الشمس ـ مر پسران عبد شمس را که عثمان وخویشان اویند ـ وبنی نوفل ـ ومر پسران نوفل را که من
واقربان من باشند شیئا هیچ چیز ـ رواه البخاری ـ وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم
ایما قریة اتیتموها ـ هر کدام قریه از قرای کفار که آمدید شما آن قریه را ـ واقمتم فیها ـ واقامت کردید وآرام گرفتید
شما دران قریه یعنی بی قتال که خالی کردند قریه را اهل آن وصلح کردند با شما که این را فیء می گویند ـ فسهمکم فیها ـ پس
نصیب شما وقسمت شما وحق شما از عطا دران قریه است چنانکه صرف کرده می شود فیء در مصارف وغنیمت خمس
دران باتفاق همه ائمه جز شافعی ـ وایما قریة عصت الله ورسوله ـ وهر کدام از قریه که بی فرمانی کرد وخدا را ورسول
خدا را وگرفتید شما آن را بجنگ وقهر وغلبه ـ فان خمسها لله ولرسوله ـ پس بدرستی پنج یک او مر خدا ورسول خدا راست ـ
ثم هی لکم ـ پس آن یعنی اموال غنیمت باقی بعد از خمس مر شما راست وبعضی گفته اند که مراد بقسم اول چیزی را که زده است
لشکر وآنحضرت در میان ایشان نبود پس آن مر لشکر راست وبقسم ثانی آنکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم با ایشان
بود پس خمس می گرفت وباقی مر ایشان راست این چنین تفسیر کرده اند این حدیث را ـ رواه مسلم ـ وعن خولة
بفتح خای معجمه وسکون واو ـ الانصاریة ـ از مشاهیر صحابیات ست ـ قالت سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم
یقول ـ گفت شنیدم آنحضرت را که می گفت ـ ان رجالا یتخوضون فی مال الله بغیر حق ـ بدرستی بعضی مردان اند
که می افتند وتصرف می کنند در مال خدا بناحق مراد غنیمت ست واگر شامل فیء وزکوة وامثال آن دارند نیز

درست است و خوض در اصل در آمدن در آب - فلهم النار یوم القیمة - پس مر ایشان راست آتش روز قیامت -
رواه البخاری - وعن ابی هریرة قال قام فینا رسول الله صلی الله علیه وسلم ذات یوم - گفت ابو هریرة خطبه
خواند در میان ما آنحضرت یک روز - فذکر الغلول - پس ذکر کرد آنحضرت خیانت و غنیمت را - فعظمه - پس بزرگ
و سخت داشت ارتکاب کردن آن را - وعظم امره - و بزرگ داشت شان او را و آنچه در واست از عقاب آخرت -
ثم قال لا الفین - بضم همزه و کسر فا از الفا بمعنی یافتن - احدکم یجی یوم القیمة - می باید که نیابم من یکی از شما را که بیاید و
روز قیامت - وعلی رقبته بعیر - وحال آنکه بر گردن او شتر است - له رغاء - که مر آن شتر را آواز است رغا بضم را و
تخفیف غین معجمه ممدود آواز شتر و این آن شتر است که از غنیمت خیانت کرده بود فرود بر سر او دهند گرا آواز کند - یقول
می گوید آن یکی از شما - یا رسول الله اغثنی فریاد رس مرا و خلاص کن از این عذاب - فاقول لا املک لک شیأ -
پس می گویم من مالک نیستم من مر ترا چیزی را از خلاص دادن و دفع کردن این عذاب - قد ابلغتک - بتحقیق رسانیدم من
ترا شریعت را و ترسانیدم و مبالغه کردم و تو نکردی ظاهر ابرای زجر و تعذیب در شفاعت اینها تاخیری میرود و اگر نکنند
هم واجب نیست - لا الفین احدکم یجی یوم القیمة علی رقبته فرس له حمحمة - باید که نیابم من یکی از شما را در حالی که بر گردن
او اسپی ست که مر او را آواز است حمحمه بفتح حائین مهملتین و سکون میم میان آنها آواز اسپ پست تر از صهیل - فیقول
یا رسول الله اغثنی فاقول لا املک لک شیأ قد ابلغتک لا الفین احدکم یجی یوم القیمة علی رقبته شاة لها ثغاء - بضم
مثلثه و تخفیف عین معجمه آواز گوسفند - یقول یا رسول الله اغثنی فاقول لا املک لک شیأ قد ابلغتک لا الفین احدکم
یجی یوم القیمة علی رقبته نفس - مراد برده است که خیانت کرده او را از غنیمت - لها صیاح - که مر او را آواز است
فیقول یا رسول الله اغثنی فاقول لا املک لک شیأ قد ابلغتک لا الفین احدکم یجی یوم القیمة علی رقبته رقاع -
بر گردن او پارچه هاست - تخفق - که اضطراب میکنند و می جنبند و می لرزند آن جامه پارقاع بکسر راجمع رقعه بمعنی پاره از جامه
و بعضی گفته اند احتمال دارد که رقعه بمعنی پارچه از کاغذ باشد که نوشته اند در وی حقوق و اموال - فیقول یا رسول الله
اغثنی فاقول لا املک لک شیأ قد ابلغتک لا الفین احدکم یجی یوم القیمة علی رقبته صامت - مراد ذهب و فضه است که آن را
مال صامت می گویند - فیقول یا رسول الله اغثنی فاقول لا املک لک شیأ قد ابلغتک متفق علیه و هذا لفظ مسلم -
این حدیث را بخاری و مسلم هر دو روایت کرده اند از ابی هریره و آنچه ذکر کرده ایم لفظ مسلم است و در لفظ بخاری در بعضی
مواضع مخالفت است - وهو اتم - و این لفظ مسلم تامتر است از روی تفصیل از لفظ بخاری - وعنه قال اهدی رجل
لرسول الله صلی الله علیه وسلم غلاما یقال له مدعم - گفت ابو هریره هدیه فرستاد مردی مر آنحضرت را غلامی که گفته می شد
و نام نهاده می شد او را مدعم بکسر میم و سکون دال و فتح عین مهملتین مولی آنحضرت ست غلامی سیاه بود که رفاعة بن زید
بن وهب جذامی بفتح جیم و ذال معجمه اهدا کرده بود - فبینما مدعم یحط رحلا لرسول الله - پس در اثنا آنکه این مدعم فرود

می آورد و می نهاد رخت مر پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم - که بر راحله وی بود - اذا اصابه سهم عایر - بعین مهمله ناگاه رسید مدعم را تیری که دانسته نشد که آنرا که انداخت - فقتله - پس کشت آن تیر مدعم را - فقال الناس هنيئا له الجنة - پس گفتند مردم گوارا باد مدعم را که مراورا بهشت ست که در خدمت آنحضرت بود و شهید شد - فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم كلا - پس گفت آنحضرت نه این چنین ست - والذی نفسی بیده ان الشملة التی اخذها یوم خیبر من المغانم - بدرستی که گلیمی که گرفته بود مدعم روز خیبر از غنیمتها - لم تصبها المقاسم - که نرسیده بود آن شمله را قسمتها - لتشتعل علیه نارا - هر آئینه شعله می زند بر مدعم از روی آتش شمله بفتح شین معجمه وسکون میم گلیم خردی که بجو دور کشند اشتعال افروختن آتش - فلما سمع ذلک الناس - پس وقتی که شنیدند آن سخن حضرت را مردم ترسیدند و هر که چیزی خیانت کرده بود اگرچه چیزی حقیر بود پیش آورد - جاء رجل بشراک - آورد مردی یک دوال را - او شراکین - یا دو دوال را - الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بسوی آنحضرت - فقال شراک من نار او شراکان من نار - پس گفت آنحضرت این یک دوال ست از آتش یا دو دوال اند از آتش یعنی خیانت در اینها موجب عذاب آتش دوزخ ست اگرچه اندک چیز اند متفق علیه - وعن عبد اللہ بن عمرو قال كان على ثقل النبی صلی اللہ علیہ وسلم رجل - بود گماشته بر متاع ورخت آنحضرت مردی که نگاه می داشت آنرا ثقل بمثلثه وقاف مفتوحتین رخت مسافر و متاع وی که بر چارو ا بار می کنند - يقال له كركرة - مردی که گفته میشد مراورا کرکره بفتح کاف اولی وکسر وی وکاف ثانیه مکسورست البته وبفتح هر دو کاف نیز گفته اند - فمات - پس مرد آن مرد فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم هو فی النار - پس گفت آنحضرت وی در آتش دوزخ ست - فذهبوا ینظرون - پس رفتند مردم که نگاه می کنند در رخت واسباب وی گویا ایشان فهمیدند که این وعید بجهت خیانتی ست که در غنیمت کرده است - فوجدوا عباءة قد غلها - پس یافتند گلیمی را که بتحقیق خیانت کرده بود عباءة بفتح عین وهمزه ممدوده نوعی از گلیم - رواه البخاری - وعن ابن عمر قال كنا نصیب فی مغازینا العسل والعنب - بودیم ما که می یافتیم در غزاهای شهد را و انگور را - فناكله ولا نرفعه - پس می خوردیم ما آنرا و بر نمی داشتیم آنرا یعنی بر دیم بر آنحضرت از برای قسمت یعنی آنحضرت روا می داشت وتقریر می کرد و اتفاق دارند علما بر جواز اکل غزاة طعام غنیمت را پیش از قسمت بر قدر حاجت ما دام که در دار الحرب اند - رواه البخاری وعن عبد اللہ بن مغفل بضم میم وفتح غین معجمه وتشدید فا قال اصبت جرابا من شحم یوم خیبر - گفت یافتم من انبانی از پیه پر کرده روز خیبر - فالتزمته - پس بر گردن خود گرفتم و بر داشتم و بجو و چسپانیدم - فقلت لا اعطی الیوم احدا من هذا شیئا - پس گفتم در دل یا بزبان نمی دهم امروز هیچ یکی را ازین پیه چیزی - فالتفت فاذا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یتبسم الی - پس بر گشته نگریستم من ناگاه آنحضرت خنده میکند ازین فعل من که انبان پیه را بر خود گرفته ام و بجو و چسپانیده ام و می نگرد بسوی من متفق علیه وذکر حدیث ابی هریرة - وذکر کرده شده است حدیث ابی هریره که در اول او این لفظ ست - ما اعطیکم فی باب رزق الولاة -

درباب رزق والیان و در مصابیح اینجا مذکور ست

الفصل الثانی عن ابی امامۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال روایت ست از ابی امامۃ باہلی کہ صحابی مشہور ست
روایت می کند از آنحضرتؐ کہ گفت ان اللہ تعالی فضلنی علی الانبیاء - بدرستی کہ خدای تعالی فضل داد مرا بر
پیغمبران - او قال فضل امتی علی الامم - یا گفت کہ خدای تعالی فضل دادہ ست مرا بر امت ہاسے دیگر - واحل
لنا الغنائم - و حلال گردانید برای ما غنیمتہا این بیان فضل ست یا مراد آنست کہ فضلہاسے دیگر داد و این فضل
ہم داد کہ حلال گردانید غنیمتہا را - رواہ الترمذی - وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یومئذ -
گفت انس گفت آنحضرتؐ درین روز یعنی یوم حنین - یعنی روز غزوہ حنین - من قتل کافرا فلہ سلبہ - کسی کہ بکشد کافرے
پس مراو راست رخت و جامہ واسپ او - فقتل ابوطلحۃ - پس کشت ابوطلحہ انصاری کہ زوج ام انس ست - یومئذ
دران روز عشرین رجلا - بیست مرد را از کافران - واخذ اسلابہم - وگرفت سلبہای ایشان را - رواہ الدارمی
وعن عوف بن مالک الاشجعی و خالد بن الولید - ہر دو صحابی مشہور اند - ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قضی
فی السلب للقاتل - آنحضرتؐ حکم کرد در سلب کہ آن تمام براے قاتل ست - ولم یخمس السلب - و تخمیس
نکرد سلب را یعنی نگرفت از ان خمس را چنانکہ از غنائم می گرفت - رواہ ابوداود - وعن عبد اللہ
بن مسعود قال نفلنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم بدر سیف ابی جہل - گفت ابن مسعود تنفیل کرد مرا آنحضرتؐ
یعنی زیادہ بر حصہ من از غنیمت داد شمشیر ابوجہل را - وکان قتلہ - و بود ابن مسعود کہ کشتہ بود ابوجہل را کشندۂ ابوجہل
کسے دیگر ست ولیکن ابن مسعود نیز در کشتن وے دخلی داشت و شریک بود باین سبب شمشیر را کہ داخل سلب
ست بوی عطا نمودند و تفصیل این قصہ در فصل ثالث بیاید - رواہ ابوداود - وعن عمیر بضم عین مہملہ مولی
آبی اللحم - بمد ہمزہ و کسر موحدہ بمعنی ابا آرندہ از خوردن گوشت آبی اللحم از قدمار صحابہ و مشاہیر ایشان ست
حاضر شدہ غزوہ بدر را و شہید شد روز حنین در اسم وی و اسم پدر وی اختلاف ست و آبی اللحم لقب اوست از جہت
آنکہ مطلقا گوشت نمی خورد و بعضے گفتہ اند از جہت آنکہ گوشت ذبایح جاہلیت را کہ بر اصنام می کردند نمی خورد و عمیر مولی آبی اللحم
غفاری حجازی ست وی نیز صحابی ست حاضر شد فتح خیبر را ہمراہ مولی خود روایت می کند از آنحضرتؐ صلی اللہ علیہ وسلم و از
مولای خود و روایت میکنند از وی جماعۃ از تابعین - قال شہدت خیبر مع سادتی - گفت حاضر شدم غزوۂ خیبر را با صاحبان
خود - فکلموا فی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم - پس سخن کردند صاحبان من از جہت من آنحضرتؐ را کہ او در الغزا بریم یا بخدمت
یا کلام کردند در مدح من چیزی یا پرسیدند کہ آیا او را از غنیمت چیزی دادہ میشود یا نہ - فکلموہ انی مملوک - پس سخن کردند
آنحضرتؐ را کہ من مملوکم و غلامم - فامر لی - پس امر کرد آنحضرتؐ مرا کہ بردارم سلاح را و باشم با مجاہدان و غازیان فقلدت
سیفا - پس در گردن انداختہ شدم شمشیری را یعنی شمشیری را در گردن من انداختند - فاذا انا اجرہ - پس ناگاہ من می کشیدم شمشیر را

برزمین از جهت قصر قامت من - فامرلی بشیء من خرثی المتاع - پس امر کرد آنحضرت برای من بچیزاندک از غنیمت خرثی بضم خاء معجمه وسکون رای مهمله وکسر ثای مثلثه وتشدید یا شیء حقیر از متاع خانه مثل دیگ و مانند آن و خرثی مورچه مرغ و مراد اینجا شیء حقیر و قلیل ست وعرضت علیه رقیة کنت ارقی بها المجانین - وعرض کردم من برآنحضرت افسونی را که بآن افسون میکردم دیوانها را - فامرنی بطرح بعضها - پس امر کرد آنحضرت مرا بانداختن بعض وی - وحبس بعضها - ونگاهداشتن بعضی ظاهرا بعضی ازان کلمات حسن بود وبعضی قبیح پس امر کرد که ترک کنم قبیح را و بخوانم باور ای آنرا وضابطه درباب رقی همین ست که اگر بقرآن واسماء الٰهی و مانند آن باشد باید خواند وانچه نه این چنین باشد یا معنی آن معلوم نباشد نباید خواند وکلام درین درباب الرقی بیاید - رواه الترمذی وابوداود الا ان روایته انتهت عند قوله المتاع - مگر آنست که روایت ابوداود تمام شده است نزد قول وی المتاع و در وی وعرضت علیه الی آخره ذکر نکرده است - وعن مجمع بضم میم وفتح جیم وتشدید میم مکسوره وعین مهمله - بن جاریة بجیم وراو تحتانیه صحابی انصاری مدنی ست پدراو منافق بود وازاهل مسجد ضرار و مجمع مخلص مستقیم بود وقاری قرآن بود ابن مسعود از وی نصف قرآن اخذ کرده ویکی ازان کسان ست که جمع کرده بودند قرآن را در عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم وبعضی گفته اند که و سوره باقی مانده در وقتی که قبض کرده شد آنحضرت - قال قسمت خیبر علی اهل الحدیبیة - گفت بخش کرده شد حاصل خیبر بر صحابه که اهل حدیبیه بودند و به بیعت رضوان مشرف شده و بعد از یک سال فتح خیبر شد و در قرآن مجید بشارت باین فتح داده بودند - فقسمها رسول الله صلی الله علیه وسلم ثمانیة عشر سهما - پس قسمت کرد آنرا آنحضرت هیژده حصه - وکان الجیش الفا وخمسمائة - وبود لشکر هزار و پانصد کس - فیهم ثلثمائة فارس - در میان ایشان سه صد اسپ سوار بودند - فاعطی الفارس سهمین - پس داد آنحضرت سوار را دو سهم - والراجل سهما - و پیاده را یک سهم - رواه ابوداود وقال حدیث ابن عمر اصح - وگفت ابوداود وحدیث ابن عمر که در فصل اول گذشت و حکم می کند بآن که فارس را سه سهم ست صحیح ترست - والعمل علیه - وعمل اکثر ائمه بران ست - واتی الوهم فی حدیث مجمع انه قال - وآمده است و واقع شده است وهم وخطا در حدیث مجمع که وی گفته است - ثلثمائة فارس وانما کانوا مائتی فارس - وبودند ایشان مگر دو بیست سوار بدانکه حدیث مجمع تمسک کرده است بوی کسی که گرد انیده است مر فارس را دو سهم چنانکه امام ابوحنیفه زیرا که چون سه صد فارس بهر صد دو سهم داد شش سهم رفت و دوازده سهم باقی ماند پس باشد مر هر صد از پیاده ها را یک سهم واما بر قول کسی که می گوید فارس را سه سهم ست قسمت مستقیم نمی آید زیرا که سهام سواران برین تقدیر نُه می شود و سهام پیاده ها دوازده پس مجموع سهام بیست و یک میشود وازابن عباس وازابن عمر نیز مثل حدیث مجمع روایت کرده اند لیکن ایشان می گویند که حدیث ابن عمر که ناطق ست با آنکه فارس را سه سهم ست اقوی واثبت ست والله اعلم و در عدد اهل حدیبیه روایات مختلف آمده است در روایتی هزار و چارصد آمده است سواران دو بیست فتدبر - وعن حبیب - بر وزن کریم - بن مسلمة - بفتح میم ولام وسکون سین میان هر دو - الفهری - بکسر فا ونکون ها اورا حبیب الروم نیز گویند از جهت کثرت

جہاد او با ایشان والی گردانید او را عمر بن خطاب بر اعمال جزیرہ و فاضل بود و مستجاب الدعوات ذکر کردہ است او را صاحب جامع الاصول
در اصحاب بی بیان اختلاف در صحبت وی و در کاشف گفتہ کہ اختلاف است در صحبت وی و گویند در وقت وفات آنحضرت دوازدہ سالہ
بود - قال شہدت النبی صلی اللہ علیہ وسلم نفل الربع فی البداءۃ - گفت حاضر شدم من آنحضرت را کہ تنفیل کرد ربع را در وقت ابتدای
غزوہ - والثلث فی الرجعۃ - و تنفیل کرد ثلث را در وقت برگشتن از غزوہ یعنی چون بر می خاستند طائفہ از لشکر در ابتدای
غزوہ و می افتادند در جنگ دشمنان پیش از رسیدن لشکر می داد آنحضرت ربع غنیمت را با ایشان و شریک می گردانید ایشان را
با تمام لشکر در سہ ربع باقی و چون رجوع می کردند لشکر از غزا و جماعہ از ایشان بجنگ دشمن می افتادند عطا می کرد این جماعہ را
و مخصوص می گردانید ثلث غنیمت و در باقی ایشان را شریک می ساخت زیرا کہ تردد ایشان در جنگ و مشقت و خطر
در رجعت بیشتر ست چہ لشکر در بدایت می آید و عدو می نماید بخلاف رجعت کہ ہمہ برگشتہ اند کار کردن و جنگ نمودن
درین صورت مشکل تر و صعب تر ست و تنفیل بجہت مشقت و سعی در قتال ست - رواہ ابو داؤد - **وعنہ** ان رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم کان ینفل الربع بعد الخمس - بود آن حضرت کہ تنفیل می کرد ربع را بعد از بر آوردن خمس یعنی
در ابتدای غزوہ چنانکہ در حدیث سابق گذشت و بقرینہ آنکہ می گوید - والثلث بعد الخمس اذا قفل - و تنفیل می کرد
ثلث را بعد از خمس وقتی کہ رجوع می کرد ولیکن در حدیث سابق ذکر بعد الخمس نیست و بیان نکرد کہ ربع در ابتدا و ثلث
بعد از رجوع کہ می داد او را بعد از خمس بود یا پیش از وے و درینجا بیان کرد کہ بعد از خمس بود کہ اول خمس می آورد
بعد از ان ربع یا ثلث آنجا می داد و بعد از ان قسمت می کرد - رواہ ابو داؤد - **وعن ابی الجویریۃ** بضم جیم و فتح
واو و سکون تحتانیہ اولی و تخفیف ثانیہ - الجرمی - بفتح جیم و سکون را منسوب بجرم بن زیاد تابعی بصری ست
ثقہ روایت می کند از ابن عباس و عبادہ بن الصامت و جز ایشان و روایت می کنند از وی ابن عیینہ و شعبہ و غیرہما
قال اصبت بارض الروم جرۃ حمراء - گفت یافتم در زمین روم سبوی سرخ - فیہا دنانیر - کہ در وی دینارہا بود از زر
فی امرۃ معاویۃ - در زمان امارت معاویہ امرۃ بکسر ہمزہ و سکون میم بی ہمزہ بمعنی امارت - وعلینا رجل من اصحاب رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم من بنی سلیم - و بود بر ما گماشتہ و حاکم مردی از اصحاب آنحضرت از بنی سلیم بضم سین و فتح لام نام قبیلہ
است - یقال لہ معن - گفتہ می باشد مر آنمرد را معن بفتح میم و سکون عین - بن یزید فاتیتہ بہا - پس آوردم من
نزد آنمرد جرہ را - فقسمہا بین المسلمین - پس بخش کرد آنمرد آن دینارہا را میان مسلمانان - واعطانی منہا مثل ما اعطی
رجلا منہم - پس داد آنمرد مرا مانند آنچہ داد مردی را از مردان یعنی برابر ہمہ داد و ہیچ زیادہ نداد - ثم قال لولا انی سمعت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول - پس گفت اگر نمی بود کہ من شنیدہ ام آنحضرت را کہ می گفت - لا نفل - بفتحتین الا بعد الخمس
نیست نفل کہ تخصیص بعضے غزاۃ ست بزیادتی از غنیمت مگر بعد از خمس - لاعطیتک - ہر آئینہ مے دادم ترا زیادہ
بر دیگران یعنی آن حضرت فرمود کہ نفل بعد از خمس می باشد پس در مالی باشد کہ دران خمس ست و خمس در مالی

بیا باشند کہ بقہر و غلبہ از کافران بستانند کہ آنرا غنیمت می خوانند و در آنجا قتال بود و این مال فی ست و در وی خمس نیست
پس نفل نیز نباشد فافہم۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن ابی موسی الاشعری قال قدمنا۔ گفت ابو موسی اشعری قدوم آوردیم
فوافقنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حین افتتح خیبر۔ پس موافق افتادیم ما آنحضرت را واتفاقاً در ہنگامی رسیدیم کہ فتح
کرد خیبر را حقیقت حال آنست کہ ابو موسی رضی اللہ عنہ از یمن بمکہ آمد و اسلام آورد و پس بہجرت حبشہ رفت و باز آمد
و موافق افتاد قدوم وی بمدینہ بقدوم جعفر ابن ابی طالب و اصحاب وی کہ ایشان نیز بحبشہ ہجرت کردہ بودند وہمہ
باتفاق بحضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آمدند در وقتی کہ فتح کرد خیبر را۔ فاسہم لنا۔ پس سہم داد ما را از غنیمت
او قال۔ یا گفت بجای فاسہم لنا۔ فاعطانا منہا۔ پس داد ما را از غنیمت خیبر۔ وما قسم لاحد غاب من فتح خیبر منہا شیئا۔ و
قسمت نداد مر ہیچ کس را کہ غائب بود از فتح خیبر ہیچ چیزی را۔ الا لمن شہد معہ۔ مگر ہر کسے را کہ حاضر بود باوی این تاکید ست
مر کلام سابق را۔ الا اصحاب سفینتنا۔ مگر اہل کشتی ما را کہ در یک کشتی نشستہ بودیم حبشہ آن روی دریاست از آنجا
بمکہ و مدینہ کہ بیایند بر کشتی نشستہ می آیند جعفر واصحابہ۔ اصحاب سفینہ ما کدام اند جعفر و یاران وی رضی اللہ عنہم اجمعین۔ اسہم
معہم سہم۔ داد اصحاب سفینہ را با آن کسانی کہ حاضر بودند بعضے میگویند کہ سہم دادن ایشان بجہت آن بود کہ قدوم ایشان
پیش از گرد آوردن غنیمت بود اگرچہ بعد از قتال بود و این تاویل کسی ست کہ قائل ست بآنکہ ہر کہ حاضر آید درین وقت
شریک میگردد چنانکہ شافعی در یک قول و دیگران کہ قائل باین نیستند میگویند کہ برضای غازیان و غانمان بود و این قول
اظہر ست۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن یزید بن خالد۔ گفتہ اند کہ صواب زید ابن خالد ست زید کہ معلوم شدہ است
یزید بن خالد در صحابہ و در جامع الاصول گفتہ کہ زید بن خالد کنیت او ابو طلحہ است بعضی گفتہ اند کہ ابو عبد الرحمن جہنی
صحابی ست نزیل کوفہ روایت کردہ است از وی عبد اللہ بن عیینہ کہ از اعلام تابعین و مشاہیر ایشان ست مات سنۃ
ثمان وسبعین زمن عبد الملک وقیل فی آخر ایام معاویۃ وہو ابن خمس وثمانین۔ ان رجلا من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم توفی یوم خیبر۔ روایت می کند کہ مردی از اصحاب آنحضرت وفات یافت روز فتح خیبر۔ فذکر لرسول اللہ۔ پس ذکر کردہ شد
مردن او مر پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم فقال صلوا علی صاحبکم۔ پس گفت آنحضرت نماز بگزارید شما بر یار خود یعنی من
نمی گذارم۔ فتغیرت وجوہ الناس لذلک۔ پس متغیر شد و بگردید رویہای مردم از جہت ناگزاردن آنحضرت نماز بر وی
فقال ان صاحبکم غل فی سبیل اللہ۔ پس گفت آنحضرت بدرستی کہ این یار شما خیانت کرد در راہ خدا۔ ففتشنا متاعہ
پس کاویدیم و تفحص کردیم متاع او را۔ فوجدنا خرزا من خرز یہود۔ پس یافتیم ما مہرہ را از مہرہا ے یہود یعنی مہرہ
کہ یہودان نگاہ می دارند ایشان و زنان ایشان می پوشند خرز بجای معجمہ و را مفتوحتین و زای معجمہ در آخر مہرہ و جوہر
لا یساوی درہمین۔ برابر نمی شد این خرز کہ یافتہ شد در متاع وی دو درہم را یعنی قیمت آن کمتر از دو درہم بود۔ رواہ مالک
وابو داؤد والنسائی۔ وعن عبد اللہ بن عمرو قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اصاب غنیمۃ۔ بود آنحضرت

وقتی کہ می یافت غنیمتی را۔ امر بلالا۔ امر می کرد بلال را بآواز دادن۔ فنادی فی الناس۔ پس آواز در می داد بلال در مردم
کہ بیارند غنیمت ہای خود را۔ فیجیئون بغنائمہم۔ پس می آوردند مردم غنیمت ہای خود را کہ در دست ہر یک بود۔ فیخمسہ ویقسمہ
پس تخمیس می کرد آنحضرت چیزی را کہ می آوردند وی برآورد واز وی خمس وقسمت می کرد آنرا۔ فجاء رجل یوما بعد ذلک بزمام
من شعر۔ پس آورد مردی روزی بعد از آن مہاری از موی۔ فقال۔ پس گفت آن مرد۔ یا رسول اللہ ہذا فیما کنا اصبنا
من الغنیمۃ۔ این بود در آنچہ یافتیم ما آنرا از غنیمت۔ قال اسمعت بلالا نادی ثلثا۔ گفت آنحضرت آیا شنیدہ بودی تو بلال
را کہ آواز داد سہ بار۔ قال نعم۔ گفت آری شنیدہ بودم۔ قال فما منعک ان تجئ بہ۔ گفت آنحضرت پس چہ باز داشت
ترا از آوردن آن۔ فاعتذر۔ پس بہانہ آورد آنمرد در تاخیر آوردن۔ قال کن انت تجئ بہ یوم القیمۃ۔ گفت آنحضرت
باش تو کہ می آری آنرا در روز قیامت در درگاہ حق۔ فلن اقبلہ عنک۔ پس ہرگز من قبول نمی کنم آنرا از تو این تغلیظ
وتہدید وتشدید ست بروی والا اگر توبہ کند وراضی سازد غانمان را ممکن بود۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن عمرو بن شعیب
عن ابیہ عن جدہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وابابکر وعمر حرقوا متاع الغال وضربوہ۔ آنحضرت وابوبکر و
عمر سوختند اسباب واموال خیانت کنندہ از غنیمت را وزدہ اند او را وتعزیر کردہ اند پس بعضی از اہل علم وامام احمد بن
حنبل رحمۃ اللہ علیہ از ایشان ست بظاہر حدیث رفتند وحکم کردند بسوختن متاع غال مگر حیوان ومصحف وجز آنچہ خیانت
کردہ است کہ حق غانمان ست وجماعۂ دیگر می گویند کہ این وارد ست بسبیل تغلیظ وائمۂ ثلثہ رحمہم اللہ برین اند۔
رواہ ابوداؤد۔ وعن سمرۃ بن جندب قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ گفت سمرہ بود آنحضرت کہ می گفت
من یکتم غالا فانہ مثلہ۔ کسی کہ پنہان کند خیانت کنندہ را و بیارد در حضور امیر ورعایت وحمایت او کند پس وے مانند
اوست در خیانت وشریک ست در اثم۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ابی سعید قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
عن شری المغانم حتی تقسم۔ گفت ابوسعید خدری کہ نہی کرد آنحضرت از خریدن غنیمتہا پیش از آنکہ قسمت کردہ شود
از جہت عدم ملک۔ رواہ الترمذی۔ وعن ابی امامۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ نہی ان تباع السہام حتی
تقسم۔ روایت ست از ابی امامہ از آنحضرت کہ بدرستی وی نہی کرد از فروختن حصہ ہا یعنی اگر بفروشد کسی حصہ خود را پیش
از قسمت جائز نباشد از جہت عدم ملک نزد کسی کہ موقوف می دارد ملک را در قسمت واز جہت جہل تعیین مبیع وصفت
وی از مالک پیش از قسمت۔ رواہ الدارمی۔ وعن خولۃ بنت قیس صحابیہ است ووی را خویلہ نیز می گویند زوجہ حمزہ است
کذا فی الکاشف۔ قالت سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ گفت خولہ شنیدم آنحضرت را کہ می گفت۔ ان ہذا المال
خضرۃ حلوۃ۔ بدرستی این مال یعنی مال غنیمت سبز وشیرین ست کہ بنظر خوش آید ودر دل لذیذ نماید۔ فمن اصابہ بحقہ بورک لہ
فیہ۔ پس کسی کہ برسد او را بحق وی یعنی بروجہ حلال برکت دادہ شود مر او را در آن۔ ورب متخوض فیما شاءت بہ نفسہ۔
وبسا خوض کنندہ ودر شوندہ در چیزی کہ می خواہد آنرا نفس او۔ من مال اللہ ورسولہ۔ از مال خدا ورسول وی مرا

غنیمت ست که قسمت آن در حکم خدا و رسول ست - لیس له یوم القیمة الا النار - نیست مر او را روز قیامت مگر آتش - رواه الترمذی
وعن ابن عباس ان النبی صلی الله علیه وسلم تنفل سیفه ذو الفقار یوم بدر - روایت ست از ابن عباس که آنحضرت زیادت گرفت یعنی برگزید برای نفس خود شمشیر خود را که مشهور ست و نام او ذو الفقار ست بفتح فا کر از آن تجهیز الجامع لجمع و در قاموس گفته که از آن عاص بن منبه بود که روز بدر کافر کشته شد پس بخشید آنحضرت صلی الله علیه وسلم آنرا بامیر المؤمنین علی رضی الله عنه و ذو الفقار از آن گویند که فقار استخوان پشت را گویند و در پشت آن شمشیر مهرها بود مشابه آن - رواه ابن ماجة وزاد الترمذی - و زیاده کرده است ترمذی این عبارت را که - وهو الذی رای فیه الرؤیا یوم احد - و آن مهرهای شمشیر ست که دید آنحضرت در وی خواب را روز احد و خواب آنست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم جنبانید ذو الفقار را پس شکست از میان باز جنبانید بار دیگر پس گشت بهتر از آنچه بود پس تاویل کرد آنرا بهزیمتی که در روز احد واقع شده بود و آخر فتح شد وعن رویفع - بضم را و فتح واو و سکون تحتانیه و کسر فا و عین مهمله در آخر - بن ثابت - صحابی انصاری ست معدود ست در بصریین امیر گردانید او را معاویه بر طرابلس سنه ست و اربعین پس غزا کرد افریقیه را سنه سبع و اربعین و در شام سنه ست و خمسین - ان النبی صلی الله علیه وسلم قال من کان یؤمن بالله والیوم الآخر - روایت میکند که آنحضرت گفت کسی که هست که ایمان دارد بخدا و روز قیامت - فلا یرکب دابة من فیء المسلمین - پس باید سوار نشود وی چارپایه را از غنیمت مسلمانان - حتی اذا اعجفها ردها فیه - تا آنکه چون لاغر و ضعیف گردانید آنکس آن دابه را باز گردانید و آورد او را در فیء از اینجا معلوم میشود که رکوب اگر مؤدی بلاغری و ضعف نگردد باک نیست یا این بطریق عادت فرمود که البته رکوب سبب لاغری می گردد والله اعلم - ومن کان یؤمن بالله والیوم الآخر فلا یلبس ثوبا من فیء المسلمین - و کسی که ایمان دارد بخدا و روز آخرت پس باید که نپوشد جامه را از جامه های غنیمت مسلمانان - حتی اذا اخلقه رده فیه - تا آنکه چون کهنه گرداند آن جامه را رد کند آنرا در فیء - رواه ابو داود - وعن محمد بن ابی المجالد - بضم میم و جیم از تابعین کوفه است در طبقه ثالثه و حدیث او در ایشان ست - عن عبد الله بن ابی اوفی قال قلت هل کنتم تخمسون الطعام فی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم - گفت محمد بن ابی المجالد که گفتم من یعنی به عبد الله بن ابی اوفی آیا بودید شما که تخمیس می کردید طعام را در عهد آنحضرت یعنی می گرفتید خمس را از آن یا آنچه از جنس طعام ست خارج قسمت بود هر که میخواست در آن تصرف می کرد - قال اصبنا طعاما یوم خیبر - گفت یافتیم ما طعامی را روز خیبر - وکان الرجل یجیء فیاخذ منه مقدار ما یکفیه - و بود مردی که می آمد پس می گرفت از طعام باندازه آنچه کفایت کند مر او را - ثم ینصرف - پس تر بر می گشت مقصود آنست که از طعام خمس نمی باید گرفت ولیکن نباید که زیاده از قدر کفایت نیز نگیرند - رواه ابو داود - وعن ابن عمر رضی الله عنهما ان جیشا غنموا فی زمن رسول الله صلی الله علیه وسلم طعاما وعسلا - روایت ست از ابن عمر که لشکری غنیمت آوردند در زمان آن حضرت طعامی و شهدی را - فلم یؤخذ منها الخمس - پس گرفته نشد از آن جیش خمس و زیاده بر قدر حاجت هم نگرفته باشند

واین را ذکر کرد بنابر ظهور - رواه ابوداؤد - وعن القاسم مولی عبد الرحمن - تابعی ست شامی ابو عبد الرحمن کنیت اوست
می گفت دریافتم چهل کس را از مهاجرین و در کاشف گفته قاسم بن عبد الرحمن ابو عبد الرحمن دمشقی مولی بنی امیه بعضی او را ثقه
گفته اند و بعضی تضعیف نموده مات سنة اثنین وعشرین ومائة روایت می کند از علی و سلمان مرسلا و از معاویه و عمرو بن عبسه
و بعضی گفته اند نشنیده است وی از هیچ صحابی مگر از ابی امامه والله اعلم - عن بعض اصحاب النبی - روایت کرده است از بعض
اصحاب پیغمبر صلی الله علیه وسلم قال کنا ناکل الجزور فی الغزو - گفت آن بعض از اصحاب بودیم ما که می خوردیم شتر را
در غزو و جزور بفتح جیم و زای شتر کشتنی یعنی از روی احتیاج و رغبت بگوشت شتری را می کشتیم و می خوردیم - ولا نقسمه - و قسمت
نمی کردیم آنرا - حتی اذا کنا لنرجع الی رحالنا - تا آنکه چون می بودیم که هر آئینه باز می گشتیم بسوی رخت و اسباب خود -
واخرجتنا منه مملوة - و حالانکه خرجهای ما از گوشت وی پر بود و اخرجه بفتح همزه و سکون خای معجمه و کسر را و فتح جیم جمع خرج
بضم خاء و سکون را بمعنی باروان عربی ست و بفارسی خرجین گویند - رواه ابوداؤد - وعن عبادة بن الصامت
ان النبی صلی الله علیه وسلم کان یقول - روایت ست از عباده بضم عین و تخفیف با ابن الصامت که صحابی مشهور ست
بود آنحضرت که می گفت - ادوا الخیاط والمخیط - ادا کنید و بیارید و خیانت نکنید از غنیمت خیاط را بکسر خاء و مخیط بکسر میم
و سکون خاء هر دو بمعنی سوزن چنانکه در صراح گفته و در قرآن مجید گفته (فی سم الخیاط) و در قاموس گفته خیاط بر وزن کتاب
و مخیط بر وزن منبر چیزی که دوخته شود بوی جامه و بمعنی ابره بکسر همزه نیز آید و بمعنی مسله یعنی سوزن کلان و اگر یکی ازین دو را
برین حمل کنند تکرار نماند اما خیاط را جمع خیط بمعنی رشته داشتن چنانکه در حواشی نوشته اند خطاست زیرا که جمع خیط خیوط
و اخیاط می آید چنانکه در صحاح و قاموس گفته - وایاکم والغلول - و دور دارید خود را از خیانت و پرهیز کنید از آن
فانه عار علی اهله یوم القیمة - زیرا که بدرستی غلول عیب ست بر فاعل آن روز قیامت - رواه الدارمی ورواه النسائی
عن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده قال دنا النبی صلی الله علیه وسلم من بعیر -
نزدیک شد آنحضرت از شتری - فاخذ وبرة من سنامه - پس گرفت آنحضرت پشمکی از کوهان شتر و وبر بفتحتین پشم و وبره یکی
و سنام بفتح کوهان شتر - ثم قال یا ایها الناس انه لیس لی من هذا الفیء شیء - پس گفت آنحضرت آگاه باشید ای
مردمان بدرستی نیست مرا ازین مال که فیء ست هیچ چیزی - ولا هذا - و نه مقدار این پشم پاره است که چیزی اقل
و احقر ست - ورفع اصبعه - و برداشت آنحضرت انگشت خود را برای تاکید معنی تقلیل - الا الخمس - مگر پنج یک و باقی
همه برای شماست - والخمس مردود علیکم - و خمس نیز رد کرده میشود بر شما و داده میشود شما را چنانکه قسمت آن در قرآن مجید
مذکور ست - فادوا الخیاط والمخیط - پس ادا کنید و بیارید پیش من سوزن خرد یا کلان را - فقال رجل فی یده کبة من شعر -
پس برخاست مردی که در دست او قطعه از ریسمان موی ست و کبه بضم و تشدید گرده از ریسمان - فقال اخذت
هذه لاصلح بها بردعة - پس گفت آن مرد گرفته ام من این کبه را تا اصلاح کنم با آن گلیم را بردعه بفتح موحده و سکون را

وفتح دال وعین مهملتین وبذال معجمه نیز آمده کذا فی القاموس ودر صراح بردعه گلیم که زیر پالان نهند ذکر کرده و اعجام دال را
فقال النبي صلى الله عليه وسلم اما كان لي ولبني عبد المطلب فهو لك - پس گفت آنحضرت اما چیزی که باشد مرا و مر پسران
عبد المطلب را که متفق و متحد اند بمن در رضای من رضای ایشانست و متعهد رضای ایشان مامی توانم شد پس مر تراست و حلال
گردانیدیم ما آنرا برای تو اما باقی اهل غنیمت رضای ایشان بدست ایشان است از ایشان استحلال کن - فقال لقد
بلغت ما ارى - پس گفت آنمرد وقتی که رسید آن کبه باین سرحد از مضایقه و اثم که من می بینم - فلا ارب لي فيها - پس
نیست حاجت مرا در وی ارب بفتحتین حاجت - ونبذها - و انداخت آنمرد از دست آن کبه را - رواه ابوداؤد - وعن عمرو
بن عبسة بفتحات صحابی مشهور است رفیع الشان و در مواضع احوال شریف وی نوشته شده است - قال صلى بنا رسول الله
صلى الله عليه وسلم الى بعير من المغنم - گفت نماز گزارد با ما آنحضرت متوجه بسوی شتری از غنیمت یعنی ستره گردانید آنرا در
نماز - فلما سلم اخذ وبرة من جنب البعير - پس هنگامی که سلام داد آنحضرت از نماز گرفت یک پشمی از پهلوی شتر - ثم قال
ولا يحل لي من غنائمكم مثل هذا - پس گفت آنحضرت و حلال نیست مرا از غنیمت های شما مانند این پشم - الا الخمس - مگر خمس
والخمس مردود فيكم - و خمس نیز رد کرده شده است و صرف کرده شده است در میان شما - رواه ابوداؤد - وعن جبير
بن المطعم صحابی مشهور است از اولاد نوفل بن عبد مناف - قال لما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم سهم ذوي القربى
بين بني هاشم وبني المطلب - گفت جبیر هنگامی که قسمت کرد آنحضرت حصه ذوی القربی را که در قرآن مجید نصیب ایشان
از خمس آمده است میان پسران هاشم و پسران مطلب که برادر هاشم است - اتيته انا وعثمان بن عفان - آمدم آنحضرت
را من و عثمان رضی الله عنه - فقلنا - پس گفتیم ما - يا رسول الله هؤلاء اخواننا من بني هاشم لا ننكر فضلهم - این برادران
ما از بنی هاشم اند انکار نمی کنیم ما فضل ایشان را - لمكانك الذي وضعك الله منهم - از جهت وجود ذات شریف تو که
نهاده است و پیدا کرده است ترا خدای تعالی از ایشان یعنی از بنی هاشم - ارايت اخواننا من بني المطلب
اعطيتهم - خبر ده ما را از سبب آنکه داده برادران ما را که از بنی المطلب اند - وتركتنا - و گذاشتی تو ما را و ندادی از سهم
ذوی القربی از خمس - وانما قرابتنا وقرابتهم واحدة - و نیست نزدیکی و خویشی ما و نزدیکی و خویشی ایشان مگر یکی یعنی در یک مرتبه
فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا - صلى الله عليه وسلم انما بنو هاشم وبنو المطلب شيء واحد - نیستند پسران هاشم و پسران
مطلب مگر یک چیز یعنی متفق و متحد - هكذا - چنین است - وشبك بين اصابعه - و در یکدیگر در آورد آنحضرت انگشتان خود را
از برای بیان صورت هکذا یعنی مختلط و متفق - رواه الشافعي - روایت کرد این حدیث را شافعی - وفي رواية ابي داود
والنسائي نحوه وفيه - و در روایت ابی داود و نسائی که مانند این است و در وی این چنین آمده است که - انا وبنو المطلب
لا نفترق في الجاهلية والاسلام - من و پسران مطلب جدائی نشویم در جاهلیت و نه در اسلام و همیشه متفق و متحد
بوده ایم بخلاف باقی اولاد عبد مناف و نزد بعضی انا بکسر همزه و تشدید نون است بجای انا بفتح همزه و تخفیف نون

وانما نحن وهم شئ واحد۔ ونیستیم ما وایشان مگر یک چیز۔ وشبک بین اصابعه۔ ودرهم آورد انگشتان خود را بهم وبیان این حدیث
درحدیث جبیر بن مطعم که در فصل اول گذشت بیان کردیم

الفصل الثالث۔ عن عبد الرحمن بن عوف قال انی لواقف فی الصف یوم بدر۔ گفت بدرستی که من هر آیینه ایستاده ام در صف قتال روز غزوۂ بدر۔ فنظرت عن یمینی وعن شمالی۔ پس نگاه کردم من جانب راست خود و جانب چپ خود۔ فاذا انا بغلامین من الانصار۔ پس ناگاه من مقرون ونزدیکم بدو پسرک از انصار۔ حدیثة اسنانهما۔ که نواست سالهای عمر ایشان۔ فتمنیت ان اکون بین اضلع منهما۔ یعنی وتعجب پس آرزو کردم من که کاش می بودم میان دو مرد کهنه سال وقوی تر ازین دو جوان که در جنگ پای بجا و بی تردد تر می بودم یعنی این جوانان ناآزموده کارانند مبادا روی بگریزند وکاری نکنند ومرا نیز بدنام ومعیوب گردانند۔ ضلاعت قوت وشدت وبازو وسخت اضلاع شدن۔ فغمزنی احدهما۔ پس مالید وزیر کرد وفشرد بدست مرا یکی ازان دو۔ فقال ای عم هل تعرف ابا جهل۔ پس گفت یکی ازان دو ای عم من آیا می شناسی ابوجهل را که کیست وکجاست۔ وروش عرب است که کلان تراز خود را عم می گویند وخطاب باین لفظ می کنند۔ قلت نعم۔ عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه می گوید که گفتم من آری می شناسم ابوجهل را۔ فما حاجتک الیه یا ابن اخی۔ پس چیست حاجت تو بسوی وے وچه کار داری بوی ای برادرزادۂ من۔ قال اخبرت انه یسب رسول الله صلی الله علیه وسلم۔ گفت آن جوان خبر داده شده ام من که وی دشنام می کند آنحضرت را۔ والذی نفسی بیده لئن رأیته لایفارق سوادی سواده۔ سوگند بخدای که نفس من در دست قدرت اوست اگر ببینم من ابوجهل را جدا نمی کند شخص من شخص وی را۔ حتی یموت الاعجل منا۔ تا بمیرد آنکه شتاب تر است از ما یعنی آنکه نزدیک تر است اجل او۔ قال۔ گفت عبد الرحمن بن عوف۔ فتعجبت من ذلک۔ پس شگفت کردم ازان جوان وازان سخن وی بمشاهده کمال همت وشجاعت وکمال محبت وی بجناب رسالت صلی الله علیه وسلم قال۔ گفت۔ وغمزنی الآخر۔ وغمز کرد مرا جوان دیگر ازان دو جوان۔ فقال لی مثلها۔ پس گفت آن دیگر مرا مانند آن کلمه که گفته بود جوان نخست۔ فلم انشب ان نظرت الی ابی جهل۔ پس درنگ نکردم من تا آنکه نظر کردم بسوی ابوجهل۔ یجول فی الناس۔ در حالی که جولان می کند وگردی برآید در میان مردم ومی گردد۔ فقلت الاتریان هذا پس گفتم من آیا نمی بینید شما این شخص را که می گردد۔ صاحبکما الذی تسألانی عنه۔ این ست آن یار شما که می پرسیدید مرا از حال وے که کیست وکجاست یعنی ببینید ابوجهل این ست۔ قال۔ گفت عبد الرحمن بن عوف۔ فابتدراه بسیفیهما۔ پس بشتافتند ودریافتند آن دو جوان ابوجهل را بسر وشمشیر خود۔ فضرباه۔ پس زدند آن دو جوان ابوجهل را بشمشیر ها۔ حتی قتلاه۔ تا آنکه کشتند اورا۔ ثم انصرفا الی رسول الله۔ پس برگشتند وآمدند بسوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فاخبراه۔ پس خبر دادند آنحضرت را۔ فقال ایکما قتله۔ پس گفت آنحضرت کدام یکی از شما

کشته است اورا - فقال کلا واحد منهما انا قتلته - پس گفت هر یکی از آن دو من کشته ام اورا - فقال هل مسحتما سیفکما - پس گفت آنحضرت آیا مسح کرده اید و مالیده اید شما یعنی پاک کرده اید شما شمشیر را می خود را از خون - فقالا لا - پس گفتند مسح نکرده ایم شمشیر را - فنظر رسول الله صلی الله علیه وسلم الی السیفین - پس نگاه کرد آنحضرت بسوی شمشیرها - فقال کلاکما قتله - پس گفت آنحضرت هر دو شما کشته اید اورا - وقضی رسول الله صلی الله علیه وسلم بسلبه - و حکم کرد آنحضرت برخت و سلاح و اسپ ابوجهل لمعاذ بن عمرو بن الجموح - بفتح جیم - ابن یکی از آن دو مرد ست که تعبیر کرد از آنها در اول حدیث بغلام از انصار و دیگر معاذ بن عفراء بعین مهمله بر وزن حمراء چنانکه می گویند - والرجلان - و آن دو مرد که کشتند ابوجهل را - معاذ بن عمرو بن الجموح و معاذ بن عفراء - متفق علیه - و در صحیح بخاری گفته معوذ بن عفراء بواو مکسوره مشدده و نیز در حدیث آینده بیاید که کشنده ابوجهل برادر ابن عفراء ست و ازین لفظ کتاب معلوم می شود که یکی ابن عفراء ست و توجیهش آن می کنند که هر دو از یک مادر اند و پدر مختلف پس پدر یکی عمرو بن الجموح ست و پدر دیگر غیر اوست پس نسبت داده شده یکی از ایشان را به پدر و دیگری را به مادر و قسطلانی گفته است و در صحیح مسلم آمده است که آن دو کس که کشتند ابوجهل را معاذ بن عمرو بن الجموح و معاذ بن عفراء و وی ابن الحارث ست و عفراء مادر اوست و درین مقام دو سخن ست یکی آنکه آنحضرت فرمود که هر دو شما کشته اید پس وجه تخصیص یکی بسلب چیست جواب می گویند که شاید هر دو شریک باشند در کشتن ولیکن آنکه سست گردانید و بیرون آورد اورا از امتناع یکی باشد و دیگری آمده و نیز زخمی زده باشد و مستحق سلب همانست که سست گردانید و از حیز امتناع بیرون آورد و فرمودن آنحضرت که شما هر دو کشته اید برای خوش گردانیدن خاطر دیگری ست و سخن دیگر آنکه در فصل ثانی از حدیث ابن مسعود گذشت که آنحضرت تنفیل کرد مرا شمشیر ابی جهل را و نیز آمده است که ابن مسعود کشت ابوجهل را پس وجه آن چه باشد جواب داده اند که ابن مسعود یافت در وی رمقی پس برید سر او را پس داد آنحضرت او را چیزی از سلب او که شمشیر است از بعضی اصحاب مالک نقل کرده اند که امام مخیرست در سلب هر چه خواهد بکند و بهر که خواهد بدهد و درین قول تقصی ست از هر دو اشکال - **وعن انس** قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم یوم بدر - گفت انس که گفت آنحضرت روز بدر - من ینظر لنا ما صنع ابوجهل - کیست که نظر کند برای ما که چه کرد ابوجهل و چه شد حال وی - فانطلق ابن مسعود - پس رفت ابن مسعود - فوجده قد ضربه ابنا عفراء - پس یافت ابن مسعود ابوجهل را که بتحقیق زده اند او را دو پسر عفراء - حتی برد - تا آنکه سرد شده و بجای خود مانده و مشرف شده است بر موت - قال فاخذ بلحیته - گفت انس پس گرفت ابن مسعود ریش آن ملعون را و در روایتی آمده است که نشست بر سینه وی - فقال انت ابوجهل - پس گفت ابن مسعود توئی ابوجهل که باین خواری افتاده ای دشمن خدا و رسول خدا در زیر دست ما - فقال وهل فوق رجل قتلتموه - پس گفت آیا هستی تو بالای مردی که کشته اید شما او را یعنی زیاده بر آن نیست که شما مردی را کشتید و تو آمده بر وی می نشینی و در روایتی قتله قومه - وفی روایة قال فلو غیر اکار قتلنی - پس اگر جز زراعت کننده می کشت مرا بهتر می بود یعنی مرا عار نیست از

گشته شدن جز آنکه کشنده من اکارست واکار بتشدید بمعنی مزارع ست و مراد بآن قوم انصار داشت که اصحاب زرع
ونخیل اند و تواند که مراد تمنی باشد یعنی کاشکی می کشت مرا غیر اکار و در صحیح بخاری از حدیث ابراهیم بن سعد آورده که پسران
عفرا او را بشمشیر زدند او را تا آنکه سرد شد و ذکر کرده است غیر ابراهیم بن سعد که آمد بروی ابن مسعود و برید سر او را شیخ گفت
این محمول ست بر آنکه هر سه شریک بودند در قتل و آنکه سست کرد در اول معاذ بن عمرو بن الجموح بود۔ متفق علیه۔ وعن
سعد بن ابی وقاص قال اعطی رسول الله صلی الله علیه وسلم رهطا وانا جالس۔ گفت داد آنحضرت ازین گروهی را یعنی
مال و حالانکه من نشسته ام۔ فترک رسول الله صلی الله علیه وسلم منهم رجلا۔ پس گذاشت آنحضرت ازین گروه مردی را
که هو اعجبهم الی۔ که آن مرد خوش آینده تر و بهترین آن گروه بود بسوی من۔ فقمت۔ پس برخاستم من۔ فقلت مالک
عن فلان۔ پس گفتم من یعنی با آنحضرت چیست ترا ازین مرد یعنی چه منع کرد ترا که گذاشتی این مرد را و ندادی او را
چیزی۔ والله انی لاراه مومنا۔ بخدا سوگند هر آئینه گمان می برم من او را مومن صادق اراه بضم همزه است بمعنے
گمان می برم۔ فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم او مسلما۔ پس گفت آنحضرت بلکه بگو می دانم او را مسلمان یعنی ایمان
حقیقی که از ته دل و صدق باطن باشد مرتبه اعلی ست و اطلاع بران ممکن نه اما اسلام که عبارت از انقیاد و اطاعت ظاهر
تیقن ست پس بگو که من می دانم او را مسلمان مقصود آنحضرت مواخذه و اعتراض ست بر سعد که در مواجهه آنحضرت حجت
آورد و باستحقاق آنمرد مال را و اظهار استبعاد کرد ترک او را و دعوی کرد ایمان حقیقی مر او را۔ ذکر ذلک سعد ثلثا۔ ذکر کرد
گفت سعد بن ابی وقاص آن سخن را سه بار۔ واجابه بمثل ذلک۔ و جواب داد و رد کرد آنحضرت او را بمانند آن
کلام اول۔ ثم قال۔ پستر گفت آنحضرت۔ انی لاعطی الرجل وغیره احب الی منه۔ بدرستیکه من هر آئینه می دهم
مردی را و حالانکه غیر آنمرد محبوب تر ست نزد من ازان مرد۔ خشیة ان یکب فی النار علی وجهه۔ از جهت ترس آنکه
افگنده شود آنمرد در آتش بر روی خود یعنی از دادن مال لازم نمی آید محبت و تفضیل و لازم نیست که عطا بسبب
فضائل دینیه باشد بلکه داده میشود و گاهے بسبب ضعف ایمان و تالیف قلب تا سخط نکند و در ورطه کفر نیفتد پس
مبالغه مکن تو در سوال بعطای وی مستند بودن او مومن کامل الایمان با آنکه قطع بوجود آن ممکن نیست متفق علیه
وفی روایة لهما۔ و در روایتی مر شیخین را آمده که۔ قال الزهری۔ گفت زهری۔ فنری ان الاسلام الکلمة والایمان
العمل الصالح۔ پس می دانیم و اعتقاد می کنیم که اسلام عبارت ست از کلمه و ایمان عمل صالح پوشیده نماند که ظاهر آن می نماید
که گویه اسلام عمل صالح و انقیاد و احکام ست و ایمان تصدیق ست لیکن هر گاه که بود تلفظ بکلمه اسلام و اقرار کافی
در حکم باسلام ظاهر و اعمال صالحه مبنی برایمان و منشعب از تصدیق قلبی و کمال وی اکتفا کرد در معنی اسلام بکلمه و
تفسیر کرد ایمان را بعمل صالح فافهم۔ وعن ابن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قام یعنی یوم بدر۔
روایت ست از ابن عمر که آنحضرت ایستاد بخطبه در روز بدر۔ فقال ان عثمان انطلق فی حاجة الله وحاجة رسوله۔

پس گفت کہ عثمان ابن عفان رفتہ است در کار خدا و رسول وی اشارت ست بتمریض او رقیہ بنت رسول اللہ را صلی اللہ علیہ وسلم کہ در تحت وی رضی اللہ عنہ بودہ است و در وقتی کہ آنحضرت ببدر بر آمد رقیہ رضی اللہ عنہا بیمار بود و پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم او را بہ بیمار داری رقیہ بمدینہ باز گردانید و در وقتی کہ قسمت غنائم می کرد این سخن فرمود کہ عثمان در کار خدا و کار رسول خدا رفتہ است۔ وانی ابایع لہ۔ و بدرستی کہ من بیعت می کنم بجو و برای او پس آنحضرت دست چپ خود را بر دست راست خود زد و گفت این دست عثمان ست۔ فضرب لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بسہم۔ پس زد و تعیین کرد برای عثمان آنحضرت حصہ کہ از غنیمت مراد را بود۔ ولم یضرب لاحد غاب غیرہ۔ و نہ زد سہم ہیچ یکی را کہ حاضر نبود در بدر جز عثمان۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن رافع بن خدیج بفتح خا صحابی انصاری ست خوارزمی اوسی ست حاضر نشد بدر را از جہت صغر سن و حاضر شد احد و خندق را و دیگر مشاہد را مات سنۃ ثلث او اربع وسبعین بالمدینۃ ولہ ست وثمانون سنۃ۔ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یجعل فی قسم المغانم عشرا من الشاۃ ببعیر۔ گفت رافع بود آنحضرت کہ میگردانید در قسمت کردن غنیمت ہا دہ از گوسفند را در برابر یک شتر قسم بفتح قاف بخش کردن قسم بکسر بہرہ۔ رواہ النسائی۔

وعن ابی ہریرۃ قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم غزا نبی من الانبیاء۔ گفت آنحضرت غزا کرد پیغمبری از پیغمبران یعنی خواست کہ غزا کند و بر آید برای غزا و گفتہ اند مراد باین پیغمبر یوشع بن نون ست۔ فقال لقومہ لا یتبعنی رجل ملک بضع امراۃ۔ پس گفت آن پیغمبر امت خود را باید کہ متابعت نکند مرا یعنی نہ بر آید در پے من و نشود ہمراہ من مردی کہ مالک شدہ است فرج زنی را یعنی نکاح کردہ است زنی را و بضع بضم با فرج۔ وہو یرید ان یبنی بہا۔ و حالانکہ آن مرد می خواہد کہ بنا کند بوی یعنی خلوت دارد و دخول کند۔ ولما یبن بہا۔ و ہنوز دخول نکردہ است بوی بنا بر آوردن خانہ و زن خواستن و زفاف کردن اینجا این معنی مرادست و اصل ہمان معنی بر آوردن خانہ است کہ زن خواستن و زفاف کردن را بنای خانہ لازم ست و عادت عرب است کہ چون یکی خواہد کہ دخول کند بزن قبہ را بر آن بزند۔ ولا احد بنی بیوتا ولم یرفع سقوفہا۔ و گفت آن پیغمبر کہ متابعت نکند مرا و نہ بر آید ہمراہ من ہیچ یکی کہ بر آوردہ است خانہ ہا را و بلند نکردہ است سقف ہای خانہ ہا را و نپوشیدہ است آنہا را۔ ولا رجل اشتری غنما او خلفات۔ و نہ متابعت کند مرا مردی کہ خریدہ است گوسفندان باردار یا شتران باردار را خلفات بفتح خاء معجمہ و کسر لام جمع خلفاء اشتران آبستن۔ وہو ینتظر ولادہا۔ و حالانکہ وی چشم دارد و زاییدن آن غنم را و خلفات باردار را و سبب نہی کردن آن پیغمبر علیہ السلام این مردم را از غزا آنست کہ تعلق سست می گرداند عزیمت را و دو دل می سازد مرد را پس فوت می گردد مصلحت و درین اشارت ست کہ در امور مہمہ فارغ باید بود از شواغل و تعلقات تا بر وجہ اتم و اکمل حصول پذیرد فغزا۔ پس بر آمد آن پیغمبر بغزا۔ فدنا من القریۃ۔ پس نزدیک شد از ان دہی کہ می خواست کہ غزا کند۔ در وے۔ صلوٰۃ العصر او قریبا من ذلک۔ در وقت نماز دیگر یا نزدیک بوقت نماز دیگر۔ فقال للشمس انک مامورۃ۔ پس گفت

آن پیغمبر مر آفتاب را کہ تو امر کردہ شدہ و مامور و محکوم امر الٰہی و حکم وی سبحانہ تعالی - وانا مامور - و من نیز مامورم گویا رسید
آن پیغمبر از در آمدن شب و فتور پذیرفتن کار غزا و اختلال در ان پس گفت - اللہم احبسہا علینا - خداوندا حبس کن
و منع کن و باز دار آفتاب را از غروب کردن بر ما - فحبست - پس باز داشتہ شد آفتاب از غروب - حتی فتح اللہ علیہ تا آنکہ
گشاد خدای تعالی یعنی آن قریہ را بر آن پیغمبر در مواہب لدنیہ می گوید کہ در حدیث صحیح آمدہ است کہ حبس کردہ نشد
آفتاب مر ہیچ یکی را مگر برای یوشع بن نون و این دلالت می کند کہ این از خصائص یوشع علیہ السلام ست و حالانکہ
برای آنحضرت نیز حبس کردہ شدہ است و رد نمودہ شدہ و ممکن ست جمع کہ مراد آنست کہ حبس کردہ نشد مر ہیچ پیغمبری
را جز من مگر یوشع را انتہی و احتمال دارد کہ این قول پیش از رد شمس ست مر آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم و داد شدہ است
کہ رد کردہ شدہ است و حبس کردہ شدہ است مر آنحضرت را آفتاب چند بار کہ یکی از مراتب آنست کہ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم بزانوی امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ سر نہادہ بود پس وحی شد در ان حال و علی رضی اللہ عنہ سر بر نداشت
بر داشت و نگزارد نماز عصر را تا غروب کرد آفتاب پس گفت آنحضرت خداوندا علی در طاعت تو و طاعت رسول
تو بودہ ست رد کن بر وی آفتاب را پس رد کردہ شد و گزارد علی رضی اللہ عنہ نماز عصر را و در مواہب لدنیہ کلام
درین مقام بتطویل آوردہ برخی از ان در شرح مذکور ست واللہ اعلم - فجمع الغنائم - پس فراہم آورد آن پیغمبر
غنیمت ہا را - فجاءت یعنی النار - پس آمد یعنی آتش از آسمان - لتاکلہا - تا بخورد آتش و بسوزد آن غنیمت ہا را - فلم
تطعمہا - پس نخورد آتش آن غنائم را در امم سالفہ حکم الٰہی آنچنان بود کہ غنیمت را در صحرا می نہادند آتشے از
آسمان می افتاد و می سوخت و این علامت قبول افتادن بود - فقال ان فیکم غلولا - پس گفت آن پیغمبر بدرستی
کہ واقع شدہ است در میان شما خیانتی در غنیمت - فلیبایعنی من کل قبیلۃ رجل - پس باید کہ بیعت کند مرا از
ہر قبیلہ مردی و دست نہد بر دست من پس بیعت کرد از ہر قبیلہ مردی - فلزقت ید رجل بیدہ - پس چسپید دست مردی
از یک قبیلہ بدست پیغمبر - فقال فیکم الغلول - پس گفت پیغمبر در میان شما غلول ست - فجاؤا براس مثل راس البقرۃ
من الذہب - پس آوردند سری را مانند سر گاوی از طلا و آن مالی بود کہ در وی غلول کردہ بودند - فوضعہا - پس
نہاد آن پیغمبر آن غنیمت را کہ مانند سر گاو بود - فجاءت النار فاکلتہا - پس آمد آتش پس بخورد آنرا و قبول افتاد
بجہت توبہ و رجوع از خیانت - زاد فی روایۃ - زیادہ کردہ است راوی در روایتی این عبارت را کہ فلم تحل الغنائم
لاحد قبلنا - پس حلال نشد غنیمت ہا مر ہیچ یکی را پیش از ما - ثم احل اللہ لنا الغنائم - پستر حلال گردانید خدا برای
ما غنیمت ہا را - رای ضعفنا وعجزنا - دید ضعف ما و عجز ما را پس رحم کرد بر ما و آسان گردانید کار بر ما - فاحلہا لنا -
پس حلال گردانید غنائم را برای ما - متفق علیہ - وعن ابن عباس قال حدثنی عمر رضی اللہ عنہ قال
لما کان یوم خیبر - گفت ابن عباس حدیث کرد مرا عمر گفت ہنگامی کہ می بود روز خیبر - اقبل نفر من صحابۃ النبی صلی اللہ

علیہ وسلم۔ روی آوردند جماعتی از اصحاب آنحضرت۔ فقالوا فلان شہید وفلان شہید۔ پس گفتند آن جماعہ فلان کس شہید شد وفلان کس شہید شد ہمچنین تا نام می بردند مردم را کہ شہید شدہ بودند حتی مروا علی رجل۔ تا آنکہ گذشتند بر مردی کہ کشتہ افتادہ بود یا گذشتند بر ذکر او و رسیدند بنام او۔ فقالوا فلان شہید۔ پس گفتند آن نیز شہید شد۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کلا انی رأیتہ فی النار۔ پس گفت آنحضرت ہمچنین نیست کہ می گوئید بدرستی کہ من دیدہ ام اورا در آتش۔ فی بردۃ غلہا از جہت ردائی کہ خیانت کردہ بود آن را۔ او عباءۃ۔ شک راوی ست کہ گفت یا در گلیمی عبا بفتح عین والف ممدودہ۔ ثم قال رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یا ابن الخطاب اذہب۔ ای پسر خطاب برو۔ فناد فی الناس انہ لا یدخل الجنۃ الا المؤمنون۔ پس آواز دہ در مردم کہ در نمی آیند در بہشت مگر مسلمانان نیکوکاران و یا بنت شعاران ثلثا۔ ندا کن سہ بار این زجر و تشدید ست مطابق مقتضای وقت یا مراد دخول با سابقان و نیکوکاران ست۔ قال فخرجت فنادیت۔ گفت عمر پس بیرون آمدم من وندا کردم۔ الا انہ لا یدخل الجنۃ الا المؤمنون ثلثا۔ ندا کردم سہ بار چنانکہ حکم بود۔ رواہ مسلم

باب الجزیۃ

در قاموس گفتہ جزیہ خراج زمین وآنچہ گرفتہ می شود از ذمی مشتق از جزا بمعنی پاداش زیرا کہ آن جزای ترک اسلام و بقا بر کفر ست وبعضی از اجزا داشتہ اند بمعنی کفایت در حفظ دم ایشان و معنی اول صحیح تر ست۔

الفصل الاول

عن بجالۃ۔ بفتح موحدہ وتخفیف جیم تابعی مکی ثقہ است معدود ست در اہل بصرہ سماع دارد از عمران بن حصین وسماع دارد ازوی عمرو ابن دینار و قتادہ۔ قال کنت کاتبا۔ گفت بودم من کاتب۔ لجزء۔ بفتح جیم وسکون زاے بعد ازوی ہمزہ وہو الصحیح و بعضے محدثین بکسر جیم وسکون زای بعد ازوی مثناۃ تحتانیہ و بعضی بفتح جیم وکسر زای و بعد ازوی تحتانیہ نیز گفتہ اند۔ بن معاویۃ عم الاحنف۔ جزء عم احنف بن قیس ست صاحب جامع الاصول اورا در تابعین ذکر کردہ و در بعضی کتب نوشتہ اند کہ اکثر برآنند کہ وے از صحابہ است و احنف بن قیس زمان آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم دریافتہ است اما بشرف رویت مشرف نشدہ۔ و از اجلۂ تابعین و اکابر ایشان ست و سید قوم خود بود و نبیل نجیب موصوف بحلم و عقل و ذکا و حزم و رای و بود اعور وہم روایت می کند از عمر و عثمان و علی و عباس وفات یافت سنۃ سبع وستین بکوفہ و بعضے گفتہ اند در سنۃ اثنین وسبعین و آوردہ اند کہ چون معاویہ بن ابی سفیان وصیت کرد بولی عہد پسر خود یزید بن معاویہ را نشست روزی در قبۂ سرخ تا مردم تہنیت کنند ہر کس موافق مزاج وے سخن می گفت احنف نیز در آن میان نشستہ بود پس گفت معاویہ تو چرا چیزے نمی گوئی احنف گفت چہ گویم اگر دروغ می گویم از خدا می ترسم و اگر راست می گویم از تو مے ترسم پس پسندید معاویہ از احنف این سخن را و گفت جزاک اللہ خیرا و مخصوص گردانید اورا بجائزۂ سنی و احنف در محاربات

صفین با علی بود رضی اللہ عنہ پس اداکرد حق شجاعت را ویاری داد اورا یاری سخت قوی۔ فاتانا کتاب عمر بن الخطاب می گوید بجاله پس آمد مارا کتاب عمر رضی اللہ عنہ۔ قبل موتہ بسنۃ۔ پیش از مردن او بیک سال۔ فرقوا بین کل ذی محرم من المجوس۔ تفریق کنید وجدائی افگنید میان ہر ذی محرم از آتش پرستان محرم اکثر بمعنی شخصے آید کہ حرام ست نکاح وی وگاہی بمعنی مصدر نیز آید بمعنی حرمت و درین حدیث باین معنی ست و در حدیث دیگر نیز آمدہ است سفر نکنند زنان مگر باذی محرم امر کرد امیر المومنین عمر بجدا کردانیدن محارم مانند ام وبنت واخت کہ مجوس در نکاح می درآورند و منع کرد ایشان را از ان اگرچہ در دین ایشان آمدہ است واہل ذمہ را بر دین ایشان میگذارند اما براین چنین امر شنیع مخالف شعار اسلام نمی توان گذاشت۔ ولم یکن عمر اخذ الجزیۃ من المجوس۔ ونبود عمر رضی اللہ عنہ کہ بگیرد جزیہ را از مجوس گفتہ اند کہ این بجہت آن بود کہ گمان برد عمر کہ ایشان اہل کتاب نیستند وجزیہ در کتاب اللہ در شان اہل کتاب وارد شدہ است حتی شہد عبد الرحمن بن عوف ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخذہا من مجوس ہجر۔ تا آنکہ گواہی داد یعنی روایت کرد عبد الرحمن بن عوف از روی یقین کہ آنحضرت گرفت جزیہ را از مجوس ہجر وہجر بفتحتین بلدہ است از یمن ونام تمام زمین بحرین وقریہ است نزدیک مدینہ کہ نسبت کردہ می شود بوے قلال چنانکہ در حدیث اذا بلغ الماء قلتین گفتہ اند وظاہر آنست کہ مراد اینجا ارض بحرین ست و در مغنی گفتہ است ہجر بفتحتین قاعدہ ارض بحرین ست واتفاق دارند جمہور بر اخذ جزیہ از مجوس ونزد ما گرفتہ میشود از مجوس واز بت پرستان عجم نیز خلاف مر شافعی راست کذا ذکر فی الہدایۃ۔ رواہ البخاری۔ وذکر حدیث بریدۃ۔ وذکر کردہ شد حدیث بریدہ۔ اذا امر علی جیش فی باب الکتاب الی الکفار۔ ودر مصابیح در اینجا مذکور ست۔

الفصل الثانی عن معاذ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لما وجہہ الی الیمن۔ روایت ست از معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ کہ آنحضرت ہنگامی کہ متوجہ گردانید اورا بسوی یمن وقاضی وحاکم گردانید۔ امرہ ان یاخذ من کل حالم یعنی محتلم دینارا۔ امر کرد معاذ را کہ بگیرد از ہر حالم یعنی از ہر محتلم بالغ یک دینار حلم بضم واحتلام خواب کہ بالغ بیند وبمعنے مطلق خواب نیز آید ودر قاموس گفتہ احتلام جماع در خواب گرفتن وغالب استعمال محتلم درین معنی آید ازین جہت تفسیر کردہ اند حالم را بمحتلم پس حکم کرد آنحضرت معاذ را کہ بگیرد جزیہ از ہر بالغ یک دینار۔ او عدلہ من المعافری یا بگیرد مساوی یک دینار از معافری بفتح میم وعین مہملہ وکسر فا۔ ثیاب تکون بالیمن۔ معافری نوعی از جامہ ہاست کہ می باشد در یمن منسوب بمعافر بن یعفر ودر قاموس گفتہ معافر نام شہری ست والوحیٔ از ہمدان ویکی ازین دو نسبت کردہ میشود ثیاب معافریہ وعدل بکسر وفتح مثل وبعضی گفتہ اند بفتح مثل از یک جنس چنانچہ جامہ بجامہ وبکسر از خلاف جنس چنانکہ جامہ بدینار وبعکس نیز گفتہ اند۔ رواہ ابو داود۔ واین حدیث بظاہر حجت ست مر شافعی را بر مذہب وی کہ می گوید غنی وفقیر برابر ست در جزیہ از جہت اطلاق حدیث ونزد حنفیہ نہادہ میشود بر غنی در ہر سال

اہل وسط در ہم و در ہر ماہی چہار درہم و بر متوسط الحال بیست و چہار درہم و در ماہی دو درہم و بر فقیری کہ کسبی می کند دوازدہ درہم در ہر ماہ یک درہم و در ہدایہ گفتہ است کہ مذہب ما منقول ست از عمر و عثمان و علی و انکار نکرد آنرا ہیچ یکی از مہاجرین و انصار رضی اللہ عنہم و تورپشتی می گوید توجیہ حدیث نزد کسی کہ قائل نیست بحد محدود در جزیہ آنست کہ گوید کہ آن بسبیل موافقت و مصالحت بود یا آنجماعہ کہ بر ایشان نہادند فقرا بودہ اند والبتہ یکی ازین دو توجیہ باید کرد و آن منقول ست کہ عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ عثمان بن احنف را بارض فارس فرستاد کہ ضرب جزیہ کند بر کسی کہ در بکہ در آید و فرق کرد میان اغنیا و فقرا و این بحضور صحابہ بود و ہیچ کس دران خلاف نکرد و از علی رضی اللہ عنہ نیز مثل این منقول ست رضوان اللہ علیہم اجمعین — وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تصلح قبلتان فی ارض واحدۃ - صلاحیت ندارد و نیکو نیست دو قبلہ در یک زمین بعضی گفتہ اند کہ این محمول ست بر اجلاء یہود و نصاری از جزیرۂ عرب تا دروی دو قبلہ نباشند و این معنی ظاہر ست باعتبار آنکہ اہل کتاب اہل قبلہ اند و ہر یکی را قبلہ است جز قبلۂ اہل اسلام و تورپشتی گفتہ کہ لفظ حدیث مبنی نیست از ان کہ این قائل دعوے کرد زیرا کہ لفظ حدیث عام ست کہ فی ارض واحدۃ گفتہ خواہ زمین عرب باشد یا جز آن پس وجہ آنست کہ گفتہ شود معنی قول وی صلی اللہ علیہ وسلم کہ صلاحیت ندارد دو قبلہ و مستقیم نیست دو دین در زمینی بر سبیل مظاہرت و مغالبت پس مسلم را می باید کہ اختیار کند مقام در دار حرب میان کافران بقبول جزیہ و آنرا کہ مخالف ست دین وی گذاشتہ نشود کہ اقامت کند در دار اسلام مگر بہ بذل جزیہ و نگذاشتہ شود و او را برافراشتن دین وی و اشاعت شعائر آن حاصل آنکہ مسلمان را نباید کہ میان کافران رود و خواری اختیار کند و کافر را نباید گذاشت کہ در دار اسلام بیاید و جزیہ ندہد و اشاعت احکام کفر کند کہ درین دو صورت دین اسلام و دین کفر متماثل و متساوی میشوند در قوت و شوکت بلکہ باید کہ مسلمانان بر قوت و عزت باشند و کافران بر ضعف و ذلت - ولیس علی المسلم جزیۃ - و نیست بر مسلمان جزیہ مراد آنست کہ کسیکہ اسلام آورد از اہل ذمہ پیش از ادای انچہ نہادہ شدہ است بروی از جزیہ مطالبہ کردہ نشود از وی زیرا کہ وی مسلم ست و نیست بر مسلم جزیہ کذا ذکر - رواہ احمد والترمذی وابوداؤد - وعن انس قال بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خالد بن الولید الی اکیدر دومۃ - گفت انس فرستاد آنحضرت خالد بن ولید را بسوے اکیدر بضم ہمزہ و فتح کاف و سکون تحتانیہ و کسر دال کہ پادشاہ دومہ بود بضم دال و فتح نیز آمدہ و سکون واو از بلاد شام ست نزدیک تبوک نصرانی بود - فاخذوہ - پس گرفتند خالد و آن کسانی کہ باوی بودند از صحابہ اکیدر را - فاتوا بہ - پس آوردند او را یعنی نزد آنحضرت و آنحضرت نہی کردہ بود ایشان را کہ نکشند او را و فرمودہ بود کہ اگر بگیرند او را بفرستند او را پیش من پس فرستادند - فحقن لہ دمہ - پس نگاہداشت آنحضرت مر او را خون او را و نریخت خون او را حقن باز داشتن خون از ریختن و نگاہداشتن بول و مانند آن - وصالحہ علی الجزیۃ - و مصالحہ کرد او را بر جزیہ بعد ازان وے

مسلمان شدہ نیکو شد اسلام وی - رواہ ابوداود - وعن حرب بفتح حا وسکون را مهملتین در آخر وی موحدہ -
بن عبید اللہ - بلفظ تصغیر تابعی ثقفی ست روایت می کند از جد خود و روایت می کند از وی عطاء بن السائب که
یکی از اعلام تابعین ست - عن جدہ ابی امیہ - روایت می کند از جد خود که پدر مادر اوست - عن ابیه - جد مادر وی
روایت می کند از پدر خود همچنین آوردہ است ابوداود این سند را - ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال انما
العشور علی الیهود والنصاری - روایت می کند که گفت آنحضرت نیست عشرها مگر بر یهود و نصاری - ولیس علی
المسلمین عشور - و نیست بر مسلمانان عشرها گفته اند بلکه بر ایشان ربع عشر ست که چهل یک ست و گفته اند که
مراد عشر مال تجارت ست نه عشر صدقات زیرا که بر مسلمانان عشور صدقات ست در حاصل زمین های ایشان
و خطابی گفته است که بر یهود و نصاری آنچه لازم ست از عشر چیزی که صلح کردہ شدہ اند بر ان وقت عقد ذمه و
شرط کردہ شدہ است بر ایشان و اگر صلح کردہ نشد بر چیزی لازم نیست مگر جزیه و باین قائل ست شافعی انتهی
و نزد ما اگر می گیرند ایشان عشور از ما وقتی که می درآییم با بلاد ایشان را برای تجارت می گیریم ما نیز از ایشان
وقتی که درآیند بلاد ما را و اگر ایشان نمی گیرند ما نیز نمی گیریم - رواہ احمد وابوداود - وعن عقبة بن عامر صحابی
مشهور ست - قال قلت - گفت گفتم من - یا رسول اللہ انا نمر علی قوم - بدرستی که ما می گذریم بر قومی یعنی در غزوات
یعنی نمی یابیم از ثمن چیزی که بخریم بآن و نمی فروشند بدست ما - فلاهم یضیفونا - پس نه ایشان مهمانی می کنند ما را یضیفونا
به تشدید یا و نون و تخفیف نون هر دو روایت ست و ضیافت شرط بود وقتی که مضطر شوند - ولاهم یؤدون ما لنا علیهم من الحق
و نه ایشان ادا می کنند چیزی که ما راست بر ایشان از حق - ولا نحن ناخذ منهم - و نه ما می گیریم از ایشان بکرہ و جبر - فقال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ابوا الا ان تاخذوا کرها - پس گفت آنحضرت اگر اباء آرند از دادن و سرکشی کنند
مگر آنکه بگیرید شما بزور و اکراہ - فخذوا - پس بگیرید شما بزور و جبر - رواہ الترمذی - ومثل این حدیث در فصل ثانی
از باب الاعتصام بالکتاب والسنة گذشته است -

الفصل الثالث - عن اسلم - مولی ابن عمر ست مدنی ثقة از کبار تابعین حبشی بود و بعضی می گویند که از سبی
یمن بود خرید او را عمر رضی اللہ عنه بمکه سنة احدی عشر وقتی که فرستاد او را امیر المومنین ابوبکر تا اقامت حج کند برای
مردم و زید بن اسلم از افاضل ناس ست چنانکه در مواضع احوال وی نوشته شدہ است و اسامه بن زید بن اسلم میگفت
که ما قومی ایم از اشعریین ولیکن منکر نیستیم منت عمر را - ان عمر بن الخطاب ضرب الجزیة علی اهل الذهب اربعة دنانیر
روایت می کند اسلم که عمر رضی اللہ عنه تعیین کرد جزیه را بر خداوندان ذهب چهار دینار - وعلی اهل الورق اربعین درهما
و تعیین کرد بر اهل فضه چهل درهم - مع ذلک ارزاق المسلمین - با آن رزقهای مسلمانان - وضیافة ثلثة ایام -
گویا این تفسیر ارزاق مسلمین ست - واللہ اعلم - رواہ مالک -

باب الصلح

صلح اسم ست از صلاح و صلاح ضد فساد و فی الصراح صلاح بالفتح نیکی ضد فساد بمعنی تباهی صلاح بکسر مصالحت کردن واسم صلح بضم اصلاح نیکو کردن ضد فساد و بتحقیق مصالحت کرد آنحضرت کفار مکه را در سال حدیبیه که سال ششم از هجرت بود بر ترک حرب تا ده سال و چون سه سال از ان گذشت شکستند کافران عهد را بسبب اعانت کردن ایشان بنی بکر را بر حرب خزاعه که حلیف آنحضرت بودند صلی الله علیه وسلم و قصه مذکورست در کتب سیر۔

الفصل الاول عن المسور۔ بکسر میم و سکون سین مهمله۔ بن مخرمة۔ بفتح میم و سکون خا معجمه قرشی زهری صحابی صغیر و مروان بن الحکم۔ قرشی اموی ولادت او در زمان آنحضرت ست ولیکن آنحضرت راندید زیراکه او را از مدینه با پدرش بجانب طائف بدر کرده بودند و مجملی از احوال این هر دو راوی در فصل اول در باب حکم الاسرا ذکر کرده شده قالا خرج النبی صلی الله علیه وسلم عام الحدیبیة۔ گفتند هر دو یعنی مسور و مروان بیرون آمد آنحضرت در سال حدیبیه بتخفیف و گاهی بتشدید یه نیز می گویند نام قریه ست قریب بمکه بر مانند دوازده میل دورترین امکنۀ حل از حرم مجهول شده است اکنون مکان وی بلکه صحابه نیز فراموش کرده بودند چنانکه از صحیح البخاری معلوم می شود و مردم از تشرف بدان مکان محروم اند و گویند که نام چاهی ست که دران موضع بود پس بیرون آمد آنحضرت از مدینه در سال ششم از هجرت بقصد عمره۔ فی بضع عشرة مائة من اصحابه۔ در اند و ده صد از یاران خود بضع بکسر با و فتح نیز آمده ما بین سه تا نه را گویند و اینجا مبهم آورد و تعیین نکرد زیراکه روایت مختلف ست در بعضی روایات چهار ده صد و در بعضی پانزده صد آمده و این عبارت غریب ست زیراکه ظاهر آنست که گوید یک هزار و چهار صد یا هزار و پانصد و همچنین نیز روایت آمده و در روایتی هزار و چهار صد یا اکثر و در توجیه عبارت چهار ده صد تا پانزده صد گفته اند که مقصود اظهار تکثیر ست یا ازان حیث باین عبارت گفته اند که هر یک صد ممتاز و جدا بود از صد دیگر در توافق در ورود و نزول و مانند آن و وجه توفیق روایات آنست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نخست بچهار ده صد بر آمده بعد ازان نوبت بنوبت زیاده گشتند پس کسی که در اول امر دید ایشان را هزار و چار صد دید بعد ازان فوجی دیگر آمد و ایشان را ندید و آنکه دید پانزده صد روایت کرده و آنچه تحقیق و تعیین نکرد گفت هزار و چار صد یا اکثر۔ فلما اتی ذا الحلیفة۔ پس هنگامی که آمد آنحضرت مکانی را که نام وی ذو الحلیفه است بضم حای مهمله و فتح لام نام موضعی ست قریب مدینه مطهره که میقات اهل مدینه است چنانکه در کتاب الحج معلوم شد۔ قلد الهدی۔ تقلید کرد هدی را و تقلید آویختن چیزی ست در گردن هدی یعنی قربانی که بحرم فرستند۔ واشعر۔ و اشعار کرد یعنی نیزه زد در کوهان راست شتر چنانچه روان شد از وی خون و تقلید و اشعار برای آنست که معلوم گردد که هدی ست و این همه با کلامی که در وست در کتاب الحج گذشته است۔ واحرم منها بالعمرة۔ و احرام بست آنحضرت از ذو الحلیفه برای عمره۔ وسار۔ و روان شد۔ حتی

اذا کان بالثنیۃ التی یہبط علیہم منہا - تا آنکہ بود آنحضرت یعنی رسید بہ ثنیہ کہ فرود آمدہ می شود بر اہل مکہ از ان ثنیہ - برکت براحلتہ - نشست در آنجا راحلہ آنحضرت کہ ناقہ قصوا باشد و ثنیہ کوہ در میانہ راہ - فقال الناس - پس گفتند مردم حل حل - بفتح مہملہ و سکون لام مخففہ مکرر کلمہ زجرست مر شتر را در وقت بر انگیختن وی برائے سیر و برخیز اینیدن خلائت القصوا - نشست قصوا و حرونی کرد خلار بالکسر ممدود و حرونی کردن و فرو نشستن ناقہ بے علتی و در بعضی نسخ خلائت القصوا مکرر واقع شدہ - فقال النبی - پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ما خلات القصوا - حرونی نکردہ است قصوا - وما ذاک لہا بخلق - و نیست آن یعنی حرونی مر قصوا را عادت و سیرت - ولکن حبسہا حابس الفیل ولیکن منع کرد و بازداشت قصوا را از سیر کردن بجانب مکہ معظمہ باز دارندہ فیل یعنی اللہ تعالے کہ فیل بر ہہ را کہ برائے ہدم کعبہ مشرفہ آوردہ بود بازداشتہ بود اینجا نیز قصوا را بازداشت تا واقع نشود محاربہ و قتال و خونریزی در حرم پیش از وقت آن - ثم قال والذی نفسی بیدہ - پستر گفت آنحضرت سوگند بخدای کہ بقای ذات من در دست قدرت اوست - لا یسألونی خطۃ - سوال نمی کنند اہل مکہ مرا و نمی طلبند از من کاری را کہ - یعظمون فیہا حرمات اللہ تعظیم می کنند در ان کار و متضمن است آن کار حرمت ہای خدا را مراد حرمت حرم و باز ماندن ست از قتال در وسے الا اعطیتہم ایاہا - مگر آنکہ من می دہم ایشان را آن خطہ را و خطہ بالضم خای معجمہ امر عظیم و مراد اینجا مصالحہ است کہ درین قضیہ واقع شد - ثم زجرہا - پستر زجر کرد و منع کرد قصوا را از نشستن و برخیزانیند - فوثبت - پس برجست قصوا - فعدل عنہم - پس میل کرد آنحضرت از اہل مکہ و توجہ کرد بغیر جانب ایشان اشارت بآنکہ مقصود محاربہ ایشان نیست حتی نزل باقصی الحدیبیۃ - تا آنکہ فرود آمد بنہایت حدیبیہ و مکانی دور از ان - علی ثمد قلیل الماء - بر موضعی کہ اندک بود آب وی ثمد بفتح مثلثہ و فتح میم و سکون آن آب اندک و اینجا مکان مراد وست تا وصف بقلیل الماء درست آید یتبرضہ الناس تبرضا - کہ میگیرند آب را از ان مکان مردم اندک اندک تبرض کم برون آمدن آب از چشمہ - فلم یلبثہ الناس حتی نزحوہ - پس درنگ نفرمودند آب را مردم یعنی نگذاشتند آنرا کہ درنگ کند و بایستد بلکہ ہمہ را کشیدند یلبثہ بضم یا و سکون لام و تخفیف موحدہ تصحیح کردہ اند از البات بروزن اکرام و بفتح لام و تشدید موحدہ از تلبیث نیز تصحیح کردہ اند بروزن تعریف لبث درنگ کردن لبات و تلبیث درنگ فرمودن و دیگر را نزح بزای معجمہ و حای مہملہ آب چاہ کشیدن بیر نزوح چاہ کم آب - وشکی الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم العطش - و گلہ کردہ شد بسوی آنحضرت از تشنگی - فانتزع سہما من کنانتہ - پس کشید آنحضرت تیری را از ترکش خود - ثم امرہم ان یجعلوہ فیہ پستر امر کرد مر ایشان را کہ بگذارند آن تیر را در آن آب - فواللہ مازال یجیش لہم بالری - پس بخدا سوگند ہمیشہ بود کہ می جوشید آب برای ایشان بسیرابی یعنی بآبی کہ سیراب می گردانید ایشان را جیش جوشیدن دریا و دیگ و جز آن ری بکسر و فتح و تشدید سیراب شدن - حتی صدروا عنہ - تا آنکہ بازگشتند از آب یعنی بازگشتند و ہنوز آب باقی بود صدر کفتحتین

بازگشتن از آب چنانکه ورود فرود آمدن بر آب - فبینما هم کذلک پس در اثنای آنکه اصحاب همچنین بودند - اذ جاء ناگهان
آمد - بدیل - بضم موحده وفتح دال مهمله وسکون تحتانیه - بن ورقاء - بفتح واو وسکون را و قاف ممدود - الخزاعی - بضم خا
منسوب بخزاعه نام محله البیت از ازد زیراکه ایشان قطع کردند از قوم خود واقامت کردند بمکه وخزع بمعنی تقطع وخزاعه قطعه
از چیزی - فی نفر من خزاعة - آمد در جماعه از خزاعه که قوم او بودند واین قوم از ناصحان وخیرخواهان جناب رسالت مآب بودند
در جاهلیت واسلام واین بدیل اسلام آورد در فتح مکه او وپسر او عبدالله وبعضی گفته اند که مقدم ست اسلام او - ثم اتاه
عروة بن مسعود - پس تر آمد آنحضرت را عروه ابن مسعود ثقفی که اسلام آورد بعد ازین قضیه در سنه تسع بعد از عود آنحضرت از
طائف وچون در حدیث ذکر مقالات بدیل وعروه با آنحضرت در مصالحهٔ قریش طویل بود صاحب مصابیح اختصار کرد وگفت
وساق الحدیث الی ان قال - وراند راوی حدیث را وذکر کرد تا آنجا که گفت - اذ جاءه - ناگاه آمد آنحضرت را سهیل بن عمرو
از اشراف قریش بود وخطیب ایشان ودر روز بدر اسیر آمده بود پس عمر رضی الله عنه گفت بکن دندان هاے او را
یا رسول الله که در خطبها مذمت تو نکند پس فرمود آنحضرت بگذار او را سرانجام ست که در مقامی ایستد که محمود باشد پس
مسلمان شد بعد از فتح مکه وخطبه خواند در وقت اختلاف مردم مکه وارتداد بعضے از ایشان بعد از وفات آنحضرت صلی الله
علیه وسلم وتسکین داد مردم را ومنع کرد از اختلاف وصادق شد خبر مخبر صادق غرض که چون سهیل آمد فرمود آنحضرت سهل
وآسان گردانیده شد مر شمارا کار شما پس سهیل قضیهٔ صلح قرار داد - فقال النبی صلی الله علیه وسلم اکتب - پس گفت آنحضرت
بنویس - هذا ما قاضی علیه محمد رسول الله - این چیزی ست که صلح کرد محمد فرستادهٔ خدا - فقال سهیل والله لو کنا نعلم انک
رسول الله - پس گفت سهیل بخدا سوگند اگر می دانستیم ما که تو رسول خدائی - ما صددناک عن البیت - باز نمی داشتیم
ما ترا از خانهٔ خدا - ولا قاتلناک - ونه قتال میکردیم با تو - ولکن اکتب محمد بن عبدالله - ولیکن باین لفظ بنویس که محمد
بن عبدالله - فقال النبی - پس گفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم والله انی لرسول الله - بخدا سوگند بدرستی من پیغمبر خدا ام
وان کذبتمونی - واگر دروغ گو می دانید شما مرا - اکتب - بنویس محمد بن عبدالله - قال - گفت راوی - فقال سهیل -
پس گفت سهیل - وعلی ان لا یاتیک منا رجل - وبرین شرط که نیاید ترا از ما مردی - وان کان علی دینک - واگرچه باشد
آن مرد بر دین تو - الا رددته علینا - مگر آنکه باز گردانی تو آن مرد را بما وبفرستی نزد ما پس قبول کرد آنحضرت ودرینجا نیز
در حدیث اختصار رفته است یا این روایتی دیگر ست از بخاری که درو همین مقدار مذکور ست - فلما فرغ من قضیة الکتاب -
پس هرگاه که پرداخته شد از قضیهٔ نوشتن نامهٔ صلح - قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لاصحابه قوموا - گفت آنحضرت
مر یاران خود را برخیزید - فانحروا - پس نحر کنید یعنی هدایای خود را - ثم احلقوا - پس تر تراشید مویهای سر خود را واین حکم
احصار ست پس نزد شافعی نحر کرده شود اگرچه نه در حرم باشد زیرا که حدیبیه از زمین حل ست نه حرم ونزد ما نحر در حرم
شرط ست می گویند که حدیبیه بعض او حرم ست وبعض او حل مؤلف اینجا نیز اختصار کرده است چنانکه بنظر در صحیح بخاری

ظاہر می گردد و ثم جاء نسوۃ مومنات - پس آمدند زنان مسلمان شدہ - فانزل اللہ تعالی - پس فرستاد خدای تعالی این آیت را - یا ایہا الذین آمنوا اذا جاءکم المومنات مہاجرات الآیۃ - تا آخر آیت حکم شد کہ چون بیایند زنان از میان کافران مسلمان شدہ و ہجرت نمودہ باز نگردانید ایشان را بسوی کفار چنانچہ گفت - فنہاہم اللہ تعالی ان یردوہن - پس نہی کرد خدای تعالی مسلمانان را از باز گردانیدن ایشان بسوی کافران - وامرہم ان یردوا الصداق - وامر کرد خدای تعالی مسلمانان را کہ باز گردانند مہر را یعنی اگر کافران در طلب زنان بیایند و مہر با ایشان تسلیم کردہ باشند مہر بہر دان ایشان باز گردانیدہ بدہید و اگر تسلیم نکردہ اند ہیچ چیز ندہید اینجا بعضی می گویند کہ صلح عام بود کہ از مرد و زن ایشان ہر کہ بیاید رد کنند و چون رد زنان متعذر شد بجہت ورود نہی از ان رد مہر بجای آن حکم شد و بعضی می گویند کہ صلح برر ذرجال بود خاصۃ و این قول اظہر ست و روایت کتاب کہ گفت لا یاتیک منا رجل الا رددتہ مؤید این قول ست واللہ اعلم ثم رجع الی المدینۃ فجاءہ ابو بصیر رجل من قریش - پس آمد ابو بصیر بفتح با کہ مردی از قریش ست و وی در اصل ثقفی ست و لیکن حلیف بنی زہرہ بود و باین اعتبار از قریش گفت - وہو مسلم - و حالانکہ وی اسلام آوردہ است و از قریش گریختہ نزد آنحضرت بمدینہ آمد - فارسلوا فی طلبہ رجلین - پس فرستادند قریش در طلب او دو مرد را - فدفعہ الی الرجلین - پس سپرد آنحضرت ابو بصیر را بآن دو مرد چنانکہ عہد بود - فخرجا بہ - پس بیرون آوردند آن دو مرد ابو بصیر را - حتی اذا بلغا ذا الحلیفۃ - تا وقتی کہ رسیدند آن دو مرد ذو الحلیفہ را کہ بر چند میل از مدینہ است - نزلوا یاکلون من تمر لہم - فرود آمدند در حالی کہ می خوردند از خرما کہ مر ایشان را بود - فقال ابو بصیر لاحد الرجلین - پس گفت ابو بصیر مر یکی از ان دو مرد را - واللہ انی لاری سیفک ہذا یا فلان جیداً - بخدا سوگند بدرستی من ہر آئینہ می بینم این شمشیر ترا ای فلان نیک و سرہ - ارنی انظر الیہ - بنما مرا تا نگاہ کنم بآن شمشیر - فامکنہ منہ - پس قدرت داد آن مرد ابو بصیر را بر دیدن شمشیر - فضربہ - پس زد ابو بصیر او را - حتی برد - تا آنکہ سرد شد و بمرد - وفر الآخر - و بگریخت مرد دیگر - حتی اتی المدینۃ - تا آنکہ آمد در مدینہ - فدخل المسجد یعدو - پس در آمد در مسجد بشتابی گریختہ - فقال النبی - پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم لقد رای ہذا ذعراً - ہر آئینہ بتحقیق دیدہ است این شخص ترس را ذعر بضم ذال معجمہ و سکون عین مہملہ ترس - فقال قتل واللہ صاحبی - پس گفت کشتہ شد بخدا سوگند یار من کہ ہمراہ من بودہ است - وانی لمقتول و بدرستی من نیز کشتہ می شوم یعنی اگر حمایت نکنی مرا بود - فجاء ابو بصیر پس آمد ابو بصیر و در روایتی آمدہ است و گفت واللہ وفی و فا گردانید خدای تعالی عہد ترا کہ مرا با ایشان سپردی پس نجات داد خدا مرا از ایشان -

فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ویل امہ - وای مادر وی و این کلمہ الیست کہ گفتہ می شود در مقام تعجب مسعر حرب این ابو بصیر گرم کنندہ جنگ و مہیج شر است کہ باعث نقض عہد می شود و فی الصراح مسعر افروختن آتش و حرب مسعر بکسر میم و سکون سین و فتح عین فروزندۂ آتش و برانگیزندۂ حرب - لو کان لہ احد - اگر می بود مر ابو بصیر را

یک کسی یاری و ناصر که یاری می داد او را معنیش این ست که اگر کسی می بود می دانانید او را که بیاید نزد من تا باز نگردانم
و نسپارم او را با ایشان و این معنی انسب است بسیاق حدیث و احتمال دارد که معنی آن باشد که کسی باشد که او را
بگیرد و بسپارد با ایشان گفت این را از برای تخویف و تهدید او و رضای ایشان بلکه یا آنکه بگریزد و برود والله اعلم
فلما سمع ذلک پس چون شنید ابو بصیر آن سخن حضرت را - عرف انه سیرده الیهم - دانست که آنحضرت نزدیک ست
که بسپارد او را با ایشان - فخرج - پس بیرون آمد از مدینه - حتی اتی سیف البحر - تا آنکه آمد کرانه دریا را سیف بکسر سین و
سکون تحتانیه ساحل بحر - قال - گفت - وانفلت ابو جندل - بر آمد و گریخت ابو جندل بفتح جیم - بن سهیل - بضم سین
قصه او آنست که سهیل بن عمرو که متصدی و مباشر مصالحه بود پسری داشت ابو جندل نام که در مکه اسلام آورده
بود و پدرش او را در قید حدید نگاه می داشت و چون صلح کردند که هر که از قریش مسلمان شده بیاید او را هم
باز گردانیده دهند درین ایام ابو جندل هم در حدید از راه اسفل مکه بیرون آمد و خود را در میان مسلمانان انداخت
پس سهیل گفت ای محمد این اول کسی ست که صلح می کنم ترا بروی پس رد کن او را بمن آنحضرت فرمود هنوز صلح نامه
نوشته نشده است او را بمن امان ده سهیل قبول نکرد و مبالغه نمود و گفت پس صلح نیست میان ما و شما پس رد کرد
بسوی پدرش و سپرد بوی ابو جندل گفت ای گروه مسلمانان مرا بمشرکان می سپارید و من مسلمان شده میان شما
آمده ام و می بینید مرا چه عذاب می کنند پس گفت آنحضرت عذر کار من نیست تو صبر کن ترا پروردگار تو فرجی و مخرجی
پیدا خواهد آورد - فلحق بابی بصیر - پس در پیوست ابو جندل چون خبر ابو بصیر شنید از مکه بر آمده و از مشرکان گریخته
پیش وی آمد و بوی پیوست رضی الله عنه - فجعل لا یخرج من قریش رجل قد اسلم - پس گشت حالی که بیرون نمی آید
از قریش مردی که بتحقیق اسلام آورد - الا لحق بابی بصیر - مگر آنکه می رسد بابی بصیر و می پیوند بوی - حتی اجتمعت
منهم عصابة - تا آنکه مجتمع شد از قریش یا از مسلمانان جماعتی کثیر - فوالله ما یسمعون بعیر خرجت لقریش الی الشام
پس بخدا سوگند نمی شنیدند این جماعة ابی بصیر قافله را که بیرون می آمد مر قریش را بسوی شام - الا اعترضوا لها -
مگر آنکه پیش می آمدند مر آنرا - فقتلوهم واخذوا اموالهم - پس می کشتند ایشان را و می گرفتند مالهای ایشان را عیر
بکسر عین و سکون تحتانیه شتران خوراک بار دارنده و مراد قافله است در قاموس گفته که عیر شتران خوراک بار دارنده
یا هر چه بدان خوراک بار کنند خواه شتر باشد یا خر و یا استر - فارسلت قریش الی النبی صلی الله علیه وسلم - پس فرستادند
قریش کسی را نزد آنحضرت - تناشده الله والرحم - در حالی که سوال میکنند و سوگند می دهند قریش پیغمبر را بخدا و بحق
قرابتی که میان ایشان و آنحضرت بود - لما ارسل الیهم - که نکنند هیچ کار مگر آنکه بفرستد کسی را بسوی ابی بصیر و یاران او
که بیایند بمدینه و تعرض نکنند قافله ما را و لما بتشدید بمعنی الا می آید و عرب استعمال میکنند این حرف را در کلام خود بر وجهی
که در حدیث واقع شده وقتی که مراد می دارند مبالغه را در مطالبه کاری و می گویند سألتک لما فعلت یعنی می خواهم از تو

که اهتمام نکنی گر باین کار - فمن اتاه فهو آمن - پس چون بفرستد آنحضرت کسی را با بوبصیر و اصحاب وی و بازدارد از تعرض
اتقاء ایشان پس کسی که بیاید یعنی آنحضرت را از مکه از مسلمان شده پس وی در امن ست و باز نفرستد بسوی مکه یعنی
ایشان شد قریش از ان شرط و گفتند که با بوبصیر کس بفرستد و منع کند که ما از ان شرط باز آمدیم - فارسل النبی صلی الله
علیه وسلم الیهم - پس فرستاد آنحضرت بسوی ابوبصیر و اصحاب وی و منع کرد از تعرض وطلب پیش خود - رواه البخاری
وعن البراء بن عازب قال صالح النبی صلی الله علیه وسلم المشرکین یوم الحدیبیة علی ثلثة اشیاء - گفت براء بن عازب
که صحابی مشهور ست مصالحه کرد آنحضرت مشرکان مکه را روز حدیبیه بر سه چیز - علی ان من اتاه من المشرکین رده الیهم
یکی آنکه بدرستی کسی که بیاید آنحضرت را از مشرکان باسلام رد کند و بسپارد او را بایشان - ومن اتاهم من المسلمین لم یردوه
و کسی که بیاید مشرکان را از مسلمانان رد نکنند او را این قسم وقوع نیافت و وجود آن هم نادرست - وعلی ان یدخلها من
قابل - دوم برین که امسال نگذارند آنحضرت را که بمکه درآید و عمره بجا آرد بلکه درآید بمکه سال آینده - ویقیم بها ثلثة
ایام - و پایندگی کند در مکه سه روز و زیاده بران نگذارند - ولا یدخلها الا بجلبان السلاح - سوم آنکه ندرآید بمکه مگر آنکه
سلاحها در نیام پوشیده باشند و برهنه سلاح در صورت قهر و غلبه و تهیئه حرب ندرآید جلبان بضم جیم و لام و تشدید باء موحده
انبانی از چرم که نهاده می شود در وی سلاح والسیف والقوس ونحوه - وشمشیر و کمان و مانند آن بیان سلاح ست
فجاء ابوجندل یحجل فی قیوده - پس آمد ابوجندل ابن سهیل در حالی که مشی می کند در بندهائی که در پای او نهاده بودند
حجل رفتار بندیان و جهان رفتن چنانکه زاغ میرود و بمعنی راه رفتن زاغ نیز می آید - فرده الیهم - پس رد کرد
آنحضرت ابوجندل را بسوی مشرکان و گفته اند که قبول کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم این شرطها را جهت ضعف حال
مسلمانان بود و عجز ایشان از مقاومت کفار و در آنجا مصالح عظیم بود که ظاهر شد ثمرات باهره و فوائد متظاهره که غایت
آن فتح مکه و اسلام اهل او و ظهور دین حق و شمول نصر و فتح و درآمدن مردم دران فوج فوج و بحقیقت امتثال امر ربوبیت
و اظهار کمال عبودیت بود و متضمن حکم و اسرار که جز علام الغیوب و رسول وی سید محب و محبوب نداند - متفق علیه وعن
انس ان قریشا صالحوا النبی - روایت ست از انس که قریش مصالحه کردند پیغمبر را صلی الله علیه وسلم فاشترطوا
علی النبی صلی الله علیه وسلم ان من جاء منکم لم نرده علیکم - پس شرط کردند بر آنحضرت که کسی که بیاید ما را از شما ای
مسلمانان باز نگردانیم و بشما نسپاریم - ومن جاءکم منا رددتموه علینا - و کسی که بیاید شما را از ما رد می کنید و باز می گردانید
او را بما - فقالوا - پس گفتند صحابه یا رسول الله انکتب هذا - آیا می نویسیم ما و قبول می کنیم این شرط را - قال نعم
گفت آنحضرت آری بنویسید - انه من ذهب منا الیهم فابعده الله - بدرستی شان این ست کسی که می رود از ما بسوی
ایشان و اعراض می کند از ما پس دور انداخته است او را خدای تعالی از رحمت و دایرۀ اسلام و ما را با وی هیچ کار نیست
و وی بمصاحبت کفار سزاوارست - ومن جاءنا منهم - و کسی که بیاید ما را از ایشان سیجعل الله له فرجا و مخرجا - زود باشد

کہ بگرداند خدای تعالی مرا وراکشادا از اندوہ و شدت و بیرون آمدن از غم و محنت چنانکہ گردانید مر ابوبصیر را۔ رواہ مسلم۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت فی بیعۃ النساء۔ روایت ست از عائشہ کہ گفت در بیعت کردن زنان آنحضرت را۔ ان رسول اللہ بدرستی کہ پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم کان یمتحنہن بہذہ الآیۃ۔ کہ امتحان وابتلامی کرد زنان را باین آیت کہ۔ یا ایہا النبی اذا جاءک المؤمنات یبایعنک۔ آگاہ باش ای پیغمبر وقتی کہ بیایند ترا زنان کہ بیعت کنند ترا تمام مضمون آیت اینست کہ بیعت کنند برین شرطہا کہ شریک نگردانند بخدا چیزے را و دزدی نکنند و زنا نکنند و اولاد خود را نکشند چنانکہ عادت بود کہ دختران رامی کشتند و بہتان نکنند و عصیان تو رزند۔ فمن اقرت بہذا الشرط منہن پس زنے کہ اقرار کند و قبول نماید این شرطہا را ازین زنان۔ قال لہا۔ بگوید آنحضرت مرآن زن را۔ قد بایعتک۔ تحقیق بیعت کردم ترا۔ کلاما یکلمہا بہ۔ بگوید کلامی کہ تکلم کند آنحضرت آن زن را بآن کلام یعنی بزبان بگوید کہ بیعت کردم ترا وقبول کردم بیعت ترا۔ واللہ ما مست یدہ ید امرأۃ قط فی المبایعۃ۔ بخدا سوگند کہ نسود دست شریف آنحضرت دست ہیچ زنی را ہرگز در بیعت کردن یعنی بیعت اگرچہ دست دادن ست اما این با مردان بود و با زنان ہمین بزبان گفتن بود کہ بیعت کردم ترا و بعضے مشائخ کہ زنان را مرید می گیرند و بیعت می کنند دست خود را در آب می اندازند و می فرمایند زنان را کہ وی نیز دست دران آب اندازد و بعضے یکطرف فوطہ را بدست زن می دہند و یکطرف را شیخ بدست خود می گیر و حاجت باین تکلفات نیست و اقتصار بر سنت و اکتفا بدان احسن و افضل ست و ایراد حدیث مبایعت در باب صلح بجہت اشتراک ست در اشتراط و نیز در قصہ صلح حدیبیہ بیعت نیز واقع شد کہ آنرا بیعۃ الرضوان گویند چنانکہ کریمہ لقد رضی اللہ عن المؤمنین اذ یبایعونک تحت الشجرۃ خبر می دہد از ان باین تقریب حدیث بیعت زنان را درینجا اگرچہ در حدیبیہ نبود ذکر کرد۔ متفق علیہ۔

الفصل الثانی

عن المسور و مروان انہم اصطلحوا علی وضع الحرب عشر سنین۔ روایت ست از مسور و مروان کہ ذکر ایشان گذشت کہ مشرکان صلح کردند با آنحضرت بر نہادن و ترک کردن جنگ دہ سال۔ یامن فیہن الناس ایمن شوند مردم از قتل و غارت و تشویش درین دہ سال۔ علی ان بیننا عیبۃ مکفوفۃ۔ برین شرط کہ میان ما جامہ دان باشد بستہ شدہ عیبہ بفتح عین مہملہ و سکون یای تحتانیہ و بموحدہ وعائی کہ گردانیدہ می شود و نہادہ می شود جامہ ہا دران کہ آنرا بقچہ می گویند و بعضی گفتہ اند جامہ ہای نفیس فاضل و در صراح گفتہ عیبہ جامہ دان و در قاموس گفتہ عیبہ زنبیل از چرم جمع عیاب و عیبات و در تفسیر این عبارت وجوہ گفتہ اند اظہر و اشہر وجوہ آنکہ مراد آنست کہ میان ما سینہ ہای پاک از کینہ و مکر و فریب و فساد و تباہی و مطوی بر وفاء صلح باشد و عرب کنایت می کنند بعیبہ از صدور و قلوب از جہت بودن آن موضع مستودع اسرار و سرائر چنانکہ عیاب محل نہادن جامہ ہای نفیس ست و شک نیست کہ مراد پاکی سینہ و خلو آن از کینہ و دغل ست درانچہ بجنگ و جدل و قتل و نہب

متعلق باشد و الاصفاء صدر از غل در مسلمانان و کافران امری ست کہ تمام نمی شود ہرگز و چگونہ باشد کہ حق تعالے
فرض گردانیدہ است بر مسلمانان بغض کافران را و احتمال دارد کہ مراد بعیبہ نفس مصالحت و موادعت باشد یعنی این
صلح مطوی باشد بر حال خود و مشدود باشد کہ نکشاید و حمل عیبہ در کلام ایشان بر سر اثر اکثر و اشہر ست و بعضی گفتہ اند
کہ مراد ہم انست کہ انچہ گذشتہ است میان ما در عیبہ باشد شدہ و ظاہر نکنند آنرا و یاد نیارند۔ وانہ لا اسلال ولا اغلال۔
و بہ آنکہ نباشد میان ما اسلال بکسر ہمزہ و سکون سین مہملہ و نہ اغلال بکسر ہمزہ و سکون غین معجمہ اسلال گفتہ اند کہ
بمعنی دزدی پنہانی ست و اغلال خیانت یعنی نگیرد بعضے از ما مال بعضی را نہ پنہان و نہ آشکارا و بعضے گفتہ اند اسلال
بمعنی سل سیف ست یعنی برآوردن شمشیر و آہیختن آن و اغلال بمعنی زرہ پوشیدن و در قاموس گفتہ است
غلائل بمعنی دروع ست و غلالہ جامہ را نیز می گویند کہ در زیر جامہ می پوشند کہ آنرا شعار گویند و بہر تقدیر کنایۃ
ست از ترک محاربہ۔ رواہ ابی داؤد۔ وعن صفوان بن سلیم بضم سین تابعی جلیل القدر از اہل مدینہ از نیکان
بندگان صالح خدا ثقہ مشہور بعبادت امام قدوہ کہ استقصا کردہ شود بذکر وے تا چہل سال پشت بر زمین ننہادہ
و گفتہ اند کہ جبہۂ او سوراخ کردہ بود از کثرت سجود قانع بود باندک و جائزہ ہاے سلطانی قبول نمی کرد و بود وی
رضی اللہ عنہ مولی عبد الرحمن بن عوف و چون وقت وفات وی شد و نزع بروے سخت گردید نشستہ بود و دختر
وے گفت اے پدر چہ شود اگر پہلو بر زمین نہی گفت اے دختر من اکنون وقت آنست کہ وفا کنم چیزے را
کہ بر خود گرفتہ ام براے خدا بنذر و حلف پس ہم نشستہ جان داد روایت می کند از ابن عمر و عبد اللہ بن جعفر و انس
بن مالک و از جماعت تابعین و روایت مے کنند از وی مالک و ابن عیینہ و جز ایشان و ولادت وے در سنہ ستین
و وفات در اثنین و ثلثین و مائۃ رحمۃ اللہ علیہ۔ عن عدۃ من ابناء اصحاب رسول اللہ۔ روایت کردہ است صفوان
از چندی از پسران اصحاب پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم عن آبائہم۔ این پسران روایت می کنند از پدران خود۔
عن رسول اللہ۔ و پدران روایت می کنند از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قال۔ گفت آنحضرت۔ الا من ظلم معاہدا۔
آگاہ باشید کسی کہ ستم کند عہد کنندہ را کہ مراد بآن ذمی ست۔ او انتقصہ۔ بقاف معجمہ یعنے بشکند مدتے را کہ زدہ شدہ است
براے امن و امان او یا بمہملہ یعنی نقصان کند حق او را۔ او کلفہ فوق طاقتہ۔ یا تکلیف کند او را فوق طاقت و
از اخذ جزیہ زیادہ از طاقت او اگر ذمے باشد و زیادہ از عشر بال تجارت اگر حربی بود براے تجارت آمدہ تکلیف
نہ باندازہ طاقت کار فرمودن کسی را۔ او اخذ منہ شیئا بغیر طیب نفس۔ یا بگیرد از وے چیزی بے خوشی نفس وی۔
فانا حجیجہ یوم القیمۃ۔ پس من خصم او و حجت کنندہ و غلبہ آرندہ ام براے وی روز قیامت۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن
امیمۃ۔ بضم ہمزہ و فتح میمین در میان یاے ساکنہ۔ بنت رقیقۃ۔ بضم را و فتح قافین در میان یاے ساکنہ تا در آخر
ہر دو صحابیہ اند معدودہ در اہل مدینہ روایت کردہ است از وی محمد بن المنکدر و غیر وی و رقیقہ اخت ام المؤمنین۔

خدیجہ است۔ قالت۔ گفت امیمہ۔ بایعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی نسوۃ۔ بیعت کردم آنحضرتؐ را در میان چند زن دیگر که ایشان نیز بیعت کردند۔ فقال لنا۔ پس گفت آنحضرتؐ مارا۔ فیما استطعتن واطقتن۔ یعنی بیعت کردم شمارا اے زنان در چیزے که توانست دارید شما وطاقت دارید شفقت کرد آنحضرتؐ برین زنان که مقید ساخت مبایعت را در تکلیف باستطاعت۔ قلت اللہ ورسولہ ارحم بنا منا بانفسنا۔ امیمہ می گوید گفتم من براے شکرانۂ قول آنحضرتؐ و توطیۂ طلب زیادت شفقت خدا ورسول خدا مہربان ترست با از ما که مہربانی داریم بنفسہای خود۔ قلت۔ گفتم۔ یا رسول اللہ بایعنا۔ بیعت کن مارا۔ تعنی۔ می خواہد امیمہ از بایعنا۔ صافحنا۔ مصافحہ کن با یعنی دست بدست ما بنہ چنانکہ حقیقت بیعت ست وبمردان می کنی واکتفا مکن در مبایعت بالقول۔ قال۔ گفت آنحضرتؐ۔ انما قولی لمائۃ امرأۃ۔ نیست قول من براى صد زنان۔ کقولی لامرأۃ واحدۃ۔ مگر مانند قول من براے یک زن چون طلب کرد امیمہ مصافحہ را براے سہر یک تنہا و عدم اکتفا بقول فرمود آنحضرتؐ قول من بزبان بس ست وحاجت نیست بمصافحہ و نیز حاجت نیست بتخصیص ہر زنی بمبایعت جدا جدا یک قول بس ست براى ہمہ فافہم۔ رواہ۔ دراصل کتاب اینجا بیاض ست ودر حاشیہ نوشتہ اند رواہ الترمذی والنسائی وابن ماجۃ ومالک فی الموطا کلہم من حدیث محمد بن المنکدر انہ سمع من امیمۃ الحدیث وقال الترمذی حسن صحیح لا یعرف الا من حدیث بن المنکدر۔ کذا قالہ الجزری۔

الفصل الثالث

عن البراء بن عازب قال اعتمر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی ذی القعدۃ۔ قصد عمرہ کرد وبست احرام آنحضرتؐ درماہ ذی القعدہ۔ فابی اہل مکۃ ان یدعوہ یدخل مکۃ۔ پس ابا آوردند مشرکان مکہ که بگذارند آنحضرتؐ را که درآید مکہ را۔ حتی قاضاہم۔ تا آنکه مصالحت کرد ایشان را۔ علی ان یدخل۔ برآنکه درآید۔ یعنی من العام المقبل یعنی سال آئندہ۔ یقیم بہا ثلثۃ ایام۔ درسال آئندہ نیز که درآید سہ روز اقامت کند نہ که زیادہ برسہ روز در مکہ نباشد۔ فلما کتبوا الکتاب۔ پس چون نوشتند صلحنامہ را۔ کتبوا۔ نوشتند اصحاب آنحضرتؐ نام شریف آنحضرتؐ را باین عبارت۔ ہذا ما قاضی بہ محمد رسول اللہ۔ این نامہ است که مصالحت کرد بوی محمد فرستادۂ خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم قالوا لا نقربہا۔ گفتند مشرکان اقرار نداریم ما برسالت تو وقبول نداریم این عبارت را۔ فلو نعلم انک رسول اللہ۔ پس اگر می دانستیم ما که تو رسول خدائے۔ ما منعناک۔ منع نکردیم ما ترا و بازنمی داشتیم ترا از درآمدن مکہ۔ ولکن انت محمد بن عبد اللہ۔ ولیکن تو محمد پسر عبد اللہ ہمچنین بنویس۔ فقال۔ پس گفت آنحضرتؐ۔ انا رسول اللہ وانا محمد بن عبد اللہ۔ من رسول خدا ومن محمد بن عبد اللہ ام ہر دو صفت دارم ہر کدام که بنویسید صادق ست۔ ثم قال لعلی بن ابی طالب پس تر گفت آنحضرتؐ مر علی را رضی اللہ عنہ که کتابت صلحنامہ می کرد۔ امح رسول اللہ۔ محو کن لفظ رسول اللہ را محو سودن وپاک کردن۔ قال لا واللہ لا امحوک ابدا۔ گفت علی رضی اللہ عنہ بخدا سوگند محو نکنم نام ترا که رسول اللہ است ہرگز گویا فہمید وے رضی اللہ عنہ که امر براى ایجاب نیست والا گنجایش مخالفت نداشت ودر حقیقت

مخالفت نیست بلکہ عین موافقت ست وناشی از غایت محبت واخلاص ست کما لایخفی۔ فاخذ رسول اللہ پس گرفت
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یعنی نامہ را از دست علی۔ ولیس یحسن۔ بضم یا۔ یکتب۔ وحالانکہ نیک نمی دانست نوشتن
را یعنی نوشتن نمی داند۔ فکتب۔ پس نوشت آنحضرت۔ ہذا ما قاضی علیہ محمد بن عبد اللہ لا یدخل مکۃ بالسلاح
الا السیف فی القراب۔ ودر نیاید مکہ را باآلات واسباب جنگ مگر شمشیر در قراب بکسر قاف وعائی کہ در وی شمشیر
می باشد یا نیام ہمان جلبان کہ در حدیث سابق مذکور شد۔ وان لا یخرج من اہلہا باحد۔ وبشرط آنکہ بیرون
نبرا ید از اہل مکہ باہیچ یکی یعنی کسی را از ایشان نبرد۔ ان اراد ان یتبعہ۔ اگر خواہد کسی کہ پیروی کند آنحضرت را وہمراہ
شود۔ وان لا یمنع من اصحابہ احدا ان اراد ان یقیم بہا۔ بشرط آنکہ منع نکند وباز ندارد از اصحاب خود ہیچ یکی را کہ
خواہد کہ اقامت کند بمکہ۔ فلما دخلہا ومضی الاجل۔ پس وقتی کہ درآمد آنحضرت مکہ را در سال آیندہ وگذشت مدت
اقامت کہ قرار دادہ بودند کہ سہ روز باشد۔ اتوا علیا۔ آمدند مشرکان نزد علی رضی اللہ عنہ۔ فقالوا قل لصاحبک
اخرج عنا۔ پس گفتند بگو مریار خود را کہ بیرون آی از شہر ما واز پیش ما۔ فقد مضی الاجل۔ پس بتحقیق گذشت مدت و
در روایتی آمدہ است کہ آنحضرت فرمود چون ست کہ براے شما طعامی کنیم ویک روز باستیم و ولیمہ میمونہ کہ
تزوج او در ان ایام واقع شدہ نیز تقریب داشت گفتند ما را طعام تو حاجتی نیست بیرون آے فخرج النبی
پس بیرون رفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم متفق علیہ۔ بدانکہ اختلاف واقع شدہ است میان علما در کتابت
آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم پس بعضی برآنند کہ آنحضرت ہرگز ننوشت ونمی توانست نوشت از جہت آنکہ حق سبحانہ
او را امی خواندوامی آن بود کہ نخواند از کتاب وننویسد وبعضے گفتہ اند کہ نوشت آنحضرت بعد از ان کہ ثابت شد
حجت بر نبوت ومنقطع شد شبہہ ورفت ریب وارتیاب وظاہر این حدیث حجت ایشان ست ومنکران تاویل
می کنند کہ مراد بکتابت اینجا امر بکتابت ست واین مجاز مشہور ست میان اہل بیان چنانکہ گویند بنا کرد امیر مدینہ را
یعنے امر کرد بہ بنانہ آنکہ امیر بدست خود بنا می کند این حاصل خلاف ومجمل کلام ایشان ست درین باب وتفصیل
وی آنست کہ در فتح الباری گفتہ است اگر نقل کنیم جای آن دارد پس بگوییم گفتہ است شیخ رحمۃ اللہ علیہ تحقیق
متمسک کردہ اند بظاہر روایت بخاری در مغازی کہ گفتہ است گرفت رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم کتاب ونبود
آنحضرت کہ نیک داند کتابت را پس نوشت ہذا ما قاضی بہ محمد بن عبد اللہ وباین قائل ست ابو الولید باجی کہ از
اعاظم علماے مغرب ست ودعوی کردہ است کہ آنحضرت نوشت بعد از ان کہ نبود کہ بنویسد پس تشنیع کردند بر ابو الولید
علماے اندلس ونسبت کردند او را بکفر وزندقہ کہ وے مخالفت قرآن مجید کردہ است کہ فرمودہ است (وما کنت
تتلوا من قبلہ من کتاب ولا تخطہ بیمینک اذا لارتاب المبطلون) پس پادشاہ عصر علما را جمع کرد پس ظاہر کرد ابو الولید
باجی آنچہ نزد او بود از علم ومعرفت وگفت این مخالف قرآن نیست بلکہ ماخوذ می گردد از مفہوم قرآن زیرا کہ در وی مقید کردہ است

نفی خط و کتابت را به پیش از ورود قرآن و چون متحقق گشت امیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و مقرر شد بآن معجزہ امن شد از ارتیاب مانعی نیست از انکہ بداند کتابت را بعد از ان بی تعلیم و باشد این معجزہ دیگر پس جماعہ دیگر از علما موافق ابوالولید شدند از جملۂ آن شیخ وی ابوذر ہروی و ابوالفتح نیشاپوری و دیگر از علمای افریقیہ و احتجاج آوردند بعضی ازایشان بحدیثی کہ ابن ابی شیبہ بطریق مجالد از عون بن عبداللہ آوردہ کہ نرفت آنحضرتؐ از عالم مگر آنکہ خواند و نوشت و گفت مجالد این را با شعبی ذکر کردم شعبی گفت راست گفتہ است من نیز شنیدہ ام این را از کسی کہ ذکر می کرد آنرا و قاضی عیاض مالکی گفتہ کہ وارد شدہ است آثار و اخبار کہ دلالت می کند بر معرفت آنحضرت حروف و خط و حسن تصویر آنرا و این اگرچہ دلالت بر ثبوت کتابت نمیکند بلکہ علم وضع کتابت را اثبات می کند و آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم دادہ شدہ است علم ہر چیز و شیخ ابن حجر ہنوز سخن درین باب دراز کردہ و در آخر کلام گفتہ کہ حق آنست کہ مراد بکتابت امر بکتابت ست واللہ اعلم۔

باب اخراج الیہود من جزیرۃ العرب

جزیرہ زمینی کہ احاطہ کردہ است بوی دریا و جزیرۂ عرب انچہ احاطہ کردہ است بوی بحر ہند و بحر شام و دجلہ و فرات یا از عدن تا اطراف شام در طول و از جدہ تا ریف عراق در عرض کذا فی القاموس و تحقیق نقل کردہ ایم ما دروی اقوال متعددہ در اوائل کتاب در باب الوسوسہ گفتہ کہ و ذکر نکرد در ترجمہ اخراج نصاری را و حالانکہ واقع شدہ است ذکر ایشان در آخر فصل و شاید کہ اتفاق نیفتادہ و وقوع نیامدہ است از رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم اخراج نصاری چنانچہ اخراج یہود واللہ اعلم

الفصل الاول- **عن ابی ہریرۃ** قال بینا نحن فی المسجد خرج النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال گفت ابوہریرہ در اثنای آنکہ ما در مسجد بودیم بیرون آمد آنحضرتؐ یعنی از درون خانہ پس گفت۔ انطلقوا الی یہود۔ برخیزید و بروید بسوی یہود فخرجنا معہ پس بیرون آمدیم با با آنحضرتؐ۔ حتی جئنا بیت المدراس۔ تا آنکہ آمدیم خانہ را کہ جای درس یہود بود درس و دراست خواندن کتاب کذا فی القاموس و در صراح گفتہ درس و دراست و تدریس سبق گفتن از کتاب و مدرس جای درس انتہی و بعضی گفتہ اند مدراس عالم کہ درس گوید کتاب را و مفعل و مفعال صیغہ مبالغہ اند۔ فقام النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال۔ پس ایستاد آنحضرتؐ پس گفت۔ یا معشر یہود اسلموا تسلموا۔ ای گروہ یہود اسلام آرید تا سلامت مانید از آفات دنیا و آخرت۔ اعلموا ان الارض للہ۔ بدانید کہ زمین مر خدا راست و خالق و مالک آن اوست۔ ولرسولہ۔ و مر پیغمبر او راست بنیابت و خلافت چنانکہ فرمودہ است وی تعالی (قل ان الارض للہ یورثہا من یشاء من عبادہ) بگو زمین مر خدای راست مے دہد کسے را کہ می خواہد۔ وانی ارید ان اجلیکم من ہذہ الارض۔ و من می خواہم بحکم الٰہی و امر وی تعالے و تقدس کہ بیرون آرم شما را ازین زمین کہ وطن شماست فی الصراح اجلا از خان و مان رفتن و بیرون کردن لازم و متعدی۔ فمن وجد منکم بمالہ شیئا فلیبعہ۔ پس کسے کہ بیابد از شما بمال خود چیزے را یعنی آسان نیست نقل آن چنانچہ زمین و مانند آن پس باید کہ بفروشد آنرا۔ متفق علیہ۔ **وعن ابن عمر** رضی اللہ عنہما قال قام عمر خطیبا۔ روایت ست از ابن عمر کہ گفت ایستاد امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ در حالیکہ خطبہ خوانندہ است۔ فقال ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

کان عامل یہود خیبر علی اموالہم - پس گفت عمر کہ آنحضرت بود کہ معاملہ کردہ بود یہود خیبر را بہ اموال ایشان از نخیل و زراعات و جز آن - و قال نقرکم ما اقرکم اللہ - و گفتہ بود قرار می دہیم و ثابت می داریم و می گذاریم شما را تا آنجا کہ قرار میدہد و ثابت میدارد شما را خدای تعالیٰ - و قد رأیت اجلاءہم - و تحقیق دیدہ ام من و رای زدہ ام بر بیرون آوردن یہود از وطن

فلما اجمع عمر علی ذلک - پس ہنگامی کہ مصمم گردانید عمر عزیمت را بر اجلاء ایشان - اتاہ احد بنی ابی الحقیق - آمد عمر را یکے از قبیلۂ بنی الحقیق بضم حاء مہملہ و فتح قاف اولی میان ہر دو قاف یاء ساکنہ کہ از رؤسای قبائل یہود بودہ است - فقال - پس گفت آن یکی - یا امیر المومنین اتخرجنا و قد اقرنا محمد - آیا بیرون می آری تو ما را و حالانکہ بتحقیق قرار داد ما را یعنی در خیبر آنحضرت - و عاملنا علی الاموال - و معاملہ کرد ما را بر اموال بمقرر داشتن اموال ما بر ما و نہادن خراج بر ما چنانچہ در ابواب بیوع گذشت - فقال عمر اظننت انی نسیت قول رسول اللہ - پس گفت عمر آن یہودی آیا گمان بردی تو کہ من فراموش کردہ ام سخن پیغمبر خدا را - صلی اللہ علیہ وسلم - کہ بتو می گفت - کیف بک اذا اخرجت من خیبر چگونہ خواہد بود حال تو و چہ خواہی کرد تو وقتی کہ بیرون آوردہ بشوی از خیبر - تعدو بک قلوصک - در حالے کہ می دود با تو شتر تو قلوص بفتح قاف شتر جوانہ - لیلۃ بعد لیلۃ - شبی بعد از شبے - فقال ہذہ کانت ہزیلۃ من ابی القاسم - پس گفت آن یہود این کلمہ بود ہزلکی از ابو القاسم کہ کنیت شریفہ آنحضرت ست یعنی این را بطریق ہزل می گفت نہ بر سبیل جد ہزل بیہودہ گفتن ہزیلہ تصغیر وے - فقال - پس گفت عمر کذبت یا عدو اللہ - دروغ گفتی ای دشمن خدا - فاجلاہم عمر - پس بیرون آورد از وطن یہود را عمر رضی اللہ عنہ - واعطاہم قیمۃ ما کان لہم من الثمر - و داد ایشان را قیمت آنچہ بود مر ایشان را از میوہ یعنی خرما و جز آن و اکثر اموال یہود نخیل بود - مالا و ابلا و عروضا - قیمت آن مال و شتر داد و متاع درخت داد - من اقتاب و حبال و غیر ذلک - از پالانہای شتر و ریسمانہا و جز آن اقتاب جمع قتب بقاف و تاء مفتوحتین پالان خر و حبال بکسر حاء مہملہ جمع حبل رسن - رواہ البخاری - **وعن ابن عباس** رضی اللہ عنہما ان رسول اللہ

صلی اللہ علیہ وسلم اوصی بثلثۃ - روایت کرد ابن عباس کہ آنحضرت اندرز فرمود در وقت وفات بسہ چیز - قال اخرجوا المشرکین من جزیرۃ العرب - یکی آنکہ بیرون آرید مشرکان را از جزیرۂ عرب گفتہ اند کہ مراد اینجا مکہ و مدینہ است و طیبی نقل کردہ است کہ شافعی تخصیص کردہ است این حکم را بحجاز و آن نزد وے مکہ و مدینہ و یمامہ است و اعمال آن نہ یمن و جز آن - و اجیزوا الوفد - دوم آنکہ جائزہ دہید رسولان و ایلچیان را - بنحو ما کنت اجیزہم - بمانند آنچہ بودم من کہ جائزہ می دادم ایشان را فی الصراح جائزہ عطا و فی القاموس جائزہ عطیہ و تحفہ و لطف - قال ابن عباس وسکت عن الثالثۃ - گفت ابن عباس و خاموش گشت آنحضرت از کلمۂ سوم بجہت مانعی کہ عارض شد - او قال فانسیتہا - یا گفت پس فراموش گردانیدہ شدم من آن را ظاہر عبارت کتاب این ست و در حاشیہ نوشتہ اند کہ و سکت قول سلیمان احول ست کہ راوی ست از سعید بن جبیر از ابن عباس یعنی سلیمان گفت و سکوت

کرد سعید بن جبیر آن ثالث را گفت سعید فراموش گردانیده شدم آنرا و در عبارت مشکوٰۃ تعسف ست انتہی و قاضی عیاض
گفتہ کہ احتمال دارد کہ ثالث قول آنحضرت باشد صلی اللہ علیہ وسلم نگیرید قبر مرا ثبت بعد از من ذکرہ مالک فی الموطأ۔
متفق علیہ۔ **وعن جابر** بن عبد اللہ قال اخبرنی عمر بن الخطاب انہ سمع رسول اللہ۔ گفت جابر خبر داد مرا عمر
رضی اللہ عنہ کہ وی شنید پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ می گفت۔ لاخرجن الیہود والنصاری من جزیرۃ العرب
ہر آئینہ بیرون می آرم یہود و نصاری را از جزیرۂ عرب۔ حتی لا ادع فیہا الا مسلما۔ تا آنکہ نگزارم در جزیرۂ عرب مگر مسلمانرا
رواہ مسلم و فی روایۃ۔ و در روایتی این چنین آمده است کہ گفت۔ لئن عشت۔ اگر زندہ مانم۔ ان شاء اللہ تعالیٰ
اگر خواہد خدا۔ لاخرجن الیہود والنصاری من جزیرۃ العرب۔ ہر آئینہ بیرون می آرم یہود و نصاری
را از جزیرۂ عرب۔

الفصل الثانی لیس فیہ الاحدیث ابن عباس۔ نیست در فصل ثانی در مصابیح مگر این حدیث ابن عباس
کہ در اول او این ست کہ۔ لاتکون قبلتان وقد مر فی باب الجزیۃ۔ و تحقیق گذشت در باب جزیہ بلفظ لاتصلح
قبلتان فی ارض واحدۃ۔

الفصل الثالث۔ عن ابن عمر رضی اللہ عنہما ان عمر بن الخطاب اجلی الیہود والنصاری من ارض الحجاز۔
روایت کرد ابن عمر کہ امیر المؤمنین عمر بیرون آورد یہود و نصاری را از زمین حجاز۔ وکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم لما ظہر علی اہل خیبر۔ و بود آنحضرت وقتی کہ غالب آمد بر اہل خیبر۔ اراد ان یخرج الیہود منہا۔ خواست کہ بیرون
آرد یہود را از خیبر۔ وکانت الارض لما ظہر علیہا للہ ولرسولہ وللمسلمین۔ و بود زمین ہر زمین کہ باشد وقتی کہ غلبہ
کردہ شدہ بروی مر خدا را و مر رسول خدا را و مر مسلمانان را۔ فسأل الیہود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان
یترکہم۔ پس درخواستند یہود آنحضرت را کہ بگذارد ایشان را در خیبر و بیرون نیارد۔ علی ان یکفوا العمل۔ برین شرط
کہ کفایت کنند عمل را۔ ولہم نصف الثمر۔ و باشد مر یہود را نصف میوہ حاصل زمین یعنی مشقت و کار و کسب ہمہ یہود
کنند و نصف حاصل خراج دہند و ضمیر لہم تواند کہ برای مسلمانان باشد و حاصل ہر دو یکی ست۔ فقال رسول اللہ
پس گفت پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم نقرکم علی ذلک ما شئنا۔ قرار می دہیم و ثابت می داریم شما را بران مادام
کہ می خواہیم یعنی دوام قرار شرط نمی کنیم اگر خواہیم سے گزاریم و اگر خواہیم می بر آریم۔ فاقروا۔ پس قرار دادہ
شدند و گذاشتہ شدند۔ حتی اجلاہم عمر فی امارتہ۔ تا آنکہ جلای وطن کرد و بر آورد ایشان را عمر
رضی اللہ عنہ در زمان خلافت خود۔ الی تیماء۔ بسوی تیماء بفتح فوقانیہ و سکون تحتانیہ ممدودہ بر وزن حمراء۔
واریحاء۔ و بسوی اریحا بفتح ہمزہ و کسر راء و سکون تحتانیہ و بحاء مہملہ نیز ممدود تیماء و اریحا دو قریہ اند بشام کذا فی
مجمع البحار و در مشارق گفتہ تیماء از اعمال قری ست بر بحر و آن از بلاد طی ست و از وی بہ بلاد شام می روند

مختصر نہایہ گفتہ اریحا قریہ است بقرب بیت المقدس وطیبی گفتہ کہ ازینجا معلوم می شود کہ مراد آنحضرت بعض جزیرۂ عرب ست کہ از حجاز باشد زیراکہ تیما از جزیرۂ عرب ست واز حجاز نیست انتہی مخفی نماند کہ تفسیرات مذکورہ ہر دو از جزیرۂ عرب ست تخصیص بہ تیما چیست فتدبر۔ متفق علیہ۔

باب الفیئ

در بالا اشارت کردہ شدہ است کہ فیئ وغنیمت بیک معنی ست واز کتاب قاموس ومشارق وہدایہ نیز ہمچنین معلوم میشود وصاحب نہایہ گفتہ کہ فیئ مالی کہ حاصل شود مرمسلمانان را از اموال کفار بی حرب وجہاد ومراد مؤلف نیز ہمین معنی ست وحکم فیئ آنست کہ مرعامۂ مسلمانان را میباشد ودروی خمس وقسمت نیست واختیار آن بدست آنحضرت ست چنانکہ از احادیث کہ درباب مذکورست معلوم میگردد۔

الفصل الاوّل عن مالک بن اوس۔ بفتح ہمزہ وسکون واو وسین مہملہ۔ بن الحدثان۔ بفتح مہملتین وثلثہ اختلاف ست در صحبت او وابن عبدالبر گفتہ کہ اکثر بر اثبات صحبت اند وبخاری گفتہ کہ بعضے گفتہ اند کہ مراورا صحبت ست وصحیح نشدہ وابن حبان اورا در ثقات ذکر کردہ وگفتہ ہرکہ دعوے کردہ کہ مراورا صحبت است وہم کردہ وروایت او از صحابہ بسیارست از عشرہ روایت کردہ واکثر روایت وی از عمر بن الخطاب ست وبسیاری از تابعین از وی روایت کردہ اند مات بالمدینۃ سنۃ اثنین وتسعین رضی اللہ عنہم اجمعین۔ قال قال عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ ان اللہ قد خص رسولہ فی ہذا الفیئ۔ بدرستی کہ خدای تعالی مخصوص کردہ است پیغمبر خود را درین فیئ لشیئ لم یعطہ احدا غیرہ۔ بچیزی کہ نداد است آنرا ہیچ یکی را جز آنحضرت۔ ثم قرا۔ پستر خواند عمر بن الخطاب این آیت را۔ ما افاء اللہ علی رسولہ منہم الی قولہ قدیر۔ تمام آیت این ست (ما افاء اللہ علی رسولہ منہم) چیزے کہ عطا کردہ است خدای تعالے برپیغمبر خود وگردانید آنرا مر او را خاصۃ (فما اوجفتم علیہ من خیل) پس نہ راندید بران از اسپان (ولا رکاب) ونہ راندید شتران یعنی تعب نکشیدید در قتال کردن بران بلکہ پیادہ برپار فتید (ولکن اللہ یسلط رسلہ علی من یشاء) ولیکن خدای تعالے امی گمارد فرستادہ ہاے خود را بر کسی کہ می خواہد (واللہ علی کل شیئ قدیر) مراد آنست کہ آنچہ خدای تعالی مالک گردانید رسول خود را از اموال بنی نضیر چیزی ست کہ حاصل نگردید بدست شما ورسید شما آنرا بقتال وغلبہ زیراکہ قریہ ہای ایشان بردو میل بود از مدینہ پس ہمہ پیادہ رفتند جز رسول خدا پس خدای تعالی مسلط گردانید اورا برایشان وبر اموال ایشان چنانکہ عادت وی تعالی ست کہ مسلط میگرداند رسل خود را براعدای دین پس امر دران مفوض ست بوی نہد آنرا ہرجا کہ خواہد وبدہد ہرکہ خواہد یعنی قسمت نکند چنانکہ قسمت کردہ می شود غنائم کہ بدان قتال کردہ می شود وگرفتہ می شود بقہر وغلبہ ونازل شد این آیت در وقتی کہ طلب کردند صحابہ قسمت را کذا فی التفاسیر پس این قسم از اموال کفار کہ آنرا فیئ نامند قسمت کردہ نمی شود مانند قسمت غنائم ومفوض ست

بسوی رسول خدا و بیاید در احادیث انچہ عمل می کرد دران رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم این ست مذہب ما و نقل کردہ است طیبی از مذہب شافعی کہ مر آنحضرتؐ را در فیئ چہار خمس و خمس خمس بود پس بود مر آنحضرتؐ را بیست و یک حصہ از بست و پنج حصہ و چہار باقی مر ذوی القربیٰ و یتامی و مساکین و ابن السبیل را کذا ذکر الطیبی ۔ فکانت ہذہ خالصۃ لرسول اللہ ۔ پس بود این اموال خالص بی آمیزش شرکت غیر مر آنحضرتؐ را ینفق علی اہلہ نفقۃ سنتہم من ہذا المال ۔ انفاق می کرد آنحضرتؐ بر اہل و عیال خود نفقۂ یک سال ایشان ازین مال و اگر گفتہ شود کہ در حدیث آمدہ کہ ذخیرہ نمی کرد و نگاہ نمی داشت آنحضرتؐ چیزی را از برای فردا پس نفقۂ یک سال چون نگاہ می داشت جوابش آنکہ منفی ادخار برای نفس ست و این برای عیال بود و آنحضرتؐ صلی اللہ علیہ وسلم می داد برای زنان خود نفقۂ یک سال احیاناً ۔ ثم یاخذ ما بقی ۔ پستر می گرفت انچہ باقی می ماند ۔ فیجعلہ مجعل مال اللہ ۔ پس می گردانید باقی را در جای گردانیدن مال خدا یعنی صرف می کرد آنرا در مصالح مسلمین و می داد ہر کرا می خواست از محتاجان و مساکین و ازین جہت نداد از انصار مگر سہ کس را کہ محتاج بودند ۔ متفق علیہ و عن عمر ۔ در بعضی نسخ وعنہ و عن عمر ۔ قال کانت اموال بنی النضیر گفت بود مالہای بنی النضیر بفتح نون و کسر ضاد معجمہ و سکون یا قبیلہ مشہور ست از یہود بود اموال ایشان ۔ مما افاء اللہ علی رسولہ ۔ از انچہ فیئ کردہ بود خدای تعالیٰ بر پیغمبر خود ۔ مما لم یوجف المسلمون علیہ بخیل ولا رکاب ۔ از جنس چیزی کہ نراندہ و ندوانیدہ بودند مسلمانان بروی اسپان و نہ شتران ۔ فکانت لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خاصۃ ۔ پس بود مر آنحضرتؐ را مخصوص ینفق علی اہلہ نفقۃ سنۃ ۔ انفاق می کرد بر اہل و عیال نفقۂ سال وی را و در بعضی نسخ سنتہم اول باعتبار لفظ و ثانی باعتبار معنی ۔ ثم یجعل ما بقی فی السلاح ۔ پستر می گردانید چیزی کہ باقی می ماند در آلات و اسباب جنگ مسلمانان ۔ والکراع ۔ و در چہار پایہ ہا کراع بضم و تخفیف را قوائم چہار پایہ ہا کذا فی القاموس و فی الصراح کراع پاچہ گوسفند و گاؤ و جز آن و مراد درینجا چہار پایہ ہاے اند کہ در جنگ کار آید و در حاشیہ از مغرب از امام محمد نوشتہ کہ کراع اسپان و شتران و جز آن مقصود آنکہ صرف می کرد درین مصالح مسلمانان عدۃ فی سبیل اللہ ۔ از جہت ساز و سامان کردن در راہ خدا فی الصراح عدۃ بضم عین و تشدید دال ساز و ساخت ۔ متفق علیہ

الفصل الثانی

عن عوف بن مالک صحابی مشہور ست ۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان اذا اتاہ الفیئ قسمہ فی یومہ ۔ بود آنحضرتؐ وقتی کہ می آمد او را فیئ قسمت می کرد آنرا در ہمان روز ۔ فاعطی الآہل حظین ۔ پس می داد مرد زن دار را دو نصیب ۔ واعطی الاعزب حظا ۔ و می داد مرد بی زن را یک نصیب آہل بمد ہمزہ و کسر ہا بروزن کاہل مردی کہ او را زن باشد و اعزب بفتح ہمزہ و سکون عین مہملہ و فتح زاے و عزب بتحریک مرد بی زن فدعیت ۔ پس خواندہ شدم و طلبیدہ شدم من ۔ فاعطانی حظین ۔ پس داد مرا دو نصیب ۔ وکان لی اہل ۔ و بود

مرازان۔ ثم دعی بعدی عمار بن یاسر۔ پستر خوانده شد بعد از من عمار بن یاسر که زن نداشت۔ فاعطی حظاً واحداً۔ پس داده
شد عمار را یک نصیب۔ رواه ابوداؤد۔ وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
اول ماجاءه شئ بدأ بالمحررین۔ گفت ابن عمر دیدم من آنحضرت را که نخست آنچه می آمد او را چیزے ابتدا می کرد
به آزاد کرده شدگان مراد باین مکاتبین اند وبعضے می گویند مراد متفرد مر طاعت خدائے را خالصاً که آزاد کرده شده اند
از قید ماسوای حق۔ رواه ابوداؤد۔ وعن عائشۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اتی بظبیۃ فیھا خرز۔ روایت
ست از عائشہ که آنحضرت آورده شد بانبانی که در وی مہرہا بود۔ فقسمہا للحرۃ والامۃ۔ پس قسمت کرد آنحضرت
آن را مرزنان آزاد را و داہان را۔ ظبیہ بفتح ظاء معجمہ وسکون موحدہ انبان خرد مشابہ خریطہ وکیسہ وخرز بجاء معجمہ و راء
مفتوحہ مہرہ وتخصیص زنان بآن از جہت مناسبت ایشان ست بمہرہا۔ قالت عائشۃ۔ گفت عائشہ۔ کان ابی
یقسم للحر والعبد۔ بود پدر من یعنی ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ قسمت می کرد مردان را از آزادان وغلامان از ینجا معلوم
می شود که خرز مخصوص بزنان نیست ولیکن آنحضرت تخصیص کرد بزنان۔ رواه ابوداؤد۔ وعن مالک بن اوس
بن الحدثان بفتح دال۔ قال ذکر عمر بن الخطاب یوماً الفیئ۔ ذکر کرد عمر رضی اللہ عنہ روزی فیئ را۔ فقال ما انا احق
بہذا الفیئ منکم۔ پس گفت عمر نیستم من سزاوار تر باین فیئ از شما خطاب کرد باعموم صحابہ این سخن از برائے دفع توہم
آن فرموده که وی رضی اللہ عنہ خلیفہ رسول اللہ بود صلے اللہ علیہ وسلم پس احق باشد بدان چنانکہ آنحضرت بود
بعد از ان نفی کرد احقیت را علی العموم وگفت۔ وما احد منا باحق بہ من احد۔ ونیست ہیچ یکی از ما سزاوار تر بدان
از ہیچ یکی۔ الا انا علی منازلنا من کتاب اللہ۔ مگر آنکہ ما بر مراتب خودیم از کتاب خدا۔ عزوجل وقسم رسولہ قسمت
کردن رسول خدا یعنی فیئ مر عامہ مسلمانان راست مزیت نیست ہیچ یکی را بر دیگرے در اصل استحقاق ولیکن تفاوت
مراتب ومنازل باقی ست چنانکہ قسمت مے کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم براعات تمیز میان اہل بدر واہل بیعۃ
الرضوان وجز ایشان ومراعات احوال مردم در اہل وعیال وفقر واحتیاج وجز آن وتفصیل کرد این را
عمر بقول خود۔ فالرجل وقدمہ۔ پس مرد وتقدم اسلام وے۔ والرجل وبلاؤه۔ ومرد ومشقت وشجاعت
وابتلائے وے در راه خدا۔ والرجل وعیالہ۔ ومرد واہل وعیال او۔ والرجل وحاجتہ۔ ومرد وفقر واحتیاج
او ہمہ معتبر ومنظور ست بحسب تفاوت این احوال وبراندازه آن متفاوت ومختلف مے گردد حصہ ونصیب۔
رواه ابوداؤد۔ وعنہ۔ وہم از مالک بن اوس بن الحدثان ست۔ قال قرأ عمر بن الخطاب۔ گفت خواند عمر
بن خطاب این آیت را که در بیان مصارف زکوٰة ست انما الصدقات للفقراء والمساکین حتے بلغ۔ تا آنکہ
رسید قول وے تعالی را۔ علیم حکیم فقال ہذه لہؤلاء۔ پس گفت عمر رضی اللہ عنہ این صدقات مر این اصناف
راست که درین آیت مذکور اند۔ ثم قرأ۔ پستر خواند وی رضی اللہ عنہ این آیت را که در بیان قسمت غنائم ست۔

واعلموا انما غنمتم من شئ فان للہ خمسه وللرسول حتی بلغ۔ تا آنکه رسید این کلمه را که۔ وابن السبیل ثم قال وہذہ لہؤلاء۔ پس گفت این غنیمت مر اینہا راست۔ ثم قرأ۔ پس خواند این آیت را که در بیان حکم فیٔ ست۔ ما افاء اللہ علی رسوله من اہل القری حتی بلغ۔ تا آنکه رسید این آیت را۔ للفقراء۔ تا آخر آیات که بیان استحقاق مہاجران وانصار می کنند غنائم را۔ ثم قرأ۔ پس خواند این آیت را که ذکر کسانے می کند که بعد از مہاجرین وانصار آمده اند۔ والذین جاؤا من بعدہم ثم قال۔ پس گفت عمر رضی اللہ عنه۔ ہذہ استوعبت المسلمین عامة۔ این آیات در بیان حکم اموال فیٔ در گرفته است وشامل ست مسلمانان را ہمه وبود رای امیر المؤمنین عمر رضی اللہ عنه که فیٔ را تخمیس می باید کرد چنانکه غنیمت را میکنند ولیکن حبابه وی آماده وساخته شده است برائے مصالح مسلمانان وگردانیده شده است مر ایشان را بر تفاوت درجات ایشان چنانکه مذکور شد وباینجانب رفته عامه ائمه اہل تقوے مگر امام شافعی چنانکه گذشت ورعایت تفاوت درجات مسلمین نیز مذہب عمر ست وامیر المؤمنین ابوبکر رضی اللہ عنه به تسویه رفته است میان مردم ورعایت نکرده سابقه را وگفت ایشان عمل کرده اند برای خدا واجر ایشان بر خداست وتفضیل در اموال دخلی ندارد وعمر رضی اللہ عنه تفضیل می کرد عائشه را بر حفصه واسامه بن زید را بر ابن عمر رضی اللہ عنہم اجمعین۔ فلئن عشت فلیاتین الراعی۔ پس واللہ اگر زنده مانم من برائے فتح بلاد کفار وکثرت فیٔ وایصال اموال تمامه محتاجان ہر آئنه بیاید چرانندہ را۔ وہو بسرو حمیر نصیبه منہا۔ وحالانکه آن چرانندہ در سرو حمیر باشد نصیب او از اموال فیٔ سرو بفتح سین وسکون را مہملتین بر وزن مرو نام درخت مشہور ونام موضعی ست از ناحیه یمن وحمیر بفتح حا وسکون میم وفتح یا بلد مشہور از یمن وسرو از مضافات اوست۔ لم یعرق فیہا جبینه۔ که عرق نکرده است در تحصیل آن اموال پیشانی آن راعی وتعب ومحنت در آن نکشیده یعنی با وجود آنکه مسلمانان در بلاد بعیده وجاہائے دور باشند نصیب ایشان بایشان می رسد۔ رواہ فی شرح السنة وعنه قال کان فیما احتج به عمر۔ وہم از مالک بن اوس ست گفت بود در آنچه احتجاج کرد بدان عمر یعنی بر عباس وعلی وقتے که خصومت کردند ومرافعت کردند بسوئے عمر رضی اللہ عنہم۔ ان قال۔ اینکه گفت عمر۔ کانت لرسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم ثلث صفایا۔ بود مر آنحضرت را سه صفیه وصفیه آنچه برگزیند امام واختیار کند برائے خود از غنیمت پیش از قسمت وعادت شریف آنحضرت بود که چیزے را از غنیمت برائے خود اصطفاء کرد واختیار می نمود وصفیه که نام یکے از امہات المؤمنین ست بہمین معنی ست که از صفایائے غنیمت خیبر بود بعد از آن آزادش کرد وتزوج نمود آن سه صفایا کدام ست بنو النضیر۔ یکی از اموال بنی النضیر که ایشان را جلائے وطن کرد چنانکه ذکر آن گذشت۔ وخیبر۔ دوم بعضے اموال خیبر زیرا که قریه ہا بود از وے که بصلح بے قتال وایجاف خیل ورکاب فیٔ خود گردانید وخالصه آنحضرت گشت وخمس آنچه بفتح وقہر وغلبه گرفت۔ وفدک۔ وسوم فدک وآن نام قریه ایست از قریات خیبر وبود

آنحضرت را نصف زمین آن کہ صلح کرد اہل آنرا بعد فتح خیبر بر نصف ارض آن و آن نیز خالصہ آنحضرت بود و آنحضرت انفاق می کرد آنرا بر اہل خود و بر مسلمین و مصالح عامہ و اینہمہ صدقاتی ست کہ حرام ست تملک آن بعد از آن حضرت فاما بنو النضیر فکانت حبساً لنوائبہ۔ اما اموال بنی النضیر پس بود محبوس مرمہمات و حوائج آنحضرت را از ضیافت آیندہ و روندہ و از ایلچیان و جز آن و سلاح و اسپ و مانند آن حَبس بضم حای مہملہ و سکون با بمعنی محبوس ست و محفوظ و نوائب جمع نائبہ مراد حوادث و حوائج ست کہ بنوبت بر آدمی زاد نازل می شوند۔ واما فدک فکانت حبساً لابناء السبیل۔ واما حاصل فدک پس بود محبوس و موقوف و معد مر مسافران را کہ از اموال خود دور می افتادند اگرچہ در اوطان خود اموال گذاشتہ می آمدند۔ واما خیبر فجزاہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثلثۃ اجزاء اما معا ضع خیبر پس پارہ پارہ ساخت آنرا آنحضرت سہ پارہ۔ جزئین بین المسلمین۔ ساخت دو پارہ میان مسلمانان۔ وجزأ نفقۃ لاہلہ۔ و ساخت یک پارہ نفقہ مر اہل و عیال خود را۔ فما فضل عن نفقۃ اہلہ۔ پس چیزے کہ زیادہ ماند از نفقۂ عیال او۔ جعلہ بین فقراء المہاجرین۔ گردانید آنرا میان فقراء مہاجران از جہت فقر و احتیاج ایشان نہ انصار کہ فقیر و محتاج نبودند و روایت کردہ شدہ است در اموال بنی النضیر کہ چون انصار چیزی از ان درخواست کردند گفت آنحضرت اگر می خواہید بدہم شما را چیزی دران و اگر می خواہید بدہم بمہاجران و باز گردانند بشما آنچہ نزد ایشان ست و آنچہ شما ایثار کردہ اید بایشان از اموال گفتند انصار بدہ مہاجران را یا رسول اللہ و باز ہم نمیگیریم ما از ایشان از آنچہ ایثار کردہ ایم ما بایشان آنحضرت باین کلمہ از ایشان خوشحال شد و دعا کرد ایشان را بخیر۔ رواہ ابو داؤد۔

الفصل الثالث۔ عن المغیرۃ بن شعبۃ۔ صحابی ست مشہور۔ قال ان عمر بن عبد العزیز۔ گفت کہ عمر کہ امیر عادل متقی بود پسر عبد العزیز بن مروان۔ جمع بنی مروان۔ فراہم آورد فرزندان مروان را۔ حین استخلف۔ در ہنگامی کہ خلیفہ ساختہ شد۔ فقال ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کانت لہ فدک۔ پس گفت عمر کہ آنحضرت بود مراد را فدک خالصہ۔ فکان ینفق منہا۔ پس بود آنحضرت کہ انفاق می کرد از اموال آن یعنی بر اہل و عیال و بر فقرا و مساکین۔ ویعود منہا علی صغیر بنی ہاشم۔ و باز می گشت و احسان می کرد از ان بر خردان بنی ہاشم۔ ویزوج منہا ایمہم۔ و تزویج می کرد و کدخدامی ساخت از ان بیوہ ہای بنی ہاشم را ایم بفتح ہمزہ و تشدید تحتانیہ مکسورہ زنی کہ مرد ست شوی او گاہی بر مرد کہ مردہ است زن وے نیز اطلاق می کنند و اول اکثر ست۔ وان فاطمۃ سالتہ ان یجعلہا لہا۔ و بدرستی کہ فاطمۂ زہرا رضی اللہ عنہا طلبید و درخواست کرد از آنحضرت کہ بگرداند فدک را برائے وی و بخشد او را۔ فابی۔ پس ابا و امتناع آورد آنحضرت از ان کہ بگرداند فدک فاطمہ را۔ فکانت کذلک فی حیوۃ رسول اللہ پس بود فدک ہمچنین در زندگانی پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم حتی مضی لسبیلہ۔ تا آنکہ گذشت آنحضرت مر راہ خود را کنایت ست از وفات۔ فلما ان ولی ابو بکر۔ پس ہنگامی کہ والی گردانیدہ شد ابو بکر۔ عمل فیہا بما عمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی حیوتہ

کار کرد ابوبکر در وی بچیزی که کار کرده بود آنحضرت در زندگانی خود بحکم خلافت وی یعنی انفاق میکرد بر اهل و عیال
آنحضرت و بر بنی ہاشم و تزویج بیوه ہای ایشان چنانکه آنحضرت می کرد حتی مضی لسبیلہ تا آنکه وفات یافت ابوبکرؓ
فلما ان ولی عمر بن الخطاب عمل فیہا بمثل ما عملا ۔ پس وقتی که ولایت داده شد عمر عمل می کرد در فدک بمانند عمل کردن
پیغمبر خدا و ابوبکرؓ حتی مضی لسبیلہ تا آنکه وفات یافت عمرؓ ثم اقطعہا مروان پس تر اقطاع کرد آنرا مروان اقطاع بکسر ہمزه
جدا گردانیدن سلطان زمینی برای کسی که خواہد ظاہر آنست که این در زمان سلطنت مروان باشد و اقطاع دے
مر بعضے اولاد یا خواص خود را باشد و در حواشی نوشته اند که این در زمان عثمانؓ بود ۔ ثم صارت لعمر بن عبد العزیز پس تر
چون در قبض و تصرف ملوک و امرا در آمد گشت مر عمر بن عبد العزیز را یعنی مرا خود را بلفظ غائب ذکر کرد از جہت اشعار
بعدم رضا ۔ فرایت امرا منعہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاطمة ۔ پس دیدم من چیزی را که منع کرده بود او پیغمبر خدا
صلے اللہ علیہ وسلم فاطمه را ۔ لیس لی بحق ۔ نیست مرا سزاوار ۔ وانی اشہدکم انی رددتہا ۔ و بدرستی که من گواه می گیرم
شما را بر آنکه من باز گردانیدم آنرا ۔ علی ما کانت ۔ بران وجہی که بود یعنی علی عہد رسول اللہ ۔ یعنی در زمان پیغمبر خدا
صلے اللہ علیہ وسلم وابی بکر و عمر ۔ و در زمان شیخین ۔ رواه ابو داؤد ۔ بدانکه در قصۂ اموال بنی النضیر و در قصۂ فدک
و خیبر از آنچه از املاک خالصۂ آنحضرت بود و باقی ماند بعد از وی و واقع شد آنچه واقع شد کلام طویل و قصۂ غریبست
مناسب آنست که چیزی از ان نقل کنیم از آنچه در کتب صحاح واقع شده از جہت شہرت آن کلام و دوران آن
بر زبان خاص و عام و تطرق زیغ و زلل در افہام اگرچه منجر می گردد بتطویل چنانکه در امثال این مسائل غریبه کرده ایم
واللہ یقول الحق وہو یہدی السبیل پس بگوئیم در صحیح البخاری از حدیث زہری از مالک بن اوس بن الحدثان می آرد
که روزی عمر بن الخطاب مرا بخواند نزد خود پس در اثنائے آنکه من نشسته ام پیش وی ناگہان آمد خادم او که یرفأ
بفتح تحتانیه و سکون را و فتح فا و ہمزه نام داشت و گفت که عثمان بن عفان و عبد الرحمٰن بن عوف و زبیر بن العوام
و سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہم بدر نشسته اند و استیذان می نمایند اذن می کنی که در آیند گفت نعم اذن کن که در آیند
پس درنگ کرد یرفأ زمانی و باز آمد و گفت عباس و علی رضی اللہ عنہما اذن می طلبند اذن می دہی که در آیند گفت نعم
در آیند و چون در آمدند گفت عباسؓ یا امیر المومنینؓ حکم کن میان من و میان این و ایشان خصومت می کردند در اموالے
که فئ کرده بود خدای تعالی بر رسول خود صلی اللہ علیہ وسلم از بنی النضیر پس دشنام کردند علیؓ و عباسؓ یکدیگر را پس
گفتند این قوم که نشسته بودند یا امیر المومنینؓ حکم کن میان این دو و خلاصی ده یکی را از دیگری پس گفت عمرؓ صبر کنید
و آہسته باشید سوگند می دہم من شما را بآن خدای که بحکم او بر پاست آسمان و زمین آیا می دانید شما که پیغمبر خدا صلی اللہ
علیہ وسلم گفته است نمی گذاریم ما یعنی گروه انبیا میراث ہرچه می گذاریم ما صدقه است گفتند این صحابه که نشسته بودند آری
بتحقیق گفته است پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم آنرا پس روی آورد عمر بر علی و عباس رضی اللہ عنہم و گفت سوگند می دہم

من شما را بخدا آیا می دانید که پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم بتحقیق گفته است آنرا گفتند علی و عباس آری گفته است گفت عمرؓ پس خبر می دهم شما را ازین امر که پروردگار تعالی مخصوص گردانید رسول خود را صلی الله علیه وسلم درین فیٔ بچیزی که نداد هیچ یکی را جز وی پس خواند این آیت را (ما افاء الله علی رسوله منهم فما اوجفتم علیه من خیل ولا رکاب) الآیة پس بود این اموال خالصه مر رسول خدا را صلی الله علیه وسلم پس بخدا سوگند جمع نکرد آن اموال را نزد شما و اختیار و استبداد نکرد بآن بر شما بتحقیق داد شما را آن مال را و قسمت کرد میان شما تا آنکه باقی می ماند ازان اموال پس بود آنحضرت صلی الله علیه وسلم که انفاق می کرد آنرا با اهل و عیال خود نفقه سالی ازین مال پس می گرفت پس می گردانید و صرف می کرد آنرا در آنچه صرف می کرد مال خدا را یعنی در مصارف خیر و مصالح مسلمین پس عمل کرد پیغمبر خدا تا زمان حیات خود بعد ازان وفات یافت آنحضرت صلی الله علیه وسلم پس گفت ابوبکرؓ من ولی و خلیفهٔ رسول خدا ام پس قبض کرد آنرا ابوبکرؓ پس عمل کرد بآنچه عمل کرد رسول خدا صلی الله علیه وسلم پس روی آورد عمر رضی الله عنه بر علی و عباس رضی الله عنهما و گفت شما دران هنگام به بدی ذکر می کردید ابوبکر را و می گفتید که ابوبکرؓ درین عمل چنانست که شما می گفتید و خدا می داند که ابوبکرؓ درین کار صادق بود و نیکوکار و براه راست و تابع حق بود پس بمیرانید خدا ابوبکر را پس گفتم من که خلیفه و ولی رسول خدا و ابی بکرم پس قبض کردم آن مال را دو سال از امارت خود و عمل کردم در وے بآنچه عمل کرد رسول خدا صلی الله علیه وسلم و ابوبکر صدیق رضی الله عنه و خدا می داند که من درین قول صادقم و درین امر نیکوکار و براه راست و پیرو حقم پس بعد از دو سال آمدید مرا شما هر دو و سخن شما یکی بود پس گفتم من شما را که پیغمبر خدا فرموده است ما ارث نمی گذاریم هرچه ما می گذاریم صدقه است پس چون ظاهر شد مرا رائے آنکه دفع کنم و بسپارم آن مال را بشما پس گفتم اگر می خواهید بسپارم بشما باین شرط که بر شماست عهد و وثیقه آنکه عمل کنید در وے بآنچه عمل کرد در وے رسول خدا و ابوبکرؓ و بآنچه عمل کردم من ازان باز که والے گردانیده شده ام من و گرنه سخن نکنید بمن درین باب پس گفتید شما بسپارید بما باین شرط پس سپردم بشما آیا التماس می کنید و می خواهید از من که حکم کنم برخلاف این پس سوگند بخدائے که باذن او برپاست آسمان و زمین حکم نمی کنم حکمی دیگر جز این تا برپا شود قیامت پس اگر عاجزید شما ازین کار و از دست شما نمی آید باز گردانید و بسپارید آنرا بمن کفایت می کنم شما را ازان مشقت کشیدن دران و من مشقت می کشم گفت زهری که راوی حدیث ست پس خبر دادم باین حدیث عروه بن الزبیر را پس گفت عروه راست گفت مالک بن اوس من شنیدم عائشه را که مے گفت فرستادند زنان پیغمبر صلے الله علیه وسلم عثمان را نزد ابے بکر برائے طلبیدن میراث ازانچه فیٔ گردانیده بود خدائے تعالے بر رسول خود صلی الله علیه وسلم پس رد کردم من برین زنان و گفتم آیا نمی ترسید از خدا آیا نمی دانید که پیغمبر خدا فرموده میراث نمی گذاریم ما آنچه می گذاریم ما صدقه است نمی خورند آل محمد مگر ازین مال پس باز آمدند زنان آنحضرت از طلب میراث و رجوع نمودند بآنچه خبر دادم من بایشان گفت عروه بود این صدقه بدست علیؓ پس منع کرد علی عباسؓ را

ازان وغلبه نمود بران پس ازان بدست حسن بن علی بوده پس ازان بدست حسین بن علی پس ازان بدست علی بن حسین و حسن بن حسن و هر دو تداول میکردند آنرا پس ازان بدست زید بن حسن سلام الله علیهم اجمعین و این صدقه رسول خدا است صلی الله علیه وسلم براستی این حدیث بخاری ست که ترجمه کردیم بلفظش و در کتاب المغازی در قصه بنی النضیر و در کتاب الخمس نیز مانند این آورده بتفاوت بعضی الفاظ و هم در صحیح بخاری ست از عروه از عائشه که فاطمه و عباس آمدند ابوبکر را در حالی که می طلبند میراث را از زمین فدک و حصه را از خیبر پس گفت ابوبکر شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم میگفت میراث نمیگذاریم ما آنچه می گذاریم صدقه است میخورند آل محمد درین مال بخدا سوگند قرابت و خویشی رسول خدا محبوب ترست نزد من که صله کنم بآن و نگاه دارم حق آنرا ازین که صله کنم قرابت خود را و در جامع الاصول حدیث مذکور را از روایت بخاری ومسلم و ترمذی و ابی داؤد و نسائی آورده و گفته که گفت ابوداؤد که طلب و سوال عباس و علی رضی الله عنهما از عمر آن بود که این مال را میان ایشان بالمناصفه قسمت کند و بسپارد نه آنکه نمی دانستند ایشان قول آنحضرت را که ما میراث نمیگذاریم ایشان نمی طلبیدند مگر صواب را پس عمر گفت من هم قسمت بران نمی نهم که بوی از ملک و استبداد دست می گذارم آنرا بحال خود چنانکه هست و در روایتی آمده است که حجت آورد عمر پس ذکر کرد مثل حدیثی که در کتاب ست و ذکر کرد از ابی بن کعب مثل حدیث مغیره بن شعبه که نیز در کتاب مذکور ست و آورده است بخاری در کتاب الخمس از عروه بن الزبیر که عائشه ام المومنین خبر داد او را که فاطمه بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم طلبید از ابی بکر صدیق بعد وفات رسول خدا صلی الله علیه وسلم که قسمت کند و بدهد مر او را میراث او را از آنچه ترک کرده است مر او را رسول خدا از آنچه فیء گردانید خدای تعالی بر وی پس گفت ابوبکر رضی الله عنه که رسول خدا صلی الله علیه وسلم گفته است لانورث ما ترکناه صدقة پس در غضب آمد فاطمه پس هجران کرد ابوبکر را پس همیشه بود هجران کننده مر او را تا آنکه وفات یافت و زندگانی فاطمه رضی الله عنها بعد از آنحضرت شش ماه ست و گفت عائشه بود فاطمه که سوال می کرد ابوبکر را نصیب خود را از آنچه گذاشت آنحضرت از خیبر و فدک و صدقه او که در مدینه بود پس ابا آورد ابوبکر و گفت نیستم من ترک کننده چیزی را از آنچه عمل می کرد بآن رسول خدا صلی الله علیه وسلم عمل می کنم بهرچه عمل می کرد بدان آنحضرت و من می ترسم که اگر ترک کنم چیزی را از امر آن حضرت میل کرده باشم از حق فاما صدقه او که بمدینه بود پس سپرد آنرا عمر رضی الله عنه بعلی و عباس رضی الله عنهما واما خیبر و فدک پس نگاه داشت آن هر دو را عمر و گفت اینها صدقه رسول خدا اند بودند برای حقوق آنحضرت که عارض می شدند و پیش می آمدند و سپرد آنها را بکسی که والی امر بود پس آنها تا امروز همبران حال اند و در جامع الاصول این حدیث را از بخاری و مسلم و ابی داؤد و نسائی از عائشه آورده بتفاوت بعضی کلمات و آورده است در باب میراث النبی صلی الله علیه وسلم مر ترمذی را از ابوهریره گفت آمد فاطمه نزد ابوبکر و گفت کیست که وارث میشود ترا اگر بمیری تو گفت اهل من و اولاد من گفت فاطمه پس چه شد مرا که وارث نشوم از پدر خود پس گفت ابوبکر شنیده ام

من از پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم که ما میراث نمی گذاریم ولیکن من غمخواری می کنم کسی را که غمخواری میکرد او را آنحضرت و انفاق میکنم بر کسی که انفاق میکرد آنحضرت و آورده است مر ابی داؤد را از ابو الطفیل گفت آمد فاطمه رضی الله عنها بطلب میراث نزد ابوبکر پس گفت ابوبکر شنیده ام من رسول خدا صلی الله علیه وسلم را که میگفت وقتی که چشانید خدا تعالی پیغمبری را چیزی نبی پس آن برای کسی ست که قائم ست بعد از وی و آورده است مر بخاری و مسلم و مؤطا و ابی داؤد را از عائشه که ازواج نبی صلی الله علیه وسلم در وقتی که وفات یافت خواستند که بفرستند کسی را نزد ابوبکر بطلب میراث پس گفت عائشه آیا نیست که فرموده است آنحضرت میراث نمی گذاریم ما آنچه می گذاریم صدقه است و در روایت ابی داؤد آمده که گفت عائشه گفت ابوبکر آیا نمی ترسید از خدا آیا نشنیده اید رسول خدا را که گفت میراث نمی گذاریم ما آنچه می گذاریم صدقه است این مال بدست من ست پس چون بمیرم بدست کسی خواهد بود که والی امر ست بعد از من این روایات این باب ست در کتب ستة و مر آنها را طرق متعدده است و در آنچه ذکر کردیم کفایت ست و از اینجا ظاهر میشود که حدیث لا نورث ما ترکناه صدقة و بودن اموال آنحضرت مشترک میان مسلمانان و مصالح ایشان و تفویض امر آن بوالی متفق علیه است میان صحابه حتی علی و عباس و مخصوص بابوبکر نیست رضی الله عنهم اجمعین ولیکن اشکال در اینجا آنست که اگر دفع آن اموال به علیؓ و عباسؓ صواب بود پس چرا دفع نکرد عمرؓ بسوی ایشان نخست بار و اگر صواب نبود چرا دفع کرد آخر جوابش آنست که منع کرد نخست بر وجهی که می طلبیدند ایشان از تملک و داد آخر بر وجه تصرف و تولیت چنانچه آنحضرت تصرف می کرد و گفته است خطابی که این قصه مشکل ست زیرا که علیؓ و عباسؓ هر گاه گرفتند این صدقه را از عمر بر شرطی که شرط کرد بر ایشان و ایشان اعتراف هم کردند که آنحضرت را میراث نمی باشد و کبار مهاجرین بر آن گواهی دادند پس باز چه ظاهر شد بر ایشان که خصومت کردند و وجهش آنست که شرکت در تولیت بر ایشان شاق آمد و طلب کردند قسمت را تا هر کدام در حصهٔ خود مستقل و مستبد باشند بتدبیر و تصرف پس منع کرد ایشان را عمر قسمت را تا جاری نگردد بر آن اسم ملک زیرا که قسمت در املاک می باشد و بتداول زمان گمان برده می شود ملک کذا قالوا و مشکلتر ازین قضیهٔ فاطمه زهرا ست رضی الله عنها زیرا که اگر بگوییم که وے رضی الله عنها جاهل بود باین نسبت بعید ست و اگر التزام کنیم که شاید اتفاق نیفتاد او را سماع این حدیث از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مشکل می شود که بعد از سماع حدیث از ابی بکر و شهادت صحابه بدان چگونه قبول نکرد و در غضب آمد و اگر غضب پیش از سماع حدیث بود چرا بر نگشت از غضب تا آنکه بامتداد کشید و تا زنده بود مهاجرت کرد ابوبکر را چنانچه روایت می کند کرمانی در شرح بخاری گفته اما غضب فاطمه رضی الله عنها پس امری بود که حاصل شد بر مقتضاے بشریت و ساکن شد بعد از آن و اما هجران مراد بدان انقباض و کوفت طبیعت ست از ملاقات نه هجران محرم از ترک سلام و مانند آن انتهی و تحقیق آمده است در اخبار که ابوبکرؓ حاضر نشد جنازهٔ فاطمه را و نرسید بدان پس می گویند که فاطمه وصیت کرده بود که نماز نگذارد ابوبکر بر جنازهٔ وی و گفته اند که این سخن غلط ست و افترا ست و چگونه وصیت کند وی رضی الله عنها بآن

باوجود آنکہ احق بامامت نماز جنازہ سلطان ست ولہذا گذاشت امام حسین رضی اللہ عنہ مروان ابن الحکم را کہ حاکم مدینہ بود
از جانب معاویہ کہ نماز کند بر جنازۂ امام حسن رضی اللہ عنہ وگفت اگر حکم شریعت نمی بود نمی گذاشتم ترا کہ نماز می کردی
بر وی وبعضی گفتہ اند کہ نماز فاطمہ زہرا در شب بود پس ندانست ابوبکر آنرا واین سخن نیز بعید ست زیرا کہ اسماء بنت
عمیس بضم عین وفتح میم بن خثعمیہ بفتح خاء معجمہ وسکون مثلثہ دران وقت تحت ابوبکر رضی اللہ عنہ بود ووی متولی شد
غسل زہرا را وتجہیز اورا وبعید ست کہ زوجۂ ابی بکر حاضر باشد وحاصل نشود او را علم ووقوف بران وانچہ تصریح می کنند
بعلم ابی بکر رضی اللہ عنہ بوفات فاطمہ رضی اللہ عنہا چیزی ست کہ روایت کردہ شدہ است کہ فاطمہ رضی اللہ عنہا گفت
شرم می دارم کہ بیرون آرند مرا بعد از وفات من در حضور مردان بی ستر وعادت چنان بود کہ بیرون می آوردند زنان را
چنانکہ بیرون می آوردند مردان را بی پردہ پس گفت اسماء بنت عمیس ودر روایتی ام سلمہ نیز رضی اللہ عنہا کہ ما دیدہ ایم
در حبشہ کہ می سازند از جریدۂ نخل نعشی را مانند ہودج پس می سازیم برای تو آنرا پس ساختند نزد او بر مثال آن پس دید
زہرا آنرا وتبسم کرد وخوشحال شد وحالانکہ ندیدہ بود کسی اورا بعد از وفات پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم کہ تبسم کردہ باشد از جہت
غم واندوہ پس وصیت کرد باسماء بنت عمیس کہ تو متولی امر من باشی در غسل وتجہیز وتکفین وعلیؓ با تو باشد وہیچ یکی را
نگذاری کہ بر من در آید پس چون وفات یافت فاطمہ رضی اللہ عنہا آمد عائشہ ومی خواست کہ در آید بر وی پس منع کرد
اورا اسماء پس شکایت برد عائشہ پیش پدر خود وگفت چہ شدہ است ابن خثعمیہ را کہ درمیان می آید میان ما وبنت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ومنع می کند مرا از در آمدن بر وی وساختہ است برای جنازہ وی مثل ہودج عروس پس آمد ابوبکر
بر در خانۂ فاطمہؓ وایستاد وگفت ای اسماء ترا چہ شدہ است کہ منع می کنی ازواج پیغمبر را از در آمدن بر بنت وی صلی اللہ
علیہ وسلم وچہ چیز ست کہ ساختۂ تو برای وی مثل ہودج عروس پس گفت اسما کہ فاطمہؓ امر کردہ است مرا کہ نگذارم کسی را
کہ در آید بر وی بعد از وفات وی وانچہ من ساختہ ام با مر وی ساختہ ام ونمودہ ام آنرا بوی پس راضی شدہ وخوش شدہ
بآن پس گفت ابوبکر بکن انچہ وصیت کردہ است وی ترا بآن ولاباس پس این حکایت صریح ست در علم ابی بکر بوفات
فاطمہ رضی اللہ عنہا وبعضی گفتہ اند احتمال دارد کہ ابوبکر دانستہ باشد آنرا وقصد کردہ باشد حضور جنازۂ اورا ولیکن چون پوشید
علی رضی اللہ عنہ وخبر نکرد با بوبکر ونفرستاد کسی را نزد وی دانست ابوبکر کہ ویرا مصلحتی ست در اخفا پس راضی نشد ابوبکر کہ برود
براہ خلاف رضا ومصلحت وی وشیخ ابن حجر عسقلانی گفتہ کہ احتمال دارد کہ ابوبکر منتظر آن ماندہ باشد کہ طلب کند ورا علی رضی اللہ عنہ
پس حاضر شود وگمان برد علی کہ ابوبکر بی طلب خواہد آمد پس گذشت وقت وشب ہم بود کذا ذکر السمہودی فی تاریخ المدینۃ
ودر بعضی روایات آمدہ است کہ چون واقع شد میان ابوبکر وفاطمہ رضی اللہ عنہا انچہ واقع شد رفت ابوبکر نزد فاطمہؓ وایستادہ شد
بر در او در گرمی آفتاب وعذر خواہی کرد نزد وی وگفت بخدا سوگند کہ قرابت رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم محبوب تر وسزاوار تر ست
نزد من از قرابت خود ولیکن من چہ کنم کہ شنیدہ ام این حدیث را از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم وصحابہ گواہ اند بران پس راضی

فاطمہ رضی اللہ عنہا وارضاہا ونقل کردہ می شود درین قصہ قادیل اباطیل کہ نیست وثوق واعتماد بران واللہ اعلم بحقیقۃ الحال
تمام شد کتاب الجہاد بیاری داون خدا وتوفیق وی وتالی می گردد او را۔

کتاب الصید والذبائح

صید در اصل بمعنی شکار کردن ست بعد ازان نام کردہ شد شکار کردہ شدہ را و شکار کردن مباح ست وارد شدہ دران کتاب وسنت ومنعقد شدہ بران اجماع امت ودر رسالہ ابن ابی زید کہ در مذہب امام مالک ست گفتہ کہ مکروہ است شکار کردن برای لہو ولعب وبی قصد لہو ولعب مباح ست وثابت نشدہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بنفس نفیس خود شکار کردہ ولیکن تقریر آن نمودہ است وذبائح جمع ذبیحہ است بمعنی ذبح کردہ شدہ وذبح بکسر نیز باین معنی آمدہ است۔

الفصل الاوّل عن عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ عدی بن حاتم بن عبد اللہ بن سعد الطائی جواد بن جواد قدوم آورد برآنحضرت ﷺ در شعبان در سنہ سبع وبعضی گفتہ اند در سنۃ عشر واول اصح ست نزول کرد کوفہ را و سکونت کرد دران وکور شد یک چشم او در روز جمل با علی بن ابی طالب وحاضر شد صفین را ونہروان را وفات یافت در سنہ ست وسبعین در زمان مختار بن ابی عبیدہ وبود عمر وی صد وبیست سال وبعضی گفتہ اند صد وہفتاد وقول اوّل اشبہ است بصواب وبود وی رضی اللہ عنہ کثیر الاعطیا قال قال لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گفت عدی بن حاتم گفت مرا آنحضرت ﷺ۔ اذا ارسلت کلبک فاذکر اسم اللہ۔ وقتی کہ بفرستی تو سگ خود را یعنی برای شکار پس بگو نام خدا را چنانکہ در وقت ذبح می گویند کہ این سگ بدنبال شکار فرستادن بجای ذبح ست پس فرستادن سگ از جانب صائد شرط است واگر سگ بطور خود برود وجراحت کند حلال نبود وہمچنین اگر در وقت ارسال تسمیہ نکند مگر آنکہ زندہ یابد وذبح کند وآن داخل شکار نیست فان امسک علیک۔ پس اگر نگاہداشت سگ شکار را برای تو۔ فادرکتہ حیا فاذبحہ۔ پس دریافتی تو شکار را زندہ پس ذبح کن شکار را۔ وان ادرکتہ قد قتل۔ واگر دریافتی تو شکار را یا سگ را در حالی کہ بتحقیق کشتہ است سگ او را ودر بعض نسخ قتل بلفظ مجہول ست یعنی کشتہ شدہ است۔ ولم یاکل منہ۔ ونخوردہ است سگ ازان۔ فکلہ۔ پس بخور آنرا۔ وان اکل فلا تاکل۔ واگر بخورد سگ از شکار پس مخور۔ فانما امسک علی نفسہ۔ پس نگاہ نداشتہ است آن سگ شکار را مگر برای نفس خود زیرا کہ این علامت عدم تعلیم ست وشکار کہ حلال ست از سگ معلم ست وعلامت تعلیم آنست کہ سہ بار نگاہ دارد ونخورد۔ فان وجدت مع کلبک کلبا غیرہ۔ پس اگر یابی تو با سگ خود سگی دیگر را جز وی۔ وقد قتل۔ وحالانکہ بتحقیق کشتہ است۔ فلا تاکل۔ پس مخور۔ فانک لا تدری ایہما قتلہ۔ زیرا کہ بدرستی تو در نمی یابی کہ کدام یکی ازین دو سگ کشتہ است شکار را واگر سگ دیگر کشتہ است شاید کہ معلم نباشد یا در ارسال وی تسمیہ نکردہ باشند۔ واذا رمیت بسہمک فاذکر اسم اللہ۔ ووقتی کہ بیندازی تو تیر خود را پس ذکر کن نام خدا را۔ فان غاب عنک یوما۔ پس اگر غائب شود شکار از تو روزی فلم تجد فیہ الا اثر سہمک۔ پس نیابی تو در وی مگر نشان تیر خود را کہ این نیز بجای ذبح ست۔ فکل۔ پس بخور۔ ان شئت۔ اگر

می خواہی وقید یوم اتفاقی ست و بر سبیل تمثیل ست و مراد آنست کہ غائب شد اگرچہ روز تمام باشد بلکہ زیادہ ہم تا آنکہ گندہ نشدہ است چنانکہ بیاید۔ وان وجدتہ غریقا فی الماء۔ و اگر یابی تو او را غرق شدہ در آب یعنی اگرچہ با ثر سہم باشد۔ فلا تاکل پس مخور از جہت احتمال آنکہ از آب مردہ باشد۔ متفق علیہ۔ وعنہ قال قلت۔ و ہم از عدی بن حاتم ست کہ گفت گفتم من۔ یا رسول اللہ انا نرسل الکلاب المعلمۃ۔ بدرستی کہ ما می فرستیم سگان آموختہ شدہ را۔ قال کل ما امسکن علیک۔ گفت آنحضرت بخور چیزی را کہ نگاہداشتہ اند آن سگان بر تو و نخوردہ اند از ان۔ قلت وان قتلن۔ گفتم من بطریق استفہام و اگرچہ کشتہ باشند۔ قال وان قتلن۔ گفت آنحضرت و اگرچہ کشتہ باشند چہ اگر زندہ باشند خود ذبح می کنند احتیاج بنگاہداشتن ندارد۔ قلت انا نرمی بالمعراض۔ گفتم من بدرستی ما می اندازیم تیر بی پر را کہ آنرا گز می گویند و اکثر آنرا معراض خوانند بجہت آنکہ بر پہنای می خورد۔ قال کل ما خزق۔ گفت آنحضرت بخور چیزی را کہ جراحت کردہ و نفوذ نمودہ اگرچہ بر درازی خوردہ باشد خزق بخای معجمہ و رای در آخر قاف بہدف رسیدن تیر۔ وما اصاب بعرضہ۔ و معراضی کہ رسید بہ پہنای خود۔ فقتلہ۔ پس کشت او را۔ فانہ وقیذ۔ پس بدرستی کہ وی موقوذ ست بقاف و ذال معجمہ و آن چیزی کہ کشتہ شد بعضا یا بسنگ و چیزی کہ نیست او را تیزی۔ فلا تاکل۔ پس مخور۔ متفق علیہ۔ وعن ابی ثعلبۃ الخشنی۔ بضم خا و فتح شین معجمتین نسبت بخشن نام مردی صحابی مشہور ست بکنیت بیعت کرد تحت الشجرہ و فرستاد او را آنحضرت بسوی قوم او پس اسلام آوردند نزول کرد بشام و مرد سنۃ خمس و سبعین و بعضی گفتہ اند در زمان معاویہ۔ قال قلت۔ گفت گفتم۔ یا رسول اللہ انا بارض قوم اہل الکتاب۔ بدرستی کہ ما در زمین گروہی ہستیم کہ اہل کتاب اند۔ افنا کل فی آنیتہم آیا جائز است کہ بخوریم در آوندہای ایشان۔ وبارض صید۔ و ما در زمین شکاریم یعنی در جاے ایم کہ شکار در آنجا بسیار ست۔ اصید بقوسی۔ شکار می کنیم بکمان خود یعنی بہ تیر انداختن۔ وبکلبی الذی لیس بمعلم۔ و شکار می کنم بسگ من کہ نیست معلم۔ وبکلبی المعلم۔ و شکار می کنم بسگ من کہ معلم ست۔ فما یصلح لی۔ پس چہ چیز صلاحیت دارد برای من و جائز ست مرا۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ اما ما ذکرت من آنیۃ اہل الکتاب۔ اما چیزی کہ ذکر کردی تو از ظروف اہل کتاب پس حکمش آنست کہ۔ فان وجدتم غیرہا فلا تاکلوا فیہا۔ پس اگر بیابید جز آن ظروف را پس نخورید در وے وان لم تجدوا فاغسلوہا وکلوا فیہا۔ و اگر نیابید جز آن ظروف پس بشوئید آنرا و بخورید در ان ظاہر حدیث در آنست کہ اگر ظروف دیگر جز ظروف ایشان یافتہ شود در ظروف ایشان بغسل نیز نباید خورد از جہت عدم ضرورت لیکن فقہا گفتہ اند کہ جائز ست استعمال آنیۂ ایشان بعد از غسل بےکراہیت خواہ یافتہ شوند ظروف دیگر یا یافتہ نشوند پس حمل کردہ شود کراہیت در حدیث بر آنکہ مراد ظروفی ست کہ می پزند در وی گوشت ہای خنزیر و شرب می کنند در ان خمور و معتاد اند برای نجاست از جہت استقذار طبیعی ہرچند شستہ شود و مراد فقہا آن اوانی ست کہ مستعمل نمیستند در نجاسات فائدہ ذکر کردہ است این را ابو داؤد در سنن خود صریحاً نقلہ البر با وسے

وما صدت بقوسک فذکرت اسم اللہ فکل۔ وانچہ شکار کنی تو بہ تیر و کمان خود پس ذکر کنی نام خدا را پس بخور۔ وما صدت بکلبک المعلم۔ وچیزی کہ شکار کردہ بسگ تو کہ معلم ست۔ فذکرت اسم اللہ۔ پس ذکر کردہ نام خدا را۔ فکل۔ پس بخور۔ وما صدت بکلبک غیر معلم۔ وچیزی کہ شکار کنی بسگ تو در حالی کہ معلم نیست۔ فادرکت ذکوتہ۔ پس دریابی تو ذبح آنرا۔ فکل۔ پس بخور۔ متفق علیہ۔ وعنہ۔ وہم از ابو ثعلبہ است۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا رمیت بسہمک فغاب عنک۔ وقتی کہ اندازی تو تیر خود را پس غائب شد از تو شکار تیر خوردہ۔ فادرکتہ۔ پس دریابی تو آنرا یعنی بیابی دروی مگر اثر تیر خود چنانکہ در حدیث عدی گذشت۔ فکل۔ پس بخور۔ مالم ینتن۔ ما دام کہ گندہ نشدہ است و بوی نکردہ ینتن بضم یا و کسر تا از انتن و بفتح یا و کسر تا از نتن نیز گفتہ اند و این بر طریق استحباب ست والا بوی کردن گوشت موجب حرمت آن نیست و در روایت آمدہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گوشت بوی کردہ را خوردہ است کذا فی الحواشی و شاید کہ برای تعلیم جواز خوردہ باشد واللہ اعلم۔ رواہ مسلم۔ وعنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال فی الذی یدرک صیدہ بعد ثلث۔ گفت آنحضرت در حق شخصی کہ دریافت شکار خود را بعد از سہ روز۔ فکلہ مالم ینتن۔ پس بخور آنرا تا آنکہ بوی نکردہ ست۔ رواہ مسلم۔ وعن عائشۃ قالت قالوا۔ گفت عائشہ گفتند صحابہ۔ یا رسول اللہ ان ہہنا اقواما۔ بدرستی اینجا گروہ ہاست۔ حدیث عہدہم بشرک۔ کہ نو ست زمان ایشان بشرک یعنی نو مسلم اند و ہنوز احکام اسلام بتمام و کمال نیاموختہ اند۔ یاتوننا بلحمان۔ می آرند ما را گوشتہا لحمان بضم لام جمع لحم بسکون حا و بفتح نیز آمدہ است۔ لاندری ایذکرون اسم اللہ علیہ ام لا۔ در نمی یابیم و نمی دانیم ما کہ ذکر می کنند ایشان نام خدا را بران یا نہ۔ قال اذکروا انتم اسم اللہ وکلوا۔ گفت آنحضرت ذکر کنید شما نام خدا را و بخورید۔ رواہ البخاری۔ از ابن فرشتہ در شرح مشارق نقل کردہ اند کہ گفتہ است نیست معنی حدیث کہ تسمیہ شما الآن نائب می شود از تسمیہ ذبح کنندہ بلکہ بیان می کند کہ تسمیہ مستحب ست نزد اکل و انچہ شما نمی دانید ذکر تسمیہ را بران نزد ذبح صحیح ست اکل آن وقتی کہ باشد ذابح از اہل آن کہ صحیح ست اکل ذبیحہ وی از جہت حمل کردن حال مسلمان بر صلاح و تحسین ظن بوی و تمسک کردہ است باین حدیث کسی کہ شرط نکردہ است تسمیہ را نزد ذبح و این تمسک ضعیف ست کما لا یخفی۔ وعن ابی الطفیل بضم طا صحابی مشہور ست پسترین صحابہ در موت علی الاطلاق و بود وی رضی اللہ عنہ از تابعین علی مرتضی رضی اللہ عنہ فصیح اللسان سریع الجواب۔ قال سئل علی۔ گفت پرسیدہ شد علی رضی اللہ عنہ۔ ہل خصکم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بشیء۔ آیا مخصوص و ممتاز گردانیدہ است شما را آنحضرت یعنی اہل بیت را بچیزی از احکام کہ دیگران را نگفتہ۔ فقال ما خصنا بشیء لم یعم بہ الناس۔ پس گفت علی مرتضی رضی اللہ عنہ مخصوص نگردانیدہ است آنحضرت ما را بچیزی کہ فرا نگرفت بدان چیز ہمہ مردم را فی الصراح عموم فرا گرفتن ہمہ را و کلام درین تخصیص در باب الدیات گذشتہ است فتذکر۔ الا ما فی قراب سیفی ہذا۔ مگر چیزی کہ در قراب این شمشیر من ست قراب بکسر قاف شمشیر دان کہ در وی شمشیر با نیام و بندمی باشد۔

فاخرج صحیفة فیها پس بیرون آورد علی مرتضی نامه که در وی این نوشته بودند - لعن اللّٰه من ذبح لغیر اللّٰه لعنت
کناد خدای تعالی کسی را که ذبح کند بغیر نام خدا چنانکه مشرکان ذبح می کردند بنام بتان - ولعن اللّٰه من سرق منار الارض
ولعنت کناد خدای تعالی کسی را که دزدید علامتها ونشانهای زمین را منار بفتح میم جمع مناره است بمعنی علامت
یعنی نشانهای زمین که متمیز وجدا می گردد بآن حدود یعنی می خواهد مباح گردانیدن آنچه نیست مراو را از حق همسایه
وبر می دارد نشانها را وقطع می کند چیزی را از زمین وی وداخل می گرداند در زمین خود کذا قالوا وتوان که معنی آن باشد
که تغییر میدهد نشانهای زمین را وبر می دارد آنرا وناپدید می گرداند آنرا تا گم کنند مردم راه را وقطع کند طریق را واین
معنی مناسب تر ست باین روایت که گفت - وفی روایة من غیر منار الارض - لعنت کناد خدای تعالی کسی را که تغییر میدهد
منار ارض را - ولعن اللّٰه من لعن والده - ولعنت کناد خدای تعالی کسی را که لعنت کند پدر خود را که از جمله عقوق وایذا است
واحتمال دارد که مراد آن باشد که لعن می کند پدر دیگری را پس لعنت میکند آن دیگر پدر او را پس وی سبب باعث لعنت
پدر خود می گردد پس گویا او لعنت می کند پدر خود را چنانکه در حدیث دیگر نهی آمده است از شتم والد و شاعر گفته ؎ گر
با در خویش دوست داری ؛ دشنام مده بمادر من - ولعن اللّٰه من آوی محدثا - ولعنت کناد خدا کسی را که جای دهد
وپناه دهد وحمایت کند مبتدع را که در دین چیزی پیدا کند که در اصل نبوده است وخلاف سنت ومغیر السنت ایواء جای
دادن وادی پناه جای ومحدث بکسر دال بمعنی احداث کننده ونو پدید آرنده ومحدث بفتح دال نیز آمده بمعنی امر محدث
نو پدید آورده شده وجای دادن آن بمعنی راضی شدن بدان وصبر کردن بران وتقریر فاعل آن بران کذا فی
مجمع البحار ولعنت شامل ست لعنت کفر را که بمعنی دوری از رحمت حق باشد ولعنت فسق را که مراد بدان دوری از درگاه
عزت وقرب ست واطلاق لعن بدین معنی بسیار ست در احادیث ودرین نجات وخلاص ست از بسیارے از محذورات
ومشکلات فتدبر رواه مسلم - وعن رافع بن خدیج - بفتح خا صحابی انصاری ست حاضر نشد بدر را از جهت صغر سن بعد ازان
حاضر شد احد را ومشاهد را که بعد از وست - قال قلت - گفت گفتم - یا رسول اللّٰه انا لاقوا العدو غدا - بدرستی ما ملاقات
کننده وپیش آینده ایم دشمنان را یعنی کافران را فردا - ولیست معنا مدی - ونیست با ما کارد یعنی شاید که کاردها
همراه ما نباشد مدی بضم میم جمع مدیه مثلثة المیم کارد کلان وفی الصراح مدیه بالضم وکسر دشنه - افنذبح بالقصب آیا
پس ذبح کنیم بنی که تیز باشد مانند کارد - قال - گفت آنحضرت - ما انهر الدم - چیزی که روان گرداند خون را - وذکر اسم اللّٰه
وبرده شود نام خدا - فکل - پس بخور یعنی جائز ست اکل آنچه ذبح کرده شود بچیزے که روان کند خون را خواه
آهن باشد یا نی واین متفق علیه ست میان علما - لیس السن والظفر - نه دندان وناخن - وساحدثکم عنه -
وسر انجام ست که خبر دهم شما را از سبب آن که بدندان وناخن چرا روا نیست پس بیان کرد وفرمود - اما السن فعظم - اما
دندان پس استخوان ست وباستخوان روا نیست ذبح شیخ ابن صلاح گفته ندانستم من بعد از بحث وتفتیش برای منع

ذبح با استخوان معنی که در عقل درآید و شیخ عز الدین عبد السلام نیز همچنین گفته و در حدیث همین مقدار فرموده که به دندان
جائز نیست چرا که استخوان ست و شیخ محی الدین نووی رحمه الله گفته علتش آنست که استخوان نجس می گردد بخون
وقتی که ذبح کرده شود و لهذا نهی واقع شده است از نجس گردانیدن استخوان زیرا که توشه و خوراک برادران شماست
از جن کذا ذکر السیوطی - واما الظفر فمدی الحبشة - واما ناخن پس کاردهای حبشیان ست و حبش بضم حا جمع حبش ست
و معنی تعلیل آنست که در ذبح کردن بناخنان تشبه ست بایشان درین فعل شنیع که مخصوص ست بایشان و حبشه کافرانند
و نصارے و ما مأموریم بمخالفت کردن بایشان بدانکه منع از ذبح بدندان و ناخن علی الاطلاق ست نزد ائمه ثلثه رحمة الله
علیهم و نزد امام ابوحنیفه رضی الله عنه جائز نیست بدندان و ناخن که بجای خود اند در دهان و در دست و جائزست
بدندان و ناخن که برکنده باشند و باکی نیست بخوردن آن و لیکن این ذبح مکروه است و شاخ نیز همین حکم دارد و حجت ائمه
اطلاق حدیث مذکورست و حجت ما قول آنحضرتست که فرمود امرر الدم بما شئت بریز خون بهرچه می خواهی وافر الاوداج
و ببر رگهای گردن را بهرچه می خواهی و آنچه روایت کرده است رافع بن خدیج محمول ست بر غیر مشروع زیرا که حبشه همچنین میکردند
واصبنا نهب ابل وغنم - ورسیدیم باغارت شتران و گوسفندان را این نیز مقولهٔ رافع بن خدیج ست - فند منها بعیر پس
گریخت و پراگنده شد ازان شتران شتری - فرماه رجل بسهم - پس زد آن شتر را مردی به تیر - فحبسه - پس باز داشت
آن شتر را و برجا داشت اورا - فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان لهذه الابل اوابد - پس گفت آنحضرت بدرستی
مر این شتران را یعنی در میان ایشان رمندگان و گریزندگان اند از مردم - کاوابد الوحش - همچو رمندگان از جانوران
وحشی - فاذا غلبکم منها شیء - پس وقتی که چیره گردد بر شما ازین شتران چیزے یعنی شتری - فافعلوا به هکذا - پس
بکنید با آن شتر همچنین که کرده یعنی تیر زنید یا بهر نوع که توانید بکشید بعد ازان که بچیزے باشد که روا است بدان
ذبح که حکم شکار دارد و همچنین ست در وقتے که شتر و جز آن در چاه افتد و مانند آن پس ذبح دو قسم ست اختیاری
و اضطراری اختیاری بجراحت کردن ست میان لبه و لحیین و بریدن رگهای نحری و اضطراری بجراحت
کردن در هر جا که باشد و در هدایه می گوید که امام مالک گفته ست که حلال نمی شود بزکوة اضطرار و اعتبار رمی توان کرد
آنرا زیرا که نادرست و ما می گوئیم که معتبر حقیقت عجزست و مسلم نیست ندرت بلکه کثیرست - متفق علیه - وعن کعب
بن مالک - صحابی مشهورست از شعرای اسلام صاحب تخلف از غزوهٔ تبوک و قبول توبه - انه کان له غنم ترعی بسلع
روایت ست از وی که بود مر او را گوسفندان که می چریدند بسلع بفتح سین مهمله و سکون لام نام کوهی ست به مدینه
در جانب غربی مدینه دران جانب که مساجد اربعه می گویند و حفر خندق در غزوهٔ آن در آنجا بود می گویند - فابصرت
جاریة لنا بشاة من غنمنا موتا - پس دید و دریافت داهی که مارا بود بیک گوسفندی از گوسفندان ما اثر مرگ را یعنی دید آن
جاریه گوسفندی را که می میرد - فکسرت حجرا - پس شکست آن جاریه سنگی را - فذبحتها به - پس ذبح کرد آن شاة را

بآن سنگ - فسأل النبی - پس سوال کرد کعب ابن مالک پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم - کہ خوردن آن گوسفند حلال ست یا نہ - فأمرہ بأکلھا - پس امر کرد آنحضرت کعب را بخوردن آن شاة - رواہ البخاری - وعن شداد - بتشدید دال - بن اوس - بسکون واو انصاری برادر زادہ حسان بن ثابت او را و پدر او را کہ اوس بن ثابت بن منذر ست صحبت ست عبادہ بن الصامت و ابوالدردا رضی اللہ عنہما گفتہ اند کہ خدائے تعالی شداد بن اوس را علم و حلم هر دو داد - عن رسول اللہ - روایت می کند از پیغمبر خدا - صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ - بدرستی کہ خدائے تبارک وتعالی - کتب الاحسان علی کل شئ - نوشت و واجب گردانید نیکی کردن را بر هر چیزی حتی در قتل و ذبح - فاذا قتلتم فاحسنوا القتلة - بکسر قاف پس چون بکشید پس نیک کنید طریق کشتن را کہ تیز کنید شمشیر را و زود خلاص کنید و عذاب نکنید - واذا ذبحتم فاحسنوا الذبح - و چون ذبح کنید پس نیک کنید ذبح را و در روایتی الذبحة بکسر ذال چنانکہ قتلة بکسر قاف بود - لیحد احدکم شفرتہ - بفتح شین و باید کہ تیز کند یکی از شما کارد خود را - ولیرح ذبیحتہ - و باید کہ راحت دہد حیوان ذبح کردہ شدہ را یعنی بگذارد او را تا بمیرد و سرد گردد و استراحت یابد این بیان احسان در ذبح ست و از جملہ احسان ست کہ تیز نکند کارد را در پیش چشم حیوان و یکی را بحضور دیگرے نکشد اگر ممکن ست و پاے کشیدہ نبرد آنرا کہ می خواہد ذبح او را - رواہ مسلم - وعن ابن عمر قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ینہی ان تصبر بہیمة - گفت ابن عمر رضی اللہ عنہما شنیدم آنحضرت را کہ نہی مے کرد از آنکہ صبر دادہ می شود یعنی حبس کردہ شود و نگاہ داشتہ شود حیوانی چہار پایہ - او غیرہا - یا غیر بہیمہ از حیوانات دیگر - للقتل - از براے کشتن و اصل صبر حبس ست فی الصراح صبر شکیبائی کردن و باز داشت کردن کسی را از جہت کشتن یا بجہت سوگند دادن و مراد آنست کہ حبس کردہ شود حیوانی و نگاہداشتہ شود از براے کشتن بی اکل و شرب یا معنی آنست کہ نگاہ داشتہ شود حیوان و ہدف ساختہ شود و تیر انداختہ شود بسوی وی تا بمیرد چنانکہ در حدیث آیندہ بیاید - متفق علیہ - وعنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم لعن من اتخذ شیئا فیہ الروح غرضا - وہم از ابن عمر ست کہ آنحضرت لعنت کردہ است کسے را کہ گرفت و ساخت چیزی را کہ در وی روح ست ہدف غرض بمعجمتین مفتوحتین نشانہ تیر - متفق علیہ - وعن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لا تتخذوا شیئا فیہ الروح غرضا - مدلول این حدیث مدلول حدیث سابق ست لیکن اینجا بصیغہ نہی فرمودہ و در آنجا لعنت کرد برین فعل و تغلیظ و تشدید در لعن بیشتر ست و بر ہر تقدیر درین فعل تعذیب حیوان و اتلاف اوست اگر بمیرد و اگر نمیرد بعد از آن ذبح کنند تعذیب بلا موجب باقی ست - رواہ مسلم - وعن جابر قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن الضرب فی الوجہ - نہی کرد آنحضرت از زدن در روی بطپانچہ یا تازیانہ و جز آن در روی آدمی یا حیوانات دیگر - وعن الوسم فی الوجہ - و نہی کرد آنحضرت از داغ کردن در روی فی الصراح وسم و سمة نشان کردن و داغ کردن - رواہ مسلم - وعنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم مر علیہ حمار - وہم از جابر ست کہ آنحضرت بر گذشت بروی حماری - و قد وسم

فی وجهه - وحال آنکه بتحقیق داغ کرده شده است در روی آن حمار - قال - گفت آنحضرت - لعن الله الذی وسمه -
لعنت کناد خدای تعالی آن کسی را که داغ کرده است او را - رواه مسلم - بدانکه داغ کردن در روی منهی عنه ست باجماع
خواه در آدمی یا در حیوانات دیگر اما داغ نه در روی بعضی مستحب داشته اند در چارپایه های زکوة و جزیه و جائز ست در غیر ان
و مقصود تمیز و تعیین ست اما در آدمی اخبار و آثار قولاً و فعلاً مختلف آمده است اما اقوال بعضی دلالت دارند بر آنکه خوب
و محبوب نیست و بعضی بر رجح ترک آن و بعضی بر نهی از آن اما فعل که دلالت دارد بر جواز آن آنچه روایت کرده شده است
که آنحضرت فرستاد طبیبی را برابی بن کعب پس فصد کرد او را و داغ کرد و چون مجروح شد سعد بن معاذ در اکحل ازان کرد
آنحضرت او را داغ و چون ورم کرد داغ دیگر فرمود و داغ کرد جابر را و سعد بن ابی زراره را گفته اند که نهی محمول ست بر آنکه
بی اختیار باشد بی ضرورت و احتیاج بدان و اگر ضرورتی باشد جائز ست کذا ذکر فی سفر السعادة و گفته اند که داغ
کردن از اسباب وهمیه است که مباشرت آن قادح سنت در توکل بخلاف علاج های دیگر که از اسباب ظنیه ست و اگر
ظن غالب اینجا نیز حاصل گردد جائز بود و مختار آنست که مکروه است کراهت تحریمی مگر نزد حصول ظن غالب بقول طبیب
حاذق که گوید منحصر ست علاج در ان و بعضی گفته اند که نهی از ان جهت کرده اند که عرب اعتقاد داشتند که البته نافع ست
جزماً و قطعاً پس نهی کردند تا در ورطهٔ شرک خفی نیفتند و باقی کلام در شرح سفر السعادة ست - **وعن انس قال غدوت
الی رسول الله صلی الله علیه وسلم بعبد الله بن ابی طلحة** - گفت انس بن مالک بامداد بردم بسوی آنحضرت عبد الله
بن ابی طلحه را که برادر او بود از مادر و ابوطلحه شوهر مادر اوست و این عبد الله از مادر وی متولد شده بود - لیحنکه - تا تحنیک
کند آنحضرت او را تحنیک خاییدن خرما یا جز آن از جنس شیرینی و مالیدن او در کام طفل که زائیده شده است
و این سنت ست در اطفال - فوافیته فی یده المیسم - پس یافتم من آنحضرت را در حالی که در دست اوست میسم بکسر میم
و سکون تحتانیه و فتح سین مهمله آهنی که بوی داغ کنند - یسم ابل الصدقة - داغ می کرد شتران زکوة را تا متمیز شوند از
شتران دیگر - متفق علیه - **وعن هشام ابن زید** - جد او انس بن مالک ست تابعی ست ثقه - عن انس - روایت میکند از انس
بن مالک که جد اوست - قال - گفت انس - دخلت علی النبی - در آمدم بر پیغمبر صلی الله علیه وسلم وهو فی مربد - و حال آنکه
وی در مربدی بود مربد بکسر میم و سکون را و فتح موحده جای باز داشتن شتران و جز آن از بقر و غنم و مربد بمعنی حبس ست
فرأیته یسم شیاء - پس دیدم من آنحضرت را که داغ می کرد چیزی را از چهارپایه های یعنی در عضوی و طرفی از اعضا و اطراف
آنها و در بعضی نسخ شیاه جمع شاة و این نسخه ظاهر ست بحسب معنی - حسبته قال - می گوید هشام گمان می برم انس را که گفت -
فی اذانها - یعنی داغ می کرد در گوشهای انعام و گوسفندان - متفق علیه -

الفصل الثانی

عن عدی ابن حاتم قال قلت - گفت گفتم - یا رسول الله ارایت احدنا اصاب صیدا
آیا می بینی یکی از ما را که یافت شکاری را - ولیس معه سکین - و حالانکه نیست باوی کارد - ایذبح بالمروة - ایا ذبح بکند

لبنگ مروہ سنگ سفید براق کہ می جہد از وی آتش مراد اینجا سنگ ست مطلقاً۔ او شقۃ العصا۔ یا بہ پارہ شکستہ از چوب۔ فقال امرالدم بما شئت۔ پس گفت آنحضرت بگذران خون را بہر چیزی کہ می خواہی امر در اکثر نسخ مشکوٰۃ بفتح ہمزہ وسکون میم وکسر را بی ادغام امرست از امرار یعنی گذرانیدن و در بعضی بکسر ہمزہ وسکون میم از مری مانند ارم از رمی وام بفتح ہمزہ وکسر میم وتشدید را وامر بفتح ہمزہ وکسر میم وسکون را نیز روایت کردہ اند ومعانی ووجوہ اینہا در شرح مذکورست۔ واذکر اسم اللہ۔ وذکر کن نام خدا را یعنی مقصود خون برآمدن وتسمیہ است بہر چہ باشد۔ رواہ ابوداؤد والنسائی

وعن ابی العشراء بضم عین وفتح شین معجمہ نام او اسامہ بن مالک تابعی دارمی بصری ست معدود در بصریین روایت می کند از پدر خود مجہول ست بخاری گفت در حدیث وی وسماع او از پدرش نظرست وابن حبان او را در ثقات ذکر کردہ واحمد گفتہ حدیث او نزد من غلط است۔ عن ابیہ۔ روایت می کند از پدر خود۔ انہ قال۔ کہ وی گفت یارسول اللہ اما تکون الذکوٰۃ الا فی الحلق واللبۃ۔ آیا نمی باشد ذبح مگر در حلق ولبہ بفتح لام وتشدید موحدہ سر سینہ۔ فقال لو طعنت فی فخذہا۔ پس گفت آنحضرت اگر نیزہ زنی تو در ران ذبیحہ۔ لاجزأ عنک۔ ہر آئینہ کفایت می کند از تو رواہ الترمذی وابوداؤد والنسائی وابن ماجۃ والدارمی قال ابوداؤد وہذا فی ذکوٰۃ المتردی۔ وگفتہ است ابوداؤد واین در ذبح کردن حیوانی ست کہ افتادہ است در چاہ یعنی در ذبح اضطراری ست۔ وقال الترمذی ہذا فی الضرورۃ وگفتہ است ترمذی این در حالت ضرورت وذبح اضطراری ست وگفتہ است کہ شناختہ نمی شود مر ابو العشراء را از پدرش غیر این حدیث۔ وعن عدی بن حاتم ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ما علمت من کلب او باز۔ گفت آنحضرت چیزی کہ تعلیم کردہ تو از سگ یا باز۔ ثم ارسلتہ۔ پس تر فرستادی تو آن سگ را یا باز را۔ وذکرت اسم اللہ۔ وذکر کردی تو نام خدا را۔ فکل مما امسک علیک۔ پس بخور از آنچہ نگاہ داشتہ است آن سگ یا باز بر تو۔ قلت وان قتل۔ گفتم من واگرچہ کشتہ است۔ قال اذا قتلہ ولم یاکل منہ شیئا۔ گفت آنحضرت وقتی کہ کشت سگ یا باز صید را ونخورد از آن چیزی۔ فانما امسکہ علیک۔ پس نگاہ نداشتہ است مگر بر تو۔ رواہ ابوداؤد۔ وعنہ قال قلت۔ وہم از عدی بن حاتم ست گفت گفتم من یارسول اللہ ارمی الصید۔ تیر می اندازم من شکار را۔ فاجد فیہ من الغد سہمی۔ پس می یابم من در ان صید فردا اثر تیر خود را۔ قال۔ گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اذا علمت ان سہمک قتلہ۔ وقتی کہ بدانی تو کہ تیر تو کشتہ است او را۔ ولم تر فیہ اثر سبع۔ ونہ بینی تو در وی اثر درندہ۔ فکل۔ پس بخور یعنی اگر اثر سبع بیابی مخور وہمچنین اگر اثر تیر دیگری یابی نیز مخور چنانکہ در حدیث وی کہ در فصل اول گذشت کہ گفت بیابی اگر اثر تیر خود را واین عام ترست از آنکہ اثر سبع یابی یا اثر تیر دیگری یابی۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن جابر قال نہینا عن صید کلب المجوس۔ گفت جابر نہی کردہ شدہ ایم ما از خوردن شکار سگ آتش پرستان کہ اہل کتاب نیستند یعنی شکاری کہ مجوسی کند اگرچہ کلب مسلمانی باشد مگر آنکہ زندہ بیابد وذبح کند واگر مسلمان بکلب مجوسی شکار کند حلال ست واگر مسلمان ومجوسی در ارسال کلب باہم شریک شوند

پس بکشند صید را حلال نبود۔ رواہ الترمذی۔ وعن ابی ثعلبۃ الخشنی قال قلت یا رسول اللہ انا اہل سفر نمر بالیہود والنصاری والمجوس۔ بدرستی ما اہل سفریم کہ در زمین می گردیم و می گذریم بہ یہود و نصاری کہ اہل کتاب اند و می گذریم بآتش پرستان کہ نہ از اہل کتاب اند۔ فلا نجد غیر آنیتہم پس نمی یابیم بجز آوند ہای ایشان۔ قال فان لم تجدوا غیرہا فاغسلوہا بالماء۔ گفت آنحضرت پس اگر نیابید جز آوند ہای ایشان پس بشوئید آوند ہای ایشان را بآب ثم کلوا فیہا واشربوا۔ پس بخورید در آوندہاے ایشان و بنوشید در اوّل باب نیز حدیث ابی ثعلبہ گذشت و آنجا ذکر مجوس نبود و ذکر صید بود کہ مقصود در آنجا ذکر اوست و اینجا نیست فتدبر۔ رواہ الترمذی۔ وعن قبیصۃ۔ بفتح قاف و کسر باء و سکون یاء۔ بن ہلب۔ بضم ہا و سکون لام و بعضی بفتح ہا و کسر لام گفتہ اند تابعی ست و پدر او را صحبت ست ابن المدنی و لنسائی او را مجہول گفتہ اند و عجلی گفتہ تابعی ثقہ است و ابن حبان در ثقات ذکر کردہ و ابوداؤد و ترمذی از وی جز یک حدیث روایت نکردہ عن ابیہ۔ روایت می کند از پدر خود۔ قال۔ گفت پدر وے۔ سالت النبی۔ پرسیدم پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم عن طعام النصاری۔ از خوراک نصاری کہ می توان خورد۔ وفی روایۃ۔ و در روایتی این چنین آمدہ است کہ۔ سالہ رجل۔ یعنی گفت پدر وی سوال کرد آنحضرت را مرد وی و گفتہ اند کہ آن مرد عدی بن حاتم ست فقال۔ پس گفت آن مرد سائل۔ ان من الطعام طعاما اتحرج منہ۔ بدرستی کہ از جملہ طعام ہا طعامے ست کہ حرج می کشیم من از آن حرج در اصل بمعنی تنگی ست و اطلاق می کنند بر اثم و معنی اتحرج اجتناب می کنم از اثم یعنی در خوردن او اثم می دانم۔ فقال۔ پس گفت آن حضرت۔ لا یتخلجن فی صدرک شئی۔ باید کہ در نیاید در سینہ تو چیزی یعنی از شک و شبہہ و در روایتی طعام بجاے شئی و شئی عام تر ست و لیکن سوال از طعام بود و خلج بجای مہملہ در اول و جیم در آخر گرفتن حق خلوج بارقہ از سحاب و تخلج اضطراب وی کذا فی القاموس و تفسیر کردہ است صاحب قاموس این قول را و لا یتخلجن فی صدرک طعام یعنی شود در آید در دل تو از آن طعام چیزی زیرا کہ وے تلیف است یعنی مباح ست انتہی و لا یتخلجن بجای معجمہ نیز روایت کردہ اند از خلجان بمعنی تحرک و شبہہ در دل۔ ضارعت فیہ النصرانیۃ۔ مشابہ شدی تو درین خلجان نصرانیت را یعنی رہبانیت و تشدید را بر نفس چنانکہ رہبان امم سابقہ می کردند و تخصیص بنصرانیت کرد بجہت آنکہ سائل عدی بن حاتم بود و وی نصرانی بود پیش از اسلام خود یعنی تو بر ملت حنفیہ سہلیہ سمحیہ عمل بظاہر کن دل و دلیل در شک و شبہہ مفت کہ گرفتار وسواس خواہی شد۔ رواہ الترمذی و ابوداؤد۔ وعن ابی الدرداء قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن اکل المجثمۃ۔ بضم میم و فتح جیم و تشدید مثلثہ مفتوحہ۔ وہی التی تصبر بالنبل۔ و مجثمہ حیوانی ست کہ حبس کردہ می شود و ہدف ساختہ می شود بہ تیر و کشتہ می شود بآن نہ بذبح و اصل جثوم سینہ بر زمین نہادن مرغ چنانکہ بروک مر اہل را و تعبیر کردہ می شود بآن از قتل و ہلاک کہ بآن می چسپید بر زمین فاصبحوا فی دیارہم جاثمین کہ در قرآن مجید واقع شدہ است باین معنی ست۔ رواہ الترمذی۔ وعن العرباض بن ساریۃ

صحابی ست از اہل صفہ واز گریہ کنندگان کہ در حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آمدند وسواری طلبیدند ونیافتند پس گریہ کنان وحسرت زدہ رفتند مات سنۃ خمس وسبعین - ان رسول اللہ - روایت می کند کہ پیغمبر خدا - صلی اللہ علیہ وسلم نہی یوم خیبر عن کل ذی ناب من السباع - نہی کرد از خوردن ہر خداوند دندان نیشتر از درندہ ہا ومراد بذی ناب اینجا حیوانی ست کہ می دود ومی درد بناب چنانکہ شیر وگرگ ویوز وپلنگ وخرس ومانند آن - وعن کل ذی مخلب من الطیر - ونہی کرد از خوردن ہر خداوند مخلب بکسر میم وسکون خای وفتح لام چنگال جارحہ مانند باز وچرغ وکرگس وجز آن کہ شکار می کنند بچنگال - وعن لحوم الحمر الاہلیۃ - ونہی کرد از گوشتہای خران خانگی بعد از آنکہ حلال بود خوردن آن در حدیث آمدہ است کہ دیگہا ازین گوشت می جوشید فرمان شد کہ دیگہا را از دیگدانہا سرنگون ہماندازند - وعن المجثمۃ ونہی کرد از حیوانات کشتہ شدہ نہ بطریق ذبح - وعن الخلیسۃ - ونہی کرد از خوردن خلیسہ بفتح خاء معجمہ وکسر لام وسین مہملہ از دریدہ شدہ گرگ ومانند آن وربودہ شدہ از دہان وی مردہ پیش از ذبح - وان توطأ الحبالی حتی یضعن ما فی بطونہن - ونہی کرد از آنکہ وطی کردہ شوند زنان حاملہ تا آنکہ بزایند وبنہند چیزی را کہ در شکمہای ایشان ست این در حالی کہ جاریہ در بند آمدہ حاملہ است جائز نیست وطی او تا بزاید واگر حاملہ نباشد وطی کردہ نشود تا حیض آرد تا استبرا حاصل گردد - قال محمد بن یحیی - محمد بن یحیی بسیار اند مراد اینجا محمد بن یحیی قطعی ست بضم قاف وفتح طای مہملہ روایت کردہ اند از وی مسلم وترمذی ونسائی وابن خزیمہ روایت می کند وی از ابو عاصم شیبانی شیخ امام ابو عبد اللہ محمد اسمعیل بخاری گفت محمد بن یحیی - سئل ابو عاصم عن المجثمۃ - پرسیدہ شد ابو عاصم از معنی مجثمہ - فقال ان ینصب الطیر پس گفت مجثمہ پرندہ کہ استادہ کردہ شود وہدف ساختہ شود - او الشئی - یا چیزی یعنی حیوانی غیر پرندہ - فیرمی پس تیر انداختہ شود او را وکشتہ شود باین طریق چنانکہ در حدیث ابو الدرداء گفتہ شد - وسئل عن الخلیسۃ - وپرسیدہ شد ابو عاصم از معنی خلیسہ - فقال الذئب - پس گفت ابو عاصم گرگ - او السبع - یا درندہ دیگر کہ می گیرد گوسفند را یدرکہ الرجل - می دریابد او را مرد - فیاخذ منہ - پس می گیرد از دہان گرگ - فیموت فی یدہ - پس می میرد در دست آن مرد - قبل ان یذکیہا - پیش از آنکہ ذبح کند آن خلیسہ را مشتق از خلس واختلاس بمعنی ربودن - رواہ الترمذی

وعن ابن عباس وابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن شریطۃ الشیطان - نہی کرد آن حضرت از خوردن شریطۂ شیطان - زاد ابن عیسی - زیادہ کردہ است ابن عیسی در بیان معنی شریطہ وگفتہ - ہی الذبیحۃ یقطع منہا الجلد - شریطہ ذبیحہ است کہ بریدہ می شود از وی پوست - ولا تفری الاوداج وبریدہ نمی شود رگہای گردن کہ ذبح عبارت از آن ست فری بفتح فاء وسکون را بریدن واوداج جمع ودج بفتح واو ودال رگ گردن - ثم تترک حتی تموت - پس ترک گذاشتہ می شود تا آنکہ می میرد واہل جاہلیت می بریدند چیزی اندک از پوست حلق بہیمہ ومی گذاشتند تا آنکہ می میرد وتسمیۂ او بشریطہ از جہت آنست کہ شرط

بمعنے نشتر زدن ست از شرط حجام یا شرط بمعنی علامت ست واضافت بشیطان از بہر آنست کہ حامل وباعث ومزین
ومحسن این عمل برای ایشان اوست وراضی ست بدان - رواہ ابوداؤد - وعن جابر ان النبی صلی اللہ علیہ
وسلم قال ذکوۃ الجنین ذکوۃ امہ - ذبح بچہ کہ در شکم ست ذبح مادر اوست فی الصراح ذکوۃ بذال معجمہ وتذکیہ گاو
بریدن گوسفند را یعنی ذبح کردن مادر کفایت است در حلال شدن جنین پس اگر ذبح کردہ شد گوسفندے کہ در شکم
او جنین ست مردہ حلال ست خوردن آن وباین قائل اند ائمہ ثلثہ پس نزد امام احمد وشافعی حلال است خواہ موی
بر آوردہ باشد یا نہ ونزد امام مالک اگر تمام شدہ خلقت او وروئیدہ باشد موی او ونزد امام ابوحنیفہ و در ہدایہ قول
صاحبیہ نیز ہمین گفتہ حلال نیست اکل او مگر آنکہ بیرون آید زندہ وذبح کردہ شود وقول زفر وحسن بن زیاد نیز ہمین ست
وتمسک ایشان آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است کہ چون بیفتد صید در آب نباید خورد باحتمال آنکہ
شاید بآب مردہ باشد پس حرام کرد اکل را نزد وقوع شک در سبب زہوق روح واین موجود ست در جنین
چہ دریافتہ نمی شود کہ وے بذبح ام مردہ یا باحتباس نفس واگر زندہ برآمدہ واجب ست ذبح او وباتفاق و
درصحت این حدیث نزد امام سخن ست واللہ اعلم - رواہ ابوداؤد والدارمی ورواہ الترمذی عن ابی سعید -
وعن ابی سعید الخدری قال قلنا - گفت ابوسعید گفتیم ما - یا رسول اللہ ننحر الناقۃ - نحر می کنیم ناقہ را ونحر نیزہ زدن
در سینہ شتر واین سنت ست در شتر اگرچہ ذبح نیز جائز ست - ونذبح البقرۃ والشاۃ - وذبح می کنیم گاو وگوسفند را ذبح
بریدن رگہاے حلق چنانچہ در گاو وگوسفند باید کرد - فنجد فی بطنہا الجنین - پس می یابیم در شکم اینہا بچہ یعنی مردہ
انلقیہ ام ناکلہ - آیا بیندازیم وبرتابیم او را یا بخوریم - قال کلوہ ان شئتم - گفت آنحضرت بخورید او را اگر می خواہید فان
ذکوتہ ذکوۃ امہ - پس بدرستی ذبح او ذبح مادر اوست - رواہ ابوداؤد وابن ماجہ - وعن عبد اللہ بن عمرو بن العاص
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من قتل عصفورا - گفت آنحضرت کسی کہ کشت گنجشکی را - فما فوقہا - پس چیزے
کہ فوق اوست در صغر وحقارت جثہ یا در کبر وعظم - بغیر حقہا - کشت بی حق آن چنان کہ نباید کشت وحلال نشود - سالہ
اللہ عن قتلہ - می پرسد او را خدای تعالے از کشتن وی یعنی روز قیامت از ان مسئول خواہد شد وبر ان ماخوذ خواہد
گشت - قیل - گفتہ شد - یا رسول اللہ وما حقہا - وچیست حق کشتن آن - قال ان یذبحہا فیاکلہا - گفت آنحضرت
حقش آنست کہ ذبح کند او را پس بخورد آنرا - ولا یقطع راسہا فیرمی بہا - ونبرد سر او را پس بیندازد آنرا یعنی
بر وجہ ذبح نکشد - رواہ احمد والنسائی والدارمی - وعن ابی واقد اللیثی - اختلاف ست در اسم ونسبت او صحابی
قدیم الاسلام ست وبعضی گفتہ اند کہ حاضر شد بدر را وبود با وی لواء بنی لیث وبعضے گفتہ اند از مسلمہ فتح ست قول
اول صحیح تر ست معدود ست در اہل مدینہ ومجاورت کرد بمکہ - قال قدم النبی صلی اللہ علیہ وسلم المدینۃ - گفت
قدوم آورد آنحضرت مدینہ را - وہم یجبون اسنمۃ الابل - وحالانکہ مردم می بریدند کوہان شتران را جب بجیم

دموحده بریدن از باب نصر و اسنمہ جمع سنام بفتح سین - و یقطعون الیات الغنم - و می برید ند و نہا می گوسفندان را الیات جمع الیہ بفتح ہمزہ مقصود آنکہ کوہان و دنبہا را زندہ می برید ند و میخورد ند - قال گفت آنحضرت - ما یقطع من البہیمۃ - چیزی یعنی عضوی کہ بریدہ شود از چارپایہ - و ہی حیۃ - وحالانکہ وی زندہ است - فہی میتۃ لا تؤکل

پس آن قطعہ بریدہ شدہ مردارست خوردہ نمی شود - رواہ الترمذی و ابوداؤد -

الفصل الثالث - عن عطاء بن یسار - تابعی ثقہ است مشہور از کبار علمای مدینہ است کثیر الحدیث مولاے ام المؤمنین میمونہ مات سنۃ اربع وتسعین وہو ابن اربع وثمانین - عن رجل من بنی حارثۃ - روایت می کند از مردی از بنی حارثہ کہ قبیلہ ایست از انصار - انہ کان یرعی لقحۃ - بدرستی کہ آن مرد بود کہ می چرانید ناقہ آبستن را - بشعب من شعاب احد - بدرہ از درہای کوہ احد لقحہ بکسر لام و فتح آن ناقہ قریب العہد بہ نتاج شعب بکسر فرجہ میان دو کوہ و راہ میان دو کوہ و مسیل آب - فرای بہا الموت - پس دید بآن ناقہ موت را یعنی دریافت کہ می میرد - فلم یجد ما ینحرہا بہ - پس نیافت چیزی را کہ نحر کند آنرا بدان چیز از نیزہ و کارد و مانند آن - فاخذ وتدا - پس گرفت میخی را وتد بفتح واو و کسر تا - فوجا بہ فی لبتہا - پس زد بمیخ در سینہ وی - حتی اہراق دمہا - تا آنکہ ریخت خون آن ناقہ را وجی بکار دو درزدن - ثم اخبر رسول اللہ

صلی اللہ علیہ وسلم - پس خبر داد آن مرد پیغمبر خدا را - صلی اللہ علیہ وسلم فامرہ باکلہا - پس امر کرد آنحضرت آن مرد را بخوردن آن ناقہ رواہ ابوداود ومالک وفی روایۃ قال - و در روایتی این چنین آمدہ است کہ گفت - فذکاہا بشظاظ - پس تذکیہ کرد یعنی ذبح کرد آن ناقہ را بچوب تیز شظاظ بکسر شین و بظائین معجمتین چوبی کہ ہر دو طرف او تیز می باشد و در آوردہ می شود در میان دو جوال

وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما من دابۃ فی البحر الا وقد ذکاہا اللہ لبنی آدم - نیست ہیچ جنبندہ در دریا مگر آنکہ ذبح کردہ است او را خدای تعالی برای اولاد آدم یعنی حلال ست بی ذبح و شکار کردن و بر آوردن آن از دریا حکم ذبح دارد ظاہر این حدیث حل تامۂ دواب بحر ست و از ان میان حل سمک متفق علیہ است میان امت

و در غیر آن اختلاف ست - رواہ الدارقطنی -

باب ذکر الکلب

باب در ذکر کلب کہ کدام از ان نگاہداشتن آن جائزست و کدام جائز نیست و آنکہ کشتن آن جائزست و جائز نیست

چون در کتاب صید ذکر کلب گذشت بیان بعضی احکام کلب نیز کرد

الفصل الاول - عن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اقتنی کلبا - کسی کہ گرد آورد و سے یعنے نگاہدارد سگی را - الا کلب ماشیۃ - مگر سگی ماشیہ یعنی سگی کہ برای نگاہبانی مواشی نگاہدارد - او ضار - بضاد معجمہ بروزن قاض یعنی سگ شکاری را - ضراوۃ در پی صید دوندہ شدن سگ - نقص من عملہ کل یوم قیراطان - نقصان کردہ می شود از اجر عمل وے ہر روز دو قیراط بسبب عقوبت بر نگاہداشت آن از جہت امتناع دخول ملائکہ در خانہ وی

در آوردن در ظروف آب وایذا کردن مردم قیراط نیم دانگ مراد اینجا مقدار معلوم ست عند اللہ - متفق علیہ - وعن ابی ہریرۃ
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اتخذ کلبا کسی کہ بگیرد سگی را یعنی نگاہدارد آنرا - الا کلب ماشیۃ او صید او زرع
انتقص من اجرہ کل یوم قیراط متفق علیہ - مثل حدیث سابق ست واینجا کلب زرع یعنی آنکہ برای محافظت زراعت نگاہ دارند
زیادت کردہ ونقصان از اجر مقدار قیراط گفتہ ودر انجا دو قیراط گفتہ بود واین تفاوت یا باختلاف انواع کلب ست
چنانکہ در حدیث جابر بیاید یا بجہت اختلاف مواضع واماکنہ چنانکہ حرم وغیر حرم یا دو قیراط در مدائن وقری وقیراط در صحاری
ولوادی یا باختلاف ازمنہ یا نخست بنقصان قیراط حکم کردند وچون مخالطت بکلاب بیشتر شد والفت بآنہا زیادہ شد
زجر وتشدید زیادہ شد وبعضی گفتہ اند کہ اختلاف نیست در ہر دو حدیث زیراکہ اقتناء زیادہ بر اتخاذ ست فافہم - وعن جابر
قال امرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بقتل الکلاب گفت جابر امر کرد ما را آنحضرت بکشتن سگان - حتی ان المراۃ تقدم
بفتح تا وتشدید دال مفتوحہ ورفع میم - من البادیۃ بکلبہا - تا آنکہ پیش می آمد زنی از بادیہ بسگ خود کہ داشت فنقتلہ
پس می کشتیم آن سگ را بحکم آنحضرت وگفتہ اند کہ این مخصوص بود بمدینہ مطہرہ کہ مہبط انوار وحی ومورد ملائکہ بود پس
سزاوارست تطہیر آن از کلاب کہ مانع اند از دخول ملائکہ وتخصیص بزن بجہت آنست کہ زنان در بادیہ می باشند
وسگان را نگاہ می دارند واحتیاج آنہا بنگاہداشتن آن بیشترست یا این قید مراۃ اتفاقی ست واللہ اعلم - ثم نہی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم عن قتلہا - پستر نہی کرد آنحضرت از قتل کلاب - وقال - وگفت - علیکم بالاسود البہیم - بر شما باد
قتل کلب اسود خالص سواد بہیم یکرنگ - ذی النقطتین - خداوند دو نقطہ سفید بالای دو چشم - فانہ شیطان پس
بدرستی این چنین سگ باین صفت شیطان ست شیطان گفتن او را بجہت شدت خبث وے وبودن وی زیان
کنندہ ترین سگان وبدتر در نگاہبانی ودورتر از شکار کردن حتی کہ امام احمد بر آن رفتہ اند کہ حلال نیست
شکار سگ سیاہ زیراکہ وی شیطان ست واتفاق دارند بقتل کلب عقور وآنکہ در وی ضررست اگرچہ سیاہ نباشد
رواہ مسلم - وعن ابن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم امر بقتل الکلاب - روایت ست از ابن عمرؓ کہ آنحضرت امر کرد
بقتل سگان - الا کلب صید - مگر سگ شکار - او کلب غنم - یا سگ گوسفندان - او ماشیۃ - شک راوی ست کہ
غنم گفت یا ماشیۃ - متفق علیہ -

الفصل الثانی عن عبد اللہ بن مغفل - بضم میم وفتح غین معجمہ وتشدید فاء مفتوحہ صحابی مشہورست - عن النبی
صلی اللہ علیہ وسلم قال لولا ان الکلاب امۃ من الامم - اگر نمی بود این کہ سگان امتی از امتہا اند - لامرت بقتلہا کلہا
ہر آئینہ امر می کردم من بکشتن آن ہمہ پس اگر امر کنم بقتل ہمہ آن منقطع می شود گروہی از خلق خدا ولابد در وجود
این گروہ حکمتی خواہد بود وامت از ہر جنس حیوان امم جماعت - فاقتلوا منہا کل اسود بہیم - وچون سبیل نیست بکشتن
ہمہ پس بکشید آنچہ زیان کنندہ ترست از ان میان وآن ہر سگ سیاہ یکرنگ - رواہ ابوداؤد والدارمی وزاد الترمذی

والنسائی

والنسائی۔ و زیادہ کردہ است ترمذی و نسائی این عبارت را کہ۔ وما من اہل بیت یرتبطون کلبا۔ و نیستند ہیچ اہل خانہ کہ می بندند سگی را۔ الا نقص من عملہم کل یوم قیراط۔ مگر آنکہ نقصان کردہ می شود از اجر عمل ایشان حصہ معینی۔ الا کلب صید او کلب غنم او کلب حرث۔ مگر سگ شکار یا سگ گوسفندان یا سگ کشت زار۔ وعن ابن عباس قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن التحریش بین البہائم۔ و روایت ست از ابن عباس کہ نہی کردہ است آنحضرت از برانگیختن و جنگ انداختن میان چہارپایہ ہای چنانچہ میان شتران و قچقاران و مانند آن و جنگ انداختن میان مرغان نیز ہمین حکم دارد۔

رواہ الترمذی وابوداؤد۔

باب ما یحل اکلہ وما یحرم

باب در بیان حیواناتی کہ حلال ست خوردن آن و حیواناتی کہ حرام ست خوردن آن بدانکہ بکتاب اللہ ثابت شدہ است حرمت آن میتہ است و دم مسفوح و لحم خنزیر و انچہ ذبح کردہ شدہ است بنام غیر خدا چنانکہ کریمۂ قل لا اجد فیما اوحی الی محرما الآیہ اثبات آن می کند بعد از ان زیادت کرد سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اشیائے دیگر را مثل کل ذی ناب و ذی مخلب و حمر اہلیہ و جز آن پس بعضی ازان متفق علیہ است از جہت قطعیت احادیث و بعضی مختلف فیہ میان ائمہ از جہت اختلاف احادیث و از انچہ پیدا شدہ است بدان اختلاف قول وی تعالیٰ ست ویحل لہم الطیبات ویحرم علیہم الخبائث و باین استدلال کردہ اند اصحاب ما بر تحریم ما سوای سمک از حیوانات مائیہ و در ہدایہ گفتہ است کہ امام مالک و جماعۂ از اہل علم رفتہ اند بسوی اطلاق حل جمیع انچہ در بحر ست و استثنا کردہ اند بعضی خنزیر و کلب و انسان مائی را و از امام شافعی آمدہ است کہ مطلق داشتہ و ہمہ را حلال گفتہ بدلیل قولہ تعالیٰ احل لکم صید البحر و قول وی صلی اللہ علیہ وسلم در شان بحر وہو الطہور ماؤہ والحل میتتہ و ما را دلیل قول وی سبحانہ ست ویحرم علیہم الخبائث و جز سمک ہر چہ ہست خبیث ست و مراد بخبیث انچہ پلید داند او را طبع سلیم ضد طیب و ہر چہ جز سمک ست طبع سلیم آنرا خبیث می داند و مذہب امام احمد آنست کہ بعد از انچہ کتاب و سنت بر تحریم آن تنصیص کردہ ہر چہ او را عرب طیب گوید حلال ست و ہر چہ خبیث داند حرام زیرا کہ مخاطب عرب اند و گفتہ اند کہ مراد از عرب اہل حجاز و اہل امصار اند زیرا کہ بر ایشان نازل شدہ است و اعتبار ندارند اہل بوادی زیرا کہ ایشان بضرورت و مجاعت می خورند انچہ می یابند و منجر می گردد کلام بسوے آنکہ اصل در اشیا خطر ست یا اباحت یا توقف کذا فی کتاب الخرقی و شرحہ فی مذہب الامام احمد رحمۃ اللہ علیہ۔

الفصل الاول عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کل ذی ناب من السباع فاکلہ حرام۔ ہر خداوند ناب از درندگان پس خوردن آن حرام ست سابقاً گذشت کہ مراد بذی ناب از سباع آنست کہ شکار کند بناب کہ بمعنی دندان نشتر ست مانند شیر و گرگ و پلنگ و جز آن۔ رواہ مسلم۔ وعن ابن عباس

رضی اللہ عنہما قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن کل ذی ناب من السباع وکل ذی مخلب من الطیر۔ وروایت ست
از ابن عباس کہ نہی کرد آنحضرت از ہر خداوند ناب از درندگان وہر خداوند چنگال از پرندگان۔ رواہ مسلم۔ وعن
ابی ثعلبۃ وروایت ست از ابوثعلبہ خشنی۔ قال حرم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ گفت حرام گردانیدہ است آنحضرت
لحوم الحمر الاہلیۃ۔ گوشتہای خران خانگی را احتراز ست از خران وحشی کہ آنرا گورخر خوانند وآن حلال ست باتفاق
متفق علیہ۔ وعن جابر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہی یوم خیبر عن لحوم الحمر الاہلیۃ گفت جابر نہی کرد آنحضرت روز
غزوہ خیبر از لحوم حمر اہلیہ۔ واذن فی لحوم الخیل۔ واذن کرد در خوردن گوشتہای اسپان متفق علیہ بدانکہ ائمہ اتفاق
دارند از سلف وخلف بر اباحت لحم خیل غیر انچہ آمدہ است از ابی حنیفہ ومالک از کراہت آن تحریمی یا تنزیہی ودر فتاوی حجۃ
گفتہ است کہ گوشت اسپ مکروہ است نزد ابوحنیفہ خلاف صاحبیہ وشافعی بعد ازآن گفتہ است امام صدر الاسلام
کہ مراد کراہت تحریم ست وگفتہ است برادر او امام فخر الاسلام علی بزدوی کہ مراد کراہت تنزیہیہ است وامام سرخسی
گفتہ است کہ انچہ امام ابوحنیفہ گفتہ است احوط ست وانچہ صاحبیہ گفتہ اند اوسع ست بر مردم ودر خلاصہ گفتہ است
مکروہ است لحم خیل واصح آنست کہ کراہت تحریمی ست ودرینجا دو روایت ست وروایت کراہت تحریمی معروف
ست ودر شروح مختصر ابی مکارم گفتہ است کہ حلال نیست گوشت اسپ نزد ابی حنیفہ وحلال ست نزد صاحبیہ
مذہب شافعی این ست ودر فتاوای عمادیہ گفتہ است کہ لحم خیل مکروہ است نزد ابی حنیفہ وصحیح ہمین ست وہمین
مذکور ست در نظم نسفی وہمین رفتہ است قاضی خان در فتاوی خود ودر ذبائح واشربہ ودر ہدایہ گفتہ است ہمین ست
اصح وہمین ست اختیار صاحب حصر ودر کافی گفتہ است کہ مکروہ است کراہت تنزیہی وہمین ست صحیح زیراکہ کراہت وی
بمعنی کرامت ست تا حاصل نشود باحت او تقلیل آلت جہاد نہ از جہت نجاست ولہذا طاہر ست سور او ودر
ظاہر روایت ست وہمین ست صحیح ہمچنین ذکر کردہ اند فخر الاسلام وابومعین در جامعین خود وہمچنین قاضی خان در
جامع خود وامام اسبیجابی گفتہ است ہمین ست اصح وامام سرخسی گفتہ است این ارفق ست بناس از جہت عرف
ظاہر در فروختن گوشت وی بی انکار ودر کفایۃ المنتہی گفتہ کہ بعضی گفتہ اند کہ ابوحنیفہ رجوع کردہ است از قول
بحرمت لحم وی پیش از وفات خود بسہ روز برین ست فتوی ودر مواہب لدنیہ کلام درین باب اصلاً وفرعاً طویل
آوردہ وگفتہ کہ اختلاف کردہ اند در اباحت لحم خیل پس رفتہ است شافعی وجمہور از سلف وخلف کہ مباح ست
بی کراہت وباین قائل ست عبد اللہ بن الزبیر وانس بن مالک واسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہم اجمعین ودر صحیح
مسلم از اسماء بنت ابی بکر آوردہ است کہ گفت ذبح کردیم ما اسپی را در عہد رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم پس خوردیم
آنرا وما در مدینہ بودیم ودر روایت دارقطنی آمدہ است کہ گفت اسماء پس خوردیم ما واہل بیت رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ودر فتح الباری گفتہ کہ مستفاد می گردد از قول اسماء کہ گفت وما در مدینہ بودیم کہ این قضیہ بعد از عہد

پس رد می کند بر کسی که استثنا کرده است در منع اکل وی لعلت آنکه از آلات جهادست و در قول وی که گفت بودیم
آنحضرت خوردند رد بر کسی ست که گمان برده است که درین حدیث دلالت نیست بر آنکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
مطلع شده باشد بر خوردن آن با آنکه گمان نمی توان برد بآل ابی بکر که ایشان اقدام کنند بر فعلی که در زمان آن سرور بود دیگر
آنکه نزد ایشان علم باشد بجواز آن از شدت اختلاط ایشان بآنحضرت و عدم مفارقت ایشان از خدمت وی صلی اللہ
علیہ وسلم با توفر داعیہ صحابہ رضی اللہ عنہم بر سوال احکام از حضرت رسالت و ازین جهت مذهب راجح آنست که اگر صحابی
گوید که ما می کردیم چنین در زمان شریف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم این را حکم رفع ست زیرا که ظاهر اطلاع آنحضرت و تقریر
اوست بران و هرگاه که در مطلق صحابہ باشد پس چگونه در آل ابی بکر رضی اللہ عنہم و گفته است طحاوی که رفته است
ابوحنیفه بسوی کراهت اکل خیل و مخالفت کرده اند او را صاحبیه و غیر ایشان و احتجاج کرده اند باخبار متواتره در حل
آن انتهی و تحقیق نقل کرده اند بعض تابعین حل از صحابه مطلقاً بی استثنای بعضی از صحابه ازان پس اخراج کرده است
ابن ابی شیبه بسند صحیح بر شرط شیخین از عطا که گفت همیشه بوده اند سلف تو که می خوردند آنرا گفت ابن جریج گفتم من لعطا که
مراد بسلف اصحاب رسول اللہ را می خواهی صلی اللہ علیہ وسلم و رضی اللہ عنہم گفت آری صحابه را می خواهم و اما آنچه
از ابن عباس در کراهت آن نقل کرده اند روایت کرده است آنرا ابن ابی شیبه و عبدالرزاق بدو سند ضعیف و ابن ابی حمزه
که از اعاظم علمای مالکیه است گفته است که دلیل بر جواز واضح ست لیکن سبب کراهت مالک اکل آنرا از جهت
آنست که اکثر استعمال خیل در جهادست و این امری خارج ست و سخن دران نیست و اگر حیوانی که اتفاق ست بر اباحت وی
اگر حادث شود امری که تقاضا می کند که بر تقدیر ذبح مفضی بارتکاب محذور گردد ممتنع می گردد ذبح آن و حالانکه لازم نمی آید
قول بتحریم وی انتهی و قول بعضی تابعین که می گویند که اگر حلال می بود اضحیه بآن جائز می بود منتقض می گردد بکثیری از
حیوانات وحشی که جائز ست اکل آن و مشروع نیست بآن اضحیه و اما حدیث خالد بن الولید که نزد ابی داؤد و نسائی است
که نهی کرده است رسول خدا از لحوم خیل و بغال و حمیر ضعیف ست و اگر مسلم دارند ثبوت آنرا نمی آید معارض بحدیث جابر
که دال ست بر جواز و حالانکه موافق ست بآن حدیث اسماء و تضعیف کرده اند حدیث خالد بن الولید را احمد و بخاری
و دارقطنی و خطابی و ابن عبدالبر و عبدالحق و غیر ایشان و بعضی گفته اند که حدیث جابر دال ست بر تحریم که گفته است رخص
زیرا که رخصت برای استباحت حرام می باشد با قیام مانع پس دلالت می کند که رخصت داده شد بسبب مخمصه که رسیده بود
ایشان را بخیبر پس دلالت نکرد بر حل مطلق و جواب داده شده است بآنکه اکثر روایات بلفظ اذن آمده است چنانکه در
حدیث متفق علیه که در کتاب مذکورست و نیز اگر اذن در اکل خیل در خصت بجهت مخمصه بودی حمر اهلیه اولی و اقرب بود بآن
از جهت کثرت آن و عزت و ندرت خیل پس دلالت کرد بر آنکه اذن در اکل خیل باباحت عامه بود نه بخصوص ضرورت
و احتجاج مانعین بقول وی سبحانه لترکبوها و زینة نیز واقع شده است و جواب ازان داده اند و تمام این کلام در شرح

ذکر کرده شده است والله اعلم وعن ابی قتادة انه رای حمارا وحشیا فعقره - وروایت ست از ابی قتاده که وی دید
حمار وحشی را پس مجروح کرد وکشت آنرا - فقال النبی صلی الله علیه وسلم هل معکم من لحمه شیئ - پس گفت آنحضرت بآن جماعتی
که خوردند آنرا پس آمدند بملازمت آیا هست با شما چیزی از گوشت وی - قال معنا رجله - پس گفت ابوقتاده با ماپای اوست
فاخذها فاکلها - پس گرفت آنحضرت آنرا پس خورد آنرا واین حدیث باقصه اش واحکامش در کتاب الحج در اکل محرم صید غیر محرم را
گذشته است - متفق علیه - وعن انس قال انفجنا ارنبا بمر الظهران - برانگیختیم ودوانیدیم ماخرگوش را برای شکار کردن
در وادی که او را مر الظهران گویند بفتح میم وتشدید را وفتح ظاء معجمه وسکون ها ونفج بنون وفا وجیم برجستن خرگوش ودوان برخاستن
انفاج برانگیختن ودوانیدن - فاخذتها - پس گرفتم من آنرا وشکار کردم - فاتیت بها ابا طلحة - پس آوردم آنرا نزد ابوطلحه
فذبحها - پس ذبح کرد ابوطلحه آنرا - وبعث الی رسول الله صلی الله علیه وسلم بورکها وفخذیها - وفرستاد ابوطلحه بسوی آنحضرت
سرین وهر دوران اورا فقبله - پس قبول کرد آنرا پس معلوم شد که خرگوش که آنرا ارنب گویند حلال ست ودر هدایه گفته
است که لاباس باکل الارنب زیراکه آنحضرت وقتے که بهدیه فرستاده شد نزد وی امر کرد اصحاب را بخوردن آن متفق
علیه - وعن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الضب لست آکله ولا احرمه - فرمود آنحضرت که ضب بضاد
معجمه نیستم من که بخورم آنرا وحرام نمی گردانم آنرا ونزد امام شافعی واحمد باک نیست بخوردن ضب از جهت این حدیث -
متفق علیه - ودر روایتی مر مسلم را آمده که آنحضرت فرمود بخورید که آن حلال ست ولیکن طعام من نیست وبعضے می گویند
که اجماع ست بر آنکه ضب حلال ست ومکروه نیست مگر انچه حکایت کرده شده است از اصحاب ابی حنیفه ونزد ما
حلال نیست زیراکه آنحضرت نهی کرد عائشه را وقتی که پرسید از اکل آن ودر فصل ثانی از حدیث عبدالرحمن بن شبل
بیاید که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نهی کرد از اکل ضب وبالجمله چون اختلاف ست در اخبار احتیاط در ترک آنست وتواند
که نهی ناسخ باشد والله اعلم وضب حیوانی ست معروف کذا فی القاموس ودر صراح گفته ضب سوسمار وسیوطی گفته است
که ضب دویبه لطیفه است واز خصائص وی آنست که نرا ورا دو ذکرست وبیخ آن هر دو یکی ست واو می زید هفتصد سال
وآب نمی خورد وکفایت می کند بهوا وبول می کند در چهل روز یکقطره ونمی افتد او را دندان ودر صیدیه شیخ الاسلام
مذکورست ضب بفتح ضاد بفارسی سوسمار آب نخورد وبه نسیم وخنکی بزید ودر چهل روز یکقطره بول کند وهفتاد بیضه کند
وگویند که هفتصد سال بزید ونر او دو ذکر دارد وماده او دو فرج ودر احادیث آمده است که سوسمار بزبان فصیح بر نبوت حضرت رسالت
پناه صلی الله علیه وسلم گواهی داده - وعن ابن عباس ان خالد بن الولید اخبره انه دخل مع رسول الله صلی الله
علیه وسلم علی میمونة - روایت ست از ابن عباس که خالد بن ولید خبر داد او را که او در آمد با آنحضرت بر میمونه که از امهات
المومنین ست - وهی خالته - ومیمونه خاله خالد بن ولید ست - وخاله ابن عباس هم ست
فوجد عندها ضبا محنوذا - پس یافت خالد با آنحضرت نزد میمونه سوسمار بریان کرده شده حنذ بحاء مهمله ونون وذال معجمه

گرم داہیدن سنگ گرم کردہ شدہ بالای گوشت تا پختہ شود و آن گوشت را حنیذ گویند فقدمت الضب لرسول اللہ
پس پیش کرد میمونہ ضب را برای پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرفع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یدہ عن الضب
پس برداشت آنحضرت دست مبارک خود را از ضب و اباآورد از خوردن آن۔ فقال خالد احرام الضب
پس گفت خالد بن الولید آیا حرام ست خوردن ضب یا رسول اللہ قال لا۔ گفت آنحضرت نیست حرام۔ ولکن لم یکن
بارض قومی۔ ولیکن نیست ضب در زمین قوم من۔ فاجدنی اعافہ پس می یابم خود را کہ مکروہ می دارم آنرا کراہت طبعی
ولیکن حرام نگردانید زیرا کہ وحی کردہ نشد بسوی وی دران چیزی۔ قال خالد فاجترتہ۔ گفت خالد پس کشیدم آنرا
بسوی خود۔ فاکلتہ۔ پس خوردم آنرا۔ ورسول اللہ۔ وحالانکہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ینظر الی۔ نگاہ مے کند
بجانب من و منع نمی کند واگرچہ خالد نیز ازین زمین بود اما کراہیت طبیعی دامن گیر حال او نشد۔ متفق علیہ وعن ابی
موسی قال رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یاکل لحم الدجاج۔ روایت است از ابی موسی اشعری رضی اللہ عنہ
گفت دیدم من آنحضرت را کہ می خورد گوشت ماکیان را در قاموس گفتہ کہ دجاج اطلاق می کنند آنرا بر نر و مادہ مثلثۃ الدال
وسیوطی گفتہ کہ بعضی گفتہ اند بکسر دال برای ذکر و بفتح برای انثی متفق علیہ۔ وعن ابن ابی اوفیٰ۔ روایت ست از عبداللہ
بن ابی اوفی کہ صحابی مشہور ست۔ قال غزونا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سبع غزوات۔ گفت غزا کردیم با آنحضرت
ہفت غزوہ۔ کنا ناکل معہ الجراد۔ بودیم ما کہ می خوردیم با آنحضرت ملخ را۔ متفق علیہ۔ وترمذی وابوداؤد ونسائی
نیز روایت کردہ اند وگفتہ اند کہ نیست لفظ معہ در روایت مسلم وخالی ست اکثر روایات ازین زیادت وکسی کہ زیادت
کردہ است این معنی مراد داشتہ است کہ می خوردند وہمراہ آنحضرت بودند وآنحضرت انکار نمی کرد بر ایشان نہ آنکہ آنحضرت
وایشان معامی خوردند واین تاویل اگرچہ خلاف ظاہر لفظ ست ولیکن ثابت شدہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم نخوردہ است جراد را وفرمودہ کہ نمی خورم وحرام نمی گردانم۔ وعن جابر قال غزوت جیش الخبط۔ گفت جابر غزا کردم
من لشکر خبط را بخای معجمہ وموحدہ مفتوحتین وبسکون موحدہ نیز آمدہ برگ درختان کہ زدہ می شود بعصا پس می افتد
بر زمین و وجہ تسمیہ این غزوہ بدان جہت آنست کہ بحکم اضطرار برگ درختان می خوردند تا آنکہ ریش می شد دہانہا
ولبہا ومانند لبہاے شتر می شد واین را غزوہ سیف البحر نیز گویند بکسر سین وسکون یا بمعنے ساحل کہ از مدینہ
مسافت پنج شب بود ودر سنہ ستہ بود پیش از صلح حدیبیہ۔ وامر علینا ابوعبیدۃ۔ وامیر ساختہ شدہ بود بر ما ابوعبیدہ
بن الجراح کہ از عشرہ مبشرہ است وآنحضرت او را امین ہذہ الامۃ خواندہ است۔ فجعنا جوعا شدیدا۔ پس گرسنہ
شدیم ما گرسنہ شدن سخت۔ فالقی البحر حوتا میتا۔ پس انداخت دریا ماہی مردہ را ودر بعضی روایات آمدہ است
یافتند بر کنار دریا دابہ را بے آنکہ نام کنند آنرا حوت۔ لم نر مثلہ ندیدیم ما مانند آن۔ یقال لہ العنبر گفتہ میشود مر او را عنبر
ودر روایتے دابۃ العنبر یعنی دابہ کہ نام او عنبر ست وآن ماہی کلان ست کہ از پوست وی سپر می سازند وگاہی

آن سپر را عنبر ہم می گویند واحتمال دارد کہ دابۃ العنبر بجہت آن گویند کہ عنبر کہ نام طیب مشہور ست از وی متولد می شود
ودر قاموس گفتہ است کہ عنبر از طیب سرگین دابۂ بحریہ است یا از چشمۂ ایست کہ در دریاست ونام سمکۂ بحریہ است
کہ از پوست آن سپر می سازند- فاکلنا منہ نصف شہر- پس خوردیم ما از وی تا نیم ماہ ودر روایتی شہرا واقع شدہ
یعنی ماہ تمام ولشکر زیادہ بر سہ صد بودہ اند- فاخذ ابو عبیدۃ عظما من عظامہ- پس گرفت ابو عبیدہ استخوانی را از
استخوان ہای وی کہ استخوان پہلو باشد- فمر الراکب تحتہ- پس گذشت سواری زیر وی ودر روایت سنن آمدہ کہ ایستاد
کرد ابو عبیدہ استخوان او را ونظر کرد بر درازترین شتری پس آمدہ زیر وی- فلما قدمنا ذکرنا للنبی- پس ہنگامی
کہ قدوم آوردیم ما ذکر کردیم قصہ را مر پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم فقال- پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم-
کلوا رزقا اخرجہ اللہ الیکم- بخورید روزی را کہ بیرون آوردہ است آن را خدای تعالی بسوی شما یعنی خوب کردید کہ خوردید
ودیگر ہم اگر باقی ماندہ باشد از آن بخورید یا اگر از ین جنس ودیگر رزقی بیابید بخورید- اطعمونا ان کان معکم- بخورانید ما را اگر با شما
باشد یعنی اگر باقی ماندہ باشد چیزی از آن نزد شما این را از برای خوش کردن دلہای ایشان وتاکید حلیت آن فرمود
یا بجہت تبرک بدان از جہت بودن آن طعمہ از جہت خارق عادت- قال فارسلنا الی رسول اللہ- گفت ابو عبیدہ پس
فرستادیم ما بسوی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم منہ چیزی از آن ماہی کہ باقی ماندہ بود- فاکلہ- پس خورد آنحضرت
آن را- متفق علیہ- وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال- روایت ست از ابی ہریرہ کہ آنحضرت
فرمود- اذا وقع الذباب فی اناء احدکم- چون بیفتد مگس در آوندی از شما- فلیغمسہ کلہ- پس باید کہ غوطہ دہد او را ہمہ او را
یعنی در اناء آب باشد یا طعام غمس بآب فرو بردن چیزی را- ثم لیطرحہ- پس تر باید کہ بیرون بیندازد ودور کند آن را
طرح دور انداختن بفتحتین جای دور- فان فی احد جناحیہ شفاء- زیرا کہ در یکی از دو بازوی مگس تندرستی وصحت ست
وفی الآخر داء- ودر بازوی دیگر درد وبیماری ودر آخر فصل ثانی این زیادہ آمدہ وانہ یتقدم الداء علی الدواء وبدرستی
وی پیش می کند درد را بر دوا یعنی بازوی کہ در وی درد ست پیشتر می اندازد پس غوطہ باید زد تا بازوی دوا نیز در آید
ودفع درد کند وضرر نرساند- رواہ البخاری- وعن میمونۃ ان فارۃ وقعت فی سمن فماتت- روایت ست از
ام المومنین میمونہ رضی اللہ عنہا کہ موشی افتادہ در روغن پس مرد آن موش فارہ بفا وتخفیف را مہموز وغیر مہموز ہر دو لغت ست
سمن بفتح سین وسکون میم روغن فی الصراح سمن روغن مسکہ- فسئل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عنہا- پس پرسیدہ شد
آنحضرت را از حکم فارہ یعنی پرسیدہ شد کہ آن روغن کہ فارہ در وی افتادہ می توان خوردیا نہ- فقال القوہا- پس
گفت آنحضرت بیرون بیندازید فارہ را- وما حولہا- وروغنی را کہ گرداگرد اوست- وکلوہ- وبخورید باقی روغن را
اما زیت چون جامد نمی باشد نجس می گردد تمام وی وروا نیست فروختن آن نزد اکثر ائمہ وروا داشتہ است امام ابو حنیفہ
واختلاف کردند در انتفاع بدان بعضی گفتہ اند جائز نیست انتفاع ونزد بعضی جائز ست سوختن آن در چراغ ومالیدن

بکشتنها و مانند آن و این قول امام ابی حنیفه است ولیکن مکروه است و از امام مالک و امام احمد در روایتی ست و در روایتی
از مالک جائز نیست سوختن آن در چراغ المسجد. رواه البخاری. وعن ابن عمر انه سمع النبی صلی الله علیه وسلم یقول اقتلوا
الحیات. روایت ست از ابن عمر که وی شنید از آنحضرت که می گفت بکشید ماران را. واقتلوا ذا الطفیتین. وبکشید مار خداوند
دو طفیه را بضم طاء مهمله و سکون فا ماری که بر پشت او دو خط سیاه اند طفیه در اصل برگ مقل که نام درختی ست که آن خط
پشت مار را تشبیه بدان کرده اند. والابتر. وبکشید ماری را که نام او ابتر ست و ابتر در اصل بمعنی دم بریده است و این مار را
ابتر از ان خوانند که دم او کوتاه است. فانهما یطمسان البصر. پس بدرستی که این دو قسم مار ناپدید می گردانند بینائی را یعنی کور
می کنند چشم را بمجرد نظر کردن بسوی ایشان بسبب خاصیت زهر که در ان نهاده اند. ویستسقطان الحبل. و طلب سقوط
می کنند بار شکم را یعنی زن حامله چون آنها را ببیند حمل او ساقط گردد از خوف یا از خاصیت سمیت گویا آنها طلب سقوط می کنند
و درین مبالغه است. قال عبد الله فبینا انا اطارد حیة اقتلها. گفت عبد الله بن عمر پس در اثنای آنکه حمله می آرم ماری را
که بکشم او را. فی الصراح مطارده حمله آوردن بر یکدیگر از طرد بمعنی راندن و دور کردن. فنادانی ابو لبابة. آواز داد مرا
ابولبابه انصاری که صحابی مشهور ست. لا تقتلها. مکش این مار را. فقلت ان رسول الله صلی الله علیه وسلم امر
بقتل الحیات. پس گفتم که آنحضرت امر کرده است بکشتن ماران تو چون منع می کنی مرا از ان. فقال انه نهی بعد ذلک
پس گفت ابولبابه بدرستی آنحضرت نهی کرد بعد از امر کردن. عن ذوات البیوت. از کشتن خداوندان خانه یعنی ماران
که در خانه ها می باشند. وهن العوامر. واین ماران که در خانه ها می باشند ساکنان بیوت اند و بعضی گفته اند عوامر گفت از جهت
طول عمر آنها و بعضی گفته اند که مراد آنست که ایشان ماران نیستند بلکه نوعی از جن اند ساکنان بیوت. متفق علیه. وعن
ابی السائب. مولی بنی زهره ست تابعی مدنی ثقه است روایت می کند از ابوهریره و ابوسعید و مغیره بن شعبه.
قال دخلنا علی ابی سعید الخدری. گفت در آمدیم ما بر ابوسعید خدری. فبینا نحن جلوس. پس در اثنای آنکه نشسته ایم
اذ سمعنا تحت سریره حرکة. ناگاه شنیدیم زیر سریر وی که بران خواب می کرد جنبشی. فنظرنا فاذا فیه حیة. پس نگاه کردیم ما پس
ناگاه در وی ماری ست. فوثبت لاقتلها. پس برجستم من تا بکشم آن مار را. وابوسعید یصلی. وابوسعید خدری نماز
می گزارد. فاشار الی ان اجلس. پس اشارت کرد بسوی من که بنشین. فی الصراح اشارت بدست باز نمودن. فجلست. پس
نشستم من. فلما انصرف اشار الی بیت فی الدار. پس چون بازگشت از نماز و فارغ شد از ان اشارت کرد بسوی خانه
که در سرا بود. فقال اتری هذا البیت. پس گفت آیا می بینی تو این خانه را. فقلت نعم. پس گفتم من آری می بینم. فقال
کان فیه فتی منا. پس گفت ابوسعید بود درین خانه جوانی از ما. حدیث عهد بعرس. نو زمان بکدخدائی. قال فخرجنا
مع رسول الله صلی الله علیه وسلم الی الخندق. گفت ابوسعید خدری پس بیرون آمدیم ما با آنحضرت بسوی خندق
که می کاویدند و غزوه احزاب آنجا بود. وکان ذلک الفتی یستاذن رسول الله. و بود آن جوان که طلب اذن می کرد

پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم بانصاف النہار۔ در میان نیمہای روز۔ فیرجع الی اہلہ۔ پس باز بر می گشت بسوے
اہل خانہ خود بجہت آنکہ خدا او نو عروس بود۔ فاستاذنہ یوما۔ پس طلب اذن کرد آن جوان آنحضرت را روزی۔ فقال لہ
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خذ علیک سلاحک۔ پس گفت مر او را آنحضرت بگیر بر خود آلات جنگ خود را فانی اخشی
علیک قریظۃ۔ پس بدرستی کہ من می ترسم بر تو شر بنی قریظہ را کہ قبیلہ از یہود است و دران غزوہ با قریش یکی شدہ بجنگ
آمدہ بود ند۔ فاخذ الرجل سلاحہ۔ پس گرفت آنمرد جوان سلاح خود را۔ ثم رجع۔ پستر رجوع کرد یعنی بسوی خانہ خود۔
فاذا امراتہ بین البابین قائمۃ۔ پس ناگاہ زن او میان ہر دو در درونی و بیرونی ایستادہ است۔ فاھوی الیہا
بالرمح۔ پس فرود آورد آن جوان بسوی زن نیزہ را۔ لیطعنہا بہ۔ تا بزند او را بہ نیزہ۔ واصابتہ غیرۃ۔ و رسید آنمرد را رشک
کہ بچہ غرض بیرون آمدہ و ایستادہ است۔ فقالت لہ اکفف علیک رمحک۔ پس گفت آن زن باز دار بر خود نیزہ
خود را۔ وادخل البیت۔ و در آ خانہ را۔ حتی تنظر الذی اخرجنی۔ تا ببینی تو کہ چہ چیز ست کہ بیرون آوردہ است
مرا۔ فدخل۔ پس در آمد آنمرد درون خانہ۔ فاذا بحیۃ عظیمۃ۔ پس ناگاہ وی ست لیس و مقرون ست بماری بزرگ
منطویۃ علی الفراش۔ پیچیدہ گشتہ است بر جامہ خواب کہ افگندہ شدہ است و گستردہ شدہ است۔ فاھوی
الیہا بالرمح۔ پس فرود آورد آن جوان بسوی آن مار نیزہ را۔ فانتظمہا بہ۔ پس در کشید مار را بہ نیزہ یعنی خلانید
نیزہ را در مار چنانکہ سلک در مہرہ مروارید۔ ثم خرج۔ پستر بیرون آمد آنمرد۔ فرکزہ فی الدار۔ پس بر زمین زد نیزہ را
در سرا فی الصراح رکزہ برا در اول و زای در آخر در زمین زدن نیزہ را۔ فاضطربت علیہ۔ پس جنبید مار و حملہ کرد بر آنمرد
فما یدری ایہما کان اسرع موتا۔ پس دریافتہ نمی شد کہ کدام یکی ازین دو بود شتاب تر در مرگ الحیۃ ام الفتی۔
مار یا جوان یعنی ہر دو معا مردند چنانکہ دریافتہ نشد کہ پیشتر کہ مرد۔ قال فجئنا رسول اللہ۔ گفت ابو سعید پس
در آمدیم نزد پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم وذکرنا ذلک لہ و ذکر کردیم آن ماجرا برای آنحضرت۔ وقلنا ادع اللہ یحییہ لنا۔
و گفتیم بخوان خدا را و بخواہ از وی کہ زندہ گرداند آنمرد را برای ما و گفتہ اند روش صحابہ بود کہ این طور چیزی در خواہند
از آنحضرت گویا گمان بردند کہ این موت جوان موت حقیقی متعارف نیست بلکہ چیزی ست از بیہوشی از تاثیر زہر مار و
با قطع نظر از ان معجزات آنحضرت شامل ست جمیع انواع خارق عادات را صلی اللہ علیہ وسلم۔ ع احیی اسم حین یدعی
فارس الرحم۔ فقال استغفروا لصاحبکم۔ پس گفت آنحضرت طلب آمرزش کنید مر یار خود را یعنی دعای زندہ گردانیدن
چہ در می خواہید آمرزش خواہید او را کہ آنچہ سود دارد او را استغفار ست نہ دعای احیا کہ وی رفتہ است براہ خود
ثم قال۔ پستر گفت آنحضرت۔ ان ہذہ البیوت عوامر۔ بدرستی کہ مر این خانہ ہا را ساکنان اند از جن مومن و کافر
فاذا رایتم منہا شیئا۔ پس وقتی کہ ببینید از ان ساکنان چیزی را۔ فحرجوا علیہ ثلثا۔ پس تنگ گیرید بر وی سہ بار
یا سہ روز۔ چنانکہ در روایت دیگر آمدہ و برانید و بیرون آرید و شتابی مکنید در کشتن وی و بگوئید کہ گرد ما مگردید و بیرون

وایذا الکن ما ترا خبر کرده ایم اگر بعد از این برائی و ایذا کنی می کشیم ترا و یگر تو دانی اگر رفت بهتر و اگر باز گردد بکشید چنانکه فرمود
فان ذهب والا فاقتلوه - پس اگر رفت بهتر و اگر نرفت پس بکشید او را - فانه کافر - زیرا که وی کافر ست و از کفرهٔ جن ست
وقال لهم - و گفت آنحضرت مر ایشان را یعنی قوم آن جوان را که مرد - اذهبوا فادفنوا صاحبکم - بروید و گور کنید یار خود را
وفی روایة قال - و در روایتی این چنین آمده که گفت آنحضرت - ان بالمدینة جنا - بدرستی که در مدینه جن هستند که
قد اسلموا - بتحقیق اسلام آورده اند - فاذا رأیتم منه شیئا - پس وقتی که ببینید شما از ان جن چیزی را - و در بعضی نسخ
منهم و در بعضی منها - فآذنوه ثلثة ایام - پس بیاگاهانید و بدانانید او را سه روز - فان بدا لکم بعد ذلک فاقتلوه - پس
اگر ظاهر شود مر شما را و پشیمان شوید بعد از ان پس بکشید او را - فانما هو شیطان - پس وی نیست مگر شیطان یعنی
کافر ست - رواه مسلم - وعن ام شریک - بفتح شین و کسر را یکی از صحابیه انصاریه است دیگر قرشیه عامریه از بنی
لوی بن غالب وی نیز صحابیه ست تا اینجا مراد کدام ست - ان رسول الله صلی الله علیه وسلم امر بقتل الوزغ - روایت
می کند که آنحضرت امر کرده است بکشتن وزغ بواو و زای مفتوحتین و غین معجمه جانوریست که او را سام ابرص گویند
و بعضی گویند سام ابرص کلان او را گویند و وزغ بالسکون بمعنی رعشه ست و تسمیه این جانور بوزغ بجهت خفت او و سرعت
حرکت اوست و کرمانی گفته که وابر الیست که مراد را پا بهای ست می دود در بنهای کاه - قال - گفت آنحضرت
وکان ینفخ علی ابراهیم - و بود وزغ که دم می کرد بر ابراهیم یعنی بر آتش وی که نمرود او را در ان انداخته بود و در حدیث دیگر
آمده است که اگر بیت المقدس سوزد وزغ نفخ می کند در وی و در وی ضرر عظیم ست مردم را در طعام و شراب دانسته شده است
این بتجربه - متفق علیه - وعن سعد بن ابی وقاص ان رسول الله صلی الله علیه وسلم امر بقتل الوزغ - آنحضرت امر کرد بقتل
وزغ - وسماه فویسقا - و نام کرده است او را فاسقک فویسق تصغیر فاسق ست یعنی وی نظیر فواسق خمس ست که کشته
می شوند در حل و حرم و فسق در لغت بمعنی خروج و مراد در شرع خروج از طاعت و طریق حق ست - رواه مسلم -
وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال من قتل وزغا فی اول ضربة - گفت آنحضرت کسی که
بکشد وزغ را در اول زدن - کتبت له مائة حسنة - نوشته می شود برای وی صد نیکی - و فی الثانیة دون ذلک
و کسی که بکشد او را در زدن دوم نوشته می شود برای او فرود صد حسنه - وفی الثالثة دون ذلک - و کشتن در زدن سیوم
فرود از زدن دوم ست - رواه مسلم - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم قرصت نملة نبیا من الانبیاء
گزید مورچه پیغمبری از پیغمبران را قرص بقاف و صاد مهمله گزیدن کیک و مانند آن - فامر بقریة النمل فاحرقت - پس
امر کرده شده بقریه نمل که سوخته شود پس سوخته شد و ظاهر آنست که این سوختن بامر آن پیغمبر باشد و لیکن نگفت که
امر کرد وی از جهت تحاشی از اسناد این فعل بوی صریحا ظاهر بعضی کسان وی امر کرده باشند و لیکن اذن و رضای وی
علیه السلام بدان متعلق خواهد بود لهذا فرمود احرقت و مراد بقریه نمل جای که مورچه ها در آنجا بوند فاوحی الله تعالی الیه

پس وحی فرستاد خدای تعالی بسوی آن پیغمبر و عتاب کرد۔ ان قرصتک نملۃ احرقت امۃ من الامم۔ از جہت آنکہ گزید
ترا یک مورچہ سوختی تو گروہی از گروہہا را الف بفتح ہمزہ است۔ تسبح۔ این چنین گروہی کہ تسبیح می کنند یعنی خدا را
این عتاب است از خداوند تعالی بران پیغمبر گفتہ اند کہ این محمول ست برآنکہ بود در شرع آن پیغمبر جواز قتل مورچہ ہا
وسوختن آنہا وعتاب از جہت آن بود کہ زیادہ بر نملہ واحد سوخت اما در شرع ما روا نیست سوختن حیوان و ہمچنین ست
حکم سپش و جز آن و در مطالب المومنین از محمد بن مسلم در قتل نمل آوردہ کہ گفت اگر ایذا کند ترا بکش آنرا و اگر ایذا
نکند مکش و گفتہ است فقیہ ابو اللیث و باین اخذ میکنیم ما وفتوی می دہیم و مکروہ است انداختن مورچہ در آب
وسوختہ نشود بیوت نمل بجہت نملہ واحدہ کذا فی جامع الفقہ انتہی۔ متفق علیہ۔

الفصل الثانی عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا وقعت الفارۃ فی السمن۔ وقتی
کہ بیفتد موش در روغن۔ فان کان جامدا۔ پس اگر باشد روغن بستہ و نا گداختہ۔ فالقوہا وما حولہا۔ پس بیندازید فارہ را
و روغنی را کہ گرد فارہ است۔ وان کان مائعا۔ و اگر باشد روغن روان و گداختہ۔ فلا تقربوہ۔ پس نزدیک نشوید آن
روغن را یعنی نخورید و در سوختن آن در چراغ اختلاف ست چنانکہ گذشت و ظاہر عبارت فلا تقربوہ ناظر در مبالغہ است
کہ بہیچ وجہ نزدیک نباید شد نہ بہ بیع و شرا و نہ استصباح و جز آن ولیکن علما را اختلاف ست دران۔ رواہ احمد وابوداؤد
ورواہ الدارمی عن ابن عباس۔ وعن سفینۃ بسین مہملہ بر وزن سکینہ مولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم احوال او
در بعضی مواضع نوشتہ شدہ است رضی اللہ عنہ۔ قال اکلت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لحم حباری۔ گفت سفینہ
خوردم من با آنحضرت گوشت حباری را بضم حاء مہملہ و تخفیف موحدہ نام طائری مشہور ست۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن
ابن عمر قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن اکل الجلالۃ والبانہا۔ نہی کردہ است آنحضرت از خوردن گوشت
جلالہ و شیرہای آن جلالہ بفتح جیم و تشدید لام در اصل نام گاو ست کہ می خورد نجاسات را فی الصراح جلالہ مادہ گاو
پلید خوار و مراد اینجا دابہ است کہ می خورد پلید را پس اگر آن نادر باشد باکی نیست و اگر غالب علف او آن بود چنانکہ در گوشت
و شیر وی بوی می آید پس خوردن آن جائز نباشد و اگر ظاہر نگردد نیز لاباس بہ است و احسن آنست کہ بستہ شود چندگاہ
تا خوش شود لحم و لبن او و بعد از ان ذبح کردہ شود و نوشیدہ شود لبن و این قول ابی حنیفہ و شافعی و احمد ست نزد مالک
بعد از ان شستہ شود بمبالغہ و از بعض کتب فقہ نقل کردہ شدہ است کہ حلال نیست اکل تا آنکہ بستہ شود و جاجہ مخلاۃ سہ روز
و گاو دہ روز آوردہ اند کہ ابن عمر می بست و جاجہ را سہ روز کذا قالوا واللہ اعلم۔ رواہ الترمذی و فی روایۃ ابی داؤد
وقال نہی عن رکوب الجلالۃ۔ گفت ابن عمر نہی کرد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم از سواری جلالہ از جہت گندگی عقل وی
کہ متولد ست از لحم وی۔ وعن عبد الرحمن بن شبل بکسر شین معجمہ و سکون موحدہ صحابی انصاری فقیہ معدود است از اہل مدینہ
ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن اکل الضب۔ روایت کردہ است کہ آنحضرت نہی کردہ است از خوردن سوسمار و در

حجت ست مر ابی حنیفه را و شاید که نهی ناسخ اباحت سابق ست - رواه ابوداؤد والترمذی - وعن جابر رضی الله عنه ان النبی
صلی الله علیه وسلم نهی عن اکل الهرة - روایت ست از جابر که آنحضرت نهی کرده است از خوردن گربه - وأکل ثمنها - واز خوردن
بهای وی که او را بفروشند وبهای آنرا بخورند خوردن گربه حرام ست باتفاق اما در جواز بیع واکل ثمن وی خلاف ست
ودر کتاب البیع گذشت - رواه ابوداؤد والترمذی - وعنه قال حرم رسول الله صلی الله علیه وسلم حرام گردانید آنحضرت
یعنی یوم خیبر - در روز خیبر - الحمر الانسیة - خران را حمر بضمتین جمع حمار وجمع او حمر بسکون میم ست وانسیه بکسر همزه منسوب
بانس بمعنی انسان وبضم همزه نیز می خوانند منسوب بانس ضد وحشت وبفتحتین نیز آمده است وآن نیز بمعنی انسان ست
ولحوم البغال - وحرام گردانیده است گوشتهای استران را - وکل ذی ناب من السباع - وحرام گردانیده هر خداوند ناب را
از درندگان - وکل ذی مخلب من الطیر - وهر خداوند چنگال از پرندگان ومعنی آن در فصل اول گذشت وکل بجر و
بنصب وجر روایت ست - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب - وعن خالد بن الولید ان رسول الله صلی الله
علیه وسلم نهی عن اکل لحوم الخیل - آنحضرت نهی کرده است از خوردن گوشتهای اسپان سابقاً گذشت که این حدیث
ضعیف ست معارض حدیث جابر که سابقاً در اباحت آن گذشت نمی تواند شد - والبغال والحمیر - ونهی کرد از لحوم
استران وخران این نهی بی معارض ست واتفاق ست در ان - رواه ابوداؤد والنسائی - وعنه قال غزوت مع النبی
صلی الله علیه وسلم یوم خیبر - وهم از خالد بن الولید ست گفت غزا کردم با آنحضرت روز خیبر - فاتت الیهود - پس آمدند یهود نزد
آنحضرت - فشکوا ان الناس قد اسرعوا الی خضائرهم - پس گله کردند که مردم شتابی کرده اند بسوی نخلهای ایشان
که می ریزد خرمای آن وحال آنکه سبز ست خضائر بخاء وضاد معجمتین جمع خضره خرمای که غوره او سبز ریزد - فقال
رسول الله صلی الله علیه وسلم الا لا تحل اموال المعاهدین - دانا وآگاه باشید حلال نیست مالهای معاهدان یعنی آنها
که عهدی ووثیقی واقع شده است یعنی اهل ذمه - الا بحقها - مگر بحق اموال وحق مال معاهد اگر ذمی باشد جزیه است
واگر مستامن بود تجارت ست - رواه ابوداؤد - وعن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم احلت
لنا میتتان ودمان - گفت آنحضرت حلال کرده شده است برای ما دو وجود مرده بی ذبح ودو خون - المیتتان
الحوت والجراد - دو میته کدام ست ماهی وملخ - والدمان الکبد والطحال - ودو خون جگر وسپرز ست که مشابه اند بخون
در رنگ گویا خون بسته اند - رواه احمد وابن ماجه والدارقطنی - وعن ابی الزبیر بضم زای وفتح موحده نام او
محمد بن مسلم ست مولی حکیم بن حزام تابعی حافظ ثقه واسع العلم ست وابوحاتم گفته که احتجاج کرده نمی شود بوی
روایت می کند از عائشه وابن عباس وابن عمر واکثر روایت او از جابر بن عبدالله است وروایت می کنند از وی
شعبه ومالک وثوری مات سنة ثمان وعشرین ومائة - عن جابر - روایت کرده است ابوالزبیر از جابر - قال قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم ما القاه البحر - چیزی یعنی ماهی که انداخته است او را دریا - او جزر عنه الماء - یا منقطع

وسنکشف ورفتہ است از وی آب فی القاموس جزر ضد مد بمعنی فروشدن آب۔ فکلوہ پس بخورید آنرا۔ ومامات فیہ وطفا
فلا تاکلوہ۔ وماہی کہ مردور آب وبالا برآمد وظاہر شد پس بخورید آنرا واین حدیث حجت ست مر امام ابی حنیفہ را در تحریم طافی
وہمچنین منقول ست از جماعۃ از صحابہ ودر ہدایہ گفتہ است کہ مالک وشافعی گفتہ اند کہ لاباس بہ است بخوردن آن از جہت
اطلاق آنحضرت احل لکم المیتتان پس میتۃ بحر موصوف ست بحل ما می گوئیم کہ میتۃ بحر آنست کہ بنیداز داورا بحر تا موت
مضاف بہ بحر باشد نہ آنچہ خود مردہ است درو وی بی آفت وتنزد امام احمد نیز حلال ست طافی وگفتہ کہ طافی خوردہ شود
وآنکہ منقطع شدہ است از وی آب نیکتر ست وبعضی از اصحاب احمد طافی را مکروہ پنداشتہ اند۔ رواہ ابوداؤد وابن
ماجۃ وقال محی السنۃ الاکثرون علی انہ موقوف علی جابر۔ گفتہ است محی السنۃ کہ اکثر بران اند کہ این حدیث موقوف ست
بر جابر یعنی قول او ومذہب اوست نہ حدیث آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واز این جہت مخالفت کردہ است اورا شافعی
وبود وی رحمۃ اللہ علیہ کہ مخالفت می کرد صحابہ را در مجتہدات واقوال ایشان وی گفت ایشان ہم مردانند وماہم
مردانیم وابوحنیفہ رضی اللہ عنہ تقلید صحابہ را واجب می داند۔ وعن سلمان قال سئل النبی۔ گفت سلمان فارسی
رضی اللہ عنہ پرسیدہ شد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم عن الجراد۔ از حال ملخ وحکم وی۔ فقال اکثر جنود اللہ۔ پس
گفت آنحضرت جراد بیشترین لشکرہای خدای تعالی ست یعنی وی لشکری ست کہ می فرستد خدای تعالی بر بعض بلاد
کہ بران غضب دارد۔ لا اکلہ۔ نمی خورم من آنرا۔ ولا احرمہ۔ وحرام نمی گردانم بر مردم۔ رواہ ابوداؤد وقال محی السنۃ
ضعیف۔ وعن زید بن خالد قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن سب الدیک۔ زید بن خالد جہنی کہ از مشاہیر
صحابہ است گفت نہی کرد آنحضرت از دشنام دادن خروس کہ گاہی آواز ناخوش آید پس برانند ودشنام دہند
وقال انہ یؤذن للصلوٰۃ۔ وگفت آنحضرت بدرستی کہ خروس اعلام می کند برای نماز مراد نماز شب ست کہ تہجد ست
ودر حدیث آمدہ است کہ آنحضرت برمی خاست برای نماز شب وقتی کہ آواز می داد آواز دہندہ مراد خروس ست
واحتمال دارد کہ مراد نماز صبح باشد کہ باآواز خود اعلام می کند کہ وقت نماز صبح نزدیک رسید ومکرر آواز می کند برای
تاکید وتنبیہ ودیک بکسر دال وسکون یا واحد ست جمع وی دیکہ بکسر دال وفتح یا بروزن قردہ کہ جمع قرد ست ودیوک
ودادیاک نیز می آید۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تسبوا الدیک فانہ
یوقظ للصلوٰۃ۔ ودشنام مکنید خروس را زیرا کہ وی بیدار می گرداند برای نماز۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن عبد الرحمن
بن ابی لیلی۔ کنیت او ابوعیسی ست ونام او ابولیلی وابولیلی بسیار ست ودر نام او اختلاف بسیار ست وعبد الرحمن
بن ابی لیلی تابعی ست وولادت او سال ششم کہ باقی ماندہ بود از خلافت عمر رضی اللہ عنہ روایت می کند از پدر خود
واز علی بن ابی طالب وعثمان بن عفان وابوایوب انصاری وابی الدرداء واز جماعۃ دیگر از صحابہ وروایت
می کنند از وی شعبی وابن سیرین وخلق بسیار در طبقہ اولی ست از تابعین کوفہ واصحاب او را تعظیم بسیار می کردند

ثقه است و وی گفت صد و بست صحابی را دریافته ام که همه انصاری بودند و گفت عبد الله بن الحارث که گمان نمی برم که
زنان زائیده باشند مانند او - قال - گفت عبد الرحمن بن ابی لیلی - قال ابو لیلی - گفت ابو لیلی که پدرش ست - قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا ظهرت الحیة فی المسکن - وقتی که پیدا شود مار در جای سکونت - فقولوا لها پس بگوئید
مر آن مار را - انا نسالک بعهد نوح - بدرستی ما سوال می کنیم ترا بعهد نوح - و بعهد سلیمان بن داود و بعهد سلیمان بن داود
عهد امان و زنهار و سوگند و پیمان واندر زبان لا تؤذینا - این را که ایذا نکنی ما را ان لا تؤذینا بسکون یا ست و بحذف نون صیغه واحد
مخاطبه - فان عادت فاقتلوها - پس اگر مار باز آید پس بکشید او را - رواه الترمذی و ابو داود - وعن عکرمة - روایت ست
از عکرمه بکسر عین و را که مولی ابن عباس ست - عن ابن عباس - از ابن عباس قال لا اعلمه الا رفع الحدیث - گفت
عکرمه نمی دانم ابن عباس را مگر آنکه رفع کرده است حدیث را بسوی آنحضرت و از خود نگفته است - انه کان یامر
بقتل الحیات - بدرستی که آنحضرت بود که امر می کرد بکشتن ماران - وقال من ترکهن خشیة ثائر - و گفت کسی که ترک
کند ماران را از جهت ترس کینه کشنده یعنی نکشد از ترس آنکه مبادا این مار را ماری دیگر باشد که کینه کشد از من و این
گاهی واقع می شود که یکی مار را کشت و ماری دیگر آمده او را گزید و کینه کشید اگر نر ست می آید ماده و اگر ماده
است نر می آید پس می فرماید کسی که نکشد مار را از جهت این ترس - فلیس منا - پس نیست آنکس از ما و بر طریقه ما
از جهت ترک او قتل موذی را و عدم توکل او بر قضاء و قدر الهی تعالی شانه ثائر بمثلثه و همزه خون و طلب خون و کینه
رواه فی شرح السنة - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما سالمناهم منذ حاربناهم - صلح
نکرده ایم ما ایشان را یعنی ماران را از آن باز که جنگ کرده ایم ما ایشان را و در حدیث دیگر که ابو داود از ابن عباس
روایت کرده ذکر حیات بتصریح آمده است و مراد آنست که دشمنی میان انسان و حیه جبلی ست که هر یکی دیگری را
می کشد یا مراد وقوع معاداة و محاربه از زمان آدم ست کذا نقل الطیبی ظاهر مراد آنست که ابلیس در جثه مار در آمد
و به بهشت در آمد و وسواس داد - ومن ترک شیئا منهم خیفة فلیس منا - و کسی که ترک کند و تعرض نکند و نکشد چیزی
را از ان ماران از جهت ترس زیان وی و از صاحب وی پس نیست آن کس از ما - رواه ابو داود - وعن
ابن مسعود قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اقتلوا الحیات کلهن - بکشید ماران را همه ماران را ظاهر این حدیث
در قتل جمیع انواع حیات ست مگر آنکه استثنا کرده شود از این عموم خداوند بیوت را یا مراد قتل ست بعد از تحریج
و تضییق چنانکه در حدیث ابی السائب گذشت - فمن خاف ثارهن فلیس منی - پس کسی که بترسد کینه کشی آنها را پس
نیست آنکس از من - رواه ابو داود والنسائی - وعن العباس قال - گفت عباس - یا رسول الله
انا نرید ان ننکس زمزم - بدرستی ما می خواهیم که جاروب کنیم زمزم را و پاک گردانیم او را از خس و خاشاک و چیزی
که در وی افتاده باشد چنانکه یکباری حبشی افتاده بود در ان و سقایه زمزم در عهد عباس بن عبد المطلب بود

واین منصب عظیم رفیع را او داشت۔ وان فیها من هذه الجنان۔ و بدرستی که در بیرزم ماران هستند جنان بکسر جیم
وتشدید نون جمع جان چنانکه حیطان جمع حائط است وتفسیر کرد راوی بقول خود یعنی الحیات الصغار۔ بیاے
مشدده وتای فوقانیه نیز روایت است۔ فامر رسول الله صلی الله علیه وسلم بقتلهن۔ پس امر کرد آنحضرت بکشتن
آن ماران۔ رواه ابو داؤد۔ وعن ابن مسعود ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال اقتلوا الحیات کلها۔
بکشید ماران را همه ماران را۔ الا الجان الابیض۔ مگر مار خرد سفید را۔ الذی کانه قضیب فضة۔ آنکه مانند شاخ
نقره است قضیب بفتح قاف وکسر ضاد معجمه آنچه بریده شده است از شاخها برای تیر یا کمان ساختن وگفته اند که شاید
نهی از کشتن این نوع بجهت آنست که وی زیان نمی کند و زهر نمی دارد واز ابن عباس منقول است گفت که وے
مسخ جن است چنانکه قرده مسخ بنی اسرائیل است والله اعلم۔ رواه ابو داؤد۔ وعن ابی هریرة قال قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم اذا وقع الذباب فی اناء احدکم۔ وقتی که بیفتد مگس در آوند یکی از شما۔ فامقلوه پس غوطه دهید او را
در آب یا چیزی که در آن ظرف است مقل بقاف فرو بردن در آب و جز آن۔ فان فی احد جناحیه داء۔ زیرا که
بدرستی در یکی از بازوهای مگس درد و علت است۔ وفی الآخر شفاء۔ ودر بازوی دیگر تندرستی و صحت فانه یتقی
بجناحه الذی فیه الداء۔ پس بدرستی که مگس پرهیز می کند و نگاه می دارد نفس خود را بتقدیم بازوی خود که در وے
درد است از آزار و زیان که لاحق شود او را از گرمی آب یا طعام و جز آن وبعضی گفته اند که اتقی اینجا از باب اتقاء بحق
فلان است بمعنی استقبال او بآن حق وتقدیم حق بسوی وی فافهم۔ فلیغمسه کله۔ پس باید که فرو برد او را وغوطه دهد
همه او را غمس نیز بمعنی فرو بردن در آب است۔ رواه ابو داؤد۔ وعن ابی سعید الخدری عن النبی صلی الله
علیه وسلم قال۔ روایت است از ابو سعید خدری از آنحضرت که گفت۔ اذا وقع الذباب فی الطعام فامقلوه۔ چون
بیفتد مگس در طعام پس غوطه زنید او را۔ فان فی احد جناحیه سما۔ پس بدرستی که در یکی از دو بازوی او زهر است وفی الآخر
شفاء۔ ودر بازوی دیگر شفا است وانه یقدم السم۔ وبدرستی که وی تقدیم می کند و پیشتر می اندازد بازوی زهر را
ویؤخر الشفاء۔ وتاخیر می کند و پس می اندازد بازوی شفا را سم مثلثة السین قاتل معروف۔ رواه فی شرح السنة۔
وعن ابن عباس قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن قتل اربع من الدواب۔ نهی کرده است آنحضرت
از کشتن چهار از دواب دابه در لغت جنبنده بر زمین و نرم رونده۔ النملة۔ یکی مورچه پیش از آنکه بگزد و ایذا کند
وبعضی گفته اند مراد باین نمله که نهی واقع شده است از کشتن آن مورچه کلان است که پایهای دراز دارد که ضرر
گزیدن وی کم است۔ والنحلة۔ ودوم مگس شهد زیرا که در وی منفعت است از شهد و موم۔ والهدهد۔ سوم هدهد طائر
معروف است ووجه نهی از قتل وی آنکه اکل او حرام است وتحقیق نهی کرده شده است از قتل حیوان که نه برای
خوردن باشد کذا قیل۔ والصرد۔ وچهارم صرد بضم صاد وفتح را طائر سطبر سر که شکار می کند گنجشکان را یا طائر یست

که روزه داشته باشد برای خدای تعالی کذا فی القاموس و در نهایه گفته طائریست بطیر سر دنول مرو را سبت پرهای بزرگ النصف الاعلی ابیض ست و نصف اسفل اسود و عرب شوم می گیرند با آواز او و شخص او و وجه نهی از قتل نیز همین را گفته اند که خوردن او حرام ست پس قتل او منهی عنه باشد فتدبر۔ رواه ابوداؤد والدارمی۔

الفصل الثالث۔ عن ابن عباس قال کان اہل الجاہلیة یاکلون اشیاء۔ بودند اہل جاہلیت می خوردند چیزها را و یترکون اشیاء تقذرا۔ و می ماندند و می گذاشتند چیزها را از جهت پلید پنداشتن و مکروه داشتن قذر بقاف و ذال معجمه مفتوحه پلیدی و بکسر ذال پلید۔ فبعث اللہ نبیه۔ پس فرستاد خدای تعالی پیغمبر خود را۔ وانزل کتابه۔ و فرو فرستاد کتاب خود را۔ واحل حلاله وحرم حرامه۔ و حلال گردانید حلال خود را و حرام گردانید حرام خود را یعنی بیان کرد که این چیز حلال ست و این چیز حرام۔ فما احل فهو حلال۔ پس چیزی که حلال گردانید خدای تعالی پس آن چیز حلال ست۔ وما حرم فهو حرام۔ و چیزی که حرام گردانید پس آن چیز حرام ست۔ وما سکت عنه فهو عفو۔ و چیزی که سکوت کرد حق تعالی یعنی بیان نکرد که حلال ست یا حرام ست پس آن چیز عفو ست که در می گذراند وی تعالی از آن و نمی گیرد بنده را بر آن از اینجا معلوم می شود که اصل در اشیا اباحت ست۔ وتلا۔ و خواند ابن عباس این آیت را۔ قل لا اجد فیما اوحی الی محرما۔ بگوی محمد نمی یابم من در کتابی که وحی کرده شده است و فرستاده شده است بر من هیچ چیز را حرام کرده شده۔ علی طاعم یطعمه۔ بر هیچ خورنده که بخورد آن چیز را۔ الا ان یکون میتة۔ مگر آنکه باشد آن چیز خود مرده۔ او دما مسفوحا۔ یا خون روان۔ الآیة۔ تا آخر آیت که گفت او لحم خنزیر۔ یا باشد گوشت خوک فانه رجس زیرا که گوشت خوک پلیدی ست او فسقا اہل لغیر اللہ به۔ یا باشد فسقی که بلند گردانیده شده است آواز مر غیر خدا را بوی یعنی بنام خدا ذبح کرده نشده باشد در کتاب خدا همین چیزها حرام گردانیده شده و بتحقیق ثابت شده است تحریم بعضی اشیاء دیگر به سنت زیاده بر کتاب چنانکه در شرح ترجمه معلوم شد ولیکن ابن عباس خواند کتاب را و نخواند سنت را از جهت کثرت آن یا غرض وی رضی اللہ عنه از تلاوت این آیت آن بوده است که بدانند که تحریم نیست مگر بوحی و جائز نیست بهوا و وحی گاهی جلی ست و گاهی خفی و از این حدیث معلوم شد نسخ کتاب بسنت۔ رواه ابوداؤد۔ وعن زاهر۔ بزا و های مکسوره الاسلمی صحابی ست از اہل بیعت شجره ساکن شد کوفه را و سعد و دست در اہل کوفه۔ قال انی لاوقد تحت القدور بلحوم الحمر۔ گفت زاهر بدرستی که من در آن حال می افروزم آتش را از زیر دیگها بگوشتهای خران۔ اذ نادی منادی رسول اللہ۔ ناگاه آواز داد آواز دهنده پیغمبر خدا صلی اللہ علیه وسلم۔ و می گوید که۔ ان رسول اللہ۔ بدرستی که پیغمبر خدا صلی اللہ علیه وسلم ینهاکم عن لحوم الحمر۔ نهی می کند شما را از خوردن گوشتهای خران۔ رواه البخاری۔ وعن ابی ثعلبة الخشنی بضم خاء و فتح شین معجمتین صحابی ست از اہل بیعت رضوان۔ یرفعه۔ رفع می کند حدیث را بسوی آنحضرت یعنی روایت می کند از قول آنحضرت که فرمود۔ الجن ثلثة اصناف۔ پریان سه گونه اند و سه قسم اند۔ صنف لهم اجنحة یطیرون فی الهواء۔ قسمی هستند

کہ مر ایشان را بازوہاست کہ می پرند در ہوا۔ وصنف حیات وکلاب۔ وقسمی دیگر مارانند وسگانند۔ وصنف یحلون وصنفی دیگر کہ فرود می آیند در جاہا و بقعہا و اقامت می کنند دران۔ ویظعنون۔ و کوچ می کنند و مسافر می شوند ظعن بظاء معجمہ و عین مہملہ رفتن و کوچ کردن مثل آوسیان۔ رواہ فی شرح السنة

باب العقیقة

اکثر بر آنند کہ عقیقہ نام آن موی ست کہ در وقت ولادت بر سر طفل می باشد زیرا کہ شق می کند گوشت و پوست را و بیرون می آید و عق بمعنی شق ست یعنی شگافتن بعد ازان اطلاق کردہ شد بر شاة مذبوحہ زیرا کہ بسبب آن موی ذبح کردہ می شود شاة و ابن عبد البر از امام احمد نقل کردہ است کہ وی انکار کرد این تفسیر را و گفت کہ عق بمعنی قطع و ذبح قطع حلقوم ست پس عقیقہ بمعنی ذبیحہ بود و حاجت نیست کہ نقل کنند از موی بعد ازان بدانکہ عقیقہ سنت ست نزد ائمہ ثلثہ و در روایتی از امام احمد واجب ست و اکثر احادیث ناظر در سنیت ست و ہر چہ در اضحیہ معتبر ست از شرائط و احکام در عقیقہ نیز معتبر ست و نزد ما سنت نیست امام محمد در موطا می خود می گوید بما چنین رسیدہ است کہ عقیقہ از رسوم جاہلیت بود و در اول اسلام نیز معمول شد پس ازان نسخ کرد اضحیہ ہر ذبح را کہ پیش ازان بود و نسخ کرد صوم شہر رمضان ہر صومی را کہ پیش از وی بود و نسخ کرد غسل جنابت ہر غسلی را کہ پیش از وی بود و نسخ کرد زکوة ہر صدقہ را کہ پیش از وی بود این چنین رسیدہ است بما انتہی۔

الفصل الاول۔ عن سلمان بن عامر الضبی۔ بفتح ضاد معجمہ و تشدید موحدہ صحابی ست معدود در بصریین روایت می کنند از وی ابن سیرین و غیر وی۔ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ گفت شنیدم آنحضرت را کہ می گفت۔ مع الغلام عقیقة۔ با ولادت کودک عقیقہ است۔ فاہریقوا عنہ دما۔ پس بریزید از جانب کودک خون را واميطوا عنہ الاذی۔ و دور کنید از وی اذی را باید در کردن موی و پاک گردانیدن از چرکہا کہ آلودہ است بآن نزد ولادت و بعضی گفتہ اند مراد ختان ست و اذی در اصل بمعنی رنجانیدن و مکروہ داشتن۔ رواہ البخاری۔

وعن عائشة رضی اللہ عنہا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یوتی بالصبیان۔ روایت ست از عائشہ کہ آنحضرت آوردہ می شد نزد وی کودکان کہ زائیدہ می شدند۔ فیبرک علیہم۔ پس دعا برکت می کرد آنحضرت کودکان و بترکیت دعا برکت کردن۔ ویحنکہم۔ و تحنیک می کرد ایشان را و تحنیک آنست کہ خرما را یا چیزی دیگر شیرین را بخایند و در کام کودک بسایند و حنک بفتحتین درون دہن بالای زبان کہ او را کام گویند و این سنت ست و باید کہ اہل صلاح کنند۔ رواہ مسلم۔ وعن اسماء بنت ابی بکر انہا حملت بعبد اللہ بن الزبیر بمکة۔ روایت ست از اسماء بنت ابی بکر کہ در تحت زبیر بن العوام بود مناقب و بسیار ست کہ وی حاملہ شدہ بود بعبد اللہ بن الزبیر کہ صحابی مشہور ست و اول کسی ست کہ زائیدہ شد از مہاجران بعد از ہجرت۔ قالت فولدت بقباء۔ گفت اسما پس زادم من عبد اللہ

بن الزبیر را بقبا بضم قاف و تخفیف موحده ممدوده بقصر نیز آمده به تنوین و بی تنوین موضعی ست قریب مدینه مطهره و نخست
نزول آنحضرت صلی الله علیه وسلم بعد از هجرت در آنجا بود آنحضرت سه روز در آنجا ایستاده و مسجدی بنا نهاد که آنرا مسجد
قبا گویند و ذکر آن گذشت و تولد عبد الله بن الزبیر آنجا بود - ثم اتیت به رسول الله صلی الله علیه وسلم - پستر آوردم من
او را نزد آنحضرت - فوضعته فی حجره - پس نهادم من او را در کنار آنحضرت حجر بتقدیم حاء مهمله مفتوحه بر جیم ساکن مثلثه
کنار مردم - ثم دعا بتمرة فمضغها - پستر طلبید آنحضرت خرما را پس بخایید آنرا - ثم تفل فی فیه - پستر انداخت آب دهان
مبارک خود در دهن وی و تفل دمیدنی که با وی اندک آب دهن باشد و پیشتر از وی بزق و بعد از وی نفث ست
و بعد از آن نفخ که مجرد دمیدن ست - ثم حنکه - پستر تحنیک کرد او را - ثم دعا له - پستر دعا کرد مر او را - و برک علیه
و دعا برکت کرد بر وی یعنی گفت - بارک الله علیک یا علیه فکان اول مولود ولد فی الاسلام - پس بود عبد الله
بن الزبیر نخست زاییده شده در اسلام یعنی بمدینه بعد از هجرت در خانه مهاجران چنانکه گفته شد و الا النعمان بن بشیر
زاییده شد بعد از هجرت پیش از وی ولیکن در خانه انصار و زاییده شدن ایشان موجب مسرت و شادی مسلمانان شد
که مردم می گفتند یهود سحر کرده اند که در میان مسلمانان توالد و تناسل نشود کذا قیل متفق علیه.

الفصل الثانی - عن ام کرز - بضم کاف و سکون را و زا صحابیه کعبیه خزاعیه روایت کرده است از آنحضرت
احادیث و روایت کرده است از وی ابن عباس و عروه و عطا و مجاهد - قالت سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم
یقول - گفت شنیدم آنحضرت را که می گفت - اقروا الطیر علی مکناتها - قرار دهید و ثابت دارید پرندگان را به
بیضه های ایشان و در جاهای ایشان و در شرح این کلام چند وجه ذکر کرده اند بعضی گفته اند که مکنا بفتح میم و کسر کاف
و فتح نیز آمده جمع مکنه و آن در اصل بیضه سوسمار را گویند کذا فی النهایه و در قاموس گفته مکن بفتح میم و سکون کاف
و کسر آن بیضه سوسمار و ملخ و مانند آن و اینجا در مطلق بیضه استعمال یافته و بعضی گفته اند که مکنات بمعنی امکنه است
گفته می شود الناس علی مکناتهم و سکناتهم یعنی بر امکنه و مساکن خود اند و از زمخشری نقل کرده اند که گفت مکنات
بضم میم و کاف جمع مکن ست که جمع مکان ست مانند حمر و حمرات و بعضی گفته جمع مکنت ست بمعنی تمکن چنانکه می گویند
او را نزد پادشاه مکنت ست یعنی تمکن و منزلت ست و بمعنی آرام و آهستگی نیز آمده قریب بمعنی مکنت بر هر تقدیر مراد
منع ست از زجر طیور و ترسانیدن و تشویش دادن و جنبانیدن آنها از جاها و آشیانهای آنها و بیضه های آنها و بعضی
گفته اند که مقصود کراهت شکار کردن طیور ست در شب که در آشیانهای خود و بر بیضه های خود ساکن اند و آرام دارند
یا نهی ست از تطیر و فال بر گرفتن چنانکه عادت عرب بود که چون می خواست یکی از ایشان کاری را بر پرنده می آمد او را
می پرانید پس اگر بجانب دست راست پرید می رفت بسوی حاجتی که داشت و این را دلیل یمین می داشت و اگر
بجانب چپ می پرید این را شوم می گرفت بحاجت نمی رفت پس نهی کرده شد از این فعل که این را تطیر می گویند

وبعضی گفته اند که مراد آنست که مقرر دارید و ثابت دارید طیور را بر مواضع و مراتب که خدای تعالی ایشان را در آن داشته و خلق نموده که اینها ضار و نافع نیستند و همه بفعل و قدرت و قضای الٰهی ست و این توجیه فرع حمل بر معنی تطیر ست والله اعلم۔ قالت۔ گفت ام کرز۔ وسمعته یقول۔ و شنیدم من آنحضرت را که می گفت۔ عن الغلام شاتان۔ از عقیقهٔ پسر دو شاة ست۔ وعن الجاریة شاة۔ و از دختر یک شاة۔ ولا یضرکم ذکرانا کن او اناثا۔ و زیان ندارد شما را که نر باشند آن شاتها یا ماده یعنی خیال نکنید که از پسر نر باید و از دختر ماده و ذکران بضم ذال معجمه نر و اناث بکسر همزه ماده۔ رواه ابوداؤد والترمذی والنسائی من قوله۔ و ترمذی و نسائی را حدیث از قول وی ست یقول عن الغلام الی آخره۔ و در بعضی نسخ من قولها یعنی ام کرز مقصود آنست که در روایت ترمذی و نسائی ابتدای حدیث از همین جا ست که سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول عن الغلام شاتان الی آخره و آن جزو حدیث نیست که در روایت ابی داؤد ست که یقول اقروا الطیر الخ و در میان دو کلام مناسبت نیز ظاهر نیست که با آن جمع کرده شود در میان اینها و گفته اند که این در حدیث هر یکی حدیث مستقل ست که ام کرز بتقریبی جمع کرده میان آنها و بعضی شارحان در توجیه مناسبت تکلف کرده اند و آن در شرح مذکور ست والله اعلم۔ وقال الترمذی هذا حدیث صحیح۔ وعن الحسن و روایت ست از حسن بصری۔ عن سمرة۔ که وی روایت کرده است از سمره بن جندب که صحابی مشهور ست نزول کرد کوفه را و بعضی گویند بصره را معدود ست در بصریین و حسن بصری و ابن سیرین از وی روایت می کنند

قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الغلام۔ و در روایتی کل غلام مرتهن بعقیقته۔ کودک گرو ست بسبب و بدل عقیقه خود مرتهن اینجا بمعنی مرهون ست زیرا که مرتهن شخصی را می گویند که می گیرد رهن را و گرو را مرهون و رهین و رهینه می گویند و بعضی مرتهن بفتح ها می خوانند و این خلاف استعمال لغت ست و زمخشری در اساس در باب مجاز گفته است که گفته می شود فلان رهن و رهین و مرتهن یعنی ماخوذ ست در بدل آن و اینجا این معنی واقع ست و بیان کرد عقیقه را بقول خود تذبح عنه یوم السابع۔ ذبح کرده می شود از غلام روز هفتم۔ ویسمی و نام نهاده می شود۔ ویحلق راسه۔ و سترده می شود موی سر وی۔ رواه احمد والترمذی وابوداؤد والنسائی لکن فی روایتهما رهینة بدل مرتهن۔ لیکن در روایت ابوداؤد و نسائی لفظ رهینه واقع شده است بجای لفظ مرتهن و تا در رهینه برای مبالغه است یا بتاویل نفس ست مانند آنکه معنی گرو بودن و محبوس بودن غلام بعقیقه چیست با آنکه وی مکلف نیست تا معذب و ماخوذ گردد بترک عقیقه امام احمد رحمة الله علیه می گوید که معنی آنست که فرزند محبوس و ممنوع ست از شفاعت کردن در حق والدین تا عقیقه او را ندهند و بعضی می گویند که فرزند محبوس و ممنوع ست از خیرات و سلامت از آفات و زیادت نشو و نما تا عقیقه او را ندهند و این در حقیقت راجع باخذ والدین می شود که ترک عقیقه کردند و بعضی می گویند مرهون ست باذی و پلیدی زیرا که در حدیث آمده فامیطوا عنه الاذی و اعتماد بر قول آن امام اجل سنت و ظاهر آنست که وی شنیده است از سلف که معنی این ست

واللہ اعلم - وفی روایۃ لاحمد وابی داؤد و یدمی بضم یا وفتح دال وتشدید میم مفتوحہ از تدمیہ بمعنی خون آلودہ کردن - مکان ویسمی - یعنی یدمی واقع شدہ بجای ویسمی کہ در روایت اول آمدہ - وقال ابوداؤد ویسمی اصح - وگفتہ است ابوداؤد در روایت لفظ ویسمی صحیح تر ست و معنی تدمیہ آلودہ کردن سر ست بخون وقتادہ تفسیر کردہ آنرا وگفت کہ چون ذبح کنند گوسفند را پشم پارہ از ان گوسفند بگیرند و آنرا مقابل مرادند باوداج یعنی بر رگہای گردن گوسفند تا خون آلودہ شود و آن پشم پارہ بخونی کہ از مذبح می جہد و بر تارک سر طفل نہند تا مانند خطی روان شود بر فرق وی انگاہ سرش را بشویند و حلق کنند و صاحب سفر السعادت می گوید کہ تدمیہ نکنند زیرا کہ یدمی تحریف بعضی از رواۃ ست چہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم عقیقہ حسن وحسین رضی اللہ عنہما کرد و این فعل نکرد و می گویند این فعل بقواعد جاہلیت اشبہ است چنانچہ در فصل ثالث بیاید واللہ اعلم انتہی وگفتہ اند کہ روایت ابی داؤد وہم ست از ہمام کہ از رواۃ حدیث ست و آنچہ آمدہ است در تفسیر وی از قتادہ منسوخ ست وخطابی گفتہ چگونہ امر کنند بنجس کردن سر و آلودن وی بخون ترو حال آنکہ امر فرمودہ است باماطت اذی و دور کردن نجاست خشک از بدنش اما آلودن سر بخلوق و زعفران بجای دم تجویز کردہ اند بعضی علما و امام مالک فرمود لاباس بہ و در فصل ثالث بیاید و بعضی تدمیہ را بہمان تاویل کردہ اند واللہ اعلم - وعن محمد بن علی بن الحسین - یعنی امام محمد باقر بن امام زین العابدین بن امام شہید حسین - عن علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہم قال گفت عق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن الحسن - عقیقہ کرد آنحضرت از امام حسن - بشاۃ بیک شاۃ وقال - وگفت آنحضرت یا فاطمۃ احلقی رأسہ - یا فاطمہ حلق کن سر او را - وتصدقی بزنۃ شعرہ فضۃ - وتصدق کن بوزن موی وی نقرہ را و نزد مالک وشافعی اگر بطلا کنند ہم مستحسن ست - فوزناہ - پس وزن کردیم ما - فکان وزنہ درہما او بعض درہم - پس بود وزن وی یک درہم یا بعض درہم شک راوی ست یا بطریق تخمین گفتہ است واللہ اعلم - رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن غریب واسنادہ لیس بمتصل - روایت کرد این حدیث را ترمذی وگفت این حدیث حسن غریب ست و اسناد وی متصل نیست - لان محمد بن علی بن حسین لم یدرک علی بن ابی طالب - زیرا کہ امام محمد باقر در نیافتہ است امیر المومنین علی را رضی اللہ عنہم و ازین حدیث معلوم شد کہ عقیقہ بیک گوسفند ہم می باشد و ابوداؤد نیز از ابن عباس آوردہ کہ عقیقہ کرد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم از حسن وحسین رضی اللہ عنہما یک یک کبش چنانکہ در حدیث آیندہ بیاید ونسائی از ابن عباس آوردہ دو دو کبش و از بریدہ مطلق آوردہ کہ عقیقہ کرد رسول خدا از حسن وحسین رضی اللہ عنہما و صاحب سفر السعادت گفتہ است کہ حدیث شاۃ واحدہ صحیح ست ولیکن حدیث عن الغلام شاتان اقوی واصح ست زیرا کہ جماعۃ از صحابہ آنرا روایت کردہ اند و وجہ دیگر در ترجیح دو شاۃ از پسر آنکہ قول از فعل اقوی و اتم ست چہ فعل احتمال اختصاص دارد و نیز فعل دلالت دارد بر جواز و قول بر استحباب و ترمذی گفتہ کہ درین باب حدیث آمدہ است از علی و عائشہ و ام کرز و بریدہ و سمرہ

وابی ہریرہ وعبداللہ بن عمرو وانس وسلمان بن عامر وابن عباس۔ وعن ابن عباس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عق عن الحسن والحسین کبشا کبشا۔ روایت کرد ابن عباس کہ آنحضرت عقیقہ کرد از حسن وحسین رضی اللہ عنہما یکیک کبش را۔ رواہ ابو داؤد وعند النسائی کبشین کبشین۔ ونزد نسائی از ابن عباس دو دو کبش۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ قال سئل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن العقیقۃ۔ گفت پرسیدہ شد پیغمبر خدا از عقیقہ۔ فقال لا یحب اللہ العقوق پس گفت آنحضرت دوست نمی دارد خدای تعالی عقوق را و در روایتی من دوست نمی دارم عقوق را۔ کانہ کرہ الاسم۔ گویا آنحضرت مکروہ پنداشت و ناخوش داشت اسم عقیقہ را زیرا کہ یاد می دہد از عقوق والدین کہ از اشد کبائر ست وآنکہ در بعضی احادیث ذکر بلفظ عقیقہ آمدہ پیش ازین کراہت خواہد بود وچون صحابہ کراہت این لفظ را از آن حضرت فہمیدند ادای این مقصود بعبارتی دیگر کردند وگفتند نسک از فرزندان بکنیم ونسک بمعنی ذبح ست فقال۔ پس فرمود آنحضرت۔ من ولد لہ ولد۔ کسی کہ زائیدہ شود برای او فرزندی۔ فاحب ان ینسک عنہ۔ پس دوست دارد کہ ذبح کند از وی۔ فلینسک عن الغلام شاتین۔ پس باید کہ ذبح کند از پسر دو شاۃ۔ وعن الجاریۃ شاۃ۔ واز دختر یک شاۃ ازینجا معلوم می شود کہ اگر بجای عقیقہ نسیکہ گویند بہتر باشد۔ رواہ ابو داؤد والنسائی وعن ابی رافع قال۔ روایت ست از ابو رافع کہ مولی آنحضرت ست کہ گفت۔ رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذن فی اذن الحسن بن علیؓ۔ دیدم آنحضرت را کہ اذان گفت در گوش امام حسن بن امیر المومنین علی رضی اللہ عنہما۔ حین ولدتہ فاطمۃ۔ در ہنگامی کہ زائید او را فاطمہ زہرا رضی اللہ عنہا۔ بالصلوۃ۔ یعنی اذان گفت چنانچہ برای نماز می گویند واین سنت ست نزد ولادت از جہت در آوردن کلمۃ اللہ ودین اسلام در اول بدن او وبدنیا وتخصیص باذان کرد زیرا کہ شیطان پشت می دہد ومی گریزد نزد شنیدن اذان ونقل کردہ شدہ است از بعضی سلف کہ اذان گوید در گوش راست واقامت در گوش چپ ودر روضہ آوردہ است کہ مستحب ست کہ گوید در گوش مولود (انی اعیذہا بک وذریتہا من الشیطان الرجیم) رواہ الترمذی وابو داؤد وقال الترمذی ہذا حدیث حسن صحیح۔

الفصل الثالث عن بریدۃ قال۔ روایت ست از بریدہ اسلمی کہ صحابی مشہور ست گفت کنا فی الجاہلیۃ اذا ولد لاحدنا غلام۔ بودیم ما در زمان جاہلیت وقتی کہ زائیدہ می شد برای یکی از ما کودکی ذبح شاۃ ذبح می کرد گوسفندی را۔ ولطخ راسہ بدمہا۔ ومی آلود سر غلام را بخون شاۃ۔ فلما جاء الاسلام۔ پس ہنگامی کہ آمد دین اسلام۔ کنا نذبح الشاۃ یوم السابع۔ بودیم ما کہ ذبح می کردیم گوسفند را روز ہفتم۔ ونحلق راسہ۔ وحلق می کردیم او را۔ ونلطخہ بزعفران۔ ومی آلودیم بزعفران ودر روایتی بخلوق وزعفران وخلوق بفتح خاء معجمہ وقاف در آخر نام طیبی ست کہ در وی زعفران می اندازند۔ رواہ ابو داؤد وزاد رزین۔ وزیادہ کردہ است رزین این لفظ را کہ ونسمیہ ونام می نہادیم او را وبدانکہ غالب بحکم احادیث عقیقہ روز ہفتم ست ونزد شافعی واحمد اگر روز ہفتم میسر نگردد روز چہاردہم کند

و اگر چهارم هم نشود بست و یکم و الا بیست و هشتم و گرنه در سی و نهم و علی هذا القیاس و بیک روایت از امام احمد یک شاة بپسر را روز اول و دوم دیگر روز هفتم و در بعضی روایات آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم بعد از ظهور نبوت عقیقه خود را کرد چون معلوم نشد که در روز ولادت کرده بودند یا نه اما در اسناد این حدیث ضعفی هست و خالی از بعدی هم نیست والله اعلم و نزد شافعی استخوانهای عقیقه می شکنند و نزد مالک نه و در کتب شافعیه مذکورست که اگر پخته تصدق کنند بهتر است اگر شیرین پزند بهتر بجهت تفاول بحلاوت اخلاق مولود و تمام شد کتاب الذبائح بعون خدا و توفیق وی و تعالی می شود ما ورا

کتاب الاطعمة

کتاب در بیان انواع طعامها که آنحضرت صلی الله علیه وسلم خورده و نخورده و آداب اکل و احکام آن

الفصل الاول عن عمر بن ابی سلمة - قرشی مخزومی ربیب رسول الله صلی الله علیه وسلم ولادت وسے در ارض حبشه در سال دوم از هجرت بود در رحلت کرد رسول الله صلی الله علیه وسلم وی نه ساله بود وفات یافت در مدینه سنه ثلث و ثمانین یاد گرفت احادیث از رسول خدا صلی الله علیه وسلم و روایت کرده اند از وی ابن المسیب و عروة بن الزبیر و پسر وی محمد بن عمر و چون تزوج کرد آنحضرت ام سلمه را تربیت کرد او را و خواهر وی را که نام وی زینب بود قال گفت عمر بن ابی سلمة کنت غلاما - بودم من کودکی - فی حجر رسول الله - در کنار تربیت پیغمبر خدا - صلی الله علیه وسلم و کانت یدی - و بود دست من تطیش می جنبید و سبکی می کرد و دراز می شد فی الصحفة - در طبق طعام و تناول می کردم از هر جانب وی چنانچه عادت خردسالان ست و صحفه بتقدیم حا بر فا کاسه ایست که پنج و شش کس از وی سیر گردند بالاتر از آن قصعه است که ده کس را سیر کند و عظیم تر از آن جفنه است - فقال لی رسول الله پس گفت مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم سم الله - بگو نام خدا را - و کل بیمینک - و بخور بدست راست خود - و کل مما یلیک - و بخور از پیش خود جائی که متصل تست متفق علیه بدانکه علما را اختلاف ست که تسمیه در اول طعام واجب ست یا مستحب نزد محققان از اهل حدیث واجب ست چه در احادیث امر صریح و صحیح و سالم از معارض واقع ست و ظاهر امر وجوب ست مادام که آنرا معارضی نباشد و نزد اکثر فقها مستحب و امر اینجا برای استحباب ست و همچنین حکم تحمید در آخر و نیز اختلاف ست در آنکه تسمیه یکی از جماعه که حاضرانند کافی ست یا نه جمعی از علما و امام شافعی از آنهاست می گویند که کافی ست اگر یکی از جماعه گوید بس ست پس وجوب یا استحباب نزد ایشان علی الکفایه ست و احادیث بسیار مخالف این قول ست و آنرا توجیه کرده اند چنانکه بیاید - وعن حذیفة بن الیمان - صاحب سر رسول الله صلی الله علیه وسلم ست که علم منافقان نزد وی بود - قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الشیطان یستحل الطعام - بدرستی که شیطان حلال می گرداند طعام را برای خود یعنی قادر می گردد بر اکل وی و از آن خود می گرداند و این محمول بر ظاهر ست زیرا که شیطان جسمی ست که متغذی ست و بعضی تاویل می کنند بذهاب برکت طعام گویا شیطان

خورد و رفت۔ ان لا یذکر اسم اللہ علیہ۔ بجہت آنکہ بردہ نمی شود نام خدا بران طعام۔ رواہ مسلم۔ وتمام حدیث بیاید در فصل ثالث۔ وعن جابر۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا دخل الرجل۔ چون در آید مرد بیتہ در خانہ خود۔ فذکر اللہ۔ پس یاد کند خدا را و ببرد نام وی را۔ عند دخولہ۔ نزد در آمدن خانہ۔ وعند طعامہ۔ ونزد خوردن طعام۔ قال الشیطان۔ می گوید شیطان با اتباع واعوان خود۔ لا مبیت لکم۔ نیست جای شب باش در این خانہ مر شما را۔ ولا عشاء۔ ونہ طعام وعشا بفتح عین طعامی را گویند کہ در شبانگاہ خورند وبعضی گویند این دعائی ست از شیطان بر اہل بیت کہ چون نومید شد از مبیت وعشا دعای بد کرد بر ایشان چنانکہ دشمنان کنند۔ واذا دخل۔ وچون در آید مرد بخانہ را۔ فلم یذکر اللہ عند دخولہ۔ پس یاد نکند خدا را نزد در آمدن خانہ۔ قال الشیطان۔ می گوید شیطان با اعوان خود۔ ادرکتم المبیت۔ دریافتید شما جای را۔ واذا لم یذکر اللہ عند طعامہ۔ وچون یاد نکند در نام خدا را نزد طعام خود نیز۔ قال۔ می گوید شیطان۔ ادرکتم المبیت والعشاء۔ دریافتید شما مبیت را وعشا را اینجا نیز لقول بعضی احتمال دعا مر اہل بیت را دارد فافہم۔ رواہ مسلم۔ وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اکل احدکم۔ چون بخورد یکی از شما۔ فلیاکل بیمینہ۔ پس باید کہ بخورد بدست راست خود۔ واذا شرب فلیشرب بیمینہ۔ وچون بنوشد باید کہ بنوشد بدست راست خود یعنی بگیرد ظرف آب را بدست راست چنانکہ می گیرد لقمہ را باین دست۔ رواہ مسلم۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یاکلن احدکم بشمالہ۔ البتہ باید کہ نخورد یکی از شما بدست چپ خود۔ ولا یشربن بہا۔ والبتہ باید کہ ننوشد بدست چپ ہم امر واقع شدہ بخوردن ونوشیدن بدست راست وہم نہی کردہ صریحا از خوردن ونوشیدن بدست چپ از برای تاکید ومبالغہ۔ فان الشیطان یاکل بشمالہ ویشرب بہا۔ زیرا کہ شیطان می خورد بدست چپ ومی نوشد بدست چپ۔ رواہ مسلم۔ وعن کعب بن مالک۔ کنیت او ابو عبد الرحمن ست انصاری ست از فضلای صحابہ وشعرای اسلام ست وقصہ توبہ وی در تخلف از غزوہ تبوک از احاسن قصص ست۔ قال۔ گفت کعب بن مالک رضی اللہ عنہ۔ کان رسول اللہ۔ بود پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم یاکل بثلثۃ اصابع۔ می خورد بسہ انگشت کہ ابہام ومسبحہ ووسطی باشد۔ ویلعق یدہ۔ ومی لیسید یعنی بعد از فراغ از خوردن دست مبارک خود را۔ قبل ان یمسحہا۔ پیش از مسح کردن دست ودر بعضی روایات زیادہ کردہ بشی یعنی بچیزی از مندیل ومانند آن واین نیز زیادہ کردہ کہ۔ ثم یغسلہا۔ یعنی پس تر می شست دست را۔ رواہ مسلم۔ وعن جابر۔ ومروی ست از جابر رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم امر بلعق الاصابع۔ آنحضرت امر کردہ بلیسیدن انگشتان۔ والصحفۃ۔ ولیسیدن کاسہ وچون در طبع بعضی از اہل کبر واتراف از ان کراہتی واستنکافی بود تاکید واثبات فرمود آنرا۔ وقال۔ وگفت انکم لا تدرون۔ بدرستی کہ شما در نمی یابید۔ فی ایہ البرکۃ۔ ایۃ تبا وتنوین یعنی شما نمی دانید کہ در کدام اکلہ یا کدام طعمہ است برکت

وفی بعض النسخ ایتہما وکتابیت واضافت یعنی درکدام جزوی از اجزای طعام آنکہ خورده یا آنکہ چسپیده است
بانگشتان یا بکاسه ازینجا معلوم شد که سنت لیسیدن انگشتان ست و برداشتن آنچه چسپیده است بآن از
اجزای طعام و نه در آوردن انگشتان در دهن بمبالغه والله اعلم۔ رواه مسلم۔ وعن ابن عباس رضی الله
عنهما ان النبی صلی الله علیه وسلم قال اذا اکل احدکم۔ چون بخورد یکی از شما۔ فلا یمسح یده۔ پس باید که پاک نکند
دست خود را بچیزی۔ حتی یلعقها۔ بفتح یا و عین یعنی تا بلیسد دست خود را۔ او یلعقها۔ بضم یا و کسر عین یا بلیساند
دیگری را از آنهائی که مستقذر ندارند و مکروه نه پندارند آنرا چنانکه زوجه و جاریه و اطفال و شاگردان و معتقدان
و محبان که لذت یابند ازان و تبرک گیرند بدان۔ متفق علیه۔ وعن جابر قال۔ روایت ست از جابر که گفت
سمعت رسول الله شنیدم پیغمبر خدارا صلی الله علیه وسلم یقول۔ می گفت۔ ان الشیطان یحضر۔ بدرستی
که شیطان حاضر می شود۔ احدکم۔ یکی از شمارا۔ عند کل شیء من شانه۔ نزد هر چیزی از شان آن یکی یعنی در هر امری
از امور وی۔ حتی یحضر عند طعامه۔ تا آنکه حاضر می شود نزد طعام وی که در وی رغم و کسر و اذلال شیطان قصد ندارد
چنانکه در طاعات و قربات و ضرورت ست که لقمه چند بخورد۔ فاذا سقطت۔ پس چون بیفتد۔ من احدکم اللقمة از دست
یکی از شما لقمه باید که از برداشتن آن و نهادن در دهان بحکم نفس و طبیعت تنگی نکند و کراهتی ننماید۔ فلیمط۔ پس
باید که دور کند و بردارد ازان لقمه تا کالان بها چیزی که ملصق و مخلوط ست بآن لقمه۔ من اذی۔ از آنچه مکروه
و چرکین می پندارد و طبیعت آنرا مثل خاک و مانند آن۔ ثم لیاکلها۔ پس بخورد آن لقمه را و اگر چیزی پلید آلوده باشد
بشوید اگر ممکن ست والا جانوری را بخوراند از سگ و گربه و مانند آن و این را طبائع اهل کبر و رعونت بر نمی دارد
مگر آنرا که راسخ ست قدم او در تواضع و خلاف شیطان و رغم وی و ازین جهت فرمود۔ ولا یدعها۔ و نگذارد آن
لقمه را که از دست افتاده۔ للشیطان۔ برای شیطان۔ و گذاشتن وی برای شیطان یا محمول بر حقیقت ست که
شیطان بخورد و در طعام وی می شیطان را نصیبی بود یا کنایت ست از تضییع لقمه و استحقار آن و تخلق با خلاق متکبران که آنرا
برداشتن و تناول کردن آن ننگ دارند و اینها نیز از اعمال شیطان ست و باز برای تاکید دفع تکبر و کسب تواضع فرمود۔
فاذا فرغ۔ پس چون فارغ شود یکی از شما خوردن۔ فلیلعق اصابعه۔ پس باید که بلیسد انگشتان خود را۔ فانه لا یدری فی
ای طعامه تکون البرکة۔ پس بدرستی که وی نمی داند که در کدام جزوی از اجزای طعام وی می باشد برکت و این عبارت
شوید روایت ائمه ست باضافت در حدیث سابق۔ رواه مسلم۔ وعن ابی جحیفة بتقدیم جیم مضموم بر حای مهمله مفتوحه
و سکون یا قبل الفا نام او وهب بن عبد الله السوائی بضم سین و تخفیف واو منسوب ست بسواءة بن عامر
از صغار صحابه است و در وقت رحلت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ببلوغ نرسیده بود و لیکن سماع وی داده اند و
و روایت کرده اند ازوی و امیر المومنین علی بن ابی طالب ورا در کوفه بر بیت المال گذاشته بود و تمام مشاهد

اورا با او حاضر شده وفات او در سنه اربع وسبعین در کوفه - قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا آکل متکئا - نمی خورم من
طعام را تکیه کرده - رواه البخاری - در نهایه جزری آورده که عامه چنان پندارند که مراد از تکیه مائل و معتمد بر یک پهلو ست
ونه چنین ست بلکه مراد بوی اینجا متکی بمعنی معتمد بر فراشی ست که زیر اوست وهر که متمکن و مستوی بر فراش نشسته متکی ست
ونووی گفته که متکی بمعنی متمکن در جلوس خواه چهار زانو نشیند یا معتمد بر فراش انتهی وطیبی گفته که معنی آنست که من چون
بخورم ننشینم بر فراش ها متمکن و معتمد چنانکه بسیار خواران از اطعمه نشینند ولیکن بنشینم بی تمکن واستقرار وبخورم لقمه چند
وبرخیزم وصاحب سفر السعادة گوید که تکیه بر سه نوع ست یکی آنکه پهلو بر زمین نهد دوم آنکه مربع نشیند سوم آنکه
یکدست بر زمین نهاده بران تکیه کند وبدست دیگر طعام خورد وهر سه نوع مذموم ست انتهی وبعضی استناد ظهر را
بوساده یا بجدار یا مانند آن زیاده کرده ونوع رابع ساخته وبعض گفته اند که اتکا اینجا بمعنی قعود بر وجه استوا ست
وسنت در اکل آنست که مائل الطعام ومتوجه بسوی وی ومنحنی نشیند وحمل اتکا بر میل باحد الجانبین ومنع از ان بر
مذهب اهل طب ست که گویند خوردن برین وضع مانع از سهولت انحدار طعام ست در مجاری وگوارا نا شدن چنانچه
باید کذا فی مجمع البحار وسیوطی در عمل الیوم واللیلة گفته که بخورد متکی ونه بر روی افتاده ونه ایستاده بلکه بنشیند بر
دو زانو یا بر صورت اقعا یا بر دو پا یا بر دارد زانوی راست را وبنشیند بر زانوی چپ - وعن قتادة عن انس تابعی ست بصری
اعمی سدوسی ست از طبقه ثالثه از تابعین بصره ولادت وی در سنه ستین ووفات او در سنه سبع عشرة ومائة راوی
از انس وابی الطفیل که آخر من مات من الصحابه است واز بعضی تابعین نیز روایت دارد مثل سعید بن المسیب وحسن
بصری وروایت وی از انس بسیار ست واین حدیث را نیز از انس روایت کرده - قال گفت انس ما اکل النبی
صلی اللہ علیہ وسلم علی خوان - نخورد آنحضرت طعام را نهاده بر خوان چنانکه داب مترفان وجباران ست تا بر آید
طعام نگون نشوند وسر فرو دنیارند وخوان را در قاموس بضم وکسر هر دو گفته اما در نسخ حدیث بکسر روایت ست
ولا فی سکرجة بضم سین وکاف وراء مشدده مضمومه وبعضی فتح را اصوب دانسته ودر نهایه گفته که انا ی صغیر که
خورده می شود در وی چیزی اندک از نان خورش فارسی معرب ست وبیشتر اطلاق آن در ظروف باید که نهاده می شود در ان کوامخ
ومانند آن از جوارشات که گرد طعامها نهند تا شهوت طعام را برانگیزد وهضم گرداند - ولا خبز له مرقق - ونپخته نشد برای
آنحضرت نان تنک ونخورده است نه هر گز خواه برای وی بپزند یا برای غیر وی چنانچه بعضی گفته اند ودر حدیث دیگر
آمده که ما اکل خبزا مرققا وظاهر عبارت آنست که برای وی نمی پختند اما اگر دیگری برای خود پخته باشد وپیش وی آورده
می خورد واز خوردن آن ابا نمی آورد چنانکه عادت شریف وی بود در ترک تکلف وموافقت اصحاب کذا قیل واللہ اعلم و
چون در نفی اکل بر خوان جای سوال بود که پس طعام را بر چه چیز نهاده می خوردند وبجای خوان چیزی دیگر بود یا نه بخلاف
اکل در سکرجه که منفی مطلق ست قیل لقتادة - گفته شد مر قتاده را که راوی حدیث ست علی ما یاکلون - بر چه چیز

می خوردند۔ قال علی السفر۔ گفت بر سفرہا می خوردند غایتش سوال از حال صحابہ کردند از جہت آنکہ چون ایشان تبع ومقتفی بافعال وآثار آنحضرت بودند سوال از احوال ایشان در حقیقت سوال از حال شریف او خواہد بود واگر ضمیر یاکلون را بمجموع حضرت واصحاب دارند شاید کہ صورتی داشتہ باشد واللہ اعلم وسفر بضم سین وفتح فاجمع سفرہ است بسکون فا وآن در دیار عرب از چرم یا از برگ خرما سازند مستدیر وسفرہ در اصل نام طعامی ست کہ مسافر بردارد واکثر آنچہ برمی دارند درین چرم مستدیر ست پس از ان اطلاق کردہ شدہ برہمین چرم مجازاً۔ رواہ البخاری۔ وعن انس رضی اللہ عنہ قال۔ گفت انس۔ ما اعلم النبی صلی اللہ علیہ وسلم رأی رغیفا مرققا۔ کہ نمی دانم آنحضرت را کہ دیدہ باشد نان تنک را۔ حتی لحق باللہ۔ تا وقتی کہ پیوست بخدا و رفت ازین عالم۔ ولا۔ ونمی دانم آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم رای۔ کہ دیدہ باشد۔ شاۃ سمیطا بعینہ قط۔ گوسفند بریان کردہ شدہ بچشم خود در عمر خود ہرگز وسمیط شاتی را گویند کہ بریان کردہ شدہ باشد با چرم بعد از دور کردن موی وی بآب گرم واین از عادات ارباب تنعم ست لہذا تخصیص بدان کرد وزیادت بعینہ برای تاکید ست چنانچہ گویند کتبہ بیدہ ومشی برجلہ رواہ البخاری۔ وعن سہل بن سعد روایت ست از سہل بن سعد ساعدی کہ از مشاہیر انصار ست واحوال او مکرر نوشتہ شدہ است۔ قال ما رای رسول اللہ۔ ندید پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم النقی۔ بفتح نون وکسر قاف وتشدید یا آردی را کہ بیختہ باشد آنرا مکرر تا پاک وصاف وسفید گردد کہ آنرا میدہ می گویند ہرگز آنرا ندیدہ ونان آنرا نخوردہ۔ من حین ابتعثہ اللہ از انگاہ کہ برانگیخت او را اللہ تعالی وفرستاد برسالت حتی قبضہ اللہ۔ تا آنکہ منقبض کرد روح پاک او را وبرداشت ازین عالم وقال۔ وگفت سہل بن سعد۔ ما رای رسول اللہ۔ ندید پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم منخلا بضم میم وخا وفتح خا نیز آمدہ غربال کہ بدان آرد را بیزند۔ من حین ابتعثہ اللہ حتی قبضہ اللہ۔ از وقت بعثت تا ہنگام رحلت قیل گفتہ شد وپرسیدہ شد سہل بن سعد را۔ کیف کنتم تاکلون الشعیر۔ چگونہ بودید شما کہ می خوردید جو را یعنی نان برا غیر منخول۔ نا بیختہ با آنکہ اکثر طعام شما جو بود۔ قال۔ گفت سہل بن سعد۔ کنا نطحنہ۔ بودیم ما کہ آس می کردیم جو را۔ وننفخہ۔ ودم می کردیم آنرا۔ فیطیر ما طار۔ پس می پرید آنچہ پریدنی می بود از سبوس۔ وما بقی۔ وآنچہ باقی می ماند ثریناہ تری کردیم آنرا بآب وخمیر می ساختیم ومی پختیم از ان نان ثری خاک نمناک تثریہ شورانیدن آن بآب فاکلناہ پس می خوردیم آنرا۔ رواہ البخاری۔ این دو حدیث بظاہر دلالت ازند بر ناخوردن آنحضرت نان مرقق ومیدہ را چہ مقصود از ناویدن ناخوردن ست بطریق تاکید پس مراد بہ ماخبز لہ در حدیث سابق گذشت نیز ہمین باشد مگر آنکہ اینجا نیز تاویل کنند کہ ندید آنرا کہ برای وی پختہ باشند وذلک بعید واللہ اعلم۔ وعن ابی ہریرۃ قال ما عاب النبی۔ عیب نکرد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم طعاما۔ ہیچ طعامی را۔ قط۔ ہرگز۔ ان اشتہاہ۔ اگر خوش می داشت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آن طعام را کہ پیش می آوردند۔ اکلہ می خورد آنرا۔ وان کرہہ۔ واگر ناخوش می داشت

وموافق طبع شریف یا مناسب حال نمی افتاد۔ ترک می گذاشت ونمی خورد آنرا متفق علیہ۔ وعنہ ومروی ست
از ابی ہریرۃ۔ ان رجلا کان۔ بدرستی کہ مردی بود کافر۔ یاکل اکلا کثیرا۔ بسیار می خورد۔ فاسلم پس مسلمان شد
فکان یاکل قلیلا۔ پس از آن کہ اسلام آوردہ اندک می خورد۔ فذکر ذلک للنبی۔ پس ذکر کردہ شد آن مر آنحضرت را
صلی اللہ علیہ وسلم فقال پس فرمود آنحضرت۔ ان المؤمن۔ بدرستی کہ مسلمان۔ یاکل می خورد۔ فی معاء واحد۔ در یک رودہ
کنایت ست از قلت اکل والکافر یاکل۔ وکافر می خورد۔ فی سبعۃ امعاء۔ در ہفت رودہ۔ رواہ البخاری معاء
بکسر میم بروزن الی رودہ وامعاء بفتح ہمزہ ومد جمع وی وگویند کہ ہر آدمی را ہفت رودہ است وطیبی گفتہ تخصیص سبعہ
برای مبالغہ وتکثیر ست چنانکہ در قول وی سبحانہ والبحر یمدہ من بعدہ سبعۃ ابحر وگفتہ اند کہ مراد تمثیل زہد مؤمن وشرہ وحرص
کافر ست نہ قلت وکثرت اکل یا این حکم باعتبار اکثر واغلب ست یا مراد مومن کامل الایمان ست وسبب آن لحصول برکت
از ذکر اسم الٰہی عز وجلا واستلاء باطن بنور معرفت وایمان وعدم توجہ بتدبیر بدن واہتمام بدان بخلاف کافر وتحقیقت تنبیہ ست
برآنکہ شان مؤمن التزام صبر وقناعت وسلوک طریقہ زہد وریاضت واکتفا بسد جوع ووقوف بر حد ضرورت وخلاء
معدہ است کہ موجب نورانیت قلب وصفائی باطن از زنگ کدورت وقساوت وتیسیر سہر وعبادت ست وغیر آن از جملہ
از فوائد ومنافع تقلیل طعام ست آوردہ اند کہ فقیری نزد ابن عمر رضی اللہ عنہ آمد وطعام بسیار خورد فرمود دیگر بار او را
نزد من نیارید علتش آن گفتہ اند کہ وی مشابہ کفار شد درین صفت وہر کہ مشابہت بکفار دارد صحبت با وی نباید داشت
وہمیشہ تقلیل طعام نزد عقلاء وارباب ہمت واہل معنی محمود ست وخلاف آن مذموم نعم گرسنگی کہ بحد افراط کشد وضعف
بدن واختلال قوای جسمانی گردد واز کار باز دارد ممنوع ومنافی طریقہ حکمت ست سبیل آن سلوک طریقہ ریاضت وتمرین
واعتیاد ست چنانکہ درویشان کنند وباللہ التوفیق این روایت بخاری بود از ابی ہریرۃ۔ وروی مسلم عن ابی موسی
وابن عمر۔ وروایت کردہ است مسلم از ابوموسی اشعری وعبد اللہ بن عمر۔ المسند منہ فقط۔ آنچہ اسناد کردہ شدہ است ازین
حدیث بر رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم وآن قول آنحضرت ست کہ ان المؤمن یاکل الخ یعنی در روایت مسلم این قصہ
مذکور نشدہ کہ مردی بود کہ تنہا بسیار می خورد الخ بیان قول پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ذکر کردہ وبس وفی روایۃ اخری لہ
عن ابی ہریرۃ۔ ودر روایت دیگر مر مسلم را از ابی ہریرہ آمدہ۔ ان رسول اللہ۔ بدرستی کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم
ضافہ ضیف۔ آمد آنحضرت را مہمانی۔ وہو کافر۔ وآن مہمان کافر بود۔ فامر رسول اللہ۔ پس فرمود پیغمبر خدا صلی اللہ
علیہ وسلم بشاۃ۔ بدوشیدن گوسفندی۔ فحلبت۔ پس دوشیدہ شد آن شاۃ۔ فشرب۔ پس بنوشید آن مہمان کافر
حلابہا۔ شیری کہ دوشیدہ شد آن شاۃ را۔ ثم اخری۔ پستر فرمود بدوشیدن شاتی دیگر۔ فشربہ۔ پس بنوشید آنرا
نیز۔ ثم اخری فشربہ۔ پستر فرمود بدوشیدن شاتی دیگر پس بنوشید آنرا نیز۔ حتی شرب حلاب سبع شیاہ۔ تا آنکہ نوشید
شیر ہفت شاۃ را۔ ثم انہ اصبح۔ پستر بدرستی آن مہمان صبح کرد۔ فاسلم۔ پس اسلام آورد۔ فامر لہ رسول اللہ پس فرمود

برای وی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم لشاۃ بدوشیدن شاتی ۔ فحلبت ۔ پس دوشیدہ شد ۔ فشرب حلابہا ۔ پس نوشید
شیر آنرا ہمہ ۔ ثم امر باخری ۔ پس فرمود بدوشیدن شاۃ دیگر ۔ فلم یستتمہا ۔ پس نتوانست تمام خورد شیر این شاۃ را و در
بعضی نسخ فلم یسترہا ۔ پس ننوشید آنرا کہ ہمان شیر شاۃ نخستین سیر شدہ بود ۔ فقال رسول اللہ ۔ پس گفت پیغمبر خدا
صلی اللہ علیہ وسلم المؤمن یشرب فی معاء واحد والکافر یشرب فی سبعۃ امعاء ۔ اینجا چون قضیہ نوشیدن شیر بود یشرب
گفت و در روایت سابق یأکل ۔ وعنہ ۔ و مروی ست ہم از ابی ہریرۃ ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طعام
الاثنین ۔ طعام دو کس ۔ کافی الثلثۃ ۔ بسندہ است سہ کس را تا ویلش آنست کہ آنقدر طعام کہ سیر گرداند دو کس را قوت می تواند شد
سہ کس را ۔ وطعام الثلثۃ کافی الاربعۃ ۔ بہمین معنی کہ ذکر کردہ شد ۔ متفق علیہ ۔ وعن جابر قال سمعت رسول اللہ ۔ گفت
جابر شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول ۔ می گفت ۔ طعام الواحد یکفی الاثنین ۔ طعام یک کس کفایت می کند
دو کس را ۔ وطعام الاثنین یکفی الاربعۃ ۔ وطعام دو کس کفایت می کند چہار کس را ۔ وطعام الاربعۃ یکفی الثمانیۃ ۔ وطعام
چہار کس کفایت می کند ہشت کس را ہمان تاویل کہ معلوم شد و در لفظ کفایت ایمائی ہست باین معنی غایتش آنکہ
در حدیث اول بحساب ثلث و ربع فرمود و درین حدیث بطریق مضاعفت و ہر دو صحیح است و اختلاف بتفاوت احوال
و اشخاص ست آوردہ اند کہ امیر المؤمنین عمرؓ در سال رمادہ می فرمود قصد کردم کہ بفرستم نزد ہر اہل بیت مثل عدد ایشان یعنی
تا در طعام ایشان شریک شوند کہ آدمی ہلاک نمی شود بہ نیم سیری و بر ہر تقدیر اینجا حث و تحریض ست بر مکارمت و مواسات
با مردم در طعام و قناعت کردن بقدر کفایت ۔ رواہ مسلم ۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت سمعت رسول اللہ
گفت عائشہ شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول التلبینۃ ۔ کہ می گفت تلبینہ و آن حسائی ست کہ ساختہ می شود از
دقیق یا نخالہ و گاہے انداختہ می شود در وی عسل و مشابہ می شود بشیر را در رقت و بیاض کذا فی النہایۃ و لہذا او را تلبینہ می گویند مشتق از
لبن پس می فرماید کہ این تلبینہ مجمۃ ۔ بفتح میم و جیم و گویند بضم میم و کسر جیم یعنی مزیل و دور کنندہ غم و راحت بخش ست
لفؤاد المریض ۔ مر دل بیمار و اندوہگین را ۔ تذہب ببعض الحزن ۔ می برد بعضی حزن را و کم می گرداند آنرا ۔ متفق علیہ ۔
و از عائشہ رضی آمدہ است کہ چون یکی از خویشان وی وفات می یافت و جمع می شدند زنان برای وی امر می کرد بہ پختن
تلبینہ و اشکنہ می ساخت و تلبینہ بران می ریخت و بخوردن این جماعت می داد و این حدیث را روایت می کرد و احادیث دیگر
نیز در باب تلبینہ و نفع وی وارد شدہ است ۔ وعن انس ان خیاطا ۔ و از انس آمدہ است کہ درزیے ۔ دعا
النبی ۔ دعوت کرد پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم لطعام صنعہ ۔ برای طعامی کہ ساختہ بود آنرا آن خیاط ۔ فذہبت
مع النبی ۔ پس رفتم با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و انس خادم آنحضرت بود و در آمدن خادمان و تابعان را
کہ با مخدوم و متبوع بدعوت ہمراہ روند پس اگر صریح رضا یا دلالت آن از جانب داعی یافتہ شود در آیند و این حکم در باب
ضیافت معلوم گردد ان شاء اللہ تعالی ۔ فقرب ۔ پس نزدیک گردانید و حاضر آورد آن خیاط ۔ خبز شعیر ۔ نان جو ۔ و مرقا فیہ

دبار و قدید۔ و شوربائی را که در وی کدو بود و گوشت قاق کرده مرق بفتح میم و را شوربا و قدید گوشت نمک زده خشک ساخته شده و قد بمعنی بریدن بر درازی۔ فرایت النبی۔ پس دیدم پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم یتتبع الدباء۔ که تتبع می کرد و می جست کدو پاره ها را من حوالی القصعة۔ از اطراف و جوانب کاسه و حوالی بر لفظ تثنیه است و حوالیه و حوال و حوالیه و حول می گویند بفتح لام همه بمعنی جوانب و درینجا جواز دراز کردن دست ست بجوانب کاسه چون مختلف باشد طعام معلوم گردد اگر ناخوش ندارد مصاحب آنرا و چون انس از تتبع کردن آنحضرت کدو را از حوالی قصعه محبتی وی بکدو فهم کرد می گوید فلم ازل احب الدباء۔ پس دائم برین صفتم که دوست می دارم کدو را۔ بعد یومئذ۔ بعد ازان روز که دیدم از محبت آنحضرت مر آنرا۔ متفق علیه۔ و از فوائد حدیث اجابت دعوت فقرا و مساکین و اهل صنعت و میل کردن با آنچه پیش آرند از طعام فقیرانه و عدم استنکاف و ترفع۔ وعن عمرو بن امیة۔ از پهلوانان صحابه و مردان عرب بود در نجدت و جرأت حاضر شد بدر و احد را با مشرکان پس اسلام آورد وقتی که برگشتند از احد و اول مشهد وی که حاضر شد همراه مسلمانان روز بیر معونه است پس اسیر کرد او را عامر بن الطفیل بعد ازان رها کرد و در سنه ست فرستاد او را آنحضرت بسوی نجاشی بحبشه پس قدوم آورد بر نجاشی و دعوت کرد او را باسلام و مسلمان شد نجاشی سعد و دست و از اهل حجاز۔ انه رأی النبی۔ روایت می کند که وی دید پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم یحتز۔ می برید گوشت را تحتز بحای مهمله و زای مشدده است از حز بمعنی قطع و بجیم نیز روایت ست و آن هم بمعنی قطع ست و گفته اند که بجیم استعمال می یابد در مانند موی و گیاه و بحا در گوشت و مانند آن من کتف شاة فی یده۔ از شانه گوسفند که در دست مبارک وی بود۔ فدعی الی الصلوٰة۔ پس خوانده شد آنحضرت بنماز مراد ازین دعا اذان باشد یا آنچه عادت بود که بعد از حضور قوم می آمد بلال و خبر می کرد۔ فالقاها۔ پس انداخت آنحضرت از دست آن کتف شاة را که در دست وی بود۔ والسکین التی یحتز بها۔ و انداخت کارد را که می برید گوشت را بدان کارد۔ ثم قام۔ پس برپا ایستاد۔ فصلی۔ پس نماز گزارد۔ ولم یتوضأ۔ و وضو نکرد آنحضرت۔ متفق علیه۔ از فوائد حدیث جواز قطع اللحم بالسکین است و آن نزد احتیاج ست و اگر پخته و گداخته باشد چنانکه احتیاج بقطع نباشد مکروه است و از انداز تکلفات اعاجم دانسته اند چنانکه در فصل ثانی بیاید و اجابت داعی حق و حضور صلوٰة اگرچه طعام حاضر باشد آن در وقتیکه خوف ضیاع طعام و شدت احتیاج بدان و عدم وجدان آن بعد ازوی نباشد و عدم وجوب وضو با کل لحم مطبوخ و گفته اند که در ابتدای اسلام واجب بود و پس ازان منسوخ گشت و اگرچه ازین حدیث بصریح اکل معلوم نشد اما ظاهر آن ست و در احادیث دیگر صریح نیز آمده۔ وعن عائشة قالت کان رسول اللہ۔ گفت عائشه بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یحب الحلواء والعسل۔ دوست می داشت حلوا و شهد را۔ رواه البخاری۔ و حلوا بمد و قصر اطلاق کرده نمی شود مگر بر آنچه ساخته باشند آنرا بصنعت و جامع باشد میان چربی و شیرینی کذا فی مجمع البحار و گفته اند که حب حلوا از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نه بر وجه طلب و تشهی بود و جز این نبود که چون چیزی ازان پیش می آوردند بوی از رغبت تناول می فرمود

چنانکه ظاهر می شد که طعم آنرا خوش دارد و در حدیثی دیگر آمده که المؤمن حلوی آیا مراد بدان محبت حلو است چنانچه ظاهرست
یا وجدان حلاوت ایمان و بحقیقت طعم ایمان حلاوتی دارد چنانکه فرموده وجد حلاوة الایمان من رضی بالله و بالحدیث
عرف من ذاق - وعن جابر ان النبی صلی الله علیه وسلم سال اهله الادم - روایت ست از جابر که آنحضرت پرسید و طلبید
از اهل خانهٔ خود نان خورش را و اُدُم بضم همزه و سکون دال کذا صحح فی اصول المصححة و فی بعض النسخ بضم دال و شیخ ابن حجر
در شرح شمائل گفته که ادم بسکون دال مفرد ست کالادام و بضم دال جمع ست ککتب و کتاب و ادام آنچه با نان خورند
مصلح وی گردد مشتق از مواودت بمعنی موافقت و مخالطت پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم طلب کرد از اهل خود ادام را
فقالوا - پس در جواب آن گفتند - ما عندنا الا خل - نیست نزد ما مگر سرکه - فدعا به - پس طلبید سرکه را - فجعل یاکل به -
پس خوردن گرفت آنحضرت نان با آن سرکه - و یقول - و می گفت بقصد مدح اقتصاد در اکل و منع نفس از مطاعم
لذیذه - نعم الادام الخل نعم الادام الخل - نیکو نان خورشی ست سرکه مکرر فرمود برای تاکید و تسلیهٔ نفوس عامه -
رواه مسلم - و ازین حدیث مفهوم می شود که هر که سوگند خورد که نان بنان خورش نخورد پس نان بسرکه خورد حانث
گردد و در حدیث آمده که وی نان خورش انبیاست صلوات الله علیهم اجمعین و منافع سرکه را در کتب طب بسیار نوشته اند
وعن سعید بن زید قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الکماة - بفتح کاف و سکون میم و فتح همزه بوزن جمرة و عامه
بفتح میم و بی همزه خوانند بوزن نجات چیزی ست سفید مثل پیه که او را شحم الارض گویند و بفارسی سماروق و کلاه و بود در دیار ما
چترمار خوانند و آن حلال ست اگر چه بطبع اکثر اهل این دیار بجهت عدم اعتیاد مکروه نماید و آنحضرت صلی الله علیه وسلم در
حق وی فرمود که - الکماة من المن - کماة از جملهٔ منّ ست که بر قوم موسی علیه السلام فرود آمده بود چنانچه در قرآن مجید فرمود
(و انزلنا علیکم المن و السلوی) و گفته اند مراد بآنکه وی را از جملهٔ من خواند تشبیه اوست بدان یعنی چنانکه من بی مؤنت و کلفت
از آسمان فرود آمدی این نیز بی زحمت از زمین برآید و الا من بنی اسرائیل چیزی بود مثل ترنگبین که فرود می آمد از آسمان
و این نه آنچنان ست و بعضی گویند که مراد از من اینجا نه من بنی اسرائیل ست بلکه مراد آنست که از جملهٔ نعمتهاست که بر بندگان
بدان منت نهاده و این قول مخالف روایت دیگرست که دلالت کند بر آنکه مراد بدان من قرین سلوی ست چنانکه گفت
وفی روایة لمسلم - و در روایتی از مسلم آمده - من المن الذی - که وی از جملهٔ منی ست که - انزل الله علی موسی علیه السلام
که فرستاده است الله تعالی بر موسی و قوم وی و در روایتی انزل الله علی بنی اسرائیل و تمام این حدیث در کتاب
طب و رقی بیاید و آنرا خاصیت دیگر فرموده که - وماؤها شفاء للعین - و آب کماة شفاست مر چشم را - متفق علیه -
و کیفیت بودن وی شفا مر چشم را که تنهاست یا مخلوط بچیزی دیگر تفصیل در آنجا بیان کنیم ان شاء الله تعالی - وعن عبدالله
بن جعفر قال رأیت رسول الله - مروی ست از عبدالله بن جعفر بن ابی طالب گفت دیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم یاکل الرطب
بالقثاء - متفق علیه - می خورد خرمای تر را بخیار و قثاء بضم قاف و کسر آن و کسر اکثر از ضم ست و ممدود خیار و در شمائل ترمذی یاکل البطیخ

بالرطب ونیز آمده یا کل الخربزہ بالرطب و خربز بکسر خا و سکون را و کسر موحدہ معرب خربزہ و در بعضی روایات طبیخ آمده بجای بطیخ بتقدیم طا بر با بمعنی مطبوخ و در حدیثی دیگر آمده یا کل القثد بالمجاج و قثد بفتحتین نبتی ست مشابہ قثا یا کہ نوعی ست ازان و مجاج بضم میم و جیمین عسل و شک نیست کہ از لفظ این احادیث جمع میان این اشیا و رطب و ضم آن بدان مفهوم می گردد پس بعضی گویند مراد جمع در معدہ است و بعضی گفته در مضغ یعنی هر دو را جمع می کرد در دهان و بایدیگر می خورد و این معنی ظاهر ترست از لفظ و انچہ بعضی از شارحان گفته اند کہ جمع میان رطب و قثا در مضغ واحد موافق نیست مر ذائقہ را پس مراد جمع در معدہ باشد چیزی نیست و درین صرف احادیث ست از ظاهر بمجرد قیاس و همچنین عدم موافقت ذائقہ نیز مسلم نہ و انچہ از حدیث طبرانی اگرچہ گفته اند کہ سندش ضعیف ست آورده اند کہ دیدم در دست راست پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قثا را و در دست چپ رطب را و می خورد گاهی ازین و گاهی ازان بجمع در مضغ بظاهر دلالت می تواند یافت و ظاهر آنست کہ این از اتفاقات بود کہ گاهی بی تکلف وقوع یافته و درین حدیث دلیل ست بر جواز اکل دو طعام و توسع در اطعمہ و خلافی نیست میان علما در جواز آن و انچہ منقول ست از بعض سلف خلاف دران محمول ست بر کراہت اعتیاد و توسع و ترفہ و تنعم و اکثار دران بی مصلحت دینیہ کذا قال الطیبی۔ وعن جابر قال گفت جابر۔ کنا مع رسول اللہ۔ بودیم ما با پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم بمر الظهران۔ در وادی کہ نام آن مر الظهران ست بفتح میم و تشدید را و فتح ظای معجمہ و آن وادی ست کمتر از یک مرحلہ از مکہ معظمہ کہ عامہ آنرا وادی فاطمہ گویند و قاصدان زیارت مدینہ مطہرہ اول آنجا منزل کنند و مراد نہ فاطمہ زهرا ست رضی اللہ عنہا بلکہ همچنین نام آن موضع ست چنانکہ نام مواضع و قریات می باشد کذا سمعت من بعض المشائخ پس جابر می گوید کہ با در خدمت وی صلی اللہ علیہ وسلم درین وادی بودیم۔ نجنی الکباث۔ می چیدیم ثمر درخت اراک را و کباث بکاف مفتوحہ و تخفیف بای موحدہ ثمر اراک گویند کہ پخته و رسیده باشد۔ فقال۔ پس گفت آنحضرت۔ علیکم بالاسود منہ۔ بر شما باد کہ بگیرید سیاه را از کباث فانہ اطیب۔ زیرا کہ وی خوشتر و لذیذ ترست و چون آن خوراک بادیہ گردان و گوسفند چرانان باشد و خوشتر آنرا از ناخوشتر ایشان می شناسند۔ فقیل۔ پس ازین جهت گفته شد مر آنحضرت را۔ اکنت ترعی الغنم۔ آیا بودی تو کہ می چرانیدی در ابتدای حال گوسفندان را کہ می شناسی آنرا۔ فقال نعم۔ پس فرمود آری می چرانیدم گوسفندان را و این گوسفند چرانی نہ مخصوص من ست۔ وهل من نبی الا رعاها۔ و آیا است هیچ پیغمبری مگر آنکہ چرانید غنم را ظاهر عبارت دران ست کہ هر پیغمبرے کہ بود گوسفند چرانیده و حمل بر مبالغہ بعید ست واللہ اعلم۔ متفق علیہ و گفته اند کہ مراد آنست کہ اللہ تعالی نهاد منصب نبوت را در ابنای دنیا و ملوک و متکبران و مترفهان بلکہ در گوسفند چرانان و اهل فقر و متواضعان و گفته شده است کہ حکمت در رعی غنم تحصیل و تکمیل صفت تواضع ست بموانست ضعفاء و تصفیہ قلوب ست بوجود خلوت و بیابان نشینی و تحصیل شیمہ اصلاح و سیاست امت بهدایت و شفقت و اشفاق رعیت

از نادہ رعی و رعایت ست و در روایات آمده است که پروردگار تعالی وحی کرد بموسی کلیم الله علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام می دانی یا موسیٰ که بچه صفت دادم ترا نبوت را گفت موسیٰ پروردگارا تو دانا تری بدان فرمود یاد کن آن روز را که می چرانیدی غنم را در وادی ایمن پس بگریخت شاتی و دویدی تو در دنبال آن در رنج و تعب کشیدی در آن و چون برسیدی تو بآن شاة هیچ نزدی آنرا و خشم نگرفتی بران بلکه شفقت کردی و گفتی در تعب انداختی تو ای بیچاره خود را و مرا چون دیدیم ما این نرمی و رحمت و شفقت از تو بران حیوان رحمت کردیم ما نیز بر تو و نبوت دادیم و برگزیدیم بیت هلا خوش باش کان محبوب جان را ؛ بدرویشان و مسکینان نظری هست ؛ وعن انس رضی الله عنه قال ۔ گفت انس ۔ رأیت رسول الله ۔ دیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم مقعیاً نشسته بر هیئت اقعاء و مراد بدان درینجا آنست که سرینها را بر زمین نهند و ساقها را بردارند ۔ یاکل تمراً ۔ می خورد آنحضرت نشسته برین هیئت خرما های خشک را ۔ وفی روایة ۔ و در روایتی آمده که ۔ یاکل منه ۔ می خورد از تمر ۔ اکلاً ذریعاً خوردنی بشتاب و مستعجل تا ناکه درینجا کاری خواهد بود مهم تر و شریف تر از خوردن تا زود از ین فارغ شود و بدان کار پردازد نه چنانکه اهل شهوت و شره طعام کنند ۔ رواه مسلم ۔ وعن ابن عمر رضی الله عنهما قال ۔ گفت ۔ نهی رسول الله ۔ نهی کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم ان یقرن الرجل ۔ از مقرون گردانیدن مرد ۔ بین التمرتین میان دو خرما حتی یستاذن اصحابه ۔ تا آنکه اذن طلبد و رضا بیند یاران او را که با وی در خوردن شریک اند ۔ متفق علیه سیوطی گفته که این در وقت فقر و ضیق عیش بود و بعد از حصول غنا و وسعت حال منسوخ شد و فرمود نهی میکردم شما را از قران در تمر چون فراخ گردانید پروردگار تعالی بر شما رزق را قران کنید یعنی اگر قران بکنند حرجی و کراهتی نا رزد و صواب آنست که اگر اصحاب شرکا باشند در اتفاق و راضی نباشند مگر باکل بر قدر اتفاق حرام ست تجاوز از آن و در غیر این صورت ادب و نگهداشت طریقه مروت باقی ست مگر بصریح اذن یا دلالت آن پس نهی سابق شامل هر دو صورت بود و اباحت داستثنا در غیر صورت شرکت ست فافهم ۔ وعن عائشة و مروی ست از عائشه ۔ رضی الله عنها ان النبی ۔ که پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم قال ۔ گفت ۔ لا یجوع اهل بیت عندهم التمر ۔ گرسنه نماند اهل خانه که نزد ایشان تمر ست گویا تحریص و ترغیب ست بر ادخار تمر و نگاهداشتن آن در خانه تا نزد حاجت گرسنه نمانند و ما حضری در خانه طیار باشد و همچنین ست عادت اهل مدینه منوره که با نواع تمر دالوان که دران بلده مطهره است خانه ها را معمور دارند چنانکه اهل زراعت غلات را نگاه دارند یکبار این فقیر در مدینه مطیبه بزیارت بزرگی که سید جعفر نام داشتند که از اکابر شهر شریف بودند رفت ما حضری از تمر پیش آوردند پرسیده شد نام این صنعت از تمر چیست فرمودند جعفری قلت بالمعنیین قال نعم ۔ وفی روایة قال ۔ فرمود آنحضرت ۔ یا عائشة بیت لا تمر فیه هر خانه که نیست تمر در وی ۔ جیاع اهله ۔ گرسنگانند اهل آن خانه ۔ قالها مرتین او ثلثا ۔ فرمود این کلمه را دو بار یا سه بار

شک راوی ست که فراموش کرد عدد آنرا۔ رواه مسلم۔ وعن سعد ومروی ست از سعد بن ابی وقاص قال سمعت رسول الله۔ گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم یقول۔ که می گفت من تصبح۔ کسی که بخورد وقت صباح ناشتا بسبع تمرات عجوة۔ به هفت خرما که آنرا عجوه خوانند بفتح مهمله وسکون جیم و آن نوعی از خرمای مدینه است که رنگ آن بسیاهی زند و آن اجود تمر مدینه است گویند که اصل آن نشانده حضرت نبوی ست صلی الله علیه وسلم۔ لم یضره ذلک الیوم۔ زیان نرساند آنکس را دران روز سم ولا سحر۔ زهر و نه سحر متفق علیه وسم مثلثة السین واشهر وافصح فتح آنست ومراد درینجا زهر قاتل ست که معروف ست یا شامل ست مثل زهر مار و عقرب وامثال آنرا که آنرا سامه وسوام گویند مشتق از سم و در احادیث استعاذه از شر آنها واقع شده است انجا که فرموده من شر السامة والهامة و وجود این خاصیت درین نوع از تمر به خلق الهی تعالی ست چنانکه در نباتات خواص نهاده و اعلام آن بحضرت بوحی بوده باشد و گفته اند که از برکت دعای آنحضرت ست که در شان وی کرده و محتمل که لفظ این حدیث را حمل برین دعا کنند یا دعا در مواطن دیگر وقوع یافته باشد و این خبر ست بعد ازان چنانکه در حدیث آینده بیاید و وجه تخصیص عدد هفت جز شارع نداند و علم آن توقیفی ست یعنی موقوف ست بر سماع از حضرت نبوت مثل اعداد رکعات وجز آن و اعدادی که در خواندن تسبیحات و اسمای الهی تعالی و در دعوات ورود یافته نیز ازین قبیل ست که نقصان و زیادت دران ترتیب اثر موعود مخصوص بار نیارد تا گفته اند که تاثیر اسما در معنی اکنست وسر در عدد جز شارع را تعیین آن نسزد یارب مگر بعضی از کمل و علما را بالهام یا راسخین از علما را باستنباط صحیح در بعضی مواضع صورت امکان داشته باشد والله اعلم و در تاثیر این امور در دفع امثال این امراض خصوصاً سحر عامه اطبا را که بواطن ایشان بنور ایمان وصدق نبوت منور نگشته جز حیرانی وسرگردانی دست نداده امثال این در طب جسمانی و روحانی که از جناب نبوت آمده بسیار ست وبالله التوفیق۔ وعن عائشة رضی الله عنها ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ان فی عجوة العالیة شفاء۔ بدرستی که در خوردن عجوه عالیه که نام موضعی ست از مدینه مطهره جانب مسجد قبا د نواحی آن و قری آن نواحی را عالیه گویند که زمین نجد در انجانب ست وجانب دیگر که در مقابل اوست سافله خوانند و تهامه بکسر تا دران جانب ست و طیبی گفته که ادنی عالیه سه میل ست و نهایت آن تا هشت میل از مدینه و تخصیص بعجوه عالیه ازان جهت ست که این نوع تمر بهتر دران جانب بود و اگر در جائی دیگر هم باشد این خاصیت دارد چنانکه در کلام بعضی از شارحین واقع شده مخصوص بعجوه این جانب بود و دعای آن حضرت در خصوص وی ورود یافته و از برای همان وجود شفا در وی فرمود۔ وانها۔ و بدرستی که عجوه عالیه۔ تریاق اول البکرة۔ خاصیت تریاک دارد در دفع زهر و نافع ست چون آن در اول صباح یعنی ناشتا وتریاق بکسر تا و ضم آن داروی مرکب ست نافع از زهر وجز آن وتریاق فاروق معمولی معروف ست و تریاق سنگ مهره نیز می باشد که بخاصیت در دفع زهر نافع ست۔ رواه مسلم۔ و بدانکه درین حدیث چنانکه مولف از صحیح مسلم از عائشه آورده تخصیص شفا از زهر آمده وصاحب سفر السعادت این چنین آورده که ان فی عجوة العالیة شفاء من کل داء اوانها

تریاق اول البکرة وبرین تقدیر وانها تریاق تخصیص بعد از تعمیم بود وبر تقدیر تخصیص لتشفا از زهر بیان آن - وعنها
قالت - وهم از عائشه مروی ست که گفت - کان یاتی علینا الشهر - بود حال وشان ما اهل بیت پیغمبر صلی الله علیه وسلم
برین نهج که می آمد بر ما ومی گذشت ماه تمام - ما نوقد فیه - یعنی افروختیم ونتیز نمی کردیم دران ماه - نارا آتشی که بدان چیزی
بپزیم از طعام گویا سائلی پرسید پس چه چیز بود طعام شما که می خوردید گفت - انما هو التمر والماء - بود طعام وقوت ما خرما
وآب وجز آن چیزی نبود که خورده شود - الا ان یوتی باللحیم - مگر آنکه آورده می شد ومی فرستاد کسی گوشتکی بر ما یعنی
آن بود که آتش نمی افروختیم ونمی پختیم چیزی را مگر آنکه گوشتی از جائی بهم می رسید پس برای پختن آن آتش می افروختیم
واللحیم بضم لام وفتح حاء وسکون یا تصغیر لحم - متفق علیه - وعنها قالت - وهم از عائشه آمده که گفت - ما شبع
آل محمد یومین - سیر نشد اهل بیت محمد دو روز - من خبز بر - از نان گندم - الا واحدهما تمر - مگر آنکه در یکی از آن دو روز طعام
ایشان تمر بود ودر روز دیگر نان یعنی دو روز پیوسته نان گندم نمی خوردند وقید بنان گندم کرد شاید که نان جو بهم می رسیده باشد
متفق علیه - وعنها قالت - وهم از عائشه ست که گفت - توفی رسول الله - وفات یافت پیغمبر خدا صلی الله علیه
وسلم - واصل معنی توفی تمام گرفتن آنچه کسی را ثابت بود از حق ودر الصراح توفی استیفا تمام گرفتن حق را واز آن تعبیر
بموت کنند واکثر بر صیغه مجهول آید که مولی تعالی حق خود را که جان بنده وحیات اوست تمام گرفت از وی واستیفا نمود
وگاهی بر لفظ معلوم نیز آمده که بنده آنچه حق او بود از مدت حیات تمام گرفت از مولی تعالی واین هر دو قراءت در قول
حق سبحانه (والذین یتوفون منکم ویذرون ازواجا) ثابت شده پس گفت عائشه که وفات یافت پیغمبر خدا - وما شبعنا
من الاسودین - وسیر نشده بودیم از دو اسود یعنی دو سیاه که مراد بدان خرما وآب ست یک اسود تمر ست وآب نیز را اسود
خوانند بسبب مجاورت ومقارنت واین طریق در کلام عرب بسیار آید که یکی از مصاحبین را بنام دیگر می خوانند تثنیه
کنند چنانکه ابوین وقمرین وحسنین واین را تغلیب خوانند بجهت غالب آوردن نام یکی بر دیگری وذکر آب بطریق تبع
وطفیل ست ومقصود همان تمر ست والا از آب سیری مطلوب نباشد ودر آب کمی نبود چنانکه در طعام فافهم واز اینجا
معلوم شد که قوت ایشان از تمر نیز بر وجه سیری نبود - متفق علیه - وعن النعمان بن بشیر قال - ومروی ست
از نعمان بن بشیر صحابی مشهور ست واول مولودی ست که در انصار شد بعد از هجرت گفت یعنی با یاران خود - الستم
فی طعام وشراب - آیا نیستید شما در خوردن ونوشیدن که توسیع می کنید وافراط می نمائید دران - ما شئتم - هر چه
می خواهید وبهر نوع که می خواهید - لقد رایت نبیکم - هر آینه بتحقیق دیدم پیغمبر شما را صلی الله علیه وسلم وما یجد من الدقل
وحال آنکه نمی یافت از خرمای ردی خشک بی حلاوت مخلوط از انواع تمر که آنرا نامی معین نبود - ما یملأ بطنه - آنقدر
که پر کند شکم مبارک او را وسیری بخشد وچون حال شریف وی چنین بود لا بد حال اهل وتوابع نیز همچنین خواهد بود
رواه مسلم - ودر حدیث اول بیان کرد که روزها می رفت که طعام نفیس ایشان جز خرما نبود ودر حدیث دیگر گفت

که آن نیز بر وجه شبع و سیری نبودی و بعد از ان می گوید که آنهم از خرمای جید و نفیس نبود بلکه از ردی آن که جز فقرا می خورند
چون اختیار آنحضرت بر فقر و تجرید بود و اقامت کرد او را مولی وی تعالی در ین مقام و بحقیقت آن از قلت و تنگی نبود
بلکه بجهت جود و ایثار و زهد و تقوی و قناعت و تعلیم و ترتیب امت بود و آنچه مروی و ماثور ست از جود و کرم و سخاوت
و عطای وی صلی الله علیه وسلم اول دلیل ست بران ولنعم ما قال - بیت هر چه آمدت بدست بدادی تو بیش ازان
این جود آنکس ست کش از فقر عار نیست ؛ وعن ابی ایوب - و روایت کرده شده است از ابی ایوب انصاری
که چون حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم بهجرت مدینه آمد اول در خانهٔ وی نزول فرمود و باین سعادت او را مخصوص و ممتاز
گردانید صحابه رضوان الله علیهم اجمعین هر کدام از ایشان که وسعت داشتند طعامها برای خادمان درگاه مهیا ساخته
و می آوردند - قال - گفت ابو ایوب - کان النبی صلی الله علیه وسلم اذا اتی لطعام - بود آنحضرت چون آورده می شد
نزد وی طعامی - اکل منه - می خورد از ان طعام قدری - وبعث بفضله الی - و می فرستاد آنچه زیاده می ماند از حاجت
وی بسوی من - وانه بعث الی یوما - و گفت ابو ایوب که فرستاد آنحضرت بسوی من روزی - بقصعة - کاسه
کلان را از طعام - لم یاکل منها - که نخورده از ان طعام و بجنس نزد ما فرستاد - لان فیها ثوما - و ناخوردن آنحضرت
از ان طعام بسبب آن بود که در وی سیر بود - فسالته احرام هو - پس چون نخورد آنحضرت ازان طعام خیال کرد
که مگر خوردن سیر بر آنحضرت حرام ست پس پرسیدم آیا حرام ست سیر خوردن یعنی بر تو والا اگر مطلق حرام بودی
طعام را بر وی چون فرستادی - قال لا - گفت آنحضرت حرام نیست سیر بر من - ولکن اکرهه - ولیکن مکروه می دارم
من خوردن آنرا - من اجل ریحه - از جهت بوی ناخوش وی یعنی که مرا بوی وی ناخوش می آید یا از ترس آنکه دیگری را
از من بوی بد برسد و از حدیث آینده بتصریح معلوم گردد که بجهت صحبت و همزبانی جبرئیل ست از آنکه ملائکه بوی ناخوش را
مستقذر دارند - قال - گفت ابو ایوب با آنحضرت - فانی اکره ما کرهت - پس من نیز مکروه می دارم چیزی را که تو مکروه
می داری اگرچه آن علت نباشد که در حق تست ما را اتباع و موافقت تو علت بس ست - رواه مسلم - وعن جابر
ان النبی صلی الله علیه وسلم قال - و روایت ست از جابر که آنحضرت گفت - من اکل ثوما او بصلا - کسی که بخورد سیر را
یا پیاز را - فلیعتزلنا - پس باید که گوشه گیرد از ما و با ما همنشینی نکند - او قال - راوی شک دارد که آنحضرت
فلیعتزلنا فرمود یا فرمود - فلیعتزل مسجدنا - پس باید که گوشه گیرد از مسجد ما و در نیاید در مسجد ظاهر لفظ مفرد خاص
در مسجد نبوی ست صلی الله علیه وسلم و صیغهٔ متکلم مع الغیر برای تعظیم ست و چون علت مشترک ست حکم مساجد
دیگر بلکه تمامهٔ مجالس و مشاهد خیر و عبادت مثل گرد و درس و مصاحبت کبرا و علما از اهل طهارت و لطافت همچنین خواهد بود
و محتمل که مراد چنین باشد و در بعضی روایات مساجدنا نیز آمده و این صریح ست در عموم مساجد کلها - او لیقعد
فی بیته - اگر این نیز از شک راوی ست مراد آن بود که آنحضرت فلیعتزلنا او فلیعتزل مسجدنا گفت یا گفت

من اکل ثوما او بصلا فلیعتزلنا فلیعتزل مسجدنا ولیقعد فی بیته باید که در خانهٔ خود بنشیند و با هیچ کس صحبت ندارد چه در مسجد و چه غیر آن و احتمال دارد که شک راوی نبود بلکه او برای تنویع و تقسیم بود و متعلق بلفظ ثانی یعنی فلیعتزل مسجدنا بود و معنی آن باشد که مسجد در آمدن حرام ست که آنجا حضور ملائکه و رسول و صحابه کرام ست ولیکن بر سائر ناس و اهل بوادی و اسواق مثلا در آمدن و صحبت داشتن مباح ست یا این را نیز نکند و در کنج خانه بنشیند و مطلقا ترک صحبت و هر که این اولی ترست و زیادت لفظ قال بر سر فلیعتزل مسجدنا بربن قول فی المجمانه ناظر دران ست که این مثل در پی شک راوی نبود فافهم وان النبی و از جابر ست که پیغمبر صلی الله علیه وسلم اتی بقدر فیه آورده شد پیش وی دیگی که درو خضرات سبز یها بود از انواع تره ظاهر از همین سیر و پیاز و گندنا بود مثلا و خضرات بفتح خا و کسر ضاد جمع خضر و بعضی بضم خا و فتح ضاد نیز خوانده اند جمع خضره بسکون ضاد۔ فوجد لها ریحا پس یافت مر آن سبزیها را بوی و محتمل که ضمیر لها عائد بقدر بود که مونث نیز استعمال می یابد و در روایتی بجای قدر بدر بفتح موحده بدل قاف نیز آمده و آن طبقی بود از برگ خرما ساخته که از حبیبها سپیداره بدر خوانند و برین تقدیر عود ضمیر بخضرات متعین ست چنانچه ظاهر ست۔ فقال پس فرمود آنحضرت صلی الله علیه وسلم قربوها الی بعض اصحابه۔ نزدیک گردانید آن دیگ را یا آن خضرات را بسوی فلانی و اشارت کرد بجانب یکی از اصحاب که حاضر بود یعنی پیش وی نهید و قال۔ و گفت و خطاب کرد بآن بعض۔ کل۔ بخور من نمی خورم۔ فانی۔ زیرا که من اناجی من لاتناجی سخن می گویم و همزبانی می کنم کسی را که همزبانی نمی کنی تو او را مراد جبرئیل علیه السلام ست و ملائکه و آنحضرت در هر زمان ترصد و انتظار نزول وحی داشت و احتمال دارد که همین وقت در آید که رائحه آن باقی ست یا این کمال لطافت و طهارت ست که چون همنشینی بملائکه می کرد آنچه ناخوش بود نزد وی مطلق ترک داد۔ متفق علیه۔ و درین اشارت ست که هر دیا باید که رعایت حال مصاحب خود و خوشی وی نماید و هم از جابر حدیثی در کتاب الصلوة در باب المساجد و مواضع الصلوة گذشت و در فصل ثانی نیز ذکر آن بیاید۔ وعن المقدام ابن معدیکرب بکسر اصحابی مشهور ست۔ عن النبی قال گفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم کیلوا طعامکم۔ پیمانه کنید طعام خود را که صرف کنید و انفاق نمائید از آنچه به پیمانه در آید مثل حبوب و اثمار و مانند آن یعنی آنچه صرف کنید و انفاق کنید بپیموده کنید۔ یبارک لکم۔ برکت داده شود مر شما را در ان رواه البخاری۔ و در بعضی نسخ فیه نیز مذکور ست و اگر نباشد هم مرادست و خود پیمانه کردن طعام برای تصرف کردن در ان از طبخ و بیع و شرا و قرض و مانند آن ضروری ست برای دفع افراط و تفریط و جهالت و بحکم شارع آنرا در مزید خیر و برکت نیز خاصیتی ست خصوصا نزد رعایت سنت و قصد امتثال امر وی صلی الله علیه وسلم۔ وعن ابی امامة ان النبی و مروی ست از ابی امامه که پیغمبر صلی الله علیه وسلم کان۔ بود۔ اذا رفع مائدته۔ وقتی که فارغ می شد از طعام خوردن و برداشته می شد مائده و ضمیر در مائدته راجع ست بطعام یا بآنحضرت و مراد بمائده طبقی و سفره الیست که طعام بر وی نهند و بعضی مراد از ان خوان دارند کرمانی در شرح بخاری سوال کرده که ثابت شده است که آنحضرت طعام بر خوان

نخورده پس این چگونه صحیح باشد وجواب داده که شاید که آنحضرت بنفس شریف خود بران نخورده و نبوا فقت جماعه خورده باشد وگفته یا مراد از مائده درینجا طعام ست انتهی ودر قاموس گفته المائدة الطعام اوالخوان علیه الطعام وپوشیده نیست که مقصود آنست که آنحضرت بعد از فراغ طعام وبعد از برداشتن آن- قال این کلمات را می گفت الحمد لله حمدا کثیرا- حمد مر خدای را حمدی بسیار بی شمار- طیبا- حمد پاک خالص از ریا- مبارکا فیه برکت کرده شده در وی- غیر مکفی ولا مودع ولا مستغنی عنه ربنا- این عبارت را بچند نوع تصحیح نموده ومعنی آنرا بیان کرده اند واگر آنرا بزبان اصطلاح علم نحو بیان کنیم از شرائط این شرح بیرون رویم مجملا آنکه لفظ غیر در بنا را مرفوع خوانده اند ومنصوب یا یکی منصوب ودیگری مرفوع وحاصل معنی آنکه اینها یا صفات واحوال حمد اند یعنی حمدیکه کفایت کرده نشود از وے ونه متروک ست ونه استغنا شود از وی بلکه لازم بود بر سبیل دوام از جهت توالی نعم وتواتر آن یا صفات طعام اند که از آن نیز کفایت وترک واستغنا نبود یا صفات پروردگار تعالی که هیچ چیزی از وی کفایت نتوان کرد ووی کافی ست از همه وترک طلب قرب وی واستغنا بر فضل وی نتوان کرد تمام این وجوه بتفصیل در شرح بیان کرده شده است بمنه وتوفیقه- رواه البخاری- وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الله لیرضی عن العبد- بدرستی که خدای تعالی هر آئینه راضی می گردد از بنده- ان یاکل الاکلة- بفتح همزه مصدر ست برای مرة یعنی یکبار خوردن وبضم همزه نیز خوانده اند بمعنی لقمه یعنی مقداری از طعام حاصل آنکه خدا دوست می دارد بنده را که طعامی خورد فیحمده علیها پس شکر گوید خدا را بران اکله- او یشرب الشربة- یا بنوشد دم آبی را این را بفتح شین خوانده اند ولیس ونزد طیبی در اکله نیز فتح همزه متعین ست- فیحمده علیها- پس شکر گوید خدا را بران شربه- رواه مسلم وسنذکر حدیثی عائشة وابی هریرة ونرود باشد که ذکر کنیم حدیث عائشه وحدیث ابی هریره را- ما شبع آل محمد- این بیان حدیث عائشه است واول آن این کلمه است- وخرج النبی صلی الله علیه وسلم من الدنیا- این حدیث ابی هریرة است واول آن این ست این هر دو حدیث را که در مصابیح در کتاب طعام ذکر کرده- فی باب فضل الفقراء ان شاء الله تعالی-

الفصل الثانی عن ابی ایوب قال کنا عند النبی- گفت ابو ایوب انصاری بودیم ما نزد پیغمبر صلی الله علیه وسلم فقرب طعام- پس نزدیک گردانیده شد طعامی- فلم ار طعاما- پس ندیدم من هیچ طعامی را که- کان اعظم برکتة- بود عظیم تر وبیشتر از روی برکت از آن طعام- اول ما اکلنا- در ابتدای وقت خوردن ما- ولا اقل برکة فی آخره- وندیدم کمتر از روی برکت در وقت آخر خوردن آن- قلنا یا رسول الله- گفتیم ای پیغمبر خدا- کیف هذا- چگونه بود حال این طعام که در اول آنچنان برکت داشت ودر آخر این چنین بی برکت شد- قال انا ذکرنا اسم الله- جواب فرمود که سببش آن بود که ما بردیم نام خدا را- حین اکلنا- در هنگامی که ابتدا کردیم در خوردن- ثم قعد من اکل بستر نشست در آخر کسی که خورد- ولم یسم الله- ونام خدا نبرد- فاکل معه الشیطان- پس خورد با وی بجهت ترک تسمیه

شیطان

شیطان این بی برکتی طعام در آخر باین سبب بود۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ سابقا گذشت کہ تسمیہ یکی از جماعت کافی ست وتسمیہ ہر یک شرط نیست نزد بعضی واین حدیث وامثال آن حجت ست بر ایشان وطیبی در توجیہ آن گفتہ کہ شاید معو واین شخص کہ تسمیہ نکرد بعد از فراغ قوم بود یا چون شیطان با وی بخورد تسمیہ ایشان موثر نیفتاد ونیز میتوان گفت کہ در ابتدای طعام اگر یکی از جماعۃ کہ مجتمع اند بر طعام تسمیہ نگوید تسمیہ دیگران کفایت ست اما چون این شخص در اثنای طعام در آمد وشریک شد وبا ایشان در ابتدا نبود چون حال ابتدای طعام اوست تسمیہ اش باید کرد فتدبر۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت قال رسول اللہ۔ گفت عائشہ کہ گفت پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اکل احدکم۔ چون بخورد یکی از شما۔ فنسی ان یذکر اللہ علی طعامہ۔ پس فراموش کند ذکر کردن نام خدا را بر طعام خود در اول۔ فلیقل۔ پس باید کہ بگوید آخر یا بجا کہ یادش آید۔ بسم اللہ اولہ وآخرہ۔ کہ تلافی آن تقصیر می کند۔ رواہ الترمذی وابو داؤد۔ وعن امیۃ بن مخشی۔ بفتح میم وسکون خای معجمہ وتشدید یا کنیت وی ابو عبد ست خزاعی ازدی ست معدود ست در اہل بصرہ او را احدیثی ست در طعام کہ ہمین حدیث باشد۔ قال گفت۔ کان رجل یاکل۔ بود مردی کہ طعام می خورد۔ فلم یسم۔ پس تسمیہ نکرد۔ حتی لم یبق من طعامہ الا لقمۃ۔ تا آنجا کہ باقی نماند از طعام وی مگر یک لقمہ۔ فلما رفعہا الی فیہ۔ پس ہر گاہ کہ برداشت آن لقمہ باقی ماندہ را بسوی دہن خود قال۔ گفت۔ بسم اللہ اولہ وآخرہ فضحک النبی۔ پس خندہ کرد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ثم قال۔ پس گفت آنحضرت۔ مازال الشیطان یاکل معہ۔ بود شیطان کہ می خورد با وی تا این ہنگام۔ فلما ذکر اسم اللہ۔ پس اکنون کہ برد این مرد نام خدا را۔ استقاء۔ رو کرد شیطان۔ ما فی بطنہ۔ چیزی کہ در شکم شیطان بود۔ رواہ ابو داؤد وچون شیطان را اکل ہست وشکمی دارد بحقیقت قی نیز بر حقیقت خواہد بود وبعضی گویند مراد رد برکت ست کہ رفتہ بود از اکل بترک تسمیہ اولا گویا در جوف شیطان رفتہ بود اکنون تسمیہ کرد وتدارک ما فات کرد برکت باز آمد وامثال این تاویلات از ضیق حوصلہ ایمان ست وپیغمبر خدا واقف ست بر حقائق امور کہ جز او را بدریافت آن راہ نیست مگر بتصدیق وایمان وباللہ التوفیق۔ وعن ابی سعید الخدری قال کان رسول اللہ۔ گفت بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم اذا فرغ من طعامہ۔ چون فارغ می شد از خوردن طعام۔ قال۔ می گفت این کلمات را بشکرانہ این نعمت۔ الحمد للہ الذی اطعمنا وسقانا وجعلنا مسلمین۔ شکر مر خدای را کہ بخورانید ما را طعام وبنوشانید آب را وگردانید ما را مسلمان ومطیع ومنقاد وی اصل اصول این نعمت ست واگر نہ نعمت اسلام بود ہر ناز ونعمتی کہ باشد وبال ست وبوجود آن مزید نعمت ومتمم کمال ست۔ ع۔ بی دوست خاک بر سر ملک تونگری۔ رواہ الترمذی وابو داؤد وابن ماجہ۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الطاعم الشاکر۔ آنکہ می خورد وشکر بر نعمت حق می کند۔ کالصائم الصابر۔ مانند کسی ست کہ روزہ می دارد وصبر می کند از شہوت طعام در اجر وثواب

اگرچه صائم را بحکم الصوم لی وانا اجزی به ثوابی خاص می دهند آن فضل او ست ولیکن در اصل اجر و ثواب هر دو شریک اند
و حقیقت معنی آنست که چون در از هان نشسته است که صبر و حبس نفس و منع وی از شهوت طعام که بحکم طبع و جبلت
بدان مائل و حریص ست درجهٔ عالی ست کرا آنکه می خورد و شهوت نفس می راند و متمتع از لذت طعام می گیرد بدان نرسد
فرمود اگر یکی بخورد اما بغفلت نخورد و از یاد حق و شکر وی آگاه باشد آن نیز مقامی عالی ست و مبنی ست از وجود ذکر مولی
تعالی و محبت وی آخر شکر و صبر هر دو جناح نجاح و فلاح اند پس تشبیه اینجا برای مجرد اشتراک و مساوات ست چنانکه گفته اند
که تشبیه در اصل حال ست نه مقدار آن و با وجود آن اشارتی بقوت و رجحان حال صائم کرد باعتبار ظاهر با آنکه در شکر
نیز حبس و نگاهداشت نفس ست بر اختیار محبت منعم و شغل زبان بند کردی و در حقیقت هر قسم طاعت متضمن صبر ست
فافهم باند آنکه شکر طعام بچه چیز بود ظاهر آنست که بصرف قوت حاصله از وی در طاعت بود و گفته اند که شکر طعام آنست
که در اول تسمیه گوید و آخر تحمید و اگر تشریک فقرا در طعام و مواسات ایشان را نیز داخل شکر دارند دور نباشد۔ رواه
الترمذی۔ روایت کرد این حدیث را ترمذی از ابی هریره۔ ورواه ابن ماجة والدارمی عن سنان بن سنة عن ابیه۔ و روایت
کرد آنرا ابن ماجه و دارمی از سنان بکسر سین و تخفیف نون بن سنه از پدر خود که سنه است بفتح سین و تشدید نون و در آخر
ها صحابی اسلمی ست مات سنة اثنین وثلثین فی خلافة عثمان این چنین گفته است مؤلف و آنچه از کتب ظاهر می شود آنست
که سنان صحابی ست روایت می کند این حدیث را از آنحضرت صلی الله علیه وسلم و ذکر عن ابیه در کتب نیست۔ وعن
ابی ایوب قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا اکل او شرب قال۔ گفت ابو ایوب انصاری بود آنحضرت
چون می خورد یا می نوشید می گفت۔ الحمد لله الذی اطعم وسقی۔ شکر مر خدای را که خورانید و نوشانید۔ وسوغه ظاهر
از عبارت شرح آنست که ضمیر راجع بطعام ست یعنی سهل گردانید دخول طعام را در حلق به پیدا کردن دندانها برای
خائیدن و لعاب برای نرم ساختن و زبان برای طعام در دهان گردانیدن اما تسویغ مخصوص بطعام نیست چه بلکه ظاهر از
عبارت قاموس اختصاص او بشرب ست چنانکه ساغ الشراب سوغا سهل مدخله و همچنین موارد استعمال مثل قول حق تعالی
سائغ شرابه و قول شاعر فساغ لی الشراب وغیره پس ضمیر سوغه راجع بهر یک از طعام و شراب باشد و مقصود شراح تصویر
تسویغ در طعام ست بجهت عدم احتیاج به بیان آن در شراب و نعمتی دیگر بیان کرده فرمود۔ وجعل له مخرجا۔ و گردانید
مر هر یک را جای بیرون آمدن فضلات که محل بول و غائط ست چه طعام و شراب بجمیع اجزای خود قابل غذا نبود
پس به حکمت بالغه و رحمت شامله فضلات آنرا بیرون انداخت۔ رواه ابو داؤد۔ وعن سلمان قال مروی ست
از سلمان فارسی رضی الله عنه که گفت۔ قرأت فی التوراة۔ خوانده ام در توریت۔ ان برکة الطعام۔ که سبب برکت
طعام الوضوء بعده۔ وضو کردن ست بعد از طعام و مراد بوضو درینجا غسل دست و دهان ست و وضو در لغت بمعنی حسن و
نظافت ست۔ فذکرت۔ و در بعضی روایات فذکرت ذلک للنبی پس ذکر کردم این کلمهٔ توریه را مر پیغمبر را صلی الله علیه وسلم فقال

رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم برکۃ الطعام الوضوء قبلہ والوضوء بعدہ۔ برکت طعام در وضو کردن ست پیش از طعام و بعد از طعام۔ رواہ الترمذی وابوداؤد۔ وچون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث ست برای تتمیم مکارم اخلاق و تکمیل محامد صفات دبود وضو پیش از طعام اتم وادخل در طہارت و نظافت وحی کردہ شد بوی زیادہ بران چیہ وحی کردہ شد بموسی علیہ السلام تتمیما و تکمیلا۔ وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم خرج من الخلاء۔ گفت ابن عباس کہ آنحضرت بیرون آمد از آنجا نہ فی الصراح خلا بفتح و مد آبدست جای۔ فقدم الیہ طعام۔ پس پیش آوردہ شد بسوی آنحضرت طعامی۔ فقالوا۔ پس چون دیدند صحابہ کہ آنحضرت پیش از وضو می خورد و در فہم ایشان وجوب وضو در آمد برای طعام چنانچہ برای نماز گفتند۔ الا ناتیک بوضوء۔ آیا نیاریم ترا آبی کہ بان وضو کنی۔ قال۔ فرمود۔ انما امرت بالوضوء اذا قمت الی الصلوۃ۔ من امر کردہ نشدہ ام بوضو یعنی بطریق وجوب مگر وقتی کہ بایستم برای نماز نہ برای طعام واگر ندبی و استحسانی داشتہ باشد نیز نکردم برای بیان جواز و تعلیم شما تا بدانید کہ امری واجب نیست پس مراد بوضو اینجا وضوی نماز ست نہ وضوی طعام و این ظاہر ست و نیز براین سیاق حدیث دلالت دارد واگر مراد بوضو در الا ناتیک بوضوء وضوء طعام دارند در انما امرت بالوضوء وضوء نماز نیز صورتی دارد وچون غسل ید در اول طعام از سنن و آداب ست نہ واجب ترک داد آنرا تعلیما للجواز وحاصل معنی آن شود کہ این وضو کہ شما ازمن فرمودید کہ وضو در اول طعام ست واجب و مامور بہ نیست اگر نکنم ضرری ندارد و نعم اینجا وضوی دیگر ست کہ وضوی نماز ست و آن واجب ست فلیتفہم۔ رواہ الترمذی وابوداؤد والنسائی ورواہ ابن ماجۃ عن ابی ہریرۃ۔ وعن ابن عباس عن النبی۔ وہم از ابن عباس آمدہ از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم انہ اتی بقصعۃ من ثرید۔ کہ آوردہ شد نزد آنحضرت کاسہ از شکنبہ۔ فقال کلوا من جوانبہا۔ پس فرمود آنحضرت بخورید از جوانب و اطراف کاسہ ولا تاکلوا من وسطہا۔ ونخورید از میانہ آن۔ فان البرکۃ تنزل فی وسطہا۔ زیرا کہ برکت در طعام نازل می شود بر طعامی کہ در میان کاسہ است بجہت آنکہ وسط افضل و اعدل مواضع ست پس احق و اولی بود بنزول خیر و برکت وچون طعامی کہ در میان کاسہ ست محل برکت ست ابقای وی تا آخر طعام مناسب باشد برای بقا و استمرار برکت در طعام و افتاد اذہاب وسے خوب نبود۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ والدارمی وقال الترمذی ہذا حدیث حسن صحیح وفی روایۃ ابی داؤد قال و در روایت ابی داؤد آمدہ کہ گفت آنحضرت۔ اذا اکل احدکم طعاما۔ چون بخورد یکی از شما طعامی را۔ فلا یاکل۔ پس باید کہ نخورد۔ من اعلی الصحفۃ۔ از بالای کاسہ۔ ولکن یاکل۔ ولیکن باید کہ بخورد من اسفلہا۔ از پایان آن۔ فان البرکۃ تنزل۔ زیرا کہ برکت فرود می آید۔ من اعلاہا۔ از بالای کاسہ ظاہر آنست کہ مراد باعلی وسط ست و باسفل اطراف و مراد بنزول برکت فیضان خیر و مزید نعمت ست از جناب فضل و رحمت الٰہی چنانکہ قول جنید کہ گفتہ است کہ یکی از مواطن کہ نزول می کند رحمت برین طائفہ نزد طعام ست مشعر بآن ست و قول طیبی

کہ گفت تشبیہ دادہ شد۔ یادت طعام را بہ نزول از اعلاء در مائعات و طعامہای نرم کہ در وسط می ریزند و از انجا باطراف می افتد و چون از اطراف می گیرند بدل آن از اعلی می رسد پس اگر از اعلی بگیرند منقطع گردد و اقتصار ست انظاہر معنی واکتفاست از معقول بمحسوس۔ وعن عبد اللہ بن عمرو قال ما رأی رسول اللہ۔ گفت ابن عمرو دیدہ نشدہ پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم یأکل متکیا قط۔ کہ می خورد تکیہ زدہ ہرگز چنانکہ عادت مترفان و متکبران ست و معنی اتکاسابقاً معلوم شد۔ ولا یطأ۔ و نی سپرند کردو زمین را۔ عقبہ۔ در دنبال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نمی رفت در دنبال او۔ رجلان۔ دو مرد چہ جای زیادہ ازان یعنی از غایت تواضع تقدم نمی کرد بر صحابہ در راہ رفتن چنانکہ روش ملوک و جبابرہ است بلکہ در وسط می رفت یا در دنبال ایشان چنانچہ در حدیث دیگر آمدہ کہ و یسوق اصحابہ۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن عبد اللہ بن الحارث بن جزء۔ بفتح جیم و سکون زای و ہمزہ در آخر صحابی ست حاضر شد فتح مصر را و ساکن شد دران و وی آخر کسی ست کہ باقی ماند بمصر از صحابہ مات سنۃ ثمان وثمانین بمصر وقیل غیرہ۔ قال اتی رسول اللہ۔ گفت عبد اللہ بن الحارث آوردہ شد نزد پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم بخبز ولحم۔ نان و گوشت۔ وھو فی المسجد۔ و آنحضرت بود در مسجد۔ فاکل واکلنا معہ۔ پس خورد آنحضرت و خوردیم ما با وی۔ ثم قام۔ پستر بالیستاد بنماز۔ فصلی وصلینا معہ۔ پس نماز گزارد وی و نماز گزاردیم ما با وی۔ ولم نزد۔ و زیادہ نکردیم۔ علی ان مسحنا ایدینا۔ بران کہ مسح کردیم دستہای خود را۔ بالحصباء۔ بسنگ ریزہا کہ در مسجد افتادہ بود۔ رواہ ابن ماجۃ۔ یعنی بعد از طعام دست نشستیم یا ازان جہت کہ آن گوشت و سومتی نداشت یا بجہت تعجیل بنماز یا ترک تکلف و اخذ برخصت در غیر واجب احیاناً کہ آن نیز محبوب الہی ست چنانکہ اخذ بعزیمت در اکثر اوقات و در ہیار العلوم از بعضی صحابہ می آرد کہ گفتند می بود مندیل ما بعد از طعام پاشنہ ہای پای ما و ظاہر آنست کہ لفظ لم نزد و مسحنا بصیغہ متکلم مع الغیر شامل آنحضرت و صحابہ ہمہ است کہ آن طعام خوردند واللہ اعلم و ازین حدیث معلوم شد کہ طعام خوردن در مسجد جائز ست و ورود آن در احادیث بسیار ست خصوصاً تمر و مانند آن و گفتہ اند کہ جواز آن مقید ست بانکہ ملوث و آلودہ نگردد بدان مسجد والاحرام و مکروہ است و در کتب فقہ مذکور ست کہ غیر معتکف در مسجد نخورد و نیاشامد و نخسپد و خرید و فروخت نکند کہ مکروہ است مگر آنکہ غریب باشد کہ جز مسجد جائی و ماوائی ندارد و گفتہ اند کہ آدمی را باید کہ نزد دخول بمسجد نیت اعتکاف کند تا مبیح این اشیا گردد و مستفید اجر و ثواب نیز گردد۔ وعن ابی ہریرۃ قال اتی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بلحم۔ آوردہ شد نزد آنحضرت گوشتی۔ فرفع الیہ الذراع۔ پس برداشتہ شد بسوی آنحضرت و نہادہ شد نزد وی ازان گوشت دست و شانہ۔ وکانت تعجبہ۔ و بود ذراع کہ خوش می آمد آنحضرت را۔ فنہس منہا۔ پس خورد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بکنار دندان مبارک ازان ذراع و این تواضع و ترک تکلف بود از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نہس بفتح نون و سکون ہا و سین مہملہ گرفتن گوشت باطراف

دندان ها اگر بتمام دندان بگیرند آنرا نهش گویند بشین معجمه در روایت بمهمله است و همچنین در حدیث آینده بیاید بجهت
تقلیل لحم و نفی شره و حرص وران و طیبی گفته که محبت آنحضرت گوشت ذراع را از جهت حسن نضج و سهولت هضم و زیادت
لذت اوست یا بودن آن دورتر از مواضع نجاست چنانکه امعا و اجزای دیگراند و در شمائل ترمذی از عائشه
آورده که گفت نبود گوشت ذراع محبوب‌تر نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ولیکن چون وی گوشت را نمی یافت
مگر بعد از چند گاه و ذراع زود تر نضج می رسید خوشتر می داشت و زود تری طلبید آنرا و حدیث دیگر آورده از عبد اللہ
بن جعفر بن ابی طالب گفت شنیدم از حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم که می فرمود خوشترین و لذیذترین گوشتها
گوشت پشت ست۔ رواہ الترمذی و ابن ماجہ۔ وعن عائشۃ قالت قال رسول اللہ۔ گفت عائشه که گفت
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم لا تقطعوا اللحم بالسکین۔ نبرید گوشت را بکارد یعنی بکارد بریده نخورید۔ فانہ زیراکه
بریدن گوشت بکارد و خوردن وی باین طریق من صنع الاعاجم۔ از فعل عجمیان و عادت ایشان ست از عزه و تکبر
و اعاجم جمع اعجم ست و اعجم و اعجمی کسی را گویند که فصیح نبود اگرچه عربی بود و منسوب ست بعجم اگرچه فصیح باشد و اعجم بمعنی
اخرس نیز آید و غیر انسان را که حیوانات عجم گویند بضم عین و سکون جیم بهمین معنی ست که قدرت بر کلام ندارند و غیر
عرب را که عجم گویند هم باین اعتبار ست چون در مرتبۂ فصاحت ایشان نیستند گویا اخرس اند و در شرح جامع الاصول که
عجم را بمعنی خرس گفته مسامحه کرده زیراکه عجم عام‌تر از خرس ست و بعد از آن که نهی کرد از خوردن گوشت بکارد بریده امر
کرد بخوردن آن بدندان و فرمود۔ وانہسوہ۔ و بدندان بخورید گوشت را و چون در طبیعت بعضی که عجمی طبع اند ابائی
از آن بود از برای تشفیه و تسلیۂ ایشان منافع بدندان خوردن گوشت را بیان فرمود بقول خود۔ فانہ اہنأ۔
زیراکه خوردن گوشت بدندان گواراتر و لذیذتر ست و هنی لذیذ و موافق غرض را گویند و هرچه کسی را بی تعب رسد آنرا
هنی گویند۔ وامرأ۔ و نیز خوردن گوشت بدندان سبکتر و منحدرتر ست در معده و استمراء طعام ذهاب ثقل اوست و هنیئاً
مریاً که در دعای خوردن و آشامیدن گویند باین معنی ست و گفته اند نهی از اعتیاد قطع لحم ست بسکین و لفظ صنع دلالت
دارد برین معنی زیراکه هر عامل را صانع نگویند مگر آنرا که در عمل خود متمکن و متدرب بود و قطع لحم بسکین احیاناً از آنحضرت نیز
ثابت شده چنانکه بیاید پس تطبیق آنست که لحم اگر نرم و نضیج باشد نهس باید کرد و اگر نه چنین بود جائز ست قطع بسکین
و در حقیقت این حدیث اشارت ست بآنکه خوردن بدندان اطیب و الذ ست و نهی تنزیهی ست واللہ اعلم۔ رواہ
ابوداؤد والبیہقی فی شعب الایمان وقالا۔ و گفته اند این دو کس۔ ہو لیس بالقوی۔ اسناد این حدیث قوی نیست
و بعضی راویان او خالی از ضعف نیستند۔ وعن ام المنذر قالت۔ روایت ست از ام المنذر انصاریه و بعضی گفته اند
عدویه نام او لیلی ست نماز گزارد قبلتین را گفت۔ دخل علیّ رسول اللہ۔ درآمد بر من پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم
و معہ علی۔ و بود با وی علی رضی اللہ عنہ۔ ولنا دوال معلقۃ۔ و در خانۂ ما خوشه های خرما بود آویخته و دوال بفتح دال

جمع واليه خوشه خرما - فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يأكل - پس شروع كرد آنحضرت در خوردن ازان خوشه ها -
وعلى معه يأكل - وعلي رضي الله عنه نيز با وى خوردن گرفت - فقال رسول الله - پس گفت پيغمبر خدا - صلى الله عليه
وسلم لعلي - مر علي را - مه يا علي - باز بمان از خوردن خرما اى علي - فانك ناقه - زيرا كه تو نقاهت دارى يعنى از مرض
تو برخاسته و بحال خود نيامده و ناقه را پرهيز شرط است - قالت - گفت ام المنذر - فجعلت لهم - پس گردانيدم براى
آنحضرت و هر كه با وى بود مر اهل خانه خود و اين هر دو مهمان عزيز را و در بعضى روايات له آمده و ضمير مفرد راجع
بحضرت بود يا بعلي و اين بسياق كلام ظاهر ترست - سلقا - طعامى را كه از سلق ست بكسر سين وسكون لام
گياهى ست كه نام او چقندر ست - وشعيرا - وازآرد جو - فقال النبي - پس گفت پيغمبر - صلى الله عليه وسلم
يا علي من هذا فاصب - اى علي ازين طعام بخور - فانه اوفق لك - زيرا كه وى موافق ترست مر ترا - رواه احمد والترمذي
وابن ماجه - وعن انس قال كان رسول الله - گفت انس بود پيغمبر خدا صلى الله عليه وسلم يعجبه الثفل - خوش
مى آمد او را ثفل و ثفل بضم مثلثه وكسر آن وضم افصح ست وسكون فا در اصل هرچه در ته نشيند كه آنرا دُردى گويند
ومراد اينجا آنچه در ته نشيند از طعام چسپيده بديگ وبعضى آنرا بثريد تفسير كرده اند وطيبى گفته كه گاهى بمعنى سويق و دقيق
مانند آن از غير مائعات نيز آيد چنانكه در حديثى فرموده هر كه با وى ثفل باشد بايد كه احسان كند با ياران مراد سويق
ودقيق وماننده آن واشياء وبحقيقت اينجا نيز مراد همان معنى اول ست كه بقيه خورده آنها باشد كه ثفل آنهاست
ومختار همان تفسير اول ست وگفته اند كه در دست قوت جميع آنچه در ديگ ست از طعام وجامع لطعوم آنچه در دست
از لحم وحوائج ومزاج شريف وى صلى الله عليه وسلم اعدل امزجه وجامع قواى كمال ست واقل ست در وى
دهانت و دسومت واسرع ست بهضم وخوردن وى حكم ليسيدن كاسه دارد كه در وى توقع بركت واستغفارست چنانچه
در لعق قصعه گذشت ونيز در خوردن ثفل تواضع ست كه عادت خاص آنحضرت ست صلى الله عليه وسلم وبحقيقت
در هر فعل شريف وى اگرچه طبيعى باشد لطائف حكم وغوامض اسرارست كه اطلاع بران جز بنور ولايت نتوان يافت
رواه الترمذي والبيهقي فى شعب الايمان - وعن نبيشه - بضم نون وفتح با وسكون يا وشين معجمه مفتوحه صحابى ست
از بنى هذيل معدود ست در بصريين وحديث وى در ايشان ست - عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال
فرمود - من اكل فى قصعة - كسى كه بخورد در كاسه - فلحسها - پس بليسيد بعد از خوردن كاسه را - استغفرت له القصعة
آمرزش مى خواهد براى وى كاسه ظاهر آنست كه مراد حقيقت آنست وگفته اند كه در ليسيدن تواضع و براءت از
كبرست وآن سبب مغفرت ذنوب ست واضافت كرد بقصعه از جهت بودن وى سبب آن - رواه احمد والترمذي
وابن ماجه والدارمي وقال الترمذي هذا حديث غريب - وعن ابى هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه
وسلم من بات - كسى كه شب كند وبخواب رود - وفى يده غمر - وحال آنكه در دست وى غمرست - لم يغسله - كه نشسته باشد

آنرا غمر بفتحین معجمہ و میم مفتوحتین بوی گوشت و چربی کہ دست بدان آلودہ باشد۔ فاصابہ شئ۔ پس برسد اورا چیزی از ایذای حشرات کہ بسبب بوی طعام و چربی آن بیایند و بگزند و بعضی گویند علت برص کہ برسیدن دست بہ بدن عرق آلودہ پیدا آید۔ فلا یلومن الا نفسہ۔ پس باید کہ ملامت نکند آنکس مگر خود راکہ با دست آلودہ ناشستہ خواب کرد و باعث عروض الم و علت شد اشارت ست بترغیب و تحریض بر شستن دست و تخویف و تحذیر از ترک آن۔ رواہ الترمذی و ابوداؤد و ابن ماجۃ۔ وعن ابن عباس قال کان احب الطعام الی رسول اللہ۔ گفت ابن عباس بود دوست ترین طعامہا نزد پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم الثرید من الخبز اشکنہ از نان۔ والثرید من الحیس۔ و اشکنہ از حیس بفتح مہملہ و سکون تحتانیہ و سین مہملہ طعامی کہ از خرما و روغن دارند و یا قروت سازند و حیس در اصل بمعنی خلط و آمیختن ست۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ابی اسید الانصاری۔ بفتح ہمزہ و کسر سین مہملہ و بعضی بضم ہمزہ و فتح سین مہملہ گفتہ اند صواب اول ست قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کلوا الزیت وادہنوا بہ۔ بخورید زیت را کہ نام روغن زیتون ست و بمالید بدن آنرا۔ فانہ۔ زیرا کہ این روغن۔ من شجرۃ مبارکۃ۔ حاصل می شود از درختی کہ برکت نہادہ شدہ است و در وی کہ نام آن زیتون ست و در وی خیر و برکت و منافع بسیار نہادہ اند و شجرۂ مبارکہ کہ در کریمہ اللہ نور السموات والارض الآیۃ مذکور ست ہمین درخت مراد ست کہ بہترین آن در زمین شام می باشد کہ آنرا نیز ارض مبارک خواندہ اند و در سورۂ والتین والزیتون پروردگار عالم بآن قسم یاد کردہ و بدان ادراک تشریف دادہ و عرب خصوصًا اہل الشام شیرین ورا می خورند و تلخش را بچراغ کار برند و در مالیدن آن بدن را منفعت بسیار ست۔ رواہ الترمذی و ابن ماجۃ والدارمی۔ وعن ام ہانی قالت دخل علی النبی۔ گفت ام ہانی دختر ابو طالب خواہر امیر المؤمنین علیؓ در آمد بر من پیغمبر۔ صلی اللہ علیہ وسلم فقال۔ پس پرسید۔ اعندک شئ۔ آیا ہست نزد تو چیزی یعنی از جنس طعام قلت لا الا خبز یابس و خل۔ گفتم نیست چیزی از طعام مگر نان خشک و سرکہ۔ فقال ہاتی۔ پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدہ و بیار آنچہ حاضر ست و فرمود برای خوش ساختن خاطر ام ہانی و تنبیہ بر قناعت بادنی قوت کہ حاضر ست۔ ما اقفر بیت من ادم فیہ خل۔ خالی نیست از نان خورش خانہ کہ در وی سرکہ است و اقفر بتقدیم قاف بر فا مشتق از قفر کہ در اصل بمعنی زمین بی آب ست کہ در وی گیاہ نروید و قفار نان بی نان خورش را گویند رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث حسن غریب۔ وعن یوسف بن عبد اللہ بن سلام رضی اللہ عنہما عبد اللہ بن سلام از کبار صحابہ و احبار یہود ست از اولاد یوسف علیہ السلام و ولد او یوسف از صغار صحابہ است کنیت او ابو یعقوب ست آنحضرت اورا یوسف نام نہادہ۔ قال۔ گفت یوسف بن عبد اللہ۔ رایت النبی۔ دیدم پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم اخذ کسرۃ۔ بکسر کاف گرفت نان پارہ را۔ من خبز الشعیر۔ از نان جو۔ فوضع علیہا تمرۃ۔ پس نہاد

بران نان پارہ خرمای را فقال۔ پس گفت و فرمود۔ ہذہ این خرما۔ ادام ہذہ۔ نان خورش این نان پارہ است
واکل۔ و خورد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آن نان را با خرما۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن سعد قال۔ و روایت کردہ شدہ
است از سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ کہ گفت۔ مرضت مرضا اتانی النبی۔ بیمار شدم بیماری کہ آمد بعیادت من پیغمبر
صلی اللہ علیہ وسلم یعودنی۔ در حالی کہ پرسش می کند مرا۔ فوضع یدہ بین ثدیی۔ پس نہاد دست مبارک خود را در میان
دو پستان من یعنی بر سینۂ من۔ حتی وجدت بردہا علی فوادی۔ تا آنکہ یافتم سردی دست آنحضرت را بر دل خود کنایت
از ذوقی و راحتی کہ از نہادن دست مبارک در دل یافت و فواد بضم فا و ہمزہ بمعنی دل و سیانۂ دل آید و بعضی گویند
فواد پردۂ دل و قلب حبہ و سویدای او و فی القاموس الفواد القلب۔ و قال۔ و چون دریافت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم حال مرا بنہادن دست فرمود۔ انک رجل مفود۔ ہر آئینہ تو مردی مفودی و مفود آنرا گویند کہ دل وی درد دارد
و فرمود۔ ایت الحارث بن کلدۃ۔ بفتح الکاف واللام بیا حارث بن کلدہ را و برو نزد وی۔ اخا ثقیف۔ برادر
ثقیف یعنی ثقفی بود و اہل محلہ و رئیس آنرا اخو فلان گویند چنانچہ اخا عاد و اخوہم نوح وغیر آن۔ فانہ رجل یتطبب زیرا کہ
این حارث بن کلدہ مردی ست کہ طبیبی می کند و صیغہ تفعل برای تکلف ست یا برای کمال۔ فلیاخذ پس باید کہ بگیرد
وی۔ سبع تمرات من عجوۃ المدینۃ۔ ہفت خرما از عجوۂ مدینہ کہ اجود انواع تمر ست و در وی خواص و برکات ست
در رفع این مرض و جز آن از زہر و سحر چنانکہ گذشت۔ فلیجاہن۔ پس باید کہ بکوبد آن ہفت خرما را۔ بنواہن
با ہستہ ہای آن و بیندازد در وی آب۔ ثم لیلدک بہن۔ پس تر باید کہ بریزد آنرا در دہن تو لدود بفتح لام دارو ئیرا
گویند کہ در دہن بیمار بریزند و بنوشانند او را۔ رواہ ابوداؤد۔ اگر گویند چہ حکمت ست کہ امر فرمود بآمدن نزد طبیب
و خود بیان علاج کرد و در بیان علاج ساختن آنرا حوالہ بوی کرد جواب آنست کہ اول حوالہ بطبیب کرد تا علاجی بکند باز چون
علاجی آسان روی نمود کہ در وی نفع عاجل ست شفقت کرد و بیان فرمود و نگذاشت کہ طبیب او را در علاج ہای دور
و دراز بیندازد و چون مؤنت ساختن آن و کیفیت استعمال آن از طبیب آسان تر بود بوی حوالہ فرمود و گفتہ اند
کہ درین حدیث دلیل ست بر رجوع کردن و مشاورت نمودن بطبیب کافر زیرا کہ این حارث بن کلدہ در اول زمان
اسلام مرد و اسلام وی ثابت نشدہ است۔ وعن عائشۃ ان النبی۔ و مروی ست از عائشہ رضی اللہ عنہا کہ
پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم کان یاکل البطیخ بالرطب۔ می خورد خربزہ را با خرما ہای تر۔ رواہ الترمذی۔ ترمذی این حدیث
را ہمین قدر روایت کرد۔ و زاد ابوداؤد۔ و زیادت کرد ابوداؤد این را کہ۔ ویقول یکسر حر ہذا ببرد ہذا۔ می فرمود
شکستہ می شود گرمی این یعنی تمر بسردی این یعنی بطیخ۔ و برد ہذا بحر ہذا۔ و شکستہ می شود سردی بطیخ بگرمی تمر و گفتہ اند
کہ مگر خربزہ خام بود و الا پختہ او نیز گرم ست و با وجود آن نسبت بہ تمر سرد ست و این معنی در اکل قثا بہ رطب
ظاہرتر ست چنانچہ گذشت۔ وقال الترمذی ہذا حدیث حسن غریب۔ و در شمائل ترمذی آمدہ کہ یاکل الخربز بالرطب

وخربز بکسر خا وسکون را وکسر موحده معرب خربزه و بعضی آنرا تفسیر بآن قسم کنند که آنرا هندوانه گویند و صواب آنست
که مراد بآن بطیخ ست و سخاوی در مقاصد حسنه آورده که در روایت یزید بن رومان آمده که یاکل البطیخ بالرطب
بتقدیم طا بر با بمعنی مطبوخ - وعن انس قال اتی النبی - گفت انس آورده شد نزد پیغمبر صلی الله علیه وسلم
بتمر عتیق خرمای کهنه که در روی کرم افتاده بود - فجعل یفتشه پس شروع کرد آنحضرت که می کاوید آنرا - ویخرج السوس
منه - و بیرون می آورد کرمهارا ازان وسوس کرمی را گویند که در طعام و پشم افتد - رواه ابوداود - و درین حدیث دلیل
ست که طعام نجس نمی گردد بافتادن دود دران کذا قال الطیبی و در مطالب المؤمنین گفته کرم که در پنیر و سیب افتاده باشد
حلال ست زیرا که احتراز ازان ممکن نبود و لیکن چون جدا کرده شود حکم او حکم مگس ست و زنبور و پشه و هرچه خون سائل ندارد
خوردن آن حرام ست و اگر در آب و طعام افتد پلید نگردد - وعن ابن عمر قال اتی النبی - گفت ابن عمر که آورده شد
نزد پیغمبر صلی الله علیه وسلم بجبنة - بضم جیم و بای موحده و فتح نون مشدده کلوله پنیر - فی تبوک در غزوه تبوک که
بلده ایست از بلاد شام و آنحضرت صلی الله علیه وسلم درانجا بغزوه رفته بود - فدعا بالسکین پس طلبید آنحضرت صلی الله
وسلم کارد را فسمی وقطع - پس نام خدا برد و پاره کرد و این مثل التسمیه است چنانکه در اول طعام کنند نه در اول ذبح چنانکه
بعضی عوام الناس گمان کنند - رواه ابوداود - وطیبی گفته درین حدیث دلیل ست بر طهارت انفحه زیرا که پنیر حاصل
نمی شود مگر ازوی و اگر آن نجس می بود پنیر نیز نجس بودی بدانکه انفحه بکسر همزه وسکون نون و فتح فا و کسر آن و بحاء مهمله مشدده
وآنرا منفحه نیز گویند در صراح گفته که شکنبه بزغاله یا بره که هنوز علف نخورده باشد و در قاموس می گوید که آن چیزی ست
که بیرون آورده می شود از شکم بزغاله شیرخواره و فشرده می شود در پشم پاره پس انداخته می شود در شیر پس سخت
می گردد و می بندد ازان پنیر و گفته که تفسیر جوهری انفحه را بکرش سهو ست انتهی و مشهور آنست که وی شیری ست که
می برآید از شکم بزغاله و انداخته می شود در شیر و می بندد بدان پنیر و تحقیق گفته اند بعضی از علمای مغاربه که مکروه است جبن
رومی و درنمی یابیم که علت در کراهت آن چیست آیا شبهه در همین انفحه است یا چیزی دیگر ست والله اعلم - وعن
سلمان قال سئل رسول الله - پرسیده شد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم عن السمن والجبن والفراء ازین سه چیز
که حلال اند یا حرام یکی سمن بفتح سین وسکون میم بمعنی روغن ظاهر او در ابتدای اسلام شبهه در حلیت آن در بعضی
مردم راه یافته باشد دیگر پنیر در وی محل اشتباه و سوال هست که آنرا از انفحه می سازند دیگر فرا بکسر فا و الف ممدوده
و اکثر شراح این لفظ را جمع فری بفتح فا بالقصر الف بمعنی حمار وحشی داشته و بعضی جمع فرو بمعنی پوستین گفته و
لهذا ترمذی آنرا در جامع خود در باب لباس آورده و ابن ماجه در باب سمن و جبن ذکر کرده و تورپشتی گفته که بتحقیق غلط
کرده اند بعضی در آنکه وی جمع فراست بمعنی حمار وحشی جز این نیست که وی جمع فرو ست و سوال کردند ازان از جهت خدشه
از صنع اهل کفر که فرو از جلد میته می ساختند بی دباغت و گفته که علما حدیث این حدیث را در باب لباس آورده اند

واگر در باب طعام نیز آوردہ باشند حجت نمی شود بران زیرا کہ حدیث مشتمل است بر سوال از طعام و لباس انتہی فقال
پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جواب این سوال کہ پرسیدہ شد بر سبیل کلیت۔ الحلال ما احل اللہ فی کتابہ
حلال چیزی ست کہ حلال ساختہ خدای تعالی در کتاب خود۔ والحرام ما حرم اللہ فی کتابہ۔ وحرام ہمانست کہ حرام
گردانیدہ است وی تعالی در کتاب خود۔ وما سکت عنہ فہو مما عفا عنہ۔ وانچہ سکوت کردہ از ان و ذکر نکردہ
آنرا و نہ حلال ساختہ و نہ حرام پس آن چیز از جملہ چیزہائی ست کہ عفو کردہ آنرا و این دلیل ست بر آنکہ اصل در اشیا
اباحت ست۔ رواہ ابن ماجۃ والترمذی وقال الترمذی۔ روایت کردہ این حدیث را ابن ماجہ و ترمذی و گفت ترمذی
ہذا حدیث غریب وموقوف علی الاصح۔ این حدیث غریب ست و اصح آنست کہ قول سلمان ست نہ حدیث حضرت
رسالت وموقوف قول وفعل صحابی را گویند چنانچہ مرفوع قول وفعل پیغمبر را خوانند صلی اللہ علیہ وسلم۔ وعن ابن عمر
قال قال رسول اللہ۔ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم وددت۔ دوست می دارم و آرزو می برم ان عندی
کہ باشد نزد من۔ خبزۃ بیضاء۔ نان سفید۔ من برۃ سمراء۔ از گندم سفیدی کہ در وی سیاہی نیز پنہان ست
نوعی خاص ست از گندم کہ جید تر و بہترین انواع اوست۔ ملبقۃ۔ نرم کردہ و تر کردہ شدہ باشد آن نان و خلط
کردہ شدہ خلط شدید۔ بسمن ولبن۔ بروغن و شیر۔ فقام رجل من القوم۔ پس بایستاد مردی از قوم یعنی صحابہ۔
فاتخذہ۔ پس ساخت و تیار کرد این چنین نانی کہ فرمودہ بود۔ فجاء بہ۔ پس حاضر آورد آنرا۔ فقال۔ پس پرسید
آنحضرت۔ فی ای شئی کان ہذا۔ در کدام ظرف بود این روغن۔ قال فی عکۃ ضب۔ گفت آنمرد در ظرفی بود کہ آنرا
از چرم سوسمار ساختہ اند و عکہ بضم عین ظرف روغن را کہ خرد تر از قربہ است۔ قال ارفعہ۔ فرمود بردار این نان را
از پیش من و این رابجہت کراہت و نفرت طبع شریف وی از پوست ضب فرمود نہ از جہت نجاست آن والامر
می کرد بریختن و انداختن آن روغن و نان و نہی می کرد از تناول آن کذا قال الطیبی و این بنا بر مذہب شافعیہ است
کہ ضب نزد ایشان حلال ست اما نزد ما حرام و این بحث را در باب ما یحل اکلہ و ما یحرم بتفصیل بیان کردہ ایم رواہ
روایت کرد این حدیث را۔ ابوداؤد وابن ماجۃ وقال۔ و گفت۔ ابوداؤد۔ ہذا حدیث منکر۔ این حدیث منکر ست
وضعیف و غیر مقبول و نیز طلب داشتہا و دوستی و آرزوی شہوت نفس مخالف شیمہ و عادت کریمہ اوست صلی اللہ
علیہ وسلم و ازین جہت حکم کرد ابوداؤد بمودن این حدیث منکر کذا قال الطیبی بر تقدیر صحت این حدیث باید در یافت
کہ با وجود حکم طبیعت باشتہاء آن و ترک تکلف و در اظہار و طلب آن چگونہ لطف پروردگار تعالی در از ان باز داشت
و چیزی کہ باعث کراہت و نفرت طبع شریف وی شد پیدا آورد و این چنین ست لطف و حمایت حق مر بندگان خاص
خود را تعالی و تقدس۔ وعن علی رضی اللہ عنہ۔ قال نہی رسول اللہ۔ گفت علی نہی کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ
وسلم عن اکل الثوم الا مطبوخا۔ از خوردن سیر مگر پختہ کہ بپختن بوی وی کشتہ شدہ باشد و ہمچنین ست حکم پیاز

واستال آن - رواه الترمذی وابوداود - وعن ابی زیاد - تابعی قلیل الحدیث وحدیث او نزد اہل شام ست
قال سئلت عائشۃ عن البصل - گفت پرسیده شد عائشه رضی الله عنہا از خوردن پیاز کہ حرام ست یا حلال فقالت
پس گفت عائشه - ان آخر طعام - بدرستی آخر طعامی کہ - اکلہ رسول اللہ - خورد آنرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم
طعام فیہ بصل - طعامی بود کہ پیاز داشت - رواه ابوداود - اگر سوال از خوردن پیاز در طعام بود این جواب
مطابق وموافق ست واگر عامتر بود از تنہا خوردن یا طعام پیاز دار خوردن پس حکم تنہا خوردن بیان نیافت
وبر کراہت باقی ماند وتفصیل مقام آنکہ در احادیث آمده کہ آنحضرت انہا را نخورده نہ تنہا ونہ در طعام مگر حدیث
عائشه کہ در طعام خورده است وامت را نیز از ان نہی کرده پس بعضی گویند کہ نہی از خوردن خام ست نہ پختہ وصحیح آنست
کہ آن نہی نیز تنزیہی ست نہ تحریمی وحرام نیست بر آنحضرت ونہ بر امت وطحاوی در شرح آثار احادیث دالہ بر اباحت
اکل بصل وکراث وثوم ومانند آن آورده کہ مطبوخ باشد یا غیر مطبوخ مگر کسی کہ بخورد ودر خانہ خود نشیند تا بوی آن
باقی ست ودر مسجد نہ در آید کہ آن مکروه است وگفت مختار این ست وقول ابی حنیفہ وابی یوسف ومحمد ہمین ست
وگفتہ اند کہ خوردن آنحضرت در آخر عمر طعامی را کہ در وی پیاز بود از برای تعلیم جواز بود وبیان آن کہ کراہت تنزیہی ست
نہ تحریمی واللہ اعلم - وعن ابنی بسر - در روایت سنن از دو پسر بسر بضم موحده وسکون مہملہ کہ نام ایشان عبد اللہ
وعطیہ ست صحابی اند - السلمیین - بضم سین وفتح لام مخففہ بصیغہ نسبت بر لفظ تثنیہ - قالا دخل علینا رسول اللہ
گفتند آن دو پسر در آمد بر ما پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فقدمنا زبدا وتمرا - پس پیش آوردیم ما در خدمت وے
مسکہ وخرما - وکان یحب الزبد والتمر - وبود آنحضرت کہ دوست می داشت مسکہ را با خرما کہ دوست مسکہ عفوصت
تمر امی برد - رواه ابوداود - وخوردن رطب با نان چرب کرده در انجا متعارف ست - وعن عکراش - بکسر
عین وسکون کاف در آخر شین معجمہ - بن ذؤیب - بذال معجمہ بر صیغہ تصغیر صحابی معدود در بصریین - قال گفت
عکراش - اتینا بجفنۃ - آورده شد نزد ما کاسہ کلان - کثیرۃ الثرید والوذر - کہ بسیار بود در وی اشکنہ و
وذر بفتح واو وسکون ذال معجمہ گوشت پاره ہای بی استخوان - فخبطت بیدی فی نواحیہا - پس زدم دست خود را
در ہر جانب جفنہ وخبط در اصل رفتن ناقہ شب کور را می گویند کہ بہر سو بی احتیاط وبی تمیز دست وپای می زند ہمچنین
این مرد دست در کاسہ زد وہر جانب دست می انداخت ومی خورد - واکل رسول اللہ - وخورد پیغمبر خدا صلی اللہ
علیہ وسلم من بین یدیہ - از پیش خود - فقبض بیده الیسری علی یدی الیمنی - پس گرفت آنحضرت بدست چپ خود دست
راست مرا وزد دست خود را بر دست من - ثم قال یا عکراش - پس گفت ای عکراش - کل من موضع واحد - بخور از یکجا
یعنی از پیش خود بخور وبہر جانب دست مزن - فانہ طعام واحد - زیرا کہ این یک طعام ست ودر ہر جانب
یکسان دست بہر سو زدن جز شرہ وحرص نیست یعنی اگر طعام ہای متعدد می بود یا یک طعام ودر ہر جانب

رنگی انان می بود بمقتضای میل طبیعت می توان از ہر جانب خوردا چون طعام یکی باشد ہر جانب دست زدن عیب ومکروہ ست۔ ثم اتینا بطبق فیہ الوان التمر۔ پستر آوردہ شد نزدما طبقی کہ در وی تمرہای رنگ برنگ بود فجعلت اٰکل من بین یدی۔ پس خوردن گرفتم آنرا از پیش خود بجہت آنچہ شنیدم از حضرت در طعام۔ وجالت ید رسول اللہ وجولان کرد دست پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فی الطبق۔ در طبق وازہر جانب مے خورد بجہت تیسیل طبیعت واز برای نمودن بہر دم کہ در تمر می توان از ہر جانب خورد وچنانکہ بفعل نمود بقول نیز تعلیم کرد فقال یا عکراش کل من حیث شئت فانہ غیر لون واحد۔ بخور از ہر جانب کہ خواہی زیرا کہ این طعام یکرنگ نیست واز ینجا فہم می شود کہ اگر فاکہہ نیز یکرنگ بود دست بہر جانب نباید زد واز پیش خود باید خورد۔ ثم اتینا بماء فغسل رسول اللہ۔ پستر آب آوردہ شد نزدما پس شست پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم یدیہ۔ ہر دو دست خود را۔ و مسح ببلل کفیہ وجہہ وذراعیہ وراسہ۔ ومسح کرد بتری آب ہر دو کف دست روی خود را وہر دو دست خود را تا مرفقین وسر مبارک خود را۔ وقال یا عکراش ہذا الوضوء مما غیرت النار این وضو از طعامی ست کہ تغیر دادہ است آنرا آتش وپختہ شدہ است ودر بعضی روایات مما مستہ النار آمدہ وشک نیست کہ در روی ہر دو دست شستن کفایت ست ولیکن اگر وجہ وذراعین وراس را بان مسح کنند بہتر ومشابہ تر ست بوضوء نماز۔ رواہ الترمذی وعن عائشة قالت کان رسول اللہ۔ گفت عائشہ بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم اذا اخذ اہلہ الوعک چون می گرفت بعضی از اہل خانہ اورا گرمی تپ امر بالحساء فصنع۔ می فرمود بساختن حسا فتح ومد وآن طعامی ست کہ ساختہ می شود از آرد ودر وعن وگاہی شیرین نیز سازند ونرم کنند چنانچہ توان نوشید واین ہمان تلبینہ است کہ ذکر وی در فصل اول گذشت وحریرہ نیز می گویند ودر حدیث نیز آمدہ۔ ثم امرہم فحسوا عنہ۔ پستر امر کرد تا بنوشند وبخورند پس نوشیدند وخوردند ازان۔ وکان یقول۔ وبود آنحضرت کہ می گفت انہ این حسا لیرتو فواد الحزین قوت می بخشد ومحکم می گرداند دل کسی را کہ اندوہگین ست فی الصراح رتو سخت گردانیدن وسست کردن وہو من الاضداد ولیسرو عن فواد السقیم و می کشاید وزائل می گرداند از دل بیمار تنگی وتعب وبیماری را۔ کما تسرو احداکن الوسخ بالماء عن وجہہا۔ چنانکہ دور می گرداند وپاک می سازد یکی از شمای جماعہ زنان چرک را از روی خود خطاب بازنان کرد زیراکہ اینہا مبالغہ وازندر از الہ چرک وپاک گردانیدن روی یا دران وقت فرمود کہ زنان حاضر بودند۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن صحیح۔ وعن ابی ہریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم العجوة من الجنة۔ این خرما کہ نام وی عجوہ است از بہشت ست یعنی آنکہ آنرا از بہشت آوردہ اند یا در بہشت خواہد بود ویا چنان سودمند وراحت بخش است کہ گویا از بہشت ست اظہر واصوب معنی اول ست چنانچہ محققین علما در حدیث ما بین قبری ومنبری روضة من ریاض الجنة گفتہ اند واللہ اعلم۔ وفیہا شفاء من السم۔ ودر عجوہ شفاست از زہر چنانکہ در فصل

اول گذشت والکماة من المن وماءها شفاء للعین شرح این نیز در ان فصل گذشت رواه الترمذی

الفصل الثالث عن المغیرة بن شعبة صحابی مشهور ست اسلام آورد در سال خندق وبعضی گفته اند اول مشاهد او حدیبیه بود ازولاة معاویه بن ابی سفیان بود در دهای زنی ودها ضرب المثل بود قال ضفت بکسر ضاد برو زن بعت مع رسول الله گفت مهمان شدم با پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم یعنی من وآنحضرت در خانه مردی قیم مهمان شدیم ذات لیلة شبی فامر بجنب فشوی پس آن مرد شاتی ذبح کرد وفرمود آنحضرت پهلوی آنرا بریان کنند پس بریان کرده شد ثم اخذ الشفرة بعد گرفت آنحضرت شفره را بفتح شین معجمه وسکون فا بمعنی کارد بزرگ فجعل یحز لی بها منه پس آنحضرت بریدن گرفت برای من بکارد ازان پهلوی بریان فجاء بلال یؤذنه بالصلوة پس آمد بلال در حالیکه اعلام می کند آنحضرت را بنماز این اعلام غیر ازان ست چنانکه عادت بلال بود که بعد از اذان چون جمع می شدند صحابی می آمد وحضرت را خبر می کرد ویؤذن اینجا از ایذان ست بمعنی اعلام وخبر کردن ودر اذان که بمعنی اعلام وقت نماز ست یؤذن تاذینا گویند بتشدید فالقی الشفرة پس انداخت آنحضرت کارد را از دست فقال ماله پس گفت بطریق تعجب چه شد این بلال را که درین وقت اعلام بنماز می کند واضطراب می نماید ودر وقت تنگی نیست تربت یداه بخاک آلوده ولپست باد هردو دست این بلال کنایت ست از خواری وفقر وعدم واین دعائی ست که عرب نزد ملامت کردن کسی را گویند ومراد بآن حقیقت ووقوع این معنی نیست بلکه همچنین عادت شده مراد مجرد ملامت وسرزنش دارند قال گفت مغیره بن شعبه وکان شاربه وفاء وبود موی های بروت وی تمام بر لب رسیده یعنی دراز شده بود معنی این عبارت را چند وجه بیان می کنند یکی آنکه ضمیر شاربه راجع بمغیره است که راوی حدیث ست وظاهر آن بود که گوید وکان شاربی بضمیر متکلم این تفنن در کلام ست که آنرا در اصطلاح اهل معانی تجرید والتفات نامند یعنی بود بروت من دراز فقال لی پس گفت آنحضرت مرا اقصه لک علی سواک کوتاه کنم وببرم موی های بروت ترا برای تو بر مسواک یعنی چوب مسواکی در زیر آن نهم وآنرا بکارد ببرم او قصه علی سواک شک راوی ست یعنی یا گفت ببر وکوتاه کن شارب خود را بر مسواک یعنی هم بوی امر کرد تا ببرد ونگفت من ببرم توجیه دیگر آنکه ضمیر شاربه عائد بحضرت رسول باشد صلی الله علیه وسلم یعنی مغیره می گوید بود شارب آنحضرت تمام ورسیده پس گفت مرا قص کنم آنرا برای تو یعنی برای تبرک تا آن موی ها که جدا شود نزد تو بطریق تبرک باقی ماند یا او را امر کرد که کوتاه کن موی شارب مرا وبعضی گویند که ضمیر شاربه برای بلال ست ولیکن فقال لی برین تقدیر خلاف ظاهر ست وظاهر است وگفته اند که تقدیر کلام این ست قال بلال فقال لی ودروی تکلف ست ولیکن این تکلف در روایت مشکاة ست که آورده فقال لی ودر شمائل ترمذی فقال له وبرین تقدیر ارجاع ضمیر ببلال ظاهر ست بلکه بمغیره تکلف وخلاف ظاهر ست چنانکه در شاربه که ضمیر غائب بجای متکلم نهاد وطیبی از شرح السنة آورده که روایت ست که حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم مردی را دید طویل الشارب پس بطلبید

مسواکی وکاردی پس بنهاد مسواک را تحت شارب وی وقطع کرد آنرا اگر این روایت در همین قصه ست متعین ست رجوع ضمیر بمغیره یا ببلال وحکم قص یا احفاء شوارب که در حدیث امر بدان وقوع یافته واختلاف علما در مقدار آن در اوائل کتاب الطهارة گذشت. رواه الترمذی. وعن حذیفة قال کنا اذا حضرنا مع النبی. بودیم ما چون حاضر می شدیم با پیغمبر صلی الله علیه وسلم طعاما. طعامی را. لم نضع ایدینا حتی یبدأ رسول الله. نمی نهادیم دستهای خود را در طعام تا آنکه بدایت می کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فیضع یده. پس می نهاد دست مبارک خود را بعد از آن ما می نهادیم واضطراب وشتابی نمی کردیم. وانا حضرنا معه مرة طعاما. وبدرستی که ما حاضر شدیم با آنحضرت یکبار طعامی را وهنوز آنحضرت دست در طعام نه نهاده وما نیز برعایت ادبی که داشتیم نشسته دست بطعام نبرده. فجاءت جاریة. پس آمد زنکی نابالغه کانها تدفع. گویا آن جاریه انداخته می شود یعنی کسی او را می اندازد بر طعام یعنی از غایت گرسنگی بی اختیار بر طعام می افتاد فذهبت لتضع یدها فی الطعام. پس بفور حاضری قصد کرد نهادن دست خود را در طعام بی آنکه ادب ورزد ونام خدا برد. فاخذ رسول الله. پس گرفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم بیدها. دست او را ونگذاشت که دست در طعام زند وبخورد. ثم جاء اعرابی کانما یدفع. بعد از آمد بادیه نشینی از عقب وی بهمان صفت که آن زن آمده بود گویا کسی او را می اندازد بر طعام وی نیز خواست که دست در طعام زند. فاخذ بیده. پس گرفت آنحضرت دست او را نیز. فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الشیطان یستحل الطعام ان لا یذکر اسم الله علیه. بدرستی شیطان حلال می گرداند طعام را برای خود وقادر ومتمکن می گردد بر خوردن آن بسبب نابودن نام خدا بر طعام. وانه جاء بهذه الجاریة. وبدرستی شیطان آورد این جاریه را وباعث شد بر آمدن او لیستحل بها. تا حلال گرداند طعام را برای خود بسبب آن جاریه وخوردن او بی تسمیه. فاخذت بیدها. پس گرفتم من دست او را. فجاء بهذا الاعرابی لیستحل به فاخذت بیده. پس عقب وی آورد شیطان این اعرابی را تا حلال گرداند طعام را بسبب وی پس گرفتم دست او را نیز. والذی نفسی بیده. سوگند بخدائی که بقای ذات من در دست قدرت وست. ان یده فی یدی. بدرستی که دست شیطان در دست من ست مع یدها. با دست آن جاریه ورد ثنی مع یدیهما یعنی با دست جاریه واعرابی واین ظاهرترست اما روایت یدها مخصوص بجاریه است واین منافات ندارد که دست اعرابی نیز بود زیرا که اول فرمود که دست اعرابی نیز گرفتم غایت آنکه چون جاریه اول آمده بود واول دست وی را گرفته تخصیص کرد بذکر وی. وفی روایة ثم ذکر اسم الله واکل. پس تر ذکر کرد آنحضرت نام خدا را ودست بطعام زد وخورد صلی الله علیه وسلم. رواه مسلم. وعن عائشة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم اراد ان یشتری غلاما. مروی ست از عائشه که آنحضرت خواست که بخرد غلامی را. فالقی بین یدیه تمرا. پس انداخت پیش آن غلام خرما را. فاکل الغلام فاکثر. پس بخورد آن غلام تمر را پس بسیار خورد. فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان کثرة الاکل شوم. پس گفت آنحضرت بسیار خواری سبب وعلامت بی برکتی ست فی الصراح شوم بضم وهمزه بدفال ونقیض یمن وفی القاموس الشوم ضد الیمن والیمن البرکة. وامر برده. وفرمود تا باز گردانند ونخرند آن غلام را.

رواه البیہقی فی شعب الایمان۔ وعن انس بن مالک قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سید ادامکم الملح بہترین نان خورش شما نمک ست زیرا کہ کمتر ست از روی مؤنت ونزدیک ترست بسلوک طریقہ زہد وقناعت وازین جہت بہتر ست از نان خورش ہای دیگر۔ رواه ابن ماجۃ۔ وعنہ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا وضع الطعام فاخلعوا نعالکم چون نہادہ شود طعام وبجزرید طعام را پس برکشید نعلین خود را۔ فانہ اروح لاقدامکم۔ زیرا کہ کشیدن نعلین راحت بخشندہ ترست مر پاہای شما را ونیز نزدیکتر ست بادب طعام۔ وعن اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہا انہا کانت۔ آمدہ است از اسماء بنت ابی بکر کہ بود عادت وی۔ اذا اتیت بثرید۔ چون آوردہ شد انسکہ نزد وی ذکر ثرید اتفاقی ست واگر طعام آن قوم ثرید بود وطعام دیگر حکم او نیز ہمین خواہد بود۔ امرت بہ فغطی۔ می فرمود کہ پوشیدہ نگاہ دارند ثرید را پس پوشیدہ می شد حتی تذہب فورۃ دخانہ۔ تا آنکہ برود جوش وغلبہ دود وگرمی وی فی الصراح فور وفوران جوشیدن دیگ وچشمہ وجز آن وفورۃ الحر بالفتح سختی گرما۔ وتقول انی سمعت رسول اللہ۔ ومی گفت اسماء کہ من شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ می گفت۔ ہو اعظم البرکۃ۔ نگاہ داشتن طعام تا رفتن جوش ودود وگرمی او وسرد کردہ خوردن موجب بسیاری برکت ست۔ رواہما الدارمی۔ روایت کرد این دو حدیث را دارمی۔ وعن نبیشۃ بضم نون وفتح باء موحدہ وسکون تحتیہ وشین معجمہ صحابی ست ورا نبیشۃ الخیر گویند۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اکل فی قصعۃ ثم لحسہا۔ کسی کہ بخورد در کاسہ پس بلیسید بعد از فراغ طعام کاسہ را۔ تقول لہ القصعۃ۔ می گوید مر او را قصعہ بزبان حال یا بزبانی کہ در حقیقت ثابت ست مر او را۔ اعتقک اللہ من النار۔ آزاد کند ترا خدای تعالی از آتش دوزخ۔ کما اعتقتنی من الشیطان چنانکہ آزاد کردی تو مرا از شیطان کہ اگر تو نمی لیسیدی او می لیسید۔ رواہ رزین۔ واین حدیث در فصل ثانی ہم از نبیشہ بلفظی دیگر گذشت

باب الضیافۃ

در بیان فضل ضیافت وآداب آن وآداب ضیف ومضیف ضاف مہمان شد اضاف مہمانی کرد ضیف مہمان مضیف میزبان وبدانکہ مختار نزد جمہور آنست کہ رعایت حق ضیافت از مکارم اخلاق ومستحبات ست واکثر احادیث دال ست بران ونزد بعضی یکروز واجب ست وبعد از وی مستحب واز بعضی احادیث وجوب ضیافت یکروز مر قومی را از مسلمانان کہ نزول کنند بر اہل قری معلوم می گردد وجمہور می گویند کہ در ابتدای اسلام بود وبعد از ان منسوخ گشت یا محمول ست بر حالت اضطرار مخمصہ یا مخصوص بود باہل ذمہ کہ آنرا از ذمہ خود اختیار نمودہ بودند۔

الفصل الاول۔ عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من کان یؤمن باللہ والیوم الآخر کسی کہ ایمان آرد بخدا وروز آخرت وجزا وثواب وعقاب آن۔ فلیکرم ضیفہ۔ پس باید کہ اکرام کند مہمان خود را ورعایت حقوق او کند در مرحبا گفتن وبشاشت نمودن ونرمی کردن وحق خدمت بجا آوردن وتہیہ طعام بحسب الامکان [illegible]

کردن و بار ارتکاب قدری از تکلف بی تضییع حقوق آنچه میسر شود و تعجیل پیش آوردن - ومن کان یؤمن بالله والیوم الآخر فلا یؤذ
جاره - و باید مومن را که خیر و احسان کند بهمسایه و اقلش آنکه ایذا نرساند او را و در حقیقت منع خیر و احسان از کسی که
توقع آن دارد ایذا کردن ست مر او را - ومن کان یؤمن بالله والیوم الآخر فلیقل خیرا او لیصمت - و باید که مومن
سخن نیک گوید که در وی ثواب بود و اگر آن نبود باری عقاب نباشد - وفی روایة بدل الجار - و در روایتی در بدل آن
جمله و حدیث که در وی وصیت بعدم ایذای جار واقع شده یعنی قول وی ومن کان یؤمن بالله والیوم الآخر فلا یؤذ
جاره این آمده که - ومن کان یؤمن بالله والیوم الآخر فلیصل رحمه - پس باید که صله رحم کند با خویشان و احسان
کند که موجب وصل و قربت شود نه قطع و هجران - متفق علیه - وعن ابی شریح الکعبی صحابی ست اسلام آورد
پیش از فتح و حامل لواء بنی کعب بود روز فتح - ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال من کان یؤمن بالله والیوم الآخر
فلیکرم ضیفه جائزته - و زمان عطای مهمان و لطف و احسان بوی - یوم ولیلة - یکروز و یک شب ست - والضیافة
ثلثة ایام - و زمان مهمانداری سه روز ست - فما بعد ذلک فهو صدقة - بعد از آن هر چه دهد و کند از احسان خیر زائد ست
و آنچه در نهایه جزری در معنی حدیث گفته آنست که سه روز مهمانی کند و در روز اول تکلف کند آنچه گنجایش دارد از بر و احسان
و در روز دوم و سوم پیش آرد آنچه حاضر ست و معتاد وی ست بی تکلف بعد از آن بدهد آنچه بدان قطع مسافت یکروز و یک شب
تواند نمود و این ست مراد بجائزه که فرمود وجائزته یوم ولیلة و معنی جائزه عطیه و تحفه و لطف بود و مراد اینجا قدری آنچه قوت
یکروزه تواند بود و بمنزل تواند رسید و آنرا جیزه نیز گویند و در بعضی حواشی نوشته که جائزه طعامی که بمهمان همراه سازند و بعد
جائزه هر چه دهد صدقه و زیادت خیر و احسان ست و باین معنی جائزه متاخر باشد از ضیافت و زائد بود بران و قرینه حمل
برین معنی وقوع ذکر جائزه است متاخر از ضیافت و در بعضی روایات صحیحه از ابی شریح باین لفظ آمده قال قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم الضیافة ثلثة ایام وجائزته یوم ولیلة محتمل که این جائزه بیان عطا و لطف بود که در روز اول می کند
و داخل بود در ثلثة ایام و ظاهر قول وی فما بعد ذلک فهو صدقة در وجوب ضیافت و جائزه است ولیکن ظاهر
لفظ جائزه و اکرام چنانچه طیبی گفته در عدم وجوب ست پس مراد بصدقه زیادت خیر و احسان باشد چنانکه در ضمن
بیان اشارت بآن کردیم والله اعلم و بعد از آن که بیان حال مضیف کرد در اکرام ضیف در بیان حال ضیف در رعایت
حال مضیف نیز فرمود که - ولا یحل له - و روا نیست مر مهمان را - ان یثوی عنده - اقامت کردن و ایستادن نزد
میزبان - حتی یحرجه - تا آنکه در حرج و مشقت اندازد و تنگ آرد او را تا صدقه بر وجه من و اذی نگردد و گفته اند که بجهت
عذری و مرضی زیاده بر سه روز بایستد از مال خود بخورد و او را تشویش ندهد - متفق علیه - وعن عقبة بن عامر
قال قلت للنبی - گفت عقبه بن عامر گفتم مر پیغمبر را صلی الله علیه وسلم انک تبعثنا - بدرستی که تو می فرستی ما را
یعنی بجهاد یا کاری دیگر - فننزل بقوم - پس فرود می آییم ما بر قومی که - لا یقروننا - مهمانی نمی کنند ما را و یقروننا بدون ست

بفتح یا و در بعضی روایات بحذف احدی النونین نیز آمده بجهت تخفیف - فما ترى پس رای شریف تو درین باب چیست و چه حکم می کنی آیا بگیریم ضیافت خود را از ایشان بزور یا نه - فقال لنا پس فرمود آنحضرت ما را در جواب این سوال و حکم این مسئله ان نزلتم بقوم - اگر نزول کنید شما بر قومی - فامروا لکم پس بفرمایند آن قوم را برای شما که بدهد بما ینبغی للضیف آنچه می باید داد برای مهمانان و کفایت می کند - فاقبلوا پس قبول کنید شما و بگیرید - فان لم یفعلوا پس اگر نکنند ایشان این کار را و ندهند آنچه باید داد - فخذوا منهم پس بگیرید از ایشان - حق الضیف الذی ینبغی لهم - حق مهمانان که می باید داد مر مهمانان را یا میزبانان را متفق علیه - ظاهر این حدیث دلالت دارد بر وجوب ضیافت اگر نه دهند بزور باید گرفت و در ینجا بحث ست مر طائفه از علما را که ضیافت را حق واجب دانند و جمهور علما این حدیث را تاویل کنند بچند وجه یکی آنکه این محمول ست بر صورت مخمصه و اضطرار و بیشک درین صورت ضیافت واجب خواهد بود و اگر نکنند گرفتن آن بکره و جبر جائز ست دوم آنکه این حکم در اول اسلام بود که مواسات فقرا و محتاجان واجب بود دران هنگام و چون وسعت در احوال مسلمانان پیدا شد منسوخ گشت سوم آنکه این در صورت نزول بر اهل ذمه است که در عقد ذمه شرط کرده اند که اگر مسلمانی بر ایشان نزول کند ضیافت کنند او را و واجب ست بر ایشان ضیافت او چهارم آنکه مراد بگرفتن حق ضیف که باید داد و در افتادن ست دران قوم که نه دهند بملامت و ذکر بخل و خست و افشای سوء حال ایشان و این تاویل بعید ست از عبارت که ظاهر در گرفتن حق ضیافت و طعام ست کما لا یخفی - وعن ابی هریرة قال خرج رسول الله صلی الله علیه وسلم ذات یوم او لیلة - گفت ابو هریره بیرون آمد آنحضرت یعنی از خانه روزی یا شبی شک راوی ست که بر آمدن آنحضرت در روز بود یا در شب و در روایتی آمده که در نیم روز گرم بود - فاذا هو بابی بکر و عمر پس ناگاه آنحضرت صلی الله علیه وسلم ملابس و مقارن و ملاقی ست با ابوبکر و عمر رضی الله عنهما یعنی دید ایشان را که ایشان نیز از خانه بیرون افتاده اند - فقال - پس گفت آنحضرت و پرسید از ابی بکر و عمر - ما اخرجکما - چه چیز بر آورده و چه باعث شد شما را بر آمدن من بیوتکما از خانه های شما - هذه الساعة درین وقت غیر معتاد که شب ست یا نیم روز - قالا الجوع گفتند ابوبکر و عمر رضی الله عنهما بر آورد ما را گرسنگی چون زور آرد و مانع آید از نشاط عبادت و کمال تلذذ بدان و باعث گردد بر مشغولی خاطر بر آمدن و علاج آن کردن و سببی از اسباب مباحه و سعی در ازاله آن نمودن جائز بلکه لازم گردد و رفتن نزد احباب و طلب طعام از ایشان نزد یقین باجابت آن بی تکلف نیز درین وقت مباح گردد بلکه باعث ازدیاد محبت و اخلاص ست آورده اند که چون صحابه گرسنه می شدند در حضرت رسول می آمدند صلی الله علیه وسلم و نظر بر جمال وی می کشادند تا الم جوع و شدت بدر می رفت و بنورانیت شهود و سیری می شدند و گویند که حال مصریان در قحط سال در زمان یوسف علیه السلام نیز این چنین بود و از این حدیث معلوم گردد که اظهار الم و محنت با احباب که نه بر وجه شکایت و اظهار جزع بود جائز ست - قال وانا والذی نفسی بیده - گفت آنحضرت و سوگند یاد کرد بذات پاک حق که - لاخرجنی الذی اخرجکما تحقیق بیرون آورده مرا همانچه بیرون

آورد شمار یعنی جوع ہمان علت کہ مذکور شد وتاثیر جوع در کمال بحکم طبیعت وبشریت احیاناً دور نباشد وابقاء احکام
جبلت ودر ایشان حکمتی دارد وبعد ازان فرمود با بوبکر وعمر۔ قوموا۔ برخیزید خطاب بصیغہ جمع کردہ مجازاً یا اقل جمع اثنین
ست۔ فقاموا معہ۔ پس بایستادند ابوبکر وعمر با آنحضرت ودر لفظ معہ اشارت بہ تبعیت واطاعت ایشان ست
مر آنحضرت را واگرچہ دلالت معیت بر تبعیت کلی نبود چنانکہ وہو معکم وان اللہ مع المتقین ولیکن در امثال این مقامات
متبادر گردد چنانکہ در جاء زید مع الامیر نہ جاء الامیر مع زید وہم از جہت متبوعیت آنحضرت ست کہ بصیغہ واحد
آوردہ در قول وی۔ فاتی۔ پس آمد آنحضرت۔ رجلا من الانصار۔ مردی را از قبیلہ انصار ونام آن مرد ابو الہیثم
مالک بن التیہان بود بفتح تا وتشدید یای مکسورہ۔ فاذا ہو لیس فی بیتہ۔ پس ناگاہ آن مرد نبود در خانہ خود۔ فلما رأتہ المرأۃ
پس ہرگاہ آنحضرت را دید زن آن مرد۔ قالت۔ گفت۔ مرحبا واہلا۔ لفظی ست کہ برای تکریم در آیندہ واظہار بشاشت
وانس بادی گویند یعنی آمدی مکان رحب واسع را واہل خانہ خود را واہلاً وسہلاً ومرحبا نیز بہمین معنی ست وسہل مکان
نرم وہموار را گویند ضد حزن کہ بمعنی مکان درشت وسخت آید وازین حدیث معلوم گردد کہ سماع کلام امرأۃ اجنبیہ
ومراجعت کلام با وی واذن وی مہمانان را در دخول منزل زوج در جائی کہ از آفت امن بود ورضای زوج بدان
متیقن جائز باشد۔ فقال لہا رسول اللہ۔ پس گفت مر آن زن را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم این فلان۔ کجاست
فلان یعنی شوہر تو۔ قالت ذہب یستعذب لنا من الماء۔ گفت رفتہ است تا آب خوش وشیرین برای ما بیارد۔
اذ جاء الانصاری۔ ناگاہ آمد آن مرد انصاری کہ صاحب خانہ بود۔ فنظر الی رسول اللہ۔ پس دید بجانب پیغمبر خدا صلی اللہ
علیہ وسلم وصاحبیہ۔ وہر دو یار وی کہ ابوبکر وعمر ست۔ ثم قال۔ پس تر گفت آن مرد بشکرگزاری قدوم آنحضرت وابوبکر
وعمر۔ الحمد للہ ما احد الیوم اکرم اضیافا منی۔ شکر مر خدای را کہ نیست ہیچ یکی امروز بزرگتر از روی مہمانان از من
یعنی مہمانان من امروز بزرگتر از مہمانان دیگرانند۔ قال فانطلق۔ گفت راوی پس رفت آن مرد وصاحب خانہ۔
فجاءہم بعذق۔ پس آورد نزد حضرت وصاحبیہ عذقی را بکسر عین مہملہ وسکون ذال معجمہ وقاف خوشہ از خرما۔ فیہ بسر
وتمر ورطب۔ کہ بود دران شاخ از ہر قسم خرما بسر بضم با وسکون سین خرمای نیم پختہ کہ ہنوز بقیہ مرارت از عفوصتی دارد
وتمر خرمای خشک ورطب خرمای تر شیرین خالص۔ فقال کلوا من ہذہ۔ پس گفت بخورید ازینہا ودرینجا تقدیم
فاکہہ است بسوی ضیف ومبادرت باحضار چیزی ازان ودر قرآن مجید نیز تقدیم فاکہہ بر طعام آمدہ آنجا کہ فرمود (وفاکہۃ
مما یتخیرون ولحم طیر مما یشتہون) واخذ المدیۃ۔ بضم میم وکسر آن وگرفت آن مرد کارد را تا شاتی را برای مہمانان ذبح کند
فقال لہ رسول اللہ۔ پس گفت مر او را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ایاک والحلوب۔ بفتح حا ودور دار خود را از انکہ بکشی شاۃ شیردار را۔
فذبح لہم۔ پس کشت برای ایشان شاتی را۔ فاکلوا من الشاۃ۔ پس پختہ شد آن شاۃ وخوردند از وی۔ ومن ذلک
العذق۔ واز ان خرما احیانا کہ دران خوشہ بود۔ وشربوا۔ ونوشیدند آب۔ فلما ان شبعوا ورووا۔ پس ہرگاہ کہ سیر شدند

وسیراب گشتند از نجا معلوم گردد که احیانا سیری در زمان آنحضرت بوده و روا است و مکروه ست اعتیاد و مداومت بران که موجب قساوت قلب و فراموشی از حال محتاجان باشد۔ قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لابی بکر و عمر والذی نفسی بیده۔ گفت آنحضرت مر ابی بکر و عمر را و سوگند بخدا یاد کرد که لتسألن عن هذا النعیم یوم القیمة بتحقیق پرسیده می شوید از این نعمت روز قیامت و ادای حق شکر آن۔ اخرجکم من بیوتکم الجوع۔ بیرون آورد شما را از خانهای شما گرسنگی۔ ثم لم ترجعوا حتی اصابکم هذا النعیم۔ پس بر نگشتید بخانهای خود تا آنکه رسید شما را این نعمت و این سوال در حق بعضی بطریق توبیخ و سرزنش بود و بعضی را برای امتنان و اظهار نعمت و کرامت به هر تقدیر بر هر نعمت سوالی و پرسشی خواهد بود که ادای حق شکر آن کردند یا نه نسأل الله العافیة۔ رواه مسلم و ذکر حدیث ابی مسعود۔ و ذکر کرده شده است حدیث ابی مسعود انصاری که وارد اول او این لفظ ست۔ کان رجل من الانصار فی باب الولیمة۔ در باب ولیمه که در کتاب نکاح گذشت

الفصل الثانی۔ عن المقدام۔ بکسر میم۔ بن معدیکرب بکسر با صحابی مشهور ست نزول کرد در حمص و مرد وی ست در اهل شام۔ سمع النبی صلی الله علیه وسلم یقول۔ شنید آنحضرت را که می گفت۔ ایما مسلم ضاف قوما۔ هر مسلمانی که مهمان شد بر قومی و نزول کرد بر ایشان۔ فاصبح الضیف محروما۔ پس صبح کرد آن ضیف ناامید و بی نصیب یعنی شب مهمانی او نکردند۔ کان حقا علی کل مسلم نصره۔ باشد لازم و سزاوار بر هر مسلمان یاری دادن وی از آنانکه ظلم کرده اند بر وی بمنع حق ضیافت وی پس باید که یاری دهند هر مسلمان مظلوم را حتی یاخذ له بقراه۔ تا آنکه بگیرد برای آن مهمان مثل مهمانی او یعنی مقدار آنچه سیری بخشد و کفایت کند او را۔ من ماله و زرعه۔ بگیرد حق مهمانی او را از مال و زراعت آن قوم که نزول کرده است بر ایشان رواه۔ روایت کرد این حدیث را الدارمی و ابو داود و فی روایة له آمده است در روایتی دیگر مر ابی داود را این عبارت و ایما رجل ضاف قوما بجای ایما مسلم رجل آمده بجای فاصبح الضیف محروما۔ فلم یقروه۔ پس مهمانی نکردند آن قوم آن مرد را و بجای کان حقا علی کل مسلم نصره الخ۔ کان له ان یعقبهم۔ بضم یا و سکون عین و کسر قاف بمثل قراه۔ می رسد او را که دنبال کند و بگیرد از اموال ایشان مانند مقدار مهمانی خود و این حدیث نیز ناظر در وجوب ضیافت ست و تاویل و توجیه وی همانست که مذکور شد در حدیث عقبة بن عامر۔ وعن ابی الاحوص الجشمی بضم جیم و فتح شین نام او عوف بن مالک ست تابعی ست از اتباع عبدالله ابن مسعود و کشته شد در حرب خوارج۔ عن ابیه۔ روایت می کند از پدر خود که مالک بن نضله بفتح نون و سکون ضاد معجمه نام دارد و صحابی ست۔ قال۔ گفت پدر وی۔ قلت گفتم یا رسول الله ارایت۔ خبر ده مرا از حکم این مسئله که ان مررت برجل فلم یقرنی۔ اگر بگذرم من بمردی و نزول کنم بوی و مهمانی نکند مرا۔ ولم یضفنی۔ و مهمان نگیرد مرا این تاکید لم یقرنی ست۔ ثم مر بی بعد ذلک۔ پس تر بگذرد آن مرد بمن۔ اقریه۔ آیا مهمانی کنم او را۔ ام اجزیه۔ یا پاداش دهم او را و معامله کنم با وی چنانکه بمن کرد۔ قال بل اقره۔ فرمود بلکه مهمانی کن او را و جزا مده بدی را ببدی بلکه جزای بدی بنیکی کن۔ بیت بدی را بدی سهل باشد جزا۔ اگر مردی احسن الی من اسا۔ رواه الترمذی۔ وعن انس و غیره

ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم استاذن علی سعد بن عبادۃ۔ روایت ست از انس یا غیر انس از صحابی دیگر کہ آنحضرت
طلب اذن کرد در درآمدن بر سعد بن عبادہ کہ یکی از اکابر و نقبای انصار و محبان و مخلصان حضرت سید ابرار ست رضی اللہ
عنہ و آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم عنایتی خاص و کرمی مخصوص بود بوی و بہ پسر وی و ہم بباعث عنایت و آمد بروی۔
فقال پس گفت آنحضرت السلام علیکم و رحمۃ اللہ فقال سعد۔ پس گفت سعد در جواب سلام آنحضرت و علیکم السلام و رحمۃ اللہ
ولیکن آہستہ گفت۔ ولم یسمع النبی۔ و نشنوانید پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم حتی سلم ثلاثا۔ تا آنکہ سلام داد آنحضرت سہ بار۔
ورد علیہ سعد ثلاثا۔ و رد سلام کرد و جواب گفت سعد آنحضرت را سہ بار۔ ولم یسمعہ ولیکن سعد جواب سلام را بلند نداد
چنانچہ آنحضرت بشنود۔ فرجع النبی۔ بعد از ساعتی برگشت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بسوی خانہ مبارک خود۔ فاتبعہ سعد
چون در خاطر سعد از ترک جہر برو سلام خلجان سودای راہ یافت و از زود برگشتن حضرت نیز از جا رفت دنبال
آنحضرت آمد و عذر خواہی نمود۔ فقال یا رسول اللہ بابی انت وامی۔ پدر و مادر من فدای تو باد۔ ما سلمت تسلیمۃ
سلام ندادی تو ہیچ سلام دادنی۔ الا ہی باذنی۔ مگر آنکہ آن تسلیمۃ در ہر دو گوش من ست۔ لقد۔ رددت علیک
بتحقیق ہر بار رد سلام کردم بر تو و جواب دادم۔ ولم اسمعک۔ و نشنوانیدم من ترا ولیکن بلند نگفتم تا تو بشنوی۔ احببت
ان استکثر من سلامک من البرکۃ۔ نیت و مصلحت من آن بود کہ دوست داشتم کہ بسیار حاصل کنم از سلام تو و دعای تو
خیر و برکت را زیرا کہ سلام دعا می شود و کہ آہستہ گفتن جواب سلام و ناشنوانیدن مسلم را برای این چنین نیتی و غرضی روا باشد
و ممنوع آنست کہ بقصد تکبر و عدم اعتنا و مانند آن باشد و لہذا آنحضرت او را بران تقریر کرد و مسلم داشت و اعتراض نکرد۔
ثم دخلوا البیت۔ پس درآمد آنحضرت و سعد و ہر کہ با ایشان بودہ باشد در خانہ سعد بن عبادہ۔ فقرب لہ زبیبا۔ پس
نزدیک گردانید و حاضر آورد سعد برای آنحضرت انگور خشک را۔ فاکل نبی اللہ۔ پس بخورد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فلما
فرغ قال۔ پس چون فارغ شد آنحضرت از خوردن زبیب گفت۔ اکل طعامکم الابرار۔ دایم بخورند طعام شما را نیکوکاران
وصلت علیکم الملائکۃ۔ و درود بفرستند بر شما و استغفار کنند برای شما فرشتگان۔ وافطر عندکم الصائمون۔ و روزہ بکشایند
نزد شما روزہ داران این دعائیست از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سعد بن عبادہ را در حق وی و اولاد وی و را بجزای خدمت او
و حمل بر اخبار بعید ست خصوصا کہ آنحضرت روزہ دار نبود و حمل بر صوم و افطار آن بعذر ضیافت و تطییب قلب سعد مجرد احتمال
خالی از بعدی نیست فافہم۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ وعن ابی سعید عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مثل المؤمن ومثل الایمان
قصہ و حال مؤمن نسبت بایمان و ارتباط او بدان و عود بحکم ایمان و رجوع و توبہ کہ اگرچہ بحکم نفس و طبیعت گرد معاصی گردد
و از طاعت باز آید باد را آخر رجوع بسوی ایمان و طاعت دارد۔ کمثل الفرس فی آخیتہ۔ مانند قصہ و حال اسپ ست در آخیہ وی
و آخیہ بمد ہمزہ و کسر خای معجمہ و تشدید یا رسن یا چوبی کہ علف گاہ در دیوار نشانند و ہر دو طرف را در دیوار مضبوط
سازند و در میانہ آن دواب از اسپ و غیرہ بہ بندند یعنی این فرس کہ مربوط با آخیہ است یجول۔ جولان می کند

وہر سو می گردد۔ ثم یرجع الی اخیتہ۔ پستر رجوع می کند آن اسپ باخیہ و باز می آید بجای خود و از برای بیان وجہ تشبیہ
و ما بہ الاشتراک فرمود۔ وان المؤمن لیسہو۔ و بدرستی کہ مؤمن ہمچنین از مقام خود می رود و بسہو در معصیت می افتد اشارت
ست بآنکہ شان مؤمن آنست کہ دیدہ و دانستہ معصیت نکند اگر بناگاہ معصیتی بوجود آید بطریق سہو و نسیان خواہد بود و یا
مراد بسہو زلت و تقصیر ست بجائیکہ غرض مؤمن بمقتضای شہوت نفس و جز آن معصیت می کند۔ ثم یرجع الی الایمان
پستر رجوع می کند بسوی ایمان کہ محل قرار و آرام گاہ اوست پس از ان بیان بعضی از صفات و اعمال ایمان کرد کہ عمدہ
کار اند و فرمود۔ فاطعموا طعامکم الاتقیاء۔ پس بخورانید طعام خود را متقیان و پرہیزگاران را کہ تقویت کنند ایشان را بر
طاعت و شریک گردید شما در ان و اگر دعائی ہم کنند بقبول افتد و سرمایہ سعادت گردد و دلیل بر محبت مولی و قرب و وصول
بجناب او گردد و تخصیص تقیا باطعام باین وجہ ست و از اطلاق احسان و عطا و اعانت شامل ست ہمہ مؤمنان را و لہذا
فرمود۔ واولوا معروفکم المؤمنین۔ و بدہید عطا و احسان خود را ہمہ مؤمنان را و احتمال دارد کہ تفنن در عبارت باشد چہ
مؤمنان ہمہ تقیا اند بمعنی عام کہ اتقا از عذاب آخرت ست تا بلفظ شہادتین و الموجہ الاول ظاہر۔ رواہ البیہقی فی شعب
الایمان و ابو نعیم فی الحلیۃ **وعن عبداللہ** بن بسر۔ بضم موحدہ و سکون مہملہ۔ قال کان للنبی۔ گفت بود مر پیغمبر را
صلی اللہ علیہ وسلم قصعۃ۔ کاسہ کہ یحملہا اربعۃ رجال۔ بر می داشت آن قصعہ را چہار مرد ظاہر آنست کہ مراد پر طعام
باشد یا بگرانی و کلانی چنان بود کہ جماعہ او را بر می داشتند واللہ اعلم۔ یقال لہا الغراء۔ نام آن کاسہ غرا بود
بفتح غین معجمہ و تشدید را بجہت ظہور و وضوح وی در ابصار در عظم و کلانی و تمامہ ظروف و آلات و دواب از زواد آنحضرت
نامہا بود و مناسب و معقول چنانچہ از کتب سیر ظاہر می گردد۔ فلما اضحوا وسجدوا الضحی۔ عادت شریف در اطعام فقرا آن
بود کہ چون وقت چاشت می شد و می گزاردند نماز چاشت را۔ اتی بتلک القصعۃ۔ آوردہ می شد آن قصعہ را۔ وقد
ثرد۔ بتشدید الراء۔ فیہا۔ و حال آنکہ شکستہ کردہ شدہ است در ان قصعہ۔ فالتفوا علیہا۔ پس می پیچیدند و جمع می شدند
گرد آن۔ فلما کثروا۔ پس چون بسیار شدند حاضران و ازدحام آوردند۔ جثا رسول اللہ۔ بر دو زانو یا بر اطراف
انگشتان پای نشست پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم از جہت تنگی جای۔ فقال اعرابی۔ پس گفت اعرابی کہ آنجا
حاضر بود و چون جلسہ حضرت را دید کہ نہ لائق رتبہ و شرف وی بود و در حقیقت این تعریض بر صحابہ بود کہ جای بر
آنحضرت تنگ ساختند پس گفت این اعرابی۔ ماہذہ الجلسۃ۔ چیست این ہیئت نشستن و چرا چنین نشینی و چہ لائق
رتبہ تست۔ فقال النبی۔ پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم۔ در جواب آن اعرابی۔ ان اللہ جعلنی عبدا کریما۔ بدرستی
کہ خدای تعالی گردانیدہ است مرا بندہ کریم موصوف بصفات بندگی و کرم کہ جامع جمیع صفات خیر و کمال ست
گفتہ اند کہ چون یکی را وصف کردی بکرم گویا بجمیع صفات کمال وصف کردی و مراد اینجا تواضع و رحم و شفقت و
امثال آنست و لہذا فرمود۔ ولم یجعلنی جبارا عنیدا۔ و نگردانیدہ است مرا سلطان متکبر معاند و مخالف حق مائل از راہ

راست. ثم قال. پستر گفت برای تعلیم آداب کل. کلوا من جوالیها. بخورید از اطراف و گوشہ ہای کاسہ. ودعوا ذروتها. و بگذارید بلند آنرا یعنی میانہ طعام کاسہ را ذروہ بضم ذال معجمہ و کسر آن بالای ہر چیز و بالای کوہان و کوہ. یبارک فیها. تا برکت کردہ شود دران کاسہ کہ در روی طعام ست شرح این سابقاً در فصل ثانی از کتاب الاطعمہ در حدیث ابن عباس گذشت. رواہ ابو داؤد. وعن وحشی بن حرب عن ابیہ عن جدہ. و مروی ست از وحشی بن حرب وحشی حمصی از پدر وی کہ حرب ست و پدر وحشی روایت می کند از جد وحشی کہ نام وی نیز وحشی بن حرب ست جد آن شخص ست کہ قاتل سید الشہداء حمزہ بن عبد المطلب ست عم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ست رضی اللہ عنہ و راوی این حدیث نبیرۂ اوست کہ نیز وحشی نام دارد با جد خود ہمنام واین وحشی راوی از طبقہ ثامنہ است و مستور الحال ست روایت می کند. ان اصحاب النبی. کہ بعضی یاران پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم قالوا یا رسول اللہ انا ناکل ولا نشبع. ما ہر چند می خوریم سیر نمی شویم سبب چیست. قال. فرمود آنحضرت فلعلکم تفترقون. پس شاید کہ شما جدا جدا می خورید طعام را. قالوا نعم. گفتند صحابہ آری ہمچنین ست متفرق می خوریم طعام را. قال. گفت آنحضرت. فاجتمعوا علی طعامکم. پس اجتماع کنید بر طعام خود و بہ جماعت بخورید و درینجا تحریض و ترغیب ست بر اجتماع و ضیافت. واذکروا اسم اللہ یبارک لکم فیہ. و ذکر کنید نام خدا را تا برکت دادہ شود مر شما را در طعام ہر کدام از اجتماع و ذکر باعث برکت و زیادت ست و اگر ہر دو جمع شوند برکت بیشتر و شامل تر و باعث بر زیادت تر خواہد بود. رواہ ابو داؤد.

الفصل الثالث. عن ابی عسیب. بفتح عین و کسر سین مہملتین مولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نام او احمر ست مشہور ست بکنیت. قال خرج رسول اللہ. گفت بیرون آمد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم لیلاً شبی از درون خانہ. فمر بی. پس گذشت بر من. فدعانی. پس خواند مرا. فخرجت الیہ. پس بیرون آمدم بسوی آنحضرت. ثم مر بابی بکر. پستر گذشت با بوبکر. فدعاہ فخرج الیہ. پس خواند ابوبکر را پس بیرون آمد وی نیز بسوی آنحضرت. ثم بعمر فدعاہ فخرج الیہ. ہمچنین گذشت بعمر و او را نیز خواند و وی نیز بیرون آمد بسوی او. فانطلق. پس روان شد آنحضرت. حتی دخل حائطاً لبعض الانصار. تا در آمد بستانی را کہ بود مر بعضی انصار را. فقال لصاحب الحائط. پس گفت آنحضرت مر صاحب بستان را. اطعمنا البسر. بخوران ما را البسر را. فجاء بعذق. پس آورد وی خوشہ را از خرما. فوضعہ. پس نہاد آنرا پیش آنحضرت. فاکل رسول اللہ. پس بخورد آنرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم واصحابہ. و یاران وی کہ ہمراہ بودند. ثم دعا بماء بارد. پستر طلبید آنحضرت آب سرد را. فشرب. پس بنوشید آنحضرت و ظاہر آنست کہ اصحاب نیز نوشیدہ باشند راوی آنرا ذکر نکرد اکتفاءً و اختصاراً و اللہ اعلم. فقال لتسألن عن ہذا النعیم یوم القیمۃ. ہر آئینہ پرسیدہ می شوید شما ازین نعمت روز قیامت. قال. گفت راوی. فاخذ عمر العذق. پس گرفت عمر آن خوشہ خرما را. فضرب بہ الارض. پس زد آنرا بر زمین حتی تناثر البسر قبل رسول اللہ. تا کہ از ہم ریختہ و پریشان شد بسر کہ دران خوشہ بود و افتاد بجانب پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم. قبل بکسر قاف و فتح با بمعنی جانب و طرف و از تناثر بسر تضییع آن لازم نمی آید. ثم قال. پستر گفت

عمر یا رسول اللہ انا لمسئولون عن ہذا یوم القیمۃ - ما پرسیده می شویم ازین نعمت کہ مذکور شد روز قیامت وطیبی گفته که اشارت
ہذا تواند که بآن عذق متناثر باشد ومقصود تحقیر شان اوست یعنی باین شیئی حقیر قلیل مسئول می شویم ما پوشیده نماند که حمل
بر تحقیر نعمت با وجود تعظیم وتنویہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شان آنرا از عمر مناسب نباشد بلکه باعث بر زدن خوشه بر
زمین واستبعاد وسوال ازین تنگی حوصله وقت وضجرت وحسرت بر حال خود بود باطریان نوعی از سکر حال ودر ضمن این
تعظیم نعمت ست نه تحقیر فافهم - قال - گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نعم - آری پرسیده می شویم روز قیامت از
هر نعمت قلیل وکثیر - الا من ثلث - مگر از سه چیز که حد ضرورت ست - خرقة لف بہا الرجل عورته - یکی پاره جامه که بپچد بدان
جامه مرد عورت خود را که واجب ست ستر وی ودر بعضی نسخ کف بکاف آمده یعنی باز دارد عورت را از انکشاف
او کسرة سد بہا جوعته - دوم نان پاره که بنهد ودفع گرداند بدان گرسنگی خود را - او حجر تید خل فیه من الحر والقر - یا سوراخی
مثل سوراخ موش ومانند آن که به تنگی وتکلف درآید در وی وپناه گیرد از گرمی وسردی حجر بضم جیم وسکون حای مهمله
خوانده اند وبعضی بتقدیم حا بر جیم نیز خوانده اند بمعنی حجره اول انسب واوفق ست بمقام وقر بضم قاف بمعنی برد وسردی
زمستان آید یقال یوم قر ولیلة قرة ای بارده - رواه احمد والبیهقی فی شعب الایمان مرسلا - وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم اذا وضعت المائدة فلا یقوم رجل - وقتی که نهاده شود مائده پس باید که نایستد وبخیزد از مائده مردی
حتی ترفع المائدة - تا آنکه برداشته شود مائده - ولا یرفع یده - وبرندارد دست از طعام - وان شبع - اگرچه سیر گردد
حتی یفرغ القوم - تا آنکه فارغ شوند مردم از خوردن وبفراغ خاطر بخورند - ولیعذر - بذال معجمه از اعذار یعنی اگر دست از
طعام بردارد وپیش از برداشتن قوم باید که عذر خود را ظاهر کند - فان ذلک - زیرا که دست از طعام برداشتن
بی عذر - یخجل جلیسه - خجل وشرمنده می گرداند همنشین او را که با وی می خورد - فیقبض یده - پس می کشد آن جلیس دست
خود را از طعام - وعسی ان یکون له فی الطعام حاجة - وشاید که باشد جلیس او را هنوز حاجت بطعام واز اینجا گفته اند
که دست از طعام برنگیر وپیش از اخوان اگر ایشان بعد از دست برداشتن وی ملاحظه وشرم کنند در خوردن واگر
قلیل الاکل بود در اول کمتر خورد تا آخر موافقت مهمانان تواند کرد کذا قال الطیبی ودر نهایه جزری گفته که اعذار بمعنی مبالغه
در کاری آید پس معنی لیعذر آن بود که مبالغه کند در اکل وبخورد تا آخر چنانکه در حدیث آینده بیاید که چون می خورد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم با قومی می بود آخر قوم در خوردن وبعضی لیعذر را از تعذیر بمعنی تقصیر خوانند یعنی باید که تقصیر در
خوردن کند تا دیگران وافر خورند وخود را چنان نماید که گویا مبالغه می کند در اکل چنانکه این معنی نیز در حدیثی دیگر
آمده است - رواه ابن ماجة والبیهقی فی شعب الایمان - وعن جعفر بن محمد عن ابیه قال - ومروی ست از امام جعفر
که روایت می کند از پدر بزرگوار خود امام محمد باقر رضی اللہ عنهما که گفت - کان رسول اللہ - بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ
وسلم اذا اکل مع قوم - چون می خورد همراه قومی - کان آخرهم اکلا - می بود آنحضرت آخر قوم از روی اکل یعنی تا آخر می خورد

و پیش از قوم دست از طعام بر نمی داشت یا در اول نمی خورد و کمتر می خورد و در آخر می خورد تا آن قوم شرمنده نشوند و دست از طعام برندارند۔ رواہ البیہقی فی شعب الایمان مرسلا۔ **وعن اسماء بنت یزید**۔ اسماء بنت یزید بن السکن صحابیہ انصاریہ از خداوندان عقل و شجاعت بود حاضر شد یرموک را پس کشت نہ کافر را بچوب خیمہ۔ قالت اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بطعام۔ آوردہ شد نزد آنحضرت طعامی۔ فعرض علینا۔ پس عرض کرد آنحضرت آن طعام را بر ما جماعۂ زنان کہ حاضر بودیم و فرمود کہ اگر اشتہا دارید بخورید۔ فقلنا لا نشتہیہ۔ پس تکلف کردیم ما و گفتیم میل نداریم بطعام یعنی در واقع میل داشتیم و گرسنہ بودیم۔ قال۔ فرمود آنحضرت۔ لا تجمعن جوعا و کذبا۔ جمع مکنید ای جماعۂ زنان گرسنگی را و دروغ را یعنی گرسنہ ائید و بتکلف دروغ می گوئید کہ گرسنہ نیستیم پس محروم می شوید بد و حرمان و متضرر می شوید بدو مرض یکی دنیاوی کہ الم جوع ست دیگر دینی کہ اثم کذب ست۔ رواہ ابن ماجۃ۔ **وعن عمر بن الخطاب** رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کلوا جمیعا۔ بخورید با جماعہ۔ ولا تفرقوا۔ و جدا جدا نخورید۔ فان البرکۃ مع الجماعۃ۔ زیرا کہ برکت با جماعت ست چہ در طعام و چہ در غیر آن۔ رواہ ابن ماجۃ۔ **وعن ابی ہریرۃ** قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من السنۃ ان یخرج الرجل مع ضیفہ الی باب الدار۔ از جملہ سنت ست کہ بیرون آید مرد با مہمان خود بجہت تکریم وی تا در سرا۔ رواہ ابن ماجۃ۔ روایت کرد این حدیث را ابن ماجہ از ابی ہریرہ ورواہ البیہقی فی شعب الایمان عنہ۔ از ابی ہریرہ۔ وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ وقال۔ و گفت بیہقی۔ فی اسنادہ ضعف۔ در اسناد این حدیث ضعف ست۔ **وعن ابن عباس** رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الخیر اسرع۔ خیر و برکت زود و تر رسندہ است۔ الی البیت الذی یؤکل فیہ۔ بسوی خانہ کہ خوردہ می شود در وی طعام یعنی با مہمانان۔ من الشفرۃ۔ بفتح شین۔ الی سنام البعیر۔ از رسیدن کارد بکوہان شتر زہ و رسیدن کارد بکوہان شتر باین معنی ست کہ او را بیشتر از ہمہ اعضای برندہ می خورند از جہت زیادت لذت وی کذا قال الطیبی و ممکن کہ بآن معنی باشد کہ چون کوہان نرم از اعضای دیگر ست رسیدن کارد و سرایت او در وی سریعتر و تیزتر خواہد بود واللہ اعلم رواہ ابن ماجۃ

باب ۴ و در بعضی نسخ باب فی اکل المضطر

وہذا الباب خال عن الفصل الاول۔ و این باب خالی ست از فصل اول و در بعضی نسخ والثالث نیز واقع شدہ چہ این باب فصل ثالث نیز ندارد اما نسخۂ اول صحیح تر ست و وجہش آنست کہ مصنف در صدد بیان حال مصابیح ست کہ فصل اول درین باب ندارد اما فصل ثالث آوردن آن بدست اختیار مصنف ست و فعل وست احتیاج بہ بیان وی ندارد و نیز عادت بیان آن ندارد و چنانکہ باب تغطیۃ الاوانی کہ بیاید فصل ثالث ندارد و نگفت کہ این باب خالی ست از فصل ثالث نیز۔

الفصل الثانی۔ **عن الفجیع**۔ بروزن فضیل صحابی ست برسولی آمد نزد آنحضرت با قوم خود و شنید حدیث از آنحضرت۔ العامری انہ۔ ابن فجیع اتی النبی آمد پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم فقال پس پرسید از آنحضرت ما یحل لنا

من المیتة۔ چہ چیز حلال ست مارا از حیوانات خود مردہ مقصودش سوال از حال اضطراب ست کہ در میتہ و ہر چہ حرام ست خوردن
آن حلال گردد یعنی حد آن چیست وتا کجا باید کہ برسد گرسنگی کہ آن مباح گردد اگرچہ ظاہر عبارت این ست کہ چہ چیز و چہ مقدار
حلال ست مارا از میتہ و مقصود نہ این ست و جواب نہ از این ست و این لفظ ابی داؤد ست و در کتاب طبرانی و غیر وی این
چنین آمدہ ما یحل لنا المیتة بضم یای تحتانیہ یعنی چہ چیز ست کہ حلال می گرداند مارا خوردن میتہ را و این عبارت ظاہر ترست در دلالت
بر مقصود کذا قال التوربشتی۔ قال۔ گفت آنحضرت و پرسید از ایشان۔ ما طعامکم۔ چیست مقدار طعام شما یعنی چہ مقدار می یابید
از طعام بیان کنید تا حال گرسنگی شما معلوم گردد کہ بسر حد اضطرار می رسد یا نہ گویا مخاطب جماعت را ساخت اگرچہ سائل
ہمان فجیع عامری بود تا حکم عام باشد و فجیع در جواب نیز بصیغہ جمع آوردہ کہ گفت۔ قلنا۔ گفتیم در جواب این سوال
نغتبق و نصطبح۔ ہم شب می خوریم و ہم بامداد اصل صبوح و غبوق بفتح در شراب ست و در طعام نیز اطلاق می یابد و اینجا خود
تفسیر بقدح لبن کردہ اند چنانکہ می گوید۔ قال ابو نعیم۔ گفت ابو نعیم بضم نون کہ راوی این حدیث ست از عقبہ فسرہ لی عقبة
بیان کرد طعام آن قوم را کہ صبوح و غبوق می کردند عقبہ کہ شیخ ابونعیم ست بقول خود۔ قدح غدوة و قدح عشیة یعنی طعام
ایشان قدحی از شیر بود بشام و قدحی ببامداد این تفسیر راوی بسماع باشد یا بوقوع آن در روایات دیگر و بالجملہ تفسیری
کہ راوی کند معتبر ست۔ قال۔ گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ذاک وابی الجوع۔ آن قدر از طعام کہ مذکور شد یا آن
یافتن این قدر بپدر من سوگند موجب گرسنگی ست۔ فاحل لہم المیتة فی ہذہ الحال۔ پس حلال گردانید آنحضرت مر این قوم را
اکل میتہ درین حال کہ وجود مقدار یک قدح ست غدوة و عشیة و حکم کرد کہ این حالت مخمصہ و اضطرار ست کہ میتہ در وی
حلال گردد و درین حدیث سوگند بہ پدر واقع شدہ است و آن بی قصد تعظیم جائز ست و در حقیقت از قبیل یمین
لغوست کہ بطریق عادت بی قصد قسم واقع شود چنانکہ لعمری و لا واللہ بلی واللہ یا وقوع آن پیش از ورود نہی ازان ست واللہ اعلم رواہ
ابوداؤد۔ وعن ابی واقد اللیثی ان رجلا قال۔ و مروی ست از ابی واقد لیثی کہ صحابی قدیم الاسلام ست
و حاضر شد بدر را کہ مردی گفت۔ یا رسول اللہ انا نکون بارض۔ ما می باشیم گاہی در زمینی یعنی در جائی می افتیم کہ ہیچ چیز از
طعام در آنجا نمی یابیم۔ فتصیبنا بہا المخمصة۔ پس می رسد مارا در آن زمین مخمصہ و گرسنگی۔ فمتی تحل لنا المیتة۔ پس کے
حلال می شود مارا میتہ و حد آن چیست۔ قال ما لم تصطبحوا۔ گفت تا وقتی کہ صبوح نکنید۔ او تغتبقوا۔ یا غبوق نکنید۔ او
تحتفئوا بہا بقلا۔ یا علف نکنید در آن زمین ترہ را و حفا نام نباتی ست و در صراح بیخ بردی کہ نام نبات معروف ست فشانکم بہا۔
پس کار شما و حال شما با میتہ است بخورید آنرا درین وقت اکنون راوی حاصل معنی حدیث را بیان می کند و می گوید
معناہ۔ معنی حدیث این ست۔ اذا لم تجدوا صبوحا و غبوقا۔ چون نیابید چیزی را نہ در روز و نہ در شب و لم تجدوا
بقلة تاکلونہا۔ و ہمچنین نیابید ترہ و مانند آنرا از گیاہ و برگ درختان کہ بخورید و بدان سد رمق کنید حلت لکم المیتة
حلال می شود شمارا درین ہنگام خوردن میتہ۔ رواہ الدارمی۔ تنبیہ بدانکہ درین دو حدیث بظاہر تعارض ست

چه در حدیث اول با وجود قدرت بر اصطباح و اغتباق اثبات جوع و مخمصه کرد و اکل میته مباح گردانید و در حدیث ثانی شرط کرد عدم وجدان صبوح و غبوق را بلکه تنگ تر ازان ساخت که نزد وجود گیاه و برگ نیز مخمصه متحقق نگردد و میته مباح نبود و باختلاف این دو حدیث اختلاف شد میان علما مذهب امام ابو حنیفه رضی الله عنه آنست که حلال نیست تناول از میته مگر در حال خوف هلاک از برای سد رمق و همان مقدار که سد رمق کند و قولی از امام شافعی نیز همین ست و این تنگ ست باحتیاط و تقوی نزدیکتر و مذهب امام مالک و احمد و قولی از شافعی آنست که چون آن مقدار نیابد که بدان سیر گردد و حاجت نفس منقضی شود مباح ست تناول میته تا بگیرد نفس حاجت خود را از قوت و شبع و درین قول دائره مساهلت و رخصت وسیع حاصل آنکه معتبر نزد حنفیه سد رمق ست و نزد ائمه دیگر تحصیل قوت و متمسک آنها حدیث اول ست که با وجود قدحی از لبن در روز و قدحی در شب که بمشابه شبه سد رمق دارد و قامت نفس بدان وجود گیرد و اگرچه شبع تمام حاصل نگردد تناول میته مباح گردانید پس معلوم شد که حد اضطرار که بدان میته مباح گردد عدم حصول شبع ست و اکل میته بقدر قوت درست باشد و دلیل حنفیه حدیث ثانی ست چنانکه تقریر کردیم و جواب می گویند از حدیث اول و تطبیق می دهند در حدیثین بآنکه اصطباح و اغتباق بقدحی از لبن که در حدیث اول آمده بر سبیل اشتراک بود در قوم نه برای هر یک فرادی چنانکه جمع خطاب در طعامکم دلالت دارد بران و سوال فجیع عام بود نه برای نفس خود تنها بود بلکه از جانب قوم بود که از جانب آنها آمده سوال کرده و لهذا گفت ما یحل لنا و شک نیست که وجود قدح در جماعه کثیر کفایت نکند بسد رمق و امساک نفس و اصلا دفع جوع از جوع نکند نعم اگر هر کدام را تنها قدحی باشد بکند کذا قال التوربشتی و نیز معنی اضطرار ظاهر در سد رمق ست فتامل

باب الاشربة

انواع شرابها و احکام آن و اشربه جمع شراب مثل اطعمه جمع طعام و ممکن که جمع شربت باشد مثل اقمصه جمع قمیص و فی القاموس الشراب ما شرب کالشرب والمشروب و چون شراب تابع طعام و تتمه او ست بیان آنرا بابی ساخت داخل کتاب اطعمه نه کتابی علیحده بخلاف لباس که آنرا کتابی جدا ساخت چنانکه بیاید

الفصل الاول. عن انس قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یتنفس فی الشراب ثلثا. بود آنحضرت که نفس میزد در آب خوردن سه نفس مراد آنست که سه نفس آب می خورد و در هر نفس زدن ظرف آب از دهن جدا می ساخت چنانکه در حدیث دیگر آمده است و آنکه در شمائل ترمذی آمده که کان یتنفس فی الاناء نیز مراد این ست و در حدیثی دیگر نهی آمده از تنفس در اناء چنانکه در فصل ثانی بیاید و آن محمول ست بر جدا نا کردن اناء از دهن و بعضی گفته اند که نهی از تنفس در اناء در جائی که مکروه دارند قوم تنفس را و چرکین پندارند آنرا و استحباب در جائی ست که دوست دارند و تبرک پندارند متفق علیه این حدیث بخاری و مسلم هر دو آورده اند. و زاد مسلم فی روایة. و زیادت کرد مسلم در روایتی دیگر این لفظ را که و یقول و می گفت آنحضرت صلی الله علیه وسلم انه. که آب خوردن باین صفت. اروی سیراب کننده تر و برنده تر ست

تشنگی را وابرأ وصحت وتندرستی بخشنده ترست مر بدن را وتاثیر کم کننده است در بر و معده وضعف اعصاب ۔ وامرأ وگوارا تر
وسبکتر رونده است بمعده واروی صفت خاص بآب ست وامرا شامل ست طعام وشراب را ومری مجری طعام
وشراب را گویند ۔ وعن ابن عباس قال نهی رسول الله ۔ گفت نهی کرد پیغمبر خدا ۔ صلی الله علیه وسلم عن الشرب
من فم السقاء ۔ از نوشیدن از دهان مشک متفق علیه ۔ وهمدرین معنی ست این حدیث آینده ۔ وعن ابی سعید
الخدری قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن اختناث الاسقیة ۔ نهی کرد آنحضرت از خوردن آب از سر مشک ۔ زاد
فی روایة ۔ زیاده کرده است راوی در روایتی تفسیر اختناث اسقیه را که چه مراد ست از ان وگفته ۔ واختناثها ان یقلب راسها
ثم یشرب منه ۔ واختناث اسقیه عبارت ست ازینکه گردانیده شود سر مشک از درون آب بیرون ونوشیده شود
از ان واختناث دوتاه شدن وشکسته شدن واختناث مشک وتخنیث آن یعنی شکستن سر آن ودوتاه کردن آن
در وقت کشادن ودر مقابل آن قبع ست که بیرون سرش بدرون آوردن ودوتاه کردن ست در وقت سقن
متفق علیه ۔ وعلت نهی آنست که آب بر جامه ها می ریزد وبر وجه مسنون خورده نمی شود ودر حدیث دیگر جواز واباحت
آمده که فعل آنحضرت ثابت شده چنانکه در فصل ثانی بیاید پس بعضی گفته اند که نهی در سقاء کبیر ست که وسیع ست دهان او
وخوردن آنحضرت محمول بر سقاء صغیر ست مثل اداوه ومانند آن وبعضی گفته اند که منع از دوام واعتیاد ست تا درین
سقایه رفته رفته بوی بد نگیرد واگر بر سبیل ندرت بود ممنوع نیست یا اباحت در صورت ضرورت واحتیاج ست ونهی
در صورت عدم احتیاج وضرورت تا مبادا در سقا چیزی از موذیات هوام باشد چنانکه در روایتی دیگر آمده که یکی از
دهان مشک آب خورد واز درون ماری بیرون آمد ۔ یا نهی ناسخ اباحت ست والله اعلم ۔ وعن انس عن النبی
صلی الله علیه وسلم انه نهی ان یشرب الرجل قائما ۔ روایت ست از انس که آنحضرت نهی کرد از آب خوردن مرد
ایستاده ۔ رواه مسلم ۔ وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یشربن احد منکم قائما ۔ باید
که نخورد آب هیچ یکی از شما ایستاده ۔ فمن نسی ۔ پس هر که بفراموشی خورد ودر بعضی نسخ منکم زیاده ست فلیستقی ۔
پس باید که قی کند وآن آب ایستاده خورده را از باطن خود بیرون اندازد که بی قرار کرد چنانکه باید نخورد وچون حکم
نسیان این ست در عمد بطریق اولی خواهد بود ۔ رواه مسلم ۔ وعن ابن عباس قال اتیت النبی صلی الله علیه وسلم
بدلو من ماء زمزم ۔ گفت ابن عباس آوردم نزد آنحضرت دلوی از چاه زمزم ۔ فشرب وهو قائم پس بنوشید وحالانکه
آنحضرت ایستاده بود ۔ متفق علیه ۔ وعن علی رضی الله عنه انه صلی الظهر ۔ از امیر المومنین علی رضی الله عنه آمده
که گزارد نماز پیشین را ۔ ثم قعد فی حوائج الناس فی رحبة الکوفة ۔ پستر بنشست از برای حاجت های مردم وفصل
خصومات وقضایا در فضا وصحن مسجد کوفه که برای نشستگاه قضا ساخته بودند ورحبه بفتح را وسکون حای مهمله فضا
وصحن خانه ومسجد را می گویند ۔ حتی حضرت صلوة العصر ۔ تا که آمد وقت نماز دیگر ۔ ثم اتی بماء ۔ پستر آورده شد آبی ۔ فشرب ۔ پس

بنوشید - وغسل وجهه ویدیه - وشست روی وهر دو دست خود را - وذکر راسه ورجلیه و ذکر کرد راوی سر و هر دو پای را که آنها را نیز مسح کرد و شست و مقصود ازین اداء عبارت آنست که راوی متقدم غسل سر و پا را ذکر کرده و راوی متاخر آنرا فراموش نموده و ذکر نکرده کذا قال الطیبی مقصود آنکه وضوی تام کرد - ثم قام پس برخاست ایستاد و بعد از وضوء فشرب فضله پس بنوشید بقیه آب وضو را - وهو قائم - وحال آنکه وی رضی الله عنه ایستاده بود تا آگاه است تا توهم نکنند که بعد از ایستادن نشست و نوشید نه بلکه بهمان صفت ایستاده آب وضو را خورده - ثم قال پس گفت وی رضی الله عنه که ان اناسا یکرهون الشرب قائما - بدرستی بعضی مردم نادان مکروه می پندارند ایستاده آب خوردن را بعد از آن اثبات کرد خطا و نادانی آن مردم را و گفت - وان النبی صلی الله علیه وسلم صنع مثل ما صنعت - وبدرستی که آنحضرت کرد مانند آنچه من کردم یعنی ایستاده آب خوردن یا بمجموع وضوء و ایستادن بعد از وی و خوردن از بقیه آب وضوء - رواه البخاری - بدانکه بوضوح پیوست که احادیث در نهی از آب ایستاده خوردن آمده و فعل آنحضرت و صحابه برخلاف آن ثابت شده در مواهب لدنیه از حدیث جبیر بن مطعم آورده که دیدم ابابکر صدیق را که می خورد آب را ایستاده و امام مالک گفته که چنین رسیده است بما که عمر و علی و عثمان رضی الله عنهم اجمعین می نوشیدند آب ایستاده و عبد الحق که از اعاظم علمای حدیث است گفته که حدیث ابی هریره که ناطق است بنهی از شرب قائما ضعیف است و در بعضی رواة وی سخن است و بعضی گویند که حدیث اباحت ناسخ نهی است اما قول بنسخ نهی اباحت راخطاست زیرا که فعل امیر المؤمنین در کوفه در زمان خلافت منافی آنست و صواب آنست که تعارضی در احادیث نیست و نهی از برای تنزیه است و فعل حضرت برای بیان جواز بود و بعضی گویند که نهی محمول و منصرف بکسی است که برای اصحاب بیاورد و ساده کرد بشرب قائما پیش از ایشان و رعایت جانب ایشان ننمود و بحدیث ساقی القوم آخرهم عمل نکرد و این سخن خالی از تمحلی و تکلفی نیست و چون نهی محمول بر تنزیه است اولی و احب باشد که نخورد و نیز در شرب قائما ضررهای بدنی است و چون خلاف است در میان سلف از صحابه و غیرهم احتیاط در ناخوردن باشد و بی شک عادت شریف نشسته خوردن بود و لیکن ایستاده خوردن حرام نبود کذا فی المواهب اللدنیه و در بعضی روایات فقهیه آمده که آب زمزم و آب وضو ایستاده بخورند نه غیر آن و باید دانست که حرام یا مکروه یا خلاف اولی فعل قیام است در حالت شرب یا شرب در حالت قیام اما اصل شرب حرام و مکروه نبود چنانکه گفته اند که الوان در طعام حرام است نزد بعضی سلف یعنی این فعل و حالت حرام است نه آنکه اصل طعام حرام گردد کذا قالوا - وعن جابر ان النبی صلی الله علیه وسلم دخل علی رجل من الانصار - روایت است از جابر که آنحضرت در آمد بر مردی از انصار که مالک بن التیهان بود آنحضرت در بستان وی در آمد - ومعه صاحب له - و بود با آنحضرت یکی از یاران وی گفته اند که آن یار ابوبکر صدیق بود رضی الله عنه فسلم پس سلام کرد آنحضرت بران مرد - فرد الرجل پس جواب سلام آنحضرت داد آن مرد - وهو یحول الماء فی الحائط - وآن مرد وی گردانید آب را از جانبی بجانبی در بستان یعنی آب می داد بستان خود را - فقال النبی پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم یعنی بآن مرد - ان کان عندک ماء بات فی شنة - اگر باشد

نزد تو آبی که شب کرده است در خیک کهنه بیارید بشنه بفتح مشک کهنه والا کرعنا واگر نباشد نزد تو آبی چنین از جوی می خوریم
بدهن و تخصیص بخیک کهنه برای آنست که آب در وی خنک تر می گردد و کرع در لغت آب از جوی خوردن بدهن نه بدست
و اناء چنانچه بهائم خورند که کارع خود را یعنی پاچه های خود را در وی می درآرند صاحب سفر السعادت گفته که مراد بکرع اینجا
اغتراف ست بهر دو دست یا شرب بدست و آن حال متعذر بود و ضرورت سوی شد بکرع انتهی گویا وی بعید دید آشامیدن
خوردن آنحضرت را آب بدهن بر وضع بهائم و لایق بجال عزت وی ندید و نزد فقیر وی تکلفی چندان بعید هم نیست
که خوردن باین طریق لذتی دیگر دارد و بعضی صلحا را دیده شد که باین وضع خوردند والله اعلم. فقال. پس گفت آنمرد
عندی ماء بات فی شنة. هست نزد من آبی که شب کرده در مشک و در تصریح و تکریر عبارت سوال اتبرک و تلذذ ست بکلام
آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اظهار فرح و تبجح بوجود مسئول و مطلوب وی صلی الله علیه وسلم والا کافی بود که گوید عندی
ذلک فافهم. فانطلق الی العریش. پس رفت آنمرد بجانب عریش و آن سقفی ست که در بستان سازند از شاخهای خرما
و اکثر در گرم زار باشد. فسکب فی قدح ماء. پس بریخت آنمرد در قدح آبی را. ثم حلب علیه من داجن. پس بدوشید بر آب
شیر را از شاتی که در خانه داشت و داجن بکسر جیم شاتی را گویند که مالوف و مانوس شده باشد در خانه و عادت عرب ست
که با آب و شیر مزج کنند و بخورند و گفته اند که شیر نو دوشیدن گرم ست و اغلب آن بلاد حاره اند و بر و آب کسر حرارت شیر می کنند
فشرب النبی. پس نوشید پیغمبر صلی الله علیه وسلم آن شیر آب را. ثم اعاد. پس قدحی دیگر آورد بران صفت که نخست آورده
بود. فشرب الرجل الذی جاء معه. پس نوشید مردی که آمده بود همراه آنحضرت. رواه البخاری. وعن ام سلمة
ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال الذی یشرب فی آنیة الفضة. آنکسی که می نوشد در آوند نقره. انما یجرجر فی بطنه
نار جهنم. گویا که می نوشد آنکس جرعه جرعه با آواز در شکم خود آتش دوزخ را جرجره در اصل لغت آواز شتر را گویند که می گرداند
آنرا در حنجره خود و استعمال می کنند در آواز آب که نزد افتادن در جوف می کند پس از آن خوردن آب جرعه جرعه باین صفت
مراد دارند و برین تقدیر نار جهنم منصوب ست و برفع نیز خوانده اند و معنی آن می شود که آواز می کند در بطن او آتش دوزخ
و چون آب خوردن باین صفت سبب استحقاق عقاب و در آمدن در آتش دوزخ ست گویا آتش را می نوشد و گویا آواز
آب در بطن او از آتش ست و در وی دیگر جر بر تقدیر اول بمعنی یشرب ست و بر ثانی بمعنی یصوت و صحیح و مختار نزد جمهور
نصب ست و در روایات دیگر نیز آنرا معاضدت. متفق علیه. وفی روایة لمسلم. و در روایتی مر مسلم را این چنین آمده که
ان الذی یاکل ویشرب فی آنیة الفضة والذهب. که اکل یا شرب در ذهب یا فضه نیز ذکر کرده و اجماع ست ائمه را
بر تحریم اکل و شرب در اناء ذهب و فضه بر هر مرد و زن و هیچ یکی را در ان خلافی نیست مگر آنکه بعضی از شافعیه گفته اند
که شافعی را قولی قدیم ست که مکروه است نه حرام کذا قال الطیبی و در هدایه گفته که آب نوشیدن در اناء مفضض جائز ست و قدح
که در موضع دهان نهوده و همچنین در اناء مضبب بذهب و فضه زیرا که ضباب بر فضه برای استواری دست نه برای زینت و اگر موضع

مشابہ موضع فم کند نیز لاباس بہ است واین بر تقدیری ست کہ از کاسہ بخورد واما اگر طعام از کاسہ بگیرد و بر جای دیگر برد
بنهد واز انجا بخورد لاباس بہ است کذا نقل عن المحیط وتفصیل این مسائل از کتب فقہ باید جست ۔ وعن حذیفۃ قال
سمعت رسول اللہ ۔ ومروی ست از حذیفہ کہ گفت شنیدم پیغمبر خدارا صلی اللہ علیہ وسلم یقول ۔ کہ می گفت ۔ لاتلبسوا
الحریر ۔ مپوشید جامہ ہای ابریشمی را ۔ ولا الدیباج ۔ ونہ دیبا را نوعی از جامہ حریر معروف ۔ ولا تشربوا فی آنیۃ الذہب والفضۃ
ونہ نوشید در آوندہای طلا ونقرہ ۔ ولا تاکلوا فی صحافہا ۔ ونخورید در کاسہ ہای ذہب وفضہ ضمیر صحافہا راجع باین مذکورات یا این
اشیا یا اجناس ست کہ ذہب وفضہ اند وبعضی گویند راجع بفضہ است وذہب در حکم وست بطریق اولی واین عبارت
مثل قولہ تعالی والذین یکنزون الذہب والفضۃ ولا ینفقونہا ست بعد از ان تسلیہ وتشفیہ مؤمنان کرد در منع آن
بقول خود کہ فرمود فانہا لہم فی الدنیا ۔ زیرا کہ این اشیا وامثال آن مر کافران راست در دنیا ۔ وہی لکم فی الآخرۃ ۔
وآن مر شمار است در آخرت وذکر کافران اگرچہ اینجا جاری نشدہ ولیکن از سیاق معلوم ست متفق علیہ ۔ وعن
انس قال حلبت لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم شاۃ داجن ۔ گفت انس دوشیدہ شد مر پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ
وسلم شاتی کہ در خانہ بود ۔ وشیب لبنہا بماء ۔ وآمیختہ شد شیر وی باب ۔ من البئر التی فی دار انس ۔ از چاہی کہ در خانہ
انس بود وظاہر آن بود کہ گوید در خانہ ما بود ولیکن این تفنن عبارت ست واین را در علم تربیت وضع مظہر موضع مضمر
گویند وآن شاۃ ہم در خانہ ایشان بود وکہ آنحضرت آنجا تشریف بردہ بود ۔ فاعطی لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم القدح
پس دادہ شد مر آنحضرت را قدح شیر آمیختہ باب ۔ فشرب ۔ پس نوشید آنحضرت چیزی از ان شیر ۔ وعلی یسارہ ابوبکر
وبر جانب دست چپ آنحضرت ابوبکر بود ۔ وعن یمینہ اعرابی ۔ واز جانب دست راست وی بدوی بود ۔ فقال عمر ۔
پس گفت عمر اعط ابابکر ۔ بدہ ابوبکر را ۔ یا رسول اللہ ۔ کہ وی احق واقدم واولی ست ۔ فاعطی الاعرابی الذی علی یمینہ
پس داد آنحضرت اعرابی را کہ بر جانب راست وی بود ۔ ثم قال الایمن فالایمن ۔ پس گفت آنحضرت در وجہ تقدیم
اعرابی آنکہ در جانب راست ست اولی واسبق ست پس از وی آنکہ ہم در پہلوی اوست دران جانب ہمین ترتیب
تا آخر کسی رسد کہ در جانب چپ ست ولفظ الایمن فالایمن ہم بنصب خواندہ اند وہم برفع ای اعطی الایمن او الایمن
اولی وفی روایۃ الایمنون الایمنون ۔ واین لفظ دلالت کند کہ الایمن فالایمن را مرفوع خوانند باز برای تاکید
فرمود ۔ الا فیمنوا ۔ وانا وآگاہ باشید چون دیدید کہ من ابتدا بیمین کردم شما نیز ابتدا کنید بیمین متفق علیہ ۔
درینجا دلیل ست بر کمال عدل واقامت حق از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ با وجود فضل وقرب ابوبکر وشفاعت
عمر رعایت جانب اعرابی را کہ احق بود ترک نداد ۔ وعن سہل بن سعد ۔ روایت ست از سہل بن سعد ساعدی کہ
صحابی مشہور ست از بنی ساعدہ وآخر من مات من الصحابۃ است بمدینہ ۔ قال اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بقدح
گفت آوردہ شد نزد آنحضرت قدحی از شیر یا آب واللہ اعلم فشرب منہ ۔ پس نوشید از ان قدح ۔ وعن یمینہ غلام

اصغر القوم - و از جانب راست آنحضرت کودکی بود خردترین قومی که نشسته بودند - والاشیاخ عن یساره - و پیران از جانب چپ وی صلی الله علیه وسلم بودند - فقال یا غلام - پس گفت آنحضرت ای کودک - اتأذن ان اعطی الاشیاخ - آیا اذن می دهی که بدهم آن قدح پیران را - فقال - پس گفت آن غلام - ما کنت لاوثر بفضل منک احدا - نیستم من که ایثار کنم بفضیله که اثر تو است در من هیچ یکی را یا رسول الله - چون آن بقیه حق آن غلام بود و وی راضی نشد با یثار حق خود دیگران نداد - فاعطاه ایاه - پس داد آن قدح را هم بآن غلام - متفق علیه - و ازین دو حدیث معلوم شد که احق و اولی با بتدا ایمن است اگرچه مفضول و صغیر بود و اگر مصلحت بود اذن طلبد از وی اگر راضی گردد بایسر دهد و اما آنکه مصلحت در استیذان حضرت در صورت ثانی نه در اول آن بوده باشد که اصغر ابن عباس بود و اشیاخ اقارب وی بودند از قریش پس استیذان کرد از ابن عباس از برای ایتلاف قلوب این قوم تا نرنجند و از مقام ثبات نلغزند و محبت و اخلاص ابوبکر راسخ بود و وی رضی الله عنه از اخلاق مصطفوی واقف و توهم رنجش را درینجا گنجایش نه و شاید که اگر از اعرابی استیذان می کرد متوحش می شد از جهت قرب عهد وی بجاهلیت پس تالیف قلب وی در عدم استیذان دید و نیز مبالغه و تاکید درینجا در عدم استیذان است یعنی چون ابوبکر نداد و از اعرابی اذن هم نطلبید دیگران را مجال طمع دران تنگ گردد و بعضی گفته اند که قدح شیر در صورت اخیر ملک آن صغیر بود و ازین جهت استیذان کرد والله اعلم ماند آنکه فقها اتفاق دارند که ایثار در طاعات و مقربات جائز نبود و این چنین است عبارت قوم و ظاهر آنست که اگر ایثار در واجبات است حرام بود و اگر در فضائل و مستحبات است مکروه و با مثله اشارت باین معنی بکنیم مثلاً یکی آب وضو دارد آنرا ایثار کند و خود نماز به تیمم بگزارد یا جامه که بدان ستر عورت می کند بدیگری بدهد و خود نماز برهنه کند روا نبود یا موضع کند در صف اول و قرب امام را بدیگری ایثار کند و خود در صف اخیر و دورتر از امام بگزارد نیک نبود و ایثار که محمود است در امور دنیاوی است که نه از باب طاعت و قربت است لهذا آنحضرت ابن عباس را بر عدم ایثار تقریر کرد و بترک آن مذمت ننمود کذا قالوا - اما پوشیده نماند که استیذان حضرت برای این بود که وی اگر اذن دهد و راضی گردد درست باشد پس اینجا جواز ایثار مفهوم می گردد و ممکن است که گفته شود که آنحضرت آنرا از امور دنیوی اعتبار فرموده استیذان نمود که ظاهر آن شیری است یا آبی است که بدان تمتع دنیوی حاصل گردد و چون دید که ابن عباس مستشعر شد ببودن آن طاعت و تقرب چه تمتع به بقیه آنحضرت از افضل قربات و اعظم برکات است دیگر تکلیف نکرد در ایثار و تقریر فرمود او را بر ترک آن فافهم و از بعضی مشائخ صوفیه در ایثار در امثال این امور که از قربات شمرده شده آمده است و فقهای گویند که ایثار درین امور راضی شدن است بعدم تقرب الٰهی و مستلزم اعراض از جناب قرب اوست و این قوم می گویند که این ایثار نیز راهی است بسوی تقرب پس ترک تقرب لازم نیاید و غالباً این از غلبه حال و سکر وقت است والله اعلم -

وحدیث ابی قتادة سنذکره فی باب المعجزات ان شاء الله تعالی

الفصل الثانی- عن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال کنا ناکل علی عہد رسول اللہ- گفت بودیم کہ می خوردیم در زمان
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ونحن نمشی- وحال آنکہ راہ می رفتیم با- ونشرب- ومی نوشیدیم- ونحن قیام- وحال
آنکہ ما ایستادہ ایم گفتہ اند خوردن در حالت مشی ونوشیدن در حال قیام اصل جواز دارد ومختار وادب آنست
کہ خوردن در مشی در کوب خلاف ادب ست وہمچنین نوشیدن در قیام چنانکہ گذشت- رواہ الترمذی وابن
ماجۃ والدارمی وقال الترمذی ہذا حدیث حسن صحیح غریب- وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ قال
رایت رسول اللہ- گفت جد پدرش کہ عبد اللہ بن عمرو بن العاص باشد دیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم
یشرب قائما وقاعدا- آب می خورد ایستادہ ونشستہ ظاہر ادای این عبارت دران نگرد کہ ہردو حال برابر ویکسان
بود وگفتہ اند کہ بی شک عادت شریف نشستہ آب خوردن بود وایستادہ خوردن آب احیاناً بود اما اصل جواز باقی
ست چنانکہ معلوم شد- رواہ الترمذی- وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال نہی رسول اللہ- گفت
ابن عباس نہی کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ان یتنفس فی الاناء او ینفخ فیہ- از اینکہ نفس زدہ شود یا دمیدہ شود
در ظرف آب تا چیزی از آب دہن در آب نیفتد ودیگری از ان کراہت نکند وگاہی در ان بوی بد متغیر می باشد
وآب را نیز بدبوی گرداند واز جہت آنکہ تنفس در آب فعل بہائم ست- رواہ ابوداؤد وابن ماجۃ- وعنہ قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تشربوا واحدا- نوشید آب بیک نفس کشرب البعیر- ہمچو نوشیدن شتر- ولکن اشربوا مثنی
وثلاث- ولیکن بنوشید دو گان نفس وسہ گان اقل بدو نفس نوشیدن ست کہ از مشابہت بعیر برآید ولیکن شک نیست
کہ سہ نفس خوردن بہتر وگواراتر ست چنانکہ گذشت وعادت شریف نیز ہم برین بود در اغلب احوال- وسموا- ونام خدا
برید وبسم اللہ گوئید- اذا انتم شربتم- وقتیکہ خواہید بنوشید وکوزہ بدہن نہید- واحمدوا- وحمد وشکر گوئید خدا را اذا انتم
رفعتم- وقتیکہ جدا کنید کوزہ را از دہن ودر احیاء العلوم می گوید کہ در دم اول بگوید الحمد للہ ودر دم دوم رب العالمین زیادہ
کند ودر دم سوم بگوید الرحمن الرحیم واین دعا نیز ماثور ست الحمد للہ الذی جعلہ عذبا فراتا برحمتہ ولم یجعلہ ملحا اجاجا بذنوبنا
رواہ الترمذی- وعن ابی سعید الخدری ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن النفخ فی الشراب- آنحضرت نہی کرد
از دمیدن در شروب کہ در اناست بہمان سبب کہ معلوم شد- فقال رجل- پس گفت مردی کہ حاضر بود- القذاۃ اراہا
فی الاناء- خاشاک را می بینم افتادہ در ظرف آب پس چہ کار کنم اگر دم نکنم چگونہ آن قذاۃ را از آب بدر کنم قذاۃ خاشاک
کہ در چشم یا در آب افتد- قال- فرمود- فاہرقہا- پس بریزان قذاۃ را یعنی قدری از آب را تا آن خاشاک بیرون
افتد وچون آن مرد از نہی نفخ در شراب نہی از تنفس نیز فہمید وازینجا لازم آید کہ در آب خوردن نفس نزند وہم بیکبار نفس
آب فرو برد- قال فانی لا اروی من نفس واحد- گفت آنمرد پس بدرستی من سیراب نمی شوم از آب خوردن بیک
نفس- قال- فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فابن القدح من فیک- پس اگر بیک نفس سیراب نمی شوی نفس زن

ولیکن جدا کن قدح را از دهن خود۔ ثم تنفس پس تر نفس زن و هم در قدح نفس مزن۔ رواه الترمذی والدارمی۔ وعنه
قال نهی رسول الله۔ و هم از ابو سعید خدری مروی ست که گفت نهی کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم عن الشرب من ثلمة
القدح از خوردن آب از سوراخ قدح و کوزه و مانند آن ثلمه بضم ثاء مثلثه موضع شکست آن و نهی شرب از آن موضع بجهت آنست که
ابها بدان نمی چسپد و آب بر بدن و جامه می ریزد و نیز آن موضع شستن آن پاک و نظیف نمی گردد و چرکی در آن می ماند و
بانچه مذکور شد معلوم گشت که مراد ثلمه نول کوزه نیست بلکه محل شکست اوست۔ وان ینفخ فی الشراب۔ و نهی کرد از دم
در دمیدن در آب۔ رواه ابو داؤد۔ وعن کبیشة۔ نام زنی ست از صحابیات۔ قالت دخل علی رسول الله گفت آن
زن در آمد بر من و تشریف آورد در خانه من پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فشرب من قربة معلقة قائما پس آب خورد از
مشک که آویخته بود ایستاده۔ فقمت کبیشه می گوید پس استادم ورفتم من الی فیها بسوی دهن آن قربه که آنحضرت از وی
آب خورد۔ فقطعته پس بریدم دهان قربه را و آنقدر از چرم که دهان مبارک آنحضرت بدان رسیده بود جدا کردم و نگاه داشتم
بجهت تبرک و تشریف بدان چرم یا از جهت تادب که دهان من یا دهن دیگری بدان نرسد چنانکه صریح از حدیث ام سلیم هم در مثل
این صورت آمده که گفت بریدم دهان قربه را تا دیگری بعد از نوشیدن آنحضرت از آن موضع ننوشد۔ رواه الترمذی وابن
ماجة وقال الترمذی هذا حدیث حسن غریب صحیح۔ وعن الزهری عن عروة عن عائشة قالت کان احب الشراب الی رسول الله
بود دوست ترین نوشیدنیها نزد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم الحلو البارد۔ آب سرد شیرین یعنی این آب سرد شیرین را بآن برده
که در صحیح بخاری آمده است که عادت شریفه آنچنان بود که هر روز ناشتا کاسه شهدی با آب سرد مزج می کرد و نوشجان می ساخت
تا بعد از رسیدن اشتها هر چه از طعام بهم می رسید تناول می فرمود و حمل برین معنی خالی از تکلفی نیست ظاهر آنست که همین آب
خالص شیرین سرد که نعمتی گواراست مراد باشد۔ رواه الترمذی وقال۔ روایت کرد این حدیث را ترمذی و گفت والصحیح
ما روی عن الزهری عن النبی صلی الله علیه وسلم مرسلا۔ یعنی این حدیث را زهری بدو طریق روایت کرد یکی مسند که عن الزهری
عن عروة عن عائشة و دوم مرسل که در وی ذکر عائشه نیست و ظاهر عبارت آنست که ذکر عروه نیز نیست و زهری تابعی است
ولیکن تابعی صغیر ست و رجال آن اسناد که بطریق ارسال آمده قوی تر اند و ضابط تر اند بخلاف اسناد متصل که بعضی رجال
وی ضعیف اند۔ وعن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا اکل احدکم طعاما فلیقل چون
بخورد یکی از شما طعامی را پس باید که بگوید اللهم بارک لنا فیه۔ خدایا برکت ده ما را در این طعام۔ واطعمنا خیرا منه و
بخوران ما را طعامی بهتر ازین طعام که خوردیم۔ واذا سقی لبنا فلیقل و چون نوشانیده شود یکی از شما شیر را پس باید که
بگوید اللهم بارک لنا فیه وزدنا منه۔ خداوندا برکت ده ما را درین شیر و زیاده برسان ما را از آن و نگوید برسان بهتر از آن که
بهتر از شیر چیزی نبود از طعامها و شیر بهترین طعامهاست۔ فانه لیس شیء۔ پس بدرستی باین وجه که نیست چیزی که بجزی
کفایت کند من الطعام والشراب۔ از طعام و شراب و کار هر دو بکند و بجای هر دو نشیند۔ الا اللبن مگر شیر که هم سازد

وہم سیراب و ہم گرسنگی برد و ہم تشنگی را۔ رواہ الترمذی و ابو داؤد۔ و طیبی گفتہ کہ این عبارت کہ فانہ لیس شیئ الخ لفظ مشدد ست کہ نام کی از رواۃ این حدیث ست کہ ابو داؤد ازوی روایت کردہ و ظاہر کلام در وہم می اندازد کہ از تتمہ حدیث ست و از کلام شیخ مجد الدین فیروز آبادی و از مواہب لدنیہ بصریح معلوم می گردد کہ این قول رسول ست صلی اللہ علیہ وسلم۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت کان رسول اللہ۔ گفت عائشہ کہ بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یستعذب لہ الماء۔ آب شیرین آوردہ می شد برای وی من السقیا۔ از موضعی کہ نام او سقیا ست بضم سین وسکون قاف و یای تحتانیہ و وی قریہ جامعہ ایست میان مکہ و مدینہ کذا قال السیوطی۔ قیل ہی عین بینہا وبین المدینۃ یومان۔ و بعضی گفتہ اند کہ سقیا نام چشمہ ایست کہ میان وی و میان مدینہ مسافت دو روز در میان ست رواہ ابو داؤد

الفصل الثالث۔ عن ابن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من شرب فی اناء ذہب او فضۃ۔ ہر کہ بخورد آب در ظرفی از طلا یا نقرہ۔ او اناء۔ یا بخورد در ظرفی کہ۔ فیہ شیئ من ذلک۔ کہ در ان ظرف چیزی از طلا و نقرہ است چنانکہ آن ظرف را سیخہای طلا و نقرہ زدہ باشد و طیبی از نووی نقل کردہ کہ اگر سیخہائے خرد باشد بر قدر حاجت حرام و مکروہ نبود و اگر کثیر و عریض بود حرام ست۔ فانما یجرجر فی بطنہ نار جہنم۔ می نوشد و می کشد جرعہ جرعہ در شکم خود آتش دوزخ را یا آواز می کند در شکم وی آتش دوزخ چنانکہ در فصل اول از حدیث ام سلمہ معلوم شد۔ رواہ الدارقطنی۔

باب النقیع والانبذۃ

از جملہ مشروبات آنحضرت نقیع و نبیذ ست نقیع آن بود کہ زبیب یا تمر و بیشتر متعارف تر از زبیب ست کہ در آب بیندازند بی طبخ تا حلاوت وی بجملگی برآید و نشر تیے بود صافی و لذیذ و نافع بدن نقیع خرما در ہضم طعام و نقیع زبیب در دفع فضول حرارت و نبیذ نیز ہمچنین بود و لیکن او را نگاہدارند تا تیزی و تغیری نیز پیدا کند اما نہ تغیر فاحش کہ بحد اسکار کشد و لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعد از سہ روز آنرا تناول نمی کرد چنانکہ بیاید و این نیز نافع ست بدن را در زیادت قوت و حفظ صحت و اگر بحد سکر کشد حرام ست و در اباحت شرب آن و جواز وضو بدان خلافی مشہور ست در میان ائمہ و مذہب حنفی اباحت و جواز ست مالم یسکر و احادیث ناطق ست بدان و تحقیق و تفصیل این بحث در شرح سفر السعادۃ کردہ شدہ است و نبیذ از غیر زبیب و تمر نیز شود چنانکہ در نہایہ گفتہ کہ نبیذ آنچہ بسازند از اشربہ از تمر و زبیب و عسل و حنطہ و شعیر و غیرہ و لہذا مصنف رح بصیغہ جمع آوردہ تا دلالت کند بر تعدد انواع و تکثر آن

الفصل الاول۔ عن انس قال لقد سقیت رسول اللہ۔ گفت انس بتحقیق نوشانیدہ ام من پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم بقدحی ہذا۔ باین قدح کہ پیش من ست الشراب کلہ العسل والنبیذ والماء واللبن۔ ہمہ اقسام مشروبات را کہ عسل و نبیذ و آب و شیر ست۔ رواہ مسلم۔ قدح آنحضرت پیش انس بود و صفات آن قدح در

کتب احادیث مذکور ست و آورده اند که او را نضر بن انس از میراث وی به هشت صد هزار درهم بخرید از بخاری آمده است که آن قدح را در بصره دید و بوی آب خورد۔ وعن عائشة رضی الله عنها۔ قالت کنا ننبذ لرسول الله۔ گفت عائشه نبیذ می ساختیم ما برای پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فی سقاء یوکا اعلاه۔ در مشکی که بند کرده می شد دهن وے از جانب بالا و کاف بکسر بند سر مشک۔ وله عزلاء۔ و مر آن سقاء را عزلاء بود بفتح عین مهمله و سکون زای معجمه و فتح لام بالف ممدوده دهان توشه دان از جانب پایان و گاهی بر دهان بالا نیز اطلاق می کنند فی الصراح عزلاء دهان توشه دان و مراد اینجا آنست که مر آن سقاء را ثقبه و دهانی بود در پایان که از راه وی آب می خوردند یعنی سر مشک را می بستند و از جانب دیگر راهی می کردند و از آن راه آب می بر آوردند و می خوردند۔ ننبذه غدوة فیشربه عشاء۔ می انداختیم صبحگاه پس می خورد آنحضرت آنرا شبانگاه۔ وننبذه عشاء فیشربه غدوة۔ و می انداختیم در شب و می خورد در بامداد و غدوة بضم ما بین نماز بامداد و بلند شدن آفتاب و عشا ما بعد از زوال تا غروب کذا فی القاموس و این نزدیک به نقیع چیزی می شد تیزی و تغیر درین صورت کمتر حادث شدی و غالباً این در هوای گرم بودی که احتمال تطرق تغیر در وی غالب بودی و گاهی زیاده بر یک شب و روز تا سه شب و روز ایستادی و این در هوای زمستان بودی یا بجهت قلت و کثرت نبیذ بودی۔ رواه مسلم۔ وعن ابن عباس قال کان رسول الله۔ گفت بود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم ینبذ له اول اللیل۔ که نبیذ انداخته می شد برای وی اول شب فیشربه اذا اصبح یومه ذلک پس می نوشید آنرا چون صبح می کرد تمام آن روز۔ واللیلة التی تجیء۔ و در شبی که می آمد بعد از این روز۔ والغد واللیلة الاخری۔ و در فردای آن روز و شب دیگر۔ والغد الی العصر۔ و فردای دیگر که سوم روز باشد تا وقت عصر و درین صورت سه شب و اکثر سه روز می ایستاد و لابد درینجا بیشتر تغیر راه می یافته باشد و لهذا گفت۔ فان بقی شیء۔ پس اگر باقی می ماند از آن نبیذ۔ سقاه الخادم۔ می نوشانید خدمتگاری را چون متغیر می شد و درد و ناصاف بودی خود نمی خوردی و بداده و غلام می دادی اما هنوز در مرتبه سکر نبودی و اگر بآن مرتبه رسیدے بفرمودی تا بریزند چنانکه گفت۔ او امر به فصب۔ یا بخادم نیز ندادی بلکه فرمودی که بریزند پس ریخته می شد و احتمال دارد که ریختن ها از جهت احتمال تغیر بودی نه سبب جزم باسکار۔ رواه مسلم۔ وعن جابر قال کان ینبذ لرسول الله۔ گفت جابر بود که نبیذ انداخته می شد برای پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فی سقاء۔ در آوند چرم که مشک ست۔ فاذا لم یجد واسقاء۔ پس چون نمی یافتند سقاء را۔ ینبذ له فی تور من حجارة۔ ساخته می شد نبیذ مر آنحضرت را در ظرف سنگین تور بفتح تاء مثناة و سکون واو ظرفی مشابه دیگ که آب خورده می شود در وی و در مجمع البحار گفته که تور ظرفی ست از روی یا سنگ مثل طغار که از وی وضو نیز کنند و درینجا از سنگ بود۔ رواه مسلم۔ وعن ابن عمر رضی الله عنهما۔ ان رسول الله صلی الله علیه وسلم نهی من الدباء۔ روایت ست از ابن عمر که آنحضرت نهی کرد

از دبا بضم دال مهمله و تشدید با ظرفی که بر شکل کدو می سازند. والحنتم و کوزه سبز. والمزفت. و کوزه بقیر اندوده شده. والنقیر. و چوبی کاویده شده و مجوف ساخته که آنرا باستعمال ظروفیت گرفته باشند بعضی گفته اند که نهی از استعمال این ظروف ست تا شبیه بشاربان خمر نشود و ظاهر آنست که مراد درینجا نبیذ انداختن ست درین ظروف بقرینهٔ قول وی که گفت وامران ینبذ فی اسقیة الادم. و امر کرد که نبیذ ساخته شود در سقاها و ظرفها که از ادم باشد. و ادم بفتحتین بمعنی چرم کذا قال الکرمانی و حکمت در امر بانباذ در اسقیه نه در ظروف و اوعیهٔ آن گفته اند که درینها زود بسکر می رسد و معلوم نمی گردد بخلاف اسقیهٔ ادم که بجهت رقت سکر دران پنهان نمی ماند بلکه گاهی چنان شود که چون بسکر رسید پاره گرداند سقای چرم را و نیز آب در مشک سرد گردد پس گرم نشود و مستی نیارد و بعضی گفته اند که بجهت تشبه باهل فسق و توهم آلودگی آنها بخمر بجهت قرب عهد تحریم و گفته اند که این نهی در اول امر بود و چون حرمت مسکر عام و مشهور شد و از مسلمانان گردآن گشتن متعذر گشت و توهم تشبه و آلودگی ظروف برطرف شد این حکم منسوخ گشت و جائز شد انتباذ در هر وعاء چنانکه در حدیث آینده بیاید. رواه مسلم

وعن بریدة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال نهیتکم عن الظروف. گفت آنحضرت منع کرده بودم شما را از انتباذ دران ظروف و فرق کرده بودم در ظروف و اسقیه و گمان برده بودید شما که حل و حرمت دائر بر ظروف ست و این چنین نیست. فان ظرفا لا یحل شیأ ولا یحرمه. زیرا که هیچ ظرفی حلال نمی گرداند چیزی را که حرام ست و حرام نمی گرداند چیزی را که حلال ست. وکل مسکر حرام. حکم این ست که هر چه مستی آرد حرام ست در هر ظرف که بخورند و هر چه نه مسکر ست حلال در هر ظرفی که باشد. وفی روایة قال. و در روایتی دیگر آمده که گفت آنحضرت صلی الله علیه وسلم نهیتکم عن الاشربة الا فی ظروف الادم. نهی کرده بودم شما را از اشربه مگر در ظروف چرم و الآن نسخ کردم آن حکم را و مباح ساختم شرب را در جمیع اوعیه و ظروف فاشربوا فی کل وعاء. پس بنوشید در هر وعاء و ظروف که بیابید. غیر ان لا تشربوا مسکرا. جز این که منوشید مسکر را مدار حرمت بر مسکر ست نه بر ظروف نعم در جائی که توهم تشبه باشد ترک آن باین جهت اولی خواهد بود. رواه مسلم

الفصل الثانی عن ابی مالک الاشعری انه سمع رسول الله. مروی ست از ابی مالک اشعری که وی شنید پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم یقول. که می فرمود آنحضرت لیشربن ناس من امتی الخمر. هر آئینه باشد که بخورند بعضی مردمان از امت من خمر را یسمونها بغیر اسمها. نام می نهند خمر را بنامی دیگر غیر نام وی یعنی حیله می کنند و بهانه می جویند در خوردن خمر بنامهای انبذه و اشربهٔ مباحه چنانکه ماء العسل و ماء الذرة و مانند آن و گمان می برند که آنها حرام نیست زیرا که نه از عنب و تمر ست و این فائده نمی کند ایشان را در اباحت آن زیرا که حکم این ست که هر مسکر حرام ست از هر چه باشد این چنین تفسیر کرده اند شراح این حدیث را و تحقیق این در باب حد خمر گذشت و ظاهر عبارت آنست که خمر می خورند و لیکن آنرا نامی از پیش خود می نهند و بنام خمر نمی خوانند تا مردم ندانند که خمر می خورند و این نام نهادن هیچ فائده نمی کند مسمی معتبر ست نه اسم. رواه ابو داود و ابن ماجه.

الفصل الثالث۔ عن عبد اللہ بن ابی اوفی قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن نبیذ الجر الاخضر۔ نہی کرد پیغمبر خدا از نبیذی کہ انداختہ باشند آنرا در کوزہ سبز کہ نام او حنتم ست وچون عبد اللہ بن ابی اوفی از قید اخضر را حست نبیذ جرہ غیر اخضر فہمید۔ قال۔ گفت۔ اشرب فی الابیض۔ آیا بخوریم در جر ابیض۔ قال لا۔ فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مخورید در ابیض نیز ذکر قید اخضر اتفاقی ست وجہت آنکہ اکثر جرائی کہ دران نبیذ می انداختند دران زمان سبز بود ولیکن حکم سبز وسفید یکی ست۔ رواہ البخاری۔ این در حکم ہمان حدیث ست کہ از ابن عمر گذشت کہ نہی عن الدباء والحنتم الحدیث ولیکن اینجا جر اخضر کہ حنتم ست تنہا ذکر یافت واین حکم نیز منسوخ ست چنانکہ معلوم شد

باب تغطیۃ الاوانی

در ذکر احادیثی کہ وارد شدہ در سر پوشیدن ظروف در شب در ہنگام خواب رفتن ودر بعضی نسخ وغیرہا نیز آمدہ یعنی باب در بیان تغطیہ اوانی وجز آن چنانکہ اغلاق ابواب واطفاء مصابیح وجز آن۔

الفصل الاول۔ عن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان جنح اللیل چون باشد اول شب وجنح لیل بضم جیم وکسر آن اول شب فی القاموس جنح اللیل اقبالہ وبمعنی قطعہ از شب نیز آید ومراد اینجا قطعہ اولی است وبمعنی ظلام نیز آید وآن نیز محمول بر این معنی ست بقرینہ قول وی۔ او امسیتم۔ بطریق شک راوی یعنی آنحضرت این چنین فرمود اذا کان جنح اللیل یا فرمود او امسیتم یعنی شام کنید۔ فکفوا صبیانکم پس باز دارید خردان خود را از بیرون برآمدن از خانہ وگشتن در کوچہ ہا۔ فان الشیطان ینتشر حینئذ۔ زیرا کہ شیطان یعنی لشکر وی پراگندہ می شوند در وقت شام واگر آنرا شامل شیاطین جن وانس دارند نیز صورتی دارد۔ فاذا ذہب ساعۃ من اللیل فخلوہم پس چون بگذرد ساعتی از شب پس واگذارید وسر دہید صبیان را وتواند کہ معنی آن باشد کہ بگذارید ایشان را با ایشان ہر چہ خواہند بکنند واگر خواہند برآیند فافہم واز اینجا معلوم گردد کہ جن وشیاطین را تصرفی وتسلطی بر آدمیان ہست خصوصاً بصبیان کہ با ایشان ضرری برسانند۔ واغلقوا الابواب۔ وببندید درہا را۔ واذکروا اسم اللہ۔ ویاد کنید نام خدا را در وقت در بستن فان الشیطان لا یفتح باباً مغلقاً۔ زیرا کہ شیطان نمی کشاید دری را کہ بستہ شدہ است یعنی بذکر خدا اگرچہ جن وشیاطین را قدرتی بر نفوذ از درہا ودیوارہا است ولیکن چون نام خدا بردہ شود مجال نیابند۔ واوکوا قربکم۔ وببندید سر مشکہا را کہ دران آب ست۔ واذکروا اسم اللہ۔ وببرید نام خدا را۔ وخمروا آنیتکم۔ وبپوشید سر ظروف را واذکروا اسم اللہ۔ وذکر کنید نام خدا را مقصود حث وتحریض ست بر ذکر خداوند تعالی شانہ کہ در جمیع احوال باید کہ بدان مشغول باشد تا برکات آن شامل تمامہ امور دنیا وآخرت گردد۔ ولو ان تعرضوا علیہ شیئا۔ اگرچہ از صورت تغطیہ وپوشیدن ہمین مقدار شود کہ بعرض نہید چوبی را بر ظرفی کہ این مقدار در دفع کراہیت وضرر کہ بر ترک آن مرتب می شود بنا پوشیدن ہم کفایت می کند۔ وتعرضوا الضم را از باب نصر وکسر آن از ضرب ہر دو آید وان فصیح ترست درین معنی

کذا جاء عن الاصمعی۔ واطفؤا مصابیحکم۔ و بکشید و سر و کنید چراغهای خانه را چون بخواب روید متفق علیه این مقدار از لفظ حدیث
مشترک ست میان بخاری و مسلم و جدا جدا در روایت هر یک این مضمون با الفاظ مختلفه نیز آمده چنانکه گفت۔ وفی روایة
للبخاری۔ وآمده است در روایتی مر بخاری را۔ قال۔ گفت آنحضرت صلی الله علیه وسلم خمروا الآنیة۔ بجای خمروا آنیتکم۔ و
اوکوا الاسقیة۔ بجای اوکوا قربکم۔ واجیفوا الابواب۔ اجیفوا بجای اغلقوا هر دو بیک معنی۔ واکفتوا صبیانکم۔ و گرد آرید و ضم کنید
خردان را بسوی خود کفت بمعنی ضم و فراز گرفتن چیزی را۔ عند المساء۔ در وقت شام احتمال دارد که متعلق باشد به همه افعال
پس مراد وقت ممتد باشد از ابتدای مسا تا بوقت عشا که وقت در بستن و آنیه پوشیدن ست واگر هم متصل باکفتوا باشد
چنانچه سیاق دلالت دارد بران انسب بود و حاصل معنی آن باشد که در شب این همه کارها بکنید و صبیان را هم از
اول شب گرد آرید که وقت انتشار جن ست و چون ساعتی بگذرد رها کنید صبیان را و بکنید این کارهای دیگر را و
باین توجیه موافق گردد این روایت بلفظ متفق علیه فافهم۔ فان للجن انتشارا وخطفة۔ زیرا که مر جن را پراگنده شدن
و ربودن ست مر صبیان را و این واقع ست اگرچه قلیل الوقوع ست یا ربودن هوش و خرد و سکر کردن و بازی دادن
ایشان را و جن و شیطان یکی ست فاسقان جن و متمردان ایشان را شیاطین گویند کذا ذکره البعض۔ واطفؤا المصابیح۔
و بکشید و بمیرانید چراغها را۔ عند الرقاد۔ نزد خواب۔ فان الفویسقة تصغیر فاسقه و مراد بدان موش ست و وی یکی
از خمس فواسق ست که کشتن آن در حرم جائز ست و در قاموس گفته که فویسقه فاره را گویند زیرا که بیرون می آید
از سوراخ خود بر ضرر آدمیان و افساد ایشان پس می فرماید که فویسقه۔ ربما اجترت الفتیلة۔ بسا باشد که می کشد فتیله را
از چراغ و آتش در می زند بخانه و اجترار کشیدن۔ فاحرقت اهل البیت۔ پس می سوزد اهل خانه را چه جای متاع
و اشیای خانه۔ وفی روایة لمسلم۔ وآمده است در روایتی مر مسلم را۔ قال۔ گفت۔ غطوا الاناء۔ بفتح غین معجمه
واوکوا السقاء واغلقوا الابواب واطفؤا السراج فان الشیطان لا یحل سقاء۔ زیرا که شیطان نمی کشاید بند
مشک را۔ ولا یفتح بابا۔ و باز نمی کند در خانه را۔ ولا یکشف اناء۔ و پرده بر نمی افگند ظرف آب را یعنی بر زدن نام خدا
این قید مراد ست بدلیل احادیث دیگر و بقرینه سیاق حدیث که فرمود۔ فان لم یجد احدکم۔ پس اگر نیابد یکی از شما
چیزی را که بپوشد بدان ظرف را۔ الا ان یعرض علی انائه عودا۔ مگر همین قدر که بر عرض ظرف بنهد چوبی را۔ و یذکر
اسم الله۔ و یاد کند نام خدا را بران ظرف۔ فلیفعل۔ پس باید که بکند و حتی الامکن در پوشیدن ظرف بتقصیر
از خود مطلق نگردد و تخصیص ذکر اسم الله در صورت عرض عود بجهت آن باشد که چون غطاء و ستر تمام نیست بر ذکر
نام خدا تلافی کنند۔ فان الفویسقة تضرم علی اهل البیت بیتهم۔ این تعلیل اطفاء سراج ست و اضرام آتش بر فروختن
یعنی موش می افروزد بر اهل بیت بیت ایشان را بآتش و می سوزد۔ وفی روایة له۔ و در روایتی دیگر مر مسلم را
آمده۔ قال لا ترسلوا۔ گفت رها مکنید و سر مدهید بلکه گرد آرید۔ فواشیکم۔ فواشی خود را که منتشر اند فی الصراح فواشی

گوسفندان بچراگاه پراگنده شده و فی الحدیث ضموا فواشیکم حتی تذهب فحمة العشاء۔ وصبیانکم۔ و خردان خود را اذا غابت الشمس چون فرو رود آفتاب۔ حتی تذهب فحمة العشاء۔ تا برود اقبال شب و درآمدن سیاهی وی و فحمة ظلمتی را گویند که میان عشائین ست و آنکه میان عشا و بامداد ست آنرا عسعسه خوانند و اللیل اذا عسعس اشارت بآن ست فان الشیطان یبعث اذا غابت الشمس حتی تذهب فحمة العشاء و فی روایة له۔ و در روایتی دیگر مر مسلم را آمده قال غطوا الاناء و اوکوا السقاء۔ و درین روایت اناء و سقا بلفظ مفرد آمده و مراد بدان جنس ست و علت پوشیدن انا و بربستن سقا درینجا این فرموده که۔ فان فی السنة لیلة۔ زیرا که در سال تمام یک شبی ست که۔ ینزل فیها وباء۔ فرود می آید دران شب مرگ عام۔ لا یمر باناء۔ نمی گذارد این وبا ظرفی که لیس علیه غطاء۔ نیست بر روی او پرده۔ او سقاء لیس علیه وکاء۔ و نمی گزرد بسقائی که نیست بر روی بندی۔ الا نزل فیه من ذلک الوباء۔ مگر آنکه فرود می آید دران انا یا سقا چیزی ازان و بالعوذ باللّٰه من ذلک۔ و عنه قال۔ و هم از جابر مروی ست که گفت۔ جاء ابو حمید رجل من الانصار من النقیع۔ آمد ابو حمید که مردی ست از صحابه از قبیلهٔ انصار از نقیع بنون مفتوحه نام موضعی ست بوادی عقیق گرد آورده بود آنرا حضرت پیغمبر صلی اللّٰه علیه وسلم و حمی ساخته برای شتران صدقه و جز آن که آنجا باشند و بچرند و بعضی بباء موحده نیز خوانده اند که نام مقبره مدینهٔ منوره است مشهور و گفته اند که این تصحیف ست و صواب همان اول ست پس آورد این ابو حمید ازین موضع۔ باناء من لبن الی النبی۔ ظرفی را از شیر بسوی پیغمبر صلی اللّٰه علیه وسلم یعنی سر نا پوشیده۔ فقال النبی صلی اللّٰه علیه وسلم۔ پس آنحضرت را آوردن آن شیر نا پوشیده ناخوش آمد و او را ملامت و توبیخ کرد برین فعل و گفت۔ الا خمرته۔ چرا نپوشیدی این ظرف شیر را۔ و لو ان تعرض علیه عودا۔ و اگرچه خود از پوشیدن همین قدر بودی که بعرض می نهادی چوبی را بران ظرف اقل مرتبه این بود۔ متفق علیه۔ و عن ابن عمر عن النبی صلی اللّٰه علیه وسلم قال لا تترکوا النار فی بیوتکم حین تنامون مگذارید آتش را در خانه های خود در هنگامی که بخواب روید۔ متفق علیه۔ و این آتش شامل ست چراغ را و غیر آنرا اما قندیل معلقه چنانکه ازان خوف در گرفتن آتش نباشد چنانچه عادت ست لاباس به است و درین نهی داخل نه از جهت انتفاء علت کذا قال النووی گفته بندهٔ ضعیف محرر این حروف که اگر آتش را نیز در خانه چنان نگاهدارند که خوف در گرفتن آن نبود چنانکه در زمستان بقصد قیام لیل یا مصلحتی دیگر پوشیده در خانه نگاه می دارند امید ست که برین قیاس نیز ممنوع نخواهد بود و از قرطبی نقل کرده اند که گفته اوامر و نواهی این باب از قبیل ارشاد بمصلحت ست و احتمال دارد که برای ندب و استحباب نیز بود خصوصا که بنیت امتثال امر کنند۔ و عن ابی موسی قال۔ و مروی ست از ابی موسی اشعری رضی اللّٰه عنه که گفت۔ احترق بیت بالمدینة علی اهله من اللیل سوخت خانه در مدینه چنانکه افتاد بر اهل بیت و سوخت ایشان را در شب۔ فحدث بشانه النبی۔ پس حدیث کرده شد باین حال به پیغمبر صلی اللّٰه علیه وسلم۔ و عرض کرده شد در قصهٔ وی

که این چنین امری غریب واقع شد۔ قال۔ فرمود کہ ان ہذہ النار انما ہی عدو لکم این آتش نیست وی مگر دشمنی عظیم مر شمارا۔ فاذا نمتم فاطفؤہا عنکم پس چون بخواب روید سرد کنید آنرا و دور دارید ضرر او را از خود و باین صفت نگذارید که از وی خوف ضرر باشد۔ متفق علیہ۔

الفصل الثانی۔ عن جابر قال سمعت رسول اللہ۔ گفت جابر شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول می گفت۔ اذا سمعتم نباح الکلب ونہیق الحمیر من اللیل چون بشنوید آواز سگ و آواز خران را در شب تخصیص بشب اتفاقی ست و در روز نیز ہمین حکم ست فتعوذوا باللہ من الشیطان الرجیم پس پناہ جوئید بخدا از شیطان ملعون رانده درگاه۔ فانہن یرین۔ زیرا که این سگان و خران می بینند۔ ما لا ترون چیزی را که نمی بینید شما که شیطان و لشکر وی باشند۔ واقلوا الخروج۔ و کمتر کنید بیرون آمدن را از خانہ۔ اذا ہدأت الارجل۔ وقتی که ساکن شود پایہا یعنی بیرون نیایند مردم از خانہ و پای نزنند و گشت نکنند در کوچہ ہا یعنی در شب که محل سکون و آرام ست بیگاه بیرون نیائید۔ فان اللہ۔ زیرا که خدای عزوجل۔ یبث من خلقہ فی لیلۃ ما یشاء۔ پراگنده می کند و بیرون می آرد از خلق خود در شب خود چیزی را که می خواہد از شیاطین جن و انس و حیوانات و موذیات از حشرات وغیر آن۔ واجیفوا الابواب واذکروا اسم اللہ و برہم زنید در خانہ و سرای را و بگیرید نام خدا را۔ فان الشیطان لا یفتح بابا۔ زیرا که شیطان نمی تواند کشود در را۔ اذا اجیف وذکر اسم اللہ علیہ چون بستہ شود و برده شود نام خدا بر وی این حدیث دلالت کرد که این قید در ہمہ جا مراد ست چنانکه سابقا گفتیم و غرض مولف در آوردن روایات متعدده درینجا ہمین ست که بعضی مفسر بعضی اند چنانکه در ضمن بیان اشاره بہا بدان رفت۔ وغطوا الجرار۔ و بپوشید دہان کوزه ہا را که در وی آب ست۔ واکفئوا الآنیۃ۔ و قلب کنید و واژگونه بگذارید ظرفہا را که خالی اند تا از حشرات چیزی در وی نخسپد و نجس نکند۔ واوکوا القرب۔ و دہان بربندید مشکہا را۔ رواه فی شرح السنۃ۔ روایت کرد این حدیث را محی السنۃ در شرح السنۃ۔ وعن ابن عباس قال جاءت فارۃ۔ آمد موشی و فاره بہمزه و بی ہمزه ہر دو آمده۔ تجر الفتیلۃ در حالی که می کشد این فاره فتیله را۔ فالقتہا بین یدی رسول اللہ پس انداخت آن فتیله را پیش پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم علی الخمرۃ التی کان قاعدا علیہا۔ بر بوریائی که نشستہ بود آنحضرت بران و خمره بضم خای معجمہ و سکون میم سجاده خرد از حصیر که یک کس بران نماز بگزارد۔ فاحرقت منہا مثل موضع الدرہم پس بسوخت آن فاره از ان خمره موضعی بمقدار درہم۔ فقال اذا نمتم فاطفئوا سرجکم پس فرمود آنحضرت چون بخوابید بکشید چراغہای خود را۔ فان الشیطان یدل مثل ہذہ علی ہذا زیرا که شیطان راه می نماید و می برانگیزد مثل این موش موذی را برین فعل۔ فیحرقکم پس می سوزد شیطان باعث می شود بر سوختن شما باین حیله و ازینجا معلوم می شود که باعث مر فاره را برین فعل شیطان ست که دشمن بنی آدم است و تمامہ شر در و قبایح راجع و مستند باوست لعنۃ اللہ علیہ۔ رواه ابو داؤد۔ و مصنف درین باب

فصل ثالث نیاورد و نگفت کہ این باب خالی ست از فصل ثالث دوجہی برنا گفتن وی این را سابقاً گفتہ ایم فلیتذکر۔

کتاب اللباس

لباس مصدر ست بمعنی ملبوس چنانکہ کتاب بمعنی مکتوب ماضی و مضارع از وی از باب علم یعلم آید واٰنچہ بمعنی التباس از ضرب یضرب بود و مصدر اول لبس بضم لام و مصدر ثانی بفتح لام۔

الفصل الاول عن انس قال کان احب الثیاب الی النبی۔ گفت انس بود محبوب ترین جامہ ہا بسوے پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ان یلبسہا۔ برای پوشیدن حضرت جامہ ہا را یعنی نہ برای مصلحت ہای دیگر از بخشیدن وگسترانیدن وجز آن۔ الحبرۃ۔ بکسر حای حملہ وفتح بای موحدہ بروزن عنبۃ بردیمانی مخطط وآنرا حبیر بروزن حبیر نیز گویند از اشرف ثیاب یمن ست از پنبہ و گفتہ اند کہ محبت آنحضرت مر اورا ہم ازین جہت بود و بعضی گفتہ اند کہ خطوط سبز دارد وآن از ثیاب جنت است و بعضی گفتہ اند خطوط سرخ دارد و محبت از جہت آن بود کہ چرک بردارست واللہ اعلم متفق علیہ۔ وعن عائشۃ قالت خرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذات غداۃ۔ گفت۔ عائشہ بیرون آمد آنحضرت وقت بامدادی۔ وعلیہ۔ و بر بدن مبارک وی بود۔ مرط مرحل من شعر اسود۔ مرط بکسر میم وسکون را چادر از پشم یا موی یا کتان یا خز کہ از آن ازار سازند ودر قاموس گفتہ چادر از صوف یا خز ودر نہایہ گفتہ مرط از پشم باشد وگاہی از خز وجز آن نیز بود و کرمانی گفتہ مرط بکسر میم چادر یا ازار یا جامۂ سبز و مرحل بفتح حای حملہ بروزن معظم آنکہ صورت پالانہای ابل وارد و بعضی آنرا بجیم روایت کردہ اند یعنی مصور بصورت رجال یعنی مردان واین مشکل ست چہ پوشیدن جامۂ کہ صورت آدمی وحیوانات دارد درست نباشد این مگر پیش از تحریم بود و بعضی گفتہ معنی مصور بصورت مراحل جمع مرحل یعنی دیگہای آہنین و امام نووی گفتہ کہ آنچہ جمہور از اہل اتقان روایت کردہ اند بحای حملہ است رواہ مسلم این حدیث در اکثر نسخ مشکوٰۃ کہ بنظر آمدہ نیست ودر مصابیح ہست و طیبی آنرا شرح کردہ وصواب آنست کہ نباشد زیرا کہ مولف در آخر فصل می گوید (سنذکر حدیث عائشۃ خرج النبی صلعم ذات غداۃ فی باب مناقب اہل بیت النبی صلعم) ولیکن اگر درینجا ہمین جز و حدیث کہ متضمن لبس مرط مرحل ست باشد ودر باب مناقب اہل بیت تمام حدیث کہ مشتمل بر منقبت ست آوردہ باشد دور نباشد۔ وعن المغیرۃ بن شعبۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم لبس جبۃ رومیۃ۔ پوشید آنحضرت جبۂ رومیہ ودر بعضی روایات جبۂ شامیہ از صوف ضیقۃ الکمین۔ تنگ آستینہا کہ چون وضوی ساخت دست از آستین بر می آورد و کذا جاء فی الحدیث یعنی چنان تنگ آستین بود کہ بی آنکہ دست برآوردشستن آن میسر نبود و نیز آمدہ است کہ آنرا در سفری پوشیدہ بود متفق علیہ و در سفر السعادۃ می گوید کہ آنحضرت جبہ پوشیدہ و قبا و پیراہن در قاموس می گوید الجبۃ ثوب معروف و کرمانی گفتہ ثوب مخصوص و قاضی عیاض مالکی در مشارق الانوار گفتہ جبہ جامۂ کہ قطع کردہ و دوختہ شدہ باشد واین بظاہر شامل قبا و پیراہن ست وآنچہ بدرمی رود از وی مثل ردا و ازار و عمامہ ست و مانند آن و اگرچہ درین مفہوم نیز خصوصیتی ہست با مقابلت دست

بقبا و پیراہن خصوصیت دیگری طلبد مگر آنکہ مراد ہمین جبہ رومیہ تنگ آستین دارند و باین صفت مقابل قبا و پیراہن می افتد واللہ انچہ رومیان می پوشند نیم تنہ است آستین تمام وے تنگ واللہ اعلم واما قبا ہم در مشارق الانوار می گوید کہ جامۂ تنگی ست از جامہای عجم مشہور انتہی وظاہر آنست کہ قبا جامۂ دوختہ کہ گریبان دار نباشد وقمیص آنکہ اورا گریبان بود واین معنی از کلام قاموس مفہوم گردد کہ گفتہ قبو در لغت انضمام وبہم چسپیدن بیان ولب بود وازینجا گرفتہ شدہ قبا کہ نوعی از جامہ است وابن الاثیر در نہایہ آوردہ کہ قبو طاق جامہ بعضی بر بعضی بہم بستہ۔ وعن ابی بردۃ قال اخرجت الینا عائشۃ۔ گفت ابو بردہ بیرون آورد بسوی ما عائشہ۔ کساء ملبدا۔ چادری رقعہا بہم دوختہ تا مانند لبدہ شدہ کہ بمعنی نمد ست۔ وازارا غلیظا۔ وازاری درشت آن نیز از جہت رقعہ برہم زدگی بود یا بجہت صفات ودرشتی جامۂ وی۔ فقالت قبض روح رسول اللہ۔ پس گفت عائشہ رضی اللہ عنہا قبض کردہ شد روح پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فی ہذین۔ درین دو جامہ کہ ردا وازار مذکور اند۔ متفق علیہ۔ وعن عائشۃ قالت کان فراش رسول اللہ۔ گفت عائشہ بود جامۂ خواب پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم الذی ینام علیہ۔ کہ خواب می کرد بروی۔ ادما حشوہ لیف۔ چرم دباغت کردہ شدہ کہ در میان وی پوست خرما بود وبجای پنبہ کہ در میان غلاف باشد۔ متفق علیہ۔ وعنہا قالت کان وسادۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللذی یتکی علیہ۔ وہم از عائشہ است کہ گفت بود بالش آنحضرت کہ تکیہ می کرد بروی۔ من ادم حشوہ لیف رواہ مسلم۔ ازین حدیث معلوم گردد کہ گرفتن فراش ووسادہ برای خواب وآرام وتکیہ کردن وآسودگی بوسادہ روا است اما نہ باسراف وانہماک در تنعم وخود آنحضرت دوست می داشت وسادہ را وتکیہ می کرد بدان وفرمود طیب ووسادہ را اگر کسی بدہد رد نباید کرد وازین احادیث وامثال آن معلوم گردد کہ طریقہ حضرت مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم زہادت در دنیا واعراض از متاع ولذات آن وخشونت وبذاذت در لباس بود واقتدا واتباع آنحضرت درین ست ونیز گفتہ اند کہ انچہ حاضر آمدی ومیسر شدی از لباس پوشیدی وتکلف ننمودی وگاہی از برای بیان جواز جامۂ نفیس وقیمتی نیز پوشیدی وبالفور آنرا بکسی بخشیدی ولیکن تقیید واعتیاد بجامۂ نفیس وتکلف دران خلاف سنت ست واگرچہ اصل اباحت داشتہ باشد واگر جامۂ درشت کہنہ از جہت بخل وخست یا از برای اظہار زہد یا طمع وسوال از مردم بر وجہ ریا وسمعہ پوشند نیز خیری نیست وبسا کہ اہل خیر ودیانت بقصد ستر حال وتعفف واظہار غنا جامۂ نفیس پوشیدہ وخود را از چشم اغیار پوشیدہ اند وبالجملہ انچہ نہ بر وجہ اسراف وبخل وتکبر بود لاباس بہ است وتوسط واقتصاد در ہمہ جا محمود واحادیث در جمیع انچہ مذکور شدہ وارد ست ودر شرح سفر السعادۃ درین باب زیادہ برین تفصیل واقع شدہ است آنجا باید دید۔ وعنہا قالت بینا نحن جلوس فی بیتنا۔ وہم از عائشہ مروی ست کہ گفت در اثنا آنکہ ما نشستہ بودیم در خانہ خود یعنی در خانۂ ابو بکر رضی اللہ عنہ کہ در مکہ بود۔ فی حر الظہیرۃ۔ در گرمی نیم روز۔ قال قائل لابی بکر۔ گفت گویندہ مر ابی بکر را۔ ہذا رسول اللہ مقبلا۔ این پیغمبر

خداست صلی اللہ علیہ وسلم پیش آمد متقنعا بطرف ردائہ ۔ پوشیدہ سر خود را بگوشۂ چادر خود و تقنع و قناع پوشیدن سرست بردا و
انداختن طرف او بر کتف و آنرا تطلس نیز گویند ۔ رواہ البخاری ۔ این حدیث را بخاری روایت کردہ و این بعضی از حدیث
ہجرت ست کہ بعد از قضیۂ بیعت العقبہ آنحضرت منتظر می بود کہ ہجرت وی و بر آمدن از مکہ فرمان آید و ابوبکر صدیقؓ التماس
صحبت و مرافقت درین سفر از حضرت وی می نمود و آنحضرت می فرمود اگر حکم چنین باشد ہمچنین خواہد بود تا ناگاہ امر
بہجرت شد پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیم روزی در خانہ ابوبکر آمدہ و خبر داد کہ فرمان ہجرت رسید و حکم شد کہ
برآئیم و تو رفیق خواہی بود و پس در شب از راہ دریچۂ کہ در دیوار خانۂ ابوبکر بود بجانب جبل ثور کہ در جانب اسفل مکہ
است بر آمدہ بغاری کہ در آن جبل بود در آمدند الی آخر القصہ و ازین حدیث معلوم می شود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم تقنع کردہ و بعضی مردم درینجا خلاف کردہ اند و حکم بکراہت آن نمودہ و بعضی گفتہ اند کہ آن مخصوص بوقت
ضرورت ست از گرمی آفتاب و سردی ہوا و مانند آن و میل امام مالک ہم بدین جانب ست و گویند کہ تقنع آنحضرت
درین وقت از جہت گرمی نیمروز بود یا از جہت آنکہ تا کسی نشناسد زیرا کہ وی صلی اللہ علیہ وسلم درین ایام مستخفی بود خصوصًا
درین وقت کہ می خواہد بجانب مدینۂ منورہ بر آید و مختار جمہور علما آنست کہ تقنع جائز ست مطلقًا و از آنحضرت و صحابہ عظام
فعل آن آمدہ و شیخ جلال الدین سیوطی رحمۃ اللہ علیہ درین باب رسالہ نوشتہ مسمی بطی اللسان عن ذم الطیلسان و در وی
احادیث و آثار متضمن مدح طیلسان و لبس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بعضی اصحاب و تابعین آوردہ و گفتہ کہ بیہقی در
شعب الایمان از سہل بن سعد آوردہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در مدح طیلسان فرمود کہ این جامہ ایست کہ ادا کردہ
نمی شود شکر وی و در حدیث دیگر آمدہ کہ پوشیدن سر بطیلسان در روز تقاۃ ست و در شب زینت و فرمودہ اند لباس
عرب ست و اقتناع لباس ایمان و ترمذی و غیر وی از انس رضی اللہ عنہ آوردہ کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم بسیاری کرد
تقنع ثوب خود تا چنان نمودی کہ گویا جامۂ وی زیاتی ست کہ بسبب پوشیدن سر بروا کہ او ہان می کرد چرب می شد
و بعضی گفتہ اند کہ مراد باین جامہ خرقہ ایست کہ در وقت ادہان می پوشید تا دستار چرب نگردد و تحقیق آنست کہ تقنع
اینجا بمعنی تطلس ست یعنی طیلسان پوشیدن کذا فی فتح الباری و نیز از انس آمدہ کہ فرمود آنحضرت کہ معتکف چون
بیرون آید از مسجد برای نماز جمعہ تقنع کند سر خود را و حاکم بر شرط شیخین از مرہ بن کعب آوردہ کہ گفت شنیدم رسول خدا را
صلی اللہ علیہ وسلم کہ ذکر می کرد فتنہ را و قریب می نمود وقوع آنرا ناگاہ مردی بگذشت متقنع در ثوبی فرمود این مرد در آن
روز بر راہ راست خواہد بود و پس بایستادم من تا ببینم کہ آن مرد کیست ناگاہ دیدم کہ عثمان بن عفان ست رضی اللہ عنہ ظاہرا
مذکور فتنۂ قتل وی بود کہ اہل مصر بدان مفتون و مبتلا شدند و از امام المسلمین حسن بن علی رضی اللہ عنہما آوردہ اند کہ دیدند
او را کہ نماز می گزارد و متقنع بود و در روایت تقنع از وی در غیر این حالت نیز آمدہ و در احوال شیخ عبد القادر نوشتہ اند
کہ انہ کان یتطلس و یتقنع ۔ وعن جابر رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لہ ۔ روایت ست

از جابر کہ آنحضرت فرمود یک بستر برای مرد است **فراش للرجل وفراش لامرأته والثالث للضيف** یعنی یک بستر جامہ خواب باید که میسر شود یکی برای نفس خود وی دیگری برای زنش که شاید در وقتی بجهت مرضی یا عذری تنها بخسپد اگرچه بهم خوابگی باید و جهہ حسب واتفاق بنیفتد است سوم برای مهمان که بیاید و شب هم اینجا باشد این سه فراش بس است و زیاده بران اسراف است چنانکه فرمود **والرابع للشيطان** و چهارم اگر باشد برای شیطان است نسبت بشیطان بجهت آن کرد که چون زیاده بر قدر حاجت است و محل مباهات و خیلا است مذموم است و هر مذموم منسوب باوست یا بجهت آنکه چون نه محتاج الیہ است در وی بیت تو مقیل شیطان خواهد بود اما اگر کسی را عادت کرم بر کثرت ضیافت افتاده ظاهر آنست که تکثیر فروش و اسباب مذموم نباشد مذموم همانست که برای مباهات و خیلا باشد **رواه مسلم ۔ وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لا ینظر الله یوم القیمة** نظر نمی کند خدای تعالی نظر لطف و عنایت روز قیامت **الی من جر ازاره** بسوی کسی که بکشد ازار خود را و دراز سازد **بطرا** بطریق تکبر و اسراف و طغیان نعمت ازین قید معلوم می شود که اگر نه باین طریق بود حرام نیست ولیکن مکروه است کراهت تنزیهی و اگر بجهت عذری باشد مثل مرض و برودت باید که مکروه نیز نبود چنانکه در فصل ثالث نیز بیاید والله اعلم **متفق علیه ۔ وعن ابن عمر ان النبی صلی الله علیه وسلم قال من جر ثوبه خیلاء لم ینظر الله الیه یوم القیمة** کسی که بکشد جامه خود را بطریق خیلاء نظر عنایت نکند خدای تعالی بسوی وی روز قیامت **خیلاء** بضم خا و فتح یا و مد بمعنی کبر و طغیان و مخیله بفتح میم و کسر خا و سکون یای تحتانیه نیز بهمین معنی است **متفق علیه ۔ وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم بینا رجل یجر ازاره من الخیلاء** و هم از ابن عمر است که گفت آنحضرت در اثنا و آنکه مردی می کشید ازار خود را و بتکبر و طغیان می رفت **خسف به** فرو برده شد او و در زمین ۔ **فهو یتجلجل فی الارض الی یوم القیمة** پس آن مرد فرو می رود در زمین تا روز قیامت و جلجله حرکت با اضطراب و صوت و این امر احتمال دارد که ازین امت بود که در وقتی وقوع یابد و احتمال دارد که مردی از امم ماضیه باشد که باین حال گرفتار شده و این قول صحیح تر است و لهذا بخاری این حدیث را در ذکر بنی اسرائیل آورده کذا قال الطیبی و بعضی گفته اند که مراد بدان قارون است **رواه البخاری ۔ وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما اسفل من الکعبین من الازار فی النار** چیزی که باشد پایان تر از شتالنگ از ازار در آتش دوزخ است یعنی آن پاره از قدم زیر شتالنگ که بر وی ازار مسبل است و بعضی گویند معنی آنست که این فعل مذموم است و از افعال اهل نار است کذا قال الطیبی **رواه البخاری** ۔ تنبیه بدانکه جز اسبال اکثر در ازار در دو یافته و وعید شدید دران آمده تا آنکه فرمود مسبل ازار را که نماز می گزارد یا عادت نماز وضو چنانکه در اوائل کتاب گذشت و در احادیث آمده که در شب نصف شعبان همه آمرزیده شوند الا عاق و مدمن خمر و مسبل ازار و تحقیق آنست که اسبال در جمیع ثیاب بود و هر چه که زیاده بر قدر حاجت و فوق سنت بود اسبال است و باعث تخصیص ازار بجهت کثرت وقوع اوست چه لباس اکثر مردم در عهد نبوت ردا و ازار بود و در فصل ثانی از ابن عمر رضی الله عنهما آمده که آنحضرت فرمود صلی الله علیه

وسلم الاسبال فی الازار والقمیص والعمامة من جر منها شیئا خیلاء الحدیث - و در حدیث اول از ابن عمر که پیش ازین حدیث
مذکور شد جر ثوب مطلق واقع شده و عزیمت در ازار تا انصاف ساق ست و ازار آنحضرت صلی الله علیه وسلم این چنین بودی
و فرمود ازار مومن تا انصاف ساق ست و رخصت تا بالای شتالنگ و حکم دامان قبا و پیراهن نیز همین ست و سنت
در آستینها تا بند دست ست و اسبال در عمامه ارسال عذبه زیادت بر عادت عدداً و طولاً و غایت آن تا انصاف
ظهر ست و زیاده بران بدعت و داخل اسبال محرم و این توسیع و تطویل که در بعضی از دیار عرب متعارف شده است
خلاف سنت ست و هرچه ازان بطریق خیلاء ست حرام و آنچه بطریق عرف و عادت شائع شده و شعار قومی گشته
لاباس به است اگرچه افراط خالی از کراهت نیست و اسبال مر زنان را نیز حرام ست و در حق ایشان زیادتی بر
مردان بقدر شبر و بقدر ذراع که دو شبر ست نیز رخصت ست بلکه مستحب ست بقصد تستر کذا جاء فی حدیث ام سلمه
وعن جابر قال نهی رسول الله گفت جابر نهی کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم ان یاکل الرجل بشماله از اینکه
بخورد مرد بدست چپ زیرا که آن عادت شیطان ست - او یمشی فی نعل واحدة - یا راه رود در یک کفش زیرا که
وی در وی قباحت و منافی لغت و وقارست و باعث خنده مردم و اگر نعل بلند بود موجب لغزش پای و افتادن
بر زمین نیز گردد و بعضی گفته اند که سبب حدوث مرضی در بعضی اعضاء سفلی نیز می گردد - وان یشتمل الصماء
ونهی کرد از اشتمال صما یعنی پوشیدن ردا بوجهی که تمام جسد را در گیرد و پوشیده گرداند و دستها نیز درون بماند و هیچ
طرفی از جامه برندارد که دستها بیرون ازان توان آورد و این لبسه را صما ازان گویند که منافذ و مداخل همه مسدود
گشته چنانچه صخره صما گویند سنگ صلب مصمت را که در وی پارگی و شگاف قطعاً نبود و در یاده صمم یعنی ثقل اسماع
بود و طیبی از ابو عبیده نقل کرده که فقها اشتمال صما آنرا گویند که در گیرد همه بدن را بیک جامه که با وی جامه دیگر نباشد
پس طرف بردارد از یک جانب او را و نهد بر دوش پس ظاهر گردد از وی فرج و ابن همام در شرح هدایه گفته که مکروه است
اشتمال صما در نماز و آن پیچیدن تمام بدن ست بثوب واحد تا آنکه منفذی نگذارد که ازان دست بیرون توان آورد
در نزد امام محمد شرط ست که ازار نپوشیده باشد و نزد غیر وی شرط نیست - او یحتبی بثوب واحد - یا شکاسازد بیک جامه
کاشفا عن فرجه - در حالیکه کشف کننده و بی پرده برافگننده است از فرج خود و احتبا آنست که بر هر دو سرین نشیند و
ساقها را برپا دارد و بجامه و یا بهر دو دست برپشت ساقها گره کند و اگر یک جامه که رداست برخود داشته باشد و این
وضع نشیند لابد کشف عورت کرده باشد پس مکروه باشد ازین جهت و در غیر این وجه مکروه نیست و آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در پیش کعبه بوضع احتبا نشسته بوده اند هم بید و دست و غالب وضع نشستن عرب در حرم و غیره این ست و آن
جامه را که بدان احتبا کنند حبوه گویند بضم حاء و سکون با و اگر یک ردا پوشیده بود و آن ردا وسیع بود بحیثیتی که با احتبا فرج مستور
نگردد جائز ست - رواه مسلم - وعن عمرو انس و ابن الزبیر و ابی امامة - مروی ست ازین چهار صحابی رضی الله عنهم

عن النبی - از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم قال - گفت من لبس الحریر فی الدنیا - ہر کہ بپوشید جامۂ ابریشم در دنیا لم یلبسہ
فی الآخرۃ - نپوشد آنرا در آخرت متفق علیہ - پوشیدن ابریشم حرام ست مگر بمقدار چہار انگشت و مگر از جہت علاج
چنانکہ عنقریب بیاید - وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انما یلبس الحریر فی الدنیا من لا خلاق لہ
فی الآخرۃ - می پوشد حریر را در دنیا مگر کسی کہ نیست نصیب مر او را در آخرت یعنی نصیب نیست از نعیم آخرت یا نصیب
نیست از اعتقاد آخرت یا نصیب نیست از لبس حریر در آخرت چنانچہ در حدیث سابق گفت (لم یلبسہ فی الآخرۃ)
متفق علیہ - وعن حذیفۃ قال نہانا رسول اللہ - گفت حذیفہ نہی کرد ما را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ان نشرب
فی آنیۃ الفضۃ والذہب - از نوشیدن در ظرفہای نقرہ و طلا - وان ناکل فیہا - و از خوردن در این ظروف - وعن
لبس الحریر والدیباج - و از پوشیدن جامۂ ابریشمی و دیبا کہ نوعی خاص معروف ست از آن - وان نجلس علیہ - و از
نشستن بر حریر و دیبا متفق علیہ - وعن علی رضی اللہ عنہ قال اہدیت لرسول اللہ - فرستادہ شد برای
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم حلۃ سیراء - حلہ جفت جامہ یعنی ازار و ردا سیرا بکسر سین و فتح تحتانیہ و را و الف
ممدودہ بردی مخطط کہ مخلوط ست بوی حریر و بعضی گفتہ حریر محض و تسییر در لغت خضاب کردن زن ست اصابع خود
را بخطوط - فبعث بہا الی - پس فرستاد آنحضرت آن حلہ سیرا را بسوی من - فلبستہا - پس پوشیدم من آنرا چہ ظاہر آن بود
کہ فرستادن آن برای پوشیدن باشد - فعرفت الغضب فی وجہہ - پس شناختم اثر خشم را در روی مبارک آنحضرت
و گفتہ اند کہ سبب غضب آن بود کہ چرا فکر نکرد کہ آن نہ لباس متقیان بود کہ مثل وی رضی اللہ عنہ آنرا بپوشد اگر چہ
نہ صرف حریر باشد بلکہ مخلوط بدان و با وجود آن شان مثل وی نبود کہ آنرا بپوشد پس بایستی آنرا در زنان قسمت کرد
چنانکہ گفتہ - فقال انی لم ابعث بہا الیک - پس فرمود آنحضرت من نفرستادم آن حلہ را بسوی تو - لتلبسہا - از برای
آنکہ بپوشی تو آنرا - انما بعثت بہا الیک - نفرستادم آنرا بسوی تو - لتشققہا خمرا بین النساء - مگر برای آنکہ پارہ پارہ
کنی آنرا ہر پارہ بمقدار دامنی کہ زنان سر خود را بدان بپوشند و قسمت کنی آنہا را میان ایشان - متفق علیہ - و در روایتی
بجای بین النساء بین الفواطم آمدہ و فواطم جمع فاطمہ کہ چند فاطمہ در خانۂ امیر المومنین جمع بودند اول فاطمہ زہرا
بتول بنت رسول اللہ و بضعۂ وی صلی اللہ علیہ وسلم و علیہا و دوم فاطمہ بنت اسد بن ہاشم زوجہ ابی طالب ام
علی و جعفر و عقیل و طالب کہ آنحضرت در شان وی فرمودہ امی بعد امی و وی را فضائل جمہ است و وی اول ہاشمیہ ایست
کہ زائیدہ ہاشمیین را بہاشمی سوم فاطمہ بنت حمزۃ بن عبد المطلب سید الشہداء و بعضی گفتہ اند کہ ثالث فاطمہ بنت ولید بن
عتبۃ بن ربیعہ است کہ از انکہ مہاجرت نمودہ بمدینہ آمدہ بود و اول صحیح تر ست چہ اعطای آن حضرت باہلبیت نبوت سلام
اللہ علیہم اجمعین قریب تر و ظاہر تر ست - وعن عمر رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن لبس الحریر
آنحضرت نہی کرد از پوشیدن جامہ حریر یعنی ابریشمی - الا ہکذا - مگر این چنین یعنی این مقدار - ورفع رسول اللہ

وبرداشت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم از برای تعیین اشارت ہذا وبیان مقدار مباح از لبس حریر اصبعیہ الوسطی والسبابۃ۔ دو انگشت خود را کہ انگشت میانہ است وانگشتی کہ متصل وست از جانب نر انگشت۔ وضمہما۔ وپیوست این ہردو انگشت را بایکدیگر یعنی اینقدر حریر اگر در لباس باشد مباح ست متفق علیہ۔ ازین حدیث اباحت مقدار دو انگشت از حریر معلوم شد واز روایتی دیگر معلوم می شود کہ زیادہ بران تا مقدار چہار انگشت نیز مباح ست چنانکہ گذشت۔ وفی روایۃ لمسلم انہ خطب بالجابیۃ۔ ودر روایتی مر مسلم را آمدہ کہ عمر رضی اللہ عنہ خطبہ خواندہ بجابیہ بجیم وموحدہ وتحتانیہ کہ شہری ست از ولایت شام۔ فقال نہی رسول اللہ۔ پس گفت در خطبہ نہی کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم عن لبس الحریر۔ از پوشیدن حریر۔ الا موضع اصبعین او ثلث او اربع۔ مگر جای دو انگشت یا سہ انگشت یا چہار انگشت کہ مباح ست شاید کہ در وقتی زیادہ بر دو انگشت مباح نبود پس ازان رخصت کرد تا چہار انگشت ومذہب جمہور علما آنست کہ زیادہ بر چہار انگشت مباح نیست ومذہب حنفیہ نیز ہمین ست ومراد بوجود اینقدر آنست کہ یکجا بود نہ آنکہ اگر جمع کنند در تمام جامہ باینقدر برسد۔ وعن اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہما انہا اخرجت جبۃ طیالسۃ کسروانیۃ۔ از اسماء بنت ابا بکر آمدہ کہ وی بیرون آورد این قسم جبہ را کہ او را طیالسہ کسروانیہ گویند طیالسہ جمع طیلسان کہ بمعنی چادر ست وطیلسان بفتح لام وبعضی بتثلیث اللام گفتہ لفظ معرب ست از تالسان وبعضی گفتہ یا انکہ جمع طیلس ست کہ لغتی ست در طیلسان واین جبہ سیاہ مدور باشد کہ تار وپود او ہر دو از صوف ست وکسروانیہ نسبت بکسر است بفتح کاف وکسر آن معرب خسرو کہ لقب بادشاہ فارس ست ونسبت بوی کسروی خوانند وکسروانی بزیادت الف ونون نیز گویند۔ لہا لبنۃ دیباج۔ مر این جبہ را لبنہ بود از دیبا لبنہ بکسر لام وسکون با قطعہ جامہ کہ نہادہ می شود بجای جیب قمیص۔ وفرجیہا مکفوفین بالدیباج۔ وراوی حدیث می گوید کہ دیدم دو فرج یعنی دو کشادگی دو بارگی آن جبہ را کہ یکی از پیش بود ودیگری از پس چنانکہ عادت ست کہ در بعضی جبہ ہا کہ در ہر طرف دامان وی پیش وپس شق می کنند پس می گوید دیدم ہر طرف دامان او را مکفوف بدیبا یعنی دوختہ شدہ بوی واصل معنی مکفوف کفہ دار بضم کاف وکفہ ہر چیز طرف وحاشیہ آن چیز را گویند اگر مستطیل باشد آنرا کفہ بضم گویند چنانکہ کفہ جامہ واگر مستدیر بود بکسر کاف خوانند چنانکہ کفہ ترازو واین بفتح نیز آمدہ حاصل آنکہ جیب ودامان این جبہ را از حریر پارہا ساختہ دوختہ بودند واز کلام نہایہ دوختگی آستینہا بآن نیز مفہوم می شود گویا معنی مکفوف نزد وی این ست اگرچہ در حدیث ہمین ذکر دو طرف دامان ست وبس۔ وقالت ہذہ جبۃ رسول اللہ۔ وگفت اسما این جبہ جبہ پیغمبر خدا ست صلی اللہ علیہ وسلم کانت عند عائشۃ۔ بود این جبہ نزد عائشہ۔ فلما قبضت قبضتہا۔ پس ہرگاہ وفات یافت عائشہ گرفتم من آن جبہ را وبمن رسید آن جبہ ظاہر آنست کہ از عائشہ بمیراث رسیدہ باشد کہ خواہران یکدیگرند وعائشہ را جز وی وارث نبود ودیگر اولاد ابوبکر رضی اللہ عنہ پیش از عائشہ فوت کردہ بودند۔ وکان النبی

گفت اسما که بود پیغمبر صلی الله علیه وسلم یلبسها - می پوشید این جبه را - فنحن نغسلها للمرضی نستشفی بها - پس ما می شوئیم
این جبه را برای بیماران بطلب شفا بوی - رواه مسلم - غرض اسما از برآوردن این جامه ونمودن آن بمردم اظهار
نعمت وبرکت وجود این جامه شریف بود نزد وی وبیان آنکه جامه که آنرا بحریر پاره ها باین طریق دوخته باشند
درست ست وآنحضرت صلی الله علیه وسلم آنرا پوشیده اگر گوئی که در فصل ثانی در حدیث ابی داؤد از عمران
بن حصین بیاید که آنحضرت فرمود صلی الله علیه وسلم لاالبس القمیص المکفف بالحریر پس این حدیث منافی آن باشد
جواب از این اشکال بچند وجه گفته اند یکی آنکه حدیث عمران بن حصین محمول ست بر آنکه قدر کفه از حریر زیاده بر چهار
انگشت باشد که مرخص ست ودرین حدیث کمتر از آن یا آنکه حدیث عمران بیان ورع ست ودر حدیث اسما
اصل جواز ورخصت وبعضی گفته اند که تجمل وترفه در قمیص بیشتر از جبه می باشد چنانکه عادت ست اما جواب بنسخ یکی
از این بدیگری موجه نیست چه قول به نسخ را تاریخ معلوم باید که ناسخ مؤخر ست از منسوخ وبمجرد احتمال وحسبان قائل
بدان نتوان شد یا آنکه منسوخیت حدیث اسما وجهی ندارد چه وی رضی الله عنها آنرا بعد از حضرت صلی الله علیه وسلم
چنانچه گفته اند برای بیان جواز واباحت بیرون آورد ونمود اگر منسوخ بودی ازین جهت روا نبودی مگر آنکه گویند
وی را علم بنسخ نبود وبزعم خود نمود واین بسی بعید ست یا گویند نمودن وی جبه را محض از برای اظهار تبرک وتیمن بود
نه برای بیان جواز لبس نعم قول بمنسوخیت حدیث عمران درست ست ولیکن تاریخ معلوم باید مگر آنکه برای دفع
اشکال بطریق احتمال گویند که شاید یکی منسوخ باشد والله اعلم - وعن انس قال رخص رسول الله صلی الله علیه وسلم -
گفت انس رخصت کرد ومباح گردانید آنحضرت - للزبیر وعبد الرحمن بن عوف فی لبس الحریر - زبیر بن العوام وعبد الرحمن
بن عوف را که هر دو از عشره مبشره اند در پوشیدن جامه ابریشمی - لحکة بهما - از جهت خارش بدن که ایشان را بود
متفق علیه - واین خارش بدن از جهت کثرت قمل بود چنانکه گفت - وفی روایة لمسلم قال - گفت انس - انهما شکوا
القمل - بدرستی که زبیر وعبد الرحمن شکایت کردند در بعضی غزوات پیش او قمل بفتح قاف وسکون میم پیش وجمع آن قمل
بضم قاف وفتح وتشدید میم مضمومه - فرخص لهما فی قمص الحریر - پس رخصت داد ایشان را در پوشیدن پیراهنهای ابریشمی
بدانکه سبب حکه بخارات تیز گزنده است آنکه یابس ست مختلط صفرای محترقه مخالطه دم ست در رطب مخالط بلغم مالح بدم
وحدوث آن در اغلب احوال از کثرت اکل طعامهای مالح حریف وحلو وتوابل حاره است وعلاج آن در کتب طب
مذکور ست وگاهی از کثرت قمل پیدا شود وگفته اند که حکه که باین دو صحابی بود از قمل بود وآنحضرت صلی الله علیه وسلم
خارش غلبه قمل را معالجه بپوشیدن پیراهن ابریشمی فرمود وگفته اند که از خواص حریر تقویت قلب وتفریح آن ودفع غلبه
سودا وامراضی ست که از آن پیدا می آید وآن گرم وتر ست وبعضی می گویند معتدل ودر آن اصلاح چیزی از تیبس وخشونت
نیست لاجرم در حکه وجرب وامثال آن نافع بود وبسبب ملاست قمل در آن جای نگیرد ودر موجز گفته که ابریشم حار ومفرح ست وپوشیدن

آن منع می کند قمل را و در شرح آن می آرد که ابن سینا ابریشم را در ادویہ قلبیہ آوردہ است و گفتہ کہ حار یابس ست در درجۂ اول و اثرین جہت در وی تلطیف و تنشیف ست تلطیف بحرارت و تنشیف بہ یبوست و صاحب تقویم گفتہ کہ حار رطب ست و گمان است کہ معتدل ست در رطوبت و یبوست و وی از مفرحات قویہ است از جہت ملایمت وی جوہر روح را مطلقا و فربہی گرداند بدن را نہ از جہت اغتذای بدن از وی بلکہ از جہت تقویت روح طبیعی بر تصرف در غذا و در شرحی دیگر می گوید کہ منع لبس حریر از قملی ست کہ حدوث آن بر سبیل توالد ست زیرا کہ فاسد می گرداند آنرا کہ حادث می شود از بیضہ ہای وی پس متولد نمی شود ازان قملی انتہی و ازین حدیث مفہوم می گردد کہ لبس حریر حرام ست الا برای حاجتی و مصلحتی مثل حرب و قمل و حر و برد و این مذہب شافعی ست و نزد مالک جائز نیست اصلا و در ہدایہ می گوید لا باس بہ است بلبس حریر و دیبا در حرب عندہما زیرا کہ آن واقع ست مر سختی سلاح را و ہیبت ترست در چشم عدو و نزد امام ابو حنیفہ مکروہ است از جہت اطلاق نہی و ضرورت مندفع است بمخلوط و صاحبیہ گویند کہ حریر خالص واقع ترست۔ وعن عبد اللہ بن عمرو بن العاص قال رأی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی ثوبین معصفرین۔ گفت عبد اللہ بن عمرو دید آنحضرت بر من دو جامۂ رنگین بعصفر۔ فقال ان ہذہ من ثیاب الکفار فلا تلبسہا گفت آنحضرت کہ این جامہ ہای معصفر از جنس جامہ ہای کافران ست و لائق ست پوشیدن آن بکافران۔ فلا تلبسہا پس مپوش آنہا را۔ وفی روایۃ قلت اغسلہما۔ و در روایتی آمدہ است کہ گفت عبد اللہ بن عمرو گفتم با آنحضرت بشویم آنہا را و زائل گردانم این رنگ را ازان جامہ ہا۔ قال بل احرقہما۔ گفت آنحضرت بلکہ بسوزان آن ہر دو جامہ را۔ رواہ مسلم۔ و گفتہ اند مراد آنحضرت از احراق مبالغہ در اخراج آنہاست از ملک بہ بیع یا ہبہ بہر طریق کہ میسر شود باید از خود جدا کرد و امر سوختن بجہت آن نکرد کہ جامۂ معصفر اگر چہ مردان را حرام و مکروہ است ولیکن برای زنان مکروہ نیست پس در سوختن آن تضییع مال ست پس با زنان خود بدہد یا بفروشد و بخشد تا دیگر زنان ازان متمتع شوند و در روایتی آمدہ است کہ عبد اللہ بن عمرو نظر بظاہر امر رفت و آنہا را بسوخت چون فردای آن روز پیش آنحضرت آمد از حقیقت حال خبر داد فرمود چرا نپوشانیدی آن جامہ ہا را اہل خود را زیرا کہ روا است مر زنان را پوشانیدن آن و بقرینۂ این روایت حمل کردہ اند احراق را بر خلاف ظاہر و آنکہ گویند امر باحراق مبالغہ است و اعدام آثار آن خلاف روایت و درایت ست تنبیہ در لبس معصفر علما را اختلاف ست بعضی آنرا مطلقا حرام دانند و بعضی مباح و بعضی گویند اگر بعد از بافتن رنگ کردہ باشند حرام ست و اگر بافتن بعد از رنگ کنند مباح و بعضی گویند اگر رائحۂ آن زائل شدہ مباح و الا حرام و بعضی گویند لبس آن در مجالس و محافل مکروہ و اگر در خانہ پوشد درست و مختار در مذہب حنفی کراہت تحریمی ست و نماز گزاردن بآن مکروہ و در رنگ سرخ از غیر معصفر نیز خلاف ست و شیخ قاسم حنفی کہ از اعاظم علمای متاخرین مصر و استاد قسطلانی ست تحقیق نمودہ و فتوی دادہ کہ حرمت از جہت لون ست نہ صنع پس ہر سرخ حرام و مکروہ باشد واللہ اعلم۔ و سنذکر حدیث عائشۃ۔ و سر انجام ست کہ ذکر خواہیم کرد حدیث عائشہ را کہ اولش این ست خرج النبی صلی اللہ علیہ وسلم ذات غداۃ فی باب مناقب اہل بیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ و این حدیث در بعضی از نسخ مشکوۃ

بازیادت وعلیہ مرط مرحل من شعر اسود در اول مذکورست ودر مصابیح نیز ہمین قدرست وطیبی نیز شرح کردہ وما نیز متابعت وی کردیم ولکن
این حدیث تتمہ دارد کہ متضمن مناقب امام حسن وحسین وفاطمہ ست سلام اللہ علیہم اجمعین باآن تتمہ انشاء اللہ در آن باب ذکر خواہد کرد۔

الفصل الثانی۔ عن ام سلمۃ رضی اللہ عنہا قالت کان احب الثیاب الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم القمیص
گفت ام سلمہ دوست داشتہ ترین جامہ ہا بسوی آنحضرت پیراہن بود از جہت بودن وی نزدیکتر بستر وتجمل ووقار لابد
چون نزد وی صلی اللہ علیہ وسلم محبوب ومرغوب ساختہ شدہ است در وی حکم واسرار دانستہ خواہد بود کہ در غیر آن نباشد
چنانکہ حکم سائر مستحبات ست۔ رواہ الترمذی وابو داؤد۔ وعن اسماء بنت یزید صحابیہ انصاریہ است از ذوات عقل
ودین رضی اللہ عنہا حاضر شد تبوک را وکشتہ نہ تن از کافران را بچوب خیمہ۔ قالت کان کم قمیص رسول اللہ گفت
بود آستین پیراہن پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم الی الرسغ۔ تا بند دست ودر بعضی روایات تا سر انگشتان نیز آمدہ
اگر زیادہ برآمدی بریدی ورسغ در قاموس بسین آوردہ ودر اکثر اصول ہمچنین واقع شدہ ودر بعضی کتب بصاد نیز
نوشتہ اند وتبدیل سین بصاد امری مقررست۔ رواہ الترمذی وابو داؤد وقال الترمذی ہذا حدیث حسن غریب۔ وعن
ابی ہریرۃ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا لبس قمیصا۔ بود آنحضرت چون می پوشید پیراہن را۔ بدأ بمیامنہ
آغاز می کرد از جانب راستای پیراہن ومیامن جمع میمنہ بمعنی جانب یمین ولفظ جمع آوردن بجہت آنست کہ جانب
یمین قمیص شامل آستین ست وہرچہ از وی تا پایان ست۔ رواہ الترمذی وعن ابی سعید الخدری قال سمعت رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ گفت ابو سعید شنیدہ ام آنحضرت را کہ می گفت ازرۃ المؤمن۔ ازرہ بکسر ہمزہ وسکون
زای یعنی حالت مرضیہ در ازار پوشیدن مومن وعزیمت در آن الی انصاف ساقیہ۔ تا نصف ساقین اوست ودر جمع
انصاف توسعہ واشارت ست بآنکہ لازم نیست کہ تا بہ نصف حقیقی باشد ومواضع کہ قریب بآن ست نیز حکم بآن دارد
چنانکہ گویند اوائل کتاب واواخر آن ومواضع متعددہ کہ در آن جاہا است مراد دارند وہم از برای بیان توسعہ فرمود
لاجناح علیہ نیست گناہ بر مومن۔ فیما بینہ وبین الکعبین۔ در پوشیدن ازار تا میان نصف ساق ومیان دو شتالنگ
ما اسفل من ذلک ففی النار۔ چیزی کہ پایان ست از شتالنگ پس آن در آتش دوزخ ست از عبارت اولی مفہوم می شد
کہ میان نصف ساق وشتالنگ باید باز توسعہ دیگر فرمود کہ باید پایان تر از شتالنگ نیفتد۔ قال ذلک ثلث مرات
گفت آنرا سہ بار وظاہر آنست کہ اشارت ذلک بما اسفل من ذلک ففی النار ست بعد از ان فرمود برای تہدید و
توبیخ بر اسبال۔ ولا ینظر اللہ یوم القیمۃ۔ ونظر رحمت نمی کند خدای تعالی روز قیامت الی من جر ازارہ بطرا بسوی کسی
کہ دراز می کند ومی کشد ازار خود را بطریق تکبر وخیلاء۔ رواہ ابو داؤد وابن ماجۃ۔ شرح وبیان حدیث سابقا بیشتر
ازین گذشتہ است۔ وعن سالم عن ابیہ عن النبی۔ مروی ست از سالم کہ از افاضل تابعین ست وسالم ست ہمچو نام خود
در دین واستقامت در سنت وحق می گفت بحجاج ظالم واعتباری نمی گرفت از وی رضی اللہ عنہ روایت می کند

از پدر خود که عبد الله بن عمر بن الخطاب ست و پدرش روایت می کند از پیغمبر صلی الله علیه وسلم قال الاسبال فی الازار والقمیص والعمامة
فرمود آنحضرت که جر و اسبال که حرام و مکروه است نه تنها در ازار ست چنانکه متعارف ست بلکه در پیراهن و عمامه نیز می باشد ادر ازار
معلوم شد و در قمیص بدرازی آستین و دامن زیادت بر قدر حاجت و در عمامه بدرازی و ارخاء عذبه است عدداً و مقداراً چنانکه در
شرح حدیث ابی هریره در فصل اول گذشت من جر منها شیئاً کسی که دراز کند و بکشد از این جامه ها خیلاء - بطریق تکبر و در بعضی
نسخ خیلاء - لم ینظر الله الیه یوم القیمة - نظر نکند خدای تعالی بجانب وی روز قیامت - رواه ابو داؤد والنسائی
وابن ماجة - ازین حدیث نیز کلامی در فصل اول گذشته است وعن ابی کبشة قال کان کمام اصحاب رسول الله -
گفت بود کلاه های یاران پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم بطحا - چسپیده بسر نه بلند رفته در هوا - رواه الترمذی وقال هذا
حدیث منکر - روایت کرد این حدیث را ترمذی و گفت این حدیث منکر ست بدانکه اکثر شراح کمام را بکسر کاف جمع کمه
داشته اند بضم کاف چنانچه قباب جمع قبه و کمه بضم قلنسوه مدور را گویند کذا فی القاموس و بطح بضم با و سکون طا جمع
الابطح بمعنی زمین مستوی ریگین که آنرا البطحا نیز گویند یعنی بود کلاه های ایشان مدور و بسوط چسپیده بسر نه دراز و بلند
بر رفته بجانب هوا و بعضی گفته اند نه بلکه جمع کم ست بمعنی آستین چنانکه قفاف بکسر جمع قف بیاید بضم و قف زمین بلند
قفاف بکسر جماعت یعنی بود آستین های ایشان عریض و متسع و زمین بطحا کشاده و فراخ نیز می باشد واین معنی
نیز صحیح ست اما آنکه این جماعه دلیل آرند بر اراده این معنی که ایشان کلاه ها کم می پوشیدند تمام نیست زیرا که چون
پوشیدن کلاه و فضیلت آن از ایشان ورود یافته است چنانکه بیاید در حدیث که عمامه بر کلاه فارق ست میان
ما و مشرکان پس بیان حال در بلندی و پستی باید کرد - وعن ام سلمة رضی الله عنها قالت رسول الله صلی الله علیه
وسلم حین ذکر الازار - گفت ام سلمه مر آنحضرت را وقتی که بیان کرد آنحضرت حکم ازار را که دراز نباید ساخت
فالمرأة یا رسول الله - پس چه کار کند زن و چیست حکم ازار او یعنی اگر دراز نکند کشف عورت لازم آید - قال
ترخی شبرا - گفت آنحضرت در جواب ام سلمه فرو گزارد و دراز کند زن ازارش را یک شبر یعنی یک دست زیاده
تر از ازار مرد - فقالت اذا تنکشف عنها - پس گفت ام سلمه اکنون که یک شبر دراز تر از ازار مرد کند هنوز
احتمال انکشاف عورت دارد بدرازی ساق وی مثلاً - قال فذراعا - گفت پس اگر منکشف گردد عورت وی
و درازی یک شبر فائده نکند دراز کند یک گز که دو شبر ست - لا تزید علیه - زیاده نکند بر یک ذراع مثلاً اگر ازار مرد
تا نصف ساق اعتبار کنند و درازی یک گز البته موجب تستر گردد و دراز تر از ان موجب اسبال باشد و اگر پایان
تر از نصف ساق قرار دهند درازی یک شبر کفایت کند و یک ذراع خود اکثر و اوفر بود پس زیاده بران حرام باشد
رواه مالک وابو داؤد والنسائی وابن ماجة - این حدیث را این جماعه از ام سلمه روایت کرده اند - وفی روایة الترمذی
والنسائی عن ابن عمر - و در روایتی مر ترمذی و نسائی را از ابن عمر این چنین آمده که - فقالت اذا تنکشف اقدامهن -

یعنی چون آنحضرت حکم کرد کہ ازار زن یک شبر زیادہ بر ازار مرد باید گفت ام سلمہ اکنون منکشف می گردد پایہای زنان بجای آن عبارت کہ در روایت سابق آمدہ بود فقالت اذا تنکشف عنہا. قال. گفت آنحضرت. فیرخین ذراعا لایزدن علیہ پس بگذرانند زنان و دراز کنند یک ذراع و زیادہ نکنند بر یک ذراع بجای آنکہ در روایت سابق آمدہ فذراعا لا تزید علیہ معنی یکی ست و عبارت مختلف وعن معاویۃ بن قرۃ عن ابیہ. مروی ست از معاویہ بن قرہ مزنی تابعی عالم عامل زائیدہ شد یوم الجمل از پدرش قرۃ بن ایاس صحابی کنیت او ابو معاویہ روایت کرد از آنحضرت و از وی پسرش قال اتیت النبی. گفت قرہ آمدم پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم فی رہط من مزینۃ. در قومی از مزینہ برای بیعت اسلام فبایعوہ. پس بیعت کردند آن قوم آنحضرت را. وانہ لمطلق الازرار. وحال آنکہ بتحقیق بود آنحضرت و را حالت کشادہ تکمہای پیراہن. فادخلت یدی فی جیب قمیصہ پس درآوردم دست خود را در گریبان پیراہن آنحضرت فمسست الخاتم پس مساس کردم مہر نبوت را کہ میان دو کتف شریف وی بود. رواہ ابوداؤد. بدانکہ جیب قمیص آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر سینہ مبارک وی بود چنانکہ احادیث بسیار بران دلالت دارد و علمای حدیث تحقیق این نمودہ اند و بسی ست عرف تمامہ دیار عرب خلفا عن سلف از ابتدای یمن تا اقصای مغرب بران و شیخ جلال الدین سیوطی گفتہ کہ بعضی از مردم کہ نزد ایشان علم بسنت نیست گمان بردند کہ گذاشتن جیب قمیص بر سینہ بدعت ست انتہی و چون در بعضے از دیار عجم جیب بر سینہ عادت نسا شدہ بعضی از فقہا بکراہت آن حکم کردہ اند از جہت تشبہ بنسا و نیست امر چنانچہ ایشان گمان بردہ اند و شک نیست کہ این عادت حادث ست و معتبر اصل ست و در عرب آنچہ متعارف مردان عجم ست عادت نسا ست و بالجملہ تحقیق آنست کہ گریبان پیراہن نبوی صلی اللہ علیہ وسلم بر سینہ بود و ا دلالت این حدیث بران چنانچہ سیوطی گفتہ خالی از خفای نیست و شاید کہ وجہش آنست کہ بر تقدیر وجود ازرار بر کتف چنانکہ بعضی فقہا گویند کشادہ بودن آنہا بدر آوردن دست برای مساس خاتم احتیاج نباشد بلکہ ظاہر آنست کہ خاتم برین تقدیر بشاید و مکشوف باشد و مس وی بی تکلف در آوردن دست میسر فافہم وعن سمرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال البسوا الثیاب البیض روایت ست از سمرہ بن جندب کہ صحابی مشہور ست و حسن بصری وغیرہ از وی روایت دارند کہ گفت آنحضرت بپوشید جامہ ہای سفید را. فانہا اطہر واطیب. زیرا کہ جامہ ہای سفید پاک تر و پاکیزہ و خوشتر ست پاک تر از جہت آنکہ بسیار شستہ می شود بجہت زود چرکین شدن آن بخلاف جامہ رنگین کہ چرک بر وار می باشد و باین جہت شستہ نمی شود مگر بعد از دیری و پاکیزہ تر بجہت عدم اختلاط با لوان و خوشتر بجہت میلان طبع سلیم بدان. وکفنوا فیہا موتاکم و کفن کنید در جامہ ہای سفید مردہ ہای خود را. رواہ احمد والترمذی والنسائی وابن ماجہ. وعن ابن عمر قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اعتم. بود آنحضرت چون می بست دستار. سدل عمامتہ بین کتفیہ فرو می گذاشت و رہا می کرد گوشہ دستار مبارک را کہ آنرا عذبہ گویند میان دو شانہ خود. رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن غریب

وعن عبد الرحمن بن عوف قال عممني رسول الله. گفت دستار بربست بر سر من پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فسدلها. پس فرو گذاشت عمامه را یعنی گوشه عمامه را. بین یدی ومن خلفی. از پیش و پس من یعنی هر دو طرف عمامه را ارسال کرد یکی از پیش سینه و دیگر پس پشت. رواه ابو داؤد. بدانکه پوشیدن عمامه سنت ست واحادیث بسیار در فضل آن وارد شده وآمده است که دو رکعت بعمامه بهتر ست از هفتاد رکعت بی عمامه وبدانکه گذاشتن عذبه مر عمامه را از فضل سنت ولیکن دائمی نیست وآنحضرت گاهی عمامه را عذبه فرو گذاشتی وگاهی بی عذبه پوشیدی وگاهی تحت الحنک بسته ترد وگاهی می خلانیدی یکطرف دستار را در دستار ومی گذاشت طرف دیگر را واحادیث درین ابواب همه ورود یافته كذا ذكره وعذبه آن حضرت اغلب پس پشت بودی واحیاناً بر جانب راست وگاهی دو عذبه بودی میان دو کتف وگذاشتن عذبه در جانب دست چپ بدعت ست كذا قيل واقل مقدار عذبه چهار انگشت ست واکثر یک دست و تطویل آن متجاوز از نصف ظهر بدعت ست و داخل اسبال واسراف ممنوع واگر بطریق تکبر وخیلا باشد حرام والا مکروه مخالف سنت وگفته اند که تخصیص ارسال عذبه بوقت نماز نیز موافق سنت نیست وصواب آنست که ارسال عذبه مستحب ست واز سنن زوائد ست مقابل سنن هدی ودر ترک آن اثمی واسائتی نیست اگرچه در فعل آن ثوابی وفضیلتی باشد وقول به بودن او سنت مؤکده خلاف تحقیق ست ودر کنز گفته وندب لبس السواد وارسال ذنب العمامة بين كتفيه وهكذا في غيره من كتب الحنفية والله اعلم. وعن ركانة. بضم را وخفت کاف صحابی ست قرشی مطلبی از مسلمه فتح واز شجاعان عرب وسخت ترین ایشان ست حدیث او در حجازیین ست. عن النبي صلى الله عليه وسلم قال گفت آنحضرت. فرق ما بيننا وبين المشركين. فارق میان ما ومشرکان. العمائم على القلانس. دستارهاست بسته بر کلاهها این عبارت دو احتمال دارد که ما دستار می بندیم بر کلاه وایشان کلاه تنها می پوشند بی عمامه ودیگر آنکه ما عمامه می بندیم بر کلاه وایشان عمامه می بندند بی کلاه وگفته اند که مراد معنی ثانی ست چه عمامه پوشیدن مشرکان بیقین معلوم ست وپوشیدن کلاه تنها غیر واقع. رواه الترمذی. روایت کرد این حدیث را ترمذی واحادیث در فضل عمامه على الاطلاق بسیار ورود یافته. وقال هذا حديث غريب واسناده ليس بالقائم. وگفت ترمذی این حدیث غریب ست واسناد وی قوی وقائم نیست وعن ابی موسى الاشعري ان النبي صلى الله عليه وسلم قال. فرمود. احل الذهب والحرير للاناث من امتي وحرم على ذكورها. حلال ساخته ومباح گردانیده شد استعمال طلا وپوشیدن ابریشم مر زنان را از امت من وحرام گردانیده شد استعمال هر یکی از آن بر مردان امت من. رواه الترمذي والنسائي وقال الترمذي هذا حديث حسن صحيح وعن ابی سعيد الخدري قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا استجد ثوبا. بود آنحضرت چون می پوشید جامه نو را. سماه باسمه. نام می برد جنس آن جامه را بنام وی. عمامة او قميصا او رداء. هر چه می بود آن جامه نو پوشیده دستار یا پیرهن یا چادر نام او را می برد باین طریق که می گفت عمامه وقمیص ورداء او را. ثم يقول. پس تر می خواند این دعا. اللهم لك الحمد كما كسوتنيه

خداوند را است شکر و سپاس بر پوشانیدن تو مرا این قمیص را یا این عمامه را یا شال جامه را اسألک خیره - می طلبم از تو نیکی آن
جامه را که به وجه خیریت بر بدن بماند و شری و آفتی بوی نرسد - وخیر ما صنع له - و می طلبم نیکی چیزی را که ساخته شده است
این جامه برای آن یعنی استعمال او در کسب و مباشرت خیرات و طاعات رود - واعوذ بک من شره وشر ما صنع له - و پناه
می جویم به تو از بدی این جامه و بدی آنچه ساخته شده است برای آن - رواه الترمذی وابوداود - وعن معاذ بن انس ان
رسول الله صلی الله علیه وسلم قال من اکل طعاما - روایت ست از معاذ بن انس که صحابی انصاری ست سعد و در اهل
بصره و حدیث او در ایشان ست که گفت آنحضرت کسی که بخورد طعامی را - ثم قال - پس شکر کند خدا را باین کلمات الحمد لله
الذی اطعمنی هذا الطعام - شکر مر خدای را که بخورانید مرا این خوردنی را - ورزقنیه - و رسانید مرا این طعام را من غیر حول منی
ولا قوة - بی حول و بی قوت و بی قدرت از جانب من باشد و حول بمعنی حرکت ست یا حیله و در قاموس بمعنی قدرت
بر تصرف نیز گفته و این همه معانی مناسب اند در لا حول ولا قوة الا بالله مذکور شد - غفر له ما تقدم من ذنبه - آمرزیده شود
مر گوینده این کلمات را بعد از طعام هر چه گذشته است از گناهان وی یعنی صغائر - رواه الترمذی - روایت کرد این
حدیث را ترمذی در فضیلت شکر بر طعام - وزاد ابوداود - و زیاده کرده است ابوداود بران فضیلت شکر بر لباس
و آوردن این حدیث درین باب باعتبار این زیادت ست که گفت - ومن لبس ثوبا - و کسی که بپوشید جامه را یعنی تو
یا عمامه را یا ازار - فقال - پس بگوید الحمد لله الذی کسانی هذا - شکر مر خدای را که پوشانید مرا این را یعنی این جامه را - ورزقنیه من
غیر حول منی ولا قوة - و داد مرا این جامه را بی حول و بی قوت من - غفر له ما تقدم من ذنبه وما تاخر - آمرزیده شود مر او را هر چه
گذشته است از گناهان وی و هر چه بعد ازین کند در باده لباس ما تقدم و ما تاخر هر دو مذکور ست و در طعام ما تاخر مذکور
نیست؛ و در بعضی نسخ مصابیح آنرا الحاق نموده اند نظر بقرینهٔ اخیره و قیاس بران کذا قال الطیبی و در بعضی نسخ مشکوة نیز موجود
ست و در بعضی خط زده و سیوطی در غفران ما تقدم من الذنوب و ما تاخر رساله ساخته و در وی این حدیث را آورده و در
طعام و لباس هر دو ذکر ما تقدم و ما تاخر کرده و صاحب سفر السعادت در هیچ جا ذکر و ما تاخر نکرده والله اعلم - وعن عائشة
رضی الله عنها قالت قال لی رسول الله - گفت عائشه گفت مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم یا عائشة ان اردت اللحوق بی
ای عائشه اگر می خواهی اتصال و پیوستگی بمن یعنی در دنیا و آخرت - فلیکفک من الدنیا کزاد الراکب - پس باید که بسنده
باشد ترا از دنیا مثل توشه سوار - تحریض ست بر قناعت از ترک از دنیا و تخصیص بسوار شاید که بجهت آن باشد که وی تیز
می رود و زود بمنزل می رسد پس اورا اندک توشه کفایت می کند بخلاف پیاده که سفر او دیر می کشد پس توشه بسیار باید
برداشت - وایاک ومجالسة الاغنیاء - و دور دار خود را از همنشینی با توانگران - ولا تستخلقی ثوبا - و کهنه مشمار جامه را
و منداز آنرا بجهت کهنگی - حتی ترقعیه - تا آنکه پیوند کنی آن را - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب - روایت کرد این حدیث
را ترمذی و گفت این حدیث غریب ست - لا نعرفه الا من حدیث - نمی شناسیم آنرا مگر از حدیث صالح

ابن حسان قال۔ گفت محمد بن اسماعیل صالح بن حسان منکر الحدیث حدیثوی منکرست و معنی حدیث منکر در مقدمہ
معلوم شد و عن ابی امامۃ۔ مروی ست از ابی امامہ کہ نام وی ایاس بن ثعلبہ است و وی غیر ابی امامہ باہلی ست
کہ صحابی مشہورست و این نیز صحابی انصاری ست رضی اللہ عنہ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا تسمعون
الا تسمعون۔ آیا نمی شنوید آیا نمی شنوید یعنی بشنوید بشنوید کہ۔ ان البذاذۃ من الایمان ان البذاذۃ من الایمان
کہنگی جامہ و ترک زینت از اخلاق اہل ایمان ست و ایمان بآخرت و زینت ہای آن و خساست متاع دنیا و فنای
وی بران باعث ست تکرار برای تاکید و تقریر ست و نفی انچہ در طبائع و نفوس آدمیان نہادہ و عادت برخلاف آن
نشستہ۔ رواہ ابوداؤد و عن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من لبس ثوب شہرۃ فی الدنیا کسی کہ
بپوشد ثوب شہرت را یعنی جامۂ نفیس را بقصد تعزز و تکبر کہ خواہد خود را بدان در مردم معزز و مشہور گرداند۔ البسہ اللہ
ثوب مذلۃ یوم القیمۃ۔ بپوشاند او را خدای تعالی جامۂ خسیس کہ بدان خوار و بی عزت گرداند او را در قیامت و
تواند کہ اضافت ثوب مذلۃ بیانیہ باشد یعنی شمول بی عزتی و خواری سازد و در نظر مردم خوار و حقیر گرداند فافہم و مراد
بثوب شہرت بعضی جامہ ہای حرام کہ مباح نیست پوشیدن آن داشتہ اند و بعضی جامہ ہای کہ بقصد تعزز و تکبر و
خوار داشت فقرا و شکست دلہای ایشان پوشند ارادہ نمودہ اند و بعضی بر جامہ ہای کہ بقصد مسخرگی و مضحکیت پوشند
یا بقصد اظہار زہد و تعفف بپوشند حمل کردہ اند و بعضی جامہ را بنفس اعمال کہ بدان ریا نمایند و خود را بدان مشہور گردانند
تاویل کردہ و گفتہ اند کہ اطلاق ثوب بر عمل شائع ست و شک نیست کہ وجہ اول کہ نخست در شرح حدیث ذکر کردہ شد
اظہر و اوفق بسیاق حدیث ست۔ رواہ احمد و ابوداؤد و ابن ماجۃ و عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
من تشبہ بقوم فہو منہم۔ ہر کس کہ مشابہ کرد خود را بقومی پس آن کس از آن قوم ست و معدود ست در ایشان تشبہ باطلاق
خود شامل ست اخلاق و اعمال و لباس را خواہ باختیار باشد یا باضطرار اگر در اخلاق و اعمال ست حکم او در ظاہر و
باطن جاری ست و اگر در لباس ست مخصوص بظاہر خواہد بود و مشتہر در شفاہم عرف این را در لباس اطلاق کنند
و باین جہت این حدیث را در کتاب اللباس آوردہ و بالجملہ حکم مشابہ شئی حکم آن شئی ست ظاہرا کان او باطنا۔ رواہ
احمد و ابوداؤد و عن سوید بن وہب۔ و مروی ست از سوید بن وہب کہ از تابعین ست روایت می کند عن
رجل من ابناء اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن ابیہ۔ روایت می کند سوید از مردی کہ از ابنای صحابہ است
و آن مرد روایت می کند از پدر خود۔ قال قال رسول اللہ۔ گفت پدر وی کہ گفت پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وسلم من
ترک لبس ثوب جمال۔ کسی کہ ترک دہد پوشیدن جامۂ زیب و زینت را۔ و ہو یقدر علیہ۔ و حال آنکہ آن کس قدرت
دارد بر ثوب جمال۔ و فی روایۃ تواضعا۔ و در روایتی لفظ تواضعا زیادہ آمدہ یعنی ترک دہد زیب و زینت را
در جامہ بجہت زہد و تواضع و شکست نفس۔ کساہ اللہ حلۃ الکرامۃ۔ بپوشاند آن کس را خدای تعالی جامۂ بزرگی را

یعنی از حله های بهشت که موجب رفعت و کرامت باشد یا بزرگی و کرامت ایشان حال وی گرداند در دنیا و آخرت بحکم من تواضع لله رفعه الله۔ ومن تزوج لله۔ و کسی که بنکاح درآرد زنی را محض برای خدا چنانکه زنی بگیرد که نه در مرتبهٔ وی بود در کفاءت و عزت و غنا بلکه برای حفظ نفس از فتنه و صیانت دین و طلب نسل که اصل مقتضای حکمت تزوج آنست و بعضی گویند که مراد به تزوج تصدق بزوجین ست یعنی دو چیز از یک جنس که فضل این در حدیث دیگر آمده است چنانکه فرمود من انفق زوجین فی سبیل الله الحدیث پرسیده شد از آن حضرت که زوجین چیست یا رسول الله فرمود دو اسپ یا دو غلام یا دو شتر و زوج مجموع دو چیز را و هر یکی از آن دو چیز را نیز گویند و مراد در اینجا این معنی ست و زوج بجهت این گفت و بالجملة ثواب تزوج برای خدا بهر معنی که باشد این ست که فرمود۔ توجه الله تاج الملک۔ بپوشاند او را خدای تعالی تاج بادشاهی یعنی در بهشت صاحب مملکت و تخت و تاج باشد یا کنایت ست از اجلال و توقیر وی در دنیا و آخرت چون انفاق در راه خدا بوجه اختصاص و امتیاز کرد و که ناظر در اختیار فقر و افلاس ست در تصدق زوجین و تنزل و تواضع کرد لوجه الله در تزوج امرأة نازل از درجهٔ خود بزرگ گردانید و رفعت و منزلت بخشید او را انعام وی جل شانه بجزای خاص۔ رواه۔ روایت کرد تمام این حدیث را ابوداود۔ از سوید بن وهب۔ ورواه الترمذی منه عن معاذ بن انس حدیث اللباس۔ و روایت کرد ترمذی از جملهٔ این حدیث از معاذ بن انس که صحابی جهنی انصاری ست حدیث لباس را که گفت من ترک لباس جمال الخ نه حدیث تزوج را که فرمود و من تزوج لله الخ وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الله یحب ان یری اثر نعمته علی عبده۔ بدرستی که خدا دوست می دارد که ببیند اثر نعمت و انعام خود را بر بندهٔ خود۔ رواه الترمذی یعنی چون عطا کند حضرت حق سبحانه بنده‌ای از بندگان خود را نعمتی دوست می دارد که ظاهر شود اثر آن در احوال بنده به تحسین ثیاب و تنظیف و تجدید آن بقدر حالت و قدرت وی بی مبالغه و اسراف در آن بقصد اظهار نعمت و شکر گزاری آن و تا مردم بدانند و محتاجان بطلب زکوة و صدقات بوی رو آرند نه بقصد تکبر و خیلا از اینجا معلوم می شود که پوشیدن نعمت و کتمان آن روا نیست و گویا موجب کفران نعمت ست و همچنین هر نعمتی که وی تعالی به بنده داده مثل علم و فضل باید که ظاهر کند تا مردم بشناسند و استفاده نمایند و در مصدوق ممارزقناهم ینفقون داخل شود وعن جابر قال اتانا رسول الله۔ گفت جابر که آمد ما را پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم زائرا۔ بقصد زیارت و ملاقات و آنحضرت مشرف می ساخت انصار را به تشریف و اکرام خصوصا از آنها که بزیادت فضل و محبت و اخلاص مخصوص بودند۔ فرای رجلا شعثا قد تفرق شعره۔ پس دید آنحضرت مردی ژولیده مو را که پریشان و پراگنده بود موی سر وی و شعث بکسر عین ست فقال۔ پس گفت آنحضرت بر وجه استفهام و تعجب و اظهار کراهت۔ ما کان یجد هذا۔ آیا نمی یافت این مرد۔ ما یسکن به شعره چیزی را که تسکین دهد بدان سر خود را و فراهم آرد پراگندگی موی و ژولیدگی آنرا و ازان نماید و شانه بکند۔ و رای رجلا علیه ثیاب وسخة۔ و دید مردی دیگر را که بود بر بدن وی جامه های چرکین۔ فقال ما کان یجد هذا ما یغسل به ثوبه۔ پس فرمود

آیا نمی یابد این مرد چیزی را که بشوید با آن جامهٔ خود را از اینجا معلوم گردد که اصلاح بدن و تنظیف ثیاب نزد آنحضرت محبوب و
و خلاف آن مکروه و تجمل ثیاب و حسن هیئت از علامات ادب و وقار است. رواه احمد والنسائی۔ وعن ابی الاحوص
عن ابیه قال اتیت النبی۔ ابوالاحوص که تابعی است از اتباع عبدالله بن مسعود نام او عوف بن مالک بن نضله بضاد معجمه است
جشمی بضم جیم و فتح شین معجمه روایت می کند از پدر خود که گفت آمدم پیغمبر را صلی الله علیه وسلم وعلی ثیاب دون و حال آنکه بود بر
من جامهٔ زبون و خسیس بود۔ فقال لی الک مال پس گفت آنحضرت مرا آیا هست مر ترا مالی قلت نعم گفتم آری هست
مرا مالی۔ قال من ای المال فرمود کدام جنس از اجناس اموال هست ترا قلت من کل المال گفتم از همه اجناس اموال است
قد اعطانی الله من الابل والبقر والغنم والخیل والرقیق تحقیق داده است مرا خدای تعالی از شتر و گاو و گوسفند و اسپ
و برده و غلام۔ قال فرمود آنحضرت۔ فاذا اتاک الله مالا پس چون داده است ترا خدا مال۔ فلیر اثر نعمة الله علیک
و کرامته پس باید که دیده شود بر تو اثر نعمت خدا و بزرگ داشتن وی ترا۔ رواه۔ روایت کرد این حدیث را باین لفظ
که ما ذکر کردیم۔ احمد والنسائی وفی شرح السنة بلفظ المصابیح۔ و در شرح السنة روایت کرده بلفظ دیگر که در مصابیح مذکور
است عبارت مختلف است و مضمون هر دو یکی اگرچه بذاذت ثوب و رثاثت آن محمود و از افعال ایمان است اما بقصد
اختیار فقر و زهد در دنیا و تواضع و انکسار اما آنچه بر وجه بخل و خست و دنائت بود با وجود قدرت قبیح و مذموم است
وعن عبدالله بن عمرو قال مر رجل و علیه ثوبان احمران گفت گذشت مردی و بر وی دو جامه سرخ بود فسلم علی النبی
پس سلام کرد بر پیغمبر صلی الله علیه وسلم فلم یرد علیه پس جواب سلام وی نداد احمر درین حدیث مطلق واقع شده مقید بمعصفر نه
رواه الترمذی وابوداود۔ باید دانست که نشستن بر جامهٔ حریر و دیبا نیز مکروه است چنانچه پوشیدن و از امام محمد
آورده اند که نشستن نه در مرتبهٔ پوشیدن است در کراهت یعنی هر دو مکروه است و پوشیدن اشد کراهت است و
استعمال لحاف نیز مکروه است چه وی نیز نوعی پوشیدنی است اما توسد بر جامهٔ حریر و خواب کردن بران جائز است نزد امام
ابی حنیفه و مکروه است نزد صاحبیه کذا فی مطالب المؤمنین۔ وعن عمران بن حصین ان نبی الله صلی الله علیه وسلم قال
لا ارکب الارجوان۔ گفت آنحضرت سوار نمی شوم من ارجوان بضم همزه و جیم و سکون را معرب ارغوان که گلی است سرخ
مشهور کذا فی مجمع البحار و طیبی گفته که آن درختی است که او را شگوفهٔ سرخ است و هر رنگ سرخ را که مشابه وست ارغوانی
گویند پس بعضی از شارحان گفته اند که مراد آنست که نمی نشینم بر جامهٔ سرخ و مراد برکوب جلوس است و اکثر برانند که مراد
بآن میثرهٔ سرخ است و میثره بکسر میم و سکون یای تحتانیه و فتح ثای مثلثه در اصل فرشی مثل بالش و وساده خرد پر کرده شده
بپنبه یا بالپشم که برای نرمی بر زین اسپ یا پالان شتر نهند و بعضی آنرا از حریر سرخ سازند و وثیر و وثارت در لغت بمعنی
نرمی است و وثیر بوزن فعیل بمعنی فراش نرم می آید و در حدیث دیگر آمده که نهی عن میثرة الارجوان یعنی نهی کرد آنحضرت
از رکوب بر میثرهٔ سرخ ارغوانی بجهت آنکه از داب متکبران و اهل اسراف است از اعاجم پس گفته اند که مراد از لا ارکب الارجوان

کر اینجا واقع شده نیز ہمان میثرة الارجوان ست ولفظ لا ارکب قرینه است بر اراده این معنی و مفهوم حدیث آنست که اگر
میثره نه سرخ باشد و مقصود نرمی و راحت بدن بود دیباج ست خصوصاً بعضی پیران و ضعیفان را۔ ولا البس المعصفر
و نمی پوشم جامه معصفر را سرخ باشد یا زرد۔ ولا البس القمیص المکفف بالحریر۔ و نمی پوشم پیراہن که دوخته شده است گریبان
و آستین و دامان آن برقعه حریر یعنی اگر زیاده بر قدر مرخص باشد که چهار انگشت ست و کلام در وی در فصل اول در حدیث اسماء
بنت ابی بکر گذشت۔ وقال۔ و گفت آنحضرت۔ الا۔ آگاه باشید۔ وطیب الرجال ریح لا لون له۔ و خوشبوی که مردان
آنرا استعمال کنند باید که بوی داشته باشد نه رنگ مثل گلاب و مشک و کافور و امثال آن تا زیب و زینت لازم نیاید
وطیب النساء لون لا ریح له۔ وطیب زنان باید که رنگ داشته باشد نه بوی چنانکه حنا و زعفران و مانند آن تا بوی بیرون
نرود و سبب فتنه و ابتلای مردان نگردد۔ رواه ابو داؤد۔ مضمون این حدیث در فصل ثانی از باب الترجل بیاید و در
شمائل این چنین آورده که طیب مردان چیزی ست که پیدا بود بوی آن و پنهان باشد رنگ آن وطیب زنان رنگ پیدا
بوی پنهان و ظاهر امراد اینجا نیز ہمان ست چه طیب بی رائحه نخواهد بود پس اثبات ریح مر آنرا بیفائده بود و نفی از وی
غیر صحیح وعن ابی ریحانة قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن عشر۔ گفت ابو ریحانه که صحابی ست و نام وی عبدالله
بن مطر سعدی از وی ست نهی کرد آنحضرت از ده خصلت۔ عن الوشر۔ بواو مفتوحه و شین معجمه ساکنه و را آخر را تیز کردن
دندان و باریک گردانیدن اطراف آن و می کند آنرا پیر زن بجهت تشبه بجوانان و آنکه می کند این فعل را بغیر خود او را واشره گویند
و آنکه می فرماید دیگری را که بوی این را بکند مؤتشره خوانند و هر دو را لعنت کرده اند۔ والوشم۔ نیز بفتح واو و سکون شین و در آخر میم
خلانیدن سوزن در پوست و پر کردن آنرا بسرمه یا بنیل۔ والنتف۔ و برکندن موی سفید از لحیه و راس یا برکندن موی از ریش
و ابرو برای زینت و یا برکندن زنان موبها را از روی شان و سبب نهی تغییر خلقت و ارتکاب تکلف مذموم اگرچه زنان از زینت
حلال ست اما ازین تکلفات نهی فرمود و نتف را برکندن موی از سر و ریش نزد مصیبت نیز تفسیر کرده اند۔ وعن مکامعة الرجل
الرجل بغیر شعار۔ و نهی کرد از مضاجعت و همخوابگی مرد با مرد بی جامه و شعار جامه که زیر جامه های دیگر پوشند متصل بدن۔ و
عن مکامعة المرأة المرأة بغیر شعار۔ و نهی کرد از همخوابگی زن با زن بی جامه اگر خوف فتنه و فساد باشد خود ظاهر ست و بی آن نیز
خالی از ترک ادب و بیحیائی نیست۔ وان یجعل الرجل فی اسفل ثیابه حریرا مثل الاعاجم۔ و نهی کرد از گردانیدن مرد در زیر
جامه های خود جامه ابریشمی را مثل عجمان یعنی پوشیدن جامه ابریشمی حرام ست بر مردان خواه فوق ثیاب باشد یا تحت آن و عادت
اعاجم ست که زیر جامه ها جامه پوشند کوتاه از حریر تا نرم دارد بدن ایشان را این چنین تفسیر کرده است این کلام طیبی و لیکن گفته
که لفظ یجعل و اسفل ابا دارد ازین معنی و اگر مراد این معنی بایستی گفت وان یلبس تحت الثیاب حریرا پس گویا گفته که نهی کرد
از گردانیدن پایان جامه و بالای آن حریر از نهی لبس حاصل آن بود که استر جامه از حریر نسازد چنانکه ابره و در بعضی روایات
فقهیه آمده که مکروه و لبس حریر ست که متصل باشد ببدن و اگر درون جامه ها متصل بدن جامه کرپاس باشد و بالای آن جامه

افریشمی حرام نیست نزد ابی حنیفہ بخلاف صاحبیہ و آوردہ اند کہ ابن عباس را دیدند جبہ افریشمی پوشیدہ پس گفتند باوی کہ این چیست گفت نمی بینید کہ متصل بدن چیست و در زیر آن جامہ داشت از پنبہ و صحیح آنست کہ لبس حریر مردان را حرام ست مطلقاً کذا فی مطالب المؤمنین۔ او یجعل علی منکبیہ حریرا۔ و نیز نہی کرد از گردانیدن مرد بر دوشہای خود حریر را مثل الاعاجم و در حواشی نوشتہ اند کہ مراد علم حریر است زیادہ بر قدر مرخص و تواند کہ مراد انداختن جامہ حریر بود مثل ردا بر دوش بطریق تکبر و خیلاء و نیز گمان می افتد کہ مراد جامہ زیادتی ست دوختہ بر قبا بر دوشہا کہ آنرا درین دیار الباق می گویند واللہ اعلم۔ وعن النہبی ونہی کرد از غارت کردن مال مردم را بی موجب شرعی۔ وعن رکوب النمور۔ ونہی کرد از سواری بر پوست نمر کہ درندہ مشہور ست کہ آنرا یوز گویند چنانکہ آنرا بر زین اسپ یا پالان شتر بندازند و بران سوار شوند و آوردن لفظ جمع باعتبار افراد وست یا تواند کہ تعمیماً ارادہ دیگر درندہ ہا کہ امثال او بند از شیر و پلنگ باشد یا باعتبار آنکہ مراد جلود آنہاست و وجہ نہی زینت و تکبر و خیلاست و نزد شافعی نجاست موہای او کہ بدباغت پاک نمی شود و نزد ایشان نیز تواند بود و اکثر پوست آنرا بعد مردن بگیرند از جہت وشوار می شکار او و در بعضی حواشی رکوب نمور را تفسیر بجلوس بر جلود آنہا نمودہ اند و بعضی مشائخ گفتہ اند کہ نشستن بر پوست بہائم و سباع موجب وحشت و تفرقہ وقت ست کذا نقل الشیخ الامام علی المتقی رحمۃ اللہ علیہ فی بعض رسائلہ ولبوس الخاتم۔ ولبوس مصدر کالدخول بضم لام ونہی کرد از پوشیدن خاتم۔ الا لذی سلطان۔ مگر از برای کسی کہ او را سلطنتی و حکمی و معاملہ باشد کہ دران محتاج گردد بخاتم یعنی پوشیدن خاتم بی احتیاج مکروہ است کراہت تنزیہی یا تحریمی زیرا کہ آن زینت محض ست و بعضی گویند کہ این نہی در ابتدای حال بود پس از ان منسوخ گشت بدلیل تختم صحابہ در عصر آنحضرت و عصر خلفای راشدین و غیرہم بی رد و انکار از ایشان۔ رواہ ابوداؤد والنسائی۔ وعن علی رضی اللہ عنہ قال نہانی رسول اللہ۔ گفت علی مرتضی رضی اللہ عنہ نہی کرد مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم عن خاتم الذہب از پوشیدن انگشتری طلا و در بعضی روایات آمدہ است کہ برای آنحضرت خاتم را از طلا ساختند یکروز پوشید پس از ان بینداخت و نہی کرد از ان و پوشیدن خاتم ذہب نزد ائمہ اربعہ مکروہ است و نزد بعضی علما مباح و از بعضی صحابہ مثل طلحہ و سعد و صہیب پوشیدن آن نقل کردہ اند و شاید کہ پیش از نہی باشد واللہ اعلم و در ہدایہ می گوید معتبر حلقہ ہست نہ نگینہ زیرا کہ قوام خاتم بروست و تفصیل ذکر آن در باب الخاتم بیاید۔ وعن لبس القسی۔ ونہی کرد از پوشیدن ثوب قسی بفتح قاف و کسر نیز آمدہ و تشدید سین مہملہ منسوب بقس موضعی ست از زمین مصر و در بعضی شروح گفتہ کہ نہی از ان بر تقدیری ست کہ از حریر باشد و طیبی گفتہ کہ آن ثیاب از کتان ست مخلوط بحریر و کرمانی گفتہ کہ ثیاب مضلعہ است کہ در وی حریر ست بر مثال اترنج و ثیاب مضلعہ آنرا گویند کہ در روی خطہای عریض باشد مثل اضلاع یعنی استخوان پہلو یا کتانی ست کہ در وی حریر ست۔ والمیاثر۔ ونہی کرد از میاثر جمع میثرہ کہ بمعنی وسادہ صغیرہ کہ بر زین راست کنند چنانکہ در حدیث عمران بن حصین در تحقیق لا ارکب الارجوان معلوم شد۔ رواہ الترمذی وابوداؤد والنسائی وابن ماجۃ۔ و در روایت ایشان

سیاثر مطلق واقع شده ومحمول ست بر مقید چنانکه گفت - وفی روایة لابی داؤد وقال نهی عن میاثر الارجوان یعنی سرخ ارغوانی
چنانکه گذشت - وعن معاویة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا ترکبوا الخز ولا النمار - سوار نشوید خز را ونمار را باین
طریق که آنرا بر زین اسپ نهید وبران سوار شوید چنانکه ظاهر لفظ ست وسابقاً معلوم شد که بعضی بمعنی جلوس بران نیز گفته
اند - رواه ابوداؤد والنسائی - بدانکه خز بفتح خای معجمه وزای مشدده در قاموس گفته جامه معروف ست ودر نهایه
می گوید که خز در زمان سابق نام جامه ها بود که منسوج از صوف وابریشم وآن مباح ست وصحابه وتابعین رضوان الله علیهم
اجمعین آنرا پوشیده اند پس نهی ازان بعلت تشبه باعاجم خواهد بود که بطریق تکبر وخیلا آنرا بر زین اسپان میندازند وگفته اند اگر
مراد بخز آن بود که الآن معروف ست آن خود همه ابریشم ست وحرام ست مطلقاً وبرین معنی محمول ست دران حدیث که آمده
در آخر زمان قومی پیدا آیند که استحلال کنند خز وحریر را وگفته اند که این نوع در زمان نبوت نبود پس اخبار آن بغیب معجزه او ست
صلی الله علیه وسلم ودر مطالب المومنین گفته لا باس بلبس الخز وگفته که خز اسم دابه الیست در بحر که بر پوست وے خز
می باشد ووی نه از جنس حریر ست ومحرم بر رجال لبس حریر ست نه غیر کذا فی المحیط ونیز گفته که سید امام ناصر الدین گفته
است که خز در زمان ایشان نام جامه بود که از موی آن حیوان بحری بود که او را تبرکی قندز گویند اما امروز در زمان ما از
حریر درست می سازند لاجرم حرام باشد کذا فی السراجیة انتهی واما نمار بکسر نون بعضی آنرا جمع نمره دارند بمعنی کسا مخطط پس نهی
ازان برای کراهت تنزیهی باشد که بجهت زینت وخیلا وتکبر بر زین اسپ بیندازند واکثر برآنند که جمع نمر ست بمعنی سبع
معروف ومراد جلود آنهاست که بر زین بیندازند ودرین وجه گفته اند که جمع نمر نمور ست نه نمار چنانکه در حدیث سابق گذشت
وعن رکوب النمور ومی گویند که جمع نمر چنانکه نمور ست نمار نیز آمده است ودرین حدیث نیز بروایتی بجای نمار نمور آمده واین
قرینه است بران که نمار بمعنی پوست وفی القاموس النمر ککتف سبع معروف وجمعه انمر وانمار ونمر ونمار ونمور - وعن البراء بن
عازب ان النبی صلی الله علیه وسلم نهی عن المیثرة الحمراء - روایت ست از براء بن عازب که آنحضرت نهی کرده از میثره حمرا
شرح این حدیث معلوم شد وچون قید بحمرا کرد معلوم شد که مطلق محمول بر وست چنانکه گفته شد - رواه فی شرح السنة
وعن ابی رمثة التیمی - بکسر را وسکون میم وثا مثلثه صحابی ست ودر نام وی اختلاف ست بعضی عماره گفته وبعضی رفاعه بن
یثربی بن عوف قدوم آورده بر آنحضرت همراه پدر خود ومسلمان شدند هردو ومعدود ست در کوفیین - قال اتیت النبی
صلی الله علیه وسلم وعلیه ثوبان اخضران - گفت آمدم آنحضرت را وحال آنکه بر آنحضرت دو جامه سبز بود وبعضی خطوط سبز داشت
همچنین تفسیر کرده اند احمر واخضر را که در احادیث آمده است یا آنکه اخضر خالص نیز رواست - وله شعر قد علاه الشیب
ومر آنحضرت را موی ها بود قلیل در راس ولحیه شریف که غالب آمده بود بران موی ها پیری ودر عدد موی ها در روایت
انس گوید رضی الله عنه که شمردم در سر ولحیه آنحضرت صلی الله علیه وسلم نگه چهارده موی سفید ودر روایت ابن عمر آمده
رضی الله عنهما که پیری آنحضرت نزدیک به بست موی سفید بود ودر روایتی هفده نیز آمده - وشیبه احمر - وپیری آنحضرت

یعنی آن مویهای سفید معدود وسرخ بود۔ رواه الترمذی۔ ومراد بسرخ آن داشته اند که رنگ کرده شده بود بحنا چنانکه حاکم
هم ازابی رمثه زیاده کرده مصبوغ بالحناء وچنانکه مصنف نیز گفت که۔ وفی روایة لابی داؤد وهو ذو وفرة۔ وآنحضرت خداوند
وفره بوده وفره بفتح واو وسکون فا موی تا نرمهٔ گوش۔ وبها ردع من حناء۔ ودر مویهای شریف وی رنگ آلودگی بود از حنا ردع
بفتح را وسکون دال ودرآخر عین مهمله بمعنی لطخ وآلودگی فی القاموس ردعه بالشئ لطخه به وطیبی آنرا بصبغ ورنگ تفسیر کرده ودر
روایتی ردغ بغین معجمه نیز آمده وترمذی آنرا در شمائل بطریق شک راوی آورده است وردغ بسکون دال وحرکت آن بمعنی
گل ولای سخت آید وردع بعین مهمله اصح ست در روایت وبعضی گفته اند که مراد از حمرهٔ شیب آنست که سفید خالص نبود بلکه بسرخی
میزد چنانکه عادت ست که ابتدای پیری بسرخی موی بود وبعد ازان سفید خالص گردد نه خضاب کرده وبالجمله اختلاف ست
میان محدثین وفقها که آنحضرت خضاب کرده یا نه اکثر محدثین برآنند که نکرده وپیری وی صلی الله علیه وسلم بسرحد خضاب
نرسیده بود چنانکه در حدیث آمده وچنان بود که اگر تیل در سر کردی پوشیده می شدی پیری وی والا نمایان می شدی
وفقها بجد اند در اثبات آن وازین حدیث مفهوم گردد که همین چند موی مبارک راکه رو بسفیدی آورده بودند خضاب
می کرد واحتمال دارد که بقصد آنها را خضاب نمی کرد بلکه آنحضرت گاهی برای غسل وتنظیف وتطییب حنا در سر می کرد
واین مویها بدان رنگ می گرفت وآنکه در حدیث دیگر آمده که موی شریف را نزد انس دیدند مخضوب گویند آن نه خضابی بود
که آنحضرت کرده بود بلکه انس بجهت تادب وتبرک آنرا تطییب می داشت چنانکه شبیه بمخضوب می نمود یا انس خود خضابش کرده
بود برای تقویت وتبقیت وی والله اعلم ونیز آنکه در روایات آمده که آنحضرت خضاب می کرد گاه بحمرت وگاه بصفرت مراد آنست
که می شست لحیهٔ شریف را بحنا وبزعفران برای تنقیت وتنظیف وموی شریف خود سیاه بود بدان رنگ نمی گرفت کذا
سمعت من شیخی رحمة الله علیه وهی نکتة عجیبة۔ وعن انس رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وسلم کان شاکیا۔
آنحضرت بود بیمار۔ فخرج یتوکأ علی اسامة۔ پس بیرون آمد تکیه کننده براسامه بن زید۔ وعلیه ثوب قطر۔ وبود برآنحضرت
جامهٔ قطر بکسر قاف وسکون طا نوعی ست از برد یمن که خشونتی نیست ومی باشد دروی خطهای سرخ وبعضی گویند
جفت جامه ایست که آورده می شود از جانب بحرین وقطر قریه از بحرین ست۔ قد توشح به۔ بتحقیق پیچیده بود بوی بدن
شریف را بطریق وشاح بمعنی حمائل که زیر دست درآورده بر دوش چپ افگنده بود چنانکه محرم کند وبعضی گویند مراد
از توشح اینجا مجرد معنی تغشی ست بی اعتبار خصوصیت توشح۔ فصلی بهم۔ پس نماز گزارد بایشان یعنی باصحاب وامامت
کرد وآن آخر نمازی ست که ابوبکر صدیق می گزارد بقوم پس آنحضرت از درون خانه برآمد ودر پهلوی ابوبکر نشست
وامامت کرد چنانکه بیان آن بتفصیل در مقام خود مذکور ست۔ رواه فی شرح السنة وعن عائشة رضی الله عنها۔ قالت
کان علی النبی گفت عائشه بود بر پیغمبر صلی الله علیه وسلم ثوبان قطریان غلیظان۔ دو جامهٔ قطری سطبر۔ وکان
اذا قعد فعرق ثقلا علیه۔ وبود آنحضرت چون می نشست پس عرق می کرد گران می شدند آن دو جامه بر بدن مبارک

وتعب می کشید از آنها۔ فقدم بز من الشام پس رسید جامہ ہا از طرف شام و بزبمو حدہ و زای مشددہ جامۂ نادوختہ۔ لفلان الیہودی۔ مر فلان یہودی را کہ نامش اینجا مذکور نشدہ۔ فقلت۔ عائشہ گفت پس گفتم آنحضرت را۔ لو بعثت الیہ اگر می فرستادی تو کسی را بسوی آن یہودی برای خریدن ازان جامہ ہا۔ فاشتریت منہ ثوبین۔ پس می خریدی ازان یہودی دو جامہ را۔ الی المیسرۃ بثمن مؤجل۔ تا وقت غنی یعنی تا وقتی کہ چیزی برسد و ادای آن میسر شود و مناسب باشد فارسل الیہ۔ پس فرستاد آنحضرت کسی را بسوی آن یہودی تا بخرد جامہ را ازوی تا وقت میسرہ پس طلب کرد آن کس ازان یہودی جامہ را بدین وجہ۔ فقال۔ پس گفت آن یہودی با آن کس کہ آنحضرت بخریدن جامہ او را فرستادہ بود فقد علمت ما ترید۔ می دانم کہ چہ می خواہی تو۔ انما ترید ان تذہب بمالی۔ نمی خواہی تو مگر آنکہ ببری مال مرا کہ جامہ است باین وعدہ ثمن و وفا نکنی آنرا بظاہر خطاب بآن کس کرد کہ آمدہ بود بخریدن جامہ و در حقیقت خطاب بآنحضرت ست صلی اللہ علیہ وسلم و در بعضی نسخ بہ یذہب بیای تحتانیہ است و ہو ظاہر پس بازگشتہ آمد آنکس و عرض کرد جواب ناصواب یہودی را کہ گفتہ بود۔ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم کذب۔ دروغ گفت آن یہودی کہ ارادہ من این ست کہ مال او را ببرم و ثمن آنرا ندہم و خود ہم می داند کہ دروغ می گوید زیرا کہ۔ قد علم۔ بتحقیق می داند وی از توریت۔ انی من اتقاہم۔ کہ من متقی ترین مردمم۔ واداہم للامانۃ۔ و اداکنندہ ترین ایشانم مر امانت را آداہم بمد ہمزہ و تخفیف دال۔ رواہ الترمذی والنسائی۔ وازین حدیث معلوم شد کہ آنحضرت جامۂ درشت پوشیدہ بود و طبع شریف وی ازان تعب و تاذی کشیدہ و برای ترفہ و استراحت قصد خریدن جامۂ خوب بطریق زین کردہ و شقاوت و جحود یہودی نا بہبود و نیز معلوم شد کہ در چہ مرتبہ بود بغض ہم اللہ و خذلہم۔ وعن عبد اللہ بن عمرو بن العاص قال رای رسول اللہ گفت دید مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم وعلی ثوب مصبوغ بعصفر۔ و بر من جامہ بود رنگ کردہ شدہ بعصفر بضم عین و فا و سکون صاد مہملہ دوا۔ برنگ گل سرخ۔ فقال۔ پس گفت آنحضرت بطریق استفہام تعجب و انکار۔ ما ہذا۔ چہ چیز ست این جامۂ سرخ کہ تو پوشیدہ۔ فعرفت ما کرہ۔ پس شناختم من کراہت آنحضرت را از پوشیدن آن جامہ۔ فانطلقت۔ پس رفتم از نزد آنحضرت فاحرقتہ پس سوختم آن جامہ را۔ فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم۔ چون رفتم وقت دیگر نزد وی ما صنعت بثوبک۔ چہ کردی تو بجامۂ خود۔ قلت احرقتہ گفتم سوختم آنرا۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ افلا کسوتہ۔ چرا نپوشاندی آن جامہ را۔ بعض اہلک۔ یعنی از اہل خانۂ خود را از نسا۔ فانہ لا باس بہ للنساء۔ زیرا کہ باکی نیست و کراہتی نہ پوشیدن آن جامہ زنان را۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن ہلال بن عامر۔ تابعی ثقہ است مزنی سعد و در کوفیین۔ عن ابیہ روایت کردہ است از پدر خود۔ قال رایت النبی صلی اللہ علیہ وسلم بمنی۔ گفت دیدم آنحضرت را در منا در ایام حجۃ الوداع بعد از آمدن از عرفات یخطب علی بغلۃ۔ کہ خطبہ می خواند آنحضرت و تعلیم احکام می کرد مردم را بر استر سوار۔ وعلیہ برد احمر۔ و بود بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برد احمر چادری سرخ کہ خطہای سرخ داشت و احمر در لباس آنحضرت ہر جا کہ واقع شدہ مراد بدان جامہ است

مخطط بخطوط سرخ تحقیق محدثین این ست وبعضی از فقہا اینجا توہم کردہ اند کہ مراد باران سرخ محض ست ونہ چنین ست۔ وعلی
امامہ یعبر عنہ۔ وعلی مرتضی رضی اللہ عنہ پیش آنحضرت ایستادہ بود وتعبیر می کرد از آنحضرت یعنی می رسانید کلام او را بآواز بلند بمردمی
کہ دورتر ایستادہ بودند کہ بجہت کثرت خلائق وازدحام آواز مبارک وی بمنی رسید کذا قیل وحق آنست کہ آواز می رسید وعلی مرتضی
رضی اللہ عنہ می فہمانید۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت صنعت للنبی گفت عائشہ ساختہ شد برای پیغمبر
صلی اللہ علیہ وسلم بردۃ سوداء۔ چادری سیاہ یعنی از پشم فلبسہا پس پوشید آنرا۔ فلما عرق فیہا پس ہرگاہ کہ عرق کرد
آنحضرت دران بردہ۔ وجد ریح الصوف۔ یافت بوی پشم را۔ فقذفہا۔ پس بینداخت آنرا بجہت کمال طیب ونظافت
طبع شریف وی۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن جابر رضی اللہ عنہ قال اتیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم گفت جابر آمدم نزد
آنحضرت۔ وہو محتب بشملۃ۔ وآنحضرت نشستہ بود بر ہیأت احتبا بشملہ یعنی بجامہ کہ مشتمل بود بر بدن بعضی شملہ را تفسیر ببردہ
کردہ اند وتحقیق آنست کہ بردہ کساست وشملہ آنچہ در گرفتہ شود بوی بدن خواہ ردا باشد یا غیر آن پس شملہ عام ترست از ردا
وکسا کذا فی مجمع البحار واحتبا برداشتن ہر دو ساق ست ونشستن بر سرین واحتبا گاہی بہر دو دست باشد چنانکہ ہر دو
دست را بر ساقین گرد آرند وگاہی بردا یا فوطہ واحتبای آنحضرت درینوقت بردا بود کہ مراد بشملہ آنست۔ قد وقع ہدبہا
بتحقیق افتادہ بود ریشہ وطرف آن بردہ فی الصراح ہدب وہدبہ بضم ہا وسکون دال وضم ایضا ریشہ وپرز جامہ۔ علی قدمیہ
بر ہر دو قدم مبارک او ومقصود آنست کہ آنحضرت بر ہیات احتبا نشستہ واحتبا بجامہ خود کردہ واین ہیات جلوس متعارف
ست میان عرب در مجالس ومحافل۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن دحیۃ بن خلیفۃ این ہمان دحیہ کلبی ست کہ جبرئیل بصورت وی
می آمد۔ قال اتی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بقباطی۔ گفت دحیہ آوردہ شد نزد آنحضرت جامہ ہای مصری باریک سفید از کتان
وقباطی بفتح قاف وکسر طا وتشدید یا جمع قبطیہ بضم قاف وسکون یا جامہ منسوب ست بقبط بکسر قاف یعنی اہل مصر کہ فرعون
ازان قوم ست ودابہ قبطیہ نیز منسوب بایشان ست وقبط اگرچہ بکسر قاف ست اما قبطیہ بمعنی ثیاب منسوب بدان بضم
قاف آید بر خلاف قیاس وگاہی بکسر نیز خوانند واین در نسبت ثیاب ست کہ منسوب ست بدان اما در نسبت آدمیان
بکسر آید بر قیاس پس دحیہ می گوید آوردہ شد در حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم این قسم جامہ ہا۔ فاعطانی منہا قبطیۃ
پس داد مرا ازان جامہ ہا یکجامہ۔ فقال اصدعہا صدعین پس فرمود پارہ کن او را دو پارہ وصدع شق شی صلب را گویند
چنانکہ شیشہ وظروف بفتح مصدر بمعنی پارہ کردن وبکسر اسم بمعنی پارہ از باب فتح چنانکہ شق بہر دو معنی ست۔ فاقطع احدہما
قمیصا۔ پس قطع کن وبساز یکی ازان دو جامہ را پیراہن برای خود۔ واعط الآخر امراتک۔ وبدہ جامہ دیگر زن خود را خمر تہ
کہ خمار سازد او را برای پوشیدن سر خود وخمر بر فع را وجزم آن ہر دو صحیح ست۔ فلما ادبر گفت راوی ہرگاہ پشت داد دحیہ
وبرگشت یا خود دحیہ می گوید وخود را بصیغہ غائب ذکر می کند واین نوع نیز در کلام می آید۔ قال۔ گفت آنحضرت بدحیہ۔
وامر امراتک۔ وبفرما زن خود را۔ ان تجعل تحتہ ثوبا۔ بگرداند زیر این خمار جامہ دیگر یعنی بپوشد زیر این جامہ جامہ دیگر کہ

لا یصفها۔ تا ظاہر نسازد آن خمار و کشف نکند موی و روی او را از جہت بودن وی رقیق چنانکہ نمایان شود از زیر آن البشرہ و لا یصفها را برفع و جزم ہر دو خواندہ اند چنانکہ تخمر را۔ رواہ ابوداود **وعن ام سلمۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم دخل علیها**۔ روایت ست از ام سلمہ کہ آنحضرت در آمد بروی۔ **وہی تختمر**۔ وحال آنکہ وی می پیچید بر سر خود را بخمار۔ **فقال لیۃ لا لیتین** پس گفت بہ پیچ سر خود را و تحت حنک خود را یک پیچ نہ دو پیچ کذا فسرہ الطیبی و ظاہر آنست کہ مراد پیچیدن سر باشد بجامہ و عادت زنان عرب ست کہ سر را بجامہ می پوشند مانند عصابہ پس آن حضرت نہی کرد کہ یک پیچ بس ست و زیادہ نہ پیچد تا اسراف نشود و مشابہ نگردد بعمامہ مردان و ازین حدیث معلوم شود کہ زنان را تلبس بلباس مردان و تشبہ بایشان درست نباشد چنانکہ عکس آن نیز این حال دارد۔ رواہ ابوداود

الفصل الثالث۔ عن ابن عمر رضی اللہ عنهما قال مررت برسول اللہ۔ گفت گذشتم بہ پیغمبر خدا۔ **صلی اللہ علیہ وسلم وفی ازاری استرخاء**۔ وحال آنکہ در ازار من سستی و فروہشتگی و اسبال بود۔ **فقال** پس گفت آنحضرت۔ **یا عبد اللہ ارفع ازارک**۔ محکم بربند و بالا بردار ازار خود را۔ **فرفعتہ** پس برداشتم و بلند گردانیدم ازار را۔ **ثم قال** پس گفت آنحضرت۔ **زدہ**۔ و زیادہ کن برداشتن ازار را۔ **فزدت** پس زیادہ کردم در برداشتن۔ **فما زلت اتحراہا بعدہ** پس ہمیشہ کوشش و تعہد می نمایم وی طلب این فعل را و خصلت را کہ برداشتن ازار ست بعد التزام کردن آنحضرت بدان۔ **فقال بعض القوم** پس گفتند بعضی مردم کہ شنیدند این سخن را از ابن عمر۔ **الی این**۔ تا کجا و چہ حد بر می داری یا برداریم ازار را۔ **قال الی انصاف الساقین**۔ گفت تا نصف ساقها۔ رواہ مسلم۔ **وعنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال**۔ وہم از ابن عمر ست کہ آنحضرت گفت **من جر ثوبہ** کسی کہ بکشد و دراز کند جامہ خود را۔ **خیلاء**۔ بروجہ عجب و کبر فی الصراح خیلا بالضم خای معجمہ و بکسر نیز آمدہ و فتح تحتانیہ و ممدود و خال و مخیلہ بفتح میم و کسر خا کبر **لم ینظر اللہ الیہ یوم القیمۃ**۔ نظر رحمت نکند خدا بجانب وی روز قیامت۔ **فقال ابوبکر** پس چون شنید این وعید و تہدید را ابوبکر رضی اللہ عنہ گفت۔ **یا رسول اللہ ازاری یسترخی**۔ عادت من ست کہ ازار من سست می گردد و فرود می آید **الا ان اتعاہدہ**۔ مگر آنکہ ہر زمان خبر گیرم و اصلاح کنم آنرا۔ **فقال لہ رسول اللہ** پس گفت مر ابی بکر را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم **انک لست**۔ بدرستی کہ تو نیستی۔ **ممن یفعلہ خیلاء**۔ از آن کسانی کہ می کنند جر ازار و فروہشتن آنرا بطریق عجب و تکبر و مکروہ و حرام آنست کہ کسی آنرا بطریق عجب و تکبر بکند۔ رواہ البخاری **وعن عکرمۃ** و مروی ست از عکرمہ کہ مولی و کاتب ابن عباس ست و یکی از فقہای مکہ و تابعین اوست **قال رأیت ابن عباس**۔ گفت دیدم ابن عباس را۔ **یأتزر**۔ کہ ازار می پوشید۔ **فیضع حاشیۃ ازارہ** پس می نہاد طرف ازار خود را **من مقدمہ** از جانب پیش ازار۔ **علی ظهر قدمہ**۔ بر پشت پای خود۔ **ویرفع من مؤخرہ**۔ و بر می داشت طرف ازار را از جانب پس ازار۔ **قلت** گفتم یعنی ابن عباس را۔ **لم تأتزر ہذہ الازرۃ** بکسر ہمزہ برای چہ می پوشی ازار را این نوع پوشیدن۔ **قال رأیت رسول اللہ**۔ گفت ابن عباس دیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم **یأتزرہا**۔ می پوشید ازار را گاہی این نوع پوشیدن کہ از پیش فرو می ہشت و از پس بر می داشت از اینجا معلوم می شود کہ بلند داشتن ازار از جانب پس کافی ست

در عدم اسبال۔ رواہ ابوداود۔ وعن عبادۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گفت عبادہ بن الصامت کہ گفت
آنحضرت را۔ علیکم بالعمائم۔ بر شما باد پوشیدن دستارہا۔ فانہا۔ زیرا کہ عمائم۔ سیماء الملائکۃ۔ علامت فرشتگان ست چنانکہ
روز بدر آمدند دستارہا پوشیدہ و سیما مقصور آید و ممدود۔ وارخوہا۔ و بگذارید و فرو ہلید اطراف عمائم را۔ خلف ظہورکم پس
پشت خود زیرا کہ ملائکہ نیز باین ہیأت آمدہ بودند و در بعضی نسخ ظہورکم و ہو ظاہر۔ رواہ البیہقی فی شعب الایمان۔ و احادیث
در فضل عمامہ بسیار آمدہ بعضی ازان در شرح سفر السعادۃ ذکر کردہ ایم وعن عائشۃ ان اسماء بنت ابی بکر دخلت علی رسول اللہ
و مروی ست از عائشہ کہ اسماء دختر ابی بکر درآمد بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم و علیہا ثیاب رقاق۔ و حال آنکہ بود بر اسماء
جامہ ہای تنک و باریک فاعرض عنہا۔ پس روی گردانید آنحضرت از اسماء۔ و قال یا اسماء ان المرأۃ اذا بلغت المحیض و فرمود
ای اسما بدرستیکہ زن چون برسد حیض را یعنی وقت بلوغ را۔ لن یصلح ان یری منہا۔ نیک و درست نیست کہ دیدہ شود ازان زن
ہیچ عضوی۔ الا ہذا و ہذا۔ مگر این و این۔ و اشار الی وجہہ و کفیہ۔ و اشارت کرد برای بیان مشار الیہ بہذا و ہذا بسوی روی خود و ہر دو
کف دست خود این ستر عورت ست مر زن را و حجاب آنست کہ از خانہ پیش مردم بیرون نیاید اگرچہ پوشیدہ باشد و آن از خواص
ازواج مطہرۂ آنحضرت ست رضی اللہ عنہن اجمعین و ازین حدیث معلوم میشود کہ چون اندام در جامۂ باریک نماید حکم برہنہ دارد۔ رواہ
ابوداود۔ وعن ابی مطر۔ مروی ست از ابی مطر کہ تابعی ست و شناختہ نشدہ است نام او و روایت می کند از سالم بن عبد اللہ و روایت
کردہ است از وی حجاج بن ارطاۃ و توثیق نمودہ او را۔ قال ان علیا۔ گفت ابو مطر کہ علی رضی اللہ عنہ اشتری ثوبا بثلثۃ دراہم
خرید جامہ را بسہ درہم کہ کمتر از ربع تولچہ نقرہ باشد۔ فلما لبسہ۔ پس ہرگاہ پوشید او را۔ قال۔ گفت۔ الحمد للہ الذی رزقنی
من الریاش ما اتجمل بہ فی الناس۔ شکر مر خدای را کہ رسانید مرا از جامہ ہای زینت چیزی کہ تجمل و تزئین می کنم بدان چیز
در میان مردم و ریاش بکسر را جمع ریش بمعنی زینت مستعار از ریش طیر یعنی پر وی کہ ہم لباس ست او را و ہم زینت۔ و اواری بہ
عورتی۔ و آنچہ می پوشم و ستر می کنم بدان چیز اندام نہانی خود را تلمیح ست بقول حق سبحانہ قد انزلنا علیکم لباسا یواری سوآتکم
و ریشا این کلمات را حضرت مرتضی خواند۔ ثم قال۔ پستر گفت۔ ہکذا سمعت رسول اللہ۔ این چنین شنیدم پیغمبر خدا را۔
صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ کہ می گفت و می خواند بعد از پوشیدن جامہ از برای شکر و امتنان حق تعالی۔ رواہ احمد وعن ابی
امامۃ قال لبس عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ ثوبا جدیدا۔ روایت ست از ابی امامہ گفت پوشید عمر رضی اللہ عنہ جامۂ نو را فقال
پس گفت این کلمات را۔ الحمد للہ الذی کسانی شکر مر خدای را کہ پوشانید مرا۔ ما اواری بہ عورتی۔ جامۂ را کہ بپوشیم
بدان برہنگی خود را۔ و اتجمل بہ فی حیاتی۔ و زینت کنم بوی در حیات خود۔ ثم قال سمعت رسول اللہ۔ پستر گفت عمر رض
بن الخطاب شنیدم رسول خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول میگفت۔ من لبس ثوبا جدیدا فقال کسی کہ بپوشد جامۂ نو را
پس بگوید۔ الحمد للہ الذی کسانی ما اواری بہ عورتی و اتجمل بہ فی حیاتی ثم عمد الی الثوب الذی اخلق پستر قصد کند بسوی
جامۂ کہ کہنہ کردہ است او را۔ فتصدق بہ پس تصدق کند بآن جامۂ کہنہ۔ کان فی کنف اللہ۔ باشد در پناہ خدا

وسایۂ عنایت او فی القاموس کنف بفتحتین پناه و پرده و سایه - و فی حفظ الله - و در نگاه داشت و نگاهبانی او - و فی
ستر الله - و در پرده عفو و مغفرت وی تعالی ستر بکسر سین اسم و بفتح مصدر - حیا و میتا - زنده و مرده یعنی بجهت شکر گزاری
نعمت و مرده بجهت ثواب تصدق - رواه احمد و الترمذی و ابن ماجه و قال الترمذی هذا حدیث غریب - و درین حدیث
استحباب تصدق ست بجامه کهنه بشکر گزاری جامه نو - و عن علقمة بن ابی علقمة - تابعی مدنی مولای عائشه و این غیر
علقمه بن قیس ست صاحب ابن مسعود از کبار تابعین و مشاهیر ایشان که بمطلق علقمه منصرف بوی گردد - عن امه - روایت
می کند از مادر خود - قالت - گفت مادر علقمه - دخلت حفصة بنت عبد الرحمن علی عائشة - در آمد حفصه دختر عبد الرحمن بن
ابی بکر بر عائشه - و علیها خمار رقیق - و بود بر حفصه خمار نرم و تنک - فشققته عائشة - پس پاره کرد آن خمار را عائشه و برکشید
از سر حفصه - و کستها خمارا کثیفا - و پوشانید حفصه را خماری درشت - ستر خمار بکسر سرپوش زنان - رواه مالک - و عن
عبد الواحد بن ایمن - کنیت او ابو القاسم ست مخزومی مولای ابی عمر و بعضی گفته اند مولای ابن ابی عمر و شنید از پدر خود و جز
او از تابعین - عن ابیه قال دخلت علی عائشة - گفت ایمن در آمدم بر عائشه - و علیها درع قطری - و بر عائشه بود درع قطری که
جامه ایست از یمن یا بحرین و درع در قاموس بمعنی پیراهن زن گفته و در مغرب گفته درع جامه که بپوشد زن بالای پیراهن - ثمن
خمسة دراهم - این چنین زبون بود آن جامه که بهای او پنج درهم بود - فقالت - پس گفت عائشه با ایمن - ارفع بصرک الی جاریتی
بردار نظر خود را بجانب داه من - انظر الیها - ببین بسوی وی - فانها تزهی ان تلبسه فی البیت - پس بدرستی که آن جاریه تکبر می
کند از پوشیدن این جامه در خانه چه جای آنکه آنرا پوشیده بیرون برآید و تزهی بر لفظ مجهول ست و معنی وی معلوم این چنین
آمده است استعمال بعضی الفاظ چنانکه نتجت الناقة بلفظ مجهول گویند و مراد معنی معلوم ست یعنی زائیده ناقه گفت عائشه رضی الله عنها
و بیان کرد از حال فقر و عسرت و زهد خود در زمان آنحضرت - و قد کان لی منهن درع علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم
و بتحقیق بود مرا ازین ثیاب قطری پیراهنی در زمان آنحضرت و طیبی گفته که ضمیر منهن راجع ست بجنس ثیاب که اعتبار کرده نشود
بدان و قدری و قیمتی نباشد آنرا و گفت - فما کانت امرأة - پس نبود هیچ زنی که تقین بالمدینة - آراسته می شد برای زفاف
و عروسی در مدینه تقین آراستن قینه کنیزک سرود گوی - الا ارسلت الی تستعیره - مگر آنکه می فرستاد آن زن کسی را بسوی من تا
استعارت می کرد از من آن جامه را - رواه البخاری و عن جابر قال لبس رسول الله - گفت جابر پوشید پیغمبر خدا
صلی الله علیه وسلم یوما - روزی - قباء دیباج اهدی له - قبای دیبا را که بهدیه فرستاده شده بود برای او ثم اوشک ان نزعه
پس زود بر کشید آن قبا را از بدن مبارک خود - فارسل به الی عمر - پس فرستاد آن قبا را بسوی عمر رضی الله عنه فقیل
قد اوشکت ما نزعته - پس گفتند صحابه بتحقیق زود واقع شد برکشیدن تو آن قبا را از بدن - یا رسول الله فقال نهانی عنه
جبرئیل - پس فرمود آنحضرت نهی کرد مرا از پوشیدن آن قبا جبرئیل معلوم شد که پوشیدن آن قبا پیش از ورود نهی بوده -
فجاء عمر یبکی فقال - پس چون شنید این قصه را عمر آمد گریان نزد آنحضرت پس گفت - یا رسول الله کرهت امرا و اعطیتنیه کرد

داشتی تو چیزی را یعنی این قبا را و دادی مرا۔ فما لی پس چہ کار کنم من و چہ باشد حال من و چون عمر رضی اللہ عنہ خیال کرد کہ آنحضرت
قبا را بوی برای پوشیدن دادہ است و گریہ کرد انان رو کرد آنحضرت بروی و تسلی داد او را۔ فقال۔ پس گفت۔ انی
لم اعطکہ۔ بدرستی کہ من ندادہ ام ترا این قبا را لتلبسہ۔ تا بپوشی آنرا۔ انما اعطیتکہ تبیعہ۔ ندادہ ام آنرا مگر برای آن کہ بفروشی
آنرا۔ فباعہ بالفی درہم۔ پس بفروخت عمر آنرا بدو ہزار درہم و چون قیمتی بود حکم نکرد کہ برای زنان جامہ سازد چنانکہ در جای
دیگر فرمود۔ رواہ مسلم۔ وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال انما نہی رسول اللہ۔ گفت ابن عباس نہی نکرد پیغمبر خدا
صلی اللہ علیہ وسلم عن الثوب المصمت من الحریر۔ مگر از جامہ کہ ابریشم صرف باشد و تار و پود وی ہر دو ابریشم بود و مخلوط
بچیزی دیگر نباشد مصمت بضم میم و سکون صاد و فتح میم اخیر جامہ یکرنگ۔ فاما العلم۔ اما علم کہ از حریر بر جامہ کشیدہ باشند
و سدی الثوب۔ و تار جامہ کہ از حریر بود۔ فلا باس بہ۔ پس ہیچ باک نیست از پوشیدن آن۔ رواہ ابوداؤد۔ بدانکہ ثوب
حریر کہ سدی و لحمہ یعنی تار و پود او ابریشم بود حرام و مکروہ است مگر بقول شاذ از بعضی علما کہ عمل بدان نتوان کرد و نزد
صاحبیہ مباح ست در حرب و آنکہ تار وی ابریشم ست نہ پود وی مشروع ست بالاتفاق و عکس وی نیز مکروہ مگر در حرب پس
در حرب نزد صاحبیہ خالص ہم مباح ست و نزد امام ابوحنیفہ مخلوط کہ پود او حریر ست و تار وی جز آن اما آنکہ تار وی
حریر بود و پود وی جز آن مباح ست مطلقاً۔ وعن ابی رجاء قال خرج علینا۔ بفتح را و جیم نام او عمران بن تیم عطاردی
تابعی مخضرم دریافت جاہلیت و اسلام را گفت بیرون آمد بر ما۔ عمران بن حصین وعلیہ مطرف من خز۔ و بروی مطرف بود
از خز و مطرف مثلثۃ المیم ثوبی کہ در دو طرف آن علمست و میم زائدہ ست و در قاموس گفتہ کہ مطرف بر وزن مکرم ردا از خز
مربع کہ علمہا دارد۔ وقال ان رسول اللہ۔ و گفت عمران بن حصین کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قال۔ گفت من انعم
اللہ علیہ نعمۃ۔ کسی کہ انعام کند خدای تعالی بروی نعمتی را۔ فان اللہ یحب۔ پس بدرستی کہ خدای تعالی دوست می دارد
ان یری اثر نعمتہ علی عبدہ۔ کہ دیدہ شود اثر نعمت وی بر بندہ او و شرح این در فصل ثانی در حدیث عمرو بن شعیب گذشت
رواہ احمد۔ وعن ابن عباس قال۔ گفت۔ کل ما شئت والبس ما شئت۔ بخور ہر چیز را کہ می خواہی و بپوش ہر چیز را
کہ می خواہی۔ ما اخطاتک اثنتان۔ مادام کہ نرسد ترا و بگذرد از تو دو خصلت۔ سرف و مخیلۃ۔ اسراف و تکبر یعنی کراہت
توسیع در طعام و لباس بعلت اسراف و تکبر ست و ہر چہ نہ برین وجہ است مباح ست۔ رواہ البخاری فی ترجمۃ باب۔
روایت کرد این حدیث را بخاری در ترجمہ بابی۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کلوا
واشربوا وتصدقوا والبسوا۔ بخورید و بنوشید و تصدق کنید و بپوشید ہر چہ می خواہید۔ مالم یخالطہ اسراف ولا مخیلۃ۔ مادام
کہ مخلوط نگردد اسراف و تکبر۔ رواہ احمد والنسائی وابن ماجۃ۔ وعن ابی الدرداء قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ان احسن ما زرتم اللہ فی قبورکم ومساجدکم البیاض۔ بدرستی کہ بہترین جامہ کہ دریابید شما خدای تعالی را در قبر
خود و مسجدہاے خود جامہ سفید ست۔ رواہ ابن ماجۃ۔

باب الخاتم

باب در بیان خاتم و امثال آن از جنس حلی و در خاتم پنج لغت ست خاتَم بفتح تا و کسر آن و خاتام و ختام بکسر خای و ختم بفتحتین و در بعضی کتب ختیام و ختیوم نیز گفته اند۔

الفصل الاول۔ عن ابن عمر رضی الله عنهما قال اتخذ النبی۔ گرفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم خاتما من ذهب۔ انگشتری از طلا۔ وفی روایة۔ و در روایتی این زیادتی آمده که وجعله فی یده الیمنی۔ و گردانید آنحضرت خاتم را در دست راست خود۔ ثم القاه۔ پس انداخت و بر تافت آن خاتم طلا را۔ ثم اتخذ خاتما۔ پس گرفت انگشتری را من ورق۔ از نقره و ورق بکسر را و فتح آن و سکون نیز آمده و بمعنی دراهم سکه زده و مراد اینجا نقره است۔ نقش فیه۔ نقش کرده شده در خاتم محمد رسول الله۔ و نقش بصیغه معلوم نیز خوانده و چون این کلمات متبرکه بود و مشترک میان مسلمانان و مظنه این بود که همه رغبت کنند در نقش کردن آن نهی کرد۔ و قال۔ و گفت آنحضرت صلی الله علیه وسلم۔ لا ینقش احد۔ باید که نقش نکند هیچ یکی۔ علی نقش خاتمی هذا۔ نقشی که کاینست بر وی این نقش خاتم من و بعضی گویند علی بمعنی مثل ست و مقصود آنست که دیگری این کلمه در مهر خود ننویسد زیرا که اشتراک در نقش خاتم موجب مفسده و اختلال نظام در مقاصد ست و قول وی هذا اشارت بنقش و تعیین اوست یا بخاتم و مقصود تعیین و تمییز اوست نه تقیید و اگر این نقش خاتم را بخصوصیت برای ختم مکاتیب و مناشیر که بملوک و سلاطین وقت تعیین و قرار داده باشد و رای آن در این باب اعتبار نکرده باشد معنی تقیید نیز درست باشد والله اعلم۔ و کان اذا لبسه۔ و بود آنحضرت چون می پوشید خاتم را جعل فصه۔ می گردانید نگین خاتم را۔ مما یلی بطن کفه۔ در آن جانب که متصل ست باطن کف دست را نه در جانب بیرون زیرا که این ابعد ست از اعجاب و زینت و مختار در مذهب حنفی این ست چنانکه در هدایه گفته است لیکن طیبی گفته که چون مردان نکرده اگر جانب ظهر کف نیز دارند درست ست و از ساعت هر دو منقول ست انتهی۔ متفق علیه۔ بدانکه در اول حدیث دو حکم مذکور شد که هر دو تغییر یافته یکی پوشیدن خاتم ذهب و تغییر آن در همین حدیث مذکور شد دیگر پوشیدن در دست راست و آن نیز تبدیل یافته و آخر دأب آنحضرت صلی الله علیه وسلم پوشیدن خاتم در دست چپ بود کذا قال الطیبی صاحب سفر السعادة گفته که روایت مختلف ست و در بعضی احادیث آنکه در دست راست بودی و در بعضی در دست چپ و مجموع احادیث صحیح ست و ظاهر آنکه گاهی در دست چپ بودی و گاهی در دست راست انتهی و سیوطی در شرح بخاری گفت وارد شده احادیث بلبس خاتم در یمین و احادیث دیگر بلبس در یسار و عمل برین ست و اول منسوخ ست چنانکه بیهقی و بغوی و غیر ایشان بدان قائل شده اند و ابن عدی و غیر وی از ابن عمر اخراج کرده که تختم کرد رسول خدا در یمین پس تغییر داد و دیگر دانیده آنرا در یسار۔ و امام نووی گفته اجماع ست بر جواز تختم در راست و چپ و گفته که صحیح در مذهب ما در یمین ست زیرا که وی اشرف ست پس احق باشد بزینت و اکرام و دیگر بدانکه حرمت خاتم ذهب در حق رجال ست با انسار الحرام نیست

بلکه گفته اند که تختم بخاتم فضه مکروه است مر نسا را زیرا که این لباس مردان ست و زنان را تشبیه بمردان در لباس مکروه و گفته اند که اگر زن خاتم فضه پوشد باید که تغییر دهد رنگ آنرا بزعفران و مانند آن و در هدایه گفته که معتبر درین باب حلقه است نه نگینه زیرا که قوام خاتم بروی و حقیقت لبس وی در وست. وعن علی رضی الله عنه قال نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن لبس القسی والمعصفر وعن تختم الذهب. شرح این سابقا در فصل ثانی از کتاب اللباس هم در حدیث علی رضی الله عنه معلوم شده است. وعن قراءة القرآن فی الرکوع. و نهی کرد از خواندن قرآن در رکوع این را دو معنی ست یکی آنکه نهی کرد از آنکه در رکوع بجای تسبیح قرآن بخوانند زیرا که محل قراءت قیام ست و رکوع موضع تسبیح ست دیگر آنکه نهی کرد از آنکه اضطراب کنند و قراءة را تمام نکرده برکوع روند چنانکه بعض قراءت در رکوع افتد کذا فی اللمعات. رواه مسلم وعن عبد الله بن عباس رضی الله عنهما ان رسول الله صلی الله علیه وسلم رأی خاتما من ذهب فی ید رجل. آنحضرت دید انگشتری را از طلا در دست مردی. فنزعه فطرحه پس برکشید آنحضرت انگشتری را از دست آن مرد و دور انداخت آنرا. فقال پس گفت آنحضرت صلی الله علیه وسلم یعمد احدکم قصد می کند یکی از شما الی جمرة من نار بسوی اخگری از آتش دوزخ. فیجعلها فی یده. پس می گرداند وی پوشد آنرا در دست خود مقصود نهی ست با وعید و تشدید بر پوشیدن خاتم ذهب. فقیل للرجل بعد ما ذهب رسول الله پس گفته شد مر آن مرد را بعد از رفتن پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم یعنی از مجلس. خذ خاتمک. بردار خاتم خود را و بگیر آنرا. انتفع به. نفع بگیر بدان بفروختن و انتفاع بثمن آن یا تحلی زنان بدان. قال گفت آن مرد. لا والله نه سوگند بخدا. لا آخذه ابدا. نمی گیرم آنرا هرگز. وقد طرحه رسول الله. و حال آنکه بتحقیق انداخت آنرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم. چه آنچه وی مکروه داشته بی رضای وی بدان متعلق شده در برداشتن آن و نفع در گرفتن بدان چیزی نباشد گو بردارد آنرا فقیری و منتفع گردد بدان تا کفارت تقصیری که رفته گردد. رواه مسلم وعن انس رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وسلم اراد ان یکتب. روایت ست از انس که آنحضرت خواست که بنویسد فرمانی. الی کسری بجانب کسری بفتح کاف و کسر آن و فتح را و الف آن بکسر نیز آمده لقب پادشاه فارس ست معرب خسرو. وقیصر و بنویسد فرمان بجانب قیصر که لقب پادشاه روم ست. والنجاشی را. و بنویسد بجانب نجاشی بفتح نون و کسر آن با تخفیف جیم و تشدید یا و تخفیف و سکون کذا صححه بعض الافاضل لقب پادشاه حبشه است و تخفیف یا اشهر ست. فقیل انهم لا یقبلون پس گفته شد که ایشان یعنی این ملوک قبول نمی کنند. کتابا کتابی را. الا بخاتم. مگر با خاتم. فصاغ رسول الله پس ساخت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم خاتما انگشتری را یعنی امر کرد بساختن. صوغ در کالبد ریختن گداخته را بعد از آن بیان کرد خاتم را بقول خود. حلقه فضة. و بیان فص نکرد اکتفا یا از جهت آنکه چون حلقه ملبوس ست در دست و محل فص تابع وست ذکر آنرا برای بیان جواز و در بعض احادیث آمده که فص نیز از فضه بود و در بعضی فص حبشی. بیان آن در احادیث بیاید. نقش فیه. نقش کرد یا نقش کرده شد درین خاتم محمد رسول الله. رواه مسلم روایت کرد مسلم این حدیث را همچنین مجمل. وفی روایة للبخاری. و در روایتی مر بخاری را آمده. کان نقش الخاتم ثلثة اسطر. بود نقش خاتم سه سطر. محمد سطر. یک سطر پایان محمد. و رسول سطر. و سطر میانه رسول

والله سطر۔ وسطر دیگر بالا الله۔ شیخ محی الدین نووی گفته سطر اول الله وسطر دوم رسول وسطر سوم محمد بدین هیئت ۲ و در بعضی حواشی باین هیئت و نوشته محمد رسول الله والله اعلم و خاتم آنحضرت صلی الله علیه وسلم بعد از وی بدست ابوبکر صدیق بود و بعد از وی بدست عمر فاروق و بعد از وی بدست عثمان ذی النورین رضی الله عنهم و در آخر عهد خلافت وی از دست معیقیب که خادم وی بود در بیر اریس افتاد و هر چند جستند پیدا نشد و گفته اند که باعث این همه تفرقه و پریشانی و فتنه و اختلاف که در عهد وی و بعد از وی شد گم شدن آن خاتم بود که در وی سری مودع بود که باعث انتظام و التیام امر بود چنانکه در خاتم سلیمان علیه السلام والله اعلم۔ وعنه ان النبی صلی الله علیه وسلم کان خاتمه من فضة۔ و هم از انس آمده که بود حلقهٔ انگشتری آنحضرت از نقره۔ وکان فصه منه۔ و بود نگین او هم از نقره۔ رواه البخاری وعنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم لبس خاتم فضة فی یمینه۔ آنحضرت پوشید انگشتری نقره را در دست راست خود۔ فیه۔ بود در آن خاتم فص حبشی نگین منسوب بحبشه باین معنی که از جزع و یا عقیق بود زیرا که کان وی یمن و حبشه است یا جهره دیگر بود که در حبشه می باشد یا همین معنی مراد است و حبشه را از یمن می دارند از جهت قرب وی از آن یا سیاه برنگ حبشیان یا آنرا در حبشه ساخته بودند یا صانع وی حبشی بود چنانکه در صفت تیغ آنحضرت آمده که حنفی بود یعنی صانع از بنی حنیفه بود و باین معنی منافات ندارد بودن وی از فضه و بر تقدیر معنی اول حمل بر تعدد خاتم باید کرد۔ کان یجعل فصه مما یلی کفه۔ بود آنحضرت که می گردانید نگین آنرا بجانبی که متصل بکف است یعنی باطن کف چنانکه گذشت و مشیر اطلاق کف بر همان جانب آید متفق علیه۔ وعنه و هم از انس است که۔ قال کان خاتم النبی۔ گفت بود خاتم پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فی هذه۔ و در این انگشت۔ واشار۔ و اشارت کرد انس از برای تعیین مشار الیه بهذه۔ الی الخنصر من الید الیسری۔ بانگشت کوچک دست چپ۔ رواه مسلم۔ وعن علی رضی الله عنه۔ قال نهانی رسول الله۔ گفت علی مرتضی نهی کرد مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم ان اتختم۔ از مهر کردن۔ فی اصبعی هذه او هذه۔ در انگشت من که این ست یا این ست۔ قال۔ گفت راوی۔ فاومی۔ پس اشارت کرد علی مرتضی بلفظ هذه نخست۔ الی الوسطی۔ بسوی انگشت میانه۔ والتی تلیها۔ و بهذه دوم بسوی انگشت که متصل ست انگشت میانه را یعنی سبابه کذا قیل و احتمال دارد که ضمیر قال برای علی باشد و در فاومی برای آنحضرت و احتمال اول ظاهر تر ست بعضی از شارحان گفته اند که در ابهام و بنصر هیچ روایتی نه از پیغمبر صلی الله علیه وسلم و نه از صحابه و تابعین رضی الله عنهم اجمعین آمده پس ثابت شد استحباب تختم در خنصر و باین جانب میل کرده شافعیه و حنفیه و این در حق مردان ست و زنان را جائز ست که در همه انگشتان بپوشند۔ رواه مسلم۔

الفصل الثانی

عن عبد الله بن جعفر رضی الله عنهما قال کان النبی صلی الله علیه وسلم یتختم فی یمینه۔ گفت عبد الله بن جعفر که صحابی بود و در جود و سخاوت بی نظیر عالم بود آنحضرت که می پوشید خاتم در دست راست خود۔ رواه ابن ماجه۔ روایت کرد این حدیث را ابن ماجه از عبد الله بن جعفر و رواه۔ و روایت کرد آنرا ابوداؤد والنسائی عن علی وعن ابن عمر رضی الله عنهما قال کان النبی صلی الله علیه وسلم یتختم فی یساره۔ مروی ست از ابن عمر بود آنحضرت که می پوشید انگشتری را

بدست چپ خود۔ رواه ابوداؤد۔ وعن علی رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اخذ حریرا۔ آنحضرت گرفت جامۂ ابریشمی را۔ فجعلہ فی یمینہ۔ پس نہاد آنرا در دست راست خود۔ واخذ ذہبا فجعلہ فی شمالہ۔ وگرفت طلا را و نہاد آنرا در دست چپ خود۔ ثم قال۔ پس گفت آنحضرت۔ ان ہذین۔ بدرستی کہ این دو چیز۔ حرام علی ذکور امتی۔ حرام ست ہر یک ازان بر مردان امت من۔ رواه احمد وابوداؤد والنسائی۔ وعن معاویۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن رکوب النمور۔ نہی کرد آنحضرت از سوار شدن بر پوستہای نمور شرح آن گذشت۔ وعن لبس الذہب۔ ونہی کرد از پوشیدن طلا الا مقطعا۔ مگر چیزی شکستہ ریزہ ریزہ کردہ شدہ ومقطع در اصل جامہ کوتاه وہر ناقص قصیر را گویند وباین جہت تفسیر کردہ اند آنرا بشئی یسیر قلیل مثل بند شمشیر یا حلقۂ کمر بند یا دندان وبینی ومانند آن وتفسیر کردہ اند اندک را بانچہ واجب نگردد در وی زکوٰۃ وتحلیل اندک از ذہب بر قیاس تحلیل اندک از حریر ست مثل سہ چہار انگشت ازان چنانکہ گذشت وطیبی از ابو سلیمان خطابی نقل کردہ کہ نہی باستثنا مصروف بر نساست نہ رجال یعنی نہی کردہ از لبس ذہب مگر مقطع کہ آن حلال ست مر زنان را وحکم از مردان ہنوز بر نہی وکراہت ست وطیبی گفتہ کہ این توجیہ جید ست ولیکن لفظ حدیث آبی ست از فرق وتمیز میان مردان وزنان چنانکہ نہی از رکوب نمور کہ قرین اوست انتہی پوشیدہ نماند کہ اگر احادیث دیگر را کہ دال اند بر نہی ذکور از ذہب نہ اناث قرینہ بر ارادۂ این معنی دارند دور نباشد ودر مطالب المؤمنین از ہدایہ وکافی می آرد کہ لجام ورکاب پاردم چون مفضض باشد وجامہ کہ در وی کتابت از ذہب وفضہ بود وسوار شدن بر زین مفضض ونشستن بر کرسی مفضض وتفتیا جای نشستن ودست گرفتن فضہ بود جائز ست نزد ابی حنیفہ وابو یوسف گفتہ کہ مکروہ است وقول محمد گاہی با ابو حنیفہ روایت کنند وگاہی با ابی یوسف وبرین خلاف ست گردانیدن آنہا در شمشیر ومسجد وحلقۂ آئینہ وگردانیدن مصحف بذہب یا مفضض وہمچنین جامہ کہ در وی کتابت بذہب وفضہ است ومراد بحلقۂ آئینہ آنست کہ برگرد آن بود نہ آنچہ بدست گیرند زیرا کہ وی مکروہ است باتفاق واین در خالص ذہب ست اما تمویہ کہ آب طلا باشد مکروہ نیست ونزد ابی حنیفہ اتخاذ ذہب در مثل منطقہ وحلیۂ سیف مکروہ است زیرا کہ در فضہ استغنا ست ازان واصل در استعمال ذہب وفضہ حرمت ست وفضہ کافی ست۔ رواه ابوداؤد والنسائی وعن بریدۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لرجل علیہ خاتم من شبہ روایت ست از بریدۂ اسلمی کہ آنحضرت گفت مر مردی را کہ بود بر وی انگشتری از برنج کہ بہندی زبان آنرا پیتل گویند واو را شبہ گویند بفتحتین از جہت مشابہت او بطلا در رنگ پس آنحضرت بآن مرد بطریق تعجب گفت۔ مالی اجد منک ریح الاصنام چیست مرا کہ می یابم از تو بوی بتان واین از جہت آن فرمود کہ بتان از برنج می ساختند۔ فطرحہ پس انداخت آن مرد دور کرد انہ خود آن انگشتری را۔ ثم جاء وعلیہ خاتم من حدید۔ پس آمد آن مرد وحال آنکہ بود بر وی انگشتری از آہن۔ فقال پس گفت آنحضرت۔ مالی اری علیک حلیۃ اہل النار۔ چیست مرا کہ می بینم بر تو زیور وپوشش دوزخیان۔ فطرحہ پس انداخت آن مرد آن انگشتری را۔ فقال۔ پس گفت آن مرد۔ یا رسول اللہ من ای شئی اتخذہ از چہ چیز بسازم انگشتری را۔ فقال

پس فرمود آنحضرت من ورق بساز از نقره - ولا تتمه مثقالا - و تمام مکن انگشتری را مثقال بلکه کمتر از آن کن و این بیان
اولی و احسن ست زیرا که اصل در ذهب و فضه حرمت و کراهت ست پس از قدر ضرورت زیاده نباید و هم ازین جهت
پوشیدن دو انگشتری و زیاده بر آن مکروه است و لیکن ساختن انگشتر برای سعد و مکروه نیست اگر نوبت بپوشد - رواه الترمذی
و ابو داود و النسائی و قال محی السنة و قد صح و بتحقیق بصحت رسیده و در حدیث صحیح آمده است - و عن سهل بن سعد فی الصداق
در باب مهر ان النبی - که پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم قال لرجل - که آنحضرت گفت مر مردی را که نکاح زنی می خواست التمس
طلب کن مالی را برای مهر - ولو خاتما من حدید - اگر چه انگشتری باشد از آهن و درین اشعار ست بآنکه انگشتری از آهن می باشد
پس معلوم شد که نهی از برای تحریم نیست و گفته اند که این مبالغه است در بذل مال از برای مهر اگر چه اندک چیزی باشد چنانکه
فرموده اگر کفی از خاک باشد و خاتم حدید اگر چه از تختم بدان نهی کرده با وجود از اشیای متقوم بیرون نباشد و باین قدر التماس
مهر بوی جائز باشد و طیبی گفته احتمال دارد که نهی از تختم بخاتم حدید بعد از حدیث سهل بن سعد باشد و سنت بعد از وی بر نهی
استقرار یافته پس این حدیث منسوخ باشد و این حدیث سهل بن سعد در باب المهر در فصل اول گذشته است و عن ابن مسعود
قال کان النبی صلی الله علیه وسلم یکره عشر خلال - گفت ابن مسعود بود آنحضرت مکروه می داشت ده خصلت را - الصفرة
یکی زردی را یعنی الخلوق - بفتح خاء و ضم لام و قاف طیب معروف ست میان عرب که در وی طیبهای متعدده میآمیزند
و یکی از آن زعفران ست که زردی بسبب اوست و بعضی احادیث اباحت آن در رو یافته و در بعضی از آن نهی کرده و احادیث
نهی بیشتر ست و گویند که اینها ناسخ اباحت ست و فقهاء در رنگ زعفران اقوال ست چنانچه در معصفر و در بعضی روایات در عرب
جائز آمده - و تغییر الشیب - و دیگر مکروه می داشت تغییر دادن پیری را خواه به نتف موی سفید یا بخضاب آن بسیاهی بخلاف
خضاب بحنا که آن جائز ست باتفاق بدلالت احادیث وارده بران و احادیث در نتف شیب و خضاب بسواد نیز وارد شده
و مختار در نتف شیب در مذهب ما حرمت و کراهت ست و در روایتی از امام محمد لا باس به است کذا فی مطالب المومنین و جر الازار
و مکروه می داشت کشیدن ازار را و دراز ساختن آن زیاده از حدی که تعیین یافته چنانچه گذشت - و التختم بالذهب - و مکروه
می داشت پوشیدن انگشتری طلا را - و التبرج بالزینة - و مکروه می داشت آراستن زن خود را و ظاهر کردن زینت و خوبی
خود را - لغیر محلها - مر غیر شوهر و محرم را محل بکسر حاء و فتح هم محل یعنی جای حلال بودن که زوج اوست یا محرم و محل که بمعنی
وقت باشد و آن وقت بودن او با زوج و محرم بفتح ها نیز خوانده اند از حلول و بالجمله مراد جماعه اند که در کریمه و لا یبدین زینتهن
الا لبعولتهن الآیه مذکور شده اند - و الضرب بالکعاب - و مکروه می داشت نرد باختن را و کعاب بکسر کاف جمع کعب بفتح مهره های
نرد که بدان می بازند مثل آنکه قرعه می زنند و نزد عامه علما از صحابه و غیرهم نرد باختن حرام ست و از عبد الله بن مغفل وارد اند که آن را
خود می باخت و از سعید بن المسیب نیز اگر بی قمار باشد رخصت آن آمده و در مذهب حنفی باختن نرد حرام ست مطلقا و همچنین شطرنج
بشرط قمار و بی آن مکروه است و موجب تضییع وقت و در بعضی روایات اباحت شطرنج نیز آمده - و الرقی جمع رقیه بضم را و سکون قاف

بمعنی افسون کردن الا بالمعوذات - و مکروه می پنداشت افسون کردن و دمیدن را مگر بمعوذات بتشدید واو مکسوره و مراد بدان سوره قل اعوذ برب الفلق و قل اعوذ برب الناس می دارند و صیغه جمع باراده ما فوق الاحد یا کلمات و آیات می گویند و بعضی قل یا ایها الکافرون و قل هو الله احد را نیز از معوذات داشته بجهت استعمال آن بر تبری از غیر دین اسلام و بر توحید حق که در معنی استعاذه از شر کفر و شرک ست و نزد بعضی مراد بدان آیات قرآنی ست که مشتمل اند بر معنی استعاذه چه این سور و چه غیر آن و بالجمله رقیه افسون کردن بقرآن و اسماء الله تعالی جائز ست و بغیر آن حرام خصوصا بآن الفاظ که معانی آن معلوم نباشد که در اینجا بیم کفر ست - و عقد التمائم - و مکروه می پنداشت بستن تمائم را جمع تمیمه مثل مهره ها و استخوان ها که برای دفع چشم زخم در گردن اطفال بیاویزند و این از اباطیل جاهلیت ست و در دین اسلام از ان نهی آمده و بعضی از تمائم مطلق افسونهای جاهلیت مراد داشته اند اما در بستن تعویذ از آیات قرآن و ادعیه فی الجمله سندی هست چنانکه از حدیث عبد الله بن عمر گذشت که آنحضرت صلی الله علیه وسلم او را برای دفع فزع و دهشت و بیخوابی این کلمات آموخته بود اعوذ بکلمات الله التامات من غضبه و عقابه و شر عباده و من همزات الشیاطین و ان یحضرون و وی رضی الله عنه تلقین می کرد آنرا کسی را که عاقل می بود از اولاد وی و کسی که عاقل نبود می نوشت آنرا در پاره کاغذ و می آویخت در گردنش کذا فی الحصن الحصین - و عزل الماء بغیر محله - و مکروه می داشت بیرون افگندن آب منی را از فرج زن وقت انزال تا حمل نگیرد در غیر محل عزل بکسر حاء و فتح آن که زن حره باشد و بی رضای وی عزل جائز نیست بخلاف امه که محل عزل ست و عزل از وی مکروه نه و در بعضی روایات در غیر این حدیث و عزل الماء عن محله واقع شده و ضمیر محله درین روایت راجع بماء خواهد بود و مراد بمحل او فرج امرأة حره - و فساد الصبی - و مکروه می داشت فساد صبی را مراد وطی امرأتی ست که شیر می دهد پس حامل می گردد و بعلت آن شیر وی فاسد می گردد و صبی که آن شیر را می خورد نیز فساد و ضعف بنیه راه می یابد و مجامعت امرأة را در حالت ارضاع غیل می خوانند بفتح غین معجمه و ذکر آن در باب المباشرة از کتاب النکاح گذشت - غیر محرمه - در حالتی که حکم نکننده است بحرمت آن یعنی مکروه می داشت این ده خصال را و حرام نگردانید و اکثر شراح بر آنند که این متعلق ست بفساد صبی و معنی آن باشد که مکروه می داشت فساد صبی و جماع زن را در حالت ارضاع اما حرام نگردانید چه وطی امرأة منکوحه حلال ست و بمجرد احتمال حمل که متضمن فساد مذکور است حرام نگردد اما اگر متعلق باشد بجمیع آنچه مذکور شد از خصال عشره لازم آید که تختم مذهب مکروه غیر محرم باشد و حال آنکه وی حرام ست بی خلاف مگر آنکه گویند حکم وی معلوم و مقرر شده است که حرام ست بحکم دلیل که حدیث و اجماع ست و ازین حکم خارج خواهد بود فتدبر - رواه ابو داؤد والنسائی - و عن ابن الزبیر ان مولاة لهم - و مروی ست از عبد الله ابن الزبیر که زنی که مولاة ایشان بود - خرجت بابنة الزبیر الی عمر بن الخطاب - بیرون برد دختر زبیر را بسوی عمر رضی الله عنه - و فی رجلها اجراس - و در پای آن دخترک جرسها بود یعنی زیوری که بر هیأت جرس که آواز می کرد مثل آواز جرس چنانکه در پای دختر کان می اندازند - فقطعها - پس ببرید آن اجراس را عمر رضی الله عنه - و قال سمعت رسول الله - و گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم یقول - می گفت - مع کل جرس شیطان - با هر جرس شیطانی ست

وجرس بفتح جیم وکسر وی وسکون را بمعنی صوت یا صوت خفی و بفتحتین آنچه بیاویزند در گردن چارپایان یا بپای بازو صبیان و ناکر
نسبت وی بشیطان بجهت بودن اوست ودر حکم مزمار و در حدیث لاتصحب الملائکة رفقة فیها جرس آن وجه گفته اند که وی
می آگاهاند وخبردار می گرداند اعدا را وآنحضرت صلی الله علیه وسلم دوست می داشت که درآید بر اعدا یکایک و خبردار نگرداند
ایشان را۔ رواه ابوداؤد وعن بنانة بضم با و تخفیف نون۔ مولاة عبدالرحمن بن حیان۔ بفتح حای مهمله وتشدید یای
تحتانیه وتخفیف نون تابعیه است روایت می کند از عائشه وروایت می کند از وی ابن جریج۔ الانصاری کانت عند عائشة بود
این مولاة عبدالرحمن انصاری نزد عائشه۔ اذ دخلت علیها بجاریة۔ ناگاه درآورده شد بر عائشه دخترکی۔ وعلیها۔ وبود
بران جاریه۔ جلاجل۔ بفتح جیم اول وکسر ثانی جمع جلجل بالضم نیز بمعنی جرس است کذا فی القاموس چنانکه از نفس حدیث معلوم می گردد
یصوتن۔ آواز می کردند آن جلاجل۔ فقالت پس گفت عائشه رضی الله عنها۔ لاتدخلنها علی۔ باید که در نیارد آن زن
که درآورده است این جاریه را بر من۔ الا ان تقطعن جلاجلها۔ مگر آنکه ببرد جلاجل او را سمعت رسول الله۔ زیرا که من شنیده ام
پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم یقول۔ می گفت۔ لاتدخل الملائکة بیتا فیها جرس۔ در نمی آیند فرشتگان خانه را که در وی
جرس است۔ رواه ابوداؤد وعن عبدالرحمن۔ مروی ست از عبدالرحمن۔ بن طرفة۔ بطای مهمله وفتحات تمیمی عطاردی
نسبت بعطارد بن عوف۔ ان جده۔ بتحقیق پدر کلان وی۔ عرفجة۔ بفتح عین وسکون را وفتح فا وجیم بن اسعد قطع انفه
یوم الکلاب۔ بریده شد بینی او در روز کلاب بضم کاف نام موضعی ست که در وی واقعه مشهور بود از ایام عرب۔ فاتخذ
انفا۔ پس ساخت عرفجه صورت بینی۔ من فضة۔ از نقره۔ فانتن علیه۔ پس گندیده شد بینی نقره بر عرفجه۔ فامر النبی صلی الله علیه وسلم
ان یتخذ انفا من ذهب۔ پس حکم کرد او را آنحضرت که بسازد بینی از طلا که آن گندیده نمی شود و باین حدیث مباح ساخته اند اکثر
علما ساختن بینی ومضبوط گردانیدن دندانها بدان چنانکه در شرح حدیث معاویه الا مقطعا گذشت۔ رواه الترمذی
وابوداؤد والنسائی۔ وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال من احب ان یحلق۔ کسی که دوست دارد که حلقه
بیندازد در بینی یا در گوش مثلا و حلقه انگشتری بی نگین را گویند و ابل محلق شتری را که علامت کرده باشند او را بحلقه
می فرماید که هر که عزیز او هر که بپوشاند۔ حبیبه۔ دوست خود را از ولد یا زوج۔ حلقة من نار۔ حلقه از آتش دوزخ۔ فلیحلقه
من ذهب۔ پس گو که حلقه بپوشاند او را از طلا یعنی حلقه طلا پوشانیدن را جزا این ست که پوشانیده می شود او را حلقه
آتش و همچنین ست معنی قول او که فرمود۔ ومن احب ان یطوق حبیبه طوقا من نار۔ وکسی که دوست می دارد که گردن اندازد دوست
خود را طوق از آتش۔ فلیطوقه طوقا من ذهب۔ پس گو که طوق سازد گردن او را از طلا۔ ومن احب ان یسور حبیبه سوارا
من نار۔ وکسی که دوست می دارد که بپوشاند دوست خود را دست برنجن از آتش۔ فلیسوره سوارا من ذهب۔ پس
گو که بیندازد در دست وی سوار از طلا۔ ولکن علیکم بالفضة۔ ولیکن بر شما باد که زیوری که بسازید از نقره سازید فالعبوا بها
بهر لهو ولعب بکنید بفضه و بسازید زیورها از وی اشارت ست که زیب و زینت و زیور دنیا داخل لهو ولعب ست اگرچه مباح ساخته اند

یا چون بازنان زیور وار لعب وبازی می کند گویا این لهو ولعب بازی پرست۔ رواه ابوداؤد وعن اسماء بنت یزید ان رسول الله
صلی الله علیه وسلم قال ایما امرأة تقلدت۔ هر زنی که بربندد وبپوشد در گردن۔ قلادة من ذهب۔ قلاده را از طلا۔ قلدت فی
عنقها۔ بسته شود در گردن آن زن۔ مثلها من النار یوم القیمة۔ مثل قلاده از طلا که پوشیده قلاده از آتش روز قیامت۔
وایما امرأة جعلت فی اذنها خرصا من ذهب۔ وهر زنی که بگرداند در گوش خود حلقه از طلا۔ وخرص بضم خای معجمه وسکون
را حلقه صغیره که در گوش اندازند وزیور گوش را خرص گویند چنانچه زیور گردن را قلاده۔ جعل الله فی اذنها مثله من النار یوم
القیمة۔ بگرداند خدای تعالی در گوش آن زن مثل حلقه که از طلا کرده حلقه از آتش روز قیامت۔ وتعبیر بلفظ مجهول در
قلاده وصیغه معلوم در خرص تفنن ست ویا چون زینت، واظهار آن در گوش اکثر ست و درست اسناد تعذیب وجزای
آن بقهر وبطش الهی تعالی بی واسطه مناسب تر افتد والله اعلم۔ رواه ابوداؤد والنسائی وعن اخت لحذیفة۔ ومروی ست
از خواهری که مر حذیفه را بود۔ ان رسول الله۔ که پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم قال۔ گفت۔ یا معشر النساء۔ ای گروه زنان
اما لکن فی الفضة۔ آیا نیست مر شما را در نقره۔ ما تحلین به۔ بضم تا وفتح حا وکسر لام مشدده چیزی که زیور سازید بدان چیز یعنی
بسند ست که زیور از نقره بکنید۔ بعد از ترغیب در زیور نقره وعید یاد کرد در زیور طلا وفرمود۔ اما انه۔ آگاه باشید ای گروه
زنان که شان این ست که۔ لیس منکن امرأة۔ نیست از شما زنیکه۔ تحلی ذهبا تظهره۔ که زیور سازد طلا را که ظاهر گرداند آنرا وتبرج
کند بدان۔ الا عذبت به۔ مگر آنکه عذاب کرده شود بسبب وی۔ وباین تقریر کلمه اما اول بمعنی استفهام ونفی آید وثانی حرف
تنبیه واگر هر دو حرف تنبیه باشد نیز درست آید۔ رواه ابوداؤد والنسائی۔ بدانکه درین احادیث وعید بر لبس ذهب واقع شده
مر زنان را واباحت فضه وحال آنکه هر دو مباح اند مر ایشان را وگویا که مقصود ارشاد وترغیب ست بر اکتفا بفضه وعدم غلو واسراف
در زیب وزینت پس کراهت تنزیهی باشد اما اظهار وعید وتشدید مناسب نیست آنرا پس بعضی گویند که این نهی ومنع در ابتدا بود وپس
از ان منسوخ گشت بحدیث ابی موسی اشعری که ناطق ست بحل ذهب وحریر مر نساء را وبعضی گویند که این وعید بر ان جماعتی ست
که زکوٰة آنرا ادا نکنند ودرین قول ایراد می نمایند که زکوٰة در فضه نیز واجب ست پس اگر وعید بجهت عدم ادای زکوٰة باشد وجه
تخصیص ذهب بذکر چیست در رخصت در فضه که فرمود ولکن علیکم بالفضة چرا ست وطیبی گفته که حلی که از ذهب ساخته شود اگر
خواهند که از فضه بسازند حجم وی مثل حجم وی خواهد بود اما وزن این از وزن آن کمتر از نصف یا نزدیک نصف پس
ذهب بمبلغ نصاب می رسد نه فضه کذا قال الطیبی وفیه تأمل از ین توجیه فرع وجوب زکوٰة ست در حلی وتحقیق گذشت کلام وی در کتاب الزکوٰة

الفصل الثالث عن عقبة بن عامر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یمنع اهل الحلیة والحریر۔ بود آنحضرت که منع می کرد
آنها را که اهل زیور وحریر بودند از پوشیدن آن۔ ویقول۔ ومی گفت۔ ان کنتم تحبون حلیة الجنة وحریرها۔ اگر هستید شما که
دوست می دارید زیور بهشت وحریر آنرا۔ فلا تلبسوها فی الدنیا۔ پس نپوشید آنرا در دنیا۔ رواه النسائی وعن ابن عباس
رضی الله عنهما۔ ان رسول الله۔ که پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم اتخذ خاتما۔ ساخت انگشتری را۔ فلبسه۔ پس پوشید آنرا۔ قال۔ گفت

شغلنی هذا عنکم. مشغول گردانید و باز داشت مرا این خاتم از شما و از توجه و اهتمام نعمت حضور و جمعیت بحال شما که برای تصرف در بواطن و تربیت و اصلاح احوال شما دارم. منذ الیوم امروز پس از آن برای بیان آن شغل و التفات فرمود. الیه نظرة و الیکم نظرة. مرا نظری ست بسوی آن خاتم و نظری ست بسوی شما. فالقاه. پس بفگند آنحضرت آن خاتم را. رواه النسائی. و این در حقیقت برای تنبیه و ارشاد است تا از موجبات تفرقه و التفات خواطر اجتناب نمایند. والله اعلم بحقیقة الحال. وعن مالک قال. و منقول ست از امام مالک که گفت انا اکره ان یلبس الغلمان. من مکروه می پندارم که پوشانیده شود پسرکان را. شیا من الذهب. چیزی از جنس طلا. لانه بلغنی ان رسول الله. زیرا که بتحقیق رسیده است مرا که پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم نهی عن التختم بالذهب. نهی کرده است از پوشیدن خاتم ذهب. فانا اکره للرجال الکبیر منهم والصغیر. پس من مکروه می پندارم ذکور کلان را از ایشان و خردان را از ایشان و طیبی گفته که در لباس ذهب بر اطفال ذکور سه قول ست اصح جواز است. رواه فی الموطا۔

باب النعال

یکی از اقسام لباس نعل ست که پوشش پای ست و نعل چیزی که نگاه داشته شود بوی پای از زمین کذا فی القاموس و آن بعرف هر قومی مختلف ست و مراد اینجا بیان صفات نعل آنحضرت ست که متعارف در دیار عرب ست و آن نیز بانواع می باشد و لهذا الصیغه جمع آورد۔

الفصل الاول. عن ابن عمر رضی الله عنهما. قال رایت رسول الله. گفت دیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم یلبس النعال التی. می پوشید نعلها را که لیس فیها شعر. نیست در آن موی یعنی چرم موی سترده و از آن پاک گردانیده شده۔ رواه البخاری. وعن انس قال ان نعل النبی صلی الله علیه وسلم کان لها قبالان. گفت انس که بود مر نعل آنحضرت را دو قبال بکسر قاف دوال نعل که میان دو انگشت باشد پس نعل آنحضرت را دو دوال بود که می نهاد یکی را میان نر انگشت و انگشتی که متصل اوست و می نهاد دیگری را میان انگشت میانه و آنکه متصل اوست که بنصر ست این چنین ذکر کرده جزری در تصحیح المصابیح چنانکه سید جمال الدین محدث در روضة الاحباب در بیان نعل آنحضرت و تصویر تمثال مبارک آن تحقیق نموده و این معنی بی ایهام و اشکال واضح ست و از بیان بعضی شراح خلاف این مفهوم شود که بی ایهامی نیست آنرا در شرح بیان کرده ایم والله اعلم. رواه البخاری. وعن جابر قال سمعت النبی صلی الله علیه وسلم فی غزوة غزاها. گفت جابر شنیدم آنحضرت را در یک غزوه که غزا کرد آنرا و قصد برآمدن کرد. یقول. می گفت آنحضرت. استکثروا من النعال. بسیار بگیرید و بردارید نعلها را. فان الرجل لا یزال راکبا. زیرا که مرد همیشه در حکم سوار ست در سبکی سیر و سلامت پای از آفات. ما انتعل. مادام که نعل پوشیده است و در اینجا تعلیم تهیه اسباب سفر ست آنچه محتاج الیه آنست. رواه مسلم۔ وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا انتعل احدکم. چون بپوشد نعل را یکی از شما فلیبدا بالیمنی. پس باید که ابتدا کند بپای راست و نخست نعل در پای راست پوشد بعد از وی در پای چپ پوشیدن نعلین باین

ترتیب است - واذا نزع فلیبدأ بالشمال - و چون بکشد نعلین را از پای پس باید که نخست از پای چپ بکشد و بعد از پای راست و از برای زیادت بیان و ایضاح مقصود و تنبیه بر اہتمام شان این ادب و بجای آوردن آن فرمود لتکن الیمنی اولہما تنعل و آخرہما تنزع - باید که باشد پای راست نخستین ہر دو پای در پوشیدن نعل و پسین آنہا در کشیدن ضابطہ درین باب آنست که ہر چہ شانی و فضیلتی دارد ابتدا بیمین در وی مستحب و در ہر چہ نہ از این چنین ست ابتدا بالشمال لابد پوشیدن نعال تو طیہ و سیلہ دخول مسجد و دیگر اعمال خیر ست بخلاف کشیدن و در آمدن بمسجد نخست پای راست نہد و در بر آمدن پای چپ و در آمدن متوضی نخست پای چپ نہد و در بر آمدن پای راست و تفصیل این کلام در کتاب الطہارت گذشت متفق علیہ - وعنہ - وہم از ابی ہریرہ است - قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لایمشی احدکم فی نعل واحدۃ - باید که راہ نرود ہیچ یکی از شما در یک نعل لیحفہما جمیعا او لینعلہما جمیعا - باید که بر کشد ہر دو نعل را و ہر دو پای برہنہ رود یا بپوشد ہر دو نعل را و ہر دو پای پوشیدہ رود و یکی پوشیدہ و یکی برہنہ مکروہ است کراہت تنزیہی زیرا که خلاف وقار و مروت و ادب و سبب خبط و لغزش است در مشی خصوصاً که نعل بلند بود و زمین ناہموار و سابقاً نیز در فصل اول در کتاب لباس کلامی متعلق باین مقام گذشت لیحفہما و لینعلہما ہر دو را ہم از باب افعال و ہم از باب علم بہر دو وجہ روایت کردہ اند متفق علیہ وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا انقطع شسع نعلہ - و چون بگسلد و پارہ شود دوال نعل یکی - فلا یمش فی نعل واحدۃ پس باید که راہ نرود در یک نعل و شسع بکسر شین معجمہ و سکون سین مہملہ قبال نعل حتی یصلح شسعہ - تا اصلاح کند و پیوند و شسع آنرا - ولا یمش فی خف واحد و باید که راہ نرود در یک موزہ - ولا یاکل بشمالہ و باید که نخورد بدست چپ - ولا یحتبی بالثوب الواحد - و احتبا نکند و متکا ساختہ نہ نشیند بیک جامہ که بر بدن دارد تا موجب کشف عورت نگردد - ولا یلتحف الصماء - و نہ پیچد بیک ردا که دارد بدن را که چنانکہ دستہا ہم درون باشد و راہ بر آوردن آنہا نماند و شرح این معانی بتفصیل گذشتہ است - رواہ مسلم -

الفصل الثانی عن ابن عباس قال کان لنعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قبالان مثنی شراکہما - گفت ابن عباس بود ہر نعل آنحضرت را دو قبال که دو تہ بود دو دوال و تسمہ آنہا که بنرمی و استواری نزدیکتر ست نہ یک تہ و مثنی اسم مفعول ست از تثنیہ و از مثنی نیز خواندہ اند - رواہ الترمذی - وعن جابر قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ینتعل الرجل قائما نہی کرد آنحضرت از پوشیدن نعال ایستادہ و گفتہ اند که این بر تقدیری ست که در ایستادہ پوشیدن شقتی لاحق می شود در نعلی که در پوشیدن و بستن شراک باعانت دست محتاج می گردد نہ مطلقاً - رواہ - روایت کرد این حدیث را از جابر ابو داؤد و رواہ الترمذی و ابن ماجۃ عن ابی ہریرۃ وعن القاسم بن محمد عن عائشۃ قالت - قاسم بن محمد بن ابی بکر از کبار تابعین و فقہای سبعہ مدینہ است روایت می کند از عائشہ که گفت - ربما مشی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی نعل واحدۃ - گاہی بود که مشی کرد آنحضرت در یک نعل این حدیث با حدیث نہی از مشی در یک نعل که معلوم شد مخالف آمدہ و علما را سخن ست در صحت این حدیث و بر تقدیر صحت گفتہ اند که این حال نادر بود و در صحن خانہ بود نہ بیرون و اگر بود برای ضرورت یا بیان جواز بود تا ندانند که حرام ست

وازینجا معلوم گردد کہ فعل آنچہ مکروہ ست بنا بکراہت تنزیہی از شارع برای بیان اصل جواز آمدہ ونسبت بوی مکروہ نیست چہ بیان جواز واجب ست بروی چنانکہ در ایستادہ آب خوردن آنحضرت برای بیان جواز این نکتہ گفتہ اند کذا فی المواہب اللدنیۃ فلیفہم و فی روایۃ انہا مشت بنعل واحدۃ۔ ودر روایتی آمدہ است کہ عایشہ مشی کرد دریک نعل رواہ الترمذی وقال۔ وگفت ترمذی ہذا اصح این روایت مشی کردن عایشہ صحیح ترست از روایت مشی کردن آنحضرت یعنی این حدیث بدو وجہ روایت کردہ اند مرفوع وموقوف واسناد موقوف صحیح ترست۔ وعن ابن عباس قال من السنۃ اذا جلس الرجل ان یخلع نعلیہ۔ از سنت ست کہ چون بنشیند مرد می بیرون آرد نعلین خود را یعنی باید کہ با نعلین نہ نشیند بلکہ نعلین برآوردہ نشیند کہ ادب درین ست فیضعہما بجنبہ پس نہد نعلین را در پہلوی خود واین نیز سنت ست۔ رواہ ابوداؤد وعن ابن بریدۃ عن ابیہ۔ مروی ست از عبداللہ بن بریدہ بضم باسلمی قاضی مرو وعالم آن برادر سلیمان بن بریدہ وہر دو ثقہ اند وعبداللہ اصح واوثق ست کہ روایت می کند از پدرش کہ بریدہ است ان النجاشی اہدی الی النبی۔ کہ نجاشی ملک حبشہ ہدیہ فرستاد بسوی پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم خفین اسودین ساذجین۔ جفت موزہ سیاہ سادہ وساذج معرب سادہ ست فلبسہما پس پوشید آنحضرت آن دو موزہ را۔ رواہ ابن ماجۃ۔ روایت کرد این حدیث را ابن ماجہ از ابن بریدہ باضافت ابن بریدہ۔ وزاد الترمذی عن ابی بریدۃ عن ابیہ۔ وروایت کرد ترمذی از ابی بریدہ باضافت اب بریدہ ودر روایت ترمذی این زیادتی نیز آمدہ است کہ ثم توضأ ومسح علیہما پس وضو کرد آنحضرت ومسح کرد بر خفین ودر شمایل ترمذی آوردہ کہ دحیہ کلبی یکبار برای آنحضرت موزہ ہا فرستاد وآنحضرت بپوشید ونپرسید کہ از پوست مذبوح بودند یا نہ وعمل بظاہر کرد وتفتیش ننمود تا مردم در عمل بظاہر بدان اقتدا کنند وتفصیل احکام مسح علی الخفین در کتاب الطہارۃ معلوم شدہ است ودرینجا مقصود ذکر لبس آنہاست فقط

باب الترجل

در بیان ترجل وآنچہ در معنی آنست ترجل وترجیل تسریح شعر وتنظیف وتحسین اوست کذا فی النہایۃ وحاصل آن شانہ کردن و اصلاح دادن واکثر استعمال ترجیل در راس آید وتسریح در لحیہ پوشیدہ نماند کہ درین باب احادیث متعلق بغیر ترجل از آنچہ متعلق ست بزینت موی وجز آن نیز ذکر کردہ پس اگر مؤلف باب الترجل ونحوہ وامثالہ شاہا می گفت بہتر می بود ولیکن عادت مؤلف ست کہ در ہر باب مناسب آن احادیث می آرد بی آنکہ در ترجمہ داخل سازد۔

الفصل الاول عن عایشۃ قالت کنت ارجل راس رسول اللہ۔ گفت عایشہ بودم من کہ شانہ می کردم واصلاح می دادم سر مبارک پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم وانا حائض۔ وحال آنکہ من حائض بودم ازینجا معلوم می شود کہ لمس ومساس حائض ممنوع نیست ومقرر شدہ است کہ ممنوع ہمان مباشرت ما تحت الازار ست متفق علیہ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الفطرۃ خمس۔ فطرت در اصل بمعنی شق وشگافتن وابتداع واختراع آید وبمعنی جبلت ودین اسلام نیز آمدہ ودرین حدیث تفسیر کردہ اند آنرا بسنت قدیمہ کہ اختیار کردہ اند آنرا انبیا واتفاق کردہ اند بران شرائع وامر کردہ شدہ ایم ما

باقتدای ایشان دران گویا آن امر جبلی ست که مفطور و مجبول اند بران و این حدیث فطرت در اوائل کتاب در کتاب طهارت در باب سواک گذشته است و در انجا ده چیز را از فطرت گفته و اینجا پنج بیان کرده و در هر دو مقام مقصود حصر نیست بلکه مراد آنست که ده چیز از جملهٔ فطرت ست و اینجا پنج ازان بیان می کند. الختان والاستحداد وقص الشارب وتقلیم الاظفار ونتف الاباط بکسر بای موحده و بسکون آن و در بعضی روایات اباط بصیغه جمع آمده و مراد موی بغل ست بیان همه در باب سواک کرده شد الا استحداد که آنجا مذکور نیست و مراد بوی استعمال حدید ست در حلق عانه اینجا ظاهر می شود که در عانه حلق سنت ست و در اباط نتف و حلق نیز بجای آن می نشیند و کار آن می کند متفق علیه وعن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم خالفوا المشرکین. مخالفت کنید مشرکان را پس ازان بیان مخالفت کرد بقول خود وفروا اللحی وافر و دراز کنید ریشهارا. واحفوا الشوارب. و کوتاه و پست کنید بروتهارا. وفی روایة. و آمده است در روایتی بجای احفوا الشوارب. انهکوا الشوارب. وانهاک مبالغه در چیزی کردن و مراد اینجا مبالغه در کوتاه کردن ست و بجای اوفوا اللحی. واعفوا اللحی. واعفا بمعنی ارسال و فرو گذاشتن ست متفق علیه وعن انس قال وقت لنا تعیین و تحدید کرده شد برای ما یعنی وقتی و حدی معین نهاد آنحضرت صلی الله علیه وسلم مارا. فی قص الشارب وتقلیم الاظفار ونتف الابط وحلق العانة ان لا نترک. ترک نکنیم و نگذاریم. اکثر من اربعین لیلة. بیشتر از چهل روز یعنی باید که از چهل روز نگذرد و اگر در کمتر ازان کنند افضل ست و گفته اند که آنحضرت قص شارب و تقلیم اظفار در هر جمعه می کرد و حلق عانه در بیست روز و نتف ابط در چهل روز شرح این مقام و تفصیل احکام سابقا کرده شده است. رواه مسلم وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الیهود والنصاری لا یصبغون. بدرستی که یهود و نصاری رنگ نمی کنند مراد خضاب ست ویصبغون بضم با و فتح آن هر دو آمده. فخالفوهم متفق علیه پس مخالفت کنید ایشان را و خضاب بکنید مراد غیر خضاب بسیاهی ست و خضاب بسواد حرام ست و کلام در وی بیاید و صحابه و غیرهم خضاب سرخ بحنا می کردند و گاهی زرد نیز می کردند و در خضاب بحنا احادیث وارد شده است و گفته اند که خضاب بحنا از سیمای مومنان ست و جواز آن میان علما متفق علیه ست و بعضی از فقها آنرا مستحب داشته مردان را و زنان را و در فضیلت آن نیز احادیث می آرند که نزد محدثین مطعون و منسوب بضعف اند و در مجمع البحار گفته که امر بخضاب مر کسی راست که موی وی سفید محض ست چنانکه از حال ابی قحافه در حدیث آینده بیاید نه مر کسی را که دو موی ست و نیز گفته که سلف اختلاف دارند در فعل خضاب بحسب اختلاف احوال و بعضی گفته اند که این بر عادت بلاد ست چه خروج از عادت اهل بلد موجب شهرت ست و مکروه است و بعضی گفته اند که هر کرا پیری پاکیزه و نورانی ست خوشنما تر و زیباتر از رنگ کردن ست نا کردن خضاب در او اولی و احسن ست و هر که پیری او بدنما و شنیع ست رنگ کردن و پوشیدن با عیب آن اولی و کلام در خضاب کردن آنحضرت گذشت و نیز بیاید ان شاء الله تعالی وعن جابر رضی الله عنه قال اتی بابی قحافة یوم فتح مکة. آورده شد ابو قحافه را بضم قاف والد امیر المومنین ابی بکر

صدیق رضی اللہ عنہما روز فتح مکہ واسلام وی دران روز ست و وفات وی بعد از ابی بکر ست در زمان عمر سنۃ اربع وعشر وله سبع وتسعون سنۃ پس ابو قحافہ را در ملازمت آن حضرت روز فتح آوردند آنحضرت فرمود چرا نگذاشتید مرا که من پیش شیخ می رفتم۔ ورأسه ولحیته کالثغامۃ بیاضا۔ ونبود سر ابو قحافہ وریش وی مثل ثغامہ از روی سفیدی وثغامہ بضم ثای مثلثہ وغین معجمہ گیاهی ست سفید شگوفہ ودانہ گویا که برف ست تشبیہ داده می شود بوی سفیدی پیری را وگفته که بفارسی آنرا درمنہ سفید گویند۔ فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم غیروا ہذا الشیء تغییر دہید این سفیدی را بچیزی۔ واجتنبوا السواد وکسو شوید ودور باشید از خضاب کردن بسیاهی این حدیث دلالت کند که خضاب بسیاهی مکروه وحرام ست واحادیث دیگر نیز باید رواه مسلم ودر مطالب المومنین می گوید که بعضی از علما گفته اند که خضاب بسواد هر که از غازیان برای هیبت در چشم اعدای دین کند درست ست وهر که برای زینت نفس ودوستداری زنان سازد مکروه بود نزد اکثر مشایخ وبعضی تجویز کرده اند بی کراهت کذا فی المحیط واز امام ابی یوسف در روایتی لا باس به آمده است ومختار آنست که مکروه است زیرا که پیری نور الٰہی ست وتغییر نور الٰہی بظلمت مکروه وبصحت رسیده است که امیر المومنین ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ خضاب می کرد بحنا وکتم که نام گیاهی ست ولیکن رنگ آن سیاه نیست بلکه سرخ مائل بسیاهی ست وآنچه بعضی صحابہ نقل کرده اند سیر مجهول ست ووعید در باب خضاب سیاه شدید آمده چنانکه در فصل ثانی بیاید وبالجملہ خضاب بحنا باتفاق جائز ست ومختار در سواد حرمت ست وکراهت در رنگ کردن دست وپا بحنا مر در را بجهت عذر لا باس به ست وبی عذر مکروه است وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال کان النبی گفت ابن عباس بود پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم یحب موافقۃ اہل الکتاب۔ دوست می داشت موافقت اہل کتاب را۔ فیما لم یؤمر فیہ۔ در احکامی که خطاب کرده نشده است دران ونازل نشده است بروی چیزی وکان اہل الکتاب یسدلون اشعارہم۔ وبودند اہل کتاب که سدل می کردند موهای سر خود را۔ وکان المشرکون یفرقون رؤسہم وبودند مشرکان که فرق می کردند سرهای خود را سدل گذاشتن وفرو هشتن موی سر گرد فراهم نیاوردن جانب آنرا وفرق قسمت ونیمہ وفراهم آوردن هر نیمہ بیک جانب ودر قاموس گفته فرق راه میان موی سر ویسدلون ویفرقون هر دو بضم عین وکسر آن از باب نصر وضرب فسدل النبی صلی اللہ علیہ وسلم ناصیتہ پس سدل کرد آنحضرت در اول قدوم وی بمدینہ موی پیشانی خود را بجهت موافقت اہل کتاب که عادت ایشان سدل بود وسدل اگرچه ارسال شعر ست حول راس وتخصیص بناصیہ ندارد ولیکن اتیانا واز فرق در ناصیہ ظاهر گردد بدین جهت تخصیص کرد طیبی وگفت مراد بسدل اینجا ارسال شعر بر جبین ست۔ ثم فرق بعد پس تر فرق کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعد از ان متفق علیہ۔ ازین حدیث معلوم شد که عادت شریف در اول سدل بود پس از ان قرار بر فرق افتاد وپس بعضی می گوید که سدل منسوخ ست زیرا که ظاهر آنست که رجوع بآن بوحی بود وچه آنحضرت مامور بود بموافقت اہل کتاب در چیزی که مامور نبود دران پس مخالفت ایشان نیز بسبب ورود امر باشد واز اینجا استدلال بعضی از اصولیین باین حدیث بر آنکه شرع انبیای سابق شرع است ما دام که مامور نشویم بخلاف آن اما در آنچه تبدیل

وتصحیف ایشان معلوم نباشد وبعضی گویند که اتخاذ فرق باجتهاد بود از آنحضرت ودر مخالفت اہل کتاب چه موافقت درا ول
اسلام بقصد ایتلاف قلوب بود وچون بی نیاز گردانید اورا حق سبحانه از ایشان واز قصد ایتلاف ایشان وغالب گردانیدن
او را بر تمامهٔ دین مخالفت کرد ایشان را در بعضی امور وظاہر عبارت بحسب موافقتهم درین ست که وی صلی الله علیه وسلم مخیر بود
دران واگر شریعت بودی لازم وحتم گشتی ودر بعضی احادیث آمده است که اگر متفرق می شد موہا فرق می نهاد والامی گذاشت
آنرا بحال خود یعنی تکلف نمودی در سدل وفرق وبحال خود می داشت آنرا پس سدل وفرق هردو جائز باشد وبعضی گفته اند که فرق
افضل ست والله اعلم بالصواب وعن نافع عن ابن عمر قال سمعت النبی۔ گفت شنیدم پیغمبر را۔ صلی الله علیه وسلم نهی عن
القزع۔ نهی می کرد از قزع بفتح قاف وزای وبسکون زای نیز آمده۔ قیل لنافع۔ گفته شد مر نافع را۔ ما القزع۔ قزع
چیست که نهی ازان کرده اند۔ قال۔ گفت نافع۔ یحلق بعض راس الصبی۔ ستره شود پارهٔ از سر کودک۔ ویترک البعض
وگذاشته شود پارهٔ دیگر بحال خود وغالبا تخصیص صبی بجهت جریان عادت ست والا مکروه ست صبی را وغیر او را و لهذا در
روایات فقهیه مطلق آورده اند وگفته اند قزع حلق راس ست از مواضع متفرقه آن ونهی راجع بفعل اولیای صبی چنانکه حدیث
دیگر ناطق ست بدان وطیبی گفته که اجماع کرده اند بر کراهت آن اگر در مواضع متفرقه باشد اگر نه بجهت ضرورتی باشد مثل
مداوات وغیر آن وگفته کراهت تنزیهی ست واخذ تفرق در مواضع بجهت رعایت اصل معنی لغوی ست که قزع قطعهاے
متفرقه سحاب را گویند وتفاریق موی را در سر بدان تشبیه کرده اند واگر چه ظاہر عبارت که در تفسیر وی واقع شده مطلق ست
ولیکن شراح همه تصریح کرده اند باین قید ودر روایات فقهیه نیز همچنین آمده است ووجه کراهت مشابهت کفار وقباحت
صورت ست متفق علیه والحق بعضهم التفسیر بالحدیث۔ ولاحق گردانیده اند بعضی راویان این قول را که والقزع حلق بعض
الراس الخ که در تفسیر قزع واقع شده است باصل حدیث که قول آنحضرت ست وعن ابن عمر رضی الله عنهما ان النبی صلی الله علیه وسلم
رای صبیا۔ آنحضرت دید کودکی را۔ قد حلق بعض راسه۔ که تحقیق حلق کرده شده است بعض از سر وی۔ وترک بعضه۔
وترک کرده شده است بعض دیگر از سر۔ فنهاهم عن ذلک پس نهی کرد اولیای صبی را ازان۔ وقال۔ وگفت۔ احلقوا
کله۔ حلق کنید تمام سر را۔ او اترکوا کله۔ یا بگذارید تمام آنرا اگر چه صبی مکلف نیست اما اولیای او مامور ومنهی اند در افعال
واحوال وی۔ رواه مسلم وعن ابن عباس رضی الله عنهما قال لعن النبی۔ گفت لعنت کرد پیغمبر صلی الله علیه وسلم المخنثین
من الرجال۔ مخنثان را از مردان ومخنث مردی که تشبه می نماید بزنان در لباس وخضاب دست وپا بحنا ودر آواز وتکلم و
حرکات وسکنات وخنث در لغت لین وانکسار وپیچش ست ووی در شکستن اعضا ونرمی وپیچیدن آن مشابه زنان می گردد
وگفته اند که قیاس کسر نون ست واما مشهور فتح وآن دو قسم ست یکی خلقی که در اصل خلقت وجبلت بر اوضاع زنان واقع شده
دیگر آنکه بتکلف خود را این چنین می دارد وتشبه می کند ولعنت ومذمت مخصوص این قسم ست نه اول که از اختیار بیرون ست
والمترجلات من النساء ولعنت کرد زنان را که در هیئت ولباس وکارهای دیگر که نشاید کرد خود را مشابه مردان می دارند

وقال۔ و فرمود آنحضرت اخرجوهم من بیوتکم بیرون آرید مخنثان را از خانہ ہای خود ظاہر آنست کہ ضمیر راجع بمخنثین باشد و اگر
بمجموع مخنثین و مترجلات دارند تغلیباً باعتبار بودن این زنان در حکم مردان شاید کہ نیز صورتی داشتہ باشد فافہم واللہ اعلم۔
رواہ البخاری و تخریجہ ہم از ابن عباس ست۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لعن اللہ المتشبہین من الرجال بالنساء
لعنت کناد خدای تعالیٰ تشبیہ کنندہ و مانند شوندہ از مردان را بزنان۔ والمتشبہات من النساء بالرجال۔ و مانند شوندہ
از زنان را بمردان این مضمون حدیث سابق ست۔ رواہ البخاری وعن ابن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال
لعن اللہ الواصلۃ والمستوصلۃ واصلہ زنی کہ پیوند می کند موہای خود را بموہای دیگر تا بسیار شود و دراز گردد و مستوصلہ
آنکہ بفرماید دیگری را کہ پیوند کند بموہای وی موہای دیگر ہر دو را دعا بلعنت کرد و از مقام قرب و رضای حق دور انداخت
بسبب آن تغییر خلق دارتکاب تکلف مذموم چنانکہ در حدیث آتی اشارتی بآن واقع ست و علما را تفصیلی ست در وصل
بموحی و بغیر موی و بموی آدمی یا غیر آن و باذن زوج و سید وی آن و نزد بعضی پیوند بہ پشم و خرقہا جائز ست اما بستن
موی برشتہ ہای سرخ از ابریشم و غیر آن کہ مشابہت بموی ندارد جائز ست بی کراہت کذا فی مجمع البحار و سرخ کردن روی و
خضاب کردن سوی زن بی شوہر را و شوہر دار را بی اذن شوہر حرام ست و غیر او را حرام نہ۔ والواشمۃ والمستوشمۃ۔ و
لعنت کناد خدای تعالیٰ واشمہ را و مستوشمہ را و وشم خلانیدن سوزن ست و مانند آن در پوست و پر کردن آن بسرمہ
یا نیل تا نقش گیرد و کبود گردد پس واشمہ آنکہ این فعل بکند و مستوشمہ آنکہ طلب این فعل کند و بفرماید دیگری را کہ بوی بکند و در
بعضی روایات بجای المستوشمۃ الموتشمۃ نیز آمدہ متفق علیہ۔ وعن عبد اللہ بن مسعود قال۔ از عبد اللہ بن مسعود آمدہ است
کہ گفت لعن اللہ الواشمات والمستوشمات لعنت کناد خدای تعالیٰ زنان واشمہ و مستوشمہ را۔ والمتنمصات۔ و زنانی
را کہ بفرمایند دیگری را بدور کردن موہای را از روی شان و این مکروہ ست مگر ریشی یا بروتی برروید بر روی زن کہ
حلق آن حرام نبود بلکہ مستحب ست و درین روایت ذکر نامصات نکرد اکتفا رد و در فصل ثانی آن از ابن عباس بیاید کہ در وے
ذکر آن ہست۔ والمتفلجات للحسن۔ و لعنت کناد زنان را کہ بتکلف فرجہ و فرق بسازند در دندانہای پیش برای اظہار
حسن و جمال فلج بفتح فا و لام فرق و فرجہ میان دو چیز و بمعنی فرجہ کہ میان ثنایات و رباعیات باشد نیز آید و این محبوب
است نزد عرب و از اسباب حسن ست و اکثر زنان صغیرہ را می باشد و چون عجوزہ شدہ و دندانہا بزرگ گردد این فرجہ نماند پس
بتکلف می سازند و اظہار حسن و جوانی می کنند و تشبہ بدان می نمایند و صیغہ تفعل برای تکلف آید چنانکہ تکبر و تعظم از آدمیان
کہ بزور و تکلف خود را کبیر و عظیم می نماید معنی والمتفلجات للحسن این ست باین تقریر قول وی للحسن متعلق بمتفلجات شد
خاصۃ و محتمل کہ متعلق بہر سہ باشد چہ وشم و نمص نیز برای اظہار حسن و خوبی می کنند و نظر بمعنی این توجیہ نزدیکتر و وجیہ تر ست
و ظاہر آنست کہ این قید اتفاقی ست چہ اغلب در عادت فعل این اشیا برای تحسین و تزئین بود فافہم بعد از ان توصیف
کرد این نسا را بصفتی کہ دلالت دارد بر علت حکم و موجب لعن می گردد و فرمود المغیرات خلق اللہ۔ زنانی کہ تغییر دہندہ اند

پیدایش خدای تعالی را و علت در حرمت مثله و حلق لحیه و امثال آن نیز همین ست و ازینجا لازم نیاید که هر تغییر حرام باشد چه این علت مستقل نیست علت حرمت نهی شارع ست و حکمت در نهی این ست پس حاصل آن باشد که شارع بعضی از تغییر است را مباح گردانیده و بعضی را حرام و چون ابن مسعود این را گفت و برین طوائف نسا لعنت کرد. فجاءته امرأة پس آمد او را زنی. فقالت پس گفت آن زن که. انه بلغنی انک لعنت. رسیده است مرا که تو لعنت می کنی یعنی زنان را کیت و کیت چنین و چنین. فقال پس گفت ابن مسعود. ما لی لا العن من لعن رسول الله چیست مرا که لعنت کنم کسی را که لعنت کرده است پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم ومن هو فی کتاب الله. و کسی را که وی ملعون ست در کتاب خدا و چون ابن مسعود دلیل از حدیث آورد و قرآن هر دو جو و حدیث شبیه نبود و وجود آن در قرآن بظاهر مستبعد نمود. فقالت پس گفت آن زن. لقد قرأت ما بین اللوحین بتحقیق من خوانده ام چیزی را که میان دو لوح ست یعنی قرآن را و از دو لوح جانب اول و امراد داشته که از ان تعبیر بدفتین کرده اند. فما وجدت فیه ما تقول. پس نیافتم در وی چیزی را که تو می گوئی. قال گفت ابن مسعود لئن کنت قرأتیه. اگر بودی تو که می خواندی کتاب الله را بتامل در معانی و تدبر در ان. لقد وجدتیه. هر آئینه بتحقیق می یافتی آنرا بعد از ان ابن مسعود رضی الله عنه وجود آنرا در کتاب اثبات کرد و بطریق استفهام تقریر نمود و گفت. اما قرأت آیا نخواندی این آیت را و ما آتاکم الرسول. و چیزی که بدهد شما را و امر کند بدان چیز رسول. فخذوه. پس بگیرید آنرا و عمل کنید بدان. و ما نهاکم عنه. و چیزی که نهی کند شما را و باز دارد از ان چیز. فانتهوا. پس باز آئید از ان. قالت. گفت آن زن. بلی. آری خوانده ام این آیت را. قال. گفت ابن مسعود. فانه قد نهی عنه. پس بدرستی که رسول بتحقیق نهی کرده است و باز داشته است از آنچه مذکور شد از افعال پس نهی از ان در حقیقت مدلول کتاب الله باشد پس انتها ازین افعال و ترک آن واجب باشد بحکم نص قرآن و اداء کتاب آن موجب لعن. متفق علیه. وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم العین حق. تاثیر عین یعنی چشم زخم و کار کردن او در شخصی که رسیده است حق و ثابت ست و پروردگار تعالی این خاصیت در وی نهاده است چنانکه در سحر و تحقیق و تفصیل این معنی در کتاب الطب والرقی بیاید ان شاء الله تعالی. ونهی عن الوشم. و نهی کرد آن حضرت از وشم معنی و معلوم شد و طیبی گفته که در قران نهی از وشم با رسیدن چشم زخم برای رد و ابطال زعم کسی ست که می گوید که وشم دفع چشم زخم می کند. رواه البخاری. وعن ابن عمر رضی الله عنهما قال لقد رأیت رسول الله صلی الله علیه وسلم ملبدا. گفت ابن عمر دیدم آن حضرت را ملبد بکسر با و تلبید چسبانیدن بصمغ و غسل و مانند آن بسر تا موی پریشان نشوند و شپش و گرد و غبار در نیاید و اصل آن در احرام ست که محرم برای حفظ راس از ژولیده شدن و شپش افتادن بجهت طول مکث در احرام بکند و لهذا در بعضی شروح وجود احرام در مفهوم آن اخذ کرده و گفته که تلبید گردانیدن صمغ و مانند آنست در سر نزد احرام و در قاموس گفته انداختن محرم ست در سر خود چیزی را از صمغ تا هم بچسپد بر موها و شک نیست که در غیر محرم برای مثل غرض مذکور نیز صورت دارد

وسیاح باشد و دیدن ابن عمر آن حضرت را باین ہیأت در احرام بود یا غیر آن واللہ اعلم و در بعضی حواشی نوشتہ کہ ایراد این حدیث
درین باب دلالت دارد بر جواز تلبید در غیر حالت احرام فافہم۔ رواہ البخاری۔ وعن انس قال نہی النبی۔ گفت انس نہی
کرد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم۔ ان یتزعفر الرجل۔ از زعفران مالیدن مرد بجامہ و بدن و سر و اباحت آن مر تزوج را در
بعضی روایت آمدہ است و آنچہ از صحابہ در استعمال خلوق کہ طیب مشہور ست مشتمل بر زعفران آمدہ محمول بر ورود آن
پیش از نہی خواہد بود چنانکہ سابقاً اشارتے باں گذشت متفق علیہ۔ وعن عائشة رضی اللہ عنہا۔ قالت کنت اطیب
النبی۔ گفت عائشہ بودم من کہ خوشبوی می مالیدم پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم باطیب ما نجد۔ بخوشبو ترین چیزی کہ می یافتیم
از طیب۔ حتی اجد وبیص الطیب۔ تا آنکہ می یافتم بریق و سفیدی طیب را۔ فی رأسہ ولحیتہ۔ در سر مبارک و لحیہ شریف وی
متفق علیہ۔ ورود این حدیث در صورت احرام آن حضرت ست تا آنکہ در روایتی دیگر از حدیث واقع شدہ حتی اجد وبیص الطیب
فی رأسہ ولحیتہ بعد الاحرام۔ و شاید کہ در غیر آن حال نیز باشد واللہ اعلم و مشکل کردہ اند این حدیث را بآن حدیث کہ طیب
مردان چیزی ست کہ پنہان باشد بوی وی و لابد وجدان وبیص مستلزم ظہور بودن ست و جواب دادہ اند کہ مراد بلون در آن
حدیث رنگی ست کہ در ظہور آن زینت و جمال بود چنانکہ سرخ و زرد تا آنکہ نہ چنین باشد چنانکہ برنگ مشک و عنبر جائز ست
کذا قال الطیبی۔ و ازینجا ظاہر می شود کہ مثل صندل نیز جائز ست و چہ وجہ کہ در دیار ما شائع ست اگر ظہور رنگ وے
سیاہ است زینت و جمال اثبات کنند نیز جائز نباشد واللہ اعلم۔ وعن نافع قال کان ابن عمر اذا استجمر استجمر بالوة۔ بود
ابن عمر چون بخور می کرد بخور میکرد بعود ہندی کہ بخور کنند بان و الوۃ بفتح ہمزہ و ضم آن و بضم لام و تشدید واو مفتوحہ و تخفیف آن
غیر مطراۃ۔ غیر مخلوط بچیزی دیگر از جنس طیب مثل مشک و مانند آن یعنی بخور می کرد گاہی بعود خالص۔ وبکافور یطرح مع الالوۃ
و بخور می کرد گاہی بکافور کہ می انداخت او را ضم می کرد با عود۔ ثم قال یستجمر گفت ابن عمر۔ ہکذا کان یستجمر۔ ہمچنین بود کہ بخور
می کرد۔ رسول اللہ۔ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم رواہ مسلم

الفصل الثانی عن ابن عباس قال کان النبی۔ بود پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم یقص۔ می برید۔ او یاخذ من شاربہ۔ یا
می گرفت از بروت خود و پست میکرد آنرا شک راوی ست کہ یقص من شاربہ گفت یا یاخذ من شاربہ گفت وکان۔ و بود
ابراہیم خلیل الرحمن یفعلہ۔ می کرد آنرا یعنی قص شارب سنت قدیم ست کہ ابراہیم آنرا میکرد و انبیای دیگر نیز میکردند چنانکہ از تفسیر فطرہ
در ما سبق معلوم شد پس تخصیص ابراہیم بجہت تعظیم شان آن باشد یا ابتدای این شریعت از ابراہیم ست چنانکہ آخر حدیثی کہ در
فصل ثالث مذکور ست دلالت دارد بر آن۔ رواہ الترمذی۔ وعن زید بن ارقم ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال روایت
ست از زید بن ارقم کہ صحابی مشہور ست کہ آن حضرت گفت من لم یاخذ من شاربہ۔ کسی کہ نگیرد از بروت خود و پست نگرداند
آنرا۔ فلیس منا۔ پس نیست آنکس از ما یعنی نیست بر سنت و طریقہ ما۔ رواہ احمد والترمذی والنسائی وعن عمرو بن شعیب
عن ابیہ عن جدہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یاخذ من لحیتہ۔ بود آنحضرت کہ می گرفت از لحیہ مبارک خود۔ من عرضہا

وطولها۔ از پہنای وی و درازی وی یعنی از ہر جانب لحیہ اصلاح میداد و تسویہ میکرد بگرفتن موئیکہ درازی شد و بیرون می افتاد و این منافات ندارد با عفوا و توفیر لحی کہ در احادیث امر بدان واقع شدہ چہ نہی از قص لحیہ و کوتاہ کردن اوست چنانچہ فعل اعاجم ست و گرفتن از طول برای تسویہ و اصلاح نہ منافی آنست بالجملہ گفتہ اند کہ اگر اصلاح و اخذ مدتی ترک یافت و دراز شد گرفتن و کوتاہ کردن درست نباشد کما سبق۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب **وعن یعلی بن مرۃ** بضم میم و تشدید را صحابی ست معدود در اہل کوفہ یا در اہل بصرہ حاضر شد حدیبیہ و خیبر و فتح حنین را و او را حدیث ست در باب الترجل و شستن خلوق ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم رای علیہ خلوقا۔ روایت میکند از یعلی بن مرۃ کہ آنحضرت دید بروی خلوق را کہ نام طیب مشہور ست مرکب از زعفران و جز آن از انواع طیب و غالب ست بروی حمرت و صفرت۔ فقال پس گفت آنحضرت۔ الک امرأۃ آیا مر ترا زنی ہست قال لا۔ گفت یعلی بن مرہ نیست مرا زنی۔ قال۔ گفت آن حضرت۔ فاغسلہ پس بشوی آنرا۔ ثم اغسلہ پستر بشوی آنرا بار دیگر۔ ثم اغسلہ۔ باز بشوی بار سوم یعنی سہ بار بشوی مقصود امر بمبالغہ در شستن ست۔ ثم لا تعد۔ بعد ازین باز مگرد باستعمال آن۔ رواہ الترمذی والنسائی۔ و مقصود از سوال وجود زن آنست اگر زنی داشتہ باشد کہ وی مالیدہ باشد یا از جامہ وی یا بدن وی بجامہ یا اندام مرد برسد معذور ست اما اگر عمداً خود استعمال کردہ باشد معذور نبود و روا نباشد و باید شست چنانکہ ویرا فرمود و ہمچنین بیان کردہ اند وجہ این سوال را نہ آنکہ اگر از برای خاص زن بمالد معذور ست چنانکہ از ظاہر حدیث در وہم می افتد **وعن ابی موسی** قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ لا یقبل اللہ صلوۃ رجل۔ قبول نمیکند خدای تعالی نماز مردی را کہ۔ فی جسدہ شیٔ من خلوق۔ در بدن وی چیزی از خلوق آلودہ است و این تشدید و تہدید ست از استعمال آن۔ رواہ ابو داؤد **وعن عمار بن یاسر** قال قدمت علی اہلی من سفر۔ گفت عمار قدوم آوردم بر اہل و عیال خود از سفری۔ وقد تشققت یدای و حال آنکہ بتحقیق کفیدہ بود ہر دو دست من۔ فخلقونی۔ بتشدید لام پس خلوق مالیدند در پارگیہای دست من بقصد علاج و مداوات۔ بزعفران۔ ملابس و مخلوط بزعفران و این در معنی تفسیر خلوق ست و اگرچہ خلوق جز زعفران نیز دارد ولیکن تخصیص بزعفران کرد اشارت بارتکاب مکروہی دران۔ فغدوت علی النبی۔ پس درآمدم وقت بامداد بر پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فسلمت علیہ۔ پس سلام کردم بران حضرت فلم یرد علی۔ پس باز نداد جواب سلام مرا۔ وقال۔ وگفت۔ اذہب فاغسل ہذا عنک۔ برو پس بشوی این را و دور کن از خود و ظاہر این تشنیع و توبیخ بجہت عدم اطلاع بر عذر تشقق بود یا عدم صلوح آن برای عذر از استعمال خلوق۔ رواہ ابوداؤد **وعن ابی ہریرۃ** قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طیب الرجال ما ظہر ریحہ وخفی لونہ۔ خوشبوئی مردان باید کہ چیزی باشد کہ پیدا بود بوی آن و پنہان باشد رنگ آن۔ وطیب النساء ما ظہر لونہ وخفی ریحہ۔ و طیب زنان آنچہ پیدا بود رنگ وی و پنہان باشد بوی وی سابقاً معلوم شد کہ مراد رنگی ست کہ دران زینت و جمال بود چنانکہ سرخ و زرد و گفتہ اند کہ این در حق زنی ست کہ از خانہ بیرون آید اما اگر نزد شوہر خود استعمال طیب کند ہرچہ باشد بہر کیفیت کہ باشد روا باشد رواہ الترمذی و ابوداؤد والنسائی۔ **وعن انس** قال کانت لرسول اللہ۔ بود مر پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم سکۃ بضم سین مہملہ

و تشدید یا و کاف مفتوحہ نام نوعی از طیب ست یتطیب بہا۔ استعمال میکرد طیب از ان سکہ و در مجمع البحار گفتہ کہ سکہ طیب معروف ست کہ جمع کردہ شود باوی طیبہای دیگر را و از کرمانی نقل کردہ کہ قلادہ ایست از طیب و بعضی گفتہ اند رشتہ ایست کہ کشیدہ میشود در وی مہرہا از طیب و در قاموس طریق ساختن آنرا بیان کردہ و در شرح آنرا نقل کردہ ایم۔ رواہ ابوداؤد **وعنہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یکثر دہن راسہ**۔ و ہم از انس آمدہ کہ گفتہ بسیار میکرد آنحضرت تیل مالیدن سر خود را۔ **وتسریح لحیتہ**۔ و بسیار میکرد شانہ کردن لحیہ را شانہ کردن ریش سنت ست اما آنکہ بعد از ہر وضو التزام میکنند آنرا اصلی صحیح در سنت نیست۔ **ویکثر القناع**۔ و بود آن حضرت کہ بسیار میکرد قناع را بکسر قاف۔ **کان ثوبہ ثوب زیات**۔ چندان و چنانکہ از جہت کثرت استعمال دہن جامہ شریف وی کہ قناع ست مثل جامہ روغن فروش بود و پس مراد بقناع طیلسان کہ بدان تطلس و تقنع میکرد و سر می پوشید و جای سر مبارک از طیلسان این چنین میشد و بعضی گفتہ اند کہ صواب آنست کہ مراد باین قناع خرقہ ایست کہ می انداخت بر سر بعد از استعمال دہن تا چرکین نگردد عمامہ چنانکہ سابقا در کتاب اللباس گفتیم و توہم نکنند کہ جامہ سر مبارک کہ می پوشید چرکین و تیل آلودہ می بود زیرا کہ این معنی از لطافتیکہ آن حضرت داشت دور ست و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دوست میداشت جامہ سفید را۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ و ترمذی در شمائل نیز روایت کردہ **وعن ام ہانی قالت قدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علینا بمکۃ قدمۃ**۔ گفت ام ہانی کہ خواہر علی مرتضی ست رضی اللہ عنہما۔ قدوم آورد آن حضرت یعنی بمکہ روز فتح برما قدوم آوردنی۔ **ولہ اربع غدائر** بغین معجمہ و دال مہملہ بود مر آنحضرت را چہار گیسوی بافتہ دو در جانب یمین و دو در جانب شمال۔ رواہ احمد وابوداؤد والترمذی وابن ماجۃ۔ **وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت اذا فرقت لرسول اللہ**۔ گفت عائشہ چون فرق می نہادم مر پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم **راسہ** سر مبارک او را و فرق خطی کہ میان دو قسم موی سر نہند چنانکہ سابقا معلوم شد۔ **صدعت**۔ می شگافتم و شق میکردم۔ **فرقہ**۔ فرق او را۔ **عن یافوخہ**۔ از میانہ سر وی بجانب ناصیہ و آن موضعی ست کہ نرم میشود از سر طفل یعنی یک طرف خط فرق از این موضع می بود و طرف دیگر نزد جبہہ محاذی ما بین دو چشم چنانکہ گفت۔ **وارسلت ناصیتہ بین عینیہ**۔ و رہا میکردم و میگذاشتم موی پیش سر مبارک را کہ ناصیہ نام اوست میان دو چشم یعنی میگردانیدم طرف فرق کہ بجانب ناصیہ است محاذی ما بین دو چشم بحیثیتی کہ می بود و نصف شعر ناصیہ از جانب یمین آن فرق و نصف دیگر از جانب یسار آن ہمچنین تفسیر کرد این حدیث را طیبی پس فرق مثل راہ راست میشد از میانہ سر تا محاذی ما بین دو چشم و لہذا تفسیر کرد آنرا در قاموس براہی کہ میان موی سر بود۔ رواہ ابوداؤد **وعن عبد اللہ بن مغفل قال نہی رسول اللہ**۔ گفت نہی کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم **عن الترجل** یعنی شانہ کردن۔ **الا غبا**۔ مگر گاہ گاہ چنانکہ یک روز بکند و روز دیگر ترک کند۔ رواہ الترمذی وابوداؤد والنسائی و مراد نہی ست از مواظبت کردن بران و اہتمام بدان زیرا کہ درین مبالغہ و تکلف ست در تزئین کذا قال الطیبی و در نہایہ گفتہ است کہ غب ورود شتران ست بر آب روزی و ترک کردن روز دیگر و نقل کردہ اند ازینجا در زیارت چنانچہ در حدیث آمدہ است زر غبا اگرچہ بعد از چند روز باید میگویند غب الرجل وقتیکہ بیاید بعد از ایام و از حسن بصری آمدہ کہ باید در ہر ہفتہ و در قاموس نیز گفتہ کہ غب در زیارت آمدن در ہر ہفتہ و در تب آمدن روز در میان چنانکہ در آب دادن شتر انتہی ہمچنین در عیادت مریض و خوردن

گوشت و بعضی گفتہ اند کہ غب در آب دادن شتر روز در میان و در غیروی فعل یک روز و ترک چند روز کذا فی مجمع البحار بعد ازان بدانکہ نہی از
شانہ کردن ہر روز شامل ست سر را و ریش را پس آنچہ بعضی مردم بعد از ہر وضو شانہ میکنند موافق سنت نباشد کذا قیل ولیکن در بعضی آثار
آمدہ کہ شانہ کردن بعد از وضو نفی میکند فقر را کذا فی کتاب المنورین فی اصلاح الدارین و اگرچہ استعمال ترجل غالب در راس آید و در
لحیہ تسریح و بحدیث نہی از ترجل الا غبا استدلال بران ضعیف بود و لیکن در حدیث ابی داؤد نہی از امتشاط کل یوم صریح آمدہ و امتشاط
شامل راس و لحیہ ہر دو باشد بلا شبہہ و اما اکثار تسریح لحیہ کہ از شرح السنۃ گذشت و ترمذی در شمائل نیز آوردہ تقاضا نکند کہ ہر روز کنند چہ
اکثار صادق ست بر کردن شانہ نزد حاجت و لازم نیست کہ ہر روز کنند و اگر گویند کہ در احیاء العلوم نقل کردہ کہ آنحضرت ہر روز دو بار
لحیہ را شانہ میکرد جوابش گفتہ اند کہ این حدیث را اسنادی یافتہ نشدہ و جز غزالی دیگری کسی ذکر نکردہ و در احیاء احادیث ذکر کردہ است
کہ آنرا اصلی ثابت نیست کذا نقل عن الشیخ ولی الدین العراقی لیکن ظاہر آنست کہ نہی از ہر روز شانہ کردن بخصوص مردان باشد نہ زنان
را چہ ایشان را تجمل و تزئین مکروہ نباشد و بعضی گفتہ اند کہ نہی شامل ست ہمہ را غایت آنکہ در حق نسا اخف باشد زیرا کہ باب تزئین
مر ایشان را اوسع ست و بر ہر تقدیر کراہت تنزیہی ست نہ تحریمی صرح بہ بعض العلماء واللہ اعلم ۔ و عن عبد اللہ بن بریدۃ قال قال
رجل لفضالۃ بن عبید ۔ عبد اللہ بن بریدہ بن حصیب بضم حا و فتح صاد مہملتین اسلمی کہ از مشاہیر تابعین ست گفت مردی بفضالہ بن
عبید کہ صحابی انصاری ست از بنی عمرو بن عوف بطریق تعجب و انکار گفت ۔ مالی اراک شعثا چیست مرا کہ می بینم ترا ژولیدہ موی
شانہ نکردہ و اصلاح نمودہ ۔ قال ان رسول اللہ ۔ گفت فضالہ کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم کان ینہانا ۔ بود کہ نہی میکرد ما را عن
کثیر من الارفاہ ۔ از بسیاری از انواع تنعم و آسودگی و اصل ارفاہ بکسر ہمزہ در آمدن شتر ست در آب ہر وقتیکہ خواہد تشبیہ دادند
رفاہیت حال و تنعم و خوشی عیش و زندگانی را کہ کثرت دہان و امثال آن از انجملہ است ۔ قال ۔ گفت آن مرد بفضالہ ۔ مالی
لا اری علیک حذاء ۔ چیست مرا کہ نمی بینم بر تو ۔ حذاء بکسر حاء مہملہ و ذال معجمہ نعل یعنی نمی بینم در پای تو پاپوش و برہنہ پا میگردی ۔ قال کان
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یامرنا ان نحتفی احیانا ۔ گفت فضالہ بود آن حضرت کہ می فرمود ما را کہ پای برہنہ بگردیم گاہ گاہی بجہت
تواضع و کسر نفس و ریاضت و تمکن بران نزد اضطرار ۔ رواہ ابو داؤد ۔ و ازینجا معلوم شود کہ اگرچہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ترجل میکردی
و شانہ کردی و آنرا خوش داشتی و بدان امر کردی و ترغیب فرمودی و لیکن بعضی از زہاد و اہل ریاضت را برخلاف آن نیز داشتی و تقریر
فرمودی بلکہ امر کردی و حاصل آنکہ کراہت در افراط و مبالغہ در تنعم و ترفہ است و انہماک در تدہین و ترجیل و تزئین چنانکہ عادت اعاجم
و اہل تنعم و اتراف ست و امر است برعایت توسط و اقتصار در ان نہ ترک طہارت و نظافت و تحسین ہیئت چہ نظافت از دین ست
چنانکہ درین حدیث میفرماید ۔ و عن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ۔ روایت ست از ابی ہریرہ کہ آنحضرت
فرمود کہ من کان لہ شعر ۔ ہر کہ باشد مر او را موی یعنی ہر کہ موی نگاہدارد ۔ فلیکرمہ پس باید کہ اکرام کند آنرا و تنظیف و تزئین نماید
بشستن و تیل مالیدن و شانہ کردن و ژولیدہ و پریشان نگذارد زیرا کہ نظافت و حسن منظر محبوب و مرغوب ست ۔ رواہ ابو داؤد
و عن ابی ذر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان احسن ما غیر بہ الشیب ۔ بدرستی کہ بہترین چیزی کہ تغییر دادہ شود بوی

پیری ورنگ کرده شود بدان موی بالحناء والکتم بفتح کاف وتای فوقانیہ مخففہ وبعضی تبشدید تا نیز گفتہ اند وتخفیف مشہورترست گیاہی ست که خلط کرده میشود بوسمه ورنگ کرده میشود بدان موی وبعضی گفته اند که کتم ہمان وسمہ است کذا قال الطیبی ودر قاموس گفته کتم محرکہ وکتمان بالضم گیاہی ست که مخلوط ساخته میشود بحنا وخضاب کرده میشود بوی و وسمہ بفتح واو وضم آن وبکسر سین وسکون آن گیاہیست وبعضی گفته اند درختی ست بریمن که سیاه کرده میشود ببرگ وی موی ودر قاموس گفته که وسمہ ورق نیل ست یا نباتی ست که خضاب کرده میشود بورق وی. رواه الترمذی وابوداود والنسائی اکنون مراد بحدیث چیست خضاب بمجموع حنا وکتم مرادست یا بهر کدام ودر نہایہ گفته چنان می نماید که مراد استعمال کتم ست تنہا بی حنا چه حنا چون خلط کرده شود با کتم خضاب سیاه افتد وبصحت رسیده ست نہی از خضاب سیاه وگفته از شاید حدیث بالحناء او الکتم ست بلفظ او برای تخییر ولیکن روایات باختلاف وتعدد طرق بواوست نه باو وانتهی وشاید که واو بمعنی او باشد والله اعلم وبیان نکردند که خضاب بکتم تنہا چه رنگ می آرد ودر بعضی حواشی نوشته که خضاب بحنا تنہا احمر آید وبکتم تنہا اخضر واز کلام بعضی مفہوم میشود که خضاب بکتم صرف موجب سواد خالص ست وبخلط وجمع آن با حنا سرخ آید بحجۃ مائل بسواد نه سواد پس مراد خضاب بمجموع حنا وکتم باشد کذا قیل وحدیث ابن عباس که بعد از حدیث ابن عمر بیاید ظاہر بلکه صریح ست دران والله اعلم وعن ابن عباس رضی الله عنهما عن النبی صلی الله علیه وسلم قال. گفت آنحضرت. یکون قوم فی آخر الزمان پیدا میشوند قومی در آخر زمان باین صفت که یخضبون بهذا السواد. که خضاب میکنند باین رنگ که سیاهی ست واشارت بهذا برای تحقیر وتقبیح نشان اوست یا مراد آنست که باین نوع سیاهی. کحواصل الحمام. مثل حوصلهای کبوترست وحوصله مرطیر را چنانکه معده مرانسان راست ومراد اینجا سینه است که بعضی کبوتران را سیاه خالص میباشد. لا یجدون ریح یا بند این قوم خضاب کننده. رائحة الجنة. بوی بهشت را واین مبالغه است در زجر وتهدید بر خضاب بسواد ودر بعضی حواشی نوشته اند که اگرچه در آیند بہشت را ولی بوی آن نمی یابند واز روایح آن محظوظ وبهره مند نشوند وبعضی گفته اند که بوی خوش از بهشت بعرصات بیاید که مسلمانان بدان محظوظ ومسرور شوند وتعب ومحنت وقوف در عرصات نکشند این خضاب کنندگان ازان محروم باشند. رواه ابوداود والنسائی وعن ابن عمر ان النبی صلی الله علیه وسلم کان یلبس النعال السبتیة بکسر سین وسکون بای موحده بود آنحضرت صلی الله علیه وسلم که می پوشید نعلها را که ساخته شده اند از چرم دباغت زده موی سترده اگرچه عادت اکثر عرب پوشیدن نعال موی دار بود. ویصفر لحیته بالورس والزعفران. وزرد می کرد آن حضرت لحیه مبارک خود را بورس بفتح واو وسکون رای نام گیاهی زرد رنگ در یمن که خضاب کرده میشود بآن. وکان ابن عمر یفعل ذلک. وبود ابن عمر که میکرد آنرا یعنی تصفیر لحیه را بورس وزعفران وبهتر آن ست که اشارت ذلک بمجموع لبس نعال سبتیه وتصفیر لحیه باشد چنانکه در احادیث آمده است وترمذی در شمائل نیز آورده که گفته شد ابن عمر را می بینیم ترا که می پوشی نعال سبتیه را که لباس اهل تنعم ووسعت ست گفت دیدم رسول خدا را که می پوشید نعال سبتیه را پس من دوست میدارم که بپوشم آنرا. رواه النسائی. سابقا در کتاب اللباس گذرانیدیم که صحیح مختار نزد جمهور محدثین آن ست که آن حضرت خضاب نکرده وپیری وی صلی الله علیه وسلم بسرحد خضاب نرسیده بود وصاحب سفر السعادۃ

گفتہ کہ آن حضرت ہرگز موی مبارک را رنگ نکردہ و چون طیب بسیار بکار میبرد بعضی مخضوب پنداشتند انتہی پس مراد از تصفیر لحیہ مبارک بورس و زعفران مالیدن آنہاست بوی و شستن ہست بدان بقصد تنقیہ و تنظیف و بس نہ صبغ و تلوین چہ مویہای مبارک سیاہ بود و سیاہ رنگ دیگر نگیرد پس مراد تصفیر استعمال صفرت باشد نہ صبغ بدان نعم از بعضی صحابہ آمدہ کہ زرد می ساختند آنہا لحیہ را و آنہا کہ موی سفید داشتہ باشند رنگ میگرفتہ باشند کذا سمعت من شیخی رحمۃ اللہ علیہ و جزاہ عنی خیر الجزاء چنانکہ ظاہر این حدیث ست کہ فرمود وعن ابن عباس قال مر علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم رجل قد خضب بالحناء۔ گفت گذشت بران حضرت مردیکہ بتحقیق خضاب کردہ بود بحنا۔ فقال ما احسن ہذا پس فرمود آن حضرت چہ عجب نیکوست این۔ قال فمر آخر قد خضب بالحناء والکتم گفت ابن عباس پس از ان گذشت مردی دیگر کہ خضاب کردہ بود بحنا و کتم۔ فقال ہذا احسن من ہذا پس فرمود آن حضرت این بہتر از اول ست یعنی از خضاب بحنا تنہا۔ ثم مر آخر قد خضب بالصفرۃ پس گذشت دیگری کہ خضاب کردہ بود بزردی فقال ہذا احسن من ہذا کلہ پس فرمود این بہتر ست از ہمہ آنہا۔ رواہ ابوداؤد وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم غیروا الشیب تغییر دہید پیری را یعنی خضاب کنید۔ ولا تشبہوا بالیہود بفتح تا و شین و مانند مشو بہ یہود کہ ہرگز خضاب نکنند۔ رواہ الترمذی۔ روایت کرد این حدیث را ترمذی از ابی ہریرہ۔ ورواہ النسائی۔ و روایت کرد این حدیث النسائی عن ابن عمر والزبیر۔ و در بعضی نسخ وابن الزبیر۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تنتفوا الشیب مچینید مویہای سفید را۔ فانہ نور المسلم زیرا کہ پیری سبب نورانیت مسلمان ست زیرا کہ پیری وقار ست چنانکہ در آخر فصل ثالث بیاید کہ اول کسی کہ پیری دید ابراہیم علیہ السلام ست پس گفت ای پروردگار من این چیست جواب آمد کہ این وقار ست گفت خداوندا زیادت گردان مرا وقار را و وقار مانع می آید شخصی را از فسوق و معاصی و باعث میگردد بر توبہ و طاعات و این سبب نور میگردد و سعی میکند پیش مومن در ظلمات حشر چنانکہ ناطق ست بدان کریمہ یسعی نورہم بین ایدیہم وبایمانہم کذا قال الطیبی و باین توجیہ نور راجع بنور روز قیامت آمد چنانچہ در حدیث دیگر صریح آمدہ اگر اینجا از نورانیت حسن حلیہ و جمال صورت و صفای باطن و صلاح سیرت کہ پیران را درین عالم حاصل ست ارادہ افتد نیز دور نباشد حسن جزای آخرت و دخول جنت کہ در آخرت بران مترتب میگردد بحال خود ست چنانکہ اشارت کرد بآن بقول خود من شاب شیبۃ فی الاسلام کسی کہ پیر شود و پیر شدنی در مسلمانی کتب اللہ لہ بہا حسنۃ بنویسد خدای تعالی برای وی بسبب آن شیبہ و جزای آن نیکی را۔ و کفر عنہ بہا خطیئۃ۔ و می پوشد و محو میگرداند از آنکس بسبب آن گناہی را۔ و رفعہ بہا درجۃ۔ و بلند میگرداند و را بجہت آن پایہ در قرب یا در بہشت۔ رواہ ابوداؤد وعن کعب بن مرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال۔ کعب بن مرہ کہ صحابی ست ساکن اردن از شام و وفات یافت در وی سنہ خمس وتسعین روایت میکند کہ گفت آن حضرت من شاب شیبۃ فی الاسلام کانت لہ نورا یوم القیمۃ کسی کہ پیر شد در مسلمانی می باشد پیری مر او را سبب روشنائی و نجات از ظلمت و شدت و محنت آن روز و بجہت باعث بودن آن بر توبہ و طاعات۔ رواہ الترمذی والنسائی لیکن اینجا محل سوال و اشکال ست کہ چون پیری سبب نورانیت

در دنیا و آخرت پس پوشیدن و تغییر دادن صورت آن بخضاب چرا مشروع شد میگویند که مشروعیت آن بجہت مصلحت دیگر ست
دینی و آن ارغام اعدا و اظہار جلادت تا ضعیف نپندارند و دلیر نشوند اگر گویند که پس چرا نتف نیز برای این مصلحت جائز نباشد
گوئیم که نتف از بیخ برکندن پیری ست از اصل و مفضی ست در آخر بہ تشویہ وجہ و سوء منظر بخلاف خضاب که زیادت وصفی ست
بران پس فرق باشد میان این و آن و در جواز نتف شیب اگر نہ بقصد تزئین و تکلف باشد روایتی از امام ابو حنیفۃ آمده ست و
امام محمد گفته لاباس بہ ولیکن مختار خلاف آنست واللہ اعلم **وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا۔** قالت کنت اغتسل انا و رسول اللہ
گفت عائشہ بودم من که غسل میکردم من و پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم من اناء واحد۔ از یک آوند آب که مشترک بود میان من و
آن حضرت و این جزو آن حدیث ست که در باب الغسل از کتاب الطہارۃ گذشتہ است۔ وکان لہ شعر۔ و بود مر آنحضرت را موی
فوق الجمۃ۔ بالای جمہ۔ و دون الوفرۃ۔ و پایان وفرہ۔ رواہ الترمذی۔ بدانکه موی سر سہ نام دارد جمہ بضم جیم و تشدید میم و وفرہ
بفتح واو و سکون فا و لمہ بکسر لام و تشدید میم جمہ موی تا دوش و وفرہ تا نرمہ گوش و لمہ بین بین از گوش فروتر آمده و نزدیک
بدوش رسیده و الامام نموده اصح در تفسیر این الفاظ این ست پس میگوید بود موی آن حضرت دران وقت فوق جمہ یعنی تا بدوش
نرسیده و فرود وفرہ یعنی از گوش پایان تر افتاده یعنی لمہ بود میان گوش و دوش و گاہی جمہ بمعنی مطلق موی آمده چنانچه در
شمائل ست تضرب جمتہ شحمۃ اذنیہ و در قاموس گفته الجمۃ بالضم مجتمع شعر الراس۔ **وعن ابن الحنظلیۃ** رجل من اصحاب النبی صلی اللہ
علیہ وسلم۔ مرویست از ابن الحنظلیۃ که مردیست از اصحاب آن حضرت ابن الحنظلیۃ بحای مہملہ و ظای معجمہ ابو الحارث سہل بن
الربیع صحابی فاضل گوشہ گیر کثیر الصلوۃ والذکر ساکن شام و حنظلیہ نام مادر اوست یا نام جدہ مادر پدرش۔ قال قال النبی
گفت ابن حنظلیہ گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم نعم الرجل۔ نیکو مردیست۔ خریم۔ بضم خای معجمہ و فتح را و سکون یا۔ الاسدی۔ از
قبیلہ بنی اسد وی نیز مردیست از اصحاب آن حضرت که در حق وی فرمود نیک مردیست وی۔ لولا طول جمتہ و اسبال ازارہ۔ اگر
نمی بود درازی موی وی و فروہشتن ازار وی اگرچه درازی موی مذموم و مکروہ نیست لیکن شاید که آن حضرت صلی اللہ
علیہ وسلم درین مرد نازشی و تزئینی بدرازی موی احساس نمود ازین جہت از حال وی شکایت فرمود۔ فبلغ ذلک خریما
پس رسید فرمودہ آن حضرت خریم را۔ فاخذ شفرۃ۔ پس گرفت کاردی را۔ فقطع بہا جمتہ۔ پس برید بکارد موی خود را۔ الی
اذنیہ۔ تا گوشہای خود۔ و رفع ازارہ۔ و برداشت ازار خود را۔ الی انصاف ساقیہ۔ تا نصف ہای ہر دو ساق خود۔ رواہ
ابو داؤد۔ و گفته اند که درین حدیث دلیل ست برآنکه اگر برادر مسلمان غائب را بمکروہی که ارتکاب میکند یاد کنند تا بشنود
و از آن باز آید رواست۔ **وعن انس** قال کانت لی ذؤابۃ۔ گفت انس بود مرا ذؤابہ بضم ذال معجمہ گیسوان۔ فقالت
لی امی لا اجزہا۔ پس گفت مرا مادر من قطع نمیکنم و نمی برم آنرا بعد ازان سبب نابریدن وی بیان کرد و گفت۔ کان رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یمدہا و یاخذہا۔ زیرا که بود آن حضرت که میکشید و میگرفت آنرا از طریق تلعب و انبساط که باخردان
کنند پس بجہت تبرک و تیمن آنرا نگاه میداشت و دراز میکرد و کراہیت طول جمہ که مذکور شد بجہت دیگر ست چنانچه معلوم شد

واین منافات بآن ندارد. رواه ابوداؤد والنسائی وعن عبد اللہ بن جعفر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم امهل آل جعفر ثلثا. روایت ست از عبد اللہ بن جعفر که از فضلای صحابه واشراف بنی ہاشم ودر جود وسخاوت بی نظیر بود که آن حضرت مہلت داد اولاد جعفر طیار را بعد از رسیدن خبر شهادت وی رضی اللہ عنه تا سه شب وبگذاشت ایشان را که گریه میکردند وعزا می داشتند ونیامد بر سر ایشان. ثم اتاهم پس آمد ایشان را. فقال پس گفت. لا تبکوا علی اخی بعد الیوم. مگریید بر برادر من بعد از امروز که غایت عزا داشتن تا سه روز ست. ثم قال پس گفت آنحضرت. ادعوا الی بنی اخی. بخوانید وبیارید بسوی من برادرزادهای مرا. فجئ بنا کانا افرخ پس آورده شد ما خوردان را نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گویا که ما چوزهائیم وافرخ بفتح همزه وسکون فا وضم را جمع فرخ بمعنی چوزه و ولد طیر. فقال پس گفت آن حضرت. ادعوا الی الحلاق. بطلبید برای من سر تراش را. فامره پس بفرمود سر تراش را که بتراشد سرهای ما را. فحلق رؤسنا پس بتراشید سرهای ما را. رواه ابوداؤد والنسائی. وگفته اند فرمودن آن حضرت تراشیدن سرهای ایشان را بجهت آن بود که دید مادر ایشان را که اسماء بنت عمیس بود مشغله در درد مصیبت جعفر از شانه کردن سرهای ایشان را باز خواهد داشت واو را فرصت تفقد احوال ایشان درین باب نخواهد بود. وعن ام عطیة الانصاریة از کبار صحابیات بود وغزا میکرد همراه آن حضرت وبیمارداری میکرد بیماران را ومداوات میکرد مجروحان را روایت میکند از وی انس وابن سیرین نام او نسیبه بنت کعب ست بضم نون وفتح مهمله وسکون تحتانیه وموحده وابن معین بفتح نون وکسر سین گفته. ان امرأة کانت تختن بالمدینة. روایت میکند که زنی بود که ختنه میکرد یعنی زنان را در مدینه. فقال لها النبی پس گفت مر آن زن را پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم. لا تنهکی. مبالغه مکن در قطع ختان واستقصا مکن در بریدن آن ولا تنهکی بضم تا وکسر ها وبفتح ها از انهاک ونهاک هر دو خوانده اند ونهک وانهاک مبالغه کردن در بریدن. فان ذلک. زیرا که آن عدم مبالغه واستقصا در بریدن. احظی للمرأة. بهره مند سازنده تر وخشنود کننده تر ولذت بخشنده تر ست مر زن را. واحب الی البعل. ومحبوب تر ست بسوی شوهر یعنی اگر در بریدن آن موضع مبالغه کنند لذت کمتر می یابد ودر نظر نیز سمج وناخوش میگردد. رواه ابوداؤد وقال هذا حدیث ضعیف وراویه مجهول. وعن کریمة بنت همام. بضم ها وتخفیف میم وفتح ها وتشدید میم نیز ضبط کرده اند تابعیه است وروایت دارد از عائشه ام المؤمنین حدیث وی در اهل بصره است. ان امرأة سالت عائشة عن خضاب الحناء. روایت ست از وی که زنی پرسید عائشه را از خضاب حنا ظاهر است که از خضاب زنان پرسید دست وپا را بحنا چنانکه از سیاق حدیث مفهوم میگردد. فقالت پس گفت عائشه در جواب آن زن لا بأس. هیچ باکی نیست ومیتوان کرد ومرویست از امام ابی حنیفه که گفت باکی نیست بخضاب کردن زن دست وپای خود را بقصد تزئین برای زوج اگر خضاب لی نباشد که در وی صور وتماثیل ست گویا آن زن گفت پس تو چرا نمیکنی عائشه گفت. ولکنی اکرهه. ولیکن من ناخوش دارم آنرا بعد از ان بسبب ناخوشی را بیان کرد بقول خود. کان حبیبی. بود دوست من یعنی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یکره ریحه. ناخوش میداشت بوی حنا را. رواه ابوداؤد والنسائی. ودر بعضی حواشی نوشته اند که استدلال کرده اند باین حدیث شافعیه بر آنکه حنا چنانکه مذهب حنفیه است طیب نیست زیرا که آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم دوست میداشت طیب را واگر حنا طیب

بودی مکروہ نداشتی از انتہی پوشیدہ نماند کہ محبت آنحضرت جنس طیب را مستلزم محبت ہر فرد نبود و نیز محبت افراد طیب ہمہ در یک مرتبہ نباشد بعضی
طیبہا را بیشتر دوست میداشتی و بعضی را کمتر پس گویا کہ مراد آن ست کہ بوی حنا چندان خوش نداشتی کہ از ان مخلوط دوسرور باشد از ان
جہت عائشہ با آن اہتمام نمودی واللہ اعلم وعن عائشۃ ان ہند بنت عتبۃ زوجۃ ابی سفیان ام معاویۃ بنت عتبۃ بن ربیعۃ بن
عبد شمس بن عبد مناف اسلام آورد در روز فتح بعد از اسلام زوج خود ابی سفیان و بقرار داشت آن حضرت ہر دو را بر نکاح سابق و چون
اسلام آورد گفت یا رسول اللہ بود مر من کہ مکروہ ترین رویہای نزد من روی تو بود اکنون محبوب ترین رویہای نزد من روی تست و بود
مکروہ ترین خیمہا خیمہ تو اکنون محبوب ترین خیمہ خیمہ تست فرمود آنحضرت ۔ وایضا ۔ این حدیث در صحیح بخاری ست و شراح کلمہ وایضا
را دو معنی میگویند یکی آنکہ و نیز ہر گاہ ایمان در دل تو جای خواہد کرد بیشتر ازین محبت پیدا خواہد شد دوم آنکہ من نیز ہمچنین می یابم
حال خود را بنسبت بشما کہ مبغوض بودید اکنون محبوب شدید نزد من واللہ اعلم و داستان این ہند کہ بنسبت بحمزہ سید الشہداء روز احد آن
شنیعہ کرد مشہور ست ۔ قالت یا نبی اللہ بایعنی گفت ہند ای پیغمبر خدا بیعت کن مرا ۔ فقال پس گفت آن حضرت ۔ لا ابایعک حتی تغیری
کفیک بیعت نمیکنم ترا تا آنکہ تغییر سیدہی ہر دو کف دست خود را یعنی بخضاب بحنا ۔ فکانہما پس گویا دو کف دست تو ۔ کفا سبع ۔ دو کف دست
درندہ است ۔ رواہ ابو داؤد ۔ ازینجا معلوم میشود کہ زنان را خضاب دست بحنا مستحب ست و ترک آن مکروہ و گفتہ اند کہ وجہ کراہیت
وانکار تشبہ برجال ست و سابقا معلوم شد کہ زنان را تشبہ برجال مکروہ است تا آنکہ انگشتری نقرہ زنان را مکروہ است و اگر بغیر بید
کہ رنگ کنند بزعفران و مانند آن چنانکہ گذشت ۔ وعنہا قالت اومت امرأۃ من وراء ستر ۔ اشارت کرد زنی از پس پردہ ۔ بیدہا کتاب الی
رسول اللہ ۔ کہ در دست وی کتابی بود کہ کسی فرستادہ بود بسوی پیغمبر خدا بدست وی ۔ صلی اللہ علیہ وسلم فقبض النبی صلی اللہ علیہ وسلم
یدہ ۔ پس باز کشید آن حضرت دست مبارک خود را و دراز نکرد دست بسوی آن زن و نستانید مکتوب را از دست وی ۔ فقال ما ادری
پس گفت آنحضرت نمی دانم ۔ اید رجل ام ید امرأۃ ۔ آیا این دست مرد است یا دست زن ۔ قالت ۔ گفت آن زن ۔ بل ید امرأۃ ۔ بلکہ
دست زنی ست ۔ قال گفت آن حضرت ۔ لو کنت امرأۃ ۔ اگر می بودی تو زن یعنی اگر می بودی رعایت کنندہ شعار زنان و نگاہ
دارندہ عادت ایشان را ۔ لغیرت اظفارک بالحناء ۔ ہر آئینہ تغییر میدادی ناخنہای خود را و خضاب میکردی بحنا و درین تاکید استحباب
خضاب بحناست مر زنان را و کمال تعلیم آداب و رعایت احوال طوائف خلق ست و تنبیہ بر نگاہداشت آن از ان حضرت صلی اللہ علیہ
وسلم ۔ رواہ ابو داؤد والنسائی وعن ابن عباس قال لعنت الواصلۃ والمستوصلۃ والنامصۃ والمتنمصۃ والواشمۃ والمستوشمۃ ۔
معانی این الفاظ در فصل اول گفتہ شد و درینجا ذکر نامصہ است کہ آنجا نبود و نامصہ موی کنندہ از روی و نیز اینجا مقید ساخت
کراہیت را بقول خود ۔ من غیر داء ۔ یعنی کراہیت اینہا بتقدیری ست کہ عذری و علتی نباشد لیکن قید مراد ست درینجا ۔ رواہ ابو داؤد
وعن ابی ہریرۃ قال لعن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الرجل ۔ گفت ابو ہریرۃ لعنت کرد آن حضرت مردی را کہ یلبس لبسۃ المرأۃ ۔
می پوشد پوشش زن را لبسہ بکسر لام ۔ والمرأۃ ۔ ولعنت کرد زن را کہ تلبس لبسۃ الرجل ۔ می پوشد پوشش مرد را پس نہ مردان را باید کہ
متشبہ بزنان کنند و نہ زنان را سزا است کہ تشبہ بمردان نمایند ۔ رواہ ابو داؤد وعن ابن ابی ملیکۃ بضم میم و فتح لام و سکون تحتانیہ

کنیت وی ابو محمد یا ابوبکر ست و نام او عبد الله بن عبید الله بن ابی ملیکه تیمی قرشی احول یکی از مشاهیر تابعین و علمای ایشان ست قاضی مکه بود در عهد عبد الله بن الزبیر گفت دریافتم سی تن را از اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت میکند از عائشه و ابن عباس و ابن الزبیر و روایت میکند از وی ابن جریج و خلقی دیگر از وی توفی سنة ثمان عشر ومائة۔ قال قیل لعائشة۔ گفت ابن ابی ملیکه گفته شد مر عائشه را ان امرأة۔ زنی هست که تلبس النعل۔ می پوشد نعل را که مخصوص ست پوشیدن آن نوع بمردان۔ قالت لعن رسول الله۔ گفت عائشه لعنت کرده است پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم الرجلة من النساء۔ آنرا که متشبه است بمردان جمله زنان چون زن را وصف بمردانگی گردانیدند تا عی گردانید تا ی تانیث را برجلة۔ رواه ابوداؤد۔ وعن ثوبان۔ روایت ست از ثوبان که مولای آن حضرت و مقرب درگاه و ملازم گاه و بیگاه بود۔ قال کان رسول الله۔ گفت بود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم اذا سافر۔ چون قصد مسافرت میکرد۔ کان آخر عهده۔ بود آخر عهد آن حضرت یعنی سخن و وصیت و کار وی۔ بانسان من اهله۔ بآدمی که از اهل خانۀ آن حضرت بود۔ فاطمة یعنی همه را وداع کرده و از همه فارغ شده پیش فاطمه می آمد و سخنیکه می بایست گفت باوی میگفت و وصیتی که می بایست کرد او را میکرد و وداع می نمود۔ واول من یدخل علیها۔ و بود اول کسیکه می درآمد آن حضرت بروی در وقت قدوم از مسافرت۔ فاطمة فقدم من غزاة۔ پس قدوم آورد آن حضرت از جنگی که با کافران کرد۔ وقد علقت۔ وحال آنکه چسپانیده و آویخته بود فاطمه مسحا بکسر میم پلاسی را یا ستر ابکسر سین پرده را و شک راوی ست که مسحا گفته یا سترا۔ علی بابها۔ بر در خانۀ خود۔ وحلت الحسن والحسین۔ و آراسته بود۔ فاطمه حسن و حسین را و پوشانیده بود ایشان را قلبین بضم قاف و سکون لام دو دستوانه من فضة۔ از نقره۔ فقدم پس قدوم آورد آن حضرت۔ فلم یدخل۔ پس در نیامد یعنی بر فاطمه بعادتی که داشت۔ وظنت ان ما منعه ان یدخل ما رای۔ پس گمان برد فاطمه که آنچه باز داشت آن حضرت را از درآمدن بروی چیزی ست که دید از آویختن پرده بود و پوشانیدن دستوانه حسن و حسین را فهتکت الستر پس بدرید فاطمه و دور کرد پرده را۔ و فکت القلبین۔ و جدا کرد هر دو دستوانه را۔ عن الصبیین۔ از هر دو کودک یعنی امام حسن و حسین رضی الله عنهما۔ وقطعته منهما و برید هر یکی از آن دو دستوانه را یا آن حلی را که دستوانه بود از ایشان۔ فانطلقا الی رسول الله۔ پس رفتند هر دو امام بسوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم بیکبیان۔ در حالتی که میگریند۔ فاخذه منهما۔ این عبارت را دو معنی گفته اند یکی آنکه گرفت آن حضرت را چیزی از رافت و شفقت و مهربانی بر حسن و حسین و دیگر آنکه گرفت آنحضرت آن دو زیور را از حسن و حسین و این معنی مناسب ترست بقول وی که گفت۔ فقال یا ثوبان۔ پس گفت آن حضرت ای ثوبان اذهب بهذا الی آل فلان۔ ببر این زیور را بسوی آل فلان یکی از اقربای خود را نام برد۔ ان هؤلاء اهلی۔ زیرا که اینها اهل و اولاد من اند۔ اکره۔ مکروه می پندارم۔ ان یاکلوا طیباتهم فی حیوتهم الدنیا۔ که بخورند لذات خود را و آنچه خوش آید ایشان را در زندگانی ایشان در جهان یعنی لذت گیرند از طعامهای خوش و بپوشند لباسهای نفیس گویا اکل طیبات کنایت ست از لذت گرفتن و تنعم کردن بلکه اختیار میکنیم مر ایشان را فقر و ریاضت و چون آن حضرت در امر و نهی و وعد و نصیحت شدت کرد و شکسته دلی و شرمندگی فاطمه را تصور کرد در مقام التفات و شفقت و محبت آمده فرمود۔ یا ثوبان اشتر لفاطمة۔ ای ثوبان بخر از برای فاطمه۔ قلادة من عصب گردن بندی را از عصب

بفتح عین وسکون صاد مهملتین۔ وسوارین من عاج۔ ودو دستوانه را از عاج۔ رواه احمد وابو داود۔ بدانکه شارحان اختلاف کرده اند
در تفسیر عصب و عاج اما عصب آنچه مشهور است از معنی او که مذکور است در کتب لغت وحدیث برد یمانی ست که جمع کرده میشود وسخت
ساخته میشود رشته وی پس تر رنگ کرده میشود بافته میشود وبعد از بافتن مخطط می آید زیرا که آنچه سخت کرده شده از رشته وی
سفید می ماند ورنگ نمیگیرد وجز آن رنگین میگردد وبعضی می گویند که عصب برد را گویند که بحقیقت مخطط ست بر هر تقدیر نام
بعضی انواع برد یمانیه است وایں معنی درینمقام چندان مناسبت ندارد چه قلاده که نام حلی گردن ست از برد ساختن چه معنی دارد
در نهایه از خطابی نقل میکند که گفت که اگر عصب نام ثیاب یمانیه است پس ندانم که چه معنی دارد وبعد ازان از ابی موسی نقل
میکند که گفت احتمال دارد که روایت بفتح صاد بود که بمعنی پی است وتواند که آن اعصاب بعضی حیوانات مشابه مهرهای چیزی
می بریده باشند وبعد از خشک شدن ازوی قلاده میساخته باشند وچون ممکن ست که از استخوان بعضی از حیوانات ستونها
می تراشند اگر از آنها نیز مهرها تراشند چرا ممکن نباشد بیشتر گفت خطابی شنیده ام از بعضی اهل یمن که عصب دندان دابه بحری ست
که آنرا فرس فرعون خوانند وازوی مهرهای سفید می تراشند انتهی وایں معنی بغایت مناسب مقام وموافق اوست که خریدن
دستوانها ست از عاج اگر بصحت رسد والله اعلم واما عاج مشهور در مردم آنست که نام دندان فیل ست ووی پاک ست نزد امام
ابوحنیفه چه استخوان میته نزد ایشان پاک ست وتجارت آن درست از جهت عدم سرایت موت دران وبذبح نیز پاک میگردد
الا آنچه نجس عین باشد وفیل نزد ایشان نجس عین نیست ونزد شافعی در قول مشهور ازوی نجس ست واستعمال آن وتجارت
دران درست نه وبعضی میگویند که عاج نام دندان فیل نیست بلکه نام استخوان پشت سلحفاة بحریه یا بریه است یا استخوان پشت
دابه بحریه است غیر آنکه آنرا ذبل بفتح ذال معجمه وبای موحده نیز گویند وازوی دستوانها وشانها سازند ومراد بعاج درین حدیث
ودر حدیث دیگر که آمده است که مر آنحضرت صلی الله علیه وسلم را شانه از عاج بود همین ست نه دندان فیل چنانچه عامه پندارند ودر قاموس
عاج را هر دو معنی آورده ودر صحاح بمعنی استخوان فیل گفته اند والله اعلم۔ وعن ابن عباس ان النبی صلی الله علیه وسلم قال اکتحلوا
بالاثمد۔ سرمه کنید باثمد بکسر همزه وسکون مثلثه وکسر میم نام سرمه سنگ وکحل بضم کاف نیز نام اثمد ست کذا فی القاموس
فانه۔ پس بدرستیکه اثمد یا سرمه کردن باثمد۔ یجلو البصر۔ جلا میدهد وروشن میگرداند بینائی را۔ وینبت الشعر۔ ومیرویاند موی
پلک را که سبب زینت چشم وعلامت صحت اوست۔ وزعم۔ وگفت ابن عباس۔ ان النبی صلی الله علیه وسلم کانت له مکحلة۔ وگفت
ابن عباس بود مر آنحضرت را مکحله بضم میم وسکون کاف وضم حا وفتح لام سرمه دان۔ یکتحل بها۔ سرمه می کرد بوی۔ کل لیلة۔ هر شب
وقت خواب رفتن۔ ثلثة فی هذه۔ سه بار درین چشم یعنی چشم راست۔ وثلثة فی هذه۔ وسه بار درین چشم یعنی چشم چپ۔ رواه الترمذی
ودر سنن ابی داود آمده است که امر کرد رسول الله صلی الله علیه وسلم باثمد مروح نزد خواب ومروح آنست که بمشک سازند خوشبوی
کنند ونیز آمده است که در چشم راست سه بار کشیدی ودر چشم چپ دو بار وابتدا از راست کردی وختم هم براست کردی باین طریق
که اول دو میل در چشم راست کشیدی ودیگر دو میل در چشم چپ دیگر یک میل در چشم راست ودرینجا رعایت فضیلت یمین ست که در

سہ بار کشیدی و ابتدا و انتہا ہم بوی کردی و در ہر دو طریق ایتار کہ فرمودہ است من اکتحل فلیوتر حاصل ست و در اول بابن طریق کہ در ہر چشم سہ بار کرد و در آخر باین وجہ کہ مجموع پنج بار شد کذا فی سفر السعادۃ وعنہ قال کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یکتحل قبل ان ینام بالاثمد۔ وہم از ابن عباس روایت ست کہ گفت بود آن حضرت سرمہ می کرد پیش از آنکہ بخواب رود در شب باثمد ثلثا فی کل عین۔ سہ بار در ہر چشم۔ قال۔ گفت ابن عباس کہ۔ وقال۔ وگفت آن حضرت۔ ان خیر ما تداوتیم بہ۔ بدرستیکہ بہترین طریقیکہ مداوات کردید شما بدان چیز این چہار چیز ست اللدود والسعوط والحجامۃ والمشی۔ لدود بفتح لام وسعوط بفتح سین و حجامت بکسر حا ومشی بفتح میم وکسر شین معجمہ وتشدید یا ۔ اما لدود داروی کہ نوشانیدہ و ریختہ شود از جانب دہن ولد یدان دو جانب دہن را بلکہ دو جانب ہر چیز را گویند و اما سعوط داروی کہ در بینی ریزند و اما حجامت خون کشیدن بمحجم بکسر میم و آنرا محجمہ نیز گویند چیزی کہ بوی خون کشند و آن آلتی ست مثل شاخ حیوان کہ اول بر جای خون نیشہا زنند و آن شاخ را در دہن نہادہ خون را بمکند روش عرب این چنین ست وحجامت نام این نوع خون کشیدن ست وظاہر آنست کہ بشباک وکدو خون کم کردن چنانکہ عادت اہل این دیار ست در حکم آن ست حاصل آنکہ حجامت مقابل فصد ست بمعنی رگ زدن اما مشی بفتح میم وکسر شین وتشدید یا بروزن فعیل داروی سہل را گویند مشتق از مشی بمعنی راہ رفتن و داروی سہل برینخیزاند و در مشی می آرد برای قضای حاجت و مثل عدو بروزن فعول ومشاء بروزن سماء نیز آید۔ وخیر ما اکتحلتم بہ الاثمد۔ وبہترین چیز ہای کہ سرمہ کنید شما بدان چیز اثمد ست فانہ یجلو البصر وینبت الشعر۔ زیرا کہ ان روشن میگرداند چشم را و میرویاند موی پلک را۔ وان خیر ما تحتجمون فیہ۔ و بدرستیکہ بہترین روز ہای کہ حجامت کنید دران۔ یوم سبع عشرۃ۔ روز ہفتدہم ست۔ ویوم تسع عشرۃ۔ و روز نوزدہم۔ ویوم احدی وعشرین۔ و روز بیست و یکم زیرا کہ خون بلکہ جمیع رطوبات از اول ماہ تا نصف آن در تزاید و غلبہ و جوش ست و در آخر در نقصان وسردی و فرو نشستن پس اوساط ماہ مناسب ست باعتدال خصوصا این سہ روز و تفصیل احکام حجامت و تعیین اوقات آن باعتبار ایام ماہ و ہفتہ در کتاب الطب الرقی بیاید انشاء اللہ تعالی۔ وگفت ابن عباس۔ وان رسول اللہ۔ و بدرستیکہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم حیث عرج بہ۔ وقتیکہ بالای آسمان بردہ شد او را۔ ما مر علی ملاء من الملائکۃ۔ نگذشت آن حضرت بہیچ جماعۂ از فرشتگان۔ الا قالوا۔ مگر گفتند آن جماعہ بآن حضرت۔ علیک بالحجامۃ۔ بر تو باد بحجامت این حدیث نیز در کتاب الطب و الرقی بیاید و در اینجا امر کردن آن حضرت است الحجامت نیز مذکور ست و مضمون این حدیث نیز شامل آن می تواند بود۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن غریب وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا۔ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم نہی الرجال والنساء عن دخول الحمامات در روایت ست از عائشہ کہ آنحضرت نہی کردہ بود و لا مردان را و زنان را از در آمدن حمامہا۔ ثم رخص للرجال۔ بعد از ان رخصت کرد مردان را بدر آمدن حمام آن ہم بشرط۔ ان یدخلوہا بالمیازر۔ بشرط آنکہ در آیند بامیزرہا و میزر بکسر میم بمعنی ازار ست رواہ الترمذی وابوداؤد وعن ابی الملیح۔ ہذلی تابعی بصری ست نام وی عامر بن اسامہ یا زید بن اسامہ مات سنۃ اثنین و عشرین ومایۃ و پدرش اسامہ صحابی ست۔ قال۔ گفت۔ قدم علی عائشۃ نسوۃ من اہل حمص۔ قدوم آوردند بر عائشہ زنان

از اہل حمص بکسر حاء و سکون میم نام بلدہ مشہور ست و فی القاموس حمص کورۃ از شام ست اہل وی یمانیون اند۔ فقالت پس گفت
عائشہ مر این زنان را ممن انتن۔ از کجائید شما ای زنان۔ قلن من الشام۔ گفتند آن زنان از ولایت شامیم۔ قالت گفت
عائشہ فلعلکن من الکورۃ التی تدخل نساؤہا الحمامات پس شاید کہ شما از ان شہر و از ان ناحیہ باشید کہ می درآیند زنان آنجا حمامہا را
قلن بلی۔ گفتند آن زنان آری ما از انجائیم۔ قالت۔ گفت عائشہ۔ فانی سمعت رسول اللہ پس بدرستیکہ من شنیدہ ام پیغمبر
خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ کہ میگفت۔ لا تخلع امرأۃ ثیابہا ما از تن برنکشد ہیچ زنی جامہ ہای خود را۔ فی غیر بیت زوجہا۔ در غیر
خانہ شوہر خود۔ الا ہتکت الستر بکسر سین مگر آنکہ درید پردہ را۔ بینہا وبین ربہا۔ میان خود و میان پروردگار خود۔ وفی روایۃ
و آمدہ است در روایتی۔ فی غیر بیتہا۔ بجای فی غیر بیت زوجہا۔ الا ہتکت سترہا۔ بجای الا ہتکت الستر۔ فیما بینہا وبین اللہ
بجای بینہا وبین ربہا و موجب ہتک ستر بجہت آنکہ چون پروردگار تعالی از برای پوشیدن عورت لباس پیدا کرد و امر بستر کرد
لاجرم در کشف عورت ہتک ستر باشد و برانداختن پردہ حیا و عبودیت۔ رواہ الترمذی و ابوداؤد وعن عبد اللہ بن عمرو
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ستفتح لکم ارض العجم۔ زود باشد کہ فتح کردہ شود برای شما زمین عجم۔ وستجدون فیہا بیوتا۔
و زود باشد کہ بیابید در ان زمین خانہ ہا را کہ۔ یقال لہا الحمامات۔ گفتہ می شود مر آن خانہ ہای را حمامہا۔ فلا یدخلنہا الرجال
پس باید کہ در نیایند حمامات را مردان۔ الا بالازر۔ بضم ہمزہ و سکون زای جمع ازار۔ وامنعوہا النساء۔ و منع کنید از در آمدن
در حمامات زنان را یعنی مطلقاً خواہ با ازار یا بی ازار زیرا کہ زنان از سر تا پا عورت اند و مردان را در ستر عورت کہ از ناف تا زانو ست
پوشیدن ازار کافی ست۔ الا مریضۃ او نفساء۔ مگر در حال کہ بیمار باشند زنان و بجہت علاج و مداوات در آیند یا زائیدہ باشند
و برای غسل جنابت در آیند یا بعذر دیگر و علتی دیگر و بی عذر در آمدن زنان را در حمام جائز نیست۔ رواہ ابوداؤد وعن جابر
ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من کان یؤمن باللہ والیوم الآخر کسیکہ ایمان آرد بخدا و روز قیامت۔ فلا یدخل الحمام
بغیر ازار۔ پس باید کہ در نیاید حمام را بی ازار۔ ومن کان یؤمن باللہ والیوم الآخر فلا یدخل حلیلتہ الحمام۔ پس باید کہ
زن خود را در حمام خواہ با ازار یا بی ازار۔ ومن کان یؤمن باللہ والیوم الآخر فلا یجلس علی مائدۃ یدار علیہا الخمر۔ پس باید کہ نشیند
بر طعامیکہ گردانیدہ میشود بر وی شراب۔ رواہ الترمذی والنسائی۔ بدانکہ در آمدن آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم حمام را
در بعضی کتب فقہیہ آمدہ ولیکن نزد اہل حدیث صحیح نیست و حدیثی کہ در ان ورود یافتہ منسوب بوضع ست و صحیح آنست کہ آنحضرت
ہرگز در حمام نرفتہ بلکہ حمام را ندیدہ و حمامیکہ مشہور ست در مکہ معظمہ بحمام النبی ہمانا در محلی کہ آن حضرت در ان یکباری غسل
کردہ بنا ساختہ اند و احتمال دارد کہ تسمیہ بحمام نبی بجہت آن زبان زد شدہ کہ در جانب مولد نبی و نواحی آن محل واقع ست واللہ اعلم
اما ذکر حمام در احادیث واقع شدہ است چنانکہ در کتاب مذکور شد و جز آن احادیث دیگر نیز ورود یافتہ سیوطی در جمع الجوامع
از طاؤس یمانی از مصنف ابن ابی شیبہ آوردہ است کہ فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم حذر کنید خانہ را کہ آن را حمام خوانند
گفتند یا رسول اللہ وی تنقیہ میکند از وسخ و اذی فرمود پس ہر کہ در آید او را شما باید کہ استتار کنید و بی ازار نہ در آید

و در حدیث دیگر آورده که بد خانه ایست حمام که برفع کرده میشود در وی اصوات و کشف کرده میشود عورات و نیز آورده که عمر بن الخطاب نوشت بجانب ابو موسی اشعری که بمن رسیده است که اہل امصار حمامات پیدا کرده اند و باید که نه در آید در وی ہیچ یکی مگر بمیزر و ذکر نکند خدا تعالی را در وی تا بیرون آید و غسل نکنند دو کس از اناء واحد و نه در آیند زنان در حمام مگر آنکه بیمار باشند یا بضرورتی دیگر و وجود مرد در انجا نبود و از خواندن قرآن در حمام نیز منع کرده اند۔ الفصل الثالث عن ثابت۔ ثابت بنانی از کبار علماء و مشاہیر تابعین ست بزرگ بود و لباس فاخر می پوشید و گفته اند که ہیچ کس متعبد تر از وی در زمان وی نبود و از مصاحبان انس بود و چہل سال با وی صحبت داشت انس گفت مر خیر را ہادان اند و ثابت از کلیدہای خیر ست۔ قال سئل انس عن خضاب النبی گفت ثابت بنانی پرسیده شد انس بن مالک از خضاب پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فقال۔ پس گفت انس۔ لو شئت ان اعد اگر بخواہم که شمار کنم۔ شمطات کن فی راسہ۔ تو موہائیکه سفید بودند در سر مبارک وی۔ فعدت۔ شمار میکردم و شمط بفتح شین و میم موی سفید که در سیاه باشد اشمط مرد و موی را گویند که موہای سیاه و سفید ممزوج دارد یعنی آن حضرت جز چند موی سفید معدود نداشت خضاب برای چه کند و لہذا گفت۔ ولم یختضب۔ و خضاب نکرد آنحضرت۔ زاد فی روایۃ۔ زیاده کرد انس یا ثابت از انس در روایتی این عبارت را که۔ وقد اختضب ابو بکر بالحناء والکتم۔ و بتحقیق خضاب کرد ابو بکر رضی اللہ عنہ بحنا و کتم ہر دو۔ واختضب عمر۔ و خضاب کرد عمر رضی اللہ عنہ۔ بالحناء بحتا۔ بحنا و تنہا۔ متفق علیہ۔ وعن ابن عمر انہ کان یصفر لحیتہ بالصفرۃ و مرویست از ابن عمر که وی زرد میکرد لحیه خود را بالصفرة که نام نوعی از طیب ست که در وی زردی ست حتی تمتلی ثیابہ من الصفرۃ تا آنکه پر میشد جامه ہای وی از صفرۃ۔ فقیل لہ۔ پس گفته شد ابن عمر را۔ لم تصبغ بالصفرۃ۔ چرا رنگ میکنی بصفرت قال انی رأیت رسول اللہ۔ گفت ابن عمر زیرا که من دیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یصبغ بہا۔ رنگ میکرد بصفرت۔ ولم یکن شیئی احب الیہ منہا۔ و نبود چیزی محبوب تر بسوی آن حضرت از صفرت یعنی از رنگ کردن بصفرت۔ وقد کان یصبغ بہا ثیابہ و بتحقیق بود آن حضرت که رنگ میکرد بصفرت جامه ہای خود را۔ کلہا۔ ہمه جامه ہا را حتی عمامتہ۔ تا آنکه رنگ میکرد عمامه خود را۔ رواہ ابو داود والنسائی۔ و شراح اختلاف کرده اند که مراد بقول ابن عمر که گفت رنگ میکرد آن حضرت چیست آیا رنگ کردن موہا مراد ست یا جامه ہا ظاہر از سیاق کلام آنست که رنگ کردن موی مراد باشد زیرا که رنگ کردن جامه بعد ازوی بیان کرده ست مگر آنکه مقصود ازان تعمیم ثیاب باشد بعد از بیان صبغ ثیاب مطلقا و مبہما و بقرینہ لحیہ سابقا گذشت و کان یصفر لحیته بالورس والزعفران اما چون مقرر شده است که آن حضرت خضاب نکرد و پس باید که رنگ کردن جامه مراد باشد مگر تاویلی که سابقا بدان اشارت کردیم که مراد برنگ کردن مالیدن و شستن بقصد تطہیر و تنظیف ست اما آنکه گفت کان یصبغ بہا ثیابہ کلہا چون مراد بصفرت نوعی از طیب ست که دران صفرت ست اشکالی نبود و باید که ازان طیب خلوق مراد نباشد که در وی زعفران ست چه بعد ازان اجتناب کلی معلوم شد و جواب سلام نداد آنرا که بدان مخلوط بود و امر بشستن آن کرد بمبالغه و فرمود که مقبول نیست نماز آنکه در جسد وی چیزی از خلوق ست پس مراد

بدان درس و مانند آن باشد و اگر این را حمل بر زمان سابق از نہی کنند و منسوخ دارند نیز صورتی دارد واللہ اعلم و طیبی گفتہ کہ حسن بصری
رنگ میکرد لحیہ خود را بصفرت وقتی پستر ترک کرد آنرا و روایت کردہ شدہ است کہ ابو امامہ و جریر بن عبداللہ و مغیرہ بن شعبہ
رنگ میکردند بصفرت و سعید ابن جبیر گفت قصد میکنند یکی از شما بنوری کہ پیدا کردہ است خدا در روی وی پس دور میکند
وی پوشانند آن نور را و بود وی رضی اللہ عنہ سخت سفید موی سر و روی از اینجا معلوم شد کہ در سلف نیز اختلاف بود در
خضاب اگرچہ بصفرت باشد و این سخن سعید بن جبیر موید آنست کہ سابقا نقل کردیم کہ خضاب مرکسی راست کہ پیری وی
خوش نما و نورانی نباشد اما آنرا کہ چنین بود خوب نیست و اما امام نووی نقل کردہ اند کہ گفت مختار آنست کہ آنحضرت وقتی
رنگ کردہ و در اکثر اوقات آنرا ترک داد و نقل کرد ہر یکی آنچہ دید و وی در نقل خود صادق ست و گفت نووی کہ این تاویل
متعین ست از تکاب آن از جہت جمع میان احادیث کہ در صحیح آمدہ اند واللہ اعلم وعن عثمان بن عبداللہ بن موہب
بفتح ہا ابو عبداللہ الاعرج الطلحی مولای ابو طلحہ بن عبداللہ رضی اللہ عنہ در عراق می بود معدود ست در تابعین ثقہ است روایت
دارد از ابو ہریرہ و ابن عمر و جابر بن سمرہ و ام سلمہ و روایت دارند از وی ابوحنیفہ و ثوری و غیرہما۔ قال گفت عثمان
دخلت علی ام سلمۃ۔ درآمدم بر ام سلمہ رض۔ فاخرجت الینا شعرا من شعر النبی۔ پس بیرون آورد ام سلمہ موی را از مویہای پیغمبر
صلی اللہ علیہ وسلم مخضوبا۔ خضاب کردہ شدہ۔ رواہ البخاری۔ منکران خضاب آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم این را
تاویل میکنند کہ ام سلمہ آنرا خضاب کردہ بود تا محکم باشد و باقی ماند یا بجہت کثرت خلط طیب بدان در رنگ مخضوب
می نمود چنانکہ در حدیث دیگر آمدہ است کہ دیدیم موی آن حضرت را نزد انس بن مالک مخضوب نیز ہمین تاویل کردہ اند۔
وعن ابی ہریرۃ قال اتی رسول اللہ۔ آوردہ شد نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم بمخنث۔ مخنثی را کہ قد خضب یدیہ
ورجلیہ بالحناء بتحقیق رنگ کردہ بود آن مخنث دست و پای خود را بحنا و مخنث مردی را گویند کہ تشبہ از زنان کند در لباس و حرکات
و سکنات و مانند آن بفتح نون و کسر آن و ذکر این مخنث در کتاب نکاح در باب نظر بہ مخطوبہ و بیان عورات گذشتہ است فقال
رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ما بال ہذا چہ حال دارد این شخص کہ اینچنین میکند۔ قالوا یتشبہ بالنساء۔
گفتند کہ وی مشابہ میسازد خود را بزنان و مخنث ست۔ فامر بہ فنفی الی النقیع۔ پس فرمود آن حضرت بہ راندن و دور کردن
و برآوردن او را پس راندہ شد و برآوردہ شد بسوی نقیع بنون مفتوحہ و قاف کہ نام موضعی ست در مدینہ مطہرہ فقیل پس گفتہ
شد۔ یا رسول اللہ الا نقتلہ آیا نمیکشی او را یعنی اگر بفرمائی بکشیم او را کہ باعث فسق و فساد ست۔ فقال انی نہیت پس گفت
آن حضرت بدرستی کہ من منع کردہ شدہ ام از جناب الہی تعالی عن قتل المصلین از کشتن نماز گزارندگان ظاہرا کنایت
از اسلام ست و بقولی کہ مسلمان اگر نماز نگزارد واجب القتل ست محمول بر ظاہر ست۔ رواہ ابوداؤد وعن الولید بن عقبۃ
ولید بن عقبہ بضم عین و سکون قاف بن ابی معیط بضم میم و فتح عین و سکون تحتانیہ و طای مہملہ قرشی اموی برادر عثمان بن
عفان از یک مادر کہ نام او اروی ست از طلقاست اسلام آورد روز فتح و نزدیک رسیدہ بود ببلوغ والی گردانیدہ بود

عثمان بکوفہ و بود از مردان قریش و شعرای ایشان بستر حد زد اورا عثمان رضی اللہ عنہ در شرب خمر و عزل کرد از کوفہ مات فی ایام معاویۃ قال لما فتح رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مکۃ ہر گاہ کہ فتح کرد آن حضرت مکہ را جعل اہل مکۃ یاتونہ بصبیانہم آوردن گرفتند اہل مکہ نزد آن حضرت خردان خود را
فیدعو لہم بالبرکۃ پس دعا میکرد آن حضرت مر خردان ایشان را ببرکت و مزید خیر۔ و یمسح رؤسہم۔ و دست بشفقت فرود می آورد بر سر خردان
فجی بی الیہ۔ پس آوردہ شدم من نیز نزد آنحضرت۔ وانا مخلق۔ ومن خلوق آلودہ بودم کہ طیبی ست مشہور مخلوط بزعفران و غالب ست
بروی سرخی و زردی چنانکہ گذشت۔ فلم یمسنی لاجل الخلوق۔ پس دست نرسانید بمن و مساس نکرد مرا آن حضرت از جہت آلایش
خلوق۔ رواہ ابوداؤد وعن ابی قتادۃ انہ قال لرسول اللہ۔ و مرویست از ابی قتادہ کہ صحابی مشہور ست کہ وی گفت پیغمبر
خدا را صلی اللہ علیہ وسلم ان لی جمۃ۔ بدرستیکہ مرا موی ست مجتمع و بسیار۔ افارجلہا آیا پس شانہ کنم آنرا و متعہد اصلاح آن شوم
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نعم۔ آری شانہ بکن آنرا۔ واکرمہا۔ و بزرگ و عزیز دار آنرا۔ فقال پس گفت راوی بشنیدن
از ابی قتادہ۔ فکان ابو قتادۃ ربما دہنہا بتشدید ہا۔ فی الیوم مرتین۔ پس بود ابو قتادہ بسا کہ تیل می مالید موہای خود را
در روزی دو بار اگرچہ مبالغہ و افراط در ادہان و ترجیل موی محمود نیست و لیکن میکرد ابو قتادہ آنرا از اجل قول رسول اللہ از
جہت گفتن و امر کردن پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم نعم اکرمہا۔ باکرام جمہ و گرامی داشتن آن و نا محمود بودن مبالغہ در ادہان و ترجیل
بجہت شغف تزیین و تکلف ست اما بملاحظہ امر و اہتمام با متثال محمود گردد چنانکہ تطویل ام انس ذوابہ را بمحبت مد واخذ آنحضرت
چنانکہ گذشت۔ رواہ مالک وعن الحجاج بن حسان۔ تابعی ست سعد و د در بصریین صدوق ست و گفت احمد یک بار کہ ثقہ
است و بار دیگر گفت لاباس بہ و گفت یحییٰ صالح الحدیث ست روایت میکند وی از انس بن مالک و عکرمہ و عبد اللہ بن بریدہ و روایت
میکنند از وی یحییٰ بن سعید و یزید بن ہارون۔ قال دخلنا علی انس بن مالک۔ گفت در آمدیم ما بر انس بن مالک۔ فحدثتنی اختی
المغیرۃ۔ پس حدیث کرد مرا خواہر من کہ نام وی مغیرہ است یعنی من یاد دارم کہ با جماعۃ بر انس در آمدم و لیکن کیفیت دخول و
تفصیل احوال را یاد ندارم پس خواہر من آنرا حکایت کرد۔ قالت۔ گفت۔ وانت یومئذ غلام۔ و تو دران روز پسر کی بودی
خرد۔ ولک قرنان۔ و بود مر ترا دران وقت دو گیسوی بافتہ۔ او قصتان۔ یا گفت قصتان شک راوی ست کہ قرنان گفت
یا قصتان گفت و قصہ بقاف مضمومہ و صاد مہملہ موی ناصیہ کہ آنرا قصاص نیز گویند۔ فمسح راسک و برک علیک پس مسح کرد انس
سر ترا و دست بر آورد بر سر تو۔ و قال احلقوا ہذین۔ و گفت تراشید این دو گیسو را۔ او قصوہما۔ یا پست کنید و بلند تگذارید آنرا فان
ہذا زی الیہود۔ پس بدرستیکہ این ہیأت یہود ست۔ رواہ ابوداؤد۔ وعن علی رضی اللہ عنہ قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ان تحلق المرأۃ راسہا۔ نہی کرد آنحضرت از تراشیدن زن موی سر را اگرچہ در احرام باشد و بر زنان قصر واجب ست۔ رواہ النسائی
وعن عطاء بن یسار قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی المسجد۔ گفت عطاء بن یسار کہ تابعی مشہور ست بود آنحضرت در مسجد
فدخل رجل ثائر الراس واللحیۃ۔ پس در آمد مردی ژولیدہ موی سر و ریش۔ فاشار الیہ رسول اللہ۔ پس اشارت کرد بسوی آن مرد پیغمبر خدا
صلی اللہ علیہ وسلم بیدہ۔ بدست مبارک خود۔ کانہ یامرہ باصلاح شعرہ ولحیتہ۔ و اینچنین اشارت کرد بدست کہ از ان مفہوم گشت کہ گویا امر

میکناند آن حضرت آن مرد را به نیکو کردن و آراستن موی سر وی و آراستن ریش وی گویا که دست شریف را بر سر و ریش مبارک فرود آورد و موی‌ها را گرد آورد
و اصلاح داد و او را بدان اشارت و تنبیه کرد که همچنین کند. ففعل پس فهمید آن مرد اشارت آن حضرت را و اصلاح کرد موی سر و ریش خود را.
ثم رجع پس باز گشت و برفت. فقال پس گفت. رسول الله صلی الله علیه وسلم الیس هذا خیرا آیا نیست این حال یعنی اصلاح سر و ریش و بودن
باین هیأت بهتر من ان یاتی احدکم وهو ثائر الراس. از در آمدن یکی از شما ژولیده موی بد هیأت. کانه شیطان. گویا که وی شیطان
است یعنی چنین بد روی و بد منظر. رواه مالک. روایت کرد این حدیث را مالک از عطا و چون او از تابعین است نیز حدیث مرسل است
وعن ابن المسیب. و مرویست از سعید بن المسیب که نیز تابعی است بزرگ. سمع یقول شنیده شد ابن المسیب که می گفت. ان
الله طیب. به درستی که خدا تعالی پاک است. یحب الطیب. دوست میدارد پاکی را. نظیف. پاکیزه است. یحب النظافة. دوست
میدارد پاکیزگی را. در صراح طیب را بمعنی پاک و نظیف را بمعنی پاکیزه گفته و شک نیست که هر دو معنی قریب و مساوی هم اند گویا پاکی بباطن
متعلق داشته و پاکیزگی بظاهر و در قاموس گفته الطیب معروف والنظافة النقاوة و ظاهر این نیز باعتبار همین است که گفتیم والله اعلم
و در معنی طیب و توصیف الله تعالی بدان کلامی نفیس است که در شرح آن را نقل کرده ایم. کریم. یحب الکرم. الله تعالی بزرگ و عزیز است
و دوست میدارد بزرگی و عزیزی را. جواد. یحب الجود. بخشاینده است و دوست میدارد بخشش را. فنظفوا. پس چون حق تعالی دوست
میدارد نظافت را شما نیز نظیف کنید و پاکیزه دارید همه چیز خود را. اراه قال. راوی از ابن المسیب میگوید گمان می برم او را یعنی
ابن المسیب را که گفت. افنیتکم. یعنی پاک دارید صحنهای پیش خانه را یعنی خانها و پیش درها و آستانه ها را پاک و بی خاشاک دارید. ولا تشبهوا
بالیهود. و مشابه نشوید بیهود که صحنهای خانه را چرکین و ناپاک میدارند و در روایتی دیگر زیادت کرده این عبارت را که یجمعون الاکبا
فی دورهم یعنی جمع میکنند یهود خاشاک و سرگین را بر در سراها و خانهای خود و گفته اند که پاکیزه داشتن صحن خانه کنایت است از کرم و جود
زیرا که در خانه و صحن سرای چون لطیف و پاکیزه بود مردم را و مهمانان را رغبت و داعیه نزول و ورود بیشتر و قوی تر گردد. فذکرت
ذلک لمهاجر بن مسمار. راوی این حدیث از ابن المسیب میگوید که چون شنیدم از وی این حدیث را ذکر کردم آن را مر مهاجر بن مسمار را
که نیز تابعی بزرگ است مولای سعد بن ابی وقاص و پرسیدم که تو نیز این حدیث که ابن المسیب میگوید رسیده است. فقال گفت
مهاجر بن مسمار. حدثنیه. تحدیث کرد مرا این حدیث را. عامر بن سعد عن ابیه. از پدر خود که سعد بن ابی وقاص است رضی الله عنه و
عامر بن سعد تابعی ثقه است. عن النبی. روایت کرد پدر وی که سعد است از پیغمبر صلی الله علیه وسلم مثله. مانند این حدیث الا انه قال
مگر همین تفاوت که گفت مهاجر بن مسمار این عبارت. نظفوا افنیتکم. پس در روایت وی افنیتکم بصریح مذکور است گمان را در آن
مدخلی نیست چنانکه در روایت ابن المسیب بود. رواه الترمذی. وعن یحیی بن سعد انه سمع سعید بن المسیب یقول. و در روایت است
از یحیی بن سعد انصاری مدنی که تابعی ثقه است و روایت از صحابه و تابعین دارد و بعضی تابعین نیز از وی روایت دارند که وی
شنید سعید بن المسیب را که میگفت. کان ابراهیم خلیل الرحمن اول الناس ضیف الضیف. اول از آدمیان که گرفت
مهمان را یعنی رسم مهمانی اول از وی بوجود آمده. واول الناس اختتن. و اول کسی از مردان که ختنه کرد. واول الناس قص شاربه

واول کسی ست کہ پست کرد بروت خود را۔ واول الناس رای الشیب۔ واول کسیکہ دید پیری وموی سفید را۔ فقال یا رب ما ہذا پس چون نا گہان پیری او را دریافت گفت ای پروردگار من این چیست۔ قال الرب گفت پروردگار۔ تبارک وتعالیٰ وقار یا ابراہیم این پیری باعث حلم ووقار وگران باری ست کہ از سبکی ولہو ولعب وارتکاب معاصی باز دارد ای ابراہیم۔ قال رب زدنی وقارا۔ گفت ابراہیم ای پروردگار من زیادت گردان مرا موجب وقار را کہ پیری ست۔ رواہ مالک۔ وسیوطی در حاشیہ موطا چیزہای دیگر را از اولیات ابراہیم زیادت کردہ وگفتہ کہ وی اول کسی ست کہ بگرفت ناخنان خود را واول کسیکہ در موی سر فرق نہادہ واول کسیکہ استعمال حدید کردہ یعنی باآہن موی عانہ وجز آن را بسترد واول کسی کہ سراویل پوشیدہ واول کسیکہ خضاب کرد بحنا وکتم واول کسیکہ خطبہ خواند بر منبر واول کسیکہ کارزار کرد در راہ خدا واول کسیکہ ترتیب داد وبیاراست لشکر را در جنگ میمنہ ومیسرہ ومقدمہ وقلب واول کسیکہ معانقہ کرد یعنی با مردم نزد ملاقات واول کسیکہ اشکنہ ساخت وبخورانید آن را واللہ اعلم

باب التصاویر

جمع تصویر بمعنی صورت ساختن ومراد اینجا صورتہاست فی الصراح تصاویر صورتہا ی برانگیختہ از چوب وگل وجز آن

الفصل الاول۔ عن ابی طلحۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تدخل الملائکۃ۔ گفت ابو طلحۃ انصاری کہ از مشاہیر صحابہ است کہ گفت آن حضرت در نمی آیند فرشتگان۔ بیتا فیہ کلب۔ خانہ را کہ در وی سگ ست۔ ولا التصاویر۔ ودر نمی آیند فرشتگان در آن خانہ کہ در وی صورتہاست متفق علیہ۔ وگفتہ اند کہ مراد کلب وصورتی ست کہ حرام ست نگاہداشتن آن وآنکہ نہ چنین ست چنانکہ سگ نگاہدارند برای شکار یا برای محافظت وحراست زراعت وگوسپندان یا صورتی کہ خوار وپایمال باشد در بساط ووسادہ مثلا وجود آن مانع دخول ملائکہ نبود وبعضی گفتہ اند کہ این حکم عام ست ووجود کلب وصورت در خانہ مانع از در آمدن فرشتگان ست مطلقا اگرچہ در صورتی باشد کہ نگاہداشتن آن حرام نبود زیرا کہ احادیث وارد در نیباب مطلق اند ومقید باین قید نہ ونیز گفتہ اند کہ مراد فرشتگان اند غیر کتبہ وحفظہ کہ مفارقت نمی کنند آدمی را در ہیچ حال۔ وعن ابن عباس

عن میمونۃ ابن عباس روایت میکند از میمونہ کہ از امہات المومنین ست وخالہ اوست۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اصبح یوما۔ کہ آنحضرت صبح کرد روزی۔ واجما۔ خاموش واندوہگین فی الصراح الوجوم خاموش شدن از اندوہ وخشم۔ وقال۔ وگفت آن حضرت در بیان سبب دلگیری خود خطاب بہ میمونہ یا بہ یکی از امہات المومنین کردہ یا در نفس خود با خود بطریق تعجب وتحیر فرمودہ ان جبرئیل کان وعدنی ان یلقانی اللیلۃ کہ جبرئیل وعدہ کردہ بود مرا کہ ملاقات خواہد کرد مرا امشب کہ گذشت۔ فلم یلقنی لیس ملاقات نکرد مرا۔ اما۔ حرف تنبیہ ست واصلش اما حذف کردہ شد الف چنانکہ از برای استفہام میہ حذف میکنند ودر لم وبم ویم واللہ سوگند بخدا۔ ما اخلفنی۔ خلاف وعدہ نکرد جبرئیل مرا مگر بجہت سببی وعذری یا معنی آن بود کہ ہرگز بمن خلاف وعدہ نکردہ الان چرا کردہ است۔ پیش چون تفکر کرد در سبب آن۔ وقع فی نفسہ۔ افتاد در دل شریف وی۔ جرو کلب۔ سگ بچہ کہ افتادہ بود در زیر تخت فسطاط۔ زیر خیمہ کہ بود مر آن حضرت را فسطاط در اصل نام خیمۃ البیت کہ در سفر القاموس جرو بتثلیث جیم سگ بچہ وشیر بچہ۔ تحت فسطاط۔

باشد و مراد اینجا پردہ ایست کہ در خانہ میباشد چنانچہ حجلہ و مانند آن کذا قیل و در بعضی روایات آمدہ کہ در خانہ آنحضرت بود در زیر سریر و از خاطر شریف وی رفتہ بود۔ فامر بہ فاخرج۔ پس امر کرد آنحضرت بہ برآوردن آن سگ بچہ پس بیرون آوردہ شد۔ ثم اخذ بیدہ ماء۔ پس گرفت بدست شریف خود آبی را۔ فنضح مکانہ۔ پس آب پاشید آنحضرت در جائیکہ نشستہ بود آن سگ بچہ و پشت آنجا را۔ فلما امسی۔ پس ہرگاہ شام کرد آنحضرت یعنی چون شام در آمد۔ لقیہ۔ پیش آمد آنحضرت را جبرئیل۔ فقال۔ پس گفت آنحضرت بہ جبرئیل۔ لقد کنت وعدتنی۔ ہر آئینہ بتحقیق بودی تو کہ وعدہ کردہ بودی تو مرا ان تلقانی البارحۃ۔ کہ ملاقات خواہی کرد مرا دیشب زبان عرب بران ست کہ شب گذشتہ را اگر پیش از زوال یاد کنند اللیلۃ گویند چنانکہ در اول حدیث گفت۔ وعدنی ان تلقانی اللیلۃ۔ و چون بعد از زوال گویند البارحۃ خوانند چنانکہ اینجا گفت۔ قال گفت جبرئیل در جواب آنحضرت و بیان عذر و تقصیر تاخیر خود اجل آری وعدہ کردہ بودم۔ ولکنا لا ندخل بیتا فیہ کلب ولا صورۃ لیکن ما فرشتگان در نمی آئیم خانہ را کہ در وی سگ ست یا صورت از اینجا معلوم گردد کہ وجود کلب در خانہ مانع از دخول ملائکہ بود اگرچہ سگی باشد کہ نگاہداشتن آن حرام نباشد چہ نہان شدن آن سگ بچہ در خانہ و فراموش شدن آن عذری صریح بود در وجود وی و با وجود آن جبرئیل نہ در آمد۔ فاصبح رسول اللہ۔ پس صبح کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یومئذ۔ آن روز کہ شنید از جبرئیل این سخن را۔ فامر بقتل الکلاب۔ پس امر کرد بکشتن سگان حتی انہ یامر۔ تا آنکہ چنان شد کہ امر میکند۔ بقتل کلب الحائط الصغیر۔ بکشتن سگ بوستان خرد کہ در وی چندان احتیاج بوجود سگ و محافظت آن نبود۔ ویترک کلب الحائط الکبیر۔ و میگذاشت سگ بوستان بزرگ را کہ در وی بود احتیاج ست بمحافظت و پاسبانی از اینجا ظاہر میشود کہ سگی کہ احتیاج ست بہ نگاہداشتن وی مانع نیست از دخول ملائکہ۔ رواہ مسلم

وعن عائشۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم لم یکن یترک فی بیتہ۔ گفت عائشہ نبود آنحضرت کہ میگذاشت در خانہ خود شیئا چیزی را از جنس ظرف یا جامہ یا مانند آن۔ فیہ تصالیب۔ کہ در وی تصاویر بود۔ الا نقضہ۔ مگر آنکہ می شکست آنرا و ابطال می نمود و الا قصہ نیز آمدہ۔ رواہ البخاری۔ و تصالیب جمع تصلیب ست بمعنی تصویر صورت صلیب و صلیب چلیپای ترسایان کہ دو چوب را برہم نہند کہ ہر یکی تقاطع کند دیگری برابر صورت شخصی کہ او را بردار کشیدہ باشند و اصل وی آنست کہ نصاری گمان برند کہ عیسی علیہ السلام را یہود بردار کشیدہ اند دیگر این شکل را در اکثر چیزہا رعایت کنند و در گردن آویزند و پرستند بجہت احضار آن صورت غریبہ و تحسر بران و ثوب مصلب گویند آن جامہ را کہ در وی صورت صلیب کشیدہ باشند و گفتہ اند کہ مراد بہ تصالیب اینجا تصاویر و تماثیل ست مطلقا۔ وعنہا انہا اشترت نمرقۃ۔ و ہم از عائشہ آمدہ است کہ وی خرید نمرقہ را بضم نون و را و بکسر ہما و در بعضی حواشی بنقل از سیوطی بثلثۃ النون والراء وسادۃ بمعنی بالین و جمع وی نمارق چنانکہ در قرآن مجید آمدہ کہ و نمارق مصفوفۃ پس عائشہ رضی اللہ عنہا بخرید نمرقہ را کہ۔ فیہا التصاویر۔ در وی صورتہا بود۔ فلما راہا رسول اللہ۔ پس ہرگاہ کہ دید آن نمرقہ مصورہ را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قام علی الباب فلم یدخل۔ ایستاد بر در پس در نیامد در خانہ کہ نمرقہ بود در وی فعرفت۔ پس شناخت عائشہ و در بعضی نسخ فعرفت بضم تا بر صیغہ متکلم یعنی گفت عائشہ پس شناختم۔ فی وجہہ۔ در روی مبارک آن حضرت۔ الکراہیۃ۔ ناخوشی را از وجود آن نمرقہ۔ قالت۔ گفت عائشہ۔ فقلت پس گفتم۔ یا رسول اللہ اتوب۔ توبہ میکنم و

باز میگردم بعذر خواهی الی اللّٰه والی رسوله بسوی خدا و بسوی رسول وی. ماذا اذنبت چه گناه کرده ام وچه تقصیر واقع شده از من که درون
خانه درنمی آئی بلبیت آخرای آهوی مشکین که رسیدی از ما؛ چه خطا رفت وچه کردیم وچه دیدی از ما؛ فقال رسول اللّٰه پس گفت پیغمبر خدا
صلی اللّٰه علیه وسلم ما بال هذا النمرقة چیست حال این نمرقه واز کجا آورده این را. قالت قلت اشتریتها لک گفت عائشه گفتم
خریده ام این را از برای تو. لتقعد علیها تا به نشینی تو بر آن. وتوسدها. وبالین گیری او را وتکیه کنی بر آن. فقال رسول اللّٰه پس گفت
پیغمبر خدا صلی اللّٰه علیه وسلم ان اصحاب هذه الصور بدرستیکه سازندگان این صورتها. یعذبون یوم القیمة. عذاب کرده
می شوند روز قیامت. ویقال لهم. وگفته میشود مر ایشان را بطریق امر تعجیزی. احیوا ما خلقتم. زنده گردانید وجان دهید آنچه
را که پیدا کرده آید آنرا وتصویر نموده اید. وقال. وگفت آن حضرت بعد از بیان قبح صنعت تصویر از برای بیان کراهت
استعمال ونگاهداشتن آن در خانه. ان البیت الذی فیه الصور. بدرستیکه خانه که در وی صورتهاست. لا تدخله الملائکة. در
نمی آیند آن خانه را فرشتگان ومحروم میگردانند از انوار وبرکات ایشان اهل آنخانه را. متفق علیه. ازین حدیث نیز معلوم میگردد
که وجود صورتها در خانه اگرچه حرام نباشد چنانکه شیخ محی الدین نووی بران رفته مانع ست از دخول ملائکه چه تصویر در ساده مانند
آن حرام نباشد کذا قال الطیبی. وعنها انها کانت. وهم از عائشه آمده که بود وی رضی اللّٰه عنها. قد اتخذت تحقیق گرفته بود
علی سهوة لها. بر صفه که پیش خانه بود مراو را وبعضی گفته اند که سهوه خانه خردی فرو رفته در زمین بلند سقف شبیه بخزانه که در وی
متاع نهند. سترا فیها تماثیل. پرده که در وی صورتها بود. فهتکه النبی. پس بدرید آن پرده را پیغمبر صلی اللّٰه علیه وسلم فاتخذت
منه نمرقتین پس ساخت عائشه از آن جامه مصور که از آن پرده گرفته بود دو بالین. وکانتا فی البیت. وبودند آن دو بالین
در خانه. یجلس علیهما. می نشست آن حضرت بران دو بالین متفق علیه. این حدیث بظاهر با حدیث سابق منافات
دارد زیرا که از حدیث سابق معلوم شد که تصویر بر وساده مانع ست از دخول ملائکه اگرچه حرام نباشد پس گذاشتن نمرقتین
در بیت چگونه باشد جوابش میگویند که این تماثیل صور محرمه که صور حیوانات ست نبود وهتک ستر از جهت آنست که در حدیث
پایان بیاید که خدا تعالی نفرموده است که سنگ وگل را بجامه بپوشیم واگر فرضا صور محرمه بود سرهای آن از نمرقتین بریده شده
وبعضی گفته اند معنی هتک قطع ومحو صورتیست که در وی بودند کذا قال الطیبی. وعنها ان النبی صلی اللّٰه علیه وسلم خرج فی غزوة من
غزوات وهم از عائشه است که آن حضرت برآمد برای غزوة از غزوات. فاتخذت نمطا پس گرفتم بعد از برآمدن آن حضرت برای
غزا نمطی را ونمط بفتح نون ومیم نوعی از بساط لطیف ست که ریشهای باریک دارد وآنرا بر هودج می اندازند واز آن پرده نیز میگیرند
جمعه انماط فسترته علی الباب پس پوشیدم آنرا بر در. فلما قدم پس هنگامیکه از سفر باز آمد آن حضرت ودر آمد برمن. فرای
النمط پس دید نمط را که پوشیده بودم در را بدان. فجذبه پس کشید آنحضرت آن نمط را بزور حتی هتکه تا آنکه پاره کرد آنرا و
بعضی گفته اند که بود در آن نمط صورتهای اسپان بال دار پس تلف کرد ومحو ساخت آن صورتها را اما سیاق حدیث ناظر
در آن نیست که منع وهتک از جهت صورت نبود بلکه از جهت کراهت پوشیدن در ودیوار بود بجامه چنانکه گفت. ثم قال ان اللّٰه تعالی

پستر گفت آن حضرت که خدا تعالی لم یامرنا - امر نکرده است ما را - ان نکسو الحجارة والطین - که بپوشانیم سنگ و گل را طیبی گفته که این امر
تنزیهی ست نه تحریمی چه عدم امر الٰهی بدان دلالت بر نهی نکند و اما وجه آن تغیر و غضب بود و پاره کردن از جهت عظم شان اهل بیت
شریف وی در تورع و تقوی و درین حدیث اتخاذ وسائد مذکور نشد - متفق علیه - وعنها عن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال
وهم از عائشه است از آن حضرت که فرمود اشد الناس عذابا یوم القیمة - سخت ترین مردم از روی عذاب روز قیامت - الذین
یضاهون - آن کسانی اند که مشابهت میکنند - بخلق الله - به پیدائش خدا تعالی یعنی مصوران که پیکری میسازند چنانکه
حقتعالی صورتی را می آفرید و لهذا عذاب میکنند ایشان را که چرا جان نمی بخشند - متفق علیه - وعن ابی هریرة قال
سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول قال الله تعالی - گفت ابو هریره شنیدم آنحضرت را که میگفت گفت خدای تعالی
ومن اظلم ممن ذهب یخلق کخلقی - وکیست ظالم تر از کسی که رفت که پیدا میکند همچو پیدا کردن من یعنی پیکری میسازد چنانکه
من میکنم و این در حقیقت پیدا کردن نیست از همان اجزاء و مواد که پیدا کرده خداست ترکیبی میسازد که پیکری می نماید
وگمان می برد که من ساخته ام اگر درینجا دعوی پیدا کردن دارند فلیخلقوا ذرة - پس باید که پیدا کنند و از عدم بوجود آرند
ذره را که بمعنی مورچه خرد ست یا آنچه در هوا می نماید از غبار در روزن خانه از شعاع آفتاب و ظاهر آنست که مراد اینجا
معنی اول ست چه ذره های هوا بالحقیقة جزو وجود وهمی نیست و اطلاق خلق بروی حقیقتی ندارد مگر مقصود مبالغه باشد
او لیخلقوا حبة او شعیرة - یا پیدا کنند دانه از دانها یا دانه جوی را و این تخصیص بعد از تعمیم ست در عرف مذکور میگردد و از میان
حبوب برای بیان قلت و تواند که مراد بحبه آن دانه سرخ باشد که در وزن آنرا نصف طسوج میدارند و جو نیز نام وزن ست
کمتر از حبه مذکور و حبه بمعنی پاره از شئی نیز آمده چنانکه در قاموس گفته - متفق علیه - وعن عبد الله بن مسعود قال سمعت
رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول اشد الناس عذابا عند الله المصورون - سخت ترین مردم از روی عذاب نزد خدا
صورت گرانند یعنی از جمله آن جماعه که بر ایشان عذاب سخت کنند ایشانند بقرینه آنکه در بعضی روایات بکلمه من که افاده
تبعیض کند نیز آمده - متفق علیه - و بعضی گفته اند که این وعید در حق آن کسی ست که تصویر اصنام میکند تا عبادت کرده شوند
از غیر حق تعالی و این شخص کافرست پس اگر بروی عذاب سخت رود دور نباشد و بعضی گفته اند آن کسی که بقصد مضاهات و
مشابهت بخدا صورت کند وی نیز کافرست و عذاب بروی سخت ست و هر که نه باین قصد کند فاسق ست نه کافر و حکم وی
حکم مرتکب سائر معاصی ست و اتفاق ست بر آن که مراد تصویر حیوانات ست نه اشجار و مانند آن و متعارف اطلاق مصور بر اول
ست و دوم را نقاش گویند و مجاهد تصویر درخت بار دار را نیز مکروه داشته و نزد محققین جمله این باب کراهتی نیست
و داخل لهو و لعب و مالا یعنی ست - وعن ابن عباس قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول - ابن عباس گفت
شنیدم آنحضرت را که میگفت - کل مصور فی النار - هر صورت گر در آتش دوزخ ست - یجعل له - پیدا گردانیده میشود و او را
بکل صورة صورها - بهر صورتی که ساخته است آنرا نفس - ذاتی و شخصی - فیعذبه فی جهنم - پس عذاب میکند آن نفس آن صورت گر

را در روز نفخ و در اکثر نسخ اصول نفسا منصوب آمده و برین تقدیر یحیل بر لفظ معلوم ست یعنی پیدا میکند خدا تعالی برای وی نفسی را
قال ابن عباس فان کنت لابد فاعلا پس اگر هستی تو البته سازنده صورت را۔ فاصنع الشجر و مالا روح فیه پس بساز صورت درختان
را و چیزیکه نیست جان در وی و در تصویر ثیاب برای لعب بنات رخصتی هست لیکن امام مالک مکروه داشته خریدن آن مر والد
را و بعضی گفته اند که اباحت آن منسوخ ست متفق علیه۔ وعنه قال سمعت رسول الله۔ وهم از ابن عباس ست که گفت شنیدم
پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم یقول۔ که وی میگفت۔ من تحلم بحلم لم یره کسیکه دعوی کند و بدروغ بربندد و خوابی را که ندیده
است آنرا و حلم بضم حا و سکون لام و ضم آن انچه کسی در خواب بیند۔ کلف ان یعقد بین شعیرتین تکلیف کرده میشود آنکس بقصد
تعجیز که بربندد و پیوند دمیان دو جو۔ ولن یفعل۔ و هرگز نمی تواند کرد آنرا یعنی او را عذاب میکنند و بران میدارند که دو جو را
بیکدیگر پیوند دهد و یکی گرداند و چون نمیکند باز عذاب میکنند پس همچنین در عذاب میباشد و مناسبت میان فعل وی که بدروغ
بستن خواب ست و میان بستن دو جو بیکدیگر آنست که چنانچه سخنان را بدروغ بهم بربست و پیوند کرد میان دو جو نیز پیوند کنند
و بربندد و بدروغ بربستن در خواب اگرچه قسم دروغ ست ولیکن شدت عذاب بران بجهت آنست که وی متعلق بعالم غیب ست
و خواب راست جزو یست از نبوت و حکم وحی دارد پس گویا بر حق تعالی دروغ بر می بندد و شک نیست که این اشد اقسام کذب
ست و بعضی گفته اند که این وعید در حق شخصی ست که دعوی نبوت یا ولایت میکند و ادعای ورود امر و نهی الهی و علوم و
حقائق از جانب خدا و رسول نموده می نماید چنانکه بعضی از مدعیان کاذب میکنند۔ ومن استمع الی حدیث قوم۔ وکسیکه گوش نهد
بسوی سخن قومی و خواهد که آنرا بشنود و بداند که چه میگویند۔ وهم له کارهون۔ وحال آنکه آن قوم مر آن شخص را و شنیدن او سخن ایشان
را کاره اند و ناخوش دارنده اند۔ او یفرون منه۔ یا میگریزند آن قوم از وی تا نزدیک نیاید و سخن ایشان را استماع ننماید۔
صب فی اذنیه الآنک یوم القیمة۔ ریخته میشود در هر دو گوش آن مستمع سرب روز قیامت و در قاموس گفته که آنک بمد همزه
و ضم نون سرب ابیض یا اسود یا خالص از ان و در مجمع البحار تفسیر آنک برصاص کرده یا تردید میان ابیض و اسود و خالص۔ ومن صور صورة
وکسیکه تصویر کند صورتی را۔ عذب۔ عذاب کرده میشود۔ وکلف۔ و تکلیف کرده میشود۔ ان ینفخ فیها۔ که روح در دمد در ان۔
ولیس بنافخ۔ و نیست وی در دمنده روح و قدرت ندارد بران لابد عذاب میکشد تا وقتیکه پروردگار تعالی خواهد۔ رواه
البخاری۔ وعن بریدة ان النبی صلی الله علیه وسلم قال من لعب بالنردشیر کسیکه بازی کند بنردشیر و نردشیر نام نرد ست و معرب
ست و وضع اردشیر بن بابک ست که از ملوک فارس ست و آنرا بنردشیر بجهت آن گویند کذا فی القاموس و میفرماید که هر که بازی کند
بنرد۔ فکانما صبغ یده فی لحم خنزیر و دمه پس گویا رنگ کرد دست خود را بگوشت خوک و خون او و در بعضی روایات فکانما غمس یده
و درین کلام تمثیل و تشبیه قبح این فعل ست و تنفیر قلوب ست از ان۔ رواه مسلم۔ بدانکه لعب نرد حرام ست مطلقا و لعب
بشطرنج اگر قمار نکنند و نماز را از وقت تاخیر نماید و زبان از لغو و فحش نگاهدارد نزد بعضی رخصتی هست و مختار نزد حنفیه کراهت
و حرمت ست مطلقا زیرا که از باب لهو و لعب ست و در وی تضییع وقت ست و نزد شافعی لعب بشطرنج مباح ست

ولیکن مواظبت بران مکروہ است کراہتی شدیدہ کذا فی مطالب المؤمنین نقلا عن الغزالی۔

الفصل الثانی عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اتانی جبرئیل آمد مرا جبرئیل قال اتیتک البارحۃ
گفت جبرئیل آمدہ بودم ترا دی شب فلم یمنعنی ان اکون دخلت پس منع نکرد مرا از درآمدن در خانہ ہیچ چیز الا انہ کان علی الباب
تماثیل۔ مگر ہمین کہ بود بر در صور تہا۔ وکان فی البیت قرام ستر فیہ تماثیل۔ وبود در خانہ جامۂ رنگین منقش کہ ازان پردہ گرفتہ بودند
در وی صور تہا وکان فی البیت کلب۔ وبود در خانہ سگے فمر برأس التماثیل الذی علی باب البیت پس امر کن ببریدن سر صورتے
کہ در خانہ است فیقطع فیصیر کہیئۃ الشجرۃ پس بریدہ شود سر آن صورت وبگردد مانند صورت درخت یعنی ہیئت وشکل آن صورت
نماند فیقطع وفیصیر را برفع ونصب ہر دو خواندہ اند۔ ومر بالستر فلیقطع فلیجعل وسادتین۔ وامر کن تا بریدہ شود پردہ پس ساختہ شود
دو بالش ازان منبوذتین۔ انداختہ شدہ برای نشستن وتکیہ کردن و وسادہ را نبذہ میگویند بکسر میم کہ انداختہ میشود در خانہ
از نبذ بمعنی طرح کردن وانداختن۔ توطان۔ پی سپر کردہ شوند واستعمال کردہ شوند آن دو وسادہ۔ ومر بالکلب فلیخرج۔
وامر کن تا بیرون آوردہ شود سگ از درون خانہ ففعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس کرد آن حضرت مانچہ گفت
جبرئیل۔ رواہ الترمذی وابو داؤد۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ وہم از ابی ہریرہ است کہ گفت
گفت آن حضرت یخرج عنق من النار یوم القیمۃ بیرون می آید طائفہ از آتش دوزخ یعنی پارۂ از آتش جدا میگردد وبیرون
می افتد روز قیامت۔ لہا عینان تبصران۔ مر آن طائفہ آتش را دو چشم ست کہ می بینند۔ واذنان تسمعان۔ ودو گوش ست
کہ میشنوند۔ ولسان ینطق۔ وزبانی ست کہ سخن میکند۔ یقول میگوید زبان آتش انی وکلت بثلٰثۃ من وکیل ساختہ شدہ ام یعنی
پروردگار تعالی مرا وکیل ساختہ است بثلٰثۃ بسہ کس کہ آنہا را عذاب کنم وبسوزم۔ بکل جبار۔ بہر متکبر سرکش عنید معاند
حق کہ با وجود علم بدان قبول نکند آنرا وبراہ راست نرود۔ وکل من دعا مع اللہ الٰہا آخر۔ وہر کسیکہ بخواند با خدای عز وجل خدای
دیگر را وشرک ورزد وتوجہ بغیر آورد۔ وبالمصورین۔ وبصورت گران کہ ایشان نیز نوعی از شرک کردند۔ رواہ الترمذی
وعن ابن عباس عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ تعالی حرم الخمر۔ گفت آن حضرت کہ خدا تعالی حرام گردانیدہ
است می را۔ والمیسر۔ وقمار را۔ والکوبۃ بضم کاف یعنی طبل لہو ولعب۔ وقال کل مسکر حرام۔ وگفت آن حضرت ہر چہ
مستی آرندہ است حرام ست وکوبہ را تفسیر کردہ اند بہ نرد یا طبل یا بربط سہ قول ست کذا فی النہایۃ ودر شرح جامع الاصول
گفتہ کہ طبل صغیر کہ دو سر دارد ومؤلف از بعضی رواۃ حدیث نقل کردہ وگفتہ قیل الکوبۃ الطبل یعنی طبل لہو ولعب نہ طبل غازیان
رواہ البیہقی فی شعب الایمان وعن ابن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن الخمر والمیسر والکوبۃ والغبیراء بضم غین معجمہ وفتح
بای موحدہ وسکون یای تحتانیہ وراء ممدودہ۔ والغبیراء شراب تعملہ الحبشۃ من الذرۃ۔ وغبیراء شرابی ست کہ میسازند آنرا حبشہ
از ذرہ بضم ذال وفتح راء مخففہ دانہ ارزن۔ ویقال لہا السکرکۃ۔ وگفتہ میشود مر غبیراء را سکرکہ بضم سین مہملہ وکاف ولی وسکون راء
وغبیراء ازان جہت گویند کہ در وی غبرتی وکدورتی وکثافتی ہست۔ رواہ ابو داؤد۔ وعن ابی موسی الاشعری ان رسول اللہ

صلی اللہ علیہ وسلم قال من لعب بالنرد کسیکہ بازی کند بہ نرد - فقد عصی اللہ ورسولہ پس تحقیق کہ گناہ کرد آنکس خدای عزوجل و پیغمبر او را صلی اللہ
علیہ وسلم رواہ احمد وابو داؤد - وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رای رجلا - روایت است از ابو ہریرہ کہ آنحضرت دید مردی
را کہ یتبع حمامۃ - کہ دنبال میکند کبوتری را و در پی او میرود باین طور کہ کبوتر می پرد یا بر زمین میرود - فقال پس گفت آنحضرت
شیطان یتبع شیطانۃ - آن مرد شیطانی ست کہ در پی میرود شیطان را آن مرد را شیطان خواند کہ بازی میکند و اشتغال بما لا یعنی دارد و
کبوتر را نیز شیطان گفت کہ باعث بازی و لہو و لعب وی شدہ است و از ذکر خدا و کار دین و دنیا باز داشتہ است و تائیث در
شیطانۃ باعتبار لفظ حمامہ است ازینجا معلوم میشود کہ بازی کردن بہ کبوتر حرام ست - رواہ ابو داؤد و ابن ماجۃ والبیہقی فی شعب الایمان طیبی گفتہ
کہ نگاہداشتن کبوتران برای بیضہ و چوزہ و حمل آن و فرستادن نامہ جائز ست بی کراہت اما بازی کردن بآن و پرانیدن صحیح آنست کہ مکروہ است
و اگر ضم کنند بآن قمار را رد کردہ شدہ است شہادت وی و در مطالب المومنین گفتہ کہ لعب حمام نزد شافعی مکروہ است کراہت تنزیہ
الفصل الثالث عن سعید بن ابی الحسن قال کنت عند ابن عباس سعید بن ابی الحسن کہ یکی از ثقات تابعین ست برادر حسن بصری
مولای زید بن ثابت و ابو الحسن کنیت پدر ایشان ست و نام او یسار گفت بودم من نزد ابن عباس رضی اللہ عنہما اذ جاءہ رجل
ناگہان آمد ابن عباس را مردی - فقال پس گفت آن مرد - یا ابن عباس انی رجل انما معیشتی من صنعۃ یدی ای ابن عباس من مردی
ام کہ نیست زندگانی من مگر از پیشہ دست من - وانی اصنع ہذہ التصاویر - و بدرستیکہ من پیشہ میکنم این صورہا را یعنی چکار کنیم
شارع این پیشہ را حرام میدارد و مرا غیر این پیشہ از دست نمی آید آیا روا باشد مرا بحکم ضرورت این پیشہ کردن یا نہ پس ابن عباس چون
دید کہ تعلق او باین کار سخت ست و شاید کہ بمنع وی باز نیاید روایت کرد بوی از قول رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم - فقال پس
گفت ابن عباس - لا احدثک الا ما سمعت من رسول اللہ - حدیث نمیکنم ترا مگر آنچہ شنیدہ ام از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم سمعتہ یقول شنیدم
آنحضرت را کہ میگفت من صور صورۃ کسیکہ صورتگری کند صورتی را فان اللہ معذبہ پس بدرستیکہ خدا تعالی عذاب کنندۂ آنکس ست
حتی ینفخ فیہا الروح - تا آنکہ در دمد مصور در آن جان را - ولیس بنافخ فیہا ابدا - و نیست آنکس در دمندہ جان را در آن صورت ہرگز
و ممکن نیست کہ در دمد - فربا الرجل پس بلند شد دم آن مرد و تنگ شد سینۂ وی - ربوۃ شدیدۃ - تنگ شدن سخت و ربوۃ بفتح راء
سکون با بلند شدن نفس و اصل وی در اسپ ست کہ از دویدن و ترسیدن دم وی بلند گردد و بفارسی آنرا تلواسہ گویند و در
ہندی سانس خوانند - واصفر وجہہ - و زرد گشت روی آن مرد از شنیدن این وعید و ترتب این عذاب بر پیشہ صورتگری
فقال پس گفت ابن عباس - ویحک - وای تو - ان ابیت الا ان تصنع اگر ابا میکنی و سرکشی می ورزی از ہمہ پیشہا مگر آنکہ پیشہ کنی صورتگری را
یعنی البتہ میکنی و باز نمی آئی ازین کار فعلیک بہذا الشجر پس بر تو باد این قسم صورتگری کہ صورت درختان ست - وکل شئی لیس فیہ
روح - و صورت ہر چیزیکہ نیست در وی جان یعنی صور غیر حیوانات - رواہ البخاری - وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت
گفت عائشہ - لما اشتکی النبی - وقتیکہ بیمار شد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ذکر بعض نسائہ کنیسۃ - یاد کرد بعضی از زنان آنحضرت
کنیسہ را - یقال لہا ماریۃ - کہ گفتہ میشد مر آن کنیسہ را ماریہ بکسر را و خفت تحتانیہ و کنیسہ بفتح کاف و کسر نون و سکون تحتانیہ

وسین مهمله معبد یهود و نصاری و وی معرب کنشت ست کذا قال الطیبی و در قاموس گفته کنیسه معبد یهود و نصاری یا معبد کفار و کرمانی گفته که مشهور آنست که کنیسه یهود راست و بیعه بکسر با و سکون یا نصاری را ولیکن در لغت کنیسه معبد نصاری را نیز گویند و جوهری کنیسه بیعه هر دو مر نصاری را گفته مقصود آنکه در بیماری حضرت بتقریب حکایتها و سخنان که نزد بیمار برای مشغولی خاطر وی گویند بعضی از نساء مطهره که ام سلمه و ام حبیبه باشد ذکر کنیسه که در زمین حبشه دیده بودند کردند چنانکه گفت - وکانت ام سلمة وام حبیبة اتتا ارض الحبشة - و بودند این دو ام المؤمنین که رسیده بودند زمین حبشه را که بردین نصاری اند - فذکرتا لیس یاد کردند من حسنها از خوبی و زیب و زینت آن کنشت وتصاویر فیها - و یاد کردند از صورتها که دران کنیسه بود - فرفع راسه پس چون شنید آن حضرت صلی الله علیه وسلم این حکایت را از ام سلمه و ام حبیبه برداشت سر مبارک خود را - فقال پس گفت آن حضرت - اولئک الجماعة یعنی اهل حبشه یا نصاری در کاف اولئک فتح و کسر هر دو جائز ست و شراح بکسر تصحیح کرده اند و ظاهر همین ست زیرا که مخاطب نساء اند و همچنین لفظ تلک اولات فیهم چون بمیرد در ایشان و در بعضی نسخ منهم - الرجل الصالح - مرد صالح - بنوا علی قبره مسجدا - بنا کنند بر سر گور او مسجدی - ثم صوروا فیه تلک الصور پستر تصویر کنند دران مسجد آن صورتها را یعنی از ایشان - اولئک شرار خلق الله - ایشان بدترین خلق خدا اند هم از جهت تصویر صور و هم از جهت بنای مسجد بر قبر و نماز گزاردن بجانب آن چنانکه در احادیث دیگر آمده است متفق علیه

وعن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان اشد الناس عذابا یوم القیمة - بدرستیکه سخت ترین مردم از روی عذاب روز قیامت - من قتل نبیا کسی ست که کشت پیغمبر را زیرا که البته کشتن کسی پیغمبر را بناحق ست - او قتله نبی - یا کسی که کشت او را پیغمبر زیرا که کشتن پیغمبر کسی را بحق ست و وی واجب القتل ست حقا و طیبی گفته که مراد فی سبیل الله است چنانکه در روایت دیگر صریح آمده است زیرا که وی قاصد قتل نبی بود و این احتراز ست از قتل حدا و قصاصا - او قتل احد والدیه - یا کسیکه کشت یکی از پدر و مادر خود را - والمصورون - و دیگر سخت ترین مردم در عذاب صورتگران اند - وعالم لم ینتفع بعلمه - و عالمیکه سود مند نشد بعلم خود و الله هم انا نعوذ بک من علم لا ینفع - وعن علی رضی الله عنه انه کان یقول - مروی ست از امیر المؤمنین علی که بود وی رضی الله عنه میگفت - الشطرنج بکسر شین معجمه و سین مهمله لغتی ست در وی - هو میسر الاعاجم - آن شطرنج قمار مردم عجم ست و عجمی مردم غیر عرب را گویند و اعجم و اعجمی آنکه سخن پیدا و فصیح نتواند گفتن اگرچه از عرب باشد و اعاجم جمع او ست و مراد باعاجم اینجا عجمیان اند چه در غالب اعجمیه در غیر عرب باشد - وعن ابن شهاب ان ابا موسی الاشعری قال - مرویست از ابن شهاب زهری که از مشاهیر تابعین ست که ابو موسی اشعری که از کبار صحابه است گفته است - لا یلعب بالشطرنج الا خاطی - بازی نکند بشطرنج مگر گناهگاران بدکردار - وعنه انه - و هم از زهری روایت ست که بدرستی که ابا موسی اشعری سئل عن لعب الشطرنج پرسیده شد از بازی شطرنج که چه حکم دارد - فقال پس گفت ابو موسی - هی من الباطل - این بازی کردن بشطرنج و بعضی های وی از جنس باطل و خلاف حق ست - ولا یحب الله الباطل - و دوست نمیدارد خدا تعالی باطل را ظاهر در فهم کاتب حروف آنست در آیه که این عبارت کنایت ست از آنکه مبغوض میدارد وی تعالی باطل را و نزد اهل محبت چیزی را که حق تعالی دوست نمیدارد

سبع وحش ست اگرچہ ظاهر عبارت در عدم محبت ست وآن عام ترست از بغض والله اعلم۔ روی البیهقی الاحادیث الاربعة فی شعب الایمان
وعن ابی هریرة قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یاتی دار قوم من الانصار۔ بود آن حضرت که می آمد سرای قومی را از انصار
وخانه های ایشان را۔ ودونهم دار۔ وحال آنکه ورای آن قوم وسرای ایشان دار وسرای می بود ومی وخانه های قوم۔ فشق ذلک
علیهم۔ پس دشوار آمد آمدن آنحضرت در سرای آن قوم ونه در آمدن در سرای این دیگران۔ فقالوا۔ پس گفتند این قوم۔ یا رسول
الله تاتی دار فلان۔ می آئی تو سرای فلان کس را۔ ولا تاتی دارنا۔ ونمی آئی سرای ما را۔ قال النبی صلی الله علیه وسلم۔ گفت آنحضرت
در بیان عذر نا آمدن بسرای این قوم که من درنمی آیم در سرای شما۔ لان فی دارکم کلبا۔ از جهت آنکه در سرای شما سگ ست واز
برکت دخول ملائکه خالی ومحروم ست۔ قالوا۔ گفتند آن جماعه۔ ان فی دارهم سنورا۔ بدرستیکه در سرای ایشان گربه است وآن نیز
از جنس سبع ست چنانکه سگ وفرق چیست میان سگ وگربه۔ فقال النبی۔ پس گفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم السنور سبع یعنی
آری گربه سبع ست اما نجاستی وشیطنتی ندارد که مانع از در آمدن فرشته گردد بخلاف سگ که نجس ست ودروی چیزی از معنی شیطنت
ست که ضدیت بملکیت دارد وطیبی گفته که ممکن ست که حمل کرده شود این عبارت را به استفهام انکاری وبرین تقدیر گربه از
جنس سبع نباشد والله اعلم. رواه الدارقطنی۔

کتاب الطب والرقی

طب بحرکات ثلاثه علاج کردن وبفارسی پجشکی وطبیب پجشک طبیب بفتح طا طبیب وهر حاذق درکار خود ومتطبب علم طب خواننده وعمل
کننده بدان که هنوز حاذق نشده باشد وطب بکسر بمعنی سحر نیز آمده ومطبوب بمعنی مسحور وطب جسمانی بود ونفسانی جسمانی علاج بدن
بحفظ صحت ودفع مرض ونفسانی علاج نفس بازالة اخلاق رديه مهلکه واد ویه نیز دو قسم اند حسیه طبیعیه مفرده یا مرکبه وروحانیه ربانیه
که قرآن ست وانچه در معنی او ست وحضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم علاج میکرد است لهم الطبیعیه وهم بروحانیه ورقی جمع
رقیه بضم را وسکون قاف وتخفیف یا عربی عوذه خوانند وبفارسی افسون ورقیه بقرآن واسمای الهی تعالی جائزست باتفاق
وماسوای آن از کلمات اگر معلوم باشد معانی آن ومخالف نبود دین وشریعت را نیز جائز وبجز آن درست نه یا رب مگر بوثوق باشد و
صحیح بود در روایت آن آورده اند که یکی افسون میخواند بدانچه معلوم نبود او را معنی آن یکی از اهل کتاب که آنجا حاضر بود میخندید ومیگفت چه
شده است این مرد را که دشنام میکند خدا ورسول خدا را وانچه اهل عزائم وتکسیر کنند از اعمال مثل تسخیر وتلوین وحفظ ساعات نیز مکروه
وحرام ست نزد اهل دیانت وتقوی کذا قال العلماء۔

الفصل الاول عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما انزل الله تعالی داء۔ فرو نفرستاده وپیدا نکرده
خدای تعالی دردی را۔ الا انزل له شفاء۔ مگر آنکه فرو فرستاده وپیدا کرده برای دفع آن شفائی را یعنی دارویی که شفا بخشد از آن
رواه البخاری وعن جابر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لکل داء دواء۔ مر هر دردی را دوائیست فاذا اصیب دواء
الداء۔ پس چونکه رسانیده شود دوای درد را برء باذن الله۔ به شود باذن پروردگار تعالی یعنی دارو علت شفا نیست شفا باذن

خدا است و دارو را سبب عادی آن ساخته و بربر بفتح راست و گفته اند که اهل حجاز بکسر را و ضم آن خوانند. رواه مسلم. وعن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الشفاء فی ثلث شفا در سه چیز است. فی شرطة محجم یکی در خون کشیدن است بمحجم بکسر میم و سکون حاء و فتح جیم آلتی که بوی خون بمکند و خون حجامت در وی می افتد چنانچه کدو و شاخ و مراد اینجا آلتی است که زده شود بوی شرط بفتح نشتر زدن بر موضع حجامت تا خون برآید و آنرا مشرط گویند بکسر میم بمعنی نشتر. او شربة عسل یا شفا در نوشیدن از عسل است او کیة بنار. یا داغ کردن بآتش است. وانا انهی امتی عن الکی. و من منع میکنم امت خود را از داغ کردن. رواه البخاری. صاحب سفر السعادة گفته که علما گویند که این حدیث اشارت است بمعالجه جمیع امراض مادی چه امراض مادی یا دموی است یا صفراوی یا بلغمی یا سوداوی اگر دموی است علاج آن بیرون آوردن خون است و آن سه قسم کرده است علاج آن باسهال است پس بعسل تنبیه کرد بر مسهلات و بمحجم بر فصد و حجامت و تنبیه کرد بداغ کردن بآتش بر حالتی که طبیب از معالجه عاجز آید و در مانده زیرا که مندفع شود بداغ کردن خلط باغی که منحسم نمیگردد ماده وی مگر بداغ و لهذا گفته اند که آخر الدواء الکی انتهی. وانا انهی از داغ نابودن وی علاج بجهت آنکه که عرب عظیم معتقد شان اثر او میگفتند که وی حسم میکند ماده علت را بالقطع و اگر نکنند سبب هلاک گردد و مشهور بود میان ایشان که آخر الدواء الکی پس نهی کرد ازان تا در دام شرک خفی نیفتند نهی ازان تنزیهی است و الا اگر بکنند و امید شفا از حق دارد جائز باشد و بعضی گویند که نهی از داغ کردن در موضع خطر و تردد است یعنی آنجا که در داغ کردن بیم هلاک سرایت است و جزم نیست که سود کند تفصیل کلام آنست که احادیث و اخبار درین باب کمی مختلف آمده بعضی دال بر جواز که از فعل آنحضرت صلی الله علیه وسلم است یا امر بعضی اصحاب عظام رضی الله عنهم معلوم میگردد چنانچه آن احادیث در کتاب مذکور خواهد شد و بعضی دال بر نهی ازان چنانکه این حدیث و حدیثی که ترمذی و ابوداود از عمران بن حصین آورده اند که گفت نهی میکرد رسول الله صلی الله علیه وسلم از داغ کردن پس مبتلا شدیم و داغ کردیم و نیافتیم فلاح و نجاح و مسلم از عمران بن حصین رضی الله عنه آورده که گفت می شنیدم من سلام ملائکه را چون داغ کردم ازان محجوب شدم پس توبه کردم ازان و رجوع کردم بآن حال که داشتم و در بعضی احادیث آمده که دوست میدارم که داغ کنند و در جائی مدح و ثنا کرده بر ترک آن و در وجه تطبیق میان این احادیث گفته اند که فعل دلالت بر اصل جواز دارد و عدم محبت دلالت بر منع آن میکند و مدح و ثنا بر ترک دلالت دارد بر اولویت ترک و افضلیت آن و اما نهی محمول بر آنکه بر سبیل اختیار بود بلی باعث مرض یا در دفع مرض احتیاج بآن نبود و بعلاجی دیگر میسر گردد و برآنکه تقریر کرده شد که نهی از ارتکاب آن بسبب وقوع در ورطه شرک خفی است و بعضی گفته اند که فرمودن آن حضرت داغ را به بعضی صحابه بجهت فساد جراحت و قطع عضو بود و بر صحت در اینجا تیقن و بالجمله داغ کردن و سوختن عضو مکروه است مگر بحکم ضرورت و انحصار علاج دران بقول طبیب حاذق والله اعلم و مولف چون حدیث نهی است ازکی ذکر کرد احادیث دیگر آورد که نیز بر جواز دلالت دارد وکفت. وعن جابر قال رمی ابی یوم الاحزاب. گفت جابر تیر رسیده شد ابی بن کعب را در روز غزوه احزاب که آنرا غزوه خندق گویند علی اکحله. بر رگی که نام وی اکحل است و آن رگی است در مفصل ذراع و ساعد که غالباً است فصد وی و وی را عرق حیات و نهر حیوة گویند و عامه رگ هفت اندام نامند و در هر عضوی شعبه از وی است نامی جدا دارد در دست اکحل و در ران نسا بفتح نون که

سوق اللسان که نام مرضی و درد مشهور ست نسبت باوست در پشت ابهر وچون ابی بن کعب را درین رگ تیری رسید خون میرفت فکواه رسول الله
پس داغ فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم آن زخم را و بالیستاد خون وی وکواه بتخفیف واو ست. رواه مسلم وعنه قال. وهم از
جابر ست که گفت رمی سعد بن معاذ فی الاکحلة سعد بن معاذ را نیز هم درین غزوه تیری رسید در اکحل فحسمه النبی پس داغ کرد او را پیغمبر صلی الله
علیه وسلم بیده بدست مبارک خود بمشقص بپیکان تیر بکسر میم وسکون شین معجمه وفتح قاف وفی الصراح مشقص پیکان پهن دراز ثم
ورمت پس آماس وورم کرد دست سعد بن معاذ فحسمه الثانیة پس بار دیگر داغ کرد او را. رواه مسلم وعنه قال بعث رسول الله صلی الله
علیه وسلم الی ابی بن کعب طبیبا. وهم از جابر ست که گفت فرستاد آنحضرت بسوی ابی بن کعب طبیبی را فقطع منه عرقا پس برید آن
طبیب از ابی رگی را ثم کواه علیه پس داغ کرد ابی را بر آن رگ. رواه مسلم. ونیز در حدیث صحیح آمده که داغ فرمود جابر را بر اکحل وسعد بن
زراره را داغ فرمود از مرض شوکه چنانکه بیاید در فصل دوم وعن ابی هریرة انه سمع رسول الله. واز ابی هریره آمده که وی شنید
پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم یقول میگفت. فی الحبة السوداء شفاء من کل داء. در سیاه دانه شفاست از هر درد الا السام
مگر مرگ. قال ابن شهاب السام الموت. گفت ابن شهاب سام موت را گویند. والحبة السوداء الشونیز. وحبه سوداء نام شونیز ست بفتح
شین وضم آن وشینیز وشونوز وشهنیز آمده کذا فی القاموس متفق علیه. بدانکه طیبی گفته که اگرچه لفظ حدیث عام ست که حبة السوداء
شفاست از هر درد ولیکن مخصوص ست بامراضی که از رطوبت وبلغم ناشی شود زیرا که وی حار یابس ست پس دفع کند امراضی که ضد آن ست
وبعضی گفته اند که هم بر عموم محمول ست وحبة السوداء داخل میشود در هر دوا بترکیب وکرمانی گفته متعین ست عموم بدلیل استثناء وصاحب
سفر السعادة گفته که جمعی از اکابر در مجموع امراض معالجه بحبة السوداء کردندی وبعضی در مجموع امراض عسل بکار داشتندی وببرکت حسن
اعتقاد آن امراض دفع شدی. وعن ابی سعید الخدری قال جاء رجل الی النبی. گفت ابو سعید خدری آمد مردی بسوی پیغمبر
صلی الله علیه وسلم فقال پس گفت آن مرد. ان اخی استطلق بطنه. بدرستیکه برادر من میرود شکم وی ودر روایتی اشتکی بطنه
واشتکا وشکایت وشکاو وشکوی بمعنی مرض ست. فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم اسقه عسلا بنوشان او
را شهد. فسقاه. پس بنوشانید او را عسل ثم جاء پس آمد آن مرد نزد آنحضرت فقال پس گفت سقیته بنوشانیدم
او را عسل فلم یزده الا استطلاقا پس زیادت نکرد آشامیدن عسل او را مگر رفتن شکم را. فقال له ثلاث مرات پس گفت آنحضرت
مر او را سه بار بنوشان او را عسل یعنی هر بار میفرمود بنوشان او را عسل ووی می آشامانید وزیاده میشد رفتن شکم پس
می آمد وعرض میکرد که عسل آشامانیدم ورفتن شکم زیاده شد ثم جاء الرابعة پس آمد چهارم بار وگفت زیاده شد رفتن شکم
فقال پس گفت آنحضرت این بار نیز. اسقه عسلا. بنوشان او را عسل. فقال سقیته فلم یزده الا استطلاقا پس گفت آن مرد
تحقیق بنوشانیدم وپس زیادت نکرد او را مگر استطلاق فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم صدق
الله راست گفت خدا تعالی یعنی در قول خود که فرمود فیه شفاء للناس همچنین گفته اند اکثر شراح وبعضی گفته اند که با آن حضرت
وحی آمد که شفای بطن وی از شربت عسل ست وگفته اند که این توجیه اولی ست زیرا که قول وی سبحانه فیه شفاء للناس دلالت دارد

گر چه در عسل شفاست مر بهر دردی این فرموده است گفت خدای تعالی در وحی که فرستاد وکذب بطن اخیک. و دروغ گفت شکم برادر تو یعنی خطا کرد و قبول شفا نکرد و عرب استعمال کنند کذب را در موضع خطا چنانکه کذب سمعه دروغ گفت گوش وی یعنی خطا کرد و در نیافت حقیقت آنچه شنید و امام فخر الدین رازی گفته که آنحضرت بنور وحی دریافت که نفع عسل در استطلاق بطن وی آخر ظاهر شدنی ست و چون در حال ظاهر نشد گفت گویا شکم یا صاحب شکم که او را نفع نیست دروغ گفت از جهت اطلاق کذب بران کردند فافهم. فسقاه فبرء. پس بیاشامانید آن مرد برادر خود را این بار نیز عسل پس به شد برادر وی متفق علیه. بدانکه بعضی مردم را در امر کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم بسقی عسل درین ماده توقفی و حیرتی ست یعنی عسل خود مسهل و مطلق شکم ست پس امر بسقی آن در دفع استطلاق مخالف مذهب طب باشد و لهذا هر بار که دادند استطلاق زیاده شد پس شاید که حصول شفا به برکت دعای آن حضرت و ظهور معجزهٔ او بود صلی الله علیه وسلم در خصوص ماده پس مواد دیگر را قیاس بران نتوان کرد و این نیز اگر چه مسلکی حسن ست مر اهل ایمان را ولیکن بعد از تحقیق و امعان نظر ظاهر گردد که امر بسقی عسل درین ماده موافق مذهب اهل طب و دلیل بر کمال حذاقت ست زیرا که استطلاق شکم آن شخص از تخمه و امتلای ماده فاسد بود پس سقی عسل که دافع ماده بود و اخراج آن کند موافق مذهب طب باشد و گفته اند که در تکرار امر بیاشامانیدن عسل نکتهٔ لطیف ست چه دوا می باید که آن را مقداری و کمیتی بحسب حال مرض باشد تا اگر از ان قاصر آید بکلی مرض را زائل نکند و اگر از ان زیاده آید قوی را ساقط کند و مرض را زیاده گرداند و چون در هر نوبتی چندان عسل نداده بود که شفا و مرض شدی لاجرم استطلاق زیاده میشد و امر باعادت شرب عسل میفرمود تا بحد خویش رسید لاجرم فرمود صدق الله وکذب بطن اخیک. وکذب بطن عبارت ست از کثرت مواد فاسده و چون در آخر آنقدر دادند که در اخراج ماده و دفع مرض وی کافی و وافی آمد نفع آن در آخر ظاهر شد و صاحب سفر السعادة گفته که طب نبوی بطب اطبا نسبت ندارد چه طب نبوی متیقن النجح ست قطعاً چه صادر ست از وحی الٰهی و مشکات نبوت و کمال عقل و اما طب غیر وی در غالب مأخوذ ست از حدس و ظن و تجربه که مثار خطر و مظان خطاست و هر کس که بطب نبوی منتفع نشود یقین باید دانست که از نقص ایمان او ست و هر که آن را بقبول و صدق تلقی کند و باعتقاد پاک فرا گیرد البته با آن منتفع شود چنانکه قرآن کریم که شفای صدور و قلوب ست هر که آن را باخلاص و قبول تلقی نکند سبب زیادت مرض و وبال حال وی شود و لهذا بعضی کذب بطن او را بر عدم صدق نیت و خلوص اعتقاد وی حمل کرده اند فافهم وبالله التوفیق. وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان امثل ما تداویتم به. بدرستیکه فاضل ترین چیزی که مداوی میکنید شما بدان چیز الحجامة والقسط البحري. خون کشیدن و قسط بحری ست متفق علیه. بدانکه قسط بضم قاف و سکون مهمله از ادویهٔ مشهوره است و از عقاقیر بحری ست و خوشبوست بخور میکنند زنان نفسا بدان و در وی منافع بسیارست میکشاید حیض و بول بسته را و دفع میکند زهرها را و تحریک میکند شهوة جماع را و میکشد نوشیدن آن کرمهای معده را و نفع میکند تپ ربع را و دور میکند طلا کردن آن کلف و بهق را و نفع میکند بخور کردن آن زکام را و سحر و وبا را و غیر آن منافع بسیار دارد که در کتب طب مذکور ست و گویا از جهت او را از افضل ادویه داشت و قسط دو نوع ست بحری و هندی و بحری سفید ست و وی افضل از هندی ست و گرمی وی کمتر ست و وصف وی بعربی نیز آمده و در روایات قسط هندی نیز آمده

واو را بعود ہندی نیز تفسیر کردہ اند و کسط بکاف نیز میگویند و گاہی قسط البحری نیز گویند بطفار نیز کنند که شهری ست بر ساحل بحر از زمین قریب بزمین
ہند که آنرا از ہند بآنجا برند - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا تعذبوا صبیانکم - و ہم از انس ست که گفت آن حضرت
عذاب نکنید کودکان خود را - بالغمز - بفشردن و بر کردن و برنشاندن - من العذرة - از جہت عذرہ بضم عین مہملہ و سکون ذال معجمہ و را
در آخر آن زحمتی ست که کودکان را در حلق پیدا می آید از جوشش خون و دوا ہا کام کودک را بانگشت ابہام غمز میکنند و عصر می نمایند
و خون از ان بیرون می آرند از ان نہی کرد و فرمود عذاب نکنید کودکان خود را بالغمز از عذرہ و علیکم بالقسط - و بر شما باد که علاج
کنید آنرا بالقسط متفق علیه - و در مسند امام احمد آمده که در آمد رسول خدا صلی الله علیه وسلم بر عائشه و نزد وی کودکی بود که خون
از بینی وی میرفت فرمود این چیست گفتند عذرہ دارد یا درد سر دارد فرمود وای بر شما نکشید اولاد خود را ہر زنیکه برسد ولد او را
عذرہ یا درد سر باید که بگیرد قسط ہندی را و حل کند آنرا بآب و بچکاند آنرا در بینی او پس ہمچنین کردند و به شد آن کودک و دارو
از بینی چکانیدن را سعوط خوانند و طریق سعوط آنست که بیمار را بر پشت بخوابانند و دارو را آب کرده بدماغ فرو ریزند و سر او را
منخفض گردانند و چون دارو بدماغ برسد ریحبار العطسه بیرون آرد و آن حضرت صلی الله علیه وسلم ع مفرمود و تداوی به سعوط
را و خود نیز اسعاط کردہ و بعضی از منتسبان الطب در علاج عذرہ بقسط استبعاد نمایند گویند که قسط حار ست و عروض عذرہ
مر صبیان را از حرارت ست خصوصا در قطر حجاز که حار ست و علما در جواب آن گفته اند که مادہ عذرہ خونی ست که بلغم بر وی غالب
بود و پس معالجه بقسط موافق بود آنرا چه قسط مجفف ست و مقوی عضو و گاہی نفع دوا بخاصیت نیز بود و یا تواند که آن از
معجزات باشد والله اعلم - وعن ام قیس قالت قال رسول الله صلی الله علیه وسلم علی ما تدغرن اولادکن - بنا بر چه زیر میکنید
غمز حلق بانگشت اولاد خود را و دغر بدال مہملہ و غین معجمہ غمز حلق باصبع بجہت عذرہ از باب فتح یفتح که نہی کرد از ان در حدیث
سابق و اینجا نیز بطریق انکار فرمود برای چه غمز می نمائید و زیر میکنید حلقہای طفلان را - بہذا العلاق - باین علاق
بفتح عین و در بعضی نسخہا بکسر و بضم نیز نوشته اند و در بعضی بہذا العلق نیز آمده و معنی وی ہمین دغر ست که مذکور شد و در بعضی
روایات اعلاق آمده بکسر ہمزہ از باب افعال گفته اند که این روایت اولی و اصوب ست و بعضی ادعای اشہریت این
روایت نیز کرده اند با آنکه روایت اولی در بخاری و مسلم ست و روایت ثانی در مسلم آمده و معنی اعلاق ہمان علاج مذکور ست
و بعضی گویند که این اعلاق بمعنی ازاله و دور کردن علوق ست و علوق بمعنی داہیه و حادثه است و اگر بمعنی ازاله علق که بمعنی
خون بسته است دانند نیز وجہی دارد و بعد از آنکه نہی کرده از دغر بیان علاج آن کرد و فرمود - علیکن بہذا العود الہندی - لازم
گیرید این عود ہندی را که مراد بدان قسط باشد و در بیان منافع آن فرمود - فان فیه سبعة اشفیة - زیرا که در وی ہفت
شفاست یعنی شفاست از ہفت علت - منہا ذات الجنب - یکی از ان ہفت ذات الجنب ست و آن ورم حار ست که در
نواحی صدر در عضلات باطنه و حجاب داخل یا حجاب حاجز میان آلات غذا و آلات نفس و این را خالص نام ست و این اعظم
و اخوف اقسام ست یا در عضلات خارجه ظاہرہ یا حجاب خارج بمشارکت جلد و از اعراض ذات الجنب حمی حارہ و سعال

وضیق نفس و وجع ناخس وعطش واختلاط ذهن ست وذی از امراض شدیده مهلکه است وعلاج آن خالی از تعسری نیست وآن حضرت صلی الله علیه وسلم علاج فرموده آنرا بقسط بحری و در فصل ثانی از حدیث ترمذی از زید بن ارقم بیاید که وی فرموده از ان بقسط بحری و زیت پوشیده نماند که منافع قسط بحری بسیار ست چنانکه بعضی ازان بیان کرده شد و آنحضرت اشارت بهفت ازان جمله کرد و ازینجا لازم نمی آید که زیاده بران نباشد شاید که هفت نفع ازان میان اشد و اعظم باشند ولهذا ذات الجنب را که از امراض شدیده مهلکه است تخصیص به بیان فرمود و بعضی گفته اند که مراد بسبعه اینجا کثرت ست نه عدد مخصوص وسبعه باین معنی در کلام عرب می آید چنانچه سبعین والله اعلم بعد ازان بیان کرد فرق در علاج ذات الجنب وعذره بقسط بحری و فرمود یسعط من العذرة سعوط کرده شود از عذره یعنی از راه بینی چکانیده شود وطریق آن معلوم شد - ویلد من ذات الجنب - ولدود کرده شود از ذات الجنب ولدود دارو از راه دهن چکانیدن و بیان آن در فصل ثانی از باب الترجل گذشت - متفق علیه وعن عائشة ورافع بن خدیج عن النبی صلی الله علیه وسلم قال الحمی من فیح جهنم - تپ از جوشش و پراگندگی گرمی دوزخ ست بعضی گفته اند که مقصود تشبیه حرارت تپ ست بآتش دوزخ یعنی نشانی ونمونه از وست و نزد بعضی محمول برحقیقت ست چنانکه در صحیح آمده است که شکایت کرد آتش دوزخ نزد پروردگار تعالی وتقدس از شدت گرمی وگفت که خورد بعض من بعض را پس اذن داده شد به تنفس واین حرارت صیف اثر آنست که ابراد وقت ظهر صیف بجهت آن میکنند پس تواند که حرارت حمی نیز اثر آن باشد والله اعلم - فابردوها بالماء - پس سرد گردانید آنرا بآب و در روایت ابن ماجه بالماء البارد وابردوها بهمزه وصل وضم را خوانده اند از باب نصر وبقطع همزه وکسر را نیز خوانده اند وطیبی از جوهری نقل کرده که این لغت ضعیف ست - متفق علیه - بدانکه این علاج نیز از حساب عقل متطببان بیرون مینماید چه میگویند که بتجربه ومشاهده معلوم ست که محموم اگر آب سرد استعمال کند متضرر گردد وجواب آنست که این خطاب خاص ست باهل حجاز باعتبار اکثر واغلب چه اکثر حمیات که ایشان را عارض شدی از نوع حمی یومی بودی که از شدت حرارت آفتاب وامثال آن مانند استعمال دوای گرم ویا حرکت مفرط یا غضب یا بیداری ناشی بودی وشک نیست که حمی صفراوی را تبرید بآب نافع آید بعد ازان اختلاف کرده اند که تبرید بآب شامل اغتسال هم باشد یا بشرب ومانند آن بود ولیس بعضی میگویند که شامل شرب واغتسال هر دو ست بدلیل حدیثی که آمده است گفت رسول خدا صلی الله علیه وسلم چون تپ زده شود یکی از شما باید که پاشیده شود بروی آب سرد سه شب وقت سحر و در حدیث دیگر در مسند امام احمد آمده که بود رسول خدا صلی الله علیه وسلم چون تپ زده میشد میطلبید مشک آبی ومیریخت بر سر مبارک واغتسال می نمود و در جامع ترمذی ثابت ست که فرمود آن حضرت صلی الله علیه وسلم چون برسد یکی از شما را تپ و تپ نیست مگر پاره از آتش پس باید که سرد کند آنرا بآب سرد و باید که پیش آید جوی روان را و باید که استقبال کند جانب روان شدن آب را بعد از فجر پیش از برآمدن آفتاب و باید که بگوید بسم الله خدایا شفا ده بنده خود را و راستگو گردان پیغمبر خود را یعنی درین علاج که ادا فرموده است وغوطه زند دران آب جاری سه غوطه تا سه روز الحدیث

پس ازین احادیث صریح شد درآن که تبرید بآب شامل اغتسال است و چون مراد درینجا تب صفراوی است که از آن مزاج گرم را
عارض شود بسبب شدت حرارت تبرید بتبرید شدید بود و طیبی نقل کرده است که معنی حدیث تبرید تب صفراوی است بنوشانیدن
آب سرد و نهادن دست و پای محموم در آن و این انفع علاج است برای آن و اسرع است باطفای نار و شکستن زبانه آن
و مشهور نیست که اغتسال تب و تبرید بآب و خطابی گفته که نوشانیدن صاحب تب صفراوی را آب بارد سرد یا البرد و نوشانیدن
برف و شستن دست و پای بآب سرد و از اسماء و عائشه آورده اند که زنی را که تب زده پس ریخت آب سرد را در جیب وی و گفتند
این حدیث از عائشه و امثال وی است اند برای رسول الله صلی الله علیه وسلم و جواب میدهند از حدیث امام احمد که مذکور شد که
این معجزه بود از معجزات آنحضرت و لهذا در آخر مرض موروث است گو گردن پیغمبر خود را انتی و باشیدن آب صریح نیست و غسل و غسل
آن حضرت بمثل آب که گذشت از خصائص باشد و نهایت آنست که هرگاه استعمال ماء بارد شدید البرودة برف بسبب
غسل اطراف و اعضا علاج باشد اگر چه از شدت حرارت نجات و زان ترین مرتبه غسل نیز جائز بود و علاج گردد چنانکه
تحقیق و تجربه پیوسته است نفع غسل بآب سرد از تب صفراوی حادث از گرمی آفتاب والله اعلم وعن انس قال رخص رسول
الله گفت انس رخصت کرد و اذن داد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فی الرقیة و در افسون کردن من العین از چشم زخم
والحمة نیش جانوران حمله و تخفیف میم و ترجمه یعنی نیش زهردار و مراد بآن ابره عقرب است و گزیدن مار در حکم آنست و در بعضی
روایات ذکر لدغه نیز در مقابل حمه آمده والنملة و از مثل که نام قروح است که در پهلو بر آید نیز بآن تشبیه کرده اند از جهت
بد انتشار و سرایت و مثل رفتار مورچه. رواه مسلم. بدانکه رقیه جائز است در جمیع علل و آلام و تخصیص این سه چیز بذکر در وجه
تخصیص بنابر آن گفته اند که رقیه درینها اولی و انفع است نسبت با امراض دیگر و در بعضی روایات بحصر آمده که نیست رقیه مگر در
سه چیز و محمل آن نیز همین تاویل است. گویند که چون در اول امر رقیه نهی بود و ترجیعات الفاظ جاهلیت بعد از آن رخصت شده باشد
درین سه چیز بجهت اهتمام لشان آن و کمال نفع مردم بدان بعد از آن رخصت شده علی الاطلاق والله اعلم وعن عائشة
قالت امرنی گفت عائشه امر کرد پیغمبر صلی الله علیه وسلم ان نسترقی من العین که طلب رقیه کنیم از چشم زخم و برین
تقدیر نسترقی بنون باشد بر صیغه متکلم مع الغیر و ان یسترقی بیا بر صیغه مجهول نیز خوانده اند یعنی امر کرد که رقیه کرده شود از
عین و غالب که مراد امر اباحت است که بمعنی اذن و رخصت است متفق علیه. و درین حدیث تخصیص بذکر عین کرده
یعنی که در تخصیص سه چیز بذکر گفته شد مثل آن درینجا نیز جاری است. وعن ام سلمة ان النبی صلی الله علیه وسلم
رأی فی بیتها جاریة. آن حضرت دید در خانه ام سلمه کنیزکی را که فی وجهها سفعة. در روی آن جاریه سفعه
است بفتح سین مهمله و سکون فا و عین مهمله یعنی صفرة یعنی بیجا اثر رسیده زردی روی یا کاثر نظر جن و علامت آن
بود و سفعه بمعنی علامت و ضربت و لطمه عین و سوختن باتش و سیاهی روی را و سفعه با ضم بمعنی سیاهی روی که بسرخی زند گفته
اند و بعضی تفسیر بزردی کرده و آن مناسب است بمعنی علامت یا تفسیر کرده با ضربت و لطمه عین کذا قیل فقال پس فرمود آنحضرت

استرقوالها۔ طلب رقیہ کنید برای دفع علت وی۔ فان بہا النظرۃ۔ پس بدرستیکہ بوی نظری رسیدہ است۔ متفق علیہ ظاہر حدیث مطلق ست کہ انچہ رسیدہ بود بآن کنیزک اثر نظر جن باشد یا انس ولیکن شارحان آنرا بنظر جن تفسیر کردہ وگفتہ اند کہ نظر ایشان تیز تر از انسان ست و در بعضی حواشی نظر را مردد ساختہ در نظر جن یا انس و در حدیث دیگر آمدہ کہ در خانہ ام سلمہ درآمدہ ودر دی کودکی بود گفتند کہ بوی چشم زخم رسیدہ است فرمود چرا افسون نمیکنید او را از عین وعن جابر قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن الرقی۔ گفت جابر نہی کرد آن حضرت از افسونہا۔ فجاء آل عمرو بن حزم۔ پس آمدند اہل واولاد عمرو بن حزم کہ کار ایشان رقیہ بود فقالوا۔ پس گفتند این جماعہ۔ یا رسول اللہ انہ کانت عندنا رقیۃ۔ بدرستیکہ شان اینست کہ بود نزد ما افسونی کہ نرقی بہا من العقرب افسون میکردیم بدان از نیش عقرب۔ وانت نہیت عن الرقی۔ وتو نہی کردہ از افسونہا فقال اعرضوہا فعرضوہا علیہ پس عرض کردند ایشان آن افسون را بران حضرت تا معلوم کنند کہ درست ست آن افسون کار کردن یا نہ۔ فقال۔ پس فرمود۔ ما اری بہا باسا نمی بینم باین افسون باکی ومحذوری پس رخصت کرد ایشان را و فرمود من استطاع منکم۔ کسیکہ میتواند از شما ان ینفع اخاہ۔ کہ نفع رساند برادر خود را فلینفعہ پس باید کہ نفع رساند او را بہر وجہ کہ باشد چہ رقیہ وچہ غیر آن بعد از آنکہ محذور شرعی دران نباشد رواہ مسلم وعن عوف بن مالک الاشجعی۔ صحابی ست واول مشاہد وی خیبر ست وبود با وی رایت بنی اشجع روز فتح سکونت کرد شام را ووفات یافت دران سنۃ ثلث وسبعین۔ قال کنا نرقی فی الجاہلیۃ۔ گفت بودیم ما کہ رقیہ میکردیم در ایام جاہلیت فقلنا۔ پس گفتیم ما۔ یا رسول اللہ کیف تری فی ذلک۔ چگونہ رای میزنی درین رقیہ کردن یعنی چہ میفرمائی کہ رقیہ کنیم یا نہ فقال پس گفت آن حضرت اعرضوا علی رقاکم۔ عرض کنید برمن رقیہای خود را تا ببینم کہ معانی آن چیست وکلیہ این ست کہ لا باس بالرقی۔ باکی نیست برقیہا۔ مالم یکن فیہا شرک۔ مادام کہ نباشد در وی چیزی کہ مستلزم شرک کفر ست یعنی اسمای جن وشیاطین نباشد واز معانی آن کفر لازم نیاید ولہذا گفتہ اند کہ انچہ معنی او معلوم نباشد رقیہ بآن نتوان کرد مگر آنکہ بنقل صحیح از شارع آمدہ باشد۔ رواہ مسلم۔ گفتہ اند کہ جن از جہت عداوتی کہ بالطبع با آدمیان دارند باین علاقہ با شیاطین دوستاند پس چون خواندہ شود عزایم باسمای شیاطین اجابت میکنند آنرا وبیرون میروند از جای خود وہمچنین مار گزیدہ چون این نیز گاہے اثر جن می باشد متمثل وی بصورت مار ہرگاہ خواندہ شود افسون باسمای شیاطین سیلان میکند سموم آن از بدن انسان ومندفع میگردد واز ان ازین جہت مکروہ است رقیہ کہ بقرآن واسماء اللہ وصفات وی خاصۃ نباشد وبالجملہ اجماع دارند علماء است بر کراہت رقیہ بغیر کتاب اللہ واسماء وصفات وی تعالی شانہ واعظم رقیہا قرآن عظیم ست وافضل آن فاتحۃ الکتاب وقرأت معوذتین وآیت الکرسی وآیاتیکہ مشتمل اند بر معنی استعاذہ وتعویذات نبوی صلی اللہ علیہ وسلم کہ در احادیث صحیحہ ثابت شدہ ودر کتب احادیث مذکور ست وجملہ از ان در کتاب سفر السعادۃ آوردہ ودر حدیث آمدہ کہ چون یکی را نظر برمال یا فرزند خود یا ہر چہ خوش آید او را افتد باید کہ بگوید ما شاء اللہ لا قوۃ الا باللہ ومروی ست از عثمان رضی اللہ عنہ کہ دید کودکی ملیح را فرمود سیاہ کنید گوی زنخدان او را تا نظر بوی نرسد واز مجاہد آمدہ کہ باکی نیست کہ نوشتہ شود قرآن وشستہ شود

دنوشانیده شود آب آن بعض مراد مطلق قرآن ست یا آیاتی که مشتمل ست بر معانی شفا یا مشتمل بر اسماء و صفات الله تعالے
وهو الانسب وازرقیهای مشهوره آیات شفاست نقل ست از شیخ امام ابو القاسم قشیری رح که گفت که بیمار شد ولد من بیماری
سخت تا آنکه مشرف شد بر موت وسخت شد کار بر وی پس دیدم پیغمبر را صلی الله علیه وسلم در خواب پس شکایت کردم در حضرت وی
قصه ولد را فرمود کجائی تو از آیات شفا پس بیدار شدم وتفحص کردم در قرآن آیات شفا را و یافتم در شش موضع قوله تعالی ویشف
صدور قوم مومنین - وشفاء لما فی الصدور - یخرج من بطونها شراب مختلف الوانه فیه شفاء للناس - وننزل من القرآن ما هو شفاء
ورحمة للمومنین - واذا مرضت فهو یشفین - قل هو للذین آمنوا هدی وشفاء - پس نوشتم این آیات را وحل کردم بآب و نوشانیدم
او را آن آب پس شفا یافت فی الحال گویا بند انبای وی کشاده شد کذا فی المواهب اللدنیة و قاضی بیضاوی در تفسیر
کریمه وننزل من القرآن ما هو شفاء ورحمة للمومنین اشارت بآیات شفا کرده وسعد چلپی در حاشیه بیضاوی آیات مذکوره را تعیین
کرده وحکایت استاد ابی القاسم قشیری آورده ورویت وی حق سبحانه را در منام ذکر کرده وقرائت آیات مذکوره را بر مریض
وکتابت آنها را در ظروف چینی وشستن آنها بآب ونوشانیدن بیمار را آورده واز شیخ تاج الدین سبکی نقل کرده که گفت دیدم
بسیاری از مشائخ را که می نوشتند این آیات را از برای بیمار طلب عافیت را و کاتب حروف از حضرت شیخ عبد الوهاب
متقی مکی رحمة الله علیه نیز این عمل را برای بیماران مشاهده نموده مانه آنکه این مذکورات که اجزای آیات اند همین ها را نویسد
یا تمام آیات را آنچه دیده شده است نوشتن همین اجزاست والله اعلم وعن ابن عباس عن النبی صلی الله علیه وسلم
قال العین حق چشم رسیدن وکار کردن وی در آدمی ودر هر چیزی که باستحسان در وی نظر کنند ثابت و واقع ست
بتقدیر الهی وحقتعالی این خاصیت در بعضی نفوس نهاده چنانچه در سحر وآنرا بجریان عادت سبب تضرر وهلاک آن چیز ساخته
است - فلو کان شیء سابق القدر - ودر بعضی روایات ولو کان واگر میبود چیزیکه پیشی وغلبه میکرد تقدیر الهی را سبقته
العین - ودر روایتی لسبقته - هر آینه سبقت میکرد تقدیر را عین وتغییر میداد آنرا واین مبالغه است در شدت تاثیر
عین وسرعت نفوذ وی در اشیا - واذا استغسلتم - وچون طلب شستن کرده شوید شما - فاغسلوا - پس بشوئید عادت
بود مردم را که عائن یعنی آنکه چشم رسانیده می شست دست و پای خود را وما تحت الازار خود را ومیریختند آنرا بر معیون و
این را سبب شفا میدانستند پس آن حضرت درین باب رخصت داده وخواص اشیا را که مودع ست در ان منکر نتوان شد
وادنی فائده که حاصل ست در ان دفع وهم ست وبعضی از ان که تجویز شارع مقرون گردد ثابت ومقرر ست وطریق
این غسل در آخر فصل ثانی از حدیث ابی امامه بیاید - رواه مسلم - ولا بدست اینجا که بیان کرده شود حقیقت چشم زخم
وکیفیت آن بدانکه جمهور علما از اهل حق برانند که اصابت بالعین وتاثیر چشم زخم امری ثابت ومحقق ست در نفوس واموال
ودر غیر آن از اشیا که بوجه استحسان در ان نظر کنند اگرچه بعضی مردم از معتزله وغیرهم آنرا انکار اند چنانکه تاثیر دعا وصدقه را
ومیگویند که هرچه تقدیر بر آن رفته شدنی ست چیزی دیگر را در ان دخل نیست واین را ندانند که تقدیر منافات بعالم الاسباب

ندارد چنانچہ در محلش تقریر یافتہ است و تاثیر و سببیت عین بآن معنی ست کہ پروردگار تعالی این خاصیت در وی نہادہ و بطریق جری عادت آنرا خلق فرمودہ و آنرا سبب ساختہ است و حدیث العین حق دلیل ایشان ست یعنی آن امری ممکن ست و چون شارع بدان خبر داد واجب گردد اعتقاد آن بعد از ان تکلم کردہ اند در کیفیت آن کہ چگونہ میرسد و ضرر میرساند و از بعضی از جماعہ کہ این صفت را داشتہ اند منقول ست کہ میگفتند و ہر گاہ ما نظر کنیم بچیزے بر وجہ استحسان حرارتی را احساس کنیم کہ از چشم برآید و بعضی گفتہ اند کہ از چشم عاین قوت سمیہ منبعث شود و متکیف گردد و بدان ہوا و متصل گردد معیون و باعث گردد بر ہلاک و فساد مثل زہری کہ از افعی و عقرب بلدیغ رسد و از بعضے افاعی گویند کہ بمجرد نظر نیز زہری میرسد و ہلاک میکند و بالجملہ مثال تیر چیزی از عاین بجانب معیون روانہ گردد اگر مانعی کہ حفظ و وقایت وی کند در میان نبود برسد و کارگر افتد و اگر مانع در میان بود کہ عبارت از حرز و تعویذ و دعاست و صول و نفوذ نیابد و اگر حرز سخت و قوی بود تواند کہ ہم بجانب وی برگردد بر مثال تیر محسوس بر تقدیر سختی و قوت سپر و ہمچنانکہ در نفوس جماعہ قوت و خاصیت عین نہادہ اند نفوس کاملہ را قوت و تصرف و دفع آن نیز دادہ اند و بعضی گفتہ اند کہ تحقیق آن ست کہ چشم نمیرسد بچیزی مگر بعد از کمال آن و ہر کمال را نقص و زوال بہ تقدیر آلہی در دنبال ست و ہر گاہ کہ ظہور تقدیر بعد از اصابت عین آمد نسبت کردند بدان

الفصل الثانی۔ عن اسامۃ بن شریک قال۔ گفت اسامہ ابن شریک بفتح شین معجمہ و کسر را کہ صحابی ست معدود در کوفیین۔ قالوا۔ گفتند صحابہ۔ یا رسول اللہ افنتداوی۔ آیا اعتبار کنیم طب را پس تداوی کنیم یا ترک کنیم آنرا و توکل کنیم بر خدا قال۔ گفت رسول خدا۔ نعم یا عباد اللہ۔ آری ای بندگان خدا۔ تداووا۔ تداوی کنید۔ فان اللہ لم یضع داء۔ زیرا کہ خدای تعالی ننہادہ و پیدا نکردہ دردی را۔ الا وضع لہ شفاء۔ مگر آنکہ نہادہ برای آن درد دوائی را کہ سبب شفا ست غیر داء واحد الہرم جز یک درد و آن پیری ست کہ آن درد بی دوا ست۔ رواہ احمد والترمذی وابوداود۔ و عن عقبۃ بن عامر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ گفت عقبہ بن عامر کہ صحابی مشہور ست و احوال وی مکرر نوشتہ شدہ است کہ گفت آنحضرت۔ لا تکرہوا مرضاکم علی الطعام۔ اکراہ و تکلیف نکنید بیماران خود را بر طعام و ذکر شراب نکرد زیرا کہ آن تابع طعام ست۔ فان اللہ تعالی یطعمہم و یسقیہم زیرا کہ خدای تعالی میخوراند و می نوشاند بیماران را یعنی قوت بخشد و مدد میکند بانچہ فائدہ میدہد مثل فائدہ طعام و شراب و ابقای تقویت بقدرت الہی تعالی ست نہ بطعام و شراب و بالجملہ نفس بچیزی مشغول ست کہ احتیاج بطعام ندارد و اگر بجریان عادت سببی برای بقا باید رطوبات بدنیہ کہ حرارت غریزی تحلیل آن کند کافی ست۔ رواہ الترمذی و ابن ماجۃ و قال الترمذی ہذا حدیث غریب۔ و عن انس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کوی اسعد بن زرارۃ من الشوکۃ۔ داغ فرمود آن حضرت اسعد بن زرارہ را از علتی کہ نام او شوکت ست و آن سرخی ست کہ بالا میرود بدن را و روی را و معلوم نشد کہ داغ از این علت در کجا کردہ باشند۔ رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث غریب۔ و عن زید بن ارقم قال امرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان نتداوی من ذات الجنب بالقسط البحری والزیت۔ امر کرد ما را آن حضرت از تداوی کردن از ذات الجنب بقسط بحری و روغن زیت۔ رواہ الترمذی

وعنه قال کان النبی صلی الله علیه وسلم - بود آن حضرت ینعت الزیت والورس من ذات الجنب - بیان میفرمود و مدح میکرد
زیت را و ورس را بفتح واو وسکون را که گیاهی ست زرد که بدان رنگ کنند مثل زعفران از جهت علاج ذات الجنب ظاهر آنست
که علاج ذات الجنب بانها بطریق لدود باشد که چکانیدن داروست در دهان - رواه الترمذی وعن اسماء بنت عمیس - بضم
عین وفتح میم صحابیه خثعمیه جمیله عاقله که نخست در تحت جعفر بن ابی طالب بود بعد از آن تحت ابی بکر صدیق آمد بعد از وی پیش
علی مرتضی رسید واز هر کدام ازین بزرگان او را فرزندی شد - ان النبی صلی الله علیه وسلم سألها - روایت میکند که آنحضرت
پرسید او را - بما تستمشین - بچه چیز اسهال طبیعت میکردی تو ومشی بفتح میم وکسر شین وتشدید یا بر وزن فعیل داروی مسهل را گویند
مشتق از مشی بمعنی راه رفتن چه داروی مسهل رشی می آرد آدمی را برای قضای حاجت - قالت گفت اسماء بالشبرم بضم
شین معجمه وسکون بای موحده ورای مضمومه گیاهی ست که اسهال آرد وبعضی گفته اند دانه ایست مانند نخود که پخته میشود ونوشیده
می شود آب او را در سفر السعادة گفته که گیاهی ست معروف در حجاز که پوست وبیخ آنرا بکار می برند - قال گفت آن حضرت
حار جار - اول بحای مهمله وثانی بجیم از باب اتباع ست واتباع آنست که لفظی مهمل را بعد لفظ موضوع که متناسب باشد بیارند
برای مبالغه مثل حسن بسن وبعضی هر دو را بحا خوانند بطریق تاکید وبر هر تقدیر معنی آنست که شبرم بغایت گرم ست گویند که حار
در درجه رابع ست واطبا منع کرده اند از استعمال وی از جهت خطر وفرط اسهال وی - قالت گفت اسماء دیگر بار ثم استمشیت
بالسناء - پستر طلب اسهال کردم بسنا بفتح سین مقصوره وبعضی بمد نیز نقل کرده اند نبت حجازی ست وافضل وی مکی ست ووی دوای
شریف ست که اصلا در وی بیم ضرر نیست وقریب ست باعتدال وحار ست در درجه اول اسهال میکند صفرا وسودا وبلغم را وتقویت
میکند جرم قلب را واز خاصیتهای اوست نفع از وسواس سوداوی - فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم - در مدح سنا
لو ان شیئا کان فیه الشفاء من الموت - اگر ثابت میشد که چیزی هست که در وی شفاست از مرگ یعنی مرده را زنده کند یا هر که آنرا بخورد
هرگز نمیرد - لکان فی السناء - هر آئینه می بود این خاصیت در سنا واین مبالغه است در ثنای سنا وشفای آن از امراض ودر
حدیث دیگر آمده است که در وی شفاست مگر از مرگ - رواه الترمذی وابن ماجه وقال الترمذی هذا حدیث حسن غریب وعن
ابی الدرداء قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الله انزل الداء والدواء - خدایتعالی فرو فرستاد یعنی پیدا کرد
درد را ودارو را - وجعل لکل داء دواء - وگردانید مر هر درد را داروی - فتداووا - پس تداوی بکنید اگر خدا خواسته است
شفا خواهد بخشید - ولا تداووا بحرام - ولیکن تداوی نکنید بچیزیکه حرام ست بر شما مثل خمر وخنزیر وامثال آن - رواه ابوداود
بدانکه در نهی از تداوی بمحرمات علی الاطلاق وبخمر علی الخصوص احادیث متعدده آمده ابن مسعود رضی الله عنه روایت کرد
که خدایتعالی نگردانیده است شفای شما را در آنچه حرام گردانیده بر شما وچون طارق جعفی سوال کرد آنحضرت را صلی الله
علیه وسلم از خمر ساختن نهی فرمود او گفت برای دوا می سازم فرمود آن دوا نیست بلکه درد ست وفرمود من تداوی بالخمر
فلا شفاه الله وبعضی از محققین اطبای اسلامیه میگویند که قول حق تعالی که در شان خمر فرموده ومنافع للناس مراد منفعت

بدن و صحت وجود نیست بلکہ انتعاش و نشاط طبیعت ست کہ بہ تناول آن پیدا میشود و در آخر مضر ست بہ بدن و مہلک ست
چنانکہ از حال اہل و مان ظاہر گردد انتہی و ما تا کہ این سخن بر تقدیر تنزل گفت والا این آیت منسوخ ست بقول وی عز و جل
رجس من عمل الشیطان فاجتنبوہ و در بعضی روایات تقیید آمدہ است کہ اگر اطبای حاذق اتفاق کنند کہ این درد را غیر این
دوائی نیست جائز ست تداوی بآن ولیکن پوشیدہ نماند کہ وجود حذاق و اتفاق ایشان بر انحصار دوا در یک چیز متعذر ست
و عن ابی ہریرۃ قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن الدواء الخبیث ۔ گفت ابو ہریرہ نہی کرد آن حضرت از داروی
پلید کہ نجس و حرام باشد یا مراد بخبیث داروی بد طعم بد بو ست کہ طبع از استعمال آن متنفر باشد اینچنین نیز خوب نیست
و نفع در وی کمتر و از قبول طبیعت دور تر برین تقدیر نہی تنزیہی خواہد بود ۔ رواہ احمد و ابو داؤد والترمذی و ابن ماجہ و عن
سلمی خادمۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم ۔ و در اصل مولاۃ عمہ آن حضرت بود کہ صفیہ بنت عبد المطلب باشد و وی امرأۃ ابی رافع ست
کہ مولی آن حضرت بود و دایہ اولاد فاطمہ رضی اللہ عنہا و دایہ ابراہیم بن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود ۔ قالت
گفت سلمی ۔ ما کان احد یشتکی الی رسول اللہ ۔ نبود ہیچ کسی کہ شکایت میکرد و اظہار می نمود نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم وجعا فی
راسہ ۔ دردی را در سر خود ۔ الا قال احتجم ۔ مگر آنکہ میگفت آن حضرت خون بکش ۔ ولا وجعا فی رجلیہ و شکایت نمیکرد ہیچ
یکی درد را در پا ہای خود ۔ الا قال اخضبہما ۔ مگر آنکہ میگفت آن حضرت خضاب کن پا ہا را یعنی بحنا ۔ رواہ ابو داؤد و عنہا
قالت ۔ وہم از سلمی ست کہ گفت ۔ ما کان یکون برسول اللہ ۔ نبود کہ میشد بہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قرحۃ بالضم و فتح ریش
و ہمچنین قرح بمعنی مصدر نیز آمدہ و بعضی گویند کہ قرح لغت حجاز ست و بعضی گویند کہ بالضم اسم ست و بالفتح مصدر ۔ ولا نکبۃ بفتح
نون و سکون کاف رنج و مصیبت و مراد اینجا زخمی و جراحتی کہ بعضو برسد و بقرحہ آنچہ برآید از بدن از جوشش خون و غیرہ در مجمع البحار
گفتہ کہ نکب بفتح نون و سکون کاف جراحت بسنگ یا خار ۔ الا امرنی ۔ مگر آنکہ امر میکرد مرا ۔ ان اضع علیہا الحناء ۔ کہ نہم بر وی
حنا را ۔ رواہ الترمذی و عن ابی کبشۃ بفتح کاف و سکون بای موحدہ و شین معجمہ ۔ الانماری ۔ بفتح ہمزہ و سکون نون صحابی
ست نزول کرد بشام ۔ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یحتجم علی ہامتہ ۔ بود آن حضرت کہ حجامت میکرد بر فرق سر خود
و بین کتفیہ ۔ و حجامت میکرد میان دو شانہ خود ۔ وہو یقول ۔ و آن حضرت میگفت من اہراق من ہذہ الدماء کسیکہ بریزد و کم
کند ازین خونہا ظاہر آنست کہ مراد خونہای این اعضای مذکورہ باشد یا مطلق خونہا از ہر عضو کہ باشد ۔ فلا یضرہ ان لا یتداوی
پس ضرر نمیکند او را کہ مداوی نکند بشی بشی ۔ بہیچ دوای مر ہیچ دردی را ۔ رواہ ابو داؤد و ابن ماجۃ و عن جابر ان النبی صلی اللہ
علیہ وسلم احتجم علی ورکہ ۔ کہ آن حضرت حجامت کرد بر ورک خود بفتح واو و کسر را فوق ران ۔ من وثاء کان بہ از کوفتگی کہ بود
وثی بفتح واو و سکون ثلثہ بعد آن ہمزہ دردی و کوفتی کہ بعضو برسد بی آنکہ بشکند ۔ کذا قال الطیبی ۔ رواہ ابو داؤد و عن ابن
مسعود قال حدث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن لیلۃ اسری بہ ۔ خبر کرد آن حضرت از اخبار شب اسرا انہ لم یمر علی
ملاء من الملائکۃ کہ وی صلی اللہ علیہ وسلم نگذشت بر ہیچ جماعتی از فرشتگان ۔ الا امروہ ۔ مگر امر کردند آن جماعت آن حضرت را ۱۲۰

یعنی رسانید نزد ہر جمعی امر الہی را که مرا تمسک بالحجامت امرکن است خود را بحجامت. رواه الترمذی وابن ماجة وقال الترمذی ہذا حدیث حسن غریب. ظاہر آنست که مراد بحجامت خون کشیدن ست شامل فصد وغیره چنانکه در حدیث الشفاء فی ثلث شرطة محجم معلوم شد وبعضی شراح آنرا بمقابل فصد داشته وگفته که سبب فضیلت حجامت آنست که حجامت خون را از نواحی جلد استخراج میکند ومجموع اطبا قائل اند بآنکه در بلاد گرم حجامت افضل ست از فصد زیرا که خون ایشان رقیق ست ونپخته وبسطح بدن می آید وحجامت بیرون می آید نه بفصد وفصد اعماق بدن را نافع ست وبلاد بارده مناسب اما که بات عرب مراد داشته اند که دران وقت موجود از است ایشان بودند یا مراد از امتک قوم که اشته وطیبی گفته که وجه مبالغة ملائکه در حجامت ورای آنچه مشهور ست در روی از منافع بدنی آنست که خون اصل قوای حیوانیه است وقتیکه کم شود در بدن سست خواہد شد قوای نفسانیه که مانع ست از مکاشفات غیبیه انتهی واین وجه افاده نفع اخراج دم کند مطلقا اما آنچه اول گفتیم افاده بیان نفع حجامت کند بخصوصها فافهم. وعن عبد الرحمن بن عثمان ان طبیبا سأل النبی. عبد الرحمن بن عثمان بن عبید الله بن تیمی برادر زاده طلحه بن عبید الله که از عشره مبشره است صحابی ست که اسلام آورده یوم بیعة الرضوان وبعضی گفته اند یوم الفتح وکشته شد با ابن الزبیر در یکروز روایت میکند که طبیبی سوال کرد از حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم عن ضفدع یجعلها فی دواء. از گردانیدن غوکی در دارو که درست ست یا نه وضفدع بکسر ضاد وکسر دال وفتح آن در قاموس گفته که بر وزن زبرج وجعفر وجندب ودرہم آمده. فنهاه النبی پس نهی کرد او را پیغمبر صلی الله علیه وسلم عن قتلها. از کشتن ضفدع وبکار بردن آن در دارو وازجهت نهی تداوی بحرام در کتب احادیث این را در باب نهی از تداوی بمحرمات آورده اند مراد نیست که قتل او بالذات منهی عنه است وتداوی بدان مستلزم قتل وست زیرا که از برای تداوی قتل حیوان حلال منهی عنه نبود پس مراد به نهی از قتل نهی از استعمال او باشد در دارو وتداوی بدان فافهم. رواه ابو داؤد. وعن انس قال کان رسول الله. گفت بود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم یحتجم فی الاخدعین. حجامت میکرد در دو رگی که در دو جانب گردن اند. والکاهل بکسر ها میان دو شانه. رواه ابو داؤد وزاد الترمذی وابن ماجة. وزیاده کرد ترمذی وابن ماجه این عبارت را که وکان یحتجم. وبود آن حضرت که حجامت میکرد لسبع عشرة. در ہفدہم از ماه. وتسع عشرة. ونوزدہم. واحدی وعشرین وبیست ویکم. وعن ابن عباس ان النبی صلی الله علیه وسلم کان یستحب الحجامة. بود آن حضرت که دوست میداشت حجامت را لسبع عشرة وتسع عشرة واحدی وعشرین. ہفدہم ونوزدہم وبیست ویکم. رواه فی شرح السنة. وعن ابی ہریرة عن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال من احتجم. کسی که حجامت کند لسبع عشرة وتسع عشرة واحدی وعشرین کان شفاء له من کل داء. باشد آن حجامت سبب شفا از ہر درد. رواه ابو داؤد. واہل حکمت گفته اند که خون در اول ماه در جوش وغلبه بود وچون برآید بافراط برآید ودر آخر ماه در انحطاط باشد وکم برآید پس اوسط ماه اصلح باشد برای آن واوفق بود بمصلحت ابرعایت ایشان وچون ذکر ایام ماه را احادیث آورد در بیان ایام ہفته که کدام ازین ها اصلح ست گفت وعن کبشة ہمچنین

واقع شده است در نسخ مشکوة بباء ساکنه موحده و شین معجمه وگفته اند که صواب کیسه بتحتانیه مکسوره مشدده و سین مهمله بنت ابی بکرة
ان اباها. روایت ست از کیسه بنت ابی بکره که پدر وی یعنی ابی بکره. کان ینهی اهله بود که نهی میکرد اهل و عیال خود را عن الحجامة
یوم الثلثاء. از خون کشیدن روز سه شنبه. ویزعم عن رسول اللہ. ومیگفت ابو بکرة و نقل میکرد از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم
ان یوم الثلثاء یوم الدم. که روز سه شنبه روز خون ست. وفیه ساعة. و در روز سه شنبه ساعتی ست لا یرقاء ساکن نمی شود
ونمی ایستد خون پس اگر درین روز خون بکشند شاید که موافق آن ساعت افتد و بهلاک انجامد. رواه ابو داود. وعن الزهری
مرسلا عن النبی. زهری که از مشاهیر تابعین ست از حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم. روایت میکند بطریق ارسال. من احتجم یوم
الاربعاء. کسیکه حجامت کند روز چهار شنبه. او یوم السبت. یا روز شنبه. فاصابه وضح. پس برسد او را وضح بفتح واو و ضاد
معجمه یعنی برص آید. فلا یلومن الا نفسه. پس باید که ملامت نکند مگر نفس خود را. رواه احمد وابو داود وقال. وگفت ابو داود
وقد اسند. بتحقیق اسناد کرده شده است این حدیث. ولا یصح. وصحیح نیست اسناد وی وعنه مرسلا. وهم از زهری ست
بطریق ارسال. قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من احتجم. کسیکه حجامت کند یا واطلی. یا طلا کند و اندوده کند
عضو خود را بدوا. یوم السبت او الاربعاء. روز شنبه یا چهار شنبه. فلا یلومن الا نفسه. پس باید که ملامت نکند مگر خود را
فی الوضح. در عروض برص. رواه فی شرح السنة. تنبیه صاحب سفر السعادة گوید که در باب حجامت و اختیار آن در بعضی ایام
نه در بعضی چیزی ثابت نشده وانچه درین باب ثابت شده آنست که امر است مساک بالحجامة وحدیث صحیحین که ان کان فی شئی شفاء ففی
شرطة حجام او شربة عسل او لذعة بنار انتهی. و در شرح آن تکلم درینجا کرده شده است فلینظر ثمه. وعن زینب امراة عبد اللہ بن
مسعود ان عبد اللہ رای فی عنقی خیطا. روایت ست از زینب که زن عبد اللہ بن مسعود ست و شل زوج خود از مقربان و مقبولان
درگاه نبوت بود که عبد اللہ بن مسعود دید در گردن من رشته را. فقال ما هذا. پس گفت عبد اللہ چیست این فقالت پس زینب
میگوید. قلت. گفتم. خیط رقی لی فیه. این رشته ایست که افسون کرده شده است برای من در وی. قالت گفت زینب فاخذه
پس گرفت عبد اللہ آن رشته را. فقطعه. پس پاره کرد آنرا. ثم قال انتم آل عبد اللہ. پس گفت شما ای آل عبد اللہ. لاغنیاء
عن الشرک. بتحقیق بی نیازید از شرک و محتاج نیستید که در دفع امراض و مضار تمسک باین افعال کنید که مشرکان میکنند
و متضمن شرک ست چه متعارف دران زمان رقیهای عهد جاهلیت بود که مشتمل بود برانچه متضمن شرک ست ونیز تمسک باین امور
دلالت میکند بر اعتقاد تاثیر بدان که مفضی بشرک ست. سمعت رسول اللہ. شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم. یقول. میگفت
ان الرقی. بدرستی که رقیها که در جاهلیت بود آنرا باعتقاد تاثیر نکنند. والتمائم. جمع تمیمة و آن مهره ها که زنان در گردن اولاد
خود میاویزند و اعتقاد کنند که آن دفع چشم زخم کند و در آویختن تعویذ در گردن و بستن در باز و نیز بعضی علما استحسان ست اما آنرا
سندی از حدیث عبد اللہ بن عمر ست که آن حضرت اورادعائی برای دفع بیخوابی آموخته بود و وی رضی اللہ عنہ اولاد خود را که
کلان بودند بیاموخت و خردان را نوشته در گردن آویخت و نقشهای تکسیر و چهلها که در وقت شرف آفتاب و جز آن بسازند نیز مکروه ست

و خود مردان را لبس حلقه در غیر خاتم حرام ست - والتولة بکسر تا و فتح وا و لام و آن نوعی از سحر ست که در رشته یا در کاغذ کنند
از برای دوستی مرد و زن را - شرک - اینها همه کار اهل شرک و متضمن نوعی از شرک اند فقالت - زینب گفت پس گفتم عبد الله را
لم تقول هٰکذا - چرا میگوئی اینچنین و منکری میشوی آنرا - لقد کانت عینی تقذف - بتحقیق بود چشم من - تقذف بصیغه مجهول یعنی بیرون افگنده
میشد از غایت وجع یا بلفظ معلوم یعنی می انداخت اشک را و چرک را - وکنت اختلف الی فلان الیهودی - و بودم من که آمد
و شد میکردم بسوی فلان یهودی - فاذا رقاها سکنت - پس چون افسون کرد آن یهودی آرام یافت چشم و بیرون شدن از وی درد
فقال - پس گفت عبد الله - انما ذلک عمل الشیطان - نیست این درد چشم و به شدن آن بسبب افسون آن یهودی مگر کار
شیطان - کان ینخسها بیده - بود شیطان که می خست و می خلانید چشم ترا بدست خود و اصل نخس رفع و حرکت و در خستن داره بچوب
از باب فتح یفتح - فاذا رقی - پس چون افسون کرده شد کف عنها - باز داشت شیطان درد را از چشم یا باز ماند شیطان از چشم
کف بمعنی باز داشتن و باز ماندن هر دو آمده انما کان یکفیک ان تقول - جز این نیست که بس بود ترا که میگفتی کما کان رسول
الله - چنانچه پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم یقول - میگفت - اذهب الباس رب الناس - ببر و دفع کن این عذاب و سختی
را ای پروردگار آدمیان - واشف - و شفا ده تاکید ماقبل ست - انت الشافی - توئی شفا دهنده - لا شفاء الا شفاءک
نیست شفا مگر شفای تو - شفاء لا یغادر سقما - شفائی که نگذارد سقما - هیچ بیماری را و سقام بفتح سین و سقم بفتح و ضم مثل حزن و حزن بیماری
رواه ابو داود - وعن جابر قال سئل النبی صلی الله علیه وسلم عن النشرة - گفت جابر پرسیده شد آنحضرت از نشره - فقال -
پس گفت - هو من عمل الشیطان - نشره از کار شیطان ست - نشره بضم نون و سکون شین معجمه نوعی از افسون که جن گرفته را
کنند و در باب سحر نیز آمده که نشره کردی به قل اعوذ برب الناس و فی القاموس النشرة بالضم رقیه که علاج کرده میشود بدان
مجنون و مریض را و در صراح گفته تنشیر افسون کردن و نشره تعویذ و بالجمله حاصل معنی او رقیه و تعویذ ست مراد بآنچه او را
از عمل شیطان داشته رقیه خواهد بود که از عمل جاهلیت ست مشتمل بر اسامی اصنام و شیاطین یا بزبان عبرانی که معلوم نیست
معنی آن نه بقرآن و اسماء الله تعالی - رواه ابو داود - وعن عبد الله بن عمرو در بعضی نسخ مشکات بضم عین ست و
بعضی از شراح گفته که صواب عمرو ست بواو چنانکه در جامع الاصول ست - قال سمعت رسول الله - گفت عبد الله بن
عمرو شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم یقول - میگفت - ما ابالی ما اتیت - باک ندارم از هر عملی که بکنم ان انا شربت
تریاقا - اگر نوشیدم من تریاق را مشهور بکسر تاست و بعضی نیز گفته اند نام دوای مرکب است مشهور که نافع ست سموم را و امثال
دیگر را - او تعلقت تمیمة - یا بیاویزم تمیمه را و تمسک کنم بدان مراد تمائم جاهلیت ست مثل مهره ها و ناخن درنده ها و استخوانهای
ایشان واما آنچه بقرآن و اسماء الهی باشد خارج ست ازین حکم و مستحب ست تعلق و تبرک بدان - او قلت الشعر من قبل
نفسی - یا بگویم شعر را از جانب نفس خود یعنی قصد و اختیار کنم در گفتن آن و اگر بی قصد و اختیار از زبان موزون
برآید آن دیگر ست و آن داخل شعر گفتن نیست مذموم نه و اهل عرف و اصطلاح نیز آنرا داخل شعر ندارند مصدق و ما علمناه الشعر

وما ینبغی له نباشد واحتمال دارد که مراد انشاد شعر بود از خود نه انشاد شعر غیر و این معنی نزدیکتر ست بفهم از عبارت چنانکه از قول لبید الا کل شیئ ما خلا الله باطل خوانده و بعضی گفته اند که در صورت انشاد نیز از ان حضرت بموجب حکمت الهی موزون صادر نمیشد والله اعلم۔ رواه ابو داود۔ و معنی حدیث تنزیه و تقبیح ارتکاب این اشیاست یعنی اگر یکی ازین اشیا از من صدور یافت دیگر من از آنها شدم که باک ندارند از هر چه بکنند و ملاحظه نکنند از نامشروع مقصود آنکه کردن ازین اشیا کار کسی است که بی قید و بی مبالات ست در ارتکاب نامشروعات اما تریاق ازان جهت که در وی گوشت مار و خمر افتد که حرام ست اگر فیه هنا نوعی از تریاق باشد که در وی از محرمات چیزی نباشد لا باس به است و بعضی گفته اند که اولی ترک آنست عملاً باطلاق حدیث و اما تعلیق تمیمه چون معلوم شد که مراد بآن تمائم اهل جاهلیت ست ظاهر ست اما شعر اگرچه مذموم و منهی ازان شعر مذموم ست اما الهی ست اما چون حق تعالی و تقدس ساحت عز و جلال رسول خود را ازان منزه و معصوم داشت مطلق آن در حق وی صلی الله علیه وسلم داخل نقص و وبال آمد و این کمالی ست خاص مخصوص آن حضرت و اگر تریاق و تمیمه محمول بر مطلق باشد مقصود بیان توکل خاص آن حضرت بود و یا غرض تنبیه است بر توکل و ترک علاج و حیل لا یعنی و تعریض به بیان حال ایشان باشد و در نباشد چنانکه ازین و حدیث آینده معلوم میشود که گفت وعن المغیرة بن شعبة قال قال النبی صلی الله علیه وسلم من اکتوی کسیکه داغ سوخت۔ او استرقی۔ ویا طلب رقیه کرد۔ فقد بری من التوکل پس تحقیق بیزار شد از توکل۔ رواه احمد والترمذی وابن ماجة۔ متبادر بفهم ازین حدیث آنست که مفر باید داغ کردن و رقیه طلب داشتن اگرچه مباح ست نزد حاجت ولیکن مقام توکل بالاتر ازان ست بدلالت حدیثی که در صفت متوکلان آمده که ان کسانیکه رقیه نمیکنند و داغ نمی سوزند و کار خود را به پروردگار خود میگذارند و اگر اعتقاد موثریت و علیت حقیقی دارند آن خود شامل ست تمامه اسباب و معالجات را به داغ و رقیه مخصوص نه و کلام در کل و تطبیق احادیث وارده دران گذشت وعن عیسی بن حمزة قال دخلت علی عبد الله بن عکیم۔ گفت عیسی بن حمزه که از تابعین ست درآمدم بر عبد الله بن عکیم بلفظ تصغیر که از مخضرمین جاهلی اسلامی ست دریافت زمان آن حضرت را و در صحبت او اختلاف ست و شناخته نشده است او را روایت و نه روایت وبه حمرة۔ و حال آنکه عارض بود بوی علت سرخی بدن۔ فقلت پس گفتم باوی۔ الا تعلق تمیمة۔ چرا نمی آویزی تعویذ را فقال۔ پس گفت عبد الله۔ نعوذ بالله من ذلک فان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال۔ گفت آن حضرت۔ من تعلق شیأ کسیکه تعلق و تمسک کند بچیزی از دوا و سبب و اعتقاد کند شفا را از وی۔ وکل الیه۔ گذاشته شود و سپرده شود بوی یعنی محروم گردانیده شود از اعانت و امداد الهی و هرگز شفا نیابد زیرا که همه اشیا ما سوای حق لا یضر و لا ینفع اند مقصود تحریض و ترغیب بر تفویض و توکل ست۔ رواه ابو داود وعن عمران بن حصین ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لا رقیة الا من عین نیست افسون مگر از چشم زخم۔ او حمة۔ یا از نیش زهر دار چنانچه عقرب و مانند آن۔ رواه احمد والترمذی و ابو داود و روایت ابن ماجة عن بریدة وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا رقیة الا من عین او حمة او دم رواه ابو داود و درین

حدیث او دم زیادت کرده و مراد بدان رعاف داشته اند و اگر عاسترازان مراد دارند از انچه از علتهای خفی بود خواه بسبب روان شدن خون گردد یا بجهت فساد خون بود نیز جائز می نماید واللّٰه اعلم۔ و در روایتی مر ابی داؤد را الا فی نفس آمده بجای لا فی عین و گفته اند که مراد بنفس عین ست و بجای او دم او لدغة آمده که بمعنی گزیدن بدندان ست چنانکه مار و مانند آن و رقیه از هر درد و علت نافع بود چنانچه در صداع و درد دندان و جز آن چنانکه در احادیث آمده است۔ و در صحیح مسلم ثابت ست که جبرئیل علیه السلام نزد پیغمبر صلی اللّٰه علیه وسلم آمد و آن حضرت خستگی داشت جبرئیل گفت بسم اللّٰه ارقیک من کل داء یوذیک و مراد بحصر درین حدیث مبالغه است و مراد آنست که رقیه درین سه چیز اولی و انفع ست از غیر آن و شائع و متعارف ست میان مردم۔ وعن اسماء بنت عمیس قالت۔ گفت اسماء بنت عمیس که درین وقت زوجه جعفر طیار بود رضی اللّٰه عنه گفت۔ یا رسول اللّٰه ان ولد جعفر۔ بدرستیکه اولاد جعفر تسرع بضم تا و کسر را بر صیغه معلوم یعنی شتاب میرسد و بفتح را بصیغه مجهول نیز خوانده اند بمعنی زود رسانیده میشود۔ الیهم العین بسوی ایشان چشم زخم۔ افاسترقی لهم۔ آیا افسون طلب کنم پس طلب رقیه کنم برای ایشان۔ قال۔ گفت آن حضرت صلی اللّٰه علیه وسلم نعم۔ آری بکن که عین بغایت موثر ست۔ فانه لو کان شیئ سابق القدر زیرا که بدرستی اگر میبود چیزے که سابقت و مغلبه میکرد تقدیر الٰهی را لسبقته العین۔ هر آئنه سبقت میکرد او را چشم زخم۔ رواه احمد والترمذی وابن ماجه۔ وعن الشفاء بنت عبداللّٰه بکسر شین معجمه بنت عبداللّٰه بن عبد شمس بن خالد قرشیه عدویه نام او لیلی ست و شفا لقب او ست که غالب آمده بروی آنحضرت نزد وی می آمد و در بیت وی قیلوله میکرد و فراشی و ازاری از حضرت که در وی خواب میکرد نزد وی میبود مروان بن الحکم آنرا از اولاد او بگرفت روایت کرده اند از وی جمعی و ام المومنین حفصه از ایشان ست و از عقلا و فضلای نسا بود اسلام آورد پیش از هجرت و از مهاجرات اول بود۔ قالت دخل علی رسول اللّٰه گفت در آمد پیغمبر خدا صلی اللّٰه علیه وسلم وانا عند حفصة۔ و حال آنکه من حاضر بودم نزد حفصه۔ فقال پس گفت آن حضرت۔ الا تعلمین هذه آیا نمی آموزی این را یعنی حفصه را۔ رقیة النملة۔ افسون نمله و نمله ریشهاست که بر پهلو ظاهر میشود و بغایت مولم ست و مریض از وی احساس حرکت نمل میکند و این شفا بنت عبداللّٰه در مکه رقیه میکرد این رنج را چون با آن حضرت هجرت کرده بمدینه آمد مسلمان شد گفت یا رسول اللّٰه من در جاهلیت افسون نمله میکردم میخواهم که بر تو عرض کنم پس عرض کرد و آنحضرت تجویز نمود و فرمود تعلیم کن آنرا بحفصه۔ کما علمتها الکتابة۔ چنانچه تعلیم کردی تو او را نوشتن را و بعضی گویند که این کلام از آن حضرت تعریض بود بحفصه که افشاء سر آن حضرت نموده بود چنانچه قصه آن از تفسیر سورۂ تحریم معلوم میگردد و مراد برقیه نمله کلماتی ست که مشهور بود میان ایشان باین نام و زنان عرب آنرا رقیه نمله میگفتند نه بمعنی که ظاهر مفهوم میگردد و آن کلمات انیست العروس تحتفل و تختضب و تکتحل و کل شیئ تفتعل غیر ان لا تعصی الرجل۔ و حاصل مضمون این کلمات انیست که زن می آراید خود را و همه چیز میکند غیر نافرمانی مرد پس آن حضرت تعریض کرد بحفصه و تادیب نمود او را به بی فرمانی کردن و سر آن حضرت را صلی اللّٰه علیه وسلم افشا نمودن طیبی از تورپشتی این توجیه را نقل کرده و این توجیه بر تقدیر صحت انچه نقل کرده حسن ست و طیبی دلیلی آورده آنرا به عدم اراده رقیه نمله

بر معنی ظاهر که آن معنی منهی عنه است پس چگونه امر کند به تعلیم آن اما تعلیم کتابت مر زنان را در حدیثی دیگر نهی از آن آمده چنانکه فرمود ولا تعلمن الکتابة و ازین حدیث جواز آن مفهوم گردد این مگر پیش از نهی باشد و بعضی گفته اند که نساء آن حضرت مخصوص اند از آن بر بعضی احکام و فضائل و نهی از کتابت محمول بر نساء عامه است که خوف فتنه در آنجا متصور است و اینجا چنین نیست رواه ابوداود عن ابی امامة بن سهل بن حنیف بضم حاء مهمله و فتح نون انصاری ست و نام او سعد بن سهل مشهور ست بکنیت و لادت وی در زمان سعادت نشان آن حضرت ست پیش از وفات بدو سال و نشنید از آن حضرت از جهت صغر و از جهت ذکر کرده اند او را در آن جماعه که بعد از صحابه اند ولیکن اثبات کرد ذکر او را ابن عبد البر در ذکر صحابه پس گفت که وی از اجله علماست از خیار تابعین شنید از پدر خود و از ابی سعید خدری. قال. گفت ابو امامه. رای عامر بن ربیعة سهل بن حنیف. دید عامر بن ربیعه که صحابی ست که هجرتین رفته و بدر را حاضر شده و تمامه مشاهد را اسلام آورده پیش از عمر رضی الله عنه سهل بن حنیف را یغتسل. در حالیکه غسل میکرد سهل بن حنیف و در حسن بدن او نگریست و تامل کرد و استحسان نمود. فقال والله. پس گفت عامر سوگند بخدا. ما رایت کالیوم. ندیدم پوست مردی و نه زنی در حسن و لطافت مثل پوستی که دیدم امروز یعنی اندام سهل بن حنیف. ولا جلد مخبأة و نه پوست دختری که مستوره غیر متزوجه را که در درون خانه خود نهان نشسته می ماند و مخبأة بضم میم و فتح خاء معجمه و بای مشدده و همزه دختری مخدره که هنوز تزوج نکرده زیرا که حفظ و صیانت او مر نفس خود را ابلغ می باشد و پوست او نرم تر و پاکیزه تر. قال گفت ابو امامه که راوی این حدیث ست چون گفت عامر بن ربیعه این حرف را چشم زخم رسانید. فلبط سهل بصیغه مجهول یعنی در ساعت بسر در آمد و بر زمین افتاد سهل بن حنیف لبط دست و پا بر زمین زدن شتر در رفتن. فاتی رسول الله پس آورده شد خبر بر زمین افتادن سهل و چشم زخم رسیدن او را نزد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فقیل له پس گفته شد مر آنحضرت را یا رسول الله هل لک فی سهل بن حنیف. آیا هست ترا میل و رغبت در معرفت حال سهل بن حنیف و علاج و مداوات وی والله. بخدا سوگند آنچنان بر زمین افتاده است که. ما یرفع راسه. نمی تواند برداشت سر خود را. فقال پس گفت آنحضرت هل تتهمون له احدا. آیا تهمت میکنید بجهت وی کسی را و گمان می برید بر کسیکه چشم زخم رسانیده بوی. فقالوا پس گفتند نتهم عامر بن ربیعة. تهمت میکنیم و گمان می بریم بر عامر بن ربیعه که وی نظر کرده و چشم زخم رسانیده. قال. گفت راوی. فدعا رسول الله صلی الله علیه وسلم عامرا. پس طلبید آن حضرت عامر را. فتغیظ علیه پس درشتی کرد آن حضرت بر عامر و خشم گرفت بر وی بجهت چشم زخم رسانیدن او سهل را. و قال علام یقتل احدکم اخاه. بنا بر چه هلاک میکند و بکشتن میرساند یکی از شما برادر خود را بچشم زخم رسانیدن پس خطاب بعامر بن ربیعه کرد و گفت. الا برکت علیه یعنی اگر خوش آمده بود بدن وی در نظر تو یا نظر بداز تو بجانب وی متوجه گشته چرا دعا به برکت نکردی او را و نگفتی اللهم بارک فیه. اغتسل له. بشوی اعضای خود را برای سهل بن حنیف و برین بر وی فغسل له عامر. پس بشست برای وی عامر. وجهه. روی خود را. و یدیه. و هر دو دست خود را. و مرفقیه. و هر دو آرنج خود را. و رکبتیه و هر دو زانوی خود را. و اطراف رجلیه. و سرهای انگشتان هر دو پای خود را. و داخلة ازاره. و اعضا در ون ازار خود را اندر گیرد

ذراعیها و سرین و بعضی گویند که مراد بداخلة ازار طرف ازار است که متصل جسد است از جانب راست - فی قدح این اعضا را شست عامر و گرفت آب او را در قدحی - ثم صب علیه - پس ریخته شد بر سهل بن حنیف - فراح مع الناس - پس رفت سهل با مردم لیس به باس درحالیکه نیست مر او را المی و آفتی یعنی هم در حال صحت یافت و برفت و در کیفیت غسل تفصیلی است که در سفر السعادة و در شرح آن مذکور است - رواه فی شرح السنة ورواه مالک وفی روایة - و در روایت مالک اینچنین آمده است که - قال گفت آنحضرت بعامر بعد از طلبیدن وی - ان العین حق توضأ له - چشم زخم رسیدن حق و ثابت است وضو کن برای سهل یعنی بشوی اعضای خود را و بریز بر وی - فتوضأ - پس شست عامر اعضا را چنانکه معلوم شد - بدانکه امثال این علاجات از اسرار و حکم است که عقل در دریافت آن عاجز است قاضی ابوبکر بن العربی که از اعاظم علماء مالکیه است گفته اگر متشرعی درینجا توقف کند با وی باید گفت که بگو الله و رسوله اعلم و اگر متفلسف توقف کند رد و الزام وی آسان تر است چه نزدیک فلاسفه روا گاهی فعل بقوت و کیفیت خود کند و گاهی بخاصیت و درک معنی آن ممکن نه یعنی بمقتضای صورت نوعیه وی چنین واقع شده چنانکه مثل آن در جذب مقناطیس و کاه ربا گویند که این نیز از آن قبیل باشد - وعن ابی سعید الخدری قال کان رسول الله - گفت بود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم یتعوذ - پناه می جست بخدا و اسماء و صفات و کلمات وی - من الجان - از جن و شیطان جان اسم جمع جن چنانچه قوم در بعضا آدمیان و جان گویند نام پدر جن است چنانچه آدم مر آدمیان را و بمعنی شیطان نیز آمده - وعین الانسان - و تعوذ میکرد آن حضرت از چشم آدمیان که آنرا چشم زخم نیز گویند - حتی نزلت المعوذتان - تا آنکه فرود آمدند قل اعوذ برب الفلق و قل اعوذ برب الناس که مشتمل اند بر استعاذه از مکاره و شرور جسمانی و روحانی - فلما نزلت - پس هرگاه که نازل شد این اعوذه که معوذتان اند اخذ بهما - گرفت و عمل کرد آن حضرت و تمسک کرد باین دو سوره - و ترک ما سواهما - و گذاشت چیزی را که غیر از این دو سوره بود از معوذات و این دلالت میکند بر افضلیت این دو سوره در باب تعوذ و نزول این دو سوره بسبب سحر یهود بود مر آنحضرت را صلی الله علیه وسلم چنانکه قصه آن در کتاب المعجزات بیاید ان شاء الله تعالی - رواه الترمذی وابن ماجة وقال الترمذی هذا حدیث حسن غریب وعن عائشة رضی الله تعالی عنها قالت قال لی رسول الله - گفت عائشه گفت مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم هل رای فیکم المغربون - آیا دیده شد میان شما یعنی جنس آدمیان مغربون بتشدید راء مکسوره از تغریب بغین معجمه گفت عائشه - قلت وما المغربون - گفتم من و پرسیدم از آن حضرت چیست مغربون یعنی چه جنس و چه حقیقت است مغربون و کدام اند این طائفه - قال - گفت آنحضرت - الذین یشترک فیهم الجن - مغربان آن طائفه اند که شرکتی و مدخلی دارند در ایشان جن - رواه ابوداود - و این حدیث را بچند وجه تفسیر کرده اند اول آنکه مراد مشارکت جن است در انساب و اولاد آدمیان بترک ذکر الله تعالی در وقت جماع با زنان چنانکه در صحیح آمده است که چون جماع کند یکی از ایشان با زنان خود باید که استعاذه کند از شر شیطان و بگوید بسم الله الرحمن الرحیم اللهم جنبنا الشیطان وجنب الشیطان ما رزقتنا - خداوندا دور دار ما را از شر شیطان و دور دار شیطان را از چیزی که روزی کنی تو ما را از ولد و چون ترک کند ذکر حق را و نخواند این دعا را

وجماع کند بغفلت راه یابد شیطان وشریک گردد درین جماع وفرزندیکه بیاید بی رشد آید وشیطان را در وی نصیب باشد وباین اشارت
بقول حق سبحانه که بشیطان فرمود (وشارکهم فی الاموال والاولاد) ازینجا قیاس باید کرد که کدام یکی باشد که درینوقت هشیار باشد وبذکر
خدا تعالی مشغول تا ولد از شرکت شیطان خالص آید لاجرم ازینجاست فساد بنای روزگار اعاذنا الله منه پس معنی مغربون
بتحافر کنندگان از ذکر خدا ودور افگننده نفس خود را از ذکر حق در وقت جماع یا دور افگننده ولد از جنس خود ودر آرنده رگ
غریب را در نسب یا دور افگننده نسب را از جنسیت بمداخلت نسب بعید وباد غریب در اصل بمعنی دور نیست - و وجه ثانی
آنکه مراد بمشارکت شیطان آدمیان را امر کردن اوست ایشان را بزنا که یأمرهم بالفحشاء والمنکر وزنا سبب در آوردن
عرق غریب ونسبت بعید ست در نسب پس مراد بمغربون زانیان اند که در آرنده اند رگ غریب بعید را در نسب - و وجه ثالث
آنکه مراد بمشارکت جن آدمیان را زنای جن ست به نساء ایشان چنانکه در حدیث آمده که گاهی یافته میشود میان زنان زنی
که جماع میکند او را جن چنانکه جماع میکند شوهر وی وچنانکه مشهور ست که عاشق میگردد جن بر زنی وظاهر میگردد بر وی
وگاهی می برد او را آنجا که میخواهد ودر کتب فقه نیز نوشته اند که به جماع جن غسل بر امراة واجب میشود یا نه ونوشته اند که مذهب
حنفیه آنست که نمیشود ودر تزوج میان جن وانس نیز مسائل نوشته اند - وشیخ جلال الدین سیوطی از یکی از علما نقل
کرده که گفت جن عاشق بود بر یکی از جاریات روزی فریاد کرد نزد ما که تا کی زنا کنم من باین جاریه عقد بر بندید مرا با وی
ودر جماع انس بجن نیز اخبار آمده ودر تفاسیر آمده که مادر بلقیس جنیه بود وپدر وی انس وسیوطی در لقط المرجان
فی احکام الجان درین باب عجائب وغرائب نوشته والله اعلم اما برین وجه معنی مغربون وذم ایشان بیان نکرده اند که چیست مگر
آنکه مراد تبعید آدمیان باشد خود را یا نساء خود را از تطهیر وتقصیر ایشان در استعاذه از شر جن وشیاطین تلاوت قرآن
وادعیه واذکار که سبب عدم نفوذ وتصرف جن ست در انسان - و وجه رابع آنکه مراد از مغربون طائفه اند که ایشان را
قرنا اند از جن که القا میکنند بر ایشان اخبار واصناف کهانت را وشریک اند ایشان را در قبائح وشرور ودور سازنده اند
ایشان بسبب آن ذوات خود را از مقام ایمان واسلام وسلامت احوال واولی واظهر وجوه وجه اول ست والله اعلم
بحقیقة الحال وچون در فصل ثانی از کتاب طب ورقی حدیث ابن عباس در مصابیح مذکور بود ومصنف آنرا ساقط در باب
ترجل ذکر کرد اعتذار آنرا گفت - وذکر حدیث ابن عباس - وذکر کرده شده حدیث ابن عباس که اولش اینست خیر ما تداویتم

فی باب الترجل - در باب ترجل بجهت انسبیت آن بدان

الفصل الثالث - عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم المعدة - بفتح میم وکسر عین وبکسر میم
وسکون عین وفتح میم وسکون عین وبکسر هر دو مجمع طعام وشراب مر آدمی را چنانکه شکنبه مر بقر وغنم را میفرماید
معده آدمی حوض البدن نسبت ببدن مثل حوض ست نسبت بشجر - والعروق الیها واردة - ورگها در شکم آدمی
که از اعضا آینده اند بسوی معده وپیوسته اند بدو چنانکه کسی برای آب خوردن بر حوض بیاید وورود فرود آمدن ست

بر آب برای خوردن چنانکه صدور آب خورده برگشتن ست۔ فاذا صحت المعدۃ پس چون صحیح و تندرست ست معده و در گرفته است
طعام صالح۔ صدرت العروق بالصحۃ۔ باز میگردد رگها از معده بسوی اعضا بر طوبات جیده و غذای صالحه که سبب صحت
بدن و قوت اوست۔ واذا فسدت المعدۃ۔ و چون فاسد و تباه است معده و در گرفته است غذای ردی فاسد را۔ صدرت
العروق بالسقم۔ باز میگردد رگها بسوی اعضا بر طوبات ردیه فاسده که سبب بیماری بدن و ضعف اوست بر مثال حوض که رگها
و ریشها از درخت بجانب وی رفته رطوبات را جذب میکنند اگر آب صافی و شیرین ست سبب نضارت شجر و تازگی و نشو و نمای
درخت شود و اگر آب کدر و شور ست سبب خشکی و پژمردگی و ذبول او گردد و این حدیث را چنانچه مصنف خواهد گفت بیهقی در
شعب الایمان آورده و محدثین را در صحت و رفع وی سخن ست و نزد بعضے از موضوعات ست و از کلام حضرت نبوی
صلی اللہ علیہ وسلم نیست وقد بیناہ فی الشرح۔ وعن علی رضی اللہ عنہ قال بینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذات
لیلۃ یصلی۔ گفت امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ که در اثنای آنکه آن حضرت شبی نماز می گزارد۔ فوضع یدہ علی الارض پس
نهاده دست مبارک خود را بر زمین۔ فلدغتہ عقرب۔ پس بگزید آن حضرت را کژدم در انگشت دست۔ فناولہا رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم بنعلہ پس گرفت آن حضرت عقرب را بنعل خود۔ فقتلہا پس کشت او را۔ فلما انصرف پس هنگامیکه
برگشت آن حضرت از نماز۔ قال۔ گفت۔ لعن اللہ العقرب۔ لعنت کند خدا تعالی کژدم را زیرا که وی ماتدع مصلیا
ولا غیرہ۔ نمی گذارد نماز گزارنده را و نه غیر وی را۔ او نبیا وغیرہ۔ یا گفت پیغمبری را و غیر پیغمبری را۔ ثم دعا بملح وماء
پس طلبید آن حضرت نمک را و آب را۔ فجعلہ فی اناء پس گردانید نمک و آب را در آوندی۔ ثم جعل یصبہ علی اصبعہ
پس شروع کرد ریختن گرفت آنرا بر انگشت خود حیث لدغتہ۔ آنجا که گزیده بود عقرب او را۔ ویمسحہا۔ و مالیدن گرفت انگشت
خود را۔ ویعوذہا بالمعوذتین۔ و تعویذ کردن و دعا خواندن گرفت انگشت را بقل اعوذ برب الفلق و قل اعوذ برب الناس
رواہما البیہقی فی شعب الایمان۔ روایت کرد این دو حدیث را بیهقی در کتاب شعب الایمان اما در صحت حدیث اول
سخن ست چنانکه گفتیم۔ وعن عثمان بن عبد اللہ بن موہب۔ بفتح ہا مولای طلحہ بن عبید اللہ تابعی ثقہ است قال
ارسلنی اہلی الی ام سلمۃ بقدح من ماء۔ گفت عثمان فرستاد مرا اهل خانه من بسوی ام سلمه رضی اللہ عنہا بقدحی از آب
وکان اذا اصاب الانسان۔ و بود شان و عادت چون میرسید آدمی را۔ عین۔ چشم زخمی۔ او شیء۔ شک راوی
ست یا گفت بجای عین شیء و احتمال دارد که او شیء شک راوی نباشد یعنی و قتیکه میرسید آفت چشم زخم باشد
یا چیزی جز آن۔ بعث الیہا۔ میفرستاد آن انسان بسوی ام سلمه مخضبۃ بکسر میم و سکون خای معجمه و فتح ضاد معجمه
تغاری که در وی جامه شویند و آنرا برکن نیز گویند یعنی ظرف آبی میفرستاد۔ فاخرجت من شعر رسول اللہ پس
بیرون می آورد ام سلمه بعضی از مویهای پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم۔ و در آن ظرف می انداخت۔ وکانت تمسکہ
و بود ام سلمه که نگاه میداشت موی آنحضرت را فی جلجل من فضۃ۔ در حقه از نقره و جلجل بضمتین در اصل بمعنی جرس صغیر

کہ در گردن دابہ آویزند مراد اینجا حلقہ ایست بر شکل جرس تحقیق کنند لہ پس بجنبانید ام سلمہ مخضب را کہ در وی آب بود و موی های
شریف را در وی انداختی تا چیزی از وی در آب جدا گردد و خلط شود برای آن آدمی بیمار۔ فشرب منہ۔ پس بنوشید
آن آدمی از آن آب۔ قال۔ گفت عثمان بن عبد اللہ۔ فاطلعت فی الجلجل پس مطلع شدم در جلجل تا ببینم آنچہ در وست و
بدانم صفات آنرا۔ فرأیت شعرات حمراء۔ پس دیدم چند موی سرخ را سرخی موی یا بجہت آنکہ در اصل مخضوب بود یا ام سلمہ آنرا
مخضوب ساختہ بود تا قوتی گیرد و دیر پا گردد و یا بجہت خلط طیب سرخ می نمود چنانکہ تاویل آن در باب خضاب گذشت

رواہ البخاری۔ وعن ابی ہریرۃ ان ناسا من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالوا لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔
ابوہریرۃ روایت میکند کہ جماعۂ مردان از اصحاب با آن حضرت گفتند کہ الکماۃ۔ بفتح کاف و سکون میم و فتح ہمزہ کہ آنرا
شحم الارض گویند و دیو کلاہ خوانند و در دیار ما چتر مار گویند و معنی آن شرح در فصل اول از کتاب اطعمہ گذشت غالباً ذکر
از وی در حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گذشت پس صحابہ تذمیم و تقبیح وی کردند و گفتند الکماۃ جدری الارض
تشبیہ کردند کماۃ را بجدری کہ بر اندام کودکان بر آید یعنی چنانچہ جدری فضلات ردیہ و مواد بلغمیہ است کہ از درون پوست
کودکان بیرون می افتد ہمچنین این کماۃ نیز فضلاتی ست کہ بیرون می اندازد زمین پس گویا وی جدری ارض ست
فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس آن حضرت آنرا از حیطۂ مذمت بر آورد و مدح کرد و منفعت آنرا بیان کرد و گفت
الکماۃ من المن یعنی از جملہ عطایات کہ منت نہادہ خدا تعالی بر بندگان خود بدانکہ بی مؤنت و مشقت کاشتن و آب
دادن از زمین بر آید و ماکول ایشان گردد و اگر مراد من قرین سلوی ست کہ بر قوم موسی علیہ السلام فرود می آمد مراد تشبیہ
اوست بدان یعنی چنانکہ من برای آن قوم از آسمان فرود می آمد این نیز برای شما از زمین بیرون می آید چنانکہ سابقاً
گذشت سخن اینجا درین ست کہ قول وی کہ فرمود۔ وماءہا شفاء للعین۔ و آب وی سبب شفا ست مر چشم را آنچہ معنی
آیا شفا ست مخلوط با دویہ یا تنہا بی خلط با دویہ دیگر اکثر بر انند کہ ترتیب کردہ شود بوی کحل و توتیا و مانند آن از ادویہ کہ
چشم را کنند زیرا کہ تجربہ شاہد ست بر آنکہ استعمال او در چشم تنہا ایذا میکند چشم را و ضرر میرساند بوی و بعضی گویند ظاہر حدیث
استعمال اوست منفرداً و امام نووی نقل کردہ کہ بعضے از مشائخ زمان خود را دیدم کہ مطلقاً بصر وی رفتہ بود و بمجرد آب کماۃ سرمہ
کرد بجہت اعتقاد بحدیث و تبرک بدان شفای کامل یافت و بعضی گفتہ اند کہ اگر استعمال وی برای تبرید حرارت عین ست
تنہا شافی ست و اگر علت دیگر ست بترکیب و شک نیست کہ حدیث علی الاطلاق ست و تقیید آن بخلط و ترکیب با دویہ
دیگر خلاف ظاہر ست و آنچہ از قول ابی ہریرۃ آوردہ نیز ناظر در انست۔ والعجوۃ من الجنۃ۔ و عجوہ کہ نوعی از خرما ست از
بہشت ست کہ از آنجا بدنیا آوردہ اند یا مقصود مدح اوست گویا از بہشت ست۔ وہی شفاء من السم۔ و عجوہ شفا ست
از زہر شرح این نیز در فصل اول از کتاب الاطعمہ گذشت۔ قال۔ گفت ابو ہریرہ در بیان شفا بودن کماۃ مر چشم را و تجربہ
کردن او آنرا۔ فاخذت ثلثۃ اکمؤ۔ بر وزن الجر یعنی گرفتم کماۃ را۔ خمسا او سبعا۔ یا پنج یا ہفت کماۃ را این شک

راوی ست کہ از ابوہریرہ روایت کردہ یا شک از ابوہریرہ کہ عدد آنرا در وقت روایت فراموش کردہ واللہ اعلم بہ تقدیر
سہ گوید بعدد وتر گرفتم۔ فعصرتہن۔ پس فشردم وبرآوردم آب آنہارا۔ وجعلت ماءہن فی قارورۃ۔ وگردانیدم و گرفتم
آب آنہارا در قارورہ۔ وکحلت بہ جاریۃ لی عمشاء۔ وسرمہ کردم بدان آب کنیزکی را کہ بود مرا ضعیف البصر ودمیدہ بود از چشم وی
اشک۔ فبرأت۔ پس بہ شد آن جاریہ وقوی شد بصر او ورفت علت از چشم او۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن۔ وعنہ
وہم از ابی ہریرہ است کہ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من لعق العسل کسی کہ بلیسد شہد را یعنی بخورد ثلث غدوات
سہ بامداد۔ فی کل شہر۔ در ہر ماہ۔ لم یصبہ۔ نرسد آنکس را عظیم من البلاء ہیچ امری عظیم کہ بلاست یا نرسد بلای عظیم چہ جای
بلای حقیر یعنی بہ برکت وخاصیت عسل بلای عظیم مندفع گردد چہ جای حقیر فافہم وصاحب سفر السعادۃ آوردہ کہ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ہر روز یک قدح عسل را باب آمیختہ بتجرع نمودی انتہی وگفتہ اند کہ در نوشیدن عسل ممزوج بآب حفظ صحتی ست کہ از قضا
بمعرفت آن الا فضلای اطبا چہ شرب عسل ولعق آن بر ناشتا ازالہ میکند بلغم را ومی شوید معدہ را ودور میکند لزوجت را
ودور میکند ازوی فضلات را وگرم میکند معدہ را باعتدال ومیکشاید سدہ ہا را وآن آب بارد رطب ست کہ جمع میکند حرارت را
وحفظ میکند صحت بدن را وآوردہ است کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہر صباح شہد را بآب سرد آمیختہ کردی وقدحی از آن
آشامیدی بعد از ان چون اشتہای طعام پیدا شدی ہر چہ حاضر آمدی از ان تناول کردی۔ وعن عبد اللہ بن مسعود
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علیکم بالشفائین العسل والقرآن۔ بر شما باد باستعمال وتعلق بدو شفا کہ یکی عسل
بحکم قول وی سبحانہ فیہ شفاء للناس۔ دیگر قرآن کہ فرمودہ ہدی وشفاء لما فی الصدور ولیکن عسل شفاست از دردہای
ظاہر وقرآن از ظاہر وباطن ولہذا گفت ہدی وشفا تفاوت دیگر نیز در عسل فیہ شفاء گفت ودر قرآن را عین شفا خواند ہو لہما
روایت کرد این دو حدیث را ابن ماجۃ والبیہقی فی شعب الایمان وقال۔ وگفت بیہقی۔ الصحیح ان الاخیر صحیح آنست کہ حدیث
دوم کہ علیکم بالشفائین ست حدیث مرفوع نیست بلکہ موقوف علی ابن مسعود۔ حدیث موقوف ست وقول ابن مسعود ست
وعن ابی کبشۃ الانماری۔ صحابی ست وحدیث او در فصل ثانی در باب حجامت بسیاست گذشت وانجا میگوید کہ۔ ان رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم احتجم علی ہامتہ۔ آن حضرت خون کشید بر بالای سر خود من الشاۃ المسمومۃ۔ بجہت دردی کہ آنحضرت را
از خوردن گوسفند زہر دار حادث شدہ بود وقصۂ آن مشہور ست۔ قال معمر۔ گفت معمر کہ یکی از رواۃ این حدیث ست۔ فاحتجمت
انا من غیر سم۔ پس حجامت کردم من از غیر علت زہر۔ کذلک۔ ہمچنین کہ آن حضرت کردہ بود وخون کشیدہ بود در میان سر ولہ
تاکید ست از قول وی من غیر سم۔ فی یافوخی۔ بیان کذلک ست ویافوخ میانہ سر نیز بمعنی ہامہ است۔ فذہب حسن الحفظ عنی
پس رفت یعنی بسبب خون کشیدن در میانہ سر نیکی یادداشت از من۔ حتی کنت القن فاتحۃ الکتاب فی الصلوٰۃ تا بجدی کہ بودم
من کہ تعلیم وتلقین کردہ میشدم سورۂ فاتحہ در نماز غایت مبالغہ است در ذہاب حفظ از ینجا معلوم میشود کہ خون کشیدن در سر
علتی زائدہ کہ محتاج گرداند بسوی آن موجب ضرر در حفظ ست۔ رواہ رزین۔ وعن نافع قال قال ابن عمر۔ گفت نافع مولی ابن عمر کہ

گفت ابن عمر رضی اللہ عنہما۔ یا نافع ینبغ لی الدم لی نافع غلبہ کردہ است بر من خون بحدی کہ جوش میزند در تن من چنانکہ آب در چشمہ میجوشد۔ فائتنی بحجام پس بیار برای من حجامی را کہ خون بکشد۔ واجعلہ شابا۔ و بگردان آن حجام را جوان یعنی اختیار کن حجام جوان را کہ قوت داشتہ باشد و بزور تواند بکشد محجم یاد خون کشید۔ ولا تجعلہ شیخا ولا صبیا۔ و مگردان حجام را پیر و نہ صغیر۔ قال گفت نافع وقال ابن عمر سمعت رسول اللہ۔ شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم یقول۔ کہ میگفت الحجامۃ علی الریق امثل خون کشیدن بر ناشتا فاضلتر و نافع ترست۔ وہی تزید فی العقل۔ و حجامت بر ناشتا زیادہ میکند در عقل۔ وتزید فی الحفظ۔ و زیادہ میکند در حفظ وتزید الحافظ حفظا۔ و زیادہ میکند کسی را کہ زیادہ حفظ دارد کمال و نہایت حفظ را۔ فمن کان محتجما۔ پس کسی کہ ہست خواہندہ حجامت را۔ فیوم الخمیس علی اسم اللہ۔ پس باید کہ حجامت کند روز پنجشنبہ بر نام خدا۔ واجتنبوا الحجامۃ یوم الجمعۃ ویوم السبت ویوم الاحد۔ و پرہیز کنید از خون کشیدن روز جمعہ و روز شنبہ و روز یکشنبہ۔ فاحتجموا یوم الاثنین ویوم الثلثاء۔ پس خون بکشید روز دوشنبہ و روز سہ شنبہ۔ واجتنبوا الحجامۃ یوم الاربعاء۔ و پرہیز کنید از خون کشیدن در روز چہار شنبہ کہ روز نحس و روز بلا ہاست فانہ الیوم الذی اصیب بہ ایوب فی البلاء۔ پس بدرستیکہ روز چہار شنبہ روزی نحس ست کہ رسیدہ شد و افتاد در آن روز ایوب علیہ السلام در بلا و روز ہلاک عاد چنانکہ از تفاسیر معلوم میشود و نیز روز چہار شنبہ است کہ آنرا روز نحس مستمر خواندہ۔ وما یبدو جذام ولا برص الا فی یوم الاربعاء او لیلۃ الاربعاء۔ و ظاہر نمیشود جذام و نہ برص مگر بخون کشیدن در روز چہار شنبہ یا شب چہار شنبہ و ظاہر آنست کہ حصر باعتبار غالب و طریق مبالغہ است واللہ اعلم۔ رواہ ابن ماجۃ۔ و در ینجا گفتہ اند کہ از حدیث کبشہ بنت ابی بکرہ کہ در فصل ثانی گذشت معلوم شد کہ خون کشیدن روز سہ شنبہ خوب نیست و در ینجا بر خلاف آن آمد جواب گفتہ اند کہ بر تقدیر صحت حدیث کبشہ مراد اینجا آنست کہ سہ شنبہ کہ ہفدہم ماہ باشد چنانکہ ازین حدیث آیندہ ظاہر میگردد کہ فرمود وعن معقل ابن یسار قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحجامۃ یوم الثلثاء لسبع عشرۃ من الشہر۔ خون کشیدن روز سہ شنبہ در ہفدہم از ماہ۔ دواء الداء السنۃ دوا ست مر درد تمام سال را۔ رواہ حرب بن اسماعیل الکرمانی صاحب احمد یعنی مصاحب امام احمد بن حنبل ولیس اسنادہ بذلک و نیست اسناد این حدیث آنچنان قوی کہ توان اعتماد بران کرد۔ ہکذا فی المنتقی ہمچنین گفتہ در منتقی کہ کتابی ست مر ابن جارود را وروی رزین نحوہ عن ابی ہریرۃ۔ و روایت کردہ است رزین مانند این حدیث با مخالفت در بعضی الفاظ از ابی ہریرۃ واللہ اعلم

باب الفال والطیرۃ

فال بہمزہ و مشہور بر زبانہا بی ہمزہ است غالب استعمال وی در نیکی ست چنانچہ مثلا بیماری در ہنگام تصور راندلشیدن کہ صحت یابد یا نہ بشنود کہ کسی میگوید یا سالم یا طالبی بشنود یا واجد و گاہی در بدی نیز استعمال یابد چنانکہ گویند فال نیک و فال بد و طیرہ بکسر طا و فتح یا مصدر ست از تطیر چنانکہ خیرہ از تخیر و گویند کہ جز این دو لفظ مصدر برین وزن نیامدہ و مستعمل نگردد مگر در فال بد وگاہی طیرہ بمعنی مطلق فال آید نیک یا بد کذا قیل و فال نیک گرفتن محمود ست و سنت و آن حضرت فال نیک بسیار میگرفت خصوصا از نامہای آدمیان و جاہا و فال بد گرفتن منہی و مذموم ست و اصل تطیر و وجہ تسمیہ بدان بجہت آنست کہ عادت عرب بود

که شگون میگرفتند باین طریق که چون قصد کاری میکردند و بجای میرفتند طیر را با آهو را از جای می برغلانیدند اگر بجانب دست راست گریخت آنرا مبارک میداشتند و فال نیک میگرفتند و بآن کار می برآمدند و اگر بدست چپ رفتی شوم میگرفتند و از آن کار باز می ماندند و در آمدن صید را از سوی چپ سنوح گویند و از سوی راست بروح و سنوح را مبارک دارند و بروح را شوم و این است معنی فال گرفتن بسوانح و بوارح که در عبارات واقع ست و نکته در مدح فال و ذم تطیر آنست که چشم داشت نیکی از جناب الٰهی و نیکی اندیشیدن و امید وار فضل و رحمت وی بودن بهر حال بهتر ست اگرچه خطا کند و غلط افتد و قطع رجا از حق و نا امید شدن و بد اندیشیدن بهر تقدیر مذموم ست عقلاً و شرعاً بعد از آن خود هرچه ارادت اوست همان خواهد شد اینست تحقیق معنی فال و طیره و مؤلف احادیث دیگر نیز آورده در باب عدوی و هامه و صفر و مثال آنکه در معنی تطیر اند گفت

الفصل الاول عن ابی هریرة قال سمعت رسول اللّٰه صلی اللّٰه علیه وسلم یقول لا طیرة۔ فرمود شگون بد گرفتن را تاثیری و دخلی نیست در جلب منفعت و دفع مضرت و اعتقاد آن نباید کرد و بدان اعتباری نباید نمود هرچه شدنی ست خواهد شد و شارع آنرا سبب اعتبار نکرده و دخل نداده و بعد از آنکه نفی کرد تطیر را و نهی فرمود از آن مدح کرد فال را و فرموده و خیرها الفال۔ و بهترین اقسام طیره و تفول فال نیک گرفتن ست اینجا طیره بمعنی مطلق فال گرفتن آمده و لیکن اشکال در اینجا اینست که از این عبارت چنان مفهوم گردد که فال نیک گرفتن بهتر ست و فال بد نیز به است و حال آنکه فال بد قطعاً بهی ندارد جوابش آنست که لفظ خیر اینجا بمعنی به است نه بمعنی بهتر چنانکه گویند۔ والآخرة خیر و ابقی و اصحاب الجنة خیر یا این کلام مبنی بر زعم و اعتقاد عرب ست که در طیره نیز اعتقاد بهی دارند یا مراد آنست که اگر فرضاً ممکن بودی که طیره به است فال بهتر از آن خواهد بود قالوا۔ گفتند و پرسیدند صحابه که۔ وما الفال۔ فال چیست و صورت آن چه۔ قال۔ فرمود۔ الکلمة الصالحة یسمعها احدکم سخن نیک که بشنود آنرا یکی از شما و تفول گیرد از آن چنانکه جوینده بشنود یا واجد یا گمراه بشنود یا راشد متفق علیه وعنه قال قال رسول اللّٰه صلی اللّٰه علیه وسلم لا عدوی۔ ثابت نیست تجاوز علت از یکی بدیگری و اعتقاد جاهلیت آن بود که بیماری که در پهلوی بیماری نشیند یا همراه وی بخورد سرایت کند بیماری او بوی گفته اند که بزعم اطبا این سرایت در هفت مرض ست جذام و جرب و جدری و حصبه و بجز و رمد و امراض و بائیه پس شارع آنرا نفی کرد و ابطال نمود یعنی سرایت کردن مرض و رسیدن از یکی بیکی نمی باشد بلکه قادر مطلق همچنانکه او را بیمار کرد این را نیز کرد۔ ولا طیرة۔ و نیست طیره معنی این معلوم شد۔ ولا هامة۔ و نیست هامه بتخفیف میم و بعضی بتشدید نیز خوانند در اصل بمعنی سر ست و مراد اینجا نام طائری ست که بزعم عرب از استخوان میت پیدا گردد و بپرد و می گفتند که بیرون می آید از سر قتیل طائری که نام وی هامه است و همیشه فریاد میکند که آب دهید مرا آب دهید مرا تا آنکه کشته میشود کشنده او و بعضی گویند روح وی طائر میگردد و فریاد میزند تا کینه خود را از کشنده بستاند و چون کینه بستد بپرد و برود و صدی نیز نام اوست پس شارع این اعتقاد را نیز باطل گردانید و حکم کرد که این چیزی نیست و بعضی گویند مراد بهامه بوم ست که بر خانه یکی می افتد و آواز میکند و بموت و هلاک وی خبر میدهد و این داخل طیره است و مختار همان قول اول ست۔ ولا صفر۔ و نیست صفر در اینجا

و تحوال بسیارست نزد بعضی مراد ماه مشهورست که پس از محرم بیاید و عامهٔ عرب آنرا محل نزول بلایا و حوادث و آفات دانند این اعتقاد
نیز باطل ست و اصلی ندارد و نزد بعضی ماری ست در شکم که بزعم عرب در وقت گرسنگی میگزد و ایذا میکند و گویند المی که نزد جوع
رسد ازوست و از یکی بدیگری سرایت میکند و نووی در شرح مسلم گفته که آن کرم هاست در شکم که میگزد نزد جوع و گاهی درد میکند
بدان آدمی را و هلاک میگرداند او را پس حکم کرد که اینهمه باطل ست و بعضی گویند که مراد بدان نسی ست که تاخیر محرم ست بصفر و
گردانیدن او شهر حرام چنانکه در تفسیر کریمه - انما النسیء زیادة فی الکفر الآیه حقیقت آن در محلش معلوم شده است و باوجود
آنکه عدوی نفی کرد و فرمود - و فر من المجذوم کما تفر من الاسد - و بگریز از مجذوم که علت جذام دارد چنانکه میگریزی باز شیر و
وجه تطبیق در نفی عدوی و امر بفرار مجذوم در آخر فصل بیان کنیم - رواه البخاری و عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم
لا عدوی ولا هامة ولا صفر فقال اعرابی - چون آن حضرت نفی این اشیا کرد پس گفت اعرابی چون در عدوی خلاف این تجربه
کرده بود گفت - یا رسول الله فما بال الابل یکون فی الرمل - پس چیست حال شتران که میباشند جدا در ریگستان - کانها الظباء
بهر آئینه گویا که آن شتران آهوانند در تندرستی و پاکیزگی پوست - فیخالطها البعیر الاجرب - پس می آمیزد با آنها شتر گرگین
فیجربها - پس گرگین میگرداند اینها را - فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم پس گفت آنحضرت در رد و ابطال حکایت اعرابی
فمن اعدی الاول - پس که گرگین گردانید شتر اول را و از کجا رسید جرب بوی اما که از اول شتری مراد داشت که بر همه مقدم
و سابق بود چه اگر باول آن شتر اراده کنند که از وی بیواسطه جرب باین شتر رسید شاید بگوید که بوی از شتر دیگر رسید و از وی بدیگران
و لابد درینجا شتری فرض توان کرد بر همه سابق که نرسیده بوی مگر ابتدا از حق پس باید گفت که باین شتر اخیر نیز از وی رسیده
تعالی شانه رواه البخاری و عنه - قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا عدوی ولا هامة ولا نوء ولا صفر رواه مسلم - معانی
این کلمات هم معلوم شد الا نوء بفتح نون و سکون واو و در آخر همزه جمعه انواء که بمعنی منازل قمرست و آن بیست و هشت منزل ست
که کریمه و القمر قدرناه منازل را اشارت بدان دارد و عرب انواء میگویند نزول باران را بدان و میگفتند که علت باران و مؤثر
در آن نزول قمرست در بعضی ازین منازل پس شارع آنرا ابطال کرد و فرمود نزول مطر بتقدیر الهی ست تعالی و تقدس نه بچیزی
دیگر و نفی و ابطال بمعنی اعتقاد تاثیر و علت ست اما اگر سبب داند باین معنی که حق سبحانه باران میفرستد درین وقت بی آنکه این وقت
علت باشد و قادرست که پیش ازین وقت و بعد ازین وقت نیز فرستد و اگر خواهد درین وقت نیز نفرستد چنانکه حکم سائر اسباب عادیه
است باطل نباشد و کفر نبود و امام نووی گفته که باوجود آن مکروه است زیرا که اشعار بکفر ست و موهم علیت و طیبی گفته که مکروه
است کراهت تنزیهی نه تحریمی و این در نزول مطر و امثال آنست که نه علیت و سببیت عادی درینجا بتجربه معلوم شده است و اما حکم
بسعادت و نحوست سائر افعال عباد چنانکه منجمان کنند خلاف ادب شرع و طریقهٔ سلف صالحین ست والله اعلم و عن جابر
قال سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول - گفت جابر که شنیدم آنحضرت را که میگفت - لا عدوی ولا صفر ولا غول بضم غین معجمه و
سکون واو و جمع او غیلان در نهایه میگوید جنسی ست از جن و شیاطین و زعم عرب آن بود که غول در بیابانها می نماید مردم را شکلهای

گوناگون وگمراه میکنند ایشان را وهلاک میگردانند پس نفی کرد آنرا شارع وگفته اند مراد نفی ذات غول وعین وی نیست بلکه نفی تلون وی تابس آنها بصور مختلفه وهلاک گردانیدن آدمیان را یعنی آنها را بی اذن الٰهی تعالی بر اضلال واهلاک مردم قدرت نبود بلکه تلبیسی و تخییلی بیش نیست وبعضی گفته اند که احتمال دارد که مراد بنفی غول منع آنها باشد از نمودن وگمراه ساختن وهلاک گردانیدن بعثت سید انبیا صلی الله علیه وسلم چنانکه استراق سمع که جنیان ازان ممنوع گشتند. رواه مسلم ٭ وعن عمرو بن الشرید عن ابیه قال کان فی وفد ثقیف. گفت بود در ایلچیان ثقیف که نام موضعی ست وپیش آن حضرت آمده بودند. رجل مجذوم. مردی گرفتار بعلت جذام فارسل الیه النبی صلی الله علیه وسلم. پس فرستاد آن حضرت بسوی آن مرد که در نیاید بر مردم وهمانجا که هست باشد وفرمود انا قد بایعناک فارجع. ما بیعت کردیم با تو وقبول کردیم از تو پس برگرد حاجت بصورت بیعت نیست. رواه مسلم. ازین حدیث معلوم گردد دور بودن واجتناب نمودن از صحبت مجذوم وهمچنین از حدیث فر من المجذوم چنانکه گذشت وعلما را در تطبیق این احادیث وحدیث لاعدوی که ناظر وباعث بر عدم اجتناب ست دو مسلک ست اکثر برآنند که مراد نفی عدوی وابطال اوست مطلقاً چنانکه ظاهر احادیث دران ست وبعضی برانند که مراد بنفی عدوی نفی مؤثریت حقیقی ست چنانکه معتقد اصحاب طبیعت ست که علل معدیه را مؤثر دانند البته پس تنبیه کرد بر حقیقت حال که نه چنین ست که ایشان توهم کنند بلکه متعلق بمشیت حق ست ان شاء کان وان لم یشاء لم یکن. واشارت کرد بقول خود فر من المجذوم وامثال آن که مخالطت ومداناة صاحب علت از اسباب حدوث اوست وبحکم رعایت اسباب اتقا واجتناب ازان لازم باشد چنانکه اتقا از جدار مائل وسفینه معیوب واین وجه تطبیق مختار شیخ ابن صلاح ست وغیر وی از علما وحاصل وی آنست که این امراض بالطبع معدی نیست ولیکن حق تعالی مخالطت صاحب آنرا سبب عدا ساخته وگاهی تخلف نیز کنند چنانکه حکم سائر اسباب عادی ست پس نفی عدوی وامر بفرار هر دو راست آید وتورپشتی گفته که این قول نزد من مختار واولی ست وموجب تطبیق ست میان آحادیث وقول اول مفضی ست به تعطیل اصول طبیه وشرع وارد نشده بابطال آن بلکه اثبات آن کرده وتقریر نموده است وباین توجیه حاصل میشود تطبیق میان قول آنحضرت صلی الله علیه وسلم مر مجذوم ثقیف را. قد بایعناک فارجع. وبمجذوم دیگر کل ثقة بالله وتوکلا علیه. باول اشارت کرد برعایت اسباب وبثانی تنبیه کرد بر مقام توکل که باعث بر ترک اسباب ست ودر اول تعلیم امت ورخصت ضعفاست که هنوز قدم ایشان در مقام صدق ثابت نشده وثانی خود مقام شریف اوست صلی الله علیه وسلم وشیخ ابن حجر عسقلانی در شرح نخبه گفته که اولی در وجه تطبیق آنست که گفته شود که نفی عدوی باقی ست بر عموم واطلاق خود ومخالطت اصحاب این امراض اصلا سبب عدوی نه ولیکن امر بفرار از مجذوم از باب سد ذرایع ست تا کسی در دام شرک نیفتد یعنی اگر یکی مخالطت بمجذوم کرد وناگهان بتقدیر الٰهی بعلت جذام مبتلا گشت اعتقاد نکند که بسبب مخالطت شد پس امر کرد بتجنب تا درین وهم نیفتد ولهذا خود با مجذوم طعام خورد از جهت ثبوت حقیقت توکل عدم توهم پس امر بفرار مر کسی راست که در نفس خود صدق ویقین نیابد وبر تقدیر اصابت مرض در ورطهٔ شرک خفی نیفتد انتهی وکرمانی گفته که جذام مستثنی ست از قول لاعدوی ونووی گفته که جذام را رایحه ایست که بیمار میگرداند کسی را که دراز شود صحبت ومواکلت ومضاجعت

پس این از باب طب ست وعدوی نیست چنانکه ضرر سانیدطعام ناخوش وبوی ناخوش والکل باذن اللّٰه این کلام علماست
درین مقام واللّٰه اعلم

الفصل الثانی عن ابن عباس قال کان رسول اللّٰه صلی اللّٰه علیه وسلم یتفاءل ولا یتطیر ۔ گفت ابن عباس بود آنحضرت
فال میگرفت باسماء آدمیان واماکن وجز آن وذکر آن در احادیث بسیار ست اما فال بد نمیگرفت ووجه محبت آن حضرت
فال را نه تطیر را در اول فصل در ضمن بیان معنی فال وتطیر معلوم شد ۔ وکان یحب الاسم الحسن ۔ وبود آن حضرت که دوست
میداشت نام نیک را چنانکه اگر یکی را نام بد بودی تغییر دادی ونام نیک نهادی واین نیز نوعی از تفاول ست ونام نیک
حلیه جمال وتتمه کمال وداخل ذکر جمیل ست چنانکه بقدر مسمی را بوصف جمیل موصوف نماید تا آنکه آن را در اتصاف محامد اخلاق
وصدور محاسن افعال تاثیری واقع باشد چنانکه بعضی ادعا کرده اند این سخن در شرح صراط مستقیم سفر السعادة بتفصیل بیان کرده
شده است آنجا باید نگریست ۔ رواه فی شرح السنة ۔ وامام احمد در مسند خود نیز آورده وعن قطن ۔ بفتح قاف وطای مهمله ونون
در آخر ۔ بن قبیصة بفتح قاف وکسر با وسکون یا وصاد مهمله تابعی ست معدود در اهل بصره ووالی سجستان واصبهان ذکر کرده است
او را ابن حبان در ثقات نسای گفت لاباس به مذکور کرده است از وابو داؤد ونسائی یک حدیث ۔ عن ابیه از پدرش
ان النبی صلی اللّٰه علیه وسلم قال آن حضرت فرمود که ۔ العیافة بکسر عین مهمله ویای تحتانیه وفا ۔ والطرق ۔ بفتح طای و
سکون را وقاف در آخر ۔ والطیرة من الجبت ۔ از جمله جبت اند بکسر جیم وسکون موحده هرچه عبادت کرده شود جز خدا یعنی سبب
شرک واز اعمال مشرکان ست وبعضی جبت را بسحر وکهانت تفسیر کرده اند ومعنی کهانت در باب آینده معلوم گردد انشاء اللّٰه تعالی وبعضی
گویند جبت ساحر را گویند وآنکه نزد وی چیزی نبود پس مراد آن باشد که این امور از اعمال ساحران وبدکاران ست ۔ رواه ابو داؤد ۔ اما
عیافت راندن پرندگان بآن طریق که در بیان معنی تطیر در فصل اول معلوم شد وفال گرفتن باسماء واصوات وصفات ایشان
وعرب را درین باب قصص وحکایات ووقائع بسیارست وطرق بفتح طاء مهمله وسکون را ودر آخر قاف سنگریزه زدن که از عادت نسای
عرب ست در فال گرفتن وبعضی گفته اند خط در ریگ کشیدن چنانکه عادت رمالان ست ودر قاموس گفته که طرق زدن کاهن
ست سنگریزه ها را ودر مجمع البحار گفته طرق نوعی از تکهن ست چنانکه منجم ورمال از برای اخراج ضمیر ومانند آن کنند وعن عبد اللّٰه بن مسعود
عن رسول اللّٰه صلی اللّٰه علیه وسلم قال الطیرة شرک فال بد گرفتن از اعمال مشرکان ست وموجب شرک خفی واگر بجزم اعتقاد کنند که
البته چنین خواهد شد آن خود بی شک کفر ست ۔ قاله ثلثا این سخن را سه بار مکرر فرمود ۔ ومامنا الا ۔ ونیست هیچ یکی از ما مگر یعنی مگر
آنکه گاهی در خاطر وی از فال بد چیزی از جنس تردد وخلجان راه مییابد ۔ ولکن اللّٰه یذهبه بالتوکل ۔ ولیکن خدای تعالی می برد
آن خاطر وآن خلجان را بسبب توکل یعنی اگر بحکم بشریت شکی ووهمی در خاطر آید باید که توکل بر خدا کند ودران کار برود وتابع آن
وهم نگردد ۔ رواه ابو داؤد والترمذی وقال ۔ روایت کرد این حدیث را ابو داؤد وترمذی وگفت ترمذی سمعت محمد بن اسمٰعیل
یقول ۔ شنیدم بخاری را که میگفت ۔ کان ۔ بود سلیمان بن حرب ۔ که شیخ بخاری ست ۔ یقول فی هذا الحدیث میگفت

در این حدیث که - وما منا الا ولکن الله یذهبه بالتوکل هذا عندی قول ابن مسعود و این سخن نزد من قول ابن مسعود ست نه قول حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم والحق چنین سزد زیرا که وجدان خلجان در خاطر شریف وی که سید ارباب الیقین و مهتر و بهتر اهل توکل و تمکین ست چه صورت دارد و اگر فرضاً قول آن حضرت باشد مراد تواضع و تنزل از مقام ارفع خود کرده برای تنبیه بر حال امت و تعلیم ایشان گفته باشد والله اعلم بالصواب وعن جابر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم اخذ بید مجذوم - جابر گفت آن حضرت گرفت دست مجذومی را - فوضعها معه فی القصعة - پس نهاد دست مجذوم را با خود در کاسه - وقال کل ثقة بالله وتوکلا علیه - و گفت و امر کرد مجذوم را که بخور به اعتماد و سکینه بخدا و توکل بنمایم بر وی بشارت ست که بعد از حصول الیقین و تمکین فرار لازم نبود چنانکه معلوم شد - رواه ابن ماجة - وعن سعد بن مالک - نام ابو سعید خدری که صحابی مشهور کثیر الحدیث ست سعد ست و مالک بن سنان نام پدر اوست و او نیز صحابی ست و خدره بضم خا بطنی ست از انصار از اصحاب شجره ست و اول مشاهد او خندق ست و غزا کرد با آن حضرت دوازده غزوه روایت کرده اند از وی جماعه از صحابه و تابعین مات سنة اربع وسبعین در زمن عبد الملک بن مروان و دفن بالبقیع - ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لا هامة ولا عدوی ولا طیرة وان تکن الطیرة فی شیء - و اگر فرضاً باشد طیره در چیزی - ففی الدار - پس در سرا و خانه باشد - والفرس و در اسپ والمرأة و در زن - رواه ابو داود - بدانکه احادیث وارده در باب طیره مختلف آمده از بعضی نفی تاثیر طیره و نهی از اعتقاد و اعتبار آن مطلق مفهوم گردد و این بسیار ست و از بعضی ثبوت آن در مرأة و دابه و دار و بصیغه جزم چنانکه در حدیث بخاری و مسلم آمده - انما الشوم فی ثلث الفرس والمرأة والدابة و در روایتی - در ربع و خادم و فرس یا بلفظ شرط چنانکه درین حدیث و مانند آن آمده و از بعضی انکار ثبوت شوم درین امور مثل سایر امور چنانکه در حدیث ابن ابی ملیکه از ابن عباس آمده و در بعضی احادیث آمده که اعتقاد شوم درین امور در اهل جاهلیت بود چنانکه در حدیث عائشه آمده و وجه تطبیق آنکه تاثیر بالذات منفی ست و اعتقاد آن از امور جاهلیت ست و مؤثر در کل اشیا الله تعالی ست و همه بخلق و تقدیر اوست و اثبات آن درین اشیا بجریان عادة الله ست که پیدا کرده و اینها را اسباب عادیه ساخته و حکمت در تخصیص آن اشیا بخصائص و احوال موکول و مفوض بعلم شارع ست پس نفی راجع بتاثیر ذاتی ست و اثبات به سبب عادی چنانکه در عدوی و جذام و مانند آن گفته اند و بعضی گفته اند که مراد آنست که تطیر در هیچ چیز نیست و اگر فرض کرده شود ثبوت وی این اشیا مظنه و محل آنست و جای آن دارد که درینها ثابت باشد بر طریقه قول آن حضرت صلی الله علیه وسلم لو کان شیء سابق القدر لسبقته العین - چنانکه گذشت و برین طریق ست کلام قاضی که گفته بعقب قول وی لا طیرة باین شرط دلالت دارد که شوم تطیر منفی ست از اینها یعنی اگر شوم را وجودی ثبوتی می بودی درین اشیا می بود که قابل تر اند از او لیکن وجود و ثبوت نیست درینها پس اصلاً وجود ندارد انتهی و بعضی گویند که شوم زن ناسازگاری اوست و آنکه زاینده نباشد و اطاعت زوج نکند یا کرده و مستقبح باشد نزد وی و در سرا و خانه تنگی جا و بدی همسایه و ناخوشی هوا ست و در اسپ حرونی و گرانی بها و ناموافقی غرض و مصلحت و مثل این در خادم نیز و یا شوم محمول بر کراهت

وناخوشی ست بحسب شرع یا طبع پس نفی شوم وتطیر بر عموم وحقیقت محمول باشد والله اعلم ـ وعن انس ان النبی صلی الله علیه وسلم
کان یعجبه اذا خرج لحاجة ـ انس میگوید که آن حضرت را خوش می آمد چون بیرون می آمد برای حاجتی وکاری ان یسمع یا راشد یا
نجیح ـ شنیدن این الفاظ واسماء که از جای بشنود یا راشد یا نجیح که یاد از رشد وهدایت وانجاح مرام وحصول مقصد میدهد رواه
الترمذی وعن بریدة ان النبی صلی الله علیه وسلم کان لایتطیر من شیٔ ـ روایت ست از بریده اسلمی که صحابی مشهورست که آنحضرت
بود فال بد نمیگرفت از هیچ چیز ـ فاذا بعث عاملا سأل عن اسمه ـ باوجود آن چون میفرستاد کسی را بعملی می پرسید از نام وی ـ
فاذا اعجبه اسمه فرح به ـ پس چون خوش می آمد آن حضرت را نام وی خوش میشد بآن ـ ورئی بشر ذلک فی وجهه ودیده میشد
خوشی وکشاده رولی بسبب آن در روی مبارک وی ـ وان کره اسمه ـ واگر مکروه وناخوش میداشت نام ورا ـ رئی کراهیة ذلک فی
وجهه ـ ودیده میشد ناخوشی آن در روی شریف وی ـ واذا دخل قریة سأل عن اسمها ـ وچون در می آمد بدهی را می پرسید نام آنرا ـ
فان اعجبه اسمها فرح به ـ پس چون خوش می آمد آن حضرت را نام وی خوشحال میشد بدان ـ ورئی بشر ذلک فی وجهه وان کره اسمها
رئی کراهیة ذلک فی وجهه ـ واین تطیر نیست زیرا که بجهت آن از کاری که میداشت باز نمی آمد اما باوجود آن اثر کراهیت
وقبح آن در روی شریف ظاهر میشد چه نیکی وبدی را تاثیر طبیعی ست در خوشی وناخوشی با قطع نظر از تطیر وتفاؤل فافهم رواه
ابوداود وعن انس قال قال رجل ـ گفت انس گفت مردی ـ یا رسول الله انا کنا فی دار کثیر فیها عددنا واموالنا ـ بدرستیکه
بودیم در سرائی که بسیار بود وبابرکت بود دران سرا عدد وما اهل ما فتحولنا الی دار قل فیها عددنا واموالنا ـ پس بازگردیدیم وآمدیم
بسوی سرای که کم شد در وی عدد وما وبالهای ما ـ فقال ـ پس فرمود آن حضرت ـ ذروها ذمیمة ـ بگذارید آن سرا را در حالتی که
قبیح ومذموم ست واین نه بجهت تطیرست ولیکن چون در نفوس ایشان چنین نشسته که این نقصان وخرابی بجهت سکونت
این مکان ست فرمود از ان برآیید تا اراده وهم انقطاع پذیرد ودر ورطه شرک خفی نیفتند بر طریقه توجیهی که بعضی در فرار از مجذوم
کرده اند وموافق آنچه بعضی گفته اند که مراد از شوم درین اشیا کراهت داشته چنانکه گذشت وبر قولی که اثبات سببیت عادی
کنند در خصوص این اشیا فلا اشکال ـ رواه ابوداود وعن یحیی بن عبدالله بن بحیر ـ بفتح بای موحده وکسر حای حمله وسکون
تحتانیه وراء در آخر یمنی تابعی واعظ ثقه است وبعضی گفته اند مستور الحال ست ـ قال اخبرنی من سمع فروة بن مسیک گفت یحیی
خبر داد مرا کسیکه شنیده فروة بن مسیک را بضم میم وفتح سین وسکون یا وفروة بن مسیک صحابی ست از اهل یمن قدوم آورده
بران حضرت سال نهم وبعضی گفته اند سال دهم پس انتقال کرد بکوفه وساکن شد آنرا از وجوه وسران ایشان بود وبود شاعر
محسن روایت کرد از وی شعبی وجماعه ـ یقول ـ میگفت فروة ـ قلت ـ گفتم ـ یا رسول الله عندنا ارض یقال لها ابین ـ نزد ما زمینی ست
که اورا ابین میگویند بفتح همزه وسکون موحده وفتح تحتانیه ومیگویند که ابین نام مردیست که عدن که بلده معروف ست نسبت
بوی دارد لهذا اورا عدن ابین گویند ـ وهی ارض ریفنا ومیرتنا ـ وآن زمین کشت وارزانی ماست وزمین طعام ماست یعنی
زمینی ست که بآن زمین از جاهای دیگر یا از ان زمین بجاهای دیگر طعام میکشد ریف بکسر راء وسکون تحتانیه زمین با کشت وعلف

وبیره بکسر میم و سکون یا خوار بالاختیار خوار بار آوردن - وان دباءها شدید گفت که وبای آن زمین سخت ست بجهت فساد مواد ناسازگاری او بطبیعت - فقال پس گفت آنحضرت - دعها عنک - بگذار آن زمین را و جدا کن از خود - فان من القرف التلف - زیرا که از قرف پیدا میشود تلف و هلاک و قرف بفتح قاف و را ملابست و مخالطت و درد و مقاربت و مقارنت وبا و مرض فی الصراح قرف بفتحتین نزدیک آمدن بیماری - وفی القاموس القرف بالتحریک مقارفة الوباء والعدوی ومن الارض المحمئة - طیبی گفته که این از باب عدوی نیست بلکه از باب طب و علاج ست چه هوای صالح و موافق از اعون اشیاست بر صلاح بدن و فساد هوا و عدم موافقت آن سبب اسقام و هلاک ست - رواه ابوداؤد - و شاید که گریزندگان از وباء طاعون بمضمون این حدیث تمسک نمایند که آن مرد شکایت از وبا کرد که دران زمین میباشد و آن حضرت فرمود که بگذار آنرا و بدر رو از آن زمین زیرا که ملابست و مخالطت مرض وبا بهلاک می انجامد و لیکن تمسک بدان تمام نیست زیرا که آن مرد شکایت کرد از واقع شدن وبا دران زمین و آنرا شوم و مکروه می پنداشت و آن حضرت نظر بر ضعف حال وی و خوف وقوع در ورطه شرک خفی او را به برآمدن از آنجا و از سکونت کردن دران رخصت داد نه آنکه وبا آنجا واقع شده و بعد از وقوع تجویز فرار کرد و سخن درین ست و وظیفه در بلا پیش از وقوع احتراز و اجتناب ست و بعد از وقوع صبر و رضاست مگر بدعا و تضرع که امر بدان فرموده از بدلیل ورود آحادیث صحیحه در صحیحین و غیرهما منع و نهی از خروج و فرار از وبا و مدح و ترغیب بر صبر و ثبات و نیز این حدیث در سنن ابی داؤد ست که معارض و مصادم احادیث صحیحین نتواند شد و گفته اند که از فروه بن مسیک جز یک دو حدیث مروی نیست و آن هم از مروی مجهول ست که معلوم نیست نام وی که از وی شنیده و روایت کرده و در یحیی بن عبدالله بن بحیر نیز اختلاف ست که ثقه است یا نه و بعضی فرق هم کرده اند در وبا و طاعون اگرچه صواب آنست که مراد بوبا و طاعون یکی ست یعنی بلای شایع و مرگ عام چنانکه ابوذر رضی الله عنه فرموده ایاک والفرار عن الزحف واذا اصاب الناس موت کانت فیهم فاثبت - و در حدیث جابر و عائشه فرار از طاعون را تشبیه بفرار از زحف داده و بالجمله بی شک فرار از آن منهی عنه و ممنوع و معصیت ست و اگر جزما اعتقاد کند که بر تقدیر صبر البته می میرد و اگر فرار کند البته نجات می یابد کافر گردد بلی این اعتقاد عاصی و قیاس آن بر خروج از درون خانه نزد زلزله و وقوع نار قاسد ست از جهت ورود نص بر خلاف آن و نیز هلاک در صورت زلزله و افتادن خانه و افتادن آتش در خانه غالب بلکه یقینی ست عادتا بخلاف مردن نزد عدم خروج از وبا که مشکوک و موهوم ست اگر گویند که فضیلت و عزیمت در توکل و صبر ست و بیرون آمدن رخصت و مباح ست گوئیم که تشبیه بزحف و ورود وعید منافی آنست چه فرار از زحف بالاتفاق ممنوع و گناه کبیرا ست تشبیه بآن نسبت اشتراک و مساوات ست یا چیزی از آن کم باشد و قول حق تعالی - ولا تلقوا بایدیکم الی التهلکة ظاهر در رفتن بجای ست که دران وبا ست نه در بودن در جائیکه هست اگر گویند که توکل و رضا بر تقدیر در هر دو صورت ست هم در بودن اینجا که وبا ست و هم در رفتن و در آنجا که وبا ست - جوابش آنکه در برابر حکم شارع این سخن نامسموع و باطل ست حکم آنست که از اینجا که هست نه برآید و آنجا که هست نرود عقل را درینجا دخلی نیست والله اعلم

الفصل الثالث ـ عن عروۃ بن عامر قال ذکرت الطیرۃ عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ـ ذکر کردہ شد طیرہ وحکم وی نزد آنحضرت ـ فقال احسنہا الفال ـ پس فرمود بہترین اقسام طیرہ فال ست ـ این کلام بنی ست بر اطلاق طیرہ بر فال بد و نیک چنانکہ در حدیث اول از فصل اول گذشت کہ وخیرہا الفال وکلامیکہ دران حدیث گذشت از سوال وجواب اینجا نیز جاری ست ولا ترد مسلما ـ و باید کہ رد نکند و باز ندارد طیرہ مسلمانی را از کاری کہ قصد آن کردہ ـ فاذا رای احدکم مایکرہ ـ پس چون ببیند یکی از شما چیزی را کہ مکروہ و ناخوش میدارد یعنی چیزی را کہ از وی فال بد میگیرد و خلجان و وسواسی بخاطر راہ یابد ـ فلیقل پس باید کہ بگوید این کلمات را اللہم لا یاتی بالحسنات الا انت ولا یدفع السیات الا انت ـ یا بار خدایا نمی آرد نیکیہا را ہیچ یکی مگر تو و دفع نمیکنند بدیہا را ہیچ یکی مگر تو ـ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ ـ و نیست بازگشتن از بدی و نہ قوت بر نیکی مگر بقدرت خدا و توفیق او ـ رواہ ابوداود مرسلا ـ زیرا کہ عروہ بن عامر تابعی ست ـ

باب الکہانۃ

کرمانی گفتہ کہانت بفتح و کسر ودر صراح گفتہ کاہن فال گوی و در قاموس گفتہ کہانت بالفتح فال گوئی کردن و بکسر حرفت وی جمع کہان وکہنۃ وطیبی گفتہ کاہن آنکہ خبر گوید از حوادث وکائنات در زمان آیندہ ودعوی کند معرفت خبایا و اسرار را و در عرب کاہنان بودند بعضی از ایشان را تابعی بود از جن کہ میرسانید اخبار را بطریق استراق چنانکہ در احادیث بیاید و حقیقت آن مناسبت جوہر روح ست با بعضی ارواح خبیثہ از جن و شیاطین و استفادہ کواذب مضلات از آنہا و بعضی از مقدمات و اسباب و علامات از افعال و اقوال و احوال تعارف مینمودند و آنہا مخصوص اند باسم عراف کہ مکان مسروق و گم شدہ را دریابند چنانکہ رمالان دریابند و گاہی اطلاق کاہن شامل عراف و منجم نیز افتد و این افعال حرام ست و گرفتن مال بران نیز حرام و گیرندہ و دہندہ ہر دو آثم و بر محتسب منع و تادیب ایشان لازم

الفصل الاول ـ عن معاویۃ بن الحکم صحابی ست نزول کرد بمدینہ و سکونت کرد دران و روایت میکنند از وی ابوسلمہ و عطاء بن یسار ـ قال قلت یا رسول اللہ امورا کنا نصنعہا فی الجاہلیۃ ـ گفت معاویہ بن الحکم گفتم با آن حضرت کارہا بود کہ ما میکردیم در عہد جاہلیت یکی از ان کارہا اینست کہ کنا ناتی الکہان ـ بودیم ما کہ می آمدیم کاہنان را و می پرسیدیم از ایشان خبرہا و کارہا را ـ قال ـ گفت آنحضرت ـ فلا تاتوا الکہان ـ پس چون ایمان آوردید نیائید کاہنان را ـ قال ـ گفت معاویہ بن الحکم ـ قلت ـ گفتم دیگر از ان کارہا اینست کہ کنا نتطیر ـ بودیم ما کہ تطیر میکردیم و شگون بد میگرفتیم چنانکہ دانستہ شد قال ـ فرمود آن حضرت ـ ذلک شیء یجدہ احدکم فی نفسہ ـ آن شگون گرفتن و در پی آن رفتن وہمی و خلجانی ست کہ می یابد آنرا یکی از شما در نفس خود و وسواسی ست کہ می افتد در دل ـ فلا یصدنکم ـ پس باید کہ منع نکند و باز ندارد شما را از کاری کہ قصد کردہ آید آنرا و شروع کردہ آید دران ـ قال وقلت ـ گفت معاویہ وگفتم یکی از ان کارہا کہ در جاہلیت میکردیم اینست کہ ـ ومنا رجال یخطون ـ و از ما مردانند کہ خطہا میکشند بر زمین و مراد بدان خطہا ست کہ رمالان برای دریافت ضمائر

خط‌ها یکشند و فال زنند و بدان احوال دریابند و حکم کنند. قال گفت آن حضرت. کان نبی من الانبیاء یخط. بود پیغمبری از پیغمبران که خط‌های خدا میکشید مراد دانیال پیغمبر است و بعضی گویند ادریس. فمن وافق خطه پس کسیکه موافق افتد خطاو خط آن پیغمبر یعنی چنانکه راست و صواب افتد و موصل بمقصود گردد. فذاک پس آنکس مصیب است والا مخطی یا آن موافقت که اتفاق افتاده مطلوب و محمود است چنانکه گویند اگر اینچنین شد فبها والا ضائع و عبث است اینجا صریح نهی نکرد و منع نفرمود و معلق گذاشت بامری که بوجود آن راه نتوان برد و جزم نتوان کرد و آن موافقت خط آن پیغمبر است و چون علم بدان مفقود و معدوم است عمل بدان درین زمان حرام و ممنوع بود یعنی چه نتوان دانست که آن پیغمبر همچنین که ایشان میکنند خط میزد و عمل میکرد و شرح این حدیث سابقا در باب لا یجوز من العمل فی الصلوٰة گذشته است. رواه مسلم. وعن عائشة قالت سال اناس رسول اللہ گفت عائشه پرسیدند مردمان پیغمبر خدا را صلی اللہ علیه وسلم عن الکهان. از حال کاهنان که سخن ایشان راست است و اعتماد را شاید یا نه. فقال لهم رسول اللہ پس گفت و جواب داد مر این مردم را پیغمبر خدا صلی اللہ علیه وسلم لیسوا بشیء. چیزی نیستند کاهنان که بدانستی اعتماد توان کرد بر گفتار ایشان. قالوا گفتند این مردم. یا رسول اللہ. چون اینچنین است پس فایده‌ای که اصلا بر قول ایشان اعتماد نتوان کرد. فانهم یحدثون احیانا. زیرا که ایشان سخن میکنند و خبر می‌دهند گاه گاهی. بالشیء یکون حقا بچیزی که میباشد راست. فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیه وسلم تلک الکلمة من الحق. آری گاهی کلمهٔ حق میباشد اما حق صرف نیست زیرا که آن کلمه که از حق است یخطفها الجنی. می‌رباید آن کلمه را و میدزدد و بسرعت یکی از جن و در بعضی روایات بجای من الحق من الجن آمده درین روایت بلفظ الجنی نسبت. فیقرها الجنی. بفتح یا و ضم قاف یعنی میریزد آن کلمه را جنی. فی اذن ولیه در گوش دوست خود که آن کاهن است که این جن تابع اوست و بضم یا و کسر قاف نیز آمده و اول مناسب‌تر است بقول وی قر الدجاجة بچو آواز کردن ماکیان که می‌طلبد ماکیان دیگر را برای دانه و در بعضی روایات فیقرقرها کقرقرة الدجاجة قرقره نیز بهمان آواز ماکیان است ولیکن با تکریر و تردید و بی تردید قر گویند و در بعضی روایات قر الزجاجة بزا بجای دال آمده بمعنی شیشه یعنی چنانکه شیشه نزد تحریک و ریختن آنچه در دست هر شخصے آواز می‌کند یا چنانکه آبی یا گلابی که در شیشه میریزند و بر اطراف و جوانب آن می‌نشیند و آواز میکند و بعضی این روایت زجاجه را ترجیح کرده‌اند بقرینه آنکه در روایتی دیگر آمده کما تقر القارورة. و بعضی گویند صحیح روایت دجاجه است بدال و زجاجه تصحیف است واللہ اعلم و بعضی اقر بضم قاف بمعنی پوشیده گفتن را نیز داشته‌اند چنانکه گویند. و قر الخبر فی اذنه ولیقر بکسر قاف بمعنی ایداع دارند و بالجمله جن کلمه را که از عالم ملکوت ربوده و استراق نموده در گوش کاهنان میریزد. فیخلطون فیها پس خلط میکنند و می‌درآرند کاهنان دران کلمه اکثر من مائة کذبة بیشتر از صد دروغ از پیش خود و این مبالغه است در کثرت کذب پس بر سخن ایشان اعتماد نتوان کرد و کذبه بفتح کاف و کسر ذال و کسر کاف و سکون ذال هر دو وجه آمده. متفق علیه. وعنها قالت سمعت رسول اللہ. و هم از عائشه است که گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیه وسلم یقول ان الملائکة تنزل فی العنان بفتح عین و کسر آن گفت عائشه که آن حضرت فرمود فرشتگان فرود می‌آیند در عنان یعنی

تفسیر کرد آنرا بقول خود۔ وهو السحاب۔ و در قاموس گفته عنان بفتح سحاب که نگاه دارد آب را و بکسر آنچه نماید ترا چون نظر کنی بجانب آسمان
و بعضی مفتوح را نیز باین تفسیر کرده حاصل آنکه ملائکه چون در سحاب آسمان فرود می آیند۔ فتذکر الامر الذی قضی فی السماء۔ پس ذکر میکنند کار را
که تقدیر کرده شده است در آسمان۔ فتسترق الشیاطین۔ پس میدزدند شیاطین که تا فرود آسمان دنیا صعود میتوانند کرد
بعد از آن که از بر آمدن بآسمان بعد از ولادت شریف حضرت خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم ممنوع گشته۔ السمع۔ میدزدند
سمع را یعنی دزدیده و پنهان گوش بر آن اخبار ملائکه می نهند۔ فتسمعه۔ پس می شنوند آن امر را که تقدیر کرده شده است در آسمان
فتوحیه الی الکهان۔ پس میرسانند آنرا بسوی کاهنان و وحی کلام خفی را گویند فی الصراح وحی اشارت و پیغام و در دل افگندن
و سخن پوشیده هر چه بدیگری فرستی و اندازی۔ فیکذبون معها مائة کذبة من عند انفسهم۔ پس دروغ میگویند و بر می بندند
کاهنان با آن کلمات که از شیاطین شنیده اند صد دروغ را از پیش خود۔ رواه البخاری۔ وعن حفصة قالت قال رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من اتی عرافا۔ کسیکه بیاید عراف را که از خفایا خبر دهد و مراد بوی اینجا شامل کاهن و منجم
داشته اند۔ فسأله عن شیء۔ پس بپرسد آن عراف را چیزی از غیوب۔ لم تقبل له صلاة اربعین لیلة۔ قبول کرده نشود برای
آنکس نماز چهل شب و روز و این غایت ضرار و خسار اوست که نماز که افضل عبادات و اشرف اعمال ست ضائع و نامقبول
افتد یا مراد آنست که چون نماز قبول نیفتاد اعمال دیگر بطریق اولی نامقبول خواهد شد و مراد عدم ترتب اجر و ثواب ست بران
اگرچه ابرای ذمه که بآن قضا واجب نشود حاصل ست کذا قالوا مانند آنکه اگرچه تخصیص بشب کرد اما تمام روز و شب مراد ست
و اینچنین بسیار افتد که شب یا روز را ذکر کنند و دیگر را تابع آن دارند و محتمل که مراد نماز شب دارند که نماز تهجد ست و ثواب
کامل بران مترتب پس پرسیدن عراف موجب نقص فضائل شود نه حبط فرائض و این وجه در همین وقت در دل کاتب
حروف ریخته واللہ اعلم۔ رواه مسلم۔ وعن زید بن خالد الجهنی قال صلی لنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلوة الصبح بالحدیبیة
زید بن خالد که صحابی مشهور ست گفت بگزارد برای ما آن حضرت یعنی امامت کرد نماز بامداد را در حدیبیه۔ علی اثر سماء کانت
باللیل۔ بعد از باران که بود در شب و اثر بکسر همزه و سکون ثاء و بفتح همزه و ثاء هر دو میخوانند۔ فلما انصرف اقبل علی الناس
پس چون بازگشت آن حضرت از نماز روی آورد بر مردم۔ فقال هل تدرون ماذا قال ربکم۔ پس گفت آیا در می یابید
شما که چه گفت پروردگار شما اشارت بوحی کرد که بحضرت وی آمده یا مقصود آنست که پروردگار تعالی و تقدس درین باران
فرستادن گویا اشارتی بحال اختلاف بندگان کرد در شکر نعمت و کفران و ثبات و استقامت بعضی در مقام ایمان و توحید و
وقوع بعضے در ورطه کفر و اشراک۔ قالوا۔ گفتند صحابه۔ اللہ ورسوله اعلم۔ خدا و رسول داناتر اند بدانچه گفت۔ قال۔ گفت
آن حضرت که۔ قال۔ گفت خداوند تعالی۔ اصبح من عبادی مومن بی وکافر۔ صبح کردند و بگاه برخاستند از بندگان من
دو قسم یکی ایمان آرنده بمن و دیگری کافر شونده۔ فاما من قال۔ اما کسی که گفت۔ مطرنا بفضل اللہ ورحمته۔ باران داده
شدیم بالفضل خدا و رحمت او۔ فذلک مومن بی کافر بالکوکب۔ پس آنکس ایمان آرنده است بمن کافر منکر شونده بستاره و ما

من قال مطرنا بنوء کذا وکذا۔ واما کسیکه گفت باران داده شدیم بتاثیر منزل قمر که چنین وچنین ست۔ فذالک اینکس
کافر بی۔ کفر ورزنده است بمن مؤمن بالکواکب۔ ایمان آرنده است بکوکبها متفق علیه وعن ابی هریرة عن رسول
الله صلی الله علیه وسلم قال ما انزل الله من السماء من برکة۔ فرو نفرستاده خدای تعالی از آسمان برکتی الا اصبح
فریق من الناس بها کافرین۔ مگر آنکه گشتند گروهی از آدمیان بسبب وی کافر۔ ینزل الله الغیث۔ فرو میفرستد الله تعالی
باران را ینزل را از باب تفعیل تصحیح کرده اند۔ فیقولون۔ پس میگویند مردم۔ مطرنا۔ باران داده شدیم ما۔ بکوکب کذا
کذا۔ بستاره چنین وچنین ظاهر آن ست که مراد به برکت باران ست و این قول وینزل الغیث بیان آن و احتمال
دارد که عام بود و انزال غیث مثال و بیان فردی از ان باشد۔ رواه مسلم۔ بدانکه علما اختلاف کرده اند در کفر کسی که
این کلمه گوید و حق آنست که اگر با عتقاد مؤثریت کواکب گوید کافر ست و اگر نه باین اعتقاد گوید بلکه مراد آن دارد که پروردگار
تعالی باران میفرستد در ینوقت کفر نباشد ولیکن مکروه بود از جهت بودن آن موهم تردد میان کفر و ایمان و بودن آن
از شعار جاهلیت پس مراد بکفر کفران نعمت باشد

الفصل الثانی۔ عن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من اقتبس علما من النجوم کسیکه می
آموزد و حاصل میکند پاره از علم نجوم۔ اقتبس شعبة من السحر۔ حاصل میکند شاخی و قسمی از سحر تشبیه کرد علم نجوم را بسحر
بقصد تذمیم و تقبیح آن گویا عامل بدان از جملۀ ساحران و کاهنان ست که عملهای شنیع میکنند و خبرهای غیب میگویند
زاد مازاد۔ زیادت کرد اقتباس سحر را چندانکه زیادت کرد اقتباس نجوم را و از بعضی حواشی مفهوم میگردد که این قول ابن
عباس باشد یعنی گفت ابن عباس زیادت کرد آن حضرت در تذمیم و تقبیح نجوم هر اینچه روایت کردم یعنی من روایت
نکردم تمامه آنچه آن حضرت فرمود والله اعلم رواه احمد و ابوداؤد وابن ماجة وعن ابی هریرة قال قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم من اتی کاهنا۔ هر که بیاید کاهن را و سوال کند از خبر غیب و جواب دهد آن کاهن بدان۔ فصدقه بما
یقول۔ پس تصدیق کند وی راست گو گرداند سائل کاهن را در آنچه میگوید۔ او اتی امرأته حائضا۔ یا بیاید و وطی کند زن
خود را در حالت حیض که صفت خاصۀ نسا ست جائز ست در دی ترک تا مثل طالق و حامل و مرضع و قد بیناه فی الشرح
او اتی امرأته فی دبرها۔ و یا وطی کرد زن خود را در دبر او۔ فقد برئ مما انزل علی محمد۔ پس تحقیق بیزار شد از آنچه فرو فرستاده
شده است بر محمد از قرآن و دین و شریعت مراد استحلال آنهاست یا گویا بری شد یا این تغلیظ و تشدید ست بر عمل
این شنائع۔ رواه احمد و ابوداود۔

الفصل الثالث۔ عن ابی هریرة ان نبی الله صلی الله علیه وسلم قال۔ روایت ست از ابوهریرة که آنحضرت
گفت۔ اذا قضی الله الامر فی السماء۔ چون حکم کند الله تعالی کاری را در آسمان ضربت الملائکة باجنحتها۔ بزنند
فرشتگان بالها و پرهای خود را یعنی بلرزند و بترسند از هیبت و عظمت حکم الهی تعالی۔ خضعانا لقوله۔ بضم خا مصدر بروزن

خضعان یعنی از جهت خوف وخضوع مر قول واحکام حق تعالی را وبکسر نیز روایت کرده اند وخضعا بضم خا وتشدید ضاد نیز آمده جمع خاضع چنانکه رکع وسجد جمع راکع وساجد یعنی در حالتی که خاضع وخائف اند از عظمت کلام وی سبحانه - کانه سلسلة علی صفوان - گویا آواز قول حق وکلام وی در خفا ودقت وعدم ظهور وتعسر فهم واستماع آن در رنگ زنجیری ست که کشیده شود بر سنگ صاف ملسا واین تعبیر در رنگ آنست که در حدیث وحی واقع شده است که گاهی می آمد بآوازی که مثل صلصلة الجرس ست واین سخت ترین انواع وحی بود بر من پس دور کرده شد آن حالت از من وحالانکه محفوظ میگشت آنچه وحی کرده شد در آن وقت واین ست که فرمود - فاذا فزع - به تشدید بر لفظ صیغه مجهول وصیغه تفعیل اینجا برای کشف وازاله است مثل تقشیر بمعنی ازالهٔ قشر یعنی چون دور کرده میشود ترس وهیبت - عن قلوبهم - از دلهای ملائکه - قالوا - گویند سائر ملائکه که متحط اند از درجهٔ کمال قرب وفهم احکام الٰهی ومراد وی سبحانه مر مقربان حضرت را از ملائکه وی پرسند از ایشان - ماذا قال ربکم - چه گفت وچه حکم کرد پروردگار شما - قالوا - گویند مقربان - للذی قال - مر آن چیزی را که گفت پروردگار وحکم کرد یا گویند مر آنکس را که گفت وپرسید ماذا قال ربکم الحق - برفع یعنی حق ست آنچه گفت پروردگار وبنصب نیز خوانده اند ووجه آن در شرح بیان شده است - وهو العلی الکبیر - تتمیم وتاکید حقانیت قول ست چنانکه در آیت قرآنی همچنین از ایشان آمده است - فیسمعها مسترقوا السمع - پس بشنوند این حکایات ملائکه را که بیکدیگر از احکام الٰهی عز وجل می کنند وزدی کنندگان سمع که جن وشیاطین اند ودزدیده گوش میدارند از ایشان می شنوند وسخنان ایشان را می دزدند بعد از آن بیان کرد هیئت ایستادن این دزدان در هوا آسمان که جماعتی بالای جماعتی دیگر ایستاده اند بقول خود - ومسترقوا السمع هکذا - ومسترقان سمع اینچنین اند که بعض فوق بعض - بعضی از حضرت مسترقان که در کوه اند بالای بعضی اند - ووصف سفیان - ووصف وبیان کرد ونمود سفیان برای نمودن هیئات ایستادن ایشان بالای یکدیگر - بکفه - بکف دست خود - فحرفها - پس گردانید ومائل ساخت کف دست را بجانب چپ - وبدد بین اصابعه - وفرق کرد سفیان میان انگشتان خود - فیسمع الکلمة - پس می شنود مسترق سخن را - فیلقیها الی من تحته - پس القا میکند ومی اندازد مسترق آن کلمه را بسوی دیگری که زیر اوست - ثم یلقیها الآخر الی من تحته - پس می اندازد آن کلمه را آن دیگری بسوی دیگری که زیر اوست - حتی یلقیها علی لسان الساحر او الکاهن - تا آنکه می اندازد آن کلمه آن دیگر بسوی ساحر یا کاهن شک راوی ست یا مراد بساحر منجم ست چنانکه از حدیث من اقتبس علما من النجوم معلوم شد وبرین تقدیر اگر شک راوی نباشد نیز درست ست وکلام طیبی ناظر درین ست - فربما ادرک الشهاب - پس بسا ست که در میابد شعله از آتش وجدا میشود از ستاره ومی رفتند برای راندن شیاطین وسوختن ایشان مسترق را یا در می یابد مسترق شهاب را وشهاب مرفوع ومنصوب مروی آمده - قبل ان یلقیها - پیش از آنکه القا کند کلمه را بسوی ساحر یا کاهن - وربما القاها قبل ان یدرکه - وبسا ست که القا میکند کلمه را پیش از آنکه دریابد شهاب پس میرسد کلمه بکاهن - فیکذب معها مائة کذبة - پس می بندد کاهن با آن کلمه که بوی رسیده صد دروغ را - فیقال - پس گفته میشود یعنی میگوید کسیکه تصدیق کاهن میکند واعتقاد دارد بوی یا کسیکه انکار میکند او را وتکذیب مینماید - الیس قد قال لنا یوم کذا وکذا کذا وکذا

آیا نیست و نمیدانی که گفت بود ما را فلان روز چنین و چنین خبر چنین چنین. فیصدق بتلک الکلمۃ التی سمعت من السماء
پس تصدیق کرده میشود کاهن بسبب آن کلمه که شنیده شد از آسمان و راست گو افتاده در آن و آن صد دروغ دیگر را منظور نمیدارد
از جهت زیغی و ضلالی که در باطن مردم ست چنانکه این منجمان که صد بار دروغ گو بر آمده اند یکبار که سخن ایشان راست اتفاق افتاده
دنیا داران با ایشان معتقد و مولع شده اند از جهت غایت محبت دنیا و زیغی که در دل ایشان ست والله العاصم. رواه البخاری
وعن ابن عباس رضی الله عنه قال اخبرنی رجل من اصحاب النبی ابن عباس گفت خبر داد مرا مردی از یاران پیغمبر صلی الله
علیه وسلم من الانصار که آن مرد از قبیلهٔ انصار بود. انهم بینا هم جلوس لیلۃ مع رسول الله صلی الله علیه وسلم. این خبر داد که یاران
پیغمبر در اثنا آنکه نشسته بودند شبی با آن حضرت. رمی بنجم واستنار. انداخته شد ستاره و بسیار روشن گشت. فقال لهم رسول الله
پس گفت مر ایشان را پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم ماکنتم تقولون فی الجاهلیۃ اذا رمی بمثل هذا. چه میگفتید شما در جاهلیت چون
انداخته میشد مانند این ستاره که چیست و برای چیست. قالوا الله ورسوله اعلم. گفتند صحابه خدا و رسول خدا داناتر ست بحقیقت
حال آن. کنا نقول. بودیم ما که میگفتیم. ولد اللیلۃ رجل عظیم. زائیده شد امشب مردی بزرگ ومات رجل عظیم. و مرد مردی بزرگ
یعنی این را علامت یک امری عظیم می پنداشتیم از ولادت و موت بزرگی. فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم
فانها لا ترمی لموت احد ولا لحیوته. خدا میکرد پید شما زیرا که بدرستی که انداخته نمی شود این شعاله از جهت مرگ کسی و نه از جهت حیات کسی
ولکن ربنا. ولیکن پروردگار ما تبارک اسمه اذا قضی امرا چون حکم و تقدیر کند کاری را سبح حملۃ العرش تسبیح میکنند و پاکی یاد میکنند
خداوند تعالی را فرشتگان که بردارندهٔ عرش اند و در صفت ایشان آمده است که هشت فرشته اند که در بزرگی بحدی اند که مسافت میان
نرمهٔ گوش و دوش ایشان دو هزار ساله راه است و بروایتی هفت هزار ساله و لله العظمۃ. ثم سبح اهل السماء الذین یلونهم پس تسبیح میکنند
اهل آسمان که نزدیک اند بحملهٔ عرش و متصل اند بایشان. حتی یبلغ التسبیح اهل هذه السماء الدنیا. تا آنکه میرسد تسبیح اهل این آسمان را که فرو ترست
ثم قال الذین یلون حملۃ العرش لحملۃ العرش. پس میگویند آن کسانی که نزدیک بحملهٔ عرش اند مر حملهٔ عرش را. ماذا قال ربکم. چه چیز
گفت و حکم کرد پروردگار شما. فیخبرونهم ما قال. پس خبر میدهند حملهٔ عرش این پرسندگان را با نچه گفت پروردگار تعالی. فیستخبر
بعض اهل السموات بعضا. پس همچنین استخبار و استکشاف میکنند و می پرسند بعض اهل آسمانها بعضی را همین ترتیب حتی یبلغ هذه السماء
الدنیا. تا آنکه میرسد خبر اهل این آسمان را که فرود ترست. فیخطف الجن السمع. پس می ربایند و میدزدند جن که تا فرود این آسمان
رسیده اند و جمع شده اند سمع را یعنی کلمات و اخبار را بدزدی فرا میگیرند. فیقذفون الی اولیائهم. پس می اندازند و میرسانند
آن اخبار را بسوی دوستان خود از کاهنان. ویرمون. و انداخته میشوند بسوی ایشان این ستاره ها او زده میشوند بآن پس سبب
رمی این نجوم اینست نه آنکه شما اعتقاد میکردید از ولادت و موت بزرگان. فما جاؤا به علی وجهه پس چیزی که آورده اند آن خبر را
بر آن وجهی که هست راست و درست. فهو حق. پس آن خبر راست ست. ولکنهم یقرفون ویزیدون. ولیکن این کاهنان دروغ
میگویند و زیادت میکنند از پیش خود بر آنچه شنیده اند. قرف تهمت کردن و مقارفت آمیزش کردن بگناه. رواه مسلم وعن قتادة

تعالی خلق الله تعالی هذه النجوم لثلاث - قتاده که از کبار تابعین ست و اکثر روایت او از انس ست گفت پیدا کرد خدای تعالی این ستارها
را برای سه فائده یعنی عمده در پیدا کردن آن و آنچه منتفع شوند بدان اهل دین و معرفت چنانکه ناطق ست بدان کتاب الله این همه
ست از فوائد و حکمتهای الهی در خلق اشیا خصوصاً مثل این اجرام عظام که نمی توانند حصر و احصا کردن آنها مقصود و سه ذریعت ست تا مردم
را بدان طریقه که اهل تنجیم بدان حکم کنند بحوادث کائنات متوقع نشوند و وجود آنها را بی واسطه بقدرت الهی دانند و اگر نیز مدخلی دانسته باشند اسناد
آن منافی طریقه ایمان و توحید و خلاف روش سلف صالح ست و شک نیست که در اختلاف فصول و وجود امطار و نضج فواکه و اثمار
و امثال آن اجرام علوی را بجریان عادت دخلی بطریق سببیت هست تا اعتبار آن و اخذ بدان در اختیار ساعات و احکام و اعتقاد
سعادت و نحوست دران خلاف طریقه اسلام و توحید ست و اگر با اعتقاد مؤثریت باشد کفر و الا حرام یا مکروه و آن سه چیز که قتاده
گفته است که پیدا کرده است خدای تعالی نجوم را برای آن یکی آنست که گفت جعلها زینة للسماء - گردانیده است الله تعالی نجوم را سبب
زینت آسمان که نظر دران چیز تعجب و تحیر بیفزاید و آن باعث استدلال گردد بر کمال صنع و قدرت وی تعالی - و رجوما للشیاطین
دوم آنکه بگردانیدن آنها را رجوم شیاطین که قصد صعود سموات کنند تا استراق سمع نمایند - و علامات یهتدی بها سوم آنکه گردانیده است
آنها را نشانها که راه یافته میشوند بدان در ظلمات بر و بحر - فمن تاول فیها بغیر ذلک پس کسیکه بیان کرد در وی بغیر این سه چیز
اخطاء - خطا کرد و از منهج صواب و سلامت بیرون رفت - و اضاع نصیبه - و ضائع کرد بهره خود را از عمر - و تکلف ما لا یعلم - و بزور
بر خود گرفت کاری را و رنج نهاد بر خود بی حاجت بطلب علم چیزیکه نمی تواند دانست آنرا یعنی در اصل کار که طاعت و عبادت مولی ست
و تهذیب نفس ست باخلاق حمیده دانستن این امور ضروری نیست و حاجتی بدان نه پس تکلف کردن در دانستن این علوم و رنج
و محنت کشیدن در تحصیل آن عمر ضائع کردن ست - رواه البخاری تعلیقا - روایت کرد این اثر را بخاری از قتاده بطریق تعلیق
که عبارت ست از حذف اول اسناد و عادت بخاری ست که در تراجم صحیح خود احادیث و آثار ذکر میکند و اسناد آنرا حذف مینماید این
قول را از قتاده در ابخار روایت کرده - و فی روایة رزین - و در روایت رزین که این قول را روایت کرده از قتاده همچنین آمده
که گفت - و تکلف ما لا یعنیه - و تکلف کرد چیزی را که سود مند نیست وی را و نمی باید خواست آنرا - و ما لا علم له به - و تکلف کرد در دانستن
چیزیکه نیست او را علم بدان و نمی تواند دانست آنرا کما هو حقه - و ما عجز عن علمه الانبیاء والملائکة - و چیزیکه عاجز اند از علم و
احاطت بکنه آن پیغمبران و فرشتگان که خلاصه موجودات و مقربان درگاه اند از اینجا معلوم میگردد که غوامض علوم و اسرار در خلق
این اجرام بیشمار ست و منع ازان بجهت تعذر و صعوبت وصول بکنه آنست بر قیاس حال متشابهات قرآنی که آسمان علم و معرفت
ست مشتمل بر کواکب ثواقب آیات بینات محکمات که واضح و روشن ست طریق وصول بدان و اطلاع بر معانی و مقاصد آن بر
مثال سه فائده مذکوره در خلق نجوم و نیز مشتمل ست بر آیات دیگر که متشابهات اند و میسر نیست اطلاع بر کنه حقائق معانی آن
چنانکه فرمود و ما یعلم تاویله الا الله - بر مثال دقایق حکم و حقائق علوم که مودع اند در خلق اجرام علوی و بکنه آن نتوان رسید و
بکریمه ربنا ما خلقت هذا باطلا اشارت میکنند که بعد از تفکر در خلق سموات و ارض و عجز از وصول بکنه حقائق آن نفخه عارف جز

این نیست که مجملاً بداند که در ینها حکم و اسرار حقانیست ابداع یافته که عبث و بطلان را گرد سراپردهٔ وجود شان راه نیست پس اعتراف بدان نموده و حقیقت حال را بعلم ازلی سپرده و بارگاه عزت و جلال او را تقدیس و تنزیه نموده استعاذه از نار قهر و عذاب که سبب الم بُعد و حجاب است نماید و دست تمسک بایمان و اتباع رسل زند تا بموقف اجابت و قبول و در مقام قرب و وصول جا یافته از عذاب بُعد و حجاب نجات یابد و ذلک طریقة المسلمین اللهم ارزقنا - وعن الربیع مثله - و منقول از ربیع بن زیاد که بر وزن ضد خریف که نیز از تابعین است نیز مثل این قول آمده - وزاد - و زیاده کرده است ربیع برآنچه مذکور شد این کلام را که - والله - سوگند بخدا - ماجعل الله فی نجم نگردانیده است الله تعالی و ننهاده در هیچ کوکبی - حیوة احد - زندگانی هیچ یکی را - ولا رزقه - و نه روزی هیچ یکی را - ولا موته - و نه موت هیچ یکی را تا کواکب و حرکات و نظرات آنها سبب حیات و ممات و دیگر حادثات و کائنات باشند بلکه همه بی واسطه بقدرت اوست جل جلاله و عظم شانه - وانما یفترون علی الله الکذب - و جز این نیست که بر می بندند بر خدا دروغ را که چیزی دیگر را شریک و واسطه در خلق و تقدیر وی میگردانند - ویتعللون بالنجوم - و بهانه میجویند و مشغول میگردند به نجوم آخر ذوات این نجوم را و حرکات و احوال و صفات ایشان را که پیدا کرده و مؤثر در آنها کیست همان کس مؤثر است در وجود کائنات چنانکه ذوات و صفات و افعال آدمیان را پس مؤثر و خالق جز واجب الوجود نبود تعالی شانه و تقدس صفاته و بعضی فلاسفه که آنها را حکما می نامند نیز انهائی که حق سبحانه ایشان را ارشاد نموده و بر روی ایشان در معرفت گشوده باین معنی رسیده اند که همنیار که شاگرد ابوعلی سینا است میگوید و ان سألت الحق فلا فاعل الا الاول اشارت کرد باسقاط وسائط و اسباب و آلات - وعن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من اقتبس بابا من علم النجوم لغیر ما ذکر الله کسیکه بداند و حاصل کند علم نجوم را برای غیر کاری که ذکر کرده است الله تعالی در کتاب خود که این سه چیز مذکور است - فقد اقتبس شعبة من السحر - پس تحقیق حاصل کرد شعبه از سحر چنانکه گذشت و نیز فرمود - المنجم کاهن - منجم حکم کاهن دارد که بعلامات و امارات خبر از غیب میدهد - والکاهن ساحر - و کاهن حکم ساحر دارد که اعمال غریب قبیح شنیع از وی بکار می نماید و بدان ضرر بخلق میرساند - والساحر کافر - و هر که عمل سحر کند و اعتقاد بدان داشته کافر است حاصل آنکه نجوم و کهانت و سحر همه از یک وادی اند و از اعمال کافران و ملحدان اند نعوذ بالله من ذلک - رواه رزین

وعن ابی سعید قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لو امسک الله القطر عن عباده خمس سنین - اگر نگاه دارد الله تعالی باران را از بندگان خود مدت پنج سال مثلاً - ثم ارسله - پس بفرستد باران را - لاصبحت طائفة من الناس کافرین - هر آئینه بگردند طائفه از مردم که مقید اند بنجوم و احکام آن کافر - یقولون سقینا بنوء المجدح - میگویند آب داده شدیم با منزل قمر که نام وی مجدح است بکسر میم و سکون جیم و فتح دال و این نزد عرب از منازل قمر است که البته از اسباب مطر است و هرگز مخطا نکند و در قاموس میگوید مجدح نام دبران است که از منازل قمر است یا کوکبی است صغیر میان دبران و ثریا و مجدح در اصل بمعنی چوبی است که گوشها دارد و این منزل قمر نیز سه کوکب است بر شکل مجدح و نمیدانند این کوته نظران که مجدح هم دائم بود چرا درین پنج سال باران نیامد پس معلوم شد که فرستادن باران بمحض قدرت الهی است اما مردم چنین و چندان بشرک و کفر و نجوم مولع اند که از اسناد حوادث

بدان خبر نداد رواه النسائی۔

کتاب الرؤیا

رؤیا در اصل مصدر ست بمعنی رویت پس بازان نام چیزی شده که دیده میشود در خواب از صور فی القاموس الرؤیا ما رأیته فی منامک ورویا مقصور مهموز ست وگاهی همزه را بواو بدل کنند بجهت تخفیف ودر تحقیق رویا اختلاف ست میان عقلا بجهت اشکال که وارد میشود درینجا وآن آنیست که نوم ضد ادراک ست پس آنچه دیده میشود چیست اکثر متکلمین از اشاعره ومعتزله میگویند که آن خیالی ست باطل نه حقیقت ادراک اما نزد معتزله از جهت آنکه دیدن را شرائط ست مثل مقابله وخروج شعاع از باصره وتوسط هوای منشاف وامثال آن واین جمله مفقود ست در منام پس نباشد مگر خیالات فاسده واوهام باطله واما نزد اشاعره از جهت آنکه نوم ضد ادراک ست وجاری نشده عادت الهی تعالی بخلق ادراک در نائم پس آنچه دریافته میشود حقیقت ادراک نباشد بلکه خیالی بود باطل وباید که مراد ایشان ببطلان همین باشد که حقیقت ادراک نیست با که چیزیست مشابه بدان نه عدم صحت واعتبار آن تبغیر یا بی تعبیر زیرا که بر صحت رویای صالحه وحقیقت آن اجماع ست اهل حق را پس گویا که میگویند که در رویا حقیقت ادراک نیست ومحض خیال ست ولیکن با وجود آن ثبوتی دارد ومر آنرا تعبیری ست اولی ترک لفظ باطل ست واگر بجای آن لفظ محض وامثال آن بیارند بهتر ست رفته بر واستاد ابو اسحق الاسفرائنی از اشاعره گوید که رویا ادراک ست حقیقة بی شبهه زیرا که هیچ فرق نیست میان آنچه در می یابد آنرا نائم در نوم وآنچه در می یابد بیدار در بیداری از ادراکات پس تشکیک در ادراک نائم حکم بتشکیک در حال یقظان دارد واین مستلزم انکار بدیهی ست واستاد نیز قائل ست بضدیت نوم مر ادراک را اما میگوید که نوم قائم ست ببعضی از اجزای انسان وادراک ببعض دیگر پس اجتماع ضدین در محل واحد لازم نیاید کذا فی المواقف وشرحه۔ وطیبی گفته که حقیقت رویا پیدا کردن حقتعالی ست در دل نائم علوم وادراکات را چنانکه در دل یقظان وحق سبحانه قادر ست بران نه یقظه موجب آن ونه نوم مانع از ان وخلق این ادراکات در نائم علامت ست بر امور دیگر که عارض میشود در ثانی الحال که تعبیر آن باشد چنانکه ابر دلیل ست بر وجود باران انتهی۔ وبرین تقدیر رویا حقیقت ادراک ست ومیان نوم وادراک منافی نه وتحقیق حکما در رویا موقوف ست بتحقیق حواس باطنه واین کتاب نه محل بیان آنست وآنچه مجملاً ازان درین جا توان گفت آنست که در آدمی قوتی ست که آنرا متصرفه گویند واز شان اوست ترکیب صور ومعانی اگر در معانی تصرف وترکیب کند آنرا متفکره گویند واگر در صور کند آنرا متخیله خوانند واین قوت در یقظه ونوم همیشه در کار خود ست ونفس ناطقهٔ انسانی را بعالم ملکوت اتصالی معنوی روحانی ست وصور جمیع کائنات از ازل تا ابد در جواهر مجرده آن عالم مرتسم وثابت وچون نفس را در حالت نوم فراغی از تدبیر بدن واز مشغله بعالم جسمانی حاصل آید بجهت اتصالی که بآن جواهر عالیه دارد بعضی صور که مرتسم ست دران در نفس ناطقه نیز انتقاش پذیرد واز نفس در حس مشترک افتد واز وی قوت متخیله گرفته تفصیل وترکیب دهد پس گاهی خیال آنرا لباسی وکسوتی دیگر بپوشاند وبعلاقهٔ تماثل وانتقال از نظیر بنظیر دیگر کند چنانکه صورت مرواریدرا مثلاً

لباس دانه‌های انار دهد و گاهی بعلاقه تضاد از ضدی بضدی دیگر رود چنانکه خنده را کسوت گریه بخشند درین قسم احتیاج بتعبیر افتد و گاهی بجنس بی تغییر و تلبیس آید و این را احتیاج بتعبیر نبود و آنچه دیده است بعینه وقوع یابد و گاهی قوت متخیله این صور را از خیالی گیرد که در یقظه در وی محفوظ شده اند و لهذا در اکثر احوال در خواب همان بینند که در بیداری در فکر و خیال آن باشند و گاهی بجهت بعضی امراض نیز صور دیده شود چنانکه دموی مزاج رنگهای سرخ بیند و صفراوی آتشها و رنگ زرد و سوداوی کوهها و دودها دریابد و بلغمی آبها و رنگهای سفید بیند و دیدن این هر دو قسم از خواب اعتبار را نشاید و تعبیر ندارد و این را اضغاث احلام خوانند و طائفه صوفیه را که قائلند بعالم مثال درین مقام تحقیقی دیگر است مذکور است در محل خود و فرزند و لبند نور الحق درین مطلب رساله مختصری تالیف کرده بس معقول و موجه و مبین بلغه الله الی مرتبة الیقین والتمکین

الفصل الاول عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لم یبق من النبوة - باقی نماند از آثار مقام نبوت و از آنچه دانسته شود بدان اخبار و احوال غیب - الا المبشرات بضم میم و کسر شین مشدده یعنی خوابهای بشارت دهنده مر صاحب خود را و بشارت بضم با و کسر آن مژده کذا فی الصحاح و استعمال بشارت اکثر در خیر باشد و گاهی در شر نیز استعمال یابد کذا قال الطیبی و در صحاح گفته که مطلق نمی باشد مگر بخیر و استعمال در شر مقید بدان واقع شود چنانکه فبشرهم بعذاب الیم انتهی - و بعضی مفسران گویند که این بطریق استهزا است و بشره بفتح با و شین پوست مردم که در وی پنهان نبود چنانکه رو و جز آن و چون اثر خبر خوش در بشره ظاهر شود از نیجهت آنرا بشارت گفتند - قالوا - گفتند صحابه و پرسیدند از آن حضرت که - وما المبشرات - مبشرات چیست قال فرمود آنحضرت در جواب ایشان - الرؤیا الصالحة - مبشرات خواب های نیک است اکثر اطلاق رویا بر خواب نیک آید و خواب بد را حلم گویند بضم حا چنانکه معلوم گردد اما این تخصیص شرعی است و در لغت بمعنی مطلق خواب است و اینجا این معنی است و اگر رویا نام خواب نیک بود توصیف بصالحه برای بیان و ایضاح است یا صالحه بمعنی صادقه بود یعنی خوابهای صحیح مطابق واقع و معنی اول اگرچه اظهر و اوفق است بمعنی مبشرات که غالبًا یا کلیًا در خبر نیک شادی بخش استعمال یابد و اگرچه روی صدق نیز معتبر است چنانچه طیبی گفته ولیکن سیاق حدیث ناظر بمعنی ثانی است چه در نبوت خبر صدق معتبر است خواه مبشر باشد یا منذر و برین تقدیر اطلاق مبشرات باعتبار تغلیب است یا حمل بر معنی مطلق که مخبرات باشد - رواه البخاری - روایت کرد این حدیث را بخاری همین قدر که مذکور شد - وزاد مالک - و زیادت کرد امام مالک - بروایة عطاء بن یسار این عبارت را که - یراها الرجل المسلم او تری له - به بیند آن خواب را مرد مسلمان یا دیده شود برای وی یعنی مسلمانی دیگر به بیند برای او

وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الرؤیا الصالحة جزء من ستة واربعین جزء من النبوة - ظاهر آنست که مراد برویای صالحه اینجا صادقه باشد چنانکه گفتیم پیغمبر باید که خواب راست و درست یک پاره است از چهل و شش پاره از پیغمبری - متفق علیه - درین حدیث بچند وجه اشکال آمده یکی آنکه جزء نبوت یا نبوت باشد پس باید که غیر نبی را نباشد و حال آنکه رویای صالحه غیر نبی را نیز میباشد دیگر آنکه نبوت نیستی و معنی است و بودن رویای صالحه جزء از آن چه معنی دارد

اگر باشد رویای صالحه و دیگر صفات و حالات که انبیا راست از نتائج و آثار نبوت باشد نه اجزای آن پس وجه جزئیت وی از
نبوت چیست و دیگر آنکه دور نبوت گذشت و رویای صالحه باقی ست پس جزئیت او مر نبوت را چگونه درست بود دیگر آنکه وجه تجزیه
نبوت بچهل و شش جزو و اعتبار کردن رویا یک جزو از آن چیست جواب از اشکال اول گفته اند که مراد آنست که جزویست از نبوت
در حق انبیا چه ایشان را وحی در منام میباشد و این جواب منتقض ست بآنکه در حدیث دیگر آمده که رویا المؤمن جزء من ستة و اربعين
الحديث و جواب از اشکال دوم و سوم آنکه مراد آنست که رویا جزوی ست از اجزای علوم نبوت بلکه اجزای طرق علوم آنست و علوم
نبوت باقی ست چنانکه در حدیث آمده است ذهبت النبوة و بقيت المبشرات وهي الرويا الصالحة و بعضی گفته اند که مراد آنست
که رویا می آید بر وفق نبوت نه آنکه وی جزویست حقیقة و باقی بعد از وی و جزو بی کل میباشد اما در آن حالت جزو آن کل نمیتوان
گفت مگر باعتبار ما کان همچنین ست عبارت ایشان و ظاهر مراد آنست که چنانکه حضرت واهب العطایا یکی را بموهبت نبوت بمحض
فضل خود مخصوص میسازد و بعطیه رویا و القاء علوم از طریق آن نیز ممتاز میگرداند و بعضی میگویند نبوت در اینجا بمعنی انباست یعنی
رویا اخبار صادق ست که کذب نیست در وی و در بعضی احادیث تصریح باین معنی آمده و باین معنی نیز بجزئیت مناسبت ندارد و اثبات
آن نمی کند باآنکه مناسبت نیست عدد مذکور را در حدیث و بعضی گفته اند که در اخذ بظاهر حدیث حرجی نیست و جزو نبوت نبوت نباشد
پس منافات بذهاب نبوت ندارد و این کلام قیم ست درین مقام و ظاهر آنست که مراد بجزئیت حقیقت آن که متعارف و مصطلح
اهل معقول ست نیست بلکه مراد آنست که رویای صالحه از لواحق نبوت و صفات انبیاست علیهم الصلوٰة والسلام و صفات انبیا
بعد از انبیا باقی بود و غیر انبیا بدان موصوف مقصود مدح رویا و اعلاء درجه اوست یعنی پرتوی از آن عالم ست و مشابه بدان ست
اگرچه صاحب وی نبی نباشد چنانکه در حدیث دیگر آمده است که راه روش نیکو و حلم و گرانباری و میانه روی از نبوت ست بلکه
جمیع صفات کمال اصل از آنجا و تخصیص بجهت مزید اختصاص و امتیاز خواهد بود و شک نیست که آنها در غیر انبیا موجود ست آخر
ولایت سایه نبوت ست هرچه آنجاست پرتوی از آن در اینجا می افتد اما وجه تخصیص بعدد ستة و اربعين آنست که زمان نبوت بیست
و سه سال ست و ابتدای وحی بر رویای صالحه بود و آن در مدت شش ماه بود و نسبت شش ماه با بیست و سه سال نسبت یکی بچهل و شش
است این سخن مشهور ست میان مردم اما تورپشتی گفته که حصر مدت وحی در بیست و سه سال مسلم ست و دار و ست در روایات معتد بها
با اختلافی که در وی ست یعنی این مبنی ست بر آنکه مدت اقامت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در مکه سیزده سال بود چنانکه مشهور و مختار ست
و بروایتی ده و پانزده نیز آمده است اما بودن زمان رویا درین مدت شش ماه چیزی ست که قائل این کلام در نفس خود اندازه
کرده و تخمین نموده است بی مساعدت نص و روایت انتهی حاصل آنکه این قول که در مدت شش ماه وحی در منام بود اصلی ندارد
و آنرا سندی صحیح نه نعم مذهب محققان آنست که آن حضرت صلی الله علیه وسلم در مدت شش ماه بمرتبه نبوت مخصوص بود و مکلف بود
بتهذیب نفس شریف خود خاصة پس از آن مامور گشت بدعوت و ابلاغ که نزد ایشان معنی رسالت ست و نبی بمذهب ایشان
لازم نیست که داعی و مبلغ باشد بلکه اگر وحی کرده شود بسوی وی در خاصه نفس وی بس ست کما قرر فی موضعه پس اگر ثابت شود که می

درین مدت در منام بود ثابت شود مقصود قائل ااین محل کلام بمذہب ایشان ست وشیخ محی الدین نووی نیز در شرح صحیح مسلم
در بودن زمان رؤیا بہ شش ماہ قدح کردہ وگفتہ کہ آن ثابت نشدہ واللہ اعلم پس سبیل در تخصیص عدد تسلیم و تفویض ست
بعلم نبوت چہ امثال این علوم از خواص انبیاست وبقیاس عقل واستنباط وی بکنہ آن نتوان رسید وہمچنین ست حکم اعداد
در جمیع مواقع مثل عدد رکعات وتسبیحات وامثال آن ودر روایتی جزء من خمسۃ واربعین ودر روایت دیگر من اربعین آمدہ
وتوجیہ روایت خمس واربعین ہمچنین کردہ اند کہ رحلت شریف در اثنای سنۃ ثالثہ بود بعد ستین وتوجیہ اربعین آنکہ این مبنی
بر روایت آنکہ عمر مبارک شصت سال بود اما راجح ومختار ہمان اول ست ودر روایتی مر مسلم را از ابن عمر سبعین آمدہ ظاہر امراد
مبالغہ در تقلیل وحظ دوست از درجہ نبوت تنبیہ۔ در مواہب لدنیہ میگوید کہ وحی را مراتب متعددہ بود کہ یکی از آنہا رؤیا صادقہ
بود ہر چہ میدید از رؤیا ظاہر میشد مثل سفیدۂ صبح در ظہور وحقانیت وگاہی چنان بود کہ جبرئیل در دل وی می انداخت بی
آنکہ او را ببیند چنانچہ فرمود روح القدس ریخت در دل من کہ نمیرد ہیچ یکی مگر آنکہ بتمام وکمال استیفا کند رزق خود را پس تقوی ورزید
واجمال کنید در طلب وگاہی می آمد او را ملک وتمثل میکرد بصورت مردی وخطاب میکرد خواہ بصورت دحیہ یا جز وی وگاہی می آمد
وحی او را مثل آواز صلصل جرس کہ تمیز نمیشد واین سخت ترین انواع وحی بود تا آنکہ ناقہ در زیر بار وی می نشست وگاہی میدید
جبرئیل را در صورت خاصہ وی کہ شش صد بازو داشت واین دو بار بیش نبود ودیگر آن بود کہ بالای ہفت آسمان در شب
معراج وحی کرد ونماز پنجگانہ فرض شد وگاہی کلام میکرد با وے پروردگار تعالی بی واسطہ جبرئیل چنانکہ با موسی کرد این ہفتم ہمہ شد
وبعضی مردم مرتبہ ہشتم ہم بیان افزودہ اند وآن کلام الہی ست آشکارا بی حجاب وشیخ ولی الدین بن عراقی گفتہ کہ این ہمان حال
ست کہ در شب معراج بود بلی مدخلیت جبرئیل بقولی کہ گویند کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم دید پروردگار خود را بچشم سر وبعضی کلام
رب العزۃ با وی صلی اللہ علیہ وسلم در منام نیز زیادت کردہ اند چنانکہ در حدیث زہری ست کہ فرمود آن حضرت آمد مرا پروردگار من
در بہترین صورتی وگفت میدانی یا محمد در چہ چیز خصومت میکنند ملاء اعلی چنانکہ در اوائل کتاب در فصل مساجد گذشت اما پوشیدہ
نماند کہ چون این حال در منام ست داخل رؤیا شد وبعضی اجتہاد آن حضرت را صلی اللہ علیہ وسلم کہ بالقطع صواب ست واحتمال خطا
ندارد نیز یکی از صور وحی داشتہ اند ووحی چون با جتہاد ست غیر دمیدن ملک در دل ست کہ در قسم اول گفتہ شد الغرض طرق وحی
اینہاست کہ ذکر کردہ اند وبعضی از علما چہل وشش نوع نیز ذکر کردہ ودر فتح الباری گفتہ کہ تعدد اکثر انواع باعتبار تعدد صفات
حامل وحی ست ومجموع آن داخل وراجع ست با نچہ ذکر کردہ شد واللہ اعلم وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال
من رآنی فی المنام فقد رآنی۔ فرمود کسیکہ دید مرا در خواب پس بتحقیق دیدہ مرا۔ فان الشیطان لا یتمثل فی صورتی۔ زیرا کہ شیطان
تمثل نمیکند ونمی نماید خود را در صورت من یعنی شیطان را مجال آن نیست کہ در خواب یکی در آید ودر خیال وی افگند کہ من آن حضرت
ام وبر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم این دروغ بر بندد متفق علیہ۔ بعضی از ارباب تحقیق گفتہ اند کہ شیطان بمثال حق نتوان تمثل
نمود ودروغ گفت در ائی را ودر وسوسہ نیفگند کہ این تمثل حق ست سبحانہ وتعالی اما بصورت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہرگز نتواند بر آید

وبروی دروغ بست چه آن حضرت مظهر هدایت ست وشیطان مظهر ضلالت ومیان ضلالت وهدایت ضدیت است وحضرت حق تعالی وتقدس مطلق ست جامع صفت اضلال وهدایت ست وجمیع صفات متضاده ونیز دعوی الوهیت از مخلوقات صریح البطلان ست ومحل اشتباه نه بخلاف دعوی نبوت ولهذا اگر کسی دعوی الوهیت کند صدور خارق عادت از وی متصور ست واگر او بدروغ دعوی نبوت کند معجزه ظاهر نگردد **وعن ابی قتادة** صحابی مشهور ست احوال او در مواضع نوشته شده است. قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من رآنی فقد رای الحق کسیکه دید مرا یعنی در خواب پس بتحقیق دیده است دیدنی حق وثابت یا دیده امری ثابت ومحقق را متفق علیه۔ بدانکه این احادیث با تعدد طرق واختلاف الفاظ آن دلالت کنند برآنکه هر که آن حضرت را صلی الله علیه وسلم در خواب دید حق دید وتحقیق آن حضرت را دید وکذب وبطلان را گرد سراپرده عزت وحقانیت وی راه نیست وشیطان که تمثل وتلبس بصور مختلفه نموده برآمدن چه در خواب وچه در بیداری کار او ست نمی تواند که بصورت آن حضرت برآید وخود را درصورتی نماید ودروغ بربنده وآنرا در خیال بیننده درآرد سنت الهی برین جاری شده وعلما این را از خصائص آنحضرت شمرده اند واز ینجا ظاهر میشود که این حکم در غیر وی صلی الله علیه وسلم جاری نیست اکنون جماعه بران رفته اند که محمل این احادیث آنست که کسی آن حضرت را صلی الله علیه وسلم بصورت وحلیه مخصوص که آن حضرت داشت دیده باشد پس بعضی ازین جماعه توسعه کرده وگفته که بشکلے وصورتی بیند که وقتا ما در مدت عمر شریف بران بوده خواه در جوانی یا کهولت وآخر عمر وبعضی دائره را تنگ تر ازین گرفته وگفته لابد ست که بصورتی بیند که در آخر عمر بران صورت از عالم رفته تا آنکه عدد موی سفید که در راس ولحیه مبارک پیدا شده بود وبه بست نرسیده اعتبار کرده واز حماد بن زید آورده اند که گفت محمد بن سیرین چون یکی نزد وی آمدی وقصه دیدن آنحضرت را در خواب نزد وی برخواندی گفتی بیان کن که بچه صورت وی دیدی چون نه بحلیه مخصوص بیان کردی گفتی برو که آن حضرت را ندیده وگویند سند این اثر از ابن سیرین بصحت رسیده است وحاکم از طریق عاصم بن کلیب آورده که از پدر خود روایت کرده که گفت گفتم من ابن عباس را که من آنحضرت را در خواب دیدم گفت بیان کن که بچه صورت دیدی پس من حسن بن علی رضی الله عنهما را نشان دادم که بصورت وی دیدم وبود وی رضی الله عنه مشابه ترین مردم بآن حضرت پس ابن عباس گفت راست ست دیده تو آن حضرت را بیشبهه وسند این حدیث نیز جید ست اگرچه بطریقی دیگر از ابی هریره آمده که آن حضرت فرمود که هر که مرا در خواب دید بتحقیق مرا دید زیرا که من دیده میشوم در هر صورت ولیکن گفته اند که در سند این ضعفی هست والله اعلم وجماعه بران رفته که دیدن آن حضرت بحلیه مخصوص وصفات معلومه دیدن آن حضرت بحقیقت وادراک ذات کریمه اوست ودیدن بر غیر آن صفات ادراک مثال ست وهر دو رویای حق ست وازا ضغاث احلام نه وتمثل شیطان را دران مجال نه لکن اول حق ست حقیقت وتحقیق وثانی حق ست وتمثیل وتاویل اول را احتیاج به تعبیر نیست از جهت عدم تلبیس وتصویر متخیله وثانی محتاج ست به تعبیر چنانکه در تحقیق حقیقت رویای تصویر نموده شد پس معنی فقد رآنی یا فقد رای الحق آن باشد که بهر صورت که دیده میشود

حق ست واز حق ست نه باطل واز شیطان و امام محی الدین نووی گفته که این قول نیز ضعیف ست و صحیح آنست که آن حضرت را
بحقیقت دیده خواه بر صفت معروفهٔ وی دیده یا جز آن و اختلاف در صفات موجب اختلاف ذات نبود چنانکه اختلاف زمان
و مکان پس مرئی در هر لباس و بهر صفت ذات ست و صفات پردهٔ ذات و متخیل و مرئی بتحقیق ذات ست و امام غزالی را درین
مقام تحقیقی ست مبنی بر آنکه حقیقت انسان عبارت ست از روح مجرد و نفس ناطقهٔ وی و بدن آلت ست که میسر شود دیدن او
و ادراک آن حقیقت و مراد آن حضرت از آنکه فرموده مرا دیده نه آنست که جسم مرا دید و بدن مرا دید بلکه مثالی دید که آن مثال آلتی ست
که میرسد آن معنی که در نفس نیست بوی بآن آلت و بدن جسمانی در یقظه نیز آلت نفس بیش نیست و آلت گاهی حقیقی ست و گاهی
خیالی و نفس غیر مثال متخیل و مثال متشخص ست پس آنچه دیده است از شکل و صورت مثال روح مقدس او ست که محل نبوت ست
نه روح وی و شخص وی و مثل اینست دیدن ذات اقدس باری تعالی در منام که منزه است از شکل و صورت و لکن منتهی میشود
تعریفات الهی بر بندگان خود بواسطهٔ مثال محسوس نورانی یا جز آن از صور جمیله که صلاحیت دارد که مثل جمال حقیقت معنوی
گردد که نه صورت دارد نه شکل و نه لون و این مثال آلت میگردد در تعریف و میگوید رائی خدا را در خواب دیدم و نه بمعنی آنکه ذات
اقدس او را دیدم زیرا که وی تعالی منزه است کا و را ببیند در خواب یا بیداری و همچنین دیدن پیغمبر که ذات پاک و روح منور او
مجرد ست از شکل و صورت و لیکن ادراک او در حیات بدنی بود که روح مقدس وی بدان متعلق بود و آلت و واسطهٔ ادراک روح میشد
و بعد از پوشیده شدن آن بدن و ایداع او در روضهٔ مقدسه در منام بدان خیالی آلات و واسطهٔ ادراک وجدانی میشوند پس مرئی
نه روح ست و نه آن شخص بدن مودع در مدینه چه حضور یک شخص متمکن در مکان مخصوص در یک زمان بصفات متعدده مختلفه متصور
نه بنده الا بطریق تمثل پس مرئی در منامات مثالات روح مقدسهٔ وی ست که حق ست و بطلان را در آن مدخل نه اینست حاصل و خلاصهٔ
کلام غزالی و بدین تحقیق حقیقت حال یکی شد و محل اختلاف نماند و مرئی حقیقت آنحضرت بود و لیکن بمثال و اختلاف اشکال
بجهت آنست که با وجود آنکه مرئی ذات پاک مصطفی ست و آن یکی ست احوال مرایای قلوب ایمان را نیز مدخل هست و اختلاف و تفاوتی
که در صور و اشکال مرئیه در حسن و جمال پیدا ست ناشی از نیجا است چنانکه تفاوت حال صور از تفاوت احوال مرایا ظاهر میگردد پس
هر که او را در صورت حسن دید از حسن دین او ست و هر که بر خلاف آن مشاهده نمود از نقصان دین و ایمان او ست و همچنین یکی پیر دیده
و دیگری جوان و یکی راضی دیده و دیگری غضبان و یکی باکی و یکی ضاحک یکی خوش و یکی ناخوش همه مبنی بر اختلاف حال رائی ست
پس دیدن آنحضرت معیار معرفت احوال باطن بیننده است و درینجا ضابطهٔ مفیده است مر سالکان را که بدان احوال باطن خود بدانند
که تا کجا است و در چه مقام اند و علاج آن بکنند بلکه بحقیقت آنحضرت آئینه ایست صیقل که همه صورت حال خود را در آنجا می بینند و از نیجا
معلوم گردد معنی سخن بعضی از عرفا که گفته اند هفتاد بار آنحضرت را در خواب دیدم آخر یقین شد که همه خود را دیده بودم و معلوم شد که این سخن
نه بآن معنی ست که رویت آنحضرت محض آن خیال ست و هر کس خیالی از خود می بیند بلکه مرئی حقیقت منورهٔ او ست و لیکن معیار معرفت
احوال رائی ست و رائی را در آنجا مدخلی هست و بهمین قیاس بعضی ارباب تمکین گفته اند که گاهی که از آن حضرت صلی الله علیه وسلم در منام

بشنوند آنرا بر سنت قویمهٔ وی باید عرض کرد اگر موافق ست حق ست و اگر مخالفتی دارد از ممر خللی ست که در سامعه است پس رویای ذات کریمهٔ وی و آنچه از وی دیده یا شنیده شود حق ست و بحقیقت ست تفاوت و اختلافی که هست از تست حکایت از شیخ اجل عبدالوهاب متقی رحمة الله علیه شنیده ام که یکی از فقرای مغرب آن حضرت را بخواب دید که او را بشرب خمر میفرماید رفع اشکال را از مشائخ وقت خود استفتا کرد که حقیقت حال چیست هر کس از مشائخ از اجملی و تاویلی کردند و در مدینهٔ مطهره عزیزی بود از مشایخ مشائخ وقت خود که ایشان را شیخ محمد بن عراقی میگفتند در غایت اتباع و استقامت چون استفتا در نظر ایشان در آمد فرمود اینچنین نیست که وی شنیده است در سامعهٔ آن شخص خللی بوده آنحضرت لا تشرب الخمر فرموده اند و وی لا تشرب را اشرب شنیده اما دیدن آنحضرت را در تیقظه بعد از رفتن ازین عالم بعضی از محدثین گفته اند که نقل این از هیچ یکی از صحابه و تابعین نرسیده و گفته که سخت شد حزن فاطمه زهرا سلام الله علیها بغم و محنت فراق آن حضرت در مدت شش ماه تا بجان داده و بود خانهٔ وی رضی الله عنها مجاور ضریح شریف و هیچکس نقل نکرده که درین مدت فاطمه رضی الله عنها آن حضرت را در تیقظه دید نعم از بعضی صالحین حکایات در رؤیت آمده و بصحت رسیده و حکایات و روایات مشائخ بسیار است نزدیک بحد تواتر رسیده و منکر این حال تصدیق بکرامات اولیا دارد یا ندارد اگر ندارد ساقط شد بحث با وی زیرا که وی منکر ست چیزی را که اثبات کرده اند کتاب و سنت و اگر دارد این از جملهٔ کرامات ست باعث انکار چیست و امام حجة الاسلام محمد غزالی در کتاب المنقذ من الضلال گفته که ارباب قلوب مشاهده میکنند در تیقظه ملائکه را و ارواح انبیا را و می شنوند از ایشان اصوات و کلمات و اقتباس میکنند فواید را و در مواهب لدنیه گفته که ابن منصور در رسالهٔ خود نوشته که در آمد شیخ ابو العباس قسطلانی بر آن حضرت پس دعا کرد آن حضرت او را و فرمود اخذ الله بیدک یا احمد و از شیخ ابو السعود آورده که مصافحه میکرد آن حضرت را بعد از هر نماز و از قطب وقت ابو الحسن شاذلی آورده که آنحضرت را دیدم فرمود یا علی طهر ثیابک من الدنس و از سید نور الدین ایجی آورده اند که شنید جواب سلام را نزد داخل قبر شریف که علیک السلام یا ولدی و از شیخ ابو العباس مرسی آورده که میفرمود اگر یک چشم زدن جمال سید المرسلین از من محجوب گردد من خود را مسلمان نمی شمرم و گفته اند که بحقیقت آن نیز تمثال ست و اگرچه در تیقظه است ولی غلبه و غیبت نیست و در حصول صحبت و ثبوت احکام شرعی بر غیر بالای بحث ست والله اعلم و در بهجة الاسرار باسناد وی که در وی دو واسطه بیش نیست روایت کرده که روزی غوث الثقلین شیخ محی الدین عبد القادر رضی الله عنه بر کرسی نشسته بود و وعظ میفرمود و قریب به ده هزار کس در پایهٔ وعظ وی حاضر و شیخ علی بن هیتی در زیر پای کرسی شیخ نشسته ناگاه شیخ علی بن هیتی را خوابی برد پس شیخ عبد القادر قوم را فرمود اسکتوا پس همه ساکت شدند تا آنکه غیر انفاس از ایشان شنیده نمی شد پس فرود آمد شیخ از کرسی و بایستاد با ادب پیش شیخ علی مذکور و وی نگریست در وی پس بیدار شد شیخ علی و گفت شیخ عبد القادر با وی که دیدی تو آنحضرت را در خواب گفت نعم فرمود از جهت ادب ورزیدم با تو و ایستادم در پیش تو فرمود بچه وصیت کرد ترا آنحضرت صلی الله علیه وسلم گفت بملازمت من مجلس ترا پس شیخ علی گفت آنچه من در خواب دیدم شیخ عبد القادر در بیداری می دید و روایت کرده اند که هفت کس از مردان راه دران روز از عالم رفتند رحمة الله علیهم اجمعین وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله

علیہ وسلم من رآنی فی المنام ہر کہ بیند مرا در خواب فسیرانی فی الیقظۃ پس زود باشد کہ ببیند مرا در بیداری۔ ولا یتمثل الشیطان بی و نمی تواند متمثل گردد شیطان بصورت من یعنی نہ در خواب و نہ در بیداری متفق علیہ۔ این حدیث را نیز محامل و تاویلات ست اول مراد آنکہ ببیند تاویل و تصدیق آن رؤیا را و آثار صحت و انوار حقانیت آنرا در یقظہ در دنیا و دوم مراد آنکہ رویت آن حضرت ست در آخرت و برین وجہ وارد میشود کہ تمامہ امت در آخرت جمال آن حضرت را ببینند و تخصیص باہل رؤیا چیست آنکہ مراد دیدن بمزید خصوصیت و حصول قربت باشد در قرب و حصول شفاعت خاص برای رفع درجات و مراتب کہ دیگران را کہ برویت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در دنیا مشرف و مخصوص نشدہ اند نباشد و گفتہ اند کہ دور نیست کہ مدتی بعضی از گناہگاران امت افتادگان در ورطۂ غفلت را در آخرت منع از رویت جمال شریف وی صلی اللہ علیہ وسلم معذب دارند پس فرمود ہر کہ بسعادت رؤیت جمال من در دنیا فائز گردید باین عذاب مبتلا نگردد سوم آنکہ مراد فکانما رآنی فی الیقظۃ است یعنی ہر کہ مرا در خواب می بیند چنانستی کہ گویا در بیداری می بیند مرا و بیان صحت و حقانیت رؤیت است بیشک و ریب و ارادۂ این معنی از فسیرانی فی الیقظۃ تبعیدیست و لیکن ورود حدیث در بعضی روایات بلفظ فکانما رآنی فی الیقظۃ مؤید این ارادہ است واللہ اعلم چہارم آنکہ این بشارت باہل زمان مبارک آنحضرت ست در اثنای کہ غائبانہ ایمان آوردہ برؤیت جمال وی در نوم مشرف شدہ و پیش از ادراک شرف صحبت ایشان را امیدوار ساخت و مبشر گردانید کہ توفیق ہجرت یافتہ در خارج نیز برؤیت حقیقی و شرف صحبت تحقیقی فائز گردند و بعضی میگویند کہ این بشارت ست برائیان جمال او را در خواب کہ آخر بعد از ارتفاع کدورات نفسانیہ و قطع علائق جسمانیہ بمرتبہ برسد کہ بیحجاب کشفا و عیانا در بیداری باین سعادت فائز باشند چنانکہ اہل خصوص از اولیاء اللہ را پیدا شدہ و اگر بعضے از اہل عموم از مومنان صادق و متوسلان والہ را کہ تا نفس اخیر این سعادت انتظار مے دارند نیز صورتی دارد و برانچہ معنی این حدیث دلیل میشود بر صحت رویت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در یقظہ و این جا روایتی ست از ابن عباس آوردہ اند کہ وی دید آنحضرت را در منام و بعد از استیقاظ در معنی این حدیث متفکر ماند و امیدوار حصول این نعمت در یقظہ گشت پس در آمد بر بعضی از امہات المومنین و غالب آنست کہ مرد خالہ او ست میمونہ رضی اللہ عنہا پس بیرون آورد میمونہ آئینۂ آن حضرت را کہ روی مبارک خود را در وی میدید پس ابن عباس وا دہ تا در وی بنگرد ابن عباس در آئینہ صورت آنحضرت را دید و نہ دید صورت خود را و شیخ ابن ابی حمزہ این حدیث را برین محمل فرود آوردہ و گفتہ کہ مراد دیدن او ست در یقظہ باین صورت اگر ممکن باشد و شیخ ابن حجر عسقلانی گفتہ کہ این ابعد محامل ست مر این حدیث را والامر کذلک۔ وعن ابی قتادۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الرؤیا الصالحۃ من اللہ۔ خوابہای خوش صادق از جانب خداست و علامت لطف و رحمت او ست۔ والحلم من الشیطان۔ و خوابہای ناخوش و دروغ کہ آنرا اضغاث احلام گویند از شیطان آید و بر رضا و ہوای او واقع اگرچہ پیدا کردن و نمودن ہر دو بخلق و قدرت خداست جل و علا حاصل آنکہ بعضی معاملہ بشارتی ست از حضرت پروردگار تعالی بندۂ خود را تا باعث حسن ظن بوی تعالی و اکثار شکر و موجب مزید شوق و طلب گردد و خوابہای ناخوش و دروغ می نماید آنرا شیطان تا اندوہگین گرداند مسلمان را و بدگمان و سست گردد در سلوک طریق حق پس از ان علاج دفع شر آن و حفظ از شر شیطان فرمودہ

فاذا رای احدکم ما یحب پس چون ببیند یکی از شما خوابی که خوش دارد آنرا۔ فلا یحدث به پس باید که حدیث نکند بآن و نگوید آنرا الا من یحب مگر کسی را که
دوست دارد آنکس او را سرّ این در حدیث اول از فصل ثانی بیاید و درین حدیث برفع و جزم هر دو روایت آمده۔ واذا رای ما یکره۔ و چون ببیند یکی از شما خوابی را
که ناخوش دارد آنرا و بیم شر و ضرر دارد از آن۔ فلیتعوذ بالله من شرها پس باید که پناه بجوید از شر آن خواب که توهم دارد۔ ومن شر الشیطان و پناه
جوید از شر و تشویش شیطان۔ ولیتفل ثلاثا۔ و باید که آب از دهن افگند سه بار بقصد رد و طرد شیطان۔ ولا یحدث بها احدا۔ و نگوید آن خواب
کسی را۔ فانها لن تضره۔ زیرا که اگر نگوید خواب را البته ضرر نمیکند او را۔ متفق علیه۔ وعن جابر قال قال رسول الله صلی الله
علیه وسلم اذا رای احدکم الرؤیا یکرهها۔ چون ببیند یکی از شما خوابی را که ناخوش دارد آنرا۔ فلیبصق عن یساره ثلثا پس باید که آب
از درون دهن افگند بجانب چپ سه بار۔ ولیستعذ بالله من الشیطان ثلثا۔ و باید که پناه جوید بخدا از شیطان سه بار۔ و درین
حدیث بصاق ذکر کرده که بیشتر ست از تفل و تفل آب از دهان برآوردن ست و بصق از درون دهن آب برآوردن ست تا آنکه از
حلق نیز چیزی برآید و بصاق آنچیز که برآید و بزاق نیز گویند پس از وی تفل ست و پس از آن نفث ست که دمیدن ست
با آب لبهان دیگر نفخ ست که دمیدن ست و بس و در بعضی احادیث مسلم فلینفث نیز آمده و درین حدیث ذکر یسار ست و در حدیث سابق
مطلق آمده و جانب یسار که بعلاقه دناءت و خست و نسبت او بشر انسب ست بشیطان و نیز درین حدیث این زیادتی ست که گفت
ولیتحول عن جنبه الذی کان علیه۔ و باید که بگردد از پهلوی خود که بود بران پهلو در وقت دیدن این خواب زیرا که این ادخل ست
در تغییر حال۔ رواه مسلم۔ وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا اقترب الزمان لم یکد تکذب رؤیا المومن
چون قریب گردد زمان نزدیک نیست که دروغ شود خواب مسلمان شرح این حدیث بچند وجه کرده اند۔ اول آنکه مراد باقتراب
زمان آخر زمان و اقتراب ساعت ست و در حدیث دیگر صریح آمده که در آخر زمان نزدیک نیست که دروغ شود رؤیا مومن و از بعضی
مشائخ خود شنیده ام که مراد قرب زمان موت ست ثانی آنکه مراد باقتراب زمان استوای لیل و نهار ست زیرا که مزاجها درین زمان
صحیح تر و معتدل تر باشند پس رؤیا درست تر و از خلط و خلل سالم تر آید ثالث آنکه مراد به تقارب زمان آنست که سال مانند
ماه بگذرد و ماه مثل هفته و هفته مانند روز و روز مانند ساعت و گفته اند که مراد بدان زمان مهدی و آوان بسطت عدل اوست
چه زمان عیش و کامرانی هر چند دراز بود کوتاه نماید و زمان غم و محنت هر چند کوتاه بود دراز افتد چنانکه گفته است سنة الوصال
سنة و سنة الفراق سنة پس در زمان مهدی نیز خوابهای صحیح آید و راست افتد زیرا که آن زمان صدق و راستی ست و در حدیث
آمده که هر که راست گوتر خواب وی راست تر و بعضی از شراح گفته اند که وی کنایت ست از قصر عمر و قلت برکت یا استقصار بند اهل
زمان و نزدیک اند بیکدیگر در شر و فساد یا تقارب و تشابه اند اجزای زمان بیکدیگر در شر یا جهت زود گذشتن ایام و تهافتها
و نزدیک شدن بانقراض و انقطاع بعد از آن بیان صدق رؤیای مومن و مدح وی کرده فرمود۔ و رؤیا المومن جزء من ستة و اربعین
جزءا من النبوة شرح این گذشت۔ وما کان من النبوة فانه لا یکذب۔ و چیزی که از جمله نبوت و جزء او باشد دروغ نشود پوشیده نماند
که سیاق حدیث ناظر دران ست که صدق رؤیا نزد اقتراب زمان بجهت قوت ایمان و کمال اوست که موجب صدق رؤیاست

پس توجیه تقارب زمان چنانکه از بعضے شراح نقل کردیم بتقارب تشابه در شر و فساد مناسب نباشد و تواند که صدق رؤیا درین وقت
بخاصیت باشد که بعلم آن غیر آن حضرت را احاطه میسر نباشد و چون از حدیث صحت رؤیا دریع وی معلوم شد کلامی از ابن سیرین
آورد برای بیان اقسام رؤیا و اشارت بآن که همه اقسام وی صحیح و قابل تعبیر و اعتبار نبود مگر همان اقسام که بشارت و اعلام
و تعریف ست از حق به بنده و گفت. قال. گفت. محمد بن سیرین و انا اقول. و من میگویم در روایت میکنم از آنحضرت فرموده ا
الرؤیا ثلث. و در بعضی روایات ثلاثة بتا آمده است یعنی رؤیا سه خصلت یا سه قسم ست. حدیث النفس. یکی حکایت نفس و تخیلات
قوت متخیله است چنانکه شخصے در کاری یا حرفتی یا سخنی بود از بسکه در خیال نشسته همان در خواب وی در آید و قوت متخیله آنرا ترکیب و ترتیب دهد
و تخویف الشیطان. قسم دیگر ترسانیدن شیطان ست مر آدمی را و در تاب اندوهگین گردد بجهت دشمنی که با ایشان دارد و آن فعل
شیطان ست که بدان با آدمی را بازی کند و انده و هناک سازد و در تعب و مشقت اندازد و او را احتلام که موجب غسل گردد و گاهی
سببه فوات نمازی و تاخیر آن از وقت گردد و ازین باب ست این دو قسم را اعتباری و تعبیری نبود. و بشری من الله. قسم
سوم بشارت دادن و اعلام نمودن ست از جانب حق بنده را تا بدان خوش شود و در طلب حق تازه گردد و حسن ظن و
امیدواری آرد. فمن رای شیئا یکرهه. پس هر که بیند خوابی را که ناخوش دارد آنرا. فلا یقصه علی احد. پس باید که نگوید و نخواند آنرا بهیچکس
زیرا که چون آنرا اعتباری و تعبیری نیست گفتن و حکایت کردن آن داخل عبث و لایعنی بود و نیز چون بگوید شنونده آنرا تعبیر
بد بیند لیشه و بگوید و توهم و تطیر لازم آید و در وسواس بیفگند و تعبیر را خاصیتے در وقوع هست چنانکه بیاید. ولیقم فلیصل و باید که از
خواب برخیزد پس باید که نماز بگزارد تا به برکت و نورانیت نماز توهم شر و ضرری که پیدا شده برطرف شود و کدورتی و وحشتی که حاصل شده
زائل گردد. قال و کان یکره الغل فی النوم. شارحان در ضمیر قال و کان یکره چند احتمال گفته اند یکی آنکه ضمیر قال راجع بابن سیرین
باشد چنانکه ظاهر عبارت که سابقاً گفت قال محمد ابن سیرین ناظر دران ست و برین تقدیر ضمیر کان یکره راجع بآن حضرت باشد
صلی الله علیه وسلم و معنی چنین باشد که گفت ابن سیرین بود آنحضرت که مکروه میداشت غل را بضم غین معجمه گردن بند یعنی کسی در خواب
بیند که طوق در گردن او انداخته اند این خواب ناخوش میداشت که این صفت دوزخیان ست چنانکه فرمود اذ الاغلال فی اعناقهم
و احتمال دارد که ضمیر قال بابن سیرین باشد و کان یکره بابی هریره که ابن سیرین راوی از دست و مشهور ترست بروایت از وی یعنی
گفت ابن سیرین بود ابوهریره که مکروه میداشت دیدن غل را در خواب لابد ابوهریره آنرا از حضرت شنیده باشد یا باجتهاد خود
تعبیر کرده و احتمال دیگر آنست که ضمیر قال براوی از ابن سیرین بود و کان یکره بابن سیرین یعنی گفت راوی بود ابن سیرین که
مکروه میداشت غل را و ظاهر این احتمال چون مستلزم اسناد تعبیر بابن سیرین ست و وی مشهور ست بتاویل و تعبیر رؤیا نوع رجحانی
داشته باشد والله اعلم. و یعجبهم القید. و خوش می آمد ایشان را دیدن قید در پا همچنین آمده در روایت بخاری بصیغه جمع پس بر احتمال
اول راجع بحضرت و صحابه وی صلی الله علیه وسلم و رضی الله عنهم بود و بر ثانی بابوهریره و اتباع وی و بر ثالث بابن سیرین و سایر
معبران از معبرین فافهم یعنی اگر کسی در خواب بیند که قید در پای وی کرده اند این را خوش میداشتند که علامت باز ماندن از اتباع و معاصی

وثبات قدم بر طاعت است چنانکه فرمود۔ ویقال القید ثبات فی الدین۔ وگفته می شد نزد اهل تعبیر که قید ثبات قدم ست در دین و این تعبیر
نسبت باهل دین و طاعت ست که گفته اند که اگر بیماری یا زندانی یا مسافری یا اندوهگینی بیند که قید در پا دارد تعبیرش ثبات در همان کار
و همان حال بود که درو ست کذا قال الطیبی و همچنین تعبیر رؤیا مختلف میگردد باختلاف رائی مثلاً اگر تاجری در خواب بیند که متاع
اندوخته بر کشتی نشسته و باد موافق وزیده علامت سلامت و سود در تجارت بود و اگر همین خواب را سالکی از سالکان طریقت بیند
علامت اتباع شریعت و وصول بمقام حقیقت گردد متفق علیه قال البخاری رواه۔ گفت بخاری روایت کرد این حدیث را قتادة
که از طبقه ثالثه تابعین بصره است و مشهور ست۔ ویونس۔ بن عبید بصری مولی عبد القیس روایت میکند از حسن و ابن سیرین و روایت
میکنند ازوی ثوری و شعبه و یونس و بسیاران و ظاهر آن ست که مراد این جا یونس که مشهور ست بروایت از ابن سیرین۔ وهشیم بضم ها ابن
بشیر سلمی و واسطی ست و حافظ بغداد امام ثقه مدلس و واسطی و بعضی گفته اند بخاری الاصل و ابن مهدی گفته که وی احفظ است مر حدیث را
از شعبه و سفیان۔ وابو هلال۔ نیز از تابعین ست روایت میکند از ابو قتاده و این جماعه همه روایت میکنند۔ عن ابن سیرین۔ از ابن سیرین
روایت میکنند عن ابی هریرة وقال۔ وگفت۔ یونس۔ بن عبید مذکور که روایت از ابن سیرین دارد۔ لا احسبه۔ گمان نمی برم
این روایت ابن سیرین را از ابی هریره۔ الا عن النبی صلی الله علیه وسلم فی القید۔ مگر از پیغمبر صلی الله علیه وسلم در باب قید که واقع
شده است۔ یعجبهم القید والقید ثبات فی الدین نه در غل که گفت کان یکره الغل یعنی این حدیث مرفوع ست نه موقوف بر ابی
هریره و ابن سیرین یعنی روایت کرد آن را ابن سیرین عن ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وسلم بخاری همچنین گفت درین حدیث
وقال مسلم۔ وگفت مسلم از لفظ راوی ابن سیرین۔ لا ادری هو فی الحدیث۔ در نمی یابم که این قول مذکور در قید حدیث پیغمبر واقع شده
صلی الله علیه وسلم ام قال ابن سیرین۔ یا گفته است او را ابن سیرین از پیش خود۔ وفی روایة نحوه۔ و در روایتی یعنی مر مسلم را مانند این ست
که گفته شد و این سخن نیز مر مسلم راست که گفت۔ وادرج فی الحدیث قوله۔ و ادراج کرده است یعنی ابن سیرین یا ابو هریره در حدیث
این قول خود را که گفت۔ واکره الغل الی تمام الکلام۔ یعنی تمام کلام را که در غل و قید واقع شده همه از کلام ابن سیرین یا ابو هریره
است که ادراج کرده در حدیث و ادراج در اصطلاح محدثین در آوردن راوی ست کلام خود را در میان حدیث نبوی صلی الله علیه وسلم
و ازین بیان که از قول بخاری و مسلم کرده شد حقیقت حال ضمائر قال و کان یکره نیز بظهور می پیوندد فافهم وعن جابر قال جاء
رجل الی النبی۔ آمد مردی بحضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم فقال پس گفت آن مرد۔ رأیت فی المنام کان رأسی قطع۔ دیدم در خواب
گویا سر وی بریده شده است۔ قال۔ گفت جابر۔ فضحک النبی صلی الله علیه وسلم وقال۔ پس بخندید آنحضرت و فرمود۔ اذا
لعب الشیطان باحدکم فی منامه فلا یحدث به الناس۔ چون بازی کند شیطان بیکی از شما پس باید که خبر نه دهد بدان مردم را
یعنی این خواب توجیهی نیست و از اضغاث احلام ست و از ان قسم ست که شیطان بازی میکند با آدمی تا اندوهگین گرداند
او را همچنین خواب را باید پوشیده با مردم نباید گفت و طیبی گفته که مگر آنحضرت صلی الله علیه وسلم دانست بوحی یا بدلالت حال
مثلاً که این خواب وی از اضغاث احلام و بازی شیطان ست اگرچه نزد معبران آن از التعبیرات هست مثل زوال نعمت و مفارقت قوم

وتغییر حال وامثال آن چنانکه بیان کرده اند۔ رواه مسلم وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رأیت ذات لیلة فیما یری
النائم۔ می بینم یک شبی در جملهٔ آنچه می بیند یا در ان روشنی وحالی که می بیند خواب کننده یعنی در خواب می بینم۔ کانا فی دار عقبة بن
رافع گویا من واصحاب من نشسته ایم در سرای عقبه بن رافع قرشی صحابی ابن خالهٔ عمرو بن العاص حاضر شده فتح مصر را وعمرو بن العاص
او را بولایت مغرب فرستاد ودر سنهٔ ثلث وستین با فریقیه بر برگشته شد۔ فاتینا برطب من رطب ابن طاب۔ پس آورده شد نزد ما
نوعی از خرمای ترکه او را رطب ابن طاب نام ست وابن طاب مردی بود در مدینه که این نوع رطب بوی منسوب ست باین وجه که وی
آنرا پیدا کرده ونشانده یا خوش داشته وخورده رطب ابن طاب گویند وعذق ابن طاب نیز گویند بکسر عین وسکون ذال که بمعنی
خوشهٔ خرماست وتمر ابن طاب نیز گویند۔ فاولت ان الرفعة لنا فی الدنیا۔ پس تاویل وتعبیر کردم این خواب را باین که سر بلندی
وبزرگی برای ماست در دنیا۔ والعاقبة فی الآخرة۔ وحسن عاقبت در آخرت رفعت را از لفظ رافع گرفت وعاقبت از عقبه وان
دیننا قد طاب۔ وتعبیر کردم باینکه دین ما که دین اسلام ست خوش آمد وشیرین افتاد وقرار یافت در دلها وکراهت وتلخی که در ابتدای
آن نماند وطیبی گفته که استقرار یافت احکام آن وممهد گشت قواعد آن ودر بعضی روایات آمده۔ قد ارطب وطاب این را از لفظ
رطب ابن طاب گرفت۔ رواه مسلم۔ بدانکه عادت کریمهٔ وی بود صلی اللہ علیہ وسلم که از اسما بطریق تفاول وتاویل معانی اخذ
میکرد واین مخصوص تعبیر خواب نبود در بیداری نیز بدان فال میگرفت چنانکه در سفر هجرت از مکه بمدینه بریده اسلمی را با جماعه
از سواران در راه دید که قریش او را برای گرفتن آن حضرت بگماشته بودند وصد شتر بران وعده کرده فرمود کیستی تو ونام تو
چیست گفت بریده پس با ابوبکر صدیق رضی اللہ عنه فرمود۔ قد برد امرنا تحقیق خوشی وخنکی شد کار ما باز پرسید نسب تو چیست
وبکدام قبیله است گفت اسلمی فرمود حصل السلامة لنا باز پرسید که کدام اسلم گفت از بنی سهم فرمود قد اصبت سهمک تحقیق یافتی تو
نصیب خود را پس بریده اسلام آورد وبا حضرت وی بمدینه شد الحدیث۔ وعن ابی موسی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال
رأیت فی المنام انی اهاجر من مکة۔ ابو موسی اشعری که از کبار صحابه است روایت میکند از ان حضرت که گفت در خواب دیدم
که من هجرت میکنم وبدر میروم از مکه۔ الی ارض بها نخل۔ بسوی زمینیکه دران زمین درخت خرما بسیارست اینحال در ابتدای
هجرت بود که آن حضرت را صلی اللہ علیہ وسلم تعیین موضعی که بدان هجرت کند میکرد ند اول موضعی دید که اشتباه واشتراک بهم او را
می یافت پس از ان مدینه مطهره که او را در جاهلیت یثرب میخواندند وقریه ذات النخل نیز میگفتند متعین گشت ونخیل در غیر مدینه
از مواضع دیگر از حجاز نیز بود آنرا اسفر باید که اول چنین نمودند که بقریه که نخلستان بسیار دارد بروی پس در خواب می بینم که بجانب
اینچنین قریه میروم۔ فذهب وهلی۔ پس رفت وهم من در تعبیر آن قریه الی انها الیمامة که آن قریه یمامه باشد بفتح یای تحتانیه
وتخفیف میم نام بلدی که از سائر بلاد حجاز نخیل در وی بیشترست ووی پایان مدینه در جانب شرقی از مکه بر شانزده مرحله از بصره
است واز کوفه نیز مانند آن ونسبت بوی یمامی ست ومسیلمه کذاب لعنة اللہ علیه را انجا می بود ویمامه در اصل نام جاریه بود کبود چشم
چنان تیز نظر که سوار را از سه روزه راه میدید این بلاد بهمه منسوب یافتند ومسمی باسم وی پس آنحضرت اول بنشان وجود نخل وکثرت آن

هجرت گاه خود را بیمامه تعبیر کرد۔ او هجر۔ یا شهری دیگر که نام او هجرست بفتح ها و جیم وآن نام شهری ست که میان او و میان یمامه یک شبانه روز راه است وآن نام تمامه زمین بحرین ست وآنکه در حدیث قلتین واقع شده که من قلال هجر نام این شهرست و در صراح گفته که هجر نام شهریست که خرا بوی نسبت کنند این نیز شبیه شده که شاید موضع هجرت این باشد۔ فاذا هی المدینة یثرب پس چون روشن شد ابارات و علامات وغیره اشتباه و اشتراک از میان رفت روشن گشت که آن زمین و قریه که هجرت بسوی کرد مدینه است که نام قدیم وی یثرب ست و اثرب نیز آمده بر وزن مسجد و گویند که یثرب نام یکی از اولاد نوح ست علیه السلام که بعد از تفرق ذریت او درین سرزمین مقام گرفت و بعضی از علما روایت کرده اند که مدینه را به یثرب تسمیه نباید کرد و بخاری در تاریخ خود حدیثی روایت کرده که هرکه یکبار یثرب گوید باید که از برای تلافی و تدارک آن ده بار مدینه گوید و امام احمد و ابو یعلی روایت کرده اند هرکه مدینه را یثرب گوید باید که استغفار کند نام او طابه است طابه در روایات دیگر درین باب نیز آمده و وجه کراهت اشتقاق او ست از ثرب به تحریک که بمعنی فساد ست یا تثریب که بمعنی مواخذه و عقاب ست یا آنکه چون وی در اصل نام کافری ست تسمیه این مکان مطهر که ساحت عزتش از دنس کفر منزه و مبرا ست مناسب نباشد و آنکه در قرآن مجید واقع شده یا اهل یثرب لا مقام لکم از زبان منافقان ست که در تسمیه او باین اسم داد نفاق میدادند و در بعضی احادیث نیز تسمیه او به یثرب واقع ست گویند که وقوع آن پیش از ورود نهی ست و درین حدیث نیز ازین قبیل تواند بود یا باعتبار آنکه چون در وقت هجرت بود و هنوز تسمیه او باین اسم ثابت بود بهمان اسم مذکور گشت و گفته اند که اطلاق یثرب از برای بیان جواز ست و نهی تنزیهی ست واین بلد شریف را اسما بسیار ست جمله از آن در کتاب جذب القلوب الی دیار المحبوب که متکفل بیان احوال این مکان مطهر است ذکر کرده ایم و مدینه در اصل لغت نام بیوت مجتمعه است که در کثرت و عمارت از حد قریه تجاوز نموده باشند و بمرتبه مصر رسیده یا پایان تر از قریه است و بالاتر از همه مصر و مدینه و بلد در میان اند و بعضی مصر و مدینه را در یک مرتبه داشته اند و الآن المدینة بالالف واللام علم مدینه رسول الله صلی الله علیه وسلم شده چنانکه اگر مدینه مطلق ذکر کنند همین بلده معظمه مراد افتد و در نسبت بوی مدنی گویند و بعیر و مدینی و در قرآن مجید این نام شریف در چند جا مذکور شده و در توریت نیز مذکور ست۔ علی مشرفها التحیة والسلام۔ و رایت فی رؤیای هذه و دیدم من در خواب خود که انی هززت سیفا این که من جنبانیدم شمشیر را۔ فانقطع صدره پس شکست شمشیر از بالا فاذا هو ما اصیب من المؤمنین یوم احد۔ پس ناگاه تاویل و تعبیر شکستن شمشیر آن بود که رسید به بعضی مومنان از سختی و اندوه روز جنگ احد۔ ثم هززته اخری پس تر جنبانیدم شمشیر را بار دیگر۔ فعاد احسن ما کان۔ پس بحال خود آمد آن شمشیر و درست شد بهتر از آنچه بود۔ فاذا هو ما جاء الله به من الفتح واجتماع المؤمنین۔ پس ناگاه تعبیر درست شدن شمشیر آن بود که آورد حق تعالی از فتح و فراهم آمدن مسلمانان و همان روز که در اول برخلاف امر رسول الله صلی الله علیه وسلم از مرکز جنبیده در دنبال غنیمت رفتند و تزلزل بحال ایشان راه یافت و هفتاد کس شهید گشتند پس از آن بجبر و استقامت باز آمدند و انوار فتح و نصرت طالع گردید و احتمال دارد که مراد فتوحی باشد که بعد از احد بظهور آمده والاول اظهر تعبیر کرد آن حضرت صلی الله علیه وسلم سیف را

بجنبان

بمومنان و شکستن آن از ہزیمتی کہ بایشان رسیدہ و باز درست گشتن آن باجتماع ایشان زیرا کہ انصار اعوان مرد مثل شمشیر اند
کہ حملہ میکنند و غالب می آیند بآن بر اعدا و این تعبیر یست کہ آنحضرت نمودند و در خاطر مبارک او انداختند و اگرچہ شمشیر را تعبیرات
دیگر باشد چنانکہ ولد و اخ و زوجہ و زبان و ولایت و امثال آن چنانچہ طیبی ذکر کردہ بدان منافات ندارد و متفق علیہ بدانکہ
اگر این رویا قبیل غزوۂ احد ست پس آنچہ از احوال ہجرت گذشت ما حوال سابق ست کہ الآن باز نمودند و اگر از احوال ہجرت ست
احوال لاحق را نمودند کہ بعد از ان بظہور رسیدہ و تعیین تعبیر آن بحال غزوۂ احد موکول بعلم و تعلیم الٰہی ست مر او را صلی اللہ
علیہ وسلم۔ وعن ابی ہریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بینا انا نائم اتیت بخزائن الارض گفت آنحضرت
کہ در اثنای آنکہ من خواب کنندہ ام آوردہ شد نزد من خزینہای زمین و املاک و اموال یعنی این ہمہ تراست اشارت
کرد بشیوع و بسطت دین و ملت وی در عالم۔ فوضع فی کفی سواران من ذہب پس نہادہ شد در دست من دو سوار از
طلا کفی را بلفظ مفرد خواندہ اند بفتح کاف و کسر فا و سکون یا و طیبی گفتہ کہ ظاہر بصیغۂ تثنیہ است بفتح فا و تشدید یا چنانکہ در
روایت دیگر آمدہ فی یدی کہ آنرا نووی تصریح کردہ کہ بلفظ تثنیہ است پس بقیاس آن ظاہر آن باشد کہ کفی ہم تثنیہ باشد و غالبا
نمودن سوارین از طلا بجہت انہماک در زیب و زینت دنیا و نمایش آن و شدت کراہت و غلظت آن دو کذاب بود کہ تعبیر بآنہا کرد
فکبرا علی پس گران و مکروہ آمدند آن دو سوار بر من از جہت کراہت لبس ذہب۔ فاوحی الی ان انفخہما پس وحی کردہ شد بسوی
من کہ بدمم این دو سوار را تا از دست تو بپرند فنفختہما پس بدمیدم آنہا را۔ فذہبا پس بعالم عدم رفتند و پریدند اشارت کرد
با ستحقار شان آن دو کذاب کہ ثباتی و مداری ندارد چنانکہ چیزی سبکی کہ آنرا بدمند و بپرد در ہوا و زود زائل گردد۔ فاولتہما۔
آنحضرت میفرماید کہ پس تاویل و تعبیر کردم این دو سوار ذہب را کہ در دست من نہادند و وجود آنہا بر من گران آمد و وحی کردہ
شدم کہ بدمم آنہا را و دمیدم پس رفتند و پریدند۔ الکذابین اللذین انا بینہما۔ بآن دو دروغ گوئی کہ دعوی پیغمبری کردند کہ
من میان آنہا موجودم و بر صدر رسالت قائم۔ صاحب صنعاء۔ یکی از صنعا ست کہ شہریست از شہرہای یمن و صاحب صنعا اسود
عنسی بفتح عین و سکون نون و کسر سین کہ در آخر عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دعوی نبوت کرد و فیروز دیلمی در مرض وفات
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم او را کشت پس آنحضرت در مدینہ از ان حال خبر داد و فرمود فاز فیروز۔ وصاحب الیمامة۔ و دیگر از
یمامہ است کہ بلادیست از بلاد حجاز چنانکہ گذشت و نام وی مسیلمہ بود لعنة اللہ علیہ بفتح میم و سکون سین و فتح لام بن ثمامہ
بضم تای مثلثہ و مسلمانان او را مسیلمہ کذاب بصیغۂ تصغیر نام کردند و در خلافت صدیق اکبر بدست وحشی بن حرب کشتہ شد چنانکہ قصہ وی
مشہور ست و در وجہ تاویل سوارین بکذابین گفتہ اند و العلم عند اللہ سوار مشابہ قید دست ست چنانکہ قید در پا باشد و قید
منع میکند دست را از بطش و اخذ و عمل و تصرف چنانکہ پا را پس آن دو کذاب کہ معارض امر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
شدہ بودند مشابہ قیدی باشند کہ در دست مبارک او ست و مانع باشند از عمل و تصرف گویا دست او را گرفتہ اند و نمیگذارند کہ
کار کند باین وجہ مناسبت تاویل و تعبیر کرد سوارین از ذہب را کہ در دست مبارک خود دید بآن دو کذاب کذا قالوا و ظاہر آن

بنماید کہ آن حضرت تعبیر و تاویل کرد بوحی و الہام الٰہی کہ در دل شریف وی انداختند چنانکہ سابقًا اشارت بدان کردیم نہ بمجرد وجہ مناسبت
کہ مذکور شد و تعبیر و تاویل رؤیا بحقیقت مراحل کشف است کہ واقع را در یابند نہ بمجرد مناسبت و مشابہت کہ معبران ظاہر میکنند
کما لا یخفی۔ متفق علیہ و فی روایۃ۔ و در روایتی باین لفظ آمدہ است کہ در بیان و تعبیر کذا بین فرمود۔ یقال لاحدہما گفتہ میشود
یکی از آن دو را مسیلمۃ صاحب الیمامۃ والعنسی صاحب صنعاء۔ ہمچنین ست در مصابیح و صاحب مشکوۃ میگوید۔ لم اجد ہذہ الروایۃ
فی الصحیحین۔ نیافتم من این روایت را در صحیحین کہ فصل اول برای احادیث آنہا معقود است۔ وذکرہا صاحب الجامع عن الترمذی
و لیکن ذکر کردہ است آنرا صاحب جامع الاصول از ترمذی۔ وعن ام العلاء الانصاریۃ۔ صحابیہ است از مبایعات حدیث وی نزد
اہل مدینہ است روایت کردہ از وی پسر وی خارجہ بن زید بن ثابت پس وی از زوجہ زید بن ثابت است نام وی زینب ست بود
عثمان بن مظعون نزد وی نزیل۔ قالت رأیت لعثمان بن مظعون فی النوم عینا تجری۔ عثمان بن مظعون از فضلای مہاجرین ست
و اول کسی ست کہ وفات یافت از مہاجرین در مدینہ و آنحضرت بوسہ داد در دو چشم او بعد از موت وی و دفن کرد او را در بقیع و بنفس نفیس خویش
سنگی گران کشید و بر قبر او نہاد و او را فضائل بسیار ست پس ام العلاء انصاریہ میگوید دیدم مر عثمان بن مظعون را در خواب چشمہ را کہ
روان میرود فقصصتہا علی رسول اللہ پس برخواندم آنرا بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فقال پس گفت آنحضرت در تعبیر این
خواب ذلک عملہ یجری لہ۔ آن چشمہ صورت عمل اوست کہ جاری کردہ میشود برای او یعنی ثواب آن کہ دائم و باقی ست بعد از وی یجری
بالفظ معلوم نیز خواندہ اند حکایت شنیدہ ام از شیخ اجل واکرم اوحد عبد الوہاب متقی گفت دیدم شیخ خود را شیخ علی متقی رحمۃ اللہ علیہ
در منام ناگاہ نزد او حوضہاست صغار و کبار و جداول و انہار جاری و میگوید شیخ رحمۃ اللہ علیہ و اشارت میکند باین حیاض کہ آن
جامع صغیر ست و این جامع کبیر و این فلان کتابہاست و این فلان رسالہ ہمچنین عد میکند کتب و رسائل و مصنفات خود را در علوم
دین رواہ البخاری۔ وعن سمرۃ بن جندب۔ صحابی کبیر ست از حفاظ مکثرین روایت کردہ از وی حسن بصری و ابن سیرین و شعبہ
وغیرہم مات بالبصرۃ سنۃ تسع و خمسین وقیل سنۃ ستین۔ قال کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اذا صلی۔ عادت شریف آن بود
کہ چون فارغ میشد از نماز یعنی نماز صبح اقبل علینا بوجہہ۔ توجہ میکرد برابر روی مبارک خود اقبال بمعنی توجہ و روی آوردن ست
و بوجہہ تاکید اوست چنانکہ گویند کتبہ بیدہ و ابصرہ بعینہ۔ و در نیجا جواز استدبار قبلہ است اگرچہ در وقت صبح باشد در مجلس علم و صاحب
عوارف مبالغہ کردہ است در وصیت بآنکہ در وقت صبح بعد از نماز استدبار نکند و اگر خواب غلبہ کند برای دفع آن بجانب پس پشت
رود کہ منور باطن ست و این در غیر مثل این صورت خواہد بود کہ در حدیث آمدہ است۔ فقال پس میگفت وی پرسید از صحابہ من رای
منکم اللیلۃ رؤیا۔ کیست کہ دیدہ است از شما امشب خوابی را۔ قال۔ گفت سمرہ۔ فان رای احد قصہا۔ پس اگر می دید یکی خوابی را
میخواند و عرض میکرد آنرا بر حضرت وی۔ فیقول ما شاء اللہ۔ پس میگفت آن حضرت در تعبیر خواب وی آنچہ خواستہ بود خدا و الہام
کردہ بر دل وی جاری کردہ بر زبان وی صلی اللہ علیہ وسلم۔ فسألنا یوما۔ پس پرسید ما را روزی ہمان عبارت شریف خود
فقال ہل رای منکم احد رؤیا۔ پس گفت آیا دیدہ است از شما ہیچ یکی خوابی را۔ قلنا لا۔ گفتیم نہ دیدہ است۔ فقال لکنی رایت اللیلۃ فرمود

لیکن من دیده ام امشب. رجلین اتیانی. دو مرد را که آمدند مرا. فاخذا بیدی. پس گرفتند هر دو دست مرا. فاخرجانی الی ارض مقدسة
پس بیرون آوردند مرا بسوی زمینی پاک در بعضی حواشی نوشته اند که مراد زمین شام است و ظاهر تنکیر اطلاق است. فاذا رجل جالس
پس ناگاه در آنجا مردی نشسته است. و رجل قائم بیده کلوب من حدید. و مردی دیگر است ایستاده در دست او کلوب است از
آهن کلوب بفتح کاف و تشدید لام مضموم آهنی است سر کج که کشیده میشود بوی چیزی که آنرا تنور گویند. یدخله فی شدقه. می درآرد آن کلوب را
در کلهٔ آن مرد که نشسته است و شدق بکسر شین و سکون دال کنج دهن. فیشقه. پس پاره میکند شدق او را. حتی یبلغ قفاه. تا آنکه میرسد
پارگی پس سر او را. ثم یفعل بشدقه الاخر مثل ذلک. پستر میکند بکلهٔ دیگر وی مانند آنچه کرده بود بکلهٔ نخست یعنی با نور میکشد و پاره میکند
تا آنکه میرسد قفا را. ویلتئم شدقه هذا. و بهم می آید و به میگردد این کلهٔ او. فیعود فیصنع مثله. پس باز میگردد و میکند مانند آن کار یعنی
هر بار کلهٔ او را می شگافد و چون باز بهم می آید باز می شگافد همچنین هر بار میکند. قلت ما هذا. آن حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم
پس گفتم و پرسیدم آن دو مرد را که چیست این عمل که با این مرد میکنی. قالا انطلق. گفتند آن دو مرد برو یعنی پیش برو که هنوز
عجائب دیگر دیدنی ست تعبیر آن معلوم خواهد شد. فانطلقنا. پس رفتیم من و آن دو مرد حتی اتینا علی رجل مضطجع علی قفاه. تا آنکه
آمدیم بر مردی که افتاده است بر قفای خود. و رجل قائم علی راسه بفهر او صخرة. و مردی دیگر است ایستاده بر سر او سنگ پر کف
و فهر بکسر فا و سکون ها سنگ به پری دست یا سنگ مطلقا و صخره سنگ کلان ست. فیشدخ به راسه. می شکند بآن سنگ سر آن
مرد افتاده بر قفا. فاذا ضربه تدهده الحجر. پس چون میزند او را می غلطد سنگ و دور می افتد. فانطلق الیه لیاخذه. پس میرود آن مرد
بجانب سنگ تا بگیرد آن سنگ را و باز بزند. فلا یرجع الی هذا حتی یلتئم راسه. پس باز نمیگردد بسوی این مرد تا آنکه بهم می آید و به میگردد سر او
وعاد راسه کما کان. و میگردد سر او چنانکه بود. فعاد الیه فضربه. پس باز می آید آن مرد سنگ در دست پس میزند او را. فقلت ما هذا
پس پرسیدم که چیست این کار. قالا انطلق. گفتند آن هر دو مرد برو. فانطلقنا. پس رفتیم تا حتی اتینا الی ثقب بفتح ثای
مثلثه و سکون قاف و در روایتی نقب بفتح نون و هر دو بمعنی سوراخ ست از صراح مفهوم میشود که مطلق سوراخ را نیز قاموس معلوم میگردد
که بمعنی سوراخ نافذ و در حواشی بعلامت مغرب نوشته اند که ثقب بفتح ثای مثلثه سوراخ نافذ را استعمال او در قلیل و صغیر بود
اما نقب حائط و مانند آن نبود عظیم میباشد لیکن بمقتضای این کلام چون آن نقب تنگ است و تشبیه بتنور میکند نون مناسب
می نماید چنانکه فرمود. مثل التنور. آن سوراخ مانند تنور ست بتشدید نون لیکن از آن در وجه بیان تشبیه بتنور فرماید. اعلاه
ضیق و اسفله واسع. بالای آن ثقب تنگ است و پایان او فراخ چنانکه شکل تنور میباشد. یتوقد تحته نارا. می افروزند زیر آن تنور
آتش و جماعه از مردم در آن تنور افتاده میسوزند و می جوشند. فاذا ارتفعت. پس چون بلند میگردد آتش. ارتفعوا. بلند میشوند
مردم که در وی افتاده اند حتی کادوا ان یخرجوا منها. تا آنکه قریب است که بیرون افتند از آن. فاذا خمدت. و چون فرو می نشیند
زبانهای آتش و سرد میگردد. رجعوا فیها. رجوع میکنند باز می افتند در وی. و فیها رجال و نساء عراة. و در آن آتش یا در آن تنور که
افروزان است مردان و زنانند برهنه. فقلت ما هذا قالا انطلق فانطلقنا حتی اتینا علی نهر من دم. تا آنکه آمدیم بر جوی از خون. فیه رجل قائم

علی وسط النهر - دران جوی مردی ست ایستاده درمیان جوی و وسط را بفتح سین نیز تصحیح کرده اند ومعنی وی میانه ولیکن درین
ظاهر تر می نماید بمعنی آن میان جوی - وعلی شط النهر رجل - وبرکنار جوی مردی دیگرست - بین یدیه حجارة - پیش وی سنگها است
فاقبل الرجل الذی فی النهر - پس پیش آمد مردی که ایستاده بود درمیان نهر - فاذا اراد ان یخرج رمی الرجل بحجر - پس چون میخواهد که بیرون
آید این مرد از میان نهر می انداخت وی را زند آن مرد که برکنار نهر ست سنگی را - فی فیه - در دهن آن مرد که میخواهد از نهر بیرون آید - فرده
حیث کان - پس میگرداند وباز میفرستد همانجا که بود درمیان نهر - فجعل کلما جاء لیخرج رمی فی فیه بحجر - پس والستاد آن مرد که بر
جوی ست باین صفت که هرگاه که می آید آن مرد که درمیان نهر ست تا بیرون آید می انداخت در دهن او سنگ را - فیرجع کما کان
پس باز میگردد ومی رود در همان مکان چنانکه بود - فقلت ما هذا قالا انطلق فانطلقنا حتی انتهینا الی روضة خضراء - تا آمدیم بسوی مرغزار
یا بوستان سبز - فیها شجرة عظیمة - دران روضه درختی بزرگ ست - وفی اصلها شیخ وصبیان - ودر بیخ آن درخت پیری ست وخردان
واذا رجل قریب من الشجرة - وناگاه اینجا مردی دیگرست نزدیک بآن درخت - بین یدیه نار یوقدها - پیش آن مرد آتشی ست که
می افروزد آن آتش را - فصعدا بی الشجرة - پس بردند مرا بالای آن درخت - فادخلانی دارا وسط الشجرة - پس درآوردند مرا
در سرای که میان آن درخت ست - لم ار قط احسن منها - ندیدم هرگز بهتر ازان سرا - فیها رجال شیوخ وشباب - دران سرا مردان
پیران وجوانان وشباب بفتح شین وتخفیف با جمع شاب وبمعنی جوانی نیز آید - ونساء وصبیان - وزنان اند وخردان - ثم
اخرجانی منها - پس تر بیرون آوردند مرا ازان سرا - فصعدا بی الشجرة - پس باز بردند مرا بالای آن درخت - فادخلانی دارا هی احسن وافضل
پس درآوردند مرا سرای را که آن سرا بهتر وزیاده تر در فضل وزیب وزینت است - فیها شیوخ وشباب - درین سرا پیران وجوانان اند
ودرینجا ذکر زنان وخردان نیست ووجه آن در تعبیر این خواب معلوم گردد - فقلت لهما انکما قد طوفتمانی اللیلة - پس گفتم من
مرآن دو مرد را که می بردند مرا از جائی بجائی که بسیار گردانیدید شما مرا امشب - فاخبرانی عما رایت - پس خبر دهید مرا از آنچه دیدم من
قالا نعم - گفتند آن دو مرد آری خبر میدهیم ترا از آنچه دیدی - اما الرجل الذی رایته یشق شدقه - اما مردی که دیدی تو مر او را که پاره
کرده میشود کله او پس او - فکذاب یحدث بالکذبة - پس مردی دروغ گو است که خبر میدهد بدروغ - فتحمل عنه - پس یاد گرفته میشود
از وی ونقل کرده میشود از وی آن حدیث دروغ - حتی تبلغ الآفاق - تا آنکه میرسد در اطراف عالم وتحمل وبلوغ را اسناد بامر دروغ از
اند فیصنع به ما تری الی یوم القیمة - پس کرده میشود بآن مرد چیزی که می بینی تا روز قیامت - والذی رایته یشدخ راسه - وآن کسی که
دیدی تو او را که شکسته میشود سر او - فرجل علمه الله القرآن - پس مردی ست که تعلیم کرد او را الله تعالی قرآن را وتوفیق داد تعلیم آن را
فنام عنه باللیل - پس خواب کرد واعراض کرد از قرآن در شب وقیام لیل نکرد بالقرآن - ولم یعمل بما فیه بالنهار - وعمل نکرد بآنچه
در قرآن ست در روز - عمل بالقرآن در روز وشب ست وتلاوت قرآن در شب نیز عمل بالقرآن ست ولیکن چون سنت در شب
عمل بتلاوت است او مخصوص گردانید بآن وعمل باوامر ونواهی قرآن را تعلق بروز داشت باعتبار غالب - یفعل به الی یوم
القیمة - کرده میشود باین مرد که در شب از تلاوت قرآن اعراض نموده ودر روز عمل بآن نکرد چیزی که دیدی تا روز قیامت ووجه مناسبت

سر شکستن بہ ترک تلاوت کردن و سر بخواب غفلت نهادن و ترک عمل که نماز از جمله آنست و سر بسجده نهادن ظاهر ست۔ والذی رأیته فی النقب۔ و آنکس که دیدی تو او را که در سوراخ مثل تنور می سوزد مراد جنس ست که شامل جماعت ست فهم الزناة پس جماعه زناکاران اند که آتش شهوت می افروختند و در گرمی آن می سوختند۔ والذی رأیته فی النهر۔ و آن کسیکه دیدی تو او را در رود جوی که بسنگ میزد در دهن وی مردی که در کناره جوی بود۔ آکل الربوا۔ رباخوار ست که بجای آنکه ربا خورد سنگ در دهان میخورد و عذاب میکشد۔ والشیخ الذی رأیته فی اصل الشجرة ابراهیم۔ و پیری که دیدی تو او را در بیخ درخت ابراهیم خلیل الله ست۔ و الصبیان حوله فاولاد الناس۔ اما خردان که گرد او بودند پس اولاد مردم اند۔ والذی یوقد النار مالک خازن النار۔ و آن کسیکه می افروزد آتش را مالک ست نگاهدارنده دوزخ۔ والدار الاولی التی دخلت دار عامة المؤمنین۔ و سرای پیشین که در آمدی تو جای عوام مسلمانان ست یعنی بهشتی که سائر خلق در آنجا باشد۔ واما هذه الدار فدار الشهداء۔ و اما این سرای دوم که در آمدی و احسن و افضل از اول بود پس جای شهیدان و خواص مردم ست۔ وانا جبرئیل و هذا میکائیل۔ و آن دو مرد که آنحضرت را همراه بردند و این عجائب نمودند یکی از ایشان و گفت که من جبرئیلم و این دیگر میکائیل۔ فارفع رأسک۔ گفت با آنحضرت پس بردار سر خود را و بالا نگاه کن۔ فرفعت رأسی پس برداشتم سر خود را و نگاه کردم۔ فاذا فوقی مثل السحاب پس ناگاه می بینم که بالای سر من مانند ابر ست۔ و فی روایة مثل الربابة البیضاء و در روایتی آمده است که گفت بالای من مانند ربابه سفید ست بفتح را و خفت موحده اولی و فتح ثانیه در آخر تا سحاب ست که بالای هم نشسته است و بعضی قید بیضا نیز کنند و برین تقدیر البیضاء تاکید خواهد بود یعنی سفید سخت سفید۔ قالا ذلک منزلک۔ گفتند آن دو مرد اینمقامی که مثل ابر سفید دیدی جای تست۔ قلت دعانی ادخل منزلی گفتم بگذارید مرا تا در آیم منزل و مقام خود را۔ قالا انه بقی لک عمر لم تستکمله۔ گفتند آن دو مرد بتحقیق باقی مانده است مر ترا عمری که استکمال و استیفا نموده آنرا۔ فلو استکملته اتیت منزلک پس اگر تمام میکردی عمر خود را می آمدی منزل خود را۔ رواه البخاری و ذکر۔ و ذکر کرده شده است۔ حدیث عبدالله بن عمر فی

رؤیا النبی صلی الله علیه وسلم فی المدینة۔ در بیان خواب دیدن پیغمبر در مدینه۔ فی باب حرم المدینة۔

الفصل الثانی۔ عن ابی رزین۔ بفتح را و کسر زا۔ العقیلی بضم عین و فتح قاف نام او لقیط ست بفتح لام صحابی مشهور ست معدود در اهل طائف۔ قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم رؤیا المؤمن جزء من ستة واربعین جزءا من النبوة شرح این معلوم شده است۔ و هی علی رجل طائر ما لم یحدث بها۔ و در پای پرنده ست یعنی ساقط ست و قرار نیابنده است تا آنکه نگفته است و خبر نداده است بدان و عبارت هو علی رجل طائر کنایت ست از سقوط و عدم استقرار عرب مر امری که قرار نیافته و در محل مستقر نیست میگویند هو علی رجل طائر چون پرنده در اکثر احوال قرار ندارد و هر ساعت می پرد و حرکت میکند پس آنچه بر پای وی بود نیز قرار نخواهد داشت پس میفرماید که خواب تا بکسی نگفته است و خبر نداده است و در ضمیر پوشیده دارد اعتباری ندارد و وقوع نمی یابد۔ فاذا حدث بها وقعت پس چون گفت خواب را و با غیر در میان نهاد و وی تعبیر کرد و واقع میگردد بر آن وجه که تعبیر کرد پس نمی باید گفت و این در خواب بد ست که از وقوع آن می ترسد و توهم ضرر دارد چنانکه از راه ادب ... علم میگردد و گفت ... و احسبه قال۔ و می پندارم آنحضرت را

که گفت - لاتحدث. و در بعضی نسخ بها زیادت کرده یعنی مگو خواب را الا حبیبا او لبیبا اگر با دوست که نیکخواه و نیک اندیش ست نسبت
بتوانا حمل بر نیکی کند و تعبیر بخیر نماید بخلاف دشمن که عداوت و حسد باعث بر تعبیر بمکروه و شر گردد و همچنان صفت وقوع یابد یا بمردی
دانا خردمند و تیز فکر و رای گوید که بقوت فکر و اعمال رویت بجانب خیر صرف کند و بوجهی تعبیر کند که محبوب ست و دفع توهم ضرر نماید و کلمه او
یا برای شک راوی ست که الا حبیبا گفته او الا لبیبا فرموده واگر او برای تنویع بود اینجا چند قسم متصور ست جامع هر دو صفت و خالی از هر دو
و حکم اینها ظاهر ست و اگر یکی از این دو صفت داشته باشد گفتن بوی سودمند نبود پس مراد آن باشد که با دوست گوید که متیقن ست
دوستی او تا بعلاقه دوستی بجانب خیر برد و اگر نه دوستی او معلوم ست و نه دشمنی و دانا باید که بزور فکر و دانائی تاویل بخیر نماید اما بر تقدیر
یقین بدشمنی او دانائی فائده نکند و این توجیه خالی از تکلفی و دقتی نیست و حمل بر شک راوی اسلم و اظهر ست و بر تقدیر حمل بر دو
می توان یکی از دو صفت و دیگری اعتبار کرد فافهم - رواه الترمذی وفی روایة ابی داؤد قال الرؤیا علی رجل طائر ما لم تعبر فاذا عبرت
وقعت واحسبه قال ولا تقصها الا علی واد او ذی رای - مضمون این روایت نیز مضمون روایت اولی ست الا آنکه در اولی وقوع
مترتب بر تحدیث داشت و در اینجا بر تعبیر و ظاهر آنست که در اینجا نیز تعبیر معتبر ست چه نهی از تحدیث مگر با حبیب یا لبیب ناظر در آن ست
و درین روایت واد گفت بجای حبیب و ود محبت یکی ست و لبیب و ذی رای نیز در معنی یکیست و در بعضی روایات آمده ست الرؤیا
لاول عابر و هی علی رجل طائر الحدیث یعنی رویا مر معبر نخستین راست شاید رویا است که در تاویل و تعبیر دو احتمال یا بیشتر دارد نخست یکی
گفت دوی باحتمالی از آن احتمالات آنرا برد و تعبیری کرد پس از وی دیگری باحتمال دیگر تعبیر کرد معتبر همان تعبیر اول ست و دیگر ساقط
اینجا اشکال می آرند که چون وقوع همه اشیا بقضا و قدر ست تاثیر کتمان رویا در سقوط و تعبیر آن در وقوع چه معنی دارد و جواب این نیز بقضا و قدر
ست حکم دعا و صدقه و سائر اسباب چیست این نیز همان حکم دارد وعن عائشة رضی الله عنها قالت سئل رسول الله صلی الله
علیه وسلم عن ورقة - عائشه میگوید که آن حضرت را پرسیدند از حال ورقه بن نوفل بن اسد بن عبد العزی بن قصی که ابن عم ام المؤمنین
خدیجه بنت خویلد بن اسد بود و در جاهلیت دین نصاری آموخت و انجیل بعربیت ترجمه کرد و تعبد نمود و از عبادت اصنام تبری کرد
و بود پیر معمر و در آخر عمر اعمی شده و قصه بردن خدیجه آنحضرت را در ابتدای وحی نزد وی و بشارت دادن او آن حضرت را بصدق
حال و تصدیق نمودن آنحضرت را مشهور ست و اسد الغابه او را در صحابه ذکر کرده و اختلاف علما را در اسلام وی آورده و این حدیث را
بعینه سوق نموده و لابد عائشه این حدیث را بطریق سماع از صحابه روایت کرده باشد زیرا که عائشه در زمان حیات خدیجه
در خدمت آنحضرت نبود پس عائشه میگوید که از حال ورقه از آن حضرت پرسیدند که وی مومن ست یا نه - فقالت له خدیجة
انه کان قد صدقک - پس خدیجه پیش از آنکه آن حضرت جواب دهد برعایت حال ابن عم و نگاهداشت ادب با حضرت رسول
الله صلی الله علیه وسلم حرفی همین گفت اول ناظر در ثبوت ایمان وی که گفت بتحقیق بود وی که تصدیق کرد ترا در نبوت و گفت
که این فرشته که تو دیدی همان ناموس ست که بر موسی و عیسی فرود می آمد و تو پیغمبر خدائی اگر من در وقت ظهور غلبه تو زنده باشم
نصرت دهم ترا نصرتی قوی و ثانی ناظر در جانب تردد در ایمان وی که این کلمه که گفت حق باشد و نزد آنحضرت مقبول گردد

بانہ پس گفت۔ ولکن مات قبل ان تظہر۔ ولیکن این مقدار ست کہ وی مرد پیش از آنکہ ظاہر شوی و غالب گردی تو و وی بر دین و بعثت
تو عمل کند و متابعت تو نماید۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ پس آن حضرت ایمان او را اثابت داشت و گفت اُرِیتُہٗ فی المنام
وعلیہ ثیاب بیض۔ نمودہ شد وی مرا در خواب و حال آنکہ بروی جامہ ہاے سفید ست۔ ولو کان من اہل النار لکان علیہ لباس غیر
ذلک۔ و اگر میبود وی کافر از اہل دوزخ ہر آئینہ میبود بروے غیر جامہ سفید۔ رواہ احمد والترمذی۔ این حدیث دلالت دارد بر ایمان ورقہ
و خود چہ جای اختلاف ست کہ در حالت نبوت آنحضرت تصدیق کرد و اگر پیش از نبوت میکرد گنجایش داشت ولیکن اختلاف با وجود
تصدیق بعد از نبوت عجیب ست۔ وعن ابن خزیمۃ بن ثابت۔ صحابی انصاری ست مشہور ست روز صفین ہمراہ علی مرتضی بود
چون عمار بن یاسر کشتہ شد شمشیر کشید و جنگ کرد تا کشتہ شد و ابن خزیمہ نام او عبد اللہ ہست یا عمارہ و ابو خزیمہ نیز صحابی انصاری ست
اما بودن او برادر خزیمہ معلوم نشد یا عم ابن خزیمہ باشد واللہ اعلم چنانکہ گفت۔ عن عمہ ابی خزیمۃ انہ رای فیما یری النائم انہ سجد علی
جبہۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔ ابو خزیمۃ انصاری میگوید کہ وی در خواب دید کہ سجدہ کردہ است بر جبہہ آن حضرت۔ فاخبرہ۔
پس خبر کرد آن حضرت را و عرض کرد این خواب را بروی۔ فاضطجع لہ۔ پس بر پہلو افتاد آن حضرت برای خاطر ابو خزیمہ تا سجدہ
بر جبہہ میسر گردد۔ فقال۔ پس گفت آن حضرت۔ صدق رؤیاک۔ راست گردان خواب خود را کہ دیدہ و سجدہ کن بر جبہہ من
فسجد علی جبہتہ۔ پس سجدہ کرد ابو خزیمہ بر جبہہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ درین حدیث دلیل ست بر استحباب
عمل برؤیا در یقظہ اگر از جنس طاعت باشد چنانکہ در خواب بیند کہ روزہ داشتہ یا نماز گزاردہ یا تصدق کردہ یا مردی صالح را زیارت کردہ
و ہر چہ مانند آن ست کذا قال الطیبی۔ و مستدرک حدیث ابی بکرۃ۔ و زودہ باشد کہ ذکر کنیم حدیث ابی بکرہ را کہ اولش اینست۔ کان

میزانا نزل من السماء فی مناقب ابی بکر و عمر رض

الفصل الثالث عن سمرۃ بن جندب قال کان رسول اللہ بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم مما یکثر ان یقول لاصحابہ از آنہا
کہ اکثار میکرد و بسیار میگفت این قول را مر اصحاب خود را۔ ہل رای احد منکم من رؤیا۔ آیا ہست کہ دیدہ ہست یکی از شما ہیچ خوابی را
فیقص علیہ من شاء اللہ ان یقص۔ پس میخواند بر آن حضرت خواب خود را ہر کسی کہ خواستہ بود خدای تعالی کہ بخواند۔ وانہ قال لنا ذات
غداۃ۔ و بتحقیق آن حضرت گفت ما را یک بامدادی۔ انہ۔ کہ شان اینست کہ۔ اتانی اللیلۃ آتیان۔ آمدند مرا امشب دو مرد آیندہ۔
وانہما ابتعثانی۔ و بدرستی آن دو مرد آیندہ برانگیختند مرا۔ وانہما قالا لی انطلق۔ و آن دو مرد گفتند مرا برو۔ وانی انطلقت معہما و من
رفتم با ایشان۔ وذکر مثل الحدیث المذکور فی الفصل الاول بطولہ۔ و ذکر کرد سمرہ بن جندب مثل حدیث مذکور کہ آن نیز از سمرہ بن جندب
بود در فصل اول با درازی کہ داشت۔ وفیہ زیادۃ لیست فی الحدیث المذکور۔ و درین حدیث کہ اینجا در فصل ثالث مذکور ست
آن زیادتی ست کہ نیست در حدیث مذکور در فصل اول۔ وہی قولہ۔ و این زیادتی کہ نیست در حدیث مذکور اینست کہ۔ فاتینا علی روضۃ
معتمۃ۔ پس آمدیم ما بر مرغزاری کہ سخت تازہ ست بنباتات و سبزہای او و معتمۃ بضم میم و سکون مہملہ و کسر مثناۃ و تخفیف میم مشتق از عتمہ
بمعنی سخت تاریکی و وصف روضہ بدان باعتبار آن کردہ کہ سبزی چون سخت گردد تاریک نماید و بعضی معتمہ بفتح مثناۃ و تشدید میم خواندہ اند

فیها من کل نور الربیع - در آن روضه از هر جنس شگوفه بهارست - واذا بین ظهری الروضة رجل طویل - وناگاه میان آن مرغزار مردی دراز است
بحدی دراز - لا اکاد اری راسه طولا فی السماء - که نزدیک نبودیم که ببینیم سر او را از جهت درازی در جانب آسمان - واذا حول الرجل
من اکثر ولدان رایتهم قط - وناگاه گرد آن مرد که در روضه است از بیشترین بچگان اند که دیده ام من ایشان را قط در عمر خود هرگز
قط اینجا تاکید مثبت واقع شده ونحویان آنرا مخصوص بتاکید نفی داشته اند مثل ما رأیته قط ومیگویند ما رأیته قط اما التحقیق آنست که
در احادیث دیگر بمقام اثبات نیز واقع شده وبعضی از متاخرین این قاعده را تغییر کرده وگفته که گاهی در تاکید اثبات نیز مستعمل گردد
چنانکه ابن مالک در تسهیل آورده - قلت لهما ما هذا وما هؤلاء - گفت آن حضرت گفتم مر آن دو مرد را چیست این روضه وچه جنس اند
از مردم اینها که می بینم - قال - گفت - قالا لی - گفتند مرا - انطلق انطلق - برو برو - فانطلقنا - پس رفتیم ما - فانتهینا الی روضة
عظیمة - پس برسیدیم بسوی مرغزاری بزرگ که - لم ار روضة قط اعظم منها - ندیدم هیچ مرغزاری را هرگز بزرگتر از ان - ولا احسن -
ونه بهتر از ان - قال - گفت آن حضرت قالا لی - گفتند آن دو مرد مرا - ارق فیها - بالا برآ درین روضه - قال - گفت آن حضرت
فارتقینا فیها - پس بالا برآمدیم در آن روضه - فانتهینا الی مدینة مبنیة بلبن ذهب وفضة - پس رسیدیم بشهری که بنا کرده شده است
بخشتهای طلا ونقره ولبن بفتح لام وکسر بای موحده وگاهی بکسر لام وسکون با نیز گویند لبنة واحد وی - فاتینا باب المدینة -
پس آمدیم بر در آن شهر - فاستفتحنا - پس طلب کشادن در کردیم - ففتح لنا - پس کشاده شد در برای ما - فدخلناها - پس در آمدیم
دران شهر - فتلقانا فیها رجال - پس پیش آمدند ما را دران شهر مردان شطر من خلقهم کاحسن ما انت راء - نصف از بدن هر یک
از ایشان مانند بهتر آنچه بینندهٔ تو آنرا - وشطر منهم کاقبح ما انت راء - ونصف از بدن ایشان مانند بدتر آنچه بینندهٔ تو آنرا - قال
قالا لهم - گفت آن حضرت گفتند آن دو مرد مر آن مردان را - اذهبوا - بروید - فقعوا فی ذلک النهر - پس افتید دران جوی
قال - گفت آنحضرت - واذا نهر معترض - ناگاه در آنجا جوئے بود پهنا در حائل شده - تجری - که روان میرود آن جوی - کان
ماءه المحض فی البیاض - چنانستی که آب وی شیر خالص است در سفیدی - فذهبوا - پس رفتند آن مردان - فوقعوا فیه - پس افتادند
در آن جوی - ثم رجعوا الینا - پستر باز آمدند بسوی ما - قد ذهب ذلک السوء عنهم - در حالیکه بتحقیق رفته است آن بدی صورت
از ایشان - فصاروا فی احسن صورة - پس گشتند در بهترین صورتی - وذکر فی تفسیر هذه الزیادة - وذکر کرد در بیان این زیادت
که در حدیث مذکور در فصل اول نبود بقول خود که گفت - واما الرجل الطویل الذی فی الروضة - واما مردی دراز که در روضه است
فانه ابراهیم - پس بدرستی که وی ابراهیم خلیل است علیه الصلوة والسلام - واما الولدان الذین حوله - واما خردان که گرد اویند فکل
مولود مات علی الفطرة - پس هر زاینده که مرده است بر فطرت اسلام که زائیده میشود بران - قال - گفت راوی - فقال بعض
المسلمین - پس گفتند بعضی مسلمانان - یا رسول الله واولاد المشرکین - وخردان مشرکان هم در ایشانند - فقال رسول الله - پس گفت
پیغمبر خدا - صلی الله علیه وسلم واولاد المشرکین - وخردان مشرکان هم در ایشانند - واما القوم الذین کانوا - واما گروهی آنانکه
بودند باین صفت که شطر منهم حسن وشطر منهم قبیح - که نصف بدن از ایشان نیک است ونصف بدن بد - فانهم قوم - پس بدرستیکه

ایشان گروہی اندکہ۔ قد خلطوا اعملا صالحا و آخر سیئا بتحقیق خلط و جمع کردند کار نیک را و کار دیگر را کہ بدست۔ یتجاوز اللہ عنہم
در گذراند خدای کریم جل وعلا از ایشان چنانکہ در قرآن مجید فرمودہ است (خلطوا اعملا صالحا و آخر سیئا عسی اللہ ان یتوب
علیہم) رواہ البخاری۔ وعن ابن عمران رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من افری الفری۔ از دروغ ترین دروغہا۔ ان یری
الرجل عینیہ مالم تریا۔ آنست کہ بنماید مرد دو چشم خود را چیزی را کہ ندیدہ اند یعنی دروغ بربندد بر دو چشم کہ آنہا دیدہ اند در حال آنکہ
در واقع ہیچ ندیدہ اند المقصود گفتن خواب بدروغ ست زیراکہ خواب در معنی وحی ست پس گویا بر خدا افترا کردن ست و در حدیث
آمدہ است کہ حق تعالی فرشتہ را میفرستد کہ خواب می نماید۔ رواہ البخاری۔ و در بعضی نسخہا رواہ الترمذی ست و در بعضی نسخ رواہما
البخاری یعنی حدیث اول و این حدیث ہر دو را بخاری روایت کردہ۔ وعن ابی سعید عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اصدق
الرؤیا بالاسحار۔ راست ترین خوابہا خوابی ست کہ در سحرہا بہ بینند کہ وقت سعادت و اجابت ست۔ رواہ الترمذی والدارمی

خاتمۃ الطبع

بحسن توفیق خدای برتر کتاب برکت خطاب جلد ثالث ترجمہ فارسی مشکوۃ شریف مسمی بہ اشعۃ اللمعات
کہ شامل ست بر احادیث نبوی از کتاب البیوع تا کتاب الطب والرقی ترجمہ فاضل جزیل عالم نبیل شیخ عبد الحق
محدث دہلوی طاب ثراہ حسب خواہش طالبان دین بار چہارم بصحت تام و فکر غائر بمقام لکھنؤ در مطبع نامی
منشی نول کشور سی۔ آئی۔ ای بماہ اپریل ۱۸۹۴ء مطابق ماہ شوال المکرم سنہ ۱۳۱۱ ہجری لباس پوشش
الطباع شد خدای تعالی مرغوب دلہای اہل عالم کناد بمنہ وکرمہ

3982

سیر بے نقطہ فیضی - مسمے بہ سواطع الالہام - علم
سیر کا تاج سمجھیے جو کتاب خزانہ اکبری شہنشاہ اکبر
کی گوہر نایاب مخفی تھی اپنے خزانہ کی منزلت سمجھیے
ب صنعت ہر بالکل بے نقطہ اسپر عجیب بلاغت و
لاست کہیں مبتدا و خبر اور شرط و جزا کی اصطلاح
بے نقط - سواطع کا ترجمہ بے نقط شہنشاہ ہند کا نوشتہ
ا واقعی بجا تھا اور فیضی مصنف کا فخر زیبا ویسا ہی
ا جیسا سنا تھا مطبع کی تمام کوشش سے نہایت
یس نسخہ ملا جسکو جبرا ہر ... تم خوشنویس نے لکھا
ت عمدہ چھپا -

تفسیر کمالین فی شرح الجلالین - تفسیر جلالین
کی شرح مولانا تراب علی مرحوم -

جواہر النظم - خواص و تاثیرات آیات و سور قرآن کے
قرآنی مؤلفہ قاضی ابوالحسن المصری -

توریت - بزبان عربی ترجمہ بطور اصل کے اسکے
ے فارسی ترجمہ موجود تھا اور اردو ترجمہ بعبارت
سلیس مطبع ہذا کی طرف سے اضافہ ہوا - تاکہ اردو خوان
بھی اس سے مستفیض ہوں -

فقہ فارسی

ہدایہ - چیتالی پر اصل عربی اور تحت میں ترجمہ فارسی
مع شرح از علماے کلکتہ جو مدت سے متداول ہے
چار جلد کامل -

شرح سفر السعادت - از مولانا عبد الحق دہلوی مرحوم -

شرح ... - ترجمہ ... المشہور از ملا محمد شاد

تذکرۃ الجنۃ - احکام حج از مولوی عبد السلام -

تبیان - در حکم تنباکو و حقہ از ملا معین الدین -

بیدل نامہ منظوم - مسائل فقہ نظم فارسی از ملا ناظم علی -

تمام حق - مشہور درسی از شیخ شرف الدین بخاری -

مائۃ مسائل - سو مسائل از مولانا احمد اللہ رحمہ اللہ -

شرح وقایہ فارسی - مع حاشیہ ملتقی الابحر از شاہ عبد الحق
محدث دہلوی -

مسالک المتقین - مرغوب علماے ولایت از مولوی اکرم یار خان -

فتاوی سراجیہ - جامع ابواب فقہ از مفتی نصیر الدین -

قدوری - ترجمہ مولانا ابوالقاسم جدید الطبع -

شرح فارسی مختصر وقایہ - از عبد الرحمن جامی -

کنز فارسی - از مفتی نصیر الدین کرمانی محشی مع فرہنگ -

مالابد منہ - از قاضی ثناء اللہ رحمہ اللہ مع وصیت نامہ -

شرح مختصر وقایہ کبیری - از مولانا جلال الدین سمرقندی -

رسالہ تنبیہ الانسان - در حلت و حرمت جانوران -

رسالہ قاضی قطب - ذکر ایمان و ارکان -

فقہ اردو

غایۃ الاوطار - ترجمہ اردو در مختار مترجمہ مولوی خرم علی و
مولوی محمد احسن کامل چار جلد میں -

راہ نجات - ضروری مسائل نماز روزہ وغیرہ -

مفتاح الجنۃ - از مولوی کرامت علی جونپوری -

حقیقۃ الصلوٰۃ - مع رسالہ [illegible] -

ترجمہ فتاوی عالمگیری - کامل ہر چہار جلد مع مقدمہ جلد اول
مترجمہ مولانا امیر الدین و باقی ہر سہ جلد مع مقدمہ
مترجمہ مولانا امیر علی - یہ ترجمہ نہایت فصیح و بلیغ ہوا ہے -

کشف الحاجات - ترجمہ اردو مالابد منہ از مولوی محمد نور الدین

ہزار مسئلہ شامل ہفت رسالہ (۱) ہزار مسئلہ (۲) مسائل ...
(۳) صد و سی مسئلہ (۴) مناجات بدرگاہ باریتعالے
(۵) حلیۂ شریف (۶) نور نامہ (۷) چہل مسائل مولفۂ
مولوی عبد الصمد بن عبد السلام -

شرع محمدی منظوم - مسائل فقہیہ از محمد خان قندھاری -

تنبیہ الغافلین - مسائل دینیہ -

حیرت الفقہ - مسائل مشکل فقہ از مولوی ابراہیم حسین بنگلوری

جواب السائلین - بطور استفتا -

کنز الدقائق مسمی بہ تحفۃ النعیم - اردو ترجمہ از مولوی محمد سلطان ...

چہل مسائل فقہ - از مولوی ابراہیم حسین بنگلوری -

اشرف المسائل - از مولوی اشرف علیخان -

رسالۂ تجہیز و تکفین میت - از محمد عمر -

فقہ عربی

البواہ المکارم - شرح مختصر وقایہ از عبد اللہ بن محمد معروف
برجندی - شرح مختصر وقایہ مولانا عبد العلی برجندی معتبر شرح -

جامع الرموز - شرح مختصر وقایہ از ملا شمس محمد قہستانی متداول -

فتح القدیر - متن خط نسخ میں اور شرح خط نستعلیق میں کامل ہر جلد
از امام کمال الدین بن الہمام نہایت مستند و باعظمت
شرح مشہور و معروف اور آخر میں تکملہ زین الدین آفندی

شرح الیاس - شرح مختصر وقایہ - از شیخ محمود بن الیاس

عینی - یعنی بنایہ شرح ہدایہ از قاضی القضاۃ بدر الدین
عینتابی معروف بہ عینی نہایت معتمد کامل شرح چھ مجلدات ضخیم -

ہدایہ - حاشیہ جدید نہایت عمدہ زوائد و فوائد تحشی مولوی
محمد حسن سنبھلی مرحوم ہر چہار جلد کامل دو مجلدات میں -
(مجلد اول) مذکور دونوں جلدین اولین عبادات -
(مجلد دوم) مذکور دونوں جلدین آخرین معاملات -

در المختار شرح تنویر الابصار - مختصر شیخ از علاء الدین
حصکفی معروف متداول ہر چہار مجلدات کامل -

فتاواے عالمگیری - ہر چہار جلد کامل در سہ جلد -

ہدایہ مع الکفایہ - از سید جلال کرلانی نہایت مستند
شرح مشہور معروف حل المتن -
اسکے مجلدات اربعہ میں سے جلد اول و دوم تا کتاب النکاح
و جلد سوم و چہارم تا آخر کتاب -

فتاوی قاضیخان مع سراجیہ - از امام قاضی حسن بن منصور
قاضیخان مستند محقق معروف متداول دو مجلد کامل -

شرح وقایہ - از امام صدر الشریعہ جلی قلم مع کامل حاشیہ
ذخیرۃ العقبی ابن جنید چلپی داخل درس تقطیع کلان -

شرح وقایہ خرد - مع دائرہ ہندیہ متوسط قلم -

ذخیرۃ العقبی - حاشیہ شرح وقایہ از یوسف بن جنید
چلپی متداول معروف -

اشباہ والنظائر مع شرح حموی معروف مستند و متداول
... - از بیع تا وصایا تحشی جدید -

کنز الدقائق - محشی متداول درسی کتاب -

مستخلص الحقائق - شرح کنز الدقائق مشہور و متداول -

عینی شرح کنز الدقائق محشی مستند معروف و متداول دو مجلد
میں یعنی جلدین اولین عبادات میں و جلدین آخرین معاملات میں -

مختصر وقایہ محشی - از امام صدر الشریعہ درسی متداول -

عمدۃ البضاعۃ - فی مسائل الرضاعۃ از مولوی تراب علی مرحوم

قدوری محشی - از امام ابو الحسن درسی متداول -